

**T.C.
GAZI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

**BALKAN HARPLERİ ESNASINDA
OSMANLI KAMUOYU (1912-1913)**

YUNUS EMRE TEKİNSOY

**TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

KASIM 2015

BALKAN HARPLERİ ESNASINDA OSMANLI KAMUOYU (1912-1913)

Yunus Emre TEKİNSOY

**DOKTORA TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

KASIM 2015

DOKTORA TEZİ KABUL VE ONAY SAYFASI

Yunus Emre TEKİNSOY tarafından hazırlanan "BALKAN HARPLERİ ESNASINDA OSMANLI KAMUOYU (1912-1913)" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Gazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında Yakınçağ Tarihi Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ
Cumhuriyet Tarihi - Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~ _____

Başkan : Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ
Cumhuriyet Tarihi - Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~ _____

Üye : Prof. Dr. Mustafa TURAN
Yakınçağ Tarihi - Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~ _____

Üye : Prof. Dr. Mehmet Dervis KILINCKAYA
Cumhuriyet Tarihi - Hacettepe Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~ _____

Üye : Doç. Dr. Sennur ŞENEL
Yakınçağ Tarihi - Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~ _____

Tez Savunma Tarihi: 17/11/2015

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Suna BAŞAK
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Yunus Emre TEKİNSOY

17/11/2015

BALKAN HARPLERİ ESNASINDA OSMANLI KAMUOYU (1912 - 1913)

(Doktora Tezi)

Yunus Emre TEKİNSOY

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Kasım 2015

ÖZET

Yirminci yüzyıl birçok alanda getirdiği yenilikler gibi savaşların muhtevâsı ve meydana geliş şekliyle ilgili de yeniliklere neden olmuştur. Bu dönemde daha önce iki ordunun karşılaşması şeklinde cereyân eden meydan savaşları, yerini siper savaşlarına bırakmıştır. Savaşın meydanlardan siperlere kayması ise savaşın süresini uzatmıştır. Süresi uzayan savaşların finanse edilmesi, asker, mühimmat ve yiyecek ihtiyacının karşılanması gibi zorunluluklar cephe gerisinden sağlanacak yardımların önemini artırmıştır. Bu şartlar içerisinde, ordunun ihtiyaçlarının giderilebilmesi ise cephe gerisindeki halkın kanaati, yani kamuoyu (efkâr-ı umûmi) ile yakından ilgilidir. Bu bakımdan cephe gerisindeki kitlelerin savaşı desteklemesi ya da ilgisiz kalması savaşın kaderini de belirleyen unsurlardan birisi hâline gelmiştir. Kitlelerin savaşı desteklemesi ise ikna edilmeleriyle yakından ilgilidir. Savaşın ordunun ihtiyaçlarının giderilmesi fedakârlığı zorunlu kılmaktadır. İkna edilememiş kitlelerin fedakârlık göstermesi beklenemeyeceğine göre, bunu sağlamak için ikna yöntemlerine başvurulmasını zorunlu hâle getirmiştir. Kitleleri ikna etme yöntemlerine ise propaganda denilmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde gerçekleşen ve bu savaşın provası olarak kabul edilen Balkan Savaşları (1912-1913) Osmanlı Devleti açısından, karşısında ittifak oluşturmuş olan dört Balkan Devleti (Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Karadağ) ile yapılan muharebelerden ibaret değildir. Savaşın bir yönünü cephelerde gerçekleştirilen mücadele oluştururken, diğer yönünü cephe gerisinde orduyu desteklemek için yapılan çalışmalar oluşturmaktadır. Osmanlı kamuoyu savaşın başlama ihtimalinin ortaya çıkmasıyla birlikte orduyu açık bir şekilde desteklemiştir. Bu desteğin ilk göstergesi, Osmanlı Devleti'nin sınırları dâhilinde ve hâricinde, kitlelerin geniş katılımıyla gerçekleştirilen savaş lehindeki mitinglerdir. Verilen destek, mitinglerle sınırlı kalmamış, aynî ve nakdî yardımlar ile gönüllü olarak orduya katılımla kamuoyu, savaşı ve orduyu desteklemiştir. Kamuoyunun savaşa karşı böyle bir tutum geliştirmesinde ise propagandanın önemli bir rolü olmuştur. Basın kuruluşları aracılığıyla, halkın kanaatinin yönlendirilmesinde makaleler, hikâyeler, mektuplar, şiirler gibi yazılı unsurların yanında fotoğraf, resim ve karikatür gibi görsel unsurlar kullanılmıştır. Ayrıca dönemin siyasi kuruluşları ile özellikle Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti örneğinde olduğu gibi sivil toplum kuruluşları halkın kanaatinin yönlendirilmesinde aktif rol üstlenmişlerdir. Meydanlarda gerçekleşen mitingler, camilerde vaazlar, salonlarda konferanslar gibi kitlelere karşı sözlü propaganda bu dönemde uygulanmıştır. Ancak Balkan Savaşları esnasında geniş kitleler tarafından ordu desteklenmesine rağmen, kamuoyunun bir kesiminde ise savaşa karşı ilgisizlik göze çarpmaktadır. Bu durum kamuoyunun kanaatinde propagandanın ne ölçüde başarıya ulaştığını göstermesi bakımından da önemlidir. Bu çalışma Balkan Savaşları esnasında Osmanlı kamuoyunun savaşa karşı olan tutumunu ortaya koyabilmek amacıyla hazırlanmıştır. Aynı zamanda, Osmanlı kamuoyunun savaşa karşı olan tutumu değerlendirilirken, bu tutumun nasıl yönlendirilmeye çalışıldığı incelenmiş, propaganda yöntemleri dönemin önemli yayın kuruluşları ve arşiv belgelerine göre ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bilim Kodu	1161
Anahtar Kelimeler	Kamuoyu, Propaganda, Balkan Savaşları, Osmanlı Kamuoyu
Sayfa Adedi	548
Danışman	Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ

OTTOMAN PUBLIC OPINION DURING THE BALKAN WARS

(1912 - 1913)

(Ph. D. Thesis)

Yunus Emre TEKİNSOY

GAZİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES

November 2015

ABSTRACT

The 20th century, along with many developments, caused many renewals about the content and type of causes of wars. In this era, pitched battles occurring by the confrontation of two armies in a field was replaced by trench warfares. By shifting from the pitched battles to trenches, wars got longer. The obligations like financing of the prolonged wars, the supply of soldiers, ammunition and food increased the importance of the help coming from the rearguard. In this conditions, the supply of needs of armies is closely relevant with the public opinion in rearguard. In this regard, a case that a mass of people living in rearguard supports a war or stays uninterested to a war, became one of the important factors which determine the fate of a war. That a people supports a war is closely relevant with its being persuaded. The supply of the needs of a fighting army requires devotion. It can't be expected that an unpersuaded people shows devotion, so it became compulsory to apply persuasion methods. Persuasion methods targeted for a mass of people is called propaganda. With regard to the Ottoman Empire, The Balkan Wars (1912-1913) which happened just before the First World War and was regarded as a rehearsal of this war, is not only consist of battles fought against four Balkan states (Bulgaria, Greece, Serbia and Montenegro) that united against the Ottoman Empire. The struggles experienced in war fronts constituted an aspect of the war and another aspect of the war was effort in rearguard done to support the army. Upon the appearance of the possibility of the start of the war, the Ottoman public opinion supported the army evidently. The first sign of this support is the pro-war public meetings attended by great masses of people inside and outside the Ottoman frontiers. The support was not limited only to those meetings, the public opinion supported the war and army by in-kind and in-cash aids and volunteer joining ups to the army. The propaganda played a key role in public opinion's developing such an attitude towards the war. By means of media institutions, written elements like articles, stories, letters, poems and visual elements like photographs, pictures and cartoons was utilized to guide the public opinion. Also like in the case of the political institutions and especially Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, non-governmental organizations played an active role in guiding the public opinion. Oral propaganda towards people, like public meetings in squares, preaches in mosques, conferences in halls, were applied in this era. Although the army in Balkan Wars was supported by great masses of people, an indifference towards the war in a part of public opinion draws the attention. This case is important in terms of showing to what extent propaganda towards public opinion became successful. This study was made to show the Ottoman public opinion's attitude towards the war during the Balkan Wars. At the same time, when we assess the Ottoman public opinion's attitude towards the war, it was studied how this attitude was tried to be guided and it was tried to show propaganda methods according to the important media institutions and archive documents of the era.

Science Code	1161
Key Words	Public Opinion, Propaganda, Balkan Wars, Propaganda Activities
Page Number	548
Supervisor	Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ

TEŞEKKÜR

Harp tarihi konusunda çalışmak istediğimi söylediğimde Balkan Harbinin arka planının incelenmediğini, bu konuda eksikliğin giderilmesi gerektiğini söyleyen, tezimin konusunu bizzat belirleyip, hazırlanmasında ve yazım aşamalarında yardımını esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Mehmet Şahingöz'e teşekkür ederim. Tarih Felsefesi derslerinde çalışmalarımızın özgün olması gerektiği vurgusunu daha ilk günden itibaren dile getiren, doktora tezinin bilimsel anlamda bir iddiayı ortaya koyması gerektiği, bu iddiaya ait tasarımının ise tarihçinin kendisine ait olduğunu sık sık vurgulayan, Prof. Dr. Mustafa Turan'a teşekkür ederim. Tezin okunmasında ve tashihinde yardımlarını esirgemeyen, Prof. Dr. Mehmet Derviş Kılınçkaya, Doç. Dr. Erkan Göksu ve Doç. Dr. İsmet Türkmen'e teşekkür ederim. Genelkurmay ATASE Arşivi uzmanlarına, tasnif edilmemiş olmasına rağmen Besim Ömer Koleksiyununda bulunan Balkan Harbine ait fotoğrafları tarafıma sağlayan Kızılay Arşivi çalışanlarına, döneme ait kartpostalları edinmemi sağlayan TTK Arşivi çalışanlarına da teşekkürü bir borç bilirim. Tez çalışmam esnasında gerek malzemelerin sağlanmasında, gerekse fikirleri ile yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarıma teşekkür ederim.

ÖNSÖZ

Savaşların doğrudan muhatapları cephede savaşan askerlerdir. Siperlerde savaşan askerlerin, düşmana karşı mücadelesinde kendisi için hangi gerekçeyi ileri sürdüğü mutlaka kişiden kişiye değişiklik arz edecektir. Kimisi için vatan, din, bayrak, bağımsızlık gibi bir sebep söz konusu iken, kimisi için bu sebep para, şan ve şöhret ya da mecburiyetler olabilir. Ancak hangi açıdan ele alınırsa alınsın savaş şartlarında insanların canı pahasına mücadeleyi göze alması takdire şayan bir fedakârlıktır. Savaşmayı göze alan bir askerın bu vazifeyi, görevli olarak ya da para için yapması ile gönüllü olarak savaşa dâhil olması arasında da farklar olduğunu kabul etmek gerekir. Bir tarafta vazife zorunluluğu ile maddi çıkarlar ön plana çıkarırken, diğer tarafta hiçbir mecburiyet ya da çıkar olmaksızın kendi iradesi ve fedakârlığı ile gönüllü olarak savaşa katılması söz konusudur. O halde bir insan için fedakârlığın en yüksek derecesi olarak, canını vermeye sevk eden ne olabilir sorusu akla gelmektedir. Diğer taraftan savaşlar, mücadele eden tarafların maddi güçleri ile de ilişkilidir. Cephedeki ordunuzu ancak mühimmatınızın devamlılığı ve askerinizin karnını doyurabildiğiniz ölçüde siperlerde tutabilirsiniz. Bunu sağlamak bir noktaya kadar devlet imkânlarıyla gerçekleşirken yetersiz kaldığı noktada ise gönüllü olarak savaşa dâhil olduğu gibi, maddi olarak da halkın orduyu desteklemesiyle gerçekleşebilir. O halde vergi nev'inden bir zorunluluk olmadığı halde halk neden ordu için bağışta bulunur ve yardım faaliyetlerine katılır sorusu da akla gelmektedir.

Her iki soru da aslında cephe gerisiyle ilgilidir. Gönüllü olarak bizzat savaşa katılan ve yardımlar yoluyla ordunun ihtiyacını karşılamaya çalışan kitleler kamuoyunun savaş lehindeki kanaatinin birer yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Cephe gerisinde savaşa karşı oluşan kanaati ortaya koyabilmek bazı kavramların tanımlanmasını zorunlu kılmıştır. Bu bakımdan tezimizin giriş bölümü, kitle, kamuoyu ve kamuoyunu yönlendirme faaliyeti olarak propaganda faaliyetlerinin tanımları üzerinde oluşturulmuştur.

Genel bir prensip olarak her olay kendi zamanının şartları içerisinde değerlendirilmelidir. Balkan Savaşları açısından da durum bu şekildedir. Ancak olaylar “neden-sonuç” ilişkisi içerisinde kendinden önceki dönemin şartlarını da içerisinde barındırmaktadır. II. Meşrutiyet döneminin siyasi ortamı, sivil toplum kuruluşlarının gelişimi, basın üzerindeki baskıların azalması ve buna bağlı olarak Osmanlı basınının gelişmesi, Balkan Harbi döneminde siyasal partiler, sivil toplum kuruluşları ve basının propaganda faaliyetlerinde aktif bir rol üstlenmesine neden olmuştur. Diğer taraftan

Osmanlı Devleti'nin son döneminde aydın çevreler arasında taraftar toplayan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımları yine Balkan Savaşları'nda kamuoyunun savaşa karşı bakış açısının belirlenmesinde ve yönlendirilmesinde etkili olacaktır. Bütün bunlar bir arada düşünüldüğünde Balkan Savaşları döneminde kamuoyunun savaşa bakışını ve etkilenme noktalarını anlayabilmek için I. Meşrutiyet'in ilanı, II. Abdülhamid dönemi, II. Meşrutiyet'in ilanı ve bu döneme ait özellikler I. Bölümün konularını oluşturmuştur.

II. Bölüm ise Balkan Savaşları'nın hemen öncesindeki siyasal ortamla başlamaktadır. Devletin hangi şartlar içerisinde savaşa doğru sürüklendiği ele alındıktan sonra, Balkan Savaşları karşısında kamuoyunun tutumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Henüz savaş başlamadan kamuoyunun savaşa karşı kanaatinin en önemli göstergelerinden birisi olan mitingler ele alınmış, savaşın başlamasıyla birlikte kamuoyunun savaşa karşı olan tutumu bir taraftan gönüllü olarak orduya katılarak destekleme, diğer taraftan yardımlar aracılığıyla ordunun maddi ihtiyaçlarının giderilmesi yönüyle değerlendirilmiştir. II. Bölümde ele alınan konulardan birisi ise Bâb-ı Âlî baskını sonrasında oluşturulan ve savaşın bundan sonraki döneminde örgütlü bir kamuoyunu oluşturma gayretinin bir sonucu olarak ortaya çıkan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve faaliyetleri ile ilgilidir. Balkan Savaşları'nda Osmanlı Ordusu cephe gerisinde kamuoyunun önemli ölçüde desteğini alırken, kamuoyunun bir kısmı tarafından ise savaşa karşı umursamaz bir tutumun takınıldığı görülmektedir. II. Bölümde kamuoyunun tepkisizliği ve bu tutumun sebepleri de değerlendirilmiştir.

III. Bölümde ise kamuoyunun nasıl yönlendirildiği konusu ele alınmıştır. Osmanlı Basınında gazetelerin başmakaleleri ile gazete ve mecmua sütunlarına yansıyan ve kitlelerin harbe olan desteğini artırmaya yönelik çağrılar, makaleler, şiirler ile mezalim haberlerine yer verilmiştir. Ayrıca aynı döneme ait mecmualarda yer alan fotoğraf ve karikatürlerin halkın yönlendirilmesinde nasıl bir rol üstlendiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. III. Bölümde ele alınan konulardan birisi ise miting meydanları, camiler ve konferans salonları gibi kitlelerin toplanma alanlarının kamuoyunu yönlendirme faaliyetlerindeki rolü ile ilgilidir.

Yunus Emre TEKİNSOY

Tokat 2015

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
TEŞEKKÜR.....	vii
ÖNSÖZ	viii
İÇİNDEKİLER	x
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ.....	xvii
RESİMLER LİSTESİ	xix
KARİKATÜRLER LİSTESİ.....	xx
KARTPOSTALLAR LİSTESİ	xxi
KISALTMALAR.....	xxii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

MEŞRUTİYET SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ

1.1. Meşrutiyet İdaresinin Zemini (23 Aralık 1876) ve Kanun-ı Esasî.....	43
1.2. Sultan II. Abdülhamid'in İktidar Dönemi	47
1.3. II. Meşrutiyet (24 Temmuz 1908).....	51
1.4. II. Meşrutiyet Döneminde Fikri Ortam.....	57
1.4.1. Osmanlıcılık.....	59
1.4.2. İslamcılık	64
1.4.3. Türkçülük.....	65
1.5. II. Meşrutiyet Dönemi Aydınları.....	71
1.6. 31 Mart Hadisesi	74
1.7. Savaşlar Göçler ve Nüfus	80

Sayfa

1.8. II. Meşrutiyet Dönemi Cemiyetler ve Baskı grupları.....	87
1.8.1. Cemiyetler Kanunu ve Cemiyetlerin Resmi bir Hüviyet Kazanması.....	88
1.8.2. Cemiyetler ve Özellikleri.....	91
1.8.3. Siyasal Amaçlı Kurulan Cemiyetler ve Kulüpler	92
1.8.4. İdeolojik Cemiyetler	95
1.8.4.1. Osmanlıcı Cemiyetler	95
1.8.4.2. İslamcı Cemiyetler	97
1.8.4.3. Türkçü Cemiyetler	98
1.8.5. İşçi (Amele) Cemiyetleri	103
1.8.6. Kadın Cemiyetleri.....	107
1.8.7. Yardım Cemiyetleri	113
1.8.8. Azınlık Cemiyetleri ve Ayrımcı Örgütler.....	116
1.8.8.1. Bulgar - Makedon Cemiyetleri ve Çetecilik	118
1.8.8.2. Rum Cemiyetleri.....	122
1.8.8.3. Arnavut Cemiyetleri.....	123
1.8.8.4. Sırp Cemiyetleri ve Çeteleri.....	125
1.8.8.5. Ermeni Cemiyetleri ve Komitaları.....	126
1.9. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basını	132
1.10. Balkan Harpleri Öncesinde Eğitim	134

2. BÖLÜM**BALKAN HARPLERİ'NDE OSMANLI KAMUOYU**

2.1. Balkan Savaşları'nı Hazırlayan Siyasal Ortam	140
2.1.1. II. Meşrutiyet'in İlanı ve Olumsuz Sonuçları.....	143
2.1.2. Balkan Savaşları Öncesinde İç siyaset	147
2.2. Balkan Devletleri Arasında İttifak Kurulması	150

Sayfa

2.3. Balkan İttifakı ve Osmanlı Devleti'nin Durumu.....	154
2.4. Balkan İttifakının Talepleri ve Osmanlı Kamuoyu.....	160
2.4.1. Savaş Tehdidinin Ortaya Çıkışı.....	160
2.4.2. Koçana ve İştîp Olayları.....	161
2.4.3. Balkanlarda Savaş Taraftarlığı.....	162
2.5. Balkan Savaşları Karşısında Osmanlı Kamuoyu.....	165
2.5.1. Mitingler.....	166
2.5.1.1. Balkan Devletlerini Seferberlik Kararı ve Osmanlı Kamuoyunu Tepkisi.....	166
2.5.1.1.1. Dârü'l-fünûn Mitingi.....	167
2.5.1.1.2. Birinci Dârü'l-fünûn Nümâyîşi ve Etkileri.....	169
2.5.1.1.3. Ekim Mitingleri ve Siyasal Partiler.....	171
2.5.1.1.4. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın “Tezahürât-ı Milliye (Müzâheret)” Mitingi.....	172
2.5.1.1.5. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin “Harb” Mitingi.....	176
2.5.1.1.6. İkinci Dârü'l-fünûn Mitingi.....	179
2.5.1.1.6.1. İkinci Dârü'l-fünûn Mitingi ve Soruşturmalar.....	184
2.5.1.1.7. İstanbul Dışındaki Mitingler.....	187
2.5.1.1.7.1. Yerel Mitingler.....	188
2.5.1.1.7.2. Osmanlı Devleti'nin Sınırları Dışında Gerçekleşen Mitingler.....	193
2.5.2. Gönüllüler.....	195
2.5.2.1. Gönüllü Haberleri.....	196
2.5.2.2. Müstakil Katılımlar.....	197
2.5.2.3. Siyasal Partiler ve Gönüllülük.....	199
2.5.2.4. Gönüllü Talebeler.....	202
2.5.2.5. Azınlık ve Yabancı Gönüllüler.....	205
2.5.2.6. Balkan Harbinde İslam Tebaası ve Gönüllülük.....	207

Sayfa

2.5.2.7. Cemiyetler ve Gönüllüler.....	209
2.5.2.8. Orduya Gönüllü Alımında Yaşanan Zorluklar	209
2.5.2.9. Şehirler ve Gönüllüler.....	210
2.5.3. Yardımlar.....	213
2.5.3.1. Müstakil Yardım Faaliyetleri.....	213
2.5.3.2. Meslek Grupları ve Yardımlar	215
2.5.3.3. Ordunun Hayvan İhtiyacı ve Yapılan yardımlar.....	216
2.5.3.4. İane Defterleri ve Yapılan Yardımlar	220
2.5.3.4.1. Harbiye Nezareti İane Defteri (Balkanlar Harbi İanesi)	221
2.5.3.4.2. Hilâl-i Ahmer İanesi.....	224
2.6. Örgütlü Kamuoyu ve Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti.....	227
2.6.1. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Çalışmaları.....	227
2.6.2. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Kurulmasına Yönelik Çalışmalar.....	228
2.6.3. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Kurulması.....	230
2.6.3.1. Cemiyet'in Kuruluşu.....	232
2.6.3.2. Cemiyet'in Kuruluş Amacı	234
2.6.3.3. Cemiyete Devlet Desteği	236
2.6.3.4. Cemiyet'in Faaliyetleri	238
2.6.3.5. İâne Heyeti	239
2.6.3.6. Gönüllü Alaylar Teşkili Heyeti.....	242
2.6.3.7. Heyet-i Tenviriye (Heyet-i İrşâdiye - İkna Heyetleri)	243
2.6.3.8. Hastahaneler Komisyonu	246
2.6.3.9. Hanımlar Heyeti.....	247
2.7. Kamuoyunun Bir Başka Yönü: Savaşa Karşı Halkın Olumsuz Tutumu	249
2.7.1. İstanbul Halkının Harbe Karşı Tutumu	250
2.7.2. İstanbul Dışındaki Durum	257

Sayfa

2.7.3. Siyasetçilerin Tutumu.....	260
2.7.4. Aydınların Olumsuz Düşünceleri	262

3. BÖLÜM**OSMANLI KAMUOYUNU HARP LEHİNDE YÖNLENDİRME FAALİYETLERİ
(PROPAGANDA)**

3.1. Balkan Harbine Yönelik Propaganda.....	267
3.2. Yazılı Propaganda	270
3.2.1. Başmakaleler ve Propaganda.....	270
3.2.1.1. Harbi Teşvik Eden Başmakaleler.....	275
3.2.1.2. Yenilgiler Sonrasında Başmakaleler.....	283
3.2.2. Müslümanlara Karşı Gerçekleştirilen Mezalimler ve Propaganda.....	285
3.2.2.1. Gazete ve Mecmualarda Mezalim Haberleri	288
3.2.2.2. Balkan Mezalimi ve Cemiyetlerin Neşriyatları	290
3.2.3. Basın Aracılığı ile Yapılan Diğer Propagandalar	294
3.2.4. Şiir ve Propaganda.....	296
3.2.4.1. Harbi Teşvik Eden Şiirler	297
3.2.4.2. Yenilgiler Karşısında Şiirler	309
3.3. Sosyal Toplanma Alanları ve Kamuoyunun Yönlendirilmesi	317
3.3.1. Mitingler ve Propaganda	318
3.3.2. İbadethanlar ve Propaganda.....	322
3.3.2.1. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Kurulmasından Sonra Vaazlar.....	328
3.3.3. Konferanslar ve Propaganda.....	340
3.3.4. Tiyatrolar ve Propaganda.....	348
3.3.5. Müzikal Eserler ve Propaganda	353
3.3.6. Kadınlar ve Propaganda.....	358

Sayfa

3.4. Görsel Propaganda	361
3.4.1. Propaganda Malzemesi Olarak Fotoğraf	361
3.4.1.1. Kitle Psikolojisinin Yansıması – Mitinglere Ait Fotoğraflar.....	363
3.4.1.2. Güçlü Ordu İmajı ve Fotoğraflar	369
3.4.1.3. Düşmanı Zayıf Gösterme Çabaları ve Fotoğraflar.....	384
3.4.1.5. Gönüllü Fotoğrafları ve Propaganda.....	393
3.4.1.6. Fotoğraflarda Kadın Unsuru	403
3.4.1.7. Kutsal Mekanların Fotoğrafları ve Propaganda	407
3.4.1.8. Katliam Fotoğrafları ve Propaganda.....	412
3.4.1.9. Şehit Fotoğrafları ve Propaganda.....	426
3.4.1.10. Kahramanlar ve Propaganda	431
3.4.1.11. Yardımların Teşviki ve Fotoğraflar	437
3.5. Karikatürler ve Propaganda.....	441
3.6. Kartpostallar ve Propaganda	470
3.7. Düşman Propagandası ve Alınan Tedbirler.....	476
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	481
KAYNAKLAR	487
EKLER.....	513
Ek-2. Manastır Bulgar Komita Çetesi.	515
Ek-3.Bulgar Çeteci Fotoğrafı: “Ya hürriyet ya ölüm, Kaptan Padadrako?” Başlıklı kartpostal.....	516
Ek-4. Çetelerin affından sonra Voyvoda Vasil’in Üsküb’e Girişi.	517
Ek-6. Dârü’l-fünûn Mitingi	519
Ek-7. İttihad ve Terakki’nin Harp Mitingi	520
Ek-8. Konya Mitingi	521
Ek-9. Tranzon Gönüllü Alayı sancak ve mahalli kıyafetleriyle.....	522

Sayfa

Ek-10. Kayseri ve çevresinde 10.000 kişilik bir gönüllü fırkası oluşturulduğuna dair..	523
Ek-11. Müdâfa-i Milliye Cemiyeti Nizâmname-i Esâsisi, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, Dersâdet 1330.....	524
Ek-12.	525
Ek-13.	526
Ek-14. Âlâm-ı İslâm Rumeli Mezâlîmi ve İslâmiyetin Enzar-ı Basiretine ve Âlem-i İnsâniyet ve Medeniyetin Nazar-ı Dikkatine, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1329, s	527
Ek-15. Tüccarzâde İbrâhim Hilmi, Uyân Türkiye, Kitâbhâne-i İslâm ve Askerî, Dersâdet 1329.....	528
Ek-16. Ahmed Hamdi (Akseki), Bütün Müslümanlara ve Orduya Hitâben, Hutbe ve Mevâiz, Sebîlü'r-reşâd, 1 Teşrîn-i sâni 1328, C.9-2, Aded: 219 - 37, s. 203-208.	529
Ek-17. Propaganda Amaçlı Tiyatro Eseri “Gayz”.	538
Ek-18. Propaganda Amaçlı Tiyatro Eseri “Türk Kanı”.	539
Ek-19. “Vatan Şarkısı” Marşı. (Söz: Tefik Fikret Beste: Doktor Subhi Zühtü)	540
Ek-20. Hilâl-i Ahmer Faidesine rozet satan kadınlar.	541
Ek-21. Hilâl-i Ahmer Faidesine rozet satan kadınlar.	542
Ek-22. Hilâl-i Ahmer Faidesine rozet satan Gayrimüslim kadınlar.	543
Ek-23. Hilâl-i Ahmer Faidesine rozet satan Gayrimüslim kadınlar.	544
Ek-24. “Lazistan gönüllü efradı kumandanı Arslan Bey”, Şehbâl, 15 Nisan 1329, A. 74, s. 29.	545
Ek-25. “Bulgar Vahşetlerinden – Edirne’den dört kilometre mesafede Yürüyüş Köyünde şehid edilen üsera-yı Osmaniye’den bir kaçının manzara-i faciası”	546
Ek-26.	547
ÖZGEÇMİŞ	548

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf Numarası	Açıklama	Sayfa
Fotoğraf-1	Şehbâl , 15 Teşrîn-i evvel 1328, A. 63, s. 293.	365
Fotoğraf -2	Şehbâl , 15 Teşrîn-i evvel 1328, A. 63, s. 293.	366
Fotoğraf -3	Resimli Kitab , Ağustos 1328, C. 8, N. 43, s. 541.	366
Fotoğraf-4	Şehbâl , 15 Teşrîn-i evvel 1328, A. 63, s. 293.	367
Fotoğraf -5	Resimli Kitab , Eylül 1328, C. 8, N. 44, s. 599.	368
Fotoğraf-6	Resimli Kitab , Eylül 1328, C. 8, N. 44, s. 601.	369
Fotoğraf-7	Şehbâl , 1 Ağustos 1329, A. 80, s. 145.	370
Fotoğraf-8	Şehbâl , 15 Teşrîn-i evvel 1328, A. 63, s. kapak.	371
Fotoğraf-9	Resimli Kitab , Ağustos 1328, C. 8, N. 43, s. 544.	373
Fotoğraf -10	Servet-i Fünûn , 11 Teşrîn-i evvel 1328, A. 1116, s. 557.	373
Fotoğraf-11	Resimli Kitab , Eylül 1328, C. 8, N. 44, s. 559.	375
Fotoğraf-12	Resimli Kitab , Eylül 1328, C. 8, N. 44, s. 561.	375
Fotoğraf-13	Şehbâl , 1 Teşrîn-i sâni 1328, A. 64, s. 310.	376
Fotoğraf-14	Resimli Kitab , Eylül 1328, C. 8, N. 45, s. 580.	376
Fotoğraf-15	Şehbâl , 1 Teşrîn-i sâni 1328, A. 64, s. 310.	379
Fotoğraf-16	Resimli Kitab , Ağustos 1328, C. 8, S. 43, s. 543.	380
Fotoğraf-17	Şehbâl , 1 Teşrîn-i sâni 1328, A. 64, s. 305.	382
Fotoğraf-18	Resimli Kitab , Eylül 1328, C. 8, N. 44, s. 567.	382
Fotoğraf-19	Şehbâl , 15 Kânûn-ı evvel 1328, A. 67, s. 364.	383
Fotoğraf-20	Resimli Kitab , Nisan-Mayıs 1329, C. 8, N. 48, s. 937.	384
Fotoğraf-21	Karagöz , 20 Teşrîn-i evvel 1328, N. 461, s. kapak.	386
Fotoğraf-22	Şehbâl , 15 Teşrîn-i sâni 1328, A. 65, s. 325.	387
Fotoğraf-23	Şehbâl , 15 Teşrîn-i sâni 1328, A. 65, s. kapak.	388
Fotoğraf-24	Şehbâl , 15 Teşrîn-i sâni 1328, A. 65, s. 323.	389
Fotoğraf-25	Şehbâl , 15 Teşrîn-i sâni 1328, aded 65, s. 326.	390
Fotoğraf-26	Şehbâl , 15 Teşrîn-i sâni 1328, A. 65, s. 329.	392
Fotoğraf-27	Donanma , Şubat 1328, N. 36, sayfa numarası yok.	393
Fotoğraf-28	Şehbâl , 15 Mart 1329, A. 72, s. 469.	395
Fotoğraf-29	Resimli Kitab , Şubat-Mart1329, C. 8, N. 47, s. 852.	396
Fotoğraf-30	Donanma , Eylül 1328, Sn. 4, N. 33, s. iç kapak.	397
Fotoğraf-31	Resimli Kitab , Teşrîn-i evvel/Teşrîn-i sâni 1328, C. 8, N. 45, s. 639.	398
Fotoğraf-32	Resimli Kitab , Eylül 1328, C. 8, N. 45, s. 575.	399
Fotoğraf-33	Şehbâl , 15 Nisan 1329, A. 74, s. 23.	399
Fotoğraf-34	Resimli Kitab , Ağustos 1328, C. 8, N. 43, s. 552.	400
Fotoğraf-35	Resimli Kitab , Eylül 1328, C. 8, N. 45, s. 577.	401
Fotoğraf-36	Resimli Kitab , Eylül 1328, C. 8, N. 45, s. 574.	401
Fotoğraf-37	Resimli Kitab , Kânûn-ı evvel-Kânûn-ı sâni 1328, C. 8, N. 46, s. 777.	401
Fotoğraf-38	Şehbâl , 15 Mart 1329, A. 72, s. 463.	402
Fotoğraf-39	Şehbâl , 15 Nisan 1329, A. 74, s. 32.	403
Fotoğraf-40	Şehbâl , 15 Teşrîn-i evvel 1329, A. 84, s. 229.	403
Fotoğraf-41	Resimli Kitab , Teşrîn-i evvel – Teşrîn-i sâni 1328, C. 8, N. 45, s. 681.	404
Fotoğraf-42	Şehbâl , 15 Kânûn-ı evvel 1328, A. 67, s. 369.	405
Fotoğraf-43	Şehbâl , 15 Kânûn-ı evvel 1328, A. 67, s. 369.	405
Fotoğraf-44	Şehbâl , 15 Kânûn-ı evvel 1328, A. 67, s. 369.	406
Fotoğraf-45	Servet-i Fünûn , 27 Kânûn-ı evvel 1328, N. 1127, s. 197.	407
Fotoğraf-46	Servet-i Fünûn , 10 Kânûn-ı sâni 1328, N. 1129, s. 249.	407
Fotoğraf-47	Şehbâl , 15 Kânûn-ı evvel 1328, A. 67, s. 362.	408
Fotoğraf-48	Şehbâl , 1 Teşrîn-i sâni 1328, A. 64, s. 303.	409
Fotoğraf-49	Donanma , Teşrîn-i evvel – Teşrîn-i sâni 1328, N. 34-35, s. 497.	409
Fotoğraf-50	Şehbâl , 15 Kânûn-ı evvel 1328, A. 67, s. 363.	410
Fotoğraf-51	Şehbâl , 1 Teşrîn-i sani 1329, A. 85, s. 249.	411

Fotoğraf-52	Şehbâl , 1 Teşrîn-i sani 1329, A. 85, s. 249.	412
Fotoğraf-53	Şehbâl , 1 Ağustos 1329, A. 80, s. 148.	412
Fotoğraf-54	Şehbâl , 1 Ağustos 1329, A. 80, s. 149.	413
Fotoğraf-55	Şehbâl , 1 Teşrîn-i sâni 1328, A. 64, s. 302.	415
Fotoğraf-56	Şehbâl , 1 Teşrîn-i sâni 1328, A. 64, s. 302.	416
Fotoğraf-57	Karagöz , 17 Teşrîn-i evvel 1328, N. 460, s. kapak.	418
Fotoğraf-58	Resimli Kitab , Kânûn-ı evvel-Kânûn-ı sâni 1328, C. 8, N. 47, s. 639.	419
Fotoğraf-59	Resimli Kitab , Nisan-Mayıs 1329, C.8, N. 48, s. 915.	420
Fotoğraf-60	Resimli Kitab , Nisan-Mayıs 1329, C.8, N. 48, s. 917.	421
Fotoğraf-61	Şehbâl , 1 Ağustos 1329, A. 80, s. 147.	422
Fotoğraf-62	Resimli Kitab , Nisan-Mayıs 1329, C.8, N. 48, s. 921.	422
Fotoğraf-63	Şehbâl , 1 Ağustos 1329, A. 80, s. 147.	423
Fotoğraf-64	Şehbâl , 1 Ağustos 1329, A. 80, s. 146.	424
Fotoğraf-65	Şehbâl , 15 Teşrîn-i evvel 1328, A. 63, s. 281.	428
Fotoğraf-66	Şehbâl , 15 Kânûn-ı sâni 1328, A. 68, s. 384.	430
Fotoğraf-67	Şehbâl , 1 Ağustos 1329, A. 80, s. 142.	431
Fotoğraf-68	Şehbâl , 1 Teşrîn-i evvel 1329, A. 83, s. 203.	432
Fotoğraf-69	Donanma , Şubat 1328, N. 36, s. iç kapak.	433
Fotoğraf-70	Şehbâl , 15 Nisan 1329, A. 74, s. kapak.	435
Fotoğraf-71	Şehbâl , 15 Eylül 1329, A. 82, s. kapak.	436
Fotoğraf-72	Donanma , Nisan 1329, N. 38, s. 631.	437
Fotoğraf-73	Şehbâl , 15 Teşrîn-i evvel 1329, A. 84, s. 222.	438
Fotoğraf-74	Servet-i Fünûn , 7 Şubat 1328, N. 1133, s. 349.	439
Fotoğraf-75	Donanma , Kânûn-ı evvel – kânun-ı sâni 1328, N. 34-35, s. 496.	440
Fotoğraf-76	Donanma , Kânûn-ı evvel – Kânûn-ı sâni 1328, N. 34-35, s. 491.	441

RESİMLER LİSTESİ

Resim Numarası	Açıklama	Sayfa
Resim-1	Servet-i Fünûn , 4 Teşrin-i evvel 1328, A. 1115, s. 537	372
Resim-2	Servet-i Fünûn , 11 Teşrin-i evvel 1328, A. 1116, s. 564.	374
Resim-3	Servet-i Fünûn , 28 Eylül 1328, A. 1114, s. 508.	377
Resim-4	Donanma , Şubat 1328, N. 36, sayfa numarası yok.	378
Resim-5	Donanma , Teşrin-i evvel 1328, N. 32, s. 358.	381
Resim-6	Resimli Kitab , Teşrin-i evvel – Teşrin-i sâni 1328, C. 8, N. 45, s. 644.	385
Resim-7	Resimli Kitab , Teşrin-i evvel – Teşrin-i sâni 1328, C. 8, N. 45, s. 692.	385
Resim-8	Şehbâl , 1 Teşrin-i sani 1329, A. 85, s. kapak.	425
Resim-9	Şehbâl , 1 Teşrin-i sani 1329, A. 85, s. 245.	426
Resim-10	Şehbâl , 15 Mart 1329, aded 72, s. kapak.	434

KARİKATÜRLER LİSTESİ

Karikatür Numarası	Açıklama	Sayfa
Karikatür-1	Falaka , 19 Eylül 1328, N. 338-17, s. 4.	443
Karikatür-2	Cem , 22 Eylül 1328, N. 41, s. kapak.	444
Karikatür-3	Cem , 22 Eylül 1328, N. 41, s. 8.	445
Karikatür-4	Cem , 29 Eylül 1328, N. 42, s. kapak.	446
Karikatür-5	Eşsek , 28 Eylül 1328, N. 19, s. kapak.	447
Karikatür-6	Eşsek , 24 Eylül 1328, N. 18, s. kapak.	448
Karikatür-7	Karagöz , 22 Eylül 1328, N. 453, s. 4.	448
Karikatür-8	Cem , 6 Teşrîn-i evvel 1328, N. 43, s. 9.	449
Karikatür-9	Cem , 29 Eylül 1328, N. 42, s. 8.	450
Karikatür-10	Eşsek , 24 Eylül 1328, N. 18, s. 4.	451
Karikatür-11	Cem , 29 Eylül 1328, N. 42, s. 9.	452
Karikatür-12	Cem , 6 Teşrîn-i evvel 1328, N. 43, s. arka kapak.	453
Karikatür-13	Karagöz , 22 Eylül 1328, N. 453, s. kapak.	454
Karikatür-14	Karagöz , 22 Eylül 1328, N. 453, s. 4.	458
Karikatür-15	Karagöz , 3 Teşrîn-i evvel 1328, N. 456, s. 4.	459
Karikatür-16	Karagöz , 29 Eylül 1328, N. 455, s. kapak.	460
Karikatür-17	Karagöz , 20 Teşrîn-i evvel 1328, N. 461, s. 4.	461
Karikatür-18	Karagöz , 5 Kânûn-ı sâni 1328, N. 483, s. kapak.	462
Karikatür-19	Karagöz , 2 Kânûn-ı sâni 1328, N. 482, s. kapak.	463
Karikatür-20	Karagöz , 9 Kânûn-ı sâni 1328, N. 484, s. kapak.	463
Karikatür-21	Coşgun Kalender , 5 Kânûn-ı sâni 1328, N. 2, s. kapak.	464
Karikatür-22	Karagöz , 9 Kânûn-ı sâni 1328, N. 484, s. 4.	465
Karikatür-23	Karagöz , 15 Mart 1329, N. 520, s. 4.	466
Karikatür-24	Karagöz , 27 Teşrîn-i evvel 1328, N. 463, s. 4.	467
Karikatür-25	Karagöz , 9 Şubat 1328, N. 493, s. kapak.	468
Karikatür-26	Karagöz , 10 Temmuz 1329, N. 536, s. kapak.	468
Karikatür-27	Karagöz , 13 Temmuz 1329, N. 537, s. kapak.	469
Karikatür-28	Karagöz , 27 Temmuz 1329, N. 542, s. kapak.	470

KARTPOSTALLAR LİSTESİ

Kartpostal Numarası	Açıklama	Sayfa
Kartpostal-1	Rumeli Muhâcirîn-i İslâmiyye Cemiyeti Neşriyâtı.	472
Kartpostal -2	Rumeli Muhâcirîn-i İslâmiyye Cemiyeti Neşriyâtı.	473
Kartpostal-3	Memâlik-i Osmâniye Kartpostal, İstanbul Resne Fotoğrafhânesi, TTK-K-OFS-D:14-N:72.	473
Kartpostal-4	Memâlik-i Osmâniye Kartpostal, İstanbul Resne Fotoğrafhânesi, TTK-K-OFS-D:14-N:66.	474
Kartpostal-5	Memâlik-i Osmâniye Kartpostal, İstanbul Resne Fotoğrafhânesi, TTK-K-OFS-D:14-N:59.	475
Kartpostal-6	KA, Kartpostal-1	475
Kartpostal-7	TTK-K-OFS-D:14-N:2	476
Kartpostal-8	TTK-K-OFS-D:14-N:12-1	477

KISALTMALAR

A	Aded
age	Adı geçen eser
agma	Adı geçen madde
agt	Adı geçen tez
agv	Adı geçen vaaz.
ATAM	Atatürk Araştırma Merkezi
C	Cilt
Çev	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Haz	Hazırlayan
İA	İslam Ansiklopedisi
N	Numro
s.	sayfa
S	Sayı
TTK	Türk Tarih Kurumu
ty	Basım tarihi yok
vd	ve diğerleri
Yay	Yayınlanmamış

GİRİŞ

A- Araştırmanın Amaç ve Önemi

II. Meşrutiyet, Osmanlı Devleti açısından birçok yeniliği beraberinde getirmiştir. İlk kez siyasal partilerin ortaya çıktığı bu dönemde, kitleden kamuoyuna doğru bir geçiş de gerçekleşmiş, kamuoyunun oluşmasında önemli saiklerinden birisi olan cemiyetler (dernekler) bu dönemin belirleyici unsurlarından olmuştur. Aynı zamanda II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı Devleti açısından parçalanma sürecinin de hızlandığı bir dönemi ihtiva etmektedir. Ayrılıkçı milliyetçiliğin güçlendiği bu dönemde Osmanlı Devleti'nin başta Balkanlar olmak üzere birçok coğrafyasında isyan, terör ve tedhiş hareketleri birbirini izlemiştir. Osmanlı Devleti'nin ayrılıkçı ayaklanmalarla mücadele ettiği böyle bir dönemde, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte başlayan çok partili hayatın çalkantıları da kendisini göstermiştir. Bu dönemde kurulan ve birçoğu kısa ömürlü olan siyasal partiler, fırkacılık mücadelesinin hız kazanmasına neden olmuş, siyasal hizipler arasındaki mücadeleler devleti daha da zayıflatmıştır.

1912'nin sonlarına gelindiğinde bir taraftan Avrupalı büyük güçler tarafından tasfiye edilmek istenen, diğer taraftan ayrılıkçı milliyetçilik ve siyasal partiler arasındaki mücadelelerden dolayı yıpranmış olan Osmanlı Devleti, Trablusgarp'ta İtalyanlarla devam eden savaş yetmezmiş gibi, bu kez de Balkanlarda kendisine karşı oluşan ittifakla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Böylesine zor şartlar içerisinde harbe girmek zorunda kalan Osmanlı Devleti'nin ekonomik zayıflığı, eğitilmiş insan sayısının azlığı, halk arasında birlik ve beraberliğin olmayışı gibi durumlar ise Balkan ittifakı karşısında elini zayıflatmıştır. Nihayetinde Balkan Harbi Osmanlı Devleti açısından ağır bir hezimetle sonuçlanmış ve Balkanlarda bulunan topraklarının büyük bölümünü kaybetmiştir.

Bugüne kadar Balkan Savaşları ile ilgili birçok çalışma yapılmış, savaş farklı yönleri ile ele alınmıştır. Ancak yapılan çalışmaların büyük bölümü, savaşın cephesel mücadele boyutu ile sınırlı kalmıştır. Gerek arşiv belgelerini¹, gerekse dönemin basın ve hatıratlarını² esas alan çalışmalarda cephe gerisinde savaşın ne tür akisler uyandırdığı

¹ Balkan Harbini arşiv belgelerine göre ele alan çalışmalara örnek oluşturması açısından bkz. Nuri Yavuz, **Türk Arşiv Kaynaklarına Göre I. Balkan Savaşı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yay. Doktora Tezi, Ankara 1989.

² Son dönemde Balkan Savaşlarının basın açısından değerlendirildiği en önemli çalışmalardan olan Salim Aydın'ın doktora tezi, harbi basın üzerinden ayrıntıları ile incelemektedir. Bkz. Salim Aydın, **Osmanlı Basınında Balkan Savaşları**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yay. Doktora Tezi, İstanbul 2012.

konusunu pek fazla dile getirmemişlerdir. Döneme ait oldukça fazla yerli ve yabancı yazara ait hatıratlar bulunmasına rağmen, hatıratların büyük kısmı da harbin cephesel boyutunu ele almaktadır.

Ancak Balkan Savaşları yalnızca siyasi ve cephesel yönleri olan bir mücadele değildir. Yirminci yüzyıl ile birlikte savaşların mahiyetinde meydana gelen değişiklikler sonucunda savaşların süresinin uzaması beraberinde devletler açısından ekonomik zorlukları beraberinde getirmiştir. Uzun süren savaşlarda cephenin mühimmat, yiyecek ve asker mevcudu bakımından desteklenmesini mecbur kılmıştır. Bu noktada devletin en önemli müracaat kaynağı halk haline gelmiştir. Yirminci yüzyılda Avrupa'nın ilk önemli savaşı olan ve I. Dünya Savaşı'nın provası olarak nitelendirilen Balkan Savaşları'nın da bu bakımdan incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışma savaşın yalnızca cephede gerçekleşen mücadeleden ibaret olmayıp, arka planda cephe gerisi olarak nitelendirilen ve muharip olmayan kitlelerin harp karşısındaki tutumunu ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Fırkacılık mücadelesinin en yüksek noktaya ulaştığı, ayrılıkçı milliyetçiliğin sık sık baş gösterdiği Osmanlı Devleti'nde, toplum arasındaki kutuplaşmanın kamuoyunun harbe karşı tutumunu nasıl etkilediğini ortaya koymakta bir diğer amaç olarak kabul edilebilir. Balkan Savaşları'nın farklı yönleri ele alınmış olmasına rağmen, kamuoyunun savaş karşısındaki tutumunun bugüne kadar geniş bir çalışmada ele alınmamış olması ise bu çalışmanın önemini artırmaktadır.

1- Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamızda öncelikle tarama yöntemine göre Balkan Harbini konu alan eserler incelenerek başlanmıştır. Döneme ait hatıralar, gazete ve mecmualar, arşiv belgeleri ve tetkik eserler incelenerek döneme ait kaynaklar ve literatür tespit edilmiştir. Elde edilen verilere göre kaynaklara ulaşılmış ve fişlenmiştir. Çalışmamızın yazımında dil ve üslubun düzgün olmasına dikkat edilmiş, gereksiz bilgilere yer verilmemeye çalışılmıştır. Çalışmamız konu itibarıyla kamuoyunu temel aldığından kavramsal çerçeveyi oturtabilmek için, “kitle”, “kamuoyu” ve kamuoyunun ikna yöntemi olması bakımından “propaganda” kavramları incelenmiştir. Ayrıca Balkan Harbi II. Meşrutiyet döneminde gerçekleştiğinden dolayı bu döneme ait tetkik eserler incelenmiştir.

Balkan Harbi döneminde kamuoyunun tutumunu belirleyebilmek için en önemli kaynak durumunda olan arşiv vesikaları, basın ve hatıratlara ulaşılmıştır. Çalışmanın yazımında döneme ait kaynaklarda ki kayıtların birkısımında verilen bilgiler doğrudan aktarılırken, bir kısmı sadeleştirilmiş, bir kısmı ise yorum şeklinde verilmiştir.

a-Kavramsal Çerçeve, Kapsam ve Sınırlılıklar

Tarihi bir olayla ilgili çalışma yapılacağı zaman ihtiyaç duyulan en önemli şeylerden birisi belli bir kavramsal çerçeve oluşturmaktır. Balkan Harbi gibi Türk Tarihi açısından önemli sonuçlar doğuran bir dönemi ele aldığımız bu çalışmada öncelikle nesnel olmaya gayret edilmiştir. İnsanın mensup olduğu milletten, tarihi hafızasından, kültür öğelerinden münezzeh hareket etmesi mümkün değildir. Ancak tarihçi çalışmalarında tarafgir bir tutum izlememeli, vicdaniyla hareket etmelidir. Bu bakımdan çalışmamızda olabildiğince vicdani davranmaya gayret ettik.

Bu çalışma ana hatlarıyla 1912 yılının Eylül ayından 1913 yılının sonlarına kadar devam eden Balkan Savaşlarını ele almış olmasına rağmen bir yıllık süreç içerisinde neredeyse savaşın kendisinin dışındaki bütün alanları etkilemiş olması bazı konularda sınırlandırmaları gerekli kılmıştır. Aslında Osmanlı kamuoyu denilince Balkanlardan, Anadolu'ya, Yemen'den Basra Körfezine kadar geniş bir alanda yaşayan tüm Osmanlı vatandaşlarının kanaati akla gelmektedir. Bu bakımdan çalışmamızın ana kaynaklarından büyük bölümünü oluşturan matbuatın yalnızca İstanbul kısmının değil, İzmir'de Ahenk, Konya'da Babalık, Kayseri'de Erciyes gibi dönemin mahalli gazetelerini de incelemek gerekirdi. Ancak bu dönemde İstanbul matbuatından taşradan gelen haberlere sık sık yer verilmesi, yerel gazetelerin temininde ve incelenmesinde oluşacak zorluklardan dolayı bu çalışmanın basın ayağı İstanbul basını ile sınırlandırılmıştır. Fakat İstanbul Basınının Balkan Savaşları boyunca bütün sayılarında hemen hemen Balkan Savaşları dışında bir konuyu ele almaması ise; gerek haberler, gerek edebi ürünler (şiir-hikaye vb), gerekse başmakalelerde olsun önem arz ettiğine inandıklarımızı seçerek kullanmamıza neden olmuştur. Çalışmamızın sınırlıklarından bir diğeri ise yalnızca Osmanlı kamuoyunun durumu ve propaganda yöntemlerine yer verilmiş olmasıdır. Aynı dönemde Balkan Devletlerinin durumu ile ilgili bilgilere yer verilmemiştir.

Bu çalışma Osmanlı kamuoyunun Balkan Savaşları dönemindeki durumunu ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Bu bakımdan ele alındığında, daha önce birçok çalışmaya konu teşkil etmiş olan Balkan Harbi'nin safahatı hakkında da bilgiye yer verilmemiştir.

b- Veri Toplama Tekniği

Çalışmamızda öncelikle literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Döneme ait gazete ve mecmuaların temininde Milli Kütüphane, TBMM Kütüphanesi, elektronik ortamda ulaşılabilen Hakkı Tarık Us Koleksiyonu kullanılmıştır. Arşiv belgelerinin temininde ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Genelkurmay Başkanlığı ATASE, Kızılay Arşivi ve Türk Tarih Kurumu Kitaplığı'ndan belgeler temin edilmiştir. Döneme ait birçok kitap ve yayının

temininde ise elektronik ortamda hizmet veren Atatürk Kitaplığı ve Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonundan yararlanılmıştır. Günümüzde birçok kaynağa ulaşmak kolaylaşmıştır. Kitabevlerinde bulunamayan, yeni basımı yapılmayan, kütüphanelerde nüshası olmayan birçok kitap internet satış sitelerinde bulunmaktadır. Bu türden kaynaklar İnternet satış sitelerinden temin edilmiştir.

2- Kaynakların Tahlili

Çalışmamız konu itibariyle siyasi tarihten ziyade sosyal tarih alanına girmektedir. Balkan Savaşı dönemine ait ATASE Arşivi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivinde birçok belge yer almasına rağmen bu belgelerin büyük çoğunluğu, savaşın siyasi ve cephesel süreci ile ilgilidir. Bu bakımdan döneme ait kaynakların en önemli kısmını dönemin matbuatı oluşturmaktadır. Cephe gerisinde halkın ordu için çalışması, yardım faaliyetlerinde bulunması, gönüllü olarak orduya katılması gibi olaylar hem dönemin matbuatı için haber değeri taşıdığından sütunlarına yansıtılmıştır, hem de matbuatın kamuoyunun yönlendirilmesinde bir araç olarak kullanılması, kaynakların merkezinde yer almalarına neden olmuştur.

a- Osmanlı Matbuatı

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan hürriyet ortamı Osmanlı basınının da çeşitliliğini artırmıştır. Balkan Savaşları döneminde birçok yayın kuruluşu faaliyettedir. Bu çalışmada İstanbul'da yayınlanan dönemin önemli basın kuruluşlarının büyük kısmı kullanılmıştır.

Gazeteler

Sabâh Gazetesi, Papadopulos adında bir Rum tarafından 1875'de kurulmuştur. İlk kurulduğunda başyazarlığını Şemseddin Sami yapmıştır. 1882'de Mihran Efendi tarafından satın alınmıştır³. Balkan Savaşları esnasında başyazarlığını Diran Kelekyan yapmaktadır. Balkan savaşları döneminde tarafsız bir gazete olarak görülmüştür. Ancak yayın politikasından Hürriyet ve İtilaf Fırkasına yakın bir çizgide olduğu anlaşılmaktadır. İkdâm Gazetesi, Ahmed Cevdet tarafından 5 Temmuz 1894 tarihinde ilk kez çıkarılmaya başlamıştır⁴. Balkan Savaşları döneminde başyazarlığını Ali Kemal'in yaptığı gazete İttihad ve Terakki Muhalifidir. Tanîn Gazetesi, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Hüseyin

³ M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul 2005, s. 274-275.

⁴ Hüsrev Tökin, **Basın Ansiklopedisi**, Kulen Basımevi, İstanbul 1963, s. 7.

Cahit tarafından yayınlanmaya başlamıştır. İttihatçılara yakın bir çizgisi vardır⁵. Balkan Savaşları döneminde Hüseyin Cahit ve Babanzade İsmail Hakkı köşe yazıları yazmıştır. Tavîr-i Efkâr Gazetesi, İbrahim Şinasi tarafından 1862’de yayınlanmaya başlayan gazete Balkan Harbi döneminde İttihad ve Terakkiye yakın bir politika takip etmiştir. Başyazarı Yunus Nadi’dir⁶. Tercümân-ı Hakikat Gazetesi, Ahmet Mithat Efendi tarafından çıkarılan gazetenin Balkan Savaşları döneminde başyazarlığını Ahmed Ağayef yapmaktadır. İttihad Terakkiye yakın bir çizgisi vardır. Tanzîmât Gazetesi, Lütfi Fikri tarafından 1911’de çıkarılmaya başlanmıştır. Başyazarlığını Lütfi Fikri’nin kendisini yaptığı gazete İttihad ve Terakki muhalifidir⁷.

Mizah Mecmuaları

Karagöz Mecmuası, Ali Fuad Bey tarafından 10 Ağustos 1908’de çıkarılmaya başlanmıştır. Haftada iki kez yayınlanan dergi(sonradan haftada bir) dört sayfalıktır. Temiz dizgisi ve baskısıyla, halkın anlayabileceği dili ve espriyle geniş okur kitlesi bulmuştur. 26 Ocak 1935’e kadar yayın hayatını devam ettirmiştir⁸. Cem Mecmuası, Cemil Cem tarafından 28 Kasım 1910’da çıkarılmaya başlanmıştır. Cemil Cem’in karikatürlerinin yanda, Refik Halid’in değişik takma adlarla kaleme aldığı yazıları da yayınlanmıştır. 32 sayı çıktıktan sonra İttihad ve Terakki baskısı yüzünden yayınına ara vermiş, İttihatçıların yönetimden uzaklaştırılması sonrasında 11 sayı daha yayınlanmışsa da 26 Ekim 1912’de kapanmıştır⁹. Balkan Savaşlarının ilk günlerinde “Falaka” ve “Eşşek” Mecmuaları yayın hayatından çekilmiştir. Ayrıca bu dönemde kısa süre yayınlanan bir diğer mecmua ise “Kalender Meşreb” Mecmuasıdır.

Resimli Mecmualar

Şehbâl Mecmuası, 14 Mart 1909’da yayın hayatına başlamıştır. Hüseyin Sadeddin (Arel) tarafından çıkarılan dergi toplam yüz sayı çıkmış ve 23 Temmuz 1914’de kapatılmıştır¹⁰. Eylül 1908 ile Şubat 1913 tarihleri arasında toplam 51 sayı çıkmıştır. Aylık

⁵ Hıfzı Topuz, **II. Meşrutiyet’ten Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, s. İstanbul 2003, s. 83.

⁶ Topuz, **II. Meşrutiyet’ten Holdinglere Türk Basın Tarihi**, s. 84.

⁷ İnuğur, **age.**, s. 335.

⁸ Alpay Kabacalı, **Başlangıcından günümüze Türkiye’de Matbaa Basın ve Yayın**, Literatür Yayınları, İstanbul 2000, s. 136-137.

⁹ Kabacalı, **age.**, s. 137.

¹⁰ Kabacalı, **age.**, s. 137-138. Ayrıca Şehbâl’le ilgili geniş inceleme için bkz, Ahmet Ölmez, **Şehbâl Mecmuası**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yay. Yüksek Lisans Tezi, Sivas 1988.

olarak yayınlanan derginin çıkış maksadı, toplumu her konuda haberdar etmek, bilgilendirmek, geniş bir kesime hitap etmek, onları gazete ve dergi okumaya sevk etmektir. Ayrıca resimli olarak çıkmasındaki maksat, dergiyi daha cazip bir hale getirerek okuyucunun gözüne de hitap etmek, ilgisini artırmaktır. Dergi, topluma her konuda tercüman olmayı da amaçları arasına koymuştur. Fakat bunu yaparken gerçeklerin tercümanı olma ilke edinilmiş ve belli bir seviye takip edilerek neşrolunmuştur. Çıkarılmasında Ubeydullah Esad ve Faik Sabri önemli bir yere sahiptir¹¹. Ayrıca aynı dönemde Donanma Cemiyeti'nin yayın organı olana Donanma Mecmuası ve Servet-i Fünûn yayın faaliyetlerine devam etmektedir.

Fikrî Mecmualar

1911'de yayınlanmaya başlayan Türk Yurdu Dergisi dönemin Türkçülerinin en önemli yayın organı durumundaydı. Ayrıca bu dönemde yayınlanan, Sebîlü'r-reşâd Mecmuası İslamcı çizgiye sahipti. Sahibi Eşref Edib olan Mecmuanın, başyazarlığını Mehmed Akif yapmaktaydı¹².

Arşivler

Genelkurmay ATASE Arşivi; Balkan Savaşları ile ilgili 150 binden fazla belgenin bulunduğu bir arşivdir. Bu arşivden mitingler ve gönüllüler ile ilgili belgelere ulaşılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Balkan Savaşları ile ilgili geniş bir koleksiyona sahip olan arşivde, kamuoyunun durumunu konu alan fazla eser bulunmadığından yeterince istifade edilememiştir.

Kızılay Arşivi'nde Balkan Savaşları döneminde Kızılay Cemiyeti'nin faaliyetleri, yapılan yardımları içeren oldukça fazla belge bulunmaktadır. Ayrıca bu arşivde henüz tasnifi yapılmamış olan Besim Ömer Paşa'nın Balkan Harbi dönemine ait bir fotoğraf koleksiyonu vardır. Türk Tarih Kurumu Kitaplığı (Arşivi) ise Balkan Savaşları dönemine ait geniş bir kartpostal koleksiyonuna sahiptir.

¹¹ Rasim Ustaoglu, **Resimli Kitap (1324/1908-1329/1913) ve Resimli Gazete (1339/1923-1929)'nin Dil Edebiyat ve Kültür Yazılarının Sistematik İndeksi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yay. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000, s. V.

¹² Adem Efe, "Sebîlürreşad", **DİA**, C. 36, s. 253.

Hatıralar ve Döneme Ait Kitaplar

Balkan Savaşlarına bizzat şahit olanlar tarafından kaleme alınan eserler de çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Bu döneme ait hatıralar ve günlüklerin büyük bölümü savaşın safahatını anlatmasına rağmen Ali İhsan Sabis, Fevzi Çakmak gibi paşalar ile Fatif Kerîmî, Ömer Seyfettin gibi gazetecilerin hatıralarında Balkan Savaşları döneminde cephe gerisinde halkın durumu ile ilgili önemli bilgiler yer almıştır. Özellikle Fatih Kerîmî'nin "İstanbul Mektupları" adlı eseri çok önemlidir. Kerîmî tarafından günün gününe tutulan ve Rusya'nın Orenburg şehrinde yayınlanmakta olan bir gazetede tefrika edilen bu hatırat özellikle İstanbul halkının harp konusundaki düşüncelerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Ayrıca bu dönemde doğrudan propaganda amaçlı yayınlanmış olan Kırmızı Siyah Kitab gibi eserler önemlidir.

B- KİTLE – KAMUOYU VE PROPAGANDA

1- Kitle

İnsan, doğası gereği sosyal bir varlıktır. Buna bağlı olarak bir topluluğa ait olma his ve bilinci taşır ve topluluk hâlinde yaşar. İnsanların bir arada yaşama his ve bilinci, birbirinden çok farklı bireysel ve sosyal özelliklere sahip fertlerden oluşan toplulukların ve toplum hayatının oluşmasını beraberinde getirmiştir. Bu bakımdan topluluk veya toplum, çok sayıda bireyi ve grupları içerisinde barındıran geniş bir sistem ve ilişkiler ağıdır. Böyle bir yapıda her türlü bireysel ve sosyal farklılığın üstünde fertler arasında birlik ve bütünlük oluşturan temel unsur, birlikte yaşama şuuru ya da kültürüdür. Zira topluluk veya toplum içinde yaşayan her insan, tabiat güçlerine ve diğer topluluk veya toplumlara karşı korunabilmek, bütün bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bir başkasına muhtaçtır. İnsanoğlu ancak işbirliğine ait kuvvet içinde güçlü ve güçlü olduğu oranda da yaratıcı olabilir¹³.

Bireylerin bir araya gelmesi suretiyle oluşan kalabalık yığınları tanımlamak üzere kullanılan kavramların başında "kitle" gelmektedir¹⁴. "Kitle"¹⁵, genel anlamda "ırkları,

¹³ Mimar Türkkahraman, Hüseyin Tutar, "Sosyal Değişme Bütünleşme ve Çözülme Bağlamında Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi", **Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi**, C. 1, S. 1, Y. 2009, s. 2.

¹⁴ Birey ve kitle arasındaki ilişkiyle ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Sigmund Freud, **Kitle Psikolojisi**, Çev. Kâmuran Şipal, Bozak Yayınları, İstanbul 1975, s. 5.

meslekleri, cinsiyetleri veya her hangi bir tesadüfî sebeple bir araya gelen bireyler topluluğu”nu ifade eder¹⁶. Buradan hareketle “kitle”yi, yığın, kütle ve sürü olarak nitelendirilen ortak şuur veya kültürden yoksun bir birliktelik olarak değerlendirenler olmuştur¹⁷. Ancak bazı psikologların¹⁸ ortaya koyduğu “kitle” tanımı, bu basit ve genel anlamın ötesinde çok daha ciddi ve karmaşık bir yapı arz eder. Buna göre “bireylere ait tekil düşüncelerin, davranışların ve ilkelerin, içerisinde yok edildiği kalabalıklar”a kitle denir. Bu şekliyle kitle, kamuoyu ya da sivil toplum örgütleri gibi oluşumlardan farklı olarak, idarî bir katılım ve yönetimi olmayan bireyler topluluğu demektir¹⁹.

Bireyler topluluğunda, bireyselliğin yanında “bir grubun üyesi, kalabalıkların kişisi veya kamuoyunun parçası”²⁰ olma dürtüsü söz konusudur. İşte kitle, bu noktada devreye girer. İnsan, bireyselliğin yerine kitlenin bir parçası olur. Le Bon bu durumu yani kitle ile birey arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade eder: “Bir kitleye bağlı bulunan bireyin durumu, hemen hemen uyutulan bir kimsenin durumuna benzer. Artık hareketleri bilinçli değildir. Bu kimsede, uyutulan şahısta olduğu gibi bazı melekeler yıkılmış olduğu halde, diğerlerinde son derecede harekete geçirilmiştir. Yapılacak bir telkinin etkisi o kimseyi

¹⁵ “Kitle” kelimesi Türkçe sözlükte insan topluluğu olarak tanımlanmaktadır. Bkz. **Türkçe Sözlük**, C. 2, TDK Yayınları, Haz. İsmail Parlatır, Ankara 1998, s. 1333.

¹⁶ Gustave Le Bon, **Kitleler Psikolojisi**, Yay. Haz. Yunus Ender, Hayat Yayınları, İstanbul 1997, s. 19.

¹⁷ Halis Çetin, **İnsan ve Siyaset Siyasetin Psikolojik Temelleri**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2003, s. 122; Çetin, eserinde “kitlelerin modern çağdaki etkisi, konumu, oluşumu ve psikolojisi konusunda ilk ve en kapsamlı çalışmayı Le Bon yapmıştır. Bu yüzden çalışmamızın bu bölümü, ağırlıklı olarak Le Bon’un teorileri üzerine yapılacaktır.” demektedir ve eserinde “kitle” kavramını ele aldığı bölümde temel olarak Le Bon’un “Kitleler Psikolojisi” isimli eserini temel almaktadır. Nitekim ileride de görüleceği üzere kitle kavramını incelerken üzerinde durduğu “Jakoben” gibi Fransız tarihi ile ilgili göndermeler, Le Bon’un eseriyle ilgilidir. Bkz. Çetin, **age**, s. 122.

¹⁸ Freud, birey ve kitle psikolojilerinin ilk bakışta birbirine karşıt gibi görünmesine rağmen aslında birbiriyle örtüştüğünü iddia eder. Ona göre “Gerçi bireysel psikoloji tek insan üzerine eğilir ve onun içgüdüsel gereksinmelerine hangi yollardan doyum sağlamaya çalıştığını araştırır. Ama bunu yaparken bireyin diğer bireylerle ilişkilerini ancak seyrek, yani ayrı koşullarda gözden uzak tutar. Bireyin ruhsal yaşamında başkalarının model, obje, yardımcı dost ya da düşman kişiler olarak her vakit rol oynadığı görülür. Dolayısıyla, bireysel psikoloji bu geniş, ama düpedüz haklı nedenlere dayanılarak genişletilmiş anlamda daha başından beri toplum psikolojisi kişiliğini taşır.” Bkz. Sigmund Freud, **age**, s. 1.

¹⁹ Çetin, **age**, s. 122; Modern sosyal psikoloji alanında kitle ile ilgili görüşler iki farklı düşünce geleneğinden beslenmektedir. Bunlardan birincisi Le Bon ile başlayan “grup zihni” geleneğidir. Le Bon’un fikirlerinden hareketle Freud, “grup lideri” üzerine temellendirilen bir kitle kuramı geliştirmiştir. Modern sosyal psikolojide de Le Bon’un etkisi devam etmiş, Festinger, Pepiton ve Newcomb kitle kavramını “anonim olgusunun bireysellik yitimi” olarak kavramsallaştırmışlardır. Sosyal psikoloji alanında kitleyi tanımlamaya yönelik diğer bir görüş ise modern sosyal psikolojinin de öncüsü olan Allport’un görüşüdür. Allport fikirlerini davranışçı yaklaşıma göre oluşturmuş ve “grup zihni” kavramını reddetmiştir. Ona göre, tek psikolojik gerçeklik bireydir. Grup ise bireysel gerçekliklerin toplamından başka bir şey değildir. Kitle psikolojisi hakkındaki yaklaşımlarla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Aysel Gürel Kayaoğlu, “Kitlelerin Psikolojisi ya da Psikolojinin Kitesli: Kitlede Yeni Bir Anlayışa Doğru”, **Kurgu Dergisi**, S. 20, Y. 2003, s. 207-209.

²⁰ Çetin, **age**, s.121.

karşı konulamaz bir coşkuyla bazı işlere sürükleyebilir²¹.” Böylece bireysel şuur, yerini kolektif şuura bırakır, kitle tek bir varlık haline gelir. Kitle zihniyetinin tekleşmesi için mutlaka kalabalıkların bir araya gelmesi gerekmez. Birbirinden ayrı binlerce kişi, milli bir mesele için aynı psikolojik güdü ile aynı yönde düşünüp birlikte hareket edebilir²². Le Bon bunu “kalabalıkların gücü²³” olarak nitelemektedir.

Kitlelerin özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

Kitle, öncelikle “kolektif ruha”²⁴ sahiptir. Kolektif bilinç, bir topluluğun tinsel ya da manevi kişilik olarak, gerek olaylar, gerekse hak ve ödevler alanında hissettiği şeylerin bütünüdür²⁵. Kitleyi meydana getiren kişiler, kim olurlarsa olsunlar bir kalabalığın parçası haline geldiklerinden onlara kolektif bir ruh aşılar. Ortaya çıkan bu ruh, onları, kendi başlarına kaldıklarında hissettiklerinden ya da yaptıklarından tamamen farklı şeyleri yapmalarına ya da hissetmelerine neden olur²⁶.

Kitlelerin bir diğer özelliği ise “bilinçaltı kontrolü”²⁷dür. Kitlelerde zihnin şuursuz hayatı, şuurulu hayatına göre daha fazla ön plandadır. Milletlerin uzun süre içerisinde oluşturduğu şuuraltı olgular kitlelere yön verir. Kolektif şuur içerisinde, bireye ait akli yetenekler ve kişilikler silinir. Kişiyeye ait bilinç, kitle bilinci içinde yok olur. Kalabalıklar

²¹ Le Bon, **age**, s. 27.

²² Çetin, **age**, s. 124-125.

²³ Le Bon, **age**, s.10.

²⁴ Fransızca kökenli bir kelime olan Kolektif'in sözlük anlamı; “birçok kimseyi veya nesneyi içine alan; birçok kimse ya da nesnenin bir araya gelmesi sonucunda oluşan” demektir. Bkz. **Türkçe Sözlük**, C. 2, s. 1344; Kolektif davranışlar aynı amaca yönelik şiddet eylemleri, anlık olayları, panikleri, modayı ve halk görüşlerini ifade eder. Kolektif davranış ve kitle toplumu teorilerine göre kolektif hareketler büyük çöküşler ve sosyal çözümlerin sonucu meydana gelir. Le Bon kitlelerin şuursuz hareketlerinin, fertlerin şuurulu hareketlerinin yerine geçtiğini ifade eder. Ona göre gelecek çağ kolektif ruhun teşkil ettiği “kitleler çağı” olacaktır. Bkz. Hasan Hüseyin Çalı, **Çevreci Toplumsal Hareket Olarak Greenpeace – Türkiye Hareketi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yay. Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 43-44; Le Bon, **age**, s. 11.

²⁵ Ortak bilinç ve kolektif bilinç kavramlarıyla ilgili olarak bkz. Yağmur Küçükbezirci, “Bilinçaltı Mesaj Gönderme Teknikleri ve Bilinçaltı Mesajların Toplumla Etkisi”, **Turkish Studies**, Volume 8/9, Summer 2013, 1882.

²⁶ Çetin, **age**, s. 125; Le Bon kolektif ruhu şu şekilde anlatmaktadır: “Kitleyi meydana getiren bireyler kimler olurlarsa olsun; yaşama biçimleri, işgüçleri, karakterleri yahut zekaları ister benzer, ister ayrı olsun, kalabalık haline gelmiş olmaları onlara bir nevi kolektif ruh aşılar.” Bkz. Le Bon, **age**, s. 23.

²⁷ Bilinçaltı bilincin farkında olmadığı, davranışların yönlendirilmesinde önemli olan beden istemsiz kaslarını yöneten yapıdır. Bilinç ana rahmindeki bebeğin bazı uyarımları almaya başlamasıyla başlayan ve son nefeste biten farkında olma hareketidir. İnsanın dış dünyadaki tüm maddi ve manevi varlıkları ve kavramları algılamasını sağlayan beyinsel anlama faaliyetlerinin tümünü içine alır. Bilinçaltı ise farkında olmayan bilinci ve pratik hayattaki hareketleri etkileyen, fakat direkt olarak farkına varmamıza izin verilmeyen üstü örtülü, alt bilinci ifade eder. Uyuyan bilinç, pasif bilinç, derin bilinç gibi isimlerde verilir. Bilinçaltı en zayıf farkındalık durumudur. Bilinç, bilinçaltı ve bilinçaltı kontrolüyle verilen mesajların topluma olan etkileriyle ilgili geniş bilgi için bkz. Küçükbezirci; **agm**, s. 1879-1894.

yüksek zekâ gerektiren işler değil, basit işler yaparlar. Kitleler daima şuuraltının yönlendirmesiyle hareket ederler. Bu da akli ilkelerin yönlendirmesinden mahrum kişilerin telkinler aracılığıyla kolayca yönlendirilmesini sağlar. Hikâyeler ve efsaneler, ne kadar saçma olurlarsa olsunlar, kitleler için mutlak doğru olarak kabul edilir. Çünkü kitleler hayallerle düşünürler²⁸.

Kitlelerin özelliklerinden bir diğeri ise “duygu yönlendirmesi”dir. Kitle içerisinde bulunan kişi, kalabalığın verdiği duygu ile hareket eder. Bireyin tek başına olduğunda engelleyeceği içgüdüleri, kitle içinde serbest kalır. Bu da kişiye yenilmez bir güç kazandırır. Kitleler isimsiz, buna bağlı olarak sorumsuzdur.

Kitlelerin önemli özelliklerinden biri de “kendini feda etme”dir. Kişi, toplumun menfaatleri için kendini kolayca feda eder. Kitlelerin doğal hali, kendini feda etmeye şartlanmış bireyler topluluğu olduğu için; kin, nefret ve intikam duyguları ile bireyler, kitle ideallerine kurban edilebilir²⁹.

Kitlelerin en önemli özelliklerinden birisi ise “kahramanlar”dır. Kitle ve kahramanlar arasında öyle bir bağlantı vardır ki, “kahramanların olmadığı yerde kitlelere, kitlelerin olmadığı yerde kahramanlara rastlanmaz”. Kahramanlık, hamaset ve coşkunluk seli içerisinde kaybolan kişiyi, kitlenin yönünü tayin eden kahramanlar, kolaylıkla sevk ve idare ederler³⁰.

Mc Dougal ise kitlelerin özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır: Son derece çabuk köpüren, içgüdüleriyle hareket eden, tutkulu, tutarsızlık ve kararsızlık içinde yaşayan, eylemlerinde en aşırı noktalara ulaşmaktan çekinmeyen, telkine olağanüstü yatkın, kolay yönetilebilen, sarsıntılara kolay uğrayabilen, özgüven, özsaygı ve sorumluluk duygularından yoksun, güçlü olduğu bilinciyle hareket eden topluluklardır³¹.

²⁸ Çetin, **age**, s. 125.

²⁹ Freud bu durumu “sarılık” (bulaşıcılık) olarak niteler. Kişi kitlenin menfaatleri için kendisini rahatlıkla feda edebilir. Bkz. Freud, **age**, s. 9; Çetin, **age**, s. 126; Kitle psikolojisi üzerine çalışma yapan Gasset ise, kitlelerin kendilerinin dışındakilere acımasızca yaklaştığını şu şekilde ifade eder: “Hemen tüm ülkelerde, homojen bir kitle her türlü muhalif grubu ezmekte, yok etmekte. Kitle kendisinden başkasıyla birlikte yaşamayı istemiyor. Kendi kendisi olmayan şeyden ölümüne nefret ediyor kitle.” Bkz. Losé Ortega Y Gasset, **Kitlelerin Ayaklanması**, Türkiye İş Bankası Kültü Yayınları, İstanbul 2010, s. XIII.

³⁰ Çetin, **age**, s. 125-126.

³¹ Freud, **age**, s. 22.

Kitleler, kendi düşünce, duygu ve iradelerini kalabalıkların eline terk etmiş olan bireylerden oluştuğundan, en kolay yönlendirilebilen topluluklar haline gelirler. Bu nedenle propaganda ile istenilen yönde hareket ettirilebilir. Kitleleri yönlendiren liderler, bunu gerçekleştirmek için şu yöntemleri kullanırlar:

- Duyguları kontrol için abartma ve coşku unsurlarını kullanırlar. Kitleler, eğer ustalıklı telkin edilirse kendilerini fedaya ve fedakârlığa hazır hale gelirler³². Le Bon bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Kitle duygularının abartılması ve sadeliği, onları şüpheden ve kararsızlıktan uzak tutar. Kadınlar gibi kitleler de hemen büyük aşırılıklara giderler. Ortaya atılan herhangi bir şüphe, derhal münakaşa kabul etmez bir gerçeğe çevrilir. Tek başına bulunan bir bireyde pek az belli olacak nefret duygusu yahut uygun görmemek, kitle içinde bulunan bir bireyde vahşi ve yırtıcı bir kine çevirebilir³³.”

- Kitlelere basit ve özel konular anlatılmalıdır. Karmaşık ve genel konular kitlelerin muhakemesine uygun değildir. Basit şeyler, kalabalıkların anlamasını ve anlamlandırmasını kolaylaştırır. Kalabalıklar, anlatılan basit konuyu en iyi kendilerinin bildiğine inandığı için mutaassıp olur ve asla tartışmaya veya itiraza tahammül edemezler. Bir kalabalık karşısında konuşan lidere karşı çıkmamanın sonucu linçe kadar gidebilir. Bunun adı istibdat ve taassuptur.

- Güç gösterisi ise bir diğer yöntemdir. Kitleler güce karşı hürmet ve saygı beslerler. Zayıf bir iktidara karşı ayaklanmaya hazır kitleler, kuvvetli bir hükümdar karşısında eğilirler³⁴.

- Kitleleri idare etme sanatı ikiyüzlülükten geçer. Kitlelerin düşüncelerini anlayabilen liderler, onların kontrolünü elinde tutabilir. “Kitleler en yüksek ahlaksızlaştırma birlikleridir.” Fatihlerin, kahramanların, liderlerin ve devletlerin kudreti, kitlelerin muhayyilesi (hayal gücü) üzerine kurulmuştur³⁵. Bu konuda Napolyon’un devlet şurasında zikrettiği şu sözler oldukça dikkat çekicidir: “Vendee savaşını kendimi Katolik

³² Çetin, **age**, s. 127.

³³ Le Bon, **age**, s. 45. Ayrıca Le Bon, “kitleler ancak şişirilmiş, aşırı duygulardan etkilendiklerinden, onları etkilemek ve elde etmek isteyen hatibin, şiddetli iddialar, ateşli ifadeler sarf etmesi gerekir. Abartılı konuşmak, tekrar tekrar iddia etmek ve hiçbir şeyi kesinlikle akılcı bir yargılama yoluyla ispatlamaya çalışmamak...” sözleriyle kitlelerin abartıya ne kadar meyyal olduklarını dile getirir. Bkz. Le Bon, **age**, s. 46.

³⁴ Le Bon bu konuda “kitleler güce karşı saygı beslerler ve zayıflığın bir şekli gibi anladıkları iyiliğe karşı pek az ilgili görünürler.” Bkz. Le Bon, **age**, s. 48; Çetin, **age**, 128.

³⁵ Çetin, **age**, 128.

yaparak kazandım. Kendimi Müslüman gösterdikten sonra Mısır’da yerleştim. Kendimi Papa’nın nüfuzunu yaymaya taraftar göstererek İtalya’nın papazlarını elde ettim. Eğer Yahudi bir kavme hükmetseydim, Süleyman’ın mabedini yeniden inşa ederdim³⁶.”

- Kitleleri harekete geçirmek için yeni din ve ilahlar yaratmak gerekir. Kitlelerin kanaatleri dinler gibi aşırı taassuba, hoşgörüsüzlüğe, fanatizme ve saldırganlığa meyillidir³⁷. İnsan bir uhuvviyete inandığı için değil, ruhunun bütün kuvvetlerini, iradesinin bütün itaatlerini, bir davanın veya his ve fiillerine rehber olmuş olan kimselerin hizmetine vakfettiği zaman dindardır. Bu yüzden bir ideolojiden hareketle kitleleri terör ve giyotin ile sindiren Jakobenler ile engizisyonu kullanmak suretiyle insanları yok eden Katolikler aynı dindarlık içindedir. Kitlelerin kanaatleri körü körüne itaat, korkunç hoşgörüsüzlük ve şiddetli propaganda ile oluşturulur³⁸.

- Kitlelerin ruhunu kontrol etmenin en önemli aracı kelimeler ve formüllerdir. Ancak kelimeler müphemlik (belirsizlik) bulundurlar. Onu kim tanımlar ve yönetirse hâkim güç o olur. Liderler halkın nefret ettiği şeyleri, güzel isimlere benzeterek bakış açılarını değiştirebilir. Ülkeleri kana bulayanlar demokrasi, insan hakları ve eşitlik gibi kelimelerle bunları meşrulaştırabilir.

- İddia ve tekrar, kitlelerin yönlendirilmesinde büyük öneme sahiptir. Kitlelerin ruhuna bir inancı yerleştirmenin en tesirli yolu, saf ve sade iddialar üretmektir. İddiaların tesirini artırmak için de aynı kelimelerin tekrar tekrar söylenmesi gerekir.

- Kitleleri sevk ve idare etmek için öncelikle gerek dinî, gerek siyasî ve gerekse toplumsal iman yaratmak gerekir³⁹.

- Nüfuz etme/etkileme ise kitlelerin yönlendirilmesinde önemli bir güce sahiptir. Nüfuz etme/etkileme, bir kişinin, bir eserin veya bir inancın, insan ruhu üzerindeki efsunlama gücüdür. Bu efsunlama, insanların bütün tenkit yeteneğini felce uğratar. Bir

³⁶ Le Bon, **age**, s. 62.

³⁷ Çetin, **age**, 129.

³⁸ Le Bon, **age**, s. 67.

³⁹ Çetin, **age**, s. 126-128.

düşüncenin beğenilip kabul edilmesi, onların doğru veya yanlış, gerçek veya gerçekdışı olmasıyla ilgili değildir. Bu başarı, onların kitleye nüfuz ettirilmesinde gizlidir⁴⁰.

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere kitle, esasen insan toplulukları için ilkel bir yapılanmayı ifade eder. Ancak modern dönemle birlikte insanların artık topluluk içerisinde pasif bir kişilikten aktif bir pozisyona geçişi, kitleden kamuoyuna geçişi doğurmuştur. Çetin, bu durumu şu şekilde ifa eder: “İnsanların kendilerini ifade etmede daha geniş özgürlüğe ve katılım imkânlarına sahip olduğunu; kalabalıkların bir pasif kişisi olmak yerine, toplumsal ve siyasal faaliyetlerin aktif bireyi olmak istemelerini, kendilerini; kendi dışında oluşturulmuş ve kendilerini kuşatmış, massetmiş bir yığının parçası değil de gönüllü olarak girdiği, etkilendiği, yönlendirildiği, kararlarında söz sahibi olduğu sivil toplum örgütleri içerisinde özgürce hareket ettiğini görürüz. Günümüzde kitle kavramı, kamuoyu kavramına evrilmiştir⁴¹.”

2- Kamuoyu (Efkâr-ı Umûmiyye)

“Kamuoyu”, Latince “publicus” ve “opinion” sözcüklerinden türetilip Batı dillerine girmiş bir kavramdır. İngilizcede “public opinion” sözcükleriyle ifade edilen bu kavramın bizde kullanılan ilk şekli “efkâr -ı âmme” ya da “efkâr-ı umûmiye”dir. Zaman içinde aynı anlamda olmak üzere “halk efkârı”, “âmme efkârı” ve “kamu efkârı” şeklinde de ifade edilen kavram, sonraları “kamu” ve “oy” sözcüklerinin bileşiminden oluşan “kamuoyu” şekline dönüşmüş ve bu şekilde kullanılmaya başlanmıştır⁴².

Kamuoyunun karşılığı olarak dilimize giren ilk ifade olan “efkâr -ı âmme [افكار عامه]” ya da daha çok kullanılan şekliyle efkâr-ı umûmiyye [افكار عموميه]”, iki Arapça kelimedenden oluşan bir terkiptir⁴³. “Efkâr” kelimesi fikr’in çoğulu olup fikirler veya düşünceler anlamındadır⁴⁴. “Âmme”, “ûmuma mahsus olan”⁴⁵, “ûmum” ise “hep, bütün, cümle, herkes, bütün insanlar, bütün halk”⁴⁶ demektir. O halde “efkâr-ı umûmiyye” en

⁴⁰ Le Bon, *age*, s. 119.

⁴¹ Çetin, *age*, s. 133.

⁴² Nejdet Atabek, “Kamuoyu, Medya ve Demokrasi”, *Kurgu Dergisi*, Anadolu Üniversitesi İletişim Fakültesi, Sy. 19, Eskişehir 2002, s. 223-224.

⁴³ Bkz. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Haz. Abdullah Yeğin vd., TÜRDAV, İstanbul 1992, s. 220.

⁴⁴ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Büyük Lûgat*, s. 244, *Türkçe Sözlük*, C. 1, Haz. İsmail Parlatır vd., TDK Yayınları, Ankara 1988, s. 673.

⁴⁵ Develioğlu, *age*, s. 40.

⁴⁶ Develioğlu, *age*, s. 1347.

genel tanımıyla “halkın düşüncesi, halkın fikirleri” manasındadır⁴⁷. Cumhuriyet döneminde Arapça ve Farsça tamlamaların Türkçeleştirilmesi düşüncesi ile “efkâr-ı umumiye”, “umûm efkârı”, halk veya kamu efkârı şeklinde kullanılmış, fakat bir müddet sonra bu ifadeler de terk edilerek yerine “kamu” ve “oy” kelimelerinin birleşmesiyle oluşan “kamuoyu” kelimesi ikame edilmiştir⁴⁸. “Halkın düşüncesi” ya da “halkın kanaati⁴⁹” anlamına gelen “kamuoyu” kelimesinin, terim olarak batı dillerinde kullanılmakta olan “public opinion”ün motamot tercümesi olduğu söylenebilir⁵⁰.

Hemen her kavram ve terimde olduğu gibi “kamuoyu” kavramının da herkesin ittifak edeceği bir tanımını yapmak oldukça zordur. Sosyolog Özer Ozankaya, kamuoyunu “Toplumsal yaşamın olay ve olguları konusunda toplumsal kümelerin ya da toplumun ortaklaşa yargısını yansıtan düşünce kavramlarının toplamı⁵¹” olarak tanımlar. Sovyet Rusya dönemi felsefecilerinden İvan Frolov da kamuoyunu benzer bir tanımlama ile “Toplumsal yaşamdaki olay ya da fenomenlerle, parti, kurum ve kişilerin etkinlikleriyle olan ilişkileri çerçevesinde ortak çıkarlar taşıyan toplumsal grup ya da insan topluluklarının resmi olmayan kitle bilinci biçiminde, toplumsal bilincin özgül bir var olma tarzı⁵²” olarak ifade etmektedir.

Görüldüğü üzere her iki tanımda da dikkat çeken unsurlardan birisi “resmi olmayan bir kitle bilinci” vurgusudur. Bunun yanında Frolov, kamuoyunun “pratik deneyim ve gelenekler doğrultusunda insanlarca kendiliğinden oluşturulabileceğini” belirttikten sonra “sınıf örgütlerince ve kurumlarca amaçlı biçimde oluşturulabileceğini⁵³” söylemektedir.

⁴⁷ Efkar -ı umûmiyye terimi temel anlamı ile ilişkili olarak ayrıca “düşünce, endişe, vesvese, kuruntu, niyet, maksat” gibi anlamlarda taşımaktadır. Bkz. Develioğlu, **age**, s. 244. “Efkar” kelimesinin bir yönü ile “sıkıntı, üzüntü, tasa” gibi anlamlar taşıması tamlamanın “endişe, vesvese, kuruntu” gibi anlamlandırılmasında etkili olsa gerektir. Bkz. İsmail Parlatır, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Yargı Yayınevi, Ankara 2006, s. 384.

⁴⁸ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Hamza Zülfikar, “Eski Tamlamalardan Yeni Tamlamalara”, **Turkish Studies**, Volume 8/9 Summer 2013, p. 167-176.

⁴⁹ Ali Murat Vural, **Bir İletişim Kurumu Olarak Yerel Basının Kamuoyu Oluşumu Sürecindeki İşlevi ve Yerel Basın-Kamuoyu İlişkileri Eskişehir Basını Örneğinde Bir Uygulama**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y. Doktora Tezi, Eskişehir 1997, s. 75.

⁵⁰ Kamuoyu teriminin Fransızca “opinion publique”, İngilizcede “public opinion”, Almancada öffentliche’dir. Her üç dilde de terimin Türkçe karşılığı “Halkın düşünceleri, fikirleri, kanaatleri” anlamına gelmektedir. Buradan hareketle hem Osmanlı döneminde söylendiği şekli ile “Efkar-ı umûmiyye” hem de güncel kullanımıyla “kamuoyu” terimleri batı literatüründen ödünç alınmıştır. Kamuoyu kavramının Fransızca ve İngilizce karşılıkları için bkz. Özer Ozankaya, **Temel Toplumbilim Terimleri Sözlüğü**, Savaş Yayınları, Ankara 1984, s. 72. Terim’in bahse konu olan dillerdeki karşılığı için ayrıca bkz. Mümtaz’er Türköne, **Siyaset**, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2003, s. 311.

⁵¹ Ozankaya, **age**, s. 72.

⁵² İvan Frolov, **Felsefe Sözlüğü**, Çev. Aziz Çalışlar, Cem Yayınevi, İstanbul 1991, s. 253.

⁵³ Frolov, **age**, s. 253.

Kamuoyu'nun çıkar farklılıklarını göstermekle kalmayıp, eşit olmayan farkındalık derecelerini de göstermesini de buna bağlamaktadır.

Frolov'un kamuoyu tanımlamasında asıl dikkati çeken unsur ise meseleyi sosyalist bir bakış açısıyla tanımlamasıdır. Frolov kamuoyunun sosyalist bir toplumda, diğer toplumlara göre farklılık arz ettiğine dikkat çeker. Uyuşmaz bir toplumda, sömürenlerin ve sömürülenlerin çıkarlarının bir yansıması olarak her zaman için birbirini dışlayan, iki kamuoyu bulunurken, sosyalist toplumda bunun olmadığını dile getirir. Meseleye sosyalist telakkiye göre bakan Frolov, "Sosyalist devletin komünist halk özyönetimi doğrultusunda gelişmesinin, komünist eğitimin bir aracı ve halkın davranışlarının özgül bir düzen koyucusu olarak kamuoyunun rolünün artmasına yol açacağını"⁵⁴ savunur.

Aslında kamuoyu ile ilgili tanımlamalarda sadece siyasî görüşler değil, meseleyi inceleyen kişinin yaklaşım tarzları da önem arz etmektedir. Kamuoyu, politika bilimcilerinin, sosyologların ve sosyal psikologların üzerinde önemle durdukları konulardan biridir. Birçok filozof, tarihçi, siyaset bilimci, sosyolog ve iletişim bilimcisi bu kavramı kendi bakış açılarına göre tanımlama girişiminde bulunmuştur. Bunda ise yaklaşımlar ve ilgiler önemli rol oynamaktadır. Tanımlamaların birbirinden çok farklı olmasında, her tanımın, kamuoyunun belli bir yönüne ağırlık vermesinin temelinde yatan unsur ise bu konuda kuram geliştirenlerin meseleyi mensup oldukları disiplinlerin yaklaşım tarzıyla nazarından ele almalarıdır⁵⁵. Nitekim kamuoyu üzerine Türkiye'de ilk araştırmaları yapan kişilerden birisi olan Nermin Abadan da meselenin bu yönüne dikkat çekerek kamuoyunun bir tek tanımı olamayacağına işaret etmektedir. Ona göre "... Modern anlamı ile kamuoyu mefhumu ne klasik teorilerin ileri sürdükleri gibi rasyonel ve geniş kapsamlı bir karaktere sahiptir. Ne de şuursuz, sınırı belirsiz bir kütle hâkimiyeti anlamına gelir. Gerçekte belli grup, zümre veya fikir çevrelerine has çeşitli, çok defa birbirinden bağımsız ve belirli özelliklerle sınırları belirmiş, fikir manzumeleri söz konusudur. Bu fikir manzumelerinin bir toplum, bir millet ve hatta bütün dünyayı kapsayan geniş bir birliğe evrilmesi, başka bir deyimle, bir halk veya dünya kamuoyunun oluşumu, yalnız bir hayal olarak düşünülebilir⁵⁶."

⁵⁴ Frolov, *age*, s. 253.

⁵⁵ Orhan Gökçe, "Kamuoyu Kavramının Anlam ve Kapsamı", *Kurgu Dergisi*, Anadolu Üniversitesi, S. 14, Eskişehir 1996, s. 211.

⁵⁶ Nermin Abadan, *Halk Efkârı Mefhumu ve Tesir Sahaları*, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara 1956, s. 31.

Bu noktada kamuoyu tanımlamalarının iki farklı yaklaşımla ele alındığını söyleyebiliriz:

- Politika bilimi açısından
- Diğer sosyal bilimler açısından

Politika bilimi açısından kamuoyu, devletin üç organının (yasama, yürütme, yargı) davranışını belirleyen ya da kanaat önderleri tarafından belirlenen ve oluşturulan norm olarak açıklanmaktadır. Buna karşın diğer sosyal bilimcilerin kamuoyu anlayışı, bireyin kendisinden hareket ederek kanaatini ve davranışını ailesini, çalışma grubunu, içinde yaşadığı grup ve de bütün toplumu kapsayan sosyal grubun kanaat ve davranışı ile ilişkilendirilmektedir⁵⁷.

19. yüzyılın sonlarında kamuoyu konusunda çalışmalar yapan James ve Baldwin adlı bilim adamları, sosyal bir varlık olan insanın tutumlarının ve düşüncelerinin, iletişim ve toplumsal yaşam aracılığıyla biçimlendirildiğini dile getirmişlerdir. James ve Baldwin kamuoyunu “çok sayıda bireysel düşüncenin, kamunun tartışma alanına girmesi durumuna asla indirgenemeyecek, ‘geniş bir zihin’ içinde biçimlenen karşılıklı etkileşimlerin bir ürünü” olarak tanımlamışlardır. Başka bir deyişle düşünceler, bireyler kadar gruplara aittir ve “sadece tek tek birey düşüncelerinin bir yığını değil, karşılıklı iletişimin ve etkileşimin ortak bir ürünüdür.” 20. yüzyılın başında ise Cooley, grupların düşüncelerini bireyinkine çok benzer bir şekilde oluşturduklarını ileri sürmüştür. Ona göre birey, bir sorun ile karşılaştığında sorun hakkındaki gerçek düşüncesinin ne olduğuna karar vermeden önce soruna ilgi gösterir, zaman ayırır; ilgili fikirleri, duyguları için zihnini yoklar. Kamuoyu da sorunun ne olduğuna birlikte karar veren, sorunun niçin kamuoyunu ilgilendirdiğini soran

⁵⁷ Gökçe, **agm**, s. 211; Handan Ertaş, **Kamuoyu ve Kamuoyu Oluşturma Yöntemleri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yay. Y. Lisans Tezi, Konya 2000, s. 3.

ve ne yapılabileceğini araştıran insan gruplarının içinde oluşur⁵⁸. Tanımlardan da anlaşılabilir gibi kamuoyunun ne olduğu⁵⁹ tam olarak ortaya konulamamıştır.

Kamuoyu olgusunu anlayabilmek için “kamu” kavramını incelemek gerekir. En genel anlamıyla; “belli bir sorunla karşılaşmış, bu sorun etrafında toplanmış bireylerden oluşan grup” olarak tanımlanabilir⁶⁰. Günümüzde sosyal bilimciler kamu kavramını grup ile eş anlamlı olarak kullanmaktadır. Karşılıklı etkileşim ve süreklilik, grubun en önemli iki özelliğini oluşturur. Bir grubun kamu olarak tanımlanabilmesi için şu özelliklere sahip olması gerekir:

- Kamu bir sorun etrafında geçen iletişim sayesinde var olur.
- Kamuyu oluşturan bireyler her zaman sıkı bir şekilde organize olmazlar.
- Kamu, aktif ve pasif üyelerden oluşan katmanlara sahiptir.
- Kamu geliştikçe büyüklüğü ve şekli de değişir.
- Kamu, sorunla birlikte ortaya çıkar ve sorunla birlikte kaybolur.

Kamu, belirli bir olay veya sorun etrafında belirli bir zamanda oluşan gruptur. Bazen az sayıda katılımı ile oluşabilen kamu, bazen de toplumun genelini ilgilendiren

⁵⁸ Atabek, **agm**, s.224. Daha öncede belirttiğimiz gibi kamuoyu konusunda tek bir tanımlama söz konusu değildir. 19. Yüzyıldan itibaren siyaset bilimci, sosyolog ve sosyal psikologlar kamuoyunun ne olduğuna dair fikirler belirtmiştir. Bektaş “Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi” başlıklı eserinde, Arthur Holcombe, Leonard W. Doob, Daniel Katz gibi farklı disiplinlerden gelen düşünürlerin konuyu tanımlamaya yönelik önermelerine yer vermektedir. Kamuoyunun tanımlanması ve bu alandaki farklı yaklaşımlar için bkz. Arsev Bektaş, **Kamuoyu İletişim ve Demokrasi**, Bağlam Yayınları, İstanbul 2000, s. 53-58.

⁵⁹ Kamuoyunu tanımlama çabaları birçok tanımla ortaya çıkarmış olmasına rağmen, Temizel kamuoyu tanımlarından yola çıkarak, kamuoyunun genel olarak üç temel özelliği kapsadığını ifade eder: “Bunlardan birincisi kamuoyu için açıklık prensibinin bir önkoşul olmasıdır. Bireysel tutumlar özel alanın karşısı olan kamusal alanda yerlerini alacaklarsa açıkça ifade edilebilmelidir. İkinci özellik, kamuoyunun dayanışmayı gerektirmesidir. Kamuoyu düşünceleri bireyden kolektif bir ortama taşımaya yardımcı olan bireyler arasındaki ilişki ve etkileşimleri kapsamaktadır. Son özellik ise, kamuoyunun kararları kapsamasıdır. Kamuoyu, bireylerin güncel toplumsal sorunlarla ilişkili tutumları ile kamu görevlerinin aynı sorunlara ilişkin kararları arasında önemli bir bağın oluşmasına neden olur. Bu nedenle kamuoyunun oluşumu siyasal karar alma süreçleri göz ardı edilerek değerlendirilmemelidir.” Bkz. Handan Temizel, “Kamuoyu Kurumları ve Kamuoyu Oluşumunda Kitle İletişim Araçları”, **Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, S. 15, Y. 2008, s. 130.

⁶⁰ Duygu Sezer, **Kamu Oyu ve Dış Politika**, Sevinç Matbaası, Ankara 1972, s. 3. Benzer bir tanımlamayı da Bektaş şu şekilde yapmaktadır: “Kamu belirli bir durum veyahut soruna özgü olarak belirli bir zamanda oluşan gruptur. Bazen az sayıda katılımı ile ve özel konularda oluşabilen kamu bazen de toplumun genelini ilgilendiren konularda geniş katılımı ile oluşur.” Bektaş, **age**, s. 48-49.

konular etrafında geniş katılımı oluşturur⁶¹. Ancak burada önemle üzerinde durulması gereken bir durum söz konusudur. Sezer bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Kamu belirli bir durum veya soruna özgü olarak oluşur. Ancak belli bir sorun çok nadiren yetişkin nüfusun hepsini kendi etrafında toplar. Konular arasında farklılıklar göstermekle beraber, genel nüfusun hatırı sayılır bir oranı çok önemli genel olayların ve sonuçlarının bile farkında değildir. Kanaat araştırmaları, çok geniş ve sistematik bir kampanyaya tabi tutulan konular hakkında bile sağlam, kronik hiçbir şey bilmeyen çekirdeğin (a hard core of chronic know-nothings) varlığını ortaya koymuştur.”⁶²

Kamuoyu olgusunun bir diğer unsuru ise “oy”⁶³ kavramıdır. Tamlama içerisinde “kamu” belli bir sorun karşısında toplanan grubu ifade ederken, “oy” ise o gruba ait kanaati (opinion) ifade etmektedir. “Diğer bir deyişle ‘oy’, duygu veya izlenimden daha kuvvetli, kullanılması daha kolay, fakat tam olarak kanıtlanabilen ya da pozitif olan bilgidен daha az geçerli ve kuvvetli kanaatlerdir.” Özlü bir tanımlama ile “Kanaat, en basit biçimde, bir sorun veya öneri hakkındaki tavırların ifadesidir.”⁶⁴

Konuyu ele alan eserlerde kamuoyunun unsurları olarak yer verilen ya da izah edilebilmesi açısından, bir gruba ait kanaatin, görüşün kamuoyu görüşü olarak değerlendirilebilmesi için sahip olması gereken koşullar arasında şunlar yer alır:

- Öncelikle bir sorun olmalıdır. Tartışmalı bir konunun varlığı, kamuoyunun ortaya çıkmasında ilk aşamayı oluşturur. Kamuoyu terimi kullanıldığında akla herkesin aynı şekilde tavır takındığı ortak bir görüş ve hareket tarzı gelir. Ancak bütün insanların üzerinde anlaştığı bir konu bulmak imkânsızdır. Bu nedenle sorun beraberinde tartışmayı, tartışma etkileşimi, etkileşim ise konuya ortak yaklaşımlar getirilmesini sağlayacaktır.

- Gruptaki kişiler iletişim içinde olmalıdır.

⁶¹ Atabek, **agm**, s.224.

⁶² Sezer, **age**, s. 4. Çetin Kamuoyu denince toplumun bütününün anlaşılmasının yanlışlığından bahseder. Toplumun bir sorun karşısında top yekün aynı kanaate sahip olması güçtür. Çünkü bir sorun bir toplumsal sınıf yada grubun çıkarına olabilirken, başka bir grup yada kişinin aleyhinde olabilir. Bkz. Halis Çetin, **İnsan ve Siyaset Siyasetin Psikolojik Temelleri**, Siyasal Kitapevi, Ankara 2003, s. 135.

⁶³ Kelime anlamı olarak “oy” siyasal yada toplumsal bir süreç içinde kişinin tercihini belirten bir eylem anlamına gelmektedir. Bu tanımlama “rey” kelimesinin karşılığı olarak verilmiştir. Türkçe Sözlükte “bir toplantıya katılanların, bir sorunla ilgili birkaç seçenektен birini tercih etmesi, rey.” olarak tanımlanmaktadır. Kamuoyu kavramında yer alan “oy” kelimesi ise farklı bir anlamda kullanılmaktadır. Bkz. Bektaş, **age**, s. 50. **Türkçe Sözlük**, C. 2, s. 1708.

⁶⁴ Sezer, **age**, s. 4-5; Ertaş, **agt**, s. 8.

- Tek tek bireylerin değil, grubun ortaklaşa fikri olmalıdır. Farklı biçimlerde ifade edilen kanaatlerin derlenip toparlanması ve genel ifadelere bürünmesi gerekir. Tepkiler, öfke ve sempati şeklindeki duygular ete kemiğe, yani somut düşüncelere dönüştürülmelidir.

- Dile getirilen görüşün bir karar mekanizmasını, bir kuruluşu veya değişik toplumsal görüşleri bir amaç doğrultusunda harekete geçirme arzusu olmalıdır. İlk zamanlar, belirli bir sorunla karşılaşan insanların mevcut verileri tartarak bilinçli ve rasyonel bir şekilde kamuoyu oluşturdukları düşünülmüştür. Ancak daha sonra yapılan araştırmalar, somut toplumsal sorunlar karşısında beliren kanaatleri, kamuya ait önceden “biçimlenmiş” tutum ve kanaatlerin tayin ettiğini ortaya çıkarmıştır.

- Kanaatler ifade edilebilmelidir. Kanaatlerin ifade edilebilmesi yani açığa vurulması kamuoyunun olmazsa olmaz şartıdır.

- Kamuoyunun oluşması için insan sayısı da önemlidir. Özel ve önemsiz, birkaç kişiye ait görüşler kamuoyu oluşturmaz.

- Belli bir süreç içerisinde gerçekleşmelidir. Kamuoyu sadece guruba hâkim olan kanaatin içeriğini ve yoğunluğunu değil, aynı zamanda bu kanaatlerin oluşum sürecini de kapsar. Önce problemin insanları rahatsız etmesi gereklidir. Sonra problem için çare arayışları başlayacaktır. Problemin tanımı ve çözümü için bir kanaatin oluşması, sonra bu kanaatin dolaşıma girmesi, bilgi alışverişinden sonra da bu kanaatin hâkim kanaate dönüşmesi gerekir. Ardından bu kanaat etrafında kitlelerin tavrını göstermesi, ağırlığını koyması ve muhatap bulup harekete geçmesi beklenir⁶⁵.

O halde kamuoyunun oluşumu karmaşık bir süreci içerisinde barındırmaktadır. Bir sorunun varlığı tek başına yeterli olmadığı gibi, bir kişinin ya da belli bir grubun sorunu da kamuoyu oluşturmaktan uzaktır. Bu bakımdan kamuoyu oluşabilmesi için sorunun geniş

⁶⁵ Kamuoyunu oluşturan unsurları Atabek maddeler halinde şöyle sıralamıştır: “Sorun olmalıdır, gruptaki kişiler iletişim içinde olmalıdır, grubun ortak fikri olmalıdır. Dile getirilen görüşün bir karar mekanizmasını, bir kuruluşu veya değişik toplumsal görüşleri bir amaç doğrultusunda harekete geçirme arzusu olmalıdır.” Ancak bu maddeler sıralanırken herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir. Bkz. Atabek, **agm**, s.224-225. Türköne ise kamuoyunu oluşturan unsurları; “Tartışmalı bir konunun varlığı, halkın dinamik doğası, kanaatlerin ifadesi, sayı ve süreç” başlıkları altında incelemektedir. Bu başlıklar altında modern anlamda kamuoyunu oluşturan unsurları örnekleriyle izah etmektedir. Biz burada her iki çalışmayı ortak olarak ele aldık. Bkz. Türköne, **age**, s. 311-312; Olaya daha dar bir çerçeveden bakan Çetin ise bu unsurları, “sorun, özgürlük, örgütlenme ve muhatap” başlıkları altında açıklamıştır. Bkz. Çetin, **age**, s. 136-137.

kitleleri etkileyecek mahiyette zuhur etmesi gerekir. Ayrıca bu soruna karşı kamuoyu oluşabilmesi için sorun karşısında ortak bir kanaat oluşturulmalı ve kamuya ait önceden “biçimlenmiş” tutum ve kanaatlerinin yönlendirmesi gerekir.

Kamuoyu kavramının çerçevesini çizdikten sonra, ihtiyaç duyulan unsurlardan birisi de kamuoyu oluşmasını sağlayan araçları ele almaktır. Literatürde kamuoyu oluşturan araçlar denildiğinde; dolaylı olarak aile, eğitim, kültür, toplumsal kontrol mekanizmaları gibi kurumsal sosyolojik araçlar; kanaat, motivasyon, algı, tutum gibi bireysel psikolojik araçlar; siyasi grup ve partiler, baskı grup ya da örgütleri gibi siyasi araçlar ve medyanın etkilerine işaret edilir⁶⁶. Bununla birlikte kamuoyu oluşturmada en etkili araçların başında “yüz yüze” yapılan temaslar gelmektedir. Dar çerçevede, küçük toplantılarda, arkadaş grupları arasında söz konusu olan yüz yüze temasların ve bu temaslarda gelişen görüşme, sohbet ve tartışmaların kanaat oluşturmadaki katkısı önemlidir. Abadan, bu durumu Alport’tan aktardığı bir pasajla şöyle ifade eder: “Kamu kanaati her şeyden önce sayısız hatta hedefsiz gibi görünen şahsi görüşme ve sohbetlerin ürünüdür.”⁶⁷

Dar bir çevrede bazı kişiler edindikleri bilgileri durumdan haberdar olmayan kişilere yayarlar. Bu kişiler ise daha çok “kanaat önderleri” olarak nitelendirilirler. Kanaat önderi kavramı (opinion leader), kitle iletişimi içerisinde güçlü bir görevi olan ve hâkim ideoloji ya da verilmek istenen mesajı topluma direkt ya da dolaylı yoldan ileten, söz sahibi, güvenilir ve bu bakımdan içerisinde bulunduğu toplumda “üstün” olarak kabul edilen kişi ve kişilerdir⁶⁸. Bu kişiler, toplumdaki diğer kişilerle yüz yüze iletişim kurarlar ya da medya aracılığıyla fikirlerini aktarırlar⁶⁹. Kanaat önderleri olarak nitelendirilen kişiler, genellikle herkesten çok siyasi olaylarla ilgilenen, kendilerine bu konularla ilgili fikir danışılan, siyasi olayları hızlı kavrama yeteneğine sahip kişiler olup sık sık siyasi olaylarla ilgili tartışmaya girmek özelliklerine sahiptirler. Kamuoyunu en çok etkileyen kişiler ya da gruplar, kanaat önderleridir. Klapper, dar çerçevede asıl etkili olan kamuoyu oluşturma aracının kanaat önderleri olduğunu söyler. Özellikle kitle iletişim araçlarının

⁶⁶ Erkan Yüksel, “‘Kamuoyu Oluşturma’ ve ‘Gündem Belirleme’ Kavramları” Nerede Kesişmekte Nerede Ayrılmaktadır?”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 7 (1), Y. 2007, s. 574.

⁶⁷ Bektaş, *age*, s. 109; Abadan, *age*, s. 33.

⁶⁸ Özlem Tuğçe Kaymaz, “Kanaat Önderi Kavramının Yeni Mecrası”, 11. **International Conference on Communication, Media Technology and Design**, North Cyprus, 02-04 May 2013, s. 357-358.

⁶⁹ Ayda Sabuncuoğlu; Göker Gülay, “Sosyal Medyadaki Yeni Kanaat Önderlerinin Birer Reklam Aracı Olarak Kullanımı: Twitter Fenomenleri Üzerine Bir Araştırma”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, S. 38, Bahar 2014, s. 4.

yeterli derecede yaygın olmadığı az gelişmiş ülkelerde, kanaat önderleri kamuoyunu oluşturmada önemli bir yer tutarlar⁷⁰.

Kamuoyunu oluşturan araçlardan bir diğeri ise “siyasi liderler”dir. Özgüven, tutarlı kişilik, samimiyet, canlı ve yaratıcı zekâ, sağduyu⁷¹ gibi özellikler barındırması gereken siyasi liderler, çeşitli kanaat ve fikirlerin oluşumunda önemli rol oynarlar. Lider, kamuoyunun isteklerini daha belirgin bir anlama ve anlatıma kavuşturarak kamuoyunun yönünü belirler ve yönlendirir. Lider, kendi grubunun fikir ve kanaatlerini herkese ileten bir “megafon”a benzetilebilir. Bu açıdan savunduğu fikir etrafında kamuoyu oluşturabilecek en etkili unsurlardan biri olarak kabul edilir. Albig’e göre dinamik ve yaratıcı liderler, liderle aynı görüşü paylaşan takipçilerinin kanaatlerini de etkiler, grubun amaçlarını belirler, gerektiğinde değiştirir ve onları çeşitli konularda fikir ve kanaatlerin oluşumuna doğru yönlendirir. Toplum içinde liderler, destekçileri tarafından kopya edilen pek çok davranışın öncüsü olma konumundadır⁷². Çünkü iktidarı elinde bulunduran sınıflar, yalnızca malların değil, aynı zamanda da fikirlerin ve anlamların da üretimini ve dağıtımını kontrol ederler⁷³.

Kamuoyu oluşmasında etkili olan bir diğer unsur ise “baskı grupları”dır. Baskı grupları, “ortak menfaatler etrafında birleşen ve bunları gerçekleştirmek için siyasî otorite üzerinde etki yapmaya çalışan örgütlenmiş gruplar”⁷⁴ olarak tanımlanabilir. Bu gruplar, ortak menfaatlerin, işbirliği içinde ve resmî kuruluşlarla temas kurulup görüş ve isteklerin iletilmesi neticesinde daha iyi sonuç alabileceklerini düşünen örgütlü yapılardır. Bunların baskıcı nitelikleri, siyasal iktidarla karşılaşma anında kendini gösterdiği gibi bunun bir adım öncesinde örgütlenme amacıyla da saklıdır. Bu itibarla grupların baskı grubu niteliğini kazanması için iktidarla çatışmasını beklemek zorunlu değildir⁷⁵. Birincil ve ikincil gruplar olarak kendi aralarında ikiye ayrılmaktadırlar. Birincil gruplar genellikle üyeler arasında yüz yüze kişisel etkileşim olan gruplardır. Üyeler arasındaki ilişkinin

⁷⁰ Bektaş, *age*, s. 109-111.

⁷¹ Bir liderde bulunması gereken özellikler için bkz. Meltem Ünal Erzen, “Siyasi Lider İmajlarının Seçimlerde Etkisi”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 38, Y. 2008, s. 67-69.

⁷² Bektaş, *age*, s. 112.

⁷³ John Fiske, *İletişim Çalışmalarına Giriş*, Çev. Süleyman İrvan, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2003, s. 226.

⁷⁴ Bektaş, *age*, s. 113.

⁷⁵ “Baskı Gurupları” kavramı ile ilgili aslında birbirine oldukça benzeyen birçok tanımlama yapılmıştır. Bu tanımlamalarla ilgili olarak bkz. Tülay Kitapçioğlu, “Baskı Gurupları ve Demokrasi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 106, Mayıs-Haziran 2013, s. 360. Çalışma konumuzla ilgili olması bakımından II. Meşrutiyet dönemi baskı gurupları ile ilgili olarak bkz. Seyfettin Aslan; Cengiz Gül, “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Baskı Gurupları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari ve Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 1, s. 87-89.

kişisel ve yakın olmadığı gruplara ise ikincil grup denir. Tavırlar ve kanaatler ile grup üyeliği arasında ilişki vardır. Bir grupta özdeşleşme, insanların en derin inançlarını ve duygularını etkiler. Kişi bir yandan kendisini kabul etmesini istediği insanlarla iletişim kurarken, diğer taraftan da grup içerisinde “özdeşleşmesini” sağlar. Yani grup, kişinin toplum içerisindeki yerini belirler⁷⁶. Kamuoyu, bir grubu etkileyebilecek ve sorun olarak algılanabilecek bir olay veya durum ortaya çıktığında ya da grubun, bu olay ya da durumun etkilerini değerlendirerek bir görüş oluşturması ve bu görüşlerini belirli tutum ve buna bağlı davranışlar biçiminde göstermesiyle oluşur⁷⁷.

Kamuoyu oluşmasında en etkili araçlardan birisi de kitle iletişim araçlarıdır. Kitle iletişim araçlarının başta gelen özelliklerinden birisi, uzaktaki olayları çok kısa bir zamanda büyük kitlelerin yakınına getirebilmeleri, onların dünyasına sokabilmeleri ve bu olayları sunuş ve yorumlayış biçimleriyle kitlelerin içindeki bireylerin kanaatine yön verme olanağına sahip olmalarıdır⁷⁸. Sezer, kitle iletişim araçlarının halkın kanaati üzerindeki etkisini şu şekilde ifade etmektedir: “Kanımızca kitle iletişim araçlarına sahip olma veya onlardan yararlanabilme durumu, hem halk arasındaki kanaatleri biçimlendirmede, hem de karar vericinin kanaatlerine etki yöneltmede büyük önem taşır. Büyük kitlelere hızla erişebilme yeteneğine, yani olaylar hakkında kanaat aşılama ya da eski kanaatleri değiştirme gizil gücü eklenince, bu araçların kamuoyunun biçimlendirilmesindeki rolü açıkça ortaya çıkar... Halkın büyük çoğunluğu siyasal olaylar hakkında bilgi sahibi değildir. Hatta bu olayların farkında bile değildir. Dolayısıyla halk içinde bir yandan etkilenme olasılığına sahip bireylerin sayıca çokluğu, öte yandan bu büyük kitle için tanımlayacakları ve yorumlayacakları konuların genişliği, haberleşme araçlarının kanaatleri etkileme gücünü daha açıkça ortaya çıkarır.”⁷⁹

Kitle iletişim araçları denince günümüzde akla radyo, televizyon, gazete, dergi, kitap, reklam, telefon, telgraf ve internet⁸⁰ gibi iletişim araçları gelmektedir. Ancak bizim çalışmamız 1912-1913 yılları arasındaki dönemi konu aldığından, bahse konu olan kitle

⁷⁶ Sezer, **age**, s. 20-21.

⁷⁷ Yüksel, **agm**, s. 574.

⁷⁸ Sezer, **age**, s. 22.

⁷⁹ Sezer, **age**, s. 31.

⁸⁰ Ceyda Ilgaz Büyükbaykal, “Kitle İletişim Araçları ve Toplumsal Yaşam”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, S. 21, Y. 2005, s. 71.

iletişim araçlarından bizim için en önemlisi “basın⁸¹”dır. Nitekim Balkan Harbi döneminde günümüz modern dünyasının kitle iletişiminde önemli yer tutan televizyon, radyo, telefon ve internet gibi araçlara rastlamak mümkün değildir.

Basın denince aklımıza ilk olarak gazeteler gelmektedir. Nermin Abadan, kamuoyu için gazetelerin önemini Lippmann’ın şu ifadeleriyle ortaya koymaktadır: “Gazeteler demokrasinin İncil’i sayılır. Gazete, herkesin okuduğu tek kitaptır. Bir bakıma her gün herkesin okuduğu tek kitaptır⁸².” 20. yüzyılın başlarında kamuoyu, temel siyaset biliminin önde gelen inceleme alanlarından birisi durumunda iken, günümüzde bu konu aynı zamanda iletişim biliminin inceleme alanlarından birisi haline gelmiştir. İletişim bilimciler göre kamuoyu, iletişim ve toplumsal etkileşim süreçleri içerisinde gerçekleşmektedir. Kanaatlerin oluşması belirleyen temel unsurlar bireylerin gördükleri, işittikleri veya okudukları olgulardır. Bir gösteriyi seyretmek, bir siyasî konuşmayı dinlemek veya bir siyasal haber okumak, bir kanaatin oluşmasını ve ifadelendirilmesini sağlayabilir. Kitle iletişim araçları bir yandan özellikle siyasî mesajların kitlelere iletilmesi görevini üstlenirken, diğer yandan da kitlenin, siyasî seçkinlere duyduğu ilgiyi artırmak, kamuoyunun fikir, kanaat ve faaliyetlerini açıklamak, dolayısıyla toplumu oluşturan bireylerin etkilenmelerini sağlamak işini görür⁸³.

Kitle iletişim araçları içerisinde özellikle 20. yüzyılın başına kadar kamuoyu oluşumunda aydın kitlenin başlıca önderi ve etkin araçlardan birisi kitaplar olmuştur. Abadan ve Bektaş, kamuoyunu etkileyen kitapları iki grupta incelemektedir. Bunlardan ilki, içerdikleri fikir ve telkinlerle doğrudan doğruya geniş kitlelere hitap eden İncil çevirisi, Marx’ın *Das Kapital*’i, Atatürk’ün *Nutuk*’u gibi eserlerdir. İkinci grupta ise

⁸¹ Kelime anlamı olarak “basın”; “Gazete, dergi gibi belirli zamanlarda çıkan yayınların bütünü, matbuat” olarak tanımlanmaktadır. Bkz. **Türkçe Sözlük**, C. 1, s. 253. Ancak günümüzde “basın” kelimesi ile iç içe geçmiş ve çok zaman basınla benzer anlamda kullanılan bir diğer terim ise “medya” kelimesidir. “Büyük iletişim ve yayın organlarının bütününe verilen ad, iletişim ortamı, iletişim araçları, kitle iletişim araçlarının tümü” olarak tanımlanabilecek “medya” terimi, günümüzde radyo, televizyon, internet gibi alanları da içine alacak şekilde geniş bir alanı ifade etmesine rağmen, Balkan Savaşları döneminde bu tür medya alanlarının bulunmamasından dolayı çalışmamızda “basın” terimi ile eş anlamlı olarak kullanılacaktır. Medya teriminin anlamı için bkz. **Türkçe Sözlük**, C. 2, s. 1524. “Medya” terimi ve terimle ilgili alanlar (yazılı basın, radyo, televizyon, internet) için bkz. Mesut Yılmaz, “Medya ve Siyaset İlişkilerinin Kamuoyu Üzerindeki Etkileri: KKTC Örneği”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 2, Y. 2013, s. 231.

⁸² Abadan, **age**, s. 38.

⁸³ Bektaş, **age**, s. 117-118.

vermek istenen mesajı, bir roman konusuna bürüyerek dolaylı bir şekilde kitlelere aktaran Namık Kemal'in Vatan Yahut Silistre, George Orwell'in 1984 isimli romanlarıdır⁸⁴.

Kamuoyu oluşmasında etkiye sahip araçlardan bir diğeri ise görsel malzemelerdir. Afişler, gravürler, fotoğraf sergileri ve resimli tefrikalar gibi malzemeler, kamuoyu oluşmasına önemli katkıda bulunurlar. Özellikle grafik sanatları, sembolleri fikri seviyesi düşük olan geniş halk kitleleri için kolay anlaşılır bir duruma getirmek gibi önemli bir etkiye sahiptir⁸⁵. El ilanları, kartpostallar, pankart ve afişler gibi malzeme de halk kitlelerine verilmek istenen mesajı iletmekte son derece önemlidir⁸⁶. Tek bir fotoğraf karesi, bir savaşın acımasızlığını bir yığın sözden ve istatistikten çok daha çarpıcı bir şekilde anlatabilir⁸⁷.

Kamuoyunun biçimlenmesi, öncelikle kamuoyunu oluşturan her bir bireyde oluşan kanaatle⁸⁸ ilgilidir. Kanaat oluşumu; birey, çevre ve bu ikisi arasındaki etkileşim neticesinde meydana gelir. Kanaatlerin birey ve çevre arasında etkileşmesi demek, bir yandan kişisel unsurların (subjektif), diğer yandan ise çevre unsurların (objektif) bireyi şekillendirmesiyle gerçekleşir⁸⁹. Kişilerin belirli konular karşısında takındıkları olumlu ya da olumsuz tavırlar onların tutumlarını⁹⁰ belirler. Kanaatlerin oluşumunda kişisel unsurların içinde en başta geleni, bireyin o ana kadar edindiği tavidir. Kartz'ın ifade ettiği

⁸⁴ Abadan, **age**, s. 50-51; Bektaş, **age**, s. 141-142.

⁸⁵ Bektaş, **age**, s. 142.

⁸⁶ Afişlerin kamuoyu oluşumunda etkisi için bkz. Serdar Rıza Uluğkay, **Türkiye'de Siyasal Afişin Gelişimi 1990-200 Yılları Arası Örnek İki Parti (ANAP-CHP) Seçim Afişlerinin İncelenmesi**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yay. Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2006, s. 26-38. Kartpostalların kamuoyunu etkilemeye yönelik olarak kullanımı ile ilgili olarak bkz. Ü. Gülsüm Polat, "Savaş Propaganda ve Kartpostallar", **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, I/2 (2012), s. 243-268.

⁸⁷ Türköne "Siyaset" isimli kitabında "Napalm bombası ile yanan kız çocuğu" olarak medyaya yansıyan fotoğraftan yola çıkarak bu görüşü belirtmiştir. Bkz. Türköne, **age**, s. 317; Bahse konu olan fotoğrafla ilgili haber için bkz. <http://tr.euronews.com/2012/06/01/napalmla-yanan-vietnamli-cocuk-resmi-40-yasinda/> (Erişim tarihi: 16 Ocak 2015).

⁸⁸ Kanaat kelime anlamı olarak, "kanı, inanç, düşünce" anlamına gelmektedir. Bkz. **Türkçe Sözlük**, C. 2, s. 1183.

⁸⁹ Sezer, **age**, s. 19. Benzer bir tanımlama yapan Bektaş, bireyde kanaatin oluşumunu şu şekilde tarif eder: "... bireyin kanaatleri kişisel yapısı ile içinde bulunduğu çevrenin karşılıklı etkileşimleri sonucunda oluşur." Bkz. Bektaş, **age**, s. 72.

⁹⁰ Kelime anlamı olarak "tavır" durum, davranış, vaziyet, hal anlamlarına gelmektedir. Bkz. **Türkçe Sözlük**, C. 2, s. 2155; "Tutum" ise tutulan yol, davranış anlamlarına gelmektedir. **Türkçe Sözlük**, C. 2, s. 2260; Tutum kavramı genel olarak bireyin çevresindeki herhangi bir olgu ya da nesneye ilişkin sahip olduğu tepki eğilimini ifade eder. Başka bir deyişle tutum, bireyin bir durum, olay ya da olgu karşısında ortaya koyması beklenen olası davranış biçimi olarak tanımlanabilir. Atılım Onay, "Reklamlara Yönelik Tutumlar: Nitel Bir Araştırma", **Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi**, C. 1, S. 4, Eylül 2012, s. 52; Kamuoyunun biçimlenmesi konusunu ele alan Sezer ve Bektaş birey'in kanaatinin oluşumundan bahsederken "tutum" ve "tavır" kavramlarına yer vermektedir. İçeriklerine bakıldığında Sezer'in ele aldığı "tavır" ile Bektaş'ın ele aldığı "tutum" yaklaşık olarak aynı şeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Bkz. Sezer, **age**, s. 19-20; Bektaş, **age**, s. 72-75.

gibi kanaatler, tutumların veya tavırların sözlü bir şekilde açığa çıkmasıdır. Kişiler, yaşantıları boyunca biriktirdikleri hem zihinsel hem de duygusal yönleri olan bu inanç ve değerlerinin yardımıyla, karşılaştıkları çeşitli olaylarda ne gibi bir davranış biçimi göstereceklerine karar verirler⁹¹.

Kamuoyunu kişilerin tutumları kadar çevresel unsurlar da şekillendirir. Kişinin toplum içerisindeki yeri, hâkim ideoloji, nüfus (demografi), kültür, din, siyasal kurumlar, kitle iletişim araçları, birincil ve ikincil baskı grupları gibi çevresel etmenler, kişinin kanaatini şekillendiren önemli unsurlardır⁹².

Kanaatlerin oluşmasında belirleyici rolü olan diğer unsur da insanların dünyaya bakışı ya da ideolojilerdir. İdeoloji “bir topluma ya da bir toplumsal sınıfa özgü inançların tümü” ya da bir başka tanıma göre “kendi öz verilerine dayanarak geliştiğini sanan, ama aslında toplumsal ve özellikle de ekonomik gerçeklerin ifadesi olan teorik düşünce”dir. İnsanların ve toplumların ideolojileri onların yaşamsal önceliklerini belirler⁹³.

Kamuoyunun şekillenmesine etki eden bir başka unsur da nüfustur. Belli bir bölgede yaşayan nüfusa ait demografik veriler, kamuoyu oluşumunda belirleyici unsurlardan birisidir. Nüfusu oluşturan bireylerin cinsiyetleri, sosyal statüleri, eğitim seviyeleri, ekonomik gelir düzeyleri ve mensup oldukları inançlar, önemli ölçüde belirleyicidir. Mesela kırsal kesimle kentsel kesim arasında siyasal davranışlar açısından önemli farklar görülmektedir. Eğitim düzeyi düşük, dine ve törelere bağlı, yüz yüze iletişimin egemen olduğu, dayanışmanın güçlü ve kaderci anlayışın egemen olduğu kırsal kesime karşılık, sürekli kitle iletişim araçlarına açık, yeni durum ve insanlarla karşılaşan, yenilikleri anlamaya, fikir üretmeye, kendini kanıtlamaya ve çeşitli örgütlere dâhil olmaya çalışan kentsel kesim arasında önemli farklar vardır⁹⁴.

Kamuoyu oluşmasını sağlayan bir diğer öge de kültürel yapıdır. Bireylerin sürekli etkileşim içerisinde bulunduğu toplumu şekillendiren ve diğer toplumlardan ayıran en

⁹¹ Bektaş, **age**, 73.

⁹² Bektaş, **age**, 75.

⁹³ A. Timur Bilgiç, **Tarih Terimleri Sözlüğü**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2012, s. 194-195; “İdeoloji” kavramının farklı anlamları için bkz. Bedia Akarsu, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, Savaş Yayınları, Ankara 1984, s. 93; Frolov, **age**, s. 231-232.

⁹⁴ Bektaş, **age**, 78-79.

önemli öğelerin başında gelen kültürel yapı, toplumların kamuoyu değerlerinin oluşmasında son derece önemli bir yere sahiptir⁹⁵.

Kamuoyu oluşumunu etkileyen önemli unsurlardan bir diğeri de kültür ortamıdır. Kültür toplumsaldır ve toplumu oluşturan çeşitli gruplar ve bizzat bireyler tarafından yaratılıp paylaşılır. Kişi, çevresindeki sorunlara çözüm arar ve çözümlerin arasında bağlantı kurup onları bir sisteme oturtabildiği ölçüde düşüncesinin etkinliği artar. Kültür; öğrenilmiş, saklanmış, başkalarına öğretilen ve eğitimle yeni kuşaklara aktarılabilen alışkanlıklardır. Kişiler, içinde yaşadıkları toplumsal ve siyasal sisteme çeşitli bağlarla bağlanırlar ve bunların her birinin, davranışları üzerinde çeşitli etkileri vardır. Kültür, toplumlar üzerinde olduğu kadar siyasal yaşam üzerinde de etkilidir. Toplumun siyasal kültürünü oluşturan inanç ve duyguların birçoğu, aynı zamanda toplumun siyasal ve toplumsal davranışlarını belirlemektedir. Bu nedenle toplumun siyasal kültürünü bireylerin günlük düşünce ve davranışlarında görmek mümkündür⁹⁶.

Kamuoyunun oluşumunu etkileyen bir diğeri unsur da yasal ve siyasal kurumlardır. Yasal ortamı anayasa ve diğeri yasalar, siyasal ortamı ise yönetimi elinde tutan siyasal kurumlar ve onların örgütü olan devlet sağlamak zorundadır. Anayasa ve diğeri yasalar, siyasal iletişime sınır çizerler ve kamuoyunun bu sınırlar içinde oluşmasını temine çalışırlar⁹⁷. Hukukî ortamı sağlayan yasalar, ifade özgürlüğü ile ifade araçlarına sahip olma ve onları kullanma özgürlüğünü güvence altına alır. İfade özgürlüğünün olmadığı bir toplumda çeşitli kanaatlerin oluşmasını beklemek gerçekçi bir yaklaşım olmaz⁹⁸. Hukukî düzenlemelere rağmen fikir özgürlüğünün basın gibi araçlar yoluyla kullanılmasında siyasal iktidarın tutumu ve uygulaması teşvik edici veya engelleyici yönde çok önemli bir rol oynar⁹⁹.

Sosyolojik anlamda din de kamuoyunun oluşmasını sağlayan unsurlardan birisi olarak kabul edilir. Din, aynı zamanda çok önemli bir toplumsal kurum olup kendisine inananları kaynaştırıcı ve birleştirici bir görev yapmaktadır. Dinsel değerler, toplumsal yaşamla uyum sağlayarak, kişinin yaşamına yönelik emirler vererek, tutum kazanmasına

⁹⁵ Orhan Alay, **Yerel Kitle İletişim Araçlarının Kamuoyu Oluşumuna Etkisi (Isparta Örneği)**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yay. Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2001, s. 20.

⁹⁶ Bektaş, **age**, s. 79-80.

⁹⁷ Bektaş, **age**, s. 80.

⁹⁸ Sezer, **age**, s. 34.

⁹⁹ Sezer, **age**, s. 38.

ve tutumlarını sürdürmesine neden olmaktadır. Durkheim'in ifadesiyle "toplumun tüm varlığı, düzen ve yapıları dinle ifade edilmektedir. Din, toplumun minyatürleşmiş modelini veren bir kurumdur". Toplamların oluşmasında ve siyasal kanıların ortaya konulmasında başta gelen kurumlar içerisinde olan ibadethane, aynı zamanda değerlendirilmesi en zor olandır. Din kurumlarının yerleşik kültürel, toplumsal ve ekonomik çıkarları vardır. Genellikle bir baskı grubu gibi hareket ederler ve kamu politikasıyla ilgili sorunlar üzerine kamuoyu oluşturmaktan kaçınmazlar. Dinin yüzyıllar boyunca toplamları biçimlendirdiği göz ününe alındığında, kamuoyu oluşumunda rol oynayan en önemli kaynaklardan biri olduğunu söylemek yanlış olmaz."¹⁰⁰

Siyasî partiler de kamuoyu oluşumunda önemli bir etkiye sahiptir. Parti örgütlerinin oligarşik ve hiyerarşik yapısına göre değişik mevkileri işgal eden seçkinlerin, kitle kanaatlerinin ifadeye kavuşmasında büyük rolleri ve etkileri vardır. Siyasal partiler, genellikle kamu kanaatinin dile getirilmesini temin eden bir araç olarak kabul edilir. Diğer taraftan ise kamu kanaati geniş ölçüde, mevcut siyasal parti sisteminin bir sonucudur. Bu nedenle tarihsel şartlar, siyasî gelişmeler ve seçim sistemi gibi unsurlar kamu kanaatine geniş ölçüde tesir etmekte ve onu yönlendirmektedir. Kısa süre içerisinde siyasî partiler de tıpkı baskı grupları gibi kamunun düşüncelerini yönlendirmek ve kamuoyunun oluşumunu kendi çıkarları doğrultusunda etkilemek isterler. Bunun için ise propaganda ve siyasal reklamcılık yönlendirmelerinden faydalanırlar¹⁰¹.

Kamuoyunu oluşturan unsurlar kadar bu unsurların hangi siyasal sitem içerisinde gerçekleştiği de önem arz etmektedir¹⁰². Kamuoyunun oluşumu, yapısı ve niteliği ile onun içinde olduğu siyasal sistem ve siyasal ortam arasında yakın bir ilişkinin bulunduğu bilinmektedir. Genellikle demokratik olan rejimlerde serbestçe oluşan kamuoyu ile demokratik olmayan rejimlerde oluşturulan kamuoyu arasında bir ayırım yapmak gerekir. Nitekim gerçek anlamda kamuoyu, haberlerin ve fikirlerin serbestçe yayılabildiği bir ortamda gelişir. Bu en başta haberleşme ve düşüncenin açıklanması özgürlüğü olmak üzere, hemen bütün hak ve özgürlüklerin (basın, toplanma, gösteri yapma, dernek kurma,

¹⁰⁰ Bektaş, **age**, s. 80-81.

¹⁰¹ Bektaş, **age**, s. 91-92.

¹⁰² Sezer'e göre siyasal rejim kamuoyu olayının yaygın olarak yer alıp almadığını belirleyen birinci dereceden ağırlığı olan bir unsurdur. Sezer siyasal rejimleri toplum yapısı ve örgütlenmesi açısından ele alarak kendi arasında üçe ayırır. Bunlar kamuoyunun kendiliğinden belirdiği "batı toplamları", kamuoyunun yönetici kadro tarafından yönlendirildiği "sosyalist toplamlar" ve kamuoyu olayını genellikle teşvik edici nitelikte olmayan "az gelişmiş toplamlar"dır. Siyasal rejimlere göre kamuoyu çeşitleri için bakınız. Sezer, **age**, s. 50-65.

sendikalaşma vb.) sağlandığı bir hukuk düzenini gerektirir¹⁰³. Buna karşılık tek yapılı (monolitik) bir toplum yaratma çabasında olan totaliter sistemlerde durum oldukça farklıdır. Tek ve mutlak gerçek olarak kabul edilen bir ideolojinin tartışılması ve eleştirilmesi söz konusu olamaz. Kitlelere sadece resmî ideoloji benimsetilmeye çalışılır. Tek sesli, propaganda araçlarıyla yaratılan güdümlü bir kamuoyu söz konusudur. Bu tür rejimlerde özgür bir basından da bahsetmek mümkün değildir. Ancak bu tür rejimlerde iki farklı kamuoyundan bahsedilebilir. Bunlardan birincisi açıkça ifade edilen resmî kamuoyu, diğeri ise fısıltı halinde gelişen örtülü kamuoyudur¹⁰⁴.

Siyasal sitemi ne olursa olsun, az gelişmiş ülkeler genellikle bazı ortak özellikleri paylaşırlar. Kamuoyu oluşumunu olumsuz yönde etkileyen başlıca sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel özelliklere sahiptirler. Bu tür ülkeler genellikle milli bütünleşmelerini tamamlayamamışlardır. İnsanları bir siyasal bütünün (devletin) üyesi olma bilincine ulaşamamışlardır. Nüfusun büyük çoğunluğu kırsal bölgelerde kabile, kılan, etnik-dinsel grup gibi küçük üniteler halinde kendi içlerine dönük kapalı çevrelerde yaşarlar. Bu insanların kendi küçük dünyalarının dışında başka bir âlemin varlığından çoğu zaman haberleri bile yoktur. Dolayısıyla ülke ve toplum sorunları hakkında kanaat sahibi olmak bir yana, bunlara karşı tamamen yabancı ve ilgisizdirler. Bu tür toplumlar gelişmiş toplumlarda olduğu gibi, ortak menfaatler, fikirler ve amaçlar etrafında birleşmiş, bunların gerçekleşmesi için örgütlenmiş gruplara bu ülkelerde pek rastlanmaz. Rastlananlar ise genelde cılız ve etkisizdirler. Okuma yazma oranı ve eğitim düzeyinin düşük olduğu bu tür ülkelerde kitle iletişim araçları da yaygınlaşmamıştır. Bu da halk yığınlarına ulaşabilmeyi, onlarla bağlantı kurabilmeyi, onların ufuklarını genişletebilmeyi engelleyici bir faktör olmaktadır. Haberleşmenin yetersizliği, dış dünyaya açılan pencerenin azlığı, kanaat ve fikir oluşumunu olumsuz yönde etkilemektedir¹⁰⁵.

3- Kamuoyunu Yönlendirme Çalışmaları ve Propaganda

Kamuoyu oluşturmak veya oluşmuş bulunan kamuoyunu yönlendirmek ise bireylere veya kitlelere belirli fikirlerin telkin edilmesi, beyin yıkaması veya doktrin aşılması ile mümkündür. Yapılan bu işlerin bütününe “propaganda” denir. Propaganda, 20. yüzyılın anlaşılabilmesi, ulusal ve sınıfsal çatışmaların arka planının görülebilmesi gibi

¹⁰³ Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2005, s. 152.

¹⁰⁴ Kapani, **age**, s. 153-154.

¹⁰⁵ Kapani, **age**, s. 155-156.

benzer süreçlerin çözümlenmesi için mutlaka üzerinde durulması bulundurulması gereken bir kavram, hatta bir anahtardır. Propagandanın 20. yüzyılın anlaşılabilmesinde bir anahtar niteliğinde olması, onun tarihinin çok kısa olduğu anlamına gelmez¹⁰⁶.

Propaganda kavramının ortaya çıkışı, 1600 yılına Papa 15. Gregory'ye dayanmaktadır. Latince "Propagare" sözcüğünden gelir ve anlamı "yeni fidanlar elde etmek üzere toprağı ekmek"tir. İlk olarak, Roma Katolik Kilisesi, bugünkü Vatikan tarafından sosyolojik anlamda kullanılmış ve "fikirlerin yayılması" deyiminde ifadesini bulmuştur. Papa 15. Gregory, Protestanlığın ve Reform hareketlerinin etkisini azaltmak için devamlı faaliyet gösterecek, iyi organize edilmiş bir yapının kurulması ve bu yapının Katolik inançlarını barışçıl bir tutum ile yayması gerektiğini ileri sürerek 22 Haziran 1600 yılında Vatikan içinde faaliyet gösterecek olan "Saca Congregatio De Propaganda Fide" (İtikadı Yayma Cemiyeti) isimli yeni bir örgütlenmenin temelini atmıştır. Bu örgütsel yapının amacı, Vatikan içinde Katolik dinini kuvvetlendirmek, Vatikan dışında ise Katolik dinini yaymaktır. Böyle bir yapının kurulmasıyla, kilise adamlarınca yürütülmekte olan dini propaganda, artık merkezleştirilmiş ve tamamıyla papalığın eline geçmiştir¹⁰⁷. Kilise ayinlerde cemaate kutsal metinleri öğretirken, heyecanı artırmak için müzikten yararlanmıştı. Diğer taraftan kilise, ayinler esnasında inanan insanların aynı yerde buluşmasını sağlayıp dekor ve merâsimlerin biçimsel öğeleriyle zenginleştirilmiştir. Böylece heyecanı artırılan cemaat, gözyaşlarıyla süslenmiş ayinlerde propagandaya tabi tutulmuştur. Bu sayede ezilen, horlanan halk kitlelere aldatıcı da olsa sözde bir eşitlik tatırılmak istenmiştir. Bu süreçte propaganda sözü hep kilise tarafından kullanılmış¹⁰⁸, hatta 18. yüzyıldan itibaren günlük dile girdikten sonra bile dinsel havasını sürdürmüştür¹⁰⁹.

¹⁰⁶ Derya Çağlar, **Kamuoyu Oluşturulmasına Bir Örnek: 1945-1955 Yılları Arasında Gazetelerde Antikomünizm**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yay. Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 15.

¹⁰⁷ Cengiz Çiçek, **İkna'nın Yapısı** (Süreç, Amaç ve Yöntemleriyle), Eğitim Yayınevi, Konya 2012, s. 97-98. Propaganda kavramının ortaya çıkışıyla ilgili olarak Bektaş ve onu kaynak gösteren Çağlar, 1622 yılına propaganda kavramının ilk ortaya çıkışı olarak kabul ederler. Ancak "propaganda" kavramının ortaya çıkışı ile ilgili olarak yaklaşık aynı tarihi verileri paylaşan Geçikli, kavramın ortaya çıkışını Papa II. Urban dönemine dayandırır. Papa tarafından "Congregatio de Propaganda Fide" (Propaganda Cemaait) nin kurulması ile başladığını söyler. Propaganda kavramının ilk kullanımıyla ilgili bkz. Bektaş, **age**, s. 144; Çağlar, **agt**, s. 15; Fatma Geçikli, "Geçmişten Günümüze Propaganda Kavramı", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, S. 9, Y. 1999, s. 266.

¹⁰⁸ Bektaş, **age**, s. 145-146.

¹⁰⁹ Geçikli, **agm**, s. 266.

Propaganda kelimesinin kilise dışında ilk kullanımı 18. yüzyıldadır. Fransız ihtilali propagandayı dini alandan yepyeni bir mecraya, siyasî kulvara taşımıştır¹¹⁰. İlk propaganda söylevleri, ilk propaganda görevleri, devrim komitelerinden, devrim kulüplerinden ve devrim meclislerinden başlamıştır. İlk propaganda savaşına ve ilk savaş propagandasına da bunlar girişmiştir¹¹¹. Fransız İhtilali'nin ünlü generali Napolyon Bonapart “Moniteur Universal” adlı gazeteyi önemli bir propaganda aracı olarak kullanmıştır¹¹².

Çağdaş batı medeniyetinin gelişimine paralel olarak “propaganda” kavramı da gelişme göstermiştir. Ekonomik ve siyasal iktidar savaşındaki rakiplerin yaydıkları görüşleri eleştirme ve kendi görüşlerini yayma çalışmaları, toplumsal çatışma sürecinin bir parçası haline gelmiştir. Bu süreçte bilhassa 18. yüzyılda meydana gelen devrimlerde bilinçli bir propaganda çalışmasının olduğu gözlemlenmektedir. Kamuoyunu etkilemek için yaratılan simge ve sloganların halk tarafından benimsenmesi ve kitle haberleşme araçlarının gelişmesi, insanları etkileme sanat ve bilimini, çağdaş kültürün önemli bir parçası haline getirmiştir¹¹³.

Propaganda kelimesinin Türkçe karşılığı “yapmaca” kelimesidir¹¹⁴. Propaganda kelimesi Türk Dil Kurumu sözlüğünde “...bir öğretici, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetme ve yayma amacıyla söz ve yazı gibi yollarla gerçekleştirilen çalışma” olarak tanımlanmıştır¹¹⁵. Bilgiç ise Tarih Terimleri Sözlüğünde, “Bazı siyasal ve toplumsal düşünceleri kabul ettirmek, desteklenmesini sağlamak, birey ve grupların düşüncelerini duygularını ve hareketlerini etkilemek için kamuoyunun sistemli bir şekilde izlenmesi¹¹⁶.” olarak tanımlamaktadır.

Doğrudan propaganda konusunu ele alan eserlerde ise daha ayrıntılı tanımlamalara rastlamak mümkündür. Brown, propagandaya bir telkin süreci olarak bakar. Brown’a göre propaganda “telkin ve ilgili psikolojik telkinler vasıtasıyla fikirleri ve değerleri değiştirme

¹¹⁰ Sezer Akarcalı, **2. Dünya Savaşında İletişim ve Propaganda**, İmaj Yayıncılık, Ankara 2003, s. 14.

¹¹¹ Bektaş, **age**, s. 146.

¹¹² Osman Özsoy, **Geçmişten Günümüze Yöntem ve Uygulamalarıyla Propaganda ve Kamuoyu Oluşturma**, Alfa Yayınları, İstanbul 1998, s. 50.

¹¹³ Bektaş, **age**, s. 146.

¹¹⁴ Ozankaya, Toplumbilim Terimleri Sözlüğünde “propaganda” ile “yapmaca” kelimesinin eş anlamlı olarak vermektedir. Yapmaca kelimesini ise “Bir düşünceyi, bir kanyı, savunanların çıkar ya da görüşlerine uygun düşecek biçimde ve yandaşlarını çoğaltmak amacıyla söz ya da başka araçlarla kamuya sunma.” olarak tanımlamaktadır. Bkz. Ozankaya, **age**, s. 147.

¹¹⁵ **Türkçe Sözlük**, C. 2, s. 1827.

¹¹⁶ Bilgiç, **age**, s. 328.

ve neticede kararlaştırılmış bir çizgiye paralel olarak davranışları değiştirmek amacıyla sembollerin az ya da çok isteyerek, planlı ve sistematik olarak kullanılması¹¹⁷ yöntemidir. Propagandayı tanımlamak için ilk kapsamlı çalışmayı yapan Lasswell'e göre ise propaganda "anlamli semboller ya da ... öyküler, söylentiler, haberler, resimler ve toplumsal iletişimin diğ er biçimleriyle düşüncelerin denetimini ifade eder." Yine Laswell'in yaptığı daha geniş bir tanımlamada propaganda "sunumların yönlendirmesiyle insan eylemini etkileme tekniğidir. Söz konusu sunumlar sözlü, yazılı, resimsel ya da müziksel biçimde olabilir¹¹⁸." şekilde tarif edilmiştir. Bir başka tanımda ise "propagandacının istediğ i amacı destekleyecek bir tepki yaratmak için algılar edinmeye, biliş i ayarlamaya ve davranışları yönlendirmeye yönelik planlı sistematik çalışmalar¹¹⁹," propaganda olarak nitelendirilmektedir. Bektaş'ın yaptığı tanım ise ş u şekildedir: "Propaganda, ... kamuoyunu etkilemek için gerçek, yarı gerçek, ya da yalan bilgiler yaymada simgeler aracılığ ıyla bireylerin, grupların inançlarını, tutumlarını ya da eylemlerini etkileme yönünde sitemli gayretlerin tümüne verilen isim¹²⁰,"dir.

Propagandada "düş" yaratmaya yönelik otoriter üslubu olan farklı bir dil kullanılmaktadır. Hedef kitle, yaratılan bu düş çerçevesinde tek taraflı ve yoğun bir biçimde gönderilen mesajı yorum yapmadan algılanılması istenildiğ i gibi kabul etmektedir. Diğ er taraftan Noam Chomsky, propagandanın "rıza üretimi"ni gerçekleştirmek suretiyle halkın istemediğ i bir şeyi halka kabul ettirilebilmenin mümkün olduğ undan söz etmektedir. Çok sinsi ve hoş olmayan niteliklerine rağmen kitleleri elde etmedeki gücü ve başarısı nedeniyle propaganda, psikolojik savaş uygulamalarının en etkin, en yaygın ve değişmez silahı olarak kullanılmaktadır¹²¹.

Görüldüğü üzere propaganda, doğrudan kişilerin fikirlerini değiştirme yönelik faaliyetleri içermekte olup; bir inancı, düşüncüyü veya doktrini başkalarına tanıtmak, benimsetmek gayesini güden söz veya yazı ile yapılan faaliyetlerdir. Bu, bazen yeni bir tutum yaratmak, bazen var olan bir tutumu sürdürmek veya bu tutumu, onu bozucu güçlere karşı korumak, bazen de var olan tutumlardan bazılarının yerine kendi amaçları için daha uygun yeni tutumlar oluşturarak belirli bir konuda kamuoyu oluşturma amacıyla

¹¹⁷ Jack Brown, **Siyasal Propaganda**, Çev. Yusuf Yazar, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992, s.15.

¹¹⁸ Bektaş, **age**, s. 150.

¹¹⁹ Elliot Aronson vd., **Sosyal Psikoloji**, Çev. Okhan Gündüz, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2012, s. 463.

¹²⁰ Bektaş, **age**, s. 147.

¹²¹ Seveda Deneçli; Ceyda Deneçli, "Propagandada İnanın Yeri", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 11, S. 28, Y. 2014, s. 37.

yapılmaktadır. Bu bakımdan propaganda, bir yandan kararsızları etkilemeye çalışırken, öte yandan da aynı görüşü paylaşanlar arasındaki dayanışmayı artırır, safların sıklaşmasını kolaylaştırır¹²².

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden hareketle propagandanın özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Duygulara başvurur ve somut kavramlardan kaçınır.
- Herkesin anlayabileceği biçimde basit olmak zorundadır.
- Mesaj slogana dönüşebilir.
- Sürekli olarak tekrar edilir.
- Klişe ifadeler kullanılır.
- Konu tek yönlü anlatılır.
- Olumsuz tepki yaratmak için düşmanı hedef gösterir.
- Aralıksız eleştiride bulunur ve rakiplerine saldırır.
- Bireyleri ya da olayları nitelendirmek için özgün ifadeler ya da sloganlar kullanılır.
- İnanıldığı ve etkili olduğu sürece propaganda öğelerinin doğru ya da yanlış olması önemsizdir.
- Kişilerin duygusal tepkilerini harekete geçirir.
- Duygusal tepkileri elde etmek için görsel ya da yazılı kültürel semboller kullanır¹²³.

¹²² Özlem Güdüllüoğlu, “Halkla İlişkiler ve Propaganda İlişkisi Üzerine Kuramsal Bir Değerlendirme”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi, C. 12, S. 1-2 (2009), s. 506.

Kitleleri harekete geçirme ve kamuoyunu ortak bir kanaatte birleştirmede önemli bir yere sahip olan propagandanın kaynaklarını sosyo-kültürel çevrede aramak gerekir. Sosyo-kültürel çevre içerisinde bulunan güçler, bir taraftan propagandanın kaynağını oluştururken diğer yandan da kullanım alanını belirlemektedir. Toplumlar arasında farklılıklar arz etse de bu güçler aynı zamanda propagandanın yöntemini de belirlemektedir. Bu bakımdan propagandanın kaynakları şu şekilde sıralanabilir.

- İdeoloji: Propaganda en fazla ideolojileri kitlelere duyurmak ve benimsetmek için kullanılır. Politik propaganda yirminci yüzyılın en önemli olgularından birisidir. İdeolojik propaganda tarih boyunca kitlelerin yönlendirilmesinde kullanılmıştır.

- Devlet: Propagandanın önemli kaynaklarından birisini de devlet oluşturur. Devlet, varlığını devam ettirebilmek ve kendisine karşı yıkıcı çalışmaları engellemek için propagandaya başvurur.

- Toplumsal Mitler: Bir halkı ardından sürükleyen, kendine has kuralları olan ve toplum tarafından kendiliğinden kabul gören olgulardır. Bir an için mutluluk isteği ve kudret içgüdüsünü tam anlamıyla karşılar. Çözülmez bir vaat ve kaynaşmayı ifade eder.

- Ekonomi: Propagandanın önemli öğelerindendir. Özellikle reklama bağlı olarak kitle iletişim araçları aracılığıyla tüketimi artırmak için kullanılır.

- Olaylar: Propaganda somut belli bir olaya karşı gerçekleştirilir. Toplumu oluşturan birey, grup ve kurumlar arasındaki iletişim ağının genişliği ve karmaşıklığı ortaya çıkan olayların toplum içerisinde hızla yayılmasına neden olmaktadır. Özellikle toplumda bulunan çıkar grupları olayları kendi amaçları doğrultusunda yönlendirmekte ve bunun sonucunda çıkar elde etmektedir. Bunu sağlayabilmek için ise propagandaya başvurmaktadır¹²⁴.

¹²³ Sevda Deneçli; Ceyda Deneçli, **agm**, s. 37; Geçikli ise propagandanın ortak özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır: “Propaganda tek yönlü ve taraflı bir iletişim sürecidir. Farklı seçenekler sunmaz, kendi isteğini aktarır. Abartılar üzerine kurulmuştur. İyi niyete ve dürüstlüğe her zaman yer verilmez. Tekrar yoluyla ikna edilmeye çalışılır. Bilinçli bir girişimdir. Bireyle birlikte kitleleri hedef alır. Yapıcı, yanıtıcı, hatta yıkıcı olabilir. Önceden seçilmiş bilgileri aktarır.” Bkz. Geçikli, **agm**, s. 268.

¹²⁴ Geçikli, **agm**, s. 271-273.

Bektaş, propaganda kaynaklarına farklı bir açıdan bakmaktadır. Ona göre Propagandanın temelde iki kaynağı vardır. Bunlar “reklam” ve “politik ülkücülük” (ideoloji) tür. Bu durumda propaganda ile reklam arasındaki ilişki bakımından “propaganda, bir bakıma ticari reklamcılığın siyasete uygulanması” şeklinde tarif edilebilir. Siyasal propagandanın bir başka kolu ise, reklamın yöntemlerini kullanmaya devam etmesine rağmen ondan ayrılarak kendi başına bir yöntem geliştirmiş olan politik ülkücülüktür. Gerçek anlamıyla Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan bu propaganda yöntemi sayesinde ülkü (ideoloji) silahlarla birleşmiş, propaganda da stratejinin bir yardımcısı olmuştur¹²⁵.

Propagandanın önemli özelliklerinden birisi de belli bir amaca yönelik olarak gerçekleştirilmesidir. Temelde propagandanın beklenen, istenen amacı kitlelere kabul ettirebilmektir. Propaganda gerçekleştirilirken önceden seçilmiş, ayıklanmış bilgiler sunulur. Amaca ters düşecek, dikkati dağıtabilecek gerçeklerden söz edilmez¹²⁶. Özsoy ise propagandanın amacını şöyle tarif eder: “Bireylerin, kabule zorunlu oldukları bir düşünceyi, istekleriyle kabule, yapmaya zorlanacakları bir hareketi, istekleriyle yapmaya yöneltmektir.”¹²⁷

Belirli bir konuya yönelik propaganda faaliyeti yürütmek isteyenler çeşitli propaganda türlerine başvururlar. Bunlar yüz yüze ve kulaktan kulağa gerçekleşen kişisel etkileşimle olabileceği gibi yazılı, sözlü ve görüntülü kitle iletişim araçlarıyla da gerçekleşebilir. Bu tür propaganda yöntemlerini ise doğrudan kişiler bireysel propaganda yöntemlerine başvurarak gerçekleştirebileceği gibi çıkar grupları ve siyasî partilerde gerçekleştirebilir¹²⁸.

Propagandanın gerçekleştirilebilmesi için belli araçlara da ihtiyaç duyulmaktadır. 1936-1942 yılları arasında Amerika Birleşik Devletlerinde yayınları okullarda okutulan

¹²⁵ Bektaş, **age**, s. 155-156.

¹²⁶ Bektaş, **age**, s. 159; Çiçek, Speir’den yaptığı bir aktarımda propagandanın amacını şu şekilde sıralamaktadır: “Boyun eğdirmek, bozgunculuk, işbirliği, yoksunluk duygusunu aşlamak ve paniktir.” Bkz. Çiçek, **age**, s. 99.

¹²⁷ Özsoy, **age**, s. 9.

¹²⁸ Bektaş “propagandayı kimler yapar” sorusuna kitleleri etkilemeye yönelik olarak birey, çıkar grupları ve siyasî partiler cevabını vermektedir. Bireysel propaganda da gazete sahibi, akademisyen, hükümet üyesi, yada bir reklamcının birer propagandacı olabileceğini ifade eder. Çıkar gruplarının ise özellikle siyasal propagandanın başlıca oluşturucuları arasında olduğunu belirtir. Siyasî partilerin ise parti propagandası aracılığıyla her ne kadar kendi seçmeni gibi sınırlı bir kesime hitap etmesine rağmen en önemli propagandacılar arasında yer aldığını söyler. Propagandayı kimlerin yaptığı ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Bektaş, **age**, s. 170-174.

Propaganda Analiz Enstitüsü(Institüte of Propaganda Analysis)'nün Propaganda Sanatı (The Fine Art of Propaganda) isimli kitabı bu konuda yedi propaganda aracını şöyle sıralamaktadır:

- Ad Takma (nickname-name calling): Sevilmeyen bir etiketin kullanımı söz konusudur. Olumsuz bir ad takılarak kanaat oluşturulmaya çalışılır. Ad takma kullanımı, günümüzde politikada ve kamu konuşmalarının diğer alanlarında daha yaygındır. Örneğin ad takmanın iki güncel ifadesi “Terörist ve terörizm”dir. Ya da Balkan Savaşlarında dört Balkan devletine birden “Balkan türedileri” denmesi gibi.

- Gösterişli genelleme (glittering generality): Genel olarak “iyi” kabul edilen bir deyim kullanma söz konusudur. Bir yasa tasarısını “çalışma hakkı” yasası olarak nitelemek, kanun haline getirmeyi kolaylaştırabilir.

- Transfer: Saygı duyulan semboller kullanılır. Buradaki amaç “çağrışım yoluyla hayranlık” duyulmasını sağlamaktır. Örneğin, önemli bir kişi ile çektirilen bir resim, film ya da videobandı aracılığı ile büyük kitlelere kolayca ulaşılır ve etkinlik sağlanır. Savaşlarda yaralı bir askerin ordu komutanı tarafından ziyaret edilmesi gibi.

- Tanıklık (testimonial): toplumda itibar gören ve karşılığı olan saygın kişilerin desteği kullanılır. Ünlü ve saygın kişilerin desteği, propagandaya etkinlik sağlar. Savaş esnasında halk nezdinde saygın bir kişinin savaşa gönüllü olarak katılımı propagandayı güçlendirir.

- Halktan biri (Plain folks): İzleyicilerle aynı guruptan olan bir bireyin, ortalama bir kişi olduğunu vurgulanır. Olumlu bir imaj oluşturmak amaçlanmıştır. Özellikle politikada sık sık propagandası yapılan kişilerin de, aslında “halktan biri” olduğu ve birçok şeyi ortalama insanlarla paylaştıkları yaklaşımı kullanılır. Bir politikacının ailesiyle yemek yemesi, bir generalin askerleriyle birlikte cephede savaşan görüntüleri, bu imajı desteklemeye yöneliktir.

- Kâğıt derme (card stacking): Tamamen inandırıcı bir tezi ortaya çıkarmak için, olgu ve yanlış fikirler seçilir. Burada propagandası yapılan şeyin en iyi ya da en kötü özellikleri verilir. İki ülke arasında gerçekleşen bir savaş esnasında kötü gösterilmek

istenen karşı ülkenin askerleri tarafından öldürülen çocuklara ait resimleri ön plana çıkarmak örnek verilebilir.

- Herkes yapıyor (vagona bindirme-band wagon): Evrensel destek temasının vurgulanmasıdır. Bir şeyi herkesin yaptığının ifade edilmesidir. Propagandacı böylelikle herkesin kabul ettiği bir şeyi, hedef kitlenin de kabul etmesi gerektiğini vurgular. “Yasaların bir kere delinmesiyle bir şey olmaz.” ifadesinde olduğu gibi aslında uygun olmayan davranışlar meşrulaştırılır. “İnsanları öldürmek kötü bir fiildir. Ancak düşmanın seni öldürüyorsa sen de onu öldürmelisin...” ifadesi de bir meşrulaştırma örneğidir¹²⁹.

Propagandanın beklenen temel amaç kamuoyunu etkilemektir. Bu bakımdan yapılan propagandanın belli kuralları vardır. Bu kurallar şu şekilde sıralanabilir:

- Yalınlık ve Tek Düşman Kuralı: Propagandada her şeyden önce yalınlık gereklidir. Olay herkesin anlayabileceği ölçüde basitleştirilmeye çalışılır. Bu propagandanın etkinliğini artırır. Propagandada dost ve düşman belli olmalıdır. Bir öğreti, en kolay ve etkin biçimde yazılı, görsel ya da müzikal simgelerle verilir. Propagandanın bir parola ve sloganının bulunması gerekir. Parola ulaşılmak istenen amacı özetlerken slogan ise doğrudan politik tutkulara, coşkulara ve kine seslenir. İyi bir propaganda tek bir hedefe yöneltilmediğinde etkinlik kazanır. İnsanlar karşısında somut bir düşman görmeyi tercih ettiğinden, karşıtın bireyleştirilmesi propagandacıya yarar sağlamaktadır. Bu yüzden siyasal kampanyalar sırasında karşıya bir parti koymak yerine bir parti lideri koymak her zaman daha etkili olacaktır.

- Büyütme ve Bozma Kuralı: Diğer taraftan etkili bir propaganda yöntemi olarak karşıdaki rakip ya da düşmana karşı olumsuz bir yönün ön plana çıkarılmasıdır. Mesela bir politikacının konuşmasından cımbızla seçilen bir sözün yayın organları tarafından büyütülerek ilginin o merkeze kaydırılması buna örnek olarak verilebilir.

¹²⁹ Bektaş, **age**, s. 165-166; Çiçek, **age**, s. 113-115; Propaganda sürecinde kullanılan tekniklerle ilgili geniş bir değerlendirme yapan Doğan, bu süreci şu başlıklar altında incelemiştir: “Ortak Değerlerin ve Anlamlı Sembollerin Kullanılması, Mesajın Tekrar Edilmesi, Yalın Mesaj Kullanımı, Ad Takma, Tek Düşman Yaratma, Gösterişli Genelleme, Transver Etme, Tanık Gösterme, Halktan Biri Tekniği, Kağıt Derme, Vagon İndirme.” Geniş bilgi için bkz. Eda Doğan, **Siyasal Seçimlerde Kullanılan Görsellerde Anlamın Yararlanması: 2011 Genel Seçimlerinde AKP ve CHP Kampanyaları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y. Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 36-47.

- Tekrar Kuralı: İyi bir propagandanın olmazsa olmaz şartlarından birisi ise tekrardır. Propagandada az sayıda düşüncenin bıkmadan usanmadan yinelenmesi etkinliğini artıracaktır. Ancak kuru kuruya tekrarlar kitlelerde bıkkınlığa neden olabilir. Bundan dolayı propaganda öğelerini değişik görüşler altında sunmak gerekir.

-Aşılama Kuralı: Bir topluma sıfırdan başlayarak bir fikir aşılama mümkün değildir. Ancak toplumun daha önce benimsediği şeylerden yola çıkarak yeni şeyler aşılanabilir. Burada kalabalıklara hitap edilirken onların hoşlanmayacağı fikirlerden sakınmak gerekmektedir. Öncelikle kitlelerle aynı fikirde olunduğu hissi verilir ve böylece kitlenin güveni sağlanır. Daha sonra kendi fikirlerine doğru yönlendirilir. Örneğin bir ideolojiyi ya da inancı benimsemiş olan kişilere “sizin inandıklarınız doğru değildir” diyerek propaganda yapmak, davayı baştan kaybetmek anlamına gelecektir.

- Birlik ve Buluşma Kuralı: Kişiler toplumun bir parçası olduklarından üyesi oldukları bir ya da birden çok grubun etkisi altında kalırlar. Kişi kendisini ait hissettiği grubun fikirlerine ters düşmek istemez. Propagandanın amaçları arasında toplumun önemli kesimlerinin propagandası yapılan görüşü benimsemesini sağlamak da vardır. Büyük politik inançlar her şeyden önce kişisel ilişkiler ve bu ilişkiler sonrasında fikirlerin insanlar arasında yayılmasıyla gerçekleşir. Aldatıcı bir birlik görüntüsü oluşturabilmek için propagandacının elinde birçok malzeme vardır. Bayraklar, sancaklar, amblem ve semboller bu malzemelerdir. Miting ve gösteriler ise fikir ve düşüncelerin yaygınlaşmasında çok önemli bir etkiye sahiptir¹³⁰.

Temel amacı kitlelerin kanaatini belli bir noktaya yöneltmek olan propagandanın çok sayıda çeşitleri bulunmaktadır. Bunlar araştırmacılar tarafından kapsamı, sahası, konusu ve yapılış şekillerine (yöntemine) göre kendi arasında dörde ayrılmaktadır¹³¹.

¹³⁰ Aysel Aziz, **Siyasal İletişim**, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 58-62; Bektaş, **age**, s. 174-176; Murat Hakan Altıntaş, “Politikada Pazarlama ve Politik Pazarlamada Yer Alan Konular Üzerine Genel Bir İnceleme”, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 34, S. 1, Mart 2000, s. 43; Bektaş propagandanın etkinliği ile ilgili önemli noktalardan birisinin ise propaganda kaynağının yani propagandacının nitelikleri olduğunu söyler. Bektaş’a göre propagandacıda bulunması gereken özellikler şunlardır: “İnanırcılık, saygınlık, sevilme, duygusallık ve akılcılık, ikna kabiliyeti.” Propagandacıda bulunması gereken özellikler için bkz. Bektaş, **age**, s. 176-178.

¹³¹ Propaganda çeşitleri hakkında geniş bilgi için bkz. Erdal Eke, **Siyasal Propaganda Araçlarının Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisi: Isparta Örnek Olayı**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yay. Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2008, s. 60-70.

Kapsamı bakımından propaganda kendi arasında üçe ayrılmaktadır. Bunlar, “genel propaganda”, “sınırlı propaganda” ve “ferdi (kişisel) propaganda”dır. Genel propagandada büyük halk kitleleri propagandanın hedefindedir. Bu propaganda biçiminde kitle iletişim araçları, kitaplar, broşürler, tiyatro gösterileri ve resimler kullanılır. Sınırlı propaganda ya da mevzii propaganda da bütünün bazı parçalarına yönelik propaganda faaliyetleri yürütülür. Mesela ülkenin belli bir bölgesinde meydana gelen hoşnutsuzluğu gidermeye yönelik propaganda faaliyetleri buna örnek verilebilir. Ferdi propagandada ise kişiler hedef alınır. Birebir konuşmaya, muhatabını ikna etmeye yönelik olarak uygulanır¹³².

Sahası bakımında propaganda “iç ve dış propaganda” olmak üzere ikiye ayrılır. İç propaganda genelde ülke içersinde siyasî partiler arasındaki iktidar mücadelesiyle ilgilidir. Dış propaganda ise devletin merkezde yer aldığı, siyasî partilere göre fazla bir değişiklik arz etmeyen propaganda şeklidir. Ağırbaşlı bir yapıya sahip olan bu tür propagandada özellikle kamuoyunun desteğinin alınması önemlidir¹³³.

Konusu bakımından propaganda ise kendi arasında “siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri propaganda” olarak ayrılabilir. Siyasal propaganda seçim dönemlerinde oy tercihlerini etkilemeye yönelik bir propaganda çeşididir. Başka bir tanıma göre ise siyasal propaganda, seçmenlerin tercihini etkileyen onların belirli bir parti veya adaya motive olmasını sağlayan iletişim faktörüdür. Bu tür propagandayı siyasal kimliğe sahip kişi ya da kurumlar yapar¹³⁴. Ekonomik propaganda ise ülkenin uluslararası camiada ekonomik menfaatleri merkeze alınarak yapılan propaganda şeklidir. Bu tür propagandada ülke yabancı yatırımlar için bir cazibe merkezi haline getirilmeye çalışılır. Ülkenin ekonomi-politiğini de yansıtan bu tür propagandadan yabancı yatırımın ülkeye gelmesi gibi menfaatlerde beklenebilir¹³⁵. Diğer taraftan ekonomik propaganda ülkelerin kalkınma dönemlerinde ve savaş sonrası takip edilecek politikayı yansıtan bir propaganda örneği de olabilir. Türkiye’de “Yerli Malları Haftası” kutlamaları bu tür bir propagandadır. Zaman zaman belli ülkelere ait malların siyasi ilişkiler ya da çeşitli nedenlerden dolayı gerginleşmeye bağlı olarak boykot edilmesine yönelik yönlendirmeler de bu tür propagandaya örnektir¹³⁶. Kültürel propaganda ise propaganda yöntemleri içerisinde en

¹³² Çiçek, **age**, s. 108-109; Eke, **agt**, 60-61.

¹³³ Özsoy, **age**, s. 18.

¹³⁴ Çiçek, **age**, s. 109; Eke, **agt**, s. 64.

¹³⁵ Özsoy, **age**, s. 19.

¹³⁶ Çiçek, **age**, s. 110.

sinsi olanıdır. Bu tür propaganda da milletler kendi kültürlerini yayarak diğer milletlerin sempatisini kazanmak kendilerini sevdirmek için yaparlar. Propagandanın araçları olarak misyonerlik faaliyetleri merkezinde okullar, üniversiteler, kültür merkezleri gibi kurumlar kullanılır. Bu kurumlar aracılığıyla burs vermek, sanat ve eğitim etkinlikler gibi faaliyetlerle propaganda gerçekleştirilir. Bu tür propagandada milletlerin imajları diğerlerinin nezdinde yükseltilir¹³⁷. Askeri propaganda ise daha çok caydırıcı nitelik taşımaktadır. Diğer devletlere askeri yönden güçlü olduğu imajı verilir. Askeri gösteriler, manevralar, tatbikatlar bu tür propagandaya örnektir. Hatta bu tür gösterilere yabancı devlet temsilcilerinin davet edilmesi de bu tür propagandanın bir ürünüdür¹³⁸.

Yöntemine ya da yapılış şekline göre propaganda¹³⁹ “beyaz, gri ve siyah” propaganda olmak üzere üç çeşittir. Beyaz ya da açık propaganda şeklinde ifade edilen propaganda da kaynak resmidir. Güvenilir bilgiler içerir ve kolayca anlaşılabilir. Mutlaka doğru bilgilerin savunusu yapılır. İnsanların güveni merkeze alındığından dolayı, güveni kaybetmemek üzerine inşa edilir. Bu tür propagandada dikkat çeken durumlardan birisi de propaganda unsurlarının çoğunlukla devlet kontrolünden geçmiş olmasıdır. Bu bakımdan propaganda unsurları yarı resmi bir hüveye sahiptir¹⁴⁰.

Siyah propaganda ise asılsız bir kaynağa, yalan ve uydurma bir habere dayanır. Beyaz propagandanın zıttı olan bu tür propagandada kişi ve kitleler bilinçli olarak yanlış yönlendirilir. Haberin kaynağı gizlidir. Propaganda yapılan kişi yada kitle kaynağı bilmediğinden kolayca etki altında kalır¹⁴¹. Siyah propagandada amaca ulaşmak için her türlü gayrimeşru yola başvurulabilir. Bu tür propagandada başarı alıcının kaynağın güvenilirliğini kabullenme arzusuna bağlıdır¹⁴².

Gri propaganda ise beyaz ve siyah propaganda arasında bir yerde yer alır. Bu tür propaganda da haberin ya da bilginin kaynağı bazen açıkça verilirken bazen gizlenir. Yalan

¹³⁷ Özsoy, **age**, s. 19; Çiçek, **age**, s. 110; Eke, **age**, s. 64.

¹³⁸ Özsoy, **age**, s. 19; Çiçek, **age**, s. 111.

¹³⁹ Bazı kaynaklarda bu tür propaganda “kaynağının bilinebilirliği ve sunduğu bilginin doğruluğu” başlığı altında değerlendirilmektedir. Bkz. Özlem Güllüoğlu, “Halkla İlişkiler ve Propaganda İlişkisi Üzerine Bir Kuramsal Değerlendirme”, **Selçuk Üniversitesi MYO Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 12, S. 1-2, Y. 2009, s. 507.

¹⁴⁰ İbrahim Uğur Erkiş; M. Erhan Summak, “Propaganda ve Dış Politika”, **Selçuk Üniversitesi MYO Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 14, S. 1-2, Y. 2011, s. 301; Eke, **age**, s. 66; Güllüoğlu, **age**, s. 507.

¹⁴¹ Tamer Tahir Kumkale, **Psikolojik Savaş Uyan Türkiye Küresel Psikolojik Savaş Kaybetmek Üzereyiz**, Pegasus Yayınları, İstanbul 2007, s. 148.

¹⁴² Güllüoğlu, **age**, s. 507.

ve gerçeğin iç içe geçtiği bu yöntemde bilgilerin içine rivayetler ve dedikodular katılır. Olaylar çarpıtılır ve abartılı bir şekilde anlatılır. Bu tür propagandada bazen gündemi saptırarak hedef kitlenin dikkatinin başka alanlara yönlendirilmesi amaçlanır¹⁴³.

Propagandanın nasıl gerçekleştirildiği ve propaganda sayesinde kamuoyunun nasıl yönlendirildiği hususunda ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişi örnek verilebilir. Barış adayı olarak Amerikan başkanı seçilen Wilson, tarihte görülmemiş propaganda girişimleriyle birlikte Amerika'yı savaşa sokmuştur. Halk Enformasyon Komitesi ya da yönetici liderinin adıyla "Creel Komite" savaşı Amerikan halkına satma işini üstlenmiştir. Creel medya, iş, sanat ve akademi dünyasından kişileri toplamış; komisyon sistemli, koordineli ve etkili propaganda makinesi olarak çalışmaya başlamıştır. İlk yapılan işlerden biri, karşı propagandayı ve savaş karşıtlarını engelleme faaliyetlerini desteklemek olmuştur. Savaş karşıtlarını, savaş karşıtı basında yazı yazarları ve komünistleri hapse attırmak için ve sendika hareketlerini ezmek için geliştirilen meşhur 1917 Casusluk Yasası'nın ve 1918 İsyana Teşvik Yasası'nın (Sedition Act) çıkmasını desteklemiştir. Komisyonun propaganda sunumlarının bazıları gerçek, bazıları abartma ve bazıları da açıkça uydurmadır. Komite propaganda sırasında, örneğin, 100 milyondan fazla poster ve broşür dağıtmış; 6000 haber bülteni ile savaşla ilgili enformasyonu kontrol etmiş; her hafta komitenin hazırladığı 20,000'den fazla materyal Amerikan gazetelerinde haber ve köşe yazısı olarak yer almıştır. Amerikalıların bazılarının gazetelerde haber dışı şeyleri okuduğunu bilen komite, önde gelen makale, roman ve kısa hikâye yazarlarının yardımıyla, gazetelerdeki o yerleri de aynı formatı kullanarak savaş propagandasıyla doldurmuştur. Bu propaganda kampanyasına John Dewey, Walter Lippmann ve Edward Bernays gibi meşhur düşünür ve aydınlar da katılmıştır. Komitenin Resimle Tanıtım Bölümü, o zamanın en usta ve becerikli reklamcılarını ve mizah çizimcilerini çalıştırarak, sadece gazeteleri değil, dergileri de propaganda resimleri, karikatürleriyle doldurmuştur. Vatanperver renklerle süslenen güçlü ve etkili posterler Amerika'nın her yerindeki billboardları süslemiştir. Savaş karşıtları ve pasifistlerin sesi boğulmuş; kitle iletişim araçlarının yoğun kampanyasıyla (haberler, filmler, fotoğraflar, konuşmalar, kitaplar, dergiler, romanlar içine yerleştirilen öyküler, vaazlar, posterler, dedikodular, el ilanları, maaşın verildiği zarf içine yerleştirilen propaganda materyalleri ile) toplum savaş psikolojisiyle doldurulmuştur. Askerlerle işçilerin kol kola posterleri Amerika'nın her

¹⁴³ Güllüoğlu, **agm**, s. 508.

yerindeki fabrikaların duvarlarına asılmış, insanlar fedakârlığa çağrılmış ve zevkle öldürecek ve canlarını feda edecek psikolojiye sokulmuştur¹⁴⁴.

¹⁴⁴ İrfan Ergoğan; Korkmaz Alemdar, **Öteki Kuram Kitle İletişim Kuram ve Araştırmalarının Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi**, Erk Yayınları, İstanbul 2012, s. 54-55.

1. BÖLÜM

MEŞRUTİYET SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ

Balkan Harbi döneminde Osmanlı kamuoyu üzerine konuşabilmek için dönemin genel anlamda durumunu gözden geçirmeyi zorunlu kılmaktadır. Belki de bunu “zamanın ruhu” çerçevesinde izah etmek gerekir. En genel tarih tanımlarında bile karşımıza çıkan sebep-sonuç ilişkisi meselesi Balkan Harbi noktasında da söz konusudur. Evet, olağanüstü dönemler olağanüstü şartları beraberinde getirir. Savaşta milletler için belki de en olağanüstü dönemlerden birisini ifade eder, ancak savaş şartlarında oluşacak bir kamuoyu da mutlaka kendinden önceki dönemin şartlarını bünyesinde taşır.

Balkan Harbi esnasında Osmanlı kamuoyunun durumunu anlayabilmek için II. Meşrutiyet’in ilan ediliş süreci ve II. Meşrutiyet’in ilanı ile ortaya çıkan hürriyet ortamının Osmanlı toplumunu nasıl şekillendirdiğini ortaya koymak gerekmektedir. Nitekim II. Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle birlikte siyasal partiler ve cemiyetlerin kurulması, basın üzerindeki sansürün kaldırılarak fikirlerin özgürce ifade edilebilir hale gelmesi, bir taraftan toplumu oluşturan bireylerin siyasal partiler ve cemiyetler aracılığıyla örgütlü hareket etme imkânına kavuşmasını, diğer taraftan fikirlerin daha kolay ve geniş kitleleri etkileyecek şekilde yaygınlaşmasını sağlamıştır.

1.1. Meşrutiyet İdaresinin Zemini (23 Aralık 1876) ve Kanun-ı Esasî

Osmanlı Devleti’nde anayasal sürece geçişin ön hazırlık aşaması olarak değerlendirilebilecek olan Tanzîmât ve Islahat fermanları Osmanlı siyasî, kültürel ve ekonomik hayatında önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu fermanlar siyasî, idarî, adlî, malî, sosyal ve kültürel alanlarda birçok önemli değişikliğin ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur¹⁴⁵. Devleti dağılmaktan kurtarmak amacıyla gerçekleştirilen bu

¹⁴⁵Klasik Osmanlı dönemi vilâyet, şehir, kasaba ve köylerinin kültürüyle uğraşılmamış, böyle işlere karışmamıştır. Çünkü kimlik değiştirmenin başlıca aracı -yani, eğitim- devletin değil, toplumun, cemaatlerin aracılığıyla yürütülmüştür. Bkz. Kemal Karpat, **İslâm’ın Siyasallaşması Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kimlik” Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması**, Çev.: Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul 2001, s. 587 (Bundan sonra Karpat, **İslâm’ın Siyasallaşması**, şeklinde gösterilecektir); Meşrutiyet’in ilanına doğru ilerleyen bu süreçte kilit öge haline gelen bürokratlar, çeşitli Batı ülkelerinde dış görevlerde bulunmuş veya bu ülkelerdeki yükseköğrenim kurumlarında okumuş kişilerdi; bu bakımdan “aydın” olma işlevini de yüklenmişlerdi. Tanzîmât bir otokrasi ve merkezileşme getirmiştir. Bkz. Suavi Aydın, **Modernleşme Ve Milliyetçilik**, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2000, s. 40.

yöndeki adımlar, devletin gerilemesini ve içinde bulunduğu karışıklıkları önleyemediği gibi, devlet idaresinden hoşnut olmayan halk, mahallî isyanlarla devletin başına gaileler çıkarmaya da başlamıştır. Bu süreçte olumsuz havayı kendi lehlerine çevirmeye çalışan ‘Büyük Güçler’de gayrimüslimlerin durumlarını bahane etmek suretiyle devletin işlerine müdahale etmeye başlamışlardır¹⁴⁶.

Aslında Devletin 17. yüzyıldan itibaren toprak kaybetmesi ve 19. yüzyıla gelindiğinde sınırların artık Tuna nehrine gerilemiş olması, “devleti kurtarmak” üzere yenileşmenin gerekliliğine inanan ve bu programı yürürlüğe koyan bir grubun da ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. Devleti çöküşten kurtarma düşüncesinde birleşmiş olan bu grubu meydana getiren bürokratlarla aydınlar aynı kişiler olmuştur. Yenileşmeyi temel alan bu grup, yenileşmenin merkezine ise Batılılaşmayı yerleştirmiştir. Bu grup, modernleşmeyi, Batı’ya hayran oldukları için değil, zorunluluk hissettikleri için tercih etmişlerdir. Kendileri devlet olan bu aydın-bürokrat modernleşmeciler, ünlü sadrâzamları, nazırları ile 19. Yüzyılın ilk yarısına damgalarını vurmuşlardır¹⁴⁷.

19. Yüzyılın başlarından itibaren kendilerini sorgulamaya başlamış olan Osmanlı idaresine egemen olan bu siyasi yapı, sistemlerinin geçerliliğinden kuşkuya düşmüşlerdir. Diğer bir ifade ile bu hâkim güçlerin, Osmanlı tarzı idarenin geçerliliğine dair özgüvenleri, Osmanlı Devleti ile Batı arasındaki ilişkilerin Osmanlı aleyhine değiştiğinin anlaşılmasıyla aşınmaya yüz tutmuştur. Buna göre, Batı ile karşılaşma ve onun üstünlüğünün nedenlerinin araştırılması çabası, Osmanlı düşünce tarihindeki dönüm noktası olmuştur. Bu noktadan hareketle, Osmanlı devlet adamları 19. Yüzyılın başından itibaren Avrupa devletlerinin artan üstünlüğünü giderek daha iyi kavramış ve buna Batılılaşma siyasetiyle karşı koymaya çalışmışlardır. Dönemin bürokratları, bunu yaparken iki temel amaç gütmüştür: İlk hedeflenen, Batılı kurum ve yöntemleri alarak Osmanlı Devleti’nin idaresini verimli hale getirmektir. İkincisi ise Avrupa çizgisinde ıslahatlar gerçekleştirerek Avrupa devletlerini memnun etme ve böylece onların devlet üzerindeki sürekli baskılarını azaltma isteğidir¹⁴⁸.

¹⁴⁶ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2001)**, 7. Baskı, İstanbul 2008, s. 218-219; Kadir Kasalak, “Büyük Devletlerin Osmanlı Devleti’ne Karşı Takip Ettikleri Siyaset (1914-1918) II”, **Askeri Tarih Bülteni**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Y. 24, S. 46, Şubat 1999, s. 97.

¹⁴⁷ Aydın, **Modernleşme Ve Milliyetçilik**, s. 126-127.

¹⁴⁸ Osmanlı politik kültürünün egemen değerlerinden bir tanesi düzen (nizam)di. Bu tipik olarak bir devlet kültürüdür. Çok sayıda ve birbirinden çok farklı kültürlerin bir arada yaşatılabilmesi, düzen kavramına yaşamsal bir öncelik verilmesini gerektirmekteydi. Osmanlı unsurlarına (anasır) bir bütünün ayrılmaz parçaları olarak bakılmaktaydı. Milliyetçi hareketleri de bir tür düzensizlik olarak görmesi kaçınılmazdı.

Buradan hareketle; devletin idari kadrosunu ve gidişatını beğenmeyen Türk aydınları halkın devlet işlerinin denetleyebileceği meşrutî bir idarenin kurulması halinde durumun düzelebileceğini düşünmüşlerdir¹⁴⁹. Bu kuşağın en önemli simaları arasında yer alan Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Mithat Paşa gibi aydın ve bürokratlar bilindiği üzere Meşrutiyet'in hazırlayıcılarıdır¹⁵⁰. İsmi anılan Osmanlı aydınları meşrutî bir idarenin zorunluluğu olarak bir anayasanın yürürlüğe girmesi konusunda da hemfikirlerdir.

Ancak Osmanlı Devleti'nde bu tür bir modernleşme çalışmasına karşı muhalefetin ortaya çıkması da gecikmemiştir. Meşrutî bir idareye karşı olanların bir kısmı anayasal bir rejimin ortaya çıkmasının hükümdarın egemenliği yerine halkın egemenliğini getireceği düşüncesiyle karşı çıkarken, diğer bir kısmı ise bir İslam devletinde, idarenin Müslüman olan ve olmayan kimselerin katılımıyla gerçekleşmesine karşı çıkmışlardır. İki tarafta fikirlerini, Yeni Osmanlılardan ya da Mithat Paşa'dan daha keskin ve daha belirgin olmak üzere ortaya koymuşlardır. Niyazi Berkes ise üçüncü görüş olarak Tanzimatçı görüşü şu ifadesi ile tanımlamaktadır: "Tanzîmât, zaten tebaanın kendisinde bulunduğu varsayılan tabîî haklardan ötürü değil, kendi iradesini kullanarak, kendiliğinden vermişti. Bu da İslamlık'a uygundu; çünkü İslamlık'ta hükümdarın, zamanın maslahatına göre, tebaasına

Osmanlı modernleşmesi milli sorunlara ve bunun ardında yatan dinamiklere karşı hassas bir bakış geliştirmekten kaçınmıştır. Osmanlı modernist seçkinlerinin milliyetçiliğe yönelik tepkilerinin, düzen kaygılarından kaynaklanan savunmacı ve muhafazakâr bir politik kültürel refleksle yüklü olduğunu söyleyebiliriz. Bkz. Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, Çev. Nüzhet Salihoğlu, İstanbul 2010, s. 1;5; Yeğen 19. Yüzyıl öncesinde batılılaşma gayretlerinin temel sebebini, batının teknik üstünlüğü olarak görmektedir. Meselenin çözümünün, Osmanlı devletinin, Batılı manada ıslah edilerek, Batı gibi olması şeklinde değerlendirmektedir. Bu düşünce ise Türk düşünce tarihinin en kritik noktalarından birisi olarak algılanmaktadır. Bkz. Mesut Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 43-44.

¹⁴⁹ 19. yüzyılın başlarında bürokratların öncülüğünü yaptığı modernleşme, bu hareketin hem anti tezi hem de devamı niteliğindeki iki kuşakla 19. yüzyılın ikinci yarısında temsil edilmiştir. Tanzîmât döneminde Osmanlı eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesinin ve bu yolla Batı düşüncesinin daha engelsiz biçimde ülkeye girmesinin bir sonucu olarak -ki bunun en önemli çıktısı "kritik düşünce"nin yetişen "aydın" zümreyi işlemesidir- bu iki kuşaktan ilki, yani Yeni Osmanlılar ortaya çıkmıştır. Bunlar bütünüyle ilk Tanzîmât bürokrat-aydınlarından ayrılmazlar; zira Yeni Osmanlılar da devletle bağlarını koparmamış ve en nihayet temel hedefleri "devleti nasıl kurtarabiliriz" sorusunun cevabını bulmak olan kişilerdir. Fakat aralarında önemli bazı ayrılıklar vardır: İlki, Tanzîmât paşaları gibi bütünüyle geleneksel eğitimden gelmemeleridir; ikincisi, devlet kavramının yerine ikame edilebilecek potansiyel ve alternatif bir kavram olarak Vatan'ı öne çıkarmalarıdır; üçüncüsü, Tanzîmât paşaları gibi Batı devletlerine yaslanarak ve onlarla uzlaşarak değil, Batı'nın bilgisini ve bilimini kullanarak ve fakat İslâma dayanarak yenileşmek ve güçlenmek istemeleri, dolayısıyla bu noktada Tanzîmât devlet adamlarının karşıtları olmaları, onları kıyasıya eleştirmeleridir. Bu üçüncü husus oldukça önemlidir; zira Arap ve İranlı İslâmî modernleşmeciliğin bir Osmanlı versiyonudur; Orta Doğu'daki genel eğilimin bir yansımasıdır. Bu ilk kuşağın en önemli simaları arasında Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Mithat Paşa gibi aydın ve bürokratlar vardı. Bkz. Aydın, **Modernleşme Ve Milliyetçilik**, s. 42.

¹⁵⁰ Aydın, **Modernleşme Ve Milliyetçilik**, s. 42.

isterse haklar bağışlama hakkı vardır. Farklı nedenlerle olmakla birlikte, Sadrazam Rüştü Paşa ile Cevdet Paşa bu görüşteydiler”¹⁵¹.

Anayasal siteme geçişin tartışıldığı bu dönemde birçok siyasi olayda birbirini izlemiştir. Meşrutiyet konusunda kendisine yapılan telkinleri kabullenmeyen Sultan Abdülaziz, Bosna Hersek’te ve Bulgaristan’da baş gösteren ve yayılan isyanlar ile yabancı devletlerin müdahaleleri üzerine çıkan olaylar sonunda tahtan indirilmiş ve yerine V. Murad geçirilmiştir¹⁵². Yeni Padişah esasen meşrutiyet taraftarı olmasına rağmen, Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa ve Serasker Hüseyin Avni Paşa, cülustan sonra ilan edilen Padişah fermanında meşrutiyetle ilgili bir vaadin yer almasını önlemişlerdir. Ruhi ve akli bir dengesizlik gösteren V. Murad üç aylık bir Padişahlıktan sonra tahttan indirilmiş ve yerine II. Abdülhamid getirilmiştir.

Sultan Abdülhamid tahta geçtiği zaman Bosna Hersek isyanları ile Sırbistan ve Karadağ’a karşı savaş devam etmektedir. Sırbistan’a karşı önemli başarılar elde edildiği halde, İngiltere’nin Şark Meselesi’nin yeniden görüşülmesi için İstanbul’da bir konferans toplanması yolundaki teklifi ile Rusya’nın Sırp larla mütareke yapılmasını isteyen notası kabul edilmek zorunda kalınmıştır. Bu baskılar altında İstanbul Konferansı açılırken 23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-ı Esasî de ilan edilmiştir¹⁵³. Kanun-ı Esasî’nin konferansın açılmış olduğu gün ilan edilmesi, devletin kendini dış müdahale olmaksızın ıslah edebileceğini, toplanmış delegelere ispat etmek yönünde gösterilen bir çaba olarak değerlendirilebilir¹⁵⁴.

Kanun-ı Esasî ile birlikte Mebusan ve Ayan Meclisleri kurulmuş, Sadrazamın başkanlığında oluşturulan nazırlar heyetine kanun teklif yetkisi, Mebuslar Meclisi ile Ayan Meclisi’ne yasama hak ve görevi verilmiştir. İki mecliste kabul edilen kanunlar, Padişahın onayından sonra kesinleşecekti. Ayrıca bütün Osmanlı vatandaşının kanun önünde eşit olduğu kabul edilmiştir. Herkese şahsi mesken, eğitim, yayın, ortaklık kurma hürriyeti

¹⁵¹ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yayınları Haz.: Ahmet Kuyaş, YKY Yayınları, İstanbul 2008, s. 327.

¹⁵² A. H. Ongunsu, “Abdülaziz”, **İA**, Cilt I, s. 59.

¹⁵³ A. H. Ongunsu, “Abdülhamit”, **İA**, Cilt I, s. 76.

¹⁵⁴ Carter V. Findley, **Osmanlı Devleti’nde Bürokratik Reform, Babiali (1789-1922)**, çev. Latif Boyacı - İzzet Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 191.; Kanun-ı Esasî, Sultan II. Abdülhamid tahta geçer geçmez ilan edilmemiş, Sadrazam Mithat Paşa’nın hazırlamış olduğu Kanun-ı Esasî’nin mütalaa edilmesi amacıyla bir komisyon kurulmuştur. Bk. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt: VIII, T.T.K Yayınları, Ankara 1995, s. 218-222. Bu husus padişahın Kanun-ı Esasî’nin ilanı konusunu ağırdan aldığı şeklinde düşünülebilir.

tanınmış; kanunsuz olarak kimseden para alınamayacağı, vergilerin herkesin gelirine ve gücüne göre hesaplanacağı, müsadere(zor alım) ve angaryanın(zorla ücretsiz yaptırılan iş) yasak olduğu belirtilmiştir. Bütün bu maddelerin yanında yeni anayasada padişahın yetkileri sınırlandırılmış olmuyordu. 113. madde ile Padişaha, devletin emniyeti için herhangi birisini sürgüne yollama yetkisi verildiği gibi 7. madde ile de meclisi feshetme yetkisi veriliyordu. Mebusan Meclisi'ne çok çeşitli halkların temsilcilerinin katılması, Genç Osmanlıların inandıkları gibi gayrimüslim unsurların temsilcileri ile Müslümanlar arasındaki ayrılıkları ortadan kaldırmadığı gibi ülke bütünlüğünü zedeleyici bir takım teklifler ciddi sıkıntılara yol açmıştır. Meclisteki bu gelişmelerin yanı sıra Rus savaşının ağır bir yenilgiyle sonuçlanması Osmanlı Devleti'ndeki bu ilk demokrasi teşebbüsünü sonuçsuz bırakmıştır. Padişah 1877 yılında 7. maddeye dayanarak meclisi feshetmiş ve I. Meşrutiyete son vermiştir. Sonuç olarak, Kânûn-ı Esâsî'nin hayata geçirilmesindeki temel gaye padişah veya halife olmakla beraber, Avrupa'nın büyük güçlerinin güdümü altına giren bürokraside yer alan kimselerin tutarsız, keyfi yönetimleri ve kendi çıkarları doğrultusunda şeriatı uygulatmamaları olmuştur. Kanun'ı Esasi Komisyonu'nun çalışmalarına bu yaklaşımın hâkim oluşu da, Sultan Abdülhamid'i rahatlatmış hükümdarlık ve hilâfet yetkilerinde kısıtlama yapılmayacağını da göstermiştir¹⁵⁵.

1.2. Sultan II. Abdülhamid'in İktidar Dönemi

Osmanlı Devleti'nin son döneminde II. Abdülhamid'in iktidar dönemi kendine has özelliklere sahip bir dönem olarak nitelendirilebilir. Nitekim bu dönem Osmanlı tarihi açısından, II. Abdülhamid'in iktidarı bütün yönleriyle elinde tuttuğu bir dönemi ifade etmesinin yanında, milliyetçilik düşüncesinin doğurduğu ayrılıkçı ayaklanmaların hız kazandığı, diğer taraftan özgürlük taleplerinin dillendirildiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gerçekten de Sultan Abdülhamid etnik ve yerel milliyetçiliğe şiddetle karşı olmuş ve bunları bölücü güçler olarak görmüş; bunu engelleyebilmek için politikalar geliştirmiştir. Ancak dünyada gelişen milliyetçilik akımı karşısında II. Abdülhamid'in

¹⁵⁵ Bu durumun zıttı olmak üzere, halk iradesini daraltan bir meşruiyet, hükümdar iradesini genişleten bir mutlakiyet rejimi, Berkes'e göre sıkıyönetim rejimi olabilirdi. Bkz. Berkes, **age**, s. 335.

politikaları milliyetçi akımların devleti parçalamasını geciktirmekten başka bir işe yaramamıştır¹⁵⁶.

1876 Kanun-i Esâsi'si gayrimüslimlerin devlet hayatı içindeki hukuki statülerini daha da geliştirerek din ve mezhep farkı gözetmeksizin onları “Osmanlı” olarak kabul etmiştir. Üstelik Anayasa ile elde edilen bütün bu haklar artık teminat altına alınmış ve Gayrimüslimler, Müslümanlarla hak ve hürriyetler bakımından eşit statüye sahip olmuştur.

1876 Kanun-i Esâsi'si, vatandaşlık kavramını düzenlerken din unsurunu dikkate almayan bir tarif yapmış, bu yüzden vatandaş ile din arasındaki bağ hukuken kopmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti'nin artık din temelli millet sistemini terk ederek modern anlamda devlet-yurttaş ilişkisine geçtiğini göstermiştir. II. Meşrutiyetle birlikte millet sistemindeki farklılaşma hızlanmış Gayrimüslimlerin Osmanlı toplum hayatı içindeki sosyal statüleri vatandaşlık haklarıyla izah edilmeye çalışılmıştır.

“Anayasalı dönemin” gayrimüslimlerin statülerini Osmanlı toplum yapısı içinde dönüşüme uğrattığı ve Millet Sistemi'nden uzaklaşarak Azınlık(zimmîlik) kavramının ön plana çıkmasına sebep olduğu bir tespit olarak doğrudur. Gayrimüslimleri “azınlık” olarak kabul eden değişim çizgisinde ekonomik sebeplerin mevcudiyeti de göz ardı edilemez. Ancak değişim sebepleri arasında “askeri hayattan dışladıkları” iddiasını kabullenmek zordur. Çünkü gayrimüslimler hiçbir dönemde dışlanacak kadar Osmanlı askerî sistemine dâhil edilmemişlerdir.

1908 yılına kadar; özellikle Islahat Fermanı'ndan sonra Nizamnamelerle oluşturulan ve bunlara bağlı olarak gelişen hukuki durum çok büyük değişiklikler göstermeden devam etmiştir. Gayrimüslimlerin Osmanlı Hükümeti ile olan ilişkileri de bu çerçevede yürütülmüştür. II. Meşrutiyet'in herkes için getirdiği eşitlik ilkesi, 1839, 1856 ve 1876'da olduğu gibi, millet liderlerinin kendi toplumlarının imtiyazlarına yeni rejimin gölge düşürebileceği endişesine kapılmalarına yol açmıştır. Osmanlı yönetimi bu endişeleri ortadan kaldırmak için uğraştıysa da; Gayrimüslimler arasında “milliyetçilik” akımının dış devletlerin de desteğiyle hızla artması ve bunun sonucu olarak, bu unsurların bağımsızlık hareketlerine girişmeleri, devleti bazı yeni hukuki düzenlemeler yapmaya zorlamıştır.

¹⁵⁶ Karpat, **İslâm'ın Siyasallaşması**, s. 572-573.

Erik Jan Zürcher bu dönemle ilgili olarak, “Abdülhamid, Batı yöntemlerini alırken, Tanzîmât siyasetçilerinden bile daha büyük bir kararlılıkla Batılı fikirlerin ülkeye girmesini önlemek istemiştir. Özellikle siyasal fikirler ve fikir tartışmaları mümkün bütün yöntemler kullanılarak bastırılmıştır. Sansür, polis ve (liberal muhalefetin kendini göstermeye devam ettiğine ilişkin ilk belirtilerden sonra padişahın gittikçe daha çok güvendiği) geniş bir hafiye ağı Abdülhamid döneminin en fazla öne çıkan özellikleriydi.”¹⁵⁷ değerlendirmesinde bulunmaktadır.

II. Abdülhamid 1878’den sonra geliştirdiği politikaların birinci amacı, toplumu maddi bakımdan modernleştirmek suretiyle güçlendirmek, ikinci amacı ise Müslümanları, Avrupa destekli ayrılıkçı akımlara rağmen, Osmanlı Devleti’nde birlik ve beraberlik içinde yaşatmaktır. Bu amaçları gerçekleştirebilmek için eğitim, ulaştırma (demiryolları), kentleşme, ekonomik yatırımlar, sağlık vs. gibi alanlarda toplumu güçlendirmeyi amaçlayan geniş çapta reformlar gerçekleştirmiştir. Sultan İslâm’ı bir ideoloji olarak vurgulamış ve Arapları, Şiiileri ve milyonlarca göçmeni kenetlenmiş bir Müslüman-Osmanlı toplumu içinde entegre edebilmek için devlet gücünü kullanmış ve teşvik tedbirleri almıştır.

Kemal Karpat II. Abdülhamit dönemine dair yaptığı değerlendirmesinde devletin merkeziyetçi yapısının muhafazasına işaret ettikten sonra, ve bunun dört temel esas üzerine inşa olunabileceğine vurgu yapmıştır. Buna göre, Hükümdar (hanedan) Osmanlıdır, yönetim Türk’tür, dini İslâm’dır ve başkenti İstanbul’dur. Bu ilkelerden herhangi birinin zayıflaması veya yok olmasının devletin temelini sarsacağı ima edilmiştir¹⁵⁸. Bu

¹⁵⁷ Erik Jan Zürcher, **Savaş, Devrim Ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi: 1908 -1928**, Yay. Haz.: Ergun Aydınoglu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s.30.

¹⁵⁸ “Osmanlılaşma sürecinin başında, hâkim etnik grup olan Türklerin kültürel özelliklerine dayanan bir millet devlet yaratmaya yönelik özel ve bilinçli bir çaba yoktu. Fakat devlet “Âl-i Osman”ın yani Osmanogulları ailesinin olmaktan çıkıp teorik olarak vatandaşlarının malı olunca, devletin doğasına ve kökenine ilgi duyanların sayısı hızla artmaya başladı. Vatandaşların kim olduklarını bilmeleri veya buna karar vermeleri için bir isme ve bir sembole ihtiyaç vardı. Etnik imalar taşıyan ilk münakaşalar yüksek düzey Osmanlı yöneticileri arasında başladı. Bunlar devleti Osmanlılaştırmak, yani tebaayı bir “mille” dönüştürerek bu milleti devletin temeli haline getirmek istiyorlardı. Tarihçi Cevdet Paşa’ya göre, Reşid Paşa ve arkasından Fuad Paşa, Osmanlı Devleti’nin dört temele dayandığını ileri sürmüşlerdir: İslâm, hanedan (başlı halife olan Osmanlı hanedanı), hükümet (Türk olan yürütme ve yönetim kolları), devletin daimi başkenti (İstanbul).” Bkz. Karpat, **İslâm’ın Siyasallaşması**, s. 620.

ifadelerden de hareketle, Karpat Osmanlı Devleti'nin Türklük karakterine işaret eden ilk resmî belgenin Mustafa Reşit Paşa'ya ve Fuat Paşa'ya dayandığını ileri sürmektedir¹⁵⁹.

Ayrıca hanedan merkezli bu yaklaşımın yanında, hilâfet makamının pragmatik anlamda anasır-ı İslam'ın (Arapları, Arnavutları, Boşnakları, Kürtleri...vd.) bir arada tutulduğunu da bildirmiştir: "...aslında Türkler devletin gerçek gücünü teşkil ederler. Türkler ayakta kaldıkça geri kalanlar onları izleyecek ve mutlak [dini] vazifelerinin bir gereği olarak kendilerini hanedan için feda edeceklerdir. İşte bunun içindir ki Yüce Saltanat milli değeri, saygınlığı [kadr-i millet] daha yüksek bir seviyede tutmalı fakat aynı zamanda dil ve inancımızı paylaştığımız Araplara karşı saygı beslemeli... onlara "fella" dememeli, Arabistan'daki cahil memurlarımızın yaptığı gibi onlara hakaret etmemelidir... Bütün bunlar doğal olarak Arapların Türklerden nefret etmelerine yol açmaktadır."¹⁶⁰

Kanaatimizce; devletin çöküş sürecine girdiği 19. yüzyılın sonunda devleti kurtarmak için Türklük esasına güvenebileceğini Sultan ve devlet yönetimi görmektedir. Bu nedenle yüzyıl öncesindeki psikolojik ve tarihsel arka plan esaslı temellere dayanmayan ve iktisadi açıdan çözüm getirememiş olan Osmanlılık fikri, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında etnik, dinî ve ekonomik farkları daha yüksek bir bilinç seviyesine taşımaktan başka bir işe yaramamıştır.

Özetle; şunu vurgulamakta yarar vardır ki "Türklük" başlangıçta etnik kökenle değil, Osmanlılık ve İslamcılık tarafından biçimlendirilmiştir. Osmanlılık toprağa dayanan millet kavramını yaratmış ve bu da vatan etrafında cevlan eden yeni bir dayanışma, bağlılık ve sadakat duygusuna yol açmıştır. Bu geleneksel Osmanlı Devleti'nde hiç değilse somut biçimde yoktur. Toprak (vatan) toplum ile dini yeni bir varlık yani millet içinde bütünleştirmiştir. İslam ve daha sonra Abdülhamid zamanında İslamcılık ise, bireyleri dinlerine bağlamış olan bağların birçoğunu millete kaydırarak inananları yeni bir siyasallaştırılmış grup içinde kaynaştıran ve dini cemaati bir proto-millete dönüştüren psikolojik ve ideolojik gücü sağlamıştır. Osmanlılık sonunda öyle bir tarihi bağlam geliştirmiştir ki, Türkler devletin kurucuları ve temeli olmuşlar ve dilleriyle

¹⁵⁹ Sultan Abdülhamit net olarak şu ifadeleri kaleme aldığı Karpat tarafından belirtilmektedir: "Büyük Osmanlı Devleti, vaktiyle Türkler tarafından kurulmuş olduğu için bu bir Türk devletidir [Devlet-i Türkidir; Türki "Türk" anlamındadır, "Türki" değil]. Ulu Osman bu büyük devleti kurduğundan beri devlet dört ilkeye dayanmıştır: hükümdar [hanedan] Osmanlıdır, yönetim Türk'tür, dini İslâm'dır ve başkenti İstanbul'dur. Bu ilkelerden herhangi birinin zayıflaması veya yok olması devletin temelini sarsar." Bkz. Karpat, **İslâm'ın Siyasallaşması**, s. 621.

¹⁶⁰ Karpat, **İslâm'ın Siyasallaşması**, s. 622.

“etnik” kültürleri devletin kalbinin çarptığı Anadolu ve Balkanlar’ın belirgin özellikleri olarak görülmeye başlamıştır. II. Abdülhamid’in iktidar yılları ve uygulamaya koyulmuş politikalar, bütün bu yönleriyle II. Meşrutiyet döneminin fikri zemininin hazırlanmasını sağlamıştır.

1.3. II. Meşrutiyet (24 Temmuz 1908)

Osmanlı Devleti’ndeki bütün unsurların birliğini sağlamak suretiyle bir Osmanlı Milleti oluşturmak temel düşüncesi üzerine kurulan I. Meşrutiyet, II. Abdülhamit’in Osmanlı Rus Savaşı’nı (1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi) bahane ederek meclisi kapatması ve Kânûn-ı Esâsî’yi askıya alması, Türk aydınlarını çökmekte olan devleti kurtarabilmek için yeni arayışlara sevk etmiştir. II. Meşrutiyetin ilanı, ilkinin ilanından çok farklı gelişmelerin ve tarihi olguların yaşanmasına veya ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. 23 Aralık 1876 tarihinde ilk Meşrutiyet idaresinin ilanı sonrasında sadece Meclis-i Mebusan ve Âyân toplanmış (19 Mart 1877) ve II. Abdülhamid tarafından 13 Şubat 1878 tarihine kadar tatil edilmesine kadar 10 ay 25 gün kadar faaliyet gerçekleştirebilmiştir.

I. Meşrutiyetin kaldırılmasını müteakip II. Abdülhamit’in sıkı takibatına rağmen bazı gizli faaliyetler yürütülmüş ve cemiyetler kurulmuştur. Gerek içerde ve gerekse dışarıda yaşanan olumsuz vaziyet, Osmanlı toplumunda özellikle aydın kadrolarda birtakım kanaatlerin doğmasına yol açmıştır¹⁶¹. Bu kanaatlerle, “bu devlet nasıl kurtulur?” sorusu seslendirilmeye başlanmıştır. Umumiyetle bu soruya şu yanıtlar verilmiştir; II. Abdülhamit’in devrilmesi, Meclis-i Mebusan’ın tekrar açılması, Kânûn-ı Esâsî’nin yürürlüğe konulması, Muhafaza-ı Vatan yani Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünün korunması, ırkı, dini, mezhebi ne olursa olsun bütün fertlerin Osmanlı üst kimliğinde birleştirilmesi, reformların yapılması, kapitülasyonların kaldırılması, düşman tecavüzünün ve müdahalesinin önlenmesi.

Osmanlı aydınlarının II. Meşrutiyet idaresini istemelerinin temelinde; Meclis-i Mebusan’ın kapatılması ve Kânûn-ı Esâsî’nin rafa kaldırılması ile II. Abdülhamit’in istibdada dayalı bir rejim korkusu ve yetkinin tamamen Padişahın ve Saray’ın eline geçme endişesi yatmaktadır. II. Meşrutiyet’in ilanını hızlandıran ve II. Abdülhamit’in karşısında

¹⁶¹ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, Çev.: Yasemin Saner, 22. Baskı, İletişim Yayınları, s. 145.

geniş bir muhalefetin doğmasını sağlayan ana sebeplerden bir diğeri de, Türkler dışında diğeri etnik ve millî grupların, Osmanlı'nın yıkılacağına dair inançları ve kendi millî hedeflerini gerçekleştirmek için Meşrutiyet rejiminin müsait (siyasi-sosyal-kültürel) zemini hazırlayacağına dair inançlarıdır¹⁶².

“Hürriyeti ilan ve herkese müsâvât (eşitlik) ve adâlet vermek”¹⁶³ amacıyla 2 Haziran 1889 tarihinde birkaç askerî tıbbiye talebesi tarafından “İttihad-ı Osmani” adında bir cemiyet kurulmuştur, daha sonra da adını İttihad ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirmiştir¹⁶⁴. Bütün gayelerini hürriyeti tesis edip, “istibdat” idaresini ortadan kaldırmak üzerine inşa etmişlerdir. Cemiyet üyelerinin varlığından haberdar olan II. Abdülhamit, İttihatçıları sıkı takibe almıştır. Bu takip sonunda baskılara dayanamayan Cemiyet üyelerinin büyük çoğunluğu Avrupa'ya kaçarak faaliyetlerini burada devam ettirmişlerdir¹⁶⁵. İttihad Terakki mensupları Fransa'da bir kongre tertip etmelerine rağmen fikri birliktelik sağlanamamıştır¹⁶⁶. Bu arada Selanik'te meşrutiyetin ilanını hazırlayan ve hızlandıran bir gelişme meydana gelmiştir. Selanik'te Bursalı Tahir, Talat, İsmail Canbolat, Mithat Şükrü tarafından kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Jön Türklerin Paris şubesinin özellikle Ahmet Rıza grubunun 1907'de birleşmesidir. Bu birleşme ile Sultan II. Abdülhamit rejiminin muhalifleri arasına silahlı gücü elinde bulunduran Osmanlı ordusunun liberal, meşrutiyetçi, milliyetçi, hürriyetçi Türk subayları da katılmıştır. Bu yolla askerî ve sivil kanat ortak hareket etme imkânını elde edebilmiştir.¹⁶⁷

Bu dönemde Türk aydınlarının bir kısmının İslam birliği, bir kısmının da Türk birliği fikri yönünde faaliyetleri olmuştur. Meşrutiyet taraftarlarının kurdukları İttihad ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamit'e meşrutiyet yönetimini zorla da olsa kabul ettirmeyi amaçlamışlardır. Başta İttihatçılar olmak üzere birçok Osmanlı aydınındaki ortak görüş, “hele bir meşrutiyet ilan edilsin de her şey düzelir” şeklindedir. Nitekim Meşrutî bir idarenin tesis edilmesi için Balkanlarda özellikle genç subaylar hareketlilik içine girmişlerdir. O sıralarda meşrutiyet hareketini tetikleyen bir olay meydana gelmiştir.

¹⁶² Yusuf Çağlar, “Kânûn-ı Esâsî Hakkında”, **Kânûn-ı Esâsî'den Askerî Müdahaleye II. Meşrutiyet**, Haz. Yusuf Çağlar, İstanbul 2008, s. 27-28.

¹⁶³ Selim Kohen, **Malûmât-ı Etfâl**, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul 1328, s. 43.

¹⁶⁴ Rıza Tahsin, **Mirât-ı Mekteb-i Tıbbiye**, Cilt II, Kader Matbaası, İstanbul 1328, s. 113.

¹⁶⁵ Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çev. Sedat Cem Karadeli, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 62.

¹⁶⁶ Ernest Edmondson Ramsaur, **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, Çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul 1972, s. 35.

¹⁶⁷ M. Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, Cilt I, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966.

Avrupa’da yapılan gizli bir toplantı, İttihad ve Terakki Cemiyeti mensuplarının harekete geçmesinde önemli bir rol oynamıştır. Rumeli’deki özellikle Makedonya’daki Türk varlığı için tehlike çanları çalmaya başlamıştı. Ortaya çıkan durum Jön Türk mensuplarını, İttihad ve Terakki’nin yönetici kadrolarını ve Üçüncü Ordu subaylarını endişelendirmiştir. 9-10 Haziran 1908’de İngiliz Kralı III. Edward ile Rus Çarı II. Nikola’nın Revâl görüşmeleri gerçekleştirmesi, Revâl görüşmesinin hemen sonrasında, Rusya ile İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ni paylaşma ve parçalama¹⁶⁸ konusunda anlaştıkları, dolayısıyla Rumeli’de Osmanlı’nın sonunun geldiği şeklinde yorumlar ortaya çıkmasına¹⁶⁹ neden olmuştur.

II. Abdülhamid muhalifi grupların gözünde bu durum, Osmanlı Devleti’nin Avrupa’daki topraklarında Türk hâkimiyetine son verilmesi manasına gelmektedir¹⁷⁰. Revâl’de Türk milletinin hükümlerlik haklarını hiçe sayan maddelerinin kabul edilmesi, genç Türk subaylarını harekete geçirmiştir. Zira onlar bu görüşme neticesinde alınan kararları Türk Milleti’ne hakaret saymışlardır¹⁷¹.

İşte bu tehlike ve çözümsüz durum, Osmanlı İttihad ve Terakki yöneticilerini ve Türk subaylarını harekete geçirmiştir. Onlara göre en hızlı ve kestirme çözüm meşrutiyeti ilan etmek ve Kânûn-ı Esâsî’yi yeniden yürürlüğe koymaktır. Bu çözüm şekli İngiltere’yi Rusya ile iş birliğinden vazgeçirebilir ve Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü korumaya yeniden sevk edebilir, Avrupa kamuoyunu Osmanlı Devleti’nin lehine çevirebilirdi. Bütün bu gelişmeler üzerine 3 Temmuz 1908 (20 Haziran 1324) Cuma günü Kolağası Resneli Niyazi Bey, cemiyetten izin alarak, dağa çıkmak ve açıkça mücadele etme kararını almıştır¹⁷². Resneli Niyazi tabur sandığını ve depoyu açıp bir miktar para ve silah alarak, beraberinde 200 asker ve 200 sivil ile birlikte ve bol miktarda mühimmat ile hürriyet için dağa çıkmıştır¹⁷³. Onu Manastırda Enver Bey takip etmiş ve kısa sürede Osmanlı Devleti’nin Rumeli toprakları isyan alanına dönüşmüştür.

¹⁶⁸ Orhan Koloğlu, “Revâl’de Osmanlı Gerçekten Paylaşıldı mı?”, **Tarih ve Toplum**, S. 24, Aralık 1985, s. 16-19; Revâl görüşmeleri, Avrupa’da devrimi başlatan olay olmak üzere yorumlanmıştır. Bunun nedeni, Avrupa’da ve hatta Makedonya’da çok az sayıda insanın imparatorluk içindeki gizli cemiyetlerin faaliyetlerinden haberi olmasıydı. Bkz. Feroz Ahmad, **İttihad ve Terakki 1908-1914**, Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, s. 17.

¹⁶⁹ Rifat Uçarol, **Siyasî Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985, s. 332.

¹⁷⁰ Ramsuar, **Jön Türkler**, s. 153.

¹⁷¹ Tarık Z. Tunaya, **Türkiye’de Siyasî Partiler**, Cilt 1, İstanbul 1989, s. 23.

¹⁷² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “1908 yılında Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar”, **Belleten**, C. 20, S. 77, Ocak 1956, s. 108.

¹⁷³ Uzunçarşılı, **agma**, s. 108.

23 Temmuz 1908’de Padişaha çekilen telgrafta, Kanun-ı Esasî’nin derhal yürürlüğe konulması ve meclisin açılması talep edilmiştir. Bu istekler yerine getirilmediği takdirde, daha kötü hadiselerin yaşanacağı da bildirilmiştir. İlk defa Manastır’da “istibdat” döneminin sona erdiği, meşrutiyetin başladığı ilan edilmiştir. Aynı gün 21 pare top atılarak, Manastır’da İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından meşrutiyet ilan edilmiştir. Yine aynı gün, İttihad ve Terakki, Rumeli’nin birçok merkezinde meşrutiyeti törenlerle ilan etmiş ve durum bir telgraf yağmuru halinde Yıldız Sarayı’na duyurulmuş¹⁷⁴, 23 Temmuz günü İttihad ve Terakki Cemiyeti Manastır Merkezi doğrudan doğruya II. Abdülhamit’e bir telgraf çekmiştir. Abdülhamit baskılara boyun eğmek zorunda kalmış ve 23/24 Temmuz 1908 gecesi meşrutiyetin ilan edildiği bütün vilayetlere duyurulmuştur¹⁷⁵. 24 Temmuz’da da meşrutiyetin ilan edildiği gazetelerde yayınlanmış ve böylece Türk tarihinde yeni bir dönem başlamıştır¹⁷⁶. Ayrıca bu durum İttihad ve Terakki’nin büyük bir başarısı olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanında, Padişahın direnmekten vazgeçip teslim olmaya karar vermesi, gerek Osmanlı yurdunu, gerekse bürokrat kadronun kargaşaya sürüklenmesine yol açmıştır¹⁷⁷.

24 Temmuz 1908 sabahı İstanbul’da gazeteler, Meclis-i Mebusan’ı yeniden toplantıya davet eden resmi tebliği¹⁷⁸ yayımlayarak meşrutiyetin resmen ilan edildiğini duyurmuştur. Meşrutiyetin ilanı Osmanlı sınırları içinde bayram havasında kutlanmıştır¹⁷⁹. Ali Canip Bey, Manastır ve Selanik’te hürriyetin ilanının kutlamalarını şu cümlelerle anlatmıştır; “Manastır ve Selanik’le Rumeli’nin birçok yerlerinde toplar atılmış, hürriyet ilan edilmiş, halk sokaklara, meydanlara dökülmüş, hocalar, papazlar, hahamlar sarmaş dolaş olmuş, nutuklar söylenmeye başlanmıştı. Hürriyet uğruna silahlanarak dağa çıkan genç zabitlerden Enver ve Niyazi Beyler birer timsal gibi anılıyor; her ağızda: -Yaşasın Enver, Niyazi...”¹⁸⁰

¹⁷⁴ Uzunçarşılı, **agma**, s. 150 vd.

¹⁷⁵ İ. Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1955, s. 361.

¹⁷⁶ Sina Akşin, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihad ve Terakki**, Gerçek Yayınları, İstanbul 1980, s. 77.

¹⁷⁷ Feroz Ahmad, **İttihad ve Terakki 1908-1914**, Çev.: Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, 31.

¹⁷⁸ Ahmet Refik (Altınay), **İnkılab-ı Azim**, Asır Matbaası, İstanbul 1908, s. 86.

¹⁷⁹ Cemal Kutay, **Prens Sabahattin Bey Sultan II. Abdülhamit ve İttihad ve Terakki**, Neşr. Mustafa Unan, Tarih Yayınları, İstanbul 1964, s. 215.

¹⁸⁰ Yöntem, “Genç Kalemlerin...”, s. 259. ; Süleyman Numan’da Musavver Muhit gazetesinde neşrettiği bir yazısında, memleketin muhtelif yerlerinde düzenlenen şenlikler hakkında şunları söylemiştir; “Öyle bir iştirak ki haftalarca, aylarca, geceli gündüzlü evler, dükkânlar, sokaklar, pencereler, damlar insanlarla, bayraklarla, hürriyet ve millî renkli kokartlarla doldu, boşaldı. Bkz. Süleyman Numan, “İnkılabımız”, **Musavver Muhit**, C. 1, S. 9, Kanun-ı Evvel 1324, s. 1409; Yaşanan gelişmelere ilişkin Resneli Niyazi’nin ruh halini Enver Paşa şu şekilde özetlemektedir: “Hizmet-i naçizanemin lüzumundan ziyade takdir

II. Meşrutiyetin ilanından sonra seçimler yapılarak Meclis-i Mebusan büyük bir törenle açılmıştır. Anayasada yapılan değişikliklerle Padişahın yetkileri sınırlandırılmıştır. Toplantı yapma, dernek kurma, basına sansür konulmaması gibi hususlar kararlaştırılmışsa da iç karışıklıklar, savaşlar ve İttihad ve Terakki'nin tutumu sebebiyle bu kararlar uygulanamamıştır.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra, nasıl bir yol izleyeceklerini tespit etmemiş olan İttihatçılar, Kanun-ı Esasî'nin ilan edilmesini temin ettikten sonra, hükümeti yine eski rejimin yetiştirdiği idarecilere bırakmak zorunda kalmışlardır. Kendilerini genç, tecrübesiz ve yeterli görmediklerinden doğrudan doğruya iktidara el koymamışlar¹⁸¹ dır.

Ali Birinci partileşme sürecinin başlamasına kadar geçen süreçte, Meclisin İttihatçıların yanında yer aldığına ve mebusların İttihad ve Terakki'nin başında bulunan bir grup tarafından yönlendirildiği gerçeğine işaret ederken şu ifadelerle yer vermektedir: “İttihad ve Terakki, Meşrutiyetin ilanı ile başlayan devreyi, bilhassa ilk seneler, tek başına kontrolünde tutamamış ve hadiselerin akışına sahip olamamıştır. İttihad ve Terakki'nin bu devredeki müsbet veya menfi birçok işte ve icraat sözü veya payı bulunduğu açıktır. Ancak, Meşrutiyetin ilanının başlattığı gelişmeler, herhangi bir kuruluşun veya makamın kontrol edemeyeceği derecede girift veya vüs'at bakımından ise tahminlerin çok fevkinde olmuştur.”¹⁸² İttihad ve Terakki, tarihi süreçte kuvvetlendiği nispette resmi olarak yürütme merciini ve faaliyetlerini gerek iç gerekse dış siyaseti yönlendirmeye çalışırken, diğer taraftan kendi dışındaki politik veya sosyal mahiyetteki cemiyetlere yönelik sert müdahalelere meyletmiştir.

Bu türden müdahalelerin arkasındaki gerçeklik kanaatimizce toplumun bir bütün halinde yeniden tanzim edilmek suretiyle kurtarılabilmesi kanaatinin İttihad ve Terakki yöneticilerinde ağır basmasıdır. Diğer bir neden olarak yine İttihad ve Terakki varlığını koruma kaygısıdır. Bu nedenle II. Meşrutiyetin ilanı ile başlayan süreç, İttihad ve

olduğunu arz etmek istiyorum. Şahsımın, hizmetimin o rütbe alkışlara değeri olmadığını anlatmak, ispat etmek üzere hatratımı yazmaya mecbur olduğumu söylemek istiyorum. Ben ne yaptım bilmem! Cemiyetten aldığım bir emri, beni Resne'de bulduran tali' bir başka arkadaşına tevcih etseydi., benden daha mı az çalışacaktı?” Bkz. **Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)**, Yayınları Haz. Halil Erdoğan Cengiz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 94.

¹⁸¹ Hüseyin Cahit Yalçın, **Talat Paşa**, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1943, s. 14; 34.

¹⁸² Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası (II. Meşrutiyet Devrinde İttihad ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar)**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990 (Bundan sonra Birinci, Hürriyet ve İtilâf Fırkası, s. 15-16.

Terakki'nin daha çok başta siyasi arena olmak üzere her sahada yürüttüğü mevcudiyet ve iktidar mücadelesinden ibarettir¹⁸³.

Feroz Ahmad ise Jön Türklerin politikalarının gerek maceraperest gerekse de saf olduğunu şu ifadeleri ile özetlemektedir: “19. Yüzyılın sonlarındaki Doğu sorunuyla ilgili deneyimlere, özellikle de 1908 Devrimi sonrasında Büyük Güçler'in yaşadığı deneyimlere dayanmış olan pragmatik bir politikaydı. Jön Türkler Temmuz 1908'de anayasayı yeniden yürürlüğe sokmalarının ardından Büyük Güçler'den, özellikle de Britanya ve Fransa'dan sıcak bir karşılık almayı ummuşlardı; oysa kendilerini peş peşe krizlerle karşı karşıya buldular ki bu krizler sonunda 1912-12'teki Balkan Savaşlarını takiben Avrupa'dan tam anlamıyla çıkarılmalarıyla sonuçlandı. Bu durum moralleri bozmuştu, fakat Ocak 1913'te iktidarı ele alan İttihad ve Terakki liderliğindeki bu grup bu kötü durumdan en iyi sonucu çıkarmaya kararlıydı. Bu grup imparatorluğu 1918 ateşkesine dek yönetmişti.”¹⁸⁴

II. Meşrutiyetin getirdiği hürriyet havası ile siyaset hemen herkesçe yapılmakla birlikte, eğitim kurumlarına kadar uzanmıştır. Siyasetten bahsetmek rutin hale gelmiş¹⁸⁵, öğrencilerin siyaset yapmaları bölünmelere yol açmıştır¹⁸⁶. Mülkiyeliler, hukukçular arasında siyasallaşma öylesine belirgin hale gelmiştir ki bir grup Prens Sabahattin yanlısı, bir grupta İttihad ve Terakki yanlısıydı¹⁸⁷.

II. Meşrutiyet dönemi siyasi çalkantıların yanında önemli savaşlara ve toprak kayıplarına da neden olmuştur. Meşrutiyet'in ilanından kısa süre sonra Bosna-Hersek Avusturya tarafından ilhak edilmiş, Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiştir. İçerde 31 Mart Hadisesi meydana gelmiş, özellikle İstanbul'da büyük bir buhranın yaşanmasına neden olmuştur. Bu hadise sonucunda isyanı kışkırttığı gerekçesiyle II. Abdülhamit tahttan indirilerek yerine V. Mehmet Reşat, Osmanlı Padişahı olarak tahta oturmuştur.

II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti uzun süren savaşlar yapmıştır. Özellikle Balkan Savaşı'nın yarası henüz sarılmadan I. Dünya Savaşı patlak vermiş ve Osmanlı

¹⁸³ Berkes, **age**, s. 401-405.

¹⁸⁴ Feroz Ahmad, “1914-1918 Savaşı Sırasında Jön Türk Politikasının İkilemleri”, Yayınları Haz. Mehmet Ö. Alkan), **Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigâr-ı Meşrutiyet**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 37-38.

¹⁸⁵ Ahmet İhsan, **Matbuat Hatıralarım, 1888- 1923**, C. 1, İhsan Matbaası, İstanbul 1931, s. 49.

¹⁸⁶ M. Zeki Mesut Alsan, **Mustafa'nın Romanı Hürriyet Pervanesi**, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1943, s. 122.

¹⁸⁷ Burhan Felek, **Yaşadığımız Günler**, Milliyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 1974, s. 45-93.

Devleti Almanların safında yer almıştır. 1914'te başlayıp 1918'de sona erecek olan savaş esnasında memleketin tek hâkimi olarak İttihad ve Terakki Cemiyeti görülmüştür. Birinci Dünya Savaşı neticesinde Osmanlı Devleti yenik sayılmıştır. Ülkenin bu duruma düşmesinde kendilerinin büyük payı olduğunu düşünen İttihad ve Terakki Cemiyeti, 1 Kasım 1918'de ki son kongresinde kendini feshetmiştir¹⁸⁸. 2 Kasımda Talat, Enver, Cemal ve bazı arkadaşları bir Alman savaş gemisiyle İstanbul'dan ayrılmışlardır¹⁸⁹. Geri kalanlardan 100'ün üstünde üye tutuklanıp yargılandı¹⁹⁰ ve birçoğu İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü¹⁹¹. Böylelikle 1908'de başlayan İttihad ve Terakki dönemi 1918 yılına dek sürmüştür. Ancak İttihad ve Terakki feshedilse de İttihatçı ruh ve gelenek Millî Mücadele dönemindeki bazı politik girişimlerde kendini daima hissettirmiştir.

1.4. II. Meşrutiyet Döneminde Fikri Ortam

II. Meşrutiyet dönemi, birçok görüşün, düşüncenin serbestçe tartışıldığı bir ortam doğurmuştur. Fikir zenginliği dönemin önemli özelliğidir. Fikri hareketlilik beraberinde yeni birtakım reformları da doğurmuştur. Bu dönemde birçok farklılıklar göze çarpmaktadır. II. Meşrutiyet döneminde siyasî, sosyal, hukukî, iktisadî birçok sahada yenileşmeler yapılmıştır. Bunun yanında birçok reformda aydınlar tarafından tartışılmıştır¹⁹².

Tarihi süreçte Batı'nın fikir akımlarının, doktrinlerinin aynı tarz ve yapı içinde Osmanlı'daki karşılığına ulaşabilmek ve benzerlerini bulmakta çoğu zaman güçtür. Meşrutiyet dönemine tecrübi birikimin taşıyıcıları ve kaynakları olan Osmanlı aydınları daha çok, farklı fikirlerin etrafında görüş ve düşüncelerini ortaya koymuşlardır. Bu türden görüş ve uygulamalar arasında özellikle şunlar vardır: Kişi hak ve hürriyetleri kanunla belirlenmiş, dernekler, siyasî partiler kurulmuş, millî iktisat programı hazırlanarak devletçilik politikası uygulanmış, kültürel Türkçülük geliştirilmiş, birçok gelişme millilik anlayışına göre şekillendirilmiş (örneğin; millî tarih, millî film, millî sinema, millî sanat, millî mimarî vb.), sosyal ve kültürel alanda yenilikler meydana gelmiş, kadın haklarında

¹⁸⁸ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 201. (Bundan sonra Zürcher, **Modernleşen**, şeklinde gösterilecektir.)

¹⁸⁹ Hasan Sadi, **İttihad ve Terakki'nin İflası**, Mesai Matbaası, İstanbul 1328.

¹⁹⁰ Osman Selim Kocahanoğlu, **İttihad ve Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması**, Temel Yayınları, İstanbul 1998.

¹⁹¹ Zürcher, **Modernleşen...**, s. 201.

¹⁹² Cüneyd Okay, **Bir Meşrutiyet Aydını Nüzhet Sabit (Hayatı-Kişiliği-Fikirleri)**, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, s. 1.

gelişmeler yaşanmış, müzik, resim gibi sanat dallarının da gelişme gösterdiği gözlemlenmiş, toplum hayatında Batı usulü sinema, tiyatro, bar, gazino gibi sosyal etkinlik mekânları da görülmeye başlamıştır¹⁹³. Demokrasi, halkçılık, laiklik gibi kavramlar Osmanlı toplumunun fikir dünyasına sunulmuş, harf meselesi tartışılarak Latin alfabesine geçilmesinin temeli atılmıştır. Toplantı hürriyeti, grev gibi sosyal hayatı ilgilendiren haklar verilmiştir. Dil birliğinin sağlanması yönünde önemli çalışmalar ortaya konmuştur. Eğitim alanında birçok yenilik yapılmış, eğitimin millileştirilmesi çalışmalarında önemli mesafeler katedilmiştir. II. Meşrutiyetten sonra sade dil ve Türkçecilik hareketinde önemli adımlar atılmıştır.

II. Meşrutiyet devrinde, devlet ve toplum hayatında birtakım radikal değişim ve gelişmelerin yaşandığı aşikârdır. Milli dil, milli tarih ve Türklük olgusu başta olmak üzere; iktisadi ve sosyal gelişmeler, kişi hak ve özgürlükleri alanındaki iyileştirmeler, anayasal ve hukuki düzenlemeler olmak üzere birçok alanda kayda değer gelişmeler bu dönemde ortaya konmuştur. Anayasal parlamenter bir rejimi dillendiren Namık Kemal'in (1840-1888), bu tasavvurunu Ziya Paşa (1829-1880) bir "idare-i cumhuriyye" fikrine değin vardırılmıştır¹⁹⁴. Anayasal parlamenter sistemin köklerini İslamiyet'te arayan bu iki isimden farklı olmak üzere, Ali Suavi (1839-1878) İslam esaslarına bağlı kalınması şartıyla, devlet idaresinin ayrıntılarının düzenlenmesinin şeri esaslarla alakasının olmadığını, bu türden uygulamaların daha çok siyaset biliminin alanına girdiğini ifade ederken, düşüncelerini daha da radikal bir düzeye taşımak suretiyle halifelüğün de aslında dünyevi bir liderlik kurumu olduğunu iddia etmiştir¹⁹⁵.

Bu öncü demokratik fikirleri tüm açıklığı ile savunan Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi aydınlara göre; Meşrutiyet yönetimi kurulur, meşrutî idare neticesinde açılan Meclis-i Mebusan'a Hıristiyan ve Yahudi halkın temsilcileri de katılırsa Müslümanlarla aralarındaki ayrılık giderilebilir ve bir Osmanlı Milleti oluşturulabilirdi. Böylece Avrupa devletlerinin

¹⁹³ Sermet Muhtar Alus, **Masal Olanlar**, haz. Nuri Akbayar, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 53-56.

¹⁹⁴ Cüneyt Okay, **age**, s. 2.

¹⁹⁵ Hüseyin Çelik, Ali Suavi ve Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 548-601; Birol Emil, "Ziya Paşa'da İslamiyet ve Meşveret Fikri", **Birinci Milli Türkoloji Kongresi Tebliğler**, Kervan Yayınları, İstanbul 1980, s. 177. Yeni Osmanlılar Avrupa usulü bir meşrutî rejim kabulünü teklif ediyorlardı. Namık Kemal, sistemini İslâmî bir kurum olan "biat" üzerine inşa etmekteydi. Gerçekte, belki de bilinçsiz olarak, Batıda geliştirilmiş prensipleri İslâmî biçimler altında sunmaktaydı. Yeni Osmanlılar samimi olarak meşrutiyet idaresinin İmparatorluğun dağılmasını önleyeceğini düşünmekteydiler. Devletin gayrimüslim tebaası yeni idare altında, artık özerklik kazanmaya çalışmayacaktı. Bkz. Ercüment Kuran, **Türkiye'nin Batılılaşması Ve Milli Meseleler**, Türkiye Diyanet Yayınları, İstanbul 2013, s. 61

Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaları da önlenmiş olabilirdi¹⁹⁶. Yeni Osmanlıların tasarladıkları programın gerçekleştirilebilmesi için ya Genç Osmanlıların iktidara geçmesi veya iktidardaki devlet adamlarının Padişahı meşrutî bir idarenin kurulması konusunda ikna etmeleri gerekiyordu. Genç Osmanlılar iktidara geçmek için herhangi bir teşebbüste bulunmamışlar, daha ziyade basın yayın yoluyla hürriyet ve meşrutiyet fikirlerini yaymışlardır. Genç Osmanlıların yaklaşık on yıl süren faaliyetleri sonunda yaydıkları fikirleri samimiyetle benimseyen Mithat Paşa da devletin 1875'te geçirmekte olduğu buhranlardan kurtulması için devlet idaresinin değiştirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Ona göre yeni idarenin ağırlık noktasını millet meclisi oluşturmalı; bu mecliste, milliyet, din ve mezhep farkı gözetmeksizin seçilen Osmanlı mebusları yer almalıydı.

Bu süreçte Batı kaynaklı fikir ve düşünceleri sistematik hale getiren teşebbüsler somut neticelerini 1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilanı ile beraber alırken Avrupa kaynaklı fikirler netlik kazanmış olacak ve farklı sahalara yeni kanalların açılmasına da katkı sağlamış olacaktır. Jön Türk Hareketi sonrasında tekrar ilan edilen ve hürriyet, müsavat, adalet, uhuvvet gibi Fransız İhtilali'nin söylem ve sloganlarının kullanıldığı Meşrutiyet Cüneyd Okay'ın ifadesi ile "Ölçüsüz bir serbestliğin başlangıcı olmuştur... Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesinin ardından felsefi olmamakla beraber daha çok sosyal ve siyasi alanlarda gelişen düşünce gruplarının ortaya çıkışı, bu koşulların doğurduğu düşünce akımlarına bağlı " olmuştur¹⁹⁷. Bu akımlardan önde gelenleri Türkçülük, Batıcılık, İslamcılık ve Osmanlıcılıktır.

1.4.1. Osmanlıcılık

Osmanlıcılık kavram olarak siyasi tarihimize hangi süreçte girdiği tam olarak belirlenememiş bir fikir durumunda kaldığı ifade edilmektedir¹⁹⁸. Osmanlı'daki, milliyet esasının siyasî olarak ön plana çıkarılması sürecine öncülük eden yaklaşım Yusuf Akçura tarafından 1904 yılında Mısır'da yayınlanan "Türk" adındaki gazetede, "Üç Tarz-ı Siyaset" başlıklı yazısında incelemektedir.¹⁹⁹ Yusuf Akçura Osmanlıcılık fikrinin II. Mahmud

¹⁹⁶ Refik Turan-Semih Yalçın, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, (Kolektif Eser), Ankara 1994, s. 46.

¹⁹⁷ Okay, **age**, s. 3.

¹⁹⁸ Okay, **age**, s. 3; Bu devrin devlet adamlarına karşı tepki 1860'lı yılların başında ortaya çıktı. Hareketin adı 'Yeni Osmanlıcılık'tı ve Şubat 1867'de Belçika gazetesi Nord' da, Sultan Abdülaziz'e yönelik ve Osmanlı İmparatorluğu'nda meşrutî bir idare ilân edilmesini isteyen bir açık mektup yayımlayan Mısır Prensi Fazıl Mustafa Paşa tarafından başlatılmıştır. Bkz. Karpat, **İslâm'ın Siyasallaşması**, s. 580.

¹⁹⁹ Masami Arai'ye göre, Türk Derneği, Jön Türk döneminin ilk milliyetçi derneğidir. Bkz. Arai, **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, s. 24-27.

döneminde başlatılmak suretiyle, bütün Tanzîmât devlet adamlarınca da benimsendiğine işaret etmektedir²⁰⁰. Osmanlılık, Osmanlı Devleti bünyesinde 19. Yüzyılın başlarında artan isyanlar, toprak kayıpları, yabancı devletlerin gayrimüslimleri koruma adına devletin içişlerine müdahaleleri, yerel ve merkezi yönetimde yaşanan idari bunalımları ve ayrılıkçı unsurların bağımsızlık ve özerklik talep ve hareketleri sonrasında zorunlu olarak ortaya çıkmış olan bir ideolojik yaklaşımdır²⁰¹.

Tanzîmât'ın Osmanlı kardeşliğine dayalı milletler sistemi beklenen sonuçları vermemiş ve tam tersine ayrılıkçı özlemleri daha da kışkırtmıştır. Sultan II. Mahmud geleneksel sistemi yıkmış fakat yenisini yaratamamıştır ve bu yüzden devleti çöküşün eşiğine sürüklemiştir. Tanzîmât yeni kurumlar yaratmak ve II. Mahmud'un yığılıklarının yerine yeni kurumlar kurmak zorunda kalmıştır. Sultan dinî kurumlara ve bazı dinî tarikatlara de öldürücü bir darbe indirmiş ve böylece uzun bir kimlik bunalımı dönemi yaratmıştır²⁰².

Tanzîmât döneminin başlaması, gayrimüslimlerin statülerinde farklılaşmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Tanzîmât'ın ilanıyla birlikte hâkim millet anlayışı terkedilmiş gayrimüslimlerin Müslümanlarla aynı haklara sahip olduğu “eşitlik” ilkesi benimsenerek “vatandaşlık” bağının önü açılmıştır. “Osmanlılık” anlayışının bir ifadesi olan bu yeni düzenle birlikte gayrimüslimlere, devletin hemen hemen bütün makam ve mevkilerinde

²⁰⁰ Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 19-20.

²⁰¹ Mustafa Gündüz, **II. Meşrutiyet'in Klasik Paradigmaları (İçtihad, Sebîlü'r-reşâd ve Türk Yurdu'nda Toplumsal Tezler)**, Lotus Yayınevi, Ankara 2007, s. 27-28.

²⁰² Osmanlı devletindeki zımmiler İslam hukukuna uygun olarak vergilendirilmişlerdir. Zımmilerden alınan Müslümanlardan alınmayan iki ayrı vergi haraç ve cizyedir. Ancak uygulanan bu düzen dünyanın değişen şartları nedeniyle 19. yüzyıldan itibaren bozulmaya başlamıştır. II. Mahmud “Ben tebamın Müslüman'ını camide, Hıristiyan'ını kilisede, Müsavisi'ni de havrada fark ederim. Aralarında başka gün bir fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavidir. Ve hepsi hakiki evladımdır.” demiştir. Bkz. Yavuz Ercan, “Osmanlı Devletinde Müslüman Olamayan Topluluklar Millet Sistemi”, **Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000, s. 146; Yine II. Mahmud 1837 Mayıs'ında Şumnu'da halka hitâben yaptığı bir konuşmada şöyle demiştir. “Siz Rumlar, siz Ermeniler, siz Yahudiler hepiniz Müslümanlar gibi Allah'ın kulu ve benim tebaamsınız. Dinleriniz başka başkadır fakat hepiniz kanunun ve irade-i şahanemin himayesindedesiniz. Size terh edilen vergileri ödeyin, bunların kullanılacakları maksatlar sizin emniyetiniz ve sizin refahınızdır”. Bu sözleri eşitlik prensibini ortaya koymuştur. Gül Akyılmaz, “Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü”, **Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri**, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2003, s. 185; Ancak düzeni yeniden sağlamaya çalıştıysa da başarılı olamamıştır. Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimler için uygulanan daha geniş hak ve özgürlükler tanıyan bu “millet sistemi” sorunu çözemedi. Müslüman olmayan topluluklar arasında huzursuzluklar devlete başkaldırma eylemleri devam etti. Çünkü onların asıl istediği geniş hak ve özgürlük değil tam bağımsız olmaktı. Osmanlı millet sisteminin azınlıkların milli kimlikleri yitirmelerini engelleyen en önemli unsur olmuştur. Osmanlı'nın güç ve kudretinin azaldığı dönemde ise emperyalist güçler Osmanlı millet sistemini kullanarak azınlıkları devlete karşı kışkırtmışlardır.

görev alabilme hakkı tanınmış oluyordu²⁰³. Osmanlı Devleti, millet sistemi vasıtasıyla gayrimüslimlere bir taraftan din ve özel hukuk işlerinde büyük ölçüde kolaylık gösterirken diğer taraftan onların ekonomik ve politik sisteme katılımlarını sağlamış oldu. Böylece gayrimüslimler ve Müslümanlar aynı devletin hükümranlığı altında, farklı hukuk düzenlerine tâbi olarak sosyal hayata katılma imkânı elde edebiliyorlardı. Yargı farklılığının yanı sıra maliye ve eğitim alanlarında da farklı müesseselere sahip olmalarına rağmen Osmanlı tebaası olarak kabul görüyorlardı.

1876 Kanun-i Esâsi'si gayrimüslimlerin devlet hayatı içindeki hukuki statülerini daha da geliştirerek din ve mezhep farkı gözetmeksizin onları “Osmanlı” olarak kabul etmiştir. Üstelik Anayasa ile elde edilen bütün bu haklar artık teminat altına alınıyor ve gayrimüslimler, Müslümanlarla hak ve hürriyetler bakımından eşit statüye sahip oluyordu.

1876 Kanun-i Esâsi'si, vatandaşlık kavramını düzenlerken din unsurunu dikkate almayan bir tarif yapmış, bu yüzden vatandaş ile din arasındaki bağ hukuken kopmuştur²⁰⁴. Bu durum Osmanlı Devleti'nin artık din temelli millet sistemini terk ederek modern anlamda devlet-yurttaş ilişkisine geçtiğini göstermektedir²⁰⁵. II. Meşrutiyetle birlikte millet sistemindeki farklılaşma hızlanmış gayrimüslimlerin Osmanlı toplum hayatı içindeki sosyal statüleri vatandaşlık haklarıyla izah edilmeye çalışılmıştır²⁰⁶.

“Anayasalı dönemin” gayrimüslimlerin statülerini Osmanlı toplum yapısı içinde dönüşüme uğrattığı ve millet sisteminden uzaklaşarak azınlık (zimmîlik) kavramının ön plana çıkmasına sebep olduğu bir tespit olarak doğrudur. Gayrimüslimleri “azınlık” olarak kabul eden değişim çizgisinde ekonomik sebeplerin mevcudiyeti de göz ardı edilemez²⁰⁷. Ancak değişim sebepleri arasında “askeri hayattan dışladıkları” iddiasını kabullenmek

²⁰³ Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan gayrimüslimler, II. Mehmet döneminde şekillenmeye başlayan ve idarî bakımından kendine has özellikleri olan “Millet Sistemi” içinde değerlendirilmiştir. Osmanlı iç siyasetini şekillendiren şer'î ve örfî hukuk sistemiyle, gayrimüslimlerin, idarî ve hukuki statüleri “zimmî” kurumu ile garanti altına alınmıştır. Bkz. Gülnihal Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, TTK Yayınları, Ankara 1989, s.7-8; Bayram Kodaman, **II.Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, Ankara 1987, s.9; Yavuz Ercan, “Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi), **Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu**, İstanbul 2000, s.147; Millet sistemi dahilinde oluşturulan bu statü ile her dinî grup, en yüksek seviyedeki din adamları vasıtasıyla temsil edilmiş ve kendi topluluklarını yönetme hakkı tanınmıştır. Ancak başlangıçta sadece dini toplulukları ifade eden millet kavramı daha sonraki dönemde “etnik” bir anlam kazanarak devlet içinde “millî” bir mahiyet kazanacaktır. Bkz. M. Kemal Öke, **Ermeni Meselesi**, Aydınlar Ocağı Yayınları, İstanbul 1986, s. 49.

²⁰⁴ Berkes, **age**, s. 397-398.

²⁰⁵ Levent Ürer, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, İstanbul 2003, s. 186.

²⁰⁶ Ürer, **age**, s. 188.

²⁰⁷ Ürer, **age**, s.187.

zordur. Çünkü gayrimüslimler hiçbir dönemde dışlanacak kadar Osmanlı askerî sistemine dâhil edilmemişlerdir.

Özetle; Büyük Güçler'in de desteğiyle hızla Osmanlı topraklarına yayılan milliyetçilik fikirlerine karşı düşünülen bir önlem olarak Osmanlı kavramı sınırlar dâhilinde yaşayan farklı etnik unsurları –alt kimliklerin ötesinde- Osmanlı üst kimliği altında birleşmeyi ve bu unsurları bir arada tutmayı hedeflemiştir. Bu ifadeleri destekler mahiyette Kemal Karpat bürokrasinin de devletin vahdetini sağlaması yönündeki çabalarını şu ifadeleri ile özetlemiştir: “Hükümet 1860'larda ve 1870'lerin ilk yıllarında yeni Osmanlı kimliğini ön plana çıkarmak için elinden geleni yaptı ve zaman zaman ülkeyi bir Osmanlı birliği (İttihad-ı Osmani) olarak tanımladı, hatta Osmanlılık'tan bir milliyetler ittifakı olarak bahsetti. Sık sık Osmanlı devlet adamlarının “naşir-i efkâr”lığını yapan Basiret gazetesi 1870'te Osmanlı teriminin sadece Türkleri değil, bütün Müslümanları ve gayri-Müslimleri kapsadığını ve Osmanlılığın Panslavizmi karşı çıkmanın ve imparatorluğun Rum, Ermeni, Arap, Kürt vs. diye bin bir parçaya ayrılmasını önlemenin tek yolu olduğunu iddia etti: Abdülaziz (1861-76) kısmen hükümdarın mutlak iktidarını sınırlamış olan babasının reformlarına bir tepki olarak saltanatın eski otoritesini yeniden kurmaya çalışmış ve bunun için halifelik sıfatını vurgulamış, kendisini devletten ziyade ümmetin başı olarak göstermiştir.”²⁰⁸ İfadelerden de anlaşılacağı üzere, Tanzîmât sürecinin ideolojik temeli olan Osmanlılık fikri, seküler unsurlardan daha çok dini unsurlara sahip bir milliyetçilik esasını ön planda tutması sebebiyle, 19. Yüzyılda giderek gücünü arttıran millet fikri karşısında duramamış, tabana yayılamamış aydınlar düzeyinde kısmen varlığını muhafaza edebilmiştir²⁰⁹.

Bu süreçte dikkate alınması gereken önemli bir ayrıntı da, şayet Batılı devletlerin imparatorluğumuz içindeki çeşitli unsurlar arasındaki propaganda ve eğitim çalışmaları olmasaydı, bu yeni ilke yani Osmanlılık, bağlayıcı bir güce ulaşabilirdi. Ama İmparatorluğun eğitim ve propaganda gücü, esasen çok zayıfken, Batılı devletlerin Osmanlı içinde kurdukları yabancı okullar, destekleyip yönlendirdikleri her mezhepten kiliseler, bu ilkenin yaygın bir inanç haline gelmesine imkân bırakmamıştır²¹⁰.

²⁰⁸ Karpat, **İslâm'ın Siyasallaşması**, s. 578-579.

²⁰⁹ Sacit Kutlu, *agma*, s. 172.

²¹⁰ Kösoğlu, **Türk Milliyetçiliği Ve Osmanlı**, s.32; Öğün, **Mukayeseli Sosyal Teori...**, s.107-108.

Yeni Osmanlıların “millet” fikri, Fransız İhtilâli’nin doğurduğu bu kavrama hiçbir şekilde uymuyordu. Bu kadro etnik tabanlı bir milliyetçiliğin devletin parçalanmasına yol açacağına farkındaydılar. Dolayısıyla, Tanzîmât önderleri tarafından hazırlanan Osmanlılık öğretisini sadakatle takip ettiler. İmparatorluğun halklarını meydana getiren çeşitli kavimlerin kaynaşmasının, zamanla aynı vatani paylaşan bir “Osmanlı milleti” yaratabileceğini düşünüyorlardı. Namık Kemal bütün yazılarında “Osmanlı vatani”ni kutsallaştırmaktaydı²¹¹. Bu akımın izlerini II. Meşrutiyet döneminde ise Ali Kemal (1867-1922), Süleyman Nazif (1870-1924) gibi şahsiyetlerin yazılarında da görmek mümkündür.

Bu ideolojik tutumların iç siyasetteki yansımaları ve etkileri 1908, 1912 ve 1914 Meclislerinde, çeşitli toplulukların temsilci oranlarında kendini hemen belli etmektedir²¹².

Yıl	Toplam	Türk	Arap	Arnavut	Rum	Ermeni	Musevi	Slav
1908	288	147	60	27	26	14	4	10
1912	284	157	68	18	15	13	4	9
1914	259	144	84	-	13	14	4	-

1908 yılı ile başlayan olguların seyri takip olunduğunda, iç siyasette gerilimin -dış siyasi gelişmelere bağlı olmak üzere- var olduğu bilinmektedir, fakat büyük çapta hadiselerin yaşanmadığı bir başka ifade ‘olağan politika’ döneminin varlığı hissedilir. Bu dönemde, etnik gruplar, nüfusları oranında temsil edilmiş ve Rumlar dışında herkes bu durumdan tatmin olmuştur. Feroz Ahmad, bu dönemde İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin bütün toplulukların ileri gelenleri ile bir araya gelmek suretiyle görüş birliği ortamı yaratmaya çalıştıklarını ifade etmiştir²¹³. Cemiyetin bu stratejiden hareketle Meclis’te

²¹¹ Kuran, **Türkiye’nin Batılılaşması**, s.62; Kânûn-ı Esâsî’nin ilanı sonrasında günlük yaşantıda olayların seyri bu şekilde olmamıştır. Gayrimüslim unsurlar ‘Millet Sistemi’nin kendilerine sağladığı ayrıcalıklardan, Müslümanlar da millet-i hâkime anlayışından vazgeçmek istememişlerdir. Bu duruma ilişkin Hans Lukas Kieser şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “93 Harbinden ve Berlin Kongresi’nden sonra millet-i hâkime anlayışını canlandırmak isteyenlerin aynı zamanda kendilerini mağdur hissetmeleri Müslüman/Türk toplumunun yaşadığı çelişkiyi gösterir. Sadece devleti taşıyan millet olmanın verdiği iktidar kibri değil, ümitsizlik ve çaresizlik de Jön Türklerin, Müslümanların oluşturduğu ‘biçare millet’ ile dayanışmasını karakterize ediyordu. Bkz. Kutlu, **agma**, s. 173; Berkes, **age**, s. 312.

²¹² Feroz Ahmad, **İttihad ve Terakki 1908-1914**, Çev.: Nuran Yavuz, 6. Baskı Kaynak Yayınları, s. 189. (Bundan sonra (Ahmad, **İttihad ve Terakki 1908-1914**) şeklinde gösterilecektir.)

²¹³ Osmanlı ordusunun Balkan yenilgisinden sonraki durum, sivillerle askerlerin birbirlerine karşı tutumlarının yeniden tanzim edilmesini gerekli kılmıştır. Bu durum beraberinde ordu mensupları arasında siyasi çekişmelerin nüfuz etmesine ve askerlerin açıktan açığa siyasi tartışmaların merkezine karışması sonucunu doğurmuştur. Bkz. Ahmad, **İttihad ve Terakki 1908-1914**, s. 189.

çoğunluğa egemen olmak suretiyle kendi politikalarını hâkim kılmak istemesi düşünülebilir. Fakat olayların seyri cemiyetin istediği yönde seyretmemiştir.

Meşrutiyet sürecinde, Sultan Abdülhamid ve diğer muhafazakâr devlet adamları, Genç Osmanlıların üzerinde çalıştıkları Anayasanın Osmanlı imparatorluğunun sonu olacağı inancındaydılar. Genç Osmanlıların gerçek halefleri olan Jön-Türkler, Osmanlıcılığın gerçekleşebileceğine inanıyorlardı ve bu yüzden büyük bir çoğunlukla II. Abdülhamid'in İslâmcılık siyasetine karşı korumuşlardır.

1.4.2. İslamcılık

Tanzîmât'ın Osmanlı kardeşliğine dayalı milletler sistemi beklenen sonuçları vermemiş ve tam tersine ayrılıkçı özlemleri daha da kışkırtmıştır. Sultan II. Mahmud geleneksel sistemi yıkmış fakat yenisini yaratamamıştır ve bu yüzden devleti çöküşün eşiğine sürüklemiştir. Tanzîmât yeni kurumlar yaratmak ve II. Mahmud'un yıktıklarının yerine yeni kurumlar kurmak zorunda kalmıştır. Sultan dinî kurumlara ve bazı dinî tarikatlara de öldürücü bir darbe indirmiş ve böylece uzun bir kimlik bunalımı dönemi yaratmıştır. Abdülhamid “eski düzeni ihya etmek için” buna çare bulmaya çalışmıştır.

Meşrutiyet sürecine İslamcılık düşüncesini taşıyan siyasal ve toplumsal temeller, Tanzîmât ve Islahat fermanlarıdır. Bu dönüm noktasında İslam'ı toplumsal değişimin önemli bir manivelası olarak gören Yeni Osmanlı aydınları bu ideolojiyi temel esas olarak görme eğiliminde olmuşlardır. Zira Osmanlı toplumunda din yaşamın tüm noktalarına nüfuz etmiştir. Kısaca toplumun içinde bulunduğu durumdan kurtulması ve Avrupa'nın seviyesine ulaşması için İslam'ın toplum nazarındaki bu önemi hiçbir surette göz ardı edilmezdi²¹⁴. Bu tarihi sürecin devamında, İslamcılık fikri 19. Yüzyılda ilk emarelerine rastlayabildiğimiz ve Meşrutiyetin ikinci defa ilanıyla siyasi zeminini bulmuş bir akımdır. ‘Sırat-ı Müstakim’, ‘Sebîlü’r-reşâd’, ‘Beyanül Hak’ gibi süreli yayınlarda Mehmed Akif Ersoy, Mustafa Sabri Efendi, Musa Kazım Efendi, Babanzade Ahmed Naim, İslamcılık akımını farklı yönleriyle ortaya koymak suretiyle savunmuşlardır. Bu akımın özetle arka

²¹⁴ Gündüz, *age*, s. 33.

planındaki temel özelliği ise ülke sorunlarına İslam esasları dâhilinde çözümler arayıp bulmaktır²¹⁵.

Niyazi Berkes, 1871-1876 yılları arasındaki dönemi İslamcılık fikrinin kesin biçimini almasıyla sonuçlanan ‘kısa ve fırtınalı bir dönem’ olduğunu ifade etmektedir: “Bu dönemin koşulları altında, Batı uygarlığı doğrultusunda yarım yüzyıla yakın bir zamandan beri süren çabalar durmuş, din-devlet ayrımı yönündeki gidiş yerini bir din-devlet bileşimi rejimiyle sonuçlanmıştır.”²¹⁶ Burada göz ardı edilmemesi gerekli unsurların başında bahsi geçen yıllar arası olayların anlamlandırılmasını iç dinamiklerin içinde kavramanın olanaksızlığıdır. Çünkü Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde kalan coğrafya bu süreçte Avrupa’nın büyük güçlerinin batı dışına uzanışlarının yol açtığı sorunlarıyla ilgilidir.

II. Meşrutiyet’in belli bir dönemine hâkim olan İslamcılık düşüncesi, millet-i hâkime tanımlamasına da bir boyut kazandırmıştır. Dikkatleri çeken önemli bir yenilik, hâkim millet anlayışına karşı çıkan ve eşitlik talebinde bulunanların, fertlerin kanun önünde bireysel eşitlikten ziyade toplum olarak kimliklerinin eşitliğini kast etmeleridir. Bununla birlikte ikinci bir yenilik olmak üzere, hilâfet ve saltanatın ayrılması ya da aynı kişi tarafından edilmesi halinde tebaa üzerindeki yönetim hakkının halifelik makamı kisvesiyle değil, padişah olarak yürütülmesi gerektiği tartışmalarıdır²¹⁷. Bu durumdan şu sonuçlar çıkarılabilir. Bu ve benzeri yaklaşımlar giderek hilâfet makamının hâkim olma durumunu tartışılır duruma getirmek üzere Birinci Dünya Savaşı ile beraber aynı ümmetten olma durumunun temsil organı olan hilâfet makamının çözüldüğünü hızlandırmıştır. Diğer bir sonuç ise, Balkan ve Birinci Dünya savaşları sürecinde edinilen tecrübeler göz önünde bulundurulacak olursa, İslamcılık kavramının dönemine ait ve o süreçte kalması gereken, bir zihniyetin ürünü olduğudur.

1.4.3. Türkçülük

Osmanlı Devleti’nde kimlik, soyut düzeyde Osmanlı, somut düzeyde ise yerel özelliğe ve din esasına değinilerek tanımlana gelmiştir. Osmanlı kimliği esas olarak “Müslümanlık” referansı ile tanımlansa da “Türk” unsurunu himaye eden bir yanı da

²¹⁵ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 11. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 281.

²¹⁶ Berkes, **age**, s. 309.

²¹⁷ Kutlu, **agma**, s. 173; Orhan Türkdoğan, **Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı**, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2002, s. 749.

vardır. Özellikle Osmanlı'nın başlangıç dönemlerinde görülen “Türklük” vurgusu, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi anlamda ortaya çıkışından önce o coğrafyada meydana gelen olayların Osmanlı kimliğinin İslam dini ve Türk etnisitesi temelli oluşumundaki katkısının sonucunda ortaya çıkmıştır²¹⁸.

Osmanlı hanedanının kendi soy ağacını Oğuz boylarından Kayı kabilesine dayandırıyor olması ve bu iddiayı da dönemin eserlerinde dillendirmeleri, Türk kültür değerlerinin Osmanlı kimliğinin kuruluşundaki rolüne işaret etmektedir. Yine, konuşma dilinin “Türkçe” olması ve Osmanlı kuruluşunun akabinde telif edilen eserlerin bir kısmının Türkçe yazılması da kuruluştaki “Türk” etkisini anlamak adına önemlidir²¹⁹. Bu dönemde Osmanlı aydınları ise, kendi ayakları üstünde durabilmek gücünü yitiren Osmanlıyı, Batılı devletler sırasına sokarak, devletin tamamıyet-i mülkiyesini yani bütünlüğünü korumak hedefine yoğunlaşmışlardır. Osmanlı Devleti'nin “çekirdeği” 19. yüzyıla kadar, imparatorluğu yöneten ve esas itibariyle Türkçe konuşmakla birlikte etnik bir aidiyet iddia etmeyen Devlet elitinden veya statü grubundan ibaretti. Buna karşılık, Osmanlı bürokrasisi kendini herhangi bir etnik veya lengüistik grupla resmî bağları olmayan, Osman ailesine ait bir hanedan devletini yöneten ve dine hizmet eden bir elit gibi görüyordu²²⁰.

Bütün bu iç denge sistemi II. Mahmud'un Saltanatı döneminde (1808-1839) altüst olmuştur. Resmen 1829 yılında tanınan Yunan Krallığının ortaya çıkışında milliyetçi fikirlerin propagandası etkili oldu. 1839-1876 arasında gerçekleştirilen Tanzîmât devri reformlarının Fransız İhtilâli ile tasdik edilen insan hakları prensiplerinden geniş ölçüde etkilendiği söylenebilir²²¹. Osmanlı tarafında ise 1877-1878'de Rusya'yla yapılan savaşta yenilgiyi takip eden gelişmeler, jeopolitiğe ve nüfusa ilişkin yeni bir anlayışla birlikte ruh halinde dramatik bir değişime yol açtı. II. Abdülhamid Anadolu'daki etnik ve dinsel dengenin değiştirilmesi gerektiğini düşündü. Bunun sonucunda, yüz binlerce muhacir için,

²¹⁸ Osmanlı Devleti'nde yaşayan ve bu devletin uyruğu sayılan insanlar Müslüman olup olmamalarına göre farklı statülere sahiplerdi. Müslüman olmayan uyrukların mezhep veya dinlerine göre ayrıldığı ve her biri bir “Millet”i oluşturan bu gruplar, Müslüman uyruklardan farklı bir hukuk düzenine tabi olarak yaşamaktaydılar. İslamiyet'teki egemenlik ve ümmet kavramlarını kabul ederek bir devlet anlayışı geliştiren Osmanlı İmparatorluğu, kendi topraklarında yaşayan ve Müslüman olmayan kişileri, tek Tanrılı bir dine inanmaları koşuluyla İslam anlayışındaki zimmet kavramı ile hukuken tanımıştır. M. Fuad Köprülü, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1981, s. 144.

²¹⁹ Şerafettin Turan, **Türk Kültür Tarihi**, Bilgi Yayınları, Ankara 1990, s. 56.

²²⁰ Ülken, **age**, s. 253.

²²¹ Süleyman Seyfi Ögün, **Mukayeseli Sosyal Teori Ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik**, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s.102.

Doğu Trakya, Boğazlar ve Kilikya gibi stratejik önem taşıyan bölgelere öncelik veren titiz bir iskân planı hazırlandı²²².

Bunun yanında 19. Yüzyıl'da Türkleri Avrupa'dan çıkarmanın hayalini kurmuş olan Avrupa devletleri bu yeni gücü, Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak için alabildiğine kullanırlar. Önce, İmparatorluğun gayrimüslim tebaası arasında, daha sonra Müslüman unsurlar arasında, milliyetçilik duygu ve düşüncelerini canlandırıp, körükleyerek her birini kendi siyasî bağımsızlıklarının peşinde koşar hale getirmeye çalışırlar.²²³ Sözü ettiğimiz bu sürecin iki yüzü vardır ve daima, bu iki açıdan değerlendirilmesi gerekir. Birincisi olayın batılı devletler açısından görünüşü ve ifade ettiği anlam. İkincisi, kendi kültürüne imanı gittikçe zayıflayan, batı kültür ve kuramlarına hayranlığı artan Osmanlı aydınları açısından görünüş ve anlamı birinciler için bu gelişmeler, Batı toplumlarının şuuraltına kadar sinmiş olan, Türk'ü Avrupa'dan çıkarma isteğinin, gerçekleşme sürecinin bir yönüdür. Siyasette, Şark Meselesi adıyla sürdürülen bu politika ile, gayrimüslimler yoluyla Devlet-i Aliyye'yi içinden denetleme imkânları geliştirilmektedir. Nihayetinde Osmanlının parçalanmasına gidilecektir. Batılı devletler bu saiklerle, Osmanlıdaki bu gelişmeleri desteklemişlerdir.

Türkiye'de milliyetçiliğin bu denli kararsız bir özelliğe sahip olmasının altında yatan sebeplerin başında, milli bir toplum olabilmenin tarihsel toplumsal dinamiklerinden yoksun oluşumuz gelmektedir. Öğün bu durumu şu şekilde özetlemektedir: “Bizde milliyetçilik bir dizi toplumsal değişimin sonucu olarak bu değişimleri toplumsal kimlik düzeyinde karşılayacak yeni bağları ortaya koyabilmek adına doğmamış; başka bir ifade ile içsel saiklerden çok, bizim dışımızda kalan toplumdaki değişimlerin yarattığı yenedünya düzeni içinde gerileyen statümüzü, eski parlak günlerine yeniden kavuşturmak ya da en azından dünya düzeninin yeni standartlarıyla uyumlaştırmak amacıyla savunulmuştur. Türk milliyetçiliği, çağdaşlaşma tarihimizin bu yüzyılın başlarında ulaştığı son aşamada, bu işin nasıl başarılabilirliğinin temel argüman ve stratejilerinin odaklaştığı bir ideoloji hüviyetindedir... Türkiye'deki çağdaşlaşma süreçleri, yukarıdan aşağıya doğru bir gelişme çizgisi izlemiştir. Yani topluma rağmen toplumu çağdaşlaştırmak ekseninde varlık

²²² Bu muhacirlerin büyük bir kısmı etnik olarak Türk değildi, Balkanlar'dan Boşnak ve Pomaklar, Kafkasya'dan Çerkezler gibi İslamlaşmış yerli gruplardan oluşuyordu. Dolayısıyla, bu grupların siyasî olarak Osmanlı toplumuyla bütünleştirilmesi için, ideolojik temel olarak ancak İslâm işe yarayabilirdi. Geriye dönüp bakıldığında, 1877 yılını takip eden on yıl, Anadolu'nun İslamlaştırılması ve/veya Türkleştirilmesini amaçlayan politikaların başlangıç dönemi olarak görünmektedir. Bkz. Zürcher, *agma*, s. 15-21.

²²³ Kösoğlu, *age*, s. 28.

bulmuştur. Bu nedenle, milliyetçilik kendisini, toplumu çağdaştırmak misyonu ile donanmış olarak gören merkezin (bürokrasinin) ideolojisi olarak karşımıza çıkar.”²²⁴

Açıklamalardan anlaşılacağı gibi, Batı milliyetçiliği 19. yüzyılda veya daha kesin olmak gerekirse 1908 Jön-Türk ihtilâlinden önce Türk aydınlarını büyük ölçüde etkilememiştir. Türk aydınların ilk başlarda milliyetçiliğe karşı takındıkları tavır oldukça menfi idi. Bu birçok milletten teşekkül eden devletin birliğini temin edebilmek için, Osmanlı İmparatorluğunun gayrimüslim tebaası arasında milliyetçiliğin yayılmasını engelleme düşüncesinden kaynaklandığı düşünülebilir. Netice itibariyle daha önce de işaret edildiği üzere, yönetici zümre tarafından Türk diline büyük ehemmiyet verilmiş olması, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin dilinin, 1870'de Fransızca'dan Türkçe'ye çevrilmesi ve Osmanlı Anayasasının 18. maddesinin Türkçe'yi resmî dil olarak kabul etmesi kayda değer vakalardır. Türklerin devlet içinde en belli başlı etnik grubu meydana getirmeleri gerçeğine rağmen, bu hareketler Batı milliyetçiliğinin Türkler üzerindeki etkilerinin birer işareti olarak ele alınmamalıdır. Kırım Savaşı'ndan sonraki yıllarda Osmanlı Türkleri arasında milliyetçilik yayılmaya başlamış ve üç gelişme safhasından geçtikten sonra kuvvetli bir ideoloji hâlini almak mecburiyetinde kalmıştır²²⁵.

Türkçülük kavram olarak Süleyman ve Ahmed Vefik Paşa'ların ve Ali Suavi'nin bilimsel çalışmalarında Osmanlıların ve Osmanlı kavramının dışında Türklerden

²²⁴ Ögün, *age*, s. 13.

²²⁵ Kuran, *age*, s.75; Kırım savaşında yenilen Rusya, 1856'da Paris Barış andlaşmasını imzaladıktan sonra, Akdeniz'e doğru yayılmayı bir süre erteleyerek Orta Asya'ya yöneldi. Rus ordularının istilâsına uğrayan bölge kavimlerinin Türk ve Müslüman olmaları bazı Osmanlı aydınlarının dikkatini Ahmed Vefik Paşa, Orta Asya Türklerinin tarihi hakkında Osmanlı halk efkârına bilgi vermek maksadıyla, Ebulgâzi Bahadır Han'ın Şecere-i Türkî'sini 1864'de Çağatay lehçesinden Türkiye Türkçesine çevirdi. Yeni Osmanlılar'dan Ali Suavi Efendi, 1873 yılında Rusların Hive Hanlığı'na karşı sefer hazırlaması üzerine, Paris'de Hive fi Muharrem 1290 adlı bir kitapçık yayınladı. Dört yıl önce, 1869'da, Paris'de çıkardığı Ulûm gazetesinde “Türk” başlığını taşıyan bir makale yazmış ve şöyle demişti: “Avrupa'da ras meselesi var; yani bir kavmin kabiliyet ve istidadına hükmetmek için mensup olduğu şüuba nazar eylemek itikadî var. Bu ehl-i nazardan bazıları Türkleri mesai-yi zihniyeden âri, yalnız bir kaba kahraman gibi mütalâa ediyorlar. Ben bu mütalâanın yanlış olduğunu göstermek isterim”. Askeri Mektepler Nâzırı Süleyman Paşa da Askeri idadiler için ders kitabı mahiyetinde yazıp 1879'da bastırıldığı Tarih-i Alem' de Türklerin İslâm öncesine uzanan şanlı bir geçmişi olduğunu, De Guignes'in Hunlar, Türkler, Moğolların Umûmî Târîhi kitabına dayanarak ortaya koymuştur. Türklerde millî şuurun uyanmasında bu yazarların büyük payı olmuştur. Nitekim, bir nesil sonra, Mehmed Emin (Yurdakul) 1897 Osmanlı-Yunan savaşı münasebetiyle yazdığı “Cenge Giderken” şiirinde “Ben bir Türküm, dinim, cinsim uludur” diyerek Türklüğüyle övünmüştür. 1908 Temmuz'unda Abdülhamid'i Meşrutiyet'i yeniden ilâna zorlayan çoğu subay, İttihad ve Terakki Cemiyeti mensupları başlangıçta Osmanlılık siyaseti gütmüşler, Balkan Savaşında gayrimüslim ve gayri Türklerin ihanetiyle karşılaşınca Türkçü olmuşlardır, ilk ittihadçılardan Ahmed Rıza Bey, daha 1907'de, Paris'de sürgünde iken yayınladığı Fransızca bir kitabında şunu yazmıştı: “Ben Türküm ve Türk olmakla iftihar ederim”. Türk düşünürü Ziya Gökalp'ın Türkleşmek, Muasırlaşmak, İslâmlaşmak ilkeleri etrafında sistemleştirdiği Türkçülük cereyanı İttihatçıların 1912'den sonraki iktidar devresinde devletin kültür siyasetine temel teşkil etti.Bkz. Kuran,*age*, s103.

bahsetmesiyle başladığı düşünülmektedir²²⁶. Bu isimlerin ardından Türk dili sahasında Cevdet Paşa, Necip Asım (Yazıksız), Veled Çelebi (İzbudak), Şemseddin Sami gibi dil bilimcilerin çalışmaları gelmektedir. II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Türk siyasî ve toplumsal alanında köklü ve çok yönlü değişimler meydana gelmiştir. Batılılaşma tarihimiz açısından bu dönem önceki dönemlerden farklılıklar arz etmektedir. Demokratik gelişmeler, kanunlaştırma hareketleri, Türk millî kimliğinin inşası gibi çok önemli meseleler yine bu dönemin en belirgin özelliklerindedir²²⁷. 1908 sonrasında Türkçülük fikri ve siyasal bir düşünce olmak üzere Türk Derneği, Türk Ocağı ve Türk Yurdu gibi dernek ve yapılanmalar dahilinde zemin bulmuştur²²⁸.

Bilim ve fikir temelli 1908 yılının sonlarında kurulan Türk Derneği'nin 25 Aralık 1908 tarihinde yayımlanan nizâmnamesinin ikinci maddesinde amacı şu şekilde belirtilmiştir; “Cemiyetin amacı, Türk diye anılan bütün Türk kavimlerinin mâzî ve hâldeki eserlerini, işlerini durumlarını ve muhitini öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak, yani Türklerin eski eserlerini, tarihini, dillerini, avâm ve havas edebiyâtını, etnografya ve etnolojisini, sosyal durumlarını ve mevcut medeniyetlerini, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin açık, sade, güzel, ilim dili olabilecek şekilde geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve ona göre incelemektir”²²⁹.

Bu dönemde hâlihazırda Türk milliyetçiliğinin etkisinde olup olmadıkları ya da bir Müslüman-Osmanlı proto-milliyetçiliğinden ilham alıp almadıkları tartışılır olsa da, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Jön Türklerinin, kendilerini (asker ve bürokrat olarak hizmet

²²⁶ Okay, **age**, s. 3.

²²⁷ Mehmet Ali Kılıçbay, “Osmanlı Batılılaşması”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1986, s. 152.; Temmuz 1908’de İkinci Meşrutiyet’i ilan ederek dokuz ay sonra Sultan Abdülhamid’i tahttan indiren Jön Türkler, kendilerini 1860 ve 70’lerin meşrutiyetçilerinin varisleri olarak görüyordu. Görünüşte, “ittihad-ı anasır” ideali adına hareket ediyorlardı. II. Meşrutiyet sonrasında nispeten özgürleşen siyasal hayat içinde ortaya çıkan Türkçü hareketin programı Karpat tarafından son derece radikal olarak değerlendirilmektedir. Türkçü ideolojinin dayandığı ontolojik değerleri, neredeyse hiçbir eleştiriye ve tadilata tabi tutmadan ideolojiye dönüştürüyordu. Karpat’a göre; Jön Türkler, “Osmanlıcılığın kendilerine özgü bir versiyonunu geliştirerek Arnavutları, Rumları ve diğer küçük grupları yavaş yavaş Türkleştirilmekte olan tek bir homojen Osmanlı milleti içinde birleştirmeye çalıştı. Milliyetçiliğin bir Müslüman eleştirmeni Müslüman devletinin değişen rolünü en güzel şekilde ifade etmiştir: “Milliyetçilik... tek bir kaynaktan aşılmalıdır: siyasi iktidarın kontrol ve manipülasyonu. Anlaşılması gereken nokta şudur ki devlet her toplumda iyinin de kötünün de tek ve nihai kaynağıdır” Bkz. Karpat, **age**, s. 645.

²²⁸ Mümtaz Turhan, **Kültür Değişimleri (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik)**, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2002, s. 199-200.

²²⁹ Yusuf Akçura, **Türkçülük, Türkçülüğün Tarihi Gelişimi**, Türk Kültür Yayını, İstanbul 1978, s. 209-210.

verdikleri) devletin ve Müslüman halkın çıkarlarıyla özdeşleştirdikleri ve düşman olarak kabul ettikleri unsurlar arasında “dış mihraklar” olduğu kadar “iç mihraklar” da bulunduğu son derece aşikârdır²³⁰.

Dönemin en baskın siyasal gücü olan İttihad Terakki tarafından da daha çok benimsenmiş olan Türkçülük fikrinin, bu dönemin aydınlarından Ziya Gökalp etrafında Mehmed Emin (Yurdakul) Yusuf Akçura, Hamdullah Suphi (Tanrıöver) düşünce yönünü, Ömer Seyfeddin ve Ali Canib ise dil ve edebiyat çalışmalarını yürütmüşlerdir. Bu süreçte giderek Balkan Savaşları'nın yarattığı travmadan sonra, bu artık bir tercih olmaktan çıkmıştı. Yani 1914'te Jön Türklerin başlattığı Milli İktisat programı, öncelikle etnik-dinsel bir milliyetçiliğin ürünüydü ve ekonomik bir amaçtan çok siyasal bir amaca hizmet ediyordu. Gayesi, gayri-Müslim girişimcilerin yerine Müslümanları getirmektir. Milli İktisat programı her ne kadar oluşumunu cumhuriyet döneminde tamamlayan bir yerel Türk girişimci sınıfının büyümesine olanak sağladıysa da, Devlet için ticari, teknik ve idari becerilerin kaybına ve üretkenlikte düşüşe yol açmıştır²³¹.

Sonuç olarak, Mustafa Çolak'ın Enver Paşa'yla ilgili tespitlerinde de görüldüğü üzere; İttihatçılar Balkan Savaşları'yla Osmanlılık politikasının mümkün olmadığı ve yönetimde 'Türk' unsura dayanacağı modernleşmiş, milletler arasında bağımsız bir Osmanlı Devleti kurmayı hedeflemişlerdi.²³² Yukarıda tartışıldığı gibi II. Meşrutiyet Dönemi aydınları tarafından devletin kurtuluşu üzerinden kurgulanmaya başlanan kimlik meselesi, I. Dünya Savaşı'nda yitirilen topraklar ve ardından ortaya çıkan işgallere karşı oluşan tepkiyle beslenerek netleşmeye başlamıştır. Milli Mücadele dönemi, Türklük ve

²³⁰ 1909 yılının Temmuz ayında askerlik, Osmanlı uyruklu tüm erkekler için zorunlu hale getirildi. Ekim ayında ise ilk defa dinden bağımsız olarak celp emri çıkartıldı. Bu dönemde ülkedeki değişik Hıristiyan toplulukların liderleri, Osmanlı vatandaşlığına dair ittifad-ı anasır merkezli görüşleri Jön Türklerin ünite devlet fikrinden her ne kadar farklı olursa olsun, Jön Türk yönetimi ile işbirliği yapmaya hazır. Görünürde Rum, Bulgar, Süryani ve Ermeni toplumlarının liderleri herkesin askere alınması konusunda hemfikirdi, fakat öne sürdükleri şartlar, Jön Türklerin orduyu farklı etnik kökenlerin bir araya geldiği bir pota olarak kullanma niyetleriyle tamamen çelişiyordu. Bu şartlar arasında birliklerin etnik ve dinsel olarak homojen olmaları, Hıristiyan subaylarca idare edilmeleri ve -Bulgarlar için- sadece ülkenin Rumeli topraklarında konuşlanmaları vardı. Hıristiyan nüfus genelde askerlik yapmaya pek de hevesli değildi ve imkânı olanların çoğu (genelde burjuva ailelerden gelen çocuklar) celp sırasında ülkeyi terk etmeyi veya yabancı pasaport edinmeyi tercih ettiler. 2 Ağustos 1914'te Osmanlı hükümeti borç ödemelerini askıya aldığı duyurdu, 1 Ekim 1914'te ise kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdı. Fakat bu dönemde Türk değilse de mutlaka Osmanlı-Müslüman olan bir ulus yaratmayı hedefleyen kimlik politikaları, ekonomik ve askeri acılcılığın önüne geçmişti. Başka bir deyişle, Osmanlı reformcularının karşı karşıya geldiği iki sorundan biri olan ulusal birlik, diğer sorunu, yani para ve insan gücünü tamamen gölgelemişti. Zürcher, *agma*, s. 76-77.

²³¹ Zürcher, *agma*, s. 78

²³² Mustafa Çolak, **Osmanlı-Alman İlişkileri Çerçevesinde Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Türkçü Politikaları**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2006, s. 131.

Müslümanlık kavramını ön plana çıkaracak, diğer unsurların “Türk” ten sayılabilmesi için sadakat ve Milli Mücadeleye katılım esas kabul edilecekti²³³. II. Meşrutiyet devrinin fikri gelişmeleri, Türkiye Cumhuriyeti’ne tecrübi bir birikim oluşturmuştur. Zira Cumhuriyet’in temellerinin atıldığı dönemde fikir hayatını şekillendiren nesil, II. Meşrutiyet Dönemi okullarında yetişen kadrolardır. Dolayısıyla II. Meşrutiyetle birlikte ortaya çıkan eğitim sistemi, “Osmanlı Milleti” anlayışını “Türk Milleti” anlayışına dönüştüren değişimin önünü açan fikri altyapıyı hazırlamış, daha da önemlisi bu zihniyet Meşrutiyet döneminin Cumhuriyete devrettiği en önemli miras olmuştur²³⁴. Ayrıca Osmanlıdaki düalizmi ortadan kaldırıp memlekette uzun süredir devam eden yenileşme hareketlerine radikal bir değişim getirmiştir²³⁵.

Diğer yandan, Türkiye Cumhuriyeti’nin, pek çok açıdan nasıl da 1912- 1922 yılları arasında görülen etnik politikaların ve etnik çatışmaların ürünü olduğunu anlamamıza yardım eden, Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarıyla ilgili tarihsel detaylar sağlamaktalar²³⁶. Devletin çözülüş döneminde içeriği ve sınırları zaman zaman muğlaklaşan “Türkçülük” akımının Milli Mücadele ve Lozan’dan sonra “Anadoluculuğa” indirgenliğini görmekteyiz²³⁷. Yeni Türk devletinin ortaya koyduğu resmi tavırla birlikte Türk milliyetçiliğinin evrensel yönü bilinçli olarak ötelenmiştir.

1.5. II. Meşrutiyet Dönemi Aydınları

19. Yüzyılın son çeyreğinde siyasi atmosferi teneffüs etmiş, siyasi ve toplumsal olarak farklı ortamları yaşamış olan aydınların yaklaşımlarında tarihi süreçte ciddi değişimlerin yaşanmış olduğu görülmektedir. Başlangıçta Osmanlılık fikrinin ciddi birer savunucuları olan bazı aydınların II. Meşrutiyet’ten sonra Batıcı, İslamcı, Türkçü ideolojilere geçtikleri devletin ve milletin kurtuluşunun bu fikirler dairesinde gördükleri tarihi bir vakıdır²³⁸. Osmanlı aydınlarının fikirlerinde meydana gelen bu türden dönüşüm

²³³Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Hatice Mumyılmaz, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Vatandaşlık**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yay. Doktora Tezi, Ankara 2008.

²³⁴ Kemal Haşim Karpat, “Cumhuriyet Rejimi’nin Tarihi Kökenleri”, **Osmanlı**, Cilt 14, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 1998, s. 228.

²³⁵ E. Semih Yalçın, “Mustafa Kemal’in İttihatçılığı”, **Osmanlı**, Cilt 14, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2000, s.245-246.

²³⁶ Zürcher, a.g.m., s. 13

²³⁷ II. Meşrutiyet’in Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük şeklinde üç yaygın ideolojisine tepki halinde Mondros Mütarekesi sürecinde doğan hareketlerden birisi olan ‘Anadoluculuk’ veya ‘Memleketçilik’ olarak bilinen fikri hakkında bkz. Hilmi Ziya Ülken, **age**, s. 712-720.

²³⁸ Gündüz, **age**, Lotus Yayınevi, Ankara 2007, s..

ve değişimlerin ardındaki nedenlerden en başta geleni imparatorlukların kaygan zeminidir. Bir başka ifade ile devletin parçalanmasının önüne geçilememesi karşısındaki durumlarıdır. Yaşamış 20. yüzyılın başında Osmanlı Türk aydını Türkçülüğün etkisine girmiştir.

Avrupa yüzyıllardır kendisini Türk olarak isimlendirirken, O'nun kendisini Osmanlı ve Müslüman kimliği ile görmezlikte ısrar ediş bir bakıma Osmanlı'yı kurtarma sorumluluğu ile açıklanabilir. Osmanlıları ilk önce Batı Avrupa tipi milliyetçiliğın etkilediğı, daha sonrada Doğu Avrupa tipi milliyetçiliğın etkilemeye başladığı herkesçe bilinir. Bu yönde, İslamî bir gelenek taşıyan millet kelimesinin, gitgide "ulus" anlamında kullanıldığı da bir gerçektir. Öte yandan, "ırk" ve "kavim" kelimeleri de milliyetçilik tartışmalarına katılmaya başlanmıştır.

Türk dili hareketi ile başlayan Türkçülük bu yüzyılın başında Ziya Gökalp, Yusuf Akçura gibi isimlerle bilimsel arayışa girmiştir. Bu dönemin aydınlarını Fransız devrimi, İngiliz ve Alman etkisinde üç ekolde toplayabiliriz. Bunların tümüne karşı olan İslâmcı tepki ile birlikte İkinci Meşrutiyet, bu tarihe kadar gelen birikimlerin ideolojik çatışma dönemi oldu. Türkçülük, Batıcılık, İslâmcılık hareketleri yoğun bir çatışmaya girmişlerdir.

Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve diğer Meşrutiyet dönemi aydınlarının fikri başlıca iki tema etrafında dönmüştü: Eski Osmanlı İmparatorluğu düzeninin itibarını düşürmek ve Jön Türklerin yönetimini ve modernizmi destekleyecek yeni bir millî seçmen kitlesi bulmak. Türk milliyetçiliğının oluşumu, sonunda etnisiteyi etnik kökenin kaynağı yapan bu sosyo-politik durumda yatar.

Türkiye'deki aydın tabaka arasında milliyetçiliğın yayılması yavaş fakat sürekli olmuştur. Osmanlılık ve İslâmcılığın devamlı başarısızlıkları milliyetçiliğe yeni taraftarlar kazandırmıştır. Yusuf Akçura ileri sürdüğü ideoloji, bütün Türklerin birleşmesini amaçlayan Turancılıktı. Bu hareket Panislâmcılığa karşı çıkmıştır. O'na göre; 1904 tarihli "Üç tarzı siyaset"te; "İrkçılığa dayanan bir Türk millî siyaseti" Devlet içindeki Türklerin takip etmesi gereken tek yoldu. Ona göre, İslâm "büyük bir Türk milletinin oluşumunda önemli bir unsurdu" ve devletin Türk olmayan Müslümanları da asimile etmesine yardımcı olmuştur. Fakat İslâmcılık gereksiz yere Osmanlı gayri- Müslimlerini ve Avrupalıları

telâşa vermiş ve eninde sonunda, etnik kökenlerini göz ardı ettiği için Müslümanları bile bölmüştür.

Akçura, dinin milliyetin bir unsuru olabileceğine ve Türklerin birlik ve beraberliğine katkıda bulunabileceğine inanıyordu; ön şart ki, İslâm da, Hıristiyanlık gibi, değişsin, kendini yenilesin ve milliyetlerin ortaya çıkmasına izin versin. Akçura bazı milliyetçilerin dine milliyetin ayrılmaz bir parçası gözüyle baktıklarını kabul ediyor, fakat “İslâm’ın Türklerin birleşmesinde gerçek bir işlevi olacaksa, içerden değişikliğe uğramasının ve Hıristiyanlığın son zamanlarda yaptığı gibi, milletlerin doğuşuna müsaade etmesinin şart olduğuna” inanıyordu²³⁹.

Akçura’nın vardığı netice; devletin ilk amacı Türk milletinin önce doğmasını ve sonra ayakta kalabilmesini sağlamaktı. Ancak Akçura’nın Osmanlıcılığı bu amacın önünde bir engel olarak görmesine mukabil, Ahmet Ferit bu ideolojiyi bir nimet ve fırsat olarak görüyordu. Gerçek şudur ki, 1904’te bu tartışma sürerken “Türk” tabiri “Osmanlı” ve “Müslüman” tabirlerinin eşanlamlısı olarak kullanılıyordu. Masami Arai’nin ifadesiyle, “Türklük” ve “Osmanlıcılık” milliyetçi Türklerin gözünde biri diğerinin yerine kullanılabilir olan tabirlerdi. Ayrıca; Akçura, İslâm ile İslâmcılık arasında çok önemli bir ayırım gözetmiştir. Nitekim, Osmanlı Devleti’nin kültür ve lisan bakımından Türkleşmesi o raddeye varmıştı ki, yeni yüzyılın başında, Osmanlı sultan ve halifeleri kendilerini “Türk” olarak tanımlamaya başlamışlardı²⁴⁰.

Gökâlî farklı etnik kategorilerden oluşan Türkleri din ve kültür birliğine dayanan homojen bir etnik toplum -veya millet- haline getirmeyi öngörürken, Akçura Osmanlı Türklerinin zaten dünyadaki bütün Türkleri kucaklayan bir siyasi Türk milletinin parçası olarak görüyordu. Türk milliyetçilerinin bazılarının gözünde düşman, baskıcı yabancılar değil, hanedanla cehaletin karanlık güçleri, yani dinî düzen ve hatta dinin kendisi idi²⁴¹.

Gökâlî’nin görüşüne göre Türk milliyetçiliği ve medeniyet el ele beraber giderlerdi, çünkü “medeniyet tıpkı din gibidir; ona inanmak ve gönülden bağlanmak gerekir.” Bu tam bir din değiştirmedir. Gökâlî için medeniyet ve millî kimlik birbirinden ayrılamazdı ve

²³⁹ Karpat, **İslâm’ın Siyasallaşması**, s. 726.

²⁴⁰ Orhan Türkdoğan, **Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı**, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2002, s. 562.

²⁴¹ Karpat, **İslâm’ın Siyasallaşması**, s. 591

Türklerin yeni dini olmuştu. Medeniyet ve kültür kavramları en net bir şekilde Ziya Gökalp'in yazılarında bir araya gelmiştir. Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliğinin temelini hars (kültür) ve medeniyeti bir arada yerleştirir. Gökalp'e göre, Türklerin kimliği modernizm, Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük gibi çoğulcu kimliklerin çerçevesi içinde gelişmiştir²⁴². Osmanlıcılık, İslâmcılık, milliyetçilik, üçünün de başlıca amacı, Osmanlıcılığı ve/veya İslamcılığı milliyetçilik ve Türklük-Türkçülükle bağdaştırmak veya bu mümkün olmazsa tasfiye etmektir²⁴³.

Gökalp'in Kemalizm'in ideolojik teşekkülüne kalkışır sınırlandıran en önemli faktör, Akçura'nın tersine İslâmlaşmak şiarına Türkleşmek ile eşit yer vermesi ve muasırlaşmayı da sadece maddî kültür öğeleriyle sınırlı tutmasıdır.

Ağaoğlu'nun milliyet tartışmaları sırasında İslamiyet'i "milli din" , "Türkün dini" olarak takdim etmesi ve bunu temellendirmeye çalışması, Türkiye'deki milliyetçilik hareketleri ve fikriyatı içinde dinin, İslamiyet'in belirleyici yönüne işaret etmektedir. 1924 sonrasında ciddi kırılmalara uğramasına rağmen Cumhuriyet devrinde de bu damar, husulsen mübadeleler sırasında devam edecektir.²⁴⁴

1.6. 31 Mart Hadisesi

31 Mart Hadisesi, Rumi tarihle 31 Mart 1325'te meydana geldiğinden bu adla anılmıştır. Olayın ortaya çıkışı, ana hatlarıyla, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve bunlara bağlı olarak siyasî sebeplere bağlanmaktadır. Sebepleri ve sonuçları açısından Osmanlı tarihinde meydana gelen en büyük ve mühim ayaklanma hareketlerinden biri olarak değerlendirilmektedir²⁴⁵. Olayın üzerinden uzun bir zaman dilimi geçmesine rağmen,

²⁴² Karpat, **İslâm'ın Siyasallaşması**, s. 690.

²⁴³ Karpat, **İslâm'ın Siyasallaşması**, s. 692-693.

²⁴⁴ İsmail Kara, **Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2003, s.290-295

²⁴⁵ İsmail Hami Danişmend, **31 Mart Vak'ası**, İstanbul Kitabevi, İstanbul 1986, s. 27; Askeri bir isyan şeklinde değerlendirilen hadisenin nasıl ve ne şekilde ortaya çıktığı, kime ve hangi görüşe hizmet ettiği aydınlatılamamıştır. BİRİNCİ, "31 Mart Vakasının Bir Yorumu", s. 197; İsyan çok farklı nedenlere bağlanmıştır; Siyonistlerin Filistin'de kendilerine toprak vermeyen Abdülhamit'i devirmek için tertipleediklerini, dolayısıyla Yahudilerin parmağı olduğu vurgulanmaktadır Cevat Rifat Atilhan, **31 Mart Faciası**, Aykurt Neşriyatı, İstanbul 1959, s. 79.; İsmail Hami Danişmend, **31 Mart Vakası Sadrazam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmi ve Hususi Vesikalara Göre**, İstanbul Kitabevi, İstanbul 1986; Bir başka iddia da Volkan ve Mizan gazetelerinin yayınlarıyla kışkırtıcı rol oynadıkları üzerinedir. Volkan gazetesinin başyazarı Derviş Vahdeti ile Mizan gazetesinin başyazarı Mehmet Murat Bey'in hadisede kışkırtıcı rol oynadıkları ileri sürülmektedir. Derviş Vahdeti'nin hadisede bir rolünün olduğuna dair görüşü savunanlar, Derviş'in Volkan gazetesinde yazdığı yazılarla alakalandırırılar. Bkz. Osman Selim Kocahanoğlu,

hadisenin planlı, programlı, örgütlü bir hareket olup olmadığı meselesi de açıklığa kavuşturulamamıştır²⁴⁶.

İsyanın başlamasının ardındaki tarihsel sürecin siyasi ve sosyo-kültürel nedenlerini Meşrutiyetin ilanının ilk günlerinde değerlendirmek gerekmektedir. Meşrutiyet, memlekette huzuru, saadeti ve güveni getirecek bir vasıta aracı olarak görülmüştür. Müslim ve gayrimüslim halk aralarındaki kin, husumet ve nefreti bir kenara bırakarak dört elle meşrutiyete sarılmış, dostluk içerisinde meşrutiyetin ilanını kutlamışlardır. Fakat meşrutiyetin ilk aylarında her şeyde baş gösteren gelişmeler birden bire kaybolmağa başlamıştır. İmparatorluğun birçok yerinde meşrutiyetin ilanından sonra bir takım hadiseler meydana gelmiştir. Halk, hürriyetin ilanını kanunlara itaat etmek şeklinde değil dilediği her şeyi yapmak olarak algılamıştır. Meşrutiyetin ilanı ile Makedonya’da ki çete faaliyetleri durmuş, ancak kısa bir süre sonra çetecilik devletin başına yeniden sorunlar çıkarmaya başlamıştır. Ayrıca meşrutiyet idaresiyle çıkarları zedelenenler, meşrutiyet ve Jön Türkler aleyhinde gizli bir muhalefet oluşturmaya başlamışlardır²⁴⁷.

Meydana gelen huzursuzluklar neticesinde Meşrutiyet döneminin ilk ayaklanması meydana gelmiştir. Halıcılar Camiinde müezzinlik yapan ve asıl ismi Mehmet olan ancak Kör Ali adıyla ün yapmış bir zatın, 6 Ekim 1908 günü Fatih Camiinde Ramazan vaizi sıfatıyla Kânûn-ı Esâsî’yi ve meşrutiyet düzenini eleştirmesiyle tarihe Kör Ali Hadisesi olarak geçecek bir ayaklanma patlak vermiştir. Kör Ali, halkı devlete karşı isyana teşvik

Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı: Vahdeti ve Volkan Gazetesi, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, 31 Mart Ayaklanması, İsmail Kemal Olayı, Temel Yayınları, İstanbul 2001, s. 5-142; Diğer bir neden olarak da hükümetin idaresizliği ve hürriyeti kendi görüşüne göre sınırlamaya kalkışması gösterilmiştir. Ancak, en dikkate değer olanı da hadisenin bir şeriatçı ayaklanma olduğu üzerine yapılan yorumlardır. Bkz. AKŞİN, **31 Mart Olayı**, s. 231-237. Birtakım Ulema ve medrese talebelerinin isyana katılmaları isyanda bu tür bir yorum yapılmasına zemin hazırlamıştır. Bkz. Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi**, İmaj Yayıncılık, Ankara 1996, s. 49-50.; AKŞİN, **31 Mart Olayı**, s. 231-237.; Ahrar Fırkası yanında yer alan Ermeni terör örgütü Hınçak’ın firka ile işbirliği içinde olan Rumlardan bazılarının isyanda rollerinin olduğu da yaygın olan kanaattir. Bkz. Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizm’e**, (çev. Fatmagül Berktaş Baltalı), Kaynak Yayınları, İstanbul 1986, s. 112-173.; Başka bir iddia da Prens Sabahattin Bey’in isyana karıştığı ve isyanda rolünün olduğu yönündedir. (Mevlânâzade Rıfat, **Hakkı Vatan Yahud Tarık-ı Mücâdele Ketmedilemez, İnkılâb-ı Osmânî’de Bir Yaprak Yahud 31 Mart Kiyamı**, Matbaa’ül-Ahbar, Kahire 1338, s. 6; Sabahattin Bey’e askerlerin “baba” diye hitap etmeleri, ayrıca isyancı askerlerin Sabahattin Bey’in Meclis-i Mebûsân reisliğine getirilmesine dair teklifleri de Sabahattin Bey’i isyancılarla ilintilendirmektedir. Bkz. (Osman Selim Kocahanoğlu, **İttihad-Terakki’nin Sorgulanması ve Yargılanması**, Temel Yayınları, İstanbul 1998, s. 254- 261). İhtilal de İngiliz gizli servisinin parmağı olduğuna dair yaygın bir kanı da mevcuttur (Mustafa Müftüoğlu, **31 Mart Vakası mı? İngiliz Oyunu mu?**, Risale Yayınları, İstanbul 1995, s. 136; Doğan Avcıoğlu, **31 Mart’a Yabancı Parmağı**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1969, s. 158.

²⁴⁶ Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, S.B.F. Yayınları, Ankara 1970, s. 43.

²⁴⁷ Süleyman Kani İrtem, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu**, Yayınları Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2003, s. 31; Orhan Türkdoğan, **Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı**, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2002, s. 563.

etmek, düzeni ve huzuru bozmaktan tutuklanarak sürgüne gönderilmiştir²⁴⁸. Bu hadisenin ardından Üsküdar'da da buna benzer bir hadise meydana gelmiştir. Üsküdar Camii imam hatibi Abdülkadir Efendi'nin tiyatro ve karagöz oyunlarının İslam'a aykırı olduğunu söylemesi, birtakım taşkınlıkların yaşanmasına sebebiyet vermiş, ancak hadise büyümeden önlenmiştir²⁴⁹.

Meşrutiyetten sonra siyasî, askerî ve idarî alanda yaşanan problemler 31 Mart Hadisesi'nin meydana gelmesine yol açmıştır. 31 Mart Hadisesi'nin zuhur etmesine giden süreç Meşrutiyetin ilanından sonra meydana gelen siyasî, sosyal ve idarî gelişmeler, nedenlerini oluşturmaktadır. Özellikle hükümette arka arkaya gelen değişiklikler huzursuzluğun başlamasında ki en önemli faktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir²⁵⁰. Olayların patlak vermesinde diğer neden, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne karşı muhalif basının yayınlarının siyasî ortamı gerginleştirmesidir. Serbesti, Mizan ve Volkan gazeteleri, İttihad ve Terakki'nin politikalarını tenkit ediyor, İttihad ve Terakki yanlısı gazetelerde yapılan eleştirilere cevap veriyordu²⁵¹. Özellikle bu dönemde gerek İttihad ve Terakki gerekse Jön Türk kadrolarının takip etmiş oldukları laik çizgideki siyaset, dine bağlı unsurları, özellikle İttihad ve Terakki'den uzaklaştırmış; daha çok karşı kutuplarda yer almalarına yol açmıştır²⁵². İttihad ve Terakki'nin politikalarını eleştiren Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin bir köprü üzerinde 6 Nisan 1909'da öldürülmesi siyasî ve sosyal bunalımı giderek körüklemiştir²⁵³. Bu sırada Harbiye Mektebi mezunu subayların, alaylı subayların orduda ki sayı ve rollerini azaltarak, kendi düzenlerini kurmak istemelerinin alaylı subaylar arasında hoş karşılanmaması da huzursuzluk meydana getiren bir diğer meseledir²⁵⁴.

²⁴⁸ İrtem, **31 Mart İsyanı**, s. 37-38.

²⁴⁹ Ali Cevat Bey, **II. Abdülhamit'in Son Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi - II. Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart Hadisesi**, haz. Faik Reşit Unat, T.T.K. Yayınları, Ankara 1991, s. 171.

²⁵⁰ Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve İttihad Terakki**, Tan Matbaası, İstanbul 1948, s. 252; Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev.: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, s. 149-151.

²⁵¹ Ahmad, **İttihad ve Terakki 1908-1914**, s. 61.

²⁵² Ahmad, **İttihad ve Terakki 1908-1914**, s. 63.

²⁵³ Kuran, **age**, s. 253.; Meşrutiyetin medreselere yönelik ıslahı kapsamında, "istibdat" döneminde uygulanan kura usulünün yerine sınav usulünün getirilmesi medrese talebelerini huzursuz etmiştir. Zira sınavı geçemeyen talebenin medrese ile ilişkisi kesilecek ve askere gidecekti. Yapılan sınavda 5 ya da 6 talebe başarılı olabilmıştır. Bu durumu protesto etmek için düzenledikleri mitingde askerlikten muaf tutulmalarını Harbiye Nezareti'nden talep etmişler, ancak Harbiye Nezareti'nce talepleri kabul edilmemiştir. İsteklerinin reddedilmesi onları muhalifler arasına katmıştır. Bkz. Birinci, **age**, s. 223.

²⁵⁴ Akşin, **31 Mart Olayı**, s. 38.

31 Mart Hadisesi şu şekilde başlamıştır; 31 Mart İsyanı miladî 12 Nisanı 13 Nisana bağlayan gece yarısında inkılap sonrası Selanik'ten İstanbul'a Meşrutiyet Muhafızlığı göreviyle getirilmiş olan Avcı Taburu'ndaki askerlerin zabitlerini Taşkışla'da hapsedip ayaklanmasıyla başlamıştır²⁵⁵. 31 Mart gecesi Avcı taburu askerlerinin subaylarını bağlayıp, silahlarını da aldıktan sonra, Kabataş'tan Galata istikametine doğru ilerleyerek, 4. Avcı Taburu ve kendilerine katılanlar Ayasofya ve Sultanahmet meydanlarını tutarak, Meclis-i Mebusan'ı kuşatmışlardır. Sabâh olduğunda Sultanahmet'te Kılıç Ali, Taşkışla askerleri ve Beyoğlu Numune Topçu Alayları ve Yıldız'daki 5. 6. ve 7. Alayların askerlerinin toplanmış oldukları görülmüştür²⁵⁶. İsyana kadro harici bırakılan alaylılar, İT'ye muhalif olanlar, çıkarları zedelenen merde talebeleri ile birtakım sarıklılar da katılmışlar, halk ise isyana seyirci kalmıştır²⁵⁷.

İsyancılar hükümetten bazı isteklerde bulunmuştur. Bu istekleri şu şekilde sıralayabiliriz; Kabinenin istifası, Meclis-i Mebusan'dan Ahmet Rıza, Hüseyin Cahit, Cavit, Rahmi ve Talat Bey'in ihraç edilmesi. Alaylı zâbitândan açığa çıkarılarak mağdur edilenlerin iadesi, Ahkâm-ı Şeriyeye'nin tatbiki, Kamil Paşa'nın Sadarete, Nazım Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne getirilmeleri, İttihad ve Terakki'nin dağıtılması, Erbab-ı Kıyam hakkında af ilanı, Meclis-i Mebusan Riyaseti'ne İsmail Kemal Bey'in seçilmesi²⁵⁸. İsyân neticesinde baskılara maruz kalan Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti 13 Nisan'da istifa etmiştir. Yeni Hükümet isyancıların taleplerinden bir kısmını yerine getirmiştir. Bunlar arasında af için bir irade çıkartılmış²⁵⁹, Harbiye Nazırlığı'na İbrahim Ethem Paşa ile I. Ordu Kumandanlığına Mahmut Muhtar Paşa'nın yerine Nazım Paşa getirilmiş, Meclis Reisi Ahmet Rıza Bey de görevinden istifa etmiştir²⁶⁰.

Bu sırada İstanbul'da meydana gelen askerî isyanı İsmail Canbolat'ın "Meşrutiyet mahvoldu!" şeklinde yolladığı telgrafla öğrenmiş olan Selanik'te Mahmut Şevket Paşa, Harbiye Nezareti'nden İstanbul'da meydana gelen gelişmeler hakkında bilgi istemiş ve

²⁵⁵ Danişmend, **31 Mart Vak'ası**, s. 27; Akşin, **31 Mart Olayı**, s. 43.; İttihad ve Terakki Cemiyeti, 1902'de Rumeli'de çetelerle mücadele de daha iyi netice elde etmek için bizzat kendisinin kurduğu Avcı Taburlarını, hem meşrutiyeti korumak hem de II. Abdülhamit'e bağlı ve Yıldız Sarayı'nı korumakta olan II. Fırkaya denge unsuru olarak İstanbul'a getirmesi diğer askerler arasında eşitsizlik olduğu hissini uyandırmıştır. Cemiyet, otoritesini sağlamlaştırmak ve Yıldız'a bağlı sayıları 40-50 bini bulan Hassa Ordusunun gücünü kırmak için, bazı taburların Hicaz'a yollanmasını hükümetten temin etmesi Taşkışla hadisesinin çıkmasına neden olmuştur. Bkz. İRTEM, **age**, s. 119- 120.

²⁵⁶ Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Cilt IV, s. 372.

²⁵⁷ Alsan, **Mustafa'nın Romanı**, s. 163.

²⁵⁸ Ali Cevat Bey, **Otuzbir Mart Hadisesi**, s. 52; Alsan, **age**, s. 164.

²⁵⁹ Ali Cevat Bey, **31 Mart Hadisesi**, s. 49.

²⁶⁰ Akşin, **31 Mart Olayı**, s. 356.

Harbiye Nazırı kabine değişikliği ile ortalığın sükunete erdiğini bildiren bir telgrafi Mahmut Şevket Paşa'ya göndermiştir.²⁶¹ İstanbul'da ki askerî isyan Selanik'te tepkiyle karşılanmış, meşrutiyetin ortadan kalktığını düşünen Selanikliler isyana duydukları nefrete karşı bir miting düzenlemişler, ihtiyat ve redif askerleri gönüllü olarak silahaltına alınmıştır²⁶². Meşrutiyetin muhafazası ve İstanbul'un bozulan asayişinin düzene konması ve İT iktidarının yeniden tesisinin ancak askerî bir hareket neticesiyle gerçekleştirileceği düşüncesi ile askerlerden ve gönüllülerden oluşan ve sayıları 15 bine varan bir ordu meydana getirilmiştir. Aralarında Arnavut ve Bulgar gönüllülerinin de bulunduğu orduya "Hareket Ordusu" adı verilmiştir²⁶³. O dönemde Selanik'te 11. İhtiyat Fırkasının Kurmay Başkanı olan Mustafa Kemal de Hareket Ordusunun kurmay heyeti içinde yer almıştır. Hareket Ordusu 16 Nisan'da Binbaşı Muhtar Bey kumandasında yola çıkmış²⁶⁴, daha sonra ordunun sevk ve idaresine Mahmut Şevket Paşa geçmiştir. 12 Nisan günü Mahmut Şevket Paşa İstanbul üzerine harekete geçerek İstanbul'da ki isyana bir son vermiştir²⁶⁵. İstanbul'da 25 Nisan 1909'da 1 Mart 1911'e kadar sürecek sıkıyönetim ilan edilmiştir. 31 Mart sanıklarını yargılamak üzere kurulan Harp Divanı'nda isyancılardan bir bölümü idama büyük bir kısmı da müebbet ya da sürgün cezasına çarptırılmıştır²⁶⁶.

İsyan birçok kişinin ölümüne, asayişin bozulmasına yol açmış, İstanbul halkının korku ve endişe yaşamasına neden olmuş, siyasî, idarî ve sosyal bir kaos meydana getirmiştir. İsyanda yüze yakın insan katledilmiştir. Öldürülenler arasında; Adliye Nazırı Nazım Paşa, Lazkiye Mebusu Emir Şekip Mehmet Arslan (Hüseyin Cahit'e benzerliği yüzünden yanlışlıkla öldürülmüştür), Şerif Sadık Paşa, Muharrir Macid Memduh, Mülazım-ı Evvel Selahattin, Harbiye Nezareti önünde Süvari Zabiti Rumilis İspateri, Trabzonlu Mülazım İlyas Efendi, Asar-ı Tefvik Zırhlısı Süvari Binbaşı Ali Kabulî (Abdülhamit'in önünde) öldürülmüştür²⁶⁷.

31 Mart Hadisesi sonrasında İttihad ve Terakki Cemiyeti, mevcut gücünü muhafazası hakkında farklı değerlendirmeler dikkati çekmektedir. Feroz Ahmad, Cemiyetin hezimete uğradığını düşünmekle beraber bunun daha çok İstanbul'daki mevcut

²⁶¹ Ali Cevat Bey, **age**, s. 184.

²⁶² Ali Cevat Bey, **age**, s. 184; Akşin, **31 Mart Olayı**, s. 75.

²⁶³ Ahmad, **İttihad ve Terakki 1908-1914**, s. 70.S

²⁶⁴ Zekeriya Türkmen, **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu Siyaset Çatışması**, İrfan Yayınevi, İstanbul 1993, s. 54.

²⁶⁵ Türkmen, **age**, s. 87.

²⁶⁶ Danişmend, **31 Mart Vak'ası**, s. 159.

²⁶⁷ Ali Cevat Bey, **age**, s. 59-60.

durumu gösterdiğini kabul etmektedir. Bununla birlikte Cemiyetin Makedonya'da güçlenerek çıktığını düşünmektedir²⁶⁸. Ahmet Emin Yalman ise İttihad ve Terakki'nin eski nüfuz ve gücünü yeniden elde etmiş olduğuna işaret etmektedir. Devlet idaresini tamamen kendi tekeline almaya başlamış olduklarını ve hadisenin müsebbibi olarak gördükleri eski devrin adamlarını ve onların taraftarlarını Adalar ve K. Afrika'ya ve Yemen'e sürgüne yolladıklarını eklemiştir²⁶⁹. Önemli makamlara İT mensupları geçmiştir²⁷⁰. 31 Mart Hadisesi'nin belki de en önemli siyasî neticesi ise hadisenin Abdülhamit'in aleyhinde kullanılması olmuştur²⁷¹. 31 Mart Olayı sonucunda, İttihad ve Terakki Cemiyeti, otorite ve nüfuzuna tehdit olarak gördüğü Abdülhamit'i bu hadiseden sorumlu tutarak saltanatına son verilmiştir²⁷².

Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin belli kesimler tarafından hükümetin işlerine karışmak, sorumluluğu üzerine almadan gücünü kullanmakla suçlandığını ifade etmektedir. Cemiyetin ise bu şekilde davranmasının ardındaki gerekçeyi şu ifadeleri ile özetlemektedir: "Jön Türklerin çoğunluğunu, toplumsal bir değişiklik yapmak istemeyen tutucu bir kitle meydana getirmekteydi. 1908 Hükümet Darbesi, devrimci bir hareket olarak nitelenemez: Çünkü değildi. Amaç, otuz iki yıl önce kabul ettirilmiş olan bir Anayasayı geri getirmek ve bu yoldan devleti kurtarmaktı. Hareketin devrimci yönü, daha sonraları, uygulanan siyasetin başarısızlığı sonucu girilen ıslahat ve bu ıslahatın yol açtığı toplumsal değişiklikle ortaya çıkmıştır. İttihad ve Terakki, 19. Yüzyıl ıslahat hareketlerinin ve özellikle Genç Osmanlıların çizgisinin bir uzantısıdır. İttihatçılar da Genç Osmanlılar gibi yalnızca İmparatorluğun nasıl kurtarılacağı sorunuyla ilgilenmişlerdir²⁷³."

Türk siyasî düşüncesi, ilk kez bu olay sayesinde somut örnek bağlamında ele alınmaya başlanmıştır. 31 Mart Hadisesi'nin çeşitli boyutları gözlerden ırak tutularak, yalnızca bir "irtica" hareketi şeklinde yorumlamak, hadisenin objektifliğinin ortaya konmasını engeller. Kaldı ki irtica kavramı geriye dönüş, eskiyi isteme, eski rejime

²⁶⁸ Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çev.: Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 65.

²⁶⁹ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944)**, C. I, Rey Yayınları, İstanbul 1970, s. 103.

²⁷⁰ Ahmet Mehmet Efendioğlu, "İttihad ve Terakki ve Siyasî Müsteşarlıklar", **Toplumsal Tarih**, S. 43, Temmuz 1997, s. 32-37.

²⁷¹ Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele**, Baha Matbaası, İstanbul 1956, s. 16.; Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim**, C. 1, s. 96.

²⁷² Danişmend, **31 Mart Vak'ası**, s. 376.

²⁷³ Feroz Ahmad, **İttihad ve Terakki 1908-1914**, (Çev.: Nuran Yavuz), 6. Baskı Kaynak Yayınları, s. 33.

dönülmesi taraftarlığı olarak tarif edilmektedir²⁷⁴. İrtica kavramı da siyasî literatürümüze bu hadiseyle ilk kez girmiştir.

Askerlerin başlatmış olduğu bu isyan hareketinde meşrutiyeti istemeyiz gibi bir sözden bahsedilmemiştir. Dolayısıyla isyanı meşrutiyete karşı yapılmış bir hareket olarak değerlendirmek mümkün gözükmemektedir. Onların hedefleri İttihad ve Terakki ile mektepli zabıtlar²⁷⁵ olarak kabul edilebilir. Ancak 31 Mart vakası Osmanlı Tarihi bir devrin de kesin olarak kapanmasına neden olmuştur. Otuz yıldan uzun süre Osmanlı Devletini yöneten II. Abdülhamid'in iktidarı bu isyan hareketinin sonunda ortadan kalkmıştır.

1.7. Savaşlar Göçler ve Nüfus

Osmanlı Devleti'ne yönelik "Osmanlı mirasına sahip olma" esasına dayandırılan Rus politikası, Çar I. Petro tarafından belirlenmiş ve daha sonra da I. Nikola öncülüğünde değişmez bir amaç halini almıştır. Bir kara devleti özelliğine sahip Rusya'nın esas amacı açık denizlere çıkabilmektir. Bundan dolayı, Rus Devleti'nin dış siyasetinin temeli İstanbul'u ve Boğazları ele geçirmek ya da Boğazları denetim altında bulundurmaktır. Rusya bu tarihi emelini gerçekleştirebilmek için 19. Yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti ile olan mücadelesini artırmıştır²⁷⁶.

Bu mücadelelerin büyük bir bölümünde Osmanlı Devleti'ni mağlup etmeyi başaran Rusya, Osmanlı'dan önemli kazançlar da elde etmiştir. 1774'te yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı ülkesinde yaşayan Ortodoksları koruma hakkını elde etmiş olan Rusya, bu tarihten sonra Balkanlar'da nüfuz alanını genişletme politikasına ağırlık vermiştir. 19. Yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmış, Balkan milletlerine, milliyetçilik düşüncesini aşılıyarak bu milletleri Osmanlı'ya karşı kıskırtmıştır²⁷⁷. Bu mücadelelerin ilk aşamasında, Sırlar ayrıcalıklar elde etmeyi başarırken, Yunanistan da bağımsızlık kazanmıştır. Rusya'nın takip etmiş olduğu bu

²⁷⁴ Mustafa Acar-Ömer Demir, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Ağaç Yayınları, İstanbul 1993, s. 183.

²⁷⁵ Ahmet Hilmi Kalaç, **Benim Kitabım**, Yeni Matbaa, Ankara 1960, s. 36- 39.

²⁷⁶ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2001)**, İstanbul 2008, s. 218-219; Kadir Kasalak, "Büyük Devletlerin Osmanlı Devleti'ne Karşı Takip Ettikleri Siyaset (1914-1918) II", **Askeri Tarih Bülteni**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Y. 24, S. 46, Şubat 1999, s. 97.

²⁷⁷ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 227-228.

siyaset Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında yaşamış toplulukların bağımsızlık girişimlerini hızlandırmıştır.

Bu menfi girişimlerin yoğunluk kazanması üzerine, Tanzîmât ve Islahat Fermanları ile Osmanlı topraklarındaki gayri Müslimlere daha geniş hakların verilmesi yöntemine başvurulmuştur. Bu çözüm arayışı üzerine Rusya “kutsal yerler meselesi”ni gündeme getirerek Osmanlı hâkimiyet sahasında karışıklık çıkarmaya çalışmıştır²⁷⁸. 1853 yılında, Rus Çarı Nikola, İngiliz elçisiyle yaptığı bir görüşmenin sonrasında “hasta adam” deyimini ilk kez kullanarak, daha fazla gecikilmeden Osmanlı mirasının paylaşılması için tedbir alınmasının faydalı olacağını ifade etmiştir²⁷⁹.

Ruslara göre; Sırbistan ve Bulgaristan, Osmanlı’dan koparılmak suretiyle kendi himayelerine verilmeliydi. Bunun karşılığında ise, İngiltere’ye Mısır ve Girit’in verilmesi öngörülmekteydi. Özellikle 19. Yüzyılda Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma siyasetini takip eden İngiltere, Rusya’nın bu teklifini kabul etmemiştir. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Rusya, 1853 yılının mayıs ayında Ortodoks tebaanın Rusya’nın koruması altında olduğunu belirtir bir anlaşmayı Osmanlı idaresine kabul ettirmiştir. Çar I. Nikola’nın şiddetli müdahalesine sebep, Türk Boğazlarına el koymak, Osmanlı yönetimini sürekli bir biçimde gözaltında bulundurmak istemesinden başka bir şey değildir²⁸⁰.

Kutsal yerler meselesini ve Ortodoks tebaanın kendi koruyuculuğuna verilmesi gerekçelerini ortaya atan ve savaş öncesi seferberlik hazırlıklarına hız veren Rusya’ya karşı Osmanlı yönetimi tarafından 4 Ekim 1853 tarihinde resmen savaş ilan edilmiştir²⁸¹. Böylece temelde bir yanda Rusya, diğer yanda İngiltere ve Fransa arasında Osmanlı Devleti çöktükçe, Ortadoğu’da politik ve ekonomik açıdan hangi tarafın üstün çıkacağını belirleyecek olan Kırım Savaşı başlamıştır.

Kırım Yarımadası’nın dışına hemen hemen hiç taşmamış olan savaşın ilerleyen döneminde Osmanlı kuvvetlerinin zor durumda kalması üzerine bu savaş Rusya’yı sadece Osmanlı Devleti ile değil Katoliklerin koruyuculuğu iddiasını sürdüren Fransa ve Osmanlı

²⁷⁸ Söz konusu durum, Rusya tarafından desteklenen Rum papazları ile Fransa’dan kuvvet alan, geleneksel Latin koruyuculuğu adına Latinlerin kutsal yerlerin mülkiyetinde hak sahibi olduklarını iddia etmiş olmalarıdır. Bkz. Dallot, *age*, s. 20.

²⁷⁹ Edouard Driault, *Şark Mes’alesi*, Çev. Nâfiz, Emine Erdoğan, Berikan Yayınları, Ankara 2005, s. 239.

²⁸⁰ Dallot, *age*, s. 20-21.

²⁸¹ Uçarol, *age*, s. 225.

Devleti'nin toprak bütünlüğü politikasını uygulayan- İngiltere ile de karşı karşıya getirmiştir. Mart 1854'de İngiltere ile Fransa'nın, Osmanlı tarafında savaşa katılmaları ve bu müttefik ordularının Rus kuvvetlerini Kırım'da yenmeleri, batılı devletlere Babiâli'den gayrimüslim tebaa lehine yeni haklar koparma imkânı sağlamıştır. Ayrıca, Sivastopol'un düşmesi ve savaş aleyhtarı olan Çar II. Alexandre'ın tahta çıkması hadiseleri Rusların iddialarından geri adım atmalarında ve bu sayede savaşın sonlandırılmasında etkili olmuştur.

Savaşın sonlandırılması amacıyla yapılması kararlaştırılan 1856 Şubat'ında düzenlenmiş olan Viyana Kongresi'nde Rusya barış antlaşmasının ön şartlarını kabul etmiştir. Düzenlenmiş olan bu kongre, Avrupa devletleri arasındaki dengeyi etkileyen en önemli girişim olmasına rağmen, müttefiklerden her biri yeni dengelerin kendi çıkarlarına göre kurulmasını istemekteydi. Viyana Kongresi sonrasında, Avrupa'nın büyük devletleri tarafından "şark meselesi"²⁸²'nin etraflıca ele alınıp düzene konulduğu Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin, Avrupa devletler topluluğunun bir parçası sayılarak toprak bütünlüğü ve egemenliği ortak güvence altına alınması öngörülmüştür. Ayrıca, boğazların kapalılığı ve Karadeniz'in tarafsızlığı ilkesi devletlerarası bir antlaşma haline dönüştürülmüştür²⁸³.

²⁸² 19. Yüzyıl'da politik bir terim olarak ifadelendirilen "Şark Meselesi"nin tarihi kökeni oldukça eskidir. Bu meselenin temelinde Hıristiyan-Müslüman veya Avrupa-Osmanlı münasebetleri yatmaktadır. Terimin Avrupa'da ortaya çıktığı tezinden hareket edilecek olursa, şark meselesini emperyalist güçlerin kendi menfaatlerine uygun bir biçimde halletmeye çalıştıkları bir mesele olduğu rahatlıkla anlaşılabilir. Bkz. Ögel, **Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde**, s.157; Osmanlı Devleti'nin, Batı Devletleri karşısındaki geliştirdiği politikalar ve bu yöndeki gelişmeler hakkındaki değerlendirmeler için bkz. (Matthew Smith Anderson, **Doğu Sorunu 1774-1923, Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, Çev. İdil Esen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000; Doğu sorunu kavramının ortaya çıkış sürecini Louis Dallot, Türkler tarafından İstanbul'un alınışı, Amerika'nın keşfi gibi insanlığa yeni toprak kazanımları sağlayan hadiseler zinciri ile başlatmıştır. Yaşanılan bu gelişmeler sömürgecilik rekabetlerini kışkırtmakla birlikte, Batı ve Orta Avrupa ile sınırlandırılmış siyaset ufkunu da genişletmiştir. Bkz. Louis Dallot, **Siyasi Tarih**, Tan Matbaası, İstanbul 1966, s. 5-6; Yuluğ Tekin Kurat'ta bu ifadeleri destekler nitelikte Batı toplumları için Şark Meselesinin başlangıcı için Türklerin Rumeli'ye geçişlerini esas almıştır. Bkz. Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Kalite Matbaası, Ankara 1976, s. 7; Bu ifade genel olarak Osmanlı toprak bütünlüğünün korunması anlamında kullanılırken 19. Yüzyılın ikinci yarısında Türklerin Avrupa'daki topraklarının paylaşılması, 20. Yüzyılda da devletin bütün topraklarının bölüşülmesi anlamında kullanılmıştır. Bkz. Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 97- 98; Çoğu zaman belli bir kronoloji veya zaman dilimi söz konusu edilmeksizin Türklerle Batılı devletlerin mücadelesinde, Batılı devletlerin -çoğu zaman gizli- niyetlerine "Şark Meselesi" denilmiştir. Bu bağlamda ifade edilirse, "Avrupa büyük devletlerinin, Osmanlı Devleti'ni iktisadî, siyasî nüfuz ve hükmü altına almak veya sebepler ihdas ederek parçalamak ve Osmanlı idaresinde yaşayan muhtelif milletlerin istiklallerini temin etmek istemelerinden doğan tarihî meselelerin tümüne Şark Meselesi denilmektedir " Bkz. Mustafa Turan, **Millî Mücadele'de Siyasî Çözüm Arayışları (30 Ekim 1918-24 Temmuz 1923)**, Ankara 2005, s. 15-22; Ali Sarıkoyuncu, "Şark Meselesi ve Tarihsel Gelişimi", **Askeri Tarih Bülteni**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Y. 19, S. 36, Şubat 1994, s. 1-22.

²⁸³ Paris Antlaşması'nın dışında 15 Nisan 1856 tarihinde İngiltere, Fransa ve Osmanlı Devleti arasında imzalanmış olan antlaşmanın 1. maddesi bu garantiyi belirttiğinden sonra, 2. maddesinde de Osmanlı

Kırım Savaşı'nın ardından yapılan Paris Antlaşması, Avrupa'da yeni bir dönemin başlamasında etkili olmakla birlikte siyasî dengelerin tekrar gözden geçirilmesine olanak sağlamıştır. Rusya siyasî, askerî ve ekonomik yönden bir hayli sarsılırken, İngiltere ve Fransa bir süre daha Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı koruma politikasını devam ettirme kararı almıştır. Bu durum fazla uzun sürmemesine rağmen, Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki tarihi emellerini kısıtlamamakla beraber, Rusya, bu durumu belli bir süreliğine ertelemiştir.

Nitekim Avrupa'da 1870-1871 Fransa-Prusya Harbi'nin sonunda Fransa'nın zayıf düşmesinden ve İngiltere'nin o sıralarda Amerika'da çıkan olaylarla meşgul olmasından yararlanan Rusya, Kırım Savaşı sonrası girdiği bunalımlı süreci atlatarak kendini toparlamış, genişleme siyasetindeki en etkili faktör olan Panslavizmi daha etkili kullanmak suretiyle faaliyetlerini hızlandırmıştır²⁸⁴. Bu doğrultuda, Paris Antlaşması'nın Karadeniz ile ilgili olan kısımlarının düzeltilmesini ve yitirdiği hükümler haklarının artık geri verilmesini isteyen Rusya, Balkan coğrafyasında kendi himayesi altında küçük devletler kurma siyasetini hayata geçirmeyi planlamıştır. Bu politika dâhilinde Balkanlar'da bazı tavizler vermeyi göze alan Rus idaresi, 1876'da Avusturya ile gizlice bir antlaşma yapmıştır. Avusturya engelini de bu suretle aşmayı planlayan Rusya, geleneksel hale getirmiş olduğu "güneye inme politikası"nın önündeki engelleri kaldırmaya çalışmıştır. Bu sebeple Rusya aynı yıl içinde seferberlik ilan etmiş ve Osmanlı Devleti'ne karşı savaş hazırlığına başlamıştır²⁸⁵.

Bu sırada giderek yoğunluk kazanan "Balkan bunalımı" nedeniyle savaşın yaklaşmakta olduğunu gören Osmanlı idaresi, Rusya'nın Orta Asya'da yaşayan Türklere ve Asya'daki Müslüman ülkeler aleyhine giriştiği istila hareketi hakkında bu milletlerin Rusya'ya karşı kendi aralarında daimi surette yardımın ve birliğin sağlanması amacıyla

Devleti'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün, herhangi bir devlet tarafından ihlalinin, bu devletler için bir savaş sebebi teşkil edeceği yer almaktaydı. Bkz. Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi ...**, s. 253; Bu siyasi başarının kazanımının ardından Rusya bir taraftan kalelerini tahkime ve savaştan tahrip olan deniz üslerini yeniden yapmaya başladı. Ayrıca, muharebe gemilerinin yapımına hız verdi. İyice kuvvetlendikten sonra da Osmanlı Devleti'ni çökertme ve yıpratma siyasetine yeniden hız verdi. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Hikmet Süer, **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Balkan Cephesi**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını, Ankara, 2004, s.1.

²⁸⁴ "Panslavizm" deyimini, özellikle 1870'lerden itibaren Avrupa siyasetinde kullanılmaya başlanmış olup, bununla Rusya önderliğinde bütün Slav kavimlerinin siyasî dayanışmasını sağlamaya yönelik bir hareket kastedilmiştir. Panslavizm konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, "Panslavizm", **AÜDTCF Dergisi**, C. XI, S. 2-3-4, Haziran-Eylül-Aralık, Y. 1953, s. 241-278; Hans Kohn, **Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği**, Çev. Agah Oktay Güner, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayını, Ankara, 1991, s.1.

²⁸⁵ Uçarol, **age**, s. 378.

çalışmalara girişmiştir. Osmanlı Devleti ile Orta Asya Türkleri ve diğer Müslüman ülkeler arasındaki ilişkileri geliştirmeye yönelik bu girişimler Rusya'nın Asya'daki etkisini kırmaya ve yayılma emellerini durdurmaya yöneliktir. Bu nedenle Rusya; Orta Asya, Kafkaslar, Karadeniz, Boğazlar ve Balkan coğrafyası üzerindeki hedeflerine ulaşmak veya bu hattı aşmak suretiyle güneye inmek için Osmanlı Devleti ile harbe girmeyi planlamıştır²⁸⁶.

Bu esnada Balkan coğrafyasında, Rusya'nın yakın himayesinden güç alan Sırbistan ile Karadağ, Osmanlı Devleti'ne 1876 yılında birer nota vererek, Bosna'nın Sırbistan'a, Hersek'in ise Karadağ'a bırakılmasını istemişlerdir. Bu isteklerinin şiddetle reddedilmesi üzerine 1876 yılı Temmuz ayı başında Sırbistan ile Karadağ, Osmanlı Devleti'ne harp ilan etmiştir²⁸⁷.

Sırpların Aleksinaç Muharebesi sonucunda ağır bir yenilgiye uğraması üzerine Rusya, Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek, Osmanlı Devleti'ni açıkça tehdit edici bir müdahalede bulunmuştur. Bunun üzerine, Sırplarla, Osmanlı Devleti arasında geçici bir mütareke yapılmıştır. Mütareke sonunda, Osmanlı Devleti, 19. Yüzyılın son çeyreğinde gerek askerî, gerekse siyasî buhranlar sonucu büyük devletlerin bu isteklerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte, 19. Yüzyılın sonlarına yaklaştıkça, milliyetçilik demografi mühendisliğinin ardındaki hâkim itici güç haline geldi. Özellikle 1878 Berlin Kongresi'nden sonra Balkanlar'da ortaya çıkan yeni ulusal devletler, Büyük Devletler (Düvel-i Muazzama) siyasetinin yarattığı elverişli konjonktürü kullanarak Osmanlı İmparatorluğundan toprak koparan romantik milliyetçi hareketlerin ürünü²⁸⁸ olmuşlardır.

Matthew Smith Anderson, Berlin Kongresi sonrasında önce Balkanlar ve sonrasında Kuzey Afrika'ya sıçrayacak olan gelişmelere ilişkin şu tespiti yer vermektedir: “Krizin daha da başka bir sonucu da, Güney Slavları sorununun yarattığı zorlukları çözmekten çok arttırması olmuştur. Sırp milliyetçileri sınır ötesindeki akrabalarının üstünde Habsburg hâkimiyeti kurulmasından ve bunun ‘Büyük Güney Slavları Devleti Hayaline’ indirdiği darbeden nefret ediyorlardı. Belgrad'daki Avusturya temsilcisi

²⁸⁶ Mehmet Saray, **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)**, İstanbul 1985, s. 30 vd.

²⁸⁷ Yuluğ Tekin Kurat, “1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin Sebepleri”, **Belleten**, C.XXVI, S. 103, TTK yayını, Ankara 1962, s.570.

²⁸⁸ Zürcher, “Giriş: Demografi mühendisliği ve Modern Türkiye'nin Doğuşu...”, s.10; Matthew Smith Anderson, **age**, s. 235.

Fargach, 3 Nisan 1909 tarihinde, “burada, herkes intikam düşünüyor, sadece Rusya’nın yardımıyla intikam alabileceklerini düşünüyorlar” şeklinde bir rapor yazmıştır²⁸⁹.

İntikam düşüncesinin Balkanlar üzerinde yoğunlaşması bu coğrafyada yaşanacak olan insanlık dramının habercisi olmuştur. Anlaşılacağı üzere; Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde toplum, savaş sahalarındaki ardı ardına yaşanan kayıpları bir yoruma tabi tutmak suretiyle bir çıkış bulmaya çalışmıştır. Halit Rıfkı Atay bu dönemi şu ifadeleri ile tasvir etmektedir: “Üsküp, Manastır, İşkodra, Selanik hepsini ardı ardınca kaybetmiştik. İkinci Osmanlı başkenti Edirne kuşatma altında. Gazetelerde sınır çizgimiz üstünde bir Türk tüfeğini ayağı ile çiğneyen Bulgar Çarı’nın resmini görüyorduk. Bir aralık Trakya’da Bulgarları çember içine almışız diye bir haber çıktı. Biraz ümitlendik. Haberin sonu yoldaymış gibi sanki karşılamak için sokaklara döküldük. Meğer yine bir bozgun yemiştiz...”²⁹⁰ Balkan Harplerinin başlangıcında halkın ruh halinin bir yansıması olarak görebileceğimiz bu satırlar esasında devletin son 60 yılının bir ifadesidir. Ali Birinci yaşanan bu tarihi olguların halkın belli kesimi tarafından kaderci bir tavırla yorumlandığını ve dini bir kisveye büründürülmüş olduğunu ifade etmektedir: “Dinden uzaklaştığı için Kıyamet gününün yaklaştığını ileri süren yayınlarla da bu duygusu beslenmiş diğer taraftan da olan-biten hadiselerin veya daha geniş bir çerçevede dünyanın değersizliği etrafında kalıp değerler üretilmeye başlanmıştır. Halk, tedirginlik duyduğu siyasi gelişmeleri, menfi kabul edilse bile, bu şekilde yorumlayarak ürettiği değerlerin manevi huzuruna kavuşuyordu.”²⁹¹

Zürcher, 1850-1950 yılları arasındaki 100 yılın Avrupa’da demografi mühendisliği asrı olduğunu ifade etmektedir. Bu tezini ise büyük insan kitlelerinin atalarının topraklarından kovulmuş olmalarına, tehcir edilmelerine, iskân edilmelerine veya katledilmelerine dayandırmaktadır²⁹². Kanaatimizce Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşanan deneyim, bu genel tabloya uygun düşmektedir. Balkanlar’dan ve Kafkasya’dan gelen Müslüman muhacirlerin yazgısını nispeten yakından biliyor olabilir. Buna karşılık, bu yazgıyı demografi mühendisliği sonuçlarının diğer örnekleriyle karşılaştırmak daha çok aydınlatıcı olacaktır. Kafkasya’dan

²⁸⁹ Mustafa Gündüz, **age**, s. 295.

²⁹⁰ Falih Rıfkı Atay, **Batış Yılları**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2012, s. 67.

²⁹¹ Birinci, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası (II. Meşrutiyet Devrinde İttihad ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar)**, s. 21.

²⁹² Zürcher, “Giriş: Demografi mühendisliği ve Modern Türkiye'nin Doğuşu”, s. 9.

ve Balkanlar'dan gelen Müslüman muhacirlerin yazgısı, Anadolu'daki durumu doğrudan etkilemiştir²⁹³.

Osmanlı Devleti'nin hayatiyetini sürdürmeyi başaramamasındaki nedenler birden çoktur: Devlet, Avrupa güçleri ile rekabet için gerekli olan insan gücü, para veya sanayi temellere sahip değildir. Kapitülasyonlar çerçevesinde Avrupa ülkelerine tanınan ayrıcalıklar Osmanlı'nın ekonomik alanda manevra kabiliyetini sınırlamıştır. Müslümanların hükmettiği ve giderek büyümekte olan bir devlet aygıtı ile tamamen yabancı himayesi altındaki Hıristiyan kesimin hâkim olduğu modern endüstriyel ve ticari sektör arasındaki din temelli bir işbölümü, devletin ekonomik büyümeyi kaynaklarını arttırmak için kullanamaması anlamına geliyordu. Aynı zamanda, himaye altındaki Hıristiyanların sayısında ve servetlerinde yaşanan patlama, ayrılıkçı milliyetçiliğin yeşermesine son derece uygun bir sosyal ve kültürel ortam sağlamıştı. 1860'larda Osmanlı elit sınıfı bu duruma ortak Osmanlı vatandaşlığı ve vatanseverlik çağrılılarıyla karşı çıkmaya çalıştığında, çoktan iş işten geçmişti.

Osmanlı Devleti'nin toprak kaybı ve nihai çöküşü sadece dış baskıların neticesi değil, Devlet içerisinde gayrimüslim toplulukların geliştirdiği ayrılıkçı milliyetçiliğin bu dış baskılarla girdiği etkileşimin bir sonucuydu. Avrupa kökenli siyasi milliyetçilik, Fransız Devrimi'nin akabinde, öncelikle Avrupa ile gerek denizden, gerekse karadan en güçlü ticaret ağlarına sahip olan halklar, yani Yunanlılar ile Sırlar arasında yayılmıştır²⁹⁴.

Devlet topraklarının büyük bir kısmını 18. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında yayılmacı bir politika izleyen Rus İmparatorluğu'na ve yerel milliyetçi akımlara (Sırp ve Yunan) kaptıran Devlet, 1877-78 (Romanya ve Bulgaristan kurulduğunda, Bosna Avusturyalıların, Anadolu'nun en doğudaki bölgeleriye Rusların eline geçti) ve 1912-1920 yıllarında iki büyük toprak kaybı dalgası daha yaşamıştır. Bu son dalgada, Avrupa'da bulunan toprakların neredeyse tümü Balkan Savaşları'nda Balkanlar'ın genç ulus-devletlerinin, ardından da I. Dünya Savaşı sırasında Arap vilayetleri Britanya İmparatorluğu'nun eline geçmiştir.

²⁹³ Zürcher, *agma*, s. 11

²⁹⁴ Zürcher, *Savaş, Devrim*, s. 73; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 158-159.

Bu olumsuz gidişata çare amaçlı ikinci kez girişilen II. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra Avrupa örneğine uygun parlamenter bir demokrasi rejimi kurmak amaçlı harekete geçmiş olan İttihatçılar, bu teşebbüslerinde 1910 yılına kadar başarılı olmuş, Meclis-i Mebusan bu yıla kadar tatmin eder şekilde çalışmıştır. Fakat bu dönemde giderek İttihad ve Terakki'ye yönelik muhalefetin artması, İttihatçıların da sert bir politika seyretmelerine yol açmış, bu yaklaşım Meşrutiyetten beklentilerin büyük oranda başarısızlıkla sonuçlanmasında etkili olmuştur. Bu durumu Kenan Olgun şu şekilde özetlemektedir: “Meşrutiyet devrinde iktidar anlayışı, mevkiini elindeki bütün imkânları yasal ya da yasal olmayan yollarla da olsa kullanarak elinde tutma şeklinde algılanmıştır. Buna karşın muhalefet anlayışı da, iktidarı ele geçirmek için her yolu mubah saymıştır. Bu nedenle Meşrutiyet dönemi iktidar-muhalefet anlayışı yapıcı olmaktan ziyade yıkıcı yönü ağır basan bir mücadeledir.”²⁹⁵

Zürcher'e göre, 19. Yüzyıl reformcularının gerek Avrupa emperyalizminin yayılımını, gerekse yerel milliyetçi hareketlerin yükselişini durdurma konusunda gösterdikleri başarısızlıktan hayal kırıklığına uğramış olan bu gruplar, kendilerinden önceki nesillerin ideali olan “ittihad-ı anasır” (etnik unsurların birliği) fikrinin yerine, önce ümmetçiliği, 1923 sonrasında ise Türk milliyetçiliğini yerleştirdiler. Sosyal Darwinizm'den ziyadesiyle etkilenmiş fikirlerine göre, 19. yüzyıl reformcuları fazlasıyla saftılar ve farklı uluslararası yürütülen ayakta kalma mücadelesinde rekabet etmeye uygun değildiler.

1.8. II. Meşrutiyet Dönemi Cemiyetler ve Baskı grupları

Tarihimizin ilk anayasası olan 1876 Kânûn-ı Esâsî kişi hak ve hürriyetleri bakımından eksik bir anayasa niteliğine sahiptir. Her ne kadar “Tebea-i Osmaniye'nin Hukuk-ı Umumiyesi” (Osmanlı Vatandaşlarının kamu hakları) başlıklı ikinci bölüm bu hakları düzenlemişse de cemiyet ve toplanma (hakk-ı içtima) haklarından söz edilmemiştir²⁹⁶. I. Meşrutiyet kişi hak ve hürriyetlerinde önemli bir yer teşkil eden sivil

²⁹⁵ Kenan Olgun, **1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri**, ATAM, Ankara 2008, s. 397.

²⁹⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler – II. Meşrutiyet Dönemi**, C. 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988 (Bundan sonra Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1), s. 367; Toprak 1876 Kânûn-ı Esâsî ile kişi hak ve özgürlüklerine yönelik hakları şu şekilde değerlendirmektedir: “Kânûn-ı Esâsî, kişi hak ve özgürlüklerini gözetecek anayasal bir hüküm, kurum yada mekanizma getirmemiştir. Tersine kişilere tanınan hak ve özgürlüklerle bağdaşmaz hükümlere yer vermiş, gereğinde bu hak ve özgürlükleri ortadan kaldıracak güç odaklarını bünyesinde taşımıştır.” Bkz. Zafer Toprak, “1909 Cemiyetler Kanunu”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 205.

toplum kuruluşlarının²⁹⁷ resmi hüviyet kazanamadığı bir dönemi ifade eder. Gerçi Osmanlı tarihi açısından modern anlamda sivil toplum kuruluşlarının geçmişi Tanzîmât'ın ilanı (1839) sonrasında başladığını ifade edenler olsa da²⁹⁸ II. Meşrutiyetin dönemine kadar sivil toplum kuruluşları resmi bir dayanağa kavuşamayacaklardır. II. Meşrutiyetin ilanıyla başlayan çok cemiyetli ve partili hayatın içinde hâkim olan özellikle siyasi, iktisadi ve sosyo-kültürel şartların tamamlayıcısı ve bakiyesi olan şartların bir bölümünü 'II. Meşrutiyet Dönemi Cemiyetler ve Baskı Grupları' başlığı altında isimlendirmeye çalışacağız. Siyasi yaşama ilişkin verilecek bilgileri bu sayede daha iyi anlamak ve değerlendirmek mümkün olacağı gibi bununla bir bakıma Balkan Harpleri öncesindeki kamuoyunu şekillendiren siyasi zemin tasvir edilmeye çalışılmıştır.

1.8.1. Cemiyetler Kanunu ve Cemiyetlerin Resmi bir Hüviyet Kazanması

Osmanlı Devleti ve erken Cumhuriyet döneminde dernek kavramının karşılığı olarak cemiyet kavramı kullanılmıştır. Arapça "cem" kökünden türetilen bu kavram, Osmanlı döneminden itibaren sivil toplum kuruluşları için kullanılan sözcüklerin başında gelmiştir. Kök itibariyle topluluk anlamına gelmesine rağmen, sivil toplum kuruluşu anlamında "cemiyyet" dernek anlamı taşımaktadır. "Dernek" kelimesi ise 1908 itibariyle Türkçülük ideolojisinin Türkçede sadeleşme anlayışına uygun olarak yaygın olmamakla birlikte kullanılmaya başlanmıştır.²⁹⁹

²⁹⁷ "Sivil Toplum" kavramını değerlendiren Tunçay, "...devletten önce gelen, onun içinde yaşayan, ama onunla özdeş olmayan, hatta ona karşı koyabilen bir tür insan ilişkileri yumağı" olarak sivil toplum kavramını tanımlamaktadır. Yasal olarak biçimlenmiş "sivil toplum kuruluşlarını" ise "işçi sendikaları, odalar, borsalar gibi serbest meslek örgütleri ile siyasal partiler, spor kulüpleri, çeşitli amaçlar güden vakıf ve dernekler" olarak sıralamaktadır. Bkz. Mete Tunçay, "Sivil Toplum Kuruluşları İle İlgili Kavramlar", **Tanzimattan Günümüze İstanbul'da STK'lar**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. XIV-XV. Sivil toplum ve tarihsel süreçte sivil toplum kavramının gelişimiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Mine Gözübüyük Tamer, "Tarihsel Süreçte Sivil Toplum", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 27, S. 1, Haziran 2010, s. 89-104.

²⁹⁸ Alkan bu durumu hukuk alanında meydana gelen önemli değişimlere bağlamaktadır. Alkan'a göre Tanzîmât Fermanı'nın ilanı ile birlikte dinsel-geleneksel hukuk siteminin yerini batılı-laik bir hukuk sitemine bırakması sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Alkan Tanzîmât dönemi kurulan bu tür örgütlere 15 Şubat 1856'da Kırım Harbine katılan müttefiklerin hekimleri tarafından kurulan "Société Impériale de Constantinople (İstanbul Tıp Derneği) ve bir süre sonra kurulan Cemiyet-i İlmiyet-i Osmaniye" cemiyetlerini örnek göstermektedir. Bkz. Mehmet Ö. Alkan, "Sivil Toplum Kurumlarının Hukuksal Çerçevesi 1839-1945", **Tanzimattan Günümüze İstanbul'da STK'lar**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 45; 49. "Société Impériale de Constantinople" cemiyetinin kuruluşunun ilk yılında yaptığı faaliyetlerle ilgili bkz. Gazette **médicale d'orient**, Société Impériale de Médecine de Constantinople, Constantinople 1858.

²⁹⁹ Bkz. Mehmet Ö. Alkan, "Toplumsal Örgütlenmenin Gelişimi [Devlet – Toplum İlişkisi Açısından Bir Tarihçe Denemesi]" **Tanzimattan Günümüze İstanbul'da STK'lar**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 84; **Türkçe Sözlük**, C. 1, s. 394; Hanioglu Cemiyet kelimesinin

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte ülkenin birçok yerinde cemiyetler kurulmuştur. Bu cemiyetler 1908'le birlikte gündeme gelen siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel dönüşümün doğal birer sonucudur. Nitekim Meşrutiyetin ilanı doğal olarak özgürlüklerin artışı ve beraberinde ülkenin dört bir yanında cemiyet ve kulüplerin³⁰⁰ kuruluşunu getirmiştir. Ancak bu tür kurulan cemiyet ve kulüpler de ilk dönemde resmi bir hüviyete sahip olamamışlardır. Bu tür oluşumlar ancak Meşrutiyet'in ilanından yaklaşık bir yıl sonra 16 Ağustos 1909'da kabul edilen "Cemiyetler Kanunu" ile resmi bir statü kazanabilmişlerdir³⁰¹. Toplamda 2 fasıl 19 maddeden oluşan³⁰² cemiyetler kanununa göre; "Cemiyet eşhâs-ı müteaddide tarafından malûmat ve mesailerini suret-i dâimede bittevhi'd mukâseme-i ribihden garı bir maksadla teşkil edilen heyetdir"³⁰³ şeklinde tanımlanmıştır. Kanun'un ikinci maddesine göre cemiyet kurmak izne bağlanmış, üçüncü ve dördüncü maddelere göre, kanunlara ve umumi ahlak kaidelerine aykırı, memleketin asayişini bozucu, devlete zarar verecek ve hükümet şeklini değiştirmek gibi çalışmalar içerisinde olan, Osmanlı Devleti'ni oluşturan unsurları siyaseten ayırabilecek olanlar ile kavmiyet ve cinsiyet unvanları taşıyan cemiyetlerin kurulması yasaklanmıştı. Altıncı maddeye göre gizli (hafi) cemiyet kurmak kesinlikle yasaklanmıştı. Kanuna göre cemiyetlerin en az iki kişiden oluşan bir idare heyeti kurmak zorundaydı. Ayrıca derneklere üye olabilmek için en az 20 yaşında olup, cinayetten mahkûm ve medeni haklardan (hukuk-ı medeniye) mahrûm olmaması şartları aranıyordu. Kanunun önemli özelliklerinden birisi de cemiyetlerin üye kayıtları, üyelerin kimlikleri, her türlü karar ve yazışmaları ile gelir ve giderlerinin kayda geçirilme şartının konulmasıydı. Bu kayıtlar gerektiğinden adli ve mülki makamlar tarafından denetlenebilecekti. Kanunun uygulanmasında Dâhiliye ve Adliye Nezaretleri vazifeli olacaktı³⁰⁴. Kanunun on yedinci maddesi ise bugün ki anlamıyla

Arapça anlamı ve tarihi süreç içerisinde kullanımından bahsettikten sonra cemiyeti şöyle tarif etmektedir: "...ilmi, edebi, Hayri ve siyasi gaye ile kurulan teşekküllere verilen ad" dır. Bkz. M. Şükrü Hanioglu, "Cemiyet", **DİA**, C. 7, İstanbul 1997, s. 329.

³⁰⁰ İttihad ve Terakki Fırkasının birer şubesi gibi hareket eden Kulüpler cemiyetler kanunu çerçevesinde resmi bir hüviyet kazanmışlardı. Kulüpler görünüşte birer parti şubesi gibi faaliyet göstermiş olmalarına rağmen, bugünkü parti şubelerinden farklı olarak, fen, el sanatları, sanat ve ticaret gibi alanlardan komisyonlar teşkil ederek faaliyetlerde bulunuyorlardı. Bu bakımdan bir parti şubesinden çok, kalkınma temelli birer dernek hüviyetine sahiptiler. Biz bu çalışmada İttihad ve Terakki Kulüplerinin bu özelliklerini dikkate alarak cemiyetler içerisinde ele aldık. İttihad ve Terakki Kulüpleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ali Çiftçi, "İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Örgütlenme ve Yönetim Yapısı İçinde Kulüplerin Yeri", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 37, Y. 2015, s. 115-140.

³⁰¹ Toprak, **agma**, s. 205.

³⁰² Cemiyetler Kanunu içeriği ve maddeleriyle ilgili olarak bkz. "Cemiyetler Kanunu; 29 Receb 1327-3 Ağustos 1325", **Düstur**, C. I, Tertip II, 10 Temmuz 1324-29 Teşrin-i Evvel 1325, Matbaa-i Osmâniye, Dersâdet 1329, s. 604-607 (Bundan sonra **Düstur**, C. I, Tertip II, 10 Temmuz 1324-29 Teşrin-i Evvel 1325.); **Takvim-i Vekâyi**, 7 Şâban 1328 – 10 Ağustos 1325, Nu: 310.

³⁰³ **Düstur**, C. I, Tertip II, 10 Temmuz 1324-29 Teşrin-i Evvel 1325, s. 604.

³⁰⁴ **Düstur**, C. I, Tertip II, 10 Temmuz 1324-29 Teşrin-i Evvel 1325, s. 604-608.

“Kamu Yararına Faaliyet Gösteren Dernek” statüsünün tanınmasına yöneliktir. Şura-yı Devlet kararı ve devletin onayı sonucunda bir cemiyet “menfi’-i umûmiyyeye hâdim”³⁰⁵ sayılabiliyordu.

Kanunun getirdiği kısıtlamalara bakıldığında zaman bariz bir şekilde Osmanlı Devleti’ndeki ayrılıkçı unsurların faaliyetlerinin engellenmeye çalışıldığı dikkat çekmektedir. Toprak bu kısıtlamalarla ilgili olarak “Cemiyetler Kanunu’nun getirdiği sınırlamaların ana hedefi Osmanlılığı, o günün deyimleriyle ‘İttihad-ı Anasır’ı korumaktır. Bu, çok uluslu Osmanlı Devleti’nin etnik unsurlarının birliği anlamına geliyordu. Bu nedenle ‘kavmiyetçi ve infiradçı’ dernekler yasaklanmıştır.”³⁰⁶ demektedir. Gerçekte üçüncü maddede geçtiği şekli ile “...anâsır-ı muhtelefe-i Osmâniyeyi siyaseten tefrik maksadına müstenid olmak”³⁰⁷ cemiyet kurmanın önündeki önemli engellerden birisini oluşturmaktadır. Milliyetçiliğin Osmanlı Devleti gibi hız kazandığı ve ayrılıkçı unsurların faaliyette bulunduğu bir ülkede cemiyetlerin teşkili ile ilgili bu tür bir kısıtlamaya gidilmesini normal karşılamak gerekir. Kanunla kurulması öngörülen cemiyetlerin amaçları, nitelikleri ve üyeleri ile ilgili sınırlamalar getirilmişse de bu durum derneklerin hızlı bir şekilde kuruluş süreçlerini tamamlamalarını engelleyememiştir. Ayrıca Meşrutiyet dönemi siyasi partileri bu kanunun bahsi geçen hükümleri dahilinde kurulmuştur. Çünkü kanuna göre bu partiler de birer cemiyet olmak üzere addedilmişlerdir³⁰⁸.

“Cemiyetler Kanunu” çıkarıldıktan kısa süre sonra Kânûn-ı Esâsî’ye 120. madde eklenmiş (18 Ağustos 1909), böylece cemiyet kurma ve toplanma hakkı anayasaya girmiştir³⁰⁹. Kânûn-ı Esâsî’ye eklenen 120. madde ile Osmanlı Devleti’nde ilk kez modern

³⁰⁵ “Bir cemiyetin menâfi’-i umûmiyyeye hâdim addolunması Şûrâ-yı Devlet kararıyla devletce tasdik olunmasına mutavaffıktır.” Bkz. **Düstur**, C. I, Tertip II, 10 Temmuz 1324-29 Teşrin-i Evvel 1325, s. 608; II. Meşrutiyet dönemi boyunca Donanma Cemiyeti, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve Müdâfaa-i Milliye Cemiyetleri kamu yararına çalışan dernek olarak faaliyet göstermişlerdir. Bkz. Alkan, “Sivil Toplum Kurumlarının Hukuksal Çerçevesi 1839-1945”, s. 53.

³⁰⁶ Toprak, **agma**, s. 207. Tunaya ise kısıtlamaların iki bakımdan ele alınabileceğini belirtmektedir. İlk kısıtlama “derneklerin amaçları ve nitelikleriyle ilgili”, ikinci kısıtlama ise “üye olanlar için” yapılan kısıtlamalardır. Bkz. Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C.1, s. 368.

³⁰⁷ **Düstur**, C. I, Tertip II, 10 Temmuz 1324-29 Teşrin-i Evvel 1325, s. 604.

³⁰⁸ Cüney Okay, **a.g.e.**, s. 28.

³⁰⁹ “Kânûn-ı Esâsîde yapılan değişikliklerle anayasaya eklenen 120. madde şu şekildeydi: “Kânûn-ı mahsusuna tabiyet şartıyla Osmanlılar hakk-ı içtimâ’a mâlikdir. Devlet-i Osmaniye’nin tamamıyet-i mülkiyesini ihmal ve şekl-i meşrutiyet ve hükümeti tağyir ve Kânûn-ı Esâsî ahkâmı hilâfında hareket ve anâsır-ı Osmaniyyeyi siyâseten tefrik etmek maksadlarından birine hâdim veya ahlâk ve adâb-ı umumiyeye mugayyir cemiyetler teşkili memnû olduğu gibi alehtlak h3afi cemiyetler teşkili de memnûdur. Bkz. “7 Zilhicce 1293 Tarihli Kânûn-ı Esâsî’nin Bazı Mevadd-ı Muaddesine Dair Kanun; 5 Şaban 1327 - 8 Ağustos 1325”, **Düstur**, C. I, Tertip II, 10 Temmuz 1324-29 Teşrin-i Evvel 1325, s. 644; Eroğlu “Cemiyetler Kanunu” ve Kânûn-ı Esâsî’de yapılan değişikliklerle ilgili şu yorumu yapmaktadır: “1908 Devrimi’nin özgürlükler alanında en

manada cemiyet kurma ve toplanma hakkı anayasal güvence altına alınmıştır. II. Meşrutiyet sürecinde siyasi tarihimize dahil olan başta dernekler ve siyasi partiler olmak üzere kuruluş ve faaliyetleri Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi olayına kadar (12 Haziran 1913) devam etmiştir. Bu vaka sonrasında başlayan İttihad ve Terakki'nin tek parti iktidarında 1918'e kadar devam eden süreçte ise hiçbir siyasi parti kurulmamış/kurulmamış, aynı dönemde İttihad ve Terakki'nin uygun gördüğü ölçüde derneklerin kurulmasına izin verilmiştir.

1.8.2. Cemiyetler ve Özellikleri

Cemiyetleşme hakkının anayasal güvence altına alınması daha önce II. Abdülhamit iktidarına karşı gizli olarak kurulmuş olan ve faaliyetlerini devam ettiren örgütlerin “hürriyet ortamı” içerisinde gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte tabir-i caizse cemiyetler açısından bir patlama yaşanmıştır. Henüz resmi bir hüviyet kazanmamış olmalarına rağmen Kânûn-ı Esâsinin ilanından sonra ilk beş aylık süreçte 78 yeni dernek kurulmuştur. Bu hız bir sonraki yılda artarak devam edecektir. Gerçi 31 Mart vakası sonrasında devlet tarafından dernekleşmenin kontrol altına alınması³¹⁰ durumu söz konusu olsa da daha sonra üzerinde durulacağı gibi birçok etkili cemiyet bu dönem sonrasında kurulacaktır. II. Meşrutiyet kendinden önceki dönemlere göre sadece siyasal hayat açısından değil, toplumsal alanda da yepyeni bir dönemi ifade eder. Tunaya'ya göre II. Meşrutiyet dönemi “partilerden çok dernekler ortamıdır”³¹¹. Gerçek anlamda sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıktığı, kanun kapsamına alındığı ve anayasal güvencenin oluşturulduğu dönemin ruhunu anlatması açısından “dernekler ortamı” ifadesi doğru bir yaklaşım olacaktır.

önemli sonuçlarından biri de, işte bu maddede yapılan düzenlemeyle, anayasal tarihimizde ilk kez toplanma ve örgütlenme haklarının tanınmış olmasıdır. Devrimden sonra gazetecilerin gazetelerini sansüre götürmeyi reddetmeleri gibi, bu haklar da gerçekte, kâğıt üzerinde gerçekleşmeden önce, toplumsal ve siyasal yaşama girmişti. II. Meşrutiyet, tarihimizin ilk yaygın örgütlenme etkinliğine tanıklık etti. Siyasal partilerden, sendikalardan kadın derneklerine dek, her türlü alanda insanlar örgütlenmeye giriştiler. 120. madde, bu hakkı anayasaya geçirdi. Osmanlılar hem toplanma, hem de dernek kurma hakkına sahip oldular. Anayasada, toplanma hakkının sınırları belirtilmemiştir. Buna karşılık, hangi derneklerin kurulmasının yasak olduğu tek tek sayılmıştır: a) Ülke bütünlüğünü bozma, b) meşruti yönetim biçimini değiştirme, c) Kanunu Esasiyi çiğneme, ç) Osmanlılığı oluşturan topluluklar arasında siyasal ayrılık yaratma amaçlarından birini güden ya da d) genel ahlaka aykırı olan ya da e) gizli olan dernekler yasaktır.” Bkz. Cem Eroğlu, “1908 Devrimi'ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri”, **100. Yılında Anayasa Değişiklikleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 10.

³¹⁰ Alkan, “Toplumsal Örgütlenmenin Gelişimi”, s. 107.

³¹¹ Tunaya, bu durumun cevabının siyasal parti ve dernek arasındaki farklarda bulunabileceğini ifade eder. Ancak Meşrutiyet dönemi toplumu için partilerde dahil olmak üzere her kuruluşun bir cemiyet olarak kabul edildiğini ifade eder. Bu durumu ise partilerinde cemiyetler kanununa tabi olmasına dayandırır. Bkz. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. 1, s. 367.

II. Meşrutiyet döneminde kurulan dernekler kuruluş amaçları ve faaliyetleri açısından birbirinden oldukça farklılık arz ederler. Spordan siyasete, işçi haklarından kadın haklarına, kültürel, yardım ve eğitim faaliyetlerine kadar geniş bir yelpazede toplumun ihtiyaçlarına yönelik olarak kurulan bu tür dernekler, Osmanlı sivil toplumunun gelişiminde, fikir ve düşüncelerin temsilinde önemli yer tutmuşlardır.

1.8.3. Siyasal Amaçlı Kurulan Cemiyetler ve Kulüpler

II. Meşrutiyet dönemi Türk siyasi hayatında ilk kez siyasi partilerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu dönemde siyasi partiler uyguladıkları parti çalışmalarının dışında, sivil toplumun daha geniş kitlelerine ulaşabilmek için faaliyet göstermişler ve bunun yolunun cemiyetlerden geçtiğini kavramışlardır.

Osmanlı tarihinin ilk siyasal partisi İttihad ve Terakki Fırkası³¹² olmasına rağmen, Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamı kısa sürede İttihad ve Terakki fırkasına muhalif siyasal oluşumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim bu muhalif yapılanmaların ilklerinden birisi Fedâkârân-ı Millet Cemiyeti adı altında örgütlenmiştir. Sürgünlerin bir araya gelerek teşkil ettikleri sosyal yardım amaçlı cemiyet, özellikle fikri anlamda Prens Sebahaddin Bey'in³¹³ görüşlerini merkeze almak suretiyle siyaset yapmışlardır³¹⁴. Ancak İttihad ve Terakki'ye karşı ilk ciddi muhalefet hareketi Ahrar Fırkasının kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Sebahattin Bey'in adem-i merkezîyetçi fikrinin Meşrutiyet sonrasındaki uzantısı olan Osmanlı Ahrar Fırkası, 14 Eylül 1908 tarihinde kurulmuştur. Fırka olmak

³¹² İttihad ve Terakki Fırkası'nın ortaya çıkış sürecine daha önce değinildiğinden bu bölümde yer verilmeyecektir.

³¹³ Mehmet Sabahattin, yaygın olarak kullanılan ismi ile Prens Sabahattin, 1877 yılında İstanbul'da doğmuştur. Sabahattin Bey eğitim sırasında dönemin önde gelen entelektüellerinden Doğu ve Batı kültürünü öğrenir. Fransızca'ya hâkimiyeti dikkat çekicidir. Doğa bilimlerine özellikle kimya, biyoloji, astronomi ve tıbbı karşı ciddi bir ilgisi vardır. Diğer yandan yirmi yaşında İbn-i Haldun'un Mukaddime'sini okumaktadır. Bu da Sabahattin'in sosyal bilimlerdeki kapasitesini göstermesi açısından önemli bir veridir. 1899 yılında Sabahattin Bey Paris'e gitmiştir. Prens Sabahattin'in siyasi faaliyetleri de bu sırada başlayacaktır. Prens Sabahattin, buradaki faaliyetlerinin ardından meşrutiyetin ilanı ile birlikte İstanbul'a döner. Sabahattin 1918'e kadar siyasi ve bilimsel aktivitelerini yurt dışında sürdürmüştür. 1918'de İttihad ve Terakki İktidarının düşüşünden sonra ikinci kez yurda dönmüştür. Osmanlılık kavramına olan bağlı devam etmekle birlikte Milli Mücadele'ye destek verir. Ancak 1924 yılında hanedan mensuplarının yurt dışına çıkarılmasına yönelik kanun uyarınca Türkiye'yi son kez terk etmiştir. 1924–1948 arasında Avrupa'nın değişik ülkelerinde yaşayan Sabahattin Bey, 30 Haziran 1948'de İsviçre'de hayata veda etmiştir. Bkz. Murat Kılıç, "Türk Siyasal Hayatında Bir Muhalif İsim Ve Hareket: Prens Sabahattin Ve Meslek-i İçtima", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 2010/2, Sayı:12, s. 2-3.

³¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sina Akşin, "Fedâkârân-ı Millet Cemiyeti", **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 25, S. 1, s. 125-126; Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası (II. Meşrutiyet Devrinde İttihad ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar)**, Dergâh Yay., 1. Baskı, İstanbul 1990 (Bundan sonra Birinci, Hürriyet ve İtilâf Fırkası), s. 36-37.

üzere 1908 seçimlerine İttihad ve Terakki'den sonra katılabildiği. Bu sırada İttihad Terakki'nin Türkçü politikasından memnun olmayan Arap, Arnavut, Rum ve Ermeni mebusları tarafından da desteklenmiştir. Bu desteğe rağmen çok kuvvet gösteremeyen Ahrar Fırkası, İttihad Terakki'nin sert muhalefeti ile karşılaşmış, 31 Mart Vakası'ndan sonra gücünü yitirmiş ve 30 Ocak 1910 tarihinde kendini feshetmiştir.³¹⁵

II. Meşrutiyet dönemi oldukça fazla siyasi partinin ortaya çıktığı bir dönem olmasına rağmen İttihad ve Terakki karşısında en önemli muhalefeti Balkan Harbi'nin hemen öncesinde kurulacak olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası gerçekleştirecektir. Resmi olarak 21 Kasım 1911'de kurulan fırkanın, kurucuları arasında Rıza Nur, Lütfi Fikri, Rıza Tevfik, Midhad Firaşiri, Gümilcineli İsmail gibi dönemin önemli simaları yer almıştır. Kurulduktan sonra mecliste bulunan 105 muhalif vekilden yetmiş kadarını bünyesine katan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, kısa sürede İttihad ve Terakki Fırkası karşısında önemli bir güç haline gelmiştir. Ali Birinci'nin verdiği bilgiye göre kurulduğu ilk zamanlar büyük ilgi gören fırkanın İstanbul ve Anadolu'da 100'e yakın şubesi³¹⁶ açılmıştır.

Balkan Harbi'nin hemen öncesinde ve harp esnasında İttihad ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkalarının kamuoyunun örgütlenmesi ve yönlendirilmesinde aktif rol üstlenmesini ülke genelinde yaygın bir teşkilata sahip olmalarına bağlamak gerekir. Nitekim henüz II. Meşrutiyet'in ilanından önce örgütlenmeye başlayan ve Meşrutiyet döneminde ülkenin ilk siyasi partisi olarak ülke genelinde örgütlenen İttihad ve Terakki Fırkası ile ülke genelinde 100'e yakın şubesi bulunan Hürriyet ve İtilaf Fırkası kamuoyunun yönlendirilmesinde etkin rol üstlenmişlerdir.

II. Meşrutiyet döneminde siyasi partiler merkez teşkilatlarının dışında İstanbul ve taşrada örgütlenmelerini kulüpler aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir. Siyasal amaçlar taşıyan kulüplerin en önemli örnekleri İttihad ve Terakki'ye bağlı faaliyet gösteren kulüplerdir³¹⁷. Bu kulüpler, örgütün taban (halk) ile temasında aktif rol üstleniyorlardı. Kulüplerin temel işlevi partinin toplumsal tabanını genişletmek ve kök salabilmektir³¹⁸. Bu kulüpler bugünkü

³¹⁵Suat Zeyrek, "II. Meşrutiyet Döneminde İktidar – Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış", **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 6, S. 2, (2013), s. 25-27; Birinci, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası**, s. 37-38.

³¹⁶ Ali Birinci, "Hürriyet ve İtilâf Fırkası", **DİA**, C. 18, s. 508.

³¹⁷ Ali Çiftçi, "İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Örgütlenme ve Yönetim Yapısı İçinde Kulüplerin Yeri", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 37, Y. 2015, s. 115-140.

³¹⁸ İ. Arda Odabaşı, "Selanik İttihad ve Terakki Üçüncü Kulübü'nün Köylü/Köycü Gazetesi: Vatandaş", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, X/22, Bahar 2011, s. 48; Çiftçi, **agm**, s. 177.

anlamda birer parti şubesi hüviyetine sahip değillerdi. Nitekim her bir kulübün kendi içerisinde fen, el sanatları, sanat ve ticaret gibi alanlarla ilgili meslek erbaplarından oluşacak komisyonlar teşkil etmeleri ülkenin kalkınmasına yönelik olarak faaliyetlerde bulduklarını gösteriyordu. Ayrıca bu kulüpler sosyal yardım faaliyetleri, sportif faaliyetler, köylülere yönelik eğitim faaliyetleri, kültürel etkinlikler ve konferanslar gibi birçok alanla ilgili faaliyet içerisindeydiler. Kulüpler gece dersleri vermek, çocuk eğitimi ile ilgilenmek, edebi eserleri okutmak, sağlık hizmetleri vermek, yerli üretimi ve yerli malı kullanımını desteklemek, gazete çıkarmak gibi birçok görevi üstlenmişlerdi³¹⁹. Osmanlı ülkesi genelinde en çok şubeye sahip olan İttihad ve Terakki Kulüpleri çok geniş halk kitlelerine hitap edebilmişlerdir. Nitekim daha sonraki bölümlerde görüleceği üzere hem Balkan harbi öncesinde gerçekleştirilen toplumsal olaylarda, hem de harp döneminde halkın bilinçlendirilmesi, yönlendirilmesi, yardım ve gönüllü toplanması gibi konularda aktif rol üstlenmişlerdir.

Kulüpler ülke genelinde en örgütlü sivil toplum kuruluşları durumunda olduğundan toplumsal olayların yönlendirilmesinde aktif rol üstlenebilmişler; partilerin istediği şekilde halkın yönlendirilmesini amaçlamışlardır.

II. Meşrutiyet döneminde İttihad ve Terakki Fırkası'nın en önemli rakibi konumunda olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da bu tür bir örgütlenmeye sahip olduğu söylenebilir. Fırkaya ait kulüplerin İttihad ve Terakki kulüpleriyle bazen birlikte bazen de ayrı ayrı olmak üzere Balkan Harbi döneminde gerçekleştirdikleri eylemlerde halkın yönlendirilmesinde ne ölçüde etkili oldukları anlaşılmaktadır³²⁰. Bir örnek olması açısından Hürriyet ve İtilaf Fırkası Reis-i Sâni'si Sadık Bey'in Hürriyet ve İtilaf Kulüplerine gönderdiği beyannâmeye "... bu millet-i necîbeyi muhârebe-i hâzıradan selametlerle çıkarması duasıyla Hürriyet ve İtilafın siyasi programı vakt-i merhununda açılacak olan Meclis-i Mebusanımızın azası muhteremesine emanet edilerek bu dakikadan itibaren memlekette hal-i tabiinin avdetine kadar müessesât-ı siyâsiyemizin seddiyle bütün Osmanlıların hassasiyet-i fedâkarilerini lazıme-i harbin yüksek bir parmak ile işaret

³¹⁹ Çiftçi, **agm**, s. 125-128; 137; İttihad ve Terakki Kulüpleri içerisinde bu tür faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesi için farklı cemiyetlerde teşkil edilmiştir. Örnek olması açısından Topkapı İttihad ve Terakki Kulübü içerisinde oluşturulan Topkapı Fırkaperver Cemiyeti, bir yardım kuruluşu olarak kurulmuştur. Alkan, "Toplumsal Örgütlenmenin Gelişimi", s. 108.

³²⁰ İttihad Terakki ve Hürriyet İtilaf Kulüplerinin Balkan Harbi esnasında gerçekleştirdiği mitingler, yardım ve gönüllü toplamak gibi faaliyetleri ile toplumu yönlendirmekteki etkileri hakkında daha sonraki bölümlerde bilgi verileceğinden bu bölümde sadece kulüplerin etkisini anlayabilmek için bazı hususlara kısaca işaret edilmiştir.

eylediği hizmet-i vataniyyeye hasır ve tevciye etmeleri tavsiye ve beyan olunur.”³²¹ demektedir. Bu beyannâme sonrasında birçok şehirde Hürriyet ve İtilaf Kulüplerinin aktif olarak Balkan Harbi lehinde faaliyetlerde bulunması parti kulüplerinin etkinliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Balkan Harbi öncesinde İttihad ve Terakki Fırkası ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın merkez teşkilatları ve kulüpleri örgütlü kuruluşlar olması bakımından ülke genelinde kamuoyunun yönlendirilmesinde aktif rol üstlenmişlerdir.

1.8.4. İdeolojik Cemiyetler

Meşrutiyetin ilanı farklı ideolojileri de temel alan cemiyetlerin kurulmasına neden olmuştur. Bu tür cemiyetler Osmanlının son döneminde hâkim üç ideolojinin (Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük) savunuculuğunu yapan ve bu merkezde faaliyetler üstlenen derneklerdir. Bahse konu olan üç fikir çerçevesinde kurulan bu tür cemiyetler, dünya görüşleri merkezinde faaliyetlerde bulunmuşlardır.

1.8.4.1. Osmanlıcı Cemiyetler

Türk düşünce hayatına Osmanlıcılık fikrinin kavram olarak ne zaman girdiği tam manasıyla belirlenemeyen örgütü ve yayın organı olmayan bir fikri akım durumunda kalmıştır. Avrupa'dan Osmanlı coğrafyasına yayılan milliyetçilik akımlarına karşı düşünülen Osmanlı kavramı bir önlem olarak devletin topraklarında yaşayan farklı etnik unsurları bu alt kimliklerin ötesinde- bir Osmanlı üst kimliğinde birleştirmeyi ve bir arada tutmayı hedeflemektedir.

İttihad-ı Anasır fikri çerçevesinde şekillenen Osmanlıcılık fikri Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte fikrin mensupları tarafından cemiyetler aracılığıyla fikirlerini toplumun çeşitli kesimlerine yaymaya çalışmıştır. Osmanlıcılık fikri çerçevesinde bu dönemde oluşturulan cemiyetler arasında, Cemiyet-i Siyasiye-i Osmaniye, Osmanlı Hürriyet ve Teavün-ü Milli Cemiyeti gibi cemiyetler sayılabilir³²². Bu dönemde daha çok Ermeni,

³²¹ “Hürriyet ve İtilaf Kulüplerinin Endârı Hakkındaki Beyannâme”, **Sebülürreşad**, 1 Teşrîn-i Sâni, 1328 (5 Zilhicce 1330), C. 2 -9, Aded 37-219, s. 121.

³²² Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C. 1, s. 389; 393; Hanioglu Osmanlıcılık fikrinin yayılması için kurulan en önemli cemiyetlerden birisinin Osmanlı Hürriyet ve Teavün-i Milli Cemiyeti olduğunu ifade eder. Bkz. M. Şükrü Hanioglu, **agma**, s. 330

Bulgar ve Rumlar tarafından kurulduğu anlaşılan Meşrutiyet-i Osmaniye Kulübü Osmanlıcı fikirleri benimseyen azınlıkların bir araya geldiği cemiyetlerdendir³²³. Bu tür cemiyetler Osmanlılık fikrine göre “İttihad-ı Anasır”³²⁴ düşüncesiyle hareket etmişler, hatta bu düşünce cemiyetlerin isimlerine kadar yansımıştır.

Osmanlılık çerçevesinde kurulduğu düşünülen bir diğer cemiyet ise, Cemiyet-i Müteşebbise’dir. Kurucuları daha çok hukukçu ve adliyecilerden oluşan bu cemiyet, ulaştırma ve bayındırlık işleri yapılması için ufak sermayeleri toplayarak büyük bir fon birikimi gerçekleştirecek anonim şirketler kurulmasını teşvik etmek amacını gütmüştür³²⁵. Cemiyet nizamnamesinin birinci maddesinde cemiyetin kuruluş amacı şu şekilde verilmektedir: “Cemiyetin maksadı vatanımızın muhtac olduğu umur-ı nafıayı vücuda getirmek için ufak sermayeleri cem ve tevid ile biraz sermaye istihsal ve bununla şimendifer inşası kanallar küşadı memâlik-i Osmâniyede mevcut enhardan her türlü vesaite güne gün menafi-i maddiye temini ve sevâhil-i Osmaniye ... kaletini teshil ve temin ve sâilinin istikmalî için Anonim şirketler teşkilidir.”³²⁶ Nizamnamesinde yer alan bir diğer maddede ise “Cemiyet-i Müteşebbise katiyyen umur-ı siyasiye ile meşgul olmaz”³²⁷ hükmünün konulması, Cemiyetin siyaset dışı bir çizgi izlediğini ve bunun yerine ülkenin bayındırlaşmasını öncelikleri arasına aldığını göstermektedir.

Yeni kuşak anlamında gelen ve Prens Sebahaddin’in fikirleri çerçevesinde kurulduğu anlaşılan Nesl-i Cedid Kulübü, Osmanlıcı olmakla birlikte Prens Sebahaddin’in Adem-i Merkeziyetçi düşüncelerini merkez almıştır³²⁸. Bu cemiyet, İttihad Terakki karşısında, Jön Türk döneminden beri süregelen bir muhalefetin temsilcisi olmuştur.

³²³ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C. 1, s. 395; Meşrutiyet-i Osmaniye Kulübü’nün Meşrutiyet’in ilanı sonrasında Hürriyet ve Kânûn-ı Esâsî uğrunda hayatlarını kaybedenleri anmak için Beyoğlu Balıkpazarı’nda bulunan Üç Horan Ermeni Kilisesinde özel bir ayin düzenlediği, bu ayinde duaların okunmasının yanı sıra Namık Kemal’in vatan marşının çalınması o günün gazetelerine yansımıştır. Bu tür bir ayinin düzenlenmiş olması cemiyetin azınlıklar tarafından kurulduğa delil getirilebilir. Bkz. Oya Dağlar, “II. Meşrutiyet’in İlanının İstanbul Basını’ndaki Yansımaları (1908)”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, S. 38, Mart 2008, s. 153.

³²⁴ Meşrutiyetin ilanından sonra kurulan cemiyetlerden birisinin ismi “İttihad-ı Anasır-ı Osmaniye” Cemiyeti’dir. Bkz.. Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C. 1, s. 370.

³²⁵ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C. 1, s. 398.

³²⁶ **Cemiyet-i Müteşebbise Nizamnâmesi**, Becidyan Briraderler Matbaası, Dersâdet 1325, s. 6.

³²⁷ **Cemiyet-i Müteşebbise Nizamnâmesi**, s.6.

³²⁸ Tunaya Meşrutiyet dönemi cemiyetlerinin bir kısmının Osmanlılık fikri esas alınarak oluşturulduğunu ifade eder. Bu cemiyetler ve nizamnameleri ile ilgili bilgi için bkz. Tunaya, , **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C. 1, s. 399.

Cemiyet İttihad Terakki politikalarına karşı yerinden yönetim (adem-i merkeziyet) ve kişisel teşebbüs (teşebbüs-i şahsi) fikirlerini savunmuştur³²⁹.

1.8.4.2. İslamcı Cemiyetler

Osmanlı anasırı içerisinde çoğunlu teşkil eden Müslüman kitle için din merkezli eğilimler önem arz etmiştir. Nitekim 19. yüzyıl sonunda sistemleşmeye başlayan İslamcılık düşüncesi ve bu düşüncenin II. Meşrutiyet döneminde şekillenmesinde, İslamcılık fikrini merkeze alan cemiyetlerin etkisi olmuştur. İslamcılık fikri merkezli oluşturulan en önemli cemiyet Cemiyet-i İlmiyye-i İslâmiye'dir. Ulemalar tarafından oluşturulan bu cemiyetin kurucuları arasında devrin önemli âlimlerinden, Mehmet Akif, Küçük Hamdi (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır) Mustafa Sabri Efendi, Şehri Ahmet Efendi gibi kişiler bulunmaktadır. Beyânü'l Hak gazetesi aracılığıyla fikirlerini ortaya koyan cemiyet II. Abdülhamit aleyhtarı bir tutuma da sahiptir³³⁰. Cemiyetin en önemli faaliyeti Beyân'ül Hak gazetesini çıkarmak olmuştur. Cemiyet büyük oranda lideri olan Mustafa Sabri Efendinin gölgesinde kalmıştır³³¹. Cemiyet nizamnamesinde Cemiyet-i İlmiyye-i İslâmiye'nin amaçları arasında ön plana çıkanlar şunlardır: “- Hükümetin takib eylediği nekât-ı diniyenin ilelebed muhafazasıyla tahkim ve tersini. – Hilâfetin hukuk-ı esâsiye-i meşruasıyla beraber bekâsı. – Muamelâtın mümkün olabildiği kadar daire-i şeraite ercâi. – Terbiye-i umumiye ve âdâb-ı İslâmiyenin muhafazası. – İstanbul ve taşra medreselerinin ihtiyâc-ı hâzıra muvafık bir suret de ıslahı.”³³² Nizamnameden anlaşılabilceği gibi cemiyet Hilâfetin sürekliliğini sağlamak, devlet sistemde İslami usullerin olabildiğince devam ettirilmesi ve İslam yaşam tarzının muhafazası gibi konuları kendisine görev edinmiştir. Nizamnamede dikkat çeken unsurlardan birisi ise ıslah-ı medâris meselesine değinilmiş olmasıdır. Osmanlının son döneminde eğitim konusunda çağın oldukça gerisinde kalmış olan medreselerin ıslah edilmesi meselesi cemiyetin eğitim konusundaki fikirlerini ortaya koymasından önemlidir.

³²⁹ Arslan;Gül, **agm.** S. 88; Prens Sebahaddin'in hayatı ve “Adem-i merkeziyet teşebbüs-i şahsi” fikri ile ilgili olarak bkz. Murat Kılıç, “Türk Siyasal Hayatında Bir Muhalif İsim ve Hareket: Prens Sebahattin ve Meslek-i İçtima”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 12, Y. 2010/2, s. 2-7.

³³⁰ Havva Küçük Sevil, **İttihad ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketi (1908-1914)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yay. Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 367;369.

³³¹ Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye cemiyeti ve yayın organı olan Beyânü'l Hak mecmuası için bkz. Şerif Demir, “Beyânü'l-Hak Mecmuası ve Hamdi Efendi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 32, Güz 2012, s. 311-312.

³³² **Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye Nizamnamesi**, Reşâdiye Matbaası, Dersâdet 1327, s. 11.

Dönemin önemli İslamcı cemiyetlerinden bir diğeri ise El-İslam Cemiyeti'dir. İslam dinini yaymak, gereklerini anlatmak ve siyasi garaz ve düşmanlıklardan korunmak amacıyla kurulmuştur. Cemiyetin ayrıca el-İslam adından bir yayın organı vardır. Üyelerinin büyük kısmının ulemadan oluşan cemiyetin, II. Abdülhamid muhalifi bir çizgiye sahip olduğu görülmektedir. İslam dünyasının kurtuluşunun manevi yönde İslam'ın yüceltilmesi ve ülkenin maddi olarak imar edilmesinden geçtiği fikrine sahiptirler³³³. Faaliyet alanını Osmanlı dışındaki Müslümanlarla sınırlandıran bir diğeri İslamcı cemiyet ise Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye'dir. Mısırlı Mehmed Şerif Paşa'nın çalışmaları neticesinde kurulan cemiyetin başına Yusuf İzzettin Efendi getirilmiştir³³⁴. Görüleceği üzere Meşrutiyet dönemi, İslamcı düşüncenin etkin bir cemiyetleşme sürecine girdiği dönem ifade eder. Daha sonra üzerinde durulacağı üzere İslamcı düşünce çerçevesinde kurulan cemiyetler ve onlara paralel hareket eden Beyân'ül Hak ve Sebîl'ü'r-reşâd gibi mecmualar devrin siyasi ve fikri hayatı üzerinde derin izler bırakmıştır. Görüldüğü üzere, akım dahilinde teşekkül eden cemiyet veya derneklerin temel gayesi; çağın problemlerine İslam çerçevesinde çözümler arayıp bulmaktır.

1.8.4.3. Türkçü Cemiyetler

Türkçülük bahsinde ifade edildiği üzere, bahsi geçen fikir kavram olarak Süleyman ve Ahmed Vefik Paşa'ların ve Ali Suavi'nin bilimsel çalışmalarında Osmanlıların ve Osmanlı kavramının dışında Türklerden bahsetmesiyle başladığı düşünülmektedir³³⁵. Bu isimlerin ardından Türk dili sahasında Cevdet Paşa, Necip Asım (Yazıksız), Veled Çelebi (İzbudak), Şemseddin Sami gibi dil bilimcilerin çalışmaları gelmektedir. Türkçülük fikri ise II. Meşrutiyet döneminde kurulan cemiyetlerin üzerinde oldukça fazla etkiye sahip olmuştur. Bu cemiyetlerin öncülüğünü Türk Derneği yapmış, onu Türk Yurdu ve Türk Ocağı takip etmiştir.

1908 yılının kasım ayında İstanbul'a gelen Yusuf Akçura'nın arkadaşları Necip Asım ve Veled Çelebi'ye gayri siyasi ve sadece harsî işlerle uğracak bir Türk cemiyeti kurma fikrini ileri sürmüştür. Daha sonra Akçura'nın bu teklifi Mekteb-i Mülkiye'nin ilk müdürü olan Celal Bey'in odasında görüşülmüş ve "Türk Derneği" adında bir cemiyetin

³³³ Sevil, **agt**, s. 376-377.

³³⁴ Sevil, **agt**, s. 378.

³³⁵ Okay, **a.g.e.**, s. 3.

kurulması kararlaştırılmıştır³³⁶. Cemiyetin kuruluşu ile ilgili farklı tarihleri verilmiş olsa da 1908 yılının Aralık ayı içerisinde kurulmuş olduğu konusunda genel bir kanaat söz konusudur³³⁷. Türk Derneği nizamnamesinin ikinci maddesinde, derneğin kuruluş amacı şu şekilde belirtilmektedir: “Cemiyetin maksadı Türk diye anılan bütün kavimlerin mâzî ve hâldeki âsar, ef’al, ahvalini ve muhitini öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak yani Türklerin asar-ı atikesini, tarihini, lisânlarını, avam ve havas edebiyatını, etnografya ve etnologyasını, ahval-ı içtimaiye ve medeniyet-i hazıralarını, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp taraşdırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak, ayrıca da dilimizin açık, sade, güzel, ilim lisanı olabilecek suratte geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlâsını ona göre tedkik etmektir.”³³⁸ Türk derneğinin nizamnamesinden anlaşılacağı üzere Cemiyetin kuruluş amacı Türk tarihi, edebiyatı, coğrafyası, etnografyası gibi alanları araştırıp ortaya çıkarmanın yanında Türk Dili’nin sadeleştirilip bir bilim dili haline getirilmesi amaçlanmıştır. Dernek nizamnamesinin ilgi çeken noktalarından birisi ise nizamnamesinin dördüncü maddesinde, “hangi din, cins ve tâbiyetten olurlarsa olsunlar”³³⁹ derneğin maksadına hizmet etmek isteyen herkesin cemiyete üye olabileceğinin belirtilmesidir. Derneğin kurucuları arasında Ahmet Midhad Efendi, Emrullah Efendi, Necip Asım, Korkmazoğlu Celal Bey, Yusuf Akçura, Rıza Tevfik, Bursalı Tahir Bey gibi dönemin önemli şahsiyetleri bulunmuştur. Derneğin üyeleri arasında Şair Mehmet Emin, İsmail Gasprai, Hüseyin Cevad, Ağaoğlu Ahmed, Hüseyinzade Ali, Fuat Köprülü gibi önemli simalar yer almıştır³⁴⁰. Türk Derneği Yusuf Akçura, Miralay Raif Fuad, Veled Çelebi gibi cemiyet içerisinde etkili kişilerin İstanbul’dan ayrılması sonucu faaliyetlerine son vermiştir³⁴¹. Cemiyet ayrıca toplam 6 sayı

³³⁶ Türk Derneği’nin kuruluş tarihi ile ilgili bkz. İlhan Darendelioğlu, **Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri**, Toker Yayınları, İstanbul 1977, s. 41; Türk Derneğinin kurulması ile ilgili gerçekleştirilen müzakere için bkz. **Sırât-ı Müstakim**, C1, S. 20, 29 Kânûn-ı Evvel 1324 (18 Zilhicce 1326), s. 318.

³³⁷ Türk Derneği’nin kuruluş tarihi ile ilgili olarak Üstel, Türk Derneği’nin kuruluş tarihinin en erken Aralık 1908 olarak kabul edilebileceğini belirtmektedir. Bkz. Füsün Üstel, **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları**, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 16; Sarıay ise; Türk Derneği’nin kuruluş tarihi olarak 25 Kânûn-ı Evvel (Aralık) 1908 tarihini vermektedir. Bkz. Yusuf Sarıay, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994, s. 94.

³³⁸ Türk Derneği’nin nizamnamesinde derneğin amaçlarına ulaşabilmek için şu yollara başvurucağı ifade edilmektedir: “1- Cemiyet toplanır, müzâkeratta bulunur, 2- İktizâ eden mahallere heyetler gönderip keşfiyâta, tahkikâta girişi, 3- Umûmî dersler, müzâkereler, tertib eder, mekteblere Türkleri anlamaya yarar dersler kabul ettirmeye çalışır, 4- Gazeteler, risaleler, kitaplar neşr eder, 5- yukarıda geçen meseleler üzerine ilmi müzakerelerde bulunmak üzere kongreler toplar. “Türk Derneği Nizamnâmesi”, **Sırât-ı Müstakim**, C. 1, S. 21, 1 Kânûn-ı sâni 1324 (21 Zilhicce 1326), s. 331.

³³⁹ “Türk Derneği Nizamnâmesi”, **Sırât-ı Müstakim**, S. 21, s. 331.

³⁴⁰ Türk Derneğinin üyeleri için bkz. Masami Arai, **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, Çev, Tansel Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 27-28.

³⁴¹ Darendelioğlu, **age**, s. 42.

yayınlanacak olan “Türk Derneği” mecmuasını çıkarmıştır³⁴². Türkçü düşüncenin bu ilk dernekleşme teşebbüsü uzun ömürlü olmasa da kendisinden sonra oluşacak olan Genç Kalemler hareketi (1910), Türk Yurdu (1911) ve Türk Ocağına (1912) kaynak teşkil edecektir.

Türkçülük hareketinin ikinci önemli derneği olan Türk Yurdu Cemiyeti ise 31 Ağustos 1911 tarihinde Ahmet Hikmet, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzâde Ali, Dr. Akil Muhtar, Yusuf Akçura gibi Türkçülük hareketinin önde gelen simâları tarafından kurulmuştur³⁴³. Cemiyete “Türk Yurdu” isminin verilmesi fikrini Mehmed Emin Bey ortaya atmıştır. Cemiyetin murahhaslığı görevine ise Yusuf Akçura getirilmiştir. Türk Yurdu nizamnamesine göre cemiyet; “Türk çocukları için bir pansiyon açarak Türklerin zekâ ve irfanca seviyelerinin yükselmesine, gelir teşebbüs sahibi olmalarına hizmet etmek üzere bir gazete çıkaracaktır.”³⁴⁴ Ancak Türk Yurdu Cemiyeti’nin en önemli faaliyeti çıkarmış olduğu Türk Yurdu Mecmuası olacaktır. Türk Ocaklarının kurulmasıyla birlikte cemiyet önemini yitirirken Türk Yurdu dergisi Türk Ocaklarının fikirlerinin yayılmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur. İlk sayısı 30 Kasım 1911’de çıkan dergi belli dönemlerde yayınlarına ara vermek zorunda kalsa da halen Türk Ocaklarının yayın organı olarak varlığını devam ettirmektedir³⁴⁵. Daha önce de belirtildiği gibi Türk Yurdu Cemiyeti’nin faaliyetleri içerisinde en çok ön plana çıkan Türk Yurdu mecmuası olacaktır. Balkan Harbi döneminde özellikle Türk Yurdu Mecmuasının, harbin safahatı, cepheden haberler, şiir ve makaleler gibi bir yandan bilgilendirici, diğer yandan halkın moral ve motivasyonunu yükseltmeye yönelik izlediği yayın politikası Balkan Harbi döneminde önemli bir kaynak niteliği taşıyacaktır.

Türkçü cemiyetler içerisinde hem kapsamı hem de üstlendiği rol gereğince en etkili Türk Ocağı olacaktır. Türk Ocağı’nın kuruluş maksadı nizamnamesinde şu şekilde ifade edilmektedir: “ ... Akvâm-ı İslâmiye’nin birinci mühimi olan Türklerin millî terbiye

³⁴² Türk Derneği ve aynı isimli mecmuası ile ilgili “Türk Derneği” başlıklı önemli bir eseri Cüneyd Okay kaleme almıştır. Eserde cemiyetle ilgili bilgilerin yanında mecmuanın sayılarının günümüz alfabesine aktarımı da bulunmaktadır. Konumuz itibarıyla cemiyet hakkında ayrıntılı bilgiye girilmemiştir. Türk Derneği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cüneyd Okay, **Türk Derneği**, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

³⁴³ Cemiyetin kurucusu olan 6 kişilik heyet şu kişilerden oluşmaktadır: Mehmed Emin, Ahmed Hikmet, Dr. Akil Muhtar, Ağaoğlu Ahmed, Hüseyinzade Ali, Yusuf Akçura. Bkz. Arai, **age**, s. 82; Sarıay, **age**, s. 112; Üstel, **age**, s. 42; Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C.1, s. 415.

³⁴⁴ Yusuf Akçura, **Türkçülüğün Tarihi Gelişimi**, Türk Kültür Yayını, Özdemir Basımevi, İstanbul 1978, s. 212; Üstel, **age**, s. 43; Sarıay, **age**, 112.

³⁴⁵ Sarıay, **age**, s. 112-117. Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Yurdu Dergisi ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Uzun, “Türk Yurdu Dergisi Üzerine Yapılan Araştırma ve Yayınlar”, **Türk Yurdu**, C. 15, S. 99, Kasım 1995, s. 47-49.

ilmî, içtimâî, iktisâdî seviyelerinin terakki ve îlâsıyla Türk ırk ve dilinin kemâline çalışmaktır.”³⁴⁶ Cemiyet’in nizamnamesinde bu amaçlara ulaşabilmek için Türk Ocağı adında kulüpler açılarak dersler, konferanslar, müsamereler tertip edileceği, ayrıca kitap ve risaleler yayınlanarak, okullar açılmaya çalışılacağı belirtilmektedir. Nizamnamede özellikle vurgulanan meselelerden birisi ise Cemiyet’in kesinlikle siyasetle uğraşmayacağı ve herhangi bir siyasi partiyle ilişkiye girmeyeceğidir³⁴⁷.

Türk Derneği, Türk Yurdu ve Türk Bilgi Cemiyeti³⁴⁸ gibi II. Meşrutiyet döneminde kurulan Türkçü cemiyetler içerisinde Türk Ocağı farklı bir yere sahiptir. Hatta denilebilir ki Türk Ocağı, II. Meşrutiyet döneminde kurulan bütün cemiyetler içerisinde en uzun ömürlüsü olmakla kalmayıp, şube ve üye sayısı ile de geniş bir kitleye seslenerek, kendisinden önce kurulan ve Türk milliyetçiliğini özellikle “bilimsel” alanda yaygınlaştırmayı amaçlayan Türk Derneği ve Türk Yurdu Cemiyetleri gibi kuruluşlardan daha önemli bir konuma sahip olacaktır³⁴⁹. Balkan Harbi boyunca Türk Ocağı ve cemiyetin üyeleri tarafından harpte Osmanlı muzafferiyeti için mücadele edilecektir. Nitekim Türk Ocağı’nın kurulmasından sonra resmi olmasa bile Türk Ocağı’nın yayın organı haline dönüşmüş olan Türk Yurdu Dergisi’nin izlediği yayın politikası bir taraftan halkın desteğini, diğer yandan motivasyonunu yükseltme noktasında önemli bir görevi ifâ edecektir.

Türk Ocağı’nın kurulması fikrinin o dönemde ülkenin içerisinde bulunduğu siyasal durumla yakından alakalı olduğu aşikârdır. Türk Ocağı’nın kuruluşunda etkin rol üstlenen ve o günlerde Mülkiye’de öğrenci olan Münir Mazhar Kamsoy, Türk Ocağı’nın kurulduğu döneme ait şartlarını şu şekilde izah etmektedir: “...Yıl 1911 (1327). Meşrutiyetin ilanından sonra cemiyet kurma hürriyetinden faydalanılarak birçok cemiyetler kurulmağa

³⁴⁶ **Türk Ocağının Nizamnâme-i Esasi ve Dâhiliyesi**, Tanîn Matbaası, İstanbul 1328, s. 3.

³⁴⁷ **Türk Ocağının Nizamnâme-i Esasi ve Dâhiliyesi**, s.3.

³⁴⁸ Türk Ocağının ileri gelen aydınları tarafından 14 Mart 1330 (1914)’de kurulan Türk Bilgi Cemiyeti daha önce kurulmuş olan “Türk Derneği’nin” Ziya Gökalp ve Cemal Sahir’in gayretleri neticesinde genişletilip güçlendirilmesiyle ortaya çıkmıştır. İlmi başkanlığını Emrullah Efendi, İdare Heyeti Başkanlığını ise Cemal Sahir üstlenmiştir. Hamdullah Suphi, Yusuf Akçura, Ömer Seyfettin, Hüseyinzade Ali, Mehmet Emin gibi Türk Ocaklarının ileri gelenlerinden oluşan bir kadroya sahip olan cemiyet, bir ilim akademisi mahiyetinde kurulmuştur. Cemiyet, Türkiyât, İslâmiyât, Hayâtiyât, Felseve ve İçtimâiyât, Riyâziyât ve Maddiyât ile Türkçülük gibi şubeleri bulunuyordu. Türk Ocağı ile bağlantılı olan Türk Bilgi Cemiyeti’nin dışında Türk Ocağı’nın bünyesinde de Türkçü dernekler kurulmuştur. Bunlar arasında “Türk Gücü”, “Köycüler Cemiyeti”, “İhtiyat Zabıtları Teavün Cemiyeti” ve “Dârü’l-fünûn Talebe Cemiyeti” sayılabilir. Bu cemiyetler kuruluş tarihleri itibarıyla Balkan Harbi sonrasında ortaya çıkacaklardır. Türk Bilgi Cemiyeti ve diğer Türkçü Cemiyetler için bkz. Bkz. Sarıay, **a.g.e.**, s. 155-161, “Türk Gücü” Cemiyeti’nin ideoloji ile ilgili olarak bkz. Üstel, **age**, s. 64.

³⁴⁹ Sarıay, **age**, s. 51.

başlanmıştı. Bunlar arasında en ziyâde, dikkati çekenler, şüphesiz ki milli cemiyetlerdi. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunan çeşitli milletler, Arablar, Kürdler, Arnavudlar, Rumlar, Ermeniler v.s. milli cemiyetlerini kurmakta gecikmediler. Milliyetlerini bilmeyenler yalnız 'Türkler' idi. 'Elhamdülillâh Müslümânız' diyorlardı. Hâlbuki meselâ Arablar da Müslüman değil miydi? Ama bu, onların milli cemiyetlerini kurmalarına hiç de engel olmuyordu. Biz ise, 'Din' ile 'Milliyet'i' ayırt etmekten âcizdik, Türklere de milliyetlerini öğretecek ve onları her bakımdan uyarmağa, yükseltmeğe, geliştirmeğe çatışacak özel bir cemiyet kurmak fikri, ilk önce Askerî Tıbbiye'de doğmuştu."³⁵⁰Kamsoy'un ifadelerinden de anlaşılabilir gibi milliyetçiliğin yükseldiği bu dönemde Osmanlı Devleti içerisinde milli kimliklerini benimseyen ekalliyetlerin takındıkları tutum Türk Ocağının kurulması fikrinin doğmasında etkili olmuştu. Daha açık bir ifadeyle parçalanmış Osmanlı Devleti'nin asli kurucu unsuru olan Türkler, diğerlerinin benimsedikleri milli kimliklere karşı kendini koruma refleksiyle, bir tepki olarak Türk Ocağı gibi Türkçü fikriyata sahip bir cemiyet kurmaya yönelmişlerdi.

Aslında; Türk Ocağının kuruluşu ile ilgili çalışmalar henüz Türk Yurdu Cemiyeti kurulmadan önce Askerî Tıbbiye Mektebi'nin Türk öğrencileri tarafından başlatılmıştır. 190 Askerî Tıbbiyeli tarafından kaleme alınan ve devrin ileri gelen fikir adamlarına gönderildiği anlaşılan bir mektupta "Türk Kavmi'nin hayat-ı inkıraz yaşadığı" belirtildikten sonra "Donanma Cemiyeti kadar geniş", her türlü siyasi akımın dışında, yalnızca milli ve toplumsal meselelerle ilgilenen bir cemiyetin teşkili istenmekteydi³⁵¹.

Bu amaçlar çerçevesinde fiilen³⁵² 1911'de 231 Askerî Tıbbiyeli öğrenci adına Hüseyin Fikret, Remzi Osman, Mehmed Emin, Ahmed Ferid, Yusuf Akçura, Mehmed Ali Tevfik, Emin Bülend, Fuad Sabit ve Ahmed Ağaoğlu toplanarak Türk Ocağı nizamnamesi üzerinde müzakere etmişler³⁵³, nihayet 12 Mart 1328 (1912)'de Türk Ocağı'nın kuruluşu

³⁵⁰ Ali Çankaya, **Son Asırda Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)**, C. IV, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969, s. 1490; Fethi Tevetoğlu'da eserinde aynı hatırıta yer vermiş ancak hatıranın sahibi ile ilgili bilgi vermemiştir. Bkz. Fethi Tevetoğlu, **Hamdullah Subhi Tanrıöver**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 107-109.

³⁵¹ Sarıay, **age**, s. 52; 190 Askerî Tıbbiyelinin devrin fikir adamlarına göndermiş olduğu mektubun metni için bkz. Akçura, **age**, s. 215-216.

³⁵² Türk Ocağı'nın fiilen kuruluş tarihi olarak Akçura, resmen kuruluşundan yaklaşık dokuz ay önce 20 Haziran 1911'de gerçekleştiğini belirtmektedir. Akçura Türk Ocağı'nın ilk idare merkezinin Şeref Sokağında 5 numaralı ev (Akçuraoğlu Yusuf Bey'in oturduğu pansiyon) olduğunu belirtmektedir. İdare merkezi resmi olarak kuruluşu kadar birkaç kez değiştirilmiş bu arada yapılan görüşmeler neticesinde cemiyetin nizamnamesinin hazırlandığını da belirtmektedir. Bkz. Akçura, **age**, s. 218-219.

³⁵³ Akçura, **age**, s. 218; Üstel, **age**, s. 55;

Tanîn Gazetesi aracılığıyla duyurulmuştur³⁵⁴. Türk Ocağı'nın kuruluşu Balkan Harbi'nin hemen öncesine rastlamıştır. Balkan Harbi başladığında henüz tam olarak teşkilatlanamamış³⁵⁵ bir örgüt olan Türk Ocağının Harp döneminde gerçekleştirdiği faaliyetlerde bu durumda göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

1.8.5. İşçi (Amele) Cemiyetleri

Osmanlı Devleti'nde ilk sanayileşme çalışmaları 19. Yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmeye başlamış³⁵⁶, bu dönemde öncelikle devlet eliyle ve buna paralel olarak ortaya çıkan özel sanayi kuruluşlarının ortaya çıkması³⁵⁷ doğal olarak bir işçi sınıfının doğuşuna neden olmuştur. II. Meşrutiyet dönemine gelene kadar Osmanlı Devleti'nde ciddi bir işçi örgütlenmesinden bahsetmekte pek mümkün görünmemektedir³⁵⁸. Osmanlı Devleti'nde ilk işçi örgütlenmesi olarak daha çok 1871 yılında kurulan Ameleperver

³⁵⁴ Türk Ocağının kuruluşu Türk Yurdu Mecmuasında şu şekilde duyurulmuştur: “18 Mart 1328 tarihli Tanîn'de büyük bir sevinçle şu satırları okuduk: Bi-mennihi'l-kerim teşekkül eden Türk Ocağı'nın hükümetten müsaadesi istihsal edildiği ilân olunur. Murahhas-ı mesul: Kâhya Emin Ağaoğlu Halis Turgut.” Bkz. Türklük Şuunu – Türk Ocağı, **Türk Yurdu**, Y. 1, S. 10, 22 Mart 1328 (4 Nisan 1912), s. 170; Üstel, **age**, s. 55; Sarıнай, **age**, s. 127; Tevetoğlu Türk Ocağı'nın resmi olarak kuruluş tarihinin 9 Mart 1328 (22 Mart 1912) olduğunu ileri sürmektedir. Bu bilgiyi ise Mehmed Emin Yurdakul, Ferid Cansever ve Hamdullah Subhi Beylere dayandırmaktadır. Bkz. Tevetoğlu, **age**, s. 108.

³⁵⁵ Türk Ocağı'nın kuruluşu Balkan Harbi'nin hemen öncesinde gerçekleştiğinden Harbin getirdiği olumsuz havasında etkisiyle teşkilatlanması daha çok Balkan Harbi sonrasında gerçekleşmiştir. Sarıнай ve Üstel Yusuf Akçura'nın daveti üzerine 1912'de Ocağa üye olan Hamdullah Suphi'nin 776 numaralı üye olduğunu belirtirler. 1917'de Türk Ocağına üye olan Miralay İsmet İnal (İnönü)'ün 2320 numaralı üye olması Ocak üyelerinin artışıyla ilgili bir fikir verebilir. Sarıнай ayrıca üye sayısının I. Dünya Savaşı öncesinde hızla artmış olduğunu belirterek, yine bu dönemde İstanbul dışında da Türk Ocağı şubelerinin açılmaya başlandığını belirtir. Bkz. Sarıнай, **age**, s. 134; Üstel, **age**, s. 59.

³⁵⁶ Osmanlıda batı tarzı sanayileşme Tanzimât öncesi döneme kadar götürülebilir. III. Selim'in “Nizam-ı Cedid” oluşturma hareketi askeri sanayi alanında Avrupa sanayi tekniklerinin kullanılmaya başlandığı ilk dönem olarak görülmektedir. Ancak II. Mahmud iktidarının ilk döneminde Yeniçeri baskısı sanayileşme hamlesini durdurmuş, 1829 sonrasında ortaya çıkan rahat ortam sanayileşmeyi hızlandırmıştır. Gerçek anlamda Osmanlı Devleti'nde sanayileşme ise Tanzimât sonrasında gerçekleşecektir. Bkz. M. Şehmus Güzel, **İşçi Tarihine Bakmak**, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2007, s. 56-58; İlhan Tekeli; Selim İlkin, “Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Nafia Programları ve Teknoloji Gelişimi Üzerine”, **Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi**, S. 3, Nisan 1992, s. 35-36; Sefer Şener, “Osmanlı Sanayileşme Süreci ve Bu Süreçte Özel Girişimin Rolü”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 9, S. 3, Y. 2007, s. 61.

³⁵⁷ 19. Yüzyıldan itibaren büyük çaplı sanayi kuruluşlarının kurulmasına yönelik adımlar atılmış, bu konuda öncülüğü ise bizzat devlet üstlenmiştir. Yine bu dönemde özel sektörde sanayi alanında gelişmesine yönelik teşviklere başvurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şener, **agm**, s. 64-73; Fatih Dağlıbağ, “Osmanlı Devleti'nde Sanayi Finansman Metodu Olarak Fabrika İmtiyaz Sistemi”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 62, S. 2, Y. 2012, s. 201-210.

³⁵⁸ Alkan II. Meşrutiyet'in ilanına kadar kimi işçi örgütlenmelerinin olduğundan bahsedilmekle birlikte bunların varlığı ile ilgili kuşkuvarın olduğundan bahsetmektedir. Bkz. Alkan, “Sivil Toplum Kurumlarının Hukuksal Çerçevesi 1839-1945”, s. 59; Ancak II. Meşrutiyet öncesinde işçi örgütlenmesi olabileceğine dair 1845 tarihli bir Polis Nizamı'nda “...amele ve işçi makûlelerinin ve cemiyetlerinin def' ve izalesi ile ihtilal vukuunun önün gestirilmesi” ifadelerine yer verilmesi bu tür örgütlerin daha erken dönemde bulunabileceği şüphesini uyandırmaktadır. Bkz. Kurthan Fişek, **Türkiye'de Devlet – İşçi İlişkileri Açısından Devlete Karşı Grevleri Kritik Tahlili**, Sevinç Matbaası, Ankara 1969, s. 25.

Cemiyet³⁵⁹ gösterilse de bu cemiyet işçi hakları için mücadele eden bir örgütten çok bir yardım kuruluşu hüviyetine sahiptir. Gerçek anlamda ilk işçi örgütlenmesi ise 1895 yılında Tophane işçileri tarafından gizlice kurulan Osmanlı Amele Cemiyeti (Amele-i Osmanî Cemiyeti) dir. Kısa ömürlü olan bu cemiyeti takiben II. Meşrutiyet dönemi öncesinde 1901 yılında Selanik'te Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti ve İstanbul'da fırın işçileri tarafından kurulan Hamurkâr Cemiyeti³⁶⁰ takip edecektir.

Ancak Osmanlı Devleti'nde batı tarzından güçlü bir sanayinin ortaya çıkmaması işçi sınıfının da güçlü yapıya kavuşmasını engellemiştir. Genel nüfus içerisinde oldukça az bir nüfusa³⁶¹ sahip olan işçi sınıfının büyük bölümünü ise Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıklardan oluşturmaktaydı.

İşçi örgütlenmelerinin oldukça az olduğu II. Meşrutiyet öncesi dönemde işçiler tarafından hatırı sayılır sayıda grevin gerçekleştirilmesi ilgi çekicidir. Ereğli Kömür Havzası'nda çalışan işçiler tarafından 1863'de gerçekleştirilen grev ile 1872 yılında Kasımpaşa Tersanesinde çalışan işçilerin gerçekleştirdikleri grevler bunların ilk örneklerindendir³⁶². II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen dönemde birçok grev yaşanmıştır. Bu grevler genellikle demir yolları, tersaneler, deniz yolları, tütün işletmeleri gibi yerlerde çalışan işçiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Grevlerin gerçekleştirilmesinin nedenleri arasında düşük ücret, hafta sonu tatillerinin verilmemesi, ustabaşılardan görülen baskı gibi nedenler etkili olmuştur³⁶³. Grevler beraberinde devlet tarafından tedbirleri de getirmiştir. Özellikle 1908'de Meşrutiyet'in ilanı sonrasında ülke genelinde demiryolu,

³⁵⁹ Sibel Kalaycıoğlu vd, "Değişen İşçilik ve Sendika", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 25, S. 1, Haziran 2008, s. 80; Alkan, "Sivil Toplum Kurumlarının Hukuksal Çerçevesi 1839-1945", s. 59; H. Yunus Taş, "Toplumsal Sınıfların Değişim Sürecinde Sendikalar ve Sendikaların Geleceği", **Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, S. 1, Y. 2012, s. 69.

³⁶⁰ Adnan Mahiroğulları, "Osmanlı Döneminde Kurulan İki İşçi Cemiyeti (Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti İzmir Elbise Amelesi Cemiyeti)", **Çalışma ve Toplum**, S. 46, Y. 2015/3, s. 12.

³⁶¹ Osmanlı Devletinde işçi sınıfının mevcudu hakkında bilgi veren Koç, 1913 yılında Osmanlı Devletinde sanayi kuruluşlarında çalışan işçi sayısının 44 bin kişi olduğunu belirtmektedir. Bkz. Yıldırım Koç, "II. Abdülhamit İttihad ve Terakki ve Osmanlı İşçi Sınıfı", **Bilim ve Ütopya Dergisi**, S. 233, Kasım 2013, s. 3.

³⁶² Farklı kaynaklarda Osmanlı Devletinde ilk işçi grevinin 1872 yılında Kasımpaşa Tersanesi işçileri tarafından gerçekleştirilen grev olduğu ifade edilse de Güzel, bundan önce de grevlerin gerçekleştiğinden bahsetmektedir. Güzel, **age**, s. 68-69; Kasımpaşa Tersanesi işçileri tarafından 1872'de gerçekleştirilen grev ise Tersanede çalışan Hıristiyan ve Müslüman işçilerin üç ay boyunca maaşlarını alamamaları üzerine önce Bahriye Nezareti, Bâb-ı Âli ve Sadrazama ve nihayet Padişah'a yaptıkları başvurulardan bir sonuç elde edemeyince başlattıkları grev olarak ortaya çıkmıştır. Bu grevi aynı yılın Temmuz ayı içerisinde Beykoz Deri ve Kundura işçilerinin gerçekleştirdiği grev takip etmiştir. Bkz. Fişek, **age**, s. 26.

³⁶³ Alpaslan Işıklı, **Sendikacılık ve Siyaset**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s. 418; 1876'da Küçük Araba ve Omnibüs İşletmesindeki eylemler, yine aynı yıl içerisinde maaşlarını 9 aydır alamayan işçilerin Haydarpaşa – İzmit Demiryolu eylemleri ile Tersane, Darphane, Fişekhane gibi işletmelerde bulunan işçilerin eylemleri dikkat çekicidir. Bu eylemlerle ilgili geniş bilgi için bkz. Güzel, **age**, s76-78.

tütün gibi sektörlerde birçok grevler meydana gelmiştir³⁶⁴. Hükümet artan grevlere karşı bir önlem olarak “Ta’til-i Eşgâl Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat”³⁶⁵ adıyla 1908’de önce kanun hükmünde kararname olarak çıkarılmış, ardından 1909’da meclisten geçirilerek kanun haline getirmiştir. İşçi protesto ve grevlerine karşı hükümet tarafından bu tür önlemlerin alınmış olması, bu dönemde işçi grev ve protestolarının en azından hükümet nezdinde önem arz ettiğini göstermektedir.

II. Meşrutiyet döneminde işçi örgütlenmesi olarak karşımıza çıkan cemiyetlerden ilki eski Osmanlı Amele Cemiyeti üyelerince Ağustos 1908’de oluşturulan Osmanlı Terakkî-i Sanayi Cemiyeti’dir. Bu cemiyeti, 1909’da Mürettibini Osmaniye Cemiyeti³⁶⁶ takip edecektir. Osmanlı Terakkî-i Sanayi Cemiyeti üyelerinden bir kısmının askerlerden oluşması ve cemiyetler kanununa uygun olmamasından dolayı ömrü uzun olmayacak, Nisan 1910’da Cemiyet kapatılacaktır. Bu cemiyetin kapatılmasından sonra yerine Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti kurulacaktır³⁶⁷. Bu döneme ait diğer işçi örgütlenmelerine bakıldığında, Şark ve Anadolu demiryolu işçileri tarafından kurulan Şark Şimendiferleri

³⁶⁴ Fişek, Meşrutiyet’in ilanından sonra 27 grevin meydana geldiğinden bahsetmektedir. İstanbul Tramvay İşçileri Grevi, Selanik Tütün Ticarethaneleri Grevi, Anadolu Demiryolları İşçi ve Müstahdemleri Grevi, Rumeli Şimendifer İşçileri Grevi, Fırın İşçileri Grevi, Adana Pamuk İşçileri Grevi, Selanik Şekerciler grevi, Selanik Lokanta ve Gazino Garsonları Grevi, Ereğli Kömür Havzası işçileri grevi gibi birçok grev gerçekleşmiştir. Grevlere ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Fişek, *age*, s. 27-30; 1908 yılında gerçekleşen grevlere örnek oluşturması açısından “Gümrük Hamalları Grevi” için bkz. Cem Doğan, “II. Meşrutiyet Dönemi Çalışma Hayatına Bakışlar: Gümrük Hamalları Grevi Örneği”, *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya 2013, 539-547; II. Meşrutiyet döneminde gerçekleşen grevlerle ilgili olarak Sülker, 1908’de 27, 1909’da 2, 1910’da 7 ve 1911’de 9 önemli grevin gerçekleştiğinden bahsetmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Sülker, *100 Soruda Türkiye’de İşçi Hareketleri*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1976, s. 17-18.

³⁶⁵ Cem Doğan, “Türk İş Hukuku ve Çalışma İlişkileri Alanına Uzlaştırma Kurulunun Girişi: Ta’til-i Eşgâl Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 31, Bahar 2012, s. 274; Bkz. Alkan, “Sivil Toplum Kurumlarının Hukuksal Çerçevesi 1839-1945”, s. 59; “Ta’til-i Eşgâl Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat”, “Ta’til-i Eşgâl Kanunu” , Kanun Layihası ile ilgili meclis görüşmeleri, kanunla ilgili çıkarıldığı dönemde yapılan yorumlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. A. Gündüz Ökçün, *Ta’til-i Eşgal Kanunu 1909 Belgeler – Yorumlar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.

³⁶⁶ Kurthan, *age*, s. 30.

³⁶⁷ Cevdet Kırpık, *Osmanlı Devleti’nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y. Doktora Tezi, Isparta 2004, s. 200; Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti Nizamnamesinin ikinci maddesinde cemiyetin kuruluş maksadı şu şekilde ifade edilmektedir: “Memalik-i mütemeddinede meşhud-ı basara-i hayret ve takdirimiz olan terakkiyat fenn ve san’at sayesinde husule geldiği bedihi olduğundan işbu terakkiyattan memleketimiz san’atkârlarını da haberdar etmek için cemiyet tarafından sanayie müteallik kulüb ve resail terceme ve te’lif olunarak gazetelerde neşr ve gece dersleri ve konferanslar tertib olacağı gibi inde’l hâce tatbikat-ı amelîyede bulunmak üzere imâlahâne küşâdına hahi gayret edilecektir.” Bkz. *Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti Nizamnamesi*, Keteon Bedrusyân Matbaası, Dersaadet 1329, s. 1; Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti’nin nizamnamesi Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege koleksiyonunda bulunmaktadır. Ancak burada bulunan nüshanın kapağında basım yeri ve matbaa bilgilerine yer verilmemiştir. Burada bulunan nüshanın kapağının üzerinde cemiyetin mührü yer almaktadır. Zafer Toprak’ın Cemiyetler kanununu ele aldığı çalışmasında bahse konu olan cemiyetin nizamnamesinin kapağı ve kuruluş amacını içeren ilk maddeye yer verilmiştir. Bkz. Toprak, *agma*, s. 208.

Müstahdemlerin Teavün Cemiyeti, İstanbul basın işçileri tarafından kurulan Mürettibin-i Osmaniye Cemiyeti ile yine İstanbul'da bulunan vapur makinistleri tarafından kurulan "Makinistler Cemiyeti"³⁶⁸ önemlidir. II. Meşrutiyet döneminde işçilerin oluşturdukları cemiyetler dönemin ruhuna uygun olarak hürriyet ortamının getirdiği bir rahatlıkla teşekkül etmişler ancak 1908'de itibaren işçilerin sık sık greve gidişi ise hükümeti harekete geçirerek bir tedbir olması açısından Ta'til-i Eşgâl Kanunu'nun çıkarılmasına neden olmuştur. Çıkarılan kanundan da hareketle bu dönemde kurulan işçi cemiyetlerinin bir güç odağı haline geldiğini söylemek mümkündür.

Ancak en azından Balkan Harbi öncesinde Osmanlı Devleti'nde modern manada bir işçi sınıfının olduğunu söylemek oldukça güçtür. Osmanlı işçi sınıfının bu dönemdeki genel durumu ile ilgili bir değerlendirme yapan Koç, "Osmanlı İmparatorluğu'nda bazı işletmelerde yabancı işçi çalıştırılıyordu. Bu işçilerin ücretleri genellikle Osmanlı vatandaşlarının ücretlerinden yüksekti. Yabancı uyruklu işçilerle Osmanlı uyruğu işçiler arasında yaygın yakınlaşma ve ortak örgütlenmeler gerçekleşmedi. Demiryolu inşaatlarında, madenlerde, bankalarda da yabancı uyruklu vasıflı işçiler, ustalar, teknisyenler, mühendisler çalışıyordu. Osmanlı işçi sınıfında bu dönemdeki katmanlaşma, ulus ve etnisite ile yakından bağlantılıydı ve katmanlar arasındaki çelişkiler hem işyerlerindeki konum farklılıklarının, hem de bu dönemde keskinleşen ulusal ve etnik zıtlıkların sonucuydu. En üst katmanda, yabancı işçiler vardı. Bunlar diğer işçilere göre çok yüksek ücret alıyorlardı ve işverene çok yakındılar. Bu nedenle özellikle Müslüman işçilerle ciddi sorunlar yaşıyorlardı. Yabancı işçilerin altındaki tabakada Rum ve Ermeni işçiler vardı. Rum ve Ermeni millî hareketleri, Avrupa ve ABD tarafından destekleniyordu. Rum ve Ermeni işçilerin yabancı işçilerle ilişkileri iyi, Müslüman işçilerle kötüydü. Osmanlı memurları ve çeşitli etnisitelerden Müslüman ve Yahudi işçilerin tam mülksüzleşmiş olanları bir alt tabakayı oluşturuyordu. Onların altında da yarı-mülksüzleşmiş, dönem dönem geçici işçilik yapan Müslüman işçiler bulunuyordu. Rum,

³⁶⁸ Meşrutiyet'in ilanı sonrasında ortaya çıkan hürriyet ortamı bu dönemde hızlı bir sendikalaşma sürecini doğurmuştur. Örnek oluşturması açısından 1910 yılı ortalarında Osmanlı Devletindeki işçi örgütlenmelerinin durumu şu şekildedir. Sendikalarda örgütlenmiş işçi grupları İstanbul'da marangozlar, terziler, Anadolu demiryolları memur ve müstahdemleri; Selanik'te tütün işçileri, Osmanlı Tütün rejisi işçileri, pamuk ipliği işlerinde çalışanlar, yükleme işçileri, Selanik – Manastır demiryolu memur ve müstahdemleri; Rumeli'de birçok bölgede çalışan tütün işçileri; İzmir'de yükleme işçileri, demiryolu işçileri; Zonguldak'ta maden işçileridir. Buralardaki sendikalı işçilerin sayısı 150 bin kişi civarındadır. Sendikalar dışında İstanbul'da fırıncılar, tramvay işçileri, matbaa işçileri; Selanik'te marangozlar, şark demiryolları memur ve müstahdemleri, İzmir'de tütün rejimi işçileri de çeşitli cemiyetler altında birleşmişlerdir. Bkz. Canan Koç; Yıldırım Koç, **Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi**, Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları, Ankara 1976, s. 49-50.

Ermeni ve Yahudi işçilerde işçilik bilinci gelişmişti; sınıf bilinci geliyordu. Ancak bu dönemde yaşanan etnik zıtlaşmalar, bilinçli Ermeni ve Rum işçilerde bile etnik kimliğin sınıf kimliğinin önüne geçmesine neden oluyordu. Müslüman işçilerin önemli bir bölümü vasıfsız ve geçici işçiydi. Bu işçilerin bir bölümünde işçilik bilinci bile yeterince gelişmemişti.”³⁶⁹ demektedir. Bu bilgilerden hareketle Osmanlı Devleti’nde gerçek anlamda bir işçi sınıfının varlığından bahsetmekte pek mümkün görünmemektedir. Balkan Harbi gibi önemli bir olayda Osmanlı Devleti vatandaşı olan ancak Rum, Bulgar gibi Osmanlı Devleti’nin karşısında savaş veren milli devletlerle ünsiyet bağları olan azınlık unsurlardan gelen işçilerin savaşta Osmanlı taraftarı bir tutum sergilemesi pekte mümkün görünmemektedir.

1.8.6. Kadın Cemiyetleri

II. Meşrutiyet döneminde toplumun farklı kesimlerinde olduğu gibi kadınlarında cemiyetler kurmasına zemin hazırlamıştır. Aslında Osmanlı Devleti’nde kadın cemiyetlerinin geçmişini Tanzîmât dönemine kadar götürmek mümkündür. Nitekim 1853-1856 yılları arasında gerçekleşen Kırım Harbi sırasında yaralı askerlere ve göçmenlere yardım etmek amacıyla İstanbul’a gelen yabancı kadınların faaliyetleri, savaş alanlarında yaralı askerlere bakacak Müslüman kadınların bulunmadığı şikâyetine neden olmuştur. “Neden Müslüman kadınlar hastabakıcılık yapmıyor, askere yardım etmiyor evlerine kapanıp oturuyor”³⁷⁰ soruları ve göçmenlerin sıkıntıları kadın örgütlenmelerini hızlandırmıştır. Bu alanda ilk kadın cemiyetlerinden birisi 1876’da Bosna ve Sırbistan olaylarında yaralanıp, İstanbul’a getirilenlere yardım etmek amacıyla kurulmuş olan “Yaralılara Yardım Komitesi”³⁷¹ dir. Bu dönemde kadın örgütlenmesi siyasi ve sosyal şartlar³⁷² gereğince oldukça sınırlı kalmıştır.

³⁶⁹ Koç, **agm**, s. 3.

³⁷⁰ Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s. 36.

³⁷¹ Tanzîmât döneminde Yaralılara Yardım Komitesi dışında yine aynı dönemde yaralılara yardım amacıyla kurulan “Ermeni Kadınlar Komitesi”, Bulgar hanımlarından Neda Paposov başkanlığından oluşturulan yardım heyeti bu tür örgütlenmelere örnektir. Yine 1896’da Müslüman kadınlar tarafından Yunan harbi dolayısıyla askerler için büyük bir yardım kampanyası düzenlenmiştir. Bu dönem kadın örgütlenmesinde en göze çarpan unsurlardan birisi örgütlenmede yer alan kadınların büyük çoğunluğunun İstanbul’un tanınmış ailelerinden gelen kadınlar tarafından oluşturulmasıdır. Mesela Yaralılara yardım Komisyonu’nun başkanlığına Mithat Paşa’nın eşinin getirilmesi gibi. Bkz. Kaplan, **age**, s. 37-38.

³⁷² Tanzîmât döneminde kadınların sosyal hayatta aktif rol üstlenmediği görülür. Bu dönemde kadınlara hakları konusunda bir takım kanuni düzenlemeler yapılmış olmasına rağmen bu dönemde batılılaşma çabaları kadınlar açısından moda olarak algılanmıştır. Ayrıca Tanzîmât döneminde modernleşmeye yönelik atılan

Osmanlı Devleti'nde kadın örgütlenmeleri ve cemiyetleşme sürecinin asıl güçlendiği dönem II. Meşrutiyet dönemidir. Ortaya çıkan Hürriyet ortamı siyasi örgütlenmeden, işçi örgütlenmelerine, ideolojik cemiyetlerden, kültür cemiyetlerine kadar pek çok alanda örgütlenmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu uygun ortam doğal olarak kadın örgütlenmelerini de beraberinde getirecektir.

Ancak Meşrutiyet döneminin getirdiği hürriyet ortamı bile kadınlar için bütün sorunların halli anlamına gelmemiştir. Nitekim Osmanlı toplum hayatı açısından Müslüman kadınlara³⁷³ göre Gayrimüslim kadınların görece haklar bakımından daha rahat bir durumda olduğu söylenebilir. Ayrıca bu dönemde Rumeli'de yaşayan bir kadının Anadolu'da yaşayan bir kadına göre toplum hayatındaki konumu farklılık arz etmektedir.

Meşrutiyet dönemi kadınının toplum hayatında aktif rol üstlenebilmesi için aşmak zorunda olduğu pek çok sorun bulunmaktadır. Bu sorunlardan belki de en önemlisi gelenekler ve Osmanlı toplumunda yerleşmiş olan İslam anlayışıdır. Bu dönemde farklı fikir mahfillerine mensup olmalarına rağmen birçok Osmanlı aydınının anlaştıkları nokta İslamiyet'in kadınlara pek çok haklar verdiği ancak, İslam'ın yanlış yorumunun bir neticesi olarak kadınların toplum hayatının dışına itildiğidir³⁷⁴. Kadınların toplum hayatına katılımında meydana gelen sorunlar toplumun kadına bakışı merkezde olmak üzere, birçok alanda kendisini göstermiştir. Nitekim II. Meşrutiyet döneminde kadınlar;

adımlar kadın haklarını pek fazla etkilememiş, kadınların toplumsal statüsünde eskince göre değişim görülmemiştir. Bkz. Sibel Dulum, **Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü eğitim ve Çalışma Hayatı (1839-1918)**, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2006, s. 20.

³⁷³ Burada özellikle Müslüman kadın vurgusunu yapmamızda ki maksat Azınlık unsurlara mensup kadınların toplum hayatında yer alma yada cemiyetleşme noktalarında Müslüman kadınlar ölçüsünde sorun yaşamamalarıyla ilgilidir. Tunaya, "Müslüman olmayan kadınlar için sorun çözülmüştü. Asıl sorun, Türk-İslam toplumları içinde zorluklar doğurmuştur." diyerek Müslüman kadınların henüz haklar elde etme konusunda ciddi sıkıntılar içerisinde olduğunu belirtmektedir. Tunaya'ya bu dönemde Osmanlı toplumunda kadınların durumlarıyla ilgili coğrafi farklılıklar olduğundan da bahisle Rumeli'de yaşayan bir kadını Anadolu'da yaşayan bir kadının toplum hayatı açısından türdeşlik ve özdeşlikten yoksun olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1**, s. 476.

³⁷⁴ II. Meşrutiyet dönemi kadın sorunları üzerine önemli tespitleri bulunan Şefika Kurnaz, devrin aydınlarından yaptığı alıntılarla meseleyi değerlendirmiştir. Kurnaz, Celâl Nuri'den yaptığı bir alıntıda, kadınlara hakların verilmesi konusunda en önemli engelin gelenekler olduğunu ifade etmektedir. Celal Nuri "Kadın bugünkü haliyle ne annelik, ne eğiticilik, ne eşlik, ne hayat arkadaşlığı görevi yapabilir. Kadının katılımı olmadan bir toplum ilerleyemez." demektedir. İslam ve kadın meselesine İslamcı aydınlar kadın ve erkeklerin birbirine eşit olduğunu, ancak arada nüansların var olduğunu söylemişlerdir. Türkçü aydınlardan Ziya Gökalp ise bu konuda düşüncesi kadınların hakir görülmesinin sebebi Kuran'ın ilkeleri değil, onu yanlış tefsir edenlerin sözleridir. Kadın sorunları ve hakları konusunda gelenekler ve İslam merkezli tartışmalar iel aydınların görüşleri ile ilgili olarak Bkz. Şefika Kurnaz, **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1996, s. 23;27; 29.

eğitim'den³⁷⁵, aile hayatına, çok kadınla evlikten, boşanma hakkına, tesettürden³⁷⁶, kadının toplum ve çalışma hayatındaki³⁷⁷ statüsüne, hatta siyasete aktif katılımına³⁷⁸ kadar birçok sorunla uğraşmak zorunda kalmışlardır. Kadın hakları merkezinde³⁷⁹, ütün bu sorunlar, sorunlar üzerine tartışmalar bir bakıma kadın hareketinin güçlenmesi durumunu da getirmiştir.

Kadın hakları konusunda en çok çaba sarf eden İttihad ve Terakki olmuştur. Nitekim iktidarda kaldığı dönemde başardığı en önemli işlerden birisi budur. İttihatçı yazarların açtığı yoğun bir kampanya neticesinde, özellikle Türkçü aydınlar İslami kuralları yeni yorumlardan geçirerek ve “İçtimaî Usul-ı Fıkh kapısı açarak, bu alanda reform yolunu açmışlardır. Bir örnek oluşturması açısından cevaz yoluyla çok kadınla evliliğin engellenebileceğini ileri sürmüşleridir³⁸⁰. Aslında dönemin bir kısım İslamcı

³⁷⁵ II. Meşrutiyet döneminde eğitim alanındaki değişimler de kadınlar için dönüm noktası olmuştur. Eğitim yaygınlaştırılmış, ilköğretim zorunlu ve parasız olmuş ve eğitimde birliğin sağlanması için çalışılmıştır. Bu arada da kızlar için rüştiyeden sonra gelen idadi mektebi bunu takip eden zamanda da beş yıllık kız muallim mektepleri açılmıştır. 1913-1914 öğretim yılında ilk kız lisesi İstanbul'da açılmıştır. Bu dönemde sayıları giderek çoğalan kız idadileri ve kız öğretmen okulları ve kadınların yoğun isteği ile kadının yüksek öğrenim hakkı gündeme gelmiş ve 1917'de Dârü'l-fünûn Konferans Salonu'nda haftada dört gün verilen ve kadınların büyük ilgisi ile karşılanan derslerle başlayan girişim 1914'te ilk kız üniversitesinin açılmasıyla sonuçlanmıştır. Bkz. Nilüfer Özcan Demir, “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 16, S. 2, Aralık 1999, s. 112.

³⁷⁶ Aile hayatı, çok kadınla evlilik, boşanma hakkı ve tesettür gibi II. Meşrutiyet döneminde kadınları ilgilendiren sorunlar ve bu konuda farklı fikirlerden gelen aydınların görüşleriyle ilgili bkz. Kurnaz, **age**, s. 41-60.

³⁷⁷ Kadınların çalışma hayatında yer alması gerektiği düşüncesi iki farklı açıdan değerlendirilebilir. Bunlardan birincisi uzun süren savaşlar esnasında erkeklerin çalıştıkları sektörlerde meydana gelen boşluk ve bunun ekonomik kayıplara neden olmasıdır. Kadınların çalışma hayatına dâhil olması bu sorunu büyük oranda ortadan kaldıracaktır. Ayrıca kadınların çalışma hayatında yer alması ekonomik bağımsızlıklarını elde etmelerine neden olacaktır. Bkz. Dulum, **agt**, s. 60; Kadınların çalışma hayatına dahil olması gerektiğini savunan batıcı aydınların fikirlerini anlayabilmek açısından Mehmed Hâdi'nin görüşünü vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Mehmed Hâdi, “Bir cemiyetin endâm-ı mevcudiyetini teşkil eden kadınlar isbât-ı hayat etmedikce, o cemiyetin bir gözü kör, bir kulağı sağır, bir bacağı kötürümdür” demektedir. İslamcı aydınlar ise evin geçimini sağlama vazifesinin erkeğe ait olduğunu, kadının böyle bir vazifesi olmadığından dışarıda çalışmasına gerek olmadığını savunmuşlardır. Türkçüler ise Kadın'ın hemen her alanda çalışması gerektiği fikrindedirler. II. Meşrutiyet döneminde kadınların çalışma hayatında yer almasıyla alakalı tartışmalarla ilgili bkz. Kurnaz, **age**, s. 64-65; 68.

³⁷⁸ Türkçüler ve Batıcılar kadının siyasi hayatta yer alması gerektiği fikrinde anlaşmışlardır. İslamcılar ise açık bir şekilde kadınların siyasi hayatın dışınca yer alması gerektiğini savunmuşlardır. Bkz. Kurnaz, **age**, s. 71; Kadınların siyasi hayatta yer almasıyla ilgili olarak Konan şu bilgileri vermektedir: “II. Meşrutiyetin ilanı ile İttihad ve Terakki partisinin kadını parti politikası içine almasıyla da kadınlar erkeklerle daha eşit olmak için mücadeleye girmişlerdi. Cevdet Paşa'nın kızı Emine Seniye, partinin çalışmalarında faal olarak görev almıştır. Artık kadınlar seçme ve seçilme hakkından da bahsetmeye başlamışlar ama aktif olarak henüz siyaset yapmamışlardır.” Bkz. Belkıs Konan, “Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 60, S. 1, y. 2011, s. 164.

³⁷⁹ Tunaya İttihad Terakkinin kadın hakları ve sorunları ile ilgili fikirlerinin olduğunu ifade ettikten sonra diğer siyasi partilerin bu kadar önem vermediklerini dile getirir. Ayrıca doğal özgürlüklere sahip olduğu görüşü, Kânûn-ı Esâsî'de yer almasına rağmen İslamcı cephe tarafından engellendiğini de belirtir. Bkz. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1**, s. 476

³⁸⁰ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1**, s. 476;

görüşe mensup aydını da tek eşle evliliği desteklemiştir. Ahmed Hamdi (Akseki) tek eşliliğin İslam açısından daha uygun olduğuna dair geniş bir yazı kaleme almıştır³⁸¹.

II. Meşrutiyet döneminde kadınların toplum hayatında aktif rol almaya yönelik faaliyetlerini iki farklı alanda toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi, kadınlarla ilgili gazete ve mecmualardır³⁸². İkincisi ise kadınlar tarafından oluşturulan cemiyetlerdir.

Bu dönemde kurulan kadın dernekleri kuruluş amaçları ve faaliyetleri açısından birbirinden farklılık arz etmektedir. Cemiyet faaliyetlerinde bulunup, çalışma hayatına atılan kadınlar kurdukları cemiyetler aracılığıyla yardım amaçlı paralar toplayarak bu paraları daha çok kadınların eğitiminde ve kadın haklarını savunma yolunda kullanmışlardır. Bu dernekler yardım, eğitim, kültür amaçlı dernekler olabildiği gibi, içlerinde ülke savunmasına katkıda bulunan derneklerle siyasal partilerin kadın dernekleri de vardır³⁸³.

Meşrutiyet döneminde kadın cemiyetleri içerisinde kuruluş amacı bakımından devlet ve orduyu desteklemeye yönelik cemiyetler vücuda getirilmiştir. Bu cemiyetlerden birisi olan İttihad ve Terakki Kadınlar Şubesi 1908'de kurulmuştur. Bu cemiyetin kurucuları arasında İttihad ve Terakki içerisinde önemli rol üstlenen Emine Semiye ve Seniye hanımlar yer almıştır. Seniye hanım daha kıdemli ve aktif olmasına rağmen tahsili eksik olduğundan başkan yardımcısı olmuştur³⁸⁴. Bu dönemin önemli kadın cemiyetlerinden bir diğeri de Hıdmet-i Nısvan Cemiyet-i Hayriyesi'dir. 1908'de Edirne'de askerlere yardım amacıyla kurulmuştur. Emine Semiye Hanım bu cemiyet'in hem

³⁸¹ Aksekili Ahmed Hamdi, "İslamiyet ve Taaddüd-i Zevcâd - 5", **Sebilürreşad**, 23 Rebi'ül-evvel 1332 (6 Şubat 1329), C. 12, Aded 284, s. 379-381.

³⁸² II. Meşrutiyet döneminde kadınlar tarafından alınan gazete imtiyazlarını toplamı 17'dir. Bunlardan 11 gazete imtiyazı Müslüman, 7 gazete imtiyazı ise Gayrimüslim kadınlar tarafından alınmıştır. Bu dönemde kadınlarla ilgili olan gazete ve mecmualar şunlardır: Arnavud Kadınlar, âsâr-ı Nisvân, Genç Kadın, Genç Kızlar Âlemi, Hanım, Hanım Duygusu, Kızlar Âlemi, Küçük Hanım, Şûrâ-yı Nisvân, Kadın Duygusu, Kadın Dünyası, Kadın Hayâtı, Kadın Kalbi, Kadınlık Hayatı, Kadınlar Âlemi, Hanımlara Mahsus, Hanımlar Âlemi, Aile Hayatı, Aile Ocağı, Anne Bebek Mecmuası'dır. Bkz. Ahmet Ali Gazel; Şaban Ortak, "İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar (1908-1927)", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 7, S. 1, Y. 2006, s. 226-227.

³⁸³ Konan, **agm**, s. 164.

³⁸⁴ Cemiyet hakkında fazla bir malumat bulunmadığını belirten Tunaya "Askerlere yardım beyânâmesinden" yola çıkarak 1908'de kurulmuş olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.1, s. 480; Kurnaz, *age*, s. 194. Kurnaz bu cemiyetin kurucuları olarak Emine Semiye ve Seniye hanımları göstermektedir. Bkz. Şefika Kurnaz, Osmanlı Kadın Hareketi'nin Öncü İsimlerinden Emine Semiye'nin Siyasal Portresi", **38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, C. IV, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Yayınları, Ankara 2012, s. 1998-1999; Şefika Kurnaz, "Siyasal Tarihimizin İsimli Kahramanlarından: İttihatçı Seniye Hanım", **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, Tunca Kortantaner Özel Sayısı II, Volume 2/4, Fall 2007, s. 626.

kurucusu hemde başkanı olmuştur. Cemiyet'in başkan yardımcılığını Madam Fındıklıyan, sekreteri Dilber Hanım'dır³⁸⁵. Teal-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti ise İttihad ve Terakki himayesinde kurulan kadın cemiyetlerinden birisidir. 1910'da Selanik'te kurulan cemiyet'in kurucusu ve başkanı Nesime Yusuf Hanım'dır. Amacı Osmanlı hanımlarını yüceltmek olarak belirlenen cemiyetin, programında önce devlete Nevzad-ı Vatan adını verecekleri bir savaş gemisi hediye etmek, sonrada doğum evleri, atölyeler, kız okulları açmak, Hilâl-i Ahmer'e yardım etmek gibi hususlar yer almaktadır³⁸⁶.

II. Meşrutiyet döneminin en önemli kadın yardım cemiyetlerinden birisi ise Hilâl-i Ahmer Hanımlar Şubesi³⁸⁷, dir. Dr. Besim Ömer Paşa'nın teşebbüsleri sonucunda Hilâl-i Ahmer merkez binasının ikinci katında kurulmuştur. Fahri başkanlığına Başkadın Efendi'nin getirildiği cemiyetin fiili başkanlığını ise Mahmut Muhtar Paşa'nın hanımı Nimet Mahmut Muhtar Hanım getirilmiştir. 1912 başlarında kurulduğu anlaşılan Cemiyet'in kurucuları arasında devletin önde gelen devlet adamları ile Hilâl-i Ahmer'in kurucularının eşleri de bulunmuştur. Birçok önemli yardım faaliyetini gerçekleştiren cemiyet ilk kurulduğu andan itibaren hızlı bir faaliyet sürecine girişmiştir. Örneğin kuruluşunun hemen sonrasında yaptığı faaliyetler neticesinde cemiyet tarafından 80,000'den fazla çamaşır dikilmiştir³⁸⁸. Devlet ve Orduyu desteklemek için kurulan cemiyetlerden bir diğeri ise Donanma Muavene-i Milliye Cemiyeti Hanımlar Şubesi'dir. Nezihe Muhiddin Hanım tarafından kurulan cemiyetin temel amacı Türk Donanmasına

³⁸⁵ Kurnaz, age, s. 194-195.

³⁸⁶ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1**, s. 480; Kurnaz, age, s. 195.

³⁸⁷ Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bünyesinde bir kadın örgütlenmesinin meydana getirilmesine yönelik olarak ilk kez Cemiyet nizamnamesinde yer verilmiştir. Bu amaca yönelik olarak nizamnamenin "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti İnas Kısmı" başlığı altında 43. Maddesinde; "Dersaâdet'le vilayet ve livâ ve kazalarda Osmanlı hanımlarından mürekkeb ve mahalleri zükûr merkez şû'belerine merbut bulunmak ve yalnız iânât ve levazım ihzârı ile meşgûl olmak üzere merkez şübeler teşkil olunabilir." denilmektedir. Bkz. Meşut Çapa, **Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)**, Türk Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2010, s. 202; 1330 tarihli "Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Nizâmname-i Esâsi Lâyihası"nın Fasl-ı Sâdis kısmında "Hanımlar Heyeti" başlığıyla verilern bölümün 32. maddesinde; "Hilâl-i Ahmer Hanımlar Heyeti devletlü azametlü Başkadın Efendi Hazretlerinin riyâset-i fahriyeleri altında bulunur." denilmektedir. Bkz. **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Nizâmname-i Esâsi Lâyihası**, Hilâl Matbaası, İstanbul 1330, s. 10.

³⁸⁸ Kurnaz, age, 197; Cemiyet'in yaptığı faaliyetlerle ilgili olarak ayrıntılı bir çalışma için bkz. Muzaffer Tepekaya; Leyla Kaplan, "Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 10, Y. 2003, s. 147-201; Hilâl-i Ahmer Hanımlar Şubesi'nin faaliyetleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Celal Sezer, "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Dârü's-Sanâ'ası", **History Studies**, A Tribute to Prof. Dr. Şerafettin Turan, Volume 6, Issue 3, April 2014, s. 311-322.

gelir sağlamaktı.Bu cemiyet hanımlardan toplanan yardımları merkeze ulaştırılması görevini yerine getiriyordu³⁸⁹.

Osmanlı Kadınlarının kurduğu cemiyetlerin bir kısmının ise temel amacı yardım faaliyetleri gerçekleştirmektir. Bu tür cemiyetlerin ilklerinden birisi Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye Cemiyetidir. Cemiyet Abdülkerim Paşa'nın kızı Zekiye Hanım'ın başkanlığında kurulmuş olup, Cemiyet kendisine amaç olarak, mekteplere hizmet ederek bilgiyi artırmak ve muhtaçlara yardım etmek olarak belirlemiştir³⁹⁰.

Bu dönemde kurulan kadın cemiyetlerinin bir kısmı ise kadınların toplumdaki durumunu daha iyi bir konuma getirmek ve kadın haklarını savunmak amacıyla kurulmuştur. Bu tür cemiyetlerin en önemlilerinden birisi olan Teâli-i Nisvan Cemiyeti kendisine amaç olarak Türk kadınının bilgi ve kültürünü artırmayı amaç edinmişti. Başkanlığını Halide Edib Hanım'ın yaptığı Cemiyet'in kurucuları arasında Nakiye, Nezihe Muhiddin, Râna Sâni Yaver hanımlar yer almıştır. Kadın ve erkek aydınları ilk kez aynı salonda bir araya getiren bu Cemiyet, dil kursları açmak, konferanslar ve müsamereler tertip etmek, yabancı eser ve yazıları Türkçeye tercüme etmek, okuma yazma kursları açmak, savaş ve katliamlar neticesinde vatanlarını terk eden göçmenlere yardım etmek, salgın hastalıklarla mücadele etmek, hastaneler açmak, hastabakıcılık yapmak gibi birçok alanda faaliyet göstermiştir³⁹¹.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra Kadınlar tarafından farklı amaçlarla birçok cemiyet meydana getirilmiş³⁹², bu cemiyetler aracılığıyla toplumsal hayatta kadınlar daha aktif bir rol üstlenebilmişlerdir. Özellikle devlet ve ordu yararına çalışan cemiyetler aracılığıyla Balkan Harbi döneminde Osmanlı kadınları önemli yardım faaliyetlerinde bulunacaklardır.

³⁸⁹ Bu cemiyetin 1912'de kurulduğunu söyleyen Kurnaz, Cemiyetin İstanbul Hanımlar Şubesi'nin faaliyetlerine bir yıl sonra son vermek zorunda kaldığını belirtmektedir. Ancak Kaplan eserinde Cemiyet'in Millet tiyatrosunda 1915 yılında gerçekleşen faaliyetlerinden bahsetmektedir. Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere Cemiyet'in şubelerinin en azından bir kısmının faaliyetlerini daha sonraki dönemde devam ettirdiği söylenebilir. Kaplan, *age*, s. 40; Kurnaz, *age*, s. 201.

³⁹⁰ Kurnaz, *age*, s. 205; Bu dönemde kadınlar tarafından kurulan hayır cemiyetleri arasında Esirgeme Derneği, Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi, Osmanlı ve Türk Hanımları Esirgeme Derneği gibi cemiyetler sayılabilir. Bkz. Kurnaz, *age*, s. 206-211.

³⁹¹ Kurnaz, *age*, s. 224-225; Kaplan, *age*, s. 39.

³⁹² Bu dönemde farklı amaçlara hizmet etmek için kurulan cemiyetler arasında "Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyeti, Esirgeme derneği, Mamulât-ı Dahiliye İstihlâki Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi, Nisvan Heyet-i Ebediyesi, Genç Kız Cemiyeti" gibi cemiyetler sayılabilir. Bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.1; s. 480-481; Kurnaz, *age*, s. 224; Kaplan, *age*, s. 38-40.

1.8.7. Yardım Cemiyetleri

Meşrutiyet dönemi yardım dernekleri ele alındığında bu konuda ilk karşımıza çıkan cemiyet Osmanlı Hilâl-i Ahmer (Kızıl Hilâl – Kızılay) Cemiyeti'dir. Cemiyet 1877-1878 Osmanlı – Rus Harbi (93 Harbi) esnasında savaş alanında yaralılara yardım etmek amacıyla devrin Padişahı II. Abdülhamid'in himayesinde 17 Nisan 1877'de kuruldu³⁹³. İlk toplantısını Beşiktaş Sarayı Paşa Dairesinde yapan cemiyetin ilk başkanı olarak Meclis-i Umumi Sıhhiye İkinci Reisi Hacı Arif Bey seçilmişti³⁹⁴. 93 Harbi'nde önemli yaralılıklar göstermiş olmasına rağmen Cemiyet harbin sonra ermesiyle birlikte dağılmıştır. 1897 Türk-Yunan Harbi dolayısıyla yeniden canlanan Cemiyet bu savaştan sonrada faaliyetlerine son vermiştir. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin gerçek anlamda faaliyetlerine başladığı dönem ise II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonraki dönem olarak karşımıza çıkmaktadır³⁹⁵.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti nihayet II. Meşrutiyet'in ilanından sonra devrin önemli kişilerinden Besim Ömer Paşa, Dellasuda Faik Paşa, Hariciye Nazırı Rıfat Paşa, Weting Paşa, Ali Galip ve Mazhar Bey gibi kişilerin çalışmaları neticesinde “İhyaen Tesis” olarak nitelendirilen bir süreçte yeniden yapılanmaya girmiştir. Nitekim Cemiyet'in yeniden oluşturulmasına yönelik ilk toplantı Besim Ömer Paşa'nın evinde gerçekleştirilmiş, Nezaretlerden gönderilen delegelerinde katılımıyla ilk nizamnamesi hazırlanmıştır. Nizamnamenin Şûra-yı Devlet tarafından kabul edilmesinden sonra nazır, ulema, ayân, mebûsan, doktor, tüccar gibi çeşitli meslek gruplarından gelen kişilerden oluşan yüz kişilik kurucu azâ kaydedilmiştir. Kurucu azalardan meydana gelen Umumî Meclis ilk toplantısını Sadrazam Hakkı Paşa'nın başkanlığında Tokatlıyan Oteli'nde yapmış ve otuz kişilik bir Umumî Merkez Heyeti seçmiştir. Padişahın himayesi altına alınan Cemiyetin fahrî başkanlığına ise Velihaht Yusuf İzzeddin Efendi getirilmiştir³⁹⁶. Cemiyet'in ilk idare

³⁹³ Seçil Karal Akgün; Murat Uluğtekin, **Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a**, Kızılay Yayınları, Ankara 2002, s. 27; Çapa, **age**, s. 12, Ahmet Zeki İzgeör; Ramazan Tuğ, **Padişah'ın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yılığ**, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara 2013, s. 29.

³⁹⁴ Cemiyetin Reis vekillğine P. Sarell ve Devlet Şurası Azasından Nuryan Efendi getirilirken, veznedarı Osmanlı Bankası Umum Müdürü M. Foster, Umumi Kâtibi ise Hariciye Nezareti Umuru Müdürü Feridun Bey olarak belirlenmişti. Azalar arasında M. Barrington Kennetti, Sıhhiye Müfettişi Umumisi Dr. Bartoletti, Dellasuda Faik Paşa, M. Von Has, M. Leral, Amerikalı General Mott, Doktor Baron Munday, Mabeyn Katiplerinden Nuri Bey, Doktor Peştamalcı Efendi, Ayandan Serviçen Efendi ve Doktor Servastopoli bulunuyordu. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez Yönetim Kurulu için bkz. Akgün; Uluğtekin, **age**, s. 28.

³⁹⁵ İzgeör; Tuğ, **age**, s. 30.

³⁹⁶ Çapa, **age**, s. 13-14; Akgün; Uluğtekin, **age**, s. 37-38; Cemiyet Nizamnamesinin ilk maddesinde Padişah'ın himayesinde olduğu ve Yusuf İzzeddin Efendi'nin fahrî başkan olduğu vurgusu yapılmıştır. Nizamnamenin birinci maddesi şu şekildedir: “Zât-ı Hazret-i Pâdişâhi'nin himâye-i mülûkâneleri ve veliahd-i

merkezi Tophanede üç katlı bir bina olarak belirlenmiştir. Cemiyet'in ilk idare heyeti ise şu kişilerden oluşmuştur: Rıfat Paşa (başkan), Prens Abbas Paşa (başkanvekili), Talat Bey (başkanvekili), Mehmed Ali Bey (umûmî müfettiş), Rıfat Bey (aş kâtip), Kemal Ömer Bey (muhasibeci), Fuad Bey (veznedar), Edhem Petev Bey (veznedar muavini), Haydar Bey (kâtip muavini) ve Münir Nigar Bey (kâtip muavini)³⁹⁷.

Cemiyet Nizamnamesinde cemiyet'in amacı şu şekilde ifade edilmektedir: “Cemiyet'in maksadı bil-cümle vesâit ile harbde ordulardaki hasta ve yaralıların tahfif-i ızdırâplarına muâvenet etmekden ibâret bulunmasına nazaran cemiyet asâkir-i berriye ve bahriye hey'et-i sıhhiyesinin yardımcısı demek olur.”³⁹⁸ Cemiyet nizamnamesinden anlaşılacağı üzere savaşta hastalanan ve yaralanan askerlere yardım etmeyi amaç olarak belirlemiştir. Ayrıca bu amaca ulaşabilmek maksadıyla, “mecrûhini nakl ve tedâvi etmek için sa'y dâiresinde mevâki-i harbiyede berren seyyar hastahâneler ile sefer hastahâneleri ve hey'ât-ı muâveneler ve sıhhiye trenleri bahren dahî nakliye ve hastahâne gemileri ihzâr ve tedârik eder”³⁹⁹ denilerek yaralıların tedavi ve nakilleri için hastaneler meydana getirmeyi hedeflemişlerdir.

Cemiyet 1911'de kurulduktan hemen sonra faaliyetlerine başlamış, aynı yıl içerisinde kolera salgınına karşı hastalara yardım etmiş, buharlaştırma, dezenfeksiyon ve diğer sağlık işlerine yardım etmek için Janset Hechter Fabrikası'ndan üç adet seyyar etüv makinesi getirtmiştir. 1911'de gerçekleşen büyük Aksaray yangınının mağdurları için doktor bulundurma, hastaların tedavisi, gıda yardımı gibi önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Kuruluşunun hemen sonrasında başlayan Türk – İtalyan savaşında Trablusgarp ve Bingazi'de hastaneler kurarak yaralılara yardım etmiştir⁴⁰⁰. Henüz İtalyanlarla olan savaş sona ermeden başlayan Balkan Harbi esnasında da Cemiyet, hasta, yaralı, esir ve göçmenlere yönelik yardım faaliyetlerinde bulunmuştur⁴⁰¹.

salanat hazretlerinin riyâset-i fahriyeleri tahtında olarak Osmânlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti nâmıyla merkez-i umûmisi Dersaadet'de olmak üzere bir cemiyet teşkil edilmiştir.” Bkz. **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Nizâmname-i Esâsisi**, Agob Matyusyân Matbaası, İstanbul 1327, s. 2.

³⁹⁷ Çapa, **age**, s. 14.

³⁹⁸ Cemiyetin kuruluş amacı Nizamnamesinin “fasl-ı evvel” kısmının üçüncü maddesinde yer almaktadır. Bkz. **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Nizâmname-i Esâsisi**, s. 2; Çapa, **age**, s. 197.

³⁹⁹ Nizamnamenin dördüncü maddesi için bkz. **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Nizâmname-i Esâsisi**, s. 2; Çapa, **age**, s. 197.

⁴⁰⁰ İzgeör; Tuğ, **age**, s. 37-38.

⁴⁰¹ Çapa, **age**, s. 15.

II. Meşrutiyet döneminde faaliyet gösteren yardım cemiyetleri içerisinde en önemlilerinden birisi ise Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti'dir. Cemiyet II. Meşrutiyet döneminin getirdiği şartlar içerisinde 6 Temmuz 1325 (19 Temmuz 1909) tarihinde İstanbul'da kuruldu⁴⁰². Cemiyetin kuruluş amacı nizamnâmesinin ikinci maddesinde, "Osmanlı Devleti'nin Düvel-i Muazzama arasındaki mevkiini muhâfaza ve menâfi-i umûmiyeyi ve münâsebât-ı ticâriyesini te'min için ihtiyâcâtımızla mütenâsib bir kuvve-i bahriye vücuda getirmek maksadıyal teşkil etmiştir. Ve bu maksada vusûl için maddi ve ma'nevi lazım gelen tedâbir ve vesâit-i meşrûaya mürâcaatla mükellefdir."⁴⁰³ şeklinde ifade ediliyordu. Cemiyet'in kurucuları arasında Doktor Hafız İbrahim, İsmail Hakkı, Ser Mühendis Haşim ve Muharrir Aciz Beyler yer almıştır⁴⁰⁴. Donanma Cemiyeti II. Meşrutiyet döneminde kurulmuş ilk uzun soluklu derneklerden birisidir. Cemiyet yarı resmi bir hüviyete sahipti ve gelişen siyasi olaylar nedeniyle devletin bekası için donanmanın gerekliliğine dair kamuoyunda üst düzeyde duyarlılığın olduğu ortamda, Osmanlı Donanması'nı güçlendirmek amacıyla merkezi İstanbul'da olmak üzere iâne toplamak amacıyla kuruldu⁴⁰⁵. Cemiyet ilk kurulduğu dönemden itibaren Osmanlı Donanmasının güçlendirebilmek için faaliyet içerisinde oldu. Bir taraftan Cemiyete ait mecmua aracılığıyla propaganda faaliyetleri yürütürken, diğer taraftan çeşitli beyannâmeler aracılığıyla halka amaçlarını anlatmaya çalışmıştır⁴⁰⁶. Cemiyet kurulduktan sonra hızlı bir teşkilatla sürecine girmiştir. Kuruluşundan bir yıl sonra 19 Temmuz 1910 (6 Temmuz 1325) tarihinde gerçekleştirdiği ilk kongresinde Cemiyet'in taşradaki şubelerin sayısı 29'u vilayet, 28'i liva, 56'sı kaza, 9'u nahiye merkezinde olmak üzere toplam 122 şube olarak açıklanmıştır. 13 Temmuz 1911 tarihinde, kuruluşundan yaklaşık iki yıl sonra gerçekleştirilen ikinci kongresinde ise Donanma Cemiyeti Umumi Merkezi'ne bağlı toplam şube sayısı 46 müstakil merkez şube ve 331 bağlı şube olarak açıklanmıştır. Bu

⁴⁰² Cemiyet Nizamnâmesinde belirtildiği üzere cemiyet'in kuruluş tarihi 6 Temmuz 1325 (19 Temmuz 1909'dur). Cemiyet'in kuruluş tarihi ile ilgili olarak bkz. **Donanma-yı Osmânî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti Nizamnâme-i Esâsisi ve Usûl-ı Cibâyet Ta'limâtnâmesi**, Târih-i Te'sisi: 6 Temmuz 1325, Edeb Matbaası, Dersâadet 1327, s. 1; **Donanma Mecmuâsı**, Mart 1326, Numro 1, s. 3; Selahittin Özçelik, **Donanmayı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s.11.

⁴⁰³ **Donanma-yı Osmânî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti Nizamnâme-i Esâsisi ve Usûl-ı Cibâyet Ta'limâtnâmesi**, s.1; Cemiyet Nizamnamesi için bkz. Ek: 1.

⁴⁰⁴ Donanma Mecmuâsı, N. 1, s. 4; Özçelik, age, s. 11; Nurşen Gök, "Donanma Cemiyeti'nin Örgütlenmesine İlişkin Gözlemler", **Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Dergisi**, S. 43, Mart 2008, s. 79.

⁴⁰⁵ Gök, **agm**, s. 78.

⁴⁰⁶ Donanma Cemiyeti'nin 1911 (1327)'de bastırıldığı bir beyannemede Cemiyet tarafından gerçekleştirilen faaliyetler anlatılmakta ve Cemiyete yardımların yapılması gerektiği vurgulanmaktaydı. Beyannâmede geçen ilginç unsurlardan birisi ise, "Kalbinde vatan muhabbeti, millet sevgisi bulunân her Osmaânıyı beyannâme-i âtiyi kemâl-i dikkatle okumaya ve okutmaya da'vet eder" ifadesinin yer almasıdır. Bkz. **Donanma-yı Osmânî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti (Beyânnâme)**, **Meccânen Tevzî Edilmişdir**, **Matba-i Osmâniye**, 1327, s. 2.

şubeler; Edirne, Erzurum, Adana, Ankara, Aydın, İzmit, Bitlis, Bursa, Bolu, Çatalca, Diyarbakır, Sivas, Samsun, Trabzon, Kastamonu, Kala-yi Sultaniye, Konya, Mamuretülaziz, Van, Basra, Bağdat, Bingazi, Beyrut, Cebel-i Lübnan, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Hicaz, Halep, Resmo, Zor, Selanik, Suriye, Trablusgarp, Kıbrıs, Kudüs, Kandiye, Kosova, Medine-i Münevvere, Mısır, Manastır, Musul, Yanya, Yemen’de ayrıca Berlin ve Paris’te kurulmuşlardı⁴⁰⁷. Cemiyet Osmanlı ülkesi geneline yayılan şubeleri aracılığıyla yardım faaliyetlerinde önemli bir rol üstlenmiştir.

Yardım cemiyetleri içerisinde özellikle II. Meşrutiyet döneminde kurulan ve Balkan Harbi esnasında önemli yararlılık gösteren cemiyetlerden birisi ise Rumeli Muhâcirîn-i İslâmiye Cemiyeti’dir. Cemiyet Osmanlı topraklarına göç etmiş muhacirlerin ve göç etmeyerek Osmanlı sınırları dışında kalmış Müslümanların haklarını Müdâfaa etmek; muhacirlere ziraat, sanayi, ticaret ve maarif konularında yardımcı olmak amacıyla kurulmuştur. Cemiyetin hedefleri arasında, şubeleri ve muhabirleri vasıtasıyla Rumeli’den gelecek muhacirlerin en uygun yerlere yerleştirilmesine kılavuzluk etmeyi ve geldikten sonraki haklarını savunmayı ilk hedefler olarak belirlemiştir. Ayrıca cemiyetin hedefleri arasında Müslümanlara, hakları konusunda tavsiyeler vermek, zulüm ve hakaret gördükleri takdirde gerek Bâbiâli gerekse Avrupa devletleri nezdinde teşebbüs ederek zulüm ve hakareti engellemeye çalışmak yer alıyordu⁴⁰⁸. Cemiyet kurulduğu dönemden itibaren yayın faaliyetlerine başlamıştır. Cemiyet’in Bulgaristan’da yaşayan Müslüman ahaliyi bilinçlendirmek için çıkardığı “Bulgaristan Müslümanlarının İstida-yı Hak ve Hürriyetleri”⁴⁰⁹ gibi eserlerin yanında birde yayın organına sahipti. Muhacir Gazetesi⁴¹⁰ Cemiyetin fikirleri doğrultusunda bir yayın politikasına sahip olan gazete haftada iki gün yayınlanmıştır.

1.8.8. Azınlık Cemiyetleri ve Ayrılkçı Örgütler

II. Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle birlikte ortaya çıkan hürriyet ortamı, kısa süreliğine olsa da bir barış ortamı oluşturmuş, ancak bu ortam fazla uzun sürmemiş,

⁴⁰⁷ Gök, **agm**, s. 79-80.

⁴⁰⁸ Züriye Çelik, “Osmanlı’nın Zor Yıllarında Rumeli Göçmenlerinin Türk Basınındaki Sesi: Muhacir Gazetesi (1909-1910), **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 28, Y. 2010, s. 408.

⁴⁰⁹ Söz konusu risale için bkz. **Bulgaristan Müslümanlarının İstida-yı Hak ve Hürriyetleri**, Rumeli Muhâcirîn-i İslâmiye Cemiyeti, Metin Matbaası, İstanbul 1324.

⁴¹⁰ İlk sayısı 22 Aralık 1909’da yayınlanan gazete son sayısı olan 1 Aralık 1910 tarihine kadar haftada iki gün olmak üzere toplam 90 sayı çıkmıştır. Gazetenin 1-62. Sayılar arasında mesul müdürü Muhammed Hulusi, 62. Sayıdan itibaren Ahmed Şükrü’dür. Bkz. Çelik, **agm**, s. 409.

Osmanlı Devletini oluşturan anasır devletin çözümlenmesine yönelik ayrılıkçı adımlar atmaya başlamıştır. 1978'den itibaren Düvel-i Muazzama ve Çarlık Rusya'sının Osmanlı Devleti üzerinde izledikleri politikalar ve amaçlarına ulaşabilmek için milliyetçi-ayrılıkçı hareketleri desteklemeleri de bu tür fikirlerin güçlenmesine katkı sağlamıştır. Stratejik bakımdan büyük bir öneme sahip olan Osmanlı coğrafyası bu dönemde büyük güçlerin desteklediği milliyetçi hareketlerin merkezi durumuna gelmiştir. Bir tarafta Balkanlar komitacılık ve çetecilik olaylarına sahne olurken, diğer taraftan Ermeni ve Arap ayrılıkçı hareketi devleti bir kaos ortamı haline getirmiştir. Bu dönemde Balkanlar büyük devletlerin mücadele alanına dönmüş, fikirlerin çarpıştığı bir coğrafya haline gelmiştir, bir nevi “Babil Kulesi” olmuştur. Tunaya bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Makedonya Pan Helenizm, Pan Slavizm, Pan Germenizm, Siyonizm, İslamcılık akımlarının kesiştiği bölgedir. Bu akımlar yerleşmekte ve kendi ulusal formülerini (“Megali İdea” – “Veliki Balgaria”) yaratmaktadır.”⁴¹¹

Bu tür ayrılıkçı hareketler şüphesiz II. Meşrutiyet dönemine münhasır değildir. Kökleri çok daha eskiye dayanmaktadır ve bu düşünceler çevresinde oluşan örgütlerde Meşrutiyet döneminde bir anda kurulmamıştır. Ancak Meşrutiyet'in ilanı sürecinde İttihad ve Terakki'nin II. Abdülhamid iktidarını sona erdirmeye yönelik gerçekleştirdiği ihtilal, bütün Osmanlı coğrafyasında milliyetçi örgütlerin İttihad ve Terakki ile işbirliğine gitmesine neden olmuştur. Buda kısa süreliğine olsa da bir barış ortamını doğurmuştur. Oysa ortak düşman olarak görülen II. Abdülhamid iktidarının sona erişinden kısa süre sonra İttihatçılar bu örgütlerle düşman durumuna gelecektir.

Bu dönemde ayrılıkçı örgütler iki farklı amaç çerçevesinde mücadele etmişlerdir. Bunlardan bir kısmı dış güçlerin koruyuculuğu altında özerklik isterken, diğerleri ise bağımsızlık elde etmeyi planlamışlardır. Bu tür örgütlenmelerin bir kısmı resmi bir hüviyete sahipken bir kısmı da Balkanlarda olduğu gibi komite ve çete⁴¹² yapılanması içerisindedir.

⁴¹¹ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler, C.1**, s.501.

⁴¹² Komite (Komita) ve Çete sözcükleri genellikle eş anlamlı kullanılmasına rağmen bir birinden farklılık arz etmektedir. İkisi de eylemci olmakla birlikte Komita planlayıcı, beyin görevine sahip yüksek düzeyde kurmay ve karar organıdır. Çete ise uygulayıcı niteliği ağır basan, her an harekete hazır terörcü, militan bir vurucu kuvvettir. Bkz. Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler, C.1**, s.509.

1.8.8.1. Bulgar - Makedon Cemiyetleri ve Çetecilik

Komitecilik ve çetecilik, 19. ve 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik şartlardan ortaya çıkmış bir olgu olarak görünmektedir. Özellikle Balkanlarda kurulan komite ve çetelerin, devlete karşı sosyal ve ekonomik başkaldırının yanında siyasi ya da bağımsızlık hareketi şeklinde ortaya çıktığı söylenebilir. Kurulan bu komitelerin hemen hepsi gizli olarak kurulmuş, bazen büyük devletler tarafından, bazen de ilgili devletler tarafından resmi ya da gayri resmi desteklenmiştir. Balkanlarda kurulan komitelerin amacı, genel olarak kuruldukları bölgelerde huzursuzluk yaratmak, kendi toplumu ile ilgili içerde ve dışarıda kamuoyu oluşturmak, Avrupalı büyük devletlerin dikkatini çekmek, bağımsızlıklarını ilan etmektir⁴¹³. Bulgar komite ve çetecilik faaliyetlerinin genel olarak bu amaçlara ulaşmak için gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Bulgarların bu tür faaliyetler içerisine girişmesinde nihai hedefleri Osmanlı Devleti tarafından Avrupâ-i Osmani yada Rumeli olarak nitelendirilen toprakları Büyük Bulgaristan⁴¹⁴ çatısı altında toplamaktır.

Büyük Bulgaristan'ı oluşturma Bulgaristan'ın izlediği temel politika iki cepheli olmak üzere bir taraftan 1870 yılında Müstakil bir statü kazanan Bulgar kilisesi kanalıyla bölgede yaşayan ve Fener Patrikhanesine bağlı bulunan Bulgar, Ulah hatta Rumları Bulgar milli kilisesine bağlamak için her türlü yola başvurmak, diğer taraftan bir eğitim alanında geliştirdiği politika gereğince, Makedonya'nın okullarına Bulgar öğretmenler tayin ettirmek ve bu öğretmenler vasıtasıyla Makedonya'nın Bulgaristan'la birleşmesi fikrini

⁴¹³ Mehmet Çanlı, "Bulgar Trakya Komitesi (1918-1934)", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, S. XI/2, Kış 2011, s. 278.

⁴¹⁴ "18. yüzyılda ortaya çıkan Bulgar milliyetçiliği büyük bir hızla devam ederken 1878 Ayastefanos Antlaşması, Bulgar milliyetçiliğinde yeni bir merhale oluşturmuştur. 1789 Fransız İhtilali ile yayılmaya başlayan milliyetçilik kavramı önce Avrupa kıtasındaki imparatorlukları etkisi altına almış, kısa süre içerisinde Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunan Balkan Yarımadasında da yayılmaya alanı bulmuştur. Ulusal devletlerini kurma yarışı içerisine giren Balkan milletleri Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti hâkimiyeti altından çıkarak kendi devletlerini kurma yarışına dâhil olan milletlerden biri de Bulgarlar olmuştur. Rusya'nın da desteğini arkalarına alan Bulgarlar 1878 Ayastefanos Antlaşması ile "Büyük Bulgaristan" kurma hayallerine kavuşmuş olmalarına rağmen, Büyük Bulgaristan'ın kurulmasının Rusya'nın sıcak denizlere inmesi anlamını taşıyacağını düşünen Avrupalı Güçler tarafından kabul edilmemiş ve antlaşma maddelerinin tekrar düzenlenmesi için 1878 Berlin Kongresi yapılmıştır. Berlin Kongresi sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile Büyük Bulgaristan üç parçaya ayırmıştır. Berlin Antlaşması neticesinde büyük hayal kırıklığı yaşayan Bulgarlar, Büyük Bulgaristan'ı kurmanın peşine düşmüşler ve bunu gerçekleştirebilmek için öncelikle 1885 senesinde Şarkî Rumeli Vilayeti'ni ilhak etmişler ve daha sonraki süreç içerisinde Makedonya'ya sahip olabilmek için türlü yöntemler denemişlerdir. Makedonya üzerinde hak iddia eden Bulgarlar, bu husustaki iddialarını meşru kılabilmek için Makedonya'nın Ortaçağda kurulan Bulgar İmparatorluğu zamanında bölgenin kendilerine ait olduğu savundular ve bunun yanı sıra Makedonya'daki nüfusun çoğunluğunun kendi ırktaşlarından oluştuğunu öne sürmüşlerdir." Bkz. Hakan Tan, "Bulgar Komite Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 15, S. 1, Haziran 2013, s. 46.

yaymak olmuştur. Bu sayede Bulgar papazı ile Bulgar öğretmeni Makedonya Ruhunu zaptetmek için çalışmaya başlamışlardır. Bulgaristan'ın Makedonya'ya gösterdiği bu yakın ilgi ve ihtiras nihayetinde Makedonya'da siyasi teşekküllerin kurulmasına zemin oluşturmuştur⁴¹⁵.

Bulgaristan'ın Makedonya politikası ve bu politikayı gerçekleştirmek için izlediği yöntemler beraberinde komite ve çetelerin oluşumuna neden olmuştur. Bulgarlar, Makedonya'ya dair olan faaliyetlerini, kurdukları komiteler vasıtasıyla ve birer çete hareketi şeklinde yürütmüşlerdir. Bu komitelerin maksatları ise, Makedonya'da katliam yapmak, konsolos kaçırmak veya resmi binaları kundaklamak suretiyle karışıklıklar çıkararak, Osmanlı idaresinin aczini ispatladıktan sonra, Avrupa Devletleri'nin müdahalesi ile bu bölgeyi Bulgaristan'ın ilhakına sunmak olmuştur⁴¹⁶.

Bu amaçlara ulaşabilmek için 1876'dan⁴¹⁷ itibaren Komiteler kurulmaya başlanmıştır. Bu dönemde korulan komiteler, Bulgar-Makedon Merkez Komitesi (1879), Makedonya Komitesi⁴¹⁸ (1887, Köprülü, Gedikli, Bulgaristan), Muhibb-i Vatan Cemiyeti (1887, Hasköy), Merkezi Edirne-Makedonya Komitesi (1890, Sofya), Makedonya Talebe Teşkilatı (1882, Sofya), Makedonya Politik Cemiyet (1895, Varna), Geç Makedonya Cemiyeti (1896, Sofya), Makedonya Bulgar Komitesi (1902) olarak sıralanabilir. Bu cemiyetler önce aynı amaç için kurulmuş olmalarına rağmen zamanla aralarında meydana gelen anlaşmazlıklar neticesinde ikiye ayrılmışlardır⁴¹⁹.

Santraslitler (Dâhili Makedonya İhtilal Komitesi) Bulgar komitecilerinden Sandanski'nin başkanlığında kurulmuş, "Makedonya Makodonyalılarındır" parolası ile hareket ederek hiç kimseden yardım almadan, din ve milliyet ayrımı yapmaksızın bağımsız bir Makedonya oluşturmak için oluşturulmuştur. 23 Kasım 1893'de Selanik'te kurulan

⁴¹⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi – Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, C. VIII, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 150-151.

⁴¹⁶ Mahir Aydın, "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", **Osmanlı Araştırmaları IX**, İstanbul 1989, s. 209.

⁴¹⁷ Karal, ilk Bulgar Komitesinin 1890'da kurulduğunu ifade etse de, Tunaya, Georges Castellan ve Nikolaj Todorov'a dayandığı bilgiye göre bu tür örgütlenmelerin 1876'da ilk kez kurulmaya başladığını ifade eder. Bkz. Karal, **Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, s. 151; Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1**, s.514.

⁴¹⁸ Karal, ilk Bulgar komitesinin 1890'da Sofya'da kurulan Makedonya Komitesi olduğunu söylemektedir. Amacı ilk başlarda Makedonya'dan Bulgaristan'a göç eden Bulgarlara yardım etmek olan Komite, zamanla siyasi bir karakter kazanarak önce Makedonya'nın muhtariyetini sağlama daha sonra ise Bulgaristan'a ilhakını gerçekleştirme amacını gütmüştür. Bkz. Karal, **Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, s. 151.

⁴¹⁹ Aydın, **agm**, s. 210; Tan, **agm**, s. 52.

komitenin kurucuları, Sandanski, Sarafov, Garanavof, Delçef, Baniçe, Arnavudef, Gorgi, Nikolof, Todorof ve arkadaşlarından meydana gelmiştir⁴²⁰.

Makedonya Bulgarlarıdır düşüncesiyle hareket eden bir diğer grup ise Bulgar komitecilerinden Mihalovski tarafından kurulan Varhivistler (Makedonya Yüksek Komitesi) komitesidir. Maksatlarını Makedonya'nın Bulgaristan'a ilhakı olarak belirleyen Komite 1895'de Sofya'da kurulmuştur. Komitenin kurucuları arasında Mihalovski, Sonçef, Sugarof, Kanazirof, Sava, Apastol Yovan Aleksı gibi kişiler bulunmuştur. Bulgaristan'dan daimi bir destek bulan komite Osmanlı kuvvetleriyle silahlı mücadeleye girmenin yanında bazen de Santralistlerle karşı karşıya gelmişlerdir⁴²¹.

Bu dönemde ortaya çıkan en önemli komite daha sonra İllinden İsyanı⁴²²ını da başlatacak olan Makedonya – Edirne İhtilalci İç Örgütü⁴²³'dür. Bu örgüt 1905 yılında kendi içinde üç farklı grubun birleşmesinden oluşan bir yapıya sahipti. Bunlardan ilki Sırp asıllı Damien Gruev'in liderliğinde toplanan ve Makedonya'nın özekliğini isteyen ılımlı bir gruptu. Diğer bir grup ise fikirleri aşırı uçlarda, Bulgaristan'ın Osmanlı Devletine karşı savaş açmasını sağlamaya çalışan Boris Sarafov'un grubuydu. Üçüncü grup ise Jane Sandanski'nin liderliğinde toplanmış olan, sol görüşlü Serez grubu idi⁴²⁴.

Komitelerin durumu böyleyken, komitelerin fikirlerinin uygulayıcısı durumunda olan çeteler⁴²⁵ ise hemen hemen her köyde kurulmuştur. Sayıları üçyüz kişiye kadar varabilen, silahlı ve eğitilmiş bu örgütlerin kurulmasında papazlar, subaylar ve özellikle öğretmenler önemli rol üstlenmiştir. Çetelerin kendilerine ait kanunları ve mahkemeleri

⁴²⁰ Aydın, Santralitler'in bu görüşünün iyimserlikle açıklanamayacağını, Makedonya gibi çok uluslu yapısı içerisinde bu görüşün maksatlı bir şekilde ortaya atıldığı ifade etmekte, ayrıca Santralitlerin asıl amacının Makedonya'nın Bulgaristan'a ilhakı olduğunu belirtmektedir. Bkz. Aydın, **agm**, s. 211.

⁴²¹ Aydın, **agm**, s. 211; Tan, **agm**, s. 53.

⁴²² 2 Ağustos 1903'de St. Ellijah (Slavca'da İllinden) gününde Manastır Vilayetinde başlayan ve kısa sürede Edirne'nin bazı köyleri ve Selanik Vilayetine sıçramıştır. 12 Gün süren isyan Osmanlı kuvvetleri tarafından bastırılmıştır. Bkz. Tokay ise SandanskiGül Tokay, **Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)**, Alfa Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 46-47; Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1**, s. 513.

⁴²³ 1893'de kurulan Komite'nin kurulduğu yer ile ilgili olarak Resne ve Selanik olabileceği ile ilgili görüşler vardır. Cemiyetin nihai amacı Makedonya ve Edirne vilayetlerine tam bir politik özeklik sağlamaktır. Bkz. Meltem Begün Saatçı, **1890-1903 Arası Makedonya Sorunu**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yay. Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997, s. 48.

⁴²⁴ Tokay, *age*, s. 53-54.

⁴²⁵ Bulgar çeteleri için bkz. Ek:2.

bulunuyordu. Şeflerine Voyvoda deniyor, kentlerde ve köylerde örgütleniyorlardı. Siyasal hayatı yakından kontrol edebilen bu örgütlerin sloganı ise “ya hürriyet ya ölüm”dür⁴²⁶.

Bu çeteler yoğun bir propaganda uygulayarak bir taraftan bölgede asayişsizliğe neden olarak büyük devletlerin dikkatini bölgeye çekerken, bölgede yaşayan ahaliyi tahrik ederek, arzulanan huzur ve asayişin ancak Bulgaristan idaresi ile gerçekleşebileceği intibamı oluşturmaya çalışmışlardır⁴²⁷.

Meşrutiyet’in öncesinde Osmanlı Devleti’nin Avrupa’da bulunan toprakları bu tür komitacılık ve çetecilik faaliyetlerine sahne oluyordu. Ancak Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte Bulgar Komitacılığı yeni bir sürece de girmiş oldu. Hatta II. Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle birlikte Bulgar çeteciler Türklerle birlikte silah bırakarak şehirlerde yapılan kutlamalara birlikte katıldılar⁴²⁸.

II. Meşrutiyet’in ilanı Bulgar komiteciliğini yeni bir merhaleye taşımıştır. Bu dönemde Bulgar komitelerde diğer bütün örgütler gibi cemiyetleşme sürecinin içerisine dâhil oldular. Nitekim Bulgar komiteleri Meşrutiyetin yeniden ilanı sonrasında İlk olarak “Bulgar Meşrutiyet Kulüpleri” adı altında örgütlendiler. Osmanlı basınında “Kânûn-ı Esâsî Kulüpleri” olarak geçen bu oluşumlar 1908’de Selanik’te gerçekleştirilen kongre sonrasında federatif bir yapı içerisinde merkez büroya bağlandılar ve genel başkanlığa Karayovof getirildi. Karayovof Kongrenin açılış konuşmasında çete örgütlenmesinden vazgeçilerek yasal Meşrutiyet Kulüplerinin örgütlenmesini istemiştir. Bu kulüpler Osmanlı şehirlerinde yaygın olarak örgütlenmişlerdir. Hatta bu dönemde İstanbul’da Dersaadet Bulgar Meşrutiyet Kulübü kurulmuştu. Yine aynı yıl içerisinde kurulan Bulgar Demokratik Kulüpleri’nin birleşmesiyle ikinci bir örgüt olarak 1909’da Federalist Bulgar Fırkası Selanik’te toplanan kongre sonrasında kurulmuştur. Federalist Bulgar Fırkası daha çok bir

⁴²⁶ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C.1, s. 515. Döneme ait “Ya hürriyet ya ölüm, Kaptan Padadrako?” başlıklı kartpostal için bkz. http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/kartpostallar/Krt_009483.pdf Kartpostal için Bkz. Ek:3.

⁴²⁷ Aydın, **agm**, s. 211-212.

⁴²⁸ “Çeteler dağdan inerek silahlarını bırakıyorlardı. Makedonya Komiteleri ile İttihad ve Terakki birbirleriyle sarmaş dolaş olmuşlardı. Daha düne kadar mutlakiyetçi yönetim tarafından kellelerine ödül konmuş olan ünlü çete reisleri Bulgar Sansanski, Apostol ve diğer Yunan, Sırp liderleri şerefine ziyafetler verildi, nutuklar atıldı. Bulgar, Sırp ve Yunan çeteleri silahlarını bırakıp dağdan iniyor yerlerine yurtlarına gidiyordu. Meşrutiyetten sonraki ilk günlerde Selanik, Manastır ve Kosova’da dağdan inen çetelerle ihtilali yapanlar omuz omuza geldiler.” Bkz. Hale Şıvgın, “İttihad ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü”, **Akademik Bakış**, C. 6, S. 11, Kış 2012, s. 3; Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C.1, s. 517. Çetelerin affından sonra Voyvoda Vasil’in Üsküb’e Girişi. Bkz. http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/kartpostallar/Krt_003636.pdf; Bkz. Ek:4

Balkan federasyonu kurularak Makedonya'nın özerkliği gerçekleştirmek isterken, Meşrutiyet kulüpleri daha çok ilhakçı bir yaklaşımla Makedonya'nın Bulgaristan'a katılması için çalıřmıřlardır⁴²⁹.

1.8.8.2. Rum Cemiyetleri

Osmanlı Devleti'nden ayrılan ilk azınlık topluluğu Rumlar (Yunanlar) olmuştur. Denilebilir ki ilk planlı ihtilal denemesi de Rumlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Onaltı yıl süren Osmanlı – Yunan çatışmasında, Yunanların eylemci gücünü Filik-i Etery⁴³⁰ (Dostluk Derneği) Cemiyeti oluşturmuştur. Cemiyet kısa sürede Helenizm'in tek temsilcisi haline gelmiştir. En büyük desteğini Fener Rum Patrikhanesi'nden alan Cemiyet bağımsız Yunanistan'ın ortaya çıkışında aktif bir rol üstlenmiştir.

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra da Osmanlı ülkesinde yayılmacı istekleri sona ermeyen Cemiyet, Megali İdea'yı (Büyük Ülkü – Büyük Yunanistan) gerçekleştirebilmek için faaliyetlerini devam ettirmiş, Balkanlarda ki istekleri ise Cemiyeti Bulgarlar ve Sırlar ile savaşmaya kadar götürmüştür. Makedonya Meselesi içerisinde taraflardan birisi durumunda olan Yunanistan ve bölgede yaşayan Rumlar Bulgarlardan pekte aşağı kalmayacak şekilde çeteler aracılığıyla bölgede terör ve tedhiş hareketleri içerisinde bulunmuşlardır.

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Rumlarda bir cemiyetleşme süreci içerisine girmişleridir. Rum Meşrutiyet kulüpleri aynen Bulgarlarda olduğu gibi Osmanlı şehirlerinde şubeler açmışlar ve örgütlenmişlerdir. Ancak Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra Girit'in Yunanistan'a ilhakı Rum Cemiyetleri'nin amaçlarının da bir nevi ortaya çıkması anlamını taşımıştır. Bu dönemde Rumlar devamlı bir anlaşmazlık içerisinde bulunmuşlar bunu da yaptıkları gösteriler ve mitingler aracılığıyla göstermişlerdir.

⁴²⁹ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.1, s.518-519.

⁴³⁰ Cemiyet 1814'de Rusya'nın Odesa Liman Şehrinde ikisi Rum biri Bulgar olmak üzere üç tüccar tarafından kurulmuştur. Kurucuları Skufas, Emmanuel Ksanthos ve Yanyalı Atmas Çakalof'dur. Bkz. M. Murat Hatipoğlu, **Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 9; Cemiyet'in kurulmasında Napolyon'un onayı olduğu görölmektedir. Ayrıca cemiyet'in oluşturulmasında ve Odesa'da kurulmasında Rus Çarı'nın da yardımının olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Mustafa Turan; Musa Gürbüz, "Yunan Bağımsızlık Düşüncesinin Tarihi Temelleri ve Tripoliçe Kaltiami", **Uluslararası Suçlar ve Tarih**, İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Merkezi, S.1, Yaz 2006, s. 20.

Etnik-i Eteryâ bu dönemde faaliyetlerinden vazgeçmemiş özellikle Makedonya bölgesinde terör ve tedhiş eylemlerine devam etmişti. Bu dönemde yine gizli olarak oluşturulan Adelfia adlı ihtilal cemiyeti kurulmuştu⁴³¹.

1.8.8.3. Arnavut Cemiyetleri

Arnavutlar Osmanlı millet sistemi anlayışı içerisinde sistemle en iyi bütünleşmiş etnik unsurlardan birisi durumunda iken, iç ve dış etkilerin sonucunda 19. Yüzyılın sonlarına doğru bu durum değişmeye başlamıştır. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında ortaya çıkan milliyetçi hareketler bölgede ardı ardına ulus devletlerin kurulması ve bölge topraklarının önemli bir kısmının Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasıyla sonuçlanmıştır. 1830'da Yunanistan'ın bağımsızlığı ile başlayan bu süreç 1878'de Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın ve son olarak 1908'de Bulgaristan'ın bağımsızlık kazanmasıyla birlikte tamamlanmıştır⁴³². Bağımsızlık hareketi gerek bölgede büyük çoğunluğunun Müslüman olması, gerek büyük devletlerin kendilerine, diğer Balkan ulusları kadar destek sağlamamaları nedenleriyle Arnavutlarda, Balkan yarımadasındaki diğer uluslara göre biraz gecikmiştir⁴³³. Arnavutların Osmanlı Devleti'nden ayrılıp kendi milli devletlerini kurma gayretleri esas itibariyle 1908'den sonra başlamıştır⁴³⁴. Ancak Arnavutlar için Osmanlı Devleti'nden ayrılmaya yönelik tarihi süreç daha çok 93 Harbinden sonra başlamıştır. 1878 Berlin Antlaşmasını imzalayan büyük devletler Ayastefanos Antlaşmasına göre Balkanlarda Rusya lehine çizilen sınırları yeniden belirleyerek bölgede statükocu bir politika izlemişlerdir⁴³⁵. 1878 Berlin Kongresinde Rus Çarlığı'nın Ayastefanos Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti'nden aldığı birkaç limanda dâhil olmak üzere Arnavutluğun bazı bölgelerinin Karadağ'a verilmesi kararlaştırılmıştır⁴³⁶. Bu kararlar bölgede sorunlara son veremediği gibi, bölgesel planda bir "Arnavutluk Sorununun"⁴³⁷ doğmasına yol açmıştır. Kararlara karşı çıkan Arnavutlar, Osmanlılarında

⁴³¹ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.1, s. 504-506.

⁴³² Nuray Bozbora, "Arnavut Milliyetçiliği'nin Doğuşu, Gelişimi ve Günümüze Etkileri", **Avrasya Dosyası**, C. 14, S. 1, Y. 2008, s. 112.

⁴³³ Nazif Kuyucuklu, **Balkan Ülkeleri İktisadı 1 - Arnavutluk**, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, İstanbul 1983, s. 1.

⁴³⁴ Hale Şivgına, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 147, Aralık 2003, s.131-132.

⁴³⁵ Nuray Bozbora, "Berlin Kongre'sinden Arnavutluk Devleti'ne Arnavut Sorunu", **Berlin Antlaşmasından Günümüze Balkanlar**, Rumeli Türkleri Vakfı Kültür Yayınları, İstanbul 1997, s. 70.

⁴³⁶ Gürkan Akyol, **Balkan Politikasında Arnavutluk (1912 Sonrası)**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yay. Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2007, s. 13.

⁴³⁷ Prizren Birliği, Ayestefanos Antlaşması'nın getirdiği olumsuz durum karşısından yeni kurulan Balkan Devletleri'nin Arnavutluk topraklarını ilhakını engelleyebilmek amacıyla oluşturulan bir direniş

desteğiyle Prizren’de ulusal birlik oluşturmuşlardır. 10 Haziran 1878 tarihli Prizren Birliği, Arnavutluk’un tek vilayet altında toplanması, diplomatik mücadeleye geçilmesi, bağımsızlık statüsünün hazırlanması konularında çalışma alanları belirlemiştir⁴³⁸. Bu tür Arnavut örgütlenmelerinden bir diğeri ise Arnavutluğun özekliği için mücadele edecek olan ve Prizren Birliğinin devamı olarak nitelendirilebilecek olan Peja (İpek) Birliğidir⁴³⁹.

Arnavutların özerklik merkezli cemiyetleşmelerinin yanında özellikle 1905 sonrasında Balkanlardaki çetecilik faaliyetlerine de dâhil olmaya başladığı görülmektedir⁴⁴⁰. Prizren Birliğinden sonra Arnavutların özerklik ve tek vilayet halinde yönetilme istekleri 1902’ye kadar örgütlü bir biçimde gündeme gelmemiştir. Arnavutluk’ta çıkarları bulunan İtalya ve Avusturya’nın kışkırtmaları, Makedonya’daki çete faaliyetleri ve gelişen anarşik olaylar Sırpların, Bulgarların, Rumların baskıları, Osmanlı Devleti’nin bölgedeki yönetim zafiyetleri ve Avrupa devletlerinin bitip tükenmek bilmeyen reform talepleri Arnavutların yeniden örgütlü biçimde özerklik yönünde faaliyet göstermelerine neden olmuştur. 1908’den sonraki faaliyetleri ise artık tamamen farklı bir mecraya girmiş, tam bağımsızlık isteyen bir amaca yönelmiştir⁴⁴¹.

II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte Arnavutlar açısından da yeni bir süreç başlamıştır. Arnavut aydınlar bu dönemde ulusal amaçlarının gerçekleşmesi için gerekli kültürel gelişmeyi anayasal özgürlükler çerçevesinde kurdukları Arnavut kulüpleri yoluyla, siyasi ulusal girişimlerini ise gizli komiteler aracılığıyla gerçekleştirmek yönünde faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Meşrutiyet’in ilanının hemen ardından Arnavut şehirlerinde ve Osmanlı Devleti’nin Arnavutların yaşadığı şehirlerinde Arnavut kulüpleri kurulmuştur. Kulüplerin resmi olarak açıklanan amacı Arnavut halkının kültürel gelişimini sağlamaktır. Ancak gerçekte

örgütüdür. Nisan 1878’de İstanbul’da bulunan Arnavut aydınların kurduğu “Arnavut Haklarını Savunma Komitesi”nin çağrısı üzerine Prizren’de gerçekleştirilen ve dört vilayetten 80 delegenin katıldığı kongre neticesinde, bölgenin korunmasını sağlayacak, komite liderliğinde, çeşitli bölgelerde alt kollardan oluşan bir örgütlenmeyle Arnavutluğu savunacak bir örgüt kurulmuştur. 10 Haziran’da kurulan bu örgüte Prizren Birliği denmiştir. Bkz. Banu İşlet Sönmez, **II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 53. 1 Bozbora, **agm**, s. 70.

⁴³⁸ Akyol, **age**, s. 13.

⁴³⁹ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler, C.1**, s. 504-506; Sönmez, **age**, s. 31.

⁴⁴⁰ Bilgin Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavut Sorunu**, Bûke Kitapları, İstanbul 2004, s. 204.

⁴⁴¹ Şıvgın, “Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar”, s. 132;

kulüpler, Arnavut aydınların politik faaliyetlerinin merkezi olarak işlev görmüştür⁴⁴². Bu dönemde kurulan Arnavut cemiyetlerinin bir kısmı, ulusal kimliği ön plana çıkarma gayreti ile tüzüklerinde siyasetle uğraşmayacaklarını belirttikleri halde bu cemiyetleri siyasi amaçlı olarak kurarken, bir kısmı ise Osmanlı kimliğini koruma gayreti ile muhafazakâr eğilimlerini yansıtan cemiyetler kurmuşlardır. Bu cemiyetler içerisinde en dikkati çekenler Başkim Kulüpleri olacaktır. Bu cemiyetler aynı zamanda Arnavut ulusal hareketinin en önemli merkezi durumuna gelmişlerdir. Anayasanın ilanının hemen ardından Başkim (İttihad-Birlik) cemiyetleri, İstanbul, Korça, Üsküp, Ergeri, İşkodra ve diğer bütün Arnavut şehirlerinde açılmışlardır. Bu Meşrutiyet'in ilanından bir yıl sonra Başkim örgütlerinin sayısı 21'e, Arnavutluk genelinde ise kültürel ve politik amaçlar taşıyan cemiyetlerin sayısı 66'ya ulaşmıştır⁴⁴³. Açıkta kurulan bu tür cemiyetlerin dışında özellikle bağımsızlık yanlısı aydınların öncülüğünde gizli örgütlerde oluşturulmuştur. Bu tür gizli örgütler özellikle Manastır ve İstanbul Kulüpleri tarafından organize edilmişleridir. Bu komitelerin temel amacı Arnavut ulusal bilincini geliştirmek ve Osmanlı Devleti'nin politik hayatında meydana gelebilecek beklenmedik değişiklikler karşısında Arnavutlar arasında güçlü bir birlik oluşturmaktır⁴⁴⁴.

1.8.8.4. Sırp Cemiyetleri ve Çeteleri

Makedonya üzerine iddia sahibi topluluklardan biriside Sırlardı. Bölgede Rum ve Bulgarların faaliyetleri Sırların da bölgeye yönelik faaliyetlerini yoğunlaştırmasına neden olmuştur. Özellikle Berlin Kongresi sonrasında Makedonya'da Bulgarların ve Yunanların birçok okul açarak yürüttükleri propagandalar ve bazı bölgelerin Bulgar Egzarlığına katılması Sırbistan'ın da bölgeyle ilgili politikalar geliştirmesine zemin oluşturmuştur. Özellikle bölgenin bir kısmını ele geçirmeye yönelik olarak izlenen Sırp politikaları beraberinde Sırp örgütlenmelerini de getirmiştir.

⁴⁴² Sönmez, **age**, s. 93.

⁴⁴³ Çelik, **age**, s. 210-211.

⁴⁴⁴ Manastır gizli komitesi beş kişilik bir heyetten oluşmuştur. Bu heyette Başkim Kulübü başkanı Recep Hoca, Savcı Mazhar Bey, Fehim Zavalan, Teğmen Nafiz Efendi ve Georg Kyrias bulunmaktadır. Bkz. Sönmez, **age**, s. 98.

Bu amaca yönelik olarak oluşturulan ilk Sırp örgütü Osmanlı toprakları dışında Belgrat'ta kurulan "Sveit Sava"⁴⁴⁵ örgütüydü.

Osmanlı'nın Makedonya coğrafyasında bölge ile ilgili emelleri olan devletlerin başvurduğu en önemli yöntemlerden birisi terör ve tedhiş olaylarını körüklemektir. Bunu gerçekleştirmenin yolu ise komite ve çete gibi oluşumlardan geçiyordu. Sırp'larda bu dönemde aynen Bulgar ve Rumlar gibi balkanlarda çetecilik faaliyetleri içerisinde bulunuyorlardı. Nitekim Makedonya'da 1902'de 30 sırp çetesi⁴⁴⁶ faaliyet gösteriyordu. 1904'den sonra Sırp Çeteleri Sırbistan'ın faaliyetleri neticesinde bölgede birçok faaliyet gerçekleştirmişti. Sırp Çeteleri genellikle Bulgar öğretmen ve papazlara karşı suikastlarda bulunup, Bulgar köylerine kendilerini Sırp olarak tanıtmaları için saldırı düzenlemişlerdir⁴⁴⁷.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Sırp'larda cemiyetleşme sürecine girmiş ve 1908'de Sırp Kulüpleri⁴⁴⁸ kurulmaya başlanmıştır. Aslında Sırp'larda diğer Balkan milletlerinden farklı bir çizgi izlememiş, Makedonya coğrafyasında hak elde edebilmek için önce gizli örgütlenmeler ve çetecilik faaliyetleri, ardından Meşrutiyet'in getirdiği rahat ortam içersinden cemiyetleşme sürecine geçmişlerdir.

1.8.8.5. Ermeni Cemiyetleri ve Komitaları

Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde yaşayan azınlıklar içerisinde "Millet-i Sadıka" denen Ermeniler de bulunuyordu⁴⁴⁹. Osmanlı Devleti'nde Ermeniler kendi isimleriyle anılan millet⁴⁵⁰ statüsündeydiler. Osmanlı devletindeki en güvenilir Hıristiyan topluluk olarak görülmeleri, 1821 yılından itibaren Rumların yerini almaya başlamalarını sağladı.

⁴⁴⁵ 1886'da Belgrat'ta kurulan cemiyetin temel amacı propaganda amaçlı kitap ve broşürlerin basımının yanında Makedonya'da bulunan Sırp okullarına öğretmen yetiştirmektir. Bkz. Arijan İbrahim, **Berlin Kongresi'nden Balkan Savaşları'nın Bitimine Kadar Makedonya Sorunu (1878-1912)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yay. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001, s. 49.

⁴⁴⁶ Mehmet Okur, "The Times Gazetesine Göre Makedonya Sorunu (1918-1945)", Karadeniz Araştırmaları, S. 32, Y. 2012, s. 31.

⁴⁴⁷ Mehmet Hacısalihoğlu, "Makedonya", **DİA**, C. 27, İstanbul 2007, s. 441; İbrahim, **agt**, s. 51.

⁴⁴⁸ Mahmut Şevket Paşa'nın 1908'de Sırp Kulübü'nün kuruluşunu haber veren yazısı ve bu konudaki hükümet kararı için bkz. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1**, s. 551-554.

⁴⁴⁹ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 565.

⁴⁵⁰ Ermeni adının nereden geldiği, menşei itibari ile Ermenilerin kökeninin ne olduğu, hala netleşmiş değildir. Armenia adı tarihte ilk defa, MÖ. 518 yılından kalma Baritsen yazıtında geçmektedir. Bu adın Aramice "yukarı el, yukarı ülke" sözünden çıktığı belirtilir. Eski Yunan, Roma, Bizans ve İran kaynaklarında

Ermenilerin 19. yüzyıldaki toplumsal ve ekonomik gelişimi, Rumların ve Bulgarlarınkine esas olarak benzer bir çizgi gösteriyse de yoğunluğu ve kapsamı bakımından farklıydı. Ermeniler, toplumsal örgütlenme ve kültürel bakış açısı bakımından da genellikle daha gelenekseldiler ve rafine kentli toplumlarla basit kırsal halk, tüccarlar ve zanaatkârlar arasında kesin ayrılıklar vardı. Osmanlı Devleti'nin her yerinde Ermenilere rastlanabilirdi ama çoğunluklu olarak altı doğu vilayetinde bulunuyorlardı. Bu vilayetler Erzurum, Sivas, Van, Elazığ, Diyarbakır ve Bitlis'ti. 1878 sonrasında siyasi çekişme konusu olacak bu vilayetlerin Hıristiyan nüfusu, tümüyle olmasa da büyük ölçüde Ermenilerden oluşuyordu⁴⁵¹.

Osmanlı Ermenileri daha ilk dönemlerden itibaren Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Türklerle özdeşleşme içine girmişler ve bu durumu devletin yıkılışına zemin hazırlayan 19. yüzyıldaki milliyetçilik fikrinin Ermeni toplumu içine yayılmasına kadar da devam ettirmişlerdi. Hatta 19. yüzyılda Osmanlı Devletini gezen Edmonde de Amicis bu durumu şu cümlelerle ifade etmekten kendisini alamamıştır; “Bilhassa ruh ve iman bakımından Hıristiyan, doğuş ve cismaniye bakımından Asya Müslüman'ı olan Ermeniler sadece hususi bir inceleme açısından güç değil, aynı zamanda ilk bakışta Türklerden ayırmada da güçlük arz ederler, çünkü Avrupa kıyafetini henüz benimsememiş olanları, pek küçük farklarla, Türk gibi giyinirler ve bazı hususi renklerle ve bu milletin ayırıcı işareti olan eski büyük çuha başlığı da neredeyse hiç giymezler; görünüş itibarıyla de Türklerden pek farklı değildirler. Yabancı erkeğe karşı, Müslüman kadını kadar sıkı sıkıya kapanan Ermeni kadınları, Türk kadınları gibi giyinirler⁴⁵².”

Osmanlı Devleti'ne sadakatleri, Türk âdetini benimsemeleri, hatta iyi Türkçe konuşmaları, Ermenilerin devlete ait resmi ve özel işlere atanmasına sebep olmuştu. Bu bakımdan 16. yüzyılda Ermeni asıllı Mehmet paşa gibi vezirlik rütbesine kadar yükselen devlet adamları, 18. yüzyılda Divrikli Düzyan soyundan saray kuyumcuları ve sonradan Darphane nazırı, Saysan ailesinden saray hekimleri, 19. yüzyılda Bezciyan ailesinden Darphane nazırları, Dadyan ailesinden Baruthane nazırları görülür. 19. yüzyılda ve II.

Armenien; Araplar, Selçuklular ve halefleri ise Ermeni adını kullanmıştır. Ermeniler ise eskiden beri kendilerine Haik, memleketlerine de Hayk ve Hayaslan ismini vermişlerdir. Bkz. Davut Kılıç, **Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve Siyasi Mücadeleler**, ASAM Yayınları, Ankara 2000, s. 1-2.

⁴⁵¹ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 91-92.

⁴⁵² Önder Kaya, **Tanzimât'tan Lozan'a Azınlıklar**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2004, s. 48.

Abdülhamid devrinde ve sonrasında Ermeni hariciyeciler, nazırlar görev yapar. Ayrıca birçok Ermeni de Osmanlı devlet adamlarına danışmanlık yapmıştır⁴⁵³.

1856 Islahat Fermanı'nın getirdiği vicdan özgürlüğü ilkesi, din ve mezhep propagandası çalışmalarını sürdüren dış güçlerin, Protestan ve Katolik misyonerler aracılığı ile mezhep değiştirmeyi sağlamaya yönelik faaliyetlere hız vermelerine sebep olmuştur.

Açılan misyoner okullarında Ermenilere Ermenice öğretilmiş, tarih ve kültürleri hakkında dersler verilmiştir. Ayrıca zengin ermeni ailelerinin çocuklarını özellikle Fransa ve diğer Avrupa ülkelerine eğitim almaları için göndermeleri ve bu gençlerin milliyetçilik fikirleriyle eğitilmeleri Ermeni toplumu içerisinde ilk milliyetçi yapılanmanın ortaya çıkmasında etkili olmuştur⁴⁵⁴.

Ermeni meselesinin uluslar arası bir sorun olarak ortaya çıkması umumiyetle Ayestefanos Antlaşması ile ortaya çıkmıştır. Rusya'nın Ermenilerle ilgilenmeye başlaması aslında bu sorunun uluslar arası platforma taşınmasında etkili olmuştur. Rusların aktif olarak Ermenilere ilgisi 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra başladı. Ermeni Patriği Nerses ve İzmirliyan'ın başkanlığındaki heyetin Rus çarına verilmek üzere Ecmiyazin Katogikosluğuna bir muhtıra göndermeleriyle ilişki gelişmeye başladı. Rusya kendi amacına ulaşmak için Ermenileri kullanabileceğinin anlayarak 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Ermeni hareketini başlattı. Ayestefanos'un Ermenilerle ilgili 16. maddesi⁴⁵⁵ Rusya'ya Ermenistan'da işgal ettiği yerlerde ıslat yapılıncaya kadar o bölgeyi elde tutma hakkı vermektedir. Hâlbuki Rus Ermenilerinin durumu Türk Ermenilerinden daha kötüydü. Bu konuda Edgar Graville "Rus zulümlerine karşı Ermenilerin tek sığınağı Türkiye idi" demektedir. Ayestefanos anlaşması Ruslara Hindistan, İran, Basra Körfezi, Irak, Suriye ve Süveyş yolunu açmıştır. Ruslar, Batum,

⁴⁵³ Azmi Süslü v.d., **Efsane ve Gerçekler: Türk Ermeni İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s. 16.

⁴⁵⁴ Cemal Yıldırım, **Tarihi Belgeler Işığında Bayazıt'ta Ermeni Mezalimi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 32.

⁴⁵⁵ "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda imzalanan Ayestefanos Antlaşmasınının 16. maddesinde; Osmanlı Devleti, Ermenilerin yerleşmiş oldukları eyaletlerde bölge menfaatlerinin gerektirdiği ıslahat ve tensikatı vakitkaybetmeksizin icra edeceğini ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlerle karşıemniyetlerini koruyacağını taahhüt eder denilmektedir. Böylece konu hem milletlerarası bir statü kazanmış, hem de Ermeniler lehine içişlerimize müdahalenin yolu açılmıştır." Bkz. Ali Güler vd., **Her Yönüyle Ermeni Sorunu**, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara 2001, s. 119.

Ardahan ve Kars'ı almakla Fırat nehri vadisine hâkim bir durum kazanmış oluyordu. Ancak bu husus İngiltere ve Fransızların menfaatlerine dokunduğundan Ayastefanos'u yürürlükten kaldırılarak Berlin anlaşmasının yapılmasını sağladılar. Berlin anlaşmasının 61. maddesiyle Ayestefanos Anlaşmasının 16. maddesinin özünde ıslahat yatıyordu⁴⁵⁶. Böylece Yeşilköy ve Berlin Anlaşmasıyla Ermeni meselesi gündeme gelmiş ve Ermeniler batılı devletlere daha fazla ümit bağlamaya başlamışlardır⁴⁵⁷. İşte bu birikimler Berlin anlaşmasıyla ermeni umutlarını iyice canlandırmış Rusya'ya bağlılıkları da artmıştır. Bu gelişmeler Osmanlı Devleti'nin Ermeni sorununa olan bakış açısını da değiştirmiş ve Ermenilerde Bâb-ı Âlî önünde sadık tabaka olma özelliklerini yitirmişlerdir. Aslında Rusya'da bu bölgede özerk bir Ermenistan kurulmasından yana değildir. Çünkü özerk bir Ermenistan'ın kurulması Rusya'da yaşayan, Ruslaştırılmaya başlanan Ermenileri de kıpırdatacak, kötü örnek olacak, Rus Çarlığının egemenliğini sarsacaktı. Rusya'nın gerçek amacı Ermenilerin haklarını koruyor gibi görünerek Osmanlı hükümetinin başına dert açıp, devlet zayıfladıkça Ermenileri kışkırtıp yayılması politikasını sürdürmektir. Nitekim Berlin anlaşmasından sonra bir Ermeni Kurulu Doğu Anadolu'da bir düzeltim yapılması için RusÇarına başvurduğunda Çar, Ermenilerin işlerinin kendilerini ilgilendirmediğini İngiltere'nin Ermeni çıkarlarını koruduğunu söylemiştir⁴⁵⁸. Şüphesiz Ermenilerle ilgili planları olan tek devlet Rusya değildi. Özellikle İngiltere'nin Rus yayılcılığını karşı izlediği politikalar ve Osmanlı topraklarında kendisine yakın gruplar oluşturma isteği İngilizlerin Ermenilerle ilgilenmesinde etkili olmuştur. 1830'da Yunanistan'ın istiklalini kazanması üzerine Rumların, bilhassa fenerli Rumların Osmanlı nezdinde gözden düşmesi üzerine Bâb-ı Âlî, Tanzîmât'ın ilanından itibaren Rumların yerine millet-i sadıka olarak kabul ettiği Ermenilere devlet dairelerine ve yüksek mevkilere yerleştirmiştir. Bu tarihten sonra İngiltere Ermenilerle daha fazla ilgilenmeye başladı. Bu ilgi politik ihtiyaçtan ileri geliyordu. Zira Rusya, politikasını Ortodokslara, Fransa şark Katoliklerine, Avusturya Balkan Katoliklerine dayandırırken İngiltere'nin Ortadoğu'da Dürzîlerden başka bir dayanağı yoktu. Bu açığı kapatmak için Ermenilerin hamiliğine soyundu ve Ermenileri kendi tarafına çekmek için faaliyete geçti⁴⁵⁹.

⁴⁵⁶ Zafer Özkan, **Tarihsel Akış İçerisinde Terörden Politikaya Ermeni Meselesi**, Yayın Evi Yok, İstanbul 2001, s. 25.

⁴⁵⁷ Süslü vd., **age**, s. 17.

⁴⁵⁸ Nurşen Mazıcı, **Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni 1878-1918**, Der Yayinevi, İstanbul 1987, s. s. 21-22.

⁴⁵⁹ Bayram Kodaman, "Ermeni Sorununu Ortaya Çıkaran Gelişmeler", **Belgelerin Işığında Ermeni Meselesi Semineri Bildiriler**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 24-25 Nisan 2003, s. 61.

İşte bu ortam içerisinde Ermeni'ler Avrupa Kamuoyunun dikkatini çekmek için isyan hazırlıklarını bombalamalarla, sabotajlarla, süikastlar ve öldürme olaylarıyla komiteler yürütmüştür. 1890'lı yıllarda Balkan komitacılığına katılan Ermeni kuruluşları, Rusya ile İngiltere arasında kalacaktır⁴⁶⁰.

Ermeni komitelerinin en büyükleri Armenegyanlar, Hınçak, Taşnaksütyun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu üç komitenin en göze çarpan ortak özelliği, bunlara parti denmekteyse de faaliyetleri açısından komite ve çete hüviyetine sahiptirler⁴⁶¹.

Bu komitelerden ilki olan Armenegyan 1885'de Van'da kurulmuştu. Mıgırdı. Portakalyan öncülüğünde kurulan cemiyet ihtilalci ve saldırgan bir ideolojiye sahipti. Amaç olarak kendisine, Ermeni milletinin özgürlüğünü sağlamak için şiddetten yararlanmak, kendilerini savunmaları amacıyla Ermeni köylülerini silahlandırmak gerektiğine inanıyorlardı⁴⁶².

Hınçak Komitesi, Kafkasyalı Ermenilerden olan Avedis Nazarbeg ile hanımı Maro ve bir grup Kafkasyalı Ermeni öğrenci tarafından 1887'de İsviçre'de Marksizm esas alınarak kurulmuştur. Bu komitenin amaçlarını anlamak için 1887'de Ermenice olarak Londra'da basılan program ve teşkilât nizamnamesinin bazı maddelerine bakmak lâzımdır. Partinin ilk ve yakın hedefi Türkiye Ermenistan'ının politik ve milli bağımsızlığını sağlamak olarak belirlenmişti. Türkiye'de ihtilal yoluyla gerçekleştirilecek hedeflere varılmak için kullanılacak metot, propaganda, tahrik, tedhiş, teşkilâtlanma ile köylü ve işçi hareketidir. Propaganda, Hükümete karşı isyanın temel sebepleri ile münasip zamanını halka anlatmak olacaktır. Tahrik ve tedhiş, halkın cesaretini artırmak için gereklidir. Hükümete karşı gösteri, vergileri ödememek, ıslahat istemek, aristokrat sınıfa karşı nefret yaratmak tahrikin başlıca yollarıdır. Tedhiş ise halkı korumak ve Hınçak programına itimatlarını elde etmek için başvurulacak bir metottur. Parti, tedhişi Osmanlı Hükümeti'ne karşı kullanmayı hedef tutmaktadır, fakat hedef sadece Hükümet değildir. Hükümet için çalışan tehlikeli Türk ve Ermeni kişilerle, casus ve muhbirler de hedefler arasındadır.

⁴⁶⁰ Tunaya, , **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. 1, s.566.

⁴⁶¹ Ermeni komiteleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, **Ermeni Komiteleri (1891-1895)**, Yay. Haz.: Necati Aktaş vd. , Yayın Nu: 48, Ankara 2001; Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)**, TTK Yay., Ankara 2001.

⁴⁶² **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. 1, s. 567-568; Haluk Selvi, "Hangi Antranik?", <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/Antranik.pdf> (03.02.2015)

İhtilali gerçekleştirmek için en müsait zaman Türkiye'nin harbe girdiği dönem olacaktır. Süryaniler, Kürtler, Türklere karşı mücadelede kazanılacaktır⁴⁶³.

Bir diğer Ermeni komitesi de Taşnaksutyun'dur. Bu komite, 1890 yılında, Hınçak içerisindeki bir muhalif grup tarafından oluşturulmuştur⁴⁶⁴. Kafkasya'da kurulan bu komite de Troşak (Bayrak) isminde bir gazete çıkarmıştır. Taşnakların programı 1892 tarihinde belli olmuştur. Programda, isyan yoluyla hedefe varılacağı belirtilmiştir. Bunu gerçekleştirebilmek için ise; çeteler teşkil etmek, çeteleri faaliyete hazırlamak, her yola başvurarak halkı silâhlendirmek, ihtilal komiteleri oluşturmak, kavgayı, anarşiyi teşvik etmek, hükümet kuruluşlarını yağmalamak, tahrip etmek⁴⁶⁵ gibi yöntemlere başvurmayı öneriyorlardı. Komite, teşkilatlarına verdiği bir emirde; "Türk'ü, Kürt'ü her yerde, her türlü şerait altında vur. Mürtecileri, ahdinden dönenleri, Ermeni hafiyelerini, hainleri öldür, intikam al"⁴⁶⁶ denmekteydi.

Bu cemiyetlerin faaliyetleri neticesinde birçok isyan ortaya çıkmıştır. Erzurum İsyanı⁴⁶⁷, Bab-ı Âlî olayı⁴⁶⁸, Kumkapı Gösterisi⁴⁶⁹, Zeytun İsyanı⁴⁷⁰, II. Abdülhamit'e

⁴⁶³ Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, TTK Yayınları, Ankara 1985, s. 130; "1887'de Cenevre'de Hınçak Partisi kuruldu. Bu parti Ermeni cemiyetleri içinde en etkin olanlardan biridir. Bu partinin ilk hedefi, Anadolu'daki Ermenilerin millî ve siyasî bağımsızlıklarının sağlanmasıdır. Örgüt, hedefe ihtilal vasıtasıyla ulaşmayı planlamıştır. İhtilal için belirlenen yöntem ise, propaganda, kışkırtma, terör ve işçi-köylü hareketi olarak özetlenebilir. Kışkırtma araçları ise hükümete yönelik gösteriler, vergi vermemek, ıslahat istemek ve devlete karşı düşmanlık biçiminde belirlenmişti. Cemiyetin açık hedefinde ise Bâb-ı Âlî ile hükümette görev yapan Ermeniler ve Türklerle, muhbirler vardı. Örgütün planına göre Anadolu Ermenilerinin bağımsızlığı sağlandıktan sonra, İran ve Rusya Ermenileri ile federatif bir Ermeni Devleti kurulacaktı." Bkz. Yakup Kaya, "Ermeni Cemiyetleri ile Jön Türk Münasebetlerinin Ermeni Milliyetçiliğinin Yükselişindeki Yeri", **Hoşgörünün Yol Ayrımında Ermeniler**, C. 4, 22-24 Mayıs 2008, Yayına Haz. Metin Hülâgü vd., Erciyes Üniversitesi Yayınları, Ocak 2009, s. 300.

⁴⁶⁴ Abdullah Yaman, **Ermeni Meselesi ve Türkiye**, Otağ Yayınları, İstanbul 1973, s. 71.

⁴⁶⁵ Gürün, **age**, s. 134; Kaya, **agm**, s. 301.

⁴⁶⁶ Sadi Koçaş, **Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Kastaş Tarihi Araştırmalar Dizisi, İstanbul 1990, s. 154.

⁴⁶⁷ Erzurum'daki isyanın programı İstanbul'da yapılmıştır. Haziran 1890'da, Rusya'daki Ermenilerden bir grup Türkiye'ye silah sokarak bölgedeki komitacılara veriyorlardı. Bunu haber alan güvenlik kuvvetleri gerekli tedbirleri almışlar ve Erzurum piskoposluğunda da arama yapmışlardır. Harekete geçmek için bahane arayan Hınçak ve Taşnak militanları Haziran 1890'da isyanı başlattılar. 1890 Erzurum isyanı, ondan sonra muhtelif yerlerde devam eden ve Avrupa'nın dikkatini Türkiye ve Ermeni meselesine çekmeye çalışan hareketlerin başıdır denilebilir. Çünkü bu olay Avrupa'ya Ermenilerin katliamı şeklinde intikal etti. Avrupa bunu katliam olarak kabullendi ve devam edecek olan Ermeni ayaklanmalarıyla ilgili katliam ithamlarının birincisi literatüre girmiş oldu. Bkz. Koçaş, **age**, s. 160;176; Yaman, **age**, s. 87, Gürün, **age**, s. 142.

⁴⁶⁸ 1895 yılında Hınçak komitesi tarafından düzenlenmiştir. Yaklaşık 5.000 Ermeni Bâb-ı Âlî'ye yürümüştür. Ermeniler silahlı ve kararlı idiler. Bâb-ı Âlî'yi basacaklar, bu suretle büyük bir hadise çıkarıp Avrupa'nın dikkatini Ermeni Meselesi üzerine çekerek, müdahalesini davet edeceklerdi. Bkz. Erdal İltar, **Ermeni Meselesi'nin Perspektifi ve Zeytun İsyanları (1780-1915)**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995, s. 138.

⁴⁶⁹ Hınçak komitesi 15 Temmuz 1890 tarihinde, Kumkapı'da bir gösteri organize ederek ilk gövde gösterisini yapmıştır. Bu olayı idare eden Cangülyan'dır. Bu gösterinin amacı da kamuoyu oluşturmaktır. Cangülyan gösterinin sebeplerini şöyle ifade etmektedir: Ermeni hadisesini dünyaya unutturmamak ve Erzurum İsyanı ile

suikast girişimi⁴⁷¹ gibi olaylar Ermeni cemiyetleri ve onların komitacılık faaliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Ermeni komiteleri irili ufaklı, gizli ve açık bir şekilde çalışmalarını sürdürecektir. Ayrıca hayır, sanat, kültür, spor amaçlarına yönelik (Siyasal alanı terk etmeden) birçok cemiyette bu çalışmalara yardımcı olacaktır. Bu dönemde cemiyetlerin temel amacı bağımsızlığa gidecek bir Ermenistan'ın kurulmasıdır⁴⁷².

II. Meşrutiyet dönemi gerçek anlamda bir cemiyetler dönemi olarak ifade edilebilir. Örneklerden de anlaşılacağı gibi bu dönemde "Cemiyetler Kanunu" ile güvence altına alınan sivil toplum kuruluşları, kısa sürede toplumun geneline yayılacak bir şekilde örgütlenmişlerdir. Bu cemiyetler çok farklı alanlarda faaliyet göstermiş olmalarına rağmen, örgütlü yapıları aracılığıyla kamuoyunun yönlendirilmesinde aktif rol üstlenmişlerdir.

1.9. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basını

24 Temmuz 1908'de İstanbul gazetelerinde çıkan dört satırlık resmi bir bildiri Meşrutiyet'in yeniden ilan edildiğini ve 1876 Anayasasına göre seçimlerin yapılacağını bildirmişlerdir. Bu bildiri yayımlayan gazeteciler Sirkeci Garı'nın karşısındaki bir lokantada toplanmışlar ve derhal kendi aralarında bir dernek kurma kararı almışlardır⁴⁷³. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra her alanda olduğu gibi basın alanında da hürriyet havası hâkim olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından iki gün sonra İstanbul'daki tüm gazeteler

Musa Bey hadisesini genişletmek, Avrupalı elçilerin gözü önünde bir hareket yapmak, İstanbul'un daha kalabalık olan Ermeni nüfusunu hadiselerin içine sokmak, Sarayı tehdit etmiş olmak, ihtilal fikrini halk arasına yaymaktır. Bkz. Gürün, **age**, s. 142; Koçaş, **age**, s. 176.

⁴⁷⁰ Diğer birçok Ermeni isyanında olduğu gibi, Zeytun isyanında da Avrupalı devletler olayı kışkırttıkları gibi Hükümet tedbir aldığı zaman hemen devreye girip komiteciler lehine baskı yapmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti, bu baskılar sonucunda Avrupalı devletler ve komitecilerin isteklerine dayalı olan bir anlaşmayı imzalamak zorunda kalmıştır. Bu anlaşmaya göre; Zeytunlular, buraya gelip isyanı çıkartan komitecileri Hükümete teslim etmeyecekler, bu kişiler Avrupalı devletlerin güvencesi altında ülkeyi terk edeceklerdir. Genel af ilân edilecek, Avrupalı altı devlet burada garantör olacaklardır. Osmanlı ordusu Zeytun'dan çekilecek, güvenliği sağlamak için burada bir tabur kalacak, ancak bu askeri birlik Zeytunlular'ın içişlerine karışmayacaktır. Maraş'ta konsolosluklar kuracak olan Avrupalı devletler, Zeytun'un yeni yönetimini buradan denetleyeceklerdir. Bkz. Yaman, **age**, s. 80; İltar, **age**, s. 159; Koçaş, **age**, s. 181.

⁴⁷¹ Krisdapor Mikaelyan, Vram Şabuh Kendiryan, Belçikalı Erdar Joris ve eşi, Alman Lipa Rips, Ardaş Haçik, Konstantin Kabulyan, Mari Zayn, Hamparsum Ağacanyan, Kris Fenerciyan, Karlo Yuvanoviç tarafından 21 Temmuz 1905 Cuma günü Padişaha bombalı suikast düzenlenmiştir. Padişah, camiden geç çıktığı için suikasttan kurtulmuş, ancak birçok kişi hayatını kaybetmiştir. Bkz. Koçaş, **age**, s. 182.

⁴⁷² Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1**, s. 572.

⁴⁷³ Bu toplantı daha sonra kurulacak olan "Osmanlı Matbuat Cemiyeti'nin" temellerinin atılmasını sağlamıştır. Bkz. Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973, s. 102.

sansürsüz olarak yayınlanmıştır. Bu durum hem Osmanlı Devleti'nde basın rejiminin değişikliğinin açık bir göstergesi hem de hürriyet ortamının fiili bir kanıtı olmuştur. Sansürün kaldırılmasıyla birlikte farklı görüşleri temsil eden kişi ve gruplar, kendilerini en iyi ifade edebilecekleri alan olarak basını görmüşlerdir. Bu yüzden II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı basın hayatında adeta bir yayın patlaması yaşanmıştır. Farklı dillerde ve farklı düşüncelerde yüzlerce gazete, mecmua, siyaset, mizah, kadın, edebiyat dergisi yayın hayatına girmiştir⁴⁷⁴. II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden ilk iki ay içerisinde 200'ün üstünde gazete klişesi alınmıştır. 1908-1909 arasında İstanbul'da yayınlanan gazete ve dergi sayısı 353'e ulaşmıştır. Koloğlu bunu "bir basın patlaması demekten çok basın çılgınlığı"⁴⁷⁵ olarak nitelendirmektedir. Oya Dağlar bu dönemde basının bu dönemdeki durumu "yurt içinde ve yurt dışında yayınlanan Türkçe ve yabancı dildeki dergileri de düşünürsek bu sayı binlerle ifade edilebilecek bir düzeye erişmişti." ifadesiyle değerlendirmektedir.

II. Meşrutiyet dönemi aynı zamanda "Cemiyetler Kanunu"nda olduğu gibi basın özgürlüğünün de kanun çerçevesinde güvence altına alındığı bir dönemi ifade etmektedir. Nitekim II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte büyük oranda sansürden kurtulmuş olan basın, bir kanun çıkarılarak bunun güvence altına alınmasını istemiştir. Nitekim bu amaca yönelik olarak ilk kez 28 Nisan 1909'da Mebusan Meclisine bir basın kanunu tasarısı getirilmiş, 14 Temmuz 1909'da meclis tarafından kabul edilmiştir. Ancak çıkarılan kanunda daha sonra birçok değişiklik yapılmış⁴⁷⁶, 1909'da kurulan basın rejimi aracılığıyla da gazeteler izledikleri yayın politikalarından dolayı sık sık kapatılmıştır⁴⁷⁷.

II. Meşrutiyet dönemi basınının en göze çarpan özelliklerinden birisi ise oldukça politize olmuş bir basın görüntüsü vermesidir. Nitekim dönemin gazete ve mecmualarını

⁴⁷⁴ Dağlar, **agm**, s. 142.

⁴⁷⁵ Orhan Koloğlu, Osmanlı Basını İçeriği ve Rejimi", **Tanzîmât'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 89-90.

⁴⁷⁶ Basın Kanunu ve Kanunda yapılan değişikliklerle ilgili bkz. Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, s. 97-98; 101.

⁴⁷⁷ Balkan Harbi döneminde bu türden kapatmalara sık sık rastlamak mümkündür. Senin Gazetesi'nde yer alan bir haberde, "İstanbul'da Rumca yayınlanan Neta Paniris Gazetesi'nin yirmi gün, Tenvîr-i Efkâr Gazetesi'nin ise süresiz olarak kapatıldığı belirtilmektedir. Haber için bkz. "Tatil", **Senîn**, 29 Teşrîn-i evvel 1912 (16 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1485, s. 4; Benzer haberlerden bir diğeri ise Rumca yayınlanan Anatoli Gazetesi'nin kapatılmasıyla ilgilidir. Bkz. **Senîn**, 22 Teşrîn-i evvel 1912 (9 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1478-49, s. 4; İlginç olan ise bu haberlerin yayınlandığı Senin Gazetesi'nin aslında "Tanîn Gazetesi" olması ve kendisinin de Balkan Harbi esnasında pek çok kez kapatılarak isim değiştirmek zorunda kalmasıdır. Gazete Tanîn, Renin, Senin, Hak gibi isimler kullanmak zorunda kalmıştır. Server İskit, **Türkiye'de Matbuat Rejimleri**, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, İstanbul 1939, s. 109.

değerlendiren çalışmalarda, basın kuruluşları ile ilgili verilen bilgilerde sık sık belli siyasal partilere olan yakınlıklarına vurgu yapılmaktadır. Mesela Balkan Harbi döneminin en önemli gazetelerinden Tanîn Gazetesi için İttihad ve Terakki Fırkasına⁴⁷⁸ yakın olduğu vurgusu yapılmaktadır. Tanzîmât Gazetesi Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurucularından Lütfi Fikri'ye aitken, Sabâh Gazetesi için daha çok tarafsız bir gazete olduğu vurgusu yapılmaktadır. Ancak Hüsrev Tökin, Sabâh Gazetesi'nin ne kadar tarafsız görünse de İttihad ve Terakki'ye muhalif bir çizgiye sahip olduğunu belirtmektedir⁴⁷⁹. II. Meşrutiyet dönemi basınının siyasal partilerin politikalarını destekleyen yahut karşısında duran tutumları, bir taraftan okuyucu kitlelerinin belirlenmesinde, diğer taraftan siyasal çatışmaların siyasal çevrelerden halka doğru yaygınlaştırılmasında etkili olmuş olmalıdır.

II. Meşrutiyet dönemi matbuatının oldukça geniş kitlelere ulaştığını söylemekte mümkündür. Nitekim II. Meşrutiyet döneminde İkdâm Gazetesinin tirajının belli dönemlerde 40 bin dolarına⁴⁸⁰ çıktığı ifade edilmektedir. Bu dönemde gazetelerin okuyucu sayısında meydana gelen yükselme beraberinde gazetelerin kamuoyu üzerindeki etkinliğinin de artmasına neden olmuştur. Gazeteler sütunlarında yer verdikleri köşe yazıları, haberler ve şiirler gibi edebi türde yazılar aracılığıyla okuyucu kitleyi etkileme şansını elde etmişlerdir.

1.10. Balkan Harpleri Öncesinde Eğitim

Eğitim sahasında, devletin öncülüğü ve sorumluluk üstlenme geleneği, Türk tarihinin ilk yıllarından itibaren gelişme göstermiştir. Gerek Selçuklu gerekse Osmanlı hâkimiyeti döneminde eğitimde devletin öncülüğünü gözlemlemek mümkündür. Osmanlı Devleti döneminde eğitim işlerinin dorudan doğruya devletin sorumluluğu altına alarak ve mevcut geleneksel okulların açılmasının dışında, yeni okullar açılması girişimlerine, ilköğretimin bir devlet sorumluluğu olduğunu düşünen Sultan II. Mahmud idaresinde başladığı dikkati çekmektedir⁴⁸¹. Tanzimat Fermanı'nın hazırlandığı süreçte eğitim ile

⁴⁷⁸ Topuz, **II. Meşrutiyet'ten Holdinglere Türk Basın Tarihi**, s. 83.

⁴⁷⁹ Tökin, **age**, s. 100.

⁴⁸⁰ Fethi Tevetoğlu'nun verdiği bilgiye göre 23 Temmuz 1908'de İkdâm Gazetesinin tirajı 40 bine ulaşmıştır. Bkz. Fethi Tevetoğlu, "İkdâm", **Türk Ansiklopedisi**, C. 20, MEB Yayınları, Ankara 1972, s. 55; Hıfzı Topuz ise Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte gazete tirajlarının 2 binden 50 bine kadar yükseldiğini belirtmektedir. Bkz. **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, s. 103.

⁴⁸¹ Nurdan Kalaycı, **Cumhuriyet Döneminde İlköğretim Hükümet Programları ve Uygulamalar**, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları: 762, İstanbul 1968, s. 7-8.; 1824 yılında yayınlanmış olan fermanla; Osmanlı tarihinde ilk kez, bir Maarif Nazırı ya da Milli Eğitim Bakanı atanmıştır. 1827 yılında Tıbhane-i Amire, 1827 yılında Cerrahane, 1831'de Muzika-i Hümayun Mektebi, 1834'de Mekteb-i Ulum-i

ilgili alınmış önlemler esasında Sultan II. Mahmud döneminde başlatılmış olanların devamı kabul edilebilir. Bu doğrultuda Tanzimat döneminde eğitim komisyonu önerileri doğrultusunda Sultan Abdülmecit, 1846 yılında Dârü'l-fünûn, Meclis-i Maarif-i Umumiye'yi tesis etmiştir. Meclis-i Maarif-i Umumiye, sıbyan mektepleri (ilköğretim okulları) rüştiyelere (ortaöğretim okulları) reform yapmakla yükümlüydüler⁴⁸². Rüştiye adı ile açılmış olan bu kurumların amacı; ilkokullardan daha ileri bir düzeyde, eğitim yapmak ve öğrencileri yüksekokullara ve kamu hizmetlerine hazırlamaktı⁴⁸³. Ayrıca, bu dönemde modern anlamda öğretmen okulu, 16 Mart 1848 tarihinde Dar'ul-muallimîn, bu erkek öğretmen okulu açılmıştır⁴⁸⁴. Tanzimat sürecinde Osmanlı eğitim kurumlarının tüm kademelerinde ıslah etmeye yönelik birtakım girişimlerin yaşanmasına rağmen ilköğretim alanında (Mekteb-i sıbyanlarda) medrese ve ulemanın gözetimi ve denetimi altındaki ilköğretim kurumlarının sahip oldukları geleneksel yapılarında değişikliğin gerçekleştirilmesi 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin kabul edilip, uygulanmaya başlaması ile mümkün olabilmiştir⁴⁸⁵. Milli Eğitim Bakanı Saffet Paşa tarafından hazırlanmış olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi özellikle ilköğretim sisteminin gelişmesine önemli oranda katkı sağlamıştır⁴⁸⁶. 26 Nisan 1870 tarihinde de kız

Harbiye, 1838 yılında ise açılmış olan Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-ı Edebiyye Sultan Mahmud'un eğitime katkılarıdır. Bkz. Yahya Kemal Kaya, **İnsan Yetiştirme Düzenimiz**, 4. Baskı, Ankara 1984, s. 75; Bayram Kodaman; sıbyan mekteplerinde ve medreselerde devlet müdahalesinin gecikmiş olmasını Osmanlı'nın vakıf sistemine bağlı bir idarenin kontrolünde olmasına bağlamaktadır. Bu kurumların bütünüyle idare şekillerinin, öğretim usüllerinin vakfiyelerinde belirtildiği şekilde olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca bu kurumların bütünüyle uzun süre reform sürecinin dışında kalmaları da bu nedene bağlanmaktadır. Bkz. Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 163.

⁴⁸² Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848-1967)**, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara 1967, s. 8; Ayrıca Padişah Abdülmecit, 1845 yılında "Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye"de okutmuş olduğu fermanında, milletin bilgisizliğinden ve bunun giderilebilmesi için gerekli olan önlemlerin alınmadığından üzüntü duyduğunu belirtmiş ve eğitim işlerine daha bir önemle üzerinde durulmaya başlanmıştır. Geçici bir kurul niteliğinde 1846 yılında oluşturulmuş olan, "Meclis-i Maarif-i Muvakkat"ta çağdaş bir Osmanlı eğitim sisteminin kurulmasına yönelik olarak, örgün eğitimin ilk, orta ve yükseköğretim olarak kademelere ayrılmasını, sıbyan okullarının, rüştiyelerin iyileştirilmesi kararlaştırmıştır. Bkz. Erdoğan Başar, **Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (1920-1960)**. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2004, s. 41.

⁴⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yahya Kemal Kaya, **İnsan Yetiştirme Düzenimiz**, Hacettepe Üniv. Yayınları, Ankara 1984, s. 67-85.

⁴⁸⁴ Başar, **age**, s. 42.

⁴⁸⁵ Tanzimat döneminde İlköğretim kademesinde eğitim ve öğretimin niteliğinin yükseltilmesine yönelik olarak en önemli teşebbüs 1868 yılındaki İstanbul'da Dar'ul-muallimîn-i Sıbyanın açılması olduğu söylenebilir. Mekteb-i sıbyanlarda yeni yöntem ve tekniklere göre yönelik eğitim-öğretim yapabilecek öğretmenleri yetiştirmek bu okulun temel işlevi olarak tanımlanmıştır. Bkz. Cemil Öztürk, **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası**, TTK Yay, Ankara 1996, s. 7-8

⁴⁸⁶ Nizamnameye göre, bütün köy ve kentlerde yer alacak üç yıllık okullarda ilköğretim zorunlu olmakla birlikte eğitim parasızdır. Bkz. Hasan Ali Yücel, **Türkiye'de Ortaöğretim**, Kültür Bakanlığı Başvuru Eserleri, Ankara 1938, s. 3.

öğretmen okulları Darümuallimat adıyla kurulmuştur. Her iki okul, ilkokullara öğretmen yetiştirmek amacıyla İstanbul'da kurulmuştur.

1890 yılında öğretim programlarında; matematik, coğrafya, tarih, kompozisyon, okuma-yazma ve din gibi dersleri içeren Dar'ul-muallimîn sayıları 40'a ulaşmış, İstanbul'un dışında Amasya, Sivas, Bursa, Konya, Kastamonu ve Trabzon gibi Anadolu illerinde öğretmen okulları açılmıştır. Birinci Meşrutiyet döneminde ise, Dar'ul-muallimîn sayısı 30'a indirilmiştir⁴⁸⁷.

Bu süreçte siyasi fikir cereyanlarının eğitim kurumları özelinde etkilerini görmek mümkün olmakla birlikte, II. Abdülhamid döneminin başında ilköğretimin amacı İslamcılık fikri yönünde iken, ortaöğretimin amacı Osmanlıcılık siyasetine uygun yürütülmüştür. Ancak, dönemin sonlarına doğru, her iki akım da asgari düzeyde hissedilmekle birlikte, Türkçülük fikri bu okulların gayeleri arasında yer almaya başlamıştır⁴⁸⁸. Bu nedenle dönemin siyasi havasının eğitim kurumları üzerindeki tesiri gözden kaçmamakla birlikte, bir bütün halinde ilk ve orta öğretim kurumlarının siyasi hedeflerini açıklığa kavuşturmakta zordur. II. Abdülhamid döneminde yoğunluğunu II. Meşrutiyet döneminde arttıracak olan taşrada öğretmen yetiştirme faaliyetleri de giderek artış gösterecektir. Edirne, Selanik, Kosova, Manastır, Aydın, Bursa, Halep, Mamuretülaziz, Erzurum, Sivas, Amasya, Musul, Van ve Bolu'da 1882 ve 1890 yılları arasında toplam on dört Dar'ul-muallimîn-i Sıbyan açılmıştır⁴⁸⁹. Açılan bu Dar'ul-muallimîn -i Sıbyanlar dönemin ihtiyaçları doğrultusunda nitelik bakımından tam manasıyla öğretmen yetiştirme kabiliyetinde olmadığı düşünülmektedir. Bu nedenle Dar'ul-muallimîn -i Âliye mezunlarına öğretmenliğe atanmada diğer okullardan mezun olanlara göre öncelik tanınmıştır⁴⁹⁰.

Bununla birlikte, Türk eğitim tarihinde köye öğretmen yetiştirerek toplum kalkınmasının köyden başlatılması yönündeki fikirlerin geçmişinin II. Meşrutiyet döneminde olduğu bilinmektedir. Bu dönemde köye öğretmen yetiştirme veya köy eğitimi fikrini ilk defa ileri sürenler arasında; Üsküp Dar'ul-muallimîni muallimlerinden Sabri Cemil (Yalkut)'in başyazarlığını yaptığı Yeni Mektep Mecmuası, Muallimîn müdürlükleri

⁴⁸⁷ Kaya, **İnsan Yetiştirme Düzenimiz**, s. 185.

⁴⁸⁸ Kodaman, **age**, s. 164.

⁴⁸⁹ Öztürk, **age**, s. 31.

⁴⁹⁰ Öztürk, **age**, s. 19-20.

ile çeşitli vilayetlerde Maarif Müdürlükleri yapmış olan Ethem Nejad ve Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Efendi yer almaktadır. Meşrutiyet döneminde bu düşünceler fikir planında kalmamış; İzmit civarında Armeşe Öksüzler Yurdu'nda ve İzmir Dar'ul-muallimîninde uygulamaya çalışılmıştır⁴⁹¹.

Bütün bu gelişmeler sonucunda Balkan Harbi öncesinde Osmanlı Devleti içerisinde nispeten eğitilmiş bir neslin yetiştiğini söylemek mümkündür. Bu yeni neslin ülke meseleleri ile yakinen ilgilendikleri ise Balkan Harbi esnasında görülecektir. Nitekim Balkan devletlerinin oluşturduğu ittifaka karşı ilk büyük tepki Dârü'l-fünûn talebesi tarafından verilmiş, harp esnasında da Dârü'l-fünûn, Dar'ul-muallimîn ve medrese talebeleri cephede savaşan orduyu desteklemiştir.

⁴⁹¹ Osman Kafadar, **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**, Vadi Yayınları, Ankara 1997, s. 292-293.

2. BÖLÜM

BALKAN HARPLERİ'NDE OSMANLI KAMUOYU

Balkan Harbi öncesinde Osmanlı Devleti birçok sorunla uğraşmak zorunda kalmıştır. 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamı büyük çapta kaybolmuş, bitmek bilmeyen Makedonya meselesi, Osmanlı Devleti'nin enerjisini tüketmiştir. Bu dönemde ülke içinde milletler, ekalliyetler, zümreler, partiler ve ordu içerisindeki hizipler çatışma halindedir. Bütün bunların yanında 1911'de İtalya'nın Osmanlı Devletine savaş ilan etmesi ve Trablusgarp cephesinde gerçekleşen muharebelerin getirdiği olumsuz gelişmeler Osmanlı Devletini ciddi bir sıkıntı içerisine sokmuştur.

Aram Andonyan'nın ifadesiyle, “Tarihte Balkan Savaşları kadar üzücü, heyecanlı, aynı zamanda büyük siyasi anlam taşıyan savaşa az rastlanır. Dört ufak ve genç devletin, daha düne kadar birer eyaleti oldukları asırlık Osmanlı Devletine karşı ittifak kurup başkaldırmaları, kendine güven ve cüretlerinin kazandığı şaşılacak başarılar, yeni bir tarih sayfası açmakta, özellikle Şark Meselesi olarak adlandırılan ve öteden beri içinden çıkılmaz karmaşık durumu çözüm yoluna sokmuştur.”⁴⁹² Balkan Savaşları gerçekten de kimsenin beklemedi bir şekilde sonuçlanmıştır. Galip geleceği düşünülen Osmanlı yenilirken, genç Balkan devletleri Osmanlı Devletini hezimete uğratmıştır.

Osmanlı Devleti ile Bakan devletleri arasında gerçekleşen bu mücadele döneminin cephesel boyutunun yanında birde cephe gerisindeki yansımaları vardır. Şüphesiz savaş şartları içerisinde cephe gerisinde kalan halkın, muhariplere vereceği destek savaşların seyrini belirlemektedir. Nitekim savaşın ordunun ihtiyaçlarının giderilmesi, moral ve motivasyonunun yüksek tutulması, cephe gerisinde bulunan halkın takınacağı tutum ile yakından ilgilidir. Bu tutum ise, giriş bölümünde izah edildiği şekli ile en geniş anlamıyla “halkın kanaati” anlamına gelen kamuoyunun incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Kamuoyunun oluşumu karmaşık bir süreci içerisinde barındırmaktadır. Bir sorunun varlığı tek başına yeterli olmadığı gibi, bir kişinin ya da belli bir grubun sorunu da kamuoyu oluşturmaktan uzaktır. Öncelikle kamuoyu oluşabilmesi için sorunun geniş kitleleri etkileyecek mahiyette zuhur etmesi gerekir. Bu yönüyle düşünüldüğünde Balkan

⁴⁹² Aram Andonyan, **Balkan Savaşı**, Çev. Zaven Biberyan, Aras Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 9.

Savaşları Osmanlı vatandaşlarını doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyecek bir mahiyettedir. Ancak sorunun yalnızca geniş kitleleri etkileyebilecek mahiyette olması da tek başına kamuoyu oluşturmada yeterli olmamaktadır. Bir soruna karşı kamuoyu oluşabilmesi için sorun karşısında ortak bir kanaat oluşturulmalı ve kamuya ait önceden biçimlenmiş tutum ve kanaatlerinin yönlendirmesi gerekir. İşte bu noktada kamuoyunu oluşturan araçlar devreye girmektedir. Bu araçlar içerisinde dolaylı olarak aile, eğitim, kültür, toplumsal kontrol mekanizmaları gibi kurumsal sosyolojik araçlar; kanaat, motivasyon, algı, tutum gibi bireysel psikolojik araçlar; siyasi grup ve partiler, baskı grup ya da örgütleri gibi siyasi araçlar ve medyanın etkilerine işaret edilir⁴⁹³. Balkan Harpleri öncesinde ve harp esnasında halkın kanaatinin hangi yönde şekillendiği sorusu ise kamuoyunun savaşa karşı verdiği tepkiyi izah etmek açısından önemlidir. Balkan Harbi'nde kamuoyunun harbe karşı verdiği tepkiler ve bu tepkilerin yönlendirilmesinde siyasi partilerin, dönemin baskı grupları olarak nitelendirilebilecek cemiyetlerin ve basının takındığı tutum kıymetlidir. Mitingler, basın yoluyla gönüllü olarak orduya katılma ve yardım çağrıları ile bu tür organizasyonların gerçekleştirilmesinde siyasi partiler, cemiyetler ve basının faaliyetleri bu bölümün konusunu oluşturmaktadır. Savaş gibi olağanüstü dönemlerde siyasi partiler, cemiyetler ve basın gibi grupların çoğunluğu tarafından amaçlanan hedef, kamuoyunun cephede savaşan orduyu desteklemesidir. Ancak toplumun ne dereceye kadar ikna edilebildiği, hâkim olan kanaatin toplumun tamamı tarafından paylaşılıp paylaşılmadığı sorusunun cevabı da bu bölümde irdelenmeye çalışılacaktır. Mitinglerde savaş taraftarlığı yapan, ayni ve nakdi yardımlar aracılığıyla orduyu destekleyen ve nihayet yükümlülüğü olmamasına rağmen gönüllü olarak orduya katılanların yanında, savaş karşısında tepkisiz kalan kitlelerin durumu bu bölümün konusunu oluşturmaktadır.

2.1. Balkan Savaşları'nı Hazırlayan Siyasi Ortam

Balkan Savaşlarının nedenlerini Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşmasına kadar götürmek mümkündür. Ayastefanos Antlaşması ile bağımsız Sırbistan ve Karadağ'ın ortaya çıkması, Bulgaristan'ın ise geniş bir özerklik elde ederek sınırlarını Karadeniz'den Ege Denizine kadar genişletmesi sonucunu doğurmuştur⁴⁹⁴. Ancak Ayastefanos

⁴⁹³ Yüksel, **agm**, s. 574.

⁴⁹⁴ Ayastefanos Antlaşmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında yeni devletler ortaya çıkmıştır. Karadağ, Sırbistan ve Romanya Osmanlı Devleti'nden bağımsızlıklarını kazanırlarken, Bulgaristan Osmanlı Devletine bağlı muhtar bir prenslik haline dönüşmüştür. Bulgar hududu Rusya'nın bölgeyi terk

Antlaşmasının yürürlüğe girememesi Bulgarları hayal kırıklığına uğratmış, Bulgaristan siyasi emellerine ulaşabilmek için Berlin Antlaşmasının⁴⁹⁵ getirmiş olduğu statükoyu bozarak, Balkan Savaşlarına kadar geçen dönem içerisinde komiteler aracılığıyla bölgeyi terörize etmiştir. Berlin Antlaşması sonrasında Bulgarların bu tutumuna karşılık Karadağ, Yunanistan ve Sırbistan da Osmanlı Devleti'nin Avrupa toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirebilmek için "Makedonya Meselesi"⁴⁹⁶ olarak nitelendirilen bir dizi sorunlar ağının ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. Ayrıca bunlara Rusya'nın Balkan Slavları üzerindeki kışkırtmalarını da eklemek mümkündür. Bütün bu hadiselerde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Balkanlarda genişleme faaliyetleri ve bu faaliyetlerin önemli safhasını teşkil eden Bosna-Herek'in ilhakı bir dönüm noktası olmuştur. Bu durum Rusya'yı Balkan Slavlarını birleştirmek suretiyle Avusturya'nın yayılmacı politikasına karşı koymaya sevk ettiği kadar, Balkanların Slav devletlerini de aralarındaki anlaşmazlıkları gidererek, birleşmeye ve Balkanlarda geri kalan Osmanlı topraklarını paylaşmaya götürmüştür⁴⁹⁷.

etmesinden sonra Rus ve Osmanlı heyetlerinin müzakeresi neticesinde belirlenecek olmasına rağmen bu antlaşmanın getirdiği şartlar, sınırları Tuna'dan Ege Denizine kadar uzanan Osmanlı toprakları ile Kosova ve Manastır Vilayetlerinin tamamını, Batı Trakya ve Selanik Vilayetlerinin ise bir kısmını içine alan Büyük Bulgaristan'ın ortaya çıkmasına neden olacaktır. Ayastefanos Antlaşması ile ortaya çıkan siyasi durum için bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi - Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, C. VIII, TTK Yayınlar, Ankara 1995, s. 65; Ayastefanos Antlaşmasının 2. Maddesi ile Karadağ, 3. Maddesi ile Sırbistan, 5. Maddesi ile Romanya'nın bağımsızlıklarını tanıyan Osmanlı Devleti, 6. Maddesi gereğince muhtar bir Bulgar Prenslüğünü tanımak zorunda kalmıştır. Söz konusu Antlaşmanın maddeleri için bkz. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C. I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953, s. 388-391. Ayrıca Ayastefanos Antlaşması ile ilgili genel bir değerlendirme için bkz. Ali İhsan Gencer, "Ayastefanos Antlaşması", **DİA**, C. IV, İstanbul 1991, s. 225.

⁴⁹⁵ 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması ile birlikte Bulgaristan üç bölgeye ayrılmıştır. Birinci bölge ya da Asıl Bulgaristan olarak nitelendirilebilecek bölgede Bulgaristan Prenslüğü kurulurken, ikinci bölge Doğu Rumeli adıyla Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. Üçüncü bölge ise Makedonya olup ıslahat yapılması şartıyla Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. Bkz. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 77; Kongreye Osmanlı Devleti'ni temsilen Nafia Nazırı Aleksander Kara Todori Paşa ile Rumeli orduları serdar-ı ekremi, Alman kökenli Müşir Mehmet Ali Paşa gönderilmiştir. Ayrıca Berlin Büyükelçisi Sadullah Paşa görüşmeleri başlatmıştır. Bkz. Fahri Maden, "Büyük Güçlerin Berlin Antlaşması'nın Uygulanmasına Yönelik Baskıları", **History Studies**, Volume 5 Issue 1, p. 267-286, January 2013, s. 269.

⁴⁹⁶ Yarıc Makedonya Meselesinin ortaya çıkışını şu şekilde değerlendirmektedir: "Büyük Devletler, Şark Meselesi dâhilinde Balkan yarımadasıyla, 1856'da sona eren Kırım Savaşı'nı izleyen yıllarda ise, özellikle Makedonya ve Arnavutluk'la yakından ilgilendiler. Avusturya, Selanik limanına bir koridor açmaya çalışırken; İtalya, Adriyatik sahillerine yerleşmek istedi. Almanya, Şark'a Doğru politikasını gerçekleştirmeye çalışırken; İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti üzerindeki rekabetleri doğrultusunda bir Makedonya siyaseti takip ettiler. Rusya, öteden beri Panslavizm cereyanıyla Balkanlar'ı kontrolüne almak istiyordu. Yunanistan, Hellen dâvâsı; Bulgarlar, Büyük Bulgaristan; Sırlar, Eski Sırbistan'ı canlandırmak amacıyla Rumeli'de toprak ve hak iddia ettiler. Bu faaliyetler, Osmanlı diplomasisinin başını gerçekten çok ağrıttacak ve devletlerarası politikada, 35 yıl kadar devam edecek Makedonya Meselesi'nin doğmasına yol açacaktır." Bkz. Güler Yarıc, "Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876-1913)", **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, C. 4, S. 1, Ocak 2003, s. 78.

⁴⁹⁷ Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri**, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 10-11.

Balkan Savaşlarını hazırlayan şartlardan bir diğeri ise 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi sonrasında Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünün gün geçtikçe fark edilir hale gelmesidir. Nitekim Berlin Antlaşması gereğince Osmanlı Devleti'ne bırakılan Şarkî Rumeli Vilayeti'nin⁴⁹⁸ kaybı (18 Eylül 1885) Bulgaristan'ın hedeflerine ulaşma noktasında kendisinde cesaret bulmasına, diğer taraftan bölge ile ilgili tasarrufları olan Balkan Devletlerinin⁴⁹⁹ dikkatlerinin bölgeye yoğunlaşmasına zemin oluşturmuştur. Şarkî Rumeli Vilâyeti'nin kaybı Balkan devletlerine verdiği cesaretin yanında stratejik bakımdan da Osmanlı açısından olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim Şarkî Rumeli Vilâyetinin Bulgaristan tarafından ilhakından sonra, bu vilayetin ve Balkan sıradağlarının elden çıkması Osmanlı Devleti'ni Rumeli'de, bilhassa Kırklareli, Edime, Cısr-i Mustafa Paşa, Dedeğac ve Gümülcine bölgesinde büyük kuvvetler bulundurmaya mecbur etmiştir. Zira Şarkî Rumeli'yi ilhaktan sonra Trakya ve Makedonya'ya da göz diken Bulgaristan'la Trakya arasında savunmaya elverişli Tuna nehri ve Balkan sıradağları gibi tabii bir hudut yoktu. Diğer Balkan Devletlerinin Bulgaristan'la birleşerek, hep birlikte Doğu Rumeli'ye saldırımları ihtimaline karşı Kırklareli, Edime ve Bizanslılar zamanından beri İstanbul için önemli bir savunma hattı olan Çatalca'nın böyle bir savaş için hazırlanması gerekirdi. Ancak Balkan devletçiklerinin birleşmesine pek ihtimal vermeyen ve Bulgar ordusunu önemsemeyen Osmanlı Devleti, Rumeli'nin savunması için gereken tedbirleri almamıştır⁵⁰⁰.

⁴⁹⁸ Berlin Antlaşmasının 14. Maddesinde Şark-i Rumeli Vilayeti'nin oluşturulması şu şekilde ifade edilmektedir: "Balkanlar'ın cenub tarafından (Rumeli-i Şarkî) namına alınacak ve muhtariyet-i idare ve şerait ile doğrudan doğruya hükümet-i politikiye ve asakir-i padişahi tahtında kalacak bir eyalet teşkil olunmuşdur ve eyaletin hristiyan valisi olacaktır." Bkz. Nihat Erim, *age*, s. 409; Şarkî Rumeli Vilayeti'nin kaybında Filibe İsyanının önemli bir etkisi olmuştur. Filibe isyanına yol açan olaylardan ilki, Tatarcık Sancağı'na bağlı bir kaza olan Otlukköy'de meydana gelmiştir. 1885 Eylül ayı başlarında kaza halkından üç kişi peşlerine taktıkları bazı taraftarlarıyla sokaklarda dolaşarak oraya buraya ateş ederek "Düşsün Doğu Rumeli" yaşasın hüriyet naraları atmaya başlamışlardır. Ancak bölgedeki jandarma güçleri ile olay büyümeden kontrol altına almıştır. Benzer olaylar Filibe'ye bağlı Konar köyü ve Çırpan kazasında meydana gelmiştir. Doğu Rumeli Valisi, Gavril Paşa'nın 18 Eylül 1885 gecesi sabaha karşı Filibe hükümet konağında bulunduğu sırada, buraya gelen Bulgar Nikolayef ve Filof binbaşılar emirlerindeki birer tabur asker ile buradaki askeri gücün bir kısmını ve Gavril Paşa'yı esir almışlardır. 18 Eylül 1885'de Liberal Parti'nin marifetiyle gerçekleşen hükümet darbesi bir oldu bittiye getirerek bölgenin Bulgaristan'a ilhakına zemin oluşturmuştur. Şarkî Rumeli'nin kaybına neden olan Filibe İsyanı için bkz. Emine Şam, "Prens Alexandre Battenberg'in İttihad Beyannâmesi ve Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a İlhakı", *History Studies*, Volume 3/1, Y. 2011, s. 240-241. Filibe İsyanı ile ilgili olarak ayrıca bkz. Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, TTK Yayınları, Ankara 1992, 255-258.

⁴⁹⁹ "Filibe İsyanı'nın meydana gelmesiyle Balkanlardaki dengenin Bulgaristan lehine bozulması, Sırbistan'ı olduğu kadar Yunanistan'ı da telaşa düşürmüş ve askeri hazırlıkların başlamasına neden olmuştur.", Bkz. Aydın, *age*, s. 282.

⁵⁰⁰ Halaçoğlu A., *age*, s. 11.

2.1.1. II. Meşrutiyet'in İlanı ve Olumsuz Sonuçları

II. Meşrutiyet'in ilanı Balkan Savaşları için zemin oluşturması bakımından önemlidir. Meşrutiyetin ikinci kez ilanı, temelde Osmanlı Devletini parçalanmaktan kurtarmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu olay batı kamuoyunda genel olarak olumlu karşılanmakla birlikte, büyük devletlerin siyaset çevrelerinde ayrıntılı tepkiler yaratmıştır. Balkanlarda çıkarları bulunan devletlerde bu tepkiler, Osmanlı Devleti açısından yıkıcı siyasal olayların başlamasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak da Avusturya – Macaristan, Bosna – Hersek'i topraklarına katmış, Bulgaristan Bağımsızlığını ilan etmiş⁵⁰¹, Girit ise Yunanistan'a ilhakını⁵⁰² açıklamıştır.

Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyeti ilanıyla birlikte ortaya çıkan siyasi boşluk, Avusturya – Macaristan İmparatorluğunun Bosna – Hersek'i ilhakını kolaylaştırmıştır. Avusturya'nın bu şekilde davranmasının sebebi 1908'de Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Bosna-Hersek'ten milletvekili seçilmesi ve bu durumun Bosna-Hersek'le Osmanlı Devleti arasındaki bağı daha da kuvvetlendireceği endişesidir. Bu yüzden Avusturya, daha Meşrutiyet'in heyecanı yatışmadan, Berlin Anlaşmasında kazanmış olduğu bu toprakların işgal ve idaresi hakkını kaybetmek istememiştir⁵⁰³. Avusturya – Macaristan'ın Bosna – Hersek'i işgali, şüphesiz Balkan Devletlerine cesaret vermiştir.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin olumsuz sonuçlarından birisi ise Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesidir⁵⁰⁴. Aslında Berlin Antlaşmasından bu yana bağımsız bir devlet gibi hareket eden Bulgaristan uygun şartlardan yararlanarak bağımsızlığını ilan etmiştir⁵⁰⁵. Muhtariyet kazandıktan sonra komiteleri aracılığıyla durmadan genişleme

⁵⁰¹ Karal II. Meşrutiyet'in olumsuz etkileri olarak Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Bosna Hersek'in işgalini gösterir. Bkz. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, s. 213.

⁵⁰² 6 Ekim 1908'de Girit Meclisi Yunanistan'a ilhakını ilan etmiştir. Bkz. Ayşe Nükhet Adıyeye, "Türk Basınında Girit'in Yunanistan'a Katılması (1908-1913)", **Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 1, Y. 1991, s. 52.

⁵⁰³ Halaçoğlu A, **age**, s. 11; Bosna – Hersek'in işgali 5 Ekim 1908'de gerçekleşmiştir. Bkz. **Balkan Harbi (1912-1913)**, C. I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s.44.

⁵⁰⁴ Ali Fuad Türkgeldi hatıratında Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesini şu şekilde anlatmaktadır: "... Bulgaristan emareti de süferây-i cenebiyyeye verilen ziyafet-i resmîyeye İstanbul'da bulunan Kapı Kethüdası'nın davet olunmamasını bahane ederek Bulgaristan'ın istiklalini ilan etmesi yüzünden iki mesele-i mühîme hadîs olmuşdu." Anlaşıldığı kadarıyla Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi sudan bir bahaneyle malumun ilanı anlamını taşıyordu. Bkz. Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, TTK Yayınları Ankara 1987, s. 10-11.

⁵⁰⁵ Bulgaristan Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını 4 Ekim 1908'de ilan etmiştir. Bkz. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, s. 213.

politikaları güden Bulgaristan bağımsızlığını kazandıktan sonra yeni bir sürece girmiş ve I. Balkan Savaş'ında Osmanlı Devleti karşısındaki en önemli gücü oluşturmuştur.

Balkan Harbi'ni hazırlayan önemli meselelerden bir diğeri de Girit sorunudur. Yunanistan Megali İdea çerçevesinde Girit'in ilhakını planlamıştır. 1896'da Girit'te çıkan bir ayaklanmayı fırsat bilen Yunanlar bölgeyi topraklarına katmak için harekete geçmişlerdir. Girit'e özerklik verilmesinden de tatmin olmayan Yunanlar, 16 Nisan 1897'de Girit'e asker çıkarmış, fakat Osmanlı Devleti karşısında yenilgiye uğramıştır. Ancak Yunanların savaşı kaybetmesi⁵⁰⁶ Girit'le ilgili emellerinden vazgeçmelerini sağlayamamıştır. Osmanlı Devleti açısından ise yeni bir sorunun doğmasına neden olmuş ve nihayetinde Girit'in 1908'de Yunanistan'a ilhakına kadar devam edecek olan süreci doğurmuştur⁵⁰⁷. Girit'in ilhakı Yunanistan'ın Osmanlı toprakları üzerindeki emellerinde yeni bir merhale kat etmesine⁵⁰⁸ ve daha sonra gerçekleştireceği adımlara da zemin oluşturmuştur.

Balkan Harbi öncesinde siyasi ortamını anlayabilmek açısından 31 Mart Vak'ası⁵⁰⁹ da önemli bir yere sahiptir. II. Meşrutiyet'in ilan edilmiş olmasına rağmen "istibdat dönemini hatırlatan" Sultan II. Abdülhamid hala tahttadır. Bu olay Padişah'ın tahttan indirilmesini sağlamanın yanında İttihad ve Terakki Cemiyetinin gücünü de artıracaktır. II. Meşrutiyet'i zorla ilan ettiren İttihad ve Terakki Cemiyeti devletin tamamını kontrol altına almaya çalışmıştır⁵¹⁰. Bu durum ise İttihad ve Terakki Cemiyeti muhalifi örgütlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

⁵⁰⁶ Girit Bunalımı ve Türk – Yunan Harbi ile ilgili olarak bkz. **Balkan Harbi (1912-1913)**, C. I, s. 33-34; Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (789-1914)**, Alkım Yayınları, İstanbul 2006, s. 560-563. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 77123-124.

⁵⁰⁷ Girit'in Yunanistan'a ilhakı ile ilgili bkz. Ayşe Nükhet Adıyeke, **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)**, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 288; Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, s. 231-232.

⁵⁰⁸ Girit'in 1908'de ilhakı sonrasında Ada'nın kesin olarak Yunanistan'a katılması için çalışmalar yapılmıştır. Bu süreçte Girit'te gerçekleşen kadı tayini ve mecliste Rumca yemin gibi meseleler Rumların bu süreci tamamlamaktaki ısrarını ortaya koymaktadır. Bkz. Melek Öksüz, "Girit Meselesi'nin Belirsizlik Yılları (1908-1913)", **KARAM**, S. 25, Ocak 2010, s. 99;107.

⁵⁰⁹ 31 Mart Vakası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Sina AKŞİN, **31 Mart Olayı**, İmge Kitabevi, Ankara 1994; İsmail Hami Danişmend, **31 Mart Vak'ası**, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul 1974; Necmettin Alkan, **Selanik İstanbul'a Karşı 31 Mart Vak'ası ve II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

⁵¹⁰ Alkan 31 Mart Vakası ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi sonrasında İttihad ve Terakkinin durumu ile ilgili değerlendirmesinde Cemiyetin devletin tamamını kontrol altına aldığı belirtmektedir. Ahmet Turan Alkan, **II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, Ufuk Kitapları, İstanbul 2001, s. 152; Halaçoğlu ise 31 Mart Vak'ası sonrasındaki İttihad ve Terakki Cemiyeti uygulamalarının baskıcı yapısının bir muhalefetin ortaya çıkmasına neden olduğunu belirtir. Bkz. Halaçoğlu A, **age**, s. 11; Bu bahsedilen grup muhtemeldir ki Halaskârân-ı Zâbitân grubudur. Bu gurubun kuruluşu 31 Mart Vak'asından daha geç bir

Balkan Harbi öncesinde Osmanlı Devletini meşgul eden meselelerden bir diğeri ise isyanlardır. Osmanlı Devleti bu dönemde doğuda devamlı bir isyan bölgesi durumunda olan Yemen'le uğraşırken⁵¹¹ diğer taraftan çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Arnavutların isyanları⁵¹² ve Ermenilerin Anadolu'daki faaliyetleriyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Egemenlik alanı umumiyetle isyan alanına dönüşmüş olan Osmanlı Devleti'nin zayıf durumu doğal olarak düşmanlarına, Osmanlı Devletine karşı saldırıya geçme konusunda cesaret vermiştir.

Osmanlı Devleti'nin bu tür hadiselerle uğraştığı bir dönemde daha büyük bir gaile ise İtalya'nın Trablusgarp'la ilgilenmeye başlamasıdır. O günlerde Osmanlı'nın Kuzey Afrika'da kalan son toprak parçası Trablusgarp ve Bingazi sancakları üzerinde İtalyanların emperyalist emellerinin hayata geçirilmek için harekete geçtiği görülmektedir. 1870'de birliği kurduktan sonra Avrupa siyasetinde etkin bir rol üslenmek isteyen İtalya, bunun yolunun sömürge elde etmekten geçtiği fark etmiştir. İngiltere'nin Mısır'a ve Fransa'nın Tunus'a yerleşmesi üzerine, Akdeniz'de iki mühim üssü, İngiltere ve Fransa'ya kaptırdığını gören İtalya, bu dönemden sonra, Osmanlı tarafından bir vilayet olarak idare edilen Trablusgarp ve Bingazi'nin mutlaka ele geçirilmesi gerektiği üzerine bir politika geliştirmiştir. Emellerine ulaşabilmek için de ilk iş olarak Avrupalı devletlerle, kendisine hareket serbestliği tanıyacak gizli anlaşmalar yapmıştır⁵¹³. Nihayet 28 Eylül 1911'de İtalya Osmanlı Devleti'ne bir nota göndererek; Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Bingazi'nin ilerlemesi için hiçbir şey yapmadığı, bu bölgenin İtalya kıyılarına yakınlığı nedeniyle kendisi için hayati önem taşıdığı, bölgeye medeniyet götürülmesinin zorunlu olduğu, fakat

döneme denk gelmektedir. Gurubun kuruluşu Mayıs – Haziran 1912'de gerçekleşmiştir. Bkz. Ali Birinci, Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Döneminde İttihad ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar, Dergah Yayınları, İstanbul 1990, s. 97; Halaskâr Gurubunun faaliyetlerinin en azından Haziran 1912'de mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim meclisteki görüşmelerde bu gruptan “Halaskâr Zâbitân Grubu namı altında birtakım Zâbitânın beyânnâmeler tertip ve neşrinde ve sair hareketlerinden dolayı..” şeklinde bahsedilmektedir. Bkz. **Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi**, Devre 2, Cilt 2, İçtima 1, 23 Temmuz 1328 (1912), s. 646.

⁵¹¹ Yemen isyanları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İhsan Süreyya Sırma, **Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyânları**, Zafer Matbaası, İstanbul 1980, s. 33; Yemen isyanlarını “Osmanlı'nın kanayan yarası olarak” nitelendiren İrtem, bu isyanları Arap ayrılıkçı hareketinin bir tezahürü olarak görmektedir. Bkz. Süleyman Kani İrtem, **Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi**, Temel Yayınları, İstanbul 1999, s. 154-155.

⁵¹² II. Meşrutiyet döneminde Arnavut isyanlarının başlamasında, Arnavut ayrılıkçıların Osmanlı içerisinde siyasi, kültürel ve ekonomik gelişimi sağlayacak reformların gerçekleştirilmesi ve Arnavut bölgelerinin tek bir vilayet şeklinde birleştirilerek özerk bir yönetime kavuşması isteklerine karşı İttihad ve Terakki'nin merkeziyetçi ve Osmanlıcı tutumu etkili olmuştur. Bkz. İhsan Burak Birecikli, **Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yay. Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 223;

⁵¹³ Hale Şıvgın, “Trablusgarp Savaşı”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 492-493.

Osmanlı Devleti'nin İtalya'nın görüş ve fikirlerine değer vermediğinden dolayı işgalin kaçınılmaz hale geldiğini belirtmiştir⁵¹⁴.

Osmanlı Devleti'nin bu oldubittiği kabul etmeyeceğini bildirmesine rağmen İtalya, 29 Eylül 1911'de Osmanlı Devletine savaş ilan etmiştir. Osmanlı Devleti savaşa kötü şartlar altında girmiştir. Öncelikle İtalya'nın Trablusgarp'a bir askeri harekât yapacağına ihtimal verilmediğinden hazırlık yapılmamıştır. Bunun yanında o günlerde Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk, Makedonya ve Yemen gibi bölgelerde isyanlarla uğraşması ve bu bölgelere asker gönderme mecburiyeti, bölgeye asker göndermek şöyle dursun Trablusgarp'ta bulunan bir kısım birliklerin de başka bölgelere kaydırılmasına neden olmuştur. Nitekim işgalden birkaç ay öncesinde bile Trablusgarp'tan birlikler başka bölgelere gönderilmiştir⁵¹⁵. Oysa II. Abdülhamid 20. Yüzyılın başlarından itibaren İtalya'nın bölgeye olan ilgisini fark etmiş, Trablusgarp'a dirayetli subaylar göndermenin ve silahlandırmanın yanında, Bingazi ve iç kesimlerde güçlü bir pozisyona sahip olan Senûsîleri de silahlandırmıştır. Ancak II. Abdülhamid iktidarı sonrasında Osmanlı yöneticileri, bütün uyarılara rağmen bölgede bulunan birliklerin Yemen'e kaydırılması, silah ve mühimmatın İstanbul'a getirilmesi bölge savunmasını önemli ölçüde zaafa uğratmıştır⁵¹⁶. Osmanlı Devleti'nin işgale karşı İngiltere'nin Mısır yolunu kapatması, İtalya'nın ise Ege Denizi'ni ablukaya almasından dolayı karadan ve denizden yardım gönderilememiştir. Nitekim İtalyanlara karşı bölgeye gönderilen yardım, Mısır ve Tunus üzerinden gizli olarak gönderilen bir kısım silah ve askerden ibaret kalmıştır. Bölgeye gizli

⁵¹⁴ Şıvgın, **agma**, s. 498; Ayrıca Trablusgarp Savaşı kronolojisi ve savaşta bulunan komutanlarla ilgili bkz. **Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları**, Haz. Orhan Koloğlu, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara 1979.

⁵¹⁵ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2001)**, Der Yayınları, İstanbul, 2008, s. 499; Bölgedeki birliklerin Seyyid İdris ve İmam Yahya isyanlarını bastırmak için Yemen'e kaydırılmasında Almanya'nın İtalya ile olan gizli anlaşmaları etkili olmuştur. Nitekim Almanlar, İtalyanlara söz verdikleri yardımı şu şekilde yerine getirmişlerdir. Yemen isyanında bölgeye yeni birliklerin sevk edilmesi gereği ortaya çıkınca Türk Ordusu'nun islahı için görevlendirilen Alman askeri uzmanlar bölgeye Trablusgarp'ta bulunan 42. fırkanın birliklerinin bir kısmının gönderilmesi tavsiyesinde bulunarak işgali kolaylaştırmıştır. Bkz. İsrail Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 258; Aynı kanaati paylaşan Öztuna; "Buradaki tümeni Yemen'e sevk eden ve Libya'ya yeni bir umumi vali tayin etmeyen hükümet, gaflet ve ihanetin birbirine çok yaklaştığı durumda idi" demektedir. Bkz. Yılmaz Öztuna, **Avrupa Türkiyesi'ni Kaybımız Rumelinin Elden Çıkışı**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2006, s. 73; Kurşun, Osmanlı yöneticilerinin aslında bölgenin İtalyan tehdidi altında olduğunu bildiklerini, 1911 yılının başından itibaren bir tarafta Arnavutluk, diğer tarafta Yemen isyanlarıyla boğuşan Osmanlı Devleti'nin yaklaşan tehdidi engelleyebilmek için geri çekilen birliklerin yerine ek bir askeri birliğin oluşturulmasına ve bölgeye cephaneye sevk edilmesine karar verdiğini söylemektedir. Hatta aynı yılın Eylül ayı içerisinde Derne vapuru ile Trablusgarp'a mavzer tipi tüfek ve askeri mühimmat ulaştırıldığı bilgisini vermektedir. Bu silahların yerine ulaştığı ve halka dağıtıldığından bahseder. Bkz. Zekeriya Kurşun, "Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nin Mukadderatındaki Yeri", **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşlarının Yeri (16-18 Mayıs 2011/İzmir)**, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 9.

⁵¹⁶Dursun Yalçın, Azmi Süslü vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi - I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 200, s. 54.

olarak giden bir kısım genç Osmanlı Subayları ile bölge halkından oluşturulan milis kuvvetler (özellikle Senusîlerin önemli katkıları olmuştur) İtalyanlara karşı direnişi gerçekleştiren yegâne kuvvetler olmuştur. İtalyanlar bölgeyi kısa sürede ele geçirebileceklerini düşünürlerken Derne, Tobruk, Bingazi gibi kıyı şehirlerini ele geçirmekten öte bir başarı sağlayamamıştır. İtalya, Osmanlı Devleti'ni barışa mecbur bırakmak için bu kez büyük devletleri araya sokarak Osmanlı üzerinde baskı oluşturmak, Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul'u ulaşmak gibi yöntemlerden sonuç alamayınca, nihayet 1912 yılının Nisan ve Mayıs aylarında Oniki Adayı işgal etmiştir. İşgale karşı Osmanlı Devleti, topraklarında bulunan bütün İtalyan'ları sınır dışı etmiştir. Avusturya ise İtalya'nın daha önce aralarında yaptıkları Üçlü İttifak'a aykırı davranmasından dolayı bu işgale şiddetle karşı çıkmıştır⁵¹⁷.

2.1.2. Balkan Savaşları Öncesinde İç siyaset

Osmanlı Devleti'nin yukarıda bahsedilen olumsuzluklara rağmen Trablusgarp'ı kaybetmemek için direndiği böyle bir dönemde, siyasi çevrelerin hali içler acısıdır. Osmanlı politikacılarının arasında fikir ayrılıkları ve ihtirasların baş gösterdiği bir dönem yaşanmaktadır. Düşmana karşı topyekûn mücadele edilmesi gerekirken Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü siyasi çalkantılar ve firkacılık taassubu, Trablusgarp örneğinde görüldüğü gibi savaşların nasıl kaybedilebileceğini göstermesi açısından önemlidir. Devrin şahitlerinden Halil Mentеше anılarında dönemin ruhunu şu şekilde aktarmaktadır: “Anavatanla bağları kesilmiş vesaiti ise büyük devletlerden birine karşı hiç mesabesinde olan Trablusgarp'da hiçbir kimse Müdâfaa imkânına kâni değildi. Kıtaatı top menzili haricine çekip son derece Müdâfaada sebat edilmesi için Fırka kumandanına verilen ilk emri alabilmek için Heyet-i Vükelâ'da bile müşkülât çekmiştik. Fakat inkılâbı yapan azm-ü iman oraya da feyzini yetiştirdi. Berlin'den Ataşemiliter Enver, Paris'den Fethi Beyler Trablusgarp'a koştukları gibi, Mustafa Kemal, Halil, Süleyman Askeri, Abdülkadir, Veli ve Mümtaz Beyler de her tehlikeyi göze alarak onlarla ittifak ettiler. ...Bu sırada Meclis-i Meb'usan'ı ihtiras bürüdü. Vatan tehlikeye düşünce her şey onundur. Hak da, hürriyet de, mal da, can da... Memleket düşman taarruzuna maruz olduğu zamanda her fert nefsinin ihtirası ve infiallerini hususi menfaat ve içtihatlarını iskat ile bir hedefe bütün cehd-ü gayretini tevcih mecburiyetindedir: Vatanı Kurtarmak... Bizde maalesef aksi oldu. Başta Lütü Fikri ve Rıza Nur Bey'ler oldukları halde muhalif meb'uslar harp hareketini

⁵¹⁷ Uçarol, age, 500-502.

ihtiraslarının tatmini için istismara koyuldular. Devletin yıkılışında milli menfaatlerini arayan Hıristiyan ve Müslüman bilcümle iftirakçı anasır da kendilerine muzahir oldu.”⁵¹⁸ Halil Menteşe'nin anılarında da görüldüğü gibi firkaçılık taassubu milli meselelerde bile Osmanlı siyasetçisinin birlikte hareket etmesini engellemiştir.

Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü bu siyasi ortamda İtalya, Osmanlı Devletini barışa mecbur etmek için başka yollara da başvurmuştur. İtalya açısından Osmanlı içerisinde yaşayan bir kısım toplulukları kışkırtmak, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'a olan ilgisini azaltacaktır. Nitekim İtalyanlar, Balkan Harbi'nin hemen öncesinde çıkan Arnavut isyanına önemli ölçüde destek olmuşlar, Arnavutlara para ve silah yardımıyla bulunmuşlardır⁵¹⁹. Aslında Arnavut isyanlarını siyasi amaçlarına ulaşmak için kullanan tek devlet İtalya değildir. 1910-1911 yılları arasında cereyan eden Arnavut isyanları sırasında ortaya çıkan kargaşadan yararlanmak isteyen Bulgarlar 170 taburla Makedonya'ya saldırmayı planlamışlarsa da tehlikeyi fark eden Arnavutların gönüllü olarak orduya katılmasıyla 200 taburu aşkın bir kuvvetin oluşturulması, Bulgarları geri adım atmaya zorlamıştır⁵²⁰. Bu durum Arnavutlar gibi çoğunluğu Müslümanlardan oluşan bir topluluğun bile Osmanlı Devleti'nden ne kadar uzaklaştığını göstermektedir. Nitekim Müslüman vatandaşları üzerinde bile etkili olmayan Osmanlı Devleti Balkan Savaşlarına doğru hızla sürüklenmiştir.

Balkan Harbi, Meşrutiyetten sonra gerek iç, gerekse dış politikada yapılan ağır hataların devamından kaynaklanmıştır. Bulgaristan bu harbe daha II. Abdülhamid devrinde hazırlanmaya başlamış, II. Abdülhamid ise 1909 senesinde bir Bulgar taarruzu olduğu takdirde hemen harbe girmeyi planlamıştır. Çünkü bu şekilde hareket etmekle Bulgarların diğer Balkan devletleriyle birleşmelerini mani olacağını düşünmüştür. Zaten bu sıralarda Yunan Hükümeti de Bulgarlarla anlaşamadığından, Osmanlı Devleti bünyesinde uygun

⁵¹⁸ **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları**, Yayın Kurulu: Orhan Birgit; Ferit Edgü vd., Giriş İsmail Arar, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s. 144-145.

⁵¹⁹ Tercümân-ı Hakikat gazetesinde yer alan bir haberde İtalyanların bölgeye yardım ettiklerinden bahisle, Arnavutluk kıyılarında gezen İtalyan balıkçı teknelerinin Arnavutlara silah ve mühimmat getirdikleri bildirilmektedir. Bkz. “Karadağ ve Arnavutluk Meselesi”, **Tercümân-ı Hakikat**, Nu: 11241, Temmuz 1912 (6 Temmuz 1328), s. 2; İtalyanların Arnavutlara olan ilgisi Balkan Harbi esnasında da devam edecektir. Nitekim Balkan Savaşları sırasında bir Türk mağlubiyetinin gerçekleşmesinin İtalya'nın Arnavutluğa sızması anlamını taşıyacağını düşünmektedirler. Bkz. Öztuna, **age**, s. 103-104; Ayşe Eryaman, “Yirminci Yüzyıl Başlarında Büyük Güçlerin Balkan Politikaları”, **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafî Duruşlar**, C. I, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 78.

⁵²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fevzi Çakmak, **Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 18-19;660.

görülen yerlerde birkaç konsolosluk açmasına müsaade edilmesi halinde, Osmanlı-Bulgar savaşında Osmanlı Devleti'ne yardım etmeyi teklif etmiştir⁵²¹.

Osmanlı yöneticileri izledikleri yanlış dış politikanın yanı sıra, Osmanlı düşüncelerin bir tezahürü olarak nitelendirilebilecek hatalara da imza atmışlardır. Osmanlı millet sistemine⁵²² göre teşkilatlanmış olan Hıristiyan unsurlar, milliyetçilik akımının neticesinde kendi milli kiliselerini ve mekteplerini kontrol etmelerine rağmen, II. Abdülhamid, uyguladığı siyaset gereği Balkan milletleri arasında ayrılıkları desteklemiş, böylece Osmanlı Devletine karşı birlik oluşturmalarının⁵²³ önüne geçmeye çalışmıştır. Osmanlı Devletinde yaşayan Hıristiyanlar arasında önemli bir çatışma ve itilaf meselesi olan Kilise ve Mektepler meselesi, Osmanlı yöneticilerinin yanlış bir uygulaması sonucu çıkarılan “Kiliseler ve Mektepler Kanunu”⁵²⁴ neticesinde bizzat Osmanlı yöneticilerinin eliyle halledilmiştir. Bu kanunun çıkarılmasını dönemin bir kısım Osmanlı aydınları da desteklemiş⁵²⁵, bu kanun Osmanlı Devleti karşında Balkan İttifakı'nın kurulması için zemin oluşturmuştur.

⁵²¹ Halaçoğlu A., *age*, s. 12;

⁵²² “Millet sistemine göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda Rum milleti, Ermeni milleti ve Yahudi milleti olmak üzere üç millet bulunuyordu. Her millet birer din adamı olan kendi önderleri aracılığıyla Patrikhane'ye bağlı bir dizi etnik ve dil grubundan oluşmaktaydı. Rum milleti, Rumların yanı sıra tüm Ortodoks Hıristiyanları; Sırp, Romen, Bulgar, Ulah, Ortodoks Arnavut ve Arapları da kapsamaktaydı.” Bkz. Hasan Taner Kerimoğlu, “Kilise ve Mektepler Kanunu Örneğinde II. Meşrutiyet Döneminde İttihatçı-Rum İlişkileri”, *ÇTTAD*, S. VI/14, Bahar 2007, s. 5; Osmanlı millet sistemi içerisinde Fener Rum Kilisesine bağlı bulunan Bulgarlar milliyetçilik akımının etkisiyle müstakil kiliselerine sahip olmak istemişleridir. Bu süreci değerlendiren Oruç, “Bulgar ulusçuluğunun kültürel rönesansı kilisenin içinden doğar. Bu anlamda Bulgar ulusçuluğunun kültürel kökleri Hilendar Manastırı papazı Paisi'nin Bulgar Slavları tarihi adlı çalışmasıyla başlatılır. Paisi'nin eserindeki o meşhur cümle şu şekildedir: “kendinizi Bulgarlar olarak adlandırmaktan niçin utanıyorsunuz?” Grek Kilise örgütlenmesi için Helenleştirilen Bulgarların ulusal kimliklerini tamamıyla kaybetmekte oluşları Paisi'nin eserindeki temel vurgudur. Bulgar ulusçuluğu mücadelesini öncelikle millet sistemi içinde yıllardır bağlı oldukları Rum Patrikhanesi hiyerarşisinden koparak bağımsız bir kilise örgütlenmesine kavuşabilmek üzere verdi.” demektedir. Bkz. Zilküf Oruç, “19. Yüzyıl Kaosundan Ebedi Balkan Barışına Ulaşmak Mümkün mü? Balkan Ulusçulukları ve Osmanlı Millet Sistemi”, *Balkan Savaşlarının 100. Yılında Büyük Göç ve Muhaceret Edebiyatı*, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2013, s. 30.

⁵²³ II. Abdülhamid'in Balkan milletleri ile ilgili politikalarıyla ilgili bkz. Bayram Kodaman, “1876-1908 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. XII, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s. 163-165.

⁵²⁴ Kilise ve Mektepler hakkında kanun layihası ve encümen mazbatasını için bkz. *Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Cilt 2, İctima 2, 23 Şubat 1325 (1910), s. 622-637; Kanun 11 maddeden oluşuyordu. Kanunun çıkarılmasındaki temel amaç Rum ve Bulgar kiliseleri arasındaki ilişkileri düzeltmekti. Kanun metni için bkz. “*Düstur*, C. I, Tertip II, 10 Temmuz 1324-29 Teşrin-i Evvel 1325, s. 431-433; Kiliseler ve Mektepler Kanunu ile ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Hale Şıvgın, “Kiliseler ve Mektepler Kanunu”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 148, Şubat 2004, s. 133-146.

⁵²⁵ Hüseyin Cahid Tanin'deki köşesinde Kiliseler ve Mektepler kanununu değerlendirdiği makalesinde hükümet tarafından Kiliseler ve Mektepler sorununun halledilmeye çalışıldığını ifade ederek buna karşı çıkmanın uygun bir davranış olmayacağını belirtmektedir. Bkz. Hüseyin Cahid, “Kiliseler Kanunu ve Neticesi”, *Tanin*, 21 Ağustos 1910 (8 Ağustos 1326), Nu:708, s. 1.

2.2. Balkan Devletleri Arasında İttifak Kurulması

Fırka taassubunun yükseldiği, Yemen ve Arnavutluk isyanlarının devam ettiği, Balkan milletlerinin ise aralarındaki en önemli itilaf meselesi durumundaki Kiliseler ve Mektepler sorununu hallettikleri bir dönemde yakın zaman kadar aralarında köklü anlaşmazlıklar (Mekedonya meselesi, kilise ve mektepler sorunu) mevcut olan Balkan Devletleri, tabii müttefik haline gelmişlerdir. I. Balkan Savaş'ında Osmanlı'nın karşısında yer alacak olan Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ, ortak düşman olarak gördükleri Osmanlı Devleti karşısında kurdukları ilk ittifakın 1866-1868 arasında gerçekleştiği söylenebilir⁵²⁶. Yine Rusya aracılığıyla 1879'da Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan ve Romanya arasında bir konfederasyonun kurulması planlanmıştır. Ayrıca 1891'de Yunan devlet adamı Trikopolis tarafından Balkanlardaki Osmanlı topraklarının paylaşılması için Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan arasında bir ittifakın oluşturulması girişimi gerçekleşmiştir⁵²⁷. Ancak asıl Balkan İttifakı 1912'de gerçekleşmiş ve Balkan Savaşlarının fitilini ateşlemiştir.

Balkan birliğinin kurulmasının en önemli müsebbibi Rusya olmuştur. Rusya Osmanlı-İtalyan savaşı⁵²⁸ sırasında İtalyanların boğazları bombalamasını fırsat bilerek boğazların kendisine açılması için girişimde bulunmuş fakat bunda başarılı olamamıştır. Rusya bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü durumdan yararlanarak Balkanlarda ve Avrupa'daki durumunu güçlendirmek istemiştir. Avusturya ile arasında gerçekleşebilecek bir savaş durumunda elini güçlendirmek ve Osmanlı Devletini Rus himayesine sokmak gibi amaçlar güden Rusya, bu kez Osmanlı Devleti'nin de dâhil olacağı bir Balkan birliğinin kurulması teklifinde bulunmuş fakat hem Osmanlı hem de

⁵²⁶ Osmanlı Devletine karşı Balkan Devletlerinin oluşturduğu ilk ittifak 1866-1868 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bu ittifakta Osmanlıya bağlı durumda olmasına rağmen muhtariyetlerini elde etmiş olan Sırbistan, Karadağ ve Romanya ile bağımsız tek Balkan devleti durumunda olan Yunanistan'ın ittifakı söz konusudur. Ayrıca bu dönemde bir devlet teşekkülüne sahip olmamalarına rağmen Bulgarlar, Sırbistan ile Bulgar Gizli Merkezi Komitesi aracılığıyla ittifaka gitmişlerdir. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Selim Aslantaş, "Birinci Balkan İttifakı 1866-1868", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 52, S. 2, Y. 2012, s.181-198.

⁵²⁷ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, s. 289-290.

⁵²⁸ Sina Akşin Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşları arasındaki ilişkiye değindiği makalesinde, "Trablusgarp Savaşı olmasaydı Rusya ne kadar uğraşsa da o sırada belki de bir Balkan ittifakı sağlayamazdı. Balkan savaşları da olmazdı. Osmanlı Devleti'nin İtalya ile savaşta olması, olağanüstü bir fırsatı ve bu fırsat uğruna Rusya'nın da itelemesiyle Balkan devletleri arasındaki geçimsizlik ve negreti bir süre için kenara koymayı kabul ettiler." denektedir. O halde Balkanlarda Osmanlıya karşı bir ittifakın ortaya çıkmasında Trablusgarp Savaşının etkisi vardır. Bkz. Sina Akşin'den aktaran Necdet Hayta; Togay Seçkin Birbudak, **Balkan Savaşlarında Edirne**, Genekurmay Basımevi, Ankara 2010, s. 5, dipnot 17.

Balkan Devletlerinin buna yanaşmaması üzerine gerçekleştirilememiştir⁵²⁹. Ancak Rusya siyasi emelleri çerçevesinde Rus ve Bulgar ortak çıkarlarına dayanan yeni bir siyasi düşünceyi ortaya atmıştır. Bu düşünceye göre görünüşte Balkanlardaki mevcut statüko korunacak, gerçekte ise Rusya'nın himayesinde hem Avusturya-Macaristan'ı hem de Osmanlı Devleti'ni çevreleyecek bir kuvvet meydana getirilecektir⁵³⁰. Bu açıdan Rus politikaları Balkan ittifakını bizzat inşa etmiştir.

Rusya'nın bu çabaları kısa sürede meyvesini vermiştir. Henüz Trablusgarp Savaşının başlamasından birkaç gün sonra, 2 Ekim 1911'de, Rusya'nın Sofya elçisi Nekliudov, Neratov'a göndermiş olduğu telgrafta, Bulgar Hükümeti'nin, Balkanların paylaşılmasında Sırbistan'la anlaşma arzusunda olduğunu, böyle bir anlaşmanın arkasından bir savaşı getirebileceğinden, Rus Dışişlerinin görüşünü sormuştur. Rusya'nın Belgrad elçisi Panslavist Hartwing ise böyle bir anlaşmanın zuhurunda Sırbistan'ın Rusya'nın kontrolü dışında hareket edemeyeceğini belirtmiştir. Daha sonra yapılan Bulgar – Sırp görüşmelerinin yöneticisi olan, Hartwing'e göre Slavlar birleşip Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını paylaşmalı ve Rusya ise Boğazları ele geçirmelidir.

⁵²⁹ “Hariciye Nazırı Rıfat Paşa Osmanlı Devleti'nin Balkan Birliğine katılımı konusuna mesafeli ve biraz da kibirli yaklaşıyordu. Ona göre, Küçük Balkan devletleri Babıâli'yle ittifak yapmak istiyorlarsa, öneri getirmeleri halinde bunları gözden geçirebilirlerdi. Ama bir büyük gücün konumuna yakışmayacağı için kendileri böyle bir girişimde bulunamazlardı. Babıâli Balkanlarda sadece, Büyük Bulgaristan hayaline karşı çıkan Romanya ile güvenli ilişkiler kurmak isterdi.” Bkz. Sacit Kutlu, “Balkan Savaşları Öncesi Büyük Güçlerin ve Bölge Devletlerinin İttifak Hesapları”, **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, C. I, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 189.

⁵³⁰ **Balkan Harbi (1912-1913)**, C. I. S. 44-45; Bu dönemde Rusya üç çeşit politika izlemiştir. Bunlardan birincisi Boğazları Rus savaş gemilerine açtırmak, ikincisi Osmanlı Devleti ile Sırbistan ve Bulgaristan arasındaki sorunları hallederek, Slav devletleri ile Osmanlı birleştirmek ve bu sayede bütün Balkanları Rusya'nın nüfuzu altına sokmak. Üçüncüsü ise Balkan devletleri arasında bir ittifak tanzim ederek Rusya'nın kanatları altında Osmanlı Devletine karşı birleştirmek olmuştur. İlk ikisi akamete uğrasa da üçüncüsü hayata geçirilebilmiştir. Bkz. Armaoğlu, **age**, s. 654; Balkan devletleri arasında kurulan ittifak'ın Rusya'nın ürünü olduğunu ifade eden ve Rusya'nın bu ittifaklar aracılığıyla Balkan devletlerini kendisine bağlı kıldığını söyleyen Henry Nivet, ““Fakat bu günkü savaş Rusya'nın başlısı kıldı; çünkü bu savaşı çıkaran Rusya'nın kendisiydi. Savaş ilan edildiğinde Avrupa'nın önemli gazeteleri ve özellikle Tan gazetesi: Rusya tarafından hazırlanan ve mühürlenmiş Balkan hükümeti ittifakının 1912 Mayıs'ından itibaren bir emrivaki olduğunu itiraf etmekten sakınmadılar. Ünu dünyaca bilinen Rus diplomatı İzoveiski'nin gözetimi altında olarak, Balkan delegeleri müzakerelerde bulundular ve hatta Rumeli'nin paylaşılması konusunda da uyuştular. Artık o dönemden başlayarak savaş kararlaştırılmış olduğundan, Devlet-i Aliyye, isterse Müttefiklerin isteklerinden büyük bölümünü yerine getirmiş olsaydı bile, yine bu savaş kesin olarak ortaya çıkacaktı.” demektedir. O halde balkan ittifakının kurulmasında en önemli rolü Rusya üstlenmiştir. Bkz. Henry Nivet, **Balkan Haçlı Seferlerinde Avrupa Siyaseti ve Türklerin Felaketi**, Özgü Yayınları, İstanbul 2011, s. 17-18; Balkan ittifakının Rusya'nın marifeti olduğuna dair bir başka değerlendirme de şöyledir: “Bulgarların Müslümanlara karşı ezeli bir düşmanlığı vardı. Yalnız başına ne yapacaktı? İttifak lazımdı. Fakat Sırların Bulgarlarla savaşması nedeniyle aralarında zıtlama mevcutken, bunlar nasıl birleşerek anlaşacaklardı? Rumlarla Bulgarların da ulusal mücadelesi her saat yoğunlaştığı halde nasıl birlikte hareket edecek ve yardımlaşacaklardı? İslamiyet'in ve Osmanlı İmparatorluğunun mahvı için son derece gayretle çalışan ve Slavların tek koruyucusu olan Ruslar, bu amacın öncüsü oldu. Bu lanetli ittifakı vücuda getirdi.” Bkz. H. Cemal, **Tekrar Başımıza Gelenler**, Çev. Murat Çulcu, Kastaş AŞ Yayınlar, İstanbul 1991, s. 13.

Rusya'nın doğrudan müdahale ettiği bu ilk ittifak girişimi 11 Ekim 1911'de Bulgaristan Başbakanı Geşof ile Sırbistan Başbakanı Milovanoviç'in görüşmeleriyle resmi bir hüviyet kazanmaya başlamıştır. Nitekim yapılan görüşme sonrasında oluşması planlanan Sırp-Bulgar ittifakının esasları belirlenmiştir. Buna göre Bulgaristan ve Sırbistan'a karşı yapılacak herhangi bir saldırı durumunda ortak savunma yapacaklardır. Herhangi bir devletin eski Sırbistan ve Makedonya bölgelerini ele geçirme teşebbüslerine karşı koyma ve Makedonya ve Eski Sırbistan bölgelerini kurtarmak için ise gerektiğinde Osmanlı Devletine karşı koyma esasları belirlenmiştir. Bu esaslar çerçevesinde bir ittifak anlaşmasının oluşturulabilmesi için görüşmeler birkaç ay sürmüştür. Naratov, Nekliudov ve Hartwing aktif olarak görüşmelere katılmışlar ve taraflar arasında uzlaşmayı sağlamaya çalışmışlardır⁵³¹. Bu arada Rusya'nın girişimleri gelecekte gerçekleşecek olan Balkan ittifakının da habercisi gibidir. Veliht Boris'in reşit olmasını kutlamak üzere, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'ın veliahtları, ülkelerinin önde gelen siyasetçilerinin refakatinde, 2 Şubat 1912'de Sofya'da toplanmışlardır⁵³². Bulgaristan ve Sırbistan arasında yapılan görüşmelerin en önemli maddesi Makedonya'nın durumunun ne olacağıdır. Bulgaristan, Makedonya'nın özerkliğini savunurken (daha sonra tamamını alabilmek için), Sırbistan iki tarafa düşecek payların hemen belirlenmesi gerektiğini savunmuştur. Sonuçta Sırbistan'ın görüşü kabul edilmiştir⁵³³. 13 Mart 1912'de⁵³⁴ imzalanan bu anlaşma hem Avusturya-Macaristan İmparatorluğu hem de Osmanlı Devletine karşı askeri işbirliğini ve Makedonya'nın iki devlet arasında paylaşılmasını ön görmektedir. Bu anlaşmayla Sırbistan Bulgaristan'ın Trakya'daki çıkarlarını tanıırken, Bulgaristan da Sırbistan'ın Kosova ve Arnavutluk'taki çıkarlarını tanımıştır⁵³⁵. Bulgaristan ile Sırbistan arasında yapılan İttifak anlaşması Rusya'nın desteğiyle yeni ittifak anlaşmalarının yapılmasına da zemin oluşturmuştur.

⁵³¹ Armaoğlu, **age**, s. 656-657.

⁵³² Kutlu, **agm**, s. 196.

⁵³³ Armaoğlu, **age**, s. 656-657.

⁵³⁴ Fahir Armaoğlu ittifak anlaşmasının 13 Mart'ta, Richard C. Hall ise 7 Mart'ta imzalandığı bildirmektedir. Bkz. Armaoğlu, **age**, s. 657; Rihard C. Hall, **Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası**, Çev. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, 15.

⁵³⁵ Hall, **age**, s. 15. Ayrıca anlaşmanın gizli ekine arazi ve ganimetlerin bölüşülmesine dair bazı hükümler konuşmuştur. Bkz. **Balkan Harbi (1912-1913)**, C. I, s. 45; Anlaşma'nın hükümlerinde ikincisinde İki hükümet kendilerinden birisine saldırı olursa bütün kuvvetleriyle yardımlaşmayı kesin olarak kabul ederler deniliyordu. Bu madde Osmanlı Devleti ile ilgili bir hükümdü. Üçüncü hükümde ise aynı yardımlaşmanın Osmanlı hakimiyeti altında bulunan Balkan topraklarının, herhangi bir devlet topraklarına katmaya yada yerleşmeye kalkarsa aynı şekilde birlikte hareket etmeyi öngörmekteydi. Bu hüküm ise Avusturya-Macaristan'ın Yenipazar ve Arnavutluk'un durumu değiştirmeye kalkması tehlikesiyle ilgiliydi. Bkz. Uçarol, **age**, s. 292, Anlaşmaya göre taraflar arasında toprakların nasıl paylaşılacağıyla ilgili bkz. Kutlu **agm**, s. 196.

Sırbistan ile Bulgaristan arasında henüz anlaşmaya varılmadan bu kez 16 Ekim 1911'de Yunanistan ve Bulgaristan arasında görüşmeler başlamıştır⁵³⁶. Bulgaristan ve Yunanistan arasındaki ittifak girişimleri ise Venizelos'un isteği üzerine 1910'da başlamış fakat bir sonuç elde edilememiştir. Trablusgarp Savaşı'nın başlaması üzerine başlayan ittifak görüşmeleri Makedonya üzerinde bir anlaşmaya varılmadığından sürüncemede kalmış⁵³⁷, Ancak Rus Çar'ının önerisi üzerine yeniden başlayan görüşmeler 29 Mayıs 1912'de Sofya'da yapılan anlaşmayla sonuçlanmıştır. Bu anlaşmaya göre Osmanlı Devletinde yaşayan topluluklara verilen hakların korunması ve bu toplulukların gerçek bir siyasal eşitliğe sahip olarak barış içerisinde yaşaması birinci amaç olarak belirlenmiştir. İkinci amaç ise Osmanlı Hükümeti silahlı kuvveti ile veya siyasal tedbirlerle Balkanlardaki Hıristiyan toplulukların haklarına dokunursa iki hükümet bütün kuvvetleriyle buna karşı koymayı taahhüt etmektedir. Ayrıca anlaşma metnine Girit'le ilgili bir maddede konulmuştur. Buna göre Girit meselesinden dolayı ortaya çıkacak bir savaş durumunda Bulgaristan tarafsız kalmayı kabul etmiştir⁵³⁸. Bulgaristan'ın Sırbistan ve Yunanistan'la yaptığı anlaşmayı Karadağ takip etmiştir. İttifakın son halkası olan Karadağ önce 26 Ağustos'ta Bulgaristan'la, aralarındaki pürüzleri giderdikten sonra 6 Ekim'de Sırbistan ile anlaşma yapmıştır. Anlaşma, tıpkı Sırp-Bulgar Anlaşması gibi, Osmanlılara karşı saldırı, Avusturya'ya karşı savunma amaçlıdır⁵³⁹. Karadağ'ın da ittifak anlaşması yapmasıyla birlikte Osmanlı Devletine karşı Balkan ittifakı⁵⁴⁰ tamamlanmıştır.

Aralarında önemli problemler olan Balkan Devletleri'nin Osmanlı Devleti karşında birleşmesi aslında çıkarlarının bir gereği olarak görülmelidir. O günlerde Sırbistan'ın Makedonya'daki ihtiraslarına rağmen, Bulgaristan'la bir ittifaka yanaşması, Bosna-Hersek meselesinde Avusturya'ya karşı bir müttefik araması ve Balkan topraklarını Slav devletleri arasında paylaştırmak isteyen Rusya'nın çaba harcamasının bir sonucudur. Yunanistan'ın aynı ittifaka katılması ise o sırada Yunan Başbakanı olan Venizelos'un Girit meselesine Makedonya'dan daha fazla önem vermesinden dolayıdır. Karadağ'ın ittifak içinde yer alması da 1903 yılında Kara Georgevicher'in Sırbistan'ın başına geçmesinden itibaren,

⁵³⁶ Armaoğlu, **age**, s. 659.

⁵³⁷ Bulgarların Yunanlarla ittifaka giderken Yunan ordusunun güçsüz olduğuna dair bir kanaatleri söz konusudur. 1897'de Osmanlı ordusu karşısında hezimete uğrayan Yunan Ordusunun savaşta başarılı olamayacağına inanmaktadırlar. Bkz. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, s.293; Hall, **age**, s. 16.

⁵³⁸ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, s. 293-294; Armaoğlu, **age**, s. 659; Hall, **age**, s. 16-17. Hayta; Birbudak, **age**, s. 6-7.

⁵³⁹ Kutlu, **agm**, s. 196; Richard C. Hall Karadağlıların Bulgarlarla Ağustos 1912'de, Sırplarla ise 27 Eylül 1912'de anlaşma yaptığını belirtmektedir. Bkz. Hall, **age**, s. 17.

⁵⁴⁰ Balkan Devletlerinin aralarında yapmış oldukları ittifak anlaşmalarının tam metinleri için bkz. **Balkan Harbi (1912-1913)**, C. I, s.261-273.

Sırbistan ile münasebetlerinin iyi olmaması ve Sırbistan'ın küçük Karadağ'ı nüfuzu altına almaya çalışmasına dayanır⁵⁴¹. Bu bakımdan ele alındığı zaman Osmanlı Devleti, Rusya'nın kıskırtmaları ve Balkan Devletlerinin ihtiraslarının kurbanı olmuştur.

2.3. Balkan İttifakı ve Osmanlı Devleti'nin Durumu

Balkan ittifakını gerçekleştirmeye yönelik adımların atıldığı dönemi değerlendiren Karal, Osmanlı Devleti'nin durumunu “beyin kanaması geçiren bir hastanın hareketleri”⁵⁴²ne benzetmektedir. Bu dönemde Osmanlı Devleti bir taraftan Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı mücadele etmek zorunda kalırken diğer taraftan da içeride siyasi çekişmelerle uğraşmak zorunda kalmıştır.

Trablusgarp'ta İtalyanlarla mücadelenin devam ettiği, Balkanlarda ise Osmanlı devletine karşı ittifak hazırlıklarının yapıldığı bu dönemde, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulması ve İttihad Terakki muhaliflerini aynı çatı altında toplaması, Osmanlı Devleti'nin zaten zor olan şartlarını daha da zorlaştırmıştır⁵⁴³. Bu kez de bütün sorunlar yetmezmiş gibi fırkacılık sorunu ortaya çıkmıştır. İttihad ve Terakki'nin orduyu siyasete bulaştırdığı iddiasıyla ortaya çıkan Halaskârân-ı Zâbitân ise siyasetin merkezinde yer almıştır⁵⁴⁴. Henüz Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulmadan, İtalya'nın Osmanlı Devletine savaş ilanı, Osmanlı kamuoyunda büyük bir infial yaratmış; İtalya'ya karşı izlediği politikadan dolayı ağır eleştirilere hedef olan Hakkı Paşa Kabinesi istifa etmiş, yerine Said Paşa kabinesi kurulmuştur⁵⁴⁵. Said Paşa kabinesinin kurulduğu günlerde Balkanlarda Osmanlıya karşı oluşmaya başlayan ittifaktan bîhaber İtilafçılar, Osmanlıcılık düşüncesinin bir tezahürü

⁵⁴¹ Ahmet Halaçoğlu, “Balkan Savaşları (1912-1913), **Türkler Ansiklopedisi**, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 534.

⁵⁴² Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, s. 296.

⁵⁴³ İttihad ve Terakki Fırkasına karşı en güçlü muhalefet partisi Hürriyet ve İtilaf Fırkası olmuştur. Fırka Osmanlı Devleti açısından son derece sıkıntılı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Fırka'nın kuruluşu İtalyan'ların Trablusgarp'a saldırmasından on gün önce kurulmuştu. İttihad ve Terakki muhaliflerinin içinde örgütlendiği Fırka resmi olarak 21 Kasım 1911'de kuruldu. Bkz. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.1, s. 368; Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluş süreci ile ilgili bkz. Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?**, Kitabevi, İstanbul 1996, s. 19-25.

⁵⁴⁴ Said Halim Paşa Buhranlarımız adlı eserde Balkan Harbi öncesindeki durumu şu şekilde aktarmaktadır: “Bulgar, Yunan, Sırp ve Karadağ devletlerinin birleşerek bizden toprak almak hırsı ile giriştikleri savaş. Bu sırada Trablusgarp Harbi ile meşgulduk ve dâhili vaziyet karışıktı. Partiler birbirine düşmüş, ordu siyasete bulaşmıştı.” Bkz. Said Halim Paşa, **Buhranlarımız**, Bas. Haz. Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, s. 244.

⁵⁴⁵ II. Abdülhamid döneminde yedi defa sadrazamlık yapan Meclis-i a'yân başkanı Said Paşa (Küçük) sekizinci defa sadarete getirilmiştir. Bkz. Cevdet Küçük, “Mehmed V”, **DİA**, İstanbul 2013, s. 419; İsrail Kurtcephe, “Osmanlı Parlamentosu ve Türk-İtalyan Savaşı (1911-1912)”, **OTAM**, S. 4, Y. 1993, s. 235-236.

olarak kuracakları yeni parti içinde azınlıklara⁵⁴⁶ görevler vermeye çalışmaktadırlar. Oysa Balkan Devletleri ile ünsiyet bağları olan azınlıklar (Rum ve Bulgarlar) bu konuda pekte hevesli olmamışlardır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulması ile birlikte İttihatçılar ile İtilafçılar arasındaki çatışma o raddeye gelmiştir ki, Devletin bir savaşın içerisinde bile olması siyasi rekabete engel olamamıştır. Halil Mentеше o günlerde İttihad ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf arasındaki münasebetleri şöyle aktarmaktadır: “İhtiras, Meclis-i Meb’usan sahnesini o derece istila etmişti ki, İtalyanlar payitahtın kapısını topa tutarken muhalifler ekseriyet fırkasile hükümet sandalyalarını taksim ile meşgul idiler. Ekseriyet zaaf gösterdikçe onların hücumu artıyordu.”⁵⁴⁷

Balkan Harbi öncesinde sık sık yaşanan hükümet bunalımları, Halaskârân-ı Zabitân hareketi, İttihatçı – İtilafçı çatışması hükümetlerin kurulup yıkılmasına neden olmuştur. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının önemli simalarından Rıza Nur, yaşanan hadiseleri anılarında şu şekilde aktarmaktadır: “Nazır Paşa’yı ben 31 Martta denemiş öğrenmiştim. Ondan pek hayır beklediğim yoktu. Kamil Paşa'nın da ne ahmak turşu olduğunu iş üstünde görmüştüm. Gazi Muhtar kabine reisi idi. ...meğerse onun dimağı da turşulaşmış. Sebahattin önce ‘Bu bunaklar olmaz. Yerine biz geçmeliyiz’ diyor, bana Dâhiliye Nazırlığını veriyordu. ...Kamil Paşa ne yaptı, Gazi'nin altına manivela koyup kaydırıldı, yerine geçti. Bu sefer Nazım Paşa, Kamil Paşa'yı atıp yerine geçmeye çalışmaya başladı.”⁵⁴⁸ Rıza Nur'un da aktardığı şekilde, sonu gelmez ihtiraslar, entrikalar ve siyasi mücadelelerin devam ettiği bir dönem yaşanmaktadır. Osmanlı siyasetçileri, bir taraftan Trablusgarp'ta savaş devam ederken, diğer tarafta Osmanlı Devletine karşı oluşan Balkan ittifakının, kendi aralarındaki çekişmeden dolayı, farkına bile varamamışlardır. İstanbul'da siyasi çatışmalar bu hava içinde sürüp giderken Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde ayaklanmalar da birbirini takip etmiştir. Katolik Arnavutlar Avusturya'nın teşvikiyle isyan

⁵⁴⁶ Rıza Nur Rumların tutumunu şu şekilde anlatmaktadır: “Hürriyet ve İtilaf Fırkasının ‘Rum Meşrutiyet Kulübü’ ile münasebeti vardı. Bu kulüp fırkanın mesaisine iştirak ediyordu. Biz bu kulübü, ismini dahi kaldırarak tamamiyle fırkaya kalb etmek fikrinde idik. Rumlar, intidâları bu fikrimize mümâşaat etmiş iken ve biz de onlarla yaptığımız itilafnâme şartları mucibince, inanarak fırkanın merkez-i umumi azalarından iki yer boş bırakıp oraya, onlardan iki aza koyacak iken bilâhare gelmeyip çekilmişlerdi. Rumlar mesaimizde bize yardım ediyorlardı. Fakat ne kendi teşkilatlarını bozuyor ve ne tamamiyle bize karışıyorlardı. Bir çok intizârdan sonra gelmeyecekleri anlaşılmış ve yerlerine iki Müslüman aza tayinine teşebbüs edilmiştir.” Bu ifadeler Balkanlarda ittifak rüzgârlarının estiği bir dönemde bunun farkına varamayan Osmanlı münevverinin bir kanıtıdır. Bkz. Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?**, s. 39; Halil Mentеше Hürriyet ve İtilafçıları bu tutumlarından dolayı eleştirmektedir. Bkz. **Halil Mentеше'nin Anıları**, s. 145.

⁵⁴⁷ **Halil Mentеше'nin Anıları**, s. 145.

⁵⁴⁸ Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, C. II, Altındağ Yayınevi, İstanbul1967, s. 375-376.

ederken, Yemen’de, Havran’da isyanlar vardır. Makedonya’da ise çeteler yeniden harekete geçmiş⁵⁴⁹ Osmanlı Devleti birçok sorunla aynı anda uğraşmak zorunda kalmıştır.

Bütün bu karmaşa içerisinde Osmanlı idarecileri yaklaşan tehlikenin farkına varamamışlardır. Bitmek tükenmek bilmeyen siyasi tartışmalar içinde Balkanlarda oluşan ittifakı fark edememişlerdir. Bu dönemde Osmanlı siyasetçisinin yaklaşan tehdidi fark edemeyişine iki örnek verilebilir. Said Paşa sadarete bulunduğu dönemde Temmuz başlarında mecliste yaptığı bir konuşmada şöyle demektedir: “Mösyö Venizelos memleketi tehlikeye sokmamaya, tersine olarak Yunanistan’ı barışın devamından faydalandırmaya çalışmaktadır. Avusturya ve Balkan memleketlerine gelince her biri ile ilişkilerimiz, suret-i halisanede cereyan etmektedir”⁵⁵⁰ Said Paşa’nın bu ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla açık bir şekilde İttifaktan habersizdir. Aynı kabinenin Hariciye Nazırı, Osmanlı’nın dış politikasının başında bulunan kişi olan Asım Bey ise, Meclis konuşmasında, Osmanlı Devleti’nin Balkan hükümetleri ile olan münasebetini şu şekilde izah eder: “Şu Trablusgarp Savaşı esnasında dahi Balkan hükümetleriyle olan münasebetimiz pek samimidir. Bu memleketin geleceğinden imanım kadar eminim İşte efendiler dış siyaset hakkındaki sözlerimi görüyorsunuz ya pek iyimserdir.”⁵⁵¹ Balkan Harbi öncesinde Osmanlı yöneticilerinin durumu genel olarak bu şekildedir.

Bu ifadelerden hareketle Osmanlı yöneticilerinin Balkanlarda oluşan ittifaktan hiç haberi olmadığı kanaati oluşabilir. Oysa Balkan İttifakı henüz kurulmadan Osmanlı Devleti’nin, Balkan Devletleri’nin kendisine karşı bir ittifak girişimi içerisinde olduğunun farkında olduğunu düşündüren emareler vardır. Henüz erken denilecek bir tarihte, 1911 yılının Haziran ayında Tanîn gazetesinde çıkan bir haberde, Sırp ve Bulgarlar arasında bir yakınlığın oluşmaya başladığından bahsedilmektedir⁵⁵². Aynı gazetenin yazarlarından Babanzâde İsmail Hakkı da Romanya’ya yaptığı bir seyahatini aktardığı makalesinde, Karadağ ve Bulgaristan’ın Osmanlı Devletine karşı düşmanca bir tutum izledikleri ve Bulgaristan’la bir savaşın meydana gelebileceğini belirtmiştir⁵⁵³. Henüz Sırbistan ve Bulgaristan arasında İttifak görüşmelerinin devam ettiği günlerde ise doğrudan devletin

⁵⁴⁹ Uçarol, *age*, s. 533.

⁵⁵⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, s. 297.

⁵⁵¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, s. 297; Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 200, s. 382.

⁵⁵² “Sırb Bulgar Münasebetleri”, *Tanîn*, 19 Haziran 1911 (6 Haziran 1327), Nu. 1005-29, s. 4.

⁵⁵³ Babanzâde İsmail Hakkı, “Romanya ve Biz”, *Tanîn*, 28 Temmuz 1911 (15 Temmuz 1327), Nu. 1043, s. 1.

resmi bir makamından böyle bir ittifakın oluştuğuna dair rapor gönderilmiştir. Kosova Valiliğinden, Harbiye ve Hariciye Nezaretlerine gönderilen bu raporda, Avusturya ve Rusya ile Bulgaristan hükümetleri arasında gizli bir anlaşmaya varıldığı, bu anlaşma gereğince Sırp, Yunan ve Karadağ hükümetleriyle milletlerinin, yanlarına Hıristiyan Arnavutları da alarak Balkanlarda bir ihtilal başlatacakları, buna müteakip de Bulgaristan'ın Osmanlı Devletine savaş açacağı belirtilmektedir⁵⁵⁴. Aslında Balkan Savaşı henüz başlamadan bir ittifakın oluştuğu, en azından Balkanlardan Osmanlı Devleti için bir tehlikenin baş gösterdiğinin emareleri görülmüştür. Ancak Osmanlı siyasetinin içine düştüğü bataklık, yetkililerin gerçeği görmesini engellemiştir.

1912 başında İttihad ve Terakki muhaliflerinin gücünün artması Fırkayı yeni bir yola sevk etmiş, İttihad ve Terakki 18 Ocak 1912'de meclisin feshedilmesini sağlayarak yeniden seçimlere gitmiştir⁵⁵⁵. Gerçekleştirilen şaibeli seçimler⁵⁵⁶ İttihatçıların çoğunluğu elde etmesini sağlamıştır.

İstanbul'da anayasa değişikliği, meclisin feshi ve seçimlerle uğraşıldığı sırada Trablusgarp'ta savaş devam etmektedir. İtalya, Ege adalarını işgal ettikten (24 Nisan - 20 Mayıs 1912) sonra İstanbul'u tehdide başlamış, bu sırada Balkan devletleri de Osmanlı Devleti'ne karşı savaş hazırlığına girişmişlerdir. Arnavutluk isyanı yeniden alevlendiği bu dönemde, isyanı bastırmakla görevli ordu içindeki bir grup subay vaktiyle İttihatçıların yaptığı gibi silahlarıyla dağa çıkarak isyan etmiştir. Kendilerine "Halaskâr Zâbitân" adını veren bu grup İstanbul'daki temsilcileri vasıtasıyla hükümete bir muhtıra vermiş, meclisin feshi ve Kamil Paşa başkanlığında tarafsız bir hükümetin kurulmasını, aksi takdirde yönetime el konulacağını ifade etmişlerdir. Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa 9 Temmuz'da hemen istifa etmiş, onu diğer nazırlar takip edince Said Paşa meclisten güvenoyu almasına rağmen 16 Temmuz 1912'de istifa etmiştir⁵⁵⁷. Said Paşa kabinesinin istifası meclisteki tansiyonun yükselmesine ve bir bunalımın ortaya çıkmasına neden

⁵⁵⁴ **Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları – I**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2013, s. 50.

⁵⁵⁵ Rıfat Uçarol, "Balkan Savaşı Öncesinde Terhis Olayı ve Seferberlik İlanı Sorunu", Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1989, s. 259.

⁵⁵⁶ Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, s. 78.

⁵⁵⁷ Küçük, **agma**, s. 420; Uçarol, **agm**, s. 260-261; Uçarol, **age**, s. 533-534; Andonyan, Said Paşa Hükümeti'nin 4 Temmuzda istifa ettiğini söylemektedir. Bkz. Andonyan, **age**, s. 189; Said Paşa'nın Sadrazamlıktan istifası ile ilgili bir hatırasını paylaşan Ali Fuad Türkgeldi, "Said Paşa sadarettten istifasından birkaç gün sonra Zât-ı şâhâneyi ziyarete gelip Padişah kendisine 'Paşa, size emniyetleri vardır; niçin istifa ettiniz?' diye sorması üzerine başını önüne eğerek bir müddet düşündükten sonra 'Onların bana emniyetleri var ama benim onlara emniyetim yoktu' demiş olduğunu avdetinden sonra Sultan Reşad bana hikâye eyledi." bu dönemde meclisteki durumu ortaya koymaktadır. Bkz. Türkgeldi, **age**, s. 55.

olmuştur⁵⁵⁸. Sultan Reşad önce Sadârete Ahmed Tevfik Paşa'yı⁵⁵⁹ getirmeyi düşündüyse de Ahmed Tevfik Paşa, mevcut meclis feshedilmeden görevi kabul edemeyeceğini bildirmiştir. Bu sırada bazı askeri şura üyeleri padişahı ziyaret ederek askerde disiplin kalmadığını, Arnavutluk isyanının giderek büyüdüğünü, Halaskârân meselesinin ciddi boyutlara ulaştığını bildirip acele tedbir alınmasını istemişler, Padişah da ertesi gün orduya hitâben bir beyannâme⁵⁶⁰ yayımlamıştır. Burada tecrübeli ve tarafsız kişilerden yeni bir hükümet kurulacağını açıklamıştır. Anayasaya ve saltanat hukukuna aykırı taleplerde bulunan bazı subayların politika ile uğraşmaktan vazgeçmeleri gerektiğini, askerlikle bağdaşmayan bu gibi davranışların ihanet sayılacağını belirtmiştir. Padişah, ilk defa parlamenter sisteme uygun olarak hükümet bunalımını çözmek için ilgili kişilerle görüşmelere başlamış, Kamil Paşa ile Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın isimleri ortaya çıkmış, daha çok Kamil Paşa üzerinde durulmaktayken çeşitli kimselerin fikri alınarak nihayet asker üzerindeki nüfuzundan dolayı orduya bir düzen verebileceği ümidiyle Gazi Ahmed Muhtar Paşa sâdarete getirilmiştir⁵⁶¹. Ahmed Muhtar Paşa kabinesi 21 Temmuz 1912'de kurulmuştur. Bu kurulan yeni kabinede Ahmet Muhtar Paşa ve Oğlu Mahmut Muhtar Paşa'lar birlikte yer aldıklarından "Baba-Oğul Kabinesi", ya da üç eski sadrazamın görev almasından dolayı "Büyük Kabine" olarak anılmıştır⁵⁶².

Ahmed Muhtar Paşa kabinesinin kurulduktan sonra yaptığı ilk icraatlardan birisi 29 Temmuz 1912'de Sait Paşa Kabinesinin de almayı düşündüğü, fakat muvaffak olamadığı

⁵⁵⁸ Tanîn gazetesinin başmakalesinde Said Paşa kabinesinin istifası sonrasında ortaya çıkan buhran tehlikeli görülmekte ve biran evvel yeni bir kabinenin kurulması gerektiği belirtilmekteydi. Bkz. "Buhrân-ı Hazıranın Zararları", **Tanîn**, 21 Temmuz 1912 (8 Temmuz 1328), N. 1399, s. 1.

⁵⁵⁹ O dönemde Londra Sefiri vazifesinde olan Tevfik Paşa'ya Hariciye Nezareti tarafından İstanbul'a gelmesi için haber gönderilmiş, bizzat Padişah tarafından kendisine Sadrazamlık teklif edilmesine rağmen bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine Meclis-i Ayân Reisi Ahmed Muhtar Paşa kabineyi kurmakla görevlendirilmiştir. Bkz. "Yeni Kabine", **İktihâm**, 22 Temmuz 1912 (9 Temmuz 1328), N. 148, s. 1.

⁵⁶⁰ Sultan Mehmed Reşad'ın ismiyle yayınlanan beyannâme Selamlık resm-i âlisinde hazır bulunan yüz elli kadar ümerâ ve Zâbitân merâsim-i mahsusa ile mezkur beyannâme istima'edilmiştir. bkz. "Beyannâme-i Hümayûn", **Tanîn**, 20 Temmuz 1912 (7 Temmuz 1328), N. 1398, s. 1; "Beyannâme-i Hümayûn", **İktihâm**, 20 Temmuz 1912 (7 Temmuz 1328), N. 146, s. 1.

⁵⁶¹ Küçük, **agma**, s. 420; Yeni kurulan kabinenin üyeleri için bkz. "Yeni Kabine", **İktihâm**, 23 Temmuz 1912 (10 Temmuz 1328), N. 149, s. 1; Zekâ Mecmuası'nda Ahmed Muhtar Paşa kabinesi "Yeni ve Büyük Kabinemiz" olarak tanıtılmıştır. Kabine üyeleri, 11 Nazım Paşa, Cemaleddin Efendi, Kamil Paşa, Mahmud Muhtar Paşa, Gazi Muhtar Paşa, Hüseyin Hami Paşa, Narodankyan Efendi, Ziya Paşa, Damat Şerif Paşalardan oluşmaktadır. Bkz. Türkiye'nin Yeni Büyük Kabinesi", **Zekâ**, 23 Temmuz 1328 (21 Şaban 1330), Birinci Sene, N. 11; Bkz. Ek: 5.

⁵⁶² Feroz Ahmad, **İttihad ve Terakki 1908-1914**, Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999, s. 137; Dönemin gazetelerinde yeni kurulan kabine için "Muhtar Paşa - Kamil Paşa Kabinesi" ifadesi de kullanılıyordu. Bkz. "Muhtar Paşa - Kamil Paşa Kabinesi", **İktihâm**, 22 Temmuz 1912 (9 Temmuz 1328), N. 148, s. 1; Kabine kurma vazifesinin ilk olarak Tevfik Paşa'ya verilmiş olmasına rağmen bunda bir muvaffaka ulaşılabilmesi nedeniyle Padişah tarafından 21 Temmuz 1912'de Ahmed Muhtar Paşa'ya bu vazife verilmiştir. Bkz. "Buhran'ın Nihayeti", **Tanîn**, **Tanîn**, 21 Temmuz 1912 (8 Temmuz 1328), N. 1399, s. 1.

bir kararı hayata geçirmek olmuştur. Hariciye Nazırı Gabriel Noradunkyan Efendinin meclise, Rusya'nın Balkanlar'da sulh için kesin garanti verdiği yönündeki teminatı da dikkate alınarak⁵⁶³ Balkanlarda bir harp çıksa dahi Balkan topraklarındaki statükonun değiştirilmeyeceği yönündeki inançları ve yeni uzlaşmacı politikalarının iyi niyet göstergesi olarak, her an savaşa girmeye hazır iki ordudan 1908 girişli nizami erlerin terhîsine ve bir kısım redif askerinin de izinli olarak gönderilmesine karar verilmiştir⁵⁶⁴. Birçok eserde Osmanlı Devleti'nin Balkan savaşlarında yenilgisinin en önemli sebeplerinden birisi olarak gösterilen ordunun terhîsi meselesine farklı bir açıdan bakmak gerektiği kanaatindeyiz. Nitekim Salim Aydın'ın da ifade ettiği gibi arşiv belgelerine yeteri kadar bakılmadan yalnızca, hatıratlara bağlı kalarak, terhîs olayının açıklandığı görülmektedir. Terhîsin savaş zamanlarında rutin bir uygulama olarak dahi yapıldığı unutulmuş, bu konu, savaşın kaybedilme nedenlerinden birisi olarak birçok araştırma eserinde yer almıştır⁵⁶⁵. Umumiyetle Trablusgarp harbinin zuhûru nedeniyle silâh altına alınmış olan birliklerin durumlarının kötülüğü, devlete ciddi bir maddi külfet getirmesi, sık sık isyana tevessül etmeleri gibi nedenlerin bölgede bulunan birliklerin terhîsine neden olduğu söylenebilir. Örnek oluşturması açısından Antalya havalisinden oluşturulup ve Yanya'ya gönderilmiş olan Antalya redif fırkasının durumu gözden geçirilebilir. 3. Ordu Kumandanlığından, Osmanlı hükümetine gönderilen tezkirede Yanya'ya görevlendirilmiş olan Antalya redif fırkasında bulunan askerlerin kötü şartlar altında yaşadıkları, hanlarda ve çadırlarda dağınık bir şekilde konuşlandırıldıkları ve gerekli askeri yardımlarında

⁵⁶³ Halaçoğlu, **age**, s. 14; Bekir Fikri, Noradunkyan'ın Balkan Harbi öncesinde kurulan kabinede Hariciye Nazırı olmasını eleştirir. "Rusların besledikleri Taşnak ve Hınçak komitaları Türk-Rus ilişkilerinin ayrı bir kundaklayıcısı idi. Bu adam, Ruslardan teminat aldığını belirterek, hükümetteki gafil adamları aldatarak yetişmiş, eğitim görmüş yüz yirmi taburumuzu terhîs etmiştir." Bkz. Bekir Fikri, **Balkanlarda Tedhiş ve Gerilla Grebene**, Belge Yayınları, İstanbul 1976, s. XVI-XVII.

⁵⁶⁴ Ercan Uyanık; İrfan Davut Çam, Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti'nin Yenilgisinin Sebepleri: Neden Münhezim Olduk", **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, C. I, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 593; Hayta; Birbudak, **age**, s. 10; Uçarol, **agm**, s. 266-267; Nuri Yavuz, **Türk Arşiv Belgelerine Göre Birinci Balkan Harbi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yay. Doktora Tezi, Ankara 1989, s. 58; Uçarol, Siyasi Tarih isimli kitabında bu sayıyı 65.000 olarak vermektedir. Bkz. Uçarol, **age**, s. 535; Balkan Savaşı öncesinde ordunun terhîs edilmesini değerlendiren Pier Loti; "Fransa dahi, düşmanlığın başlangıcında, onların toprak bütünlüklerini resmen teminat altına alan ve buna benzer sahte vaatlerle askeri hazırlıklarını sekteye uğratarak felaketlerini hazırlayan devletler arasındaydı. Herkesçe biliniyor ki Türkiye bu aldatıcı vaatlere kanarak harbin ilanından az önce bütün bir askeri sınıfı terhîs etmeye yanaşmıştı." Osmanlı ordusunun terhîsini buna başlamaktadır. Bkz. Pier Loti, **Can Çekişen Türkiye**, Kesit Tanıtım, İstanbul 2004, s. 54; Devrin şahitlerinden Tüccarzâde İbrahim Hilmi ise olayı şu şekilde değerlendirmektedir: "Siyasi durumda bir tehlike görmüyor ve İtalya Harbi bahanesiyle toplanmış olan 60-70 bin kişinin ve bilhassa 1908 ve 1909 tertip muvazzaf askerlerin bir anda terhîsine karar veriyor. Ne büyük bir gaflet!.. İtalyan Harbi münasebetiyle 1908 tertip askerler, 1911 senesinde terhîs edilmeyerek bir seneden beri silah altında tutulmaktaydı. 1912 senesi Eylül'ünde 1909 tertip askerlerin terhîs zamamı gelmişti." Bkz. Tüccarzâde İbrahim Hilmi, **Balkan Harbi'ni Niçin Kaybettik**, Yayına haz. Mecit Yıldız; Hamdi Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 60.

⁵⁶⁵ Salim Aydın, "Balkan Savaşlarıyla ilgili Doğru Bilinen Yanlışlar", **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşlar**, C. I, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 628.

gelmemesi gibi nedenlerden dolayı gerekli tedbirlerin alınması gerektiği iletilmiştir. Bir müddet sonra kötü şartların bir neticesi olarak Yanya'da bulunan Fırka isyan etmiştir. Daha sonra Üçüncü Ordu Komutanlığı tarafından Manastır'daki nizamiye fırkası taburlarının, Yunanistan hududuna indirilmesinin mümkün olmasından, dolayı Yanya'daki Antalya Fırkasının silâh altında tutulmasının gerekli olmadığı ifade edilmiştir. Nitekim 08 Ocak 1912 tarihli bir irade çıkarılarak Antalya redif fırkasının terhîsine karar verilmiştir⁵⁶⁶. Balkan Savaşı öncesinde ordu birliklerinin terhîsi konusu sadece devrin siyasetlerinin tasarrufu değildir⁵⁶⁷. Nitekim bu örnekte de görüldüğü gibi komutanların istekleri dikkate alınmıştır. Osmanlı Devleti açısından şartların gayet kötü olduğu böyle bir dönemde Balkanlarda savaş sesleri de gelmeye başlamıştır.

2.4. Balkan İttifakının Talepleri ve Osmanlı Kamuoyu

2.4.1. Savaş Tehdidinin Ortaya Çıkışı

Balkanlarda bir savaşın ortaya çıkabileceğine dair ilk haberler 1912 yılının Temmuz ayından itibaren gazetelerde yer almaya başlamıştır. Aynı günlerde Trablusgarp'ta İtalyanlarla olan mücadele Osmanlı Devleti'nin temel gündem maddesini oluştururken, diğer taraftan Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa⁵⁶⁸ vazifesinden istifa etmiştir. Osmanlı Devleti açısından bu kadar sıkıntılı günlerin yaşandığı bir dönemde İstanbul gazetelerinde yer alan bazı haberler Bulgaristan'ın Osmanlı Devletine karşı bir harp hazırlığında olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Sabâh Gazetesi'nin Sofya'da yayınlanmakta olan Peropovoç Gazetesine dayandırdığı habere göre Bulgar Hükümeti Osmanlı Devletine karşı savaş hazırlığı içerisinde⁵⁶⁹. Ancak İktihâm Gazetesi bu haberin doğru olmadığı, meselenin Sofya'daki fırkaların taraftarı olan gazetelerin aralarındaki mücadelenin bir sonucu olarak görülmesi gerektiğini belirtmektedir⁵⁷⁰. Bulgaristan'da bu türden haberlerin çıktığı günlerde Osmanlı Devleti'nin Sofya Sefiri

⁵⁶⁶ Salim Aydın, **Osmanlı Basınında Balkan Savaşları**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yay. Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 50-51.

⁵⁶⁷ Bu dönemde birliklerin terhîsi meselesi ve sebepleri ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, **agm**, s. 627-633; Aydın, **agt**, s. 47-59.

⁵⁶⁸ Tanîn Gazetesinde yer alan haberde, "Dün akşam haber aldığımızı göre Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa hazretleri istifa etmiş ..." şeklinde duyurulmuştur. Haber için Bkz. "Mahmud Şevket Paşa'nın İstifası", 10 Temmuz 1912 (27 Haziran 1328), N. 1387, s. 2.

⁵⁶⁹ Gazetede yer alan haber Sofya'da yayınlanan Peropovoç Gazetesinde yer alan bir habere dayandırılmaktadır. Propovoç Gazetesine göre Bulgar Hükümeti üyeleri tarafından barıştan bahsedilmesine rağmen aslında Hükümet savaşa karar vermiş durumdadır. Bkz. **Sabâh**, 9 Temmuz 1912 (26 Haziran 1328), N. 8192, s. 2.

⁵⁷⁰ **İktihâm**, 10 Temmuz 1912 (28 Temmuz 1328), N. 136-10, s. 2.

tarafından Bulgar Hariciye Nazırı Keşof için bir yemek tertip edilmesi ise Osmanlı Hükümeti'nin bu türden haberlere rağmen savaş istemeyen bir tutuma sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir⁵⁷¹.

2.4.2. Koçana ve İştîp Olayları

1911'den itibaren Balkanlarda yeniden artışa geçen komitacılık faaliyetleri Trablusgarp Savaşının başlamasıyla birlikte yeni bir ivme kazanmıştır. Nitekim 1911 sonlarında Makedonya bölgesi Bulgar ve Makedon çetecilik faaliyetlerinin arttığı ve Arnavut isyanı tehlikesinin⁵⁷² ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu süreçte Kosova Vilayetine bağlı Koçana'da meydana gelen olaylar sürecin hızlanmasına neden olmuştur⁵⁷³. 1 Ağustos 1912'de Bulgar komitecileri tarafından Koçana'nın Pazar yerinde patlatılan bomba 11 kişinin ölümüne ve birçok kişinin yaralanmasına neden olmuş, Hükümet kuvvetlerinin komitecileri yakalama hareketi direnişle karşılaşınca ölü ve yaralı sayısı artmıştır⁵⁷⁴. Kosova Vilayetinden gönderilen tezkirede Koçana vak'asında, patlayan bombadan dolayı ölen ve yaralananlar olduğu, Bulgarların bu hadiseleri bahane ile mitingler düzenleyerek hadiseleri Müslümanlara isnad ettikleri bildirilmiştir. Ayrıca aynı belgede Bulgar göstericilerin bu bahaneyle Bulgar Hükümeti'ni harbe teşvik ettikleri, bu hadiselerin Avrupa'da da kötü bir etkiye neden olduğundan⁵⁷⁵ bahsedilmektedir. Koçana'da meydana gelen olaylara kısa süre sonra Berene sorunu da eklenmiş, Osmanlı Balkanlarında geniş bir kargaşa durumu ortaya çıkmıştır. Bu olaylar esnasında yüzlerce kişinin hayatını

⁵⁷¹ Salim Aydın, "Balkan Savaşları Öncesi Bulgarların Savaş Hazırlıkları", **Türk Yurdu**, C. 32, S. 303, Kasım 2012, s. 65-66.

⁵⁷² Üsküp Vilayetinden gönderilen taktirde bölgede Bulgar ve Makedon çetelerinin faaliyetlerinin arttığından dolayı çetelerin faaliyetlerini engelleyebilmek için gerekli olan tahsisât-ı mestûre'nin biran evvel gönderilmesi isteniyor, ayrıca Viyana'da çıkan Enformasyon Gazetesinde yer alan bir haber gereğinde, tahrib edilen evlerin yeniden inşası ve maarifin neşr ve tamîmi konusunda hükümetin verdiği sözleri yerine getirmediği gerekçesiyle Arnavutların bir isyana tevessül edecekleri bildiriliyor, bunun için tedbirler alınması isteniyordu. Bkz. **BOA**, A. MKT.MHM, (Mühimme Kalemi Evrakı), 608/7. (29 Zilkâde 1329 – 21 Kasım 1911).

⁵⁷³ Clyde Sinclair Ford Koçana'da gerçekleşen olayların müsebbibi olarak Bulgar komitelerini gösterdiği eserinde bombalama olayı ile ilgili şu bilgilere yer vermektedir: "Makedonya'daki Küçük Koçına kasabasında komitacılar bazı Müslüman hükümet dairelerinde bomba patlatıldılar ve Türkler buna köyün Bulgar ve diğer Hıristiyan sakinlerinden hatırı sayılır bir kısmını öldürerek hemen cevap verdiler." Bkz. Clyde Sinclair Ford, **The Balkan Wars**, Press of the Army Service Schools, Kansas 1915, s. 85; Hervert Adams Gibbons ise Koçana olaylarının Balkan ittifakının kurulmasındaki etkisini eserinde şu şekilde izah etmektedir: "Makedonya'da muhacirler ve Arnavut Müslüman göçmenler Balkan İttifakının doğmasına sebep olan 1912'de İştîp ve Koçana gibi yerlerdeki katliamların devamından sorumluydular." Aynı eserde Koçana olaylarının Bulgarlar açısından "bardağı taşıran son damla" olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Hervert Adams Gibbons, **The New Map of Europe (1911-1914)**, London : Duckworth & Co. Henrietta Street, Covent Garden, 1915, s. 196; 248.

⁵⁷⁴ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, s. 299.

⁵⁷⁵ **BOA**, BEO (Bab-ı Alî Evrak Odası), 4074/305528 (6 Ramazan 1330 – 19 Ağustos 1912).

kaybetmesi ise Bulgaristan, Karadağ ve Sırbistan'da tansiyonun yükselmesine neden olmuştur⁵⁷⁶. Koçana olayları sonrasında Balkanlarda savaş çağrıları yükselmeye başlamıştır. Nitekim Koçana olayları bahanesiyle Sofya'da büyük bir miting gerçekleştirilmiş, 30.000'den fazla kişi savaş naraları atmıştır⁵⁷⁷.

2.4.3. Balkanlarda Savaş Taraftarlığı

1912 yılının Eylül ayı başlarından itibaren Avrupa matbuatında Balkanlarda bir savaş durumunun ortaya çıkabileceğine dair haberler yayınlanmıştır. Paris Journal Gazetesinde çıkan bir habere göre Türkler ve Yunanlar arasındaki hasımlık son günlerde fena bir renge bürünmüş, Bulgarların ise harp istekleri artmıştır. Aynı gazetenin yorumuna göre Osmanlı Devleti henüz barıştan yana⁵⁷⁸ bir politika izlemektedir. Aynı güne ait bir başka haberde ise, Karadağ'da halkın Osmanlı Devletine karşı savaş istediği ancak Karadağ Kralı Nikola'nın, halkın karşısına çıkarak gerçekleştirdiği konuşmasında, Osmanlı Devleti'yle herhangi bir savaş durumunun olmadığı, bu nedenle halkın sükûnetini koruması gerektiğine⁵⁷⁹ yönelik sözleri verilmiştir.

Savaş'ın emarelerinin görülmeye başladığı günlerde bazı Osmanlı aydınları savaşın Osmanlı Devleti açısından olumsuz sonuçlarının doğabileceğine dair uyarılarda bulunmuşlardır. Ali Kemal, "Bulgarlara karşı hududumuzda mikdar-ı kâfi askerimiz yok... Bulgaristan'ın bütün teheyücleri esasen bu sakâ iledir"⁵⁸⁰ diyerek Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki durumuna dikkat çekmiştir. Ancak bu görüş çok fazla dikkate alınmamıştır.

Tanîn Gazetesinin, 7 Eylül 1912 tarihli sayısında Yunan Subayların ülkelerine geri çağrıldığı⁵⁸¹ ve Avrupalı ajansların ise Sofya'ya savaş muhabirlerini göndermeleri⁵⁸² hem Balkan Devletleri, hem de Büyük Devletler açısından böyle bir beklentinin ortaya çıktığını göstermektedir. Eylül ayının ortalarına doğru basında yer alan haberlere göre Sırbistan

⁵⁷⁶ Andonyan, **age**, s. 178.

⁵⁷⁷ "Savaş Yaygaraları", **İkdâm**, 14 Ağustos 1912 (1 Ağustos 1328), N. 5561, s. 1.

⁵⁷⁸ "Balkanlarda", **Senîn**, 7 Eylül 1912 (25 Ağustos 1328), N. 1435, s. 3.

⁵⁷⁹ "Karadağ'da", **Senîn**, 7 Eylül 1912 (25 Ağustos 1328), N. 1435, s. 3; Karadağ Kralı'nın verdiği bir mülakatta ise "Kral Nikola Balkanlardaki hal ve mevkii'nin pek fena olduğunu ve tehlikenin Malisörlarin yeniden kıyamıyla daha vehim bir şekl almakta bulunduğunu beyan eylemiştir." Bkz. "Karadağ Kralının Beyânatı", 7 Eylül 1912 (25 Ağustos 1328), N. 1435, s. 3

⁵⁸⁰ Ali Kemal, "Ahval-i Hariciyemiz", **İkdâm**, 30 Ağustos 1912 (17 Ağustos 1328), N. 5577, s. 1.

⁵⁸¹ "Yunan Subaylarının Daveti", **Tanîn**, 7 Eylül 1912 (25 Ağustos 1328), N. 1435, s. 3.

⁵⁸² Bulgaristan'da harb olacağına dair genel bir kanaatin olduğu, resmi ağzılardan bu duyulmamış olmasına rağmen Avrupa ajanslarından muhabirlerin Sofya'ya gönderildiğine dair haber için bkz. "Bulgarlar Harb İstiyor", **Tanîn**, 7 Eylül 1912 (25 Ağustos 1328), N. 1435, s. 3.

hududu hareketlenmeye başlamış, sınır karakollarını askerler devralarak silah talimlerine ve sınır denetimlerine⁵⁸³ başlamışlardır. Bu durum da göstermektedir ki, Balkan Devletleri savaş hazırlıklarına başlamıştır.

Balkan Devletlerinin Osmanlı Devletine karşı savaş hazırlıklarına başladığı bu dönemde Bulgarların Osmanlı Devleti'ne büyük devletler aracılığıyla bir nota vereceğine dair haberler verilmiştir. Fakat bir taraftan yabancı matbuattan yapılan iktibaslar, diğer taraftan Osmanlı Ajansına⁵⁸⁴ dayandırılan haberlerde böyle bir durumun olmadığı bildirilmiştir. Fakat bir gün sonra Senin Gazetesinde Bulgaristan'ın istekleri sıralanacaktır. Bu isteklere; Makedonya ıslahatı tatbik olunacağı havaliyi ihtiva edecektir. Bu havalinin büyük devletler marifetiyle atanmış olan bir valisi ve meclisi bulunacaktır. Bu istekler büyük devletler tarafından kabul görürse buhran sona erecek, her ne suretle olursa olsun bu istekler kabul edilmezse, Bulgaristan derhal umumi seferberlik ilan edecektir⁵⁸⁵.

Ortaya çıkan bu fiili durum karşısında büyük devletler kısa sürede harekete geçmiştir. Ancak bu fiili durum, bölge ile ilgili farklı politikaları olan büyük devletlerin meselenin nasıl halledileceği konusunda aralarında anlaşmalarını güçleştirmiştir. Avusturya, Sırbistan'ın toprak kazanmasına kaşı çıkarken, Almanya herhangi bir müdahaleye katılmakla Osmanlı Devleti'ni gücendireceğini düşünmüştür. İngiltere, Rusya ve Fransa ise Avusturya'nın Balkanlarda güçlenmesinden ve Almanların Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzundan rahatsız⁵⁸⁶ olduğundan bu durum karşısında nasıl bir tutum takınacakları konusunda kesin bir karara varamamışlardır.

Bu gelişmeler yaşanırken, Balkanlarda bir savaşın başlayacağı düşüncesi Avrupa basınında hâkim olmuştur. Sabâh Gazetesinde yer alan habere göre, Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan⁵⁸⁷ arasında bir ittifakın oluşturulduğu bildirilmiş, Osmanlı Ajansı'nın Paris'ten aktardığı bir haberde ise Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'ın ittifak halinde

⁵⁸³ "Sırbistan Hudûdunda", **Senin**, 12 Eylül 1912 (30 Ağustos 1328), N. 1440-47, s. 3.

⁵⁸⁴ "Balkanlarda", **Hak**, 13 Eylül 1912 (31 Ağustos 1328), N. 1441-149, s. 3.

⁵⁸⁵ "Balkanlarda", **Senin**, 14 Eylül 1912 (29 Ağustos 1328), N. 1439-46, s. 4; "Balkan Mesâili", **Sabâh**, 18 Eylül 1912 (5 Eylül 1328), N. 8260, s. 2.

⁵⁸⁶ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, s. 300.

⁵⁸⁷ Gazete haberi alman basınına dayandırmaktadır. Bkz. "Balkan Mesâili", **Sabâh**, 20 Eylül 1912 (7 Eylül 1328), N. 8263, s. 2; Ashıda aynı gazetenin bir gün önceki sayısında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasında gerçekleşecek bir savaş durumunda Sırbistan ve Yunanistan'ın Bulgaristan'ı destekleyeceğine dair Bulgar Gazetelerine dayandırılan bir haber yer almaktadır. Bkz. "Balkan Mesâili", **Sabâh**, 19 Eylül 1912 (6 Eylül 1328), N. 8262, s. 2.

olduklarını, en geç bahar mevsiminde bir savaşın baş göstereceği, şimdilik Büyük Devletlerin devreye girmesiyle harbin engellenebildiği bildirilmektedir⁵⁸⁸.

Bütün bu gelişmelerin yaşandığı günlerde Bulgaristan'ın Avrupalı devletler nezdinde girişimi ve Rumeli ıslahatı konusunu gündeme taşımıştır⁵⁸⁹. 25 Eylül 1912 itibariyle Balkan Harbinin de çıkış nedeni olarak kabul edilecek olan ve Rumeli ıslahatını öngören 23. Madde meselesi konuşulmaya başlamıştır. Mir Gazetesinde yer alan bir haberde Osmanlı Devleti'nin Berlin Muahedesinde yer alan 23. maddeyi⁵⁹⁰ uygulamamasının “beynelmilel rezalet” olduğu belirtilmektedir⁵⁹¹. 23. madde meselesinin gündeme geldiği günler aynı zamanda savaşın da habercisi gibidir. O günlerde Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasındaki sınır meselesinde sorunlar yaşanmaya⁵⁹² başlamış, küçük çaplı olsa da ilk sınır çatışmaları ortaya çıkmıştır.

Sınır çatışmaları, Bulgaristan'ın istekleri gibi meseleler bu kez büyük devletlerin doğrudan meseleye müdahil olmasına neden olmuştur. İlk olarak 6 Ekim'de Fransa ve Rus Sefirleri Osmanlı Hariciye Nazırı Noradunkyan Efendiye Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında ıslahat yapması için teklif götürmüşlerdir⁵⁹³. Ahmet Muhtar Paşa kabinesi bu durumu Heyet-i Vükelada görüşmüş ve 1880 nizamnamesine göre böyle bir ıslahatın

⁵⁸⁸ **Tanîn**, 18 Eylül 1912 (5 Eylül 1328), N. 1444, s. 3.

⁵⁸⁹ **Cenîn**, 14 Eylül 1912 (14 Ağustos 1328), N. 1442, s. 3

⁵⁹⁰ 1878 Berlin Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin Girit ve Makedonya bölgelerinde ıslahat yapmayı taahhüt ettiği maddedir. Bu madde gereğince Osmanlı Devleti, bölgeyle ilgili düzenlemeler yapacak, bu tür düzenlemeleri çoğunluğu bölge ahalisinden oluşturulmuş komisyonlar aracılığıyla gerçekleştirecekti. Antlaşmada 23. madde şu şekilde geçmektedir: “Yirmiüçüncü Bend: Devlet-i Aliye Girid cezaresinin bin sekizyüz altmışsekiz senesi nizamname-i dâhilisini haklı görünicek tadilatı idhal ederek tamamilen icra itmekliği teahhüd ider. Bu muahede kenduleriçün teşkilat-ı mahsusa tayin olunmamış olan sair Rumeli eyalet-i şahanesinde dahi Girid'e virguce ita olunan muafiyet müstesna olmak üzere ana mümasil ve ihtiyacat-ı mahalliyeye muvafık nizamata yapılacaktır. Bâb-ı Âli her eyalette işbu nizamata-ı cedidenin teferruatını bilmüzakere tertib etmek ve ekseri azası yerlu ehaliden mürekkeb olmak üzere mahsus komisyonlar teşkil idecektir.” Berlin Antlaşması 23. madde için bkz. Erim, **age**, s. 413; Balkan ittifakının istedikleri Girit için hazırlanmış olan nizamname benzeri bir düzenlemeydi. Bkz. Mustafa Turan, “Balkan Harbi Öncesinde Rumeli Islahatı Talepleri ve Gençliğin Tepkisi: Da'rül-Fünûn Nümayişi”, **Türk Yurdu**, C. 32, S. 303, Kasım 2012, s. 169, dipnot: 6.

⁵⁹¹ Mir Gazetesinde çıkan haber şu şekildedir: “Türkiye'nin Berlin Muahedesinin yirmi üçüncü maddesini tanımak istememesi beynelmilel bir rezalettir. Bunda bir taraftan Türkiye'nin gayr-ı kâbil ıslah olduğu, diğer taraftan da devletler beynindeki hudbinî ve rekabetin vesâyine muhtac bir hükümetin mevcuiyetine müsamaha etmekle kalmayarak mezkûr hükümete Berlin Muahedesinin yirmi üçüncü maddesi ile tanzim edilmiş olan vaz' ve mevkii bil-intica beynelmilel kavanini ihlal etmesine müsaadeye kadar varolduğunu isbat ediyor.” Bu yazıdan dolayı Sabâh Gazetesi daha önceki yazılarında komşu ülkelerle ilgili mutedil tutum takınan Mir gazetesini bu yazısından dolayı kınamıştır. Bkz. “Balkan Mesâili”, **Sabâh**, 25 Eylül 1912 (12 Eylül 1328), N. 8260, s. 2.

⁵⁹² Osmanlı – Bulgar sınırında bulunan Karatepe'de Osmanlı askerleri ile Bulgar askerleri arasında çatışma çıkmış, Bulgar askerinden iki kişi ölmüş bir kişi yaralanmıştır. Bkz. “Bulgar Hudûdu”, **Sabâh**, 24 Eylül 1912 (12 Eylül 1328), N. 8266, s. 1.

⁵⁹³ “Islahat Teklifi”, **Tanîn**, 7 Teşrîn-i evvel 1912 (24 Eylül 1328), N. 1463, s. 1.

yapılması kararını almıştır⁵⁹⁴. Ancak henüz bu kararın alınmasından hemen sonra 8 Ekim günü, Karadağ Osmanlı Devletine savaş ilan etmiştir. Savaşın ilan edildiği günü Tanîn gazetesi şu şekilde aktarmaktadır: “Dün saat on buçuğa doğru Beyoğlu’nda Karadağ Sefaretinin arması indirilerek içeriye alındı. Bunu görenler derhal harb ilan edildiği hükmünü vermekte tereddüd göstermemişlerdi. Beyoğlu’nun her tarafında büyük heyecanlar hüküm ferma oldu. Harbin ilanı olan bu arma meselesinin neticesi çok sürmeyererek anlaşıldı. Karadağ maslahatgüzarı saat onbir buçukta Hariciye Nezaretine geldi ve Hariciye Nazırı Gabriel Norodagyan Efendinin Meclis-i Vükelada bulunduğunu öğrenerek makam-ı sadarete azimetle Hariciye Nazırına metni tebliğ etti. İlan-ı harbin bu suretle vuku bulacağını hiçte intizar edilmediği için bu hareket birden bire hayretle telkin edilmiştir.”⁵⁹⁵

Büyük devletlerin savaşı engellemek için girişimleri olduysa da⁵⁹⁶ bundan da bir sonuç elde edilemeyince, nihayet Balkan Devletleri 17 Ekim 1912’de⁵⁹⁷ Osmanlı Devletine karşı harp ilan etmişlerdir.

2.5. Balkan Savaşları Karşısında Osmanlı Kamuoyu

Balkan Harbinin başlayacağına dair haberlerin ortaya çıkması Osmanlı kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştır. Osmanlı devletine karşı Balkanlarda oluşan ittifak Osmanlı kamuoyunun harekete geçmesine neden olmuştur. Osmanlı kamuoyunun Balkan Harbi öncesinde ve harp esnasında tutumu tepkiseldir ve üç farklı şekilde gerçekleşmiştir.

Bunlardan birincisi harbin hemen öncesinde Balkan Devletlerine karşı gerçekleştirilen mitinglerdir. İkincisi Harp başlayınca Osmanlı Ordusunda gönüllü olarak katılarak düşmana karşı mücadele şeklinde gerçekleşmiştir. Üçüncüsü ise cephe gerisinde orduyu desteklemektir.

⁵⁹⁴ “Hükümetin Rumeli’de Yapacağı”, **Tanîn**, 7 Teşrin-i evvel 1912 (24 Eylül 1328), N. 1463, s. 1.

⁵⁹⁵ “Muharebe Başladı – Evvela Karadağ”, **Tanîn**, 9 Teşrin-i evvel 1912 (26 Eylül 1328), N. 1465, s. 1.

⁵⁹⁶ “Rumeli Islahatı”, **İkdâm**, 12 Teşrin-i evvel 1912 (29 Eylül 1328), N. 5617, s. 1.

⁵⁹⁷ “Yaşasın Harb – Pasaportlar Verildi”, **Tanîn**, 18 Teşrin-i evvel 1912 (5 Teşrin-i evvel 1328), N. 1474, s. 1.

2.5.1. Mitingler

2.5.1.1. Balkan Devletlerini Seferberlik Kararı ve Osmanlı Kamuoyunu Tepkisi

Balkanlarda bir harp tehdidinin ortaya çıkması Osmanlı kamuoyunda büyük tepkiyle karşılanmıştır. Bu durum Osmanlı kamuoyunun, hızlı bir şekilde harp lehinde yönlenmesine neden olmuştur. Bu dönemde “Bulgaristan’da Harb Hazırlıkları”⁵⁹⁸ gibi başlıklar sık sık gazete sütunlarına yansımaya başlamıştır. Bu şartlar içerisinde Balkan hükümetlerinin Osmanlı Devletine karşı 1 Ekim’de aldıkları umumi seferberlik kararı⁵⁹⁹, Osmanlı Devletini harekete geçirmiş, Meclis-i Vükelâ toplanarak⁶⁰⁰ tedbirler almaya çalışmıştır.

Seferberlik kararının alınması üzerine kamuoyunda büyük bir infial gerçekleşmiş, savaş taraftarı söylemler bir anda artmıştır. Bu dönemde yaklaşmakta olan harbin halk nezdinde oluşturduğu tepkiyi anlatabilmek açısından, seferberlik ilanının gazetelerde nasıl karşılık bulduğunu bilmek gerekir.

Seferberlik kararının alınmasından bir gün sonra Tanîn Gazetesi’nin başmakalesi “Harb” başlığıyla çıkmıştır. Osmanlı’nın tahammüllünün son noktaya ulaştığının belirtildiği makalede, Bulgar belasının büyük devletlerin başında olsa 24 saat bile dayanamayacakları belirtilmektedir. Makalede, son dönemde Osmanlı Devleti’nin dışarıdan zayıf görüldüğü, ancak bunun yanıltıcı olduğu şu şekilde izah edilmektedir: “Osmanlı’nın Osmanlılığını bildiği âvân-ı tarihiye’den beri harb ile yaşadığı, harbin ölü bir Türk’ü dirilttiğini hesaptan çıkartmamak lazım... Bugün Sofya sokaklarında kahramanlık satan pehlivanların sesi birden bire kesilir. Onlar kesmeyecek olursa Türk süngüleri o sesleri onların göğüslerinde boğar.” Hamasi ifadelerin kullanıldığı makalenin son cümlesi ise şu şekildedir: “Yaşasın harb”⁶⁰¹

Aynı gün İkdâm Gazetesinin Başmuharriri Ali Kemal ise “Harb İstiyorlarsa Harb

⁵⁹⁸ “Bulgaristan’da Harb Hazırlıkları”, **Sabâh**, 1 Teşrîn-i evvel 1912(18 Eylül 1328), N. 8273, s. 1.

⁵⁹⁹ “Harb Kokuları – Seferberlik Emri”, **Sabâh**, 2 Teşrîn-i evvel 1912(19 Eylül 1328), N. 8274, s. 1; Tehlike Karşısında”, **Tanîn**, 2 Teşrîn-i evvel 1912(19 Eylül 1328), N. 1458, s. 1.

⁶⁰⁰ “Harb Kokuları – Seferberlik Emri”, **Sabâh**, 2 Teşrîn-i evvel 1912(19 Eylül 1328), N. 8274, s. 1.

⁶⁰¹ “Harb”, **Tanîn**, 2 Teşrîn-i evvel 1912(19 Eylül 1328), N. 1458, s. 1.

Ederiz”⁶⁰² başlığıyla yayınladığı yazısında “Bulgaristan hükümeti bir müddetten beri bizimle çarpışmağa hazırlandı, hükümet-i sâbıkamızın- artık bahs etmek istemediğimiz o bî-intihâ (sonu gelmez) gafletlerinden istifade ederek Yunanistan ile, Sırbistan ile, bilinmez ne dereceye kadar, aleyhimizde mukaveleler akd eyledi, dahilen rengâreng müşküller içinde olduğumuzu sevine sevine keşf etti, İtalya ile muhârebede devamımızı büyük bir inbisât (uzama) ile gördü, nihâyet: fırsat bu fırsattır dedi, şimdi hududumuza taarruz için bir vesileye âmâdedir” diyerek harb ihtimalinin nasıl ortaya çıktığını ifade etmiştir. Aynı yazıda Ali Kemal, “biz hiçbir zaman muharebeden yılmadık, daimâ azîmet ve selâmet-i vatan için en büyük adûvlarla (düşmanlarla) bile cansiperâne çarpışmayı bildik... Bulgarlar harb istiyorlarsa harb ederiz”⁶⁰³ sözleriyle yaklaşmakta olan harbi desteklemiştir. Bir gün sonra Sabâh Gazetesi’nde Diran Kelekyan ise yaklaşmakta olan harbi, “Harb Bizim de İşimize Gelir!”⁶⁰⁴ yazısıyla değerlendirmiştir.

Gazetelerin başmakalelerinden de anlaşılabilceği gibi artık başlayacağı konusunda görüş birliğine varılmış olan harp sevinçle karşılanmış, hükümetin harbi biran evvel başlatması gerektiği bildirilmiştir.

2.5.1.1.1. Dârü'l-fünûn Mitingi

Balkanlardaki atmosferin böyle bir hal aldığı ve savaş beklentilerinin ortaya çıktığı o günlerde, Osmanlı kamuoyunda oluşan büyük tepki, mitinglerle⁶⁰⁵ kendini göstermiştir.

⁶⁰² Ali Kemal, “Harb İstiyorlarsa Harb Ederiz”, **İkdâm**, 2 Teşrîn-i evvel 1912(19 Eylül 1328), N. 5608, s. 1.

⁶⁰³ Ali Kemal, “Harb İstiyorlarsa Harb Ederiz”, **İkdâm**, 2 Teşrîn-i evvel 1912(19 Eylül 1328), N. 5608, s. 1.

⁶⁰⁴ Diran Kelekyan, “Harb Bizim de İşimize Gelir”, **Sabâh**, 3 Teşrîn-i evvel 1912(20 Eylül 1328), N. 8275, s. 1.

⁶⁰⁵ Taha Akyol kitabında bu mitinglerle ilgili Yakup Kadri’nin Hüküm Gecesi isimli romanını da referans alarak şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: “Bu sırada İstanbul’da Sultanahmet ve Beyazıt meydanlarında Dârü'l-fünûn (Üniversite) gençliği, Talat, Aka Gündüz Bahaattin Şakir gibi isimler başta, İttihatçılar harp isteriz diye mitingler yaptılar. Gazeteci Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Hüküm Gecesi adlı romanında danışıklı halk gösterisi dediği harp isteriz mitinglerinden birini şöyle anlatır: ‘bazı elebaşları ardlarına yarı üniversite gençlerinden, yarı mting halkında ve yarisıda bayağı sokak kalabalığından bir insan yığınını takıp Bâb-ı Âlî’nin kapılarına dayandı. Bunlar sadaret dairesinin merdivenlerinin önünde hep bir ağızdan harp isteriz, harp, harp! Diye bağıyorlardı... derken sadaret kapısının aralandığı görüldü. Azametli, iri yarı bir kumandan sülüeti... öfkeli ve aynı zamanda rahatsız edilmiş bir adam sesi. Ne bu gürültü ne istiyorsunuz? Harp istiyoruz; harp istiyoruz! Milli namusumuz domuz çobanlarının oyuncağı olmaz. Harp istiyorsunuz öylemi? Peki yarından başlayarak hepinizi askere alacağım razımsınız? Bir duralama ve susma anı... sonra zoraki bazı sesler: razıyız, razıyız. Biz miskinlik istemeyiz. Ya ölüm ya şeref.’” Taha Akyol, **Rumeli’ye Elveda 100. Yılında Balkan Bozgunu**, Doğan Kitap, İstanbul 2013, s. 113-114; Bu tür bir değerlendirme doğru değildir. Çünkü aynı dönemde yalnızca İstanbul’da dört büyük miting düzenlenmiş, bunlardan sadece Dârü'l-fünûn’un ikinci mitingi hükümet nezdinde olumsuz karşılanmıştır. Taha Akyol’un bahsettiği miting muhtemelen bu mitingdir. Balkan Harbi’nin ilk dönemindeki mitinglerle ilgili bkz. Yücel Aktar, “1912 Yılı Harp Mitingleri ve Balkan Harbi’ne Etkileri”, **İkinci Askeri Tarih Semineri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985, s.114-129.

Aynı zamanda Osmanlı tarihinin ilk büyük öğrenci gösterisi olan Dârü'l-fünûn Mitingi⁶⁰⁶ bu dönemde düzenlenmiştir.

Sabâh Gazetesine yer alan 3 Ekim tarihli bir çağrı, Dârü'l-fünûn talebesinin harbe karşı tutumunu ortaya koymak açısından önemlidir. Dârü'l-fünûn Hukuk, Mülkiye ve Tıbbiye öğrencilerinin yayınladığı “Kâbineden İstihâmımız” başlıklı çağrıda talebeler hükümete seslenmişlerdir. Dârü'l-fünûn talebeleri, artık vatanın nasıl bir felakete maruz kaldığını dünkü gazetelerden anladıklarını söyleyerek, Balkan hükümetleri seferberlik ilan ederek harb kararı almalarından dolayı kendilerinin de gönüllü olarak vatana hizmet etmek istediklerini bildirmişlerdir. Yazının devamında kendileri sinn-i mükellefiyet, yani askerlik vazifesi yapmak zorunda olmamalarına rağmen, hükümetin isterse kendilerini cepheye ya da noksan yerlere askerlik vazifesi için yerleştirebileceğini ifade etmişlerdir. Talebelerin hükümetten istekleri ise, namuslarının ve vatanın korunmasıdır. Yazı şu şekilde sona ermektedir: “zilletle yaşamaktan ise, merdâne ölmek evlâdır. O halde: Yaşasın Harb!”⁶⁰⁷ Duygularını bu şekilde dile getiren talebelerin tepkileri, bir gün sonra hayata geçecek ve mitinge⁶⁰⁸ neden olacaktır.

Dârü'l-fünûn talebesi tarafından bir mitingin yapılacağına dair ilk haberler de aynı gün gazetelerde yer almaya başlamıştır. Tanîn Gazetesinde yer alan haberde Dârü'l-fünûn'da bir toplantının yapılacağı ve bu toplantı sonrasında bir mitingin gerçekleştirileceği şu şekilde duyurulmuştur: “Bu gün sabahleyin alafranga saat dokuzda İstanbul'da bulunan bil-umûm Dârü'l-fünûn Osmanlı talebesi Bayazıd'da kain Mekteb-i Hukuk konferans salonunda ictimâ ve harb hakkında müdâvele-i efkâr (fikir alışverişi) edeceklerdir. Talebe-i mû-ma'ileyhin Dârü'l-fünûn Binasında ittihaz edecekleri mukarrerattan sonra şehrimiz caddelerinde büyük nümayişler yapacakları istihbar olunmuştur. Dârü'l-fünûn Heyet-i Murahhasası dün gece saat dörde kadar bu meseleyle iştilal ettikten sonra dağılmıştır. Dârü'l-fünûn Şubesi Talebe Cemiyetleri sabahlayın saat sekizde hukuk birinci sınıfta ictima' edeceklerdir.”⁶⁰⁹

⁶⁰⁶ Dârü'l-fünûn Mitingi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Aktar, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1999, 151-155.

⁶⁰⁷ Bu yazıyı yayınlayanlar, Hukuk Şubesinden Hacı Mehmed Tahir, M. Münib, m. Sami, İbrahim Edhem, Nakib Salih, Mekteb-i Mülkiyeden Halid Zeki'dir. Talebenin çağrısı için bkz. “Kâbineden İstihâmımız”, **Sabâh**, 3 Teşrîn-i evvel 1912(20 Eylül 1328), N. 8275, s. 2

⁶⁰⁸ Gerçekleştirilen mitingile ilgili bkz. “Osmanlı Dârü'l-fünûnu ve Muharebe”, **Tanzîmât**, 4 Teşrîn-i evvel 1912 (21 Eylül 1328), N. 380, s. 2.

⁶⁰⁹ Bkz. “Osmanlı Dârü'l-fünûn'u ve Muharebe”, **Tanîn**, 3 Teşrîn-i evvel 1912(20 Eylül 1328), N. 1459, s. 2.

2.5.1.1.2. Birinci Dârü'l-fünûn Nümâyîşi ve Etkileri

Yapılan çağrıya uyan talebeler 3 Ekim günü sabah sekizde toplantıyı gerçekleştirmişlerdir. Önce talebeden birkaç kişi konuşma yapmış, ardından okulun müdür muavini Sadık Bey tarafından bir konuşma yapılmış ve talebelerin heyecanı artmıştır. Bundan sonra talebeler ellerinde Dârü'l-fünûn bayraklarını⁶¹⁰ olarak Harbiye Nezaretine hareket etmişlerdir⁶¹¹. Burada Harbiye Nazırı adına Fuad Paşa tarafından karşılanmışlar, Fuad Paşa'ya hitâben talebelerden birisi: “Paşa Hazretleri şurada gördüğünüz kitle aynı gâye-i vatanperverîyi takib eden gençlerdir. Hissiyât-ı milletin muhafazasını, harbin ilanını rica ederiz”⁶¹² demiştir. Fuad Paşa'nın olumlu yanıtından sonra talebeler “Yaşasın Harb” sloganlarıyla önce Maarif Nezâretine, ardından Bâb-ı Âlî'ye gitmişlerdir⁶¹³.

Bâb-ı Âlî'den ayrılan talebeler bu kez Yıldız Sarayına yürümüşler, yolda karşılaştıkları Şura-yı Devlet Reisi Kamil Paşa ve Harbiye Nazırı Nazım Paşalara harp isteriz sloganlarıyla karşılamışlardır. Nazım Paşa memleketin muhafaza edileceğini bildirilmiş bu konuşma talebe üzerinde önemli bir etki bırakmıştır. Bu kez Dolmabahçe Sarayı önünde yürüyüşe geçmiş olan talebe ile karşılaşan Talat Bey, talebenin göstermiş olduğu bu büyük tepkiyi alkışlamış ve bir hitapta bulunmuştur: “Muhterem gençler, ya namûsumuzla yaşayıp istiklâlimizi muhafaza edeceğiz veyahut da öleceğiz”⁶¹⁴ Bundan sonra, talebeler Yıldız Sarayına doğru yürürken, Beşiktaş Caddesi üzerinde karşılaştıkları Umum Kuvvetler Kumandanı Abdullah Paşa'yı da selamlayarak harp isteklerini bildirmişler, Abdullah Paşa'da gençlere hitâben; “Harb mi istiyorsunuz çocuklar? Harb istiyorsanız yol açında gideyim, tedarikâtımı ikmâl edeyim”⁶¹⁵ demesi üzerine gençler yolu açmışlar ve Paşa'yı alkışlamışlardır. Buradan Yıldız Sarayına ulaşan talebe tekrar tekrar “Yaşasın harb”, “Yaşasın Padişahımız” sloganları atmıştır. İçlerinden birisi sarayda kendilerini selamlayan Padişaha, vatan uğrunda kendilerini feda etmeye geldiklerini ve bu yolda Padişah'ın emirlerine amade olduklarını bildirmiştir⁶¹⁶. Bunun üzerine Padişah'ta

⁶¹⁰ Önde Dârü'l-fünûn bayrağı, ardında kendi şubelerine ait bayraklarla sırasıyla İlahiyat, Hukuk, Mülkiye, Hendese-i Mülkiye, Ticaret Mekteb-i Alisi, Dârü'l-fünûn gençleri ve birçok kişi yürümüştür. Bkz. “Dârü'l-fünûn Herkese Hitâb Ediyor”, **Tanîn**, 4 Teşrîn-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N. 1460, s. 4.

⁶¹¹ “Dünki Tezahürat-ı Vatanperverâne”, **Sabâh**, 4 Teşrîn-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N. 8275, s. 2.

⁶¹² “Dârü'l-fünûn Herkese Hitâb Ediyor”, **Tanîn**, 4 Teşrîn-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N. 1460, s. 4.

⁶¹³ “Dünki Tezahürat-ı Vatanperverâne”, **Sabâh**, 4 Teşrîn-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N. 8275, s. 2. Gerçekleştirilen mitingle ilgili olarak bkz. “Kabl'elharb Dârü'l-fünûn talebesinin harb lehinde nümâyîşi”, **Resimli Kitab**, Eylül 1328, C. 8, N. 44, s. 598. Fotoğraf için Bkz. Ek:6.

⁶¹⁴ “Dârü'l-fünûn Herkese Hitâb Ediyor”, **Tanîn**, 4 Teşrîn-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N. 1460, s. 4.

⁶¹⁵ “Dünki Tezahürat-ı Vatanperverâne”, **Sabâh**, 4 Teşrîn-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N. 8275, s. 2.

⁶¹⁶ “Dârü'l-fünûn”, **İkdâm**, 4 Teşrîn-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N. 5610, s. 2.

sayıları 10.000 kişiyi bulmuş olan topluluğa şu şekilde seslenmiştir: “Evlâd-ı vatanın böyle âsâr-ı hamâset (kahramanlık) ibrâz etmelerinden mütehassısım(duygulu). Osmanlılığın şan ve şerefi lütf’u hakla (Allah’ın lütfuyla) hiç zayi olmaz. Osmanlı Padişahı olmakla müftehirim(ifitihar ediyorum).”⁶¹⁷ Bu sözleri söylerken, Padişah ve onun yanında bulunan Ferid Paşa ağlamış, Şeyhülislam ise ellerini açarak dua etmiştir. Bu sırada Padişah’ın isteği üzerine, Maarif Nazırı Sadi Bey ve Dârü’l-fünûn Müdürü Sami Bey yanında iki talebeyi alarak Padişah’ın huzuruna çıkmışlardır. Sultan Reşad yanına gelen gençlere: İnşallah Vatanın selâmetine sebep ve bais olacak hidemâta (hizmete) muvaffak olursunuz. Bunu sizden ümid ederim”⁶¹⁸ demiştir.

Yıldız sarayında padişahla görüşen talebe, buradan hareket ederek yabancı elçiliklerin önünden geçmiş, özellikle Romanya’nın, Osmanlı Devleti’ne karşı düşmanca tavır takınmamasından dolayı elçilik önünde Romanya lehinde soğanlar atılmıştır⁶¹⁹. Buradan Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ elçiliklerinin önüne gidilmiş ve harp lehinde sloganlar atılmıştır. Ayrıca o gün talebeler, Tanîn, Sabâh, İkdâm, Yeni Gazete ve Tanzîmât Gazetelerini ziyaret etmişlerdir⁶²⁰. İstanbul’da yapılan bu mitingin yöneticiler arasında olumlu bir etki bıraktığını söylemek mümkündür. Nitekim doğrudan Balkan Devletleri tarafından Osmanlı Devletine karşı seferberlik ilanının sonrasına denk gelmiştir. Aynı zamanda gazetelere yansıdığı şekliyle Harbiye ve Maarif Nezaretleri ile Bâb-ı Âlî’de kendilerine karşı takınılan tutumda talebenin gerçekleştirdiği mitingin olumlu karşılandığını göstermektedir. Ayrıca Yıldız sarayına yürürlerken Kamil, Nazım ve Abdullah Paşaların tutumları da benzer kanaati destekler. Dârü’l-fünûn mitinginin her kesimden kişi üzerinde olumlu bir etki bıraktığının en önemli delillerinden birisi ise

⁶¹⁷ “Dârü’l-fünûn”, **İkdâm**, 4 Teşrîn-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N. 5610, s. 2.

⁶¹⁸ “Dünki Tezahürat-ı Vatanperverâne”, **Sabâh**, 4 Teşrîn-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N. 8275, s. 2; Mitingin gerçekleştiği gün Sultan Reşad’ın yanında bulunan kişilerde Ali Fuad Türkgeldi hatıratında olayı şu şekilde anlatmaktadır. “Bir takım genç talebe Kanımızın son damalasına kadar dökmeye hazırız, diye hararetle nutuklar irad ettiler. Zat-ı Şahane vükela ile beraber sed önündeki köşke inerek bunların nutuklarına istima ve Maarif Nazırı Said ve Dârü’l-fünûn Müdürü Sami Beyler delaletiyle huzuruna çıkan talebeden üç efendiyi kucaklamak suretiyle haklarında bez-i ittifak etti. O esnada bende hazırdım. Az zaman sonra hak-ı helake serilecek olan bu genç evlad-ı vatanın vatan uğrunda tezahüratı beni pek müteessir ederek bilâ ihtiyar gözlerimden yaş akmaya başladı. O kadar kişi içinde Ayan reisi Ferid Paşa ile benden başka ağlayan olmadı”.Bkz. Türkgeldi, **age**, s. 58.

⁶¹⁹ Sabâh gazetesinde talebenin Balkan Devletlerine ait elçiliklerin önünden geçerken takındıkları tavır şöyle tarif edilmektedir: “Harb arzuları te’kid edilerek Bulgaristan, Yunan, Sırbıye ve Karadağ sefâretleri önünden de vakûrâne geçtiler.” Bkz. “Dünki Tezahürat-ı Vatanperverâne”, **Sabâh**, 4 Teşrîn-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N. 8275, s. 2; Aram Andonyan bu mitingin 2 Ekim’de gerçekleşmiş olduğunu söylemektedir. Bu muhtemelen maddi bir hatadır. Ayrıca talebenin Balkan Devletlerinin elçiliklerinin camlarını kırdığını belirtmektedir. Yücel Aktar’ında belirttiği gibi Osmanlı gazetelerinde bu türden bir bilgi yer almamaktadır. Bkz. Andonyan, **age**, s. 198; Aktar, **age**, 155.

⁶²⁰ “Dârü’l-fünûn”, **İkdâm**, 4 Teşrîn-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N. 5610, s. 2

birbirine muhalif basının bu mitingi aynı heyecanla karşılaması olarak görülebilir. Sabâh Gazetesi bir gün sonraki sayısında gazetenin ilk sayfasında büyük puntolarla verdiği habere “Yaşasın Harb”⁶²¹ başlığını koymuştur.

Mitingin yapıldığı gün Yıldız Sarayında Padişahın yanında bulunanlardan birisi olan Ali Fuad Türkgeldi talebenin gerçekleştirdiği mitingden bahsettikten sonra, talebenin harp isteğine karşılık ordunun durumu ile ilgili şu bilgileri paylaşmaktadır: “O gün Başmâbeynci ile beraber sarayda orta kattaki büyük sofada bazı zevatla görüşürken Şehremini Operatör Cemil Paşa gelerek ‘biz harb edecek halde değiliz. Evvelki sene Seyidlerde yapılan manevrada askerin halini gördüm; bu askerle harb olmaz. Zat-ı Şâhaneye söyleyin muharebenin önünü alsınlar’ diyordu. Biz hasb’el-mevki muamelat-ı siyasiyyeye karışamayız. Kayın pederiniz Şeyhülislam ve beyn’el-vükela haiz-i nüfuz ve ihtiramdır. Bu hakikati niçin ona söylemiyorsunuz dedim. Halit Hurşid Bey de benim sözlerime iştirak etti. O gün saraya gelen Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa’nın da Bulgarlarla harb edecek halde olmadığımızı alenen söylemiş olduğunu haber aldım.”⁶²² Dârü’l-fünûn Mitinginin gerçekleştiği diğer mitinglerin onu takip ettiği günlerde Osmanlı idarecilerinin ordunun durumuyla ilgili tespiti budur. Ancak Dârü’l-fünûn Mitingi son olmayacak, onu diğer mitingler takip ederken Osmanlı Devleti de hızla savaşa sürüklenecektir.

2.5.1.1.3. Ekim Mitingleri ve Siyasal Partiler

Dârü’l-fünûn mitingi toplum nezdinde derin akisler bırakmış, gençliğin Balkan ittifakının seferberlik ilanına karşı takındığı tutum farklı toplum çevrelerinin de harekete geçmesine neden olmuştur. Ancak Dârü’l-fünûn mitinginin gerçekleştiği gün aynı zamanda Osmanlı siyasal çevrelerinin de mitinglere başladığı bir günü ifade etmesi açısından önemlidir. Nitekim 3 Ekim 1912’de Hürriyet ve İtilaf Fırkası Aksaray Şubesi tarafından bir miting tertip edilmiştir. Osmanlı siyasal partilerin ilk mitingi olması açısından önem arz eden bir mitingdir. Tanzîmât Gazetesinde mitingle ilgili yer alan haberlere göre miting heyeti, siyasal partilerin merkezleri ve gazetelerin idarehanelerinin önlerine gelerek “yaşasın Osmanlılık”, “yaşasın harb” sloganları atmışlardır. Ardından katılımcılar İttihad ve Terakki’nin Nûruosmâniye Kulübü’nün bulunduğu bölgeye gelince

⁶²¹ “Yaşasın Harb”, **Sabâh**, 4 Teşrîn-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N. 8275, s. 1.

⁶²² Türkgeldi, **age**, s. 58-59.

Cavid Bey, katılımcılara hitâben bütün Osmanlıların birleşmesi gerektiğine dair bir nutuk söylemiştir⁶²³. Balkan Harbi döneminde ilk kez bir siyasal parti tarafından düzenlenen bu mitingin tertipçisi Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Aksaray Şubesi olmasına rağmen, İttihad ve Terakki mensuplarının mitinge katılması, hatta mitingde İttihad ve Terakki'nin ileri gelenlerinden Cavid Bey'in bir konuşma yapması harp konusunda siyasi partilerin tutumunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Aynı zamanda Cavid Bey'in de konuşmasında üzerinde durduğu konu düşman karşısında birlik ve beraberliğin sağlanması gerektiğidir. Fırkacılık çatışmalarının arttığı bir dönemde birbirinin muhalifi iki siyasi partinin taraftarlarının birlikte hareket etmesi bunun sağlanmaya çalışıldığının bir göstergesidir. Nitekim bir gün sonra gerçekleştirilecek olan mitingler ise Hem İttihad ve Terakki'nin hem de Hürriyet ve İtilaf'ın harp konusunda ortak bir kanaate sahip olduklarını göstermektedir. Bu bakımdan 4 Ekimde İstanbul'da gerçekleştirilen iki miting Osmanlı kamuoyunun savaşa karşı bakış açısını göstermesi bakımından kıymetlidir. İlk Miting Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından sabah, ikinci miting ise öğleden sonra İttihad ve Terakki tarafından öğleden sonra gerçekleştirilmiştir.

2.5.1.1.4. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın “Tezahürât-ı Milliye (Müzâheret)”

Mitingi

Dârü'l-fünûn mitinginin gerçekleştiği gün Alemdar Gazetesinde “Tezâhürat-ı Milliye Mitingi”⁶²⁴ başlığıyla çıkan ve Arnavud Gazetesi Müdürü Hîmâ'nın gönderdiği davette, Balkan hükümetlerinin sefirleri tarafından Osmanlı Devletine karşı gerçekleştiren tecavüzlere karşı Müşir Fuad Paşa himayesinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından bir mitingin⁶²⁵ düzenleneceği duyurulmuştur. Mitingde konuşacak olan kişiler ise şunlardır: Hürriyet ve İtilaf Fırkası İkinci Başkanı Gümölcineli İsmail Bey, Ali Kemal Bey, Eski

⁶²³ “Hürriyet ve İtilaf Aksaray Şubesi tarafından dün bir harn nümayişi tertib edilmiş, nümayiş heyeti fırka-i siyasiye merkezleri ve matbuat idarehaneleri önünde ‘yaşasın Osmanlılık’, ‘yaşasın harb’ avazeleriyle tezahürat-ı hamiyetperveranede bulunmuşlar ve İttihad ve Terakki Nuruosmaniye Kulübü civarında nümayişe iştirak edenlere karşı Cavid Bey tarafından bütün Osmanlıların birleşmesine dair bir nutk irad edilmiştir.” Bkz. “Harb Nümayişi”, **Tanzîmât**, 4 Teşrin-i evvel 1912 (21 Eylül 1328), N. 380, s. 3.

⁶²⁴ Diğer gazetelerde “Müzâheret Mitingi” olarak yer almıştır. Müzâheret (yardım) mitingi olarak nitelendirilmesinin nedeni, gazetelerde duyurulduğu şekli ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın doğrudan bu mitingleri Hükümete yardım amaçlı gerçekleştirmesinden dolayıdır. **Tanzîmât** Gazetesinde mitingle ilgili duyurunun başlığı, “Hükümet-i Hâzıraya Müzâheret (yardım) Mitingi” şeklinde yer almıştır. Bkz. “Hükümet-i Hâzıraya Müzâheret Mitingi”, **Tanzîmât**, 4 Teşrin-i evvel 1912 (21 Eylül 1328), N. 380, s. 2.

⁶²⁵ Bu mitingin ismi Alemdar Gazetesi'nin ilanında “Tezâhürat-ı Milliye Mitingi” olarak geçmektedir. **İkdâm** Gazetesinde yer alan ilanda ise “Müzâheret Mitingi” olarak başlık verilmiştir. Bkz. “Tezâhürat-ı Milliye” **Alemdâr**, 3 Teşrin-i evvel 1912(20 Eylül 1328), N. 137-53, s. 1; “Müzâheret Mitingi” **İkdâm**, 3 Teşrin-i evvel 1912(20 Eylül 1328), N. 5610, s. 1.

Mebuslardan Basri Bey, Diran Kelekyan, Boşo Efendi, Eski Sivas Mebusu Şükrü Efendi, Ekrem Reşad Bey, Doktor Rıza Nur Bey, Eski Amasya Mebusu İsmail Hakkı Bey, Davud Efendi, Fuad Şükrü Bey, Derviş Hima Bey, Hüseyin Kâmî Bey, Şefik Esad Bey, Emin Lâm'î Bey ve Eski Sivas Mebusu Dağavaryan Efendi. Mitingin alaturka saatle dörtte Sultan Ahmet Meydanında yapılacağı duyurulmuştur. Davetten anlaşıldığına göre Yıldız Sarayına kadar gidilecek ve Padişah ziyaret edilecektir. Gazetedeki davet metninde İstanbul'da çeşitli mekteplerde okumakta olan Arnavut öğrenciler de mitinge davet edilmiştir⁶²⁶. Mitingin tertip heyetinde ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası Reisi Fuad Paşa, eski Debre mebusu Basri Bey, Fuad Şükrü Bey, İkdâm Gazetesi Müdürü Nureddin Bey, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Merkez-i Umumi azasından Şaban Efendi ve Alemdar Gazetesi sahibi Refi' Cevad Beyler⁶²⁷ yer almıştır.

Miting 4 Ekim günü sabah onda gerçekleştirilmiştir. İlk konuşmayı Sabâh Gazetesi Başmuharriri Diran Kelekyan yapmıştır⁶²⁸. Oldukça etkileyici bir hitâbette bulunan Kelekyan, konuşmasına şöyle başlamıştır: “Ey Vatandaşlar... Ey Osmanlılar... Toplandığımız şu mevki-i mu'allânın (yüce mevki) nazargah-ı ibrete (ibretli bakışlar) arz ettiği ihtişam-ı mûhibe bakınız: Ayasofya, Dikilitaş, Sultan Ahmed! Allah, Allah, bu sahayı tarihiye mefahir-i (övünülecek) milliyemizin ne kadar alî bir sahifesini yad etdiriyor. Mahaza nifak, ittifaksızlık, fesad-ı ahlak yüzünden munkarîz (çökmüş) olan Bizans İmparatorluğu'nun buradaki metrukâtının bâlâ-yı serini Hilâl-i Osmani ile tezyin eden kuvvet, eslâf-ı azamimizin (bizden öncekiler) hamâset-i katriye, nezâhet-i ahlâkiye, hamiyet-i vataniyeleri olmuşdu. İşte o ulvi hasletlerin varis-i hakikisi olan biz Osmanlılar bugün burada bir hiss-i mübeccelin (yüce his) muhafaza-i mevcudiyet-i hiss-i tabiisinin şevkiyle toplanıyoruz.”⁶²⁹ Dini ve milli vurgular yapan Kelekyan, konuşmasının devamında Balkan devletlerinin Osmanlı Devletine karşı böyle bir girişimde bulunmasını hadsizlik olarak nitelemiştir. Balkan devletlerinin bugün yaşadığı toprakların hiçbirini kendi kılıçlarıyla almadıklarını vurgulayan Kelekyan, bu toprakların onlara haksız, tarafgir ve bazen kahpe politika tarafından verildiğini ifade etmiştir. Böyle bir savaşı biz istemedik, mademki onlar istiyor, o halde barışı temin etmek için böyle bir savaş bizim de işimize

⁶²⁶ “Tezâhürat-ı Milliye” **Alemdâr**, 3 Teşrîn-i evvel 1912(20 Eylül 1328), N. 137-53, s. 1.

⁶²⁷ “Müzâheret Mitingi” **İkdâm**, 3 Teşrîn-i evvel 1912(20 Eylül 1328), N. 5610, s. 1.

⁶²⁸ “Birinci Miting”, **Sabâh**, 5 Teşrîn-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 8276, s. 1; Diran Kelekyan'ın Balkan Harbi dönemindeki tutumu ile ilgili bkz. Murat Hanılçe, “Bir Osmanlı'nın (Diran Kelakyan) Gözünden Harp Manzaraları”, **100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913): İhtilafî Duruşlar**, C. I, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 443-476.

⁶²⁹ Diran Kelekyan, “Hitâbe-i Harb”, **Sabâh**, 5 Teşrîn-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 8276, s. 1.

gelir. Bizimde balkanlarda arzularımız var demiştir. Kelekyan, “dünyada ne bulduk ki ölümden kaçılınsın... Ölümünden kaçmayanlar ölmezler, onlar kendileriyle birlikte vatani da yaşatırlar.”⁶³⁰ diyerek meydanda toplanmış halkı harbe karşı özendirmiştir. Kelekyan konuşmasını şöyle tamamlamıştır: “Kardaşlar! Harbi alkışlayalım; milletlerde vâkârı, izzet-i nefsi hiss-i şerefi takviye eden en kuvvetli saik askerliktir. Esasen Osmanlı demek asker demektir. Haydi, bakalım, hepimiz silah başına! Yaşasın Ordu! Yaşasın Vatan!”⁶³¹

Kelekyan’dan sonra kürsüye Gümölcineli İsmail Hakkı Bey çıkmış ve halka şu şekilde seslenmiştir: “...Vatandaşlar; bugün bu memlekette artık vatan meselesinden başka bir şey yoktur. Bilâ-tefrik (ayrılmaksızın) cins ve mezheb herkes silâha sarılacak, yedisinden yetmiş kadar hudud boyuna koşacaktır”⁶³² İsmail Hakkı Bey aslında mitingün amacını özetlemiştir. Halkın ilk yapması gereken şey cepheye koşmaktır.

Ardından kürsüye çıkan Derviş Himâ Bey mitinge katılanları bütün Arnavutlar adına selamladıktan sonra Arnavut bahadırlarının vatana borçlu oldukları vazifelerini hakkıyla yerine getireceklerini belirtmiştir. Ayrıca Arnavutluk’ta Müslim-Gayrimüslim farkı olmaksızın bütün tebaanın Osmanlı Devleti’nin yanında yer aldığını, bunun sadece Arnavutluk’ta değil bütün Osmanlı memleketinde aynı olması gerektiğini belirtmiştir. Konuşmasının devamında ise Arnavutlar haksız yere Gusina’nın Karadağ’a verilmesinde nasıl karşı çıktılarsa bugün de vatanın en küçük bir parçasının verilmesine karşı çıkacaklarını⁶³³ söylemiştir. Derviş Beyden sonra kürsüye çıkan Ali Kemal Bey ise, askerlik ve Osmanlılığın birbirinden ayrılmayacağını, Osmanlıların hiçbir zaman harpten kaçmadıklarını, askerlik şereflerini mağlup olduklarında bile koruduklarını belirtmiştir. Vatandaşları “zafer-i İstikbale”⁶³⁴ davet etmiştir. Fuat Şükrü Bey ise fetih suresini okumuş, vatandaşların vazifeye koşmakta ve hamiyette birbirleriyle yarışacağına emin olduğunu belirtmiştir. Rıza Nur Bey ise Osmanlılara gönüllü olarak savaşa katılmaya davet etmiş, kendisinin de gönüllü tabib olarak savaşa katılacağını⁶³⁵ belirtmiştir. Mitingde konuşma yapanların üzerinde durdukları en önemli mesele harbin artık çıkmak üzere olduğu ve Osmanlı vatandaşlarına düşen en önemli vazifenin orduya gerekli yardımı yapmaları

⁶³⁰ Diran Kelekyan, “Hitâbe-i Harb”, **Sabâh**, 5 Teşrin-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 8276, s. 1.

⁶³¹ Diran Kelekyan, “Hitâbe-i Harb”, **Sabâh**, 5 Teşrin-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 8276, s. 1.

⁶³² “Hitâbânın Sözlerinden” **Alemdâr**, 4 Teşrin-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N. 137-53, s. 1.

⁶³³ “Yaşasın Harb”, **Sabâh**, 5 Teşrin-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 8276, s. 1-2.

⁶³⁴ “Yaşasın Harb”, **Sabâh**, 5 Teşrin-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 8276, s. 2.

⁶³⁵ “Yaşasın Harb”, **Sabâh**, 5 Teşrin-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 8276, s. 2.

gerektiğidir. Halka hitap eden kişilerin kullanıldığı dil ise oldukça hamasi ve şevke getiricidir.

Mitingin sona ermesinden sonra binlerce kişi Önce Beyoğlu'na yürüyerek İngiltere, Fransa ve diğer devletlerin elçilikleri önünde birçok sloganlar atmışlar, ardından Hariciye Nazırının evinin önüne gidilerek “Harb isteriz” denilerek sloganlar atılmaya devam etmiştir. Noradunkyan Efendi göstericilere Osmanlı devletinin haklarının korunması için her türlü tedbirin alındığını söylemiştir. Bundan sonra göstericiler Balkan ittifakını kuran devletlerin elçiliklerine yürümüşler ve kahrolsun düşmanlar, harp isteriz sloganları atmışlardır. Buradan Harbiye'ye gelen göstericiler burada bulunan subayları şiddetli bir şekilde alkışlamışlar “harb isteriz”⁶³⁶ sözleri burada tekrarlanmıştır.

O sırada Dolmabahçe Sarayında bulunan Padişahı görmek isteyen göstericiler bu kez oraya doğru yürüyüşe geçmişlerdir. Göstericilerin Dolmabahçe sarayı önünde “padişahım çok yaşa” nidaları üzerine Sultan Reşad yanında Şeyhülislam ve Şehzadeleri ile birlikte pencere önüne gelmiş ve göstericilere “memnun oldum hükümet elinden geleni ifâ edecektir”⁶³⁷ diyerek selamlamıştır.

Bundan sonra göstericiler içerisinde bulunan Hüseyin Kâmil Bey, Padişahım milletimiz şu manzumeyi Bulgarlara ithaf ediyor diyerek bir şiir okumuştur⁶³⁸. Şiirin okunmasından sonra Sultan Reşad “Evladım kıraat ettiğiniz işbu manzume-i gazâ-i belâgât (gaza şiiri) ve hamâset hususunda tesir-i harikuladeyi haizdir. Kalbde husule gelen te'irat fevkaladedir. Milletın gösterdiği tezahürata teşekkür ederim. Hükümetimiz her ne yapmak lazım gelirse ifa edecektir. Size ve umum milletime selam olsun”⁶³⁹ demiştir. Padişahın konuşmasından sonra Fuad Şükrü Bey Türkçe ve Arapça birer nutuk söylemiş, Padişah Şeyhülislam aracılığıyla teşekkür etmiştir. Son olarak eski Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa milletin hissiyatını iletme ve teşekkür etmek için Padişahın huzuruna çıkmıştır. Ardından göstericiler dağılmıştır⁶⁴⁰. Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından gerçekleştirilen mitingın son adres olarak Padişahı seçmesi, dönemin şatları içerisinde Padişah'ın halk nezdinde birleştirici bir rol üstlendiğini de göstermesi bakımından kıymetlidir.

⁶³⁶ “Yaşasın Harb”, **Sabâh**, 5 Teşrin-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 8276, s. 2.

⁶³⁷ “Sabahki Miting”, **Tanîn**, 5 Teşrin-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 1461, s. 3.

⁶³⁸ Hüseyin Kâmil Bey'in şiiri için bkz. “Bulgaristan'a İthaf”, **Sabâh**, 5 Teşrin-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 8276, s. 2.

⁶³⁹ “Dolmabahce Sarayında”, **Sabâh**, 5 Teşrin-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 8276, s. 2.

⁶⁴⁰ “Dolmabahce Sarayında”, **Sabâh**, 5 Teşrin-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 8276, s. 2.

2.5.1.1.5. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin “Harb” Mitingi

Hürriyet ve İtilaf Fırkasının düzenlediği Müzâheret Mitinginden sonra bu kez İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından “Harb Mitingi”⁶⁴¹ düzenlenmiştir. Gerçekleştirilecek mitingle ilgili Tanîn Gazetesinde yer alan ilanda Hükümetten alınan müsaadenâme yayınlanmıştır. Bu ilanda düzenlenecek olan mitingin amacı, Balkan Devletlerinin, Osmanlı Devletine karşı izledikleri politika konusunda Osmanlı Milletini aydınlatmak olarak belirtilmiştir. Mitingin düzenleme heyetinde İttihad ve Terakki'nin Merkez-i Umumi Azasından üç kişi İstanbul Murahhaslarından ise iki kişi yer almıştır. Bu kişiler Merkez azasından Talat Bey, Münif Bey ve Halacyan Efendi ile İstanbul azasından Kemal ve Nazım Beylerdir. Mitingde konuşacak olan kişiler ise eski Kırkkilise mebusu Naci Bey, Eski Aydın Mebusu Abdullah Bey, eski İzmir mebusu Emanuelidi Efendi, eski Manastır Mebusu Pançedref Efendi, eski Tekfurdağı mebusu Agob Boyacıyan Efendi ve Ayandan Besarya Efendilerdir⁶⁴². Cemiyet mitingine bütün fırkaları, okulları ve cemiyetleri davet etmiş⁶⁴³, böylece Balkan Harbi karşısında fırka, din, ekalliyet gibi faklar gözetilmeksizin herkesin ortak bir idealde birleştiği mesajını vermeye çalışmıştır.

Miting öğlenden sonra saat ikide gerçekleştirilmiştir⁶⁴⁴. Tanîn Gazetesinde yer alan haberde mitinge çok büyük bir katılım gerçekleştiği belirtilmiş, Bizans'ın Maviler ve Yeşiller Partilerinin mücadelesinin sahası olan Sultan Ahmet Meydanının aynı düşüncede birleşmiş⁶⁴⁵ binlerce kişi tarafından doldurulduğu ifade edilmiştir.

⁶⁴¹ Yücel Aktar, İttihad ve Terakki'nin düzenlediği mitingün “Müzaheret Mitingi” olduğunu belirtmektedir. Aslında Müzaheret Mitingi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın düzenlediği mitingdir. Bkz. Aktar, *age*, s. 155-158; Ayrıca Müzaheret Mitingi için bkz. “Müzâheret Mitingi” *İkdâm*, 4 Teşrîn-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N. 5610, s. 1.

⁶⁴² “Bugün zevâli saat ikide Sultan Ahmed Meydanında Balkan Hükümetlerinin harekât-ı hurûcüyânelerine karşı millet-i Osmaniye'tenvir-i efkârı maksadıyla İttihad ve Terakki Cemiyeti'nce mezkûr cemiyetin murahhasları Kemal ve Nazım Beyler tarafından bildirilen miting için ber-mûceb-i kanun makamımıza beyânnâme a'za kılındığını bûbeyin işbu alem ve haber muma-ileyhimâ tevdi kılındı. İstanbul Polis Müdiriyyet-i Umumisi” Bkz. “Harb Mitingi”, *Tanîn*, 4 Teşrîn-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N. 1460, s. 1; “Harb Mitingi”, *Tanzîmât*, 4 Teşrîn-i evvel 1912 (21 Eylül 1328), N. 380, s. 2.

⁶⁴³ Davet metninde bile Dârü'l-fünûn öğrencilerine hitâben, 4 Ekim tarihi Cuma gününe denk geldiğinden dolayı okulun tatil olması hasebiyle davetiye ulaştırılmadığı, bu nedenle gazetede yayınlanan davetiyeden bahisle “bu fikranın bir davetnâme olmak üzere telakki edilmesi rica edilir” notu düşülmüştür. Bu bakımdan en azından Dârü'l-fünûn talebeleri için doğrudan bir davet durumunun söz konusu olduğu ifade edilebilir. Bkz. “Harb Mitingi”, *Tanîn*, 4 Teşrîn-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N. 1460, s. 1; Yücel Aktar bu mitingde öğrencilerin bulunup bulunmadığına dair bir delilin olmadığını söyler. Bkz. Aktar, *age*, s. 156.

⁶⁴⁴ Mitinge ait görüntüler için bkz. “Nümayişlerde İttihad ve Terakki Heyet-i Merkeziyesi Azâsından bir zatın nutk irad etmesi” Bkz. *Resimli Kitab*, Eylül 1328, C. 8, N. 44, s. 600. Fotoğraf için bkz. Ek:7.

⁶⁴⁵ Tanîn Gazetesinin Miting alanını şöyle tasvir etmiştir: “Artık Osmanlılık kalb ve vatanperverânesi bütün kuvvetiyle cûş ve hürûşa geldi: Milletın şu anda hayat ve mevcudiyetini istila eden yalnız bir emel, bir gaye-i

Mitingde ilk konuşmayı Talat Paşa yapmış, kürsüye çıkarak mitinge katılan halkı selamladıktan sonra katılımlarından dolayı miting heyeti adına teşekkür etmiştir⁶⁴⁶. Talat Paşa'dan sonra kürsüye eski Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi çıkmıştır. Hasan Fehmi Efendi önce bir dua okumuş ve ardından ateşli bir nutuk söylemiştir. Otuz kırk sene evvel bizim hâkimiyetimiz altında olan bazı şımarık devletlerin bugünkü hareketine karşı harbin lüzumundan⁶⁴⁷ bahsetmiştir. Hasan Fehmi Efendi Konuşmasının devamında “Efendiler muhterem Osmanlılar. Birkaç günden beri Balkan hükümetlerinin Osmanlıları harb ile tehdid ettikleri evrak-ı matbuatta görülüyor. Ben bütün Osmanlıların hissiyâtına tercüman olarak diyeceğim ki biz Osmanlılar için bir itibar ile dokuz yüz, diğer itibar ile bin üç yüz, senelik hayat-ı tarihiyede korkulmayan bir şey vardır: Bu da ölümdür! Hâlbuki din ve vatan yolunda ölenler ölmüş değildir. Baki hayat-ı cavidâniyeye mazhar olmuşlardır.”⁶⁴⁸ demiştir.

Ardından kürsüye gelen Celal Arif Bey Balkan Hükümetleri tarafından yapılanları anlattıktan sonra, bundan sonra meselenin ancak top ve tüfekle halledilebileceğini belirtmiştir. Ardından kürsüye gelen Besarya Efendi ise halka şöyle hitâb etmiştir: “Ben şimdi buraya nereden geldim biliyor musunuz? Sirkeci istasyonundan geliyorum. Orada yine bilseniz neler gördüm! Orada düşman ile harbe giden Osmanlı arslanlarını gördüm ve sevincimden ağladım. O anda Osmanlı olmakla ne kadar müftehir olduğumu sizi anlatamam. Çünkü Osmanlı olmak ölümden korkmamaktır. Osmanlı medeniyet, hak ve adalet için mücadele etmek demektir! Osmanlı olmak Cenab-ı Hakkın müzâheretine (yardımına) nail olmak demektir!”⁶⁴⁹ Besarya Efendi'nin ifadeleri harbe giden askerler övülürken, geride kalanları cepheye gitmek için cesaretlendirmek maksadıyla söylenmiştir.

hayal var: Harb, Harb !.. Dün Sultan Ahmed meydanında, kadim Bizans'ın mailer, yeşiller cidalgâhı olan o meşhur ve tarihi hipodrom mahnesinde necz-i kabul etmez bir kitle-i muazzama ittihad halinde teşkil eden harb mitingi bu ulvî gayeyi inzâr-ı temaşâ o günde necim olmakta idi. Fecr-i âmiz bir renk, Al ile dalgalanan Osmanlı bayrağının semavi ziyneti olan o mukaddes Hilâl bu muazzam heyet-i huruşan hamiyetin balayı ihtiramında yükselmiş ta uzaklarda şehâdet ve gaza efkârını işaret ediyordu. Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetinin teşebbüsü ile tertip edilen bu milli mitinge iştirak eden muhtelif heyetler öğleden sonra toplanmaya başlamış, saat tam ikide artık o koca meydan enine almaz bir hale gelmişti. Mitinge iştirak eden her heyet ayrı ayrı bayraklar ile donanmıştı. Meydanın ta ötesinde irad-ı nutuk edecek olan hatiplere mahsus kürsü va'z edilmiş ve muhafaza-i vatan hissi müşterekle cereyan-ı kalpler bu kürsünün etrafı daire-i amâdar ihata etmiştir.” Bkz. “Dünki Büyük Nümâyişler: Harb! Harb!”, **Tanîn**, 5 Teşrîn-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 1461, s. 3.

⁶⁴⁶ “Dünki Büyük Nümâyişler: Harb! Harb!”, **Tanîn**, 5 Teşrîn-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 1461, s. 3.

⁶⁴⁷ “İkinci Miting”, **Sabâh**, 5 Teşrîn-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 8276, s. 2.

⁶⁴⁸ “Dünki Büyük Nümâyişler: Harb! Harb!”, **Tanîn**, 5 Teşrîn-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 1461, s. 3.

⁶⁴⁹ “Dünki Büyük Nümâyişler: Harb! Harb!”, **Tanîn**, 5 Teşrîn-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 1461, s. 3.

Besarya Efendi'den sonra kürsüye eski mebuslardan Abdullah Efendi gelmiş ve orada bulunanlara yaptığı hitâbında Artık zamanın kılıçları kınından çıkarma zamanı olduğunu belirtmiş, bütün Osmanlıları malları ve canları ile mücadeleye davet etmiştir⁶⁵⁰. Bu konuşmalardan sonra Emanuelidi, Paşayan ve Boyacıyan Efendiler de birer konuşma gerçekleştirmişler ve ardından kürsüye Ömer Naci Bey çıkmıştır. Konuşmacı olarak kürsüye çıkanlardan birisi de Talat Paşa'dır. Talat Paşa konuşmasında bu günlerin fırkacılık zamanı olmadığı, herkesin elinden geldiğince hükümetin yardımında bulunması gerektiğini ifade etmiştir⁶⁵¹. Talat Paşa'nın konuşmasından sonra miting sona ermiştir. Mitinge kırktan fazla fırka ve cemiyet katılmıştır. Sabâh gazetesi mitinge katılımın çok fazla olduğunu ifade etmek için "mitinge katılan Osmanlıların adedini tahmin etmek pek müşküldür"⁶⁵² demiştir. Talat Bey ayrıca Miting Heyeti adına alınan kararları okumuş ve bu kararların Padişaha da sunulacağını belirtmiştir.

Alınan kararlar şöyledir:

"1- Gaile-i hariciye karşısında umum Osmanlılar müttehiddir.

2- Herhangi unsura ve fırkaya mensub olurlarsa olsunlar umum Osmanlılar gaile-i harb karşısında hukuk-ı vatanı Müdâfaa eden hükümete müzahirdir.

3 Vatanımızın tamâmi-i mülkiyesini, milletimizin şeref ve namusunu muhafaza için her türlü fedakârlığı ifâya müheyyadır."⁶⁵³

Alınan kararlarda fırkacılığa karşı çıkılması ve birlik ve beraberlik vurgularının yapılması önemlidir.

Bu kararların okunmasından sonra miting sona ermiş, mitinge katılan göstericiler Fatih Türbesine giderek burada dua etmişler⁶⁵⁴ ardından, ikiye ayrılarak, bir kısmı Fatih istikametinde Unkapanı köprüsünü geçerek ilerlemiş diğer bir grup ise Cısr-i Cedid istikametinde hareket etmiştir. Bu iki grup önlerinde mızıklar, davullar, zurnalar,

⁶⁵⁰ "Dünki Büyük Nümâyişler: Harb! Harb!", **Tanîn**, 5 Teşrîn-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 1461, s. 3.

⁶⁵¹ "İkinci Miting", **Sabâh**, 5 Teşrîn-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 8276, s. 2.

⁶⁵² "İkinci Miting", **Sabâh**, 5 Teşrîn-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 8276, s. 2.

⁶⁵³ "Dünki Büyük Nümâyişler: Harb! Harb!", **Tanîn**, 5 Teşrîn-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 1461, s. 3.

⁶⁵⁴ "Türbe-i Fatih'de", **Tanîn**, 5 Teşrîn-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 1461, s. 3.

fenelerle harp lehinde sloganlar atarak saat yedi buçukta Dolmabahçe Sarayında ⁶⁵⁵ buluşmuşlardır.

Saraya ulaşan göstericiler “Padişahım çok yaşa, harb isteriz” sloganları atmaya başlamışlar, bu sırada Ömer Naci Bey orada bulunanlara bir nutukta bulunmuştur. Ömer Naci Bey, bu memleketin insanlarının yedisinden yetmişine kadar öleceğini bilse de vatanın bir karış toprağını vermeyeceğini ilave etmiştir. Ömer Naci Bey’den sonra Hüseyin Fehmi Efendi bir dua etmiş ve orada bulunanlar âmin diyerek duaya katılmışlardır. Duanın yapılmasından sonra Padişah halkın karşısına çıkmış ve şöyle söylemiştir: “...pek memnun oldum. Cenâb-ı hak, vatanımızı ‘adâ-yı pamal-ı huyulu etdirmez. Evlad-ı vatanın gösterdiği âsâr-ı hamiyet, şâyân-ı takdirdir. Hükümette ibraz etdikleri gibi teveccühât bence mucib-i mukharîtdir.”⁶⁵⁶

Padişah’ın konuşmasından sonra Hüseyin Fehmi Efendi bir konuşma daha yapmış ve göstericiler saraydan ayrılarak Balkan Devletlerinin elçilikleri önünde protestolar düzenlemişlerdir. Ardından kalabalık dağılmıştır⁶⁵⁷. İttihad ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkalarının gerçekleştirdiği mitingler muhtemel savaş konusunda Osmanlı Devletindeki siyasi atmosferi göstermesi bakımından önemlidir.

2.5.1.1.6. İkinci Dârü’l-fünûn Mitingi

Balkan Devletlerinin seferberlik kararı alması üzerine İstanbul’da meydana gelen mitingler büyük yankılar uyandırmıştır. Balkan Devletlerinin seferberlik kararı ile ortaya çıkan savaş durumu karşısında Osmanlı kamuoyunun ortaya koyduğu tepki, savaş taraftarlığının artması hükümetin harekete geçmesine neden olmuştur. Siyasi partilerin harp taraftarı mitinglerinden bir gün sonra Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi, Balkanlarda ortaya çıkan tehlike konusunda büyük devletlerin elçileri ile 5 Ekim’de bir görüşme gerçekleştirmiştir. Büyük devletlerin temsilcileri ile görüşen Osmanlı yetkilileri, Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti aleyhindeki faaliyetlerinin ve seferberlik kararlarından rahatsız olduklarını bildirmiştir. Ayrıca yapılan görüşmede Balkan Devletleri tarafından Rumeli’nin ıslahı meselesine yönelik önerilerin Osmanlı Devleti’nin içişlerine müdahale

⁶⁵⁵ “İkinci Miting”, **Sabâh**, 5 Teşrin-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 8276, s. 2.

⁶⁵⁶ “Sarayı Humâyunda”, **Tanîn**, 5 Teşrin-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 1461, s. 3.

⁶⁵⁷ “Sarayı Humâyunda”, **Tanîn**, 5 Teşrin-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 1461, s. 3; Sabâh gazetesi o gece olanları şu şekilde anlatmaktadır. “Gece yarısı olduğu halde İstanbul sokaklarında bir ses tanin-i endâz oluyordu: Yaşasın Harb!”, Bkz. “İkinci Miting”, **Sabâh**, 5 Teşrin-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 8276, s. 2.

olarak görüldüğünü, devletin sadece Rumeli’de değil, sınırları içinde bulunan bütün bölgelerde köklü ıslahatlar gerçekleştirmek istediği belirtilmiştir⁶⁵⁸. Aynı gün Şura-yı Devlet Reisi Kamil Paşa’nın hazır bulunduğu halde Meclis-i Vükela toplanmış Balkanlarda Osmanlı Devleti aleyhinde gelişen durum değerlendirilmiştir. Hatta görüşme sonrasında Sadrazam Ahmed Muhtar Paşa ile Harbiye Nazırı Nazım Paşa arasında savaş halinde Osmanlı ordusunun durumu ile ilgili de bir görüşme gerçekleşmiştir⁶⁵⁹. Bu görüşmelerin sonuçları bir gün sonra ortaya çıkmış, anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devleti’nin durumunu değerlendiren hükümet herhangi bir savaş durumunun ortaya çıkmasını istememiştir. Balkan Devletlerinin istekleri ve büyük devletlerin aracılığında Osmanlı Devletine önerilen Rumeli’nin ıslah meselesi kısa süre sonra Ahmet Muhtar paşa Hükümetinin yeni bir karar almasına zemin oluşturmuştur.

6 Ekim günü Hükümet büyük devletlerin elçileri aracılığıyla (büyük devletler adına Rusya ve Fransa Elçileri) önerdiği Rumeli Islahatı meselesinin⁶⁶⁰ kabul ettiğini ilan etmiştir. Meclis-i Vükela tarafından alınan karar gereğince, uygulamaya konulacak olan ıslahat programı Rumeli Vilayetinde Berlin Antlaşmasının 23. Maddesi gereğince 1880 yılında hazırlanmış olan ve bölgede yaşayan bütün halkları eşit bir biçimde kapsayan Vilayet Nizamnamesinin⁶⁶¹ maddelerine göre yapılacaktır⁶⁶². Bu kararın alınması Osmanlı kamuoyunda ciddi bir tepkinin ortaya çıkmasına ve yeni bir mitingün tertip edilmesine zemin oluşturmuştur.

⁶⁵⁸ “Bâb-ı Âlî’nin Tebligatı”, **İkdâm**, 6 Teşrîn-i evvel 1912(23 Eylül 1328), N. 5611, s. 1.

⁶⁵⁹ “Sadrazam ve Harbiye Nazırı”, **İkdâm**, 6 Teşrîn-i evvel 1912(23 Eylül 1328), N. 5611, s. 1.

⁶⁶⁰ “Rusya ve Fransa sefirleri Balkan hükûmâtıyla harbin adem-i vuku’unu temini için Rumeli ıslahatı hakkında Paris ve Petersburg kabineleri arasında bi’l-ittifak karargir olan suret-i tesviyeyi hükümet namına ifadeye memur olduklarına Hariciye Nazırına beyan eylemişlerdir. Hariciye nazırı Noradongyan Efendi Meclis-i Vükelaya avdet eyleyerek Rusya ve Fransa süferâsının beyanat ve ifasını izah eylemiş ve üç saat kadar devam eden müzakere neticesinde teklif edilen ıslahatın kabulü tahrir eylemiş ve Hariciye Nazırı süferâyâ kabul kararını bildirmiştir. Balkan devletleri süferâsı üç günden beri muntazaman Rusya ve Fransa ve İngiltere sefirleriyle mülakat eyleyerek teşebbüsâtın aldığı netayic hakkında malumat-ı ahz etmişleridir.” Bkz. “Islahat Teklifi”, **Tanîn**, 7 Teşrîn-i evvel 1912(24 Eylül 1328), N. 1463, s. 1.

⁶⁶¹ Nizamname 320 madde, 17 bab ve bir özel maddeden oluşan nizamnamenin maddelerinin içeriği şu şekildedir: Birinci Bab: 1. Ve 26. Maddeleri arasındaki bölüm ahalinin hukuk-ı umumisi. İkinci Bab: 27. Ve 47 maddeler arasındaki bölümdür. Valiler ile ilgili bölümdür. Üçüncü Bab: 48. Ve 65. Maddeler arasındaki bölümdür. Vilayetin merkezi idaresi ile ilgilidir. Dördüncü Baba: 66 ile 100. Maddeleri arasındaki bölümdür. Vilayetin genel meclisi ile ilgilidir. Nizamnamenin maddeleri ve içeriği ile ilgili bkz. “Rumeli Islahatı”, **Sabâh**, 7 Teşrîn-i evvel 1912(24 Eylül 1328), N. 8278, s. 1.

⁶⁶² “Hükümet-i seniyyece Rumeli vilâyatında mevki-i icraya vazı Meclis-i Vükel’aca kararlaştırılmış olan ıslahat, Berlin Muahedesinin yirmi üçüncü maddesi mucebince (gereğince) 1880 sene-i milâdisinde memurin-i Osmaniye ve ecnebiyyece mil-imüzâkere izhar edilmiş olan ve anâsır-ı mevcudenin kâffesine suret-i mütesâviyede tatbik olunacak pek esaslı ıslahatı câmi bulunan Vilayat Nizamnamesinin havî olduğu mevad dairesinde muvakkat bi layihâ-i kanuniye ile mevki-i icraya vaz olunacaktır.” Alınan karar metni için Bkz. “Rumeli Islahatı”, **Sabâh**, 7 Teşrîn-i evvel 1912(24 Eylül 1328), N. 8278, s. 1; “Hükümetin Rumelide Yapacağı”, **Tanîn**, 7 Teşrîn-i evvel 1912(24 Eylül 1328), N. 1463, s. 1.

Balkan Devletlerinin seferberlik kararı sonrasında Osmanlı kamuoyunda meydana gelen tepkiler önce 3 Ekim tarihli Dârü'l-fünûn mitingine, ardından 4 Ekim'de önce Hürriyet ve İtilaf Fırkasının ardından İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin düzenledikleri üç büyük mitingin tertibine neden olmuştur. Osmanlı kamuoyunun savaş istediği bir dönemde Hükümetin önerilen ıslahat programını kabul etmesi, kamuoyunun yeniden harekete geçmesine ve nihayet 7 Ekim'de yeniden Dârü'l-fünûn öğrencileri öncülüğünde bir mitingin tertip edilmesine sebep olmuştur. Karakteri bakımından kendisinden öncekilerden farklılık arz eden bu miting, ilk üç mitingde olduğu gibi mevcut hükümeti politikaları konusunda desteklemekten çok, hükümet politikalarının yanlışlığını ortaya koymak ve değiştirmek için gerçekleşmiştir.

Ahmed Muhtar Paşa Hükümetinin Rumeli Islahat ile ilgili öneriyi kabul ettiğine dair duyumların alınması bir gün sonra Dârü'l-fünûn talebesi tarafından yeni bir mitingin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Olayın ilginç yanlarından birisi 7 Ekim'de bir tarafta hükümetin öneriyi kabul ettiğine dair gazetelerde haberler yer alırken, diğer taraftan Dârü'l-fünûn talebelerinin gönüllü sıfatıyla orduya katılma meselesini görüşmek üzere, tüm öğrencileri Talebe-i Hukuk Cemiyeti Kulübü'ne davet etmesidir. Hükümetin olası bir savaşı engellemek amacıyla harekete geçtiği bir dönemde Dârü'l-fünûn talebesinin savaş taraftarı bir tutum izledikleri, hatta doğrudan savaşa katılmak için bir gönüllülük mevzuunu konuştukları görülmektedir. Yani 7 Ekim günü Dârü'l-fünûn talebesinin ruh hali savaşın mutlaka gerçekleşmesi gerektiği ve kendilerinin de bunun içinde gönüllü olarak yer almaları gerektiğine yöneliktir.

Dârü'l-fünûn talebesinin Tanîn gazetesinde "Davet"⁶⁶³ başlığını taşıyan çağrısında talebenin askerliği mevzuunun görüşüleceği belirtilmiştir⁶⁶⁴. Gerçekten de aynı gün gazetelerde yer alan haberlerde Dârü'l-fünûn talebelerinin, 6 Ekim'de toplanarak, "müteaddid imzalarla harb lehinde geçen gün icra edilen nümayişin sırf bağırmaktan ibaret olmayıp bir (Dârü'l-fünûn gönüllü alayı) teşkili maksadıyla icra edildiğini ve Bulgar Dârü'l-fünûn talebesinin böyle teşkilatta bulunarak hududa koştukları zamanda ezayı vakt (vakit geçirmeden) edilmeden talim ve sair istihzarat için nümayiş heyet-i faale ve

⁶⁶³ "Şu sıra bi'l-cümle Osmanlılara tertip eden vazife-i vataniye ve mukaddeseden olan askerliğe dair Dârü'l-fünûn talebe cemiyeti ile mesele-i mebhuse hakkında müzakere edilmek üzere talebe-i hukuk cemiyeti azalarının bugün vasıta-i saat yarımında talebe-i hukuk cemiyeti kulübünde enbat-ı vücud eylemeleri rica olunur." Bkz. "Dâvet", **Tanîn**, 7 Teşrin-i evvel 1912(24 Eylül 1328), N. 1463, s. 4.

⁶⁶⁴ "Dâvet", **Tanîn**, 7 Teşrin-i evvel 1912(24 Eylül 1328), N. 1463, s. 4.

murahasasının müraacat-ı lazimedede bulunmaları ihtarına havi bir varaka aldı. Diğer taraftan Mekteb-i Mülkiyenin Bosna mezunlarından bir heyet-i müteşebbise, mekteb müdürüne müraacatla Dârü'l-fünûn alayının teşkili için rica eylemişler...⁶⁶⁵ denildikten sonra gönüllü olarak orduya katılmak üzere Harbiye Nezareti'ne başvurmaya karar verdikleri, ancak vakit buna müsait olmadığından bir gün sonra gerçekleştirilecek görüşmelerden sonra bunun yapılacağı bildiriliyordu. Ancak bir gün sonra gerçekleştirilen toplantı esnasında Hükümet'in Berlin Antlaşmasının 23. maddesi gereğince bir ıslahat programını uygulamaya koymayı kabul ettiğine dair haberin alınması toplantının amacından uzaklaşarak kısa sürede Hükümetin aldığı karara karşı bir mitinge⁶⁶⁶ dönüşmesine neden olmuştur.

Toplantı 7 Ekim günü, Dârü'l-fünûn konferans salonunda gerçekleşmiştir. Tanîn Gazetesinde yer alan habere göre 7 Ekim günü gazeteleri okuyan talebe, Hükümet'in Rumeli Islahatı ile ilgili aldığı kararı öğrenince Dârü'l-fünûn'a toplanmışlardır. Hükümetin dört gün önce gerçekleşen toplantı ve mitinge karşı takındığı tutum bu kez görülmemiş, toplantıdan haberdar olan Maarif Nezareti Müsteşarı Salih Zeki Bey gönderilerek toplantı engellenmeye çalışılmıştır. Habere göre Salih Zeki Bey, "talebenin hissiyât-ı hamiyetkarânelerini rencide edecek bazı lakırdılar söylediğinden sûi muameleye uğramış ve sukuta mecbur"⁶⁶⁷ olmuştur. Ardından konferans salonunda bulunan talebeler, bütün Dârü'l-fünûn Şubeleri ve Mülkiye Mühendis Mektepleri talebeleri imzasıyla, Sadârete telgraf göndermişlerdir. Telgrafta vatan-ı Mukaddesin zararına olacak ve Osmanlı hamiyetini zedeleyecek her türlü müdahaleyi bütün kuvvetleriyle reddedeceklerini, Osmanlı Devleti'nin Müdâfaasını hükümetten talep ettiklerini bildirmişlerdir⁶⁶⁸. Bu şartlar altında salonda hükümet aleyhinde oluşan durumu engellemek isteyen Maarif Nezareti toplantının dağıtılması için salona polis gönderdiyse de asayiş bozucu bir fiilleri olmadığından dolayı herhangi bir müdahalede bulunmamışlardır⁶⁶⁹.

Sadarete gönderilen telgrafta verilecek cevap için uzun süre beklenmiş olmasına rağmen beklenen cevap gelmeyince, bu kez doğrudan isteklerini Sadarete iletmek için talebe harekete geçmiştir. Saat üç buçukta Dârü'l-fünûn konferans salonundan hareket

⁶⁶⁵ "Osmanlı Dârü'l-fünûn Talebesi", **Tanîn**, 7 Teşrîn-i evvel 1912(24 Eylül 1328), N. 1463, s. 4.

⁶⁶⁶

⁶⁶⁷ "Osmanlı Dârü'l-fünûnu ve Dünki Nümayiş", **Tanîn**, 8 Teşrîn-i evvel 1912 (25 Eylül 1328), N. 1464, s. 3.

⁶⁶⁸ "Telgrafnâme", **Tanîn**, 8 Teşrîn-i evvel 1912 (25 Eylül 1328), N. 1464, s. 3.

⁶⁶⁹ "Polisler", **Tanîn**, 8 Teşrîn-i evvel 1912 (25 Eylül 1328), N. 1464, s. 3.

eden talebeler, Dârü'l-fünûn bayrağının arkasında caddelerde yürümeye başlamışlar, Sadarete giderken “harb istiyoruz”⁶⁷⁰ sloganları atmışlardır.

Ardından Sadarete ulaşan göstericiler önce on onbeş polis tarafından sadaretin bahçesine girmeleri engellenmeye çalışılmış, fakat bunda başarılı olamamıştır. Sadarete ulaşıldıktan sonra göstericiler Meclis-i Vükela üyeleriyle görüşmek istediklerini belirtmelerine rağmen Sadaretin kapıları ve pencereleri kapatılarak kendilerine cevap verilmemiştir. Tanîn gazetesinin haberinden anlaşıldığına göre bu sırada göstericiler sadece talebelere ibaret olmayıp halktan kişiler de gösterilere katılmıştır⁶⁷¹. Göstericileri dağıtmak amacıyla asker çağrılmış ve iki piyade bölüğü gönderilmiştir. Gelen askerler göstericiler tarafından alkışlanmışlar yaşasın asker sloganlarıyla karşılaşmışlardır. Askerler herhangi bir sorun olmadığını anladıklarından göstericilere müdahalede bulunmamışlardır⁶⁷². Talebenin gitmeyeceğinin anlaşılması üzerine önce Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar Paşa, Sadareten dışarı çıkarak göstericilere bir konuşma yapmış ve kendisinin de Nazırlıktan ayrılarak cepheye gideceğinden bahsetmiştir⁶⁷³. Mahmut Muhtar Paşa'nın göstericilerin dağılmasını sağlayamaması ise bizzat Sadrazam'ın alana gelmesine sebep olmuştur.

Mahmut Muhtar Paşa'dan sonra, Gazi Ahmet Muhtar Paşa nümayişçilere hitâben konuşmuş, Islahat programı ve 23. Madde hakkında göstericilere bilgiler vermeye başlamıştır. Ancak göstericilerin Harb isteriz nidaları devam etmiştir. Bu sırada göstericiler arasında bulunan Aka Gündüz Ahmet Muhtar Paşa'ya hitâben harp istediklerine dair bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında; “korku yok, hak var, hak içinde kuvvet var. İşte

⁶⁷⁰ “Caddelerde”, **Tanîn**, 8 Teşrîn-i evvel 1912 (25 Eylül 1328), N. 1464, s. 3.

⁶⁷¹ “Kapılar Kapandı”, **Tanîn**, 8 Teşrîn-i evvel 1912 (25 Eylül 1328), N. 1464, s. 3.

⁶⁷² “Pencerelerine kadar dolu olan caddelerde bir alkış tufanı koşturdu. Yaşasın asker! sadası eminiz ki bulgar cenerallerinin kulaklarına kadar aks ediyordu. Asker nam-ı mevcudlu bir piyade bölüğü idi. Dârü'l-fünûn'l-funûn bayrağı askeri üç dea selamladı ve kemal-i muhabbetle mukavele gördü. Talebe bu esnada yekzebân olarak ‘askerlere maksadlarının hükümetten namus-ı milletin Müdâfaası olduğunu ve bu maksadı tecavüzperverde etmediklerini söylediler ve : ‘Harb! harb isteriz.’ sadalarını tekrar ediyorlardı. Asker bu vatanperverâne ve ulvi nümayişler, muhabbetler karşısında birdenbire muceb-i şiddet bir şey olmadığını göreyerek vakar ve ⁶⁷²sükûn ile alkışlar içinde Bâb-ı Âlî'nin diğer kapısına doğru ilerlemiştir.” Bkz. “Asker Geldi”, **Tanîn**, 8 Teşrîn-i evvel 1912 (25 Eylül 1328), N. 1464, s. 3; Hem gazetenin haberinde hemde mitingile ilgili tutulan resmi kayıtlarda göstericiler tarafından Sadaret binasının camlarının kırıldığı bazı öğrencilerin yaralandığı yazmaktadır. Bkz. **ATASE** (Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi) –BLH (Balkan Harbi) , 96 (Klasör) - 3 (Dosya)-1-23(Fihrist); Bundan sonra (**ATASE-BLH**, 96-3-1-23); Aktar, **age**, s. 162; “Asker Geldi”, **Tanîn**, 8 Teşrîn-i evvel 1912 (25 Eylül 1328), N. 1464, s. 3.

⁶⁷³ “Nümayişçiler her ne suretle olursa olsun gitmeyecekleri ve bütün milletin bir ruh bir nur ile mutahassıs olduğu anlaşılınca Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa binek taşına çıkmakta mazhar kıldı. Talebeye karşı kendi tercime-i halinden ve şecaatinden bahsetti. Neticede anlaşıldı ki bir Nazır olduğu halde çekilerek hatta bir kolorduyu kabul etmemiş de bir fırka kumandanlığına gidiyorlarmış.” “Geldi”, **Tanîn**, 8 Teşrîn-i evvel 1912 (25 Eylül 1328), N. 1464, s. 3.

karşınızdaki bu milletin dimağı gençler, şu vatanın nıgehbâni millet ve asker büyük ve milli unvanlar inhisar götürmez paşa hazretleri, işte hepimiz de istiyoruz, siz dün nasıl gazi oldunuz ise bizler de bugün gazi olacağız. Hatta daha büyüklük istiyoruz: Şahadet! Yirmi üçüncü maddeyi red edip dövüşecekmiyiz? Yoksa kabul eyleyip...”⁶⁷⁴ dedikten sonra sözlerini bitirememiştir. Ahmet muhtar Paşa daha önce söylediklerini tekraren söylemiş ve Rumeli ıslahatı meselesine açıklık getirmeye çalışmıştır. Ancak talebe ve halk “Harb isteriz! Kahrolsun yirmi üçüncü madde!” diye slogan atmaya devam etmiştir. Göstericilerin harb isteriz sloganları devam ederken Mahmut Muhtar Paşa’nın ise, “biz ancak sizin vekillerinizden teşkil eden Meclis-i Meb’usana karşıyız (sorumluyuz). Binaenaleyh burası izah ve istizah yeri değildir, bunu anlayınız ve çekiliniz. Eğer vatanın menfaati harbi icap ediyorsa muharebe edeceğimiz gibi bu menfaat bizi sulha sevk eder ise o vakitte bu suret-i ihtiyari eyleyeceğiz.”⁶⁷⁵ demiştir. Talebe ve halk Mahmut Muhtar Paşa’nın sözlerinden memnun olmadığı için harp isteriz nidalarıyla olaysız olarak Bab-ı Alîyi terk etmiştir. Dârü’l-fünûn talebeleri öncülüğünde düzenlenen bu ikinci miting diğerinden tamamen farklı bir karaktere sahip görünmektedir.

2.5.1.1.6.1. İkinci Dârü’l-fünûn Mitingi ve Soruşturmalar

Nümayiş esnasında bazı küçük yaralanmalar dışında önemli bir sorun olmamasına rağmen özellikle hükümet aleyhine sloganların atılması, bir baskın ve ihtilal havasında gerçekleşmesi hükümeti harekete geçirmiş ve soruşturma başlatılmıştır. İlk iş olarak İdare-i Örfî (sıkıyönetim) ilan edilmiştir.

İdare-i Örfîye beyannâmesi şu şekildedir:

- 1- Bugün saat beşten itibaren İstanbul ve çevresinde İdare-i Örfîye ilan edilmiştir.
- 2- Osmanlı Hükümetinin vazifesi Birinci Ordu Kumandanlığına verilmiştir.
- 3- Osmanlı Ordusu ve seferberlik ile askeri hareketliliği konu alan haber yayınlanması,

⁶⁷⁴ “Mukabele”, **Tanîn**, 8 Teşrin-i evvel 1912 (25 Eylül 1328), N. 1464, s. 3.

⁶⁷⁵ “Mukabele”, **Tanîn**, 8 Teşrin-i evvel 1912 (25 Eylül 1328), N. 1464, s. 3.

4- Caddelerde, halka açık alanlarda konferans verilmesi, miting düzenlenmesi, tezahüratta bulunulması,

5- Polis Müdürlüğüne haber vermeden toplanmak (cemiyetlerde toplanma hariç tutulmuştur),

6- Hükümet aleyhinde, dâhili ve harici siyaset ile şahıslar hakkında yayın yapmak (Matbuat kanunu çerçevesinde tenkit hariçtir)

7- Memleketin hali hazırdaki durumu ve devletin izlediği siyaset ile ilgili ilan bastırmak ve etiket yapıştırmak

8- Silah atmak, ruhsatsız silah taşımak ve sokaklarda nara atmak yasaklanmıştır⁶⁷⁶.

Alınan bu kararlar sonrasında, gerçekleşen gösterilerle ilgili gazetelerde herhangi bir habere yer verilmemesi için de Matbuat Dairesi tarafından gazetelere bir tebliğ⁶⁷⁷ gönderilmiştir. Gerçekten de dönemin gazetelerinden Tanîn haricinde bu olaylar diğer gazetelerde yer almayacaktır. Tanîn Gazetesin bu yasaklama şiddetle eleştirilmiş, olayların İstanbul'da herkesin, yabancı gazetecilerin gözünün önünde gerçekleşmesine rağmen böyle bir yasaklamanın konuşmasının olayların ve hükümete karşı tepkinin ülke dışında değil, asıl ülke içinde duyulmaması için böyle bir yasaklamaya gidildiği belirtilmiştir. Eleştiri yazısında Kânûn-ı Esâsî'nin yürürlükte olduğu bir ortamda matbuat özgürlüğünün de olması gerektiği vurgulanmış, Hükümetin bu kısıtlaması "Hürriyet-i matbuat olan bir memlekette ise ne Harbiye Nezareti ne Matbuat Müdiriyeti gazetecilere şunu yazmayın diye emir vermek yani açıkçası milletin ağzına gem takmak hakkına haiz olamaz."⁶⁷⁸ denilerek eleştirilmiştir.

Nümayiş'in hükümet aleyhinde bir gösteriye dönüşmesi İdare-i örfinin ilan edilmesinin yanında nümayiş ve katılan göstericiler hakkında soruşturmaların açılmasına

⁶⁷⁶ "İdare-i Örfiye Beyânâmesi", **Sabâh**, 8 Teşrîn-i Evvel 1912 (25 Eylül 1328), N. 8280, s. 1.

⁶⁷⁷ "Matbuat idaresi dün gece kemal-i ehemmiyetle tebliğ etti: Harekât-ı harbiye ve bu babdaki tezahürât-ı milliye'ye dair harice hiçbir suretle havâdis neşh etmemesi lazımeden ettiğinden bu akşam Bâb-ı Âli pişgâhında Dârü'l-fünûn talebesiyle bunlara iştirak edenler tarafından icra kılınan nümayişlere dair yarın intişar edecek bi'l-cümle gazetelerde hiçbir malumat ve tavsilat verilmemesi Harbiye Nezareti celilesinden ba-tezkere işâr olunduğundan bu husus hakkında neşriyatta bulunulmaması suret-i katiyyede tebliğ ve ihtar olunur." Bkz. "Aman Susunuz!", **Tanîn**, 8 Teşrîn-i Evvel 1912 (25 Eylül 1328), N. 1464; **BOA**, DH.SYS (Dahiliye Siyasi), 112/7. (25 şevval 1330 – 7 Ekim 1912)

⁶⁷⁸ "Aman Susunuz!", **Tanîn**, 8 Teşrîn-i Evvel 1912 (25 Eylül 1328), N. 1464.

da neden olmuştur. Hükümetin başlattığı soruşturmada gösteriye katılanların tespiti konusu sık sık yazışmalara konu olmuştur. Yapılan soruşturma nümayiş esnasında Beyazıt Merkez Memurluğunda görevli bulunan ve emrinde on kadar polis memuru verilerek nümayişçileri izlemekle görevlendirilen Hüseyin Şevket Efendi'ye gösteriye kimlerin katıldığı ile ilgili sorular sorulmuş, fakat kendisi olayın üzerinden zaman geçtiği için hatırlamadığını belirtmiştir⁶⁷⁹. Hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız Hüseyin Şevket Efendi'nin İttihad Terakki taraftarı olup olmadığı konusu irdelenmelidir. Çünkü miting esnasında görevli olarak bulunan bir kişinin isimleri hatırlamadığını belirtmesi pekte akla yatkın görünmemektedir. Buradan hareketle aslında bu mitingin belki ilk başta olmasa bile, gelişim aşamasında İttihad ve Terakki mensuplarının Hükümet aleyhinde bir tertibi olarak görünmektedir. Nitekim polis soruşturması esnasında hükümet aleyhinde göstericileri kışkırtan kişilerin İttihatçı kimliği⁶⁸⁰ ön plana çıkmaktadır. Mitingin düzenlenmesinde önemli katkıları olan kişilerden birisi olan Tanîn Gazetesi yazarı Aka Gündüz'ün, göstericiler Sadaret'e geldiklerinde Ahmet Muhtar Paşa ile ilgili olarak, “mutlak çıkacak, isteriz, çıkmaz ise girer çıkarırız”⁶⁸¹ şeklinde söylemlerle göstericileri kışkırttığı yazışmalara yansımıştır. Soruşturmada ön plana çıkan isimlerden birisi ise İttihad ve Terakki mensubu, eski Karahisar Meb'usu ve Gayret Gazetesi sahibi Filibeli İbrahim Rıza Paşa'dır. Paşa'nın binek taşında “kahrolsun hükümet, bunları düşürelim”⁶⁸² gibi sözlerle gösteriye katılanlara telkinlerde bulunduğu, Sabâh Gazetesinden Mahmud Celaleddin, Hükümet matbaası muhabirlerinden İstanbullu Mahmud ve Hukuk Mektebi mezunlarından Hikmet Salih Beyler'in⁶⁸³ tanıklıklarından anlaşılmıştır. Soruşturmaya konu olan diğer isimlerden ise Dârü'l-fünûn Dâhiliye Müdürü Hakkı Celil Bey ve Şişman Şevki'dir. Özellikle bu kişilerin İttihatçı olduklarına dair vurgunun ön plana çıkması, bunların hükümet aleyhine konuştukları, kabineye karşı kin ve garezlerini zapt edemediklerine⁶⁸⁴ dair ifadeler İttihad ve Terakki mensuplarının nümayişte etkin rol üstlendiğini göstermektedir. Ayrıca Tanîn⁶⁸⁵ gibi İttihatçılara yakınlığıyla bilinen gazetelerde nümayiş destekleyici yazıların çıkması da bunun birer göstergesiydi.

⁶⁷⁹ ATASE-BLH, 96-3-1-109a.

⁶⁸⁰ Mitingin İttihatçıların kışkırtmasının bir neticesi olduğuna dair geniş değerlendirme için bkz. Aktar, *age*, s. 162-175.

⁶⁸¹ Aktar, *age*, s. 162.

⁶⁸² ATASE-BLH, 96-3-1-77.

⁶⁸³ ATASE-BLH-96-3-1-77.

⁶⁸⁴ ATASE-BLH-96-3-1-78.

⁶⁸⁵ “Osmanlı Dârü'l-fünûnu ve Dünki nümayiş” *Tanîn*, 8 Teşrîn-i Evvel 1912 (25 Eylül 1328), N. 1464, s.3.

Daha sonra Nümayişle ilgili ortaya atılan İttihad ve Terakkinin kışkırtması neticesinde çıktığına dair görüşlere karşı Dârü'l-fünûn talebeleri birkaç kez cevap vermek zorunda da kalmıştır. Toplu Tıbbiyeliler imzasıyla yazılarak Tanîn ve İkdâm gazetelerine gönderilen mektup da: “Dârü'l-fünûn nümayişi hakkında çok şeyler yazıldı. Cevap vermedik. Şimdi mecbur olduk. Talebelerin istiklal fikr-i vicdanisine sürülmek istenilen leke bizce en deni(alçak) bir harekettir. Tıbbiyeliler cahilane harekât-ı bağıyaiyi (isyan) hiçbir vakit kabul etmezler. Binaenaleyh hareketlerinde bir isyandan ziyade vatan hissi mevcuttu. Onları bu hissi her zaman ileri atar. Tıbbiyeliler sonradan karışanları tanımazlar. Yalnız hareketlerinin istiklaline haizler.”⁶⁸⁶ şeklinde ifade ediyorlardı. Dârü'l-fünûn Tıp Fakültesi ve Mühendis Mekteb-i Âlisi imzasıyla çıkan bir başka telgrafta da yaklaşık aynı ifadeler rastlamak mümkündür. “Gençlik demişti ve diyor ki: her ne nam ile olursa olsun bütün tesirât-ı hariciyeyi red ile heyet-i hükümeti Müdâfaa için vaki olacak her türlü harekât ve teşebbüsümüzde bütün imânı kuvve-i milliye na-müzâhirdir. Bu husus da gençliğin ve birliğin azm ve metanetle muhafaza hazzı bir fert kalıncaya kadar yapacağını temin ederiz. İşte gençlik bunu dedi ve son sözü budur⁶⁸⁷.” demişlerdir.

Dârü'l-fünûn talebeleri tarafından gerçekleştirilen gösteriler sonrasında, Hükümet'in bu gösteride aktif rol üstlenen talebeyi cezalandırmaya yönelik adımlar attığı görülmektedir. Nitekim Tanîn gazetesinde yer alan bir haberde, Dârü'l-fünûn talebesinde gösterilere katılanların Harbiye Nezareti tarafından silah altına alınması için bir defter açıldığı belirtilmekte, “Birçok düşman-ı harici ile uğraştığımız bir sırada Hükümetin memleketin fikr-i münevverinden intikam almak ister gibi harekâta kalkması göze pek çirkin görünüyor” denilerek bu icraat eleştirilmiştir. Ancak kısa süre sonra Dârü'l-fünûn öğrencileri bizzat gönüllü alayı oluşturarak orduya katılacaklardır.

2.5.1.1.7. İstanbul Dışındaki Mitingler

Balkan Harbi döneminde Harp mitingleri yalnızca İstanbul'da gerçekleştirilmemiş, Osmanlı Devleti'nin birçok şehrinde mitingler yapılmıştır. Gerçekleştirilen büyük çaplı mitingler ülkenin adeta bir miting alanı haline getirmiştir. Balkan şehirlerinden, Medine'ye kadar birçok şehirde harp lehinde mitingler yapılmıştır.

⁶⁸⁶ “Dârü'l-fünûn-Tıp ve Mühendislik Fakültesi Talebesinden”, **Tanîn**, 12 Teşrîn-i Evvel 1912 (29 Eylül 1328), N. 1468, s. 4.

⁶⁸⁷ ATASE-BLH-96-3-1-130.

2.5.1.1.7.1. Yerel Mitingler

İstanbul'da gerçekleşen büyük mitinglerin dışında İstanbul çevresinde mitingler tertip etmeye yönelik girişimler olmuştur. Bu amaca yönelik olarak Sabâh Gazetesinde yer alan habere göre Üsküdar Mutasarrıflığı Meclis İdaresi Azasından Hoca Faik Efendi, Hacı Arif Bey, Talat ve Hafız Mehmed Beyler tarafından Üsküdar Doğancılar Meydanında⁶⁸⁸ gerçekleştirilmesi planlanan bir mitingde vardır. Ancak gazetelerin daha sonraki sayılarında bu mitingin yapıp yapılmadığına dair bir haber yer almamıştır. Muhtemelen İdare-i Örfi'nin ilan edilmesiyle birlikte İstanbul ve çevresinde mitinglerin yasaklanmış olması bu girişimi akamete uğratmıştır

Bu dönemde gerçekleştirilen mitingler sadece büyük organizasyonlar şeklinde gerçekleşmemiştir. Halkın belli kesimlerinden gelen kişiler küçük gösteriler de düzenlemiştir. Tanîn gazetesinde çıkan bir haberde İstanbul ve çevresinde askerlerin yer yer toplanarak Erenköy, Bostancı ve civardaki köylerde, ellerine aldıkları davullarla köy köy gezerek harp lehinde gösteriler düzenleyerek Tabur merkezlerine gittikleri⁶⁸⁹ belirtilmektedir. Askerlik vazifesi görmek için harbe giden kişilerin bu tür gösteriler düzenlemesi mutlaka halkın nezdinde karşılık bulmuştur.

Benzer bir olayda Karamürsel'de gerçekleşmiş, yeni terhîs edilmiş olan Redif Alayı'nın cepheye yeniden sevki haberi gelince, halk meydanda toplanarak büyük bir miting yapmıştır. Memurlar adına Redif alayına bir yük hayvanı hediye edilmesi üzerine, Belediye Başkanı Mehmed Paşa başta olmak üzere bütün mahalle ve köyler üzerleri bayraklarla süslü hayvanlar hediye etmişlerdir. Mitingde çocuklar tarafından vatan şarkıları söylenmiş, meydanda toplanan kişiler gözyaşlarına hâkim olmamışlardır⁶⁹⁰.

Balkan Harbi döneminde yalnızca açık alanlar harbi desteklemek için kullanılmamış, kapalı alanlar ve ibadethanelerde gösteriler için birer merkez olarak kullanılmıştır. Tanîn gazetesinde çıkan bir haberde; Hasköy'de yaşayan Musevilerin Balkan Harbine desteğini sağlayabilmek için 'Hasköy Müdâfaa-i Milliye Heyeti' adıyla bir heyet oluşturulmuş, Hasköy'ün en büyük Sinagogu'nda 5.000 kişinin katıldığı büyük bir toplantı tertip edilmiştir. Bu toplantıda, Paris Hukuk Fakültesinden mezun Mişon ve

⁶⁸⁸ "Üsküdar'da Miting", **Sabâh**, 4 Teşrin-i Evvel 1912 (21 Eylül 1328), N. 8278, s. 2.

⁶⁸⁹ Tezâhürat-ı Milliye", **Tanîn**, 6 Teşrin-i Evvel 1912 (23 Eylül 1328), N. 1462, s. 3.

⁶⁹⁰ "Karamürsel", **Tanîn**, 6 Teşrin-i Evvel 1912 (23 Eylül 1328), N. 1462, s. 3.

Netura Efendiler ile Yedinci Daire-i Belediye Başkanı Sadık Bey, Hasköy Hahambaşı vekili Rafael Saban Efendiler tarafından konuşmalar yapılmıştır. Toplantıya katılanlardan birisi olan Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un Fransızca hocalarından Pardu Efendi'nin teklifi üzerine sinagogda bulunanlar, vatanın korunması için bedenen ve nakden her türlü fedakârlığı yapacaklarına dair yemin etmişlerdir⁶⁹¹.

Balkan Harbi dönemi aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin bazı önemli şehirlerinde büyük mitinglere de sahne olmuştur. Üsküp'te 4 Ekim günü gerçekleştirilen mitinge 40.000 kişi katılmıştır. "Yaşasın Harb" sloganlarının atıldığı mitinge, Üsküp çevresinden birçok katılım olmuş, haberde ifade edildiği şekliyle 15 ile 75 yaş arasında birçok kişinin gönüllü olarak yazılmaya başladığı belirtilmektedir⁶⁹². Sabâh Gazetesi aynı mitingi "Büyük Besâ" (büyük Arnavut yemini) olarak duyurmuştur⁶⁹³. Mitinglerin bu dönemde en göze çarpan özelliklerinden birisi gönüllü kayıtlarının yapılması için birer araç olarak kullanılmasıdır.

Üsküp'te mitingin düzenlendiği gün Osmanlı Devleti'nin bir başka köşesinde, Kayseri'de bir miting tertip edilmiştir. Müslüman ve Hristiyan, 20.000 kişinin katıldığı bu mitingde Ali Galip Bey⁶⁹⁴, etkileyici konuşma yapmış, halkı gönüllü olarak orduya katılmaya davet etmiş ve kendisinin de gönüllü olarak kaydolacağını belirtmiştir. Yaşasın Harb! Sofya'ya! Sloganlarının atıldığı mitingde yarım saatlik bir süre içerisinde 1000 lira toplanmış, 4000 kişi yardım sözü vermiş, her bir köy ordu için 200 beygir sözü vermiştir⁶⁹⁵. Kayseri Mutasarrıflığından üç gün sonra gönderilen bir telgrafta ise ikinci bir mitingin gerçekleştirildiği, bu kez mitinge 50.000 kişinin⁶⁹⁶ katıldığı belirtilmiştir. Kayseri Mitinginde alınan kararlar ikdam gazetesinde yayınlanmıştır. Alınan kararlar şu şekildedir:

1- Kayseri gönüllü redif fırkası oluşturulacaktır.

2- Dört güne kadar hepimiz asker olmak istiyoruz.

⁶⁹¹ "Hasköy'de Bir İçtima", **Tanîn**, 6 Teşrîn-i Evvel 1912 (23 Eylül 1328), N. 1462, s. 3.

⁶⁹² "Üsküpte", **Tanîn**, 6 Teşrîn-i Evvel 1912 (23 Eylül 1328), N. 1462, s. 3.

⁶⁹³ "Büyük Besâ", **Sabâh**, 6 Teşrîn-i evvel 1912(23 Eylül 1328), N. 8278, s. 2.

⁶⁹⁴ Ali Galip Bey, Sivas Kongresi'ni dağıtmak için görevlendirilen ve Nutuk'ta "Ali Galip Olayı" olarak nitelendirilen olayın müsebbibi, devrin Harput Valisi olan kişidir. Bkz. Bülent Akkaya, "Erciyes Gazetesine Göre Kayseri'deki 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri", **Turkish Studies**, Volume 9/4, Spring 2014, s. 20, dipnot 24.

⁶⁹⁵ "Kayseri", **Tanîn**, 6 Teşrîn-i Evvel 1912 (23 Eylül 1328), N. 1462, s. 3.

⁶⁹⁶ "Tezâhürat-ı Milliye", **Tanîn**, 9 Teşrîn-i Evvel 1912 (26 Eylül 1328), N. 1465, s. 3.

3- Anadolu demiryolları hattında trenler temin edilerek Ulukışla'dan süratle sevkimiz gerçekleştirilmelidir.

4- Biz gelinceye kadar İstanbul civarındaki 50 bin kişilik gönüllü ordunun, Mustafapaşa hududuna yerleştirilmesi için o civarda bulunan Kayserililer her türlü teşebbüsü yapsınlar.

5. Kadınlarımız ve erkeklerimiz mallarını vermek için çalışıyorlar. Dört gündür Kayseri'de savaş yardımı toplanıyor. Binlerce lira ve yüzlerce at veriliyor. Çünkü toplantıda Girmir Kasabası yarım saatte 150 lira, 16 at yardımı yaptılar. Hükümet müsterih olsun. Savaştan çekinmesin.

6. Bu savaş yolunda malını esirgeyene itibar etmeyeceğiz. Zorluk çıkarana düşman gibi tepeleyeceğiz.

7. Partiler arasındaki siyasi düşmanlıklar bırakılsın. Politikacıların bu günden sonraki ihtirasları cezasız kalmayacak, millet uyandı. Muhterisler akıllanmalıdır.

8. Kayseri bu savaşı din kavgası olarak değil, vatan kavgası, ırz ve namus kavgası olarak değerlendiriyor. Osmanlı halkı namus ve mezhep farkı aramaz. Hıristiyan vatandaşlarımız düşmanlarımızla aynı mezhepten de olsalar, onlarla beraber olamazlar. Eskiden beri ahlakça, namusça bir olanlar daima beraber kalacaklardır. Kayseri'de Osmanlı kalbi çarpıyor.⁶⁹⁷

Kayseri Mitinglerinde de görüldüğü gibi gerçekleştirilen mitingler bir taraftan ordunun ihtiyaçlarının giderilmesi, diğer taraftan gönüllü kaydı sağlayarak ordunun asker yönünden desteklenmesi için gerçekleştirilmiştir. Alınan kararlar içerisinde fırkacılık ihtirasına karşı çıkılması da ilginçtir.

Mitinglerin gerçekleştirildiği merkezlerden birisi de Trabzon'dur. 6 Ekim günü gerçekleşen mitinge 10.000 kişi katılmıştır. Aynı gün Ünye'de de bir miting tertip edilmiş Belediye Başkanı'nın verdiği bilgiye göre binlerce kişi mitinge katılmış, halk malları ve

⁶⁹⁷ "Kayseri'de", **İkdâm**, 9 Teşrin-i Evvel 1912 (26 Eylül 1328), N. 5615, s. 3.

canlarıyla hizmete hazır olduklarını belirtmiştir. Aynı gün Karabiga ve Bandırma'da da mitingler tertip edilmiştir⁶⁹⁸.

7 Ekim'de ise ülkenin birçok şehrinde mitingler düzenlenmiştir. Yanya'da Müslüman ve Hıristiyanların katıldığı 6.000 kişilik bir miting yapılmıştır⁶⁹⁹. Aynı gün Kastamonu'da Nasrullah Meydanında gerçekleştirilen mitinge bütün partilerden ve milletlerden 10.000 kişi katılmıştır. Miting tertip heyetinde bulunan kişiler ise, Kastamonu Müftüsü Osman Efendi, Belediye Başkanı Fahreddin Bey, Rum Ruhani Reisi Baraşkefa Efendi, Ermeni Ruhani Reisi Tatbos Efendi, İttihad Terakki temsilcisi Münir Bey ve Hürriyet ve İtilaf temsilcisi Tefvik Beylerdir⁷⁰⁰. Kastamonu mitinginde olduğu bazen milli birlik mesajları verebilmek için toplumun farklı kesimlerinden kişiler mitinglerde yer almıştır.

7 Ekim günü miting düzenlenen yerlerden bir diğeri ise Balıkesir'dir. Belediye Başkanı Ahmed Necati Bey ile birlikte Muharrem, Hasan, Şevki Mehmed Beyler mitingin düzenleme heyetinde yer almıştır. Mitinge binlerce kişi katılmıştır⁷⁰¹. Aynı gün Samsunda ve Konya'da 10.000 kişilik birer miting düzenlenmiş, Osmanlı Devleti'nin Balkanlara uzak bir şehri olan Beyrut'ta ise binlerce kişinin katılımıyla miting yapılmış, mitinge İttihatçılar ve İtilafçılar birlikte katılmışlardır. Mitingde Beyrut Valisi ve Belediye başkanı da konuşma yapmıştır⁷⁰². Aynı gün, Bolu'da, Kavala'da, Pirlipe'de, Diyarbakır'da, Yozgat'ta, Ankara'da Balkan harbine yönelik mitingler düzenlenmiş ve gönüllü ve yardım toplama faaliyetleri yapılmıştır⁷⁰³.

7 Ekim'de Konya Vilayeti'nden Dahiliye Nez'aretine gönderilen Telgrafta gönderilen telgrafta, gerçekleştirilen mitingle ilgili şu bilgiler verilmiştir:

“Balkan Hükümâtının ahsettiği vaziyet-i ahireye (son duruma) karşı Konya'daki kırk fırâk-ı siyasiye (farklı siyasi guruplar) bil-ittihad ictimâen, kânuna tevfi ken bugün saat altıda hükümet pisgâhında pek azim bir miting akd ederek düşmanın tecâvüzat-ı vakıasına

⁶⁹⁸ “Vilayat'da Galeyan”, **Tanîn**, 8 Teşrin-i Evvel 1912 (25 Eylül 1328), N. 1464, s. 3.

⁶⁹⁹ “Tezâhürat-ı Milliye”, **Tanîn**, 9 Teşrin-i Evvel 1912 (26 Eylül 1328), N. 1465, s. 3.

⁷⁰⁰ “Tezâhürat-ı Milliye”, **Tanîn**, 9 Teşrin-i Evvel 1912 (26 Eylül 1328), N. 1465, s. 3.

⁷⁰¹ “Tezâhürat-ı Milliye”, **Tanîn**, 9 Teşrin-i Evvel 1912 (26 Eylül 1328), N. 1465, s. 3.

⁷⁰² “Tezâhürat-ı Milliye - Beyrut”, **Sabâh**, 9 Teşrin-i Evvel 1912 (26 Eylül 1328), N. 8681, s. 3; Beyrut halkı tarafından gerçekleştirilen miting L'illustration Mecmuasına da konu olmuştur. Bkz. **L'illustration**, 19 Octobre 1912, s. 271.

⁷⁰³ “Tezahürat-ı Milliye”, **Tanîn**, 11 Teşrin-i Evvel 1912 (28 Eylül 1328), N. 1467, s. 3.

mukabeleye ve bu uğurda her türlü fedâkarlığı ihtiyara ve can ve mallarını fedâyâ ve bu babda Hükümetin her türlü evâmirini (emirlerini) ifâyâla hazır olduklarını temin ve her iki firkadan zevat-ı müteaddide ile rüesâ-yı ruhâniye (ruhani liderler) taraflarından kemâl-i hararetle nutuklar irad ve ulemâ-i belde taraflarından da eddiye-i müessire (dualar) tilavet olunmuş ve on bin raddesindeki ahali-i müştemiânın tecavüzât-ı vakıyaya karşı ‘harp sadalarını’ ayyuka çıkararak kemal-i sükûnet ve intizâm ile dağılmış oldukları berâ-yı ma’lumat mâruzdur.”⁷⁰⁴

Bu dönemde gerçekleştirilen mitinglerin içeriklerini anlayabilmek açısından gönderilen telgraf önemlidir. Nitekim telgrafta bir taraftan mitingde konuşma yapan kişiler içerisinde İttihatçı ve İtilafçı temsilcilerin yer alması, diğer taraftan farklı dinlerin temsilcileri Müslüman din adamlarının bulunması düşman karşısında birlik ve beraberlik duygusunun verilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Balkan harbinin hemen öncesinde aslında birçok Osmanlı şehri miting alanına dönmüştür. Tanîn Gazetesinin 12 Ekim tarihli sayısında, Bursa’da büyük bir mitingin tertip edildiği gönüllü alayların teşkili için pek büyük bir galeyânın olduğu, Karaağaç, Langaza gibi merkezlerde de mitinglerin⁷⁰⁵ düzenlendiği ile ilgili haberler vardır.

Edirne’de düzenlenen harp lehindeki gösterilerle ilgili Halide Edib Hanım’ın verdiği bilgiye göre İstanbul çevresinde Hükümetin miting yasağını kaldırdığı (13 Ekim) anlaşılmaktadır. Halide Edib Hanım’ın gösterilerle ilgili haberi şu şekildedir: “Dün harb şaiyasının etrafa yayılması üzerine hükümet ahali’nin harp lehinde nümayişlerde bulunmasını müsaade etmiş ve davullarla harb şenlikleri, harb nümayişleri yapılmaya başlanmıştır. Harb şenlikleri yapanlar ‘Yaşasın harb’ avâzeleriyle Mithat paşa, Sabri paşa, Vardar, Rıhtım caddelerini dolaşmış ve her geçtiği yerlerde kemâl-i hararetle alkışlanmıştır.”⁷⁰⁶ Bu dönemde Manisa ve Devrek’te büyük mitingler düzenlenmiş⁷⁰⁷

11 Ekim’de İzmir’de büyük bir miting yapılmış, gerçekleştirilen mitinge 30.000 kişi katılmıştır. Miting heyeti namına telgraf çeken Gazizâde İbrahim Tevfik Bey, Balkan

⁷⁰⁴ ATASE-BLH, 167-29-2; Bkz. Ek:8.

⁷⁰⁵ “Tezahürat-ı Milliye”, **Tanîn**, 12 Teşrîn-i Evvel 1912 (29 Eylül 1328), N. 1468, s. 3.

⁷⁰⁶ “Harb Şenlikleri”, **Cenîn**, 14 Teşrîn-i Evvel 1912 (1 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1470, s. 2.

⁷⁰⁷ “Vilayyatta Galeyân”, “Paris’den Bir İttihaz”, **Cenîn**, 14 Teşrîn-i Evvel 1912 (1 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1470, s. 4.

hükümetlerinin saldırılarına karşı Osmanlıların harbi yegâne çare⁷⁰⁸ olarak gördüklerini belirtmiştir.

Balkan Harbi nedeniyle ülkenin birçok yerinde olduğu gibi Medine’de de Osmanlı Devleti’nin destekleyici eylemlere sahne olmuştur. Hacılar, ahali ve din adamlarından oluşan binlerce kişi Osmanlı askerlerinin muzafferiyeti için dua etmişlerdir⁷⁰⁹. Horasan, Ordu, Vezirhanı, Kütahya, ve Eskişehir kasabalarında İslam ve Hıristiyanlardan oluşan binlerce kişi tarafından mitingler yapılarak harp lehinde gösteriler yapılmıştır⁷¹⁰.

2.5.1.1.7.2. Osmanlı Devleti’nin Sınırları Dışında Gerçekleşen Mitingler

Balkan Devletlerinin Osmanlı Devletine karşı savaş açacağına dair görüşler, Dünya’nın çeşitli yerlerinde tepkiye neden olmuş, farklı bölgelerde protesto gösterileri düzenlenmiştir.

Bu tür mitinglerin en büyükleri Hindistan’da⁷¹¹ gerçekleşmiştir. Royters Ajansı’nın verdiği bilgiye göre Bengal Müslümanları, Balkan Devletlerinin Osmanlı Devletine karşı savaş açacakları haberlerinin duyulması aralarında Hindu’lar da olduğu halde büyük bir miting tertip etmişler, hatipler şiddetli ifadelerle Balkan devletlerini kınamıştır. Hatipler konuşmalarında Müslüman hükümetlerini mahvetmek için Hristiyan devletleri arasında bir komplo mevcut olduğunu belirttikten sonra; “İncil tâbîleri, Kur’an tâbîlerine düşmandır. Lakin hiçbir devlet İslam’ın yaktığı ateşi söndüremez. Viyana surları önünde aks-ı endâz olan (Allahu Ekber) nidâsı yine dünyanın en uzak yerlerinde işitilecektir.”⁷¹² demişlerdir. Hindistan bölgesinden gerçekleştirilen mitingler bununla sınırlı değildir. 8 Ekim tarihinde

⁷⁰⁸ “Tezahürat-ı Milliye”, **Cenîn**, 15 Teşrîn-i Evvel 1912 (2 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1471, s. 4; İzmir Mitingi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Zeki Arıkan, “Balkan Savaşı ve Kamuoyu”, **Dördüncü Askeri Tarih Semineri**, Genelkurmay Basımev, Ankara 1989, s. 173-175.

⁷⁰⁹ “Tezahürat-ı Milliye – Ravzâ-i Mutahhara’da”, **Cenîn**, 15 Teşrîn-i Evvel 1912 (2 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1471, s. 4.

⁷¹⁰ “Tezahürat-ı Vatanperverâne”, **Senîn**, 22 Teşrîn-i Evvel 1912 (9 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1487-49, s. 4.

⁷¹¹ Mim Kemal Öke, Balkan Harbi esnasında Hindistan Müslümanlarının Osmanlı Devletine desteği ile ilgili şunları söylemektedir: “Trablusgarp saldırısının şoku atılmadan Balkanlar’daki ortak hücum haberleri Hindistan’a ulaşır. Ve Muhammed Ali yine kalemine sarılır. Bu saldırının Haçlı Seferlerini hatırlatan barbarlık, ırkçılık, bağnazlık ve militarizmden farkı yoktu. Evet, Türk zamanında Balkanları fethetmişti; ama mülküne kattığı bu topraklarda yaşayanları Türkleştirmeye çalışmamıştı. ...şimdi bu işbirliği Türkler için ölüm kalım savaşına gidecekti. Türkler savaşacak, belki de şerefleri ile öleceklerdir. Tarih Türkler kadar asil millet görmemiştir. Balkanlar’ın saldırısı Günay Asya Müslümanlarını da etkilemiştir. Onlar, Türk dindaşlarının barış ve hürriyet içinde yaşamasını istemektedir; bunu gönülden arzulamaktadır. Bu, İslam kardeşliğinin vazgeçilmez bir boyutudur. Muhammed Ali’nin satırları diğer neşriyatta da akis bulur. Türk davasında Müslüman basını tek vücut olmuştur. Bkz. Mim Kemal Öke, **Hilâfet Hareketleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s. 17.

⁷¹² “Hindistan’da Galeyân”, **Tanîn**, 8 Teşrîn-i Evvel 1912 (25 Eylül 1328), N. 1464, s. 3.

Londra'dan bildirildiğine göre Hindistan'ın Lahor, Kalküta, Delhi ve diğer şehirlerinde Balkan Devletleri'nin Osmanlı Devletine karşı aldıkları düşmanca tavırdan dolayı büyük mitingler düzenlenmiştir⁷¹³.

Osmanlı Devletine dünyanın diğer uzak köşelerinden de destek gelmiştir. Royters Ajansı aracılığıyla, Durban (Güney Afrika'da bir şehir) Encümen-i İslam Başkanı tarafından Osmanlı Devleti'ne gönderilen telgrafta, Durban Müslümanlarının 4 Ekim günü Cuma namazından sonra toplanarak Osmanlı askerlerinin galibiyet kazanması için dua ettiklerini belirtmiştir. Aynı telgrafta şayet harp başlarsa Durban Müslümanlarının İslam âlemi ile birlikte yardım etmekten geri durmayacaklarını belirtmişlerdir⁷¹⁴.

Balkan Devletlerinin Osmanlı Devletine karşı savaş hazırlıklarının devam ettiği günlerde bir diğer destek Amerika'dan gelmiştir. Amerika'da yaşayan ve çoğunluğu Hristiyan Malisorlar'dan oluşan Arnavutlar bir toplantı gerçekleştirmişler ve bu toplantıda aldıkları karar gereğince Osmanlı Padişahına bağlılıklarını bildirmişler, diğer Arnavutlara ise birlik çağrısı yapmışlardır. Almış oldukları kararları Osmanlı Devleti'nin Washington Sefâreti aracılığıyla Hariciye Nezaretine⁷¹⁵ göndermişlerdir.

Bu dönemde Avrupa şehirlerinde de Osmanlı Devleti lehinde protesto eylemleri gerçekleşmiştir. Paris Cemiyet-i İslâmiyesi⁷¹⁶ ve Londra Cemiyet-i İslâmiyesi⁷¹⁷ buldukları şehirlerde protestolar düzenlemişlerdir.

10 Eylül'de Paris garında gerçekleşen bir gösteriyi ise bizzat Osmanlı vatandaşları gerçekleştirmiştir. Paris'te bulunan Osmanlı talebeleri ile Fransa'da eğitim görmekte olan Osmanlı subayları büyük bir kabile oluşturarak İstanbul'a dönme kararı almışlardır. 10 Eylül günü Paris Tren Garı'nda toplanan kabile Osmanlı Marşı, vatan marşları söylemiş, ardından "Yaşasın harb!, Yaşasın Türkiye! Yaşasın Fransa! Sofya'ya!"⁷¹⁸ Sloganları atarak kendilerini uğurlamaya gelen diğer Osmanlılarla birlikte, tren kalkmadan önce bir miting tertip etmişlerdir.

⁷¹³ "Hint Müslümanları", **Tanîn**, 11 Teşrîn-i Evvel 1912 (28 Eylül 1328), N. 1467, s. 3.

⁷¹⁴ "Durban Müslümanları", **Tanîn**, 10 Teşrîn-i Evvel 1912 (27 Eylül 1328), N. 1466, s. 1.

⁷¹⁵ "Amerikada", **Tanîn**, 10 Teşrîn-i Evvel 1912 (27 Eylül 1328), N. 1466, s. 5.

⁷¹⁶ "Paris'den Bir İttihaz", **Tanîn**, 14 Teşrîn-i Evvel 1912 (1 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1470, s. 4.

⁷¹⁷ "Protesto", **Tanîn**, 13 Teşrîn-i Evvel 1912 (30 Eylül 1328), N. 1469, s. 1.

⁷¹⁸ "Paris'de Osmanlılar", **Tanîn**, 11 Teşrîn-i Evvel 1912 (28 Eylül 1328), N. 1467, s. 3.

Bu türden mitinglerin en ilginçlerinden birisi ise İngiltere'nin Oxford şehrinde gerçekleşmiştir. 24 Eylül günü gerçekleştirilen bu mitinge Seyyid Haydar Rıza başkanlık etmiştir. Miting kâtibi Seyyid 'AL-Amran tarafından Tanîn Gazetesine bir telgraf gönderilerek, mitingde alınan kararlar sıralanmıştır. Bu kararlar şu şekildedir:

“1- Oxford'da akd edilen Şarklılar Mitingi Türkiye'nin vahşi ve gayr-ı insani bir harb ile meşgul olduğu bir sırada kendisine haksız yere ilan edilen bu ikinci harbe karşı şiddetle protesto eder ve şiddetli hissiyat-ı nefretini beyan eyler. Miting, büyük devletlerin ve büyük medeni milletlerin böyle münferid ve medeni bir devlet arazisine diğerlerinin tecavüzât-ı zalimânesi karşısında ittihaz ettikleri hat-tı hareketden dolayı da mâ-teessüf ve mütehayyir olur. Anlaşıyor ki Avrupa tarafından Türk İmparatorluğunun zararına mütehaddid bir gayret mevcuttur. Miting, Âlem-i İnsaniyetin menafi namına böyle muharebelere ve fenalıklara müsaade edilmemesi fikrinde olduğunu ilan eyler.

2- Miting tekmil-i hissiyat-ı hayr havâhane ve temenniyât-ı muhâbenesini bi-eman düşmanlarıyla vuku bulan muhaseme-i hazırasında zat-ı hazret-i padişahiye ve büyük Türk İmparatorluğuna arz eder. Miting yenilmez Osmanlı Ordusunun kuvvetine itimad namını beyan ile Türk Ordusunun şan ve şerefini tezyid edecek her nev-i muvaffakiyeti temenni eder. Miting bil-umum Müslim'inin ve bil-cümle şark akvamının Türkiye'ye müzaharatlarını talep eder.

3- Bu mukarrerat bütün milletlerin matbuatına gönderilecek ve Hükümet-i Seniyyeye'de tebliğ olunacaktır.”⁷¹⁹

2.5.2. Gönüllüler

1908 yılında Osmanlı Ordu teşkilatında değişikliğe gidilmiş, 1910 yılında “Devlet-i Ali'yye Ordusunun Teşkilat-ı Esâsiyesi Nizamnamesi” adlı tüzükle teşkilat yeniden düzenlenmiştir, Osmanlı ordusu Kara, deniz ve hava olmak üzere üç branşa ayrılıyordu. Kara ordusu barış zamanında dört ordu müfettişliği halinde, bir tanesi bağımsız olmak üzere, on dört kolordu ve kolordulara bağlı kırk üç nizamiye piyade tümeni ile kolordular kuruluşunda, on bir süvari tugayı ve beş süvari alayı kurulmuştu. Kuruluştaki ayrıca, altı redif müfettişliği karargâhıyla elli dört redif tümeni karargâhı da vardı. Redif birlikler, elli

⁷¹⁹ Bkz. “Oxford'da Bir Miting”, *Senîn*, 28 Teşrîn-i evvel 1912(15 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1483, s. 1.

dört tümen halinde, seferde teşekkül edecekti. Ayrıca sefer sırasında toplanacak olan doğuda yirmi aşiret alayı ve ülke genelinde yirmi alay ve dört bağımsız tabur halinde, yaya ve atlı jandarmadan birleşik 40.000 mevcutlu jandarma kuvveti vardı⁷²⁰. Osmanlı Devleti'nde 20-25 yaş arasındakiler muvazzaf, 25-45 yaş arasındakiler ise redif olarak kabul edilmişlerdir⁷²¹. Mükellefiyet-i 'Askeriye Kânûn-ı Muvakkati gereğince askerlik vazifesinden muaf olanlar yalnızca Osmanlı hanedanına mensup kişilerdir⁷²². Ayrıca kanun gereğince talebe ve muallimler öğrenim süreleri boyunca⁷²³ ve muhacirler altı sene⁷²⁴ boyunca askerlikten muaf tutulmuşlardır.

Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusunun mevcudu yaklaşık 450.000 kişidir⁷²⁵. Bu kuvvetler içerisinde mevcudu kesin bilinmemekle birlikte Osmanlı kamuoyunun harbe bakış açısını göstermesi açısından önemlidirler.

2.5.2.1. Gönüllü Haberleri

Balkanlarda bir savaş ihtimalinin ortaya çıkmasıyla birlikte Osmanlı sınırları dâhilinde ve haricinde orduya gönüllü olarak katılmak için hazırlıklar başlamıştır. Bu katılımlar müstakil katılım, bir köy, kasabaya ya da şehirde alayların teşkiliyle yapılan katılım ve doğrudan bir alay teşkil ederek katılım şeklinde gerçekleşmiştir. Gönüllülerin orduya katılımında Balkan harbi nedeniyle halkta büyük bir heyecanın oluşması etkili olmuştur. Örnek oluşturması açısından Umum Adana ahalisi namına İrfan imzasıyla Harbiye Nezaretine gönderilen bir telgrafta "Muazzam Osmanlı İmparatorluğunun en sâdik ve vefâkar evladı olan Adana Ahâlisi pür heyecan kalpleriyle azimperver hükümetimizin

⁷²⁰ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Osmanlı Devler (1912-1913) Garp Ordusu Yunan Cephesi Harekatı**, C. III/2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 67-68.

⁷²¹ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C. III/5, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978, s. 203.

⁷²² Bu konu için Mükellefiyet-i 'Askeriye Kânûn-ı Muvakkati 1. Fısl 1. Madde gereğince; Osmanlı tâbî'yetini hâ'iz her ferd zükûr işbu kânun mücebince 'askerlikle mükellefdir. Sülâle-i Âl-i Osman müstesnadır." İfadesi geçmektedir. Bkz. **Düstûr**, Tertîb-i Sâni, cilt: 6, (s. 662-703): Mükellefiyet-i 'Askeriye Kânûn-ı Muvakkati (Tarihi: 16 Cemâziye'l-âhire 1332-29 Nisan 1330)

⁷²³ Kanuna göre Dârü'l-fünûn, Dârü'l-muallimîn, Medrese, Ruhban okulları talebeleri bu şartlara haizdir. Bkz. **Düstûr**, Tertîb-i Sâni, cilt: 6, (s. 662-703): Mükellefiyet-i 'Askeriye Kânûn-ı Muvakkati (Tarihi: 16 Cemâziye'l-âhire 1332-29 Nisan 1330)

⁷²⁴ "Madde 135: Evvel ahir gelmiş ve gelecek bilumum mhacirîn göç tarihlerinden altı sene sonra yaşlarına göre askeri muameleye tabi tutulacaklardır. Aşair-i seyyareden iskan olanlar askerlik hizmetinden muaftır. **Düstûr**, Tertîb-i Sâni, cilt: 6, (s. 662-703): Mükellefiyet-i 'Askeriye Kânûn-ı Muvakkati (Tarihi: 16 Cemâziye'l-âhire 1332-29 Nisan 1330)

⁷²⁵ Osmanlı Ordusunun Balkan Harbi dönemindeki mevcuduyla ilgili kesin bir rakamın verilemeyeceğini söyleyen Fevzi Çakmak savaşın yükünün 12.000 Türk'ün sırtına yüklendiğini belirtir. bkz. Çakmak, age, s. 96; Genel kanaat ordu mevcudunun 45.000 kişi civarında olduğudur. Bkz. **Balkan Harbi (1912-1913)**, C. I, s. 75;

her emrine hazır ve mütevekkilen harbe yürümek için arş emrine muntazırdır.”⁷²⁶ demektedir. Kısa süre sonra Erkan-ı Harbiye’den Halep ve Adana Redif Fırkalarına gönderilen emirde fırkalara gönüllü olarak kayd ve kabul olmak isteyen efradın kabul edilmesi gerektiği bildirilmektedir⁷²⁷. Gönüllülerin orduya katılmasında bazen bizzat Osmanlı ordusundan da çağrılar gerçekleşmiştir. Merkez Kumandanlığından yapılan çağrıda gönüllü olarak orduya katılmak isteyenlerin Merkez Kumandanlığına başvurması istenmektedir⁷²⁸.

Gönüllü olarak orduya katılmak isteyenler içerisinde çok farklı çevrelerden kişiler yer almıştır. *Tesvîr-i Efkâr*’da yer alan bir haberde, Konya Vilayetine bağlı Koçhisar Kasabasında bulunan mahkûmlar harp nedeniyle orduya gönüllü olarak katılmak istemişlerdir⁷²⁹.

2.5.2.2. Müstakil Katılımlar

Balkanlarda Osmanlı Devletine karşı bir savaş durumunun ortaya çıkması toplumda ciddi bir infial uyandırmış buna karşı toplumun çeşitli kesimlerinden tepkiler gelmiştir. Halkın bir kısmı orduyu maddi olarak destekleyebilmek için yardım faaliyetlerine katılırken, diğer bir kısmı ise doğrudan savaşın içerisinde gönüllü olarak yer almıştır. Orduya gönüllü olarak katılanlardan bir kısmı doğrudan kişisel inisiyatifleri neticesinde ve müstakil olarak orduya katılım gerçekleştirmişlerdir. Bu tür kişilerin orduya katılımı toplum nezdinde de önemli akisler uyandırmıştır. Bu tür müstakil katılımlar gerçekleştiren kişiler genelde buldukları bölgenin ileri gelenleridir. Doğal olarak onların orduya katılımı halk nezdinde harbe karşı olumlu bir kanaatin ortaya çıkmasına ve kendilerinden sonrakilerin de gönüllü olarak orduya katılmasında teşvik edici olmuştur. Altıncı Redif Fırkası Kumandan Vekilinden Harbiye Nezaretine 24 Eylül 1328 (7 Ekim 1912)’de gönderilen bir telgrafta eski Kayseri Mebusu ve Erkan-ı Harbiye Kaymakamlığından kendi isteğiyle ayrılmış olan Ali Galib Bey’in gönüllü sıfatıyla orduya katıldığı belirtilmiştir. Onun orduya katılması halkta ciddi bir heyecan uyandırmış, Kayserililer orduya nakden ve

⁷²⁶ ATASE-BLH, 194-22-1.

⁷²⁷ ATASE-BLH, 194-22-1-1.

⁷²⁸ “Gönüllü Kayd Olmak İsteyenlere”, **Hak**, 30 Teşrîn-i evvel 1912(17 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1486-152, s. 5

⁷²⁹ “**Tezahürat-ı Milliye**”, **Tasvîr-i Efkâr**, 12 Teşrîn-i evvel 1912(29 Eylül 1328), Nu. 555, s. 3; Mahkûmların orduda görev yapacağına dair bir haberde *Tanîn* gazetesinde yer almıştır. Gazetenin haberine göre çete ve kabahat suçlarından mahkûm olmuş mahkûmlar bir kısmı en kısa süre içinde askerlik hizmetine alınacaklardır. Bkz. “Mahkum Olanlardan”, **Tanîn**, 10 Teşrîn-i evvel 1912(27 Eylül 1328), N. 1466, s. 4.

hayran birçok yardımda bulunmuşlardır⁷³⁰. Yenişehir esnaflarından, aynı zamanda İkinci Daire-i Belediye Reisi Tahir Bey’de gönüllü olarak orduya katılmıştır⁷³¹. Böyle bir yerel yöneticinin harbe gönüllü olarak katılması, halk üzerinde mutlaka önemli etkiler bırakmıştır.

Harbe kişisel olarak katılanların bir kısmı Ali Galib Bey örneğinde görüldüğü gibi eski askerlerden oluşmuştur. Gazetede geçen haberden anlaşıldığı kadarıyla Jandarma yüzbaşısı olduğu halde gönüllü olarak 93 Harbine ve daha sonra Türk – Yunan Harbine katılmış olan ve ordudan binbaşı iken ayrılmış Yanya’lı Abdülhamid Efendi isminde bir kişi Balkan Harbi’nin başlaması durumu gündeme gelince gönüllü olarak orduya katılmak için Harbiye Nezaretine başvuruda bulunmuştur⁷³². Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Büyükkada’da polis memurlarından Faik Efendi⁷³³ gönüllü olarak orduya katılmıştır. Balçık Rüştüyesi Müdürü iken Bulgarlar tarafından önce Kalbe’ye, Kalbe’den Varna’ya nakledilen, Özi’de iken yolda firar ederek İstanbul’a gelebilen Süleyman Fehim Efendi Maarif Nezaretine müracaat ederek okulların kapalı olmasından dolayı orduya gönüllü olarak katılmak istediğini belirtmiş, ayrıca maaşının bir kısmını ailesinin nafakası için ayırırken kalan kısmının ordunun ihtiyaçları için kullanılmasını istemiştir. Maarif Nezaretince maaşının tamamının ailesine bırakılması yönündeki karara itiraz etmiş, kısa süre sonra da orduya katılmıştır⁷³⁴. Bu dönemde devlet memuru, müderris gibi maaş karşılığı çalışan kişilerin gönüllülük durumları Harbiye Nezareti ile yerel askeri idareler arasında yazışmalara konu olmuştur. Erzincan Üçüncü Kolordu Komutanlığı’ndan Harbiye Nezaretine gönderilen bir telgrafta, Erzincan Askeri Rüştüyesi ve İdâdisinde Muallim olarak vazife görmekte olan Hoca Ahmed Mithad Efendi isimli bir şahsın memuriyetinde aldığı maaşın devam etmesi şartı ile gönüllü olarak orduya katılmak istediği belirtilmiş, bu konuda Harbiye Nezareti’nin fikri sorulmuştur⁷³⁵. Harbiye Nezaretinden gelen cevapta ise “Müderris Ahmed Mithad Efendi gibi gönüllülerin hissîyât-ı necîbe-i vatanperverânelerine şâyân-ı teşekkür olup sevk olunacak taburlar meyânına ithalleriyle sevkleri”⁷³⁶ nin uygun olacağı bildirilmiştir.

⁷³⁰ ATASE-BLH, 194-22-1-6.

⁷³¹ “Tezâhürat-ı Milliye – Gönüllü”, **Cenîn**, 20 Teşrîn-i evvel 1912(7 Eylül 1328), N. 1476, s. 3.

⁷³² “Arz-ı Hıdmet”, **Tanîn**, 5 Teşrîn-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 1461, s. 2.

⁷³³ “Asâr-ı Hamiyet”, **Tanîn**, 11 Teşrîn-i evvel 1912(27 Eylül 1328), N. 1467, s. 3.

⁷³⁴ “Bir Gönüllü”, **Cenîn**, 13 Teşrîn-i evvel 1912(30 Eylül 1328), N. 1469, s. 3.

⁷³⁵ ATASE-BLH, 194-22-1-48.

⁷³⁶ ATASE-BLH, 194-22-1-49.

2.5.2.3. Siyasi Partiler ve Gönüllülük

Balkan Harbi döneminde siyasi partilerin harp lehinde bir tutum izlemişler, bu durum doğal olarak gönüllülük meselesine de yansımıştır. İttihad ve Terakki mensuplarının bu konuda özellikle aktif rol oynadıklarını söylemek mümkündür. İttihad ve Terakkinin gönüllülük meselesine nasıl baktığını anlayabilmek açısından Talat Paşa'nın bizzat gönüllü olarak Balkan Harbine katılmış olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım olacaktır. Talat Paşa Balkan Harbi'nin başlaması üzerine önce Varna'da gönüllü olarak orduya katılmak istemiş ancak gönüllü olarak harbe iştirak etmek isteyenlerin İstanbul'da oluşturulan Gönüllü Kıtalarında istihdamı kararı alındığından İstanbul'a gelmiş ve burada Harbiye Nazırı Nazım Paşa ile yaptığı görüşme neticesinde orduya gönüllü olarak kaydolmak istediğini belirtmiştir. Nazım Paşa bu durumu olumlu karşılamıştır⁷³⁷. Talat Paşa'nın meslek itibarıyla asker olmamasına rağmen gönüllü olarak orduya katılması İttihad ve Terakkinin gönüllülük meselesine⁷³⁸ bakışını ortaya koyması açısından önemlidir. Talat Paşa bir müddet sonra cepheden İstanbul'a geri dönmüş, dönüş sebebi olarak "bazı hususat'ın tavsiyesi"⁷³⁹ olarak gazetelere yansımıştır.

Balkan Harbi'nde Hürriyet ve İtilafçılar da gönüllü olarak yer almışlardır. Bunlar arasında Burhaniye Hürriyet ve İtilaf Fırkası Reisi Sadık Bey örnek verilebilir. Sadık Bey,

⁷³⁷“Edirne mebus-ı sabıkı Talat Bey malum olduğu üzere redif sıfatıyla taht-ı askeriye'ye celb edilmiş Varna'ya azimet eylemişti. Mûma-ileyh hem bedel vermek hem mensub olduğu taburda ifâ-yı hıdmet etmek istemişse de gönüllü sıfatıyla harbe iştirak etmek isteyenlerin Dersaâdet'de teşkil edilen gönüllü kıta'atında istihdamları mukarrer olduğu cihetle dün şehrimize muvâsalat etmiştir. Müşârun ileyh dün Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı ziyaretle mensub olduğu taburda vazife-i askeriyesini ifâ etmeyi rica eylemiş ve Nazım Paşa tarafından rica-yı vaki' kabul olunarak lazım gelen emrin verilmiş olduğu maal-memnuniye istihbar kılınmıştır.” Bkz. “Talat Bey”, **Senîn**, 21 Teşrin-i evvel 1912 (8 Teşrin-i evvel 1328), N. 1477, s. 3.

⁷³⁸ Tefvik Çavdar Talat Paşa'nın gönüllü olarak orduya katılımı ile ilgili şunları aktarmaktadır: “Balkan savaşlarının başlaması üzerine Talat paşa M. Sami adıyla, gönüllü olarak katılmıştır. Ne var ki cephede, yani kıtalarda görev yapmasına izin verilmemiştir. Bu konuda söylentiler çeşitli. Kimisi, Edirne'de kumandan olan Şükrü Paşa'nın “Senin hemen yarın Edirne'nin ortasında idam etmemi istemiyorsan, bugünden tezi yok çek git buradan Talat Bey oğlum. ...İttihad ve Terakki'yi iktidara yeniden getirmek için başka yerlerde çalış. Unutuyorsun ki ben politikacı değil askerim. Ama sen ve arkadaşların elimizde kalan son serhad şehri de politika uğruna kaybettirmek istiyorsanız, o halde kazanmak istediğiniz nedir? Selimiye'de Rumeli'de cedlerimiz mührüdür. Sen bu mabedi dinamitleyip berhevâ etmemi söylüyorsun. Gözünü vatan ve ordu sevgisi değil politika bürümüş. İktidar için orduya bile acımiyorsunuz. Sana Edirne kumandanı Şükrü Paşa olarak emrediyorum. Hemen şimdi Edirne'yi terk edecek ve İstanbul'a gideceksin. Yoksa istemeye istemeye seni, yani İttihad ve Terakki'nin Dâhiliye Nazırını asacak ve kurşuna dizdireceğim.” Tefvik Çavdar bu sözlerin büyük bölümünün Hürriyet ve İtilafçıların propagandası olduğunu söyler. Talat Paşa'nın Edirne'den gelişi ile ilgili bir diğer görüş ise şudur: “Senin görevin burada değil. İstanbul'a git ve bu bilgisiz ve aciz adamlardan bizi kurtar. Bunun için çalış” Bu sözlerde Tefvik Çavdar'ın ifadesiyle “buram buram” İttihad Terakki taraftarlarının bir söylentisidir. Tefvik Çavdar Talat Paşa'nın geri gönderilmesinin ikisinin arasında bir şey olduğunu, bir taraftan devrin iktidarının kendisini cephede istemediğini, diğer taraftan İttihad ve Terakki Merkez-i Umumisi'nin Talat Paşa'nın İstanbul'a gelmesi gerektiği düşüncesinde olduğunu ifade eder. Bkz. Tefvik Çavdar, **Talat Paşa**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 222-223.

⁷³⁹ “Talat Bey”, **Renîn**, 6 Teşrin-i sâni 1912 (23 Teşrin-i EVVEL 1328), N. 1493, s. 3.

Burhaniye, Edremit, Ağva, Balya ve Gönen dolaylarından topladığı gönüllülerle bir alay oluşturmuştur⁷⁴⁰.

Ancak Balkan Harbinde yine de en etkili olanlar İttihatçılar olacaktır. Balkan Harbi sırasında Balkan şehirlerini gezen Halide Edib Hanım, Selanik'te bulunduğu sırada Eyüb Sabri Beyle⁷⁴¹ gerçekleştirdiği bir mülakatı Cenin sütunlarına taşımıştır. Mülakat şöyledir:

“Turan”dan: Kahraman-ı hürriyet Eyüb Sabri Bey dün Manastıra müteveccihen şehrimizden müfârat eylemiştir. Eyüb Sabri Beyefendi oradan Ohriye gidecek bir gönüllü taburu teşkil eyleyecektir. Bu haberi aldığımız zaman henüz hareket etmemiştir. Kendisine müracaatla istihbarımızın doğru olup olmadığını sordum:

- Evet; dedi doğrudur. Ohri'ye kadar gideceğim. Kahraman arkadaşlarımı toplayıp bir gönüllü taburu teşkil ederek hükümetin emrine amâde bulunacağım.

- Hangi hududa gideceksiniz?

- Hükümet, yine cihet-i askeriye nereyi gösterirse oraya. Maksudumuz namus-u vatani muhafaza ve Müdâfaa eden dilaver askerlerimize iltihak eylemektir. Bizim için Bulgar hududu da, Sırbistan hududu, Yunanistan, Karadağ hududu da hep birdir. Nereye derlerse tabi oraya gideceğiz.

- Teşkil edeceğiniz gönüllü taburun ne kadar mevcudu olmasına ihtimal veriyorsunuz?

- Zannedersem bin kadar gönüllümüz bulunacak. Çünkü eminim ki bir gönüllü taburu teşkil etmek üzere Ohri'ye gittiğimi haber alan kahramanların hepsi koşacak, taburumuza dâhil olacaklardır.

-Bu taburu ne ile tashih edeceksiniz?

⁷⁴⁰ ATASE-BLH, 194-22-1-50.

⁷⁴¹ Eyüb Sabri Bey (Akgöl), 1878'de Manastır'da doğmuştur. Askerlik görevinin büyük kısmını Rumeli'de Resneli Niyazi Bey gibi Bulgar ve Sırp çetecilere karşı savaşarak geçirmiştir İttihad ve Terakki'nin II. Meşrutiyet mücadelesinde büyük hizmetleri görülmüştür. Bkz. Emine Gümüşsoy, “II. Meşrutiyeti Hazırlayan Bir Merkez: Ohri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 18, Aralık 2008, s. 57, dipnot 26.

- Hükümete müracaat edeceğim. Bu müracaatımızın kabul edileceğini ben katiiyen eminim. Hükümet bize lüzumu kadar silah vermekte tereddüd etmeyecektir.

- Teşkilatınızı ne kadar bir müddet zarfında bitirebilirsiniz?

- Bu herhalde çok sürmeyecektir. Birkaç gün içinde tabur teşkil etmiş bulunacaktır. Bulgaristan'ın istihzarat-ı harbiyesi hududların Bulgaristan cihetindeki tedarikat-ı harbiyesi fevkaladedir. Bulgarlar istihzarata kemal-i kerimi ile devam ediyor. Rubcu hududları Bulgar milisleri, topçu, süvari ve piyade asakiri ile takviye olunmuştur. Eylülün on yedisinden beri hududun muhtelif mevazide istihkâm inşasıyla meşgul olunmaktadır.”⁷⁴²

Mülakattan anlaşılacağı gibi Eyüb Sabri Bey orduya bizzat katılmakla kalmayacak, gönüllü birlikleri de oluşturacaktır. Kısa süre sonra gazetelere yansıyan haberler Eyüb Sabri Bey'in faaliyetlerine başladığını göstermektedir. Manastırdan gönderilen bir telgrafa göre Eyüb Sabri Bey ve Niyazi Bey'ler⁷⁴³ birkaç bin gönüllü ile Manastır'a gelmişler ve şehir bir karargah⁷⁴⁴ haline dönüşmüştür. Manastırdan bir gün sonra gelen haberde ise aynı gönüllülerle birlikte Debre'den gelen 5.000 gönüllünün cepheye doğru hareket etmek üzere olduğu bildirilmiştir⁷⁴⁵. Görüldüğü gibi Balkan Harbi esnasında Siyasi partilere mensup olan kişiler bizzat gönüllü olarak Osmanlı Ordusu'nda hizmet etmişlerdir. Bu konuda İttihad ve Terakkinin daha aktif bir rol üstlendiğini söylemek mümkündür.

Bunun önemli delillerinden birisi bizzat İttihad ve Terakki'nin şubeleri tarafından oluşturulmuş olan gönüllü birlikleridir. Adana Gönüllü Taburu Reisi İsmail Sefa imzasıyla yayımlanan haberde Adana İttihad ve Terakki Cemiyeti efradından 500 gönüllünün silah, teçhizat ve elbiseleri temin edilerek 3. Redif taburuna katılmak için hareket ettiği söylenmektedir⁷⁴⁶. Balkan harbinde toplumun bütün kesimlerinden olduğu gibi din adamlarından da gönüllü olarak orduya katılımlar gerçekleşmiştir. Bu konuda en önemli örnek Gümüşhane müftüsünün toplamış olduğu gönüllülerle birlikte orduya katılmış

⁷⁴² “Eyüb Sabri Bey”, **Cenîn**, 25 Teşrîn-i Evvel 1912(12 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1471, s. 4.

⁷⁴³ Niyazi bey yada daha çok tanınan ismiyle Resneli Niyazi. 11873 yılında Resne'de doğmuştur. İttihad ve Terakkinin önde gelen isimlerindedir. Meşrutiyet'in ilan edilmesini sağlayan isyanı başlatmış, Selanik'te Hürriyet Kahramanı olarak karşılanmıştır. Hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kolağası Resneli Niyazi, **Hatirat-ı Niyazi Yahud Tarihçe-i İnkılab-ı Kebir-i Osmani'den Bir Sahife**, Sabâh Matbaası, İstanbul 1326.

⁷⁴⁴ “Eyüb Sabri ve Niyazi Beyler”, **Senîn**, 28 Teşrîn-i Evvel 1912(15 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1484-55, s. 1.

⁷⁴⁵ “Manastı'da”, **Senîn**, 29 Teşrîn-i Evvel 1912(16 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1485-56, s. 6.

⁷⁴⁶ “Adana'da”, **Cenîn**, 17 Teşrîn-i Evvel 1912(3 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1473, s. 3.

olmasıdır⁷⁴⁷. Gümüşhane Müftüsü Mehmet Hâkim Efendi öncelikle Meşihat Makamından (Şeyhülislamlık) harbe gönüllü olarak katılmak için izin istemiş, kendisine bu izin verilmiş⁷⁴⁸ ve Meşihat Makamı'nın bu konuda Büyük Karargâh-ı Umumi Erkan-ı Umumiye Dairesine bu konuda çektiği telgraf üzerine, Mehmet Hâkim Efendi 3. Ordu Müfettişliği emrine⁷⁴⁹ verilmiştir.

2.5.2.4. Gönüllü Talebeler

Balkan harbinde orduya gönüllü olarak katılan öğrenciler de sık sık gazete sütunlarına yansımıştır. Dârü'l-fünûn öğrencileri, İstanbul'da gerçekleştirdikleri miting sonrasında doğrudan harbe katılmak için bir de gönüllü alayı teşkiline gitmişlerdir. Dârü'l-fünûn öğrencilerini gönüllü olarak orduya kaydolmaya iten neden gazetelere yansıyan haberlerden anlaşıldığı kadarıyla Bulgar Dârü'l-fünûn öğrencilerinin gönüllü olarak orduya katılmış olmalarıdır⁷⁵⁰. Dârü'l-fünûn öğrencileri tarafından bir gönüllü alayının oluşturulmasına yönelik ilk girişim 6 Ekim'de gerçekleşmiştir. Gönüllü alayı kurmak amacıyla Dârü'l-fünûn Talebe Cemiyeti Talebe-i Hukuk Cemiyeti azalarını toplantıya çağırmıştır⁷⁵¹. Yapılan görüşmeler neticesinde Dârü'l-fünûn gönüllü alayının oluşturulmasına karar verilmiştir. Kısa süre sonra'da gönüllü olarak kaydedileceklerdir. Gönüllü kaydı yapılmadan önce okul konferans salonunda büyük bir merâsim düzenlenmiştir. Merâsimde ilk konuşmayı yapan okul Müdürü Sami Bey talebeye muvaffakiyetler dilemiştir. Ardından talebeden Hafız Hüseyin isimli bir kişi Dârü'l-fünûn gönüllüleri için bestelemiş olduğu bir marşı okumuştur. Marşın okunmasından sonra bu kez talebeden Münir Bey tarafından "Kin Manzumesi" okunmuş, salonda bulunanlar

⁷⁴⁷ ATASE-BLH, 194-22-1-15.

⁷⁴⁸ ATASE-BLH, 194-22-1-13.

⁷⁴⁹ ATASE-BLH, 194-22-1-15.

⁷⁵⁰ "Dün Dârü'l-fünûn talebesinden müteaddid imzalarla harb lehinde geçen gün icra edilen nümayişin sırf bağirmaktan ibaret olmayıp bir (Dârü'l-fünûn gönüllü alayı) teşkili maksadıyla icra edildiğini ve Bulgar Dârü'l-fünûn'l-fünûn talebesinin böyle teşkilatta bulunarak hududa koştukları zamanda ezâ-i vakt edilmeden talim ve sair istihzarat için nümayiş heyet-i faale ve murahhasasının müraacat-ı lâzimedede bulunmaları ihtarını havi bir varaka aldı. Diğer taraftan Mekteb-i Mülkiyenin Bosna mezunlarından bir heyet-i müteşebbise mekteb müdirine müraacatla Dârü'l-fünûn'l-fünûn alayının teşkili için rica eylemişler ve müdür beyin hissi takdir ile lazimesini istima' eyledikten sonra Bulgar talebesinin orduya iltihak etmiş olduklarını ve kendilerinde ilk saf-ı harbte bulunacaklarını söyleyerek mektebden çıkmışlar ve (Müdavimîn Hukuk Talebe Cemiyeti) de haberdâr edilerek Harbiye Nezaretine müştereken müracaat etmek istemişlerse de buluşmak kabil olamayarak keyfiyeti bugüne tehir etmişlerdir." "Dar'un-fünûn Alayı", **Cenîn**, 13 Teşrin-i evvel 1912(30 Eylül1328), N. 1469, s. 2.

⁷⁵¹ "Şu sıra bi'l-cümle Osmanlılara tertip eden vazife-i vataniye ve mukaddeseden olan askerliğe dair Dârü'l-fünûn Talebe Cemiyeti ile Mesele-i mebhûne hakkında müzakere edilmek üzere Talebe-i Hukuk Cemiyeti azalarının bugün vasıta-i saat yarımında talebe-i hukuk cemiyeti kulübünde enbat-ı vücud eylemeleri rica olunur." Bkz. "Dâvet", **Tanîn**, 7 Teşrin-i Evvel 1912(24 Eylül 1328), N. 1463, s. 4.

gözyaşlarına hâkim olamamışlar ve “harb, harb” diye bağırmışlardır. O gün okul idaresi tarafından Dârü’l-fünûn gönüllü alayına katılmış olan talebelerin fotoğrafı çekilmiş ve ardından Dar’ul-aceze mızıkası eşliğinde gençler Harbiye Nezaretine yürümüşlerdir. Harbiye Nezaretinde talebeleri asker resmi selamla karşılamış Marş-ı Sultaniyi söyleyen askeri mızıkayı takiben talebe üç kez “padişahım çok yaşa” dedikten sonra merkez komutanlığına girerek askeri elbiselerini almışlardır. Dârü’l-fünûn talebelerinin o gece evlerinde kalmalarına müsaade edilmiştir⁷⁵².

Dârü’l-fünûn talebelerinin gönüllü olarak kaydedilmesinden sonra okulda yapılan ikinci toplantıda okul müdürü Sami Bey talim yapmak isteyip istemediklerini sormuş, talebe umumiyetle bunu desteklemiştir. Alınan karar gereğince Dârü’l-fünûn Müdürü Sami Bey tarafından Harbiye Nezareti ile görüşmeler yapılmış, kurulan gönüllü alayının günde iki saat talim yapmaları kararlaştırılmıştır⁷⁵³.

Dârü’l-fünûn talebelerinin gönüllü olarak orduya katılması maarif nezaretinin de bazı kararlar almasına neden olmuştur. Maarif Nezareti 24 Ekim’de yayınladığı bir yazıyla Dârü’l-fünûn ve Mekteb-i Mülkiyede tedrisat gören öğrencilerin büyük bölümünün gönüllü olarak orduya katılmalarından dolayı Dârü’l-fünûn, Mekteb-i Mülkiye, Dişçilik ve Eczacılık mekteplerinde dersler tatil edilmiştir⁷⁵⁴. Talebenin talimi meselesi de gazetelere yansımıştır. Talebelere ilk zamanlarda talim yaptırılmamış, bundan dolayı şikâyetler gerçekleşmiştir. Ancak kısa süre sonra Dârü’l-fünûnlular talimlerine başlamışlardır. Talim yeri olarak Harbiye Nezareti’nin Meydanı seçilmiş, her sabah yapılan talimleri halktan binlerce kişi izlemiştir⁷⁵⁵. Nihayet Dârü’l-fünûn gençleri kısa süre sonra cepheye sevk edilmişlerdir⁷⁵⁶.

Balkan Harbine gönüllü olarak sadece Dârü’l-fünûn öğrencileri katılmamıştır. Osmanlının önemli eğitim kurumlarından bir diğeri olan Dar’ul-muallimîn talebeleri de bir gönüllü taburu oluşturarak gönüllü sıfatıyla orduya katılmışlardır. Dar’ul-muallimîn’in böyle bir faaliyet içerisine girmesinin nedeninin Dârü’l-fünûn talebelerinin kurduğu gönüllü taburu olmasıdır. Nitekim gazetelerde yer alan bir haberde, “Harb-i hazır

⁷⁵² “Dârü’l-fünûn Gönüllü Kafilesi”, **Cenîn**, 20 Teşrîn-i Evvel 1912(7 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1476, s. 4.

⁷⁵³ “Dârü’l-fünûn Talebesi”, **Senîn**, 22 Teşrîn-i Evvel 1912(9 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1478-49, s. 4.

⁷⁵⁴ “Dârü’l-fünûn ev Mekteb-i Mülkiye”, **Senîn**, 24 Teşrîn-i Evvel 1912(11 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1480-51, s. 4.

⁷⁵⁵ “Gönüllü Dârü’l-fünûnlular”, **Renîn**, 1 Teşrîn-i sanî 1912(19 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1488, s. 4.

⁷⁵⁶ “Gönüllü Gönüllüleri”, **Renîn**, 7 Teşrîn-i sanî 1912(25 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1494, s. 4.

karşısında vatanımızın muhit-i münevverânına tezahür eden hissiyat-ı vatanperverâne bizim için pek ziyâde mucib-i iftihar bir şekil almıştır. Dârü'l-fünûn talebesinin göstermiş olduğu fedakârâne hissiyat İstanbul ve taşra'nın tabakât-ı irfanında akisler uyandırmaktan hâli kalmadı.”⁷⁵⁷ denilmektedir. Dârü'l-muallimîn öğrencileri de 300 kişilik bir gönüllü taburu oluşturmuştur⁷⁵⁸.

Balkan harbine gönüllü olarak katılanlardan bir kısmı ise Medrese talebeleridir. Renin gazetesine gönderilen bir mektupta harp nedeniyle İstanbul'da okulların kapandığı, medrese talebelerinin bir kısmının harbe gönüllü olarak katıldığı belirtilmekte, İstanbul'da kalan ve boş boş gezen medrese talebelerinin memleketlerine dönerek askere alınmış olan akraba ve komşularının yerine tarlalarda çalışıp, kadınlara yardımda bulunması tavsiye edilmektedir⁷⁵⁹.

Balkan harbinde orduya gönüllü olarak katılan talebelerin sayısı bu kadar az olmasa gerekir. Ancak basına yansıyanlar bunlardır. Balkan Harbi ihtimali ortaya çıkınca gönüllü olarak orduya kayıtların başladığı günlerde gerçekleşen bir hadise gençlerin harbe karşı tutumunu ortaya koymak açısından fikir verebilir. 24 Eylül 1328 (7 Ekim 1912) tarihinde Altıncı Redif Fırkası Vekili Zeki imzasıyla Harbiye nezaretine gönderilen bir telgrafta Balkan Harbi dolayısıyla Kayserililerin orduya birçok yardımlarda buldukları bildirilmektedir. Telgrafın asıl dikkat çeken noktası ise on beş yaşındaki delikanlıların ebeveynlerinin rızasıyla gönüllü olarak orduya katılmak için başvurularındır⁷⁶⁰. Muhtemeldir ki, bu on beş yaşındaki delikanlılar, devrin mekteplerinin talebeleridir.

⁷⁵⁷ “Dar’ul-muallimîn Gönüllüleri”, **Senîn**, 24 Teşrîn-i evvel 1912 (11 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1481-51, s. 4.

⁷⁵⁸ “Dar’ul-muallimîn Gönüllüleri”, **Senîn**, 24 Teşrîn-i evvel 1912 (11 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1481-51, s. 4.

⁷⁵⁹ “Aldığımız bir mektubdur: Hal-i hâzır münâsebetiyle bil-umûm mekâtib-i âliye dersleri tatil ile hastahâneye ifrağ olduğu halde mukarrer-i saltanat-ı azîmede bulunan ve adedi yüz seksen’e bali’ olan Medâris-i İlmiyede de dersler tatil edilmiş talebenin bir kısmı ayd-ı adhâ münasebetiyle memleketlerine azîmet ve bir kısmı da gönüllü olarak asker yazılmış olduklarından burada ancak iki binden fazla talebe kalmamıştır. Bunlarında zaten derslerin tatili hasebiyle şurada burada gezeceklerine memleketlerine giderek harb münasebetiyle askere alınan akraba ve komşularının tarla ve arazilerinin ma-hemâ imkan-ı imarına ve erkeksiz kalmış kadınların imdadına şitâbet olsalar eminim ki en büyük bir hıdmet ifâ etmiş olurlar. Olurlar da İstanbul'da ki sâlif-üz zıkr adedi yüz seksene baliğ olubda vasıta bir hesap ile üç bin hicre kadar tahmin olunan medârisde düşman süngülerinden hükümetimizin ağuş-ı humâyun sahâbetine sığınan biçare muhacirin-i İslamiyeye mahsus edilse takrib eden museb şitahibiyle kardan, yağmurdan, soğuktan muhafazaları temin edilmiş olacağı musta’fi arz ve beyandır. Mademki hal-i zaruretde bulunuyoruz, üç bin hücreye altı yedi bin nüfus yerleşdirilebilir.” Bkz. “Medreseler”, **Renîn**, 6 Teşrîn-i sanî 1912 (24 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1493, s. 4.

⁷⁶⁰ ATASE – BLH – 194-22-1-6.

2.5.2.5. Azınlık ve Yabancı Gönüllüler

Balkan Harbinde Osmanlı ordusuna sadece Müslüman tebaadan katılım gerçekleşmemiş, azınlıklardan da katılım gerçekleşmiştir. Ermeni Katolik rahiplerinden Oseb Siyahyan Efendi orduya gönüllü olarak hizmet etmek üzere Harbiye Nezaretine müracaat etmiş Harbiye Nezareti Müsteşarı, kendisinin Hilâl-i Ahmer’de hizmet etmesinin daha uygun olacağını bildirmesi üzerine Hilâl-i Ahmer Hizmetine girmiştir⁷⁶¹.

Dârü’l-fünûn gönüllü alayı içerisinde bulunanlardan bazıları da azınlıklardandır. Dârü’l-fünûn gönüllü alayına Hukuk Şubesinden on altı kişi yazılmıştır. Bunlardan üçü Rusya tebaasından Yehezkal Rayonoviç, Remez ve Kuhen efendileridir. Bu üç talebe de Musevidirler. Senin gazetesinde yer alan haberde üzerinde durulan meselelerden birisi de, bu üç Musevi’nin mutaassıp Siyonistlerden olmasıdır⁷⁶². Museviler ayrıca Selanik’te bir gönüllü alayı teşkil etmişlerdir⁷⁶³.

Balkan savaşları Osmanlı sınırları dışında da yankı bulmuş, Osmanlı vatandaşı olmayan bazı kişiler de Osmanlı ordusunda gönüllü olarak yer almak istemişlerdir. Osmanlı Ajansının verdiği bilgiye göre Avrupa’da birçok kişi Osmanlı ordusunda gönüllü olarak yer almak için başvurmuştur⁷⁶⁴. Paris Sefaretinden gönderilen bir telgrafta ise bir Fransız Zabitinin Osmanlı ordusuna gönüllü olarak yazılmak istediği, bu gibi durumlarda ne cevap verilmesi gerektiği sorulmaktadır⁷⁶⁵.

Osmanlı Ajansı’nın verdiği bilgiye göre, Budapeşte’de büyük arazi sahiplerinden birisi olan Tamil Dosumal Aliris Macar gazeteleri aracılığıyla, yüzyıllardır Macar dost ve müttefiki olan Osmanlı Devletine yardım etmek için Macar gönüllülerden müteşekkil bir alayın oluşturulması için çağrıda⁷⁶⁶ bulunmuştur. Bu çağrı kısa süre sonra karşılık bulmuş, çoğunluğu Macar subaylarından oluşan bir heyetin Osmanlı Devleti’nin Budapeşte Şehbenderliğine başvurduğu bildirilmiştir. Bunlar içerisinde Avusturya – Macaristan ordusu hussar (hafif süvari) alayında subay iken birkaç ay önce ayrılmış olan Vihodal

⁷⁶¹ “Oseb Siyahyan Efendi”, **Cenîn**, 12 Teşrîn-i Evvel 1912(29 Eylül 1328), N. 1469, s. 3.

⁷⁶² “Vatanımızın namusu ve istiklalini kanlarıyla muhafazaya hazırlamış olan ve şeklen değil esasen ve hakikaten Osmanlı olan bu genç Musevilerin müteassıp Siyonistlerden bulunduğunu ilaveye lüzum vardır.” Bkz. “Osmanlılık İçin”, **Senîn**, 25 Teşrîn-i evvel 1912 (12 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1481, s. 2.

⁷⁶³ “Tezâhürat-ı Milliye”, **Tanîn**, 9 Teşrîn-i Evvel 1912(26 Eylül 1328), N. 1465, s. 3; “Tezârürat-ı Milliye - Selanik’te”, **Sabâh**, 9 Teşrîn-i Evvel 1912 (26 Eylül 1328), N. 8681, s. 3.

⁷⁶⁴ “Gönüllüler”, **Cenîn** 15 Teşrîn-i evvel 1912 (2 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1471, s. 5.

⁷⁶⁵ ATASE-BLH, 194-22-1-2.

⁷⁶⁶ “Son Havâdis – Macaristan”, **Tanîn**, 12 Teşrîn-i evvel 1912 (29 Eylül 1328), N. 1468, s. 6.

Vislas ve emekli subaylardan Baron Saksond da vardır. Budapeşte şebenderliğine başvuranları çoğunluğu genç olmak üzere 81 kişidir⁷⁶⁷. Bu türlü başvurular resmi yazışmalara da konu olmuş, Rumeli Garp Ordusu Kumandanlığından gönderilen bir yazıda Fransa tebaasından Mösyö Argan isminde bir kişinin orduya gönüllü olarak katılmak istediği belirtilmiş, bu ve emsali başvurularda haklarında yapılacak muamelenin ne olacağı sorulmuştur⁷⁶⁸. Verilen cevapta bu tür başvuruların kabul edilmemesi emri verilmiştir⁷⁶⁹.

Bu dönemde gazetelerinde dünyanın çeşitli yerlerinden gönüllü olarak orduya katılmak isteyen kişilerin haberleri yer almıştır. Şikago’da Telli Necmi isimli bir kişi, orada bulunan Müslümanların gönüllü olarak harbe katılmak istedikleri, bu konuda Osmanlı Devleti’nin vereceği cevaba göre hareket edeceklerini belirtmişlerdir⁷⁷⁰. Aynı günlerde Amerika’dan gelen bir telgrafta New England eyaletinde yaşayan Arnavutların gönüllü olarak orduya katılmak istedikleri haberi veriliyordu⁷⁷¹. Balkan harbine Trablusgarp’ta savaşmış kişiler de gönüllü olarak katılmışlardır. Enver Paşa’nın emrinde Derne’de mücadele etmiş olan, Kahire’li Mehmed Hilmi, Seyyid Şemar, Kasım Barûti ve Mehmed Derviş Efendiler İstanbul’a gelip gönüllü olarak orduya katılmışlardır⁷⁷².

Bu dönemde Müslümanların yaşadığı faklı bölgelerden Osmanlı Ordusuna katılım için başvurular olmuş, bu tür başvurularla ilgili Hariciye Nezareti Harbiye Nezaretine nasıl davranılması gerektiğiyle ilgili sorular sormuştur. Rostov Şebenderliğinin bildirdiğine göre bölgede yaşayan birçok Müslüman bizzat şebenderliğe gelerek gönüllü sıfatıyla Osmanlı ordusuna katılmak istemişlerdir⁷⁷³. Aynı dönemde Dağıstan⁷⁷⁴ ve Bosna gibi Müslümanların yaşadığı bölgelerden gönüllü katılımları olmuştur. Osmanlı tebaası olmayanlar içerisinde en büyük katılımı Bosna –Hersek Müslümanları gerçekleştirmiştir. Avusturya – Macaristan ordusunda bu dönemde görevli olan yaklaşık 2.000 kişilik bir

⁷⁶⁷ “Macar Gönüllüleri”, **Cenîn**, 16 Teşrîn-i evvel 1912(3 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1472, s. 4.

⁷⁶⁸ **ATASE-BLH**, 194-22-1-54.

⁷⁶⁹ **ATASE-BLH**, 194-22-1-2.

⁷⁷⁰ “Şikago Gönüllüleri”, **Sabâh**, 16 Teşrîn-i Evvel 1912 (3 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 8288, s. 3; “Tezâhurat-ı Milliye”, **Cenîn**, 16 Teşrîn-i Evvel 1912(3 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1472, s. 4

⁷⁷¹ “Amerikadaki Arnavudlar”, **Sabâh**, 14 Teşrîn-i Evvel 1912 (31 Eylül 1328), N. 8286, s. 3.

⁷⁷² “Mısır’ın genç vatanperverânından olub Derne mücâhidini ile beraber mücâhid-i muhterem Enver Bey’in maiyetinden pek mühim hareket-ı vatanperverâne ibraz etmiş olan Kahireli Mehmed Hilmi, Seyd Şemar, Kasım Baruti, Mehmed Derviş Efendiler gönüllü olarak Balkan hududlarında harb etmek için şehrimize vasil olmuşlardır. Bu fedakâr ve kahraman kardaşlarımız dün matbuâmızı da ziyaret ettiler. Beşuş ve necib simalarındaki Osmanlılık muhabbeti, asil kalblerinden coşan fedakârlık hissiyatı bizde derin bir tesir ve muhyîd uyandırmış olduğundan kendilerin en samimi teşekkürâtımızı takdim ederiz.” Bkz. “Mısır Gönüllüleri”, **Hak**, 30 Teşrîn-i Evvel 1912(17 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1486-152, s. 4

⁷⁷³ **ATASE-BLH**, 192-22-1-57.

⁷⁷⁴ **ATASE-BLH**, 192-22-1-116.

topluluk⁷⁷⁵ Osmanlı Ordusuna katılmıştır. Gönüllü olarak Osmanlı Ordusunda vazife gören kişilerden birisi ise Azerbaycan Milli Marşını yazan şair Ahmed Cevad'dır. Ahmed Cevad, Balkan harbine gönüllü olarak katılmış, bizzat cephede çarpışmıştır⁷⁷⁶.

2.5.2.6. Balkan Harbinde İslam Tebaası ve Gönüllülük

Balkan harbine Müslüman tebaanın da gönüllü olarak savaşa katıldığına dair birçok haber vardır. Devletin farklı merkezlerinden gelen bu gönüllüler Balkan harbi esnasında Osmanlı ordusu için savaşmışlardır.

Bunlardan birisi Jandarma Miralaylığından ayrılarak Amman'da yaşayan Çerkes emirlerinden Mirza Bey'dir. Mürettib 23. Kolordu Kumandanı Osman Bey'in Harbiye Nezaretine çektiği telgrafa göre Mirza Bey, 150 süvari ve 50 piyadede mürettib (tertip edilmiş) Çerkes gönüllüsüyle esbiseleri, atları ve silahları kendilerinden olmak şartıyla ayrı bir bölük olarak savaşa katılmak istediğini belirtmiştir⁷⁷⁷. Verilen cevapta yalnızca atlıların kabul edileceği ve kendilerine süvari alayı içerisinde ayrı bir bölük tahsis edileceği bildirilmiştir⁷⁷⁸. Osmanlı ülkesi geneline dağılmış olan Çerkesler, Balkan Harbi için birçok bölgede benzer gönüllü katılımları gerçekleştirmişlerdir. Gazetelere yansıyan bir habere göre Ayancık'ta Çerkes Serçavuş Mehmed, Serçavuş Aziz, Büyükdüzden Çerkes Serçavuş İshak, Çerkes Amir ve Mehmet onbaşı tarafından gönderilen telgrafa göre 7.000 mevcutlu bir gönüllü alayı oluşturduklarını ve bunların gece gündüz vapurlarla cepheye doğru nakledildiği haberi verilmiştir⁷⁷⁹.

Bu tür gönüllü oluşumlarından bir diğeri ise Gönen, Bandırma, Mihaliç (Karacabey) ve Kirmasti (Mustafakemelpaşa) çevresinden Hacı Şumâzâde Ali ve Kasımpaşazâde Feyzullah, öncülüğünde genç ve ihtiyar her yaştan toplam 1.180 kişilik bir süvari tertip ettikleri, atları kendilerine ait olmak şartı ile orduya katılmak istedikleri

⁷⁷⁵ ATASE-BLH, 194-22-1-29.

⁷⁷⁶ Fergane Kazımova, "Türk Dünyasının İki Ünlü Şairi: Mehmet Akif Ersoy ve Ehmed Cevad", 1. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler, C. I, Desen Ofset, Burdur 2009, s. 268.

⁷⁷⁷ ATASE-BLH, 194-22-1-61.

⁷⁷⁸ ATASE-BLH, 194-22-1-62.

⁷⁷⁹ "Tezahürat-ı Milliye - Ayancıkta", *Cenîn*, 20 Teşrin-i evvel 1912 (7 Teşrin-i Evvel 1328), N. 1476, s. 3; Aslında harp ihtimalinin ortaya çıkmasıyla birlikte Çerkesler tarafında gönüllü birliklerinin oluşturulduğuna dair haberler daha erken dönemde basında yer almaya başlamıştır. *Tanzimât Gazetesinin* 4 Ekim tarihli sayısında yer alan bir habere göre, İzmit, Adapazarı, İnegöl, Sivas, Sinop ve Samsun bölgelerinden Çerkeslerin harp durumunda 5.000 kişilik bir süvari alayı oluşturarak harbe katılacakları, hükümetten yalnızca silah ve cephaneye isteklerinin olduğu, bunun dışında herhangi bir isteklerinin bulunmadığı bildirilmiştir. Bkz. "5.000 Çerkes Süvarisi", *Tanzimât*, 4 Teşrin-i evvel 1912 (21 Eylül 1328), N. 380, s. 3.

bildirilmiş⁷⁸⁰, Erkan-ı Harbiye'den verilen cevapta atları ve eğerleri hazır olan süvarilerin hemen cepheye sevkine karar verildiği, kendilerine bundan sonra İstanbul Muhafızı Mahmud Paşa'nın ilgileneceği⁷⁸¹ kendilerine bildirilmiştir.

Çerkeslerin Balkan harbine karşı bu kadar ilgi göstermeleri üzerine Erkan-ı Harbiye Çerkeslerin yoğun yaşadığı Eskişehir, Bilecik, Biga, Adapazarı, Düzce, Aziziye havalisinde toplanmaya başlayan gönüllülerden Gönüllü Süvari Kıtası kurulmasına karar verilmiştir⁷⁸².

Sabâh gazetesinde yer alan habere göre İzmit, Adapazarı, Gönen ve bandırma çevresinde Balkan Harbine katılmak için 3.000 kişilik bir süvari alayı oluşturulmuştur⁷⁸³.

Balkan Harbinde Arnavut gönüllüler de Osmanlı Ordusunda görev almışlardır. Henüz Balkan Harbi başlamadan Arnavut gönüllüler görev almaya başlamışlardır. Sabâh gazetesinde yer alan habere göre Arnavut gönüllü fedailerinden oluşturulan bir tabur, harp lelinde Beşiktaş, Nişantaşı, Beyoğlu bölgesinde dolaşarak harp lehinde sloganlar atmışlardır⁷⁸⁴. Senin Gazetesinde yer alan habere göre ise Arnavud Mehmed Paşa idaresinde binlerce Arnavut gönüllüsü, Piriştina'ya ulaşmışlar, Gusina bölgesinde Karadağlılar ile şiddetli bir muharebe gerçekleşmiş ve bölge Karadağlılardan alınmıştır⁷⁸⁵.

Osmanlı Devleti'nin Araplardan meskûn bölgelerinden de gönüllü haberleri gelmiştir. Renin gazetesinde yer alan bir haberde, İskenderiye'de yayınlanan el-Mukaddem Gazetesi muhabirinin verdiği bilgiye göre Suud Aşiretleri Emirleri 140.000 kişilik bir gönüllü ordusu oluşturmuşlar, Osmanlı Devleti'nin emrini beklemektedirler⁷⁸⁶. Bu derecede büyük mevcuda sahip bir ordunun teşkilini teyit edecek bir bilgiye ulaşamasa, en azından devletin uzak köşelerinden Balkanlardaki savaşla ilgili tepkilerin ortaya çıktığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

⁷⁸⁰ ATASE-BLH, 164-22-1-4.

⁷⁸¹ ATASE-BLH, 194-22-1-5.

⁷⁸² ATASE-BLH, 194-22-1-46.

⁷⁸³ "Çerkes Gönüllüleri", **Sabâh**, 20 Teşrîn-i Evvel 1912 (8 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 8292, s. 3

⁷⁸⁴ "Arnavud Gönüllüleri", **Sabâh**, 8 Teşrîn-i Evvel 1912 (25 Eylül 1328), N. 8280, s. 3.

⁷⁸⁵ "Arnavud Gönüllüleri", **Senin**, 23 Teşrîn-i evvel 1912 (10 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1479-50, s. 3.

⁷⁸⁶ "Necid'de (Al'es-suud) kabâilinden hükümetin her emr edeceği yere gitmek ve harbe iştirâk etmek üzere Necid Ümerâsı marifetiyle yüz kırk bin fedai cem edildiği ve bunların alacakları emr üzerine nezdlerinde bulunan bir hayli arab atlarıyla birlikde İskenderun'a ve oradan Dersaâdet'e gelecekleri "El-mukaddem" gazetesinin İskenderiye muhabiri tarafından bildirilmiştir." "Necid Gönüllüleri", **Renin**, 31 Teşrîn-i Evvel 1912(18 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1487, s. 3.

2.5.2.7. Cemiyetler ve Gönüllüler

Balkan Harbi cemiyetleri de harekete geçirmiş, gönüllü olarak orduya katılımı sağlayabilmek için bir taraftan çağrılar yaparlarken diğer taraftan bizzat gönüllü kayıt defterleri açarak gönüllü kaydına başlamışlardır. Bunlardan birisi Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti'dir. Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti, Balkan Harbine gönüllü gönderebilmek için bir defter açmıştır. 22 Ekim tarihinde Senin gazetesinde yer alan habere göre Cemiyet açtığı deftere başvuranlardan ilk gönüllü kafilesini göndermiş, ikincisi için kayıtlara devam etmektedir⁷⁸⁷.

İskece'den bildirildiğine göre bölgede oluşturulan İskece Gönüllü Cemiyeti, Cemiyet başkanı Mehmed Şehabeddin Bey'in Balkan Harbine katılmak için 600 kişiden müteşekkil bir gönüllü alayı teşkil etmiştir⁷⁸⁸.

Balkan Harbinde ilginç gönüllü oluşumlarından birisi ise Tercüman-ı Hakikat Gazetesi tarafından oluşturulan gönüllü defteridir. Gazetenin idare binasında açılan defter için peyderpey çağrılar yapılmıştır⁷⁸⁹.

2.5.2.8. Orduya Gönüllü Alımında Yaşanan Zorluklar

Balkan harbi döneminde gönüllülerin orduda istihdamı konusunda sık sık sorunlar yaşanmıştır. Hava şartları, yollarda yaşanan sorunlar, gönüllülerin birçok ihtiyaçlarını kendilerinin karşılayamaması gibi sorunlar Harbiye nezaretiyle birçok yazışmaya neden olmuştur.

Örnek oluşturması açısından, Adana'dan Vâhid, Şükrü, Zeki, Sabık Adana Mebusu Ahmed, Subhi, Muhtar Fikri ve Abdülcabbar Beylerden oluşan bir heyet Harbiye Nezaretine çektikleri telgrafta Adana'da, "Meydân-ı harbe şitâb için hergün yüzlerce efrad müracaat eden gönüllü kaydıyla taksim ve sevklerine musırran rica ediyorlar. Bunlara verilecek eslihâ ve elbise hakkında cihet-i askeriyeden kefâlet istenmektedir. Şu hal askerinin kesr-i (yoğun) şevkiyle beraber müşkilâta uğramaktadır. Asabiyet-i İslâmiye hizmet-i vatan şevkiyle galeyana gelen bir Osmanlının kefilî namus-ı millidir. Binaenaleyh

⁷⁸⁷ "Rumeli Muhâcirin Gönüllüsü", **Senin**, 22 Teşrîn-i Evvel 1912(9 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1477- 49, s. 5.

⁷⁸⁸ "İskece", **Tanîn**, 7 Teşrîn-i Evvel 1912(24 Eylül 1328), N. 1463, s. 2.

⁷⁸⁹ "Tercüman-ı Hakikat Gönüllüleri", **Cenîn**, 15 Teşrîn-i Evvel 1912(3 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1471, s. 5.

şimdiye kadar teçhiz ve sevk edilmiş dokuz yüzü mütecâviz efrada kefil olduk. Fakat bundan sonra gösterilen heyecana karşı kefalet-i müşkilatta tahammül mümkün-i imkânsızdır. Eğer gönüllü efrada lüzum yok ise müracaat edenlere cevab-ı kat-i verilmek hususunda fırka kumandanlığına serian tebliği müsterhamdır.”⁷⁹⁰ denilmektedir. Telgraftan anlaşıldığı gibi bölgede gönüllülerin toplanmasıyla uğraşan kişiler bir müddet sonra gönüllülerin ihtiyaçların giderilmesinde sorunlar yaşamaya başlamışlardır.

Bu türden sorunlarla ilgili Harbiye Nezareti bir müddet sonra bir karar almak zorunda kalmıştır. Bu karara göre cepheye sevk edilecek gönüllülerin şartları şu şekilde belirlenmiştir:

- 1- Kendi silahlarını tedarik etmeleri
- 2- Kaput, askeri elbise tedarik etmeleri
- 3- Hava şartlarına dayanıklı elbise ve ayakkabılarını bizzat tedarik etmeleri⁷⁹¹

Şartlarını taşıyanların belli merkezlerde toplanarak İstanbul’a sevk edilmesi kararı alınmıştır.

2.5.2.9. Şehirler ve Gönüllüler

Balkan Harbi’nin başlayacağını anlaşılmaması üzerine ülkenin birçok yerinde gönüllü kayıtları yapılmasına başlanmıştır. Bolu, Kavala, Pirlipe, Diyarbakır, Yozgat, Ankara gibi merkezlerde bu tür kayıtların yapıldığına dair haberler vardır⁷⁹². Henüz harp başlamadan gönüllü olarak birliklerin oluşturulmaya başlandığına dair haberler bu dönemde gazete sütunlarında yer almaya başlamıştır. Tanzîmât Gazetesinin 4 Ekim 1912 Tarihli sayısında yer alan bir habere göre, İskeçe’den Abdülkadir, İbrahim ve Mustafa isimli üç şahıs Harbiye Nezaretine şöyle bir telgraf göndermiştir: “Bu kere ordunun hal-i seferberîye vaz’ edilmesi üzerine biz Bulgaristan muhacirleri beş yüz mevcudlu gönüllü olarak Tamraş mevkiine gitmeye maheyyâ olduğumuzdan emr-i sipahsalârîye telgraf

⁷⁹⁰ ATASE-BLH, 194-22-1-74; “Rumeli Muhâcirin Gönüllüsü”, **Senîn**, 27 Teşrîn-i evvel 1912(14 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1483- 54, s. 2.

⁷⁹¹ ATASE-BLH, 194-22-1-125.

⁷⁹² “Tezahürat-ı Milliye”, **Tanîn**, 11 Teşrîn-i Evvel 1912(28 Eylül 1328), N. 1468, s. 3.

başında muntazırız.”⁷⁹³ Gazetenin aynı sayısında yer alan bir diğer haberde ise, Merkez Kumandan Muavini Osman Bey tarafından bir gönüllü taburu⁷⁹⁴ oluşturulmaya başlandığı bildirilmiştir. Sabâh Gazetesinde çıkan bir haberde ise İstanbul’da yaşayan Yanyalıların bir gönüllü taburu teşkil ederek Beyoğlu’ndan geçtikleri, kışlalarla karakolların önünden geçerken “Padişahım çok yaşa”⁷⁹⁵ sloganları attıkları belirtilmiştir.

Gazete haberlerine yansıyan gönüllülerden bir kısmı ise Hicaz bölgesindedir. Gazetenin verdiği habere göre Belde-i Tahire’de (Hicaz) birçok kişi gönüllü olmak üzere müracaat etmiş, gönüllülerin Şam’a Hicaz Demiryolları aracılığıyla nakledilebilmesi için telgraflar çekilmiştir⁷⁹⁶. Resmi yazışmalara da yansıyan bu gönüllülerin toplamı 228 kişidir. Medine’den hareket eden gönüllüler Hicaz demiryolu aracılığıyla Şam’a gelmişler, buraya gelen gönüllüler İstanbul’a gönderilmişlerdir⁷⁹⁷. Bu bölgeden daha sonrada birçok gönüllünün gelmek istemesi üzerine, iaşe ve ikamelerinin sağlanamaması, mevsim şartları ve salgın hastalıklardan dolayı gelmelerine müsaade edilmemiştir⁷⁹⁸.

Gönüllü birlikleri ülkenin her yerinde oluşturulmuştur. Bunlardan tespit edebildiğimiz en büyük gönüllü katılımı Kayseri’den gerçekleşmiştir. Kayseri’den 10.000 kişilik bir gönüllü fırkası⁷⁹⁹ oluşturulmuştur. Kayseri’ye yakın bir yerleşim yeri olan Nevşehir’de ise bin kişiden fazla katılımı bir gönüllü alayı teşkil edilmiştir⁸⁰⁰. Anadolu’nun küçük yerleşim yerlerinden de gönüllü birlikleri teşkil edilmiştir. Haymana’dan 30 Eylül tarihinde gönderilen bir telgrafta Haymana taburu adıyla bir gönüllü birliğinin oluşturulduğu, mevcudunun 2.500 kişiden meydana geldiği belirtilmiştir⁸⁰¹.

⁷⁹³ “İskeçe Gönüllüleri”, **Tanzîmât**, 4 Teşrin-i evvel 1912 (21 Eylül 1328), N. 380, s. 3.

⁷⁹⁴ Gazetede yer alan açıklama şu şekildedir: “Hükümetin emr edeceği mahâle bil-itiraz (itiraz etmeksizin) gitmek üzere Merkez Kumandan Muavini Osman Bey bir gönüllü taburu teşkiline başlamıştır. Mezkur tabura kayd edilmeleri talebiyle dün birçok zevad müracaat etmişlerdir.” Bkz. **Tanzîmât**, 4 Teşrin-i evvel 1912 (21 Eylül 1328), N. 380, s. 3.

⁷⁹⁵ “Yanyalı Gönüllüler”, **Tanîn**, 10 Teşrin-i Evvel 1912(27 Eylül 1328), N. 6383, s. 3.

⁷⁹⁶ “Gönüllüler”, **Hak**, 30 Teşrin-i Evvel 1912(17 Teşrin-i Evvel 1328), N. 1486-152, s. 4.

⁷⁹⁷ **ATASE-BLH**, 194-22-1-14.

⁷⁹⁸ **ATASE-BLH**, 194-22-1-123.

⁷⁹⁹ **ATASE-BLH**,194-22-1-79; Kayseri ve çevresinde 10.000 kişilik bir gönüllü fırkası oluşturulduğuna dair bkz. Ek:10.

⁸⁰⁰ “Tezâhürat-ı Milliye”, **Cenîn**, 18 Teşrin-i Evvel 1912(4 Teşrin-i Evvel 1328), N. 1474, s. 3.

⁸⁰¹ “Tezahürat-ı Milliye – Haymana’da”, **Cenîn**, 15 Teşrin-i Evvel 1912 (2 Teşrin-i Evvel 1328), N. 1471, s. 4.

Balkan şehirleri de gönüllülerin toplandığı merkezlerden olmuştur. Kosova, Debre, Titan gibi Balkan şehirlerinde gönüllü alayları teşkil edilmiştir⁸⁰². Hacı Reşid imzasıyla Ohri'den çekilen bir telgrafta, Ohri'de yaşları 45'in üstünde 800 kişinin gönüllü olarak orduya katıldıkları belirtilmektedir⁸⁰³. Balkan harbi açısından erken denilecek bir dönemde, 30 Ağustos tarihinde Manastır Valisi Behçet Bey'in Harbiye Nezaretine gönderdiği telgrafta Manastır'da 5.000 kişilik bir gönüllü alayı teşkil edildiği, bunlardan 800 kişiye silah verilebildiği, kalanlarına ise biran evvel silah verilebilmesi için gerekli tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmiştir⁸⁰⁴.

Karadeniz de gönüllülerin geldiği bölgelerdendir. Daha sonra 87. Alay olarak anılacak olan Trabzon gönüllüleri Balkan Harbinde önemli görevler ifâ etmişlerdir. 21 Ekim tarihli Besim, Asım ve Arab Hafız imzalarıyla Harbiye Nezaretine gönderilen telgrafta, "Vatan-ı Mukaddesemize tecavüz etmek isteyen hain düşmanlara haddini bildirmek üzere silahaltına alınan asakir-i şahâneye bizler de gönüllü olarak dâhil olmak emriyle 220 fedakâr toplandık. Ve birçok daha toplanacağı şüphesizdir. Elbiselerimizi kendimiz almağlığa çalışmaktayız. Burada seferberlik emrini alan nizamiye alayına ayrı bir bölük halinde iltihak etmemize müsaade buyurulmasını ve lütf ve inayetinizden olmak üzere tüfenk, yağmurluk ve çanta itası için emir verilmesini istirham ederiz."⁸⁰⁵ demişlerdir. 87. Alay'ın ilke kez ortaya çıkışı bu şekilde gerçekleşmiştir. Trabzon gönüllülerinin ilginç özelliklerinden birisi ise harbe yerel kıyafetleriyle⁸⁰⁶ katılmış olmalarıdır. Trabzon'da bulunan Fırka Kumandanı Abbas Bey, Harbiye Nezaretine gönderdiği telgrafta, Trabzon'da Fırkaya merbut olmak üzere ahali tarafından ayrıca bir gönüllü taburu oluşturulması konusunda müracaat edilmiş, bu gönüllülerin harbe milli kıyafetleriyle katılacakları belirtilmiştir⁸⁰⁷.

Kısa sürede hazırlıklarını tamamlayan 87. Alay cepheye gönderilmeden bir gün önce Trabzon halkı Kale Meydanı'nda toplanmış, nutuklar irad edilmiş, dualar okunmuş, marşlar söylenmiştir. Ertesi sabah erken vakitte gönüllüler, Trabzon halkının büyük sevgi

⁸⁰² ATASE-BLH, 194-22-1-26.

⁸⁰³ ATASE-BLH, 194-22-1-22.

⁸⁰⁴ ATASE-BLH, 194-22-1-25.

⁸⁰⁵ ATASE-BLH, 194-22-1-59.

⁸⁰⁶ 87. Trabzon Gönüllü Alayı, Sancak ve yerel kıyafetleri içinde gönüllüler için bkz. Ek:9.

Fransızca Açıklama: Balkans [fantassins de l'armée turque en marche]:[photographie de presse]/[Agence Rol], Erişim Adresi: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b69224969.r=Guerres+balkaniques.langEN> (Erişim Tarihi: 14.05.2013)

⁸⁰⁷ ATASE-BLH, 194-22-1-19.

gösterileri arasında Gülcemal Vapuruyla cepheye uğurlanmıştır. Bir süre cepheden cepheye koşan 87. Alay, İstanbul'un işgalini önlemek için oluşturulan Çatalca savunma hattında yerlerini almışlardır. Ve burada kahramanca savaşarak, düşmanı İstanbul'a sokmamak için şehit olmuşlardır. Başta gönüllü birlik komutanı Mehmed Ali Bey ve Arab Hafız Mehmed Efendi'nin ve diğer gönüllülerin gösterdikleri üstün başarıdan dolayı ordu komutanlığı, Kanlı tabya istihkâmının başında bulunan iki dereye "Mehmed Ali Bey" ve "Arab Hafız Mehmed Efendi"nin adları verilmiştir⁸⁰⁸.

2.5.3. Yardımlar

Balkan Savaşlarında kamuoyunun önemli meselelerinden birisi ise orduya yapılacak olan yardımlardır. Ordunun ihtiyaçlarının giderilebilmesi için ciddi sıkıntıların çekildiği bu dönemde halkın büyük kısmı ihtiyaçları giderebilmek için faaliyete geçmiştir. Yardımlar müstakil olabileceği gibi "Hilâl-i Ahmer İanesi", "Balkanlar Harbi İanesi" gibi toplu yardımlar şeklinde de gerçekleşmiştir.

2.5.3.1. Müstakil Yardım Faaliyetleri

Balkan harbi sürecinde orduyu desteklemek amacıyla kişisel yada küçük grupların yardım faaliyetleri gerçekleşmiştir. Bu kişiler bazen nakdi, bazen ise aynı yardımlar şeklinde ordunun ihtiyaçlarını gidermek için faaliyette bulunmuşlardır. Bu kişiler içerisinde Osmanlı vatandaşı Müslim ve Gayrimüslimler bulunmaktadır

Ülkenin birçok yerinden insanlar yardım faaliyetlerine katılmıştır. Şam'dan gönderilen bir telgrafa göre bölgenin ileri gelenlerinden Hurşid Bey tarafından ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için 25 ester (katır) ile 1.000 lira bağışta bulunmuştur⁸⁰⁹. Yardım yapanlardan bir kısmı ise İstanbul'da Buhara ve Türkistan Müslümanlarıdır. Tanîn Gazetesinde yer alan habere göre Buhara ve Türkistan Müslümanları kendi büyüklerinin önderliğinde bir harp ianesi defteri açmışlardır⁸¹⁰. Yardım faaliyetlerinin organize edilmesinde etkili olan topluluklardan birisi ise mahalle ve köylerde bulunan ihtiyar

⁸⁰⁸ Balkan Harbinde gönüllülerin cephedeki durumu ve gerçekleştirdiği mücadeleleri anlayabilmek açısından bkz. **Balkan Harbinde 87. Alay (Trabzon Gönüllüleri)**, Çev. Veysel Usta, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1995, s. 5-6. (Bundan sonra **Balkan Harbinde 87. Alay (Trabzon Gönüllüleri)**)

⁸⁰⁹ "İane-i Hamiyetperverane", **Cenîn**, 15 Teşrin-i evvel 1912(2 Teşrin-i evvel 1328), N. 1471-43, s. 4.

⁸¹⁰ "Harb İçin İane – Buhara ve Türkistan Müslümanlarından", **Tanîn**, 5 Teşrin-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 1461, s. 2.

heyetleridir. Örnek oluşturması açısından Çengelköy İhtiyar Heyeti bu tür bir faaliyetin içine girmiş ve yardım toplamıştır⁸¹¹. Yardımların toplanmasında camiler de önemli bir merkez olmuştur. Kadıköy Zühtü Paşa Camiinde kılınan Cuma namazı sonrasında, Mısır eşrafından Ali Mübarek Bey tarafından orduya yardım amacıyla 100 kuruş bağışlanmış, camide bulunan diğer kişiler tarafından da 388 kuruş yardım toplanmıştır⁸¹². Yardımları gerçekleştirenler arasından esnaf da yer almıştır. Üsküdar'da araba imalatçılığı yapan Abdi Efendi ile Arabacı Mesud ve Haydar Ağalar harp ianesi olarak topladıkları 245 kuruşu harbiye nezareti veznesine yatırmışlardır⁸¹³. Yardım faaliyetleri ülkenin birçok yerinde yapılmıştır. O dönemde Sivas Vilayetine bağlı bir kaza merkezi olan Merzifon'da bir saatlik bir sürede harp için halktan 1.700 lira yardım toplanmış, telgraf poliçesi ile Maliye Nezaretine gönderilmiştir⁸¹⁴.

Kadınlar da yardım faaliyetleri içinde yer almıştır. Tanîn gazetesinde yer alan habere göre merhum Abdurrahman Paşa'nın kızı Rukiye Hanım ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için 10 Osmanlı lirası bağışta bulunmuştur⁸¹⁵.

Kadınların yardımları yalnızca maddi yardım şeklinde gerçekleşmemiştir. Kadınlar ayrıca cepheye giden askerlerin en önemli ihtiyaçlarından olan iç çamaşırlarının hazırlanması işleriyle de ilgilenmiştir. Tanîn gazetesinde yer alan habere göre taşrada bulunan Osmanlı hanımları Askerlerin çamaşır ihtiyaçlarını dikmek için başvuruda bulunmuşlar, bu olumlu karşılandığı için bu işe başlamışlardır⁸¹⁶. Kadınların bu tür faaliyetin içerisine girme nedeni ile ilgili Cenin Gazetesinde "Orduya Yardım" başlığıyla çıkan bir çağrı şu şekildedir: "Vatandaşlar, muharebenin artık tahakkuk etmekte olduğunu görüyorsunuz. Bir taraftan harb geldi, diğer taraftan kış geliyor. Çok şükür, her gün İstanbul sokaklarından şevk ve şetâfetle istasyona doğru süzülüğünü gördüğümüz vatanperverânelerin elbise-i askeriyeleri bizi ezher cihet memnun edecek bir haldedir. Fakat şurasını unutmayalım ki harbte iç çamaşırını vermek her devletin kârı olmadığı gibi bilhassa Anadolu ve Rumeli köyleri iç çamaşırlarını beraber alıp harbe gidecek kadar mürevveh ve mesud değildirlen. Şu halde bizim için pek büyük bir vazife var demektir: Hududlarımızda düşman kurşunlarına göğüs geren kahramanlarımızın sırtlarını soğugun

⁸¹¹ "Harb İçin İane -Çengelköy Ahalisi", **Tanîn**, 5 Teşrîn-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 1461, s. 2.

⁸¹² "Harb İçin İanesi", **Tanîn**, 6 Teşrîn-i evvel 1912(23 Eylül 1328), N. 1462, s. 2.

⁸¹³ "Harb İçin İanesi", **Tanîn**, 6 Teşrîn-i evvel 1912(23 Eylül 1328), N. 1462, s. 2.

⁸¹⁴ "Merzifon'da", **Sabâh**, 17 Teşrîn-i evvel 1912(4 Teşrîn-i evvel 1328), N. 8289, s. 3.

⁸¹⁵ "Harb İçin İanesi", **Tanîn**, 6 Teşrîn-i evvel 1912(23 Eylül 1328), N. 1462, s. 2.

⁸¹⁶ "Türk Kadımları", **Tanîn**, 6 Teşrîn-i evvel 1912(23 Eylül 1328), N. 1462, s. 2.

acı ve keskin dişlerinden korumak onu iki türlü zulüm tehdidi altında bırakmamak. Çok şükür görüyoruz ki birçok hanımlar hudud boylarında döğüşmek üzere giden gardaşlarını unutmuyarak hemde lüzumunu kendi paralarıyla tedarik etmek şartıyla birçok iç çamaşırı dikiyorlar ve bunları memurini aidesine teslim ediyorlar. Fakat orduda iç çamaşırına olan ihtiyaç derecesi hakkıyla bilinmediği için yine görüyoruz ki bu sarf-ı kalbden gelen sefaikle yapılan şeyler matlub olan süratle gitmiyor. Bizim aldığımız malumata göre köylerinde birden bire harb davullarının çalındığını duyarak derhal silah başına koşmuş olan kahramanlarımız için pek çok iç çamaşırına ihtiyaç vardır. Biz eminiz ki şu satırları okuyan kari ve bi'l-hassa kâr'iyelerimiz (erkek ve kadın okurlarımız) derhal kendileri için en mühim vazifenin gardaşlarımıza iç çamaşırı tedarik etmek olduğunu görerek bu büyük vazifenin ifasına koşacaklardır. Evet, vatandaşlar, bu vazife hem pek büyük, hem de pek sehlü'l-icradır. Bunun için erkeklerimizin küçük sermayeleri ve kadınlarımızın da bitmez tükenmez şefkatleri kâfidir. Hemen küçük bir sermaye ile biraz levazım alıp kadınlarımıza verelim; onlar bunu çabukça dikerler ve Gülhane'deki elbise deposuna götürüp teslim ederler." Çağrıdan da anlaşıldığı gibi savaş şartlarında askerin en önemli ihtiyaçlarından birisi iç çamaşırı ihtiyacıdır ve bunun giderilebilmesi için kadınlar faaliyet göstermişlerdir.

2.5.3.2. Meslek Grupları ve Yardımlar

Balkan Harbi boyunca çeşitli meslek gruplarından kişiler yardım faaliyetlerinin içerisinde yer almışlardır. Bu kişiler harp esnasında kendi meslekleriyle ilgili ordunun ihtiyacına yönelik yardım faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir.

Balkan Harbi için seferberlik ilan edilmesi ve askeri teçhizatın cepheye sevki gündeme gelince, bunların taşınması konusunda Hamallara ihtiyaç duyulmuştur. İstanbul Hamal Esnafı Cemiyet'inden Cenin Gazetesine gönderilen bir telgrafta İstanbul'da bulunan hamalların daha önce olduğu gibi bundan sonrada Ordunun sevkiyatıyla ilgili hizmetlerde bulunmaya devam edecekleri bildirilmektedir. Ancak telgrafın ilginç yönlerinden birisi Hamalların yaptıkları iş karşılığında herhangi bir ücret almayı reddetmeleri, kendilerine verilecek olan ücretin cephede savaşan askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması için harcanmasını⁸¹⁷ istemeleridir.

⁸¹⁷ "Hamallarımızın Ulvi Cevabı", *Senîn*, 21 Teşrîn-i evvel 1912(7 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1476-48, s. 4.

Balkan Harbi sırasında ordunun ihtiyaç duyduğu önemli meselelerden birisi ise sağlık malzemeleri olmuştur. Yaralanan ya da hastalanan askerlerin ihtiyaçlarının giderilebilmesi için ihtiyaç duyulan ilaçların karşılanması için İstanbul'da ki bir meslek grubunun önemli yararlılıkları görülmüştür. İstanbul Eczacılar Cemiyeti tarafından harb boyunca birçok kez cepheye yardımlar gönderilmiştir⁸¹⁸. Ayrıca Eczacılar Hilâl-i Ahmer'in faaliyetlerinde de yer almışlar, Hilâl-i Ahmer'e ait hastanelerin ilaç ihtiyaçlarının bir kısmını karşılamışlardır⁸¹⁹.

Balkan harbi döneminde ordunun en önemli ihtiyaçlarından birisi binek ve yük hayvanlarıdır. Hatta ordunun ihtiyaçları için sık sık gazetelerde bu tür binek ve taşıma hayvanlarına el konulacağına dair haberler vardır⁸²⁰. Cenin gazetesinde çıkan bir haberde, Üsküdar'da arabacılık yapan Poyrazlı Şükrü Ağa isminde bir kişi, oğlunu harbe gönderdiği gibi kendisine ait olan bir arabasıyla bir çift hayvanatı Vesâit-i Nakliye-i Askeriye komisyonuna teslim etmiş, arabası ve bir çift hayvanına takdir edilen 19 lirayı almayarak harp ianesi olarak bağışlamıştır⁸²¹. Bu tür yardımda bulunan kişilerden birisi ise arabacı esnafından Tosun Rıza Ağa'dır. Arabasını ve bir çift hayvanını Vesâit-i Nakliye-i Askeriye komisyonuna teslim eden Rıza Ağa'ya da komisyon tarafından yirmi lira bedel biçilmiş ancak bu parayı kabul etmeyerek harp ianesi olarak bağışlamıştır⁸²².

2.5.3.3. Ordunun Hayvan İhtiyacı ve Yapılan yardımlar

Balkan harbinde ordunun önemli ihtiyaçlarından birisi ise binek ve yük hayvanı ihtiyacıdır. Gerçi seferberlik ilanı sonrasında İstanbul başta olmak üzere Vesâit-i Nakliye-i

⁸¹⁸ Bkz. "İstanbul Eczacıları Muaveneti", **Tanîn**, 9 Teşrin-i evvel 1912(26 Eylül 1328), N. 1465, s. 4; "Eczacılar", **İkdâm**, 13 Teşrin-i sanî 1912 (31 Teşrin-i evvel 1328), N. 5651, s. 3.

⁸¹⁹ "Hilâl-i Ahmer – İstanbul Eczacıları İanesi", **Senîn**, 24 Teşrin-i evvel 1912(11 Teşrin-i evvel 1328), N. 1480-51, s. 4.

⁸²⁰ Ordunun binek ihtiyacını karşılamaya yönelik haberler için bkz. "At İhdası", **Cenîn**, 18 Teşrin-i evvel 1912(5 Teşrin-i evvel 1328), N. 1474-46, s.5; Bu dönemde İstanbul'da binek hayvanlarına el konulması ciddi sıkıntılar ortaya çıkarmış, bazı kişilerin atlarını sakladıklarına dair haberler yer almıştır. Bu tür faaliyetlerde bulunanlara karşıda tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Hatta bu konu İstanbul Şehremini'nin atlarına el konulmasına kadar gitmiştir. Örnek olması açısından bkz. "Şehreminin araba atlarının vesaiti nakliye komisyonu tarafından jandarma marifetiyle alınıldığını dünkü nüshamızda yazmıştık. Buna cevaben dün Kadıköy Tedarik-i Vesait-i Nakliye komisyonundan bir tezkire aldık bunda atların Cemil Paşa'ya ait olmayıp Sultan Mahmut türbesinde Mamüret'ül-aziz'li Ömer'in olduğu ve kira ile Cemil Paşa'nın hizmetinde bulunduğu ve atlardan haber alınca Cemil Paşa'nın hanelerine müracaat edilerek talep edildiği ve istihzar edilen müsaade üzerine komisyona getirildiği bildiriliyor." "Şehremini'nin Arabası Hakkında", **Tanîn**, 11 Teşrin-i evvel 1912(28 Eylül 1328), N. 1467, s. 5.

⁸²¹ "Hamiyetli Arabacılar", **Cenîn**, 16 Teşrin-i evvel 1912(3 Teşrin-i evvel 1328), N. 1472-44, s. 4.

⁸²² "Hamiyetli Arabacılar", **Cenîn**, 16 Teşrin-i evvel 1912(3 Teşrin-i evvel 1328), N. 1472-44, s. 4.

Askeriye Komisyonları⁸²³ tarafından ordunun ihtiyacı için kişilerin ellerindeki binek ve yük hayvanlarına el konulmuş⁸²⁴ olmasına rağmen ordu tarafından el konulmayan hayvanları, ordunun ihtiyacı için bağışlayan birçok kişi olmuştur.

Genelde bu tür yardımlar gazetelere yansıyan haberlerden anlaşıldığı kadarıyla maddi durumları iyi ve toplum tarafından tanınan kişiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu tür kişilerin yaptığı yardımların isimleriyle birlikte verilmesi de vatandaşın yardım yapmaya özendirme içindir.

Bu tür yardımlarda bulunan kişilerden bir kısmı Osmanlı Hükümdar ailesindedir. Süleymaniye Redif Alayı kumandanı Kaymakam Halil beyin bildirdiğine göre, Osmanlı Şehzadelerinden Mecid Efendi elli Osmanlı lirası değerindeki bir adet arap cinsi kısrağını Harbiye meydanında bulunan Vesait-i Nakliye-i Mübâyaa Komisyonuna bağışlamıştır⁸²⁵. Tanîn'de yer alan bir diğer habere göre ise Osmanlı hanedanından Cemile Sultan'ın oğlu Mehmed Celaleddin Bey ordu için bir Arap Atı bağışında⁸²⁶ bulunmuş, gazete bu bağışı vatanperver bir davranış olarak nitelendirmiştir. On ikinci daire-i belediye tarafından bildirilen habere göre Osmanlı hanedanından Şaziye Sultan harpte kullanılması için al donlu tuvana (yetişkin) bir kadana (yük atı) bağışlamıştır⁸²⁷.

Osmanlı hanedanının yanında Mısır hidivleri ile akrabalığı olan kişilerin de bu tür yardımlarda bulunduğu görülmektedir. 15. Daire-i Belediye'ye bağlı Vesâit-i Nakliye-i Askeriye Komisyonu'ndan bildirildiğine göre Mısırlı Prenses Fatma Hanım'ın kızı ve Miralaylardan Abdulrauf Efendinin halası olan Prenses Emire Hanım, ordu için iki res (baş) hayvan bağışında bulunmuştur⁸²⁸. Gazetelerde bu kişilerin mensup olduğu ailelere vurgu yapılması ilginçtir.

⁸²³ Seferberlik ilanı nedeniyle İstanbul'da bulunan binek ve yük hayvanlarına el konulacağına dair bkz. **Sabâh**, 5 Teşrin-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 8677, s. 3.

⁸²⁴ Balkan Harbi sırasında İstanbul'da bulunan Gazetecilerden George Remond anılarında İstanbul'daki sıkıntısını şu şekilde anlatmaktadır: "Yalnız arabalar biraz azalmıştı çünkü bu sırada hükümet bunlara ve hatta konak arabalarına bile el koymaktaydı. Eğer bir arabacının elinde istisnasına dair kâğıt bulunmazsa derhal atları çözümlüp götürülüyordu. Arabacı da artık arabasını, İçindeki müşteriler de kendisine yardım ederek halkın gülüşmeleri arasında bir tarafa çekip bırakıyordu.", George Remond, **Mağluplarla Beraber (Bir Fransız Gazetecinin Balkan Harbi İzlenimleri)**, Profil Yayınları, İstanbul 2007, s. 15.

⁸²⁵ "At Verenler", **Tanîn**, 9 Teşrin-i evvel 1912(26 Eylül 1328), N. 1465, s. 6.

⁸²⁶ "Hissiyat-ı Vatanperberâne", **Tanîn**, 7 Teşrin-i evvel 1912(24 Eylül 1328), N. 1462, s. 1.

⁸²⁷ **Sabâh**, 24 Teşrin-i evvel 1912(11 Teşrin-i evvel 1328), N. 8297, s. 3.

⁸²⁸ "Onbeşinci Daire-i Belediye'den", **Sabâh**, 9 Teşrin-i evvel 1912(26 Eylül 1328), N. 8681, s. 3; "Harb İanesi Vereceklerle", **Tanîn**, 9 Teşrin-i evvel 1912(26 Eylül 1328), N. 1465, s. 6.

Ordu için gerçekleştirilen hayvan yardımları mutlaka daha fazladır. Toplumun çeşitli kesimlerinden gelen kişiler tarafından da bu tür yardımlar yapılmıştır. Harbiye Nezareti Süvari Dairesinden bildirildiğine göre Rediflikten emekli Fahreddin Paşa tarafından değerleri 3.000 ve 2000 kuruş olan iki re's kadana yardım olarak verilmiştir⁸²⁹. Bu tür yardımda bulunan kişilerden Harbiye Nezareti müteahhitlerinden İskender Bey ile Aksaray'da Arpacı esnafından Pullu Efendi Osmanlı ordusunda kullanılmak üzere birer re's (baş) hayvan bağışında bulunmuşlar⁸³⁰, Birinci Kolordu çadır müteahhitlerinden Hasan Efendi de iki re's hayvanı⁸³¹ ordunun ihtiyacı için bağışlamıştır. Çatalca Vesâit-i Nakliye komisyonunun bildirdiğine göre Büyükçekmece'de bulunan Algurya çiftliğinin sahipleri Necmeddin ve kardeşi, harp ianesi olarak on bin dokuz yüz kuruş değerinde iki araba, sekiz re's öküz ve üç re's bargir'i⁸³² bağışlamışlardır.

Bu tür yardımlar yalnızca İstanbul ve çevresiyle sınırlı kalmamış, ülkenin birçok yerinde bu tür yardımlar gerçekleşmiştir. İaneyi harbiye olarak Kalecik Kazasının Ağraf köyünden Nimetullah Efendizade Ali ve Yazıcıoğlu Abdullah ağalar tarafından birer re's bargir bağışlanmıştır. Yine Uluborlu eşrafından ve Meclis-i İdare Azasından Çerçizade Hacı Ali ve Nuri Efendiler ile Dumancızade Ali Efendi tarafından birer res ester orduya iane olarak bağışlanmıştır⁸³³.

Ordunun ihtiyacı için hayvan toplamada belediyeler de faal olarak hizmet etmişlerdir. Belediyeler bünyesinde oluşturulan Vesait-i Nakliye Komisyonları aracılığıyla bu tür yardımlar ordu emrine iletilebilmiştir. Örnek olması açısından Onyedinci ve Onyedinci Belediye Dairelerinin birlikte yürüttükleri çalışma sonucunda Vesait-i Nakliye Komisyonuna iane olarak verilen hayvanların cins ve sayıları ile yardımda bulunanların isimleri aşağıdaki şekildedir.⁸³⁴

Hediye Edenin İsmi	Cinsi	Araba	Kıymeti
Canbaz Hasan Ağa tarafından	Öküz	1	400
Beykoz Esenceli Köyünden Abdullah Ağa	“	1	200
Beykoz Esenceli Köyünden Ahmed Ağa	“	1	200

⁸²⁹ “İâne-i Harbiye”, **Sabâh**, 13 Teşrîn-i evvel 1912(30 Eylül 1328), N. 8283, s. 3.

⁸³⁰ “İâne-i Harbiye”, **Tanîn**, 9 Teşrîn-i evvel 1912(26 Eylül 1328), N. 1465, s. 4.

⁸³¹ “At ve Ester İhdası”, **Tanîn**, 11 Teşrîn-i evvel 1912(28 Eylül 1328), N. 1467, s. 5.

⁸³² “At ve Ester İhdası”, **Senîn**, 24 Teşrîn-i evvel 1912(13 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1480, s. 4.

⁸³³ “At ve Ester İhdası”, **Tanîn**, 11 Teşrîn-i evvel 1912(28 Eylül 1328), N. 1467, s. 5.

⁸³⁴ “Onyedinci Daire-i Belediyeden”, **Sabâh**, 16 Teşrîn-i evvel 1912(3 Teşrîn-i evvel 1328), N. 8288, s. 3.

Sovanlık'da Halil Ağa	“	1	300
Malatyalı Süleyman Ağa	Öküz (bir çift)	1	3200
Malatyalı Hüseyin Ağa	Öküz (bir çift)	1	3000
Maltepelî Mustafa	Öküz (bir çift)	1	2400
Maltepelî Arabacı Vasil	Öküz (bir çift)	1	2200
Maltepelî Hüseyin	Öküz (bir çift)	1	2200
Maltepelî Yusuf	Öküz (bir çift)	1	2000

Onbeşinci Belediye Dairesinden gelen liste ise şu şekildedir: ⁸³⁵

Kıymeti		
1000	Kanlıca'da Ali Ağa	Bir bargir yük arabası
2400	Çubuk'da Hakkı Bey	Üç Bargir
3000	Beykoz'da Şükrü Ağa	Araba ma' koşum iki bargir
1000	Beylerbeyi'nde Sucu İbrahim Ağa	Bir res bargir
800	Anadolu Hisarı'nda Yeni Mahallede Hacı Kapudan Efendi	Bir bargir
900	Çucuklu'da Ali Ağa	Bir res bargir
500	Üsküdar'da Kapu Ağası'nda Ali Ağa	Bir res bargir

Görüldüğü gibi ordunun hayvan ihtiyacını karşılayabilmek için belediyelerde bünyelerinde bulundurdukları Vesait-i Nakliye Komisyonunca katkıda bulunmuşlardır.

Bu dönemde gazeteler ülkenin birçok yerinden Vesait-i Nakliye Komisyonlarına bağışlanan hayvanların listeleriyle doludur. Bursa Vesait-i Nakliye Komisyonu tarafından gönderilen bir listede Bursa'nın Elmaçukuru köyünden Ali Çavuş beş lira değerinde bir res bargir ve “ismini söylemeyen bir hamiyetperveran”⁸³⁶ tarafından beş lira kıymetinde bargir (beygir), Şehbenderzade Emin Efendinin oğlu Halim Bey tarafından on lira değerinde bargir gibi uzayan listeler⁸³⁷ söz konusudur.

Ordunun hayvan ihtiyacını karşılayabilmek için gerçekleştirilen bazı faaliyetler ise büyük sayılara ulaşmıştır. Kayseri'de 4 Ekim günü düzenlenen miting sonrasında her

⁸³⁵ “Onbeşinci Daire-i Belediyeden”, **Sabâh**, 16 Teşrin-i evvel 1912(3 Teşrin-i evvel 1328), N. 8288, s. 3.

⁸³⁶ “İane-i Harbiye”, **Sabâh**, 18 Teşrin-i evvel 1912(5 Teşrin-i evvel 1328), N. 8292, s. 3.

⁸³⁷ “İane-i Harbiye”, **Sabâh**, 18 Teşrin-i evvel 1912(5 Teşrin-i evvel 1328), N. 8292, s. 3.

köyün ordu için 200 beygir sözü⁸³⁸ vermesi ordunun hayvan ihtiyacının giderilmesi için halkın önemli yardımlarda bulunduğunu göstermektedir.

2.5.3.4. İane Defterleri ve Yapılan Yardımlar

Balkan harbi döneminde yapılan yardımların orduya doğrudan ulaştırılabilmesi için İane defterleri açılmıştır. Bu tür defterler “Balkanlar Muharebesi İane” defterinde olduğu gibi doğrudan Harbiye Nezareti gibi resmi bir kurum tarafından açılabilirdiği gibi, “Donanma Cemiyeti İane Defteri” ve “Hilâl-i Ahmer İane Defteri” gibi sivil toplum kuruluşları tarafından da açılabilmiştir. Bu defterler aracılığıyla ordunun ihtiyaçlarının giderilmesi, Hilâl-i Ahmer’in Hastane ve aşhanelerin masraflarının karşılanmasında kullanılmıştır.

Bu dönemde açılan iane defterleri, yalnızca İstanbul’la kısıtlı kalmamış ülkenin farklı yerlerinde de bu tür defterler açılmış, işlerin koordinasyonunu sağlayabilmek için heyetler teşkil edilmiştir. Tanîn gazetesinde yer alan habere göre İmparatorluğun uzak bir şehri olan Bağdat’ta bir iane defteri açılmış, ianelerin toplanabilmesi için komisyonlar teşkil edilmiştir⁸³⁹.

Bu tür komisyon oluşturma girişimlerinden birisini ise bizzat Maarif Nezareti gerçekleştirmiştir. Maarif Nezaretinde çalışan Memur ve hademelerin isteği neticesinde Nezaret bünyesinde kurulan bu komisyon İstanbul ve taşrada Maarif nezaretine bağlı “bilumum memurin-i maarifle, umum muallimîn ve muallimât ve müteallimîn ve müteallimât tarafından verilecek ianât-ı nakdiye ve ayniyeyi kabul ve merciine teslim etmek vazifesiyle”⁸⁴⁰ mükellef olmak amacıyla kurulmuştur. Kurulan komisyon almış olduğu karar gereğince toplanacak olan ianenin yüzde onunu Hilâl-i Ahmer Cemiyetine yüzde doksanını ise Harbiye Nezaretine verecektir. Komisyon ayrıca toplayacağı iane için bir, beş, yirmi ve yüz kuruşluk makbuzlar bastırmıştır⁸⁴¹. Osmanlı Donanmasını güçlendirmek amacıyla kurulan Donanma Cemiyetine ait iane defteri balkanlarda bir harbin baş göstereceğine dair haberler ortaya çıkınca kısa sürede gazetelerde yer almaya başlamıştır. Muhtemel bir savaş ihtimali beraberinde ordu için iane toplama ihtiyacını da

⁸³⁸ “Kayseri”, **Tanîn**, 6 Teşrîn-i Evvel 1912 (23 Eylül 1328), N. 1462, s. 3.

⁸³⁹ “İane-i Harbiye”, **Tanîn**, 9 Teşrîn-i evvel 1912(26 Eylül 1328), N. 1465, s. 4.

⁸⁴⁰ “Vazife-i Mukaddeseye Davet”, **Tanîn**, 10 Teşrîn-i evvel 1912(27 Eylül 1328), N. 1466, s. 4.

⁸⁴¹ “İane-i Harbiye”, **Sabâh**, 17 Teşrîn-i evvel 1912(4 Teşrîn-i evvel 1328), N. 8289, s. 3.

doğurmuştur. Bu bakımdan ilk kez 7 Ekim itibariyle Donanma Cemiyeti iane listelerinin gazetelerde yer alması ilginçtir⁸⁴². İlk yayınlanan listede daha çok Sultan Ahmet'te cemiyet tarafında açılan sergiden elde edilen gelirlerin listeleri ile cemiyete yapılan bağışların listesi yer almıştır. Ancak Cemiyet kısa süre içerisinde doğrudan harp ianesi toplamak amacıyla bir defter açmıştır. Donanma Cemiyeti Beyoğlu Şubesi'nden verilen bir ılanda, ahalinin son günlerde ortaya çıkan harp tehlikesinden dolayı yardımda bulunmakta olduğu, hükümet birçok mesele ile ilgilenmek zorunda olduğundan, daha önce başlatılmış olan donanma ve tayyare ianelerinden ayrı olarak Beyoğlu'nda Altıncı Belediye Dairesi konağında bulunan Donanma Cemiyeti Merkezi tarafından bir harp ianesi açıldığını duyurulmuştur⁸⁴³.

Donanma Cemiyeti'nin Hanımlar Şubesi de yardım faaliyetleriyle meşgul olmuştur. Donanma Cemiyetinin Hanımlar Şubesi tarafından düzenlenen askerlere elbiselik kumaş ihdası kampanyasına katılanların katılan ve “top – Amerikan” cinsi kumaş bağışlayan kişilerin listesi⁸⁴⁴ gazetelerde yer almıştır. Listede yer alan kişilerin büyük bir çoğunluğunun Ermeni olması ise ilginçtir.

Ancak gerçek anlamda yardımların toplandığı iane defterleri Harbiye Nezaretine ve Hilâl-i Ahmer'e ait defterlerdir. Bu defterlere yapılan yardımları iki farklı açıdan değerlendirmek gerekir. Bunlardan birincisi yani Harbiye Nezareti'ne yapılan yardımlar doğrudan askerin harple ilgili ihtiyaçlarını gidermeye yöneliktir. Hilâl-i Ahmer ianesi ise daha çok cephe gerisiyle ilgilidir.

2.5.3.4.1. Harbiye Nezareti İane Defteri (Balkanlar Harbi İanesi)

Balkan harbinde iane defteri açan merkezlerden birisi de Harbiye Nezareti'dir. Bu iane defterine yapılan destekler sık sık gazete sütunlarına yansıyacak ve yardımda bulunanların isimleri, ne kadar yardımda buldukları belirtilecektir⁸⁴⁵. Henüz Balkan Harbi başlamadan oluşturulan bu deftere toplumun farklı kesimlerinden yardımlar yapılmıştır. Gazetelerde yayınlanan ilk listelerde doğrudan kişisel yardımda bulunan isimler yer aldığı gibi bir köy yada mahalle ahali, medrese talebeleri yada esnaf

⁸⁴²“Donanma İanesi”, **Tanîn**, 7 Teşrîn-i evvel 1912(24 Eylül 1328), N. 1463, s. 5.

⁸⁴³“Harb İanesi Verecekler”, **Tanîn**, 9 Teşrîn-i evvel 1912(26 Eylül 1328), N. 1465, s. 6.

⁸⁴⁴“İanat”, **Cenîn**, 15 Teşrîn-i evvel 1912(2 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1471-43, s. 5.

⁸⁴⁵“Balkanlar Muharebesi İanesi”, **Tanîn**, 7 Teşrîn-i evvel 1912 (24 Eylül 1328), N. 1462, s. 5.

topluluklarının yardımları da yer almıştır. 7 Ekim tarihinde bu deftere yardımda bulunanlar arasında Bedesten Hoca Köyünden Çerkes Hacı Mehmed Efendi, Harbiye Nezareti Beşinci şubesinden emekli olan Arif Efendi, eski Şura-yı Devlet üyelerinden Ziya Bey, Üsküdar Süleyman Ağa mahallesi ahalisinden Mustafa Efendi, Sivas Vilayeti Savcılığında emekli Yaver Efendi gibi kişilerin yanında, Merdiven köyü ahalisi de bulunmaktadır⁸⁴⁶.

Balkan harbi için ianelerin toplanması konusunda bazı sıkıntılar da yaşanmıştır. Bu tür sıkıntıları ortadan kaldırmak amacıyla Harbiye Nezareti tarafından bir beyannâme yayınlanmıştır. Beyannâmede bazı kişilerin şurada burada “İane-i Harbiye” adı altında yardım toplamaya başladığı belirtilmektedir. Bu tür davranışların milli bir heyecandan ileri geldiğinin farkında oldukları, ancak bunun daha sonra suiistimallere de neden olabileceğinden bu tür kişilere iane verilmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca bu tür yardım faaliyetlerinin yardım toplanmasıyla ilgili nizamnameye aykırı olduğu belirtilmiştir. Beyannâmede harp ianesine katkıda bulunmak isteyen kişilerin Harbiye Nezareti Muhasebe Dairesi Beşinci Şubesine başvurmaları istenmiştir. Beyannâmeye Harbiye Nezaretinde Cuma günleri hariç olmak üzere diğer günlerde sabah saat ondan akşam saat beşe kadar yardımların kabul edileceği⁸⁴⁷ duyurulmuştur.

Örnek oluşturması açısından 11 Ekim’de bu deftere yardım yapan kişiler ve yardım miktarları şöyledir⁸⁴⁸.

	Para	Guruş
Vefa’da Şemseddin Min’elkuran Medresesinde talebe-i ulûm efendiler tarafından	32	117
Değirmenci esnaflarından Gazet Usta tarafından		113
Kazasker Hüsnün Efendi Medresesi’nde talebe-i ulum efendileri tarafından	30	99
Fatih’te Çiftebaş Kurşunlu Medresesinde talebe-i ulum efendileri tarafından	8	205
Altıncı Daire-i Belediye Galata merkez memuru ve müstahdimini tarafından		703
Köprülü Mehmed Paşa Medresesi talebe-i ulum efendileri tarafından		280
Suyolcu esnafından Derviş Ağa’nın mahdumu ve kerimleri tarafından	102	24

⁸⁴⁶ “İane-i Harbiye”, **Sabâh**, 7 Teşrin-i evvel 1912 (24 Eylül 1328), N. 8279, s. 5.

⁸⁴⁷ “İane-i Harbiye Vereceklerle”, **Cenîn**, 13 Teşrin-i evvel 1912(30 Eylül 1328), N. 1469-41, s. 5.

⁸⁴⁸ “İane-i Harbiye”, **Sabâh**, 11 Teşrin-i evvel 1912(28 Eylül 1328), N. 8283, s. 3.

Fatih'de Hafız Paşa Mektebi-i İbtidaiyesi efradından Hacı Ahmed Faik Efendi mahdum ve kerimeleri	95	
İkdâm Gazetesi sahib-i imtiyâzı Cavid Bey tarafından	10260	
Sarıyer'de Hürriyet ve İtilaf Şubesi teklifi üzerine Onikinci Daire-i Belediye ahalisi tarafından	4552	26
Sarıyer Hürriyet ve İtilaf Şubesi teklifi üzerine Onikinci Daire-i Belediye ahalisi tarafından defa-i sanien olarak	2049	7
Fatih Kurşunlu Medresesi talebe-i ulum efendileri tarafından	666	36
Resneli merhum Binbaşı İbrahim Efendi mahdumu Zekeriya Efendi tarafından	513	
Çerkes Kazasının Karacalar Karyesinden Arifoğlu Advıye Hanım tarafından	38	
Fatih Bahr-ı Siyah Medresesi talebe-i ulum efendileri tarafından	901	4

Tablodan da anlaşılacağı gibi halkın farklı kesimlerinden kimseler ordu için yardımda bulunmuşlardır. Bunların içerisinde medrese talebeleri, Hürriyet ve İtilaf Fırkası temsilcilerinin teşvikiyle yardımda bulunan belediye çalışanları, aileler, kadınlar hatta İkdâm Gazetesinin sahibi olan Cavid Bey bile bulunmaktadır.

Balkan Harbi hız kazandıkça yardımlar da artmaya devam etmiştir. Gazetelerde yayınlanan listelerden anlaşıldığı kadarıyla toplumun bütün kesimlerinden yardımlar gelmektedir. 20 Ekim tarihinde yayınlanan listede 49 müstakil kişi ya da “Cerrahpaşa’da Hubyar kahvecisi Hacı Efendi’nin kahvesinde gönüllü efradından Nuri Efendi tarafından cem olunan”⁸⁴⁹ gibi birçok kişiden toplanıp iane olarak “Balkanlar Harbi İanesi” defterine gönderilmiş olan yardımlar vardır.

Balkan Harbinin başlamasıyla birlikte cepheden İstanbul’a gelen yaralıların bakımı ve tedavileriyle ilgili yardım çalışmaları başlamıştır. Bu çalışmalar ayrıca nakdi yardımın dışında aynı yardım niteliği taşımaktadır. 21 Ekim tarihinde Sabâh Gazetesinde yer alan bir habere göre “Dersaâdet’e vurûd edecek mecruhin-i guzzât-ı Osmananiyeye (yaralı Osmanlı askerlerine) muktezi malzemenin ianeten tedariki zımında daire-i belediyede teşkil olunan komisyonlar marifetiyle derc edilecek olan bu gibi ianenin Gülhane Seririyât Hastahanesi derûnundaki anbar mahsusuna tevdi edilerek makbuz ahz edilmesi”⁸⁵⁰ vazifesi Harbiye Nezareti tarafından Şehreminliğe bildirilmiştir. Bu vazifenin Daire-i belediye tarafından gerçekleştirileceği söylenmiştir.

⁸⁴⁹ “Balkanlar Harbi İanesi”, **Sabâh**, 20 Teşrîn-i evvel 1912(7 Teşrîn-i evvel 1328), N. 8293, s. 3.

⁸⁵⁰ “İanes’in Mahal-i Tevdii”, **Sabâh**, 21 Teşrîn-i evvel 1912(8 Teşrîn-i evvel 1328), N. 8294, s. 3.

Bu tür yardımlar Balkan Harbi boyunca sık sık gazete sütunlarına yansımaya devam etmiş, Gazetelerde “Harbiye Nezaretinden” ifadesiyle paylaşılmıştır. Balkanlar Harbi İanesine 24 Ekim’de yardımda bulunalar içerisinde Fatih dersiamlarından Seydişehirli Hasan Fehmi Efendi talebeleri, eski Adliye müsteşarı Şükrü Bey, Reji amelesinden Bosnalı Emin bin Ali Efendi, Şile İskelesi Hürriyet ve İtilaf Kulübü gibi 45 kişi yada kurumlar aracılığıyla iane verildiği⁸⁵¹ liste aracılığıyla ilan edilmiştir.

Balkan Harbi İanesi için belli dönemlerde farklı komisyonlar tarafından toplanan ianelerde topluca aktarılmıştır. 26 Ekim’de yayınlanan listede 108 farklı yardım kaydedilmiş, bu yardımların Kızıltoprak İane Komisyonu tarafından toplanarak Balkanlar harbi İanesi olarak gönderildiği Harbiye Nezareti tarafından⁸⁵² belirtilmiştir.

2.5.3.4.2. Hilâl-i Ahmer İanesi

Balkan Harbinde Hilâl-i Ahmer’e yapılan yardımları doğrudan harp alanıyla değil cephe gerisiyle ilişkilendirmek gerekir. Hilâl-i Ahmer bir taraftan cephede savaşan askerlerin tedavisi gibi meselelerle ilgilenmek için hastaneler kurarken, diğer taraftan muhacirlerin ihtiyaçlarını gidermek gibi vazifeleri üstlenmek zorunda kalmıştır. Bu bakımdan Hilâl-i Ahmer’e yapılan yardımlar, daha çok savaşın arka planında yaşanan sıkıntıları gidermek için kullanılmıştır.

Harb ihtimalinin ortaya çıkışı Hilâl-i Ahmer Cemiyetini harekete geçirmiş, bir taraftan kurulacak hastaneler için aynı yardım talebinde bulunurken, diğer taraftan cemiyete gelen yardımlarında listelerini yayınlamaya başlamıştır. 14 Ekim itibarıyla Cenin Gazetesinde çıkan listeye göre yardım yapanlar içerisinde, Rusyalı Talebe Cemiyeti adına Ahmed Hamdi Bey aracılığıyla 262 lira 51 kuruş, Fuad Bey’den taahhüden 100 kuruş, Şadiye Sultandan 100 kuruş, Haseki Hastanesi sertabibi Nureddin Bey’den 100 kuruş, Kurukahveci Osman Efendizade Mevdet Osman Hanım 200 kuruş, Matmazel Jojof 50 lira 43 kuruş yardımda bulunmuştur. Aynı listede toplam 23 kişi yada kişilerden yapılan yardımlar yer almaktadır⁸⁵³.

⁸⁵¹ “Balkanlar Harbi İanesi”, **Sabâh**, 24 Teşrîn-i evvel 1912(11 Teşrîn-i evvel 1328), N. 8297, s. 3.

⁸⁵² “Balkanlar Harbi İanesi”, **Sabâh**, 26 Teşrîn-i evvel 1912(13 Teşrîn-i evvel 1328), N. 8299, s. 3.

⁸⁵³ “Hilâl-i Ahmer”, **Cenin**, 14 Teşrîn-i evvel 1912(1 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1470-42, s. 5.

Hilâl-i Ahmer'e yardım toplayanlar içerisinde farklı dinlerin temsilcileri de yer almıştır. Hahambaşı ile Ayandan Bahur Efendilerin öncülüğünde Hahamhanede bir heyet oluşturulmuş, bu heyet tarafından Hilâl-i Ahmer için yardım toplanmıştır. Sabâh gazetesinde yer alan habere göre bu heyetin topladığı yardımlardan ilki ve yardımda bulunanlar şöyledir: Hahambaşı 5 Lira, Ayan-ı Kiramdan Bahur Efendi 20 lira, Tüccardan Vitali Efendi 25 lira, Ancelo Levantin Mösyö Bangesi 20 lira, Banker Toledo Efendi 20 lira, Tüccardan Jak Efendi 20 lira⁸⁵⁴.

Hilâl-i Ahmer Kadınlar Merkezi de yardımların toplanmasında önemli vazifeler görmüştür. Özellikle kadınlardan para yardımlarının alınmasında etkin rol üstlenmişlerdir. Sabâh Gazetesi'nin 13 Ekim tarihli sayısında yer alan bir listede; "Muavenet-i nakdiyede bulunan hanım ve beyefendiler – Osmanlı Hilâl-i Ahmer Kadınlar Merkezinden" başlığı altında yapılan yardımların listesi verilmiştir. Bu listede Göz Tabibi Şakir Ahmed Bey'in haremi, Ayastefanos'ta bir toplantı sırasında orada bulunanların Ayastefanos şubesine takdim ettikleri, eski Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'in haremi gibi kişi ya da topluluklar tarafından yapılan yardımların miktarları lira ve kuruş cinsinden verilmiştir⁸⁵⁵. Hilâl-i Ahmer Kadınlar merkezi ayrıca Balkan Harbi boyunca ordunun çamaşır ihtiyacının karşılanması için çalışmıştır. Bu dönemde Kadınlar Merkezi yalnızca ordudaki askerler için 70 bin çamaşır dikmiştir⁸⁵⁶.

Hilâl-i Ahmer'e yardımlar gazetelerde sık sık yer bulmuştur. İstanbul dışında da gerçekleştirilen faaliyetler neticesinde Hilâl-i Ahmer ianesi olarak gönderilmiştir. Örnek olması açısından, Adapazarı'ndan asker sevkiyatı esnasında dört gayrimüslim köyünden 800 kuruş Hilâl-i Ahmer ianesi toplanmıştır. Gazetede yer alan habere göre, Yunan tebaasından Karamiç Mihail isimli otuz senedir Osmanlılar sayesinde büyük bir servete kavuşmuş olan zengin bir kişi tarafından bir Osmanlı lirası yardım yapılmıştır. Adapazarı'nın diğer köylerinde de müslim ve gayrimüslim köylüler tarafından iane toplanarak Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkezine gönderilmiştir⁸⁵⁷.

⁸⁵⁴ "Hilâl-i Ahmer", **Sabâh**, 24 Teşrin-i evvel 1912(11 Teşrin-i evvel 1328), N. 8297, s. 3.

⁸⁵⁵ "Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Mekezinden:", **Sabâh**, 13 Teşrin-i evvel 1912(30 Eylül 1328), N. 8285, s. 3.

⁸⁵⁶ **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Harb-i Hazırda Faaliyeti**, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmani Şirketi, İstanbul, s. 12.

⁸⁵⁷ "İbraz-ı Hamiyet", **Cenîn**, 20 Teşrin-i evvel 1912(7 Teşrin-i evvel 1328), N. 1476-48, s. 4.

Hilâl-i Ahmer'e Balkan Harbi münasebetiyle yurtdışından yardımlar da gelmiştir. Balkan Harbi münasebetiyle Balkan devletlerine karşı ciddi tepki gösteren Müslümanların, harp nedeniyle yardımlarda bulunmalarını da normal karşılamak gerekir. Pretoria (Güney Afrikada bir şehir) İslam Cemaati Hilâl-i Ahmer Cemiyetine telgrafla ve milli banka kanalıyla 550 İngiliz lirası havale etmişlerdir⁸⁵⁸.

Yine Balkan harbi dönemde Delhi'de Hindistan Müslümanları tarafından 1000 İngiliz lirası yardımda bulunulmuştur⁸⁵⁹. Balkan harbinin başlaması nedeniyle Bosna – Hersek'te Hilâl-i Ahmer'e bağlı komisyonlar teşkil edilerek yardım faaliyetlerinde bulunulmuştur⁸⁶⁰. Rusya Müslümanları da yardım faaliyetlerine katılmışlardır. Kırım'da çıkan Tercüman Gazetesi heyeti tarafından Hilâl-i Ahmer ianesi olarak toplanan 18 ruble Rusya elçiliği aracılığıyla Hilâl-i Ahmer'e iletilmiştir⁸⁶¹.

1912 yılında Hilâl-i Ahmer'e gönderilen dış yardımlarda en büyük pay Hindistan Müslümanlarına aittir. Bu dönemde Hindistan Müslümanları toplamda 157.044 Osmanlı lirası yardımda bulunmuştur. Bu dönemde Rusya Müslümanları, Cezayir, Kıbrıs, Tunus, Girit, Bingazi, Romanya Müslümanları, Afrika Müslümanları, Bosna – Hersek gibi bölgelerden yardımlar gelmiştir⁸⁶².

Hilâl-i Ahmer halktan topladığı yardımlar sayesinde Balkan Harbi döneminde birçok hastane açmış bu hastaneler aracılığıyla hasta ve yaralı askerlerin tedavilerini sağlamıştır. Balkan harbi nedeniyle Edirne, Selanik, İşkodra, Ispartakale, Üsküp, Kadırga, Hadımköy, Ayastefanos, Çanakkale, Taşkışla, Gelibolu, Muhacirin ve Dârü'l-fünûn hastanelerini kurmuş ve faaliyet göstermiştir⁸⁶³.

1912 yılı itibariyle Merkez-i umumide toplanan iane miktarı 16.023 Osmanlı lirasını bulmuştur. Ayrıca Hanımlar merkezi tarafından 6.014 lira iane toplanmıştır. İstanbul dışında en büyük yardım toplanan merkez Konya olmuştur. Konya'da toplam 5.123 lira, Trabzon'da 3894 lira, İzmir'de 3.579 lira, Sivas'ta 3.556, Ma'mûretü'l-azîz'de 3.310 lira toplanmıştır. Yardım toplanan merkezler arasında Halep, Musul, Adana, Kudüs,

⁸⁵⁸ "Pretoria", **Sabâh**, 11 Teşrin-i evvel 1912(28 Eylül 1328), N. 8283, s. 3.

⁸⁵⁹ **KA** (Kızılay Arşivi), d. (Dosya) 551/9.

⁸⁶⁰ **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi**, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmani Şirketi, İstanbul, s. 284.

⁸⁶¹ **KA**, d. 98/77.

⁸⁶² **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Salnamesi**, Amedi Matbaası, İstanbul 1340.

⁸⁶³ **KA**, d. 292/1.1.

Beyrut, Hüdavendigâr, Erzurum, Ankara, Diyarbakır, İzmir, Basra, Bağdat, Hicaz gibi merkezler vardır. Listede yardım miktarlarının oldukça düşük kaldığı yerler ise genelde Balkan şehirleri olmuştur. Listeye göre bir liralık yardımla son sırada Kosova yer almaktadır⁸⁶⁴. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında Balkan harbinin başlamasıyla birlikte bu şehirlerin önce savaş alanı haline gelmesi, daha sonra ise işgal edilmesi gelmektedir.

2.6. Örgütlü Kamuoyu ve Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti

2.6.1. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Çalışmaları

I. Balkan Savaşı'nda Osmanlı Ordularının peş peşe aldığı ağır yenilgilerin şokunun yaşandığı, Osmanlı'nın payitahtı İstanbul'un işgal edilmekle burun buruna geldiği günlerde, Osmanlı Aydınları arasında milli bir cemiyetin kurulması için harekete geçilmiştir. Milli bir cemiyetin meydana getirilmesi fikri, isminden de anlaşılacağı gibi her türlü fikir ayrılığı ve farklılıktan münezze, bütün Osmanlıları kapsayacak bir yapıyı gerekli kılmaktadır. Nitekim bu cemiyet Balkan Harbi'nin kaybında önemli saiklerden birisi olan fırkacılık çatışmalarının dışında⁸⁶⁵ fırkalar üstü bir teşekkül olarak 1 Şubat 1913⁸⁶⁶'de kurulmuştur.

Müdâfaa-i Milliye Cemiyetini Balkan Savaşları açısından özel kılan, en azından bu dönem için diğer cemiyetlerden bambaşka bir yer tutmasıyla ilgilidir. Evet, bu cemiyet Balkan Savaşları başladığında yoktur. Ancak kurulduktan sonra Osmanlı efkâr-ı umumisinin merkezi haline gelmiştir. Balkan Savaşları esnasında İstanbul'da savaş muhabirliği yapan Rusya Tatarlarından Fatih Kerîmî, cemiyetin Balkan Savaşları açısından nasıl bir anlam ifade ettiğini ortaya koymaktadır. Kerîmî, 4 Şubat 1912'de Balkan Savaşlarının yeniden alevlendiği günlerde halkın durumunu ve Müdâfaa-i Milliye'yi şu

⁸⁶⁴ **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Salnamesi**, s. 311.

⁸⁶⁵ Cemiyet Nizâmnamesi'nin 3. Maddesinde, "Müdâfa-i Milliye Cemiyeti politika ve fırka hissiyatından âzâdedir" denilmektedir. Bkz. **Müdâfa-i Milliye Cemiyeti Nizâmname-i Esâsisi**, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, Dersâdet 1330, s.3. Nizamname için bkz. Ek:11.

⁸⁶⁶ Cemiyetin kuruluş tarihi ile ilgili tartışmalar söz konusudur. Biz burada Cemiyet Nizâmnamesini esas aldık. **Müdâfa-i Milliye Cemiyeti Nizâmname-i Esâsisi**, s. 3; Cemiyet'in kuruluş tarihini Fatih Kerîmî, Cemiyet'in 18 Ocak olarak vermektedir. Bkz. Kerîmî, **age**, s. 202-203; Tunaya, Cemiyet'in Trablusgarp Savaşı nedeniyle kurulmuş olan Müzâheret-i Milliye Cemiyeti'nin amacı değiştirilerek dönüştürülmüş şekli olduğunu söyler. Bkz. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, C.1**, s. 293-294; Cemiyet hakkında en önemli çalışmayı yapmış olan Polat eserinde Müdâfaa-i Milliye Cemiyetinin kuruluş tarihi ile ilgili değerlendirmelerde bulunmaktadır. Polat'ta cemiyetin resmi kuruluş tarihi olarak 19 Kanun-ı sâni 1328 yani 1 Şubat 1912 kabul eder. Ancak Cemiyetin resmi kuruluşundan önce de faaliyette olduğuna dair emareler olduğunu ifade etmektedir. Cemiyet'in kuruluş tarihi ile ilgili değerlendirme için bkz. Nazım Hikmet Polat, **Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 17-23.

şekilde anlatmaktadır: “Savaşın yeniden başlamasını alt ve orta sınıfın çok istediğini, lakin yukarı sınıf halkın bundan çekindiğini, vatan için daha büyük tehlikeler getireceğini düşündüğümü önceki mektuplarımda yazmıştım. Savaşın başlamasıyla birlikte bu yukarı sınıf dediğimiz kısım da umumun fikrine katıldı. Şimdi herkes sonuna kadar savaşmak fikrinde, herkes elinden geldiği kadar hükümete yardım ediyor. Bütün aydınlar, gece gündüz Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti’nde çalışıyorlar. Vatanı kurtarmak, milli namusu korumak için her türlü tedbire teşebbüs ediyorlar. Herkes elinden geldiği kadar savaş için yardımda bulunuyor. Gönüllü ve fedai olarak yazılanların da haddi hesabı yok. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti’nin binası önünde sabahtan akşama kadar fedai ve gönüllü yazılmak için gelen genç yiğitler toplanıp sıra bekliyorlar. Bundan başka, kadınların harekete geçmesi de halkı çok galeyana getirdi. Ana ve bacılarda görülen galeyana birçok kimseyi fedakârlığa sevk etti. Talebeler mekteplerini bırakıp gönüllü yazılıyorlar. Babaları veya mektep idaresi izin vermediğinden gönüllü kabul edilmezler diye kendileri kaçarak savaş meydanına gidiyorlar.”⁸⁶⁷ Kerîmî’nin ifadelerinden de anlaşılacağı gibi, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti kurulduktan sonra, Osmanlı Aydınının, gönüllülerinin, kadınların kısacası Osmanlı Devleti’nin menfaatini güdenlerin merkezi haline gelmiştir.

2.6.2. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti’nin Kurulmasına Yönelik Çalışmalar

Balkan Harbinde Osmanlı Ordusunun ağır yenilgiler aldığı günlerde, milleti harekete geçirecek, yardımlar toplayacak hatta cephede savaşacak olanları tanzim edecek bir milli cemiyetin kurulması düşüncesi ortaya çıkmıştır. Müdâfaa-i Milliye adında bir teşekkülün oluşturulmasına yönelik tespit edebildiğimiz ilk haber “Müdâfaa-i Milliye”⁸⁶⁸ başlığı altında Renin gazetesinde yayınlanan, Ahmed Cevad’ın imzalı mektubudur. Ahmed Cevad Mektubunda, İstanbul’un tehlike altında olmasından dolayı alınabilecek tedbirleri dile getirirken, İstanbul ve çevresinin korunabilmesi için “Müdâfaa-i Milliye” adında bir ordunun oluşturulması gerektiğinden bahsetmektedir. Bu orduyu oluşturabilmek için ise basının, “erbâb-ı fikr ve kalem” sahibi kişilerin gayretiyle büyük bir miting tertip edilmesi istenmektedir. Kurulması planlanan orduya katılımın artırılabilmesi için Osmanlı Şehzadelerinin de bu mitinglerde hazır bulunması gerektiğini söyler⁸⁶⁹. Aslında bu düşünce, Osmanlı Devletinin beklenmeyen bir şekilde yenilgiye uğraması sonrasında en

⁸⁶⁷ Bkz. Fatih Kerîmî, **İstanbul Mektupları**, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, s. 234.

⁸⁶⁸ Bkz. **Renîn**, 7 Teşrîn-i sanî 1912 (25 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1494, s. 4;

⁸⁶⁹ **Renîn**, 7 Teşrîn-i sanî 1912 (25 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1494, s. 4.

azından kamuoyu tarafından halkı bizzat mücadelenin içine katma düşüncesinin bir yansıması olarak görülmektedir.

Ordunun hezimetinin açık bir şekilde ortaya çıktığı ve barış görüşmelerini başladığı bir döneme karşılık gelen 8 Kasım 1912’de önemli gazetelerin tamamında “Müdâfaa-i Milliye” başlıklı yazılar yayınlanmıştır⁸⁷⁰. Hatta bu olayı satırlarına taşıyan Sebîlürreşad, “İstanbul matbuâtının ekseriyet-i azîmesi birkaç günden beri ‘Müdâfaa-i Milliye’ teşkilatından bahs etmekte oldukları cihetiyle bu husus taşralarda dahi büyük bir havâhiş uyandırmış ve böyle bir teşkilâtın vukûunda şehrimiz ve civârı kasibân ve kurrâdan dahi pek çok kimselerin nakden ve bedenen heman bu emr-i azîme iştirak edecekleri görülmekte bulunmuştur.”⁸⁷¹ diyerek böyle bir cemiyetin faydalı olacağı ve halkın destek vereceğini bildirmektedir. Ayrıca aynı yazının devamında Anadolu Sesleri gazetesinde çıkan “Müdâfaa-i Milliye” ile ilgili bir yazı iktibas edilmiştir⁸⁷². Yazının en göze çarpan özelliği, Padişahın da Avrupa Kralları gibi bizzat böyle bir teşekkülü oluşturmaya davet edilmesidir.

8 Kasım’da Tanîn gazetesinde “Müdâfaa-i Milliye” başlığıyla çıkan yazıda Balkan Devletleri ile barış yapmak için görüşmeler yapan hükümete şiddetle karşı çıkılarak, “vatanın namus ve şânını son katrei cânımızı isâr edinceye kadar müdâfaa etmek hususunda bugün ileri yürümek için ...Çatalca’ya bile yaklaşmaktan korkan düşmanı bu millet tırnaklarıyla parçalamak için kollarındaki bütün kuvveti, damarlarındaki son damla kanı feda etmekten çekinmeyecektir.” diyerek uyarı yapılmaktadır. Aynı yazıda Times gibi gazetelerin Türklerle ilgili kaleme aldığı aşağılayıcı yazıları onların yüzüne çarpmazsak Türk ve Osmanlı olmak bize haram olsun denilmektedir. Yazı şöyle tamamlanmaktadır: “Ey gardaşlar, bugün bir zamanlar bütün Fransa’yı dizetmiş, cûş ve hurûşa getirmiş olan bir nida ile bizde bağıryoruz: Vatan tehlikededir!.. Vatan tehlikede iken, ey Osman’ın oğulları, şu güzel vatan düşman çizmeleri altında ezilirken hiçbirinizin, oturmaya, rahat etmeye hakkı yoktur. Vatan tehlikede iken hiç kimsenin yaşamaya hakkı olamaz! Anlıyor musunuz, vatan tehlikede iken hiç kimse yaşamak hakkına haiz

⁸⁷⁰ Bu tarihte Osmanlı basınında aynı başlıklı yazıların yayınlanması konusunda herhangi bir kaynağa ulaşamadık. Ancak İttihad ve Terakki’nin yönetimi ele geçirdiği bir dönemde, İttihatçıların tasarrufuyla kamuoyu hazırlanmak istenmiş olmalıdır. Nitekim bu dönem İttihatçılama iktidarı ele geçirmiş olması bu kanaati desteklemektedir.

⁸⁷¹ “İlk Kazmayı Padişâhımız Urmalı – Müdâfa-i Milliye Mes’alesi”, **Şebîlürreşad**, 1 Teşrin-i sâni 1328 (5 Zilhicce 1330), Aded 219-37, s. 210.

⁸⁷² Anadolu Sesleri gazetesinde çıkan ve Sebîlürreşad’da iktibas edilen yazı için bkz. Polat, **age**, s. 19-21.

değildir.”⁸⁷³ Bu yazıdan da anlaşıldığına göre Tanîn gazetesi halkı bizzat savunmaya çağırıyordu. Aynı gün Sabâh Gazetesinde yayınlanan “Müdâfaa-i Milliye – Evlâd-ı Vatana”⁸⁷⁴, ve İkdâm’da yayınlanan “Vazîfe Başına”⁸⁷⁵ başlıklı yazılarda da, Tanîn gazetesinde olduğu gibi, vatanın tehlikede olduğu halkın vazife başına koşması gerektiğine dair yazılar çıkmıştır.

Gazetelerin milleti, vatani Müdâfaa vazifesine çağırdığı o günlerde, yine gazete haberlerinde böyle bir teşebbüsün ancak Padişah tarafından gerçekleştirilebileceği vurgusu yapılmıştır. Avrupa Krallarının böyle bir milli teşekkül kurulacağında “ilk kazmayı uran”⁸⁷⁶ olduğu belirtilerek padişah da vazifeye çağırılmıştır.

2.6.3. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti’nin Kurulması

Kamuoyunun Müdâfaa-i Milliye konusunda bu şekilde hazırlandığı bir dönemde 31 Ocak 1913 itibariyle İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi tarafından yayınlanan bir beyannâme yansıyacaktır. Bu beyannâmeden de anlaşıldığına göre Cemiyet’in teşekkülü İttihad ve Terakki’nin uhdesinde gerçekleşmiştir. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti’nin kurulacağına dair doğrudan ilk haber niteliği taşıyan ve aynı zamanda bir çağrı olan beyannâme 31 Ocak 1913’de İstanbul gazetelerinde “Müdâfaa-i Milliye”⁸⁷⁷ başlığı altında yayınlanmıştır. İttihad ve Terakki Cemiyet-i Merkez-i Umûmisi tarafından

⁸⁷³ Barış görüşmelerinin biran evvel sona erdirilmesi ve savaşın devam etmesinin gerekliliğini dile getiren yazıda ilk vazifenin ise subaylara düştüğü şöyle belirtilmiştir: “Tekrar ediyoruz: İlk vazife henüz orduda bir vazîfe-i faâliyeti deruhde etmemiş mütekâid vesair zabitlerimize tertib ediyor. Onlar bir araya gelsinler, hükümete müracaât etsinler, bir kısmı ordunun boşluklarını doldurmaya koşarken diğer kısmı bir taraftan talimlerle uğraşsın, bir taraftan askerinin vazifesini teshil etmek üzere hıdmet-i ibtidâiye’de bulunmak için akın akın hükümetin göstereceği işlere sarılsınlar.” Yazının tamamı için bkz. “Müdâfaa-i Milliye”, **Tânîn**, 8 Teşrîn-i sanî 1912 (26 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1495, s. 3.

⁸⁷⁴ “Osmanlılar! Osmanlılar!, Osmanlılar! Vatan tehlikededir; azîm-i tehlikededir. Hamiyet, hamiyet, hamiyet. Biz vazîfemizi ifâ edelim; o zaman Cenâb-ı Hakkın himâye-i ribâniyesine mazhar oluruz.” Yazının tamamı için bkz. “Müdâfaa-i Milliye - Evlâd-ı Vatana”, **Sabâh**, 8 Teşrîn-i sanî 1912 (26 Teşrîn-i evvel 1328), N. 8311, s. 1.

⁸⁷⁵ “Şu felâket zamânda her müslümanın, her Osmanlının yapması farz olan bir takım vazîfeleri vardır. Bunların başlıcası kemal-i sükûn ve sükûtle İslâmiyeti ve Osmanlılığı düşmekte olduğu felâketden tahlîse çalışmaktır.” Yazının tamamı için bkz. “Vazîfe Başına”, **İkdâm**, 8 Teşrîn-i sanî 1912 (26 Teşrîn-i evvel 1328), N. 5646, s. 1.

⁸⁷⁶ “Avrupa’da bir müessese-i âliyenin vaz’ı esnâsında hazır bulunan kralların, imparatorların ilk temessül yerinin kazmasını kendi elleriyle vurdukları daimâ görülür. Sevgili Halîfemizin kumandan-ı Â’zâm Efendimiz hazretlerinin dahi bütün vatanın müdâfaa, hayat ve menfaâtına taalluk eden şu mes’elede tesis edilecek hutut-ı mudâfaa istihkâmâtının ilk kazması yed-i mueyyed-i humâyunla vurulduğu günün haftasına kalmaz” Yazının tamamı için bkz. “İlk Kazmayı Padişâhımız Urmalı – Müdâfa-i Milliye Mes’alesi”, **Şebîlürreşad**, 1 Teşrîn-i sanî 1328 (5 Zilhicce 1330), Aded 219-37, s. 210; Polat, **age**, s. 20-21.

⁸⁷⁷ Bu haber aslında millete bir hitâbedir. Zaten hemen al-tında İttihad ve Terakki’nin beyannâmesi yer alacaktır. Bkz. “Müdâfaa-i Milliye”, **Sabâh**, 31 Kânûn-ı sanî 1913 (18 Kânûn-ı sanî 1328), N. 8395, s. 1; “Müdâfaa-i Milliye”, **Tânîn**, 31 Kânûn-ı sanî 1913 (18 Kânûn-ı sanî 1328), N. 1497, s. 3; “Müdâfaa-i Milliye”, **İkdâm**, 31 Kânûn-ı sanî 1913 (18 Kânûn-ı sanî 1328), N. 5699.

bir davet niteliği taşıyan ve “Müdâfaa-i Milliye” ve “Beyannâme” bölümlerinden oluşan davette, “Hükümet-i sâbikanın takib ettiği köhne ve atıl siyâsetin tesiriyle yavaş yavaş uyutulan, yavaş yavaş vatanla alâkası kat’ edilmek istenilen hayât-ı milliye bugün uyanıyor.” denilerek, bir taraftan eski iktidara gönderme yapılırken, diğer taraftan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti’nin kuruluşundaki asıl gâyenin, milletin uyanışına vesile olmak olduğunu belirtmektedir. Aynı başlıklı kısımda, İttihad ve Terakki Cemiyeti halka, “Geçen ve ihtimal ki gelecek olan harbin millet-i Osmâniye’ye karşı olduğunu artık halk anlıyor. Anlıyoruz ki yapılan muharebe sırf millet muhârebesidir; ve millet istediği bu harbde namus-ı millisini, şeref-i târihiyesini bizzat kendisi müdâfaa edeceğini idrak ediyor, ve bunun içindir ki bir Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti tesis ederek siyahi kırmızı ve sıcak kanlarıyla yıkmak istiyor. İşte millet de uyanan bu yeni ateş gayret ve hamiyetin mahsûlü olan hükümet-i cedîde bir Müdâfaa-i Milliye hükümetidir. Bu Müdâfaa-i Milliye hükümetin vazifesi ise herşeyden evvel namus-ı milliye kurtarmak ve bunu yapmak için de bittabi bütün milletin zaid kuvvetlerini kudsi ve şanlı bir bayrak altında, Müdâfaa-i Milliye bayrağı altında toplamak olacaktır. İşte bu maksadla ve İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umûmisi’nin teşebbüsü ile bir Müdâfaa-i Milliye heyeti teşkil ediyor”⁸⁷⁸ ifadeleriyle Cemiyet’in hangi amaçla teşkil edildiği açıklanmıştır. Beyannâmede üzerinde durulan en önemli vurgulardan birisi Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti’ne karşı açtığı savaşın, doğrudan millete karşı açılmış bir savaş olduğudur. Bu nedenle millet “milli namusunu” bizzat kendisi korumak mecburiyetindedir. Ayrıca beyannâmede temelde Balkan Savaşında alınan beklenmedik yenilginin karşısında, İttihad ve Terakki; halkı, milli namusunu, şerefli tarihini ve bizzat kendini korumaya davet etmektedir. Edirne’yi, Adaları ve bu meyanda milletin namusunu⁸⁷⁹ kurtaracak olan bizzat milletin kendisidir. Çağrı toplumun herhangi bir kesimine değil, bütün Osmanlılara yapılmıştır.

İttihad ve Terakkinin çağrısının Beyannâme bölümünde ise Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti için yapılacak olan toplantıda görüşülecek meseleler sıralanmıştır. Buna göre yardım toplanması, hastaneler inşa edilmesi, gönüllü alayları teşkili, halkın bilinçlendirilmesi için heyetler teşkili, bu maksatlar çerçevesinde çalışacak olan heyetleri düzenlemek, koordine etmek ve kontrol etmek maksadıyla on bir kişilik bir Heyet-i Faâle

⁸⁷⁸ Müdâfaa-i Milliye”, **Sabâh**, 31 Kânûn-ı sâni 1913 (18 Kânûn-ı sâni 1328), N. 8395, s. 1; “Müdâfaa-i Milliye”, **Tanîn**, 31 Kânûn-ı sâni 1913 (18 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1497, s. 3; “Müdâfaa-i Milliye”, **İkdâm**, 31 Kânûn-ı sâni 1913 (18 Kânûn-ı sâni 1328), N. 5699, s. 3. .

⁸⁷⁹ Müdâfaa-i Milliye”, **Sabâh**, 31 Kânûn-ı sâni 1913 (18 Kânûn-ı sâni 1328), N. 8395, s. 1; “Müdâfaa-i Milliye”, **Tanîn**, 31 Kânûn-ı sâni 1913 (18 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1497, s. 3; “Müdâfaa-i Milliye”, **İkdâm**, 31 Kânûn-ı sâni 1913 (18 Kânûn-ı sâni 1328), N. 5699, s. 3. .

oluşturulması, taşra teşkilatlarının kurulması ve alınan kararların basın ve ajanslarda duyurulması⁸⁸⁰ görüşülecek meseleleri oluşturmaktadır.

Cemiyetin firkacılık taassubundan uzak milli bir cemiyet olarak teşkil edilmeye çalışıldığının en önemli delillerinden birisi, beyannâmesini İttihad ve Terakkinin kaleme almasına rağmen İttihad ve Terakki muhaliflerinin de gazeteler aracılığıyla toplantıya çağrılmasıdır. Toplantı Prens Sebahaddin Bey, Damat Ferid Paşa ve Ayan azasından Fuad Bey'in gözetiminde, Şerif Cafer Paşa, Talat Bey, Doktor Esad Paşa'dan müteşekkil bir heyet tarafından gerçekleştirilmiştir⁸⁸¹. İkdâm gazetesinde ise bizzat Talat ve Mithat Beylerden oluşan bir komisyonun, Prens Sebahaddin, Lütfi Fikri diğer kısım zevatı davet etmek için ikametlerine kadar⁸⁸² gittikleri belirtilmektedir.

2.6.3.1. Cemiyet'in Kuruluşu

Cemiyet bir gün sonra Dârü'l-fünûn konferans salonunda, 1 Şubat 1913'de yapılan toplantı neticesinde kurulmuştur. Toplantıyı tertip eden heyet adına açılış konuşmasını Talat Bey yapmıştır. Talat Bey konuşmasında hâzîrûna katılımlarından dolayı teşekkür etmiştir. Yapılan görüşmeleri yöneten Fuad Paşa alkışlar arasında makam-ı riyasete geçmiş ve müzakerata başlanmıştır. Paşa, konuşmasında Müdâfaa-i Milliye Cemiyetinin siyasetle alakasının olmadığını, bütün Osmanlıların vatana karşı borçlu olduklarını belirterek, sorumluluklarını yerine getirmeye davet maksadıyla kurulduğunu ifade etmiştir. Söz alan diğer kişiler de bunu benzer konuşmalar yapmışlardır⁸⁸³.

⁸⁸⁰ Bahse konu olan maddeler: "1 - İane derci, hastahâneler tesisi, gönüllü alayları teşkili, halkın tenvir-i efkârı. 2 - Hususat-ı müzakerenin temini zımmında ayrı ayrı yedişer zat'dan mürekkeb heyetler teşkili. 3 - Bu heyetlerin mesâisini tevcih ve tanzim ve tedkik ve icab-ı hâle tevfiğ için on bir zat'dan mürekkeb bir heyet-i faâle teşkili. 4 - Vilâyetde lâzîmenin tesisi ve teşkiline karar verilmesi. 5 - Mukarrerât-ı mütehazenin matbuat ve ajanslarla neşr ve ilanı." Bkz. "Ruznâme-i Müâkerât, **Tanîn**, 31 Kânûn-ı sâni 1913 (18 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1497, s. 3.

⁸⁸¹ "Dâvet", **Tanîn**, 31 Kânûn-ı sâni 1913 (18 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1497, s. 3.

⁸⁸² "Beyannâme", **İkdâm**, 31 Kânûn-ı sâni 1913 (18 Kânûn-ı sâni 1328), N. 5699, s. 3.

⁸⁸³ Dârü'l-fünûn konferans salonunda gerçekleştirilen görüşmelerle ilgili incelediğimiz gazeteler içerisinde en ayrıntılı bilgi vereni Tasvîr-i Efkâr Gazetesidir. Bkz. "Müdâfaa-i Milliye Hey'eti Dârü'l-fünûn Konferans Salonunda", **Tavir-i Efkâr**, 1 Şubat 1913 (19 Kânûn-ı sâni 1328), N. 8396, s. 2. Aynı konu ile ilgili ayrıca bkz. "Müdâfaa-i Milliye", **Sabâh**, 1 Şubat 1913 (19 Kânûn-ı sâni 1328), N. 8396, s. 3.; Gerçekleştirilen toplantıya katılan Fatih Kerîmî, o gün gerçekleşen toplantıyı şu şekilde aktarmaktadır: "Mudafaa-i Milliye" cemiyeti teşkili için büyük bir toplantı yapıldı. Toplantıda her sınıftan birkaç bin kişi vardı. Toplantıyı sabık dâhiliye nazırı Talat Bey açarak maksadım beyan etti. Ardından Mareşal Fuat Paşa ve Şerif Ali Haydar Bey reis seçildiler." Bkz. Kerîmî, **age**, s. 203.

Yapılan müzakereler neticesinde Cemiyet'in işlerini yürütmek için oluşturulan Hey'et-i Fa'âle'nin Reisliğine Şerif Ali Haydar Efendi, yardımcılıklarına ise Müşir Fuad Paşa ve Eski Nafia Nazırlarından Hulusi Efendi getirilmiştir. Aynı gün kurulan komisyonlar ve üyeleri şu şekildedir:

Hey'et-i Fa'âle A'zaları: Şeyh Abdülkadir Efendi, Reşid Akif Paşa, Prens Sebahaddin Bey (kabulüne mevkûfen), Edirne Mebusu Talat Bey, Kastamonu Mebusu Necmeddin, Beylerbeyi, Şeyh Seyyid Said Efendi, Enver Bey'in Babası Hacı Ahmed Bey, Şeyh Abdülaziz Çavuş Efendi, Mithat Paşazade Ali Haydar Bey, Lütfi Fikri Bey (kabulüne mevkûfen), Reşid Bey, Fuad Bey, Aydın Mebusu Abdullah Bey, Mubus İsmail Hakkı Efendi, Doktor Esad Paşa, Sinop Mebusu Hüseyin Fehmi, Selanik eski valisi Hüseyin Kazım Bey, Yenikapı Mevlevihânesi Postnişini Abdülbaki Efendi, Sümbül Efendi Dergâhı Postnişini Kutbeddin Efendi, Beyrut eski valisi Hâzım Bey, Ayan'dan Aristidi Paşa, Liman riyasetinden emekli Mustafa Bey, İstanbul Mebusu Petrus Halacyan Efendi, Erzurum mebusu Varteks Efendi, Rasathane Müdürü Fatin Bey, Kemal Bey, Dava Vekilleri Cemiyeti Reisi Celal Bey, Arif Bey, Selanik Mebusu Karasu Efendi, Şark şimendiferleri Müşaviri Yakub Hamanon Efendi.

Hastahâneler Komisyonu: Doktor Hakkı Şinasi, Donanma Cemiyeti Reisi Yağcızade Şefik Bey, Bursa Ayanı Rıza Bey, Rıza Paşazade Ahmed Bey, Eczacı Hacı Hamdi Bey, Eczacı Nüzhet Bey, Doktor Nazmi Bey, Doktor Adalyan Efendi.

Îâne-i Nakdiye Komisyonu: Tüccardan İlyas Bey, Osmanlı Bankası azasından Hamdi Bey, Seyyid Şeyh Salih Efendi, Şeyh Abdülaziz Çavuş Efendi, Tüccardan Hacı Hüseyin Efendi, Hadika-i Meşvered Müdürü Abdi Bey, Tüccardan Karataşzâde Macid Efendi, Tüccardan Vitali Kamhi Efendi, Tüccardan İperanosyon Efendi.

Tenvir-i Efkâr Heyeti: Cenab Şehabeddin Bey, Ömer Naci Bey, Hüseyin Cahid Bey, Diran Kelekyan Efendi, İkdâm Gazetesi sahibi Ahmed Cevdet Bey, İfham Gazetesi Başyazarı Ahmed Ferid Bey, Sebîlü'r-reşâd Başyazarı Mehmed Akif Bey, Muharri-i Arabdan Şeyh'ül Maruf Safi Efendi, Tırnovalı Mehmed Efendi, Beyrut eski valisi Hazım Bey, Recaizade Ekrem Bey, Şeyh Abdülaziz Çavuş, Ahmed Rasim bey, Cavid Bey, Abdullah Efendi, Bizantiyon Gazetesi sahibi Pozant Keçiyan Efendi, Yusuf Akçura

Efendi, Ahmed Ağayef Efendi, Yunus Nadi Bey, Türk Şairi Mehmed Emin Bey, Hüseyin Said Bey, Aka Gündüz, İkdâm Gazetesi Müdürü Nurullah Bey.

Gönüllü Alayları Teşkili Heyeti: Ayandan Müşir Fuad Paşa, Lazistan Mebusu Çürüksulu Ahmed Paşa, Kütahya Mebusu Said Bey, Edirne Mebusu Faik Bey, Meclis-i Maliye komisyonundan emekli Cemil Paşa, Ahmed Bey, Nemlizade Tahsin Paşa, Gümölcine eski mutasarrıfı Rıza Bey, Bedirhan Paşazade Bedirhan Bey.⁸⁸⁴

Oluşturulan komisyonlardan anlaşıldığı kadarıyla Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, geniş katımlı, dünya görüşleri, siyasi fikirleri, meslekleri hatta dinleri bile birbirinden farklı o günlerin Osmanlı toplumunun birçok önemli simasını bünyesinde toplamış bir cemiyet olarak ortaya çıkmıştır. Aslında Cemiyetin kuruluş aşamasında özellikle vurgulanan, siyasetin ve her türlü fırka taassubunun dışında milli bir karakter taşıması ve Balkan yenilgisinin zor şartları içerisinde milleti Müdâfaa amacının saiklerine uygun bir karaktere sahip olmasıdır.

Ethem Nejat, cemiyetin kuruluşunu değerlendirdiği yazısında, “Müdâfaa-i Milliye” cemiyetinden bahisle, “bu vatan hakkaten böyle bir teşebbüse muhtaçtır, Bunun için işe ne kadar çabuk başlamak mümkünse o kadar çabuk başlamalıdır. Esasen vatanın halâsına hadim üç ayaktan birini askerlik ve askerliğin bir cüz-ü mühîmini de Müdâfaa-i Milliye teşkil eder.”⁸⁸⁵ demektedir.

2.6.3.2. Cemiyet’in Kuruluş Amacı

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Osmanlı Devleti’nin zor günlerinde kurulmuştur. Doğal olarak böyle bir cemiyetin kuruluşundaki amaçları da bu zor şartlar altında

⁸⁸⁴ Oluşturulan heyetlerde bulunan kişilerin isimlerini vermemizin nedeni, farklı fikir ve dünya görüşlerine sahip, ancak devrin siyasi ve içtimai hayatında önemli kişileri ortaya koyabilmek içindir. Heyetleri oluşturan kişilerin listeleri için bkz. “Müdâfaa-i Milliye”, **Sabâh**, 1 Şubat 1913 (19 Kânûn-ı sâni 1328), N. 8396, s. 3; Cemiyetin kurulması üzerine oluşturulan komisyonlardaki isimler Polat’ın verdiği komisyon listeleriyle farklılık arz etmektedir. Polat Cemiyet’in Merkez-i Umumî Heyet-i Fa’ale üyelerinin sık sık değiştiği ifade etmektedir. Değişiklikler için bkz. Polat, **age**, s. 26-28; Polat’ın eserinde ilk oluşturulan heyet listesi ile ilgili bir bilgi verilmemiştir. Ancak Tasvîr-i Efkâr gazetesinde verilen listeye benzerlik arz etmektedir. Bkz. “Müdâfaa-i Milliye Hey’eti Dârü’l-fünûn Konferans Salonunda”, **Tavir-i Efkâr**, 1 Şubat 1913 (19 Kânûn-ı sâni 1328), N. 604, s. 2.

⁸⁸⁵ Ethem Nejat, “Müdâfaa-i Milliye ve Terbiye”, **Tavir-i Efkâr**, 1 Şubat 1913 (19 Kânûn-ı sâni 1328), N. 604, s. 3.

irdelemek gerekir⁸⁸⁶. Cemiyet'in kuruluş amacını Fatih Kerîmî, savaş için yardım toplamak, hastaneler açmak, gönüllü birlikleri oluşturmak ve halkı aydınlatmak olarak ifade eder⁸⁸⁷. Cemiyet kurulduktan yaklaşık bir yıl sonra basılan Nizamnamesinin birinci⁸⁸⁸ ve ikinci maddeleri Cemiyetin kuruluş amacını ortaya koymaktadır. Birinci maddeye göre Cemiyet'in kuruluş amacı şu şekildedir: “İşbu cemiyet memalik-i mütemeddine-i sâirede olduğu gibi terbiye-i milliye ve sıhhat-i umûmiyeye ihtimâm ile milletin seviye-i fikriye ve faaliyet-i hayâtiyesini inkişaf ve takviye ettirecek ve bütün milleti hayat-ı mesâiye alıştırarak ve led'el hâce meydan-ı harbe koşabilecek kuvveti, idmanı, inşirâhı verecek esbâb-ı terbiyeyi tehiye ve te'min etmek ve âlâm ve mesâib-i harbin teskinine muavenet ve milletin refah ve saâdet-i haline alâ-kadar-il-imkan gayret eylemeye mükellefdir.”⁸⁸⁹. Birinci maddeden de anlaşılacağı gibi cemiyet ortaya çıkma sebebinin ve o dönemin şartlarının gereğine göre kurulmuştur. Balkan Harbi devam etmektedir ve Osmanlı Devleti cephelerde ağır kayıplara uğramıştır. O halde bütün milleti ortak bir gayede, vatanın savunmasında birleştirmek gerekmektedir⁸⁹⁰. Nizamnamenin birinci maddesinde “harbe koşabilecek kuvveti, idmanı, inşirâhı verecek” ifadesini bu bakımdan değerlendirmek gerekir.

Cemiyet Nizamnamesinin ikinci maddesi yine kuruluş amacına uygundur. Cemiyet'in her türlü muamelat ve içtihat'ında kanun ve nizama göre hareket edeceği, kesinlikle hükümet faaliyetlerine karışmayacağı⁸⁹¹ ifade edilmektedir. Gerçekten de

⁸⁸⁶ Sabâh Gazetesinde çıkan bir haberde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlar şu şekilde ifade edilmektedir: “Tarîh-i Osmanî üç asra karîb müddetden beri, dahilî, haricî birçok felaketler karşısında bulundu. İsyanlar, idaresizlikler, harici ihtiraslar onu sarstı, zedeledi. Fakat hiçbir zaman tehlike bu günkü kadar müdhiş, bugünkü kadar bariz değil idi.”, “Müdâfaa-i Milliye”, **Sabâh**, 2 Şubat 1913 (20 Kânûn-ı sâni 1328), N.8397, s. 2.

⁸⁸⁷ “Savaşın yeniden başlaması sebebiyle cemiyet yardım toplamak, hastaneler açmak, gönüllü fırkaları teşkil etmek ve halkı aydınlatmak için çalışacak. Bu işler için komiteler oluşturuldu ve bu komitelerin çalışmalarını düzenlemek için ayrıca bir heyet seçildi. Bu gibi komiteler vilayetlerde de oluşturulacaktır.” Bkz. Kerîmî, **age**, s. 202.

⁸⁸⁸ Polat Cemiyet nizamnamesinden yola çıkarak cemiyetle ilgili bir yorum yapmanın doğru olmayacağı kanaatinde. Eserinde, “Bir derneğin asıl faaliyet sahasının, nizamnamesinde belirtilmiş olacağı muhakkaktır. Ancak çoğu zaman şartlar, şahıs ve kuruluşların bütün amaçlarını gerçekleştirmesine engel olur. İlgili bahiste anlatılacağı üzere Müdâfaa-i Milliye Cemiyetinin ‘Mümaresat-ı Bedeniye ve Askeriye Heyetleri’nin durumu aynı ihtimali ihtar etmektedir. Bundan ötürü, cemiyetin nizamnamesinden hareketle hüküm vermenin yanlış olacağı kanaatindeyiz.” demektedir. Bkz. Polat, **age**, s. 43.

⁸⁸⁹ Cemiyet nizamnamesinde geçen birinci madde için bkz. **Müdâfa-i Milliye Cemiyeti Nizâmname-i Esâsisi**, s. 3.

⁸⁹⁰ Feroz Ahmed, cemiyetin asli amacının şartlar ne olursa olsun orduya yardım etmek olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Feroz Ahmad, “Jön Türkler Dönemi'nde Savaş ve Toplum 1908-1918”, **Tarih ve Toplum**, C.11, S. 64, Nisan 1989, s.49.

⁸⁹¹ “Cemiyet ve her gûna muâmelât ve icraâtında kavânin ve nizâmat-ı devlete tamâmiyle riâyet etmekle ve umûr-ı hükûmete kat'ıyyen müdâhale eylememekle mükellefdir.”. **Müdâfa-i Milliye Cemiyeti Nizâmname-i Esâsisi**, s. 3.

kuruluş çalışmalarında dahi siyasetin dışında kalacağı açıkça ifade edilmiştir. Ayrıca Cemiyet doğrudan millet ve vatanın Müdâfaa-ı için kurulmuştur; doğal olarak devlet nizamına riayet etme prensibini benimsemesi doğaldır.

2.6.3.3. Cemiyete Devlet Desteği

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti kuruluşundan itibaren devlet makamları tarafından da desteklenmiştir. Bu destek bir taraftan dini makamlardan gelirken, diğer taraftan diğer kurumlardan da gelmiştir.

Cemiyetin kurulmasından hemen sonra gazetelerde, 2 Şubat 1913’de Şeyhülislamlik makamından bütün vilayet ve livalara gönderilen telgrafta doğrudan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti’ne bir destekmiş gibi görünmese de, Cemiyetin henüz yeni kurulduğu bir dönemde emellerine uygun böyle bir beyannâmenin yayınlanması manidardır⁸⁹². Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi tebliğinde, “Muhârip bulunduğumuz devletlerin müzâkerat-ı sulhiye esasında dermeyan eyledikleri şerâit maazallâhu teâla din ve vatanımızı muhâzarâta ilgâ edecek derecede olmakla inyet-i ilâhiyeye mustenîden reddedilmiştir. Her tarafta bütün ahali-i İslâmiye ve millet-i Osmâniye için yekdiğerleriyle hemdest-i seniyyeye muzâheret ve muâvenet farz-ı ayn mertebesine vasıl olduğunun ahâliye suret-i munasibede tefhimi ve ulema sulehâdan Sure-i Feth ve Buhâri ve Şifa-i şerif salavat u münciye ve saire ed’iye-i müessire tilavetine muvâzebet ve mülhakâta bu yolda vesâyâ ifasına gayret edilmesi matlubdur.”⁸⁹³ demektedir. Şeyhülislamlik makamından gönderilen böyle bir yazı şüphesiz vilayetlerde ve livalarda duyurulmuş, Müslüman halk üzerinde oldukça etkili olmuştur. Bu beyannâme yayımlandıktan üç gün sonra Şeyhülislam tarafından yeni bir beyannâme yayınlanmıştır. Tanîn Gazetesinin böyle bir beyannâme

⁸⁹² Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi’nin kaleme aldığı yazıyı değerlendirirken bir taraftan yeni kurulmuş olan Müdâfaa-i Milliye cemiyetini desteklemek düşüncesi akla gelirken, diğer taraftan İttihad ve Terakki’nin yönetimi ele geçirdiği bir dönemde -ki İttihatçılar barıştan yana değillerdi- muharebenin başlayacağı kanaatine sahip olarak halkı mücadeleye teşvik etmek için mi böyle bir yazıyı kaleme aldığı düşünülmesi gereken bir meseledir. Kanaatimiz odur ki iki saikde etkili olmuştur. Bu beyannâmenin kaleme alınışından birkaç gün sonra savaş yeniden başlayacaktır. Bkz. “Muhârebe Başladı”, **Haberdâr**, 4 Şubat 1913 (22 Kânûn-ı sâni 1328), N. 675-165, s. 1; Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti hakkında en önemli çalışmayı yapan Polat, Şeyhülislam’ın Müdâfaa-i Milliye Cemiyetini desteklemek amacıyla böyle bir yazıyı kaleme aldığını söylemektedir. Bkz. Polat, *age*, 39-40.

⁸⁹³ “Müdâfaa-i Milliye - Makam-ı Meşihatın Tebliğatı” **Tanîn**, 3 Şubat 1913 (21 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1500, s. 4; “Müdâfaa-i Milliye - Makam-ı Meşihatın Tamîmi”, **İkdâm**, 3 Şubat 1913 (21 Kânûn-ı sâni 1328), N. 5729, s. 3; Polat, *age*, s.39.

yayınladığı için kutladığı⁸⁹⁴ Mehmed Esad Efendi, memleket savaş halindeyken, Rumeli’de Müslümanlara zulüm edilirken bir kısım zevatın kahvehanelerde vakit geçirdiğine bu tür davranışlarda bulunmanın şer’an caiz olmadığına değinmiştir. Beyannâmenin devamında “Zât-ı akdes hazret-i Hilâfetpenâhî geceyi gündüze katarak bu yolda izâl-i mesâiden hâlî kalmadıkları cihetle bizim de evâmirü’l-hayâyâ intisâlen ve evâirü’l-âlîye iktifâten vazîfe-i dinîye ve vataniyemizi hüsn-i ifâyâ i’tinâ ve ândan sonra ‘men indallâh’mevûd olan nusret ve muzafferiyet-i azîmenin zuhuru tecelli-i âsârına intizâr etmekliğimiz iktizâ eyler vemâ en nasru’l emîn indallâh.”⁸⁹⁵ ifadelerini kullanan Mehmed Esad Efendi, Halife gibi çalışanlara Allah’ın vaadini yerine getireceğini bildirmiştir.

Bir devlet kurumu tarafından gerçek anlamda verilen ilk destek ise, 4 Şubat 1913’de Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti hakkında İstanbul Belediyesinden gönderilen taktırirdir. Vatan’ın tehlikede olduğu vurgusunun yapıldığı taktir’de, “Vatanın Bugün maruz olduğu tehlike-i azîme ma’lumdur. Evlad ve ayâlini terk ederek müdâfaa-i vatana koşan yüzbinlerce Osmanlılar düşman karşısında bulunuyor. Asker bu sûretle vazîfe-i vataniyesini ifâ ederken umum memleketde müdâfaa-i namus ve vatan için uhdelerine düşen hıdmeti ifâyâ musâraat eylemeleri vâcib-i hamiyetdendir. Düşmanlarda görülen kuvvet aralarındaki mübâyenât ve itilâfı terk ederek husule getirdikleri ittifak ve ittihâd olduğundan şübhe yoktur. Bugün Osmanlılarda beyinlerinde bu suretle kav’i bir ittihâd ve ittifak husûle getirerek el birliğiyle çalışacak olurlar ise hasımlarına karşı vatanlarını ve namus-ı millilerini pek güzel Müdâfaa ve muhafaza edecekleri şübheden azâdedir. İşte bu maksad-ı mühimi husûle getirmek üzere bir Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti teşekkül etmiştir...”⁸⁹⁶ denilerek Cemiyet’in kuruluş amacı ifade edilmiştir. Devamında Cemiyetin, ianat ve gönüllü toplama gibi vazifelere başladığı, bu vazifeleri yerine getirebilmesi için ise bütün Osmanlıların Müdâfaa-i Milliye cemiyetine destek vermesi gerektiği belirtilmiştir.

Bu tür desteklerin en önemli örneklerinden birisi ise Müdâfaa-i Milliye’nin posta ve telgraf işleriyle ilgili bütün işlemlerinin ücretsiz olarak gerçekleştirilmesi kararının

⁸⁹⁴ Tanîn Gazetesi’nin “Böyle bir beyannâmeyi neşr etdiğinden dolayı Şey’ülislâm efendi hazretlerine kemâl-i harâretle teşekkür ederiz. Halifemize karşı söyleyeceğimiz sözde bu beyannâme-i ahkâm-ı sâibesine tamamen riayet temenni etmekden ibârettdir.” Bkz. “Tanîn”, **Tanîn**, 6 Şubat 1913 (25 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1500, s. 3.

⁸⁹⁵ “Beyannâme-i Meşihatpenâhî”, **Tanîn**, 6 Şubat 1913 (25 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1500, s. 3.

⁸⁹⁶ İstanbul Şehremanetinden gönderilen taktir için bkz. “Müdâfaa-i Milliye Teşkilâtı Hakkında”, **Sabâh**, 4 Şubat 1913 (22 Kânûn-ı sâni 1328), N. 8396, s. 2.

alınmasıdır. Sadrazam Mahmud Şevket Paşa, Maliye Nazırı Rıfat Bey ile ve Posta ve Telgraf ve Telefon Nazırı Oskan Efendi'nin imzasıyla kabul edilen geçici kanuna göre, Cemiyet'in merkez ve şubeleri için ücret alınmayacaktır⁸⁹⁷. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ortaya çıktığı şartlar içerisinde doğrudan devleti destekler.

2.6.3.4. Cemiyet'in Faaliyetleri

Cemiyet kurulduktan hemen sonra faaliyetlerine başlamıştır. Hatta Cemiyetin kurulduğu gün oluşturulan komisyonlara, amaçlanan çalışmaların gerçekleştirilebilmesi için bir gün sonra Donanma Cemiyetinde toplanması⁸⁹⁸ çağrısı yapılmıştır. Bir gün sonra gerçekleştirilen müzakereler neticesince cemiyetin gerçekleştireceği faaliyetlerin içeriği de belirlenmiştir.

Oluşturulan heyetlerin ilk toplantısı 1 Şubat 1913'de Donanma Cemiyetinde gerçekleşmiştir. Cemiyetin idare heyeti durumundaki Heyet-i Fa'ale'ye bu toplantıda Şerif Ali Haydar Bey başkanlık yapmıştır. Heyetin ilk gerçekleştirdiği iş, cemiyetin nizamnamesini tanzim etmek ve bir idare heyeti oluşturmak olmuştur. Ayrıca resmi makamlar da çekilen telgraflarla durumdan haberdar edilmiştir. Ayrıca Heyet-i Fa'ale'nin çalışmalarını koordine etmek için idare heyeti oluşturulmuştur. Oluşturulan idare heyetinin başına Eski Nafia nazırlarından Hulusi Bey, yardımcılığına, Eski Siverek Mebusu İsmail Hakkı Bey getirilmiştir. İdare heyetinin üyeleri ise Doktor Esad Bey, Baro Heyeti Reisi Celal Arif Bey, Eski Liman Reisi Hayrullah Mustafa, Midhadpaşazade Ali Haydar Midhad Mevlevi Şeyhi Abdülbaki Efendi Heyetin beylerden oluşmuştur⁸⁹⁹. Heyet-i Faale Cemiyet'in bundan sonraki çalışmalarında koordinasyonu sağlayacaktır.

Heyet-i Faale'nin ilk yaptığı işlerden birisi Balkan Harbi'nin devam ettiği günlerde Osmanlı Devletine karşı Batı kamuoyunda oluşan olumsuz imaja rağmen yabancı gazeteciler içerisinde Osmanlı Devletinin mazlum ve haklı olduğunu savunan Piyer Loti'ye telgraf göndermek olmuştur. Piyer Loti'ye gönderilen telgrafta Osmanlılar, bilhassa İslamlara karşı yapılan mezalimlere Avrupa'da herkesin sessiz kalmasına rağmen

⁸⁹⁷ Polat, bu geçici kanunun ancak 13 Haziran 1914'de Mehmed Halim Paşa döneminde kanunlaştığını söyler. Devlet'in Cemiyete olan tutumuyla ilgili bkz. Polat, age, s. 39-42;

⁸⁹⁸ Müdâfaa-i Milliye heyet-i faâle ve i'ane ve gönüllü alayları teşkil ve tenvîr efkârı heyetlerine intihâb olunan a'zâyı kirâmın bugün bâ-delzuhuûr saat birde Bâb-ı âlicaddesindeki Donanma Cemiyeti merkezine teşrifleri rica olunur." Bkz. **Sabâh**, 1 Şubat 1913 (19 Kânûn-ı sâni 1328), N. 8396, s. 3; Donanma Cemiyeti komisyonlarının çalışmaları için bkz. Ek: 12-13.

⁸⁹⁹ "Müdâfaa-i Milliye", **Tanîn**, 2 Şubat 1913 (20 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1499, s. 4.

“kemâl-i adl ve cesâretle”⁹⁰⁰ Piyer Loti’nin dile getirmesinden dolayı böyle bir telgrafın çekildiği belirtilmektedir.

Cemiyet’in faaliyetleri basında ilk günden itibaren geniş yer bulmuştur. Balkan harbi için îâne(yardım) toplamak ve Orduya gönüllü olarak katılımı sağlamak için bir taraftan basın harekete geçirilmiş, diğer taraftan konferanslar, camilerde verilen vaazlar ile cemiyet çeşitli faaliyetler göstermiştir.

2.6.3.5. İâne Heyeti

Müdâfaa-i Milliye Cemiyetinin en önemli heyetlerinden birisini, İâne heyeti oluşturmuştur. Heyet gerçekleştirdiği ilk toplantıda, toplanacak olan yardımların nasıl kullanılacağı ile ilgili karar almıştır. Bu karara göre toplanan îâneler iki şekilde değerlendirilecektir. Bunların bir kısmı doğrudan harp dolayısıyla orduya aktarılacak, diğer bir kısmı ise devlet tahviline yatırılacaktır. Maliye Nezareti ile yapılan görüşme neticesinde bu tahvillerin altın para, yüz on ve elli beş kuruşluk miktarlarda tedavüle çıkarılması kararlaştırılmıştır. Çıkarılacak olan tahvillerin yıllık faiz getirisi yüzde beş olacaktır.

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti’nin kuruluşu toplum nezdinde derin bir etki bırakmıştır. Bunun en önemli göstergelerinden birisi ilk Dârü’l-fünûnda yapılan toplantının bir gün sonrasında gazetelerde yer alan iane haberleridir. Donanma Cemiyetinde, heyetlerin toplandığı gün İâne Heyeti de ilk yardımlarını almaya başlamıştır. Gerçi yardımları gerçekleştiren kişilerin Müdâfaa-i Milliye Cemiyetinin kuruluşunda da yer alan kişilerden oluşması yardımların bir bakıma halkın dikkatini çekmek maksadıyla yapıldığını düşündürse de, en azından heyetin faaliyetlerinin başlangıcı olması bakımından önemlidir. İlk gün Donanma Cemiyetinde yapılan toplantı sonrasında, Rusûmat Müdüriyeti Müfettişlerinden Behcet Bey 6480 kuruş, eski Selanik Valisi Hüseyin Kazım Bey 5400 kuruş, Bidâyet mahkemesi üyelerinden Avni Bey ise 1080 kuruş yardımda

⁹⁰⁰ Gönderilen tegrâfın metni şu şekildedir: “ Tedkik etmek istemediğimiz esbâb dolayısıyla bütün Avrupa bu bedbaht memleketimize karşı vâz’ bir husumet-i adâvet vaziyetinde bulunduğu bir zamanda aliyyeleri hak ve adalet ve Osmanlıların müdâfaasını deruhde eylediğinizden dolayı müntedâr-ı leffimizi beyân, Osmanlı milletinin teşekkürât-ı sâmiyânesini kabul etmenizi isitiham ederiz – Osmanlı Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti” Bkz. “Müdâfaa-i Milliye - Piyer Loti’ye Telgraf”, **Sabâh**, 3 Şubat 1913 (21 Kânûn-ı sâni 1328), N.8397, s. 3.

bulunmuşlardır⁹⁰¹. Bu yardımlar cemiyet hesabına ilk ianeler olması bakımından önemlidir.

Aynı gün Tanîn gazetesinde yer alan bir haberde Trabzon'da bulunan memurların da yardım yapmak amacıyla harekete geçtikleri görülmektedir. Trabzon Vilayeti merkezinde bulunan memurlar, şayet savaş yeniden başlarsa bir aylık maaşlarından iane olması şartıyla vazgeçeceklerini belirtmektedir. Trabzon esnafı da bir yıllık vergileri tutarında ianatta bulunmayı vaat etmektedir⁹⁰².

Cemiyet'in kuruluşundan üç gün sonra artık gazete sütunlarında yardım yapanların listeleri yayınlanmaya başlamıştır. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kuruluşundan hemen sonra böyle bir durumun ortaya çıkması cemiyete olan teveccühün bir göstergesi olması bakımından dikkat çekicidir. Sabâh Gazetesinin 3 Şubat 1913 tarihli sayısında "Galeyân-ı Hamiyet"⁹⁰³ başlıklı haberde gazeteye gelen telgraflardan bahsedilmektedir. Kastamonu'dan çekilen bir telgrafta, Vilayet merkezinde bulunan memur, eşraf, amele ve muteberân'dan oluşan bir kalabalık Hükümet binasına giderek Kastamonu Valisi ile görüşmüş, memurlar ianât olarak birer aylıklarından vazgeçeceklerini, diğer kişiler ise imkânları ölçüsünde ülkenin içinde bulunduğu şartlardan dolayı yardımda bulunacaklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine verilecek yardımlar ve orduya katılmak isteyen gönüllüler için iki komisyon teşkil edilmiştir. Yardım toplama faaliyetleri ülkenin her yerinde baş göstermiştir. Van'dan gelen bir telgrafta da İstanbul'daki gelişmelerle ilgili kendilerine haberler ulaştığı, bunun hemen sonrasında, bölgenin ileri gelenlerinin durumdan haberdar edildiği bildirilmekte, din ve millet için her türlü fedakârlığa hazır olduklarını belirtmektedirler. Aynı gün İane Komisyonu tarafından yayınlanan bir bildiriye Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne yardım etmek isteyenlerin Donanma Cemiyetinde bulunan İane heyetine başvurabilecekleri belirtiliyordu. Ayrıca aynı bildiriye yardımda bulunacak olan kişilerin bunu makbuz karşılığı gerçekleştirilmesi konusunda uyarılıyordu⁹⁰⁴.

Aslında bu tür uyarıların haksız yere yapılmadığı kısa süre sonra ortaya çıkacaktır. Polat'ın aktardığına göre "İstismara çok müsait olan bu konu, cemiyet hakkında hayli

⁹⁰¹ "İane Heyeti Mukarreratı", **Tanîn**, 2 Şubat 1913 (20 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1499, s. 4.

⁹⁰² "İânât-ı Hamiyetmendân", **Tanîn**, 2 Şubat 1913 (20 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1499, s. 4.

⁹⁰³ "Galeyân-ı Hamiyet", **Sabâh**, 3 Şubat 1913 (21 Kânûn-ı sâni 1328), N. 8397, s. 3.

⁹⁰⁴ "Müdâfaa-i Milliye'ye teberruatda bulunacak olanlar dokuzdan dört buçuğa kadar Bâb-ı Âl'i civarında kain Donanma-i Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti Merkez-i umumisine müraacatla tevrruatını makbuz mukabili eylemeleri Müdâfaaa-i Milliye Cemiyeti idaresi riyasetinden bildirilmiştir." Bkz. "İane Verecekler", **Sabâh**, 3 Şubat 1913 (21 Kânûn-ı sâni 1328), N. 8397, s. 3.

dedikodulara sebep olmuştur. Kuruluşunun ilk günlerinde cemiyet, toplanan paraların miktarını, hatta kimlerden alındığını, gazeteler vasıtasıyla halka açıklar. Bunun yardıma teşvik edici tarafı yanında, muhtemel dedikodulara meydan vermemek maksadıyla yapıldığı da ortadadır. Bazı kötü niyetli kimselerin türediği haber alınınca cemiyet bir açıklama yaparak, iane toplayacak kimselere fotoğrafı ve mühürlü resmi belge vereceğini şubelerin ve yardımda bulunacakların dikkatine arz eder. Bulunan bir başka tedbir de biletsiz iane toplanmaması kararıdır. Bütün bu tedbirlere rağmen, zihinleri bulandırmak isteyen merkezler, aleyhte neşriyat yaparlar. Avrupa basınında, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin halktan zorla para topladığı yolunda haberler çıkar. İkdâm gazetesi de bu neşriyat-ı —bilhassa Reicht Post gazetesinin konuyla ilgili haberlerini etkisiz kılmak maksadıyla, “Avrupa Matbuatında Yanlış ve Haksız Neşriyat” başlıklı bir yazı yayımlar.”⁹⁰⁵

Cemiyet'in zorla para topladığı ve Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti fırka asabiyetinden uzak, siyaset dışı bir çizgi izlediğini ne kadar ifade ederse etsin, iane meselesinde bile bu türden sorunların yaşandığı söylenebilir. Mahmut Şevket Paşa'nın hatıratında şu ifadeler buna örnek verilebilir. “Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ikinci reisi Hulusi Bey geldi. Müfrit İttihatçı olan Dâhiliye ve Maarif Nazırlarını değiştirirsem, halktan daha çok iane toplanmasının mümkün olduğunu söyledi. Zira İttihatçıları sevmeyenler, para vermek istemiyorlarmış.”⁹⁰⁶ Oysa bütün bir milleti birleştirmek iddiasıyla ortaya çıkan bir cemiyetin iane toplama meselesi firkacılığa kurban verilebiliyordu.

Bu tür sorunlara rağmen Cemiyetin kuruluşundan itibaren yardımlar giderek artmıştır. Mesela Tasvîr-i Efkâr'da “Konya Vilâyetindeki Tehâhürât-ı Ulviye” başlığıyla verilen haberde, Konya ahalisi tarafından 500 bin lira yardım toplandığı bildirilmektedir⁹⁰⁷.

Bazı durumlarda devlet kurumları da Müdâfaa-i milliye cemiyeti adına iane toplamışlardır. Üsküdar Belediyesinde teşkil edilen Müdâfaa-i Milliye İane komisyonu, Ayazma, Mirahor, Sinanpaşa, Salacak mahallesi Müdâfaa-i Milliye heyet-i Nisaniyesi

⁹⁰⁵ Bahse konu olan yazılar ilgili bakınız, Polat, **age**, s. 4a5-48.

⁹⁰⁶ **Sadrâzam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, Arba Yayınları, İstanbul 1988, s. 90.

⁹⁰⁷ Müdâfaa-i Milliye – Konya Vilâyetindeki Tehâhürât-ı Ulviye”, **Tasvîr-i Efkâr**, 12 Şubat (28 Kânûn-ı sâni 1328), N. 666, s. 4.

tarafından Salacak Camiinde mevlid-i şerif okutulmuş ve ardından 838 kuruş nakdi ve ordunun ihtiyacı olan⁹⁰⁸ aynı yardımlar toplamışlardır.

Cemiyet nakdi yardımların yanında bazen aynı yardımlara da başvuruyordu. 8 Şubat 1913'de İane heyeti halkı yardıma çağırılmış ve doğrudan istenen ürünlerin isimlerini sıralamıştır. Buna göre altı santimetre arzında ve yirmi santimetre zevalinde, kapaklı teneke kutu, bulgur, tarhana, kesme makoronya, kuskus, gaz tenekeleri derununda pekmez, zeytin ve her türlü konserve, tütün ve sigara⁹⁰⁹ ile ayrıca ihtiyacı giderecek her türlü eşyayı yardım olarak kabul edecekleri söyleniyordu.

Cemiyetin yardım faaliyetlerine katılanlardan biriside devrin Padişahı V. Mehmed Reşad'dı. Tanîn Gazetesinde yer alan bir haberde Padişah kendi adına 1500, Kadınefendi adına da 500 lira olmak üzere toplam 2000 lira yardımda bulunmuştu⁹¹⁰.

2.6.3.6. Gönüllü Alaylar Teşkili Heyeti

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Nizamnamesinde de belirtildiği şekilde orduya yardım amacıyla kurulmuştur. Bu yardım nakdi yardım olabileceği gibi, doğrudan insan ihtiyacı gidermeye yönelik yardım olarak da düşünülebilir. Nitekim cemiyetin kurulması için gerçekleştirilen ilk toplantıda en önemli meselelerden birisi gönüllü alaylarının teşkili meselesi olmuştur. İlk gün gerçekleştirilen görüşmeler esnasında Talat Bey, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye ile bu konunun müzakere edilmesi gerektiğini ve gönüllü alaylarının ona göre teşkilinin uygun olacağını⁹¹¹ belirtmiştir.

Heyet kuruluşunun hemen sonrasında faaliyetlerine başlamıştır. 3 Şubat 1913'de Sabâh gazetesinin Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti sütununda İstanbul'da bulunan Manastırlılardan bir gönüllü alayının oluşturulması için çağrı yapılmıştır. Aynı sayıda

⁹⁰⁸ “Üsküdar Daire-i Belediye Riyaseti Müdâfaa-i Milliye Komisyonundan”, **Sabâh**, 22 Şubat 1913 (9 Şubat 1328), N. 8417, s. 3.

⁹⁰⁹ **Tasvîr-i Efkar**, 6 Şubat (22 Kânûn-ı sâni 1328), N. 666, s. 4.

⁹¹⁰ “Müdâfaa-i Milliye – İane-i Padişâhî”, **Tanîn**, 2 Şubat 1913 (20 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1499, s. 3.

⁹¹¹ “Müdâfaa-i Milliye Hey'eti Dârü'l-fünûn Konferans Salonunda”, **Tavîr-i Efkar**, 1 Şubat 1913 (19 Kânûn-ı sâni 1328), N. 604, s. 2.

Babanzade Aziz imzasıyla yayınlanan bir davette, İstanbul'da bulunan Kürtler⁹¹² Müdâfaa-i Milliye tarafından oluşturulacak gönüllü alaylarına davet edilmiştir.

Cemiyetin bu türden faaliyetleri kısa sürede karşılık görmüş, gönüllü alayları oluşturularak cepheye sevk edilmiştir. Ahmet Tetik'in verdiği bilgiye göre, Cemiyetten Harbiye Nezaretine gönderilen 7 Şubat 1913 tarihli yazıda, gönüllü olarak harbe katılmak için başvuruda bulunanlardan kayıt altına alınan gönüllü sayısının 756'ya ulaştığı bunların 522'sinin Teşkilat-ı Mahsusa ile mahal-i aidine, kalan 234'ünün de depo taburlarına gönderildiği bilgisi verilmiştir.⁹¹³

2.6.3.7. Heyet-i Tenviriye (Heyet-i İrşâdiye - İkna Heyetleri)

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin en önemli heyetlerinden birisi Heyet-i Tenviriye'dir. Hatta denilebilir ki en önemlisidir. Çünkü cemiyet iane toplamak yada gönüllü alayları oluşturabilmek için halkı ikna etmek zorundadır. Bu bakımdan Heyet-i Tenviriye, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin ikna eden gücü olmuştur.

Heyet ilk toplantısını diğer heyetlerde olduğu gibi 1 Şubat 1913'de Donanma Cemiyeti'nde gerçekleştirmiştir. Gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde İstiklal Marşı şairi Mehmed Akif Bey heyetin Katib-i Umumi'si olmuştur. Neşredilen ilk bildiri ise şu şekildedir. “Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, bütün millet-i Osmâniye'ye tevcih-i hitap etmiştir: Osmanlı anasını arasında hiçbirinin hizmetinden mustağni hiçbirinin muavenetine karşı gayr-i mütehassis bulunamaz. Biz bütün vatandaşlara müracaât ediyor ve Osmanlı Saltanâtının şeref ve bekâsını halelden sıyânet için bizim etrafımızda birleşmelerini temenni eyliyoruz”⁹¹⁴.

Gerçekleştirilen bu ilk toplantıdan sonra Seyyah-ı Şehr Abdürreşid Efendi, Tevfik Fikret, Halil Nuri, Meclis-i Maarif azasından Mustafa Asım Efendi, Lütfü Fikri Bey, Hamdullah Subhi Bey, Şebilürreşad yazarlarından Ferid ve Şemseddin Beyler, Zohrab Efendi, Himayak Hasrevyan Efendi gibi devrin bazı münevverlerine çağrıda bulunarak,

⁹¹² Bkz. Babanâde Aziz, “Umum Kürd Vatandaşlarım”, **Sabâh**, 4 Şubat 1913 (22 Kânûn-ı sâni 1328), N. 8399, s. 3.

⁹¹³ Bkz. Ahmet Tetik, **Teşkilat-ı Mahsusa Tarihi (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) 1914-1916**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 4.

⁹¹⁴ Bkz. Polat, **age**, s. 59-60.

heyetin faaliyetlerine katılmaları istenmiştir⁹¹⁵. Anlaşıldığı kadarıyla heyet, devrin önemli simalarını faaliyetlerine katarak etkinliğini artırmaya çalışmıştır.

Heyet-i Tenviriye faaliyetlerini iki alanda yoğunlaştırmıştır. Bunlar konferanslar ve camilerde verilecek olan vaazlardır. O günün şartları içerisinde zaten böyle bir heyetin halka ulaşabileceği yegâne vasıtalar bunlardır.

12 Şubat 1913'de gazetelerde çıkan habere göre heyet yapacağı çalışmaları altı madde altında toplamıştır.

1 – Heyet-i İrşâdiye, dînî ve vatanî mav'azalar ve hitâbeler tertîb eder.

2- Dînî ve vatanî mav'izalar'in mevzûu münhasıran halkı memleketin dūçar olduğu muhâzerât-ı azîmeden haberdâr etmek ve bunun istizâm ettiği maddî ve ma'nevi fedâkarlığa sevk ve dâvet etmektir.

3- Memleketin selâmetinden başka bir maksad tâkib etmeyen beyannâmesinde dahî söylendiği üzere fırkalarla hiçbir nev-i alâka ve münâsebet tanımayan Müdâfaa-i Milliye Cemiyetinin Heyet-i İrşâdiyesi verdireceği mev'aza ve hitâbelerde fırkacılığa atf olunabilecek en küçük bir emare ve işarete bile müsaade etmeyecektir⁹¹⁶.

4- Rumeli'de müttefik ordularının ifâ ettikleri mezâlim ve tahrîbât izah edilerek o toprakların istirdâdı için azm ve ittihâd-ı milliyenin istihsâline çalışılacaktır.

5- Bugün ki felaketlerin esbab-ı evveliyesi, ahlak, ilmi ve iktisadi (siyasi değil) nokta-i nazardan tedkik edilecek ve halka anlatılacaktır.

6- Felâket karşısında dūçar-ı beis olmamak bir vazife olduğu azm-i mürûr, dinc milletlerin felaketinde âtileri için müstefid olabilecekleri izâh edilecektir⁹¹⁷.

⁹¹⁵ "Heyet-i Tenviriye Kitâbâtından", **Sabâh**, 2 Şubat 1913 (20 Kânûn-ı sâni 1328), N. 8397, s. 3.

⁹¹⁶ Polat, Heyet'in çalışmalarına yeni başladığı bir dönemde Beyazıt Camiinde vaaz veren Mehmed Akif'in İttihad Terakki ve İkdâm gazetesi aleyhinde konuştuğuna dair haberlerin yayınlandığını, Mehmed Akif'in ise bunu orada bulunan kişilerle birlikte, haberin asılsız olduğunu açıklamıştır. Bkz. Polat, **age**, s. 60.

⁹¹⁷ "Müdâfaa-i Milliye", **Sabâh**, 30 Şubat 1913 (20 Kânûn-ı sâni 1328), N. 8397, s. 3.

Kuruluşundan bir gün sonra gazetelerde yer alan haberlerde heyet çeşitli çağrılarda bulunmaya başlamış, yapılacak olan vaazlara ve konferanslara kitleler davet edilmiştir.

2 Şubat 1913 tarihli Sabâh Gazetesinde yer alan bir haberde, Dârü'l-fünûn, Hukuk Fakültesi, Dârü'l-muallimîn ve Medrese talebeleri ve Hocaları konferansa davet⁹¹⁸ edilmektedir. Konferansın konuşmacıları, Yusuf Akçura, Ağaoğlu Ahmed ve Aka Gündüz⁹¹⁹,dür. Bir gün sonra gazetelere yansıyan haberde ise Talebelerin katılımıyla Dârü'l-fünûn konferans salonunda geniş katılımlı bir konferansın gerçekleştirildiği, konferansa Yusuf Akçura, Ağaoğlu Ahmed, Hamdullah Suphi ve Aka Gündüz'ün katıldığı belirtilmektedir. Gerçekleştirilen konferansta Müdâfaa-i Milliye için talebelerin “ne suretle hareket edecekleri”⁹²⁰ hakkında bilgi verilmiştir.

Heyet'in bir diğer faaliyet alanı ise camilerde gerçekleştirilen vaazlardır. 2 Şubat 1913'de Tanîn gazetesinde yer alan bir haberde, Heyet-i Tenviriyeye tarafından camilerde vaazlar verileceği duyurulmuştur. Vaazları verecek olan kişiler ise, Beyazıt Camiinde ikinci namazından sonra Sebîlü'r-reşâd başmuharriri Mehmed Akif Bey, Fatih Camiinde öğle namazından sonra Tırnovalı Hoca Mehmed Efendi, Ayasofya camiinde ikinci namazından sonra Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi, Üsküdar İskele camiinde Sebîlü'r-reşâd muharrirlerinden Hoca Fahreddin Efendi İkinci namazından sonra⁹²¹ vaazlar verecektir.

⁹¹⁸ “Mühim ve Müsta'cel Bir Da'vet – Dârü'l-fünûn Şubesiyle Mekâtib-i Kuzât ve Dârü'l-muallimîn ve Medrese'tül Vâizin Müdürân ve Talebe-i Kirâmına”, **Sabâh**, 2 Şubat 1913 (20 Kânûn-ı sâni 1328), N.8397, s. 2; Aynı haber için bkz. “Mühim ve Müsta'cel Bir Da'vet – Dârü'l-fünûn Şubesiyle Mekâtib-i Kuzât ve Dârü'l-muallimîn ve Medrese'tül Vâizin Müdürân ve Talebe-i Kirâmına”, **Tanîn**, 2 Şubat 1913 (20 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1499, s. 4.

⁹¹⁹ Mühim ve Müsta'cel Bir Da'vet – Dârü'l-fünûn Şubesiyle Mekâtib-i Kuzât ve Dârü'l-muallimîn ve Medrese'tül Vâizin Müdürân ve Talebe-i Kirâmına”, **Tanîn**, 2 Şubat 1913 (20 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1499, s. 5.

⁹²⁰ “Mekâtib Talebesi”, Teşkil eden Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Heyet-i Tenviriyeye komisyonunun ilanı üzerine dün bütün mekâtib talebesi Dârü'l-fünûn konferans salonunda içtima etmişlerdir. Ahmed Ağayef, Mustafa Asım Efendi, Hamdullah Suphi Bey, Yusuf Akçura Bey tarafından Müdâfaa-i Milliye için talebe efendilerin ne suretle hareket edecekleri hakkında konferanslar verilmiştir.”, **Sabâh**, 3 Şubat 1913 (21 Kânûn-ı sâni 1328), N. 8397, s. 3.

⁹²¹ “Heyet-i Tenviriyeye Kitâbâtından: ‘Müdâfaa-i Milliye’ Cemiyeti heyet-i tenviriyesince tertib olunan vaizlerden ilk kısmı bugün muhtelif Cami-i şerifede icra olunacaktır. Hazır bulunacak zevât-ı kirâm ile Cevami-i şerifenin esâmisi ve zamanı ber-vech-i âtidir: 1- Sebîlü'r-reşâd Mecmua-i İslâmiye başmuharriri şair-i meşhur Mehmed Akif bey: İkinci namazından sonra: Bayezid Cami-i Şerifinde. 2- Tırnovalı Havâce Mehmed Efendi: Öğle namazından sonra: Fatih Cami-i Şerifinde. 3- Sinob Mebusu Hasan Fehmi Efendi: İkinci Namazından sonra: Ayasofya Cami-i şerifinde. 4- Sebîlü'r-reşâd muharrirlerinden Havâce Fahreddin Efendi: İkinci namazından sonra: Üsküdar İskele Câmii-i şerifinde.” Bkz. “Bugünkü Vâizler”, **Tanîn**, 2 Şubat 1913 (20 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1499, s. 5; Bir gün sonra ise Sabâh gazetesinde Mekkizâde Mustafa Asım Efendi'nin pazartesi günü öğle namazından sonra, Çarşamba günü öğle namazından sonra Beyazıt

Cemiyetin nasihat heyetleri durumunda olan Heyet-i Tenviriye Balkan Harbi döneminde halkın savaş lehinde ikna edilmesinde, cemiyetin geniş kitlelere ulaşmasında önemli bir katkı sağlayacaktır. Okuma yazma oranının oldukça düşük olduğu bir dönemde bu tür faaliyetler mutlaka önemli katkı sağlamıştır.

2.6.3.8. Hastahaneler Komisyonu

Hastanelerin kurulabilmesi için ayrıca bir heyetin teşkil edilmesi gerektiği fikrini Hilâl-i Ahmer Müfettiş-i umumisi Mehmed Ali Bey vermiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde hastaneler için oluşturulacak olan heyetin Hilâl-i Ahmer'le birlikte çalışması ve Hilâl-i Ahmer Başkanı Besim Ömer Paşadan bu konuda fikir alınması karara bağlanmıştır⁹²².

4 Şubat 1913'de Sabâh gazetesinde yer alan bir habere göre Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Hastahaneler Şubesi her gün saat birde Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisinde kendilerine ayrılan dairede toplanmaktadır. Heyet ülkenin içinde bulunduğu zor şartlarda kurulduğundan ve zaten İstanbul ve Çatalca çevresinde Hilâl-i Ahmer'e ait bin 500 yataklık yedi hastane bulunduğundan bundan sonraki dönemde Hilâl-i Ahmer'in ve İstanbul'daki hastanelerin ihtiyaçlarını gidermek için çalışma kararı almıştır. Bu dönemde İstanbul'da en önemli ihtiyaçlardan birisinin hastanelerin yatak sayısını (11.000 yatak bunların 3100'ü yaralı ve hastalar tarafından işgal edilmiş durumda) en azından 4.000 yatak daha artırmak olarak belirlemiştir. Ayrıca Hilâl-i Ahmer'in ihtiyaçlarını giderebilmek için halktan cemiyet adına isteklerde bulunulmuştur. Gazetelere yansıdığı şekliyle ihtiyaçlar şu şekildedir: Ökçesiz sokak terliği, yün erkek çorabı, yorgan ve yün battaniye, yastık, şilte, erkek yün fanila, Amerikan bezinden yapılmış don ve gömlek⁹²³. Bu bilgilerden de anlaşıldığı gibi Balkan harbi döneminde bu şube Hilâl-i Ahmer'in çatısı altında çalışmalarını yürütmüştür.

Valide Sultan Caminde, Cuma günü ise Cuma namazından sonra Eyüb camiinde vaazlar vereceği haberini vermektedir. Bkz. "Vaaz ve Nasihât", **Sabâh**, 3 Şubat 1913 (21 Kânûn-ı sâni 1328), N. 8398, s. 3.

⁹²² "Müdâfaa-i Milliye Hey'eti Dârü'l-fünûn Konferans Salonunda", **Tavîr-i Efkâr**, 1 Şubat 1913 (19 Kânûn-ı sâni 1328), N. 8396, s. 2.

⁹²³ "Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Hastahâneler Heyeti Riyasetinden", **Sabâh**, 4 Şubat 1913 (22 Kânûn-ı sâni 1328), N. 8399, s. 3.

2.6.3.9. Hanımlar Heyeti

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kurulması için ilk gün gerçekleştirilen toplantıda böyle bir heyetin oluşturulması konusu görüşülmemiştir. Ancak Balkan Harbi'nin ilk günlerinden itibaren aktif olarak yer alan Türk Kadını böyle bir cemiyetin içerisinde de kendisine yer bulmuştur. Müdâfaa-i Milliye Cemiyet'inde kadınların aktif olarak çalışmak istediklerine dair tesbit edebildiğimiz ilk haber Tanîn Gazetesi'nde 2 Şubat 1913'de çıkmıştır. Gazete, "Türk Kadınlarının Hamiyetperverânesi"⁹²⁴ başlığıyla duyurduğu haberde dört kadının Müdâfaa-i Milliye Cemiyetini ziyaret ederek üzerlerinde bulunan bütün değerli eşyaları iane olarak bağışladıklarını, ayrıca kendilerinin de Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti faaliyetleri içerisinde yer almak istediklerini, bunun için de bir hanımlar heyetinin teşkilini⁹²⁵ talep ettiklerini yazmıştır. Abdullah Cevdet'in kaleme aldığı "Ağlatan bir Sahne-i Fazilet" başlıklı makalesinde aktardığına göre; bu dört hanım, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Tenvir-i Efkâr Heyeti toplantı halindeyken Fatih Kerîmî aracılığıyla Mahmut Esat Efendi'ye bir dilekçe ulaştırmışlardır. Bu dilekçeyi heyet kâtibi olan Yusuf Akçura okur. Verilen dilekçede;

"1 - İane toplamak için hanımlardan ibaret bir heyet teşkil edilmeli. İstanbul birkaç daireye taksim ile her dairede gezilecek evlerin cetveli yapılmalı ve her dairede gezmek için birkaç hanım tayin edilmeli. Biz kendimiz işbu hey'etin her nevi hizmetinde bulunmayı iltizam ediyoruz ve üstümüzdeki altın, gümüş ve ziynet esvabı gibi zi-kıymet eşyalarımızın kâffesini de bağışlayıp iane ediyoruz. .

2 - Hanımlar arasında hamiyet-i vataniye uyandıracak tezden birkaç içtima yapılmalı ve nutuklar icra edilmelidir.

3 - Harp meydanına gitmek için hanımlardan ibaret firkalar teşkil edilmeli. Bu hanımlar mecruh askerlerimize bakarlar. Yaralarını sararlar ve yemeklerini hazırlarlar, cesareti bitenleri teşci ederler. Ma'azallah düşman önünden kaçmak gibi ihanette

⁹²⁴ "Türk Kadınlarının Hamiyetperverânesi", **Tanîn**, 3 Şubat 1913 (21 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1500, s. 4.

⁹²⁵ "Müdâfaa-i Milliye Cemiyetine dün dört Türk hanımı müracaât ederek üzerindeki bütün altın, gümüş kıymetli eşyayı iâne-i hediye ettikleri gibi iâne toplamak ve teşvikât-ı lâzîmede bulunmak üzere hanımlardan bir heyet teşkili teklif etmişler bu hanımlar heyetin tevzî edeceği her nevî hıdmeti kabûle hazır olduklarını beyan etmişlerdir. Şu alicenâbane ve hamiyetpervârane müracaât hanımlarımızın hissiyât-ı fedâkarânelerine ufak bir misal teşkil eder." "Türk Kadınlarının Hamiyetperverânesi", **Tanîn**, 3 Şubat 1913 (21 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1500, s. 4.

bulunanların ellerinden tüfeklerini alıp vatan Müdâfaası uğrunda can verirler ve erkeklere numune olurlar. Meydan-ı harbe gidecek hanımlar fırkasına birinci olarak kendimiz kaydolunuyoruz.

4 - Bu Hanımlar Hey'eti Hazret-i Sultan'a müracaat ederek vatanın şu kadar büyük tehlikeye, makam-ı mukaddes-i hilâfetin şu kadar büyük hakaret ve muhataraya ma'ruz bulunduğu bir zamanda onun asker başında olarak hudut boyunca gitmesi ve makam-ı hilâfetin muhafaza-i namusu için feda-yı can etmeye hazır olduğunu bütün âlem-i İslama bil-fi'il göstermesini ve büyük hemşiremiz Halide Edip Hanımefendi Hazretleri'nin "Türk Yurdu" mecmuasında Sultan-ı Âl-i Osman'a hitâben yazmış olduğu temennilerin fi'iliyata çıkmasını rica etmelidir."⁹²⁶

Okunan bu dilekçe orada hazır bulunanları oldukça duygulandırır. Hanımlar heyetinin kurulmasına karar verilir. Bu dilekçeyi veren Tanîn gazetesinin ifadesiyle dört Türk Hanımı Balkan Harbi dolayısıyla İstanbul'a soydaşlarını desteklemek için gelmişlerdir. Bu hanımlar Fatih Keriminin ifadesiyle, "Gülsüm, Rukiye ve iki Meryem"⁹²⁷ hanımlardır. Türk Yurdu'nun "Şimalli Hemşirelerimiz"⁹²⁸ olarak bahsettiği bu dört hanım, Riyaziyat Şubesinden Kazanlı Ümmü Gülsüm Kemalova, İlm-i Ruh ve terbiye şubesinden Petersburglu Rukiye, Tıbbiye şubesinden Taşkentli Meryem ve yine Meryem adında Rostoflu bir başka hanımdır⁹²⁹.

Balkan Harbi döneminde oluşturulan Hanımlar Heyeti'nin iane toplamak asli vazifesi olmuştur. Ancak ses getiren en önemli faaliyetleri düzenledikleri iki büyük toplantı olur⁹³⁰. Bu toplantılar dönemin gazetelerinde önemli ses getirir⁹³¹.

⁹²⁶ A. C. (Abdullah Cevdet), "Ağlatan Bir Sahne-i Fazilet", İçtihat, C. III, N. 51, 6 Şubat 1913 (24 Kânûn-ı sâni 1328), s. 1163-1164; Polat, **age**, s. 73-74; Şefika Kurnaz, **Balkan Savaşlarında Kadınlarımız**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s. 15-16.

⁹²⁷ Bkz. Kerimî, **age**, s. 12.

⁹²⁸ "Türklük Şuunu –Şimalli Hemşirelerimiz", **Türk Yurdu**, S. 35, Y. 2, 1 Mayıs 1913 (10 Nisan 1325), s. 239.

⁹²⁹ Polat, **age**, s. 73; Kurnaz, **Balkan Savaşlarında...**, s. 15.

⁹³⁰ Bu toplantılarda yapılan konuşmalarla ilgili bkz. Dârü'l-fünûn Konferans Salonunda Kadınlarımızın İçtimaları, Tanîn Matbaası, İstanbul 1328; Şefika Kurnaz, **Balkan Harbinde Kadınlarımızın Konuşmaları**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993; Konferans konuşmalarının yayımlandığı kitap için bkz. **Şehbâl**, 15 Mart 1329, Aded 72, s. 469.

⁹³¹ Gerçekleştirilen konferanslarla ilgili haberler için bkz. "Osmanlı Hanımları – Müdâfaa-i Milliye", **Sabâh**, 10 Şubat 1913 (28 Kânûn-ı sâni 1328), N. 8405, s. 3; "Türklük Şuunu – Türk Kadınlarının Fazilet ve Fedâkarlığı", **Türk Yurdu**, S. 33, Y. 2, 20 Şubat 1913 (7 Şubat 1325), s.161-162.

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin oluşumu ile birlikte Balkan Harbi açısından yeni bir sürecin başladığını ifade etmek gerekir. Nitekim Cemiyetin, yardımlardan, gönüllülere, halkın ikna edilmesi için oluşturulan İrşad Heyeti'nden, Kadınlar Heyetine kadar harbin desteklenebilmesi için birçok alanda faaliyet gösterecek komitler oluşturması ve kısa sürede ülke genelinde örgütlenmesi belki savaşın neticesini değiştirememiştir. Ancak Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin oluşturulması ile birlikte kamuoyunun harp karşısında ortak hareket etmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

2.7. Kamuoyunun Bir Başka Yönü: Savaşa Karşı Halkın Olumsuz Tutumu

Balkan Harbi Osmanlı kamuoyunda tepkiyle karşılanmış, toplumun farklı kesimlerinden önce harbin başlaması, ardından da kazanılması için faaliyetlerde bulunulmuştur. Ancak halkın tamamı harbe aynı ölçüde ilgi göstermemiştir. Osmanlı Devleti'nin Balkan Harbi'nde uğradığı ağır yenilginin çeşitli yönleriyle incelenmesine rağmen yaşanan çözümlenin sosyal etkileri ciddi bir tahlile tabi tutulmamıştır. Osmanlı Devleti'nin uğradığı bu büyük bozgunun; subayların politikaya karışması, siyasetçilerin dar görüşlülüğü, seferberlik hazırlıklarının tam yapılmaması gibi politik ve askeri sebeplerle izaha çalışıldığı doğrudur. Ancak dönemin yerli ve yabancı kaynaklarında bunların da ötesinde göz ardı edilemeyecek sosyal ve insani sebeplere ilişkin veriler de mevcuttur. Bu nedenlerin başında Müslüman halkın psikolojisi, nitelikli insan gücü eksikliği, sosyal değerler sisteminin çözülmesi, ordunun personel kalitesi gelmektedir⁹³². Ancak hangi açıdan bakılırsa bakılsın Devleti'nin Balkan Harbi'ni kaybetmesinde insan unsuru ile ilişkilendirilecek birçok sıkıntı söz konusudur.

Döneme ait gazetelerde harbe karşı halkın ilgisizliğe dair haberlere yer verilmemiş, aksine gazeteler halkın Balkan Harbine olan ilgisini artırmaya yönelik yayınlar yapmıştır. Gazetelerde adi suçlarla ilgili birkaç örnek dışında⁹³³ da bu tür ilgisizliğe dair haberlere de pek rastlanmaz. Ancak Balkan Harbi'ne şahit olanlar, anılarında Balkan Harbi'ne olan ilginin pek de gazetelerde anlatıldığı gibi olmadığını ortaya koymaktadır.

⁹³² Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Hasip Saygılı, "Balkan Harbi'nde Osmanlı Bozgununun Karanlık Yüzü: Dönemin Tanıklarının Gözüyle Müslüman Ahalide İnsan Kalitesi ve Sosyal Çözülme Problemi", **Bir Asır Sonra Balkan Savaşları(Utañ Verici Bir Hezimetin Muhasebesi)**, Cedit Neşriyat, Ankara 2014,s.149-160.

⁹³³ Örnek oluşturması açısından Kâğıthane'de gerçekleşmiş olan bir cinayetle ilgili haber şöyledir: "Evvelki gece Kâğıthane'de Kemerburgaz Deresinde hazine-i hassaya aid Balbağçesinde yavaşma Hristo maktülen bulunmuştur." Bkz. "Cinâyet", **Tanîn**, 2 Şubat 1913 (20 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1499, s. 5;

Balkan Harbi'nin kaybedilmesinin nedenlerinden birisi olarak kabul edilen halkın harbe karşı ilgisizliği henüz harp başlamadan kendisini hissettirmiştir. Devrin şahitleri sık sık Osmanlı insanının milli hislerden yoksunluğuna dikkat çekmişlerdir. Georges Remond, hatıratında “Ancak bu memleket, zaten savaştan önce, daha sulh zamanında mağlup olmuştu. Ben savaşlardaki yenilgilerden, koleradan ziyade, İstanbul'daki kayıtsızlığı, sevinci, hatta mağlup askerlerle alay edilmesini daha çok üzülmeye değer buldum. İstanbul kamuoyu, yalnız köklü dinsel inançlardan veya katliam korkusundan etkileniyordu.”⁹³⁴ diyerek harbin kaybedilmesinin nedenleri içerisinde bu ilgisizliğin hangi boyutlarda olduğunu dile getirmiştir. Balkanlarda Osmanlı Ordusunun ağır yenilgiler aldığı günlerde, Müdâfaa-i Milliye Cemiyet adına Dârü'l-fünûn Konferans salonunda yaptığı bir konuşmada bu durumu Mustafa Satı Bey şöyle izah etmektedir: “Efendiler, bir müddetden beri uğradığımız âci, elim felâketler... pek âci – belki onlar kadar acı – olan bir hakikati ârtık hiç şüpheye imkân bırakmayacak derecede bedihî bir hale getirdi; herkese gösterdi ki: Bizde vatan muhabbeti pek zayıf, vatan fikri pek mübhemdir.”⁹³⁵ Mustafa Satı Bey'in ifadelerinde de görüldüğü gibi devletin en zor günlerinde dahi Osmanlıların bir kısmı vatanperver hislerle hareket etmemiştir.

2.7.1. İstanbul Halkının Harbe Karşı Tutumu

Balkan Harbi esnasında İstanbul'da bulunan gazetecilerin birçoğu gördükleri manzara karşısında şaşkınlıklarını gizleyememişlerdir. İstanbul'a geldiklerinde bekledikleri manzara ile İstanbul'a gelince gördükleri arasında önemli farklar vardır.

Balkan Harbi'nde Orenburg'da yayınlanan Şura Gazetesinin muhabiri olarak İstanbul'da gelen Rusya Tatarlarından Fatih Kerîmî⁹³⁶, İstanbul'a ayak bastığı günü şöyle anlatmıştır: “Vapurdan inip iskeleye çıktığımızda İstanbul'un manzarası tamamıyla bizim düşündüğümüzün tersine çıktı. Şöyle ki İstanbul gümrüğünden çıkıp Sirkeci ve Bâb-ı Âli caddeleri boyunca yürüyerek Meserret Oteli'ne giderken, caddenin iki yanındaki sayısız

⁹³⁴Georges Remond, **Bir Fransız Gazetecinin Balkan Harbi İzlenimleri Mağluplarla Beraber**, Profil Yayınları, İstanbul 2007, s. 97.

⁹³⁵Satı Bey, “Vatan Fikri ve Vatan Muhabbeti”, **Vatan İçin Beş Konferans**, Kader Matbaası, Dersâadet-i Sultânî 1329, s. 2.

⁹³⁶Fatih Kerîmî'nin “İstanbul Mektupları” adlı eseri aslında Balkan Harbi esnasında İstanbul'dan Orenburg'da çıkmakta olan “Şura” gazetesine gönderdiği günlük yazılardır. Bu bakımdan Balkan Harbi döneminde İstanbul'da gerçekleşen olaylarla ilgili en önemli eser durumundadır. Eserde sık sık Fatih Kerîmî kendi dünya görüşüne göre yorumlar yapmış olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nin başkentinde en hareketli zamanlarda gerçekleşen olayları takip edilebilmesinden dolayı “İstanbul Mektupları” kıymetli bir eserdir.

kahvehanelerde o kadar çok insan oturmakta idi ki, hiç birisinde ayak basacak yer yok. Kahvehanelerin sadece içleri değil, önleri de dolu. Kaldırımlara iskemleler koyup oturmuşlar, adeta geçilemiyor. Hepsi de gayet sağlıklı, genç, zinde Türkler. Gayet düzgün giyinmişler. Hepsi de gayet mütekebbirâne oturuyorlar. İhtimal ki, bugün bayramdır da onun için böyle oturuyorlardır dedik. Lakin her gün ve İstanbul'un her yerinde durumun böyle olduğunu gördük.”⁹³⁷ Harbin en netameli döneminde⁹³⁸ kaleme alınan bu yazı, İstanbul halkının en azından bir kısmı için Osmanlı Devleti'nin cephede kazanacağı başarının ya da hezimetin pek fazla anlam ifade etmediği izlenimini uyandırmaktadır.

Aynı dönemde İstanbul'da bulunan savaş muhabirlerinden Geoerges Remond, tıpkı Fatih Kerîmî gibi İstanbul'da gördüğü manzara karşısında şaşırılmış ve İstanbul Halkının durumu ile ilgili benzer tasvirlerde bulunmuştur. “Vapurların neredeyse tamamına, Anadolu'dan gelmekte olan askerlerin nakli için el konulmuş, müsadere edilmişti. İstanbul'u ıssız bulacağımı zannettim. Fakat hiçbir değişiklik görmedim... Beyoğlu'nda büyük bir kalabalık vardı ki, muharebeye hiç olmazsa görünüşte pek kayıtsız bulunuyordu. Sinematografların, çalgılı kahvelerle tiyatroların gecen senelerden bir farkları yoktu. Duvarlara asılan ilanlarda savaşla ilgili hiçbir konu ve işaret bulunmayıp konu tamamen Sefiller, Magda ve Aşk Mahsulü gibi tiyatro oyunları ile ilgiliydi...”⁹³⁹. Georges Remond'un tasvir ettiği İstanbul, anlaşıldığı kadarıyla cepheye sevk edilen askerlerin dışında, savaşla pek de alakası olmayan bir İstanbul'dur. İstanbul'la ilgili benzer manzaralar, döneme ait hatıralarda⁹⁴⁰ yer almaktadır.

Aynı dönemde İstanbul'da bulunan Stphanne Lauzanne da halkın durumunu diğer muhabirlerden çokta farklı anlatmamıştır. Halk savaşa karşı o kadar ilgisizdir ki, sokakta bağırarak gazete satmaya çalışan çocuklarla kimsenin ilgilenmediğini, savaşın durumuyla

⁹³⁷ Kerîmî, **age**, s.14.

⁹³⁸ Fatih Kerîmî İstanbul'a 9 Kasım 1912'de gelmiştir. Bu tarih Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusunun Balkan Devletlerinin orduları karşısında ağır kayıplar verdiği bir dönemdir. Bkz. Kerîmî, **age**, s. XII.

⁹³⁹ Gerges Remond, **age**, s.15

⁹⁴⁰ Balkan Harbinde Fotoğrafçı olarak görev yapan Herbert F. Baldwin İstanbul'da gördüğü manzarayı şu şekilde aktarmaktadır: “İstanbul, yüzeysel olarak tarih yazmanın eşliğinde olduğu belirtilerini gösteriyordu. Türk ve Yunan sakinler ordunun yenilgisine bütünüyle kayıtsız kalıyor görünüyor, kahvehanelerin çevresinde dolaşanlar rasgele okudukları gazetelerdeki savaş haberlerine pek aldırış etmiyordu. “Değişimler sırasında” da iş yaşamı sürüyor, Pera Palas'ın alışılmış Perşembe, Pazar orkestra konserleri, olaylara geniş acıdan bakamayan belirli önemli Türk kişilerinin görüşlerine uygun olarak askıya alınması kentte başlayan değişimlerin en önemlilerinden biri olmuştu. Özel gazetecilerin uğrak yeri olan bu otel, İstanbul'un en işlek merkezlerinden biriydi, buraya çeşitli kesimlerden sık sık üzerleri kirlenmiş gazeteciler gelir ve kapıda telaşla yardımcı ve kalacak yer ararlardı.” Bkz. Herbert F. Baldwin, **Trakya'da Bir Savaş Fotoğrafçısı**, Haz. İrfan Seyrek, Demkar Yayınevi, İstanbul 2012, s. 50.

ilgili insanlarda en ufak bir merakın olmadığını belirtmiştir. İstanbul’da yaşayan insanların gündeminde savaş yoktur. Onların gündemini oluşturan konu, Paris’ten gelen tiyatro ekiplerinin akşam sergileyeceği oyunların ne olacağından ibarettir. İstanbul’un harbin hemen başındaki halini ise şu ifadelerle anlatmıştır: “Kısacası 48 saatten beri dört güçlü devletle savaş halinde olan hükümetin payitahtında bulunduğunu anlamak için insanın büyük bir hayal gücüne sahip olması gerekirdi.”⁹⁴¹

Karadağ’ın Osmanlı Devletine savaş ilan ettiği gün İstanbul’da bulunan gazeteci Ellis Ashmead-Bartlett ise aynı manzarayı farklı bir açıdan anlatmıştır. “Biz Harbiye Nezareti’ne giderken İstanbul sokaklarında büyük bir telaş hâkimdi. Askeri hazırlıkların tez elden bitirilmesi gerekiyordu. Dar, kirli, kaldırım taşıyla döşeli sokakları Türkler doldurmuştu. Osmanlı Ajansı’nın bastırıldığı, Karadağ ile savaşın başladığını haber eden el ilanlarını okuyorlardı. Sırtlarına Avrupa modasına uygun kıyafetler geçirmiş, lâkin başlarına İslâm ümmetinden olduklarını göstermek için kırmızı fes takarak modanın dışına çıkmış genç Türkler; kafalarına zevksiz sarıklar geçirmiş, renkli cüppeler giyen, yıkık dökük dükkânlarının önünde ayak ayaküstüne atmış oturan yaşlı adamlar; göz kamaştırıcı çiçeklerle işlenmiş uzun gömlekler giyen vahşi bakışlı Türkistanlılar; savaşın kendilerinde en ufak bir değişiklik yapamadığı, güleç yüzlü, mutlu zenciler; siyah saten çarşafı, Rue de la Paix’ten alınmış ayakkabı giyen peçeli Türk hanımlar; şişman Yahudiler; meraktan yahut yoksa seferberlik kuralları gereği başkente gelmiş, yumuşak yüzlü Anadolu köylüleri vardı.”⁹⁴² Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi, İstanbul halkı gündelik hayatına sanki hiç savaş başlamamış gibi devam etmektedir.

Balkan Harbinde alınan ağır yenilgiler, Rumeli’den İstanbul’a doğru büyük bir muhaceretin başlamasına neden olmuştur. Savaşa karşı kayıtsız insanların bulunduğu şehir, bir muhacir şehri haline gelmiştir. Ancak İstanbul halkı için bu kötü manzara, insanların sefaleti, şehre gelen yaralı ve hasta insanların durumu pek önem arz etmemiştir. Aram Andonyan, İstanbul halkının Rumeli’den gelen muhacirlerle yaralı ve hasta askerlere karşı kayıtsızlıklarını şu şekilde aktarmaktadır: “Üzüntüyle kaydetmek gerekir ki, İstanbullu zengin Müslümanlar genellikle tam bir kayıtsızlık gösterdiler göçmenlerin sefaleti karşısında. Onlar daha sonra, savaşta yaralanan ve koleraya yakalanan yahut da açlıktan

⁹⁴¹ Stphanne Lauzanne, **Balkan Acıları Hastanın Başucunda Kırk Gün**, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul 1990, s. 17.

⁹⁴² Ellis Ashmead-Bartlett, **Türklerin Rumeli’ye Vedası**, Haz. Görkem Şengün - H. Büşra Yavuz, Alemdar Ofset Matbaacılık, İstanbul 2012, s. 26-27.

erimiş, bitkin, neredeyse ölüm derecesine varmış Osmanlı askerlerinin yürekler acısı sefalet ve ıstırabı karşısında da kayıtsız kaldılar.”⁹⁴³ Andonyan’ın tespitine bakılacak olursa insani bir duygu olan merhamet hissi dahi toplumun belli bir bölümü için sözkonusu olmamıştır. Acziyetin bu boyutta olduğu bir ortamda bu kadar umursamaz insanların doğal olarak savaşa da destek vermesi beklenemezdi.

Hatıralardan anlaşıldığı kadarıyla İstanbul halkının belli bir kısmı tepkisiz yığınlar halindedir. Savaşın kazanılması yahut kaybedilmesi onlar için pekte bir anlam ifade etmemektedir. Bir devlet için olağanüstü şartların olduğu bir dönemde halkın bu kadar kayıtsız kalışı, Osmanlı kamuoyunun en azından İstanbul için ikna edilemediğinin göstergesidir.

Balkan Harbi’nde halkın kayıtsızlığı dönemin şairlerinin mısralarına da yansımıştır. Balkan Harbi’nin şahitlerinden Mehmed Akif bu ilgisizliği kendi üslubuyla şöyle aktarmıştır:

“Ey bu toprakta birer nâş-ı perişan bırakıp
Yükselen, mevkib-i ervâh!.. Sakın arza bakıp
Sanmayın: Şevk-i sehâdetle coşan bir kan var...
Bizde leşten daha hissiz, daha korkmuş can var!
Bakmayın, hem tükürün çehre-i murdarımıza!
Tükürün: Belki biraz duygu gelir ârımıza!..
Tükürün cebhe-i lâkaydına Şark’ın, tükürün!..
Kuşkulansın, görelim, gayreti halkın, tükürün!..”⁹⁴⁴

Akif şiirinde halkın ilgisizliğine karşı o derece büyük bir tepki duymaktadır ki, Bu insan tiplerini “Leşten daha hissiz” ifadesini kullanarak ağır bir şekilde eleştirmiştir.

İstanbul’da halkın savaşa karşı ilgisizliği o dereceye ulaşmıştır ki, halk kendi ordusu için en ufak bir yardımı yapmak bir yana, çeşitli hilelere de başvurmuştur. Bu durumu somutlaştıran bir örneği Bartlett şu şekilde aktarmaktadır: “Türk Hükümeti’nin harbe harcayacağı para yok denecek kadar azdı. Ordunun hizmetine yarayabilecek her şey en kolay yoldan elde ediliyordu. At ve arabalar için makbuz kesiliyordu, harp sonrası geri

⁹⁴³ Andonyan, **age**, s. 467.

⁹⁴⁴ Mehmet Akif Ersoy, **Safahat**, Haz. Ertuğrul Düzdağ, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul,1987, s.183

almama ihtimalinde bedeli sahiplerine ödenecekti. Kimsenin devletin sözünü tutabileceğine yahut tutmak isteyeceğine karşı en ufak bir inancı yoktu. İstanbul'daki at ve araba sahipleri, mallarını devlete vermeye mecbur kalmamak için bir an önce elden çıkarma telaşı içindeydi. Bu yüzden dört dörtlük atları olağan fiyatının yarısına bulabilmek mümkündü; zira devletin senetleri yerine nakit para almak kaçırılmayacak bir fırsattı. Devletin atların görev yapmaya uygun olup olmadığını beyan etmesi için tuttuğu baytarlar, aldıkları rüşvetler sayesinde zengin oldular. Birçok at sahibi, hayvanlarını uygun zamanda baytara verilen birkaç armağan sayesinde kurtarıyor, baytar hayvanın sakat veya görev yapamayacak durumda olduğunu rapor ediyordu. Bu şekilde 1.000 Sterlin kazanan bir adam tanıyorum.”⁹⁴⁵ Bu örnekten de anlaşıldığı kadarıyla kamuoyunun sadece savaşa karşı ilgisizlikle kalmayıp, şahsi çıkarları için devletin savaş sırasındaki âlî menfaatlerini de yok saydıkları görülmektedir.

Balkan Harbi esnasında Osmanlı toplumunda homojen bir yapı söz konusu değildir. Özellikle azınlık unsurlar, devlete karşı aidiyet hissini de kaybetmişlerdir. Osmanlı Devleti’ni, hatta komşuları olan Müslümanları, artık kendilerinden saymamaya başlamışlardır. İlhan Bardakçı bu manzarayı şöyle tarif etmektedir: “Şu bir buçuk milyonluk İstanbul şehrinde, bir ırk, dil ve ruh beraberliğini beklemek manasızdı. Ama hiç değilse felâketin yıktığı insanlarla birlikte yaşamakta olan Rum, Ermeni, Yahudi ve Avrupalılar daha insancıl olmalıydılar. Tek bir Rum esnaf, dükkânını kapatmamıştı. Tek bir levanten, şarkısına devam etmekten kendisini alamamıştı. Avrupalı oteller, bu emsalsiz acının feryadı adına, salonlarından valslerini eksik etmemişlerdi.”⁹⁴⁶

Azınlık unsurun bu şekilde savaşa karşı ilgisizliği harbe de sirayet etmiştir. Nitekim harp meydanından kaçmaktan geri durmamışlardır. Hafız Hakkı Paşa bu durumu şöyle aktarır: “Önceki harplerde değişik ırklara mensup fakat -velev pek zayıf olsun- yine aralarında din birliği olan ordular kullandık. Yalnız bu harpte orduya Hristiyanlar, Museviler girdi. Bunların bozgunluklarda ne kadar tesiri var? Herhalde harbin

⁹⁴⁵ Bartlett, *age*, s.33

⁹⁴⁶ İlhan Bardakçı, **İmparatorluğun Yağması**, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 91; Ali İhsan Tokgöz hatıralarında aynı günlerde İstanbul halkının durumu ile, ilgili şunları aktarmaktadır: “doktorlar hasta ve yaralıların başından ayrılmıyorlardı. Herkes kan ağlayan memlekete elinden gelen hizmeti yapıyordu. Fakat felaket çok büyüktü, çok müthişti. Üç sene evvel hürriyeti ve Meşrutiyet’i ilan ederek zevk ve keyfinden yerinden oynamış olan zavallı İstanbul Tüccarları, dertlerinden, kahırlarından kan kusuyorlardı. Beyoğlu ise zevk ve sefa içindeydi. Mükemmel bir karnaval yapılıyordu. Rusya çarlık elçiliği, keyfinden göbek atıyordu.” Bkz. A. İhsan Tokgöz, **Matbuat Hatıralarım (1888-1914)**, Haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s.314.

başlangıcındaki büyük bozgunluklarımızda İslam'dan başka unsurların pek çok tesiri olmasa gerektir. Çünkü meselâ Trakya'da en büyük bozgunluklar Afyonkarahisar ile İzmit fırkalarında görüldü ki, burada bozgunluğun sebepleri büsbütün başkadır. Bazı Bulgar erlerinin milliyet sebebiyle ordudan kaçtığı ve Rumların da kısmen bunlara iltihak ve bunların buhranlı anlarda karışıklıkları artırdığı, fena haberleri yaydığı, münasebetsiz zamanda tüfek atarak bazı yerlerde hücumlar icat ettiği duyuldu ve görüldü.”⁹⁴⁷ Balkan Harbi için seferberlik ilan edilince azınlıkların zaten savaşmak istemedikleri ortaya çıkmıştır. Aynı günlerde gazetelere yansıyan haberlerde Gayrimüslim tebaanın harbe alınmaları kararına karşı tepkili olduklarına dair haberler yer almıştır. Cenin Gazetesinin Netapazis Gazetesinden aktardığı bir habere göre, 20-45 yaş arasındaki Gayrimüslimlerin askere alınması meselesi Bulgar Eksarhhanesiyle, Rum ve Ermeni Patrikhanelerinin tepkisini çekmiştir⁹⁴⁸. Gerçi bu karardan, daha sonra bir taraftan ruhani liderlerin tepkileri, diğer taraftan bunun ordu açısından tehlikeli olacağı düşüncesi, önce dörtte birinin, ardından da onda birinin ordunun geri hizmetinde kullanılması kararının⁹⁴⁹ alınmasını sağlamıştır.

Balkan Harbi'nin ilk günlerinde alınan beklenmedik yenilgiler sonrasında ise İstanbul halkı arasında harbe karşı ilgisizlik bir yana yeni durumlar da ortaya çıkmıştır. İsmail Hakkı Sunata hatıralarında bu durumu şöyle dile getirmiştir: “İşin acı tarafı şu: şimdiye kadar ‘Osmanlıyız diye övünen insanlar, artık sülalelerinde başka bir kan aramaya başladılar. Halep’te doğanlar bile Arap, Rumeli’de, Makedonya’da doğanlar Arnavut, kimi Kürt, kimi Boşnak olduğunu iddiaya kalktı. Rumlar, Ermeniler, Yahudiler zaten Türklük

⁹⁴⁷ Hafız Hakkı Paşa, *Bozgun, Rumeli Yağmalanan İmparatorluk, Örgün Yayınevi Kültür Dizisi*, İstanbul, 2009, s.280; Hafız Hakkı Paşa'nın bu düşüncesini Ömer Seyfettin'de desteklemiş ve hatıratında bu konuyu şu şekilde aktarmıştır: “Gayrimüslimlerin orduya sokulması çok büyük bir yanlış. Bulgaristan, Müslüman tebaasını ordusuna sokmadığı halde bunun tersine olarak Türkler Hristiyanları silahaltına aldılar. Dindaşlarına karşı zorla harbe sürüklenen Osmanlı Bulgarları, Sırp ve Rumları, ordulara tehlikeli bir unsur teşkil ediyorlardı.” Bkz. Ömer Seyfettin, **Balkan Harbi Hatıraları**, haz.Tahsin Yıldırım, Dün Bugün ve Yarın Yayınları, İstanbul, 2011, s.90-91.

⁹⁴⁸ Şehrimizde münteşir Netapazis gazetesinde okunduğuna göre 30-45 yaşında bulunan Hristiyan vatandaşlarımızın askerliği meselesi merakiz-i muhtelif-i ruhani arasında mevzu bahs olarak bir ihtilafa müncer olmuştur. Merakiz-i ruhaniye 20-45 yaşında bulunan Hristiyanların askerliği hakkındaki fikir ve mütalâsının ve bu yaştaki Hristiyanların askere alınmasını beyan ile beraber bu sene de bulunan Hristiyanların muayenesinden feragat edilmesini talep edeceklerdir. Aksi halde Bulgar Eksarhhanesiyle Rum ve Ermeni Patrikhaneleri millet ile kilisenin hal-i takibide bulunduğunu ilan eyleyecek ve bütün kiliseleri sed edecek imiş. Bu gün Fener Patrikhanesinde bu meseleye dair kat'i karar ittihaz olunacaktır.” Söz konusu haber için bkz. “Hristiyanların Askerliği”, **Cenîn**, 16 Teşrîn-i Evvel 1912 (3 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1472, s. 5; Hatta Patrikhaneler Osmanlı Hükümetini protesto etme kararı da almışlardır. Bkz. “Hristiyanların Askerliği”, **Cenîn**, 17 Teşrîn-i Evvel 1912 (4 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1472, s. 2;

⁹⁴⁹ Bu konu ile ilgili bkz. “Gayrimüslim Redifler”, **Cenîn**, 18 Teşrîn-i Evvel 1912 (5 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1473, s. 4; Çakmak, **age**, s. 25.

iddiasında değiller. Yüzleri en çok gülen Rumlardı.”⁹⁵⁰ Yenilgiler sonrasında gazete haberlerinde, şiirlerde, başmakalelerde sık sık zikredilen Osmanlı Milleti’nden eser kalmadığı bu ifadelerden anlaşılmaktadır. Osmanlıya aidiyetinin yerine kendisine yeni aidiyetler belirleyen insanların harbi desteklemesi pekte akla yakın görünmemektedir.

Osmanlı halkında savaşa karşı olumsuz tutumunun yanı sıra, halkın devrin siyasetçilerini de suçlayıcı bir yaklaşım içerisinde bulduklarını söylemek de mümkündür. Ülkenin başına gelen felaketlerden İttihad ve Terakkiyi sorumlu tutmuşlardır. Bunun somut örneklerinden birisi ise Fatih Keriminin aktardığına göre halkta hâkim olan kanaattir. Kerîmî eleştirerek aktardığı bu meselede halkın bütün sıkıntıların sebebi olarak İttihad ve Terakki’yi gördüğü, kendisinde hiçbir mesuliyet hissetmediğini ifade etmektedir. Kerîmî halkın bu kanaatini şöyle aktarmaktadır: “Efendim, görmüyor musunuz başımıza gelenleri? Hepsi de İttihad ve Terakkicilerin uğursuzluğudur. İdareye ellerine aldılar da memleketin altını üstüne getirdiler. Bir yandan memleketteki bütün Hristiyanları gücendirdiler, öbür yandan Avrupa’nın dostluğunu kaybettiler. Hemen savaş başlasın diye nümayiş yaptılar, Bâb-ı Âlî’ye hücum edip pencerelerini kırarak henüz hazır olmayan hükûmeti savaşa girmeye mecbur ettiler. Sonra da ordunun içine girerek askerleri savaşmamaya teşvik ettiler, hükûmet memleketi sattı, boş yere savaşın kanını akıtmayın dediler. Ardından da memlekette ihtilal çıkarıp hükûmeti yeniden ele alacak oldular. İşte bugünkü hallerimizin hepsinin sebebi bunlardır diyorlar.”⁹⁵¹

Halkın bir kısmında İttihatçıları suçlayan bir tutum sergilenirken, diğer taraftan halkın bir kısmının da Hükûmete ve Hürriyet ve İtilafçılara karşı olumsuz bir tutum içinde olduğunu söylemek mümkündür. Halkın bu dönemde harbe karşı ilgisizliğinde, fırkacılık çatışmalarının önemli bir etkiye sahip olduğunu ifade eden İsmail Hakkı Sunata; “Böyle zamanda halk arasında birlik te yok. İttihatçılık, İtilafçılık, lanetlenen bir parti çekişmesi hala devam ediyor. Öyle diyorlar ki İttihatçılar mağlubiyet istiyorlarmış. Nedeni, hükûmeti devirip idareyi kendileri almak istiyorlarmış.”⁹⁵² Balkan Harbinin devam ettiği günlerde, birlik ve beraberliğe en çok ihtiyaç duyulduğu bir zamanda siyasal çatışmaların devam etmiş olması şüphesiz düşman karşısında Osmanlı Devleti’nin gücünü zayıflatmış olmalıdır.

⁹⁵⁰ İsmail Hakkı Suata, **İstibdattan Meşrutiyete Çocukluktan Gençliğe**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s. 362.

⁹⁵¹ Kerîmî, **age**, s.20

⁹⁵² Suata, **age**, s. 365.

Halkın efkârında oluşan olumsuz havanın dönemin gazetelerinde görülen nadir eleştirilerinden birisi Ali Kemal Bey'e aittir. Yenilgiler sonrasında Osmanlı Devleti'nin bir Avrupa Devleti durumundan Asya Devleti durumuna gelmesi gerektiğinin Avrupa'da tartışılmasını değerlendiren Ali Kemal, "bu topraklar elden çıkarken his olunan acıları idrâk için Türk oğlu Türk olmak iktizâ eder"⁹⁵³ ifadelerini kullanarak bu duruma karşı çıkmıştır. Aynı meseleyi değerlendiren Tanîn Gazetesindeki köşesinde değerlendiren Babanzade İsmail Hakkı, Avrupa'da dile getirilen bu düşüncenin bir kısım Osmanlılar tarafından da benimsendiğini belirterek, bunun kabul edilemeyeceği şu şekilde ifade edilmiştir: "Biz bunu bir ruh-ı ma'lûlun en korkunç bir nişan-i marazı ad etmekten, kendimizi alamayız."⁹⁵⁴

2.7.2. İstanbul Dışındaki Durum

Edirne'nin kuşatma altında olduğu günlerde kaleme alınan bir hatırat ise aslında İstanbul'daki tepkisizliğin nedenini anlamamızı sağlayabilir: "Doğu halkı gevşekliği kadar enerjiye sahip olsaydı, hepsi gururlu ve vahşi bir faaliyet içinde bulunan genç devletlerin güç birliği tarafından ezilmezdi. Askerlerin kitlesel olarak firar ettiklerinden bahsediliyor. İki taburun tamamının hafta içinde firar ettiği ve kalelerimizin onların üzerine top atışında buldukları söyleniyor. Osmanlı gururu ve şanı acaba uçtu mu? Sultan Mehmet'in ve Kanuni Sultan Süleyman'ın gururlu yeniçerisi yeni ulusların vahşi hareketleri karşısında solup yok mu oldu? ...Bugün heyecan yerini şiddetli bir manevi çöküşe Türklere has gevşekliğe bıraktı Alnımızda yazılı idi kaderlerine rıza gösteriyorlar..."⁹⁵⁵ Halkta hâkim anlayış olan "kader böyle imiş" düşüncesi beraberinde Balkan yenilgisini getirmiştir.

Şüphesiz Balkan harbinde Osmanlı Ordusunun en büyük direnişi Edirne'de gerçekleşmiştir. Edirne müdafii Şükrü Paşa halk nezdinde kahramanlaşmıştır. Bir şehrin bu kadar fazla direnmesi halkının orduya destek vermesiyle doğrudan alakalıdır. Ancak Edirne'de de halkın psikolojisinde gitgeller meydana gelmiş, en azından bir kısmında harbin biran evvel bitmesi için teslimiyet duygusu oluşmuştur. Edirne'nin savunmasında Halkın büyük kısmı her şeylerini vatana feda etmeyi düşünürken, bir kısmı da savaşın

⁹⁵³ Ali Kemal, "Galat-ı Rûyet", **İkdâm**, 10 Kânûn-ı sâni 1912 (27 Kanûn-ı evvel 1328), N. 5709, S.1.

⁹⁵⁴ Babanzâde İsmail Hakkı, "Asya'ya Avdet Nazariyât-ı Âcibesî", **Tanîn**, 29 Şubat 1913 (16 Şubat 1328), N. 1526, s. 1; Bu dönemde Osmanlı'nın bir Asya devleti olması ile ilgili bkz. Ersin Müezzinoğlu, **Türk Basınında Balkan Savaşları (1912-1913) (İkdâm, Sabâh, Tanîn)**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y. Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2004, 68-69.

⁹⁵⁵ Rıfat Bali, "Edirne Muharasası Sırasında Tutulmuş Bir Günlük - III", **Tarih ve Toplum**, C.32, S.192, s. 28-29.

sonucu ne olursa olsun bir an evvel bitmesinden yana görünmektedir. “Müslüman çocukları aç anne ve babaları ise bunları uyutmak ve avutmak ve ordunun geleceğini söylemekle meşguldü. ‘Edirne’nin felaketi, vatanın geleceğini aydınlatacaksa, daha sonraki savaşıardan ordu umutluysa, savaşa devam etsin... Bu süre içinde Edirne teslim olsa bile ne önemi var. Hayatımız, her şeyimiz feda olsun.’ Bu düşünceleri subayların ve halkın büyük kısmında, bilhassa muhacirlerde hâkimdi. Ama Hıristiyanların çoğu, Müslümanların da pek azı ‘Artık canımıza yetti. İyi, kötü ne olacaksa bir an evvel olsun’ diye iblisane söyleniyorlardı.”⁹⁵⁶ Edirne’de, kuşatma altındaki insanların savaşın getirdiği ağır şartlar altında, yılgınlığa kapılmaları normal karşılanabilir. Ancak Balkan Harbinde bazı şehirler vardır ki hiç savaşımadan teslim edilmiştir. Bu şehirler için savaşa ilgisizlik ordudan kaynaklı değildir. Bizzat kentin ahalişi teslimiyeti gönüllü olarak kabul etmiştir. Osmanlı Ordusunun düşman karşısında tutunmaya çalıştığı günlerde İpek, Üsküp, Kalkandelen, Gostivar gibi Balkanlardaki Osmanlı şehirlerinde yaşayan insanların takındığı tutum Balkan Harbinde kamuoyunun en azından bir kısmının harbe karşı tutumunu ortaya koymak açısından önemlidir. Fevzi Çakmak Paşa, harp esnasında Balkan şehirlerinin durumunu şu şekilde anlatmaktadır: Bütün birlikleri ağır ağır İpek’te toplayarak, orada savunma yapılması düşünülmüş, fakat İpek halkının şehir yakınında muharebeyi kabul etmeyerek, düşmana teslim olmaya karar vermesi üzerine, askerimiz 29 Ekim’de Yakova’ya çekilmiş, 30 Ekim günü Karadağlılar, ertesi gün de Sırp lar İpek’e girmişlerdir. Fethi Paşa’dan aynı anda gelen telgrafta da; ‘Ne yazık ki Kalkandelen halkı da Üsküp halkı gibi şehrin harap olmaktan kurtarılmasını öne sürerek burada ve çevresinde muharebe ve çarpışma olmamasına dair kararlarını bildirdiler. Gostivar halkı da aynı düşüncededirler’. Manastırlılar, tahkimata başlandığını görünce kentin ileri gelenlerinden kırk kişi 2 Kasım 1912 günü toplandılar ve hazırlayıp Batı Ordusu Komutanlığına sundukları kararda, şehir yakınında düşmanın saldırısına yol açacak herhangi bir harekâta girişilmesinin yerinde olmayacağına dair uyarıda bulunmaya cesaret ettiler.”⁹⁵⁷ Fevzi Çakmak Paşa’nın ifadelerinden anlaşıldığına göre harp esnasında şehirlerde yaşayan insanlar herhangi bir savaş durumunda zarar görebilecekleri endişesini taşımaktadırlar. Ancak cephele mücadele eden ordu komutanına yaptıkları tahkimatın uygun olmadığına dair uyarıda bulunmaları artık Osmanlı Devleti ile Balkanlarda yaşayan insanların duygusal bağının koptuğunu göstermektedir.

⁹⁵⁶ H.Cemal, **Tekrar Başımıza Gelenler**, Kastaş Aş Yayınları, İstanbul 1991, s.173-174

⁹⁵⁷ Fevzi Çakmak, **Batı Rumeli’yi Nasıl Kaybettik?**, haz.Ahmet Tetik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. XIV.

Aynı meseleye farklı bir açıdan bakan Tüccarzade İbrahim Hilmi ise Balkan Harbinin neden kaybedildiğini değerlendirdiği eserinde, cephe gerisinde olan halkın galibiyete olan inancının orduya büyük etkisinin olduğunu, halkın da harekete geçmesi gerektiğini, ancak halkın bundan uzak olduğunu dile getirmektedir. “Hükûmet ve ordu ancak milletten feyz ve kuvvet alır. Hükûmet ve orduyu teşkil edenler, millet fertlerinin bir kısmından başka bir şey değildir. Şu halde gayretli milletin bir ordusu olur.”⁹⁵⁸ Yine Tüccarzade’ye göre bu felaketler karşısında ülkenin bütün şehirlerinde bir umursamazlık söz konusudur. Anadolu, Suriye gibi memleketin farklı bölgelerinde bu ilgisizliği şu şekilde aktarmaktadır: “Daha sonraları Anadolu, Suriye ve Mısır’a gerçekleşen seyahatlerimde felaketlerden yanıp tutuşan elemli ve etkilenmiş kalplere pek az tesadüf ettim. Hemen her taraf sanki hiçbir şey olmamış gibi sakin ve donuk duruyor. Müslümanlar yine o derin uykuya dalmışlar. Silkinmek ve uyanmak lüzumunu hissetmeyerek o asırlık keyif ve istirahatlerine geri dönmüşler.”⁹⁵⁹

Balkan harbinde halkın bu ölçüde savaşa ilgisizliğinin nedenlerini ise devrin şahitlerinden bir kısmı maneviyat eksikliğinde aramıştır. Bu kanaate göre savaşlarda yalnızca ordular değil Milletlerin maneviyatı da çarpışmaktadır. Osmanlı Milletinin bu savaştaki maneviyat eksikliğine değinen Ali İhsan Sabis Paşa; “Bir savaşta, zannedilmesin ki, yalnız toplar tüfekler patlar, insanlar bir tiyatro sahnesindeki gibi rol yaparlar. Nihayet bir taraf galip, diğer taraf mağlup olur. Hayır, muharebe eden daima iki milletin maneviyatı, ruhudur. Toplar, tüfekler o maneviyatlardan, ruhlardan fıskıran ateş, kin ve öfkenin bacalarıdır. Kükremiş aslanın dişleri ve tırnaklarıdır. Böyle ruhen, bütün maneviyatla ateş püskürecek derecede heyecan ve galeyana gelmiş milletlerin elinde toplar, tüfekler iyi işler...”⁹⁶⁰ ifadeleriyle savaşlarda galibiyetin en önemli müsebbiplerinden birisinin halkın maneviyatının yüksekliği olduğunu söylemiştir.

Ali İhsan Sabis Paşa hatıratında Türklerin ve Bulgarların maneviyatının da karşılaştırmasını yapmıştır. O’na göre; “Bulgar milleti asırlardan beri dinî ve siyasî boyunduruk altında benliğini kaybetmişken içlerinden çıkan birkaç namuslu ve fedakâr kişi; milletine kendini tanıtmış, mazisini öğretmiş, çalışmak, kendi kuvveti önünde boyun

⁹⁵⁸ Tüccarzade İbrahim Hilmi, **Balkan Harbi’ni Niçin Kaybettik?**, haz. Mecit Yıldız & Hamdi Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.89

⁹⁵⁹ Tüccarzade İbrahim Hilmi, **age**, s.90

⁹⁶⁰ A. İhsan Sabis, **Balkan Savaşı’nda Neden Bozguna Uğradık?**, Çev. Hülya Toker, Alfa Basım ve Yayımları, İstanbul 2012, s. 83.

eğdirmek ve hakkını herkese teslim ettirmek için azim, metanet ve fedakârlık aşılamıştı. Yavaş yavaş canlanan millet, yalnız lafla değil çalışmalarında da fedakârlıkta bulunan kahraman papazların, şairlerin yol göstermesiyle bağımsızlık kazanıyor. Kendisine verilen Tuna ve Balkanlar arasındaki sahayı hedefleri için çok dar bularak Balkanların öbür tarafına geçiyor. Nihayet bu defa Rodop'u da aşarak Adalar Denizi'ne kavuşuyor. 50 sene önce ölmüş de duruyor gibi kendinden habersiz domuz çobanlığından başka bir şey bilmeyen bu milletin bugünkü durumu fedakâr şairlerinin, ilkokul hocalarının, köy papazlarının öğrettikleriyle var olmuştur. Ancak 35 senelik bir maziye sahip olan bugünkü maddiyat hep o öğretilenlerle, var olan maneviyatla tesis etmiştir"⁹⁶¹ dedikten sonra şu soruyu da sormaktan kendisini alamamıştır: "Sen zavallı Türk, asırlık cahil... Sen ne yaptın? Maneviyatın nedir? İdealin neydi?" Hiç..."⁹⁶² sözleriyle Balkan yenilgisinde Türklerin içinde bulunduğu halin ne derecede etkili olduğuna dikkat çekmiştir.

2.7.3. Siyasetçilerin Tutumu

Balkan Harbine karşı yalnızca halk olumsuz bir tutum sergilememiş, bir kısım siyasetçiler de benzer tutumlar içerisinde bulunmuşlardır. Dönemin şahitlerinden İsmail Hakkı Sunata devrin siyasilerini şöyle eleştirmektedir: "Anlamıyorum. Meşrutiyetten beri Said Paşa, Kamil Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa, Hakkı Paşa gibi adamlar tecrübe edildi. Osmanlı Devlet adamları içinde böyle korkunç ve sıkışık zamanlarda iş başına geçebilecek kafalı adamlar yok mu acaba?"⁹⁶³ İsmail Hakkı Sunata'nın ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla dönemin en büyük sorunlarından birisi, Balkan Harbi gibi olağanüstü bir dönemde, durumu idare edebilecek devlet adamlarının yokluğu büyük bir sıkıntıdır. Nitekim dönemin devlet adamlarının yetersizliği Balkan Harbi gibi bir felaketde Osmanlı Devleti'nin yetersiz kalmasına neden olmuştur. Bunun örneklerini devrin şahitlerinin anılarında görmek mümkündür. Balkan Harbi ile ilgili önemli değerlendirmeleri olan Ali İhsan Sabis Paşa, Balkan Harbi öncesinde devleti yönetenlerin bir savaş ihtimalinin ortaya çıkmasını engelleyebilecekken bunu yapmadıklarını şu şekilde izah etmektedir: "Bu ihtimaller ortaya çıkınca, bütün siyasi memurların başlıca düşünceleri, Balkan ittifakına meydan vermemek ve bu ittifakın oluşumunun hemen ardından keşfe çalışarak gerekli tedbirleri almak için hükümete vakit kazandırmak olacaktı. Halbuki ne içerde ve ne de dışarıdaki memurlar ve devlet ileri gelenlerimiz bu konuda gayret göstermedikleri gibi

⁹⁶¹ Sabis, *age*, s. 83-84.

⁹⁶² Sabis, *age*, s. 84.

⁹⁶³ Suata, *age*, s. 365.

dikkat de etmiyorlardı. Hele üst düzey elçilik görevlilerinin uyduklarına, ayık zamanlarını tembellik, kumar ve eğlenceyle geçirdiklerine hiç şüphe yoktur. Sofya Elçiliğinden çalınan evrak meselesi ortadadır.”⁹⁶⁴ Diyerek siyasi mahfillerde durumun pek de iç açıcı olmadığını ifade etmiştir.

Halkın yanı sıra bir kısım siyasetçilerde harb esnasında olumsuz bir tutum içerisindeydiler. Savaşın yeniden başlama ihtimalinin ortaya çıktığı günlerde, Kamil Paşa'nın Heyet-i Vükela'yı toplayarak harbin devamına yönelik düşüncelerini öğrenmek istemiştir. Bu görüşme Kerîmî'nin ifadesine göre şu şekilde gerçekleşmiştir: “Devlet adamlarına gelince, onların ne fikir ve ne kararda oldukları açıkça anlaşılıyor. Böyle mühim konuları vakti gelinceye kadar gizli tutacakları, lakin her ihtimale karşı siyasi ve askeri hazırlık yapacakları şüphesizdir. Bununla beraber halk arasında şayi olan haberlere binaen Kamil Paşa savaş taraftarı değildir. Lakin nazırlar arasında savaş taraftarı birçok adam var ve Harbiye Nazırı Nazım Paşa da bunlardandır. Hatta Kamil Paşa savaşın yeniden başlaması taraftar olan nazırları ve erkan-ı harp reislerini toplayıp, şayet istiyorsanız savaşa yeniden başlarız, lakin bunun mesuliyetini üzerinize alınız ve bu hususta bana resmi bir taahhütname veriniz demiş. Ötekiler, bakalım, ahvale göre düşünüp hesaplayalım diyerek Kamil Paşa'dan iki gün mühlet istemişler imiş.”⁹⁶⁵ Görüldüğü gibi Kamil Paşa Osmanlı Sadaretinde bulunmasına rağmen, bir taraftan savaşa isteksiz bir görüntü çizmiş, diğer taraftan da mesuliyeti diğer devlet adamlarının üzerine yıkmaya çalışmıştır.

Osmanlı'nın Balkan Harbi'nde kısa sürede uğradığı yenilgi, maneviyatının çökmesine yol açmıştır. Devlet adamları dahi büyük devletlerin himayesine girmenin zaruriyetinden bahsetmeye başlamışlardır. Nitekim Mahmut Şevket Paşa da aynı düşüncededir. O güne kadar uygulanmış olan askeri danışman modelinin yürümediğini, ordunun adam olması için fiilen Almanların komutasına verilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bunun için 24 Nisan 1913'te Alman büyükelçisine başvurmuş, sonuç olarak Kasım'da General Liman von Sanders ile 5 yıllık bir sözleşme yapmıştır⁹⁶⁶.

⁹⁶⁴ Sabis, **age**, s. 37.

⁹⁶⁵ Kerîmî, **age**, s. 132.

⁹⁶⁶ Polat Tunçer, **İttihatçı Cavit Bey**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s. 129.

2.7.4. Aydınların Olumsuz Düşünceleri

Balkan Harbinde Osmanlı ordusunun ağır yenilgiler alması Osmanlı aydın kesimi üzerinde de olumsuz etki göstermiştir. Harbin öncesinde hararetli makaleler yazarak halkı savaşıma teşvik eden bu aydınlar, yenilgilerin hemen sonrasında işi başka bir devletin himayesine girmeye kadar götürmüşlerdir.

Buna verilecek en önemli örneklerden biri de Mizan'ın sahibi Murat Bey'in bir makalesidir. Murat Bey makalesinde Türkiye'nin yabancı bir devletin himayesine muhtaç kaldığını söyleyerek İngiltere veya Rusya himayesine girmesini makul görmektedir. "Rusya'nın dostluğunu kazanmak zor olur, ama kazanırsak çok iyi olur. Ben bunu Rusya siyasetinin otuz dokuz yıllık muhalifi sıfatıyla söylüyorum. Biz dün Rusya ile rekabet edebilen bir devlettik. Ama bugün onun himayesine muhtaç bir haldeyiz. Acı da olsa bunu ikrar etmekten başka çare yok"⁹⁶⁷ demektedir.

Murat Bey gibi himayeden yana olan başka gazeteciler de vardır Kerîmî bu durumu şu şekilde aktarmaktadır: "Türkiye'nin eski gazetelerinden olan Sabâh'ta Ermeni muharrir Diran Kelekyan Efendi, Türkiye'nin İngiltere himayesine girmesini destekliyor. Lakin pek üstü kapalı yazdığından buna karşı çıkan olmuyor. İstanbul Yahudilerinin iştirakiyle İstanbul'da çıkarılmakta olan Fransızca Jön Türk gazetesi hiç olmazsa savaş bitinceye kadar bu gibi konular hakkında yazıp konuşmanın doğru olmadığını yazdı. Bu şekilde istikbal hakkındaki kaygılar devam ediyor."⁹⁶⁸ İfadelerden anlaşıldığına göre bazı Osmanlı aydınları da bir başka devletin himayesinden söz edebilecek duruma gelmiştir.

Balkan Harbi döneminde Osmanlı kamuoyunun bir kısmı, savaşıyan ordunun desteklenmesi konusunda ellerinden gelen yardımı yapmaktan geri durmamıştır. Bir taraftan maddi ve aynı yardımlar yaparak ordunun ihtiyaçlarını gidermeye çalışmışlar, diğer taraftan gönüllü olarak orduya katılmışlardır. Ancak Osmanlı kamuoyunun tamamının harbi desteklediği düşüncesi doğru bir yaklaşım değildir. Dönemin matbuatında bu türden durumlarla ilgili bilgiler yer almamasına rağmen devrin şahitleri tarafından yazılmış hatıratların bir kısmında halkın en azından bir kısmı için Osmanlı Devleti'nin Balkan devletlerine karşı bir muharebe etmesi pek bir anlam ifade etmemiştir. Hatıratlarda

⁹⁶⁷ Kerîmî, *age*, s. 30.

⁹⁶⁸ Kerîmî, *age*, s. 76.

sık sık eleştirilen bu durum, kamuoyunun bir kısmının harp konusunda ikna edilemediğini göstermesi bakımından önemlidir. Henüz harbin ilk günlerinde Azınlıkların askere alınması gündeme gelince buna karşı azınlık cemaatlerinin ruhani liderlerinin buna şiddetle karşı çıkması azınlık unsurun tavrını göstermesi bakımından önemlidir. Hatıratlarda aktarıldığı kadarıyla savaşa karşı bu ilgisizlik yalnızca azınlık unsur için geçerli olmayıp, Müslümanlarda benzer bir tutum içerisinde yer almışlardır.

3. BÖLÜM

OSMANLI KAMUOYUNU HARP LEHİNDE YÖNLENDİRME FAALİYETLERİ (PROPAGANDA)

Balkan Harpleri döneminde Osmanlı kamuoyu Balkan Devletlerine karşı mücadele eden orduyu destekleyebilmek için mitingler düzenlemişler, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için yardım toplamışlar, gönüllü olarak orduya katılmışlardır. Ancak kamuoyunun tamamı savaş karşısında aynı şekilde tutum sergilememiş, döneme ait kaynaklarda belirtildiği gibi kamuoyunun bir kısmında umursamaz bir tutum göze çarpmaktadır. Balkan Harplerinde kullanılan propaganda yöntemlerinin etkinliği kamuoyunda oluşan kanaat üzerinde etkili olmuştur.

Kamuoyu oluşturmak veya oluşmuş bulunan kamuoyunu yönlendirmek bireylere veya kitlelere belirli fikirlerin telkin edilmesi ile mümkün olmaktadır. İşte bu noktada devreye propaganda girmektedir⁹⁶⁹. Savaş gibi olağanüstü şartlarda kamuoyunun desteğinin sağlanabilmesi ise propagandayı zorunlu kılmaktadır. Kamuoyunun propagandaya tabi tutulması öncelikle kitle psikolojisini bilmek ve yönlendirebilmekten geçer. İnsanlar yaradılışları gereği, “bir grubun üyesi, kalabalıkların kişisi veya kamuoyunun parçası”⁹⁷⁰ olma dürtüsüne sahiptir. “Kitleyi meydana getiren bireyler kimler olurlarsa olsun; yaşama biçimleri, işgüçleri, karakterleri yahut zekâları ister benzer, ister ayrı olsun, kalabalık haline gelmiş olmaları onlara bir nevi kolektif ruh aşılır⁹⁷¹.” Kitleler, kendi düşünce, duygu ve iradelerini kalabalıkların eline terk etmiş olan bireylerden oluştuğundan, en kolay yönlendirilebilen topluluklar haline gelirler. Bu nedenle propaganda ile istenilen yönde hareket ettirilebilirler.

Kamuoyunun yönlendirilmesi yahut kitlelerin istenilen şekilde harekete geçirilmesi ise belli yöntemlerin kullanılmasını gerektirmektedir. Örneğin kitleleri istenilen yönde harekete geçirmek için abartma ve coşku unsurlarına sık sık başvurulur. Şayet kitleler ustalıklı telkin edilirse fedaya ve fedakârlığa hazır hale gelebilir⁹⁷². Örneğin Miting meydanlarında ya da minberlerde yapılan etkileyici bir konuşma, kitle üzerinde derin

⁹⁶⁹ Çağlar, **agt**, s. 15.

⁹⁷⁰ Çetin, **age**, s.121.

⁹⁷¹ Le Bon, **age**, s. 23.

⁹⁷² Çetin, **age**, s.127.

etkiler bırakabilir. Savaş şartlarında bu türden bir konuşmaya maruz kalan kişilerin maddi fedakârlığın yanında bizzat canını ortaya koyarak savaşa katılması söz konusu olabilir.

Propagandanın önemli araçlarından birisi ise kahramanlardır. Kitle ve kahramanlar adeta bütünleşmiş gibidir. Kahramanlar savaş gibi olağanüstü şartlar içerisinde kitlelerin moral ve motivasyonunu artırıcı bir özelliğe sahiptir. Kitle kahramanlarla kendini özdeşleştirir.

Propaganda aracılığıyla düşman küçümsenir. Düşmana olumsuz adlar takılarak kamuoyu nezdinde düşman hakir gösterilir. Ayrıca toplumda itibar gören ve karşılığı olan saygın kişilerin desteği kullanılır. Ünlü ve saygın kişilerin desteği, propagandaya etkinlik sağlar. Savaş esnasında halk nezdinde saygın bir kişinin savaşa gönüllü olarak katılımı propagandayı güçlendirir.

Propagandanın başarıya ulaşabilmesinin en önemli şartlarından birisi ise kitlelere ulaşabilmektir. Bu yönü ile Balkan Harplerinin gerçekleştiği dönem dikkate alındığında, mitingler, kahvehaneler, ibadethaneler ve konferans salonları gibi toplanma alanları, propagandacı ile halk arasında iletişim kurulabilmesi için uygun ortamlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca basında yer alan yazılar, şiirler, haberler, hikâyeler ve fotoğraf, karikatür, resim gibi görsel unsurlar propagandanın gerçekleştirilmesinde önemli araçlardır.

Giriş bölümünde izah ettiğimiz propaganda kavramı ve propaganda yöntemlerinin bu bölümde, Balkan Harpleri esnasında nasıl kullanıldığı izah edilmeye çalışılmıştır.

Propagandanın modern bir yöntem olarak kullanılması ile ilgili yapılan çalışmalarda sık sık I. Dünya Savaşı'na göndermeler yapılmaktadır. Erol Köroğlu, Türk Edebiyatı üzerinden I. Dünya Savaşı döneminde yapılan propagandayı değerlendirdiği eserinde, I. Dünya Savaşı'nın geniş kapsamı ve uzun sürmesinden dolayı insanların yeni durum ve kavramlarla karşılaştığını belirtmektedir. Bu yeni kavramlar siper savaşı, yıpratma savaşı, topyekün savaş, psikolojik savaş gibi kavramlardır⁹⁷³. Gerçekten de yirminci yüzyılda savaşın farklı bir mahiyet alması, geniş alanlarda, uzun süren muharebelere dönüşmesi beraberinde, devletlerin ekonomik olarak harbi sürdürebilmesi

⁹⁷³ Erol Köroğlu, **Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Propagandanan Milli Kimlik İnşasına**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 35.

için kendisine yeni kaynaklar oluşturmasını zorunlu kılmıştır. Cephe gerisi kavramının İngilizce karşılığı olan “home front” kavramı bu bakımdan anlamlıdır. Nitekim cephe gerisinde yaşayan sivil halk askerler gibi düşmana karşı kurşun sıkmasa da, askerin ihtiyaçlarının giderilebilmesi ve cephenin etkinliğinin artırılabilmesi için üretime katkı sağlamaya, beslenmesi ve giyimi gibi yaşam standardıyla ilgili alanlarda fedakârlık etmeye yönelmiştir. Bu bakımdan halkın cephe gerisinde örgütlenebilmesi, savaşın kaderini önemli ölçüde etkilemiştir.

Ancak cephe gerisinin önem kazanmasının I. Dünya Savaşı dönemine münhasır bir olgu olduğu düşüncesi pek de doğru bir yaklaşım değildir. Nitekim yirminci yüzyılda Avrupa’da gerçekleşen ilk önemli savaş, Balkan Harbi’dir ve birçok yazara göre I. Dünya Savaşı’nın öncülü durumundadır⁹⁷⁴. O halde Balkan Harbi gerçekleştiği şartlar içerisinde I. Dünya Savaşı’nın özelliklerini de içerisinde bulundurmalıdır. Balkan Harbi döneminde cephe gerisinde bulunan halkın örgütlenmesi ve savaşa olan ilgi ve desteğinin artırılması için propaganda faaliyetlerinin düzenlenmesi de bu açıdan ele alınmalıdır. Nitekim bu döneme ait propaganda faaliyetleri yalnızca Osmanlı Devletine münhasır değildir. Balkan Devletleri de savaş boyunca kamuoyunun yönlendirilmesi için propaganda faaliyetlerine yer vermiştir⁹⁷⁵.

3.1. Balkan Harbine Yönelik Propaganda

1 Ekim 1912 itibarıyla Balkan Devletlerinin seferberlik ilanı, kısa sürede Osmanlı kamuoyunda harp lehinde bir tutumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak en azından Harp ihtimalinin ortaya çıktığı ilk günlerde, Osmanlı kamuoyunun savaş taraftarı bir tutum sergilemesi yalnızca propagandayla izah edilemez. Richard Hall bu ilk tepki sürecini Yemen ve Trablusgarp’ta bir süre önce yürütülen savaşların yurtsever coşkuyu törpülemesiyle⁹⁷⁶ ilişkilendirmektedir. Ancak İstanbul başta olmak üzere ülke genelinde öncelikle mitingler yoluyla büyük bir tepkinin ortaya çıkması da yalnızca önceki savaşların verdiği yurtseverlik duygusuyla izah edilemez.

⁹⁷⁴ Balkan Harbini konu alan önemli eserlerden birisi olan Richard C. Hall’ın eseri, “Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı’nın Provası” başlığını taşımaktadır. Aynı görüşü paylaşan diğer araştırmacılar için bkz. Fikretin Yavuz, “New York Times Gazetesi’nin Gözüyle Balkan Savaşları”, **Tarih Okulu Dergisi** (TOD), Y. 6, S. XVI, Aralık 2013, s. 179.

⁹⁷⁵

⁹⁷⁶ Hall, *age*, s. 18-19.

2 Ekim'den itibaren Osmanlı gazetelerinde savaş lehinde yayınların yapılması, gazetelerin başmakalelerinde savaşı arzulayan yazıların kaleme alınması, hamasi şiirlerin yayınlanmasının arkasında başka nedenleri aramak gerekir.

Balkan Harbini konu alan eserlerde üzerinde durulan meselelerden birisi dönemin Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti'nin savaşı istemediğidir. Nitekim Andonyan, Nazım Paşa'nın Padişah iradesine rağmen seferberliği ertelediğini, hükümette bulunan nazırların bazılarının da savaş taraftarı olmadıklarını ifade etmektedir⁹⁷⁷. Nitekim Karadağ'ın Osmanlı Devletine karşı harp ilan etmesi karşısında dönemin Hariciye Nazırı Nerodongyan Efendi'nin hayret içerisinde kaldığı⁹⁷⁸ gazetelere yansıyan haberlerden anlaşılmaktadır. O halde Osmanlı kamuoyunda harbe karşı oluşan tepkinin devrin hükümetinin tutumundan da kaynaklandığı söylenemez. Peki, gerçekte bu derecede geniş bir tepkinin ortaya çıkmasındaki nedenler nelerdir?

Balkan devletleri tarafından seferberlik ilanı karşısında bu denli büyük bir tepkinin ortaya çıkmasında, Osmanlı Devleti'nin uzun zamandır Avrupa karşısında gerilemesi ve kısa süre öncesine kadar kendisine bağlı olan devletlerin Osmanlı Devletine kafa tutması bir neden olarak kabul edilebilir. Nitekim dönemin gazetelerinde ele alınan başlıklarda sık sık "Balkan Türedileri" gibi küçümseyici kavramlara yer verilmesi, Osmanlı Ordularının Sofya, Atina, Belgrat gibi Balkan devletlerinin başkentlerini ele geçireceklerini ifade eden vurgular bununla ilgili olmalıdır. Ancak bu da tek başına kamuoyunun harp lehinde bir tutum sergilemesinin nedeni olarak kabul edilemez.

Aslında seferberlik ilanı sonrasında bu denli hızlı bir tepkinin ortaya çıkmasında asli neden dönemin iki siyasal partisi arasındaki iktidar mücadelesiyle ilgilidir. Harp istemeyen bir hükümete rağmen kamuoyunda bu denli bir tepkinin ortaya çıkması siyasal partilerin tutumları ile ilişkilendirilmelidir. Feroz Ahmad bu durumu şöyle izah etmektedir: "Buhranlı dönemlerde siyasetçiler içgüdüyle ve kamu yararı için hareket ettikleri kadar; ince hesaplarla ve kişisel çıkarlar adına da çalışırlar." Gerçekten de seferberlik ilanının

⁹⁷⁷ Savaşı hükümetin arzu etmediği ve savaş taraftarı olmadığına dair bkz. Andonyan, **age**, s. 198-200.

⁹⁷⁸ Tanîn Gazetesinde yer alan haberde Karadağ'ın harp ilanı ile ilgili tebliği Hariciye nazırına sunulduğunda ortaya çıkan tepkiyi şu şekilde aktarmaktadır: "İlan-ı harbin bu suretle vuku bulacağını hiçte intizar edilmediği için bu hareket birden bire hayretle telkin edilmiştir." Bkz. "Muharebe Başladı – Evvela Karadağ", **Tanîn**, 9 Teşrin-i evvel 1912 (26 Eylül 1328), N. 1465, s. 1.

hemen sonrasında, önce Dârü'l-fünûn öğrencilerinin 3 Ekim nümayişi⁹⁷⁹ ve bir gün sonra önce Hürriyet ve İtilaf Fırkasının ardından İttihad ve Terakki Fırkalarının mitingler tertip etmesi Balkan Harbi karşısında siyasal partilerin tutumunu belirlemesi açısından önemlidir.

Özellikle İttihad ve Terakki'nin ihtiraslı bir şekilde harbi istemesinin arkasında yatan neden, yakın dönemde iktidarını kaybetmiş olması ile ilgilidir. Nitekim 3 Ekim 1912'de gazetelerde yer alan bir beyannâme ile İttihad ve Terakki Fırkası bütün vatandaşları harbe davet etmektedir⁹⁸⁰. Ancak bu daveti daha da önemli kılan İttihad ve Terakki'nin harbin gerçekleşmesi gerektiği vurgusunun yapıldığı beyannâmesinde; “İttihad ve Terakki memleketin her köşesindeki Teşkilatı bu gayenin hâdim-i fedâkârı kılacak ve hâricî düşmanlara karşı bütün vatandaşlarla hem dest-i vifâk (aynı fikirle) olarak bir vahdet-i nam numunesi irâe edecektir.” İfadelerini kullanarak ülke geneline yayılmış olan bütün teşkilatlarına bu vazifeyi tevdi etmiştir. Kısa sürede İstanbul dışındaki merkezlerde de harp lehinde gösterilerin başlamasında o günlerde ülkenin en örgütlü teşkilatı durumunda olan İttihad ve Terakki'nin bu beyannâmesi etkili olmuştur. Nitekim kısa süre sonra gazetelerde yer alan harp lehindeki telgraflarda İttihad ve Terakki'nin taşrada bulunan kulüp başkanlarının⁹⁸¹ isimlerinin görülmesi bu durumun önemli delillerindendir.

İttihad ve Terakki'nin harp taraftarlığını Hürriyet ve İtilaf Fırkasında da görmek mümkündür. Nitekim siyasal Partiler içerisinde harp lehinde ilk nümayişi düzenleyen Hürriyet ve İtilaf'ın Aksaray Kulübü'dür⁹⁸². Ayrıca Hürriyet ve İtilaf Fırkası da İttihad ve Terakki Fırkası benzeri bir beyannâme yayınlamaya kulüpleri aracılığıyla halkı harbe davet etmiştir⁹⁸³. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının da İttihad ve Terakki Fırkası gibi harp

⁹⁷⁹ Dârü'l-fünûn öğrencileri tarafından 3 Ekim'de düzenlenen miting İttihad Terakki muhalifi çevreler ve hükümet tarafından da olumlu karşılanmıştır. “Osmanlı Dârü'l-fünûn'u ve Muharebe”, **Tanîn**, 3 Teşrîn-i evvel 1912(20 Eylül 1328), N. 1459, s. 2; “Dünki Tezahürat-ı Vatanperverâne”, **Sabâh**, 4 Teşrîn-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N. 8275, s. 2; Ancak Dârü'l-fünûn öğrencileri tarafından düzenlenecek bir sonraki nümayişte İttihad ve Terakki'nin rolü olmasından ve hükümet aleyhinde bir gösteriye dönüşmesinden dolayı soruşturmalar açılmıştır. Bkz. “Osmanlı Dârü'l-fünûnu ve Dünki nümayiş” **Tanîn**, 8 Teşrîn-i Evvel 1912 (25 Eylül 1328), N. 1464, s.3.

⁹⁸⁰ “İttihad ve Terakki Merkez-i Umumisi Beyannâmesi”, **Tanîn**, 3 Teşrîn-i evvel 1912 (20 Eylül 1328), N. 1459, s. 1.

⁹⁸¹ İzmir ve Çarşamba'da 13 Ekim'de gönderilen r telgraflarda büyük nümayişlerin tertip edildiğinden bahsedilmektedir. Ancak telgrafları gönderen tertip heyetlerinin başkanları İttihad ve Terakki'nin kulüp temsilcileridir. Bkz. Tezahürat-ı Milliye”, Cenîn, 15 Teşrîn-i evvel 1912 (2 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1471, s. 4.

⁹⁸² Harb Nümayişi”, **Tanzîmât**, 4 Teşrîn-i evvel 1912 (21 Eylül 1328), N. 380, s. 3.

⁹⁸³ “Hürriyet ve İtilâf Kulüblerinin Endâr-ı Hakkında ki Beyannâme”, **Sebîlü'r-reşâd**, 1 Teşrîn-i sâni 1328, C. 9-2, A. 219-37, s. 212.

taftarı bir tutum izlemesinde ki neden ise, harp gibi önemli bir konunun gündeme geldiği günlerde İttihad Terakki'nin yeniden iktidara gelmesinin önüne geçmek olarak düşünülebilir. Her halükarda siyasal partilerin hükümetin tavrına rağmen savaş taftarı tutumu, merkez ve taşra örgütleri aracılığı ile ülke genelinde hızla savaş taftarı gösterilerin düzenlenmesine neden olmuştur. Ayrıca bu dönemde İttihatçı ve İtilafçı taftarlığı çerçevesinde hareket eden dönemin basını da siyasal partilerin tutumuna paralel hareket ederek harp lehinde propaganda faaliyetleri yürütmeye başlamışlardır.

Ancak burada özellikle üzerinde durulması gereken mesele, Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti'nin harp taftarı bir tutuma sahip olmayışının, harbin ilk günlerinde devlet tarafından halkı örgütlemeye ve yönlendirmeye matuf propaganda faaliyetlerine başvurulmasına gerek duyulmayışının sebebi olduğu söylenebilir. Bâb-ı Âlî baskını ile İttihad ve Terakki'nin yönetimi ele geçirmesinden sonra Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin oluşturulması, devlet destekli propaganda faaliyetlerinin ortaya çıkmasına zemin oluşturacaktır.

Balkan Harbi esnasında kamuoyuna yönelik olarak gerçekleştirilen propaganda faaliyetleri çok yönlü olarak yürütülmüştür. Gazete, mecmua, kitap gibi yazılı neşriyatın yanında, konferans, vaaz gibi sözlü propaganda faaliyetleriyle kitleler harp konusunda teşvik edilmeye çalışılmıştır.

3.2. Yazılı Propaganda

3.2.1. Başmakaleler ve Propaganda

Balkan Harbi dönemine ait gazetelerin tamamı belli günlere ait istisnalar dışında⁹⁸⁴, ilk sütunu başmakalelere⁹⁸⁵ ayırmışlardır. Yani başmakaleler aslında dönemin okurunun

⁹⁸⁴ Bu türden istisnalar genelde dönemin önemli kişilerine ait bir beyanat yada harp ilanı gibi bir olayla ilgilidir. Bu türden yazıların yer aldığı günlerde gazetenin ilk sütununun en başında başmakale yer almamıştır. Örnek oluşturması açısından Karadağ'ın Osmanlı Devletine harp ilan etmesinden bir gün sonra yayınlanan Sabâh Gazetesi ilk sütununu bu konuya ayırmış "İlân-ı Harb" başlığı altında Karadağ'ın Osmanlı Devletine savaş ilanı duyurulmuştur. Bkz. "İlân-ı Harb", **Sabâh**, 9 Teşrin-i evvel 1912 (26 Eylül 1328), N. 8281, s. 1; İttihad ve Terakki'ye yakınlığıyla bilinen Tanîn Gazetesi ise 3 Ekim tarihli sayısının ilk sütununu İttihad ve Terakki'nin harple ilgili beyânnâmesine ayırmıştır. Bkz. "İttihad ve Terakki Merkez-i Umûmisinin Beyânnâmesi", **Tanîn**, 3 Teşrin-i evvel 1912 (20 Eylül 1328), N. 1459, s. 1.

⁹⁸⁵ Döneme ait gazetelerde birinci sayfada birden fazla makaleye yer verenler de olmuştur. Seyfettin Turhan başmakaleleri değerlendirdiği eserinde özellikle Anglo-Saxon basınında birden fazla başmakaleye yer verildiğini belirtmektedir. Bkz. Seyfettin Turan, **Başyazı ve Yorum Yazarlığı**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir (yayın yılı yok), s. 6; Balkan Harbi döneminde Tanîn gazetesince Cemil Cahit ve

harp boyunca gazeteyi ellerine aldıklarında ilk dikkatlerini çeken başlık niteliğini taşımaktadır. Başmakalelerde amaçlanan okurun fikirlerini etkilemek, önemli bir haberi ortalama okuyucu için açık hale getirerek önemini anlatmak⁹⁸⁶ olarak ifade edilebilir. Bu bakımdan başmakalelerin başlığı ve muhtevası okuyucu kitlenin etkilenmesi ve yönlendirilmesi bakımından önem arz etmektedir.

Balkan Harbi döneminde gazetelerde yer alan makaleler doğal olarak harbin süreci ile paralellik arz etmiştir. Yazarlar kendilerine ayrılan köşelerinden harbin süreci ile ilgili konuları kaleme almışlar, okuyucu kitleyi bu meselelerle ilgili olarak aydınlatmaya çalışmışlardır.

Balkan Devletleri tarafından Osmanlı Devletine Berlin Muahedesinin 23. maddesinin yürürlüğe konmasına yönelik olarak nota gönderilmesinden sonra gazetelerin başmakalelerinin temel konusu Balkanlar haline gelmiştir. Bu dönem itibariyle başmakaleler bölümünde açık bir şekilde harbin biran evvel gerçekleşmesi gerektiğine dair yazılar kaleme alınmaya başlamıştır. Dönemin yazarlarının ne ölçüde harp taraftarı olduklarını tespit etmek mümkün değildir. Ancak 2 Ekim 1912 tarihinden itibaren dönemin bütün gazetelerinde başmakalelerde hâkim olan dil, harbi isteyen bir havaya bürünmüştür. Aslında henüz Balkan Harbi Osmanlı kamuoyunun gündemine gelmeden Balkanların durumu başmakalelerde ele alınmış, Balkanlarla ilgili meseleler, Osmanlı çıkarları merkeze alınarak izah edilmeye çalışılmıştır. Harbin hemen öncesinde Tercümân-ı Hakikat Gazetesinde yayınlanan Ahmed Ağayef'e ait başmakalede o günlerde Arnavutluk dâhilinde meydana gelen isyan değerlendirilmiştir. İttihatçılarla, İtilafçılar arasındaki siyasi çatışmanın en yüksek düzeyde kendini gösterdiği o günlerde, İttihatçılara yakınlığı ile

Babanzade İsmail Hakkı Beylere ait makaleler aynı gün ilk sayfadan ard arda yayınlanmıştır. Tanin Gazetesinin bazı sayılarında ise bu ikilinin dışında başka yazarların da makalelerine yer verilmiştir. Örnek olması açısından Tanin Gazetesinin 7 Ekim 1912 tarihli sayısında Hüseyin Cahid'in "Siyâsiyat – Trablus'da Sulh Meselesi Ne Oluyor" makalesinin yanında Şeyh Muhsin-i Fânî (Hüseyin Kâzım Kadri)'nin "Yâ Devlet Başa Yâ Kuzgun Leşe" başlıklı makaleleri ard arda yayınlanmıştır. Bkz. **Tanin**, 7 Teşrin-i evvel 1912 (24 Eylül 1328), N. 1464, s. 1.

⁹⁸⁶ M. Leyle Sepnec'in, Başmakale ile ilgili tanımı şöyledir: "Başyazı, okuru eğlendirme, fikirlerini etkilemek, önemli bir haberi okuyucu için daha açık hale getirerek önemini anlatmak amacıyla gerçeklerin ve fikirlerin özet olarak, mantıklı ve hoşça gidecek bir düzeyde sunulmasıdır." Başmakalelerle ilgili diğer tanımlar için bkz. Seyfettin Turan, **age**, s. 4-5; genel olarak gazetelerde yer alan köşe yazılarını tanımlayan Onur Dursun ise, "Gazetelerin, köşe yazılarına yer verme gerekçesi, haber metinleriyle yapılamayacağı yaparak, olayı farklı açılardan yorumlayıp okura sunmaktır." Yorumuna yer vermektedir. O halde her iki tanımlamadan da hareket edilerek denilebilir ki, başmakalelerde okuyucu kitleyi etkilemeye yönelik bir tutum söz konusudur. Bkz. Onur Dursun, "Köşe Yazarlığından medya Filozofluğuna Ertuğrul Özkök ve Ahmet Hakan'ın Köşe Yazıları Üzerine Bir İnceleme", Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar e-Dergisi, Erim Adresi: http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/KoseYazarligindanMedyaFilozofluguna-MART_2015.pdf. Erişim Tarihi: 04.6.2015.

bilinen Ağayef, dönemin Osmanlı kamuoyuna yönelik baskıyı da dile getirdiği makalesinde Arnavutluk isyanı ile bağlantılı olarak dönemin siyasi atmosferini şöyle değerlendirmiştir: “Şimdiye kadar Osmânlılar ve Osmânlı efkâr-ı umûmîsi (kamuoyu) Arnavud eşkıyası ile tehdid ediliyordu. Deniliyordu ki eğer intihâbat-ı umumiye de (genel seçimler) İttihad ve Terakki Cemiyeti kazanırsa ve yeniden İttihadçılar reiskâr’e (iktidara) gelirlerse Arnavud eşkıyası buna tahammül etmeyecekler ve tâ Balkanlardan İstanbul’a Anadolu’ya kadar akınlar icrâ ederek memleketi zir ve zir edeceklerdir. Bilâhare Devlet Hükûmât-ı Ecnebiyenin müdâhalesine maruz kalarak mahv ve münkariz (batmış) olacaktır.”⁹⁸⁷ Seçim sonuçları ve bunlara karşı saygı duyulması gerektiğini belirten yazar; “. Bir milleti ve devleti bir avuç eşkıyânın ihtilâl ve iğtişası (kargaşası) ile korkutarak otuz beş milyonluk ahâlinin serbesti-i reyî üzerine icrâ-yı tesir etmek isteyenler elbette bu kadar ahâlîde şeref ve izzet-i nefis olmadığına hükmetmiş olmalıdırlar. Bunlar bütün milletin bir koyun sürüsü gibi birkaç kurt’un heyulâsından bile tevhiş (korkma) ederek kurtların istedikleri gibi hareket edeceğini farz etmiş olmalıdırlar. Acaba bu gibi vesâit-i gayr-ı meşruâya müracaat edenlerde hiç akıl, zekâ, basiret, zevk-i sâlim nâmına bir şey kalmamış mıdır? Cümlesinin gözünü hırs ve hiddet perdesi örtmüştür.”⁹⁸⁸ diyerek dönemin siyasi atmosferini değerlendirmiştir. Ağayef’in bu yazısı İttihatçılara yakınlığı ile bilinen bir yazar olmasına rağmen dönemin siyasal ortamını değerlendirdiği bu yazısında, siyasi partilerin birbirleri ile mücadelesinin hangi noktaya ulaştığını ve devletin bekası ile ilgili isyan hareketleri nev’inden meselelerde dahi ortak bir tutum gösteremediklerini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Balkan harbinin hemen öncesindeki siyasal atmosferi ortaya koyması bakımından önem arz eden bu makalede Ağayef, millî meseleler konusunda fırkacılık taassubunun tehlikelerine dikkat çekerek, ortaya çıkacak sonuçları şöyle değerlendirmiştir: “Her şeyin, fırka münâkaşat ve ihtirâsâtının da bir derecesi vardır. Şu derece-i îcâbın müdahalesine vardı mı artık cinâyet ve hıyânet olur. Ahfâdımızın lanetinden, gözyaşından ve kanlarından

⁹⁸⁷ Ahmed Ağayef, “Avrupa İle Tehdid”, **Tercümân-ı Hakikat**, 30 Eylül 1912 (17 Eylül 1328), N. 11308, s. 1.

⁹⁸⁸ Ahmed Ağayef makalesinde İttihad ve Terakki iktidarını istemeyen Avrupa’nın da yanlış bir tavır içerisinde olduğunu belirtmiştir. Ancak Ağayef’in özellikle üzerinde durduğu mesele siyasal partiler arasındaki iç çatışmadır. Bu durumu makalesinde şöyle dile getirmektedir: “yalnız burada acınacak, ağlanacak bir nokta vardır ki nazar-ı umûmiyeyi celb etmek bir vazifedir. O noktada bizim kapılmış olduğumuz ihtirâsâtın derecesidir.” Bkz. Ahmed Ağayef, “Avrupa İle Tehdid”, **Tercümân-ı Hakikat**, 30 Eylül 1912 (17 Eylül 1328), N. 11308, s. 1.

hazır edelim.”⁹⁸⁹ Gerçekten de bu makalenin yayınlanmasından kısa süre sonra patlak verecek olan Balkan Harbi, Osmanlı Devleti açısından ağır bir yenilgiyle neticelenecek, bu yenilgiyi hazırlayan şartlardan birisi ise devrin siyasetçilerinin içine düştüğü fırkacılık taassubu olacaktır.

Balkan Harbi'nin hemen öncesinde siyasetin aldığı hal başmakalelerin temel konusu durumundadır. Trablusgarp'ta İtalyanlarla mücadelenin devam ettiği günler olmasına rağmen gündemin temel konusu siyasi mücadeledir. Bu dönemde İttihatçılara yakın gazetelerde mevcut hükümete karşı eleştiriler sık sık başmakaleler aracılığıyla ortaya konulmuştur. İttihatçıların iktidarı kaybettiği o günlerde, Tanîn Gazetesinin 28 Eylül 1912 tarihli sayısında Ahmed Şerîf, “Hükümetde Ahlak Esasları” başlıklı makalesinde siyasal iktidarı eleştirmektedir. Ahmed Şerîf, “Mevki-i iktidâra gelen bir hükümetin lehinde yahud aleyhinde bir söz söyleneceği zaman nazar-ı dikkate alınacak noktalardan biri de o hükümetin ahlak-ı umumiye üzerindeki te'siratıdır. Bir hükümetin ahlakı nedir? Ne gibi esâsâta istinâd ediyor? Takip ettiği hatt-ı hareket ve meslek ile memleketin ahlâkını yükseltir mi? Ahlâk nokta-i nazarından hükümet nasıl nasıl bir numune arz eyliyor?”⁹⁹⁰ sorularını sorduktan sonra, Ahmed Muhtar Paşa hükümetinin iktidara geldikten sonra, gerçekleştirdiği icraatları ağır ifadelerle eleştirmiştir. Makalenin sonunda ise şöyle bir değerlendirmeye yer vermiştir: “İşte böyle bir hükümete âncak Hürriyet ve İtilaf gibi bir fırka muvâfık gelir. Memleketde bu nâmussuzluğu ezmek için kalb-i afif-i milletden (milletin iffetli kalbinden) doğan İttihad ve Terakki ise elbette böyle bir hükümetin menfuru (nefret edileni) olur.”⁹⁹¹ Hükümet ve İtilafçıların eleştirildiği makalede, devrin siyasal iktidarı namussuzlukla itham edilirken, bunların karşısında İttihad ve terakki milletten iffetli kalbinden doğan bir siyasal oluşum olarak lanse edilmiştir. İttihad ve Terakki'ye yakın bir gazetede, partiyi öven bir yazının yer alması normal karşılanabilir. Ancak bir taraftan Trablusgarp'ta İtalyanlarla mücadelenin devam ettiği, diğer taraftan Balkanlarda Osmanlı Devletine karşı ittifakların kurulduğu bir dönemde İttihatçılara yakın gazetelerde Hükümet ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası aleyhindeki bu türden yazılar, siyasetin aldığı kötü hali göstermesi bakımından önemlidir.

⁹⁸⁹ Ahmed Ağayef, “Avrupa İle Tehdid”, **Tercümân-ı Hakikat**, 30 Eylül 1912 (17 Eylül 1328), N. 11308, s. 1.

⁹⁹⁰ Ahmed Şerîf, “Hükümet de Ahlâk Esasları”, **Tanîn**, 28 Eylül 1912 (15 Eylül 1328), N. 1454, s. 1.

⁹⁹¹ Ahmed Şerîf, “Hükümet de Ahlâk Esasları”, **Tanîn**, 28 Eylül 1912 (15 Eylül 1328), N. 1454, s. 1.

Peki, aynı günlerde Hükümete yakın ve İttihad ve Terakki muhalifi gazetelerde durum nedir? İttihatçılara yakınlığıyla bilinen gazetelerde Hükümete ağır eleştirilerin getirildiği o günlerde Hükümeti destekleyen gazeteler ise İttihad Terakki'ye karşı aynı tutumu izlemiştir. Alemdâr Gazetesinin 23 Eylül 1912 tarihli sayısında yer alan bir makalede İttihad ve Terakki ağır bir şekilde eleştirilirken, “İttihâd ve Terakki Cemiyeti, vatani dâhilen bin dürlü dağdağaya, haricen hiç ârzu edilmedik gavâile dûçâr ederek, zavallı millete şu kara günleri idrâk etdiremedi. Bakalım; bu boyalı fırka ne havâhir yumurtlayacaktır.”⁹⁹² ifadeleriyle eleştirmiş, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü şartların bütün mesuliyetinin İttihad Terakki'ye ait olduğu iddia edilmiştir. Bu makaleden de anlaşıldığı gibi siyasal mücadele gazeteler aracılığıyla da yürütülmektedir. Gazetelerin başmakaleleri siyasal mücadelenin bir cephesi olarak kullanılmakta, muhalifler birbirleriyle gazeteler aracılığıyla mücadele etmektedir. Siyasal mücadelenin bu şekle geldiği günlerde gazetelerin siyasi duruşu doğal olarak okuyucu kitleyi de etkilemiş olmalıdır. Tanîn Gazetesini okuyan bir kişinin başmakale aracılığı ile Hükümet ve İtilafçıların, İttihatçılara haksızlık yapıldığı kanaatini edinmesi gayet normal karşılanmalıdır. Karşı cephede Alemdâr ya da İkdâm gibi İttihad ve Terakki muhalifi bir gazetenin okuyucusu ise Devletin içinde bulunduğu şartların müsebbibi olarak İttihad ve Terakkiyi görmesi gayet normaldir. Yani gazetelerin muharrirleri, okuyucu kitleye mesajlar veren makaleleri kaleme almakta, bu sayede siyasal mücadelelerini kitlelere de yaymaya çalışmaktadır. Balkan Harbi'nin hemen öncesinde fırkacılık mücadelesinin başmakaleler aracılığıyla yapıldığı bir ortamda, kitlelerin desteğinin sağlanması amaçlanmış olmalıdır. Yani Balkan Harbi öncesinde de, başmakaleler okuyucu kitlelerine yönelik propaganda faaliyetleri yürütmekte, onların kanaatlerini etkilemeye çalışmaktadır.

Fırkacılık mücadelesinin başmakaleler aracılığıyla bile yürütüldüğü bir ortamda, Balkanlarda bir harbin başlama ihtimalinin ortaya çıkışı, birbirine muhalif gazetelerin aynı muhalefeti devam ettireceği, bir tarafın harbin yapılmasını isterken, diğer tarafın buna karşı çıkacağı kanaatini oluşturabilir. Ancak Balkan Harbi'nin başlama ihtimalinin gündeme geldiği ilk günden itibaren, İttihatçı ve İtilafçı gazeteler ağızbirliği yapmışçasına harbi destekleyen yazıları kaleme almaya başlayacaklardır.

⁹⁹² “İttihâd ve Terakki'nin...”, **Alemdâr**, 23 Eylül 1912 (10 Eylül 1328), N. 136-41, s. 1; Aynı günlerde İttihad ve Terakki'nin izlediği politikaları eleştiren Lütfi Fikri; “Muhâliflerimizin en ziyâde tekrâr ettikleri nağme bu: ‘Memleket uçuruma gidiyor!’ Memleket aslâuçuruma gitmez. Eğer İttihâd ve Terakki insâf eder, muhâlefete nâmuskâr bir şekl veririse...” ifadeleriyle ittihad ve Terakki'nin muhalefet vazifesini gerektiği gibi yerine getirmediği konusunda eleştirmiştir. Bkz. Lütfi Fikri, “Memleket Uçuruma Gidiyor”, **Tanzîmât**, 25 Eylül 1912 (12 Eylül 1328), N. 361, s. 1.

Birbirinin muhalifi durumunda olan iki tarafın da aynı kanaatte birleşmelerinin sebepleri nelerdir konusu ile ilgili açık deliller olmamasına rağmen, her iki taraf için de aslında iktidara sahip olma düşüncesinin etkili olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım olacaktır.

İttihatçılar için harbin zuhuru, iktidarın her hâlükârda zayıflaması anlamını taşıyacaktır. Bu bakımdan İttihatçıların harbi istemelerinin sebebi, kaybettikleri iktidarı ele geçirebilmek için mevcut iktidarın, harbin getireceği ağır şartlar sonucunda yıpranmasına bağlı olarak, yeniden iktidara geleceklerini düşünmelerinden kaynaklandığı söylenebilir. Hürriyet ve İtilafçılar ise harbin kazanılması halinde, durumlarını sağlamlaştıracaklarını, İttihad ve Terakkinin gücünü kıracaklarını düşünmüş olmalıdırlar. Bu düşünceden hareketle her iki tarafın da harp taraftarı bir tutum izlemeleri, iktidar hesaplarının bir neticesi olarak görülmektedir.

3.2.1.1. Harbi Teşvik Eden Başmakaleler

Balkan Devletleri'nin 1 Ekim 1912'de aldıkları umumi seferberlik kararı, gazetelerin başmakalelerinin konularını da bir anda değiştirmiş, daha önce karşılıklı siyasal eleştiri merkezli başmakalelerin temel konusunu "harp" oluşturmaya başlamıştır. Bu döneme ait makaleler okuyucu kitleye açık bir şekilde harbin mutlaka gerçekleşmesi gereken bir olay olduğu mesajını vermiştir.

2 Ekim 1912 günü yayınlanan gazetelerin tamamında konu gerçekleşmesi muhtemel olan harptir. Tanîn Gazetesinde başmakale "Harb" başlığını taşımaktadır. Makalede Balkan ittifakı ve ülkenin içinde bulunduğu şartlar değerlendirilmiştir. Ancak ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıya ve hükümetin zayıflığına rağmen harbin mutlaka gerçekleşmesi gerektiği vurgusu şu şekilde dile getirilmiştir: "Türkiye bugün hükümet nokta-i nazarından pek zayıf olabilir. Fakat Osmanlının Osmanlılığını bildiği âvân-ı tarihiyeden beri harb ile yaşadığı, harbin ölü bir Türk'ü diriltildiğini hesabdan çıkartmamak lazımdır. Para!.. Fakat Türk muharebe etmek için para istemez." Açık bir şekilde harp taraftarlığı yapılan makalede; "Bugün Sofya sokaklarında kahramanlık satan pehlivanların sesi birden bire kesilir. Onlar kesmeyecek olursa Türk süngüleri o sesleri

onların göğüslerinde boğar. Yaşasın harb.”⁹⁹³ ifadeleriyle harbin biran evvel başlaması gerektiği belirtilmiştir.

Aynı gün Diran Kelekyan Sabâh Gazetesinde “Vazifelerimiz” başlığı ile kaleme aldığı makalesinde Balkan Devletlerinin almış olduğu seferberlik kararı karşısında milletçe bir hatt-ı hareket tarzı belirlemesi gerektiğini dile getirmiştir. Diran Kelekyan bu hareket tarzının nasıl olması gerektiğine dair yedi madde altında topladığı önerilerini şu şekilde sıralamıştır:

1- Tefrika engellenmeli, her fert vatandaşlar arasında oluşabilecek ve Osmanlıları düşman karşısında zayıf gösterecek tefrikayı engellemek için mücadele etmelidir.

2- Fırkalar arasındaki mücadeleye son verilmelidir. İttihad ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf, Milli Meşrutiyet gibi bütün fırkaların merkez-i umumileri temsilciler tayin ederek bu meseleyi görüşmeli ve dış meselelerde birlikte hareket etmelidirler.

3- Milletın kanaatini etkileyebilecek olan ulema, rüesa, muteberan ve bilhassa zümre-i mütefekkirin halkı mevcut durumla ilgili bilgilendirmesi. Bu noktadan hareketle, halkın kanaatini etkilemede çok önemli bir yere sahip olan matbuatın fırkacılık çatışmasını bırakarak düşmana karşı millete düşen vazifeyi konu alan neşriyatta bulunması⁹⁹⁴ gerekmektedir.

4- Milletın hükümete her türlü desteği vermesi gereklidir. Bu noktada vatandaşlara düşen vazife gönüllü olarak orduya yazılmak ve maddi yardımda bulunmaktır.

5- Düşman karşısında mücadele edilirken içerde de asayişin temin edilmesi için herkes üzerine düşen vazifeyi yerine getirmelidir.

6- Harbin başlaması halinde Rumeli’de bulunan ve düşman devletlerin vatandaşlarıyla ırki bağları bulunan bazı vatandaşlar bu durumdan dolayı kendilerine zarar geleceğini düşünebilir. Ancak kanunlara uyan her Osmanlı vatandaşı gibi bölge halkı da

⁹⁹³ “Harb”, **Tanîn**, 2 Teşrîn-i evvel 1912(19 Eylül 1328), N. 1458, s. 1.

⁹⁹⁴ Diran Kelekyan bu durumu şöyle belirtmektedir: “Bu nokta-i nazardan matbuatın vazifesi gayet mühimdir. Dünden beri vârid olan haberlerin ehemmiyeti muvâhecesinde matbuâtımızın fırka muvâhecesini terk edeceğini ve milletde tefrikâyı mucep neşriyâtdan tevki ile düşmana karşı Osmanlılara tertib eden vazâif-i hamiyetin hüs-i ifâsına hasr neşriyât eyleyeceğini kaviyen ümid eyleriz.” Bkz. Diran Kelekyan, “Vazifelerimiz”, **Sabâh**, 2 Teşrîn-i evvel 1912(19 Eylül 1328), N. 8274, s. 1.

herhangi farklı bir muameleye uğramayacakları bilmeleri gerekir. Düşmanlar bölge halkını kışkırtmaya çalışabilirler. Bunu engellemek için bölgenin ruhani liderleri ve ileri gelenleri bunu engellemek için çalışmalıdır.

7- Osmanlılar harpten hiçbir zaman korkmamışlardır. Karşımızdaki düşman hiç harp etmemiş ya da ne için harp ettiğini bilmeyen kişilerden oluşmaktadır. Osmanlılar düşmana haddini bildirmelidir.

Diran Kelekyan'ın sıraladığı maddelere bakıldığında birlik ve beraberlik çağrısı dikkat çekmektedir. Ayrıca kitlelere vatanın tehlikede olduğu mesajı verilirken, bu durum karşısında onlara düşen vazifenin gönüllü olarak orduya katılmak ve yardımlar aracılığıyla ordunun ihtiyacını gidermek olduğu vurgusu yapılmıştır. Maddeler içerisinde ilgi çeken unsurlardan birisi ise toplum üzerinde etkin şahsiyetlere yönelik olarak halkın harp konusunda yönlendirilmesi konusunda vazife düştüğünü belirtmesidir. Gazetelerin birer propaganda aracı olarak kullanılması gerektiğini vurgulayan Kelekyan, neşriyat aracılığıyla kitlelerin yönlendirilmesinin önemini de dile getirmiştir.

Diran Kelekyan makalesinin sonunda ise harbin gelişini;“Osmanlı kahrâmanlarının sıyıracakları kılıçlar âltı asırlık şanlı muhârebelerde bilenmiştir. Sulh sevdiğimizi isbât ettik. Madem ki harb icâb ediyor işte ötede gülerek, memnuniyetle saf saf güzîde-i milliyemizin mütecelli olacağından dolayı izhâr-ı hoşnud ile kabul ederiz. Harb mi istiyorlar? İsteyenler düşünsünler: Osmanlılar elli asırdan beri dâimâ harb etmişlerdir. Ondan korkmazlar”⁹⁹⁵ sözleriyle değerlendirmiş, hamasi bir üslupla harbin gelişini sevindirici bir haber olarak duyurmuştur.

Seferberlik kararı sonrasında kaleme alınan makalelerde göze çarpan en önemli unsurlardan birisi artık fırka çatışmalarının sona erdirilmesi gerektiği ve zor şartlar karşısında birlik ve beraberlik vurgusudur. Tanzimât Gazetesinde Lütfi Fikri “Sükûna İhtiyac” başlıklı makalesinde Osmanlı Devleti'nin bir tarafta Trablusgarp'ta İtalyanlarla mücadele halinde iken, Balkanlarda başlayacak yeni bir harbin iyi neticeler doğurmayacağı kanaatini dile getirmiştir. Bu şartlar karşısında artık fırkalar arasındaki mücadeleye bir son vermek gerektiğini söyleyerek birlik ve beraberlik çağrısı yapmıştır. Hatta yazısında fırka temsilcilerine; “ Ben bu bâbda tekrar ediyorum, bütün mevcudiyetimle çalışmağa hazırım.

⁹⁹⁵ Diran Kelekyan, “Vazifelerimiz”, *Sabâh*, 2 Teşrin-i evvel 1912(19 Eylül 1328), N. 8274, s. 1.

Fırka-i muhâlifeden de kimler bu husûsa çalışmak isterlerse lütfen bana bildirsinler, haberleşelim, buluşalım, müzâkere edelim”⁹⁹⁶ diyerek düşman karşısında birlik ve beraberlik sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Aynı vurgu diğer gazetelerin başmakalelerinde de vardır. Ahmed Ağayef’in 3 Ekim 1912 tarihli Tercümân-ı Hakikat Gazetesinde yer alan makalesinin başlığı, “Düşmana Karşı İttihâd Edelim”⁹⁹⁷ dir. Ağayef firkacılıktan dolayı yaklaşan tehlikenin bir türlü farkına varılamadığını belirttiği makalesinde, bu vakitten sonra artık geriye dönüş olmadığını, ancak en azından bundan sonra birlik ve beraberliğin sağlanması gerektiğini belirtmiştir.

2 Ekim’den itibaren yayınlanan makalelerde hâkim olan dil hamasi bir havaya sahiptir. Lütfi Fikri⁹⁹⁸ gibi bazı köşe yazarlarının harbi arzu etmediklerine dair bazı yazıları olmasına rağmen dönemin yazarlarında hâkim olan anlayış harbin mutlaka yapılması gerektiğidir⁹⁹⁹. Tanîn Gazetesinin 4 Ekim 1912 tarihli sayısında yer alan başmakalede İstanbul sokaklarında senelerden beri görülmemiş şevk ve neşenin bulunduğu belirtilerek harbin biran evvel gerçekleşmesi gerektiği vurgulanmıştır. Zaten makalenin başlığı da harbin biran evvel gerçekleşmesi gerektiği vurgular nitelikte olup “Niçin Uzuyor”¹⁰⁰⁰ şeklinde konulmuştur.

Başmakalelerdeki harp beklentisi çok uzun sürmemiştir. 9 Ekim 1912¹⁰⁰¹ tarihli gazetelerin ilk sütunları Karadağ’ın Osmanlı Devletine harp ilanına ayrılmıştır. Zaten 2

⁹⁹⁶ Lütfi Fikri, “Sükûna İhtiyac”, **Tanzîmât**, 2 Teşrin-i evvel 1912(19 Eylül 1328), N. 368, s. 1.

⁹⁹⁷ Ahmed Ağayef, “Düşmana Karşı İttihâd Edelim”, **Tercümân-ı Hakikat**, 3 Teşrin-i evvel 1912(20 Eylül 1328), N. 11311, s. 1.

⁹⁹⁸ Lütfi Fikri 3 Ekim 1912 tarihli makalesinde; “Bu makale kâr’in-i kirâm’ın inzârına maruz olacağı zaman kim bilir belki harb başlamış olacak!... İşallah öyle olmaz da daha birkaç gün aradan geçer ve harbin adem-i vukuu için insâniyetkârane bir hakk-ı teşebbüsâtın husûlüne imkân olur” diyerek harbi istemediğini ortaya koymaktadır. Bkz. Lütfi Fikri, “Sukûnetli Bir Harb”, **Tanzîmât**, 3 Teşrin-i evvel 1912(20 Eylül 1328), N. 369, s. 1; Aynı sayıda Lütfi Fikri Balkan Devletlerinin bu hareketinin bir blöf olabileceği yorumunu ele alan bir yazı kaleme almıştır. Bkz. Lütfi Fikri, “Blöf Olmak İhtimâli”, **Tanzîmât**, 3 Teşrin-i evvel 1912(20 Eylül 1328), N. 369, s. 1

⁹⁹⁹ Tanîn Gazetesinin 3 Ekim tarihli başmakalesi “Harb” başlığı ile çıkmıştır. Makalede Makedonya ile ilgili Balkan hükümetlerinin isteklerine karşı; “...kat’iyen kabul edemeyiz. Hakk-ı hâkimiyetimize bir nevi taarruz demek olan beynelmilel bir konferansa hiç gidemeyiz. Kimin canı harb istiyorsa buyursun, harbe de hazırız!” denilerek oluşan siyasi duruma tepki gösterilmiş ve çözüm yolu olarak harp gösterilmiştir. Bkz. **Tanîn**, 3 Teşrin-i evvel 1912(20 Eylül 1328), N. 1459, s. 1. Alemdâr’da ise aynı hamasi üslup söz konusu olup “Harbe! Harbe!” başlığı altında yayınlanan makalede, “Âfak-ı vatan, Sofya’da Osmanlı Marşı çalınıncaya kadar, bu sadâ-yı davetden biran hâlî kalmayacaktır: Harb! Harb!” diye seslenmektedir. Bkz. “Harb! Harb!”, **Alemdâr**, 5 Teşrin-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 137-54, s. 1.

¹⁰⁰⁰ “Niçin Uzuyor”, **Tanîn**, 4 Teşrin-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N. 1460, s. 1.

¹⁰⁰¹ Karadağ’ın harp ilanı ile ilgili haberler ve harp beyânnâmesi ile ilgili bkz. **İlân-ı Harb**, **Sabâh**, 9 Teşrin-i evvel 1912(26 Eylül 1328), N. 8281, s. 1; “Muhârebe Başladı: Evvelâ Karadağ”, **Tanîn**, 9 Teşrin-i evvel 1912(26 Eylül 1328), N. 1465, s. 1; Tercümân-ı Hakikat Gazetesinde Karadağ’ın harp ilan edilmesi ile ilgili sayının tarihi 7 Teşrin-i evvel 1912 olarak geçmektedir. Muhtemelen bu bir basım hatasıdır. Bkz. “Karadağ’ın İlân-ı Harbi”, **Tercümân-ı Hakikat**, 7 Teşrin-i evvel 1912(25 Eylül 1328), N. 11315, s. 1.

Ekim'den itibaren savaşın mutlaka gerçekleşmesi gerektiğini dile getiren yazarlar, bu kez harbin gelişini sevinçle karşılamışlardır. Ahmed Ağayef Karadağ'ın harp ilan edişini "Yaşasın Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiye! Yaşasın Hükümet-i Osmâniye" başlıklı makalesi ile kutlamış, "Şu tebşirin (müjdenin)Türk ve Osmanlı kalbleri üzerinde ki tesirât ve tehyicât-ıazîmesini herkes kendi kalbinde duyacaktır."¹⁰⁰² diyerek harbin başladığına dair alınan haberi bir müjde olarak ifade ederken, bir taraftan hilâfet gibi İslami unsurlara, diğer taraftan Türk ve Osmanlı vurgusuna yer vererek Türkçülük ve Osmanlıcılığa göndermeler yapmıştır. Tanîn Gazetesinin başmakalesi ile başlayan harbi, "Hele Şükür"¹⁰⁰³ başlığıyla karşılamıştır. Makalede; "Evet, hele şükür muhârebe başladı." denildikten sonra Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne harp ilan etmesinin nedenleri değerlendirilmiş, Karadağ'ın harp ilan etmesinin pekte ehemmiyetli olmadığını, asıl düşmanın Bulgaristan olduğu belirtilerek; "...asıl Bulgaristan üzerine havâle edeceğimiz yumruğun ağırlığını azaltmamak tabidir. O yumruk Bulgaristan'ın beynine inmek üzere hazır duruyor. Buna imkân hâsıl olduğunu tebşir etmek saadetine bugün nail olacağımızı ümîd ediyoruz"¹⁰⁰⁴ bir taraftan harbin gelişi kutlanırken, diğer taraftan okuyucu kitleye asıl düşmanın Bulgaristan olduğu mesajı verilmiştir. Harbin gelişinin bayrama benzetildiği Alemdar Gazetesinde ise "Osmânlılar üç günden beri arefesini takib etdikleri harbin bugün ıyd-ı ilânını idrâk ediyorlar..¹⁰⁰⁵ yorumuna yer verilmiştir.

Gazetelerde başmakaleler aracılığı ile Karadağ'ın Osmanlı Devletine karşı harp ilan etmesi sevindirici bir haber olarak okuyucuya sunulmuştur. Savaş gibi ağır kayıplara neden olabilecek bir olgunun bu dönemde sevindirici bir haber olarak sunulması yahut Alemdar ve Tanzîmât Gazetelerinde olduğu gibi bir bayrama benzetilmesi, bir taraftan halkın harbe olan ilgisini artırabilmek, diğer taraftan kitlelerin psikolojik olarak hazırlanmasını sağlamak gayreti ile ilgili olmalıdır.

Karadağ'ın Osmanlı Devletine karşı harp ilan etmesinden kısa süre sonra Avrupalı Devletlerin verdikleri notadan bir sonuç elde edilemeyince Balkan Devletlerinin notası

¹⁰⁰² Ahmed Ağayef, "Yaşasın Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiye! Yaşasın Hükümet-i Osmâniye", **Tercümân-ı Hakikat**, 8 Teşrîn-i evvel 1912(26 Eylül 1328), N. 11316, s. 1.

¹⁰⁰³ "Hele Şükür", **Tanîn**, 9 Teşrîn-i evvel 1912(26 Eylül 1328), N. 1465, s. 1

¹⁰⁰⁴ "Hele Şükür", **Tanîn**, 9 Teşrîn-i evvel 1912(26 Eylül 1328), N. 1465, s. 1

¹⁰⁰⁵ "İlân-ı Harb", **Alemdâr**, 9 Teşrîn-i evvel 1912(26 Eylül 1328), N. 137-57, s. 1; Karadağ'ın harp ilan etmesini bayrama benzeten bir diğer gazete ise Tanzîmât'tır. Türfi Fikri'nin 9 Ekim tarihli makalesi "İyd-ı Milli" başlığını taşımaktadır. Lütü Fikri başlayan savaşı yorumladığı yazısında; "Osmanlıların en büyük ıydı (bayramı)muhârebedir. Buda dünden itibaren hulûl etdi." demektedir. Bkz. Lütü Fikri, "İyd-ı Milli", **Tanzîmât**, 9 Teşrîn-i evvel 1912(26 Eylül 1328), N. 375, s. 1

bunu izlemiş ve Balkan ittifakının Osmanlı Devletine karşı topyekün savaşı gündeme gelmiştir. Harp ihtimalini ortaya çıktığı ilk günden itibaren, harp taraftarı bir tutum izleyen Osmanlı basını bu yeni durumu harbin başlangıcı¹⁰⁰⁶ olarak kabul etmiştir. Nitekim Balkan Devletlerinin notasını değerlendiren yazarlar, zaten bekledikleri bir harbin zuhurunun Osmanlı Devleti açısından olumlu neticeler getireceği kanaatini ortaya koymaya çalışmıştır. Yunus Nadi makalesinde, harbin Osmanlı Devleti açısından getireceği olumlu sonuçları dile getirdikten sonra, kitlelere şöyle seslenmiştir: “İçinde yuvarlandığımız ahvâl ve şerâite göre bilhassa bugünden itibaren destur-ı mukaddes hareketimizi şu cümle teşkil eder: Harb, bizim için hayatdır! Öyle ise Osmânlılar: ‘ârş ileri ârş bizimdir felâh!’”¹⁰⁰⁷

Aynı gün Sabâh Gatesindeki köşesinde ise Diran Kelekyan, “Artık Yeter” başlıklı makalesini kaleme almıştır. Balkan Devletlerinin Osmanlı Devletine verdikleri notanın değerlendirildiği makalede, “Balkan türedileri Osmanlıları kim zannettiler ki dün tebliğ eyledikleri zehr-nâk, hakaretâmîz, her kelimesi ciğere saplanan notayı yazmak küstahlığında bulundular? Osmânlıların Balkanlardaki beş buçuk asırlık fetihleri, tenkilleri kendilerini mütenebbih etmemiş miydi? Tenebbüh yoksa o fetihlerden, o tenkillerden sonra ebzâl buyurulan himâyet-i âlîcenâbânenin bir hakk-ı şükrânı da mı yoktu? İttifak etmişlermiş! Harb istiyorlarmış! Bizim için fe-ni ’me-l-matlub, varup açıktan açığa ilân-ı harb edeydiler! Bir kelimesi, bir harfi, bir noktası bile kabul olunmayacağını pekâlâ bildikleri bu notayı yazmaktan maksadları neydi? Acaba bizi galeyâna mı getirmek istiyorlar? Acaba sırf toprak ihtirâsından meydana gelen bu muhârebeye başka bir şekil vermek arzusunda mı bulunuyorlar? Kimi aldatacaklar? Avrupa ’yı mı: ”¹⁰⁰⁸ sözleriyle Balkan türedileri olarak nitelendirilen Balkan Devletlerinin notasının asla kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir. Osmanlı Devletine verilen notayı değerlendiren bir diğer yazar Lütfi Fikri’dir. Makalesinde Balkan Devletlerinin isteklerini değerlendiren yazar; “Bazı masallarda vardır: küçükler büyüklere ârtık kemâle geldiklerini göstermek için bazı ef’ale teşebbüs ederler ve bunları o kadar acemice yaparlar ki seyredenleri kahkahalara sokarlar! İşte Balkan’ın şımarık çocukları da şu notlarıyla böyle muzip bir şey yapmış oluyorlar” diyerek bir taraftan düşmanı çocuklara benzetererek küçük görmekte, diğer taraftan bu türden taleplerin ciddiye alınır tarafının olmadığını ifade etmektedir. İkdâm

¹⁰⁰⁶ Tasvîr-i Efkâr Gazetesinde Balkan Devletlerinin verdiği nota “Ultimatom Verildi Harb Başlıyor” başlığı altında duyurulmuştur. Bkz. **Tasvîr-i Efkâr**, 15 Teşrîn-i evvel 1912 (2 Teşrîn-i evvel 1328), N. 558, s. 1.

¹⁰⁰⁷ Yunus Nâdi, “Harbe Doğru”, **Tasvîr-i Efkâr**, 15 Teşrîn-i evvel 1912 (2 Teşrîn-i evvel 1328), N. 558, s. 1.

¹⁰⁰⁸ Diran Kelekyan, “Artık Yeter”, **Sabâh**, 15 Teşrîn-i evvel 1912 (2 Teşrîn-i evvel 1328), N. 8287, s. 1.

Gazetesinde ise verilen notanın savaşı kaçınılmaz hale getirdiği üzerinde durularak bu vakitten sonra görüşmelerin bir sonuç getirmeyeceği vurgulanmıştır. Balkan Devletleri'nin verdiği notanın cüretkârlık ve küstahlık olarak nitelendirildiği makalede, verilecek cevabın ise harp olacağı ifade edilmiştir. Makale hamasi öğelerle süslenmiş; “İlerî Osmânî Ordusu!.. Şimdi söz, senin” denilerek savaş teşvik edilirken, “Yaşasın Osmanlı Ordusu ve Osmanlı Milleti”¹⁰⁰⁹ ifadeleriyle kitleler harb lehinde harekete geçirilmeye çalışılmıştır.

Balkan Devletleri'nin notası karşısında harp taraftarı bir tutum izleyerek notanın kabul edilemeyeceğini ifade eden dönemin yazarları, aslında resmi olarak savaşın başlamasından daha önce harbi kendi sütunlarından başlatmışlardır. Askeri ve halkı harbe davet eden yazılarda, Balkan Devletlerinin talepleri küstahlık olarak görülmüş, makalelerde kullanılan küçümseyici dil aracılığıyla, kitlelere ise Osmanlı ile Balkan devletlerinin eşit olmadığı imajı verilmeye çalışılmıştır.

Kısa süre sonra harbin resmi olarak başlaması ise başmakalelerde sevinçle karşılanmıştır. Tasvîr-i Efkâr Gazetesinin 18 Ekim 1912 tarihli sayısında Süleyman Nazif, harbin Osmanlılar için bir bayram olduğunu dile getirmiştir. Süleyman Nazif yazısında Osmanlıların babalarından aldıkları toprakları çocuklarına devretmeye ant içtiklerini belirterek, “Bu ahdi hiçbir kuvvet kıramaz. Ölmek için muhârebe meydânlarına sevinçle koşan bir milletin hayât dilenmek için konferans karşısına çıkmak ihtiyâcı yoktur”¹⁰¹⁰ diyerek başlayan harbi sevinçle karşılanmıştır. Aynı gün Cenîn Gazetesinde yayınlanan makalesinde Hüseyin Cahid, “Artık tereddüde mahal yok, muhârebe bütün şiddet ve ciddiyetiyle başlamış demektir. Devletlerin teşebbüsü, hükümet-i Osmâniye'nin itilâfcûyâne hareketi, hiçbir şey bu müdhiş mukatelenin önünü alamadı. Çünkü bir kaç Balkan hükümeti tevsî-i arâzî fikrini zihinlerine sokmuştur. Çünkü Türkiye'yi parçalamaya azm etmişlerdir”¹⁰¹¹ ifadeleriyle harbin başladığını okuyucularına duyurmuştur. Aynı makalede, “Diyebiliriz ki birkaç yüz seneden beri Osmanlılar hiçbir zaman techîzât-ı askeriye, levâzım, ilm ve fen, talîm ve muharebe nokta-i nazarından bu kadar mükemmel bir ordu görmemişlerdir. Şu son bir iki asırda Osmanlılar bu kadar

¹⁰⁰⁹ “Artık Nevbet Silâhındır”, **İkdâm**, 15 Teşrîn-i evvel 1912 (2 Teşrîn-i evvel 1328), N. 5621, s. 1; Aynı gün Cenîn Gazetesinin başmakalesi ise “Muhârebe Başlıyor” başlığını taşımaktadır. Makalede nota genel hatlarıyla değerlendirilirken, Bulgarlar tarafından meslenin bir Hrisitiyanlık meslesine dönüştürülerek büyük devletlerin desteğini almaya çalıştığı ifade edilmektedir. Bkz. “Muhârebe Başlıyor”, **Cenîn**, 15 Teşrîn-i evvel 1912 (2 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1471, s. 1.

¹⁰¹⁰ Süleymân Nazif, “Harb Osmânîlilerin Bayramıdır”, **Tasvîr-i Efkâr**, 18 Teşrîn-i evvel 1912 (5 Teşrîn-i evvel 1328), N. 561, s. 1.

¹⁰¹¹ Hüseyin Cahid, “Muhârebe”, **Cenîn**, 18 Teşrîn-i evvel 1912 (5 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1474, s. 1.

müsâid şerâit altında harb etmemişlerdir.” değerlendirmesinde bulunan yazar, okuyucu kitleye Osmanlı Ordusunun güçlü bir pozisyonda olduğu imajını vermeye çalışmıştır.

Harbin başlaması üzerine makalelerde işlenen meselelerden birisi doğrudan Osmanlı kamuoyuna düşen vazifelerin ne olduğudur. Diran Kelekyan Harp ilanı üzerine kaleme aldığı makalesinde, “Aferin kabineye! Hal-i hâzır siyasiyâtın mesuliyetini kimlere râci olduğunu Avrupa’nın nazarında ispad ettikten sonra Millet-i Osmâniye’nin semu şanına layık bir muamele ile bizi dilşad etdi. Mâhûd notanın tebliği üzerine Sofya ve Belgrad’daki sefârât-ı Osmâniye heyeti evvelki gün geri alınmış idi. Dün Hariciye nezareti kalem-i mahsus müdiri Edhem Bey Efendi Beyoğlu’nda kâin Bulgaristan ve Sırbistan sefâretlerine gönderilerek maiyetleriyle beraber sefaretlerine gönderilerek pasaportlarını alub hareket etmeleri lüzûmu sefirlere bildirildi.”¹⁰¹² diyerek Osmanlı Hükümetinin harp ilan etmesini sevindirici bir haber olarak aktarmış, hükümetin bu tutumunu desteklediğini ifade etmiştir. Makalede üzerinde durulan en önemli mesele bu muharebenin Balkan Devletlerinin ifade ettiği gibi bir Hristiyan –Müslüman savaşı olmadığıdır. Diran Kelekyan; “Bilâ-tefrîk-i cins ve dîn bi’l-cümle Osmanlılar için bu muhârebe-i ulviyetle “vatan” muharebesidir. Zîrâ bugün her Osmânlı millet-i hâkimenin biz uzvudur; bidâyet-i saltanatda olduğu gibi bugünde Osmanlı ordusu umum Anâsır-ı Osmanîye’yi havi bulunuyor; bu vatan umum Osmanlılarıdır. Devletimizin Avrupa-yı Osmanîye’de haiz bulunduğu hukuk-ı istiklâle taarruz etmek isteyenler Cuma-yı Bâlâ’dan Bağdad’a, Erzurum’dan Yemen’e kadar umum Osmanlıların hukukunu ayak altına almak teşebbüsde bulunuyorlar. Vatan-ı mukaddesin saadetinde de, felaketinde de hissedâr olduğunu bilene her muhterem vatandaşımız bu muharebenin Millet-i Osmâniye için derece-i ehemmiyetini takdir ederek, devlet ve milletin temin-i muzafferiyeti için son derece ihtiyar-ı fedekari etmelidir.”¹⁰¹³ İfadeleriyle gerçekleşmekte olan muharebenin bir vatan muharebesi olduğunun altını çizmiştir. Diran Kelekyan’ın makalesi Osmanlılık vurguları üzerine inşa edilmiş, kitlelere düşman karşısında birlik ve beraberlik içinde davranma çağrısı yapılmıştır. Ayrıca makalede birlik ve beraberlik çağrılarının yanında üzerinde durulan bir diğer mesele ise vatandaşlara düşen vazifedir. Bu durum makalede şöyle ifade edilmektedir: “Millet-i Osmâniyenin hâk-ı pâk vatana tecâvüz edenlere karşı bi’l-ittihâd ibrâz-ı mukavemet etmesi, bu mücâhede-i vataniyede bir uhuvvet-i cedide-i hamiyetkarane

¹⁰¹² Diran Kelekyan, “Vatan Muhârebesi Muhârebe-i Hâzıra Osmanlılık Muhârebesidir”, **Sabâh**, 18 Teşrîn-i evvel 1912 (5 Teşrîn-i evvel 1328), N. 8290, s. 1.

¹⁰¹³ Diran Kelekyan, “Vatan Muhârebesi Muhârebe-i Hâzıra Osmanlılık Muhârebesidir”, **Sabâh**, 18 Teşrîn-i evvel 1912 (5 Teşrîn-i evvel 1328), N. 8290, s. 1.

ile hareket eylemesi, onlara pek vahi ümidlerle yola çıkmış olduklarını isbat edecek ve vaziyet-i siyasiye-i cedidemizi Avrupanın nazarında bir kat daha tecelli ettirerek- bize gösterilen teveccühleri tevkir eyleyecektir.”¹⁰¹⁴

Harbin başlamasını sevindirici bir olay olarak nitelendiren ve harbi destekleyen dönemin yazarları, Balkan Harbinde ordunun ağır yenilgiler alması üzerine yazılarındaki üslubu değiştirmek zorunda kalmışlardır.

3.2.1.2. Yenilgiler Sonrasında Başmakaleler

Başmakaleler aracılığıyla harbin öncesinde ve harp esnasında Osmanlı Ordularının zafer kazanacağına dair ifadeler, Osmanlı ordularının düşman karşısında ağır yenilgiler almasıyla birlikte yeni bir sürece girecek, yenilgi haberlerinin doğru olmadığı üzerine yazılar yazılacaktır. Bazı köşe yazarları ise yenilgilerin geçici olduğu üzerinde durularak, halkı metanete davet edecektir. Ali Kemal İkdâm Gazetesinde yer alan yazısında, “Bu sıralarda yeis ve fütür bize yalnız bir muhârebe kayb ettirmek ile kalmaz, bütün nâmus ve şân-ı millimizi mahv eder ve hayât-ı istiklâlimizi tâ temelden sarsar”¹⁰¹⁵ yılgınlığa düşmemek gerektiğini ifade etmiştir. Diran Kelekyan ise yenilgiler karşısında Ali Kemal’in tutumuna benzer bir tutum izleyerek halkı metanete çağırmıştır. Diran Kelekyan makalesine; “Metânet ! Metânet ! Metânet ! Mâder-i vatanın bir an-ı mühîm mukadderatını teşkil eden şu zamanda umum Osmanlıların uhde-i hamiyetine tertîb eden vazife-i mukaddese layık bir metanet ibrazıdır.” İfadeleriyle halkı yenilgiler karşısında metanete çağırmaktadır. Diran Kelekyan düşmanın yorgunluk devrine girdiğini, Osmanlı Ordusunun ise henüz yeni harp etmeye başlayacağını iddia ettiği makalesinde, Napolyon’un Generallerinden birisinin, “Vakt-i zuhûrdan sonra kaybedilmiş bir muhârebe

¹⁰¹⁴ Diran Kelekyan “Osmanlı Milleti” olarak nitelendirdiği kitlelere vazifelerinin ne olduğunu hatırlatmadan önce uzun uzun Osmanlı Milleti’nin ne olduğu ile ilgili bilgi vermiştir. Makalede; “Düşman-ı müşterekin karşısında her sınıf Osmanlılardan mürekkep bir ordu bulunduğu gibi, umum millet-i osmaniye bütün harp zamanında yek-vücûd olarak vazife-i vatanperverânesini ifa eyleyecektir. Adanın gazez ve ihtirastan tevellüd eden iddialarının batlanı bundan daha ulvi bir delil ile isbat olunabilir mi idi? Umum akvâm-ı Osmâniye Osmanlılık düşmanına karşı müttefikdirlere. Çünkü düşmanın pay-ı namidâr gibi uzanmak istediği yer “Osmanlı Vatanı” -yani umum Osmanlıların vatanı-dır. Yaşadığımız şu zamanda “milliyet-i siyasiye”nin esası ırk ve din değil, devletin hukuk ve vezâifinde musavvatdır. Balkan muhterisleri notalarında ve diğer vesâik-i münteşirede din ve ırktan bahs etmeleri ile beşeriyetin bir asırlık terakkiyatını anlamamış olduklarını isbât etmişlerdi.” ifadeleriyle Osmanlıcılık vurgusu açık bir şekilde dile getirilmiştir. Diran Kelekyan’ın vazife başına çağırdığı millet bu ifadelerde ortaya konulan dil, din farkı gözetilmeksizin bütün Osmanlılardır. Bkz. Diran Kelekyan, “Vatan Muhârebesi Muhârebe-i Hâzıra Osmanlılık Muhârebesidir”, **Sabâh**, 18 Teşrîn-i evvel 1912 (5 Teşrîn-i evvel 1328), N. 8290, s. 1.

¹⁰¹⁵ Ali Kemal, “Bütün Ümitler Osmanlı Muzafferiyetinde”, **İkdâm**, 27 Teşrîn-i evvel 1912 (14Teşrîn-i evve 1328), N. 563, 1.

akâbinde bile yeni bir zafere nail olmak için geceye kadar kâfi zaman vardır.” sözünden hareketle, “Biz hamdolsun hiçbir muhârebe kaybetmedik. Muhârebe-i katiyeye hazırlanmaktayız: Bizim vazifemiz metânet-i ahlâkiyemizi izhar etmek, Avrupa'nın vazifesi de neticeye muntazîr bulunmaktır. Mâhazâ milletimiz tarafından yalnız metânet değil itikatda lazımdır. Dâvâmızın muhakkak ve hakîkten mukaddes olduğunu biliyoruz. İnayet-i Rabbâniyeye müteakidiz:”¹⁰¹⁶ ifadeleriyle harbin kazanılması için metanet ve inanca ihtiyaç olduğu vurgusunda bulunmuştur.

Diğer gazetelerde yer alan makalelerde de aynı tutumu görmek mümkündür. Ebuzziya Tefik, Tavir-i Efkar'da yer alan makalesine başlık olarak, “Ne Endişeye Mahal Var Ne Telâşa”¹⁰¹⁷ başlığının koymuş, harbin süreciyle ilgili halkta meydana gelen endişe ve telaşın gereksiz yersiz olduğu vurgulanarak, Osmanlıların Balkan devletlerini yenilgiye uğratacağı vurgusunu yapmıştır. Tercümân-ı Hakikat Gazetesinde ise, “Cihân Titrer Sebât-ı Pâ-yı Erbâb-ı Metânetden” başlığını tanıyan başmakalede “Bir milletde ki kuvve-i azîme yanar dağlar mâhiyetinde, şimşekler kuvvetinde, yıldırımlar dehşetindedir. Öyle ise ârş ileri bizimdir felâh”¹⁰¹⁸ ifadeleriyle yenilgiler karşısında yılgınlığa düşmemek gerektiği, azmin harbi mutlaka kazandıracacağı vurgusuna yer verilmiştir.

Yenilgiler karşısında dönemin yazarlarının başmakaleler aracılığıyla takındıkları tutum, halkın maneviyatını yüksek tutma gayretinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim harp öncesinde ve ilk günlerinde Osmanlı Ordularının kesin bir zafer kazanacağını iddia eden yazarlar yanıılmışlardır. Yenilgiler sonrasında ise halkın desteğinin devam ettirilmesi ise yenilgilerin gölgelenmesinden geçmektedir. Nitekim dönemin yazarları bu durum karşısında kamuoyunun yılgınlığa düşmesini engellemek için bilinçli bir şekilde harbin kaybedilmediği, hatta Osmanlılar için yeni başladığını okuyucu kitleye aktarmaya çalışmıştır.

¹⁰¹⁶ Diran Kelekyan, “Metânet Anları - Zafer Sebatla İktisâp Olunur”, **Sabâh**, 27 Teşrîn-i evvel 1912 (14Teşrîn-i evve 1328), N.8299, s. 1.

¹⁰¹⁷ Ebuzziyâ, “Ne Endişeye Mahal Var Be Telâşa”, **Tasvîr-i Efkar**, 16 Teşrîn-i evvel 1912 (3Teşrîn-i evve 1328), N. 572, 1.

¹⁰¹⁸ “Cihân Titrer Sebât-ı Pâ-yı Erbâb-ı Metânetden”, **Tercümân-ı Hakikat**, 27 Teşrîn-i evvel 1912 (14Teşrîn-i evve 1328), N. 11333, s. 1.

3.2.2. Müslümanlara Karşı Gerçekleştirilen Mezalimler ve Propaganda

Dönemin matbuatında sıklıkla ele alınan meselelerden birisi ise Müslümanlara karşı Balkan Devletleri aracılığıyla yapılan mezalimlerdir. Balkan Harbi esnasında birçok katliamın gerçekleştiği döneme ait eserlerde yer bulmuştur. Bu türden mezalimler yalnızca Müslümanlara karşı gerçekleşmemiş, harp boyunca Osmanlı Devletine karşı ittifak etmiş olan devletler birbirlerine karşı da benzer katliamları gerçekleştirmişlerdir. Balkan Savaşları bu yönü ile yalnızca cephelerde gerçekleşen ölümlere sahne olmamış, cephe gerisinde de özellikle sivil halka karşı şiddet eylemlerinin gerçekleşmiştir. Döneme ait gelişmelerin ele alındığı eserlerde bu türden katliamların sık sık ele alındığını söylemek mümkündür. Will S. Monroe 1914’de basılan eserinde Bulgarlar açısından Balkan Harbini değerlendirmiştir. Bu eserde Balkan Harbi esnasında Bulgarlara karşı Yunanlar tarafından gerçekleştirilen katliamlarla ilgili birçok örneğe rastlamak mümkündür. Özellikle II. Balkan Harbi döneminde Yunanlar tarafından Bulgarlara karşı büyük katliamlar düzenlendiğini belirten yazar; 7 Temmuz’dan 11 Temmuz’a kadar Yunanların Serez’de bulunan Bulgarlara karşı büyük bir katliama giriştikleri, 200’e yakın Bulgar’ı katlettiklerini¹⁰¹⁹ belirtmektedir. Aynı eserde Yunanların gerçekleştirmiş oldukları katliamlarda iftihar ettikleri ve bunu içeren mektuplar gönderdikleri¹⁰²⁰ belirtilmektedir. Ancak bu türden katliamlar yalnızca Yunanlar tarafından gerçekleştirilmemiş, Yunanlara karşı aynı muameleyi Bulgarlar da gerçekleştirmiştir. Carnegie Vakfı tarafından hazırlanan raporda şu ifadeler yer vermiştir: “2700 nüfuslu bir Yunan kasabası olan Doxato’nun bir Bulgar saldırısında yakıldığı ve burada bir katliam yapıldığı gerçektir.”¹⁰²¹ Verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi Balkan Harbi döneminde sivil halka karşı sık sık katliamlar gerçekleştirilmiştir. Balkan Devletlerinin birbirine karşı gerçekleştirdikleri katliamlar daha çok II. Balkan Harbi dönemine ait olmasına rağmen özellikle I. Balkan Harbi döneminde Balkanlarda yaşayan Müslümanlara karşı Balkan ittifakını gerçekleştiren devletler eliyle büyük çapta katliamların¹⁰²² düzenlendiğini söylemek mümkündür.

¹⁰¹⁹ Will S. Monroe, **Bulgaria and Her People**, The Page Company, Boston 1914, s. 154.

¹⁰²⁰ Monroe, **age**, s. 179-180.

¹⁰²¹ Carnegie Endowment For International Peace Division Of Intercourse And Education, **Report Of The International Commission To Inquire Into The Causes And Conduct Of The Balkan Wars**, Publication No. 4, Washington, D.C. 1914, s. 78.

¹⁰²² Crawford Price Balkanları bir “Horoz Dövüşü” alanına benzettiği eserinde, bu türden katliamların örneklerine yer vermiştir. Price eserinde henüz Balkan Harbi’nin ilk günlerinde Bulgarlar tarafından gerçekleştirilen katliamlardan birisini şu şekilde anlatmaktadır: “22 Ekim 1912’de şehir (...) Bulgarlar

Nitekim savaş sonrasında Carnegie Vakfı tarafından oluşturulan uluslararası bir komisyon¹⁰²³ bir rapor hazırlamış ve harp boyunca gerçekleştirilen katliamların büyük bölümünün Müslümanlara karşı uygulandığını ortaya koymuştur. Raporunda Müslümanlara karşı gerçekleştirilen eylemlerin sistemli bir şekilde gerçekleştirildiği ifade edilmiştir. Raporunda yer alan bilgilere göre, Kasım 1912 ile Mart 1914 tarihleri arasında yalnızca Selanik Limanında, Osmanlı topraklarına geçmek için 243.807 Müslüman'ın¹⁰²⁴ toplandığı ifade edilmiştir. Katliamların sistemli bir şekilde gerçekleştirildiğinin vurgulandığı raporda, “Serez’in alınmasından hemen sonra Türklere yapılan katliamdan doğrudan Bulgar resmi makamlarının mesul olduğu belirtilmektedir. Kadın ve çocuklara taciz ve tecavüz ve büyük bir talan bir Amerikalı tarafından ifade ediliyor.”¹⁰²⁵ tespitlerine yer verilmiştir.

Bu dönemde gerçekleşen mezalim yalnızca katliamlarla sınırlı kalmamış uluslararası komisyon raporuna da yansıdığı gibi çocuk ve kadınlara taciz ve tecavüz, insanların mülklerine el koyma gibi fiillerin de gerçekleştirildiği görülmektedir. Uygulanan mezalim o boyutlara ulaşmıştır ki, Crawford Price eserinde Bulgarlar tarafından Müslümanların zorla Hristiyanlaştırıldıklarını belirtmektedir¹⁰²⁶. Balkan Harbi döneminde

tarafından işgal edildi ve dört gün içinde 34 Müslüman öldürüldü.” Bkz. W. H. Crawford Price, **The Balkan Cockpit**, T. Werner Laurie LTD., London, s. 178.

¹⁰²³ Carnegie Vakfı tarafından böyle bir uluslararası komisyonun kurulmasını vakfın başkan vekili olan Nicholas Murray Butler şu şekilde açıklamaktadır: “İnsanların zihinleri savaş ve modern savaşın gerektirdiği şok edici dehşet nedeniyle ırklar arası düşmanlık ve aşırı ulusalcılıktan uzaklaşarak tutku dolu bir şekilde, tutku kısa bir süre için bile aşılabılır ise, uluslararası farklılıkların kabullenilmesinde uzun süreli olabilecek bir adım, adaletin sağlanması için atılmış olacaktır. Temmuz 1913'te kurulan Carnegie Uluslararası Barış Vakfı Uluslararası İlişkiler ve Eğitim Şubesi, son Balkan Savaşlarını incelemek ve harap edilmiş olan işgal sahalarının gerçek durumunu görmek ve savaş alanlarını ziyaret etmek ve yaşananları yerinde tespit etmek gerekçeleriyle oluşturulmuştur. Uluslararası Soruşturma Komisyonu'nun çalışmaları sonucunda, önyargısız ve partizanlık yapmadan yazılmış olan bu rapor, hükümetlerin, insanların ve uygar dünyanın ve basının dikkatine saygıyla sunulmaktadır.” Bkz. Carnegie Endowment For International Peace Division Of Intercourse And Education, **age**, s. 5.

¹⁰²⁴ Carnegie Endowment For International Peace Division Of Intercourse And Education, **age**, s. 5; Justin McCarty, Balkan Harbi sürecinde 632.408 Müslümanın katledildiği, 812.771 Müslüman'ın ise Balkanlardan göç etmek zorunda kaldığını belirtmektedir. Bkz. Justin McCarty, **Ölüm ve Sürgün**, Çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınları, İstanbul 1998, s. 190.

¹⁰²⁵ Carnegie Endowment For International Peace Division Of Intercourse And Education, **age**, s. 75.

¹⁰²⁶ Crawford Price meseleyi şöyle değerlendirmektedir: “Aynı anda Bulgarlar, katliamdan kaçan Müslümanlara karşı bir dizi ‘soğuk çelik’ din değiştirme politikası uyguladı. ‘Muhammed ya da kılıç’ yerini ‘Hristiyanlık ya da kasatura’ya bıraktı ve muzaffer Müslümanlarca asırlarca önce uygulanınca kınanan bu hareket Hristiyanlarca uygulanınca mazur görüldü.” Bkz. Price, **age**, s. 182.

Müslümanlara karşı uygulanan mezalim o dereceye ulaşmıştır ki, gerçekleştirilen katliamlar ve tecavüz olayları¹⁰²⁷ sıradan hale gelmiştir.

Bu süreçte Müslümanlar da, Hristiyanlara karşı bu türden eylemleri gerçekleştirmiş midir sorusu akla gelmektedir. Nitekim döneme ait bazı münferit olaylar dışında Müslüman ahalinin Hristiyanlara karşı bu türden eylemler gerçekleştirmedeği söylenebilir. D. J. Massavetti Balkan Savaşlarını konu alan eserinde, Müslümanlar tarafından bazı bölgelerde Hristiyanlara karşı gerçekleştirilen saldırılardan¹⁰²⁸ bahsetmesine rağmen, şu ifadeleri kullanmaktan kendini alamamıştır: “İstisnalar dışında Türklerin Hristiyan komşularına katliam yapmadıkları gibi kötü muamelede bile bulunmadıkları söylenebilir.”¹⁰²⁹

Nitekim Balkan Harbi, Müslümanlar açısından yalnızca Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesi anlamına gelmeyip, sitemli bir katliam ve tedhişe maruz kalmaları anlamını da taşımıştır. Balkan Harbi döneminde Müslümanlara karşı gerçekleştirilen mezalim müstakil bir çalışmanın konusu olmalıdır. Ancak Balkan Harbi döneminde Müslümanlara uygulanan bu türden fiiller dönemin matbuatında geniş yer bulması bizim çalışmamız açısından önemlidir. Mezalim, dönemin matbuatı için doğrudan haber değeri taşıyan birer malzeme olmasına rağmen bu türden haberlerin yalnızca, haber değerinden dolayı gazete sütunlarında yer aldığı değerlendirilmesi de doğru bir yaklaşım olmasa gerektir.

Mezalimlere ait haberler doğrudan kitlelerin yönlendirilmesi için kullanılan yöntemlerden birisidir. Çünkü muhariplerin dışında, savaş gerisinde gerçekleşen ölümler, savunmasız insanlara yapılan saldırılar savaşın en çirkin yönünü ifade etmektedir. Bu türden haberler doğrudan insanların vicdanlarına seslenmektedir.

Dönemin matbuatında sık yer alan mezalim haberlerinde özellikle Balkanlarda mezalime uğrayan insanların, yalnızca Müslüman olmalarından dolayı bu tür fiillere maruz

¹⁰²⁷ Crawford Price bu dönemde gerçekleştirilen katliamlarla ilgili olarak eserinde birçok örneğe yer vermiştir. Eserinde Serez'de Bulgarların eylemleri ile ilgili şu bilgiye yer vermektedir: ““Bulgarlar Serez'de kasabanın üçte birini küle çevirdi, yağma ve katliama girişti.” Bkz. Price, *age*, s. 327.

¹⁰²⁸ Eserde Serferice'de Türkler tarafından Yunanlara karşı katliam düzenlendiği ve Arnavut Hristiyanların fanatik Müslümanların saldırılarından korunmak için İtalya ve Avusturya'nın koruyuculuğuna sığındıkları belirtilmektedir. Bkz. D. J. Massavetti, *Hellas and The Balkan Wars*, T. Fisher Unwin Adelphi Terrace Leipsic, London 1914, s. 84;228.

¹⁰²⁹ Massavetti, *age*, s. 336.

kaldıklarına dair vurgular şüphesiz, İstanbul ve Anadolu’da bulunan insanlar üzerinde derin etki uyandırmış olmalıdır. Osmanlının Müslüman vatandaşları, dindaşlarına uygulanan mezalimden duydukları rahatsızlığı ise, düşmandan öç almak için gönüllü olarak orduya katılmak ve orduyu ekonomik olarak desteklemek şeklinde göstermiş olmalıydılar. Bu dönemde Osmanlı matbuatında mezalim haberlerine bu kadar fazla yer verilmesini bu açıdan değerlendirmek gerekir.

Balkan Harbi boyunca mezalim haberlerine Osmanlı matbuatında o kadar çok yer verilmiştir ki, gazetelerin ya da mecmuaların hemen hemen her sayısında bu türden haberlere rastlamak mümkündür. Bu bakımdan mezalimlerle ilgili birkaç örnek verilerek olay izah edilmeye çalışılacaktır.

3.2.2.1. Gazete ve Mecmualarda Mezalim Haberleri

Henüz Balkan Harbi başlamadan Müslümanlara karşı düzenlenen katliamlar gazete sütunlarında yer almaya başlamıştır. Tanîn Gazetesi’nin 4 Ekim 1912 tarihli sayısından Bulgarlar tarafından Müslümanlara karşı gerçekleştirilen mezalimlerle ilgili geniş bir değerlendirmeye yer verilmiştir¹⁰³⁰. Bir gün sonra yayınlanan sayıda ise Bulgarların gerçekleştirdiği mezalimlerle ilgili olarak, bu türden fiillere maruz kalan kişilerin beyanlarına yer verilmiştir. Gazetenin haberine göre Varna’dan Rus Vapuru ile İstanbul’a gelen bir Müslüman Bulgarların gerçekleştirdiği mezalimle ilgili bilgiler vermiştir. Bulgarların Müslümanlar üzerinde ağır baskılar uyguladıkları, Müslümanların feslerini

¹⁰³⁰ Haberde şu ifadelerle başlamaktadır: “Dün gelen haber artık bir şüphe bırakmıyor ki Bulgarlar üç gündün beri kudurmuş köpekler gibi, zavallı, âciz Müslümanlar üzerine saldırmakta, onların canına, malına, hatta namusuna bile en şenih taarruzlarda bulunmaktadır.” Ayrıca haberde Şumnu’dan gelen üç kişinin beyanatına yer verilerek, bu kişilerin hacca gitmek için çoluk çocuklarını geride bırakarak Varna’ya vardıkları, ancak buraya geldiklerinde gördükleri manzara karşısında hayrete düştüklerini belirtmişlerdir. Bulgarların sokaklarda kadın, çocuk ayırımı yapmaksızın Müslümanlara saldırdıkları, “Ne kadar halk ne kadar İslam varsa keseceğiz” dediklerini ifade etmişlerdir. Bkz. “Bulgar Vahşetleri - Kudurmuş Düman İslamaları Parçalıyor”, **Tanîn**, 4 Teşrîn-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N.1460, s. 4; Aynı gün Tanîn gazetesinde yer alan bir diğer haberde ise bölgeden gönderilen bir mektuba yer verilmiştir. Mektupta Bulgarların gerçekleştirdikleri mezalim şu şekilde anlatılmaktadır: “Kalbe’den son bir vâsita-i sâria ile matbaamıza gönderilen mektubdur: Allaha bin şükürler olsun ki Kavaklı şühedânın rehberliğini bize nasib itmiştir. Nâmusumuzu kurtarmak için dört gündün beri açlığa dayanarak, aç olmağa razı olduk. Ne nâmusumuzu ne hayâtımızı kurtaramadık. Üç gündün beri süngülü Bulgarlar, vahşi komiteciler evlerimizi basıyor, silah arayacağız diye hanelerimizde köşe bucak bırakmıyorlar. Eşyamızı alıyor, paramızı çalıyorlar. Evde silah var dedirtmek için zevcelerimizi, kız evlatlarımızı bin işkenceye sokuyorlar, ırzlarına tecavüz ediyorlar. Mekâsıd-ı vahşiyânelerini, hayvanlıklarını serbest icra edebilmek için Kalbe’de, köylerde ne kadar genç ve ihtiyar İslam erkân varsa caniler gibi kolları bağlı, süngülü askerler arasında Karşuyaka mahbusları karibindeki kışlanın ahırlarına sevk ediyorlar. ... On paralık ekmek almak için sokağa çıkan evlatlarımız tüfek dipçikleriyle yarılan başları kan içinde eve dönüyorlar, halimizi kime anlatalım yâ Rab? ” Bkz. “Kalbe’de Vahşet”, **Tanîn**, 4 Teşrîn-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N.1460, s.5.

başlarından alınarak çiğnendiği, bazı Müslümanların çiğnenerek şehit edildiği gibi ifadelerin yer aldığı beyanda, Bulgarların sokaklarda gezerek 24 saat içerisinde İstanbul'a gideceklerini belirtilmektedir. Ayrıca Bulgaristan'da Müslüman çocukların okullarında birçok saldırıya maruz kaldıkları belirtilmektedir¹⁰³¹. Bu türden haberlerde dikkat çeken unsurlardan birisi ise Müslümanlara karşı gerçekleştirilen mezalimin açık bir şekilde ifade edilmesinin yanında, Bulgarların İstanbul'a ulaşacaklarına dair ifadelerinin haberlerde yer almasıdır. Katliam haberlerinin Müslüman kitle üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu kabul etmek gerekir. Ancak Bulgarların İstanbul'a kadar ilerleyecekleri nev'inden ifadelerin haberlerde yer alması, savaşın dışında yer alan kişilere de aynı akıbete uğrayabilecekleri mesajının verilmesiyle ilgili olmalıdır.

Bu dönemde gazetelerde yer alan mezalim haberleri yalnızca Bulgarların gerçekleştirdikleri ile sınırlı değildir. Sırp, Karadağlı¹⁰³² ve Yunanların da bu türden mezalimler gerçekleştirdiği sık sık gazete sütunlarına yansımaktadır. Tanîn Gazetesinin 11 Ekim 1912 tarihli sayısında; Bulgarlar gibi Sırpın da Müslümanlara zulmettikleri, bu zulümlerin Bulgarların yaptıklarına rahmet okutacak ölçüye ulaştığı belirtilmiştir. Haberde Niş Kasabasında yaşayan Veysel Ağa isminde bir kişinin başına gelenler şu şekilde aktarılmıştır: “Sırpın eline düşen Veysel Ağa boynuna bir yular takılarak şehir içinde bir hayvan gibi dolaştırılır ve insâniyetten hissedâr olamayan yabancıların bile nazar-ı kin ve nefretle telakkî edeceği tahkîrata hedef edilir. Bu vahşiyâne devr ve teşhir ettikten sonra ihtirasât-ı nefretânelerini teskîn eyleyemeyen yabancı Sırbılar bîçâre Veysel Ağayı canından mahrum edecek derecede döğerler. Bu da kâfi görülmez nihâyet zavallı İslam'ı kiliseye götürerek tebdîl-i din eylemesini ihtar ederler ve muhâfaza-i İslamiyet'de ısrar eyleyecek olursa kilise kapısında boynu kesileceğini söylerler. Veysel ağanın muvâfakatını beklemezsiniz güyâ üzerindeki kisvesi terk-i dîne mani imiş gibi cebren elbisesi soyulmaya ve vaftiz için hazırlıklar icrasına başlanır.”¹⁰³³ Gazetede yer alan haberde

¹⁰³¹ “Bulgar Vahşetleri - Yeni Taksîlat”, **Tanîn**, 5 Teşrîn-i Evvel 1912(22 Eylül 1328), N.1461, s. 4.

¹⁰³² Harpten önce Karadağlıların gerçekleştirdikleri bir katliamı konu alan haber için bkz. “Muhârebeden Evvel Karadağlıların Vahşiyâne Bir Tecâvüzü”, **Tanîn**, 13 Teşrîn-i Evvel 1912 (30 Eylül 1328) N.1469, s. 2; Karadağlıların vahşiliklerine dair birçok haberden birisinde ise, Muharebeler esnasında Karadağ topçusunun “Hilâl-i Ahmer” işareti taşıyan çadırlara top mermileri attığı belirtilmiştir. Bu haberden hareketle yaralılara dahi Karadağlıların acımadığı imajı verilmeye çalışılmıştır. Bkz. “Karadağlıların Vahşeti”, **Senîn**, 16 Teşrîn-i Evvel 1912 (3 Teşrîn-i Evvel 1328), N.1472, s. 2; Bir başka haberde ise Karadağlılar için “Canavar Herifler” yakıştırmasında bulunulmuş, “Dağlılar, esna-i ricatlerinde geçirdikleri muhtelif köylerdeki masum ve silahsız ahâliyi vahşiyâne bir surette katletmiş ve bağzı köyleri tahrib eylemişlerdir.” İfadelerine yer verilmiştir. Bkz. “Canavar Herifler”, **Senîn**, 16 Teşrîn-i Evvel 1912 (3 Teşrîn-i Evvel 1328), N.1472, s. 2.

¹⁰³³ “Sırp vahşetlerinden - İslamlar İrtidâda Mecbur Ediliyor”, **Tanîn**, 11 Teşrîn-i Evvel 1912 (27 Eylül 1328), N. 1467, s. 3.

Veysel Ağa'nın daha sonra Sırp'ların elinden kaçarak Romanya'ya geçtiği ifade edilmektedir. Bu türden mezalim haberlerinde sık sık Müslümanlık vurgusunun yapılması, İslam unsurun din değiştirmeye zorlanması gibi unsurlar, harbe karşı Osmanlı kamuoyunun ilgisini çekme yöntemlerinden birisi olarak kullanılmıştır.

Karadağlıların Müslümanlara karşı gerçekleştirdikleri katliamlarla ilgili haberlerin bir kısmı Balkan Harbi'nin ilk günlerinde bölgede bulunan Halide Edib Hanım'ın ifadelerine dayandırılmıştır. Halide Edib'in İpek ve Üsküp'ten göndermiş olduğu telgraflar 18 Ekim'de (1912) Tanîn Gazetesinde yayınlanmıştır. Birinci telgraf "Hep Vahşet"¹⁰³⁴ başlığı ile yayınlanırken, ikinci telgraf ise "Muhârebe değil Haydutluk"¹⁰³⁵ başlığı ile yayınlanmıştır. Her iki telgrafta da Karadağlıların Müslümanlara karşı uyguladıkları mezalim dile getirilmiş, Karadağlılardan müteşekkil çetelerin bölgedeki Müslüman köylerini basarak kadın ve çocuklara kadar halkı katlettikleri, bu çetecilerin başında ise Papazlar ve maiyetindeki kişilerin bulunduğunu bildirmiştir.

Bu dönemde Balkanlarda Müslümanlara karşı gerçekleştirilen mezalimle ilgili gazetelerde tefrikalar da yayınlanmıştır¹⁰³⁶. Müslümanlara karşı gerçekleştirilen tedhiş hareketlerinin hikâyeleştirilerek aktarıldığı bu tür yazılar aracılığı ile okuyucu kitle etkilenmeye çalışılmıştır. Döneme ait bütün gazete ve mecmualarda bu türden haber ve yazılara yer verilmesi temelde halkın dikkatini harbe yöneltmek ve ordunun desteklenmesini sağlamaktır.

3.2.2.2. Balkan Mezalimi ve Cemiyetlerin Neşriyâtları

Müslümanların Balkanlarda maruz kaldığı zulüm ve katliamlar bu dönemde matbuatta sık sık yer alırken, Müslümanlara karşı gerçekleştirilen bu türden fiillerin daha planlı ve programlı bir şekilde Osmanlı ve Avrupa kamuoyunda duyurulabilmesi için bu dönemde doğrudan propaganda cemiyeti hüviyetine sahip olan bir örgütlenmeye gidilmiştir.

¹⁰³⁴ Telgrafın içeriği için bkz. "Turan' Refikimizin Husûsî Muhâberelerinden: Hep Vahşet", **Tanîn**, 18 Teşrîn-i Evvel 1912 (5 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1474, s. 3.

¹⁰³⁵ Telgrafın içerici için bkz. "Turan' Refikimizin Husûsî Muhâberelerinden: Muhârebe Değil Haydutluk", **Tanîn**, 18 Teşrîn-i Evvel 1912 (5 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1474, s. 3.

¹⁰³⁶ Ebûbekir Hâzım, "Bulgar Mezâlîmi", **Tasvîr-i Efkar**, 19 Teşrîn-i Evvel 1912 (6 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 562, s. 2.

Bu türden cemiyetlerin ilk örneklerinden birisi Rumeli Muhâcirîn-i İslâmiye Cemiyeti'dir. Cemiyet Balkan Harbi öncesinde kurulmuş olmasına rağmen, harbin başlamasıyla birlikte faaliyetlerine hız vermiş özellikle Balkanlarda Müslümanlara karşı gerçekleştirilen mezalimle ilgili yayın faaliyetlerinde bulunmuştur. Cemiyet henüz Balkan Harbi başlamadan Bulgarların Müslümanlara karşı gerçekleştirdikleri mezalimle ilgili olarak gazetelerde beyanatta bulunmuştur. Tanîn Gazetesinin 6 Ekim 1912 tarihli sayısında yer alan cemiyete ait beyanatta, Bulgar çetelerinin bu güne kadar Makedonya'da gerçekleştirdikleri mezalimler yetmiyormuş gibi bu kez de Bulgaristan'ın kendi tebası durumunda olan 600.000 Müslümana karşı aynı mezalimi uygulamaya başladığı belirtilmiştir. Cemiyet bu durum karşısında Avrupa'nın insaniyet ve medeniyet namına utanması gerektiği dile getirdikten sonra, gerçekleştirilen mezalimi protesto ettiklerini¹⁰³⁷ belirtmişlerdir.

Ancak Cemiyet'in mezalimler karşısında tutumu yalnızca protestodan ibaret kalmamış, özellikle Bulgarların Müslümanlara karşı gerçekleştirdiği katliamlar basılan kitaplar aracılığıyla halka duyurulmaya çalışılmıştır. Bu konuda Cemiyet'in tesbit edebildiğimiz ilk yayını, "Âlâm-ı İslâm Bulgar Vahşetleri İslâmiyetin Enzâr-ı Basiretine ve Âlem-i İnsâniyet ve Medeniyetin Nazar-ı Dikkatine"¹⁰³⁸ adlı eserdir. Balkan Harbi'nin başlamasından kısa süre sonra basıldığı¹⁰³⁹ anlaşılan eser toplam 95 sayfadan oluşmaktadır. Eserde Bulgarların Müslümanlara karşı gerçekleştirdikleri katliamlar, Müslümanlara revâ görülen baskı ve zulümler dile getirilmiştir. Kitabın basılmasındaki maksat mukaddime kısmında açık bir şekilde dile getirilmektedir: "Vidânımı dinle... Bugün mukaddes vatana saldıran haydutların akıttığı İslam kanlarını ve mukadderât-ı mazlûmîni fecâatiyle arz eden bu sahifeleri okurken (Meriç)'in kanlı dalgalarını, Balkanlar'ın akûs vâvelâsını göreceksin... Yine vidânını dinle... Senin nâmına ölen, senin yâdına dayanan Bulgaristan İslamlarının intikâmını pek vâsıl kalbinde sakla..."¹⁰⁴⁰ Balkan Harbi'nin ilk aşamasında alınan ağır yenilgiler sonrasında basılan bu eser aracılığıyla, Müslüman kitleye harbin Müslümanlar için getirdiği olumsuz sonuçlar anlatılmaya çalışılmıştır.

¹⁰³⁷ "Rumeli Muhâcirin-i İslâmiye Cemiyetinden", **Tanîn**, 6 Teşrîn-i Evvel 1912 (23 Eylül 128), N. 1462, s. 3.

¹⁰³⁸ Kitap için bkz. **Âlâm-ı İslâm Bulgar Vahşetleri İslâmiyetin Enzâr-ı Basiretine ve Âlem-i İnsâniyet ve Medeniyetin Nazar-ı Dikkatine**, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1328.

¹⁰³⁹ Eserin mukaddime kısmında eserin kaleme alındığı tarih, 28 Teşrîn-i evvel 1328 olarak verilmiştir. Bu bakımdan kitabın ilk yenilgiler sonrasında kaleme alınıp basıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. **Âlâm-ı İslâm Bulgar Vahşetleri...**, s. 6.

¹⁰⁴⁰ **Âlâm-ı İslâm Bulgar Vahşetleri...**, s. 6.

Cemiyet'in neşrettiği bir diğer kitap ise yaklaşık aynı ismi taşıyan ve 1913 yılında basılmış olan “Âlâm-ı İslâm Rumeli Mezâlîmi ve İslâmiyetin Enzar-ı Basiretine ve Âlem-i İnsâniyet ve Medeniyetin Nazar-ı Dikkatine” isimli eserdir. Toplam 71 sayfadan oluşan eser bir önceki kitapta olduğu gibi Müslümanlara karşı gerçekleştirilen mezalimi konu almıştır, ilk kitapta Bulgar mezalimi konu edilirken bu kitapta Balkan Harbi esnasında Müslümanlara yapılan katliamlar genel olarak ele alınmıştır. Ancak bu eserde bir öncekinden farklı olarak Müslümanlara yapılan katliamların çizimlerine de yer verilerek eserin okuyucu üzerindeki tesiri artırılmaya çalışılmıştır¹⁰⁴¹. Müslüman kadın ve çocukların Dedeâğaç Camiinde yakılarak katledilmesi¹⁰⁴² hadisesi gibi olayların resimler aracılığıyla okuyucuya anlatılmaya çalışılmıştır. Resmin bir propaganda unsuru olarak kitaplarda kullanılması okuyucu üzerindeki etkiyi artırma gayretini bir neticesidir. Eserde halkın dini duygularına göndermeler yapılarak; “Ey Ahali-i İslâm! Bunlardan ibret alalım.”¹⁰⁴³ denilerek mezalim manzaralarının Müslümanların başına gelmesinin sebeplerine yer verilmiştir.

Balkan Harbi döneminde Müslümanlara karşı gerçekleştirilen mezalimlere karşı kamuoyunu bilgilendirmek ve Avrupa nezdinde kamuoyu oluşturmak amacıyla kurulan en önemli cemiyet ise Neşr-i Vesâik Cemiyeti¹⁰⁴⁴ dir. Cemiyet 1912 yılının Aralık ayı içerisinde kurulmuştur. Balkan Devletleri karşısında Osmanlı Ordusu'nun ağır bir yenilgi aldığı ve Londra'da barış görüşmelerinin devam ettiği günlerde kurulmuş olan cemiyet, Balkanlarda Müslümanlara karşı gerçekleştirilen mezalim yoluyla bir taraftan Osmanlı'nın elini güçlendirmeye çalışırken, diğer taraftan içeride kamuoyunun harp lehinde bir tutum sergilemesini sağlamak yada güçlendirmek gibi amaçlarla kurulmuştur¹⁰⁴⁵. Cemiyetin kurucuları; Sabâh Gazetesinin başyazarı Diran Kelekyan, Tanzîmât Gazetesi başyazarı Lütü Fikri, İfham Gazetesi başyazarı Ahmed Ferid, Matbaa-i İctihâd'ın sahibi Abdullah

¹⁰⁴¹ **Âlâm-ı İslâm Rumeli Mezâlîmi ve İslâmiyetin Enzar-ı Basiretine ve Âlem-i İnsâniyet ve Medeniyetin Nazar-ı Dikkatine**, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1329.

¹⁰⁴² Resmin açıklaması şu şekildedir: “Balkânlı Medenîler! İfâl-i caniyânelerinden: Dedeâğaç Câmi-i şerifinde Müdlümân kadın ve çocuklarının ihrâkı (yakılması)” Bkz. **Âlâm-ı İslâm Rumeli Mezâlîmi**, s. 25. Ek 14.

¹⁰⁴³ **Âlâm-ı İslâm Rumeli Mezâlîmi**, s. 6.

¹⁰⁴⁴ Cemiyet'in kuruluşuna dair haberler 26 Aralık 1912 tarihli dönemin gazetelerinde yer almıştır. Bkz. “Balkan Müttefiklerinin Mezâlîmi – Neşr-i Vesâik Cemiyeti”, **Sabâh**, 26 Kânûn-ı sâni 1912 (13 Kânûn-ı sâni 1328), N. 8359, s. 3; Neşr-i Vesâik Cemiyeti'nin kuruluşu ve faaliyetleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Hasan Taner Kerimoğlu, “Balkan Savaşları'nda Osmanlı Propagandası: Neşr-i Vesâik Cemiyeti”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXIX/2, 2014, s. 539-561.

¹⁰⁴⁵ Cemiyet'in kuruluş amacı Sabâh Gazetesinde şu şekilde izah edilmektedir: “Balkan düvel-i mettefikesinin istilâsına uğrayan mahallerde ikâ edilen mezâlîm'in neşri maksadıyla ve merkezi İstanbul'da İfham idârehânesindeki dâire-i mahsusada olmak üzere bir cemiyet teşkil edilmiş ve teşkilini nâtik-ı alem ve cebr-i hükümetden alınmıştır. Bkz. **Sabâh**, 26 Kânûn-ı sâni 1912 (13 Kânûn-ı sâni 1328), N. 8359, s. 3.

Cevdet, Maliye Mektebi Müdürü Zühdü, Dava Vekili Ahmed Sâki Nuzhet Sabit, yazarlardan Celal Nuri, Tasvîr-i Efkâr başyazarı Yunus Nadi, Bedi Nuri, Ahmed Cevad ve Satı¹⁰⁴⁶ beylerden oluşmuştur.

Cemiyet “...savaş propagandasına yönelik olarak faaliyet gösteren yurt dışındaki diğer örneklerde de görüldüğü gibi, hem ülke içine, hem de ülke dışına yönelik çalışmalar yürütmüştür. Ülke içine yönelik faaliyetlerde Osmanlı Devleti’nin savaş çabalarına halkın çeşitli biçimlerde destek olması istenmiş ve Balkanlarda Müslümanlara yönelik gerçekleştirilen mezalimin unutulmaması hedeflenmiştir. Cemiyetin öncelikle İngiliz hükümet ve kamuoyunu etkilemeyi hedefleyen yurt dışına yönelik faaliyetlerinde ise Balkan Savaşları sırasında Osmanlıların uğradığı haksızlıklar gündeme getirilerek, yaşanan insani dramlara büyük devletlerin engel olması istenmiştir. Ayrıca girilen bu propaganda faaliyeti ile de politik alanda Osmanlı Devleti’nin uğradığı kayıpların en aza düşürülmesi amaçlanmıştır¹⁰⁴⁷. Cemiyet’in ayrıca bazı yardım faaliyetleri gerçekleştirdiği de görülmektedir¹⁰⁴⁸.

Cemiyet bu dönemde Müslümanlara karşı gerçekleştirilen mezalimle ilgili üç Fransızca Broşür ile İngilizce bir kitap bastırarak bunları İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Avrupa ülkelerine göndermiş, Avrupa kamuoyunda Osmanlı Devleti’nin elini güçlendirmeye çalışmıştır¹⁰⁴⁹. Faaliyet alanı olarak daha çok ülke dışında Osmanlı çıkarlarını savunmayı kendisine hedef olarak belirlemiş olmasına rağmen Osmanlı kamuoyuna yönelik faaliyetler de gerçekleştirmiştir. Cemiyet’in Osmanlı kamuoyuna yönelik en önemli faaliyeti, doğrudan bir propaganda kitabı olan “Kırmızı Siyah Kitab”¹⁰⁵⁰’ı yayınlamış olmasıdır. Savaşta Müslümanlara yapılan mezalimle ilgili etkileyici resimlere yer verilen kitabın ilk başlığı, “Oku, Âğla, Düşün ve Uyan”¹⁰⁵¹ şeklindedir. Fotoğrafların etkili bir propaganda malzemesi olarak kullanıldığı kitapta, vahşice

¹⁰⁴⁶ Bkz. ”, **Sabâh**, 26 Kânûn-ı sâni 1912 (13 Kânûn-ı sâni 1328), N. 8359, s. 3.

¹⁰⁴⁷ Kerimoğlu, **agm**, s. 544.

¹⁰⁴⁸ Tanin Gazetesinin 6 Şubat 1913 tarihli sayısında cemiyetin toplamış olduğu yardımların listesine yer verilmiştir. Yardımda bulunanların isimlerinin yer aldığı listeye göre toplam 2587 kuruş yardım toplanmıştır. Bkz. “Neşr-i Vesâik Cemiyeti”, **Tanin**, 6 Şubat 1913 (24 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1503, s. 5.

¹⁰⁴⁹ Kerimoğlu, **agm**, s. 547-450.

¹⁰⁵⁰ Kitabın ilk baskısının kapağında “birinci cild” ifadesine yer verilmiştir. Bu ifadeden hareketle ikinci cildinde çıkarılmasının düşünüldüğü, ancak daha sonra bunun gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Ahmed Cevad, **Kırmızı Siyah Kitab 1328 Fecâyii**, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1329. Kitap ile ilgili olarak Yavuz Selim Karakışla tarafından bir makale kaleme alınmıştır. Bkz. Yavuz Selim Karakışla, “Balkan Savaşları’nda Yayınlanmış Osmanlı Propaganda Kitabı Kırmızı Siyah Kitab”, **Toplumsal Tarih**, Ağustos 2002, s. 60-63.

¹⁰⁵¹ Ahmed Cevad, **age**, s. 2.

öldürülmüş insanların fotoğrafları, savaştan sahneler, muhacirlerin acınacak halleri, Yunanların Müslümanların alınma haç çizmesi gibi birçok çizim ve fotoğraf yer almaktadır¹⁰⁵². Kitapta yazılı bölüm şiirlerle süslenecek kitabın etkileyciliği daha da artırılmaya çalışılmıştır.

Rumeli Muhâcirîn-i İslâmiye Cemiyeti ve Neşr-i Vesâik Cemiyeti bu dönemde özellikle Müslüman ahaliye karşı gerçekleştirilen mezalimleri konu edinen neşriyatta bulunarak halkın harbe olan ilgisini artırmak, aynı zamanda Müslümanların uğradığı haksızlıkları Avrupa kamuoyunda da duyurabilmek için mücadele etmişlerdir.

Cemiyetler aracılığıyla yayınlanan kitaplar haricinde bu dönemde mezalimleri konu alan başka kitaplarda yayınlanmıştır. Bu kitaplardan bir kısmı doğrudan döneme şahit olan kişiler tarafından kaleme alınan eserlerdir. Bu kitapların önemli örneklerinden birisi Naciye Hanım tarafından kaleme alınmış olan, “Yirminci Asırda Vahşet Mukâbili Ehl-i İslâmı İttihâda Davet”¹⁰⁵³ isimli kitaptır. Bu türden kitapların bir diğer örneği ise Tüccarzade İbrahim Hilmi tarafından yazılmış olan “Türkiye Uyan” başlıklı kitaptır. Döneme ait kitaplardan bir adın daha öne geçmiş olan bu kitapta ise renkli çizimlere¹⁰⁵⁴ yer verilmiştir. Kitap mezalimlerden daha ziyade Balkan Harbinde alınan yenilgiler ve kötü gidişatın nedenlerini ele almasına rağmen Müslümanlara yapılan katliamlara da geniş yer vermiştir.

3.2.3. Basın Aracılığı ile Yapılan Diğer Propagandalar

Balkanlarda harp ihtimalinin ortaya çıkmasıyla birlikte özellikle ordunun insan gücü bakımından desteklenmesi için gönüllü alaylarının oluşturulmasına yönelik propaganda faaliyetlerine başvurulmuştur. Bu konuda özellikle mitingler birer araç olarak kullanılmış, bir taraftan ordunun maddi olarak desteklenebilmesi için aynı ve nakdi yardımların toplanması için çağrılar yapılırken, diğer taraftan gönüllülük teşvik edilerek

¹⁰⁵² Yavuz Selim Karakışla kitapta yer alan resimlerle ilgili, “dönemin Gazete ve dergilerinden alınmış toplam 59 adet fotoğraf ve gravüre yer verilmiştir.” İfadesini kullanmaktadır. Ancak çizimlerin en azından bir kısmının devrin Osmanlı Ressamları tarafından çizildiği düşüncesi oluşmaktadır. Özellikle Ressam Ali Sami Beyin bu dönemde çizdiği resimlerle oldukça fazla benzerlik arz etmektedirler. Ali Sami Bey’e ait çizim örnekleri için bkz. **Şehbâl**, 1 Teşrîn-i sani 1329, A. 85, s. kapak.

¹⁰⁵³ Şamlı Naciye Hanım, **Yirminci Asırda Vahşet Mukâbili Ehl-i İslâmı İttihâda Davet**, Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası, İstanbul 1329.

¹⁰⁵⁴ Resim için bkz. Tüccarzâde İbrâhim Hilmi, **Uyân Türkiye**, Kitâbhâne-i İslâm ve Askerî, Dersâadet 1329. Kitapta yer alan resim için bkz. Ek: 15.

kitlelerin cepheye gönüllü olarak yönlendirilmesi amaçlanmıştır¹⁰⁵⁵. Ancak bu türden gönüllü katılımlarına yönelik olarak yalnızca mitingler gibi topluluklara karşı gerçekleştirilen toplantılarda çağrılar yoktur. Dönemin gazeteleri aracılığıyla gönüllü olarak orduya katılım için çağrılar gerçekleştirilmiştir. Bu çağrılar bazen Arnavut, Çerkes gibi Müslüman tebaaya yönelikken, bazen de bütün Osmanlılara yönelik gerçekleştirilmiştir.

Balkan Harbi henüz başlamadan bu tür çağrılar gazete sütunlarında yer almaya başlamıştır. Tanîn Gazetesinde yer alan bu türden bir çağrıda, İzzeddin, Mehmed Salih ve Nureddin isminde üç Arnavut, vatanın tehlikede olduğunu, bu nedenle bir Arnavut gönüllü alayı oluşturulmak istendiğini, gönüllü olarak katılmak isteyenlerin Orhan Bey Hanında bulunan Arnavud Kulübüne başvurmasını istemektedir¹⁰⁵⁶. Bu dönemde benzer çağrılar Çerkes'ler¹⁰⁵⁷ için de yapılmıştır. Bu dönemde gönüllü olarak katılım için çağrılar yapılırken, gazetelerde etkileyici yazılar kaleme alınarak, gönüllülük özendirilmiştir. Tanzîmât Gazetesinde yer alan “Eski Sırbistan Hayâli! Arnavudları Hesâba Katmıyorlar mı?” başlıklı makalede Sırbistan'ın Büyük Sırbistan kurma hayalleri şu şekilde eleştirilmiştir: “Belgrad'dan vârid olan bir telgrafnâmede, Sırbistan hükümeti'nin Yenipazar Sancağının ve kadîm Sırbistan dediği mahaller ile İşkodra'nın Adriyatik Denizine kadar muhtariyetini arzu ettiği okundu. Diğer taraftan Yenivaroş'dan mevrûd üç kıt'a telgrafnâmede Sırb çetelerinin faaliyetleri dahi beyan ve taksil ediliyor. Sırbistan'ın şu hayali kendisine acınacak derecede zavallı olan bir hasta fikrin mahsulü olsa gerekdir.” Sırbistan'ın Arnavutluk'u ele geçireceği mesasajının verildiği makalenin sonunda ise; “Fakat Sırbistan pekiyi bilmelidir ki, bu gün ki... ve pek azîm Arnavudlar, şanlı Osmanlı Ordusu'nun levâ-yı zaferi altında vazîfe-i vataniyelerini ifâ edeceklerdir. Kosova Meydan Muhârebesi günü Sultan Murad Hüdavendigâr'ın karimeti altında kanlarını döken Arnavudlar bugün dahi Osmanlılığa ve bu devletin bekâ-yı hayat ve selâmetine olan

¹⁰⁵⁵ Bu türden çağrılar yapıldığı mitingler aracılığı ile ordu için bir taraftan gönüllü kaydının yapıldığı, diğer taraftan yardımların gerçekleştirildiği görülmektedir. 6 Ekim tarihli gazetelerde yer alan haberlere göre Kayseri'de düzenlenen mitingde gerçekleştirilen etkileyici konuşmalar sonrasında halk bir taraftan orduya gönüllü yazılırken, diğer taraftan yardımlar toplanmıştır. Bkz. “Kayseri”, **Tanîn**, 6 Teşrîn-i Evvel 1912 (23 Eylül 1328), N. 1462, s. 3; “Kayseri'de”, **İkdâm**, 9 Teşrîn-i Evvel 1912 (26 Eylül 1328), N. 5615, s. 3.

¹⁰⁵⁶ Çağrı'nın metni şu şekildedir: “Vatan tehlikededir. Gönüllü yazılmak arzusunda bulunan umum arnavud gençlerinin bugün zevali saat birde Bâb-ı ali Caddesinden Orhan Bey hanında Arnavud kulübüne teşrifleri mercûdur (ümit edilmektedir). Yanyalı Dirvanzâde izzettin, Tepedelenlizâde Nureddin, Dalunyalı Mehmet Salih.”, Bkz. “Dâvet”, **Tanîn**, 5 Teşrîn-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 1461, s. 3; Arnavud Kulübü tarafından gerçekleştirilen çağrılar daha sonra da devam edecektir. 9ekim tarihinde Tanîn Gazetesinde bu türden bir çağrı yer almaktadır. Bkz. **Tanîn**, 9 Teşrîn-i evvel 1912(26 Eylül 1328), N. 1465, s. 3.

¹⁰⁵⁷ “Çerkes Kardeşlerimiz”, **Cenîn**, 25 Teşrîn-i Evvel 1912(12 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1471, s. 3.

derece-i merbûdiyelerini kâinata göstereceklerdir.”¹⁰⁵⁸ İfadeleriyle Osmanlılık vurgusuna yer verilmiştir. Bu türden yazılarda bir taraftan Arnavutlara topraklarının Balkan Devletleri tarafından işgal edileceği konusunda uyarılar yapılarak harp için teşvik edilirlerken, diğer taraftan Osmanlılık vurgusu yapılarak vatan topraklarına sahip çıkmaları gerektiği belirtilmiştir.

3.2.4. Şiir ve Propaganda

Balkan Harbi boyunca şiir önemli propaganda unsurlarından birisi olarak kullanılmıştır. Harbin başlangıcından, bitimine kadar devam eden dönem içerisinde devrin şairleri savaşı konu alan şiirler kaleme almışlardır. Aslında Türklerde gelişmiş olan sözlü edebiyatın bir yansıması durumunda olan şiir kültürü¹⁰⁵⁹, Balkan harbi öncesinde gerçekleşmiş olan savaşlarda da kendisini göstermiş, Kırım Harbi (1853 -1856), 93 Harbi (1877-1878), Türk – Yunan Harbi (1897) ve Trablusgarp Harbi (1911-1912) gibi Osmanlı Devleti’nin harp alanında verdiği mücadeleler¹⁰⁶⁰ şairlere konu olmuştur. Bu dönemde verilen edebi eserler ve bu eserler içerisinde önemli bir yere sahip olan şiirler gazeteler ve edebi eserler aracılığıyla halka ulaştırılmaya¹⁰⁶¹ çalışılmıştır.

Edebiyatın en önemli dallarından birisi olan şiir, çoğu zaman kafiyeli bir yapıya sahip olması, estetik bir yapıyı barındırması gibi özelliklerden dolayı akılda kalıcılığı ve nesiller arasında aktarılması kolay bir edebiyat dalı olarak toplum tarafından tercih edilmiştir. Ancak şiirin gerçek anlamda etkileyciliği, akılda kalıcılığında ziyade yapısı itibariyle insanlarda uyandırdığı duygu ile ilgilidir. Bu duygu o derecede etkilidir ki, şiire hayat veren şairi, Muhammed İkbâl şu şekilde tanımlamaktadır: “Uluslar şairlerin gönlünde doğar; siyasetçilerin elinde büyür ve ölürler.”¹⁰⁶² Bu bakımdan şiir toplumların

¹⁰⁵⁸ Bir Arnavud, “Eski Sırbistan Hayali – Arnavudları Hesaba katmıyorlar mı?”, **Tanzîmât**, 3 Teşrîn-i evvel 1912 (20 Eylül 1328), N. 269, s. 1.

¹⁰⁵⁹ Mehmet Yardımcı Türklerde asırlar boyunca edebiyatın ana anlatım aracı olarak şiirin yer aldığını belirttikten sonra, “edebiyatımıza giren sayısız yazı türleri olmasına karşın, biz edebiyat zevkimizi yüzyıllar boyu şiirden almış, şiiri sevmiş, şiiri benimsemişizdir” sözleriyle şiirin Türk kültüründeki yerini ifade etmiştir. Makale için Bkz. Mehmet Yardımcı, “Türk Şiirinin Doğuşu ve Gelişim Evreleri”, http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20EDEBIYATI/mehmet_yardimci_turk_siiri_dogusu_gelisim_e_vreleri.pdf

¹⁰⁶⁰ Duman ve Güreşir Türk Edebiyatında 1828-1911 yılları arasındaki Savaşların edebiyata yansımalarını ele aldıkları çalışmalarında bu konuda birçok örneğe yer vermişlerdir. Ayrıca aynı çalışmada savaş dönemine ait edebi eserlerin incelenmesinin yanında Türklerde savaş edebiyatının gelişimi ile ilgili ayrıntılı bir değerlendirmeye de yer verilmiştir. Bkz. Halûk Harun Duman; Salih Koralp Güreşir, “Türk Edebiyatı’nın Kaynakları: Savaş ve Edebiyat (1821-1911)”, **Turkish Studies**, Volume 4/1-I, Winner 2009, s. 29-77.

¹⁰⁶¹ Duman; Güreşir, **agm**, s. 45.

¹⁰⁶² Muhammed İkbâl, **Yansımalar**, Çev. Halil Toker, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001, s. 59.

duygu ve hissiyatının harekete geçirilmesinde önemli bir role sahiptir. Savaş şartlarında hedeflenen amaçlara ulaşabilmek için başvurulan yöntemlerden olan propagandanın, başarıya ulaşabilmesi için en önemli gereksinim karşıdaki kişinin sizi anlamasıdır. Doğal olarak bu durum iletişimi zorunlu kılmaktadır. En önemli iletişim vasıtası olan dil ise propagandaya maruz kalan kişinin propagandacısını anlayabilmesi için elzemdir. Cemil Meriç dil ile şiir arasındaki ilişkiyi şöyle ifade etmektedir: “Dil nazım sayesinde kıvamını bulur.”¹⁰⁶³ Şiir her şeyden önce kendi içinde bir ahenge sahiptir. Birbirini tamamlayan mısraların ahengi savaş dönemlerinde kaleme alınan ve konusu bizzat savaşın kedisi olan şiirlerin insanların üzerindeki etkisini artıracaktır.

Bütün bu özellikler dikkate alındığında, bir taraftan daha önceki savaşlarda kaleme alınan şiirlerin tecrübesi, diğer taraftan bu tecrübelerden hareketle şiirin toplum üzerindeki etkisi, Balkan Harbi döneminde de, şiirin bir propaganda malzemesi olarak kullanılmasına, buna bağlı olarak da, gazetelerin ve mecmuaların sütunlarında yer bulmasına neden olmuştur.

Balkan Harbi döneminde yayınlanan şiirler ele aldıkları konular itibariyle harbin sürecine paralellik arz etmiştir. Aslında bunu doğal karşılamak gerekir. Şiir doğrudan bir duygu işi ise, harbin aldığı hal, şiirlerde de kendisini gösterecektir. Balkan Harbi'nin artık başlayacağı anlaşılınca ilk olarak harbi teşvik eden şiirler gazete sütunlarında yer almaya başlamış, kahramanlık, vatan ve din gibi kutsallık atfedilen konuları işleyen şiirler yayınlanmıştır. Kısa süre sonra alınan yenilgilere paralel olarak orduyu ve halkın maneviyatını güçlendirmeye yönelik şiirler yayınlanmaya başlamış, yenilgilerin kesinleşmesi ve Balkan topraklarının kaybedilmesiyle birlikte bu kez yaşanan acıyı konu alan matem havasında şiirlere yer verilmiştir. Bâb-ı Âlî baskını sonrasında ise harbin yeniden başlaması şiirlerdeki hamasi üslubun yeniden canlanmasını sağlamış, ancak I. Balkan Harbi'nin Osmanlı devleti açısından kesin bir yenilgiyle sonuçlanması kaybedilen topraklara olan özlemi dile getiren şiirlerin kaleme alınmasına neden olmuştur.

3.2.4.1. Harbi Teşvik Eden Şiirler

Balkanlarda Osmanlı Devletine karşı oluşan ittifak ve savaş ihtimalinin ortaya çıkışı dönemin gazetelerinde bir anda savaşı konu alan ve teşvik eden şiirlerin

¹⁰⁶³ Cemil Meriç, **Mağaradakiler**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1978, s. 63.

yayınlanmasına neden olmuştur. Hemen hemen dönemin bütün gazetelerinde bu tür şiirlere yer verilmiş, adeta şiirler aracılığıyla harp teşvik edilmiştir. Harbin ilk dönemine ait şiirlerde vatan sevgisi, şehitlik, şan, şeref ve iman gibi unsurlara sık sık yer verilmiştir. Devrin bazı gazeteleri bu tür şiirlere ilk sayfalarında yer vermiş, şiirler aracılığıyla savaşa duyulan arzu¹⁰⁶⁴ dile getirilmiştir.

Doğrudan Balkan Harbini konu alan şiirler harp ihtimalinin ortaya çıkışı ile birlikte kendisini göstermeye başlamıştır. Nitekim 1 Ekim 1912 itibariyle savaşın çıkacağına dair oluşan kanaat kısa sürede gazetelerin başmakaleleri yada iane haberlerinde olduğu gibi şiirlerde de kendisini göstermiştir. Balkan Harbi döneminde yayınlanan gazetelerden Alemdar, harp ihtimalinin ortaya çıkışı ile birlikte bu tür şiirlere sütunlarında yer vermeye başlamıştır. Alemdar Gazetesinde 6 Ekim 1912’de henüz Karadağ’ın bile Osmanlı Devleti’ne resmi olarak harp ilan etmeden önce “Şiir-i Hamaset”¹⁰⁶⁵ başlığı ile ilk şiiri yayınlanmıştır. Eski Erzurum Mebuslarından Hacı Şevket Efendi’ye ait şiirde, askerliğin zengin ve fakir ayrımı yapılmaksızın Osmanlılar için bir meslek olduğu vurgusuna yer verilmiştir. Şiir şöyle başlamaktadır:

“Osmanlılarız, cenk-i vegâ (cenk sesleri) hırfetimizdir (işimizdir).

Düşman ciğerin pârelemek san’atımızdır,

Biz bâ-yu gedâ (zengin – fakir)askeriz hem sanma ki mübrem (kaçınılmaz),

Birçok asrı geçdi ki milliyetimizdir.

Top ile tüfenk bizlere bâzîçe-i sıbyân (çocuk oyunu),

Şimşir ile baş kesmek ise sîretimizdir (karakterimizdir).”¹⁰⁶⁶

Savaşın teşvik edildiği şiirde, Kahraman ve cengâver Osmanlı tiplemesine yer verilmiş, savaşın Osmanlılar için bir çocuk oyunundan ibaret olduğu hissi verilmeye

¹⁰⁶⁴ Yahya Kemal Taştan, bu dönemde yayınlanan şiirlerde savaş arzusuna dikkat çekmekte, oç almanın ulusal bir ödev olarak ortaya koyulduğunu belirtmektedir. Bkz. Yahya Kemal Taştan, “Kanotik Topraklardan Ulusal Vatana: Balkan Savaşları ve Türk Ulusçuluğunun Doğuşu”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, S. XI/2, Kış 2012, s. 21.

¹⁰⁶⁵ Alemdar Gazetesinde ilk kez 6 Ekim’de “Şiir-i Hamâset” başlığı altında yayınlanan şiiri, aynı başlıklı ve ardarda yayınlanan dört şiir daha takip edecektir. Dönemin gazeteleri içerisinde bu tür şiirlere ilk yer veren gazete Alemdar olarak görülmektedir. Örnek oluşturması açısından bkz. “Şiir-i Hamâset”, **Alemdâr**, 8 Teşrin-i evvel 1912 (25 Eylül 1328), N. 139-56, s. 1; benzer temali şiirler diğer gazetelerde de yer almıştır. Sabâh Gazetesinin 7 Ekim 1912 Tarihli sayısında yer alan İhsan Adli’ye ait şiir “Zemzeme-i Harb” başlığını taşımaktadır. Şiir şöyle başlamaktadır:

“Ey hamâsetli, vakur ârslanlar,

Kükreyin, titreyecek Balkanlar!” Bkz. İhsan Adli, “Zemzeme-i Harb”, **Sabâh**, 7 Teşrin-i evvel 1912 (24 Eylül 1328), N. 8279, s. 3.

¹⁰⁶⁶ Şevket, “Şiir-i Hamâset”, **Alemdâr**, 6 Teşrin-i evvel 1912 (23 Eylül 1328), N. 137-54, s. 1.

çalışılmıştır. Şiirin devamında düşmanın küçük gören ifadelerle yer verilmiştir. Halkın ve ordunun gözünde düşmanı zayıf gösterme gayretine işaret edilen bu türden mısralardan birisinde, “Bulgar, Karadağ, Sırb ile Yunan ne millet?” sorusu sorulmuş, cevap olarak, az bir kuvvetle düşmanın yenilgiye uğratılabileceği belirtilmiştir. Şiirde işlenen konulardan birisi ise İslam ve Hıristiyanlığın mücadelesi ile bu yolda kendini feda eden atalara yapılan vurgudur.

“Çok görme eğer Sofya’da Cuma namâzını
Eylersen edâ. Cenge bizim hıdmetimizdir.
Ecdâdımızın kabirlerine dikkatle bakın bir,
Birçoklarının yolculuğu hamiyetimizdir.
Bizler ki gazanfer (kahraman) ve gazanfer-i hacegânız
Elbette şecâat (yiğitlik), giyecek kısvetimizdir.”

Osmanlı askerinden beklenen Sofya’ya kadar ilerleyerek oranın düşmanın elinden alınması ve fethin bir simgesi olarak Cuma Namazının kılınmasıdır¹⁰⁶⁷. Düşmana karşı yapılacak mücadele de ise moral ve motivasyon kaynağı cedlerinin mezarlarında bulunmaktadır. Verilen işaret kendilerinden önce de düşmanla gazaya giden ve şehit olan ecdatlarının mezarlarında gizlidir.

Donanma Mecmuasının Eylül sayısında ise Fuat Köprülü, “Harb Şarkısı” isimli şiirinde şöyle seslenmektedir:

“Top patladı Balkan’da, yine düşman uyandı
Al sancağımız hûn-ı hamiyyetle boyandı
Âvâz-ı gâmiz yine serhâde dayandı
Ey şâhikalar, âzim-i cenk ve seferiz biz!
Fâtiplerin evlâdı, o ceş-i zaferiz biz!
Cenk istiyoruz... Bak, yine açtık o hilâli,
Doldurmada tekbirimiz âfâk u cibâli,
Ey mâder-i mâtemzede, terk et bu melâli...
Biz müntakim evlâdınız, âmâde-i şânız

¹⁰⁶⁷ Şiirde yapılan vurgu aslında Balkan Devletleri’nin bulunduğu toprakların da Osmanlı’ya ait olduğudur. Şiirde bu durum şu şekilde ifade edilmektedir:

“Balkanda hükûmât-ı saire neden olsun?
Zaten bizim, hem olmâması niyetimizdir.”

Bkz. “Şiir-i Hamâset”, **Alemdâr**, 6 Teşrin-i evvel 1912 (23 Eylül 1328), N. 137-54, s. 1.

Ey ruh-ı şehidân, size hep fâtihe havânız
 Allah ile ahd eyledik ey rûh-ı şehidân
 Adânızı (düşmanınızı) hep etmek için sizlere kurbân!
 Kân mevcelerinden yapalım bir yeni tûfân!...
 Ey şâhika, âlude-i hüzn (hüzün bılaşmış) ağlama öyle!
 Bir fecr olacak zirvelerin hûn-ı zaferle!”¹⁰⁶⁸

Harbin teşvik edildiği şiirde, harbin gelişi sevinilecek bir haber olarak sunulmuş, Osmanlıların bir zamanlar Balkanları fethedenlerin torunları olduğu vurgusu yapıldıktan sonra, İslami motiflerle yer verilmiştir. Şiirde Osmanlıların, bir zamanlar geniş coğrafyaları fetheden ecdatlarına karşı vazifeleri dile getirilmiştir. İslam için bir zamanlar mücadele eden ve şehit olanlara karşı yeni nesil, bir zamanlar onların gerçekleştirdiği gibi mücadele edecek, “ceyş-i zafer (zafer ordusu)” olarak nitelendirilen ordu, hüznü zafere dönüştürecek ve kanlı bir zafer kazanacaktır. Şiirde işlenen en önemli unsur İslami öğelerle süslenmiş şehit ecdatlardır. Geçmişin kahramanlarına karşı sorumluluğun dile getirildiği şiirde, torunlarının da aynen onlar gibi mücadele etmesi gerektiği vurgusu yapılmıştır.

Balkan Harbi dönemine ait şiirlerden bir kısmı ise destan¹⁰⁶⁹ türüne örnektir. Tanîn Gazetesinin 10 Ekim 1912 tarihli sayısında yayınlanan “Muharebe Destânı” başlıklı şiir bunun önemli örneklerinden birisidir. Destan’ın son kıtasından anlaşıldığı kadarıyla Dursun isminde bir halk şairine ait olan bu eser şöyle başlamaktadır:

“Borular çalındı: Silah başına!
 Düşündüm girmişim on beş yaşına
 Öküzü bağladım binek taşına
 Düvenimi bıraktım harman başında
 Sabanı atarak tüfengi aldım
 Anamı bacımı tâ geriye saldım
 Yirmi gün taburla yollarda kaldım

¹⁰⁶⁸ Köprülüzâde Mehmed Fuad, “Harb Şarkısı”, **Donanma**, Eylül 1328, N. 31, s. 317.

¹⁰⁶⁹ Destan, “aşıkların bir kahramanlık hikayesini veya olayı anlattığı, koşma nazım biçiminde yazdığı şiirlerdir. Aşıklar, toplumsal konuları en çok destanlarda işlemişlerdir. ... Destanlar genel temalar yerine belli bir olay veya bazıları kalıplaşmış toplumu derinden etkileyen çeşitli olaylar, hayat sahneleri, yankı uyandıran savaşlar, ayaklanmalar, kıtlık, depresyon, yangın, salgın vb. gibi belli konular işlenir.” Bkz. Erman Altun, “Destan Söyleme Geleneğinde Zileli Aşık Tâlibi’nin Yeri”, **Tarihi ve Kültürü ile Zile Sempozyumu Bildirileri**, Zile Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 37; Destanlar 11’li hece ölçüsüne göre söylenir. Bkz. Naim Alkan, **Türk Halk Edebiyatı**, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara 1973, s. 19.

Denizde, ovada, Balkan içinde”¹⁰⁷⁰

Bu destanda Balkan Harbine 15 yaşında, gönüllü olarak harbe katılan bir gencin hikâyesi anlatılmaktadır. Harbe katılan gencin babası da daha önce şehit olmuş¹⁰⁷¹, ailesine kendisinden başka bakacak kimsesi olmamasına rağmen annesini, kız kardeşini ve geçimlerini sağlamalarının yegâne vasıtası olan tarlasını geride bırakarak harbe koşmuştur. Destanın kahramanı olan genç o dönemin köylü tiplemesini temsil eder¹⁰⁷². İlmî tahsili olmamasına rağmen vatanperver, dindar ve fedakâr bir insan tiplemesi ortaya konulmuştur.

Destanın ilgi çeken özelliklerinden birisi ise Türklük vurgusudur. Açıkca Türklüğü yüceltiği, Türkçülük akımı ile gelişen “Turan” kavramının yer aldığı bir yapıya da sahiptir. Şiirde bu durum şu şekilde ifade edilmiştir:

“Ulu tanrı Türk’ü yüce yaratmış
Dinini ta’lime havâce yaratmış
Türk yurdunu uctan uca yaratmış
Demiş bunu yaşat hep şan içinde
Demiş ki nereye girmişse Hilâl
Orası Turan’dır onu geri al
Domuz çobanları olamaz kral
Tanrının Ülkesi: Turan içinde”

Destanda ele alınan konulardan birisi ise aşktır. Henüz 15 yaşında olan bir gencin sevdiğinden vazgeçmesine de değinilir.

“Vedasız çıkmışdım komşunun kızı
Darılmış: söyledi mi akşam yıldızı

¹⁰⁷⁰ “Muhârebe Destânı – Karadağ’da”, **Tanîn**, 10 Teşrîn-i evvel 1912 (27 Eylül 1328), N. 1466, s. 3.

¹⁰⁷¹ “Babam şehid, soyum cümlesi gazi

Devlet harb etmese olmazdan razı” Bkz. “Muhârebe Destânı – Karadağ’da”, **Tanîn**, 10 Teşrîn-i evvel 1912 (27 Eylül 1328), N. 1466, s. 3.

¹⁰⁷² Destanın kahramanı olan genç okuma yazma bilmeyen bir kişidir. Ancak onun için dini duygular harbe gitmeyi zorunlu kılmaktadır.

“İlmimiz yoksa da imanımız var
Gökden bize inmiş Kur’an’ımız var
Tarlamız yoksa da vatanımız var
Düşmanı koymayız vatan içinde

...

Ben gerçi görmedim okuma, yazı

Bilirim ne varsa Kur’an içinde” Bkz. Bkz. “Muhârebe Destânı – Karadağ’da”, **Tanîn**, 10 Teşrîn-i evvel 1912 (27 Eylül 1328), N. 1466, s. 3.

Saklamam: İimde duydum bir sızı
Bir selam gönderdim hicran içinde”

Ancak vatan söz konusu olduğunda anadan ve kardeşten vazgeçildiği gibi, yardan da vazgeçmek gerektiği vurgusu görülür.

Destanda işlenen önemli unsurlardan birisi ise kahramanlıktır. Düşmanı hezimete uğratan, kahraman Osmanlı cengâverlerinden bahsedilen destanda, 15 yaşındaki genç, düşman kumandanını esir alacak¹⁰⁷³, böylece büyük bir şan ve şerefe ulaşacaktır.

Döneme ait şiirlerde sık sık işlenen şehitlik ve gazilik gibi unsurlara “Muharebe Destânı” şiirinde de rastlanır. Destanın kahramanı olan gencin ağzından Osmanlı askerinin psikolojisi, “Gazilik, şehitlik idi muradım” ifadeleriyle yansıtılmıştır. Destanın son bölümü ise şehit olan gencin milletten istedikleri ile ilgili ilgilidir. Bundan önceki bölümlerde yer alanlar harbe gönüllü olarak katılan bir gencin başından geçenleri anlatmasına rağmen son kısımda topluma yönelik bir mesaj yer almaktadır.

“Baktım vaktim tamam: Dedim ey millet!
Anam, bacım kaldı sana emânet
Bir tekbir getirdim, birde şehadet
Uçdum hakka doğru imân içinde
Adım (Dursun) : Yazın destân içinde.”¹⁰⁷⁴

Destana göre, askere gidenler ülke için mücadele ederken, geride kalanlar ise onların yokluğunu hissettirmemek mecburiyetindedir. Orduya katılanlar ülke için canlarını feda etmekten geri durmazken, geride kalanlar onların bıraktıklarına sahip çıkmalıdır.

“Muharebe Destanı” isimli şiiri diğerlerinden ayıran en önemli fark, halk şiirinin bir türü olan “destan” şeklinde yazılmış olmasıdır. Dursun isminde bir halk şairine ait olduğu anlaşılan şiirin halk arasında söylenip söylenmediği ile ilgili bir bilgi yer almamasına rağmen, bu türden destanların devrin halk şairleri tarafından yazıldığı ve söylendiği fikrini uyandırmaktadır. Gazetelerde yayınlanan şiirlerin toplumun farklı kitlelerine ne kadar ulaşabildiği tartışmalıdır. Ancak harp esnasında halk şairleri tarafından

¹⁰⁷³ “Bu anda gördü ki düşman serdârı

Kaçıyor, tepeden çıktım yukarı

Bir taşlık altından çıktım dışarı

Teslim oldu bana emân içinde” Bkz. “Muhârebe Destânı – Karadağ’da”, **Tanîn**, 10 Teşrîn-i evvel 1912 (27 Eylül 1328), N. 1466, s. 3.

¹⁰⁷⁴ “Muhârebe Destânı – Karadağ’da”, **Tanîn**, 10 Teşrîn-i evvel 1912 (27 Eylül 1328), N. 1466, s. 3.

bu tür şiirlerin saz ve sözle söylenmesi şüphesiz halkın Balkan Harbine karşı olan ilgisini artırmış olmalıdır.

Balkan Harbinin ilk günlerinde üzerinde durulan meselelerden bir diğeri ise gönüllülüktür. Cenin Gazetesinin 16 Ekim 1912 tarihli sayısında ter alan “Gönüllülere” başlıklı şiir bir taraftan orduya gönüllü olarak katılanları taltif ederken, diğeri taraftan gönüllülüğü teşvik eden bir özelliğe sahiptir. Şiirde gönüllü olarak orduya katılan bir babanın evladını kaşarından öpüşü gibi dramatik sahneler¹⁰⁷⁵ teşbih edilirken, yavukluya duyulan özlem gibi cephedeki askerin psikolojisini etkileyen ve halkın hissiyatına seslenen¹⁰⁷⁶ ifadeler de yer verilmiştir. Şiirde dikkat çeken unsurlardan birisi düşmanı hakir gören, buna karşın zaferin muhakkak kazanılacağını ifade eden mısralardır:

“Şimaldeki büyük ateşe
Ağlar yine, sızlar yine
Kahpe Yunan senin ne ki?
Bak hamurlu ellerine...
Bugün artık zafer bize
Ölüm size, mezar size
Karşı çıktık dördünüze
Döndük harman bellerine”¹⁰⁷⁷

Balkan harbinde şiirler aracılığıyla kamuoyuna verilen mesajlardan birisi ise harbin bir ihtiyaç olduğudur. Faik Ali Ozansoy’a ait “Harb İhtiyacı” başlıklı şiir bunun önemli örneklerindedir. Şiirde Balkan devletlerinin Osmanlı Devletine karşı tutumlarının bir harbi zorunlu kıldığı ifade edilmekte onlara gereken dersin verilme zamanının geldiği belirtilmektedir. Şiir şu şekilde sona ermektedir:

“Vatanın nazik ve müşkilzede vaz ve hali,

¹⁰⁷⁵ “Yavrumu öpdüm kaşlarından

Aşdık hep dağ başlarından

Geçtik sevda yaşlarından

Girdik biz kan sellerine...” Bkz. Hüseyin Said?, “Gönüllülere”, **Cenîn**, 19 Teşrîn-i evvel 1912 (6 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1475, s. 4.

¹⁰⁷⁶ “Sabâ, bu şarkıyı doğru

Götür saçılmadan oku

Yavuklumun gül kokulu

Saçlarının tellerine...” Bkz. Hüseyin Said?, “Gönüllülere”, **Cenîn**, 19 Teşrîn-i evvel 1912 (6 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1475, s. 4.

¹⁰⁷⁷ Hüseyin Said?, “Gönüllülere”, **Cenîn**, 19 Teşrîn-i evvel 1912 (6 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1475, s. 4.

Bu büyük devlet-i zîşân ve mefâhir-i mâlî
 En kavî memleketin bâis izmihilâli
 Olacak tehlikelerden, müteâlî âlî
 Çıkararak âlemi kaç kereler etmiş hayrân..
 Uyan ey milletim, ey millet-i cengâver uyan!..”¹⁰⁷⁸

Faik Ali Ozansoy’un şiirindeki mesaj açıktır. Ülkeyi yıkılmaktan kurtarmak için harp bir fırsattır. Harbi kazanabilmek için ise “millet-i cengâver” daldığı uykudan uyanmalıdır.

Tasvîr-i Efkâr Gazetesinin 15 Ekim tarihli sayısında ise, Süleyman Nazif’in¹⁰⁷⁹ “Harb Şarkısı” ismini şiirine yer verilmiştir. Şiir Bulgarlara karşı cenge giden bir kişinin dilinden yazılmıştır. Şiirde Süleyman Nazif şöyle seslenmektedir:

“Bulgar yine başkaldırıyor... Düşmanımızdır
 Balkanlar artık yolumuz, meskenimizdir
 Ölsek de ne gam! Düşman ili medfenimizdir (mezarımızdır)
 Hep cenge gider... Cenge gider murde (ölmüş) ve zinde
 Git söyle bugün beklemesinler beni evde!”¹⁰⁸⁰

Şiir genel olarak ele alındığında Savaşa giden kişi bir daha geri dönmeyeceği duygusuyla hareket ediyor, Şıpka, Plevne gibi eski yurtların kaybının ıstırabını bir kez daha yaşamak istemediği belirtilerek, vatan anneye benzetilmiştir.

¹⁰⁷⁸ Faik Ali, “Harb İhtiyacı”, **Tasvîr-i Efkâr**, 18 Teşrîn-i evvel 1912 (5 Teşrîn-i evvel 1328), N. 561, s. 1.

¹⁰⁷⁹ Balkan Harbi döneminde Süleyman Nazif mensur eserlerin yanında manzum eserlerde vermiştir. Örnek oluşturması açısından “Cenk Türküsü” şiiri verilebilir. Şiirde Şıpka, Plevne ve Tuna gibi yitirilmiş eski yurtlara özlem dile getirilmekte, harbin başlaması kaybedilen toprakların yeniden ele geçirilmesi için bir fırsat olarak görülmektedir. Bkz. Süleyman Nazif, “Cenk Türküsü”, **Tasvîr-i Efkâr**, 16 Teşrîn-i evvel 1912 (3 Teşrîn-i evvel 1328), N. 559, s. 1.

¹⁰⁸⁰ Şiir’in devamında Süleyman Nazif okuyucu kitleye şöyle seslenmektedir:

“Hemşiresi sensin vatanın yalvar ey anne,
 İkaz ederek yâdını Şıbkayla Plevne,
 Versin yine bir kudret nev-i azim nevîne,
 Hep cenge gider... Cenge gider murde ve zinde
 Git söyle bugün beklemesinler beni evde!
 Harb etmedeyim her tarafım ateş ve hûn’dur (kan)
 Bulgar’la dövüşmek bana bir zevk-i derûndur
 Ak saçlı ninem beklemesin yollar uzundur
 Hep cenge gider... cenge gider murde ve zinde
 Git söyle bugün beklemesinler beni evde!” Bkz. Süleyman Nazif, “Harb Şarkısı”, **Tasvîr-i Efkâr**, 15 Teşrîn-i Evvel 1912 (2 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 558, s 1.

Şiirlerde üzerinde sıklıkla durulan meselelerden birisi ise din olgusudur. Mücadelenin bir din mücadelesi olduğu vurgusu sık sık şiirlerin konusunu oluşturmuştur. Süleyman Paşazâde Sami'nin Tesvîr-i Efkâr Gazetesinde yer alan bir şiirinde bu vurguya örnek verilebilir. Şiirde mücadelenin İslam ile Hristiyanlık arasında bir mücadele olduğu şu mısralarla ortaya konulmuştur:

“Balkanlar din uğruna kılmışlar ittihad..

Farz oldu Müslümanlara hak din için cihad...”¹⁰⁸¹

Şiirlerde verilen mesajlar aslında devrin siyasi yaklaşımlarına uygun bir yapıya da sahiptir. Bir taraftan dini öğeler şiirlerde referans alınırken diğer taraftan, Osmanlılık vurgusuna rastlanır¹⁰⁸². Alemdar Gazetesinin 16 Ekim 1912 tarihli sayısında yayınlanan bir şiirde Osmanlılık vurgusunu görmek mümkündür. Şiir şöyle başlamaktadır:

“Açıl dağlar! Açıl ordu yürüsün

Balkan ellerine ateş yürüsün!

Osmanlı düşmanını vursun, sürüsün

Gönüllüyüz, hudut boyu yolumuz!

Biz er oğlu Osmanlının oğluyuz!”¹⁰⁸³

Gönüllülük kavramının da ele alındığı şiirde açık bir şekilde Osmanlılık vurgusuna yer verilmiştir. Alemdar Gazetesinin bir diğer sayısında yer alan şiirde ise Osmanlılık

¹⁰⁸¹ Şiir'in devamında da mücadelenin Hilâl ile salib (haç) arasında bir mücadele olduğu konusu işlenmiştir.

“Anlat sâlibe söyle ki: ahd eyledik bugün

Maziye inkılab edecektir sâlib için

Necim ve hilâlin esdiği yerler; senin bütün” Bkz. Süleyman Paşazâde Sâmî, “Terâne-i Harb”, **Tasvîr-i Efkâr**, 21 Teşrîn-i evvel 1912 (8 Teşrîn-i evvel 1328), N. 564, s. 1.

¹⁰⁸² “Terâne-i Harb” başlıklı şiirde, islami öğelerin yanında hitap edilen kitle olarak karşımıza “Osmanlılar” çıkmaktadır. Yani mücadele edecek milletin ismi “Osmanlı Milleti”dir. Şiir'in birinci kıtasında; “Bulgar hududunu geçmiş ey Osmanlı kahraman” ifadesinde de görüldüğü gibi, Osmanlılık vurgusu yapılmıştır. Bkz. Süleyman Paşazâde Sâmî, “Terâne-i Harb”, **Tasvîr-i Efkâr**, 21 Teşrîn-i evvel 1912 (8 Teşrîn-i evvel 1328), N. 564, s. 1; benzer vurdu döneme ait yayınlanan birçok şiirde göze çarpmaktadır. Sabâh Gazetesinde yer alan bir şiirde;

“Osmanlıların kânları geldi galeyâna!

Hep cenge hazırlandı, sığındı semdâna!

Meydan okuyor işte bütün cihana!

Osmanlıların kânları geldi galeyana!

Kimdir çıkan kârşu bu şanlı şeceâta?” denilmektedir. Örnekte de görüldüğü üzere düşmana karşı mücadele edecek olan Osmanlılardır. Bkz. “Nidâ-yı Cenk”, **Sabâh**, 9 Teşrîn-i evvel 1912 (26 Eylül 1328), N. 8281, s. 1.

¹⁰⁸³ “Harb Havası”, Alemdar, 16 Teşrîn-i evvel 1912 (3 Teşrîn-i evvel 1328), Nu. 138-64, s.1; Osmanlılık vurgusunun yapıldığı bir diğer şiir ise; aynı gazetenin 6 Ekim tarihli sayısında yer almaktadır. Şiir'in ilk mısrası “Osmanlılar, cenk-i vegâ hırfetimizdir” ifadesiyle başlamaktadır. Bkz. Şevket, “Şiir-i Hamâset”, **Alemdâr**, 6 Teşrîn-i evvel 1912 (23 Eylül 1328), N. 137-54, s. 1.

vurgusu çok daha açık bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Şiirde cephede mücadele eden millet şöyle nitelendirilmiştir:

“Tahammül eylemez Osmanlı kavmi âlemde
Tecâvüz etmeye kâlsın hududunu ağdâ”¹⁰⁸⁴

Şiirde açık bir şekilde Osmanlılık vurgusu yapılmış ve mücadeleyi gerçekleştiren milletin ismi, “Osmanlı kavmi” olarak nitelendirilmiştir. Ancak aynı gazetenin bir başka sayısında yayınlanan şiirde bu kez Türkçülük vurgusuna rastlamak mümkündür. Alemdar Gazetesinin 8 Ekim 1912 tarihli sayısında yer alan şiir ise şu şekilde başlamaktadır:

“Tûrân’ın ey muzaffer; dehşetli pehlivânı!
Serhadde bâk açıldı, bir mertlik imtihânı!”¹⁰⁸⁵

Türkçülük akımına paralel olarak bu dönemin yazın hayatında yer almaya başlayan Turan kavramı ve Türklerin Turanî kökenlerine yapılan vurdu bu gibi şiirler aracılığıyla dönemin aydınları tarafından Türk kökenli Osmanlı vatandaşlarının etkilemeye yönelik kullanılmıştır. Aynı dönemde, aynı gazetenin sayılarında Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük vurgularının yapıldığı şiirlere yer verilmesi, toplumun farklı fikirlere mensup kitlelerinin, mensubiyet hissettikleri fikirler aracılığıyla etkilenmeye çalışıldığını göstermektedir.

Şiirlerde dikkat çeken unsurlardan birisi ise medeniyet eleştirisi ve bu bağlamda oluşturulan düşman algısıdır. Katliamların konu edildiği bu tür şiirlerde bir tarafta harp edilen düşmanın vahşiliği vurgulanırken diğer taraftan bu durumun asıl müsebbibi olarak Avrupa’nın büyük güçlerinin gösterilmesidir. Yusuf Sinan imzasıyla Senîn Gazetesinde yer alan bir şiir bunun önemli örneklerindedir. Şiirde Balkanlarda akan kanın asıl sorumlusunun Avrupalılar olduğu şöyle dile getirilmiştir:

“O garb evet o Avrupa değildir ki ki bize:
Korkmayınız, zarar gelmez biz var iken hiç size
Diye bütün hakîkati gölgeleyen saklayan.
Garblıların gözü görsün Balkanlarda akan kan.”
Bugün İslâmlar kanıdır, mazlumların kanıdır.

¹⁰⁸⁴ Esrâr, “Şiir-i Hamâset”, **Alemdâr**, 6 Teşrin-i evvel 1912 (23 Eylül 1328), N. 137-54, s. 1.

¹⁰⁸⁵ “Şiir-i Hamâset”, **Alemdâr**, 8 Teşrin-i evvel 1912 (25 Eylül 1328), N. 137-56, s. 1.

Kadınların kanlarıdır, masumların kanıdır.”¹⁰⁸⁶

Şiir’de Müslümanlara karşı gerçekleştirilen katliamlardan bahsedilmektedir. Katliamların manzum bir eserde dile getirilmiş olması kitle psikolojisinin yönlendirilmesinde etkili bir araç olarak kullanılmıştır. Ancak şiirde dikkat çeken unsurlardan birisi ise katliamlarla halkta oluşan kin ve nefretin bir hedefe yönlendirilmesidir. Katliamı gerçekleştirenler Bulgarlardır. O halde Bulgarlar gerçekleştirdikleri katliamların, kadınlara yaptıkları zulümlerin hesabını vermelidir. Bunu gerçekleştirecek olanlar ise Osmanlılardır. Şair bu durumu şöyle ifade eder:

“Eziyeti, Osmanlılar kalblerine yazacak,
Bulgarların mezarını süngülerle kazacak.”

Şiir’in devamında ise bu türden fiillerin asıl müsebbibi olarak görülen Avrupa’ya karşı bir tehdit söz konusudur.

“Ey Avrupa gözünü aç bugün akan Türk kânı
Yarın seni boğmak için çanlanacak... Bu cânı,
Allah ona verir elbet, yalnız şunu unutma!
“Türk süngüsü Viyana’da zafer yazdı” hatırla!...”¹⁰⁸⁷

Aslında gerçekleştirilen katliamların trajedisi bu türden manzum eserler aracılığıyla topluma sunulurken, katliamlara karşı oluşacak tepkinin cephenin desteklenmesi için bir güç olarak kullanıldığı düşünülebilir. Çünkü katliamlar bir taraftan kendinden kabul ettiğine karşı bir acıma hissi oluştururken, karşıdaki düşmana karşı nefret duygularının artmasına neden olacaktır. Katliamla birlikte ele alınan düşmanı hedef gösterme ise, soyut bir düşmandan ziyade somut bir düşman göstererek nefretin belli bir odağa kanalize edilmesi sonucunu doğurmuştur. Şiirde Avrupa’nın katliamların asıl sebebi olarak gösterilmiş olması bu bakımdan değerlendirilebilir.

Balkan Harbi’nin ilk dönemine ait şiirlerde dikkat çeken unsurlardan bir diğeri ise manzumelerin hamasi¹⁰⁸⁸ yapıya sahip olmasıdır. Sık sık işlenen konulardan birisi ordunun

¹⁰⁸⁶ Yusuf Sinan, “Ak Gel...”, **Senîn**, 23 Teşrîn-i evvel 1912 (10 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1479, s. 4.

¹⁰⁸⁷ Yusuf Sinan, “Ak Gel...”, **Senîn**, 23 Teşrîn-i evvel 1912 (10 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1479, s. 4.

¹⁰⁸⁸ Süleyman Paşazâde Sâmî’nin “Kahraman Ordu” başlıklı şiirinde budurum açıkça görülmektedir. Şiirde Osmanlı ordusu “kahraman ordu” olarak nitelendirilmekte, doğruluk, erlik, adalet gibi erdemlere sahip olarak betimlenmiştir. Vazifesi haddini aşan, zulmeden Karadağlılar, Yunanlar, Bulgarlar ve Sırlara gerekli dersi vermekten geçmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek için destekçisi ise Tanrı’dır. Şiir’in nakarat kısımlarında bu durum şu şekilde ifade edilmiştir: “Yürü, hâk dâimâ zâhirindir (yardımcın)/ Yürü, Mevlâ senin nâsırındır

geçmişte göstermiş olduğu büyük kahramanlıklardır. Bu türden kahramanlıklar üzerinden kitlelere verilen mesaj ise, geçmişte ataları büyük kahramanlık gösterebilmiş ise, onların torunları olan yeni nesillerde aynı büyük başarıları gerçekleştirebilirler. A. Mücîb müstear ismiyle yayınlanan ve “Balkanlar’dan Geçiyorken” başlık şiir, bu türden manzumelere örnek verilebilir. Aynı zamanda uzun bir manzume örneği olan şiirde Ordunun cepheye gidişi konu alınmakta ve şair ufuklarla konuşmaktadır. Osmanlı Ordusu’nun geçmişte Balkanları nasıl titrettiği konu edilmekte;

“Bir zamanlar sizi bile arslan gibi kükreten,
Düşmanları, kansızları tiril tiril titreten,
Arslan ordu, Türk ordusu ne zamanlar geçerd?
Kaç saatde, kaç adımda Viyana’ya giderdi?
Romaların mabedleri kime secde ederdi?
Söyleyiniz, gidiyoruz, işte bizde ileri...”¹⁰⁸⁹

Denilerek geçmişin olaylarına gönderme yapılmaktadır. Şiirde ön plana çıkan unsurlardan birisi ise Türkçü vurgudur. “Bakmayınız Atilla’nın, Oğuzhan’ın oğluyuz” yada “Türk oğluyuz, düşmanlardan kansızlardan kaçmayız”¹⁰⁹⁰ ifadeleri bu türden vurgunun açık göstergeleridir. Bu vurgulardan da anlaşılacağı gibi geçmişin kahramanlarına göndermeler yapılmakta, kullanılan hamasi dil sayesinde toplumun savaş lehinde bir tutum takınması sağlanmaya çalışılmaktadır.

Döneme ait şiirlerde daha sonra mehter marşı olarak söylenecek olan bazı şiirlerin ilk halleri de yayınlanmıştır¹⁰⁹¹. Sadık Vicdani’nin İkdâm Gazetesinde yayınlanan şiiri, eski ordu marşının sözleri ile hemen hemen aynıdır. Sadık Vicdani’nin şiiri şu şekildedir:

“Ey şânlı ordu ey şânlı asker - (Haydar), (Gazanfer) umvânlı safder

(yardımcın)”. Bkz. Süleyman Paşazâde Sâmî, “Kahraman Ordu”, **Tasvîr-i Efkâr**, 21 Teşrîn-i evvel 1912 (8 Teşrîn-i evvel 1328), N. 564, s. 1.

¹⁰⁸⁹ A. Mücîb, “Balkanlardan Geçiyorken”, **Senîn**, 21 Teşrîn-i evvel 1912 (8 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1477, s. 4.

¹⁰⁹⁰ A. Mücîb, “Balkanlardan Geçiyorken”, **Senîn**, 21 Teşrîn-i evvel 1912 (8 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1477, s. 4.

¹⁰⁹¹ Sadık Vicdani’nin kaleme aldığı şiir bugün “Eski Ordu Marşı” olarak okunan parçanın ilk halimidir, yoksa “Eski Ordu Marşı”na nazire olarak mı yazılmıştır bu çalışmada tespit edilememiştir. Ancak Mehter Takımı’nın 1911’de Ahmet Muhtar Paşa tarafından yeniden kurulma çalışmalarına başlanmış ancak kuruluşu ancak 1914’de tamamlanabilmiştir. Mehterânın I. Dünya Savaşı esnasında Enver Paşa’nın gayretleri neticesinde ordunun yeniden bir parçası haline gelmiş olması “Neşîde-i Harb” başlıklı şiirin, “Eski Ordu Marşı”nın ilk şekli olduğu hissini uyandırmaktadır. Mehter Takımının yeniden kurulması ile ilgili olarak bkz. Ebru Temiz, “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminden Önce Kurulan Resmi ve Gönüllü Müzik Kuruluşları”, e-Journal of New World Sciences Academy, Volume 5, Number 4, 2010, s. 329.

Bir elde mâvzer bir elde hançer - Serhadde doğru sen ol bir âver
 Deryada olsa geç ey şenâver - Dillerde Tekbir: Allâhuekber
 Allâhuekber, Allâhuekber - Osmanlı olsun dâim muzaffer
 Bak dört tarafta dört hasım ebter - Döktü hudûda bir hayli leşker
 Kasdı advânın artık mukadder: Hâk vatandır bu emri ezher
 İslâma doğru ol kanlı eller - Pek çok uzândı, çok zulm ederler
 Allâhuekber, Allâhuekber - Osmanlı olsun dâim muzaffer”

Şiirde dini duyguları okşayan, ordunun hücum sırasında dillendirdiği “Allâhuekber” nidalarının tekrar tekrar dile getirildiği akıcı bir üslup söz konusudur. Şiirin devamında ise ordunun yardımcısı olarak Hz.Peygamber (sav) , Hz. Ali (ra) ve Hz. Cafer (ra) gösterilmiş, bu durum şiirde şöyle dile getirilmiştir:

“Ey şanlı ordu ey şanlı asker - İmdâda geldi bekler Peygamber
 Haydar beraber, C’ afer beraber - Allah bizimle vallah beraber”¹⁰⁹²

Balkan Harbi’nin ilk döneminde gazete ve mecmualarda yayınlanan şiirlerde genel hava, kahramanlık duygularının ön plana çıkarıldığı, dini ve milli değerlerin dile getirildiği manzum eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak cephelerde alınan ağır yenilgiler ve buna bağlı olarak ortaya çıkan toprak kayıpları şiirlerin rengini de değiştirecek bu kez konusunu hayal kırıklıkları ve kaybedilen topraklara duyulan özlem, İslam mabetlerinin acınacak hali ve Müslümanların uğradığı acılar oluşturacaktır.

3.2.4.2. Yenilgiler Karşısında Şiirler

Balkan Harbinde Osmanlı Ordusu’nun beklenmedik bir şekilde yenilgiye uğraması şiirlere de yansımış, harbin kaybedilmesi sitem dolu şiirlerin kaleme alınmasına neden olmuştur. Renîn Gazetesi’nin 4 Kasım 1912 Tarihli sayısında H. Zâde ismiyle yayınlanan şiirde ülkenin içine düştüğü durum değerlendirilmektedir. Şair kayıpların nedenini kötü yönetime bağlamakta,

“Bilirmisin câhiller
 Ne ettiler vatana
 Ne koydular uyusun
 Ne koydular uyana”¹⁰⁹³

¹⁰⁹² Sâdık Vicdânî, “Neşîde-i Harb”, **İkdâm**, 15 Teşrîn-i evvel 1912 (3Teşrîn-i evvel 1328), N. 5621, s. 1.

Sözleriyle mevcut siyasi iktidarı eleştirmektedir. Renîn (Tanîn) Gazetesi'nin İttihad ve Terakki taraftarı olması ve hükümete muhalif bir çizgiye sahip olması bu türden bir şiirin kaleme alınmasında etkili olduğu söylenebilir. Nitekim İttihatçıların harbin devam etmesi gerektiğine dair kanaati bu türden şiirlerin kaleme alınmasında etkili olmuştur. Bu türden şiirlerin hedefinde mücadele edilen düşmandan ziyade ülke içerisinde siyasi iktidarın ele geçirilmesi, bunun gerçekleştirilebilmesi için ise, mevcut siyasi iktidara karşı halkın yönlendirilmesi yatmaktadır. Şiirde halkın harbe karşı ilgisizliği de eleştiri konusu olmuş;

“Düşmân kırar kapuyu
Biz içerde Kaygusuz
Ne evleri ayırır
Ne bir evli oluruz”¹⁰⁹⁴

Denilerek düşmanın İstanbul'a ilerlemiş olmasına rağmen halkın ilgisizliği eleştirilerek, bu türden ifadelerle halkın harbe olan ilgisi artırılmaya çalışılmıştır. Ancak şiirler bir müddet sonra gazete sütunlarına çokta fazla yansımamaya başlar. Bu durum barış görüşmelerinin başlamasıyla ilgilidir. Ordunun cephede aldığı ağır yenilgilerin karşısında yaşanan şok, barış görüşmelerinin devam ettiği günlerde şiirlerinde gazete sütunlarına yansımalarını engellemiştir. Ancak Bâb-ı Âlî Baskını ile İttihad ve Terakki'nin yönetimi ele geçirmesi, harp ihtimalinin yeniden ortaya çıkması gazete sütunlarında şiirlerin yeniden yer bulmasına neden olmuştur. Balkan Harbinin ilk günlerine ait şiirlerde rastlanan hamasi hava artık ortadan kalkmıştır. Ordunun Şıpka, Plevne ve Tuna boylarını geri alacağına dair hayallersona ermiştir. Bu dönemin şiirlerinde göze çarpan unsur ise, kaybedilen toprakların hikâyeleriyle örülü şiirlerdir. Bir taraftan yaşanan bozgunun betimlendiği şiirlerde, diğer taraftan buraların yeniden ele geçirilmesi gerektiği vurgusu yapılır.

Yenilgiler sonrasında kaleme alınan en önemli şiirlerden birisi Aka Gündüz'ün “Bozgun” isimli şiiridir. 31 Ocak 1913'de Tanîn Gazetesinde yayınlanan şiir şöyle başlamaktadır:

“Müslümanı, Türkü düşman sürümüş
'Altındağ' üstüne duman bürümüş

¹⁰⁹³ H. Zâde, “Yurt Kaygısı”, **Renîn**, 4 Teşrîn-i sâni 1912 (22 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1491, s. 3.

¹⁰⁹⁴ H. Zâde, “Yurt Kaygısı”, **Renîn**, 4 Teşrîn-i sâni 1912 (22 Teşrîn-i evvel 1328), N. 1491, s. 3.

Ruhlarla melekler ufka yürümüş;
Başını çevirip bakan kalmamış,
Tanrı korkusunu duyan kalmamış:
Ağla, gözüm, ağla! Hicran yaraşır,
Vatansız erkeğe, zindan yaraşır!”¹⁰⁹⁵

Balkanların kaybı karşısında toplumun hissizleşmesine karşı bir tepkinin görüldüğü mısralarda “Vatansız erkeğe, zindan yaraşır!” ifadesiyle memleketin yeniden savunulması gerektiği vurgusu yapılmaktadır. Şiir Türklük ve İslam öğeleriyle süslenmiş durumdadır. Arnavutluk’un bağımsızlığını kazandığı, düşman eline geçen bölgelerde Müslümanlara karşı katliamların düzenlendiği bir dönemde artık Osmanlılık şiirlerde kendisine yer bulamaz olmuştur. Bozgun şiiri de aslında bu duyguların birer yansıması gibidir. Kadınların kirletilen namusları, İslam mabetlerinin kiliseye çevrilmesi gibi konular şiirde yer almaktadır¹⁰⁹⁶. İslam beldeleri olan Balkanlarda çan seslerinin duyulduğundan bahsedilen şiirde, halkın dini duyguları harekete geçirilme çalışılmıştır. Bu durum Aka Gündüz tarafından şu şekilde dile getirilmiştir:

“Ne ettiler sana, ne oldu bana
Kulağımı verdim urulan çana
Bir gariplik geldi çöktü her yana;
İslâm diyarında Kur’ân ağlıyor,
Kur’ânı başında, Tûrân ağlıyor.”¹⁰⁹⁷

Bu türden dini figürlerin şiirlerde kullanılması yalnızca “Bozgun” şiirine has değildir. Tasvîr-i Efkâr’da yayımlanan Namık Kemal’in “Vaveylâ (çığlık)” şiirinde de aynı öğelere rastlamak mümkündür. Namık Kemal şiirinde;

“De ki yâ Râb bu Hüseyindir
Şumubârek Hâbîn-i zîşânın
Şu kesefsiz yatan şehîdânın

¹⁰⁹⁵ Aka Gündüz, “Bozgun”, **Tanîn**, 31 Kânûn-ı sâni 1912 (18 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1497, s. 3.

¹⁰⁹⁶ Aka Gündüz, “Bozgun”, **Tanîn**, 31 Kânûn-ı sâni 1912 (18 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1497, s. 3.

¹⁰⁹⁷ Benzer dini motifler şiirin diğer bentlerinde de ele alınmıştır.

“Mabedler değişmiş, atılmış kitap!

Ne hanüman kalmış, ne de bir ahbap!

Sahi mi katılmış zenzeme şarap?

Kalmamış mı duyan, ağlayan, ölen?

Her tarafı sarmış, sevinen, gülen.” İfadelerinde de görüleceği gibi camilerin kiliselere çevrilmesi işlenerek dini duygular harekete geçirilmeye çalışılmıştır. Bkz. Aka Gündüz, “Bozgun”, **Tanîn**, 31 Kânûn-ı sâni 1912 (18 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1497, s. 3.

Kimi Bedr'in kimi Hüseyindir
 Tazelensin mi kanlı yâreleri?
 Mey dökülsün mü kabr-i eshâba?
 Yakışır mı sanem mihraba?
 Haç mı konsun bedel şu mîzâba?
 Dininin kalmasın mı bir eseri?
 Âdem evlâdı bir takım cânî
 Senden alsın mı sâr-ı şeytânî?"¹⁰⁹⁸

İfadeleriyle tanrıya yakarmakta, Hilâl'in haça karşı korunması için Tanrı'dan yardım istemektedir. Bu türden İslami figürlerin şiirlerde kullanılması, toplumun dini duygularını harekete geçirme gayretinin bir yansıması olarak kabul dileyebilir.

Aka Gündüz'ün Bozgun şiirde ön plana çıkan unsurlardan birisi ise Türklük vurgusudur. Balkan topraklarının kaybedildiği, Müslüman Arnavutların ise Osmanlı'dan bağımsızlığını kazandığı günlerde artık aydınların sarılacağı bir tek kimlik kalmıştır. O kimlik ise Türklüktür. Aka Gündüz şiirinde Türklüğe de vurgu yaparak şöyle söylemektedir:

“Utan ey Türkoğlu, halinden utan:
 Bunu mu diledi senden Kayıhan?
 Böyle mi emretti ulu yaradan?
 Hüdavendigar'ı soran yok mudur?
 Fatih türbesine varan yok mudur?”¹⁰⁹⁹

Yenilgilerden utanması ve aynı zamanda kaybedilen toprakları geri alması gereken Türklerdir. Kayıhan, Murad Hüdavendigar ve Fatih Sultan Mehmed gibi Türk büyüklerinin isimlerinin zikredildiği mısralarda Türkçülüğün izlerine rastlamak mümkündür.

Şiirlerde ön plana çıkan unsurlardan birisi ise yenilgilerin utanılacak bir hal olduğu, toplumun yenilgilere karşı ilgisizliğinin kabul edilemez olduğudur. İttihad ve Terakki'nin iktidara gelişinden sonra savaş ihtimalinin yeniden ortaya çıkışı Mehmed Akif'in şiirlerinde de kendini gösterecektir. Balkan yenilgisi sonrasında en güçlü manzumeleri kaleme alan şair Mehmed Akif'tir. Sebülü'r-reşâd'da yayınlanan iki şiiri daha sonra Tasvîr-

¹⁰⁹⁸ Namık Kemal, “Vâveylâ”, **Tasvîr-i Efkâr**, 1 Şubat 1913 (19 Kânûn-ı sâni 1328), N. 604, s. 1.

¹⁰⁹⁹ Aka Gündüz, “Bozgun”, **Tanîn**, 31 Kânûn-ı sâni 1912 (18 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1497, s. 3.

i Efkâr'da da yayınlanmıştır. 3 Şubat 1913'de Tasvîr-i Efkâr'da yayınlanan ilk şiir şöyle başlamaktadır:

“Geçenler varsa İslâm'ın şu çiğnenmiş diyârından;
 Şu yüz binlerce yurdun kanlı, zairsiz mezârından,
 Yürekler parçalar bir nevhâ dinler reh-güzârından
 Bu matem, kim bilir, kaç münkesir kalbin gubârından
 Hurûş etmekte, son ümidinin son inkisârından?”¹¹⁰⁰

Akif'in en önemli manzumelerinden birisi olan bu şiirde kaybedilen topraklar, Müslümanlara yapılan mezalimler betimlenmiştir. Akif Müslüman halka revâ görülen işkenceleri şöyle dile getirir:

“Nice başlar, nice kollar ki cüdâ cisminden!
 Beşiğinden alınan parçalanan mahlûkat!
 Sonra nâmusuna kurbân edilen bunca hayât!
 Bembeyaz saçları katranlara batmış dedeler!
 Göğsü baltayla kırılmış memesiz vâlideler!
 Teki binlerce kesik gövdeye ait kümeler
 Saç, kulak, el, çene parmak... Bütün enkâz-ı beşer
 Bakalım, yavrusu uğrâr mı deyip karnından,
 Canavârlar gibi şişlerde kızarmış nice can!
 İşte bunlar o felâketzedeler ki, düşün!
 Kurumuş ot gibi doğrandı bıçaklarla bütün!
 Müslümânlıkları biçârelerin öyle büyük
 Bir cinayet ki cezalar ona nisbeten küçük!”¹¹⁰¹

Akif'in mısralarında anlatılan katliamlar dönemin kitleleri üzerinde derin etkiler bırakmış olmalıdır. Haberler ve fotoğraflarda katliamlar yer almış olmasına rağmen, Mehmed Akif gibi devrinin en önemli şairlerinden birisinin manzumelerinde Müslümanların uğradığı katliamların tasvir edilmiş olması, propagandanın bir başka cephesini oluşturmaktadır. Şiir'in kaleme alındığı ve yayınlandığı dönem, savaşın yeniden başladığı günlerin arifesindedir. Balkanlarda yaşayan Müslümanların, inançlarından dolayı

¹¹⁰⁰ Mehmed Akif, “Bâri Bir ‘Yok!’ Der Sedâ Yok mu?”, **Tasvîr-i Efkâr**, 3 Şubat 1913 (21 Kânûn-ı sâni 1328), N. 656, s. 1.

¹¹⁰¹ Mehmed Akif, “Bâri Bir ‘Yok!’ Der Sedâ Yok mu?”, **Tasvîr-i Efkâr**, 3 Şubat 1913 (21 Kânûn-ı sâni 1328), N. 656, s. 1.

maruz kaldıkları katliamlar kitlelerin harbe olan ilgisinin yeniden artırılmasında etkili olmuştur.

Tepkisizliklerin eleştirisinden, tepki doğurmak düşüncesinin bir yansıması olan mısralarda ise Akif şöyle seslenmektedir:

“Ey! bu toprakta birer na’ş-ı perişân bırakıb
Yükselen mevkîb-ı ervâh! Sakın arza bakıb,
Sanmayın: Şevk-i şehâdetle çoşân bir kan var...
Bizde leşden daha hissiz, daha kokmuş can var!
Bakmayın, hem tükürün çehre-i murdârımıza!
Tükürün: Belki biraz duygu gelir ârımıza!
Tükürün cebhe-i lakaydına Şark’ın, tükürün!
Kuşkulansın, görelim, gayreti halkın, tükürün!”¹¹⁰²

Yeniden harbin başlayacağı günlerde Balkanlarda vatan toprakların kaybedilmesine ve gerçekleştirilen katliamlara karşı hissizliği eleştiren Akif, hissiz kitleleri “leşden daha hissiz, daha kokmuş” insan topluluklarına benzetmektedir. Bu hissizliğe karşı tepki gösterirken, diğer taraftan kitleleri utandırılması gereken bu davranışa karşı tepki göstermeye çağırmaktadır.

Aynı günlerde Kemâlzâde Ali Ekrem ise yeniden Müslümanları harbe çağırmaktadır¹¹⁰³. Düşmanın kuduz köpeğe benzetildiği şiir şöyle başlamaktadır:

“Hak düşmânı, din düşmânı, ırz düşmânı alçak”¹¹⁰⁴

¹¹⁰² Şiirde bir medeniyet eleştirisine de gidilmiş, Akif, Avrupalıların harbe karşı olan tutumunu şu şekilde eleştirmiştir:

Tükürün Ehli Salib’in o hayâsız yüzüne!

Tükürün onların asla güvenilir sözüne!

Medeniyet denilen maskara mahlûku görün:

Tükürün maskeli vicdânına asrın tükürün!” Bkz. Mehmed Akif, “Bâri Bir ‘Yok!’ Der Sedâ Yok mu?”, **Tasvîr-i Efkâr**, 3 Şubat 1913 (21 Kânûn-ı sâni 1328), N. 656, s. 1.

¹¹⁰³ Benzer çağrılardan birisi ise Celal Sâhir’in şiirinde karşımıza çıkmaktadır. Celal Sâhir şehit olan Necib ve Süleyman isminde iki kişiye ithaf ettiği şiirinde onların şahsında toplumu savaşa şöyle davet etmektedir:

“Sen bugün ölmedin, henüz sağsın.

Gülle, kurşun ve bombalar yağsın,

Sinen olsun, atışların hedefi,

Bu ateş can yakar, fakat şerefi,

Herzi, nâmusu pâyimâl etmez...

Kan döker Türkler, abru dökmez!” Bkz. Celal Sâhir, “Milli Namus”, **Tanîn**, 31 Kânûn-ı sâni 1912 (18 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1497, s. 3.

Bir kelb-i akûr (kuduz köpek) ordusu, bir tâife-i hûn,
 Mâsum ezerek, devl örererek, elleri mel'un
 Vicdânları mel'un, ebediyen bizi boğmak,
 Mahveylemek ister; bütün İslâm'ı bitirmek
 Azmiyle gelir: maksadı İstanbul'a girmek!
 Ey asker-i İslam, evvelü K'aben gidiyor arş!
 Azminde Muhammed sana, Allah sana yoldaş."¹¹⁰⁵

Dini öğelerle süslenmiş olan şiirde Allah ve İslam'ın Peygamberi ordunun yoldaşdır. Düşman ise hak düşmanı, ırz düşmanı ve din düşmanıdır. Masumları ezerek İslam'ı ortadan kaldırmaya meyleden düşmana karşı durmak ise Müslümanların vazifesidir. Şiir'in başlığından ve muhtevasından yalnızca ordu için yazıldığı düşüncesi oluşabilir. Ancak cephelerde bulunan askerlerin bu türden şiirleri ne ölçüde okuyabildikleri şüphelidir. Fakat savaşta bizzat yer almayan, cephe gerisindeki Müslüman kitlelerin bir taraftan gönüllü olarak orduya katılmalarını özendirmeyi amaçlarken, diğer taraftan cephe gerisindeki halkın duygularının harekete geçirilmesini sağlamaya çalışmıştır.

Şiirlerde ön plana çıkan unsurlardan birisi ise halkın moral ve motivasyonunu yüksek tutma gayretidir. Yenilgilerden dolayı halkın ümitsizliğe kapılmasını engellemek isteyen şairler, ümitsizliğe düşmenin yanlış olduğunu dile getiren şiirler kaleme almışlardır. Mehmed Akif'in yazmış olduğu bir şiir bunun en güzel örneklerinden birisidir. Akif yenilgiler sonrasında halkın psikolojisini şöyle tarif eder:

“Âtiyi karanlık görerek azmi bırakmak...
 Yapamam ki, ölüm var mıdır ondan daha alçak!
 Dünyâda inanmam, hani görsem de gözümle:

¹¹⁰⁴ Ali Ekrem Bolayır'ın “Orduya Hitâb” başlığını taşıyan şiiri daha sonra yayınlanan “Ordunun Duası” isimli kitabında da yer almıştır. Ancak bu kitapta yer alan şiirin ilk mısrası “İrz düşmanı, can düşmanı, hak düşmanı alçak” şeklinde başlamaktadır. Bkz. Ali Ekrem, **Ordunun Duası**, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, Dar'ul-hilâfet'ül-aliyye 1336, s. 61.

¹¹⁰⁵ Şiirde dini öğeler ustalıkla kullanılmış, İstanbul'un tehdit altında olduğu, Fatih ve Kanuni Sultan Süleyman gibi İslam'ın büyük komutanlarının mezarlarının düşmanın eline geçeceği belirtilmiştir. Ali Ekrem Bey şiirinin sonunda şöyle seslenmektedir:

“Ey asker-i İslam, iniyor şimdi semadan
 Avaze-i amir, galgale-i kabile-i haydâr!
 Eshâb-ı kirâm'ın bütün ervâhı berâber,
 Tekbir alıyor ruh-ı nebî arş-ı hüdâdan.
 Gökler yarıp iniyor... Ey asker-i İslam.
 Vur, kır, yürü al... Yerlere geçsin bütün asnâm (putlar)!”
 Kemalzâde Ali Ekrem, “Orduya Hitâb”, **Tanîn**, 3 Şubat 1913 (21 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1500, s. 3.

İmânı olan kimse gebermez bu ölümle.
 Ey dipdiri meyyit, 'İki el bir baş içindir.'
 Davransana... Eller de senin, baş da senindir!
 His yok, hareket yok, acı yok.. Leş mi kesildin?
 Hayret veriyorsun bana.. Sen böyle değildin.
 Kurtulmaya azmin ne için böyle süreksiz?
 Kendin mi senin, yoksa ümîdin mi yüreksiz?
 Âtiyi karanlık görüvermekle apışdın?
 Esbâbı elinden atarak ye'se yapışdın!"¹¹⁰⁶

Yenilgilerin halkın psikolojisi üzerinde derin izler bıraktığı, ümitsizliğin baş gösterdiği o günlerde Akif âtiyi (geleceği) karanlık görmenin yanlışlığından bahsetmekte, "ey elleri böğründe yatan adam, kalk" diyerek ümitsizliğin bir bataklık olduğunu, ümide sarılmak gerektiğini dile getirmektedir. Şiir'in son kısmında Mehmed Akif, kayıpların giderilmesi için ümitvar olmak gerektiğini şu şekilde ifade eder:

"Sâhibsiz olan memleketin batması haktır;
 Sen sâhip olursan bu vatan batmayacaktır.
 Feryâdı bırak, kendine gel, çünkü zaman dar..
 Uğraş ki: telâfi edecek bunca zarar var.
 Feryâd ile kurtulması me'mûl ise haykır!
 Yok, yok! Hele azmindeki zincirleri bir kır!
 'İş bitti... Sebâtın sonu yoktur!' deme, yılma.
 Ey millet-i merhûme, sakın ye'se kapılma."¹¹⁰⁷

Balkan Harbinde şiiirler aracılığıyla ilk dönemde kahramanlık gibi konuları ele alan hamasi şiiirler kaleme alınmıştır. Bu şiiirler kitlelerin savaşa olan ilgi ve desteğinin sağlayabilmek için, milli duyguları güçlendirerek vatan ve millet sevgisi gibi hislerin harekete geçirilmesinde kullanılmıştır. İlk döneme ait şiiirlerde hedeflenen amaçlardan bir diğeri ise cephede savaşıan orduya cephe gerisinden de destek sağlamaktır. Vatan ve millet gibi değerler dini duygularla güçlendirilmeye çalışılmış, vatan savunması için gönüllülük özendirilmiştir. Kaybedilen toprakları geri almanın idealize edildiği şiiirlerde, bir zamanlar Osmanlının peyki durumunda olan Bulgar, Sırp, Yunan ve Karadağlıların Osmanlı askerlerinin karşısında yenilgiye uğrayacağı imajı verilmeye çalışılmıştır. İlk döneme ait

¹¹⁰⁶ **Tasvîr-i Efkâr**, 29 Mart 1913 (16 Mart 1329), N. 710, s. 2.

¹¹⁰⁷ **Tasvîr-i Efkâr**, 29 Mart 1913 (16 Mart 1329), N. 710, s. 2.

şiiirlerde karşımıza çıkan bu hamasi hava kısa süre sonra kaybolmuş, alınan yenilgiler beraberinde yeni kayıpları getirirken, kaybedilen toprakların geri ele geçirilebilmesi için ordu ve halk harekete geçirilmeye çalışılmıştır. Harbin ikinci dönemine ait şiiirlerde dikkat çeken unsur, yenilgilerin sebeplerinden ziyade düşmanın gerçekleştirdiği katliamların merkeze alındığı şiiirlerdir. Osmanlıya ait toprakların kaybedilmesi, Müslümanların katliama uğraması, İslam mabetlerinin kilise haline getirilmesi gibi dini duyguları merkeze alan şiiirler kaleme alınırken, Türklük vurgusu ön plana çıkarılmıştır.

3.3. Sosyal Toplanma Alanları ve Kamuoyunun Yönlendirilmesi

Balkan Harbi döneminde basın ve yayın faaliyetleri aracılığıyla gerçekleştirilen propagandanın önemi yadsınamaz. Ancak basın ve yayın faaliyetlerinin kitlelere ne derecede ulaşabildiği meselesi tartışmalıdır. Bir gazete haberi okuyucu kitlesi ve onların ulaşabildiği ölçüde insana etkide bulunabilir. Bir mecmuada yer alan karikatür de ancak okuyucu kitlesi nispetinde fertleri etkileme gücüne sahiptir. O halde hedeflenen amaca ulaşabilmek için propagandanın daha farklı araçlara da ihtiyacı vardır. Osmanlı toplumunda olduğu gibi eğitim seviyesinin geri, okuma-yazma oranının oldukça düşük olduğu bir toplumda kitleleri etkilemek okunabilen araçlardan ziyade sözlü araçlara ihtiyaç duymaktadır. Nitekim kitle psikolojisini etkileyen unsurların içerisinde en az basılı eserlerin etkinliği kadar, sözel iletişimde etkili olduğu görülmektedir. Meydanlardan toplanan kalabalıklara belagat sanatının inceliklerine hâkim bir hatibin yapacağı konuşma, binlerce sayfalık yazılı eserin etkisinden bazen daha etkili olmaktadır. Kitle psikolojisinin bir gereği olarak, insanlar kitlelerde hâkim olan görüşlere meyletmeye müsaittirler. Bu bakımdan bir kahvehanede yapılan konuşma, camide verilen vaaz, konferans salonlarında yapılan konuşmalar, tiyatrodan oynanan bir oyun insanların tutumlarının değişmesinde etkili olabilmektedir. Kitlelerin üzerinde etkili olan unsurlardan birisi ise marşlardır. Topluluklarla birlikte terennüm edilen, konusu vatan sevgisi ve kahramanlık gibi konular olan marşlar ise insanların harbe olan ilgi ve desteğinin artmasında kullanılabilir. Bu bakımdan ele alındığında Balkan Harbi döneminde kitlelerin yönlendirilmesinde sözel unsurların nasıl kullanıldığı da izah edilmek zorundadır.

3.3.1. Mitingler ve Propaganda

Balkan Harbi'ne yönelik propagandanın ilk örneklerinin bir kısmı miting meydanlarında verilmiştir. Harp ihtimalinin ortaya çıkmasıyla birlikte gazete haberlerine yansıdığı şekli ile bütün ülke bir miting alanına dönüşmüştür¹¹⁰⁸. Kalabalıklar, kitle psikolojisinin bir gereği olarak daha büyük kalabalıkları beraberinde sürüklemiştir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde kitlelerin harp lehinde harekete geçirilmesinde mitingler önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Balkan Devletleri'nin Osmanlı Devletine karşı düşmanca bir tutum takınması ve Berlin Muahedesi'nin 23. maddesinin uygulanmasına yönelik talepleri kısa sürede çeşitli çevrelerin tepkisine neden olmuştur. Bu tepkinin ete kemiğe bürünmüş şekli ise harp mitingleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Olası bir harbi desteklemek üzere gerçekleşen ilk miting, 3 Ekim 1912'de gerçekleşen Dârü'l-fünûn nümâyişidir¹¹⁰⁹. Osmanlı Devletine karşı Balkan Devletleri'nin nota gönderdiği bir dönemde gerçekleşen bu miting, gayr-ı siyasi bir yapıya sahiptir. Belli bir meydanda toplanılarak gerçekleştirilen mitinglerden farklı olarak talebelerin, İstanbul sokaklarında harp lehinde sloganlara atarak yürümesi şeklinde gerçekleşen nümâyişte, önce Harbiye Nezâreti'nde Fuad Paşa, ardından Yıldız Sarayı'nda Padişah Mehmed Reşad'la görüşülmüştür. Gazetelerde yer alan habere göre mitinge katılanların sayısı 10.000 kişiye ulaşmıştır¹¹¹⁰. O dönemde Dârü'l-fünûn talebesinin mevcudunun bu ölçüde olmadığı düşünüldüğünde düzenlenen gösterilerin halk üzerinde de etkide bulunduğu açık bir şekilde görülmektedir. Nümâyişe katılan gençlerin dönemin önemli kişileri ile görüşmesi ve harbin biran evvel başlaması gerektiğine dair istekleri de mevcut yöneticilerin harple ilgili tutumunu etkilemiş olmalıdır¹¹¹¹. Osmanlı'nın

¹¹⁰⁸ II. Bölüm içerisinde Balkan Harbi döneminde gerçekleşen Mitingler hakkında bilgi verildiğinden, bu başlık altında mitingler hakkında ayrıntılı bilgi verilmeyecek, yalnızca propaganda yönü ile değerlendirilecektir.

¹¹⁰⁹ Dârü'l-fünûn talebeleri tarafından bu tür bir mitingin düzenleneceğine dair ilk haberler aynı gün gazetelerde yer alan haberlerden anlaşılmaktadır. Tanîn Gazetesi talebenin önce okulun konferans salonunda toplanacakları, ardından İstanbul sokaklarında büyük bir nümâyiş düzenleyecekleri istihbaratına ulaştığını belirtmektedir. "Osmanlı Dârü'l-fünûn'u ve Muharebe", **Tanîn**, 3 Teşrîn-i evvel 1912(20 Eylül 1328), N. 1459, s. 2;

Bkz. Miting ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. "Osmanlı Dârü'l-fünûnu ve Muharebe", **Tanzîmât**, 4 Teşrîn-i evvel 1912 (21 Eylül 1328), N. 380, s. 2; "Dünki Tezahürat-ı Vatanperverâne", **Sabâh**, 4 Teşrîn-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N. 8275, s. 2; "Dârü'l-fünûn", **Tanîn**, 4 Teşrîn-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N. 1460, s. 4.

¹¹¹⁰ "Dârü'l-fünûn", **İkdâm**, 4 Teşrîn-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N. 5610, s. 2.

¹¹¹¹ Nümâyiş esnasında öncelikle Harbiye Nezâretinde Fuad Paşa ile görüşülmüş, ardından dönemin Şurâ-yı Devlet Reisi Kamil Paşa, Harbiye Nazırı Nazım Paşa, Talat Bey, Umum Kuvvetler Kumandanı Abdullah Paşa ve nihayet Padişah Mehmed Reşad'a talebe harp isteklerini iletmiştir. Dönemin hükümet yetkilileri,

münevver adayı gençlerin vatanperver hislerle düzenlediği anlaşılan miting daha sonra düzenlenecek olan mitinglerin habercisi gibidir.

Dârü'l-fünûn talebeleri tarafından gerçekleştirilen bu ilk miting siyaset dışı bir organizasyon olmasına rağmen, siyasal partilerde bu dönemde harbi destekleyen mitingler düzenlemişlerdir. Balkan Harbi döneminde etkin olan iki siyasal partiden birisi durumunda olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası bu alanda ilk harekete geçen siyasal parti durumundadır. Nitekim Tanzîmât Gazetesinde yer alan bir haberden anlaşıldığına göre, 3 Ekim 1912'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası Aksaray Şubesi tarafından bir miting tertip edilmiştir. Siyasal Partilerin ilk harp mitingi olması bakımından önem arz eden bu mitingde, miting heyeti, siyasal partilerin merkezleri ve gazetelerin idarehanelerinin önlerine gelerek “yaşasın Osmanlılık”, “yaşasın harb” sloganları atmışlardır. Hürriyet ve İtilaf'ın Aksaray Şubesi tarafından düzenlenen bu miting ilginç olaylara da sahne olmuştur. Katılımcılar İttihad ve Terakki'nin Nûruosmâniye Kulübü'nün bulunduğu bölgeye gelince İttihad ve Terakki'nin önemli simâlarından Cavid Bey, katılımcılara hitâben bütün Osmanlıların birleşmesi gerektiğine dair bir nutuk¹¹¹² söylemiştir. Siyasal ortamda birbiriyle mücadele halinde olan iki teşekkülün en azından harp taraftarlığı konusunda aynı düşünceyi paylaştıklarını gösteren bu durum, bir gün sonra Sultanahmed Meydanında düzenlenecek olan mitinglerde de kendisini gösterecektir. Ancak bu ilk miting dahi halka siyasal teşekküllerin harp konusunda ortak kanaati paylaştıkları mesajını vermektedir. Mitingin düzenleyicisi Hürriyet ve İtilaf Fırkasının bir şubesi iken, mitinge katılanlara seslenen ve harp karşısında birlik-beraberlik çağrısı yapan İttihad ve Terakki Fırkası'nın önemli simâlarından birisidir.

4 Ekim 1912'de gerçekleşen mitingler¹¹¹³ ise Siyasal Partilerin artık kaçınılmaz olarak gördükleri harp karşısında, takındıkları tutumu göstermesi bakımından önemlidir. Aynı gün hem Hürriyet ve İtilaf Fırkası hem de İttihad ve Terakki Fırkası Harp Mitingi düzenlemiştir. Her iki mitingde de yalnızca konuşma yapan kişilerin isimlerine bakıldığında halka bütün Osmanlıların harbi istediği vurgusunun yapıldığı görülmektedir.

askerleri, İttihad ve terakki temsilcileri ile Padişah'a hitâben büyük bir kalabalığın harp isteğinde bulunması, dönemin yöneticilerinin kanaatini etkilemiş olmalıdır. Nümayişe katılanların istekleriyle ilgili bkz. “Dârü'l-fünûn”, **Tanîn**, 4 Teşrîn-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N. 1460, s. 4.

¹¹¹² “Hürriyet ve İtilaf Aksaray Şubesi tarafından dün bir harn nümayişi tertib edilmiş, nümayiş heyeti fırka-i siyasiye merkezleri ve matbuat idarehaneleri önünde ‘yaşasın Osmanlılık’, ‘yaşasın harb’ avazeleriyle tezahürat-ı hamiyetperveranede bulunmuşlar ve İttihad ve Terakki Nuruosmaniye Kulübü civarında nümayişe iştirak edenlere karşı Cavid Bey tarafından bütün Osmanlıların birleşmesine dair bir nutk irad edilmiştir.” Bkz. “Harb Nümayişi”, **Tanzîmât**, 4 Teşrîn-i evvel 1912 (21 Eylül 1328), N. 380, s. 3.

¹¹¹³ 4 Ekim 1912'de sabah Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından, öğleden sonra ise İttihad ve Terakki Fırkası tarafından miting düzenlenmiştir.

Hürriyet ve İtilaf Fırkasının konuşmacıları; Gümülcineli İsmail Bey, Ali Kemal Bey, Eski Mebuslardan Basri Bey, Diran Kelekyan, Boşo Efendi, Eski Sivas Mebusu Şükrü Efendi, Ekrem Reşad Bey, Doktor Rıza Nur Bey, Eski Amasya Mebusu İsmail Hakkı Bey, Davud Efendi, Fuad Şükrü Bey, Derviş Hima Bey, Hüseyin Kâmî Bey, Şefik Esad Bey, Emin Lâm'î Bey ve Eski Sivas Mebusu Dağavaryan Efendi¹¹¹⁴ gibi kişilerden oluşmuştur. Mitingde konuşma yapan kişiler arasında, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın önemli simâlarından Gümülcineli İsmail Bey, eski Derbe mebuslarından Arnavut Basri Bey ve Arnavut Derviş Hima Efendi, eski Serfiçe mebusu Rum Boşo Efendi, Sabâh Gazetesi'nin Başmuharriri Ermeni Diran Kelakyan¹¹¹⁵ gibi dönemin Osmanlı toplumunun farklı unsurlarından olan ve mensub oldukları kitleler üzerinde etkili şahsiyetler vardı. Mitingin tertip heyetinde ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası Reisi Fuad Paşa, eski Debre mebusu Basri Bey, Fuad Şükrü Bey, İkdâm Gazetesi Müdürü Nureddin Bey, Hürriyet İtilaf Fırkası Merkez-i Umumisi azasından Şaban Efendi ve Alemdar Gazetesi sahibi Refi' Cevad Beyler¹¹¹⁶ yer almaktaydı. Ayrıca konuşmacıların seçiminde dönemin gazeteleri ile ilişkili kişilerin tercih edildiği de görülmektedir. Nitekim Sabâh Gazetesinin Başmuharriri Diran Kelekyan, İkdâm'ın başmuharriri Ali Kemal yer almaktaydı. Bu isimlerin harp mitinginde konuşmacı olarak yer alması aynı zamanda harp boyunca harbe yönelik tutumlarında da belirleyici rol üstlenecektir. Yine miting tertip heyetinde İkdâm ve Alemdar gazetelerinin sahiplerinin yer alması, basın bir propaganda aracı olarak harp döneminde kullanılacağını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Aynı gün düzenlenen bir diğer miting ise İttihad ve Terakki Fırkası tarafından tertip edilmiş olan "Harb Mitingi"dir. Aynen Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın mitinginde olduğu gibi bu mitingde de konuşmacılar doğrudan kitle psikolojisine yönelik olarak seçilmiş, farklı ekalliyetlerden gelen kişiler konuşmacı olarak belirlenmiştir. Mitingin düzenleme heyetinde, Talat Bey, Münif Bey ve Halacyan Efendi ile İstanbul azasından Kemal ve Nazım Beyler yer almıştır. Mitingde konuşacak olan kişiler ise eski Kırkkilise mebusu Naci Bey, Eski Aydın Mebusu Abdullah Bey, eski İzmir mebusu Emanuelidi Efendi, eski Manastır Mebusu Pançedref Efendi, eski Tekfurdağı mebusu Agob Boyacıyan Efendi ve Ayandan Besarya Efendiler yer almıştır. İttihad ve Terakki'nin mitinginde konuşma

¹¹¹⁴ "Tezâhürat-ı Milliye" **Alemdâr**, 3 Teşrîn-i evvel 1912(20 Eylül 1328), N. 137-53, s. 1.

¹¹¹⁵ Diran Kelekyan ile ilgili bilgi için bkz. Kevork Pamukciyan, **Biyografileriyle Ermeniler**, Yay. Haz. Osman Köker, Aras Yayınları, İstanbul 2003, s. 269; Ayrıca Diran Kelekyan'ın biyografisi ve Balkan Harbine bakışıyla ilgili bkz. Hanilçe, **agm**, s. 443-476.

¹¹¹⁶ "Müzâheret Mitingi" **İkdâm**, 3 Teşrîn-i evvel 1912(20 Eylül 1328), N. 5610, s. 1.

yapacak kişilere de bakıldığında Talat Bey gibi dönemin tanınan kişileri ile, Pançedref Efendi gibi Bulgar, Agop Boyacıyan gibi Ermeni, Baserya Efendi gibi Rum kökenli¹¹¹⁷ kişilere yer verilmiş olması düşman karşısında kitlelere birlik ve beraberlik vurgusu yapıldığının önemli göstergelerindendir.

Aslında miting düzenleme heyetlerinin ve konuşmacıların belirlenmesine yönelik bu tutum yalnızca İstanbul'a has olmayıp diğer şehirlerde gerçekleştirilen mitinglerde de aynı tutum izlenmiştir. Tanîn Gazetesinin 6 Ekim 1912 tarihli sayısında yer alan telgraflarda bu durum bariz bir şekilde görülmektedir. Bandırma'dan gönderilen telgrafta, 5 Ekim günü beş altı bin kişinin katılımıyla bir miting tertip edildiği belirtildikten sonra, miting tertip heyeti başkanları olarak “İttihad ve Terakki miting reisi Halim – İtilaf Miting Reisi Tevfik”¹¹¹⁸ isimlerine yer verilmiştir. Ülkenin o günlerde en etkin iki siyasi partisinin Bandırma temsilcilerinin birlikte miting tertip etmesi dönemin halkına verilen mesaj olarak karşımıza çıkmaktadır. Gazetenin aynı sayısında yer alan bir diğer telgraf Eskişehir'den gönderilmiştir. Telgrafta; “Fırka icthâdâtından mütevellid ihtilâfâtımızı emel-i tecavüzkaranelerinin husûlune vesile ittihâz eden Balkan hükümetlerinin harbcüyânelerine karşı cümlemizin bi'l-ittihâd her türlü ihtirâsından tecerrüde vatan-ı mukaddesemizin ve hayâtiyet-i milliyemizin muhâfazası emrinde her türlü fedâkârlığa hazır ve amâde bulunduğumuz maruzdur.” Denildikten sonra bu metne imza atanların isimlerine yer verilmiştir. Bu kişiler Müftü Mehmed Fevzi, Rum ruhani reisi Yani Durudi, Ermeni ruhani reisi Papaz Kalusid, Katolik ruhani reisi Estaban, Musevi ruhani reisi Nesim, Belediye reisi Halil İbrahim, İttihad ve Terakki Kulübü reisi Abdülkerim ve Hürriyet ve İtilaf Kulübü reisi Nuri Beylerdir¹¹¹⁹. Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi mitingleri tertip eden kişiler, bölgenin ileri gelenleri arasından seçilmişler, farklı inançların ruhani liderleri de bu heyetlerin içerisine dâhil edilerek halka birlik ve beraberlik vurgusu yapılmaya çalışılmıştır.

Mitinglerin tertip heyetleri ve katılımcılarının yanında aslında miting meydanlarında kitlelere yönelik yapılan en önemli propaganda, hatiplerin gerçekleştirdiği konuşmalardır. Balkan Harbi döneminde gerçekleşen mitinglerde vatan, din, tarihi hatıralar, kahramanlık gibi kavramların sık işlendiği konuşmalar gerçekleştirilmiştir.

¹¹¹⁷ Bkz. “Harb Mitingi”, **Tanîn**, 4 Teşrin-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N. 1460, s. 1; “Harb Mitingi”, **Tanzîmât**, 4 Teşrin-i evvel 1912 (21 Eylül 1328), N. 380, s. 2.

¹¹¹⁸ “Harb İstiyoruz - Bandırma”, **Tanîn**, 6 Teşrin-i evvel 1912 (23 Eylül 1328), N. 1462. s. 3.

¹¹¹⁹ “Harb İstiyoruz - Eskişehir”, **Tanîn**, 6 Teşrin-i evvel 1912 (23 Eylül 1328), N. 1462. s. 3.

Bu türden konuşmaların örneklerini 4 Ekim 1912’de İstanbul’da İttihad ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkaları tarafından tertip edilen mitinglerde görmek mümkündür¹¹²⁰. Mitinglerde hatipler, Balkanlarda Osmanlı Devletine karşı oluşmuş olan ittifak karşısında, halkı harbi desteklemeye davet etmişler, yapılan konuşmalar aracılığıyla milli hisleri harekete geçirmeye çalışmışlardır.

3.3.2. İbadethanlar ve Propaganda

Balkan Harbinde kamuoyunun oluşumunda önemli merkezlerden birisi de camiler olmuştur. Osmanlı toplum hayatında önemli yer tutan, Müslüman vatandaşların önemli toplanma alanlarından birisi durumunda olan camiler, kamuoyunun bir taraftan cephedeki askeri desteklemesinde kilit rol üstlenirken, diğer taraftan da halkın manevi gücünün artırılması için bir merkez niteliği taşımışlardır. Balkan Harbi henüz başlamadan harp lehinde gerçekleştirilen faaliyetlerden, Balkan Harbi boyunca gerçekleştirilen faaliyetlere kadar camiler birer propaganda merkezi olarak kullanılacaktır.

Camiler harbin ekonomik desteğinin toplanmasında birer merkez konumundadır. Özellikle cemaatin yoğun olarak buldukları Cuma günlerinde Balkan Harbi için para yardımının toplandığı görülmektedir. Tanîn Gazetesinin 6 Ekim 1912 tarihli sayısında yer alan bir haberde, Cuma namazı sonrasında Mısır eşrafından Ali Mübârek Bey’in Balkan Harbi ianesi olarak yüz İngiliz lirası bağışladığı, ayrıca cemaatten diğer kişilerinde 388 kuruş yardımda bulunduğu bildirilmektedir¹¹²¹. Haberdan anlaşıldığı kadarıyla yardımların toplanmasında, toplum nezdinde etkili kişilerin ön plana çıkarıldığı, bu sayede diğer fertlerden de yardım toplanmaya çalışıldığı görülmektedir.

¹¹²⁰ Her iki mitingde gerçekleştirilen konuşmalara dönemin basınında geniş yer verilmiştir. II. Bölümde Mitingler başlığı altında gerçekleştirilen konuşmalarla ilgili bilgi verildiğinden, konuşma metinlerine burada yer verilmemiştir. Konuşma metinleri ile ilgili bkz. “Hitâbânın Sözlerinden” **Alemdâr**, 4 Teşrîn-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N. 137-53, s. 1-2; “Yaşasın Harb”, **Sabâh**, 5 Teşrîn-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 8276, s. 2; “Müzâheret Mitingi” **İkdâm**, 4 Teşrîn-i evvel 1912(21 Eylül 1328), N. 5610, s. 1; “Dünki Büyük Nümâyişler: Harb! Harb!”, **Tanîn**, 5 Teşrîn-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 1461, s. 3; “İkinci Miting”, **Sabâh**, 5 Teşrîn-i evvel 1912(22 Eylül 1328), N. 8276, s. 2.

¹¹²¹ “Kadıköyde Zühtü Paşa Câmi-i şerifinde dünkü gün selât-ı cumayı müteâkip orada hazır bulunan Mısır eşrâfından Ali Mübârek Bey Efendi hâzirûnları tarafından Balkanlar Muhârebesi iânesi, olarak yüz İngiliz lirası teberrâ ve ahd edilmek sûretiyle meftur oldukları cemiyet-i âliye’yi vataniyeyi izhâr ve enbâd buyurmuş oldukları gibi cemaat-i hazıra-i Müslimîn tarafından da 388 guruş 24 para ihdâ edilmiş ve her iki kılmak mecmu olan onbir bin altıyüz seksen sekiz guruş yirmi dört para Harbiye veznesince ahz-u tâm edilmiştir.” Tanîn Gazetesinde yayınlanan haber için Bkz. “Harb İânesi”, **Tanîn**, 6 Teşrîn-i Evvel 1912 (13 Eylül 1328), Nu: 1462, s. 2.

Camiler yardım toplama faaliyetlerinin dışında aynı zamanda birer toplanma merkezi niteliği de taşımaktadır. Osmanlı şehir yapılanmasında şehrin merkezinde yer alan camiler, toplumsal olayların gerçekleşmesinde etkili olmuşlardır. Müslümanların günde beş kez toplandıkları camiler Balkan Harbi dönemi gibi iletişim kanallarının çokta fazla gelişmediği bir dönemde Müslüman halka ulaşmada en önemli araçlardan birisi haline gelmiştir. Nitekim Namaz için toplanan cemaatin vaazlar ve hutbeler yoluyla yönlendirilmesi, namaz sonrasında bazı toplumsal olaylar ve mitingleri beraberinde getirmiştir. Örneğin Balkan Harbi esnasında birer savaş alanı haline dönüşecek olan Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda bulunan şehirlerinde bu tür mitinglere rastlamak mümkündür. Gazete sütunlarına yansıyan bir haberde Üsküp Sultan Murad Cami-i Şerifinde harp lehinde gerçekleştirilen mitingde 40 bin kişinin katıldığı bildirilmektedir¹¹²². Üsküp gibi şehir merkezlerinden Müslümanların yaşadığı küçük yerleşim yerlerine kadar camilerin Balkan Harbi hakkında bilgilerin yayılmasında ve halkın yönlendirilmesinde birer merkez durumunda olduğu akla yatkın görülmektedir. Bu bakımdan camiler İstanbul'a uzak merkezlerde bile harp ile ilgili haberlerin insanlara ulaşmasını sağlayan merkezler durumundadır. Balkan Harbi esnasında resmen Osmanlı toprağı durumunda olan ancak fiilen Rumların kontrolünde bulunan Girit'te Camilerde Balkan Harbinde Osmanlı Devleti'nin galip gelmesi için duaların¹¹²³ edilmiş olması Camilerin önemini bir kat daha artırmaktadır.

Camiler ordu için yardım toplamak ve kamuoyu oluşturmanın yanında bizzat savaşa katılacak olanlarında kayıtlarının alındığı merkezler durumundadır. Burada esas olan gönüllülüktür. Gönüllülerin harbe iştiraki için bir kısım kayıt defterleri de camilerde açılmıştır¹¹²⁴.

¹¹²² Gazete verilen habere göre olaya 4 Teşrin-i Evvel 1912'de gerçekleşmiştir. Gazetede geçen haber şu şekildedir: "Bugün Sultan Murad Câmî-i şerifinde 40.000 kişilik bir miting akd olundu. Nümayişçiler bilâhîre 'yaşasın harb!' nidalarıyla daire-i hükümet etrafında dolaşmışlardır. Ahaliyi Balkan Hükümetleri sefaretleri o günde mezkûr hükümetleri tahkir etmişlerdir. Harbden mütevellid mirât günden güne tezâyid etmektedir. Perşenne vesâir kasabalardan onbeş yaşından yetmiş beş yaşına kadar olan ahâlinin kemâl-i mirâtla gönüllü yazılmaya devam eylemekte oldukları haber verilmektedir." Bkz. **Tanîn**, 6 Teşrin-i Evvel 1912 (13 Eylül 1328), Nu: 1462, s. 2.

¹¹²³ "Hanya'dan bildirildiğine göre Girit İslamları camilerde toplanarak Osmanlı Ordusu'nun muzaffer olması için duada bulunmuşlardır. Girit Hıristiyanları, İslamların bu cemiyet-i Osmâniyesinden haber almışlar ise de şu sırada bir mesele çıkarmak hesaplarına gelmediğinden sükûn etmişlerdir." **Tanîn**, 3 Teşrin-i Sâni 1912 (21 Teşrin-i Evvel 1328), Nu: 1490, s. 2.

¹¹²⁴ Balkan Harbine Arnavutların gönüllü olarak katılımını gerçekleştirebilmek için oluşturulan "Arnavud Gönüllü Heyeti" tarafından kaleme alınan bir beyânnâmeden anlaşıldığı üzere "Yeni Cami" de bir gönüllü defterinin açıldığı ve gönüllü olarak orduya katılmak isteyen Arnavutların buraya kayıt yaptırması istenmektedir. Bkz. **Tanîn**, 7 Teşrin-i Evvel 1912 (14 Eylül 1328), Nu: 1463, s. 4.

Peki camilerin harp esnasında bu kadar etkili bir propaganda merkezi haline gelmesini sağlayan nedir? Bu sorunun cevabını camilerde verilen vaaz ve hutbelerde aramak gerekir.

Camilerde halkı galeyana getirmek ve harp lehinde bir kamuoyu oluşturabilmek için verilen vaazların örneklerini Balkan Harbi öncesinde de görmek mümkündür. 1912’de Osmanlı Devleti ile İtalya arasında Trablusgarp da muharebelerin gerçekleştiği esnada halkın harbe desteğini sağlayabilmek (artırabilmek) için bu tür vaazlar verilmiştir. Abdürreşid İbrahim Efendi¹¹²⁵ tarafından Ayasofya’da verilen vaaz buna örnek teşkil edebilir. Abdürreşid İbrahim Efendi Trablusgarp Muharebeleri ile ilgili verdiği vaazında; “Cenâb-ı Vacib’ül vücûd mü’minlere emrediyor. Cihat ki bizim diyânet-i İslâmi’ye de ibadetin en eftâlîdir. Sallallahû aleyhi ve selem hazretleri buyurmuşlar ki: (eftâlül İbâdet, el-cihâd) İbadetin eftali cihaddır. Cihad Ulemâ-yı İslâmi’ye indinde iki kısımdır: farz-ı ayn, farz-ı kifâye. Farz-ı ayn olan cihad, cumhûr ulemâ nezdinde memâlik-i İslâmiyeden birine a’dâ tecâvüz ederse o zaman cihad-ı farz olur. Bugün bizim memleketimize kefare tecâvüz etmişdir; cumhur fukahânın kavline binâen cihad bugün mü’minlere farz-ı ayndır. Fakat bu ferâizin hududu, (el-ekreb fil-ekreb) kâide-i tabiyesine binâen, tehdid edilmişdir. Farz-ı ayn olmakla bütün dünyada ki Müslümanların meydan-ı cihada esbât-ı vücûd etmeleri lazım gelmez; belki meseleye alâkası ve mıntıkaya garbeti olan kimselere farz-ı ayndır. Onların mevcûdu kifâyet etmezse lüzûmu mukadderinde ba’yid olanlar da farz-ı ayn olurlar.”¹¹²⁶ demektedir. Cihad’ın faz-ı ayn olduğundan bahseden Abdürreşid İbrahim Efendi halkın savaşa katılımını artırmaya çalışmaktadır.

Bu türden vaazların Balkan Harbi döneminde de camilerde verilmiş olduğu, ayrıca vaazlar aracılığıyla toplumun harp lehinde yönlendirilmeye çalışıldığı söylenebilir. Harp gibi milletlerin hayatları açısından olağanüstü olayların gerçekleştiği dönemlerde, milletlerin toplandığı mekânların, kitlelerin etkilenmesinde birer merkez durumunda olduğu görülmektedir. Osmanlı sosyal hayatında önem arz eden camilerinde bu işin önemli merkezlerinden birisi olduğunu söylemek mümkündür.

¹¹²⁵ Abdürreşid İbrahim,

¹¹²⁶ Abdürreşid İbrâhim, “Mev’iza – Abdürreşid İbrâhim Efendi Hazretleri Tarafından Ayasofya Câmi-i Şerîfnde”, **Sebilü’r-reşâd**, C. 8, Aded 190, S. 140-141, Nisan 1328, s. 140.

Harp dönemine ait vaazların basında yer alan ilk örneği Sebîlü’r-reşâd Mecmuasında yayınlanan Ahmed Hamdi Akseki’ye ait vaazdır¹¹²⁷. Mecmuanın 14 Ekim 1912 tarihli sayısında yayınlanan ve “Bütün Müslümânlarla ve Orduya Hitâbern” başlığını taşıyan vaaz harbin ilk günlerinden itibaren camilerin birer propaganda merkezi olarak kullanıldığıının en önemli delillerindendir. Vaaz, Müslümanları Allah için malları ve canları ile cihada çağırın Tevbe Suresi’nin 41.¹¹²⁸ ayeti ile başlamaktadır. Aksekili, genç ihtiyar, fakir zengin, hayvanlı hayvansız, sağlam hasta, silahlı silâhsız, evli bekâr, cihadın bütün Müslümanlara farz olduğunu belirttikten sonra; “Bugün her Müslüman, “din”ini, ‘ırzını, nâmûsunu muhâfaza etmek için meydân-ı mücâhedeye atılmak lazımdır, bi’l-fi’il silâh alarak muhârebe meydânına gitmeğe muktedir olanlar bi’l-fi’il muhârebeye girmeli, beden mücâhede etmeli; buna kâdir olmayanlar mâlen mu’âvenetde bulunmalı, hem mâlen hem beden mücâhedeye muktedir olanlar her ikisini de yapmalı, bunun her ikisine de kâdir olmayanlar kalemen, fikren mücâhede etmelidir; hâsılı efrâd-ı İslâmiye ve Osmaniye’nin her birisi gücü yetdiği kadar, elinden geldiği sûrette mücâhede ederek son nefese kadar sabr ve sebât göstermek üzerlerine farzdır. Bu anda hiç kimse tarafından serd edilecek ma’zeret câ-yı kabûl bulamaz. ‘Müşriklerle mallarınız, canlarınız ve dişlerinizle cihâd ediniz’ el-hadîs¹¹²⁹ Bugün öyle vahîm bir dakıkada bulunuyoruz ki: Bu dakîka-i hevl-engîzde ana, baba, evlâd, kardeş, mâl ve emlâk... Düşünmeğe hiçbir kimsenin hakkı yoktur.”¹¹³⁰ Diyerek bütün Müslümanların harbe gücünün yettiği ölçüde katılması gerektiği vurgusunu yapmıştır.

Vaaz da üzerinde durulan meselelerden birisi ise böyle olağanüstü günlerde insanların evlat, kardeş, anne, baba, zevce, mal ve ticareti gibi kendisi için önem arz eden her şeyden vazgeçmesi gerektiğidir. Ancak Aksekili, vatanın içine düştüğü bu kötü şartlarda Osmanlıların gerektiği gibi orduyu desteklemediğini şu şekilde dile getirmektedir: “... düşman-ı bed-nâm pây-i taht-ı mu’allâ-yı İslam’ın kapusu önüne geldiği hâlde, biz

¹¹²⁷ Ahmed Hamdi Akseki’ye ait vaazın transkripsiyonu için bkz. Ek: 16.

¹¹²⁸ [انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ] Ahmed Hamdi Efendi ayet’in meâlîni şu şekilde vermektedir: “Ey ehl-i İmân! Genç, ihtiyar; fakir, zengin; sağlam, hasta; silahlı, silâhsız; binekli, bineksiz; evli, bekar... Hepiniz çıkın da Allah uğrunda, “din”in, vatanın muhâfazası için mücâdele edin; bu sûretle uğraşmak, eğer biliyorsanız, sizin için durmakdan hayırlıdır.” Bkz. Aksekili Ahmed Hamdi, “Hutbe ve Mevâ’iz – Bütün Müslümânlarla ve Orduya Hitâbern”, **Sebîlü’r-reşâd**, 1 Teşrin-i evvel 1328, C. 9-2, A. 219-37, s. 203; Ayet’in Türkçe mealî şu şekildedir: “(Ey müminler!) Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla cihad edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.” Bkz. **Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî**, Hz. Hayrettin Karaman vd., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006, s. 193;

¹¹²⁹ [جاهدوا المشركين بأموالكم وأنفسكم والسنتكم];

¹¹³⁰ Aksekili Ahmed Hamdi, **agv**, s. 204.

hâlâ kanımız kurumuş, hissimiz gâ'ib olmuş gibi duruyoruz? Nasıl oluyor da zenginlerimiz hâlâ kise-i hamiyetlerinde ne varsa dökmüyorlar? Yoksa bizim zenginlerimiz de Fransa kadınları kadar da mı hamiyet yok? Nasıl oluyor da her eli tutan, her ağzı söyleyen cihâd-ı fi sebîlillaha koşmuyor? Bugün Sofya'da bulunan mağâzalar, ticârethâneler teknil sed edilerek muhârebeye koşuyorlar da biz hâlâ keyfimizi icrâ ederek salına, salına ticârethânelerimize koşuyoruz. Nedir bu kadar lâ-kaydsızlık? Ah... Biz ne kadar hissiz, ne kadar kansız, bir millet imişiz!"¹¹³¹ demiş, Müslümanların Allah ve Peygamberi karşlarına aldıktan sonra, evlat, ana, baba, mal ve mülklerinin hiçbir kıymetinin kalmayacağı belirtmiştir. Düşmanın İstanbul'a kadar ilerleyerek ele geçirmek istediğini, camileri, medreseleri, mektepleri kiliseye, meyhaneye ya da tiyatroya¹¹³² çevirmek istediğini belirterek şayet bugün mücadele içinde yer alınmazsa bunun kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Ahmed Hamdi Akseki vaazında, Müslümanların memleketlerine sahip çıkmadığı zaman maruz kalacakları akıbetle ilgili örneklere de yer vermiştir. Bir zamanlar İspanya'da kurulmuş olan Endülüs Devleti'nin Hristiyanlar tarafından ele geçirildiği, camilerinin tiyatro, kilise ya da meyhaneye çevrildiği, medreselerinin ahır yapıldığı, insanların zorla Hristiyanlaştırıldığını¹¹³³ belirtmiştir.

Vaazda üzerinde durulan meselelerden birisi ise Bulgarların Müslümanlara revâ gördükleri vahşetlerdir. Aksekili bu durumu şöyle ifade etmektedir: "İlân-ı harbden beri Bulgaristan'da bulunan bed-baht Müslümanlar ne hâlde bulunuyorlar? O vahşi haydûd Bulgarlar dokuz yaşında olub henüz bülûğa vâsıl olmamış olan kızların bile nâmûsuna taarruz etmiyorlar mı? Muhadderât-ı İslâmiyenin cevher-i nâmûsunu pâ-y-mâl etmediler mi? 'İslâm kadınlarının gençleri kucağa, ihtiyârları ocağa' diye şarkılar söylemiyorlar mı? Mukaddes câmi'lerimizin bazıları hedm ve tahrîb, bazıları da kiliseye tahvîl edilerek kubbelerinin üzerine çanlar asılmıyor mu? Bunlar hergün gözümüzün önündeki şeyler olduğu hâlde maksad İslâmiyeti mahv etmek değildir, diye kendimizi nasıl tesellî ederiz? Hergün gazeteler bâr bâr bağıyorlar, Müslümanlık ortadan kalkmalıdır, diye feryâd ediyorlar."¹¹³⁴ Bulgarların Müslümanlara yaptıkları mezalimin konu edildiği bu bölümde

¹¹³¹ Aksekili Ahmed Hamdi, **agv**, s. 204.

¹¹³² Ahmed Hamdi Aksekili vaazında memlekete sahip çıkmayan halkı şu şekilde uyarmaktadır: "O zaman yüz babamız, bin kardeşimiz, yüzlerce evlâdımız, sayısız kavm ve kabilemiz, milyarlarca servet ve sâmanımız olsa kaç paralık fâ'ide te'mîn edebilir? En mukaddes, en 'azîz olan "din" in, cevher-i nâmûsun pâ-mâl tahkîr oldukdan sonra yaşamının ne fâ'idesi olur? Bugün zavallı Bulgaristan Müslümanlarının başındaki kanlı felâketler geçirmekde oldukları vahîm dakîkaları görmüyor muyuz?" Bkz. Aksekili Ahmed Hamdi, **agv**, s. 204.

¹¹³³ Aksekili Ahmed Hamdi, **agv**, s. 205-206.

¹¹³⁴ Aksekili Ahmed Hamdi, **agv**, s. 206.

halkın vicdanına seslenilmiş, Müslümanlar zulme uğrayan dindaşlarının yardımına çağrılmıştır.

Akseki, Osmanlı'nın içine düştüğü hal karşısında bu kadar hissiz davranmanın getireceği sonuçlarla ilgilidir. Şayet Osmanlı Hükümeti Avrupa'dan çıkarılırsa Asya topraklarının da elde kalmayacağı uyarısında bulunan Akseki, 360 milyonluk İslam dünyasının ümidinin Osmanlı Devleti olduğunu¹¹³⁵, bu nedenle Avrupalıların Osmanlıyı mahvetmeye çalıştığını belirtmiştir.

Akseki vaazında Orduya da hitap etmiş, düşmanlarından korkmamalarını öğütlerken, vaazın sonunda “Ey Ordu-yı İslâm” olarak hitap ettiği orduya Enfal Suresi'nin 45 ve 65.¹¹³⁶ Ayetleri ile şöyle seslenmiştir: “Eğer siz ilâ-yı kelimetullah, muhâfaza-i vatan için muhârebeye girdiğiniz vakit Kurân-ı Kerîmin evâmîr-i kat'iyesinden inhirâf etmez, düşmana arka çevirmeyerek mücâhedenizde ‘azm ve sebât ederseniz emîn olunuz ki sizin bir neferiniz düşmanın on neferine bedel olur. Bu sûretle düşman ne kadar çok olursa olsun size mağlûb olarak kaçacaktır. İşte kat'iyetinde şübhemiz olmayan kânûn-ı ilâhî böyledir: ‘Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer içinizde sabırlı yirmi kişi bulunursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) yüz kişi bulunursa, inkar edenlerden bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir kavimdir.¹¹³⁷ Ey iman edenler! (Savaş için) bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz.¹¹³⁸”¹¹³⁹ Balkan Harbi'nin ilk günlerine ait bu vaazda Ahmed Hamdi Akseki gerçekleşen mücadelenin İslam ve Hristiyanlık arasında olduğunu, mücadele

¹¹³⁵ “Fakat emîn olunuz ki: Eğer Hükümet-i Osmanîye'yi Avrupa'dan çıkaracak olurlarsa o zaman Asya'da da bırakmazlar, ma'âzallah İslâmiyet de mahv olub gider. Çünkü bu def'a Avrupa'dan çıkmamız pek vahim bir tehlikeyi mücib olacak, bu 'âdetâ İslâmların Endülüs'den çıkarılmalarına benzeyecektir. O zaman da İslâmları çıkararak Ferdinand nâmında bir kâfir bî-din idi. Binâ-en-aleyh bu gün üç yüz altmış milyon nüfûs-ı İslâmiye'nin hayâtı taht-ı tehlikede bulunuyor, onların hepsi Osmanlı Müslümanlarından ümid-i necât bekliyorlardı. İşte bunun içündür ki: Avrupalılar da Osmanlıları mahv etmeğe çalışıyorlar. Çünkü bir kere Osmanlı Bayrağı aradan kalktıktan sonra 'âlem-i İslâmın tam ma'nâsıyla ümidi kesileceği şüphesizdir. Hatta İngiliz gazeteleri bile Osmanlıları mahv etmedikçe Hindistan Müslümanlarının ümidi kesilmez, İngiltere Hükümetine münkâd olmazlar diye 'alenen makâleler neşr ediyorlar. İşte bunun içündür ki bu şanlı bayrağı kuvvetleştirmeye çalışan kahramânların nâmları kıyâmete kadar târihin en parlak sahifelerinde bâki kalacaktır.” Bkz. Akseki Ahmed Hamdi, **agv**, s. 206.

¹¹³⁶ Enfal 45. ayettin meali şöyledir: “Ey imân edenler! Herhangi bir topluluk ile karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki başarıya erişesiniz.” 65. ayette ise; “Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüze (kâfire) galip gelirler. Eğer sizden yüz kişi olursa, kâfir olanlardan bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir topluluktur.” Ayetlerin Türkçe meâli için bkz. **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli**, s. 181;184.

¹¹³⁷ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ لَا يَتَّقُهُمْ [فَرَمَ لَا يَتَّقُهُمْ]

¹¹³⁸ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ [فَرَمَ لَا يَتَّقُهُمْ]

¹¹³⁹ Bkz. Akseki Ahmed Hamdi, **agv**, s. 208.

etmenin ise bütün Müslümanlara farz kılındığını ifade etmiştir. Ayet ve hadislerle desteklenen vaazın dönemin Müslüman unsuru üzerinde etkili olduğu düşünülebilir.

Camilerin bir propaganda merkezi olarak kullanıldığının en önemli delilleri “Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti”nin kurulmasından sonraki döneme aittir. Nitekim Cemiyet’in kurulmasından sonra, oluşturulan “İrşad Heyeti”nin önemli faaliyet alanlarından birisi olarak camilerde verilen vaazlar karşımıza çıkmaktadır.

3.3.2.1. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti’nin Kurulmasından Sonra Vaazlar

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti’nin kurulması sonrasında oluşturulan komitelerin içerisinde en önemlilerinden birisi İrşad Heyetidir. Heyet kuruluşundan kısa süre sonra irşad faaliyetlerini nasıl gerçekleştireceği konusunda kararlar almıştır. Alınan bu kararların ikinci maddesi şöyledir: “Dinî ve vatanî mav’azealar’ın mevzû mütehasıran halkı memleketin dûçar olduğu muhâzerât-ı azîmeden haberdâr etmek ve bunun istizâm ettiği maddî ve ma’nevi fedâkarlığa sevk ve dâvet etmektir.”¹¹⁴⁰ Maddeden de anlaşılacağı gibi İrşad Heyeti’nin en önemli faaliyetlerinden birisi vaazlar, doğal olarak faaliyet alanı ise camiler olacaktır.

Heyet’in kurulmasından kısa süre sonra gazetelerde vaazların düzenleneceğine dair ilanlar yer almaya başlamıştır. Sabâh Gazetesi’nin 2 Şubat 1913 tarihli sayısında “Bugünkü Vaazlar”¹¹⁴¹ başlığı ile duyurulan haberde, Heyet-i Tenviriye tarafından düzenlenecek olan vaazların hangi camide, hangi vakitte ve kim tarafından verileceği ilan edilmiştir. Heyet’in gerçekleştireceği ilk vaazların konuşmacıları şu şekildedir:

- 1- Sebîlü’r-reşâd Mecmuası Başmuharriri Mehmed Akif Bey ikinci namazından sonra Beyazıd Camiinde
- 2- Tırnovalı Hoca Mehmed Efendi öğle namazından sonra Fatih Camiinde,
- 3- Sinob Mebusu Hasan Fehmi Efendi ikinci namazından sonra Ayasofya Camiinde

¹¹⁴⁰ “Müdâfaa-i Milliye”, **Sabâh**, 30 Şubat 1913 (20 Kânûn-ı sâni 1328), N. 8397, s. 3.

¹¹⁴¹ Aslında Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Heyet-i Tenviriyesi tarafından verilen bir ilan olduğu anlaşılan haberde Heyet-i Tenviriye tarafından icra edilecek olan ilk vaazların verilmeye başlayacağı bildirilmiştir. Bkz. “Bugünkü Vaazlar”, **Sabâh**, 2 Şubat 1912 (20 Kânûn-ı sâni 1328), N. 8397, s. 3.

4- Sebîlü'r-reşâd Mecmuası muharrirlerinden Hoca Fahreddin Efendi ikinci namazından sonra Üsküdar İskele Camiinde¹¹⁴² vaazlar vereceklerdir.

Vaaz veren kişilere daha sonra yeni kişilerde eklenecek ve devrin önemli din adamlarının büyük kısmı camilerde halka hitap edeceklerdir¹¹⁴³. Gazete haberlerinde İstanbul'da gerçekleştirilecek olan vaazlarla ilgili ilanlar yer almasına rağmen, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kısa sürede ülke genelinde teşkilatlanması ve şubeler açması, bu türden faaliyetlerin taşrada da gerçekleştirilmiş olduğu¹¹⁴⁴ düşüncesini uyandırmaktadır. Dönemin gazetelerinde Camilerde düzenlenecek olan vaazların ilanları yer almasına rağmen vaazların içerikleri ile ilgili bir bilgiye yer verilmemiştir. Ancak dönemin önemli mecmularından olan Sebîlü'r-reşâd'da bu vaazların bir kısmı yayınlanmıştır.

İrşad Heyeti olarak da nitelendirilen Heyet-i Tenvîriye'nin asli amacı 12 Şubat 1913'de gazetelerde yer alan habere göre dini ve vatani konularda vaazlar ve konuşmalar¹¹⁴⁵ tertip etmektir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde Heyet'in asli vazifesi halkı ikna etmek, yani propaganda faaliyetinde bulunmaktır. Bu bakımdan değerlendirildiğinde Heyet'in uhdesinde gerçekleştirilen vaazları propaganda faaliyeti olarak değerlendirmek gerekir. Sebîlü'r-reşâd Mecmuasında yayınlanan bu türden vaazların üçü aynı zamanda Mecmuanın başmuharriri olan Mehmed Akif Bey'e aittir.

¹¹⁴² “Bugünkü Vaazlar”, **Tanîn**, 2 Şubat 1913 (20 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1499, s. 5; “Bugünkü Vaazlar”, **Sabâh**, 2 Şubat 1912 (20 Kânûn-ı sâni 1328), N. 8397, s. 3.

¹¹⁴³ Sabâh Gazetesinin 3 Şubat 1913 tarihli sayısında ise Mekkezîde Mustafa Asım Efendi'nin Pazartesi ve Çarşamba günü öğle namazından sonra Beyazıt Valide Sultan Caminde, Cuma günü ise Cuma namazından sonra Eyüb Camiinde vaazlar vereceği haberini vermektedir. Bkz. “Vaaz ve Nasihât”, **Sabâh**, 3 Şubat 1913 (21 Kânûn-ı sâni 1328), N. 8398, s. 3; Bu türden ilanlar gazetelerde sık sık yer almış, Sebîlü'r-reşâd muharrirlerinden Hoca Fahrettin Efendi'nin Salı günü ikinci namazından sonra Beyazıt, Çarşamba günü ikinci namazından sonra Aksaray Valide Sultan Camii, Cuma Günü Cuma Namazından sonra Üsküdar Valide Sultan Camiinde vaazlar vereceği ilan edilmiştir. Aynı ilanda bu kez Eski Trabzon Merkez Naiblerinden Hoca Mehmed Efendi tarafından Salı günü ikindiden sonra Ayasofya, Çarşamba Tophane Kılıç Ali Paşa Camiinde, Cuma Günü Cuma namazından sonra Ayasofya, Cumartesi günü ise ikinci namazından sonra Yeni Cami'de vaazlar vereceği bildirilmiştir. Bu türden örnekleri çoğaltmak mümkündür. Dönemin bir çok camiinde

¹¹⁴⁴ Tanîn Gazetesinin 5 Şubat 1913 tarihli sayısında yer alan bir haberde Müdâfaa-i Milliye Cemiyetinin birçok merkezde teşkilatlanmaya başladığı haberine yer verilmiştir. Gazetede yer alan haber şu şekildedir: “Bergama, Daday, Kütahya, Kastamonu, Mihalcık, Konya, Çerkeş, Yozgad, Adana, Sivas, Edremit, İnebolu kasabalarında Müdâfaa-i Milliye heyetleri teşkili ve gönüllü ve iane cem'ine mübaşeret edildiği mahallerinden alınan telgrafnamelerde işar kılınmış ve yine Bolu kasabasında resaat zarfında otuz dört bin gurus mukadderinde iane cem olunduğu gibi her tarafca Müdâfaa-i vatan ve namus-ı millet hususunda fevkalade galeyana mevcud olduğu cümle-i işarından bulunmuştur.” Bkz. **Tanîn**, 5 Şubat 1913 (23 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1502, s. 4; Tanîn Gazetesinin bir başka haberinde ise Bursa'da Cemiyetin şubesinin oluşturulduğu bildirilmektedir. Bkz. **Tanîn**, 4 Şubat 1913 (22 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1501, s. 4.

¹¹⁴⁵ 12 Şubatta gazetelerde yer alan haberlere göre Heyet'in amaçları altı maddede özetlenmiştir. Bu amaçlardan birincisi “Heyet-i İrşâdiye, dinî ve vatanî mav'azalar ve hitâbeler tertîb eder.” Şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. “Müdâfaa-i Milliye”, **Sabâh**, 30 Şubat 1913 (20 Kânûn-ı sâni 1328), N. 8397, s. 3.

Bunun dışında yine mecmuanın muharrirlerinden olan Fahreddin Efendi gibi kişilerin camilerdeki vaazlarına yer verilmiştir.

Yayınlanan vaazlar halkın harbe karşı olan tutumunu yönlendirmek, ordunun ihtiyaçlarının giderilebilmesi için halkın yardım etmesini sağlamak, düşmanla mücadele edilen bu dönemde, fırkacılık taassubu gibi tefrika odaklarına karşı halkı birlik olmaya çağıran içeriklere sahiptir.

Bu dönemde camilerde verilen vaazların konularından birisi orduya yardım meselesidir. Cephede savaşan ordunun ihtiyaçlarının halkın yardımları ile karşılanması amacıyla yönelik olarak verilen bu türden vaazlardan birisi Heyet-i Tenviriye namına Sebîlü'r-reşâd'ın muharrirlerinden olan Hoca Mehmed Fahreddin'in vermiş olduğu vaazdır.

Mehmed Fahreddin Efendi vaazında Kuran-ı Kerim Tevbe Suresi 41. ayetle¹¹⁴⁶ başlamış; ayetin Türkçe mealini vermiş; ayetin inmesinde Tebük Seferi¹¹⁴⁷ sırasında yaşanan sıkıntıların etkisi olduğuna işaret etmiştir. Daha sonra Tebük Seferi sırasında Bizans İmparatoru Heraklius'un İslam'ı yok etmeye yönelik emellerine değinmiştir. Ayrıca savaştan kaçınmanın dine ve millete karşı ne derece yanlış olduğunu da vurgulamıştır¹¹⁴⁸. Uzun uzun Tebük Seferi üzerine göndermeler yaparak cemaati savaşa çağıran Mehmed Fahreddin vaazının son kısımlarında Avrupalıların ilerleme sebepleri üzerinde durmuş ve bu ilerlemenin başlıca amillerinden biri olarak da toplumsal meselelerde birlikte hareket etmeleri ve milli emelleri kişisel mal ve mülk kazanma arzularının üstüne çıkarmaları gösterilmiştir¹¹⁴⁹.

Vaaz burada Balkan milletlerine bağlanmış ve Balkan milletlerinin Osmanlı Devleti'nden ayrılmasında da Avrupalıların bu milliyetçi yaklaşımlarının etkisine işaret edilmiştir. Balkanlıların önce ufacak bir kuvvet husule getirerek işe başladıkları, fedakârca bir yaklaşım izledikleri üzerinde durulmuştur. Bu fedakâr tutumları dışında bütün bu olup

¹¹⁴⁶ Bkz. **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli**, s. 193; Diyanet vakfî meâlinde bu ayetle ilgili açıklamada Tebük seferiyle ilgili olduğuna ait bir açıklama yer almaktadır.

¹¹⁴⁷ Tevbe Suresine konu olan Tebük seferinde münafıklar bozgunculuk yaparak seferin düzenlenmesini engellemeye çalışmışlardır. Surenin 81. ayetinde bu durum şöyle belirtilmektedir: "Allah'ın Rasûlüne muhalefet etmek için geri akalanlar (sefere çıkmayıp) oturmaları ile sevindiler; mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad etmeyi çirkin gördüler; 'bu sıcakta sefere çıkmayın' dediler. De ki; 'Cehennem ateşi daha sıcaktır!' Keşke anlasalardı!" Bkz. **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli**, s. 199.

¹¹⁴⁸ Mehmed Fahreddin, "Hutbe ve Mev'iza", **Sebîlü'r-reşâd**, Şubat 1328, C. 9, a. 234-52, s. 445-446.

¹¹⁴⁹ Mehmed Fahreddin, **agv**, s. 446.

bitenlerin Osmanlıların gözleri önünde olduğu ve nihayet başarılı oldukları da aktarılmıştır. Müstakil yaşamanın önemi de vaazda altı çizilen önemli noktalardan biri olmuştur. Özgür yaşamanın ve bunun İslam'ın da önemseydiği bir mesele olduğunun altı çizilmiştir.

Özgürlüğün bütün insaniyet için önemi vurgulandıktan sonra an itibarıyla Osmanlı'nın dinî ve millî bağımsızlığının tehlike altında olduğuna gönderme yapılmıştır. İçinde bulunulan durum şu cümlelerle coşkulu bir şekilde şöyle ortaya konulmuştur: “Düşman hançeri ta kalbine girmiş, sinesinden kanlar fışkırıyor, can alub can veriyor. Yüz binlerce evlâd-ı İslâmiyet her dürlü mahrumiyete katlanmış; karlar, buzlar, çamurlar, ölümler içinde din ve Kur'an düşmana göğüs germişler, her lahzâ şehâdete muntazar bulunuyorlar da beriden sıcacık odalarında her dürlü zevât na'ım içinde, 'â'ilelerin yanında kemâl-i huzur ve revâhetle yaşamakta, ellerini sıcak soğudan soğuk suya sokmağı büyük bir ızdırâb 'ad etmekte olan zenginler güyâ Kur'an-ı Kerîmin âhkâm ve evâmîr ve nevâhisinden müstesnâ etmişler gibi bi'l-fi'il harbe gitmedikden mâ'ada beş parasını bile. Düğüm üstüne düğüm vuruyorlar. Bugün on paraya avuç açmakta olan Rumili'nin dünkü on, yirmi, otuz, kırk bin liralık zenginlerinden olsun 'ibret almıyorlar. Hele bunlar meyânında müteşerri', mütedeyyin geçinenlere bilmem ne demeli! Bunlar emîn olsunlar ki Cenâb-ı Hakk ve rûh-ı resulü kendilerinden tamamıyla yüz çevirmişler, isimlerini defter-i sü'edâdan silmişlerdir. Bu gibilerden selâmı kesmek, tamamıyla yüz çevirmek Allah ve Resûlünün, ümmet –fakat bilmem hangi ümmet?! Üzerinde en büyük hukûkdandır.”¹¹⁵⁰ Bu cümlelerle savaş sırasında rehavete kapılanlar ve özellikle zenginler eleştirilmiştir. Mehmed Fahreddin Efendi'nin vaazının temel mesajı Allah yolunda malı ve canı ile insanların cihad etmesi gerekliliğidir. Bu bütün Müslümanlar için bir vazifedir. Cephe gerisinde bu nevi konuları ele alan vaazların cemaate sunulması, bir yönü ile ordunun maddi olarak desteklenmesini sağlamak içindir. Mehmed Fahreddin Efendi de özellikle bunun üzerinde durmuştur. Vaazın bir diğer yönünü ise camilerde vaazı dinleyen cemaate, malları ile cihadın yanında Tevbe Suresi'nin 41. ayetinde belirtildiği gibi fiilen harbe katılmaları gerektiğini de öğütlemiştir.

Heyet-i Tenvîriye'nin aynı zamanda kâtipliği görevini de üstlenen Mehmed Akif Bey bu dönemde çeşitli camilerde içerikleri birbirinden farklı üç vaaz vermiş, bu vaazlar Sebîlü'r-reşâd Mecmuasında yayınlanmıştır. Mehmed Akif Bey ilk vaazını 2 Şubat

¹¹⁵⁰ Mehmed Fahreddin, *agv*, s. 447.

1913’de Beyazıt Camiinde¹¹⁵¹ vermiştir. Vaazın dua kısmından sonra Mehmed Akif, Enfal Suresi’nin 24 ve 25.¹¹⁵²ayetlerini okumuştur. Ayetlerin mealini veren Akif¹¹⁵³ Müslümanların fitneden sakınması gerektiğini belirtmiştir. Vaazının devamında; “İslâm’ın ta’yin etmiş olduğu ibâdât ile ahkâm, ferdler arasında ittihad’ı te’min içindir. Böyle iken maalesef görüyoruz ki: Müslümanlar kadar tefrika içinde kalmış; teşettüt içinde bunalmış bir millet yok!”¹¹⁵⁴ sözleriyle Müslümanlar arasında fitne ve ayrılıklara neden olan tefrikaya dikkat çekmiştir. Avrupalıların ele geçirmeyi düşündükleri memleketlerin ahali arasına önce tefrika soktuğuna dikkat çeken Akif, bu suretle ahali yorgun düşünce Avrupalıların ülkelerini işgal ettiklerinden bahsetmekte, bunun örnekleri olarak da; Hindistan’ı, Endülüs’ü, Cezayir’i ve İran’ı vermektedir.

Müslümanlar arasındaki tefrikaya dikkat çeken Akif; “Müslümân olanlar, hani, an samimi’l-kalb Müslümân olanlar iyi bilmelidir ki: Bu tefrika, bu kavmiyet çıkmaz yoldur. Din bununla beraber gidemez, Müslümânlık bu suretle yaşayamaz.” sözleriyle Müslümanlar arasında girmiş olan kavmiyet hissini ve bunun neden olduğu ayrılıkların İslam’a bağdaşmayacağını belirtmiştir. Osmanlı Devleti’nin içine düşmüş olduğu fırkacılık bataklığına karşı çıkan Mehmet Akif Süleymaniye kürsüsünden cemaate seslenirken Allah’ında tefrikaya düşmeyi yasakladığını şöyle belirtmiştir: “tefrikaya düşmeyin, fırkalara ayrılmayın”¹¹⁵⁵ Bizdeki fırkacılığın Avrupalılardaki gibi olamadığını da

¹¹⁵¹ Mehmed Akif Bey’in Beyazıt Camiinde vermiş olduğu vaazla ilgili genel bir değerlendirme için bkz. Nazım Hikmet Polat, “Akif’in Bir Vaazı ve Bunun Akisleri”, **Mehmed Akif İlmî Toplantısı (Bildiriler)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 214-222.

¹¹⁵² [إِنَّا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَهُهُ تُخْشَوْنَ] Enfal 24; [وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَّا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ] Enfal 25. Ayetlerin Türkçe mealini şu şekildedir: “Ey inananlar! Hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah ve Rasûlüne uyun. Ve bilin ki, Allah Kişi ile onun kalbi arasına girer ve siz mutlaka onun huzurunda toplanacaksınız(24). Birde öyle bir fitneden sakının ki o, içinizde sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz (umuma sirayet ve hepimizi perişan eder). Biliniz ki, Allah’ın azabı şiddetlidir(25). **Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî**, s. 178.

¹¹⁵³ Mehmed Akif bu ayetlerin mealini şöyle yapmaktadır: “Ey cemaat-i Müslimîn, ey Allah’ın dînine imân edenler! İcâbet ediniz: Allah’, Allah’ın da’vetine; Allah’ın Rasûlüne, o râsûl-i muhteremin da’vetine. Evet, onların sizler için hayât-ı mahz olan da’vetine Allah’ın Rasûlünün sizin hakkınızda mahz-ı hayat olacak birçok evâmiri var; onları ifâ ederseniz gerek bugünkü hayât-ı fâniyenizde, gerek yârınki hayât-ı sermediyenizde mes’ud olur, rahatla, saadetle yaşarsınız. Sonra bilmiş olunuz ki Cenâb-ı hak, insanın kalbi ile arasına girer; yâni mahlûkunun bütün esrarına muttali olur. Şunu da biliniz ki merciiniz Allah’ü Zü’lcelâldir. O musibetden, o fitneden, o felâketden sakınınız ki: o belâ, o felâket hiçbir zaman içinizden yalnız suçlu olanlara gelmez; belki umûmunuza birden müstevli olur. Birde gözlerinizi açınız; iyi biliniz ki: Allah’ın ikâbî şediddir, müdhişdir.” Bkz. Mehmed Akif, “Hutbe ve Mev’iza”, **Sebîlü’r-reşâd**, 24 Kânûn-ı sâni 1328, C. 9-2, A. 230-48, s. 273.

¹¹⁵⁴ Mehmed Akif, “Hutbe ve Mev’iza”, s. 274.

¹¹⁵⁵ Vaazda bu durum şöyle ifade edilmektedir: “Cenâb-ı hak (وَلَا تَفْرَقُوا) buyuruyor; tefrikaya düşmeyin, fırkalara ayrılmayın diyor.” Bkz. Mehmed Akif, “Hutbe ve Mev’iza”, s. 275; “ve lâ teferrakû” ifadesinin geçtiği ayet Âl-i İmran Suresinin 103. Ayetidir. Ayetin mealini şu şekildedir: “hep birlikte Allah’ın ipine (İslam’a) sınımsız yapışın; parçalanmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O’nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. Yine

belirterek, onların fırkayı tefrika olarak görmediklerini, tıpkı bizdeki mezhepler gibi birbirlerine düşmanlık beslemediklerini belirtmektedir. Ancak Osmanlıdaki fırkacılığın böyle olmadığını, fırkacılığın tefrikacılıkta karar kıldığını, farklı fırkalara mensup olanların birbirine düşman kesildiğini söyledikten sonra, memleketi bu fırkacılık taassubunun uçurumun dibine kadar getirdiğini belirtmiştir. Cemaate şöyle seslenmiştir: “Ey cemaat-i Müslimîn! Artık gözünüzü açınız, aklınızı başına toplayınız; zira tahr-ı saltanat gıcırıyor.! Böyle giderse –el iyâzu billâh- o da devrilecek”¹¹⁵⁶ Fırkacılığa şiidetle karşı çıkan Mehmed Akif Müslümanları birliğe çağırması, şayet Müslümanlar arasındaki tefrika devam ederse bunun Osmanlı Devleti’nin sonunu hazırlayacağı uyarısında bulunmuştur.

Mehmed Akif vaazının sonunda cemaate şöyle seslenmiştir: “Artık bundan böyle ahlaklı olmaya çalışalım. Çünkü ahlaksız bir cemaat yaşamaz, ...tefrikalara hatîme verelim. Çünkü akıbetini gördük. İyi bilmeliyiz ki felâket-i hâzırada hepimizin, evet bilâ-istisnâ hepimizin bir hisse-i mes’uliyeti vardır. Hiç kimse kendisini daraya çıkarmasın. Şimdi herkes vicdânına karşı felâket-i hâzıradan mesûl olduğunu; umûmun mesûliyeti meyanında kendisinin de hissedar olduğunu itiraf ederse o zaman iş başkalaşır; o zaman el birliğiyle hastalığın çaresine bakılır. Hükûmet, millet, ordu... Bizden birçok fedakârlıklar bekliyor. Biz bu fedakârlığı dinimizi, vatanımızı, kendimizi muhâfaza için ihtiyar edeceğiz. Ulemâ ilmiyle, zenginler servetiyle, fakirler güçleri yettiği kadariyle, eli silah tutanlar kuvvetiyle çalışacak. Bu bir borçdur. Bundan kaçmak haramdır, dine hıyanettir. Her şeyi hükûmetten beklememeli. Çünkü Müslümânlığın son ümidi olan bu hükûmet, bu hükûmet-i hilâfet artık hayata veda etmek üzere. Düşman merkez-i hilâfetten beş altı saat ötede duruyor. Şimdiye kadar onlar nasıl çalışdılar, biz ne kadar lakayt kaldık hepimiz biliyoruz. Bununla beraber daha ümidler büsbütün munkatî olmamıştır. Daha İslam için hayat mev’uddur. Çalışmalı, hükûmeti, orduyu takviye etmeli.”¹¹⁵⁷ Milleti birlik ve beraberliğe çağırarak Akif, Müslümanlar arasında nifak doğuran tefrikaya karşı çıkmış, Müslümanların bundan uzak durması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca herkesin imkânı ölçüsünde orduya yardımda bulunması gerektiğini de vurgulayarak, mücadeleye davet etmiştir.

Mehmed Akif Bey’in bu döneme ait ikinci vaazı ise Fatih Camiinde vermiş olduğu vaazdır. Sebîlü’r-reşâd Mecmuasının 13 Şubat 1913 tarihli sayısında yer alan vaaz Necm

siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. Allah size âyetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız.” Bkz. **Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli**, s. 62.

¹¹⁵⁶ Mehmed Akif, “Hutbe ve Mev’iza”, s. 274.

¹¹⁵⁷ Mehmed Akif, “Hutbe ve Mev’iza”, s. 276.

Suresi'nin 39. ayetiyle¹¹⁵⁸ başlamaktadır. Mehmed Akif ayetten hareketle insan için ne bu dünyada ne de öbür dünyada kendi kazandığından başka bir şey olmadığını belirterek, “ekmeden biçmek olmuyor”¹¹⁵⁹ demiştir. Mehmed Akif'in Fatih Camiinde verdiği vaazında üzerinde özellikle durduğu mesele Müslümanların geri kalmışlığıdır. Müslümanların her alanda geri kaldığını belirten Akif, “Ey Cemaat-i Müslimîn! Bu din, din-i irfân idi; hâlbuki biz bugün milletlerin en câhiliyiz. Bu din, din-i şehâmet (zeka), din-i gayret idi; biz ise şu zamanda milletlerin en miskinleriyiz!”¹¹⁶⁰ diyerek İslam Dünyasının geriliğine vurgu yapmıştır.

Akif miskinliğin kötülüğünü, çalışmanın önemini ise şu şekilde ortaya koymuştur: “İslam sa'y (çalışma) dinidir, amel dinidir, mücadele dinidir. Cenâb-ı hak Kur'an-ı Kerîm'de nerede [وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ]: Namaz kılınız buyurmuşsa mutlaka arkasından [وَأَتُوا الزَّكَاةَ]: Zekât veriniz diye de emretmiştir. Pekalâ zekâtını kim verir? Elbet serveti olan. Sevet ne ile kazanılır? Tabi çalışmakla. O halde en büyük ibâdeti yerine getirmek için bile sa'y lâzım.”¹¹⁶¹ Çalışmaya bu kadar önem veren bir dine mensup olanların bugünkü miskinliklerini eleştirmiştir. Vaazın devamında Kur'an ve hadislerin Müslümanları ittihadı (birleşmeye), ittifaka ve mücadele ve cihada davet ettiğini bunun gerçekleştirilebilmesi için ise çalışmak gerektiği vurgusu yapılmıştır. İslamiyet'in bidayetinde Ashâb-ı Kirâm'ın fevç fevç (dalga dalga) bütün dünyayı dolaştığını belirten Akif, onların oturmadıklarını, durmadıklarını, çalıştıklarını vurgulayarak çalışmanın önemini dile getirmiştir. İslamın ilk asırlarında büyük başarılarının altında yatan nedenin çalışmak olduğunu belirttikten sonra ise, İslam'ın bugün içinde bulunduğu halin nedeninin Müslümanların rehabet içinde uyşuk hallerinden kaynaklandığını belirtmiştir. Müslümanların uhuvvet (kardeşlik) içinde bulunması gerektiğini belirten Akif, “Şu cemaatin içinde hiçbirimiz bilmeyiz ki: Dünyanın neresinde ne kadar Müslümân var? Sonra o Müslümânların âdâtı, âhlâkı nedir; hattâ lisânı nedir? Yazıklar oldun bize ki; birbirimizi tanımak istediğimiz zaman bile Frenklere, Frenk kitaplarına müracaât mecburiyetinde kalıyoruz. Bu ne büyük zilletidir? Anlamalı!”¹¹⁶² sözleriyle Müslümanların geriliğine vurgu yapmakta, kardeşliğin olmadığını dile getirmektedir.

¹¹⁵⁸ [وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى] Necm 39. Ayetin Türkçe meali şöyledir: “Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur.” Bkz. **Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî**, s. 526.

¹¹⁵⁹ Mehmed Akif, “İkinci Mev'iza”, **Sebîlü'r-reşâd**, 31 Kânûn-ı sâni 1328, c. 9-2, A. 231-49, s. 390.

¹¹⁶⁰ Mehmed Akif, “İkinci Mev'iza”, s. 391.

¹¹⁶¹ Mehmed Akif, “İkinci Mev'iza”, s. 391.

¹¹⁶² Mehmed Akif, “İkinci Mev'iza”, s. 391.

Akif'in vaazında üzerinde durduğu meselelerden birisi ise eğitim ve bilimsel geriliktir. İslam'ın ilk asırlarında ilim ve irfana önem verildiğinin belirtildiği vaazda, zamanla Müslümanların her alanda olduğu gibi ilimde de geri kaldığı, bu nedende İslam beldelerinin Avrupalıların eline geçtiğini belirtmiştir. Aynı akıbetin yüz sene evvel Almanlarında başına geldiği, ancak Almanların her şeyden önce eğitime önem verdiklerini belirterek, her şeyden önce ülkenin tehlikelerden kurtulabilmesi için iyi eğitim almış nesillerin yetiştirilmesi gerektiğini şöyle ifade etmiştir: “Maarif, maarif!... Bizim için başka çâre yok; eğer yaşamak istersek her şeyden evvel maarife sarılmamızdır. Dünyâ da maarifle, din de maarifle, ahiret de maarifle...hepsi, her şey maarifle kaim.”¹¹⁶³ Akif eğitimin önemine değindikten sonra artık nifaklara bir son vererek el birliği ile çalışmak gerektiğini belirtmiştir. Müslümanları bugünkü durumundan kurtarabilmek için Müslümanların önce kendilerini düzeltmeleri gerektiğini belirttikten sonra, evlatlarına iyi bir terbiye ve asın ilim ve fenninin öğretilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Vaazında Âli-imrân Suresi 200. ayeti¹¹⁶⁴ referans göstererek Müslümanları sabırla mücadele etmeye çağıran Mehmed Akif, “Kur'an'ın bu hakâyıkını ne ile anlayacağız? İlim ile, irfân ile. Biz anlamadan gidiyoruz. Bâri çocuklarımız anlasın. Demek felâket-i hâzıranın esbâbını tefrikada bulduk. Tefrikanın esası ise cehâlet imiş.”¹¹⁶⁵ sözleriyle bir önceki vaazında üzerinde durduğu tefrikanın en önemli sebebinin Müslümanların cehaleti olduğunu belirtmiştir. Akif'e göre tefrikadan da cehaletten de kurtulmanın yegâne çaresi ilimden, maariften geçmektedir.

Vaazın sonunda ise cemaati Akif yardıma şu şekilde davet etmiştir: “Ey cemaat-ı Müslimîn! Biliyorsunuz ki: bugün harb var, hal-ı harbdeyiz; kardeşlerimiz, evladlarımız düşman karşısında can fedâ ediyorlar. Hükûmetin muzâyakası (parasızlığı)ise ma'lum. Herkes elinden geldiği kadar gazilerimize muâvenetde bulunmalı. Zenginler çok vermeğe kıyamadı. Fukarâ az vermekden sıkıldı... Onun için şimdiye kadar hiç bir şey olmadı. İâneye az çok herkes iştirâk etmelidir. On para da verilir, on kuruş da verilir, on lira da

¹¹⁶³ Mehmed Akif, “İkinci Mev'iza”, s. 391.

¹¹⁶⁴ [يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ] Âli-imrân 200. Türkçe Meali: “Ey iman edenler sabredin! Sabredin; (düşman karşısında) sebat gösterin; (cihat için) hazırlıklı ve uyanık bulunun ve Allah'tan korkun ki başarıya erişebilirsiniz. Bkz. **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli**, s. 75.

¹¹⁶⁵ Mehmed Akif, “İkinci Mev'iza”, s. 395.

verilir. Hiç kimse diriğ etmesin. Nâmus-ı İslâm'ı muhâfaza etmek için herkes elinden gelen fedâkarlığı yapsın. Duracak, düşünecek zamanda değiliz.”¹¹⁶⁶

Mehmed Akif'in bu döneme ait üçüncü vaazı ise Süleymaniye Camii kürsüsünde vermiş olduğu vaazdır. Sebîlü'r-reşâd mecmuasının 20 Şubat 1912 tarihli sayısında yayınlanan bu vaazda iki konu ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi cihad etmek, diğeri ise ikinci vaazda olduğu gibi çalışmanın önemidir. Vaazına Ankebut Suresi 69. ayetle¹¹⁶⁷ başlayan Akif, cihadın Müslümanlar için farz olduğunu, Allah için cihad edenlerin, O'nun vaadi gereğince onun yolunda olacaklarını ifade etmiştir. Müslümanların tutumunu da eleştiren Akif, Müslümanlığın yalnızca kelime-i şهادet getirip beş vakit namaz kılmakla olmayacağını Peygamberinde tavsiye ettiği gibi Müslüman'ın diğeri Müslümanların derdi ile dertlenmesi gerektiğini ifade ederek¹¹⁶⁸, bugün Rumeli'nin halinin içler acısı olduğu, eğer Müslümanlar gözünü açmazsa tüm İsmalm beldelerinin de aynı akıbete uğrayacağını, İslam'ın dünya üzerinde isminin bile kalmayacağını¹¹⁶⁹ belirtmiştir.

Akif harp karşısında toplumun takındığı tutumu da eleştirerek, “Böyle yalnız ‘vatan tehlikede!...’ ‘Din tehlikede!’ demekle iş bitmez. O tehlikenin evvelâ dâiresini, sonra da çâresini düşünmeli, felâketi adam akıllı hissetmeli”¹¹⁷⁰ demektedir. Akif vatan ve dinin tehlikeden kurtarılması için çalışmanın önemli olduğunu Bulgarların otuz yıllık süre içerisinde kat ettikleri gelişme ile örneklendirmiştir. Akif bu durumu şöyle anlatmaktadır: “Dünki çoban Bulgarlar adam oldular da bizi ezdiler. Bu herifler otuz sene evvel sayı bilmezlerdi! Otuza kadar, o da parmakla güç sayabilirdi. Hesâbı yüze kadar hiç biri çıkaramazdı! Fakat bugün bakın ne hale geldiler! Askeri askerimizi perişân etti; siyasiyûnu siyâsiyûnumuzu bastırdı. Muallimleri bizim muallimlerimizden fazla yararlık gösterdi. Mağlûb olan yalnız ordumuz değil. Evet, sen bu memlekette hangi mevki'de isen kendi memleketinde senin mevkiini işgâl eden Bulgar sana gâlib. Bakın, bunlar otuz sene, içinde bu hale geldiler. Dün bir vilâyet iken bugün kral oldular; yarın imparator olacaklar!

¹¹⁶⁶ Mehmed Akif, “İkinci Mev'iza”, s. 395.

¹¹⁶⁷ [وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ] Ankebut 69. Türkçe meali şu şekildedir: “Ama bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz. Hiç şüphe yokki Allah iyi davrananlarla beraberdir.” Bkz. **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli**, s. 403.

¹¹⁶⁸ Mehmed Akif, “Üçüncü Mev'iza”, s. 405-406.

¹¹⁶⁹ Mehmed Akif, “Üçüncü Mev'iza”, s. 407.

¹¹⁷⁰ Mehmed Akif, “Üçüncü Mev'iza”, s. 407.

Metbûlarını çiğnediler, geçtiler. Çünkü çalışdılar. O sâyede insâniyete katıldılar. Biz ise etrâfi görmedik, uyumak istedik, onun için çiğnendik.”¹¹⁷¹

Osmanlı Devleti'nin Balkan Harbi dönemindeki yenilgisini Müslümanların cehaletine bağlayan Mehmed Akif, Arnavutların dört yıl boyunca ayaklanmalarının hep bu cehaletten ileri geldiğini ifade etmiş, cahilliklerinden dolayı kolaylıkla kışkırtılabildiklerini belirtmiştir. Ancak Müslümanların bu cehaletinin bugün hem Arnavutları, hem de Osmanlı Devletini bu hale getirdiği üzerinde durmuştur.

Vaazın sonunda Akif, cemaate Müslümanların içine düştüğü tefrika ve cehaletten artık kurtulması gerektiği, bu kadar ağır yenilgiler alınmasına, durumun bu kadar kötü olmasına rağmen ümitsizliğe kapılmamaları gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir: “Artık nifâkları, şikâkları gömelim. Eski yaraları bir daha deşmeyelim. Örttüğümüz mezârları tekrar eşmeyelim. İstakbâlden kat-ı ümîd etmeyelim. Meyûs olmayalım. Zira ye's haramdır, zira ye's en büyük ölümdür.”¹¹⁷²

Bu dönemde camilerde verilen vaazlarda işlenen temel konular, örneklerden de anlaşılacağı gibi din ve vatan için mücadele, tefrikanın kötülüğü ve birlik oluşturulması, Müslümanların cahil kaldığı ve biran evvel bu kötü durumdan kurtulmaları gerektiği gibi meseleleri ele almıştır. Vaazlarda kitlelere verilen mesaj, inandıkları dinin emri olan, şek ve şüpheye yer bırakmaksızın yerine getirilmesi gereken Allah için savaşmanın gerekliliğidir. Camilerde Müslümanlara bu türden vaazların verilmesi, orada bulunanlar üzerinde önemli bir etki uyandırmış olmalıdır. Çünkü canlarını ve mallarını Allah için feda etmenin dinin bir gereği olduğu vurgusu sıklıkla işlenmiştir. Diğer taraftan Meşrutiyet döneminde siyasal hayatın içine düştüğü firka çatışmalarının da giderilmesi gerektiği vurgusu ön plana çıkmakta, Müslümanlar birlik olmaya çağrılmaktadır. Yine vaazlarda üzerinde durulan meselelerden birisi ise bütün olumsuz gelişmelere rağmen ümitsizliğe kapılmanın doğru olmadığı vurgusudur. Vaazlarda bir taraftan felaketlerin sebepleri sıralanırken, diğer taraftan Müslümanların ümitvâr olmaları gerektiği ifade edilmektedir. Çünkü Balkan Harbinin yeniden başlamasının gündemde o olduğu o günlerde, daha önce alınmış olan yenilgilere rağmen kitlelerin cepheye kanalize edilmesi ancak ümitvâr olmaları ile gerçekleştirilebilirdi.

¹¹⁷¹ Mehmed Akif, “Üçüncü Mev'iza”, s. 407.

¹¹⁷² Mehmed Akif, “Üçüncü Mev'iza”, s. 408.

Devrin din adamları tarafından Müslüman ahaliye verilen vaazların dinleyiciler üzerinde ne tür bir etki yaptığı da önemli bir sorudur. Nitekim vaazlardan temel beklenti, halkın harp konusunda bilgilendirmek, kitleleri harp lehinde yönlendirmektir. Vaazların dinleyici kitle üzerinde ne türden bir etki bıraktığı sorusunun cevabı ise yine Sebîrüşşâd'da yayınlanan Eşref Edib'e ait bir yazıda karşılığını bulmaktadır. Mehmed Akif Bey'in Fatih Camii'nde verdiği vaazı¹¹⁷³ anlatan Eşref Edib, vaazların yalnızca mecmuada yayınlanan kısımlardan ibaret olmadığını, camide toplanmış olan kitlelerin verilen vaazlar aracılığıyla derinlemesine etkilendiğini göstermektedir. Eşref Edib Bey'e ait yazı Sebîlü'r-reşâd Mecmuasının 13 Şubat 1913 tarihli nüshasında "İkinci Mev'iza" başlığı altında çıkmıştır. Mehmed Akif Bey'in vaaz metninin hemen önüne yerleştirilen bu yazıda Eşref Edib Bey camide toplanmış olan kalabalığın vaazdan nasıl etkilendiğini şu cümlelerde izah etmektedir: "Kânûn-ı sâni'nin yirmi beşinci Cuma günü, Fatih Cami-i Şerîfi lebâleb dolmuştu. Namazı müteâkib herkes bir tehâlukle kürsüye sokulmağa başladı. Binlerce cemaat bir vecd-i mutehassirâne ile fâzıl-ı muhteremin kürsüye çıkmasına intizâr ediyorlardı. Hazret bir müdded sonra kürsüde göründü. Bütün sîmâlar o cîhete teveccüh etdi. Üstad, (¹¹⁷⁴ قُلِ اللَّهُمَّ مَالِ) âyet-i celîlesini okuduktan sonra parlak ve selis lisanla tercüme buyurdular. Müteâkiben âyet-i celîlenin tercümesine aid Sebîlü'r-reşâd'ın 226'ncı nüshasında münderiç şiir-i¹¹⁷⁵ güzîni tertîle başladılar. Fâtih'in sakf-t lâhûtîsi altında, edîb-i muhteremin lîsan-ı vakârından vicdân-ı ümmete sânih olan bu şiir-i hazîn üç bin'i mütecâviz muvakkidine samîmi gözyaşları dökdürdü. Bu manzara-i ulvî karşısında hazret-i fâzıl bir istiğrak-ı semâvi ile coştı. Bir zaman geldi ki hurûşan bir kalbin nevhât-ı hazînine ma'kes olan Fatih'in asır-dîde kubbeleri bile gürelemeye başladı. O anda her türlü alâik-i sufliyeden tecerrüd etmiş olan binlerce kalb kubbelerde, duvarlarda münâkis feryad ile hemaheng olarak:

İlâhî altı yüz bin Müslümân birden Boğazlandı..

¹¹⁷³ Eşref Edib'in bilgi verdiği vaaz, Mehmed Akif Bey'in Fatih Camii'nde vermiş olduğu vaazdır. Bahse konu olan vaaz için bkz. Mehmed Akif, "İkinci Mev'iza", s. 390-394.

¹¹⁷⁴ Âl-i İmran Suresi 26. âyet.

¹¹⁷⁵ [قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكِ الْمَلِكِ نُورَتِي الْمَلِكِ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمَلِكِ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ] İlk kısmı parantez içerisinde verilen, Âl-i İmran suresi 26. âyettir. Meali şu şekildedir: "(Rasûlüm) De ki: Mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin ve mülkü dilediğinden geri alırsın. Dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Gerçekten sen her şeye kadırsın." Bkz. **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli**, s. 52; Aynı âyet'in mealini Mehmed Akif şu şekilde yapmıştır: "Yâ Muhammed de ki: Ey mülkün sâhibi olan Allah'ım, sen mülkü dilediğine verirsin, mülkü dilediğinin elinden alırsın; sen dilediğini azîz eylesin; sen dilediğini zelil eylesin; senin elindeki yalnız hayırdır. Hiç şüphe yokdur ki, her şeye kâdirsin." Bu âyet ile ilgili yazılmış olan şiir'in tam metni için bkz. Mehmed Akif, "Tesîr-i Şerîf", **Sebîlü'r-reşâd**, 31 Kânûn-ı sâni 1328, c. 9-2, A. 231-49, s. 389.

Yanan cân, yırtılan ismet, akan seller bütün kandı!
 Ne masum ihtiyarlar süngüler altında kıvrandı!
 Ne bîkes anümânlar işte, yangın verdiler, yandı!
 Şu küllenmiş yığınlar hep birer insan, birer candı!

Vâveylâsını tekrar ederken sanki Rumeli'nin bu mâsûm İslam diyarının uğradığı hunin manzaralar cemaat-i muvahhidinin pîş-i ezhâr-ı intibâhında tecessüm etmişti. Cemaat arasında işidilen derin hıçkırıklar tevâlî ederken..."¹¹⁷⁶ Eşref Edib Bey'in anlatımından anlaşıldığı kadarıyla vaazlar yalnızca mecmuada yer alan metinleriyle kısıtlı kalmamış, vaizler kürsüye çıktıklarında, cemaati etkilemek için şiir gibi unsurlara da başvurmuşlardır. Bu türden propaganda malzemeleri ile güçlendirilmiş, belagat sanatının inceliklerine hâkim, Mehmed Akif benzeri hatiplerin cemaat üzerinde derin etkiler bıraktığı anlaşılmaktadır.

Eşref Edib, vaazla birlikte cemaatin nasıl bir halet-i ruhiyeye sahip olduğunu ve konuşmadan nasıl etkilendiğini anlattığı bir başka kısımda; "Şimdi şiirle berâber bütün kulûb-ı cemaat galeyana gelmiş; sanki gözlerinde kanlı yaşlar, ellerinde cesedleri parçalanmış mazlum İslamlar, karınları deşilmiş bîçâre kadınlar, ikiye bölünmüş mâsum çocuklar olduğu halde bârgâh-ı akdese gelmişler, hep birden bağırıyor feryâd ediyorlardı"¹¹⁷⁷ ifadesiyle vaaz esnasında camide hazır bulunanların oldukça fazla etkilendiklerini ortaya koymaktadır.

Eşref Edib Bey'in anlatımından anlaşıldığı kadarıyla Akif'in verdiği vaazlar esnasında belâgatın en güzel örneklerinden bazılarını verdiği görülmektedir. Balkan Harbi döneminde bu türden vaazlarda asli amaç kitleleri savaş lehinde etkilemektir. Akif'in vaazlarında bu amacın hâsıl olduğu, vaazı dinleyen cemaatin ruh halinden anlaşılmaktadır.

Vaazların halka sunulmasında konuşmacının halka nasıl hitâb ettiğini de şüphesiz kitleler üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Durağan, tek düze bir konuşmacının dinleyici kitle üzerinde ne dereceye kadar etki edebileceği tartışmalıdır. Ancak konuşmacının akıcı üslubu ve tonlamaları mutlaka dinleyici kitle üzerinde daha büyük bir etki bırakacaktır. Mehmed Akif Bey'in Süleymaniye Camii'nde verdiği üçüncü vaazının Sebîlü'r-reşâd'da

¹¹⁷⁶ Eşref Edib'in Mehmed Akif Bey'in Fatih Camii'nde vermiş olduğu vaazı anlatan bu yazı "İkinci Mev'iza" başlığı altında Mehmed Akif'in vaazının hemen öncesinde yer almaktadır. Bu nedenle, Eşref Edib Bey'in yazısını da aynı başlık altında veriyoruz. Bkz. Eşref Edib, "İkinci Mev'iza", **Sebîlü'r-reşâd**, 31 Kânûn-ı sâni 1328, c. 9-2, A. 231-49, s. 389.

¹¹⁷⁷ Eşref Edib, "İkinci Mev'iza", s. 389-390.

yayınlanan metninin bir bölümünde, Akif'in kitlelere nasıl hitap ettiğine dair örnekler barındırmaktadır. Akif vaazında Rumeli'nin kaybını anlattığı bir bölümde cemaate şöyle seslenmektedir: “İşde Rumeli'nin hâli! Düşman galib geldi, camileri kilise yaptı, ahır yaptı. Mescid bul da namaz kıl, minâre bul da ezân oku! Bununla berâber olacağı nisbetle bu olmuşlar bir şey değil. İslâmın dünyâda nâmı bile kalmayacaktır”¹¹⁷⁸ Akif'in konuşmasında bahsettiği konu cemaat üzerinde etki bırakacak bir konudur. Müslümanlara Rumeli'de ibadethanelerinin ne hale düştüğü anlatılmakta, böyle giderse aynı akıbetle bütün İslam beldelerinin uğrayacağı belirtilmektedir. Ancak vaaz metninin tam da bu kısmında daha sonra eklendiği anlaşılan şöyle bir açıklama konulmuştur: “Hazret, bu cümleyi o kadar galeyânla, o kadar teessürle söyledi ki Süleymâniye'nin dalgın kubbelerini cûşa getiren sesi bütün kalblerde pek hazîn in'ikaslar uyandırdı. O aralık, bir dakîka kadar sükût etti; baktım, gözünden önündeki tahtanın üzerine yaşlar dökülüyordu. Artık girye ile boğulmuş bir sesle devâm ederek dedi ki”¹¹⁷⁹ Eşref Edib tarafından metne ilave edildiği anlaşılan bu açıklamadan da anlaşıldığı kadarıyla Akif başta olmak üzere, cami kürsülerinden halka hitâb eden vaizler, selis (akıcı) bir üslubun yanında kitleleri harekete geçirecek coşkulu hitâbetler ortaya koymuşlardır. Gerçekten de Balkan Harbinde ağır kayıpların yaşandığı, vatan topraklarının kaybedildiği, Müslümanlara yapılan zulümlerin ayyukaya çıktığı bir dönemde, vatan, millet, devlet, din gibi konularla örülmüş bu türden konuşmaların toplumun hissiyatında önemli bir etki uyandırmış olması gerekir.

3.3.3. Konferanslar ve Propaganda

Camilerde vaazlar, Müslüman kitlenin etkilenmesi bakımından önem arz ederken, cami cemaatinin dışında yer alan kitlelere yönelik olarak gerçekleştirilen konferanslarda toplum nezdinde önemli etkiler uyandırmış olmalıdır. Balkan Harbi döneminde harbin en azından ilk günlerinde, topluma yönelik konferansların düzenlenmesinin bizzat devlet tarafından yasaklandığını söylemek mümkündür. Özellikle Dârü'l-fünûn öğrencileri tarafından düzenlenen ikinci nümayiş sonrasında karışıklıkların ortaya çıkması dönemin Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi'nin bu türden etkinliklerin hükümet aleyhinde faaliyetlere dönüşeceği gerekçesiyle idare-i örfiye (sıkıyönetim) ilan etmesine neden olmuştur. 8 Ekim 1912'de gazetelerde yer alan İstanbul ve çevresi için idare-i örfiye ilan edildiğine dair beyannâmenin dördüncü maddesinde, caddelerde, halka açık alanlarda konferans

¹¹⁷⁸ Mehmed Akif, “Üçüncü Mev'iza”, s. 408.

¹¹⁷⁹ Mehmed Akif, “Üçüncü Mev'iza”, s. 408.

verilmesi, miting düzenlenmesi, tezahüratta bulunulmasının¹¹⁸⁰ yasaklandığı belirtilmiştir. Henüz resmi olarak Balkan Harbi'nin başlamadığı bir dönemde bu türden bir yasaklamanın getirilmiş olması konferansların en azından İstanbul ve çevresi için Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kuruluşuna kadar gerçekleşmesinin de önüne geçmiştir.

Fakat İstanbul için ilan edilmiş olan idare-i örfiye Osmanlı'nın diğer vilayetleri için geçerli olmamış, en azından harbin resmi olarak başlamasının hemen öncesinde harbi teşvik eden konferanslar düzenlenebilmiştir. Tanîn Gazetesinin, 11 Ekim 1912 tarihli sayısında yer alan bir haberde bu türden bir konferansla ilgili bilgiye rastlamak mümkündür. Gazetede yer alan haberde; Ömer Naci Bey'in İzmir'e gelerek konferans düzenlediği, konferansta öncelikle şark ve garp arasındaki ilişkileri ele alarak 600 yıllık kahramanlıklarını anlattıktan sonra, bugün Osmanlıya karşı oluşan durumun Hilâfetin bile sonunu getirebileceğini belirtmiştir. Bu durumun Şark Meselesi olarak nitelendirilen meseleden ileri geldiğini ortaya koymuştur. Büyük devletlerin Berlin Antlaşmasının 23. Maddesinin şartlarını Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi gerektiğine dair baskıların arttığı bir dönemde düzenlenen konferansın ana konusunu da 23. Maddenin getireceği tehlikeler ve adem-i merkeziyetçilik oluşturmuştur. Konferansında Ömer Naci Bey, adem-i merkeziyetçiliğin Osmanlılara Bosna-Hersek, Girit ve Şarki Rumeli'ye mal olduğunu, bu nedenle asla kabul edilemeyeceğini¹¹⁸¹ ortaya koymuştur. Konferanstan beklenen amaç halkı harp lehinde yönlendirmektir. Çünkü 23. maddenin kabul edilmemesi zaten harbin kabul edilmesini sağlayacaktır. Ancak konferansta ele alınan konu kadar hatibin dinleyici kitle üzerinde bıraktığı etkide önem taşımaktadır. Gazetede yer alan haberde, Ömer Naci Bey'in konuşması ile ilgili olarak; "...selîs ve vicdânlara nüfûz eden bir tarzda anlatıyor, Hatîbin tarz-ı ifâde ve hitâbetinden müteessîr olan sâmiun'da (dinleyiciler) gözyaşlarını tutmaya muvâffak olamıyordu. Büyük Naci çöşmüştü. Ağlıyor ve ağlatıyordu. ...Naci Bey konferansına hitâm verdiği zaman kopan alkış tûfânı binâyı çöktürecekdir

¹¹⁸⁰ Beyânnâmenin maddeleri için bkz. "İdare-i Örfiye Beyânnâmesi", **Sabâh**, 8 Teşrîn-i Evvel 1912 (25 Eylül 1328), N. 8280, s. 1.

¹¹⁸¹ Gazetede yer alan haberde, konferansta Ömer Naci Bey'in üzerinde durduğu meseleler şu şekilde aktarılmıştır: "Evvelki akşam Dersââdetden şehrimize gelen hatîb muhterem Ömer Naci Bey tarafından gâyet vâkıfâne bir konferans verilmiştir. Ömer Naci Bey kendisine has üslûb-ı neziyye-i hitâbetiyle evvela şark meselesinin müvellidini, şark ve garbın münâsebetini, garbın Memâlik-i Osmâniye ve Makâm-ı Hilâfete karşı beslediği efkârı Osmanlıların altı yüz seneden beri celâdet ve hamâsetini fevkalade bir suretle teşrih ettikten sonra adem-i merkeziyetin Memâlik-i Osmâniye için mukaddeme-i izmihlal olacağını beyan ve karîm, Bosna-Hersek, Girit ve Şark-i Rumilinin sırf adem-i merkeziyet esaslarıyla idâre olunmalarından dolayı kiminin bizden ebedîyyen zâyî olmasına, kiminin de yalnız nâmen bizim kalmasına sebep olduğunu selîs ve vicdânlara nüfûz endân bir tarzda anlatıyor..." Bkz. "Nâci Bey İzmir'de", **Tanîn**, 11 Teşrîn-i evvel 1912 (28 Eylül 1328), N. 1477, s. 3.

zannediliyordu.”¹¹⁸² Gazetede yer alan haber dönemin konferansçılarının belâgâtın en güzel örneklerini vererek dinleyici kitleler üzerinde derin etkiler bıraktığını göstermektedir. Nitekim bu türden konferansların kitleler üzerinde harbi teşvik edici bir etki uyandırdığı söylenebilir.

Ömer Naci Bey gibi hatiplerin harp lehinde bu türden konferanslar vermiş olmasına rağmen, gerçek anlamda kitleleri etkileyecek konferansların belli bir program dâhilinde verilmesi Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kurulmasından sonra gerçekleşecektir. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin propaganda kolu olarak hareket edecek olan Heyet-i Tenvîriye'nin (İrşad Heyeti) kurulması propagandanın bir başka cephesi olan halka yönelik konferanslar sürecini başlatmıştır. Zaten Heyet-i Tenviriye kuruluşundaki maksatlarından birisinin konferanslar düzenlemek olduğunu şu şekilde belirtmektedir: “Heyet-i İrşâdiye, dînî ve vatanî mav'azalar ve hitâbeler tertîb eder”. Gerçekten de Heyet-i Tenviriye'nin kuruluşundan kısa süre sonra konusu genel olarak vatan sevgisi ve Müdâfaası olan birçok konferans tertip edilmiştir. Heyet'in teşkilinin hemen sonrasında ise bir taraftan camilerde vaazların verileceğine dair davetler gazete sütunlarına yansırken, diğer taraftan konferanslara da davetler yapılmaya başlamıştır. 2 Şubat 1912 tarihli Sabâh Gazetesinde yer alan bir davette, Dârü'l-fünûn, Hukuk Fakültesi, Dârü'l-muallimîn ve Medrese talebeleri ve Hocaları bu amaçla gerçekleştirilecek olan ilk konferansa davet¹¹⁸³ edilmektedir. Konferansın konuşmacıları, Yusuf Akçura, Ağaoğlu Ahmed ve Aka Gündüz¹¹⁸⁴,dür. Bir gün sonra gazetelere yansıyan haberde ise Talebelerin katılımıyla Dârü'l-fünûn konferans salonunda geniş katılımlı bir konferansın gerçekleştirildiği, konferansa Yusuf Akçura, Ağaoğlu Ahmed, Aka Gündüz ve davet metninde yer almayan Hamdullah Subhi Beylerin katıldığı belirtilmektedir. İlk konferansı veren kişilerin tamamının Türkçülerden oluşması ilginçtir. Aslında camilerde Mehmed Akif ve Hoca Fahreddin Efendi gibi İslamcı çizgiden gelen kişilerin vaazlarına karşılık, en azından İrşad Heyeti'nin kurulduğu ilk dönemde Konferans salonlarında Türkçü çizgiden gelen kişilerin konferanslar vermiş olmasını normal karşılamak gerekir. I. Balkan Harbi'nin ilk

¹¹⁸² Ayrıca haberde Naci Bey'in bir gün sonra Osmanlı Sinemasında da bir konferans vereceği haberi yer almaktadır. Bkz. “Nâci Bey İzmir'de”, **Tanîn**, 11 Teşrin-i evvel 1912 (28 Eylül 1328), N. 1477, s. 3.

¹¹⁸³ “Mühim ve Müsta'cel Bir Da'vet – Dârü'l-fünûn Şubesiyle Mekâtib-i Kuzât ve Dârü'l-muallimîn ve Medrese'tül Vâizin Müdürân ve Talebe-i Kirâmına”, **Sabâh**, 2 Şubat 1913 (20 Kânûn-ı sâni 1328), N.8397, s. 2; Aynı haber için bkz. “Mühim ve Müsta'cel Bir Da'vet – Dârü'l-fünûn Şubesiyle Mekâtib-i Kuzât ve Dârü'l-muallimîn ve Medrese'tül Vâizin Müdürân ve Talebe-i Kirâmına”, **Tanîn**, 2 Şubat 1913 (20 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1499, s. 4.

¹¹⁸⁴ Mühim ve Müsta'cel Bir Da'vet – Dârü'l-fünûn Şubesiyle Mekâtib-i Kuzât ve Dârü'l-muallimîn ve Medrese'tül Vâizin Müdürân ve Talebe-i Kirâmına”, **Tanîn**, 2 Şubat 1913 (20 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1499, s. 5.

günlerinde hâkim olan Osmanlılık anlayışının alınan yenilgiler sonrasında referansını İslam ve Türklükten alan bir çizgiye doğru evrilmesi bu dönemde halka hitâb edecek kişilerin dünya görüşlerinin de dikkate alınmasına neden olmuştur. Camiler İslamcılarının vaazlarına, Konferans salonları ise Türkçülerin konferanslarına merkez teşkil etmiştir. Ancak Konferanslar yalnızca Türkçü çevreden gelen kişiler tarafından verilmemiştir. Seyyâh-ı Şehr olarak tanınan Abdürreşid İbrahim Efendi gibi İslam Dünyası'nın önemli şahsiyetleri ile, Mustafa Satı Bey gibi daha sonra Arap Milliyetçiliğinin teorisyeni olacak kişilerden de konferans verenler olmuştur. Yani bu dönemde verilen konferansların salt bir Türkçülük idealine bağlı olduğu söylenemez. Fakat gerek vaazlarda, gerekse konferanslarda ön plana çıkan vatanın savunulması gerektiğidir. Bunu sağlamak için ise kitlelere sunulan İslam ve Türklüktür.

Bu dönemde verilen konferanslardan ilki olan 2 Şubat 1913 tarihli Dârü'l-fünûn'da düzenlenen konferansta yapılan konuşmalarla ilgili olarak gazetelerde yer alan haberde, kürsüye ilk olarak Ahmed Ağayef Bey'in¹¹⁸⁵ çıktığı, yaptığı konuşmada Osmanlılığının müdafası için Osmanlı münevverlerine, özellikle de Dârü'l-fünûn talebelerine büyük vazifeler düştüğünü belirtmiştir. Osmanlılığın müdafası için gençliğin madden ve manen her türlü fedakârlığı yapması gerektiğini¹¹⁸⁶ belirterek konuşmasını tamamlamıştır. Ahmed Ağayef'in konferansında münevver adayları olan kitleye seslenmesi tesadüfi değildir. Camilerde halka yönelik olarak yapılan propaganda, konferans salonlarında genç münevver adaylarına yönelmiştir.

Ağayef'den sonra kürsüye Dârü'l-fünûn muallimi ve Meclis-i Kebir-i Maarif azasından olan Hoca Mustafa Asım Efendi gelmiştir. Mustafa Asım Efendi kürsüye geldikten sonra bazı ayetler okuyarak bunların tefsirlerini vermiştir. Mustafa Asım efendi verdiği konferansta ayetlerden hareketle kimlerin düşman olarak nitelendirileceğini de belirtmiş, ayette de tarifi yapıldığı şekilde, bütün gayrimüslimlerin düşman olarak kabul edilemeyeceğini, “vatanımıza, tecâvüz eden, dînimizi tahkîr, evlâd ve ‘ayâlimizi imhâ eyleyen”¹¹⁸⁷ kişilerin ancak düşman olarak kabul edilebileceğini belirtmiştir. Balkan Harbi

¹¹⁸⁵ Haberde Ahmed Ağayef için Tanîn Gazetesi, “Türklüğün ebedî ve muhterem müdâfii” olarak nitelendirmiştir. Bkz. “Dârü'l-fünûn Konferans Salonu”, **Tanîn**, 3 Şubat 1912 (21 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1500, s. 4.

¹¹⁸⁶ “Dârü'l-fünûn Konferans Salonu”, **Tanîn**, 3 Şubat 1912 (21 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1500, s. 4; benzer bir haber için bkz. “Dârü'l-fünûndaki Konferans”, **Tasvîr-i Efkâr**, 3 Şubat 1912 (21 Kânûn-ı sâni 1328), N. 656, s. 4.

¹¹⁸⁷ “Dârü'l-fünûndaki Konferans”, **Tasvîr-i Efkâr**, 3 Şubat 1912 (21 Kânûn-ı sâni 1328), N. 656, s. 4.

esnasında Rumeli Müslümanlarının Hristiyanlar tarafından mezalim ve katliamlara maruz kalması doğal olarak Müslümanlar arasında bir tepkinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mustafa Asım Efendinin konferansında bu türden bir konuyu ele alması, Rumeli’de gerçekleşen katliamlardan dolayı cephe gerisindeki Hristiyan tebâyaya karşı oluşabilecek saldırıların önüne geçmektir. Nitekim bu tarzdan Müslüman kitleleri sükûnete çağırın telkinler, harb esnasında birde iç karışıklıkla uğraşmamak istenmesinden kaynaklanmış olmalıdır.

Konferansta dinleyicilere hitap eden konuşmacılardan birisi ise o dönemde Dârü’l-fünûn’da bediiyât (güzel sanatlar) muallimi olarak görev yapmakta olan Hamdullah Subhi Beydir. Hamdullah Subhi kürsüye çıktığında dinleyiciler arasında yer alan Dârü’l-fünûn talebelerine Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti’nin, bazı talebelerin halka harp hakkında hitâbette bulunmaları için görev vermeyi düşündüğü, bu talebelerin sorumluluğunun da kendisine verildiğini¹¹⁸⁸ belirtmiştir. Hamdullah Subhi Bey’in verdiği bilgi şunu açık bir şekilde göstermektedir ki, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti’nin kurulmasından sonra propaganda, yalnızca camilerde verilen vaazlar ve konferanslardan ibaret kalmamıştır. Bizzat cemiyetin uhdesinde geleceğin münevver adayları olan Dârü’l-fünûn talebeleri de işin içine dâhil edilerek, halk kitlelerinin büyük bir kısmına ulaşılmaya çalışılmıştır. Hamdullah Subhi Bey, talebenin içinden gelecekte büyük hatipler çıkacağını ümit ettiği ancak hitâbet sanatının birkaç saatlik bir eğitimle öğrenilemeyeceğini, bu nedenle kabiliyetli olanların şimdilik, kendilerine tevdi edilecek bazı konular hakkında halkı bilinçlendirebileceğini belirtmiştir.

Hamdullah Subhi Bey, gençlere halka karşı hitâp ederken nasıl konuşmaları gerektiği konusunda şu uyarılarda bulunmuştur: “Samîmi olunuz. Halka yâreli kalbinizi, memleketin felâketleri karşısında başdan başa yırtılmış olan ruhunuzu gösteriniz. Onları tehyîç eder, istediğiniz tarafa imâle etmeye muvaffak olursunuz. Halka söyleyiniz ki Rumeli toprakları bizim hemân bütün târihimiz demektir.”¹¹⁸⁹ Hamdullah Subhi Bey doğrudan bir propaganda konferansı olan konuşmasında, gönüllü propagandacılara kitleleri nasıl etkileyecekleri konusunu anlatmıştır. Ona göre kitleleri etkilemenin en önemli şartı samimiyettir. Propagandacı samimiyetini ortaya koyabilirse, kaybedilen topraklardan dolayı duyduğu acıyı ortaya koyabilirse, kitleler de onların samimiyetine inanacak,

¹¹⁸⁸ “Dârü’l-fünûndaki Konferans”, **Tasvîr-i Efkâr**, 3 Şubat 1912 (21 Kânûn-ı sâni 1328), N. 656, s. 4.

¹¹⁸⁹ “Dârü’l-fünûn Konferans Salonu”, **Tanîn**, 3 Şubat 1912 (21 Kânûn-ı sâni 1328), N. 1500, s. 5; “Dârü’l-fünûndaki Konferans”, **Tasvîr-i Efkâr**, 3 Şubat 1912 (21 Kânûn-ı sâni 1328), N. 656, s. 4.

istenilen şekilde yönlendirilebilecektir. Hamdullah Subhi Bey, bu öğütler sonrasında dinleyicilere etkileyici bir konferans örneği sunmuştur. Rumeli'nin Osmanlı için nasıl bir öneme sahip olduğunu anlattığı konferansında, “erkekler gibi müdâfaa edemediğimiz vatanımız için şimdi kâdınlar gibi ağlayınız” dedikten sonra, “Osmanlı ordusunu düşman kuvvetleri yenmedi, onları biz yendik. Aç bıraktık, mühimmatsız bıraktık, gafletle sevk ettik, gafletle idâre ettik, onların başını köylerine doğru çeviren biziz, düşman değil”¹¹⁹⁰ diyerek yenilgilerin müsebbibi olarak harbin gerisinde kalanları göstermiştir. Hamdullah Subhi Bey konferansın devamında, ne gerekiyorsa yapılması gerektiğini, belki muvaffak olamayacaklarını, ancak evlatlarına karşı en azından biz mücadele ettik ancak muvaffak olmadık diyebileceklerini söylemiştir.

Hamdullah Subhi Beyden sonra kürsüye Yusuf Akcura Bey gelmiştir. Akcura, Osmanlılığın geleceğini kurtarmak için fedakârlık gerektiğini belirttiği konferansında, bu dönemde artık hükümetlerin değil milletlerin mücadele ettiğini, bunu ilk kez başarıların ise Almanlar olduğunu belirtmiştir. Tarihte Osmanlı Devleti'nin göstermiş olduğu başarılarından da bahseden hatip, Kosova Muharebesi orada, Konstantiniyye Muharebesi ve Fatih orada diyerek geçmişin başarılarıyla dinleyicileri cesaretlendirmeye çalışmıştır. Ayrıca bütün sıkıntılara ve yokluklara rağmen mücadele etmeye devam eden Yanya, İşkodra ve Edirne¹¹⁹¹,’yi örnek göstererek mücadele için herkesin kendisine düşen vazifeyi yerine getirmesini istemiştir.

Bu dönemde İrşad Heyeti namına konferans veren kişilerden birisi ise Abdürreşid Efendi'dir. Dönemin tanınmış şahsiyetlerinden olan Abdürreşid Bey'in konferansdır. Hatip konferansında Osmanlı Devleti toprakları dışında yaşayan Müslümanların Osmanlı Devletini desteklediklerini belirttikten sonra; “Ey birâderler, ey kârdâşlar, size diyorum ki: bugün söz zamanı değildir. Biz anladık ki konferanslar, bilmem neler, bol sözler yekdiğerimizi iğfaldır. Boş vakit geçiriyoruz. Bugün söz nümâyîşi zamânı değildir. Bugün faaliyet zamanıdır.”¹¹⁹² diyerek, konferansa katılanları mücadeleye çağırmıştır. Bu tür konferansların önemli özelliklerinden birisi ise, katılımcıları konferansta etkileyerek yardım faaliyetlerine katılmasını sağlamaktır. Abdürreşid Efendi'nin konferansı sonrasında da böyle bir yardım toplama faaliyetini olduğu Sebî'lürreşad Mecmuasında yer almıştır.

¹¹⁹⁰ “Dârü'l-fünûndaki Konferans”, **Tasvîr-i Efkâr**, 3 Şubat 1912 (21 Kânûn-ı sâni 1328), N. 656, s. 4.

¹¹⁹¹ “Dârü'l-fünûndaki Konferans”, **Tasvîr-i Efkâr**, 3 Şubat 1912 (21 Kânûn-ı sâni 1328), N. 656, s. 4.

¹¹⁹² Seyyâh-ı Şehr Abdürreşid İbrahim, “Konferâns”, **Sebî'lürreşad**, 24 Kânûn-ı sâni 1328, C. 9-2, A. 230-48, s. 378.

Mecmuada yer alan bilgiye göre Müdâfaa-i Milliye tarafından gönderilen iane sandığına konferanstan sonra ilk olarak Abdürreşid İbrahim Bey yardımda bulunmuş, bunu görek heyecana gelen dinleyiciler adeta birbirleriyle yarışarak iane sandığına yardımda bulunmuşlardır¹¹⁹³. Bu tür konferanslarda hatiplerin konuşmalarından etkilenen kitlelerin, yardım faaliyetlerinde bulunmaları, propagandanın başarıya ulaştığının göstergelerinden birisidir.

Bu dönemde konferans verenlerden birisi ise Mustafa Satı Beydir. Satı Bey 7 Mart 1913’de Dârü’l-fünûn Konferans salonunda verdiği konferansında, “Vatan Fikri ve Vatan Muhabbeti”¹¹⁹⁴ konusunu işlemiştir. Osmanlılarda vatan hissini gelişmediğini ifade eden Hatip, “Onun için bugün, her Osmânlıya düşen vazifelerin en ehemmiyetlilerinden birisi – şübhe yok ki- evvelen kendi zihninde ve kalbinde mevcûd olan vatan fikrine ve vatan muhabbetine vuzuh ve kuvvet vermeye, sonra da vatandaşlarına – kardeşlerine, arkadaşlarına, çocuklarına, şâkirdlerine, kâr’ilerine – kuvvetli ve vuzuh bir vatan muhabbeti telkin etmeye çalışmaktır”¹¹⁹⁵ sözleriyle vatanperverliğin güçlendirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Satı Bey’in konferansının dikkat çeken unsurlarından birisi Osmanlıcılığın ön planda olmasıdır. Döneme ait konferanslarda sık sık görülen, İslamcılık ve Türkçülükten ziyade Osmanlıcılığı merkeze alan Satı Bey, “Bütün bu ahvâl ve avâmil kârşısında ‘Osmânlılık mevhumdur, Osmânlı vatani olmâz’ demek büyük bir hatâdır; böyle bir mülâhazaya binâen ‘vatan ile meşgul olmamalı, yalnız millete ehemmiyet vermeli, hep Türklük için çalışmalı...’ demek daha büyük bir hatâdır. Bizim gibi müteaddid milletlerden müteşekkil devletlerde vatan ve millet fikirleri, vatan ve millet muhabbetleri birbirine intibâk etmez; onun için milliyet muhabbeti vatan muhabbeti ile, vatan-ı müşterekenin selâmeti endişesiyle mukid ve müterâfik olmak lâhım gelir... Vatan-ı müşterekenin şeref ve menâfiini nazar-ı dikkate almayan, vatan-ı müşterekenin selâmet ve menfaatine muhâlif hareket eden bir milletperverlik... Her ne milletperverliği olursa olsun

¹¹⁹³ Mecmuada bu durum şöyle aktarılmaktadır: “Hazirun, konferânsı ikmâl etdikden sonra (Müdâfaa-i Milliye) heyeti tarafından gönderilen sandığa ilk ianeyi atmış, müte’âkiben heyecana gelen hâzır-ı kirâm i’tâ-yı iânât husûsunda müsâbaka edercesine ibrâz-ı hamiyet etmişlerdir.” Bkz. Seyyâh-ı Şehr Abdürreşid İbrahim, “Konferâns”, **Sebî’lürreşad**, 24 Kânûn-ı sâni 1328, C. 9-2, A. 230-48, s. 378.

¹¹⁹⁴ Mustafa Satı Bey’in vatan konusunu işleyen birçok konferansı ve bu konferansların yer aldığı iki kitabı bulunmaktadır. Bu kitaplardan birincisi 1913’te İstanbul’da basılan “Vatan İçin Beş Konferans” ve ikincisi ise yine aynı yıl İstanbul’da basılan “Ümid ve Azm Sekiz Konferans” isimli kitaplardır. Beş Konferansın yer aldığı kitap Balkan Harbi dönemi ile ilgili iken diğer kitaptaki konferans metinleri daha önceki yıllara aittir. Kitaplar için bkz. Satı Bey, **Vatan İçin Beş Konferans**, Kader Matbaası, Dersââdet-i Sultâni 1329; Satı Bey, **Ümid ve Azm Sekiz Konferans**, Kader Matbaası, Dersââdet-i Sultâni 1329.

¹¹⁹⁵ Satı Bey, “Vatan Fikri ve Vatan Muhabbeti”, **Vatan İçin Beş Konferans**, Kader Matbaası, Dersââdet-i Sultâni 1329, s. 2.

–ister Ermeni, ister Arab ve isterse Türk milletperverliği olsun- vatana karşı bir cürm teşkil eder. Bizde milletperverlik câizdir, ve elzendir; fakat... bir şartla: Vatanperverâne olmak şartıyla!...” Mustafa Satı Bey gibi “aslının Arap olduğu ve Arap memleketlerinde çalışması gerektiği”¹¹⁹⁶ belirterek I. Cihan Harbi sonrasında önce Suriye ardından Irak’a geçen Satı Bey’in bu görüşlerinde ne dereceye kadar samimi olduğu tartışmalıdır. Ancak Satı Bey’in, Balkanlarda alınan yenilgiler sonrasında İslamcı ve Türkçü söylemlerin ön plana çıktığı bir dönemde Osmanlı kimliği ve bu kimlik üzerine vatan mefhumunu izah etmeye çalışması, Ermeni, Arap, Türk gibi unsurların ayırımını yapmaksızın hepsinin Osmanlı Vatanperverliği noktasında birleşmesi gerektiğine dair görüşleri, bu dönemde Osmanlı aydınlarından en azından bir kısmı için Osmanlıcılığın birleştirici bir güç olarak görüldüğünün delillerindedir.

Satı Bey’in 28 Mart 1913’te verdiği konferans ise Edirne’nin düşman işgaline uğramasından bir gün sonrasına aittir. Hatip konferansında Edirne’nin işgalini gazetelerden öğrendiğini belirterek, konferansı verip vermeme konusunda tereddüt yaşadığını ancak, “...düşündüm ki: Felâketler ve musibetler ne kadar büyük ve elîm olursa olsun, bize vazîfelerimizi unutturmamalıdır. Biz felâketlerimizi hiçbir zâman hatırımızdan çıkarmâmâlı, onların mâtemini dâima kalbimizde taşımalı, fakat o mâtem arasında vazîfelerimizi ihmâl etmemek, bilakis felâket ve matemden – vazîfelerimize daha büyük bir harâretle sarılmak için – kuvvet almalıyız...”¹¹⁹⁷ diyerek ağır kayıpların olduğu günlerde bile yılgınlığa ve ümitsizliğe kapılmamak gerektiğini ifade etmiştir. Konferansları bu yönü ile değerlendirdiğimizde toplumun moralini yüksek tutmak ve ümitsizliğe kapılmasını engellemek gibi bir görevi de ifa ettiğini söylemek mümkündür.

Bu döneme ait Dârü’l-fünûn konferans salonunda düzenlenen konferansların katılımcılarının, Dârü’l-fünûn talebeleri örneğinde de görüldüğü gibi nispeten eğitim seviyesi yüksek kitleye mensup oldukları görülmektedir. Camiler eğitilmiş ya da eğitimsiz İslam kitlesine hitap ederken, konferans salonları daha çok toplumun daha eğitilmiş bir kitlesine hitap etmektedir. Bu bakımdan düşünüldüğünde gerek camiler, gerek konferans salonları, gerekse Dârü’l-fünûn talebeleri aracılığıyla kahvehanelerden, sokaklara kadar

¹¹⁹⁶ Mustafa Satı Bey’in yukarıdaki sözü için bkz, “Mustafa Satı Bey ve Tarih Öğretimi Üzerine Görüşleri”, **Ankara Üniversitesi Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 2, S. 2, y. 2007, s.156; Ayrıca hayatı ile ilgili bilgiler için bkz. İbrahim Caner Türk, “II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimcisi Satı bey ve Tarih Öğretimi”, **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 6, Sonbahar 2010, s. 134-137.

¹¹⁹⁷ Satı Bey, “vazâif-i Vataniye”, **Vatan İçin Beş Konferans**, Kader Matbaası, Dersâadet-i Sultâni 1329, s. 57-58.

halkın toplandığı bütün merkezlerde halkın harbe karşı olan tutumunu yönlendirmeye yönelik propaganda faaliyetlerinin yürütülmüş olduğunu söylemek mümkündür.

3.3.4. Tiyatrolar ve Propaganda

Balkan Harbi döneminde ve harbin hemen sonrasında, sanatın önemli alanlarından birisi olan Tiyatro'da propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. Gazete ve dergi gibi yazılı örneklerin aksine doğrudan harbin canlandırıldığı bu tür eserler mutlaka halkın üzerinde daha güçlü bir tesir bırakmıştır. Yazının yerini sözün aldığı ve canlı olarak insan manzaralarının sahneye koyulduğu oyunlarda¹¹⁹⁸ temel düşünce kahramanlık sahneleriyle halkın moralini yükseltmek ve direnme gücünü artırmaktır¹¹⁹⁹. Bu tür eserlerdeki temel amaç tiyatronun aksiyonel yönünden yararlanarak edebi metnin geniş halk kitleleri üzerindeki etkisini, siyasal amaçlar doğrultusunda etkin bir biçimde kullanmaktır. Konusunu doğrudan Balkan Harbi'nden alan eserler içerisinde, harbin başlangıcını konu alan herhangi bir tiyatro eseri yazılmamıştır. Nitekim konu itibarıyla bu eserler gerçekleşen muharebelerin safahatı ve Balkan Harbi'nin tamamını konu alan eserlerdir¹²⁰⁰.

Balkan Harbini konu alan tiyatro eserleri arasında, Süleyman Sırrı'nın 1912'de kaleme aldığı tek perdelik "Gayz"¹²⁰¹, 1913'te Reşit Rıza ve Ahmed Fehim topluluğu tarafından sahneye koyulan "Türkler, Bulgarlar ve Namus (hakiki piyes, 3 perde)", Osmanlı Tiyatro Kumpanyasının Fehim Efendi yönetiminde "Edirne'nin istirdadı (6 perde)" adlı eserleri yer almaktadır. Ayrıca 1913 yılı içerisinde Mınakyan topluluğu tarafından, "Ölmez Duygu (Son Balkan muharebesinin acı hakikatlerini musavver milli facia, 4 perde, 1 tablo)", "Edirne Yolunda Bulgar Vahşetleri (feci dram, 5 perde)" ve "Sönmez Ateş (haile, intikam 5 perde 1 tablo geçen harp ve en son felaket üzerine)"

¹¹⁹⁸ Tiyatroyu Edebiyatın diğer alanlarından ayıran en önemli özelliği yazının söze dönüşmesidir. Özdemir Nutku "Dram Sanatı" isimli eserinde, tiyatronun metnin ötesinde bir etkiye sahip olduğunu ifade ederek, tiyatroyu "...sözü bir görünüşe, düşünceyi bir eyleme sokar." sözleriyle ifade etmektedir. Bu yönüyle düşünüldüğünde tiyatronun toplum üzerindeki etkisi önem arz etmektedir. Bkz. Özdemir Nutku, **Dram Sanatı**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 26.

¹¹⁹⁹ Meşrutiyet dönemi Türk Tiyatrosunu konu alan eserinde Metin And, "Savaş Oyunları" başlığı altında incelediği bölümde, Girit Sorunu, Trablusgarp Muharebeleri, Balkan Harbi ve I. Cihan Harbi gibi savaşlarla ilgili kaleme alınan ve sahneye koyulan oyunlarla ilgili genel bir kanaat olarak, "Bu oyunlarda amaç, yakın ve çağdaş savaşları sahneye çıkararak kahramanlık sahneleriyle halkın moralini yükseltmek, direnme gücünü artırmaktır. " şeklinde ifade etmektedir. Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi bu tür eserlerde ki asıl maksat propagandadır. Bkz. Metin And, **Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1971, s. 2015.

¹²⁰⁰ Alemdar Yalçın, **II. Meşrutiyet'te Tiyatro Edebiyatı Tarihi**, Gazi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara 1985, s. 159.

¹²⁰¹ Süleyman Sırrı, **Gayz**, Nefaset Matbaası, İstanbul 1328. "Gayz" isimli tiyatro eseri için bkz. Ek:17.

isimlerinde üç eser sahneye konulmuştur. Yine aynı dönemde, Millet Tiyatrosu tarafından “Osmanlı’nın Rumeli’ye Müruru” ile, Abdi, Şevki ve K. İsmail Efendilerin topluluğu tarafından “Sevgili Edirne’mizin İstirdadı yahut Osmanlı Ordusu Vazifesini Görüyor (askeri ve hakiki, dram, 6 perde), adlı oyunlar oynanmıştır¹²⁰². Mehmet Sırrı’nın Türk Kanı (1329), Muhittin Mekki’nin Güzel Rumeli (1331) isimli eserleri ’de Balkan Harbini konu almaktadır¹²⁰³.

Balkan Harbini genel olarak gündeme getiren ilk piyes Süleyman Sırrı’nın “Gayz” adlı piyestir¹²⁰⁴. Harpte alınan yenilgiler sonrasında halkın moral ve motivasyonunu artırmak amacıyla güden eserin belki de en önemli amacı orduya gönüllü katılımını teşvik etmektir¹²⁰⁵. Doğrudan bir propaganda eseri niteliği taşıyan eser, “tek perdelik milli tiyatro” şeklinde tanıtılmıştır. Eserde olaylar 65 yaşında emekli bir subay olan Hasan Efendi ile 18 yaşında Mekteb-i Mülkiyede öğrenci olan oğlu Rıza ve 22 yaşında harp gazilerine gönüllü olarak hasta bakıcılık yapan kızı Narin Hanım arasında geçmektedir¹²⁰⁶.

“Mutavassıt (orta halli)” bir Osmanlı ailesi üzerinde kurulan hikâyede, yenilgileri hazmedemeyen bir baba, batı kültürünü örnek alan bir mülkiye öğrencisi ile fedakâr bir Türk kadını betimlenmektedir.

Oldukça hamasi bir dilin kullanıldığı eserde Hasan Efendi alınan yenilgileri hazmedememektedir. Geçmişte Osmanlı’nın kazandığı zaferleri yâd ederken, alınan yenilgilerden dolayı ümitsizliğe düşmektedir. Ancak ümitsizliğini ortadan kaldıracak tek bir dayanağı olduğundan da bahsederek;

“Ben şimdi artık, veadımı hiç düşünmüyorum. Çünkü onun ruhundan eminim.

(Göğsüne vurarak)

¹²⁰²And, age, s. 220.

¹²⁰³Abdullah Şengül, “Türk Tiyatrosunda Tarih”, **TurkishStudies**, Volume 4/1-II, Winter 2009, s. 1952.

¹²⁰⁴Hayriye Süleymanoğlu Yenisoy, “1912-1913 Balkan Savaşlarının Edebiyata Yansıması”, **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, C. 1, S. 1, Aralık 2012, s. 107.

¹²⁰⁵II. Meşrutiyet dönemi tiyatrosunu inceleyen Alemdar Yalçın, Süleyman Sırrı’nın “Gayz” adlı eseri için şu şekilde bir tespitte bulunmaktadır: “Basıldığı tarihten eserin piyesin Balkan Harbine gençlerin katılmasını temin maksadıyla yazıldığını anlıyoruz. Piyeste herhangi bir aksiyon yoktur. Bu sebeple bir propaganda kitabı mahiyetindedir.” Bkz. Yalçın, **age**, s. 160.

¹²⁰⁶Süleyman Sırrı, **age**, s. 3.

Onun, bu cengâver Türk babanın öz oğlu olduğundan asla şüphe etmez. Biliyorum: Onda ki kan benim kanımdır. Şehit olsa da gam yemem: Namusunu, memleketini hayatıyla, kanıyla Müdâfaa ederek öldü, derim. Evet, onun vicdanına, asker vicdanına mutemedim. Vedadım ne kadar arslan, ne kadar, babası gibi, düşmana söz söyletmemek için ölmeyi, öldürmeyi bilen bir erdir! Hayatımda insanlığa hiçbir faidem olmadıysa, vatanıma, memleketime, toprağıma kıymetli bir yadigâr, namuslu bir müdafî bıraktığımdan, ne kadar mesudum¹²⁰⁷.” diyerek oğlundan beklentilerini dile getirir. Burada Rıza tiplemesi aslında Osmanlı münevver adayı gençliği ifade etmektedir. Daha önceki bölümlerde de görüldüğü üzere Osmanlı Dârü'l-fünûn talebeleri başta olmak üzere harbe gönüllü olarak katılan kitlelere bir gönderme de yapılmaktadır.

Eserin ilginç yönlerinden biri de Balkan Harbinde Türkler lehinde yayın yapan Pier Loti'ye ait bir eserin Rıza tarafından okunması ve Pier Loti'ye övgü dolu ifadeler sıralamasıdır¹²⁰⁸.

Eserin sonunda Rıza, ablasının memleketin içinde bulunduğu durumla ilgili anlattığı gerçekleri görür ve şu anda ona düşen asıl vazifenin gönüllü olarak orduya katılmak olduğunu kabul eder. Bu durumu “Evet! Artık her şeyi idrak ettim. İşte hemen gidib gönüllü yazılacağım! Ağlaya ağlaya, ölen vatandaşlarımın burada mâtemini tutmaktansa güle güle serhadde koşarak (müteheyyiç) cenk etmek, intikam almak lazımdır¹²⁰⁹.” sözleriyle ifade eder ve ablasıyla helalleşir. Eserin ana temasını oluşturan gönüllülük meselesi ve bir Osmanlı gencinin savaşa gönüllü olarak katılımını anlatan eser Balkan Harbinde alınan ilk yenilgiler sonrasında gönüllü katılımları artırmak için yazılan bir propaganda eseri niteliği taşır. Eserde kullanılan dil ise dönemin ruhu ile ilgili önemli ipuçları barındırmaktadır. Verilen mücadelenin Türk'e ait bir mücadele olduğu (görüldüğü) kullanılan dilden açıkça anlaşılmaktadır.

Eserde “Türk kanı”, “Türk askeri”, gibi kavramlar fikri manada bir dönüşümün işareti gibidir. Nitekim 1913'de “İzmir Sahne-i Bedâyi-i Milli Tiyatro ve Heveskâran

¹²⁰⁷ Süleyman Sırrı, **age**, s. 5.

¹²⁰⁸ Balkan Harbi döneminde Osmanlı aydınları tarafından takdir edilen kişilerden birisi olan PierLoti ile ilgili olarak eserde şöyle bir diyalog geçmektedir: “Evet Efendi Baba! Bizim mâsumiyetimizi, bizim inkâr edilen mâsumiyetimizi, tahkire cüret edilen şerefimizi işte o yükseltmeye; garbın nankör vicdânına, işte o muhterem, âlicenâb Pier Loti merd sâdâsıyla bağırды. Onu sevelim, Efendi Babacığım. İşte bu kitab onundur.” Bkz. Süleyman Sırrı, **age**, s. 10-11.

¹²⁰⁹ Süleyman Sırrı, **age**, s. 14.

Kumpanyası” tarafından sahneye konulan “Edirne Müdâfaası yahut Şükrü Paşa¹²¹⁰” isimli dört perdelik tiyatro esrinde Osmanlılık fikrinin artık geçerliliğini yitirdiğine vurgu yapılarak Osmanlıda yaşayan unsurların artık birbirleri ile anlaşamadığını belirtilir. Osmanlılık fikrinin çöktüğünün en büyük göstergesi Balkan Savaşı’nın yarattığı sonuçlar olur.

“Şükrü Paşa: Müslümanlık, Türklük, Avrupa nazarında büyük bir kabahat imiş... Ne hayal-i bâtil, ne cahilane taassup!... Sahte medeniyet düşkünleri bizi Rumeli’nden çıkarmak azmine düşmüşler; bu harbi Hilâl’e karşı Sâlib’in hareketi diye tasvir ve ilan etmekten de utanmadılar¹²¹¹.”

Melikzade Fuad’ın eseri ele aldığı konu ve sahneye konulduğu tarih itibariyle Balkan yenilgisinin sonrasına rastlar. Osmanlı münevverinin Balkan Harbi boyunca ekser Osmanlı azınlığının takındığı tutuma şahitlik etmesi, Arnavutluk’un bağımsız bir devlet haline gelmesi, Osmanlı Balkanlarının kaybı gibi olaylar aslında Osmanlılıktan Türkçülüğe, İttihad-ı Osmânî yada İttihad-ı İslam’dan Türkçülüğe dönüşü de ifade eder.

Balkan Harbinde alınan yenilgi sonrasında bir taraftan halkın kaybettiği kendine güveni tazelemek, diğer taraftan ortak acıları dile getirerek milli heyecanı alevlendirme düşüncesiyle kaleme alınan tiyatro eserlerinden birisi de Mehmed Sırrı’nın “Türk Kanı”¹²¹² isimli piyesidir. İki perdeden oluşan eserde vatanperverlik duyguları hâkimdir.

Balkan Harbi’nin en şiddetli olduğu bir sırada okulu terk ederek Edirne’ye gidip çete harbine katılan bir gencin macerasını anlatan “Türk Kanı” adlı eserin kapağında eser için “iki perdelik milli facia” ifadesi kullanılmıştır. Manzum olan birinci perdesi İzmir’de, mensur olan ikinci perdesi ise Edirne’de geçmektedir.

Birinci perde bir idadi talebesi olan Orhan’ın evinde geçmektedir. Orhan okuldaki ahlak derslerinde anlatılanlarla, memleketin durumu arasındaki tezatı görünce okuldan

¹²¹⁰Bu piyes “İzmir Sahne-i Bedayi-i Milli Tiyatro ve Heveskaran Heyeti, Komisyon-ı mahsusun taht-ı himayesinde olarak Mart’ın onüçüncü Pazar günü akşamı yani pazartesi gecesi ve onbirinci pazartesi günü akşamı, yani Salı gecesi Kemeraltı’nda Beyler sokağında müceddeden inşa olunan Osmanlı sinemasının mesarifat-ı tesisiye-i inşaiyesi menfaatine aid olarak mevki-i temaşa edilmiştir.” MelikzadeFuad, **Edirne Müdâfaası Yahut Şükrü Paşa**, Şems Matbaası, İzmir 1329, s. 2.

¹²¹¹ Didem Ardalı Büyükarman, “Vatan Kavramının Türk Tiyatro Edebiyatındaki Seyri Üzerine Bir İnceleme”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 37, Erzurum 2008, s. 137; MelikzadeFuad, **age**, s. 7.

¹²¹²Mehmed Sırrı, **Türk Kanı**, Şems Matbaası, İzmir 1329. “Türk Kanı” için bkz. Ek: 18.

soğumuştur. Rumeli'deki savaşlarda ahaliden çocuk ve kadın demeden öldüren ve onlara işkence eden Bulgarlara karşı kin beslemektedir. Okulda ahlak derslerinde sevmemiz istenen Bulgarlar, halka büyük bir işkence yapmışlar, Edirne'yi de almışlardır. Orhan, ağabeyi Nadir'e çok sevdiği okuldan soğumasının nedenlerini bu şekilde anlatmaktadır. Nadir hasta olan babalarının Orhan'ın okula gitmemesine çok üzüldüğünü söyler. Bir süre münakaşa ederler. Vatansever bir insan olan Nadir, sonunda Orhan'a hak verir. Bulgarlara karşı savaşmak üzere birlikte Rumeli'ye geçerler. Orhan Bulgarlar tarafından kiliseye çevrilip ibadet yaptıkları bir camiye havaya uçurur. Kaçamadan yakalanır. Nadir'de bir Bulgar cephaneliğini havaya uçururken cephanelikle birlikte havaya uçmuştur. Orhan'ı sorguya çeken Bulgar zabiti kurşuna dizilmesini emreder¹²¹³.

Mehmed Sırrı'nın eserinde de “Gayz” eserinde olduğu gibi hamasi bir dil kullanılmıştır. Eserin kahramanları olan Orhan ve Nadir'in karşısında kötülükle özdeşleştirilen Bulgar subayı yer almaktadır. Bunun yanında eserde yan rol olarak nitelendirilebilecek bir diğer kişi ise Bulgarların elinde esir durumunda bulunan ve eserde “Türk Kızı” olarak nitelendirilen kişidir. Balkan Harbi meşrutiyet döneminin de getirdiği etkiyle kadınların sosyal hayatta aktif rol almaya başladığı dönemi ifade etmektedir. Daha önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi Osmanlı tarihinde belki de ilk kez kadınlar savaş alanlarında bu kadar aktif rol üstlenmeye başlamışlardır. Eserde geçen bir sahnede Bulgar subayı Türk Kızı'nın yaralarını sarması için bir doktorun getirilmesini ister. Türk Kızı ise buna cevap olarak:

“İstemez – İstemez, bana hayat da verecek olsa yine bir Bulgar elinin vücuduma değmesini istemem.”¹²¹⁴

Sözleriyle karşılık verir. Burada açık bir şekilde Bulgarlara duyulan “nefret”, diğer taraftan ise Türk kadını ile özdeşleştirilmiş olan “iffet” duyguları ortaya konulmaktadır. Bu iffetli duruşa karşı Orhan ise Türk Kızına şöyle seslenir:

“Hürmet sana ey sevimli, hamiyetli Türk Kızı
Vatanımın: Siyah göğün parıldayan yıldızı”¹²¹⁵

¹²¹³ Yalçın, **age**, s. 164-165.

¹²¹⁴ Mehmed Sırrı, **age**, s. 23.

¹²¹⁵ Mehmed Sırrı, **age**, s. 23.

Burada verilmek istenen duygu, Türk kadını ve erkeğinin kahramanlık hasletleri ve bu hasletlerin yüceliğidir. Nitekim eserde Orhan'ın bu veciz sözleri karşılıksız kalmaz. Türk Kızı ise Orhan'a şöyle seslenir:

“Takdis sana fikri ulu kahraman
Biz ölsek de yaşayacak bu vatan.”¹²¹⁶

Mehmed Sırrı'nın tiyatro eseri Osmanlıcılıktan Türkçülüğe dönüşünde izlerini taşımaktadır. Nitekim eserde vurgulanan öğelerden biriside “Turan” dır. Orhan'ın; “Burada bize iştirak eden yok fakat arkamızda bizi, arkamızda alkışlayan yüz milyon Turanlı var? Anladınız mı? Tam yüz milyon Turanlı, ... Turan'ın ne demek olduğunu pek yakında hem siz ve hem de sizi himaye eden görecektir ¹²¹⁷. Bu diyalogdan anlaşıldığı kadarıyla Bulgarlara olan nefretin yanında onları Balkan Harbi boyunca desteklemiş olan Ruslara 'da bir gönderme yer almaktadır.

Perde kapanmadan önce ise beklenen duyguyu oluşturabilmek için etkileyici bir diyaloga yer verilir. Bulgar zabıt Orhan'a kurşuna dizilmeden önce son arzusunun ne olduğunu sorar. Orhan ise zabiti göstererek: “En son arzum bir Bulgar'ı gebertmek...”¹²¹⁸, diyerek cevap verir ve perde kapanır. Böyle diyalogla sona eren eserin mutlaka sahnelendiği dönemde seyirci üzerinde derin etkiler bıraktığı düşünülebilir.

3.3.5. Müzikal Eserler ve Propaganda

Balkan Harbinde propagandanın bir diğer cephesini ise manzum eserlerin müzikle birlikte sunulması oluşturmaktadır. Şiirlerin ahenkli yapısı sayesinde uyandırdığı hisler, kitleler üzerinde etkili olurken, bu tür manzum eserlerin müzikle birlikte sunulması, toplum üzerinde şüphesiz daha derin bir etkiye sahip olmuştur. İnsanlar en erken dönemlerden itibaren şiir ve müziğin ruhundaki etkisini hissetmiş ve her dönemde ahenk ve ses gibi etki kaynaklarına sahip olan bu kültür öğelerine fert ve toplum hayatında yer vermiştir. Tarih boyunca şahsi zevk ve kaygılara dayalı şiir ve müzik tecrübesinin dışında, din, metafizik, memleket sevgisi, kahramanlık duygusu gibi gayri şahsi ve idealize edilmiş bazı kavramlara yönelik şiir ve müzik geleneğinin bulunmasının, marş uygulamasının insanlık tarafından bu derece yaygın bir biçimde benimsenmesini kolaylaştırıcı bir faktör

¹²¹⁶Mehmed Sırrı, **age**, s. 23.

¹²¹⁷Mehmed Sırrı, **age**, s. 24.

¹²¹⁸Mehmed Sırrı, **age**, s. 24.

olduğu söylenebilir¹²¹⁹. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra vatan sevgisi, millet, ordu ya da kahramanlar gibi konuları ele alan birçok marş bestelenmiştir¹²²⁰. Bu marşların bir kısmı doğrudan “hürriyet kahramanı” olarak nitelendirilen kişiler içindir¹²²¹. Nitekim Balkan Harbi esnasında kitlelerin etkilenmesinde ve yönlendirilmesinde marşların birer araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu türden propaganda genelde mitinglerde olduğu gibi insanların toplandığı alanlarda terennüm edilmiş ve milli hisler harekete geçirilmeye çalışılmıştır.

Balkan Harbi döneminde gazete haberlerine yansıyan bu türden marşların icra edildiğine dair kayıt oldukça kısıtlıdır. Ancak vatan hislerinin ön plana çıktığı, düşmanın küçük gösterildiği bazı şiirlerin, gazetelerde yayınlanmasının dışında, bestelenerek marş şeklinde okuduğu da anlaşılmaktadır. Bu tür şiirlerin örneklerinden birisi, Ercümen Ekrem'in 29 Ekim'de Senîn Gazetesinde yer alan “Harb Şarkısı” başlıklı şiiridir. Şiir şöyle başlamaktadır:

“Çok aldandı görüb de Türk'ün uslu huyunu,
Açdı Bulgar nihâyet bu şenlikli oyunu,
Ayırmayub kıralım hırçınî, topunu,
Sevab olur bitirmek o mel'unun soyunu!”¹²²²

¹²¹⁹ Hasan Emir Aktaş makalesinde manzum eserlerin milli marş haline gelişi ile ilgili bir değerlendirmede bulunmuş olmasına rağmen, aslında aynı değerlendirme yalnızca milli marşlar için değil, kahramanlık, vatan, millet gibi toplum nezdinde önem arz eden konuları işleyen diğer marşlar içinde söylenebilir. Aktaş'ın milli marşlar ile ilgili değerlendirmesi için bkz. Hasan Emir Aktaş, “Milli Marşların Siyaset Biliminin Bazı Kavramları Açısından Değerlendirilmesi”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S. 15/2, Y. 2013, S. 73.

¹²²⁰ Meşrutiyet döneminde İsmail Hakkı Bey'in bestelediği “Ordu Marşı” bu tür marşlara örnek verilebilir. Bkz. “Ordu Marşı”, **Şehbâl**, Mayıs 1325, N. 8, s. 844. Rast makâmında bestelenen marşın sözlerinin bir kısmı şöyledir:

“Ordumuz etti yemin; titredi hâk ve zemin
Milleti etdi emîn; açıldı râh-ı nevin
Sancâgımız şânımız; Osmanlı ünvanımız

Vatan bizim cânımız; fedâolsun kânımız” Bkz. İzzeddin Hümâyi, **Temmuz Hâtıratı Vatan ve Hürriyet Manzûmeleri**, Matabba-i Karacaoğlu, İstanbul (t.y), s. 10.

¹²²¹ Manastır Askeri Rüştiyesi muallimlerinden Aziz Hüdayi Bey tarafından Ohrili Eyüb Sabri Bey için bu dönemde bir marşın bestelendiği görülmektedir. Marşın hem bestesi hem de sözleri bu dönemde Şehbâl Mecmuasında yer almıştır. Bkz. **Şehbâl**, 1 Kânûn-ı sâni 1325, A. 17, s. 337; Marşın sözleri ise şöyledir:

“Sen oldun ey gazenfer mücâhidine rehber
Sizinle oldu millet hakikaten muzaffer
Yazıldı hatt-ı zerle vatanda nâm-ı eyyüb

Terennüm etsin ârtık bu marş cümle asker” Bkz. **Şehbâl**, 1 Kânûn-ı sâni 1325, A. 17, s. 341.

¹²²² Ercümen Ekrem, “Harb Şarkısı”, **Senîn**, 29 Teşrin-i evvel 1912, (16 Teşrin-i evvel 1328), N. 1485-56, s.4.

Şiirde savaş “şenlikli bir oyun” olarak nitelendirilmiş, şiirin nakarat bölümlerinde ise;

“Arş ileri! Tunalım, haydi Tuna boyunu!

Çok zamandır içmedik, Tuna! Tatlı suyunu!”¹²²³

İfadeleriyle daha önce kaybedilmiş topraklar, savaşın getirdiği fırsatlar gereğince ele geçirilmesi gereken hedef olarak gösterilmiştir.

Aynı şiirde ele alınan meselelerden birisi ise hasımları ile Osmanlıların eşit olmadıklarıdır. Osmanlının bir zamanlar Viyana’ya kadar yürüdüğü, şöhret ve şanının dünyaya yayıldığı belirtildikten sonra, Balkan Devletlerinin Osmanlıya karşı meydan okuması hayret edilecek bir olay olarak nitelendirilmiştir. Döneme ait şiirlerde sık sık görülen hamasi üslup, Ercümen Ekrem’in şiirinde de görülmektedir. Ancak bu şiiri döneme ait diğer şiirlerden ayıran en önemli özellik bestelenmiş olmasıdır. *Senîn Gazetesinde* yayınlanan şiirin alt kısmında yer alan bir açıklama da, “Viyolonist Zeki Beyefendi tarafından bestelenmiş olub Hilâl-i Ahmer menfaatine kariben tab’ ve neşr olunacaktır”¹²²⁴ açıklamasına yer verilmiştir. Bu durum kaleme alınan şiirlerin bir kısmının bestelenerek marş şeklinde icra edildiği fikrini uyandırmaktadır. Nitekim şiirlerin toplum üzerindeki etkileyciliğinin yanında bu tür manzum eserlerin bestelenerek halka sunulması, propagandanın bir başka cephesini ifade etmektedir. Daha önce “Muharebe Destanı”¹²²⁵ isimli ve halk edebiyatında “destan” türünün bir örneği olan şiirinde saz eşliğinde söylenmiş olma ihtimalinden bahsedilmişti. Manzum eserlerin bestelenerek aktarılması şüphesiz toplum üzerinde derin izler bırakmıştır¹²²⁶. Gazetede yayınlanan bir şiirin okuyucu kitle ve onların ulaşabileceği kişiler üzerinde bir etki uyandıracığı kabul

¹²²³ Şiir’in devamında da daha önce kaybedilmiş olan Atina, Filibe, Niş, Çetine gibi şehirlerin ele geçirilmesi gerektiği vurgusu yapılmıştır. Şiir’in üçüncü kıtasında bu durum şöyle ifade edilmiştir.

“Ahd eyledik bu sefer, Belgrad durağımız,

Atina, Filibe, Niş, Çetine uğrağımız,

Daima ileri gitsin mukaddes bayrağımız,

Eski hududu bulsun, ülkemiz toprağımız.” Bkz. Ercümen Ekrem, “Harb Şarkısı”, *Senîn*, 29 Teşrin-i evvel 1912, (16 Teşrin-i evvel 1328), N. 1485-56, s.4.

¹²²⁴ Ercümen Ekrem, “Harb Şarkısı”, *Senîn*, 29 Teşrin-i evvel 1912, (16 Teşrin-i evvel 1328), N. 1485-56, s.4.

¹²²⁵ “Muhârebe Destânı – Karadağ’da”, *Tanîn*, 10 Teşrin-i evvel 1912 (27 Eylül 1328), N. 1466, s. 3.

¹²²⁶ Müziğin insan psikolojisi üzerindeki etkileri ile ilgili yapılan çalışmalarda, insanlardaki kaygı düzeyini azalttığı ya da saldırganlık gibi dürtülerinde artışa neden olduğu ifade edilmektedir. O halde Balkan Harbi döneminde yazılmış olan şiirlerde ya da daha önce yazılmış olan eserlerde kullanılan savaşı teşvik eden ifadeler, kahramanlığı ön plana çıkaran sözler insanları önemli ölçüde etkilemiş olmalıdır. Müziğin insan psikolojisi üzerindeki etkisi ile ilgili bkz. Fahri Sezer, “Öfke ve Psikolojik Belirtiler Üzerine Müziğin Etkisi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. 8, S. 1, Y. 2011, s. 1472-1492.

edilse bile, bestelenmiş olan bir şiir ya da marşın daha geniş kitlelere terennüm edilmesi hem ulaşabildiği kişi sayısı bakımından, hem de müziğin insan hafızasında daha kalıcı izler bırakması bakımından etkileyiciliğinin daha fazla olduğu söylenebilir. Nitekim müzik insanları bir taraftan sakinleştirirken, diğer taraftan hislerinde coşkunluğa¹²²⁷ neden olabilir. Çünkü müzik, duygusal etki, kan dolaşımı ve kas faaliyetleri gibi belirli fizyolojik cevaplar oluşturmaktadır. Marşlarda kullanılan müzikal ritimler fiziksel enerjiyi artırmakta, savaşan askerlerin psikolojik olarak hazırlanmasına katkı sağlamaktadır¹²²⁸. Bu bakımdan marşların kitlelerin harekete geçirilmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Nitekim Balkan Harbi esnasında bu tür marşların toplumun savaşa olan ilgi ve coşkusunu artırmak için kullanıldığını söylemek mümkündür. Cenîn Gazetesinde yer alan bir haberde gönüllü olarak orduya katılma kararı alan Dârü'l-fünûn talebeleri için okulun konferans salonunda büyük bir merâsim düzenlenmiştir. Merâsimde okul talebelerinden Hafız Hüseyin Dârü'l-fünûn gönüllüleri için bestelemiş olduğu “Osmanlı Dârü'l-fünûnuna” marşı okumuştur. Marşın sözleri şöyledir:

“Dönmeyiz and içtik ölmekden geri

Haydi, cenge haydi ey cenk erleri

Cümlemiz askerleriz arş ileri

Haydi, cenge haydi cenk erleri

Biz ki hasma red ile verdik cevâb

Bu değil idi hata el-sevâb

Şimdi lazım geldi serhadde şitâb

Haydî, cenge haydi ey cenk erleri”¹²²⁹

Gazetede yer alan habere göre, marşın ardından, “Kin Manzumesi” nin okunmasıyla birlikte salonda bulunanlar gözyaşlarına hâkim olamamışlardır.

Balkan Harbi döneminde marşların bir taraftan milli duyguları harekete geçirmek diğer taraftan toplulukların harp lehinde bir tutum sergilemesini sağlamak için kullanıldığına dair farklı deliller de yer almaktadır. Meydanlarda yapılan büyük açık hava

¹²²⁷ Müziğin insanların hislerini nasıl etkilediği ile ilgili bkz. Sezer, **agm**, s. 1474-1478.

¹²²⁸ Dini müzik ve marşların insanlar üzerindeki psikolojik etkisi için bkz. Recep Cengiz, “Sosyolojik bir Olgu olarak Müzik (Tokat Örneği)”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 4, S. 18, Yaz 2011, s. 373.

¹²²⁹ “Dârü'l-fünûn Gönüllü Kafilesi”, **Cenîn**, 20 Teşrîn-i Evvel 1912(7 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1476, s. 4.

toplantıları ve mitinglerinde bu tür marşlara yer verilmiş, bir taraftan gönüllülük özendirilirken, diğer taraftan halkın milli duyguları¹²³⁰ harekete geçirilmeye çalışılmıştır.

Marşların bu tür toplulukların motivasyonu artırmakta sık sık kullanıldığına bir diğer örneği ise, Balkan Harbi'nin başlaması üzerine Paris'te eğitim görmekte olan Osmanlı subaylarının Paris garında gerçekleştirmiş oldukları bir nümayişle ilgilidir. Tanîn gazetesinde yer alan haberde subaylar ve onları uğurlamaya gelenlerin büyük bir nümayiş düzenledikleri, burada Osmanlı Marşı ve vatan marşlarının¹²³¹ katılımcılar tarafından okuduğu bildirilmiştir.

Tevfik Fikret'in "Vatan Şarkısı"¹²³² isimli şiiri de bu dönemde marş olarak bestelenen şiirler içerisinde yer almaktadır. Bestelenen Şiir'in sözleri şöyledir:

“Biz fedaî milletiz, merd oğlu merd Osmanlıyız;
 Burc-ı istibdadı yıkdık, kahramanız şanlıyız:
 Vatan, bir hakk tanır ahrârız; arslan canlıyız.
 Canla, şarla, ey vatan, te'bîdine peymanlıyız...
 Can da sen, şar da sen, hepsi sensin, yaşa;
 Ey vatan, ey mübarek vatan, bin yaşa!
 Toprağın cevher, suyun kevser, baharın bî-hazân;
 İşte dünya: Bir eşin, bir benzerin yokdur, inan.
 Müşfik evlâdın bulur koynunda her gün, her zemân
 Başka şefkat, başka niğmet, başka kuvvet başka can.
 Can da sen, şar da sen hepsi sensin, yaşa;

¹²³⁰ Örnek oluşturması açısından Balkan Harbi döneminde Trabzon'da oluşturulan 87. Alayın cepheye uğurlanmasından bir gün önce Kale Meydan'ında büyük bir toplantı tertip edilmiş, toplantıda nutuklar ve dualar söylenmesinin yanında marşlarda söylenmiştir. Bkz. **Balkan Harbinde 87. Alay (Trabzon Gönüllüleri)**, s. 5.

¹²³¹ Gazetede yer alan habere göre marşların okunmasından sonra “Yaşasın harb! Yaşasın Türkiye! Yaşasın Fransa! Sofya'ya” sloganları atılmıştır. Milli karakter taşıyan ve kahramanlık gibi öğeleri ön plana çıkaran bu türden marşların okunmasının, katılımcı kitle üzerinde şevklendirici bir etki bıraktığı düşünülebilir. Haber için bkz. “Paris'de Osmanlılar”, **Tanîn**, 11 Teşrin-i Evvel 1912 (28 Eylül 1328), N. 1467, s. 3; Bu türden vatan marşlarının sayısı oldukça fazladır. İzzeddin Hümâyi'nin eserinde, İsmail Hakkı Bey'in “Marş-ı Sultânî”, “Ordu Marşı” ve “Hürriyet Marşı”, İzzeddin Bey'in “Mefâhir-i Osmaniye Marşı”, “Kazım Bey'in “Millet Marşı” gibi marşların güftelerine yer verilmiştir. Ayrıca bu dönemde Girit gibi ülke gündeminde önemli meselelerle ilgili marşların yanında çocuklarla ilgili marşlarda yazılmıştır. İzzeddin ve Kazım Beylere ait olan “Girit Marşı” ve “Küçük Asker Marşı” bu türden marşlara örnek verilebilir. Bkz. İzzeddin Hüdâi, **age**, s. 9-13; 29-30.

¹²³² Şehbâl Mecmuasında yayınlanan “Vatan Şarkısı” isimli şiirin sözleri Tevfik Fikret'e, bestesinin ise Doktor Subhi Zühdü Bey'e aittir. “Vatan Şarkısı”, **Şehbâl**, 1 Teşrin-i sâni 1328, A. 64, s. 308. Notaları için bkz. Ek: 19.

Ey vatan, ey mübarek vatan, bin yaşa!”¹²³³

Tevfik Fikret gibi devrin önemli simalarına ait bu türden şiirlerin bestelenerek halka sunulması, kamuoyunun harbe karşı olan tutumunu etkilemenin bir diğer örneği olarak kabul edilebilir. Marşların sözleri vatan için fedakârlığı merkeze alırken, hamasi duyguları harekete geçiren besteler aracılığıyla kitlelerinin harbe karşı ilgi ve motivasyonu artırılmıştır.

3.3.6. Kadınlar ve Propaganda

Balkan Savaşları esnasında propagandanın unsurlarından birisi ise kadınlardır. II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte ortaya çıkan hürriyet ortamında, kadınlarda kendilerine yer bulmaya başlamışlardır. Nitekim Balkan Harbi döneminde de kadınlar aktif olarak savaş meydanlarında yer almamalarına rağmen, hastabakıcılık, askerlerin ihtiyacı olan giyeceklerin hazırlanması gibi işlerle meşgul olarak orduyu desteklemişlerdir.

Kadınların bu türden faaliyetlerin içerisinde aktif olarak yer alabilmesi için harp ihtimalinin ortaya çıkmasından hemen sonra gazeteler aracılığıyla çağrılar yapılmaya başlanmıştır.

Bu türden çağrılara örnek oluşturması bakımından tanınmış devlet adamlarından Ahmet Cevded Paşa’nın kızı olan Emine Semiye Hanım’ın Tanîn Gazetesinin 9 Teşrîn-i evvel 1912 tarihli sayısında “Hamıyyetli Osmanlı Kadınlarına”¹²³⁴ başlıklı çağrısında

¹²³³ Tevfik Fikret’in bu şiirinin “Osmanlı Marşı” olduğuna dair Elfine Sibgatullina tarafından bir makale kaleme alınmıştır. Sibgatullina’nın verdiği bilgilere göre Meşrutiyet’in ilanı üzerine Tevfik Fikret tarafından yazılan şiir, Wadia Sabra tarafından bestelenmiştir. Bu bestenin düzenlenen bir yarışmada birinci olduğu ve Osmanlı Milli Marşı olarak kabul edildiği belirtilmektedir. Muhtemelen bu dönemde harp lehinde yapılan toplantılarda terennüm edildiğinden bahsedilen Osmanlı Marşı, Tevfik Fikret’in şiiridir. Marş’ın sözleri ve notaları için bkz. Elfine Sibgatullina, “Stambulskiye Novosti Gazetesinde Tevfik Fikret ve Osmanlı Milli Marşı”, **Türkbilgi**, S. 23, Bahar 2012, s. 110; 112; Aynı şiirin “Vatan Şarkısı” başlığıyla verilen şekli için bkz. **Şehbâl**, 1 Teşrîn-i sâni 1328, A. 64, s. 320.

¹²³⁴ “Milli mızıkamız olan davul zurnalarımızın ve harp isteriz sedalarının akisleri arasında dalgalanan hilâlimizin şan ve şerefini muhâfâza için milletimizin bu galeyanlı hâhişlerini biz kadınlar da yüreklerimiz kabarak, gözlerimizden yaşlar boşanarak temâşa ederken vazifemizi de anlıyoruz. Kalplerimizin cesur çarpıntıları evvelce harp safları arkasında gazilere su yetiştiren, mecruhlara merhem uran ceddelerimizin, o gayyure şeci’ Türk kadınlarının hafideleri olduğumuzu bize öğretiyor.. Şimdi vazife başına koşmaklığımız da lazım geliyor... Silah atmaktan aciz ellerimiz, onları kahraman askerimize uzatacak ve dağıtacak kudrete haizdir. Buna muktedir olamayanlarımız ise ‘Hilâl-i Ahmer’ cemiyeti gurupları teşkil ederek hain düşmanlarımızın murdar ayaklarıyla çiğnemek istedikleri hilâlimizi kanlarıyla yıkamaya azm eden vatan evladımızın yaralarını sarmaya ve onların eninlerini (inleme) şecaatlerini tebrikle unutturmaya hazırlanmalıdır. Buna da muktedir olamayanlarımız mâlen fedâkarlık etmelidir. Yenilikler içinde müterakki bir sima gösteren Edibe Halide hanımefendi hamşiremizin pek beğendiğimiz tabiri üzerine “yeni turan kadınlar yani bizler sırtımıza cebe gibi bir şey giyerek, başlarımızı ceddelerimize müşâbih bir surette sararak niçin hududa koşmalıyız? O hududu ki şehitlerimizin mübârek cesetlerinden kalelerle takviye etmek ve

kadınlara şöyle seslenmektedir: “Milli mızıkamız olan davul zurnalarımızın ve harp isteriz sedalarının akisleri arasında dalgalanan hilâlimizin şan ve şerefini muhâfâza için milletimizin bu galeyanlı hâhişlerini biz kadınlar da yüreklerimiz kabarak, gözlerimizden yaşlar boşanarak temâşa ederken vazifemizi de anlıyoruz. Kalplerimizin cesur çarpıntıları evvelce harp safları arkasında gazilere su yetiştiren, mecruhlara merhem uran ceddelerimizin, o gayyure şeci’ Türk kadınlarının hafideleri olduğumuzu bize öğretiyor.. Şimdi vazife başına koşmaklığımız da lazım geliyor... Silah atmaktan aciz ellerimiz, onları kahraman askerimize uzatacak ve dağıtacak kudrete haizdir. Buna muktedir olamayanlarımız ise ‘Hilâl-i Ahmer’ cemiyeti gurupları teşkil ederek hain düşmanlarımızın murdar ayaklarıyla çiğnemek istedikleri hilâlimizi kanlarıyla yıkamaya azm eden vatan evladımızın yaralarını sarmaya ve onların eninlerini (inleme) şecaatlerini tebrikle unutturmaya hazırlanmalıdır. Buna da muktedir olamayanlarımız mâlen fedâkarlık etmelidir. Yenilikler içinde müterakki bir sima gösteren Edibe Halide hanımefendi hamşiremizin pek beğendiğimiz tabiri üzerine “yeni turan kadınlar yani bizler sırtımıza cebe gibi bir şey giyerek, başlarımızı ceddelerimize müşabih bir surette sararak niçin hududa koşmayalım? O hududu ki şehitlerimizin mübârek cesetlerinden kalelerle takviye etmek ve masum çocuklarımızın figanlarından müretteb neşîdelerle doldurmak mecburiyetinde bulunuyoruz!!! Hemşirelerim Arş.. Hududa Koşalım! Şehidlerimizin muhterem cesetlerini taşıyarak vahşilere çiğnettirmemeye... Yetimlerimizi hararetli kucaklarımıza alarak ısıtıp susturmaya can atalım! İmanımızın bahşettiği kuvvetten damarlarımızı milliyetperver bir hisle kaynatan Türklüğümüzde ki necabetten istifade edelim. Hemşirelerim arş... hududa koşalım! Mezbuhane bir hayata mahkûm... Addederek müstehzibâne bakan ‘Sâlib-i Ahmer’e mensub’ Bulgar kadınlarına karşı.. Türklüğümüzdeki hamiyet ve şecaati göstererek ispat edelim! İşte bu (acize)hududa koşacakların birincisi olarak kendini meydana atıyor.. Arş ileri... Hamiyetli Osmanlı kadınları...”

masum çocuklarımızın figanlarından müretteb neşîdelerle doldurmak mecburiyetinde bulunuyoruz!!! Hemşirelerim Arş.. Hududa Koşalım! Şehidlerimizin muhterem cesetlerini taşıyarak vahşilere çiğnettirmemeye... Yetimlerimizi hararetli kucaklarımıza alarak ısıtıp susturmaya can atalım! İmanımızın bahşettiği kuvvetten damarlarımızı milliyetperver bir hisle kaynatan Türklüğümüzde ki necabetten istifade edelim. Hemşirelerim arş... hududa koşalım! Mezbuhane bir hayata mahkûm... Addederek müstehzibâne bakan “Sâlib-i Ahmer’e mensub” Bulgar kadınlarına karşı.. Türklüğümüzdeki hamiyet ve şecaati göstererek ispat edelim! İşte bu (acize)hududa koşacakların birincisi olarak kendini meydana atıyor.. Arş ileri... Hamiyetli Osmanlı kadınları...” Emine Semiye, “**Hamiyetli Osmanlı Kadınlarına**”, Tanîn, 9 Teşrin-i Evvel 1912 (26 Eylül 1328), Nu. 1465, s. 4.

Sabâh gazetesinde yer alan benzer bir çağrıda ise Sadıka isimli bir hanım “Osmanlı memleketini, Osmanlı namusunu tehdid eden sefil kuvvetlere karşı dilâver erkeklerimize ne kadar büyük bir vazife-i vatanperverane tertib ediyorsa kadınlarımıza, bize de o kadar mühim bir iş, o kadar ciddi bir fedakârlık tevci ediyor. Ne duruyorsunuz? Mezarlarımızı kazmak isteyen düşmanlarımızın kadınları hudud boylarında, Sâlib-i Ahmer heyeti arasında kendilerine yapacak iş arıyorlar. İşte ben gidiyorum! Yanımda etrafımda hudud boylarında Osmanlı hanımlarını görmek beni en ziyade mesud edecek bir hal olacaktır¹²³⁵.” diyerek kadınları savaşa katılmaya çağırmaktadır.

Bu dönemde gazetelerde yer alan haberlerde sık sık kadınların yaptıkları faaliyetlere yer verilmiştir¹²³⁶. Bu türden faaliyetlerin gazete sütunlarına yer bulmasında, yardım faaliyetlerine katılan kadınların diğer kadınlara da örnek teşkil etmesini sağlama gayesi güdülmüştür.

Bu türden haberlerde ilgi çeken unsurlardan birisi ise kadınların gerçekleştirdiği faaliyetlerin daha çok müstakil faaliyetler olmayıp, cemiyetler aracılığıyla örgütlenmiş faaliyetler olmasıdır. Senîn Gazetesinde, “Osmanlı Hanımlarının Hamiyeti” başlığıyla çıkan haberde, Kadıköy Donanma-i Osmani Hanımlar cemiyeti tarafından beş yüz takım iç çamaşırı, fanila ve çorapları Sirkeci Garından cepheye hareket etmek için bekleyen askerlere dağıttıkları bildirilmektedir¹²³⁷.

Balkan Harpleri döneminde kadınların gerçekleştirdiği ve en çok ses getiren olay ise Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin 8-13 Şubat tarihleri arasında gerçekleştirmiş oldukları iki toplantıdır. Bu toplantıda kadınlar hem konuşmacı, hem dinleyici olarak katılmışlardır. Konuşmacılar arasında Halide Edib, Fatma Aliye, Nigâr Hanım, İhsan Raif gibi meşhur isimlerde yer almıştır. Dârü'l-fünûn konferans salonunda gerçekleştirilen toplantıya 4-5 bin kadın katılmış, muhtevalı ve heyecanlı konuşmalar neticesinde önemli miktarda yardım toplanmıştır. Şefika Kurnaz'ın verdiği bilgiye göre bu toplantı kadın faaliyetlerinde bir dönüm noktası olarak değerlendirilmelidir. Bundan sonra kadın hareketlerinde büyük bir

¹²³⁵ “Osmanlı Hanımlarına Bir Hitâbe”, **Sabâh**, 8 Teşrîn-i evvel 1912 (25 Eylül 1328), N. 8280, s. 3.

¹²³⁶ Tanîn Gazetesinde yer alan haberde “Taşrada bulunan Türk kadınlarının vatanı için hududlarda çarpışmasına mahya bulunan erkekleri çamaşırlarını dikmek için vaki olan müracaatları tasvip edilmiş olan ve şimdiden işlere başladıkları haber alınmıştır.” **Türk Kadını**, **Tanîn**, 6 Teşrîn-i Evvel 1912 (23 Eylül 1328), N. 1462, s. 3.

¹²³⁷ **Senîn**, 24 Teşrîn-i Evvel 1912 (13 Teşrîn-i Evvel 1328), N. 1480-51, s. 3.

canlanma meydana gelmiş, kadın yayın organları ve derneklerin sayısında gözle görülür bir artış olmuştur¹²³⁸.

Balkan Harbi esnasında kadınların bir taraftan hastabakıcılık eğitimine tabi tutulurken, diğer taraftan ordunun ihtiyaçlarının giderilmesi için seferber olduklarına dair Besim Ömer Paşa'nın Kızılay Arşivinde bulunan ve henüz tasnif edilmemiş fotoğraflarında da görmek mümkündür. Besim Ömer Paşa'nın fotoğraf koleksiyonunda yer alan bazı fotoğraflarda Müslüman kadınların Hilâl-i Ahmer rozetleri satarak yardım topladıkları görülmektedir¹²³⁹.

Aynı koleksiyonda yer alan diğer bazı fotoğraflarda ise rozet satışını gerçekleştiren kadınlar arasında kıyafetlerinden anlaşıldığı kadarıyla gayrimüslim kadınlar da yer almıştır¹²⁴⁰. Hilâl-i Ahmer faidesine bu türden rozetlerin kadınlar tarafından satılması kadınların aktif olarak faaliyetlere katılmasının yanında, toplum nezdinde desteğin artmasını sağlamaya yönelik bir adım olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca bu tür satışlarda Gayrimüslim kadınların da yer alması etkileyciliği daha da artırmaya yönelik bir adım olarak düşünülmelidir.

3.4. Görsel Propaganda

3.4.1. Propaganda Malzemesi Olarak Fotoğraf

Savaş dönemlerinde gerçekleştirilen propagandanın en önemlilerinden birisi ise resimler üzerinden gerçekleştirilen propagandadır. Bu tür propaganda yazılı basının etkilediği okuma yazma bilen kitleden, çok daha geniş bir kitleyi etkileme gücüne sahiptir. Okuma yazma bilmeyen kişiler görselliği ön planda olan bir gazete ya da dergiyi incelediklerinde belli bir konu ya da olay hakkında tatminkar bilgilere ulaşabilmektedirler¹²⁴¹. Bu bakımdan düşünüldüğünde görsellik ve görselliğin kaynağı durumunda olan fotoğraf kitlelerin yönlendirilmesinde önemli bir etkiye sahiptir.

¹²³⁸ Kurnaz, **Balkan Savaşında Kadınlarımız**, s. 9 (önsöz).

¹²³⁹ Besim Ömer Paşa'ya ait koleksiyon tasnif edilmediğinden numaralandırmayı kendimiz yaptık. (KA: Kızılay Arşivi, BÖK: Besim Ömer Paşa Koleksiyonu, fl: Fotoğraf 1); Kadınların yardım amaçlı Hilâl-i Ahmer rozetlerini satıyla ilgili fotoğraflar için bkz. Ek: 20-21.

¹²⁴⁰ Muhtemelen Levanten olan bu kadınların fotoğrafları için bkz. Ek: 22-23.

¹²⁴¹ Ahmet İmançer, **Türk Gazeteciliğinde Basın Fotoğrafçılığının Kamuoyu Oluşturulmasındaki Rolü**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yay. Doktora Tezi, İzmir 1993, s. 42.

Yazılı sözcüklerin soyutluğuna karşın fotoğraf somuttur. Sadece yazılı yayın yapan bir basın kuruluşunun verdiği haberler insanın gözünde canlandırabildiği kadar gerçekliğe sahiptir. Yani yazılı haberlerin kapsamı insanların tahayyülü kadar genişliğe ulaşabilir. Ancak fotoğraf bu işi bir tahayyülün ötesinde, dünyayı görebilme becerisine dönüştürmüştür¹²⁴². Yazılan bir habere uygun bir fotoğrafın eklenmesi o haberin değerini artırdığı gibi, haberin akılda kalıcılığını güçlendiren¹²⁴³ en önemli unsurlardan birisi olarak kabul edilebilir.

Müziğin ya da sözün kattığı yorumla her şey olduğundan daha güzel görünebilir. Ancak tek bir fotoğraf, bütün yalanlara rağmen gerçeği anlatabilir. Savaş sırasında işkence sonucu öldürülmüş bir adamın fotoğrafı¹²⁴⁴ hangi gerekçe ileri sürülürse sürülsün savaşın insanlık dışı bir eylem olduğunu ortaya koymaktadır.

Ancak bir tek fotoğrafın verdiği mesaj, altına eklenen bir yazı ile çok farklı bir anlam ifade edebilmektedir. Bu tür yazılar neredeyse görüntünün yerini alan, onu yeniden kurgulayan, izleyiciye ne görmesi gerektiğini dikte eden metinlerdir¹²⁴⁵. Bir fotoğrafın altına eklenecek olan bir yazı bazı durumlarda var olmayan ya da gerçek olmayan bir mesajın kişilere iletilmesini sağlayabilir¹²⁴⁶. Bu durum kamuoyunun yönlendirilmesi konusunda fotoğrafın propaganda malzemesi olarak kullanılmasıyla doğrudan ilişkilidir.

Basın işletmeleri okuruna sunduğu yazı ve fotoğraflar ile kendi politikası doğrultusunda kamuoyunu bilgilendirmek ve oluşturmak üzere propaganda yapmaktadır. Bunu gerçekleştirirken olayların ve fotoğrafların seçimi önemlidir. Okurun gazetede;

¹²⁴² Gisele Freund, **Fotoğraf ve Toplum**, Sel Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 96.

¹²⁴³ Özer Kanburoğlu, "Kitle İletişiminde Haber Fotoğrafının Yeri ve Önemi", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, S. 12, Y. 2002, s. 404.

¹²⁴⁴ Özer Kanburoğlu bu konuyla ilgili şöyle bir tespittedir: "Fotoğraf"ın sinema ve televizyona karşı bir üstünlüğü vardır. Müziğin yada sözün kattığı yorumla her şey olduğundan başka güzel görünebilir. Oysa yapayalnız duran bir fotoğraf, çevresini saran yalanlara karşı gerçeği anlatır. Napalm bombasıyla yanmış bir çocuğun fotoğrafı, bunun için hangi gerekçe ileri sürülürse sürülsün, savaşın insanlık dışılığını anlatmaktadır." Bkz. Kanburoğlu, **agm**, s. 405.

¹²⁴⁵ Nazım Serhat Fırat, **Savaş Fotoğraflarının Kullanımı Bağlamında Propaganda ve Manipülasyon**, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yay. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 30.

¹²⁴⁶ Bu konuyu ele alan Hüseyin Eryılmaz, fotoğrafların altına eklenen yazıları şu şekilde değerlendirmektedir: "Altyazı bize fotoğrafın ne olduğunu basitçe söyler ve böylece onu dünya ile ilgili deneyimlerimize içine istenilen biçimde yerleştirmemizi sağlar. Çünkü adlandırmaların her biri bilgi niteliğindedir. Bilgi kavramının alternatif olabilirliklerin sayısını azaltan veri olduğunu düşünürsek, yapılan her bir adlandırma eş deyişle açıklama, belirli anlamları kapatacak ve bizi diğer anlamlara (var olmayan ya da gerçek olmayan) yönlendirebilecektir." Bkz. Hüseyin Eryılmaz, **Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Haber Fotoğrafı ve Manipülasyon**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yay. Doktora Tezi, Eskişehir 1999, s. 41.

manşet, fotoğraf, yazı üçlüsünün yanı sıra sayfadaki yer ve boyutuna göre habere olan ilgisi ve okunmasının sağlanması ile gazete kendi politik propaganda amacına ulaşmaktadır¹²⁴⁷. Basın fotoğraflarının kamuoyunu oluştururken temel hedefleri sıralandığında: Dikkatin fotoğrafa çekilmesi, okuyucuya iletilen fotoğrafın kabul görmesi, fotoğrafın okuyucu üzerindeki etkisinin korunması, fotoğrafın zaman içinde belge niteli kazanması, toplumsal denetimde gazete-fotoğraf ve kamuoyu ilişkisinin sağlanması¹²⁴⁸ olarak nitelendirmek mümkündür. Fotoğrafların insanları etkileme sonucunda savaş istemi yaratmak gibi bir özelliğinin varlığı bilinmektedir¹²⁴⁹. Nitekim Balkan Savaşları döneminde Osmanlı basınında fotoğraflar birer propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. “Şehbâl¹²⁵⁰, Resimli Kitab¹²⁵¹” ve Donanma Mecmuaları bu bakımdan önemli bir yere sahiptir. Resimler üzerinden yapılan propagandada yayın organları sadece resimleri koymakla yetinmemişler mutlaka altlarına açıklamalar da koymuşlardır. Burada üzerinde durulması gereken mesele resmi açıklayan yazıların üslubu meselesidir. Fotoğrafların seçiminde halkın savaşa olan ilgisini artırmak düşüncesi etkili olduğu gibi kullanılan dil nedeniyle de savaşın adeta teşvik edildiği görülmektedir.

3.4.1.1. Kitle Psikolojisinin Yansıması – Mitinglere Ait Fotoğraflar

Balkanlarda bir ittifakın oluşması ve Osmanlı aleyhinde seferberlik ilanı toplumun farklı kesimlerinde tepkiyle karşılanmıştır. Bu tepkinin en önemli yansıması ise mitinglerle gerçekleşmiştir. Gerçekleştirilen mitingler Osmanlı basınıının konusu haline gelmiş, bu mitinglere ait fotoğraflar ise Resimli Kitab ve Şehbâl mecmualarında yer bulmuştur.

Miting fotoğrafları halkın ortak bir gaye etrafında, aynı duyguları taşıyarak toplandığı alanların resimleri olması bakımından önemlidir. Ancak bu fotoğrafların

¹²⁴⁷ İmançer, **agt**, s. 74.

¹²⁴⁸ İmançer, **agt.**, s. 84.

¹²⁴⁹ Fotoğraflarla etkilenme sonucu savaş istemi hakkında bkz. İmançer, **agt.**, s. 118-122.

¹²⁵⁰ Şehbâl Dergisi 14 Mart 1909'da yayın hayatına başlamıştır. Hüseyin Sadeddin (Arel) tarafından çıkarılan dergi toplam yüz sayı çıkmış ve 23 Temmuz 1914'de kapatılmıştır. Bkz, Kabacalı, **a.g.e.**, s. 137-138. Ayrıca Şehbâl'le ilgili geniş inceleme için bkz, Ahmet Ölmez, **Şehbâl Mecmuası**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 1988.

¹²⁵¹ Resimli Kitab dergisi Eylül 1908 ile Şubat 1913 tarihleri arasında toplam 51 sayı çıkmıştır. Aylık olarak yayınlanan derginin çıkış maksadı, toplumu her konuda haberdar etmek, bilgilendirmek, geniş bir kesime hitap etmek, onları gazete ve dergi okumaya sevk etmektir. Ayrıca resimli olarak çıkmasındaki maksat, dergiyi daha cazip bir hale getirerek okuyucunun gözüne de hitap etmek, ilgisini artırmaktır. Dergi, topluma her konuda tercüman olmayı da amaçları arasına koymuştur. Fakat bunu yaparken gerçeklerin tercümanı olma ilke edinilmiş ve belli bir seviye takip edilerek neşrolunmuştur. Çıkarılmasında Ubeydullah Esad ve Faik Sabri önemli bir yere sahiptir. Bkz. Rasim Ustaoglu, **Resimli Kitab (1324/1908-1329/1913) ve Resimli Gazete (1339/1923-1929)'nin Dil Edebiyat ve Kültür Yazılarının Sistematik İndeksi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, İstanbul 2000, s. V.

yayınlanmasında hedeflenen gaye, toplumun geniş kitlelerine, toplumun bir kısmında hâkim olan düşüncenin duyurulmasıdır.

Şehbâl ve Resimli Kitab mecmualarında yer alan miting fotoğraflarında meydanlarda toplanmış insanların fotoğrafları yer almıştır. Fotoğraflar kendi başına yalnızca meydanlarda toplanmış olan insan kalabalıklarının görüntüleri olarak yansımaya rağmen, miting fotoğraflarının altına eklenen yazılar, fotoğrafların mahiyetini değiştirmektedir. Bu bakımdan miting fotoğrafları altlarına yazılan açıklamalarla anlamlandırılmıştır. Şehbâl Mecmuasında yer alan miting fotoğraflarına bakıldığında bir taraftan, miting meydanının fotoğrafları verilirken, diğer taraftan fotoğrafların açıklamalarında savaş taraftarı bir üslubun kullanıldığı görülmektedir. Şehbâl'e göre gerçekleştirilen mitingler “feverân-ı hamiyet”¹²⁵² yani milli onur ve haysiyeti korumak için halkın sesini yükseltmesidir.

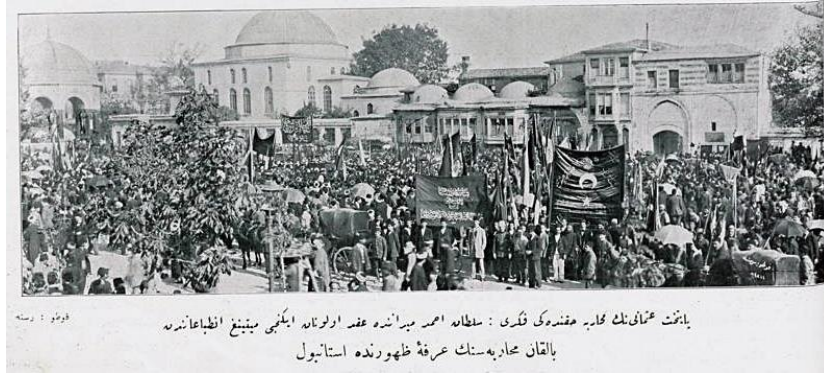

Fotoğraf-1 (Şehbâl, 15 Teşrîn-i evvel 1328, A. 63, s. 293.)

Bir başka miting fotoğrafında ise Osmanlı Devleti'nde harp konusunda verdiği kararın belli olduğu belirtilerek, zaten belli olan karara diğerleri davet edilmektedir. Bu bakımdan Balkan Harbi öncesinde İstanbul'un harbe karşı tutumu meydanları dolduran kişilerin fotoğraflarıyla¹²⁵³ izah edilmiştir.

¹²⁵² “İstanbul halkının feverân-ı hamiyeti: Sultan Ahmed Meydanı'ndaki miting manzarasından” bkz. Şehbâl, 15 Teşrîn-i evvel 1328, A. 63, s. 293.

¹²⁵³ “Payitaht-ı Osmanînin muharebe hakkındaki fikri: Sultan Ahmed Meydanı'nda akd olunan ikinci miting intibaatından Balkan Muharebesi'nin arefe-i zuhurunda İstanbul” Bkz. Şehbâl, 15 Teşrîn-i evvel 1328, A. 63, s. 293; benzer bir miting fotoğrafı Servet-i Fünûn Mecmuasında yer almıştır. “Sultahahmed Meydanında harb nümâyîşisi”, Servet-i Fünûn, 28 Eylül 1328, A. 1114, s. kapak.

Fotoğraf-2 (Şehbâl, 15 Teşrîn-i evvel 1328, A. 63, s. 293.)

Resimli Kitab mecmuasında da benzer fotoğraflara yer verilmiştir. Bu fotoğraflarda meydanlarda toplanan kitlelerin resimleri verilirken, özellikle bayrakların ön plana çıkarıldığı görülmektedir¹²⁵⁴.

Fotoğraf-3 (Resimli Kitab, Ağustos 1328, C. 8, N. 43, s. 541.)

Miting fotoğrafları arasında Dârü'l-fünûn talebeleri tarafından gerçekleştirilen mitinglere¹²⁵⁵ de yer verilmiştir. Bu mitingleri Şehbâl Mecmuası, genç münevverlerin harp

¹²⁵⁴“Sultan Ahmed Meydanı’nda harp lehinde nümâyişler”, Bkz. **Resimli Kitab**, Ağustos 1328, C. 8, Nu. 43, s. 541.

lehindeki nümayişleri olarak duyurmuştur¹²⁵⁶. Bu mitinge ait fotoğraflar aslında toplum için farklı bir anlam ifade etmektedir. Nitekim Dârü'l-fünûn talebeleri birincisi gençliği temsil etmektedir. İkincisi ise toplumun geleceğini yönlendirme noktasında önemli bir yer tutacak olan, geleceğin aydınlarının gerçekleştirdiği bir miting niteliği taşımaktadır. Bu açıdan “şebâb münevverimiz”¹²⁵⁷ ifadesinin kullanılmış olması doğrudan bir mesaj niteliği taşımaktadır.

Fotoğraf-4 (**Şebâl**, 15 Teşrîn-i evvel 1328, A. 63, s. 293.)

Harp lehindeki mitinglere toplumun farklı kesimlerden destek verildiği vurgusu da fotoğraflar aracılığıyla verilmiştir. Resimli Kitab Mecmuasında yer alan miting görüntülerinden birisi ise “el-Müntediü'l-Edebî Kulübünün”¹²⁵⁸ harp lehinde

¹²⁵⁵Dar`ül-fünûn mitingleri ile ilgili fotoğraflar için bkz. “Dârü'l-fünûn talebesinin harp lehinde nümayişleri – Bâb-ı âli caddesinden geçerken” Bkz. **Resimli Kitab**, Ağustos 1328, C. 8, N. 43, s. 539.

¹²⁵⁶“Şebâb-ı menevverimizin muharebe lehinde nümayişleri - Dârü'l-fünûn talebesi Bâb-ı Âli önünde” Bkz. **Şebâl**, 15 Teşrîn-i evvel 1328, A. 63, s. 293.

¹²⁵⁷**Şebâl**, 15 Teşrîn-i evvel 1328, A. 63, s. 293.

¹²⁵⁸“el-Müntediü'l-Edebî Kulübü efrâdının harp lehinde nümayişleri - Köprübaşından geçerken”

Bkz. **Resimli Kitab**, Eylül 1328, C. 8, N. 44, s. 599; Mecmualarda toplumun farklı kesimlerinin mitinglere katıldığı imajının verilmeye çalışıldığı Servet-i Fünûn Mecmuasında yer alan bir fotoğrafta da görülmektedir.

gerçekleştirilen mitinglere katılmış olmasıdır. Tam ismi “el-Munteda el- Edebi el-Arabî”¹²⁵⁹ olan ve Arap Edebiyatçılar Kulübü olarak nitelendirilebilecek bu kulübün üyelerinin mitinge katılımına yönelik fotoğrafın yer alması, Arapların da Balkan Harbi lehinde bir düşünceye sahip olduklarını ortaya koymak içindir.

Fotoğraf-5 (**Resimli Kitab**, Eylül 1328, C. 8, N. 44, s. 599.)

Yine mitinglerde yapılan önemli vurgulardan birisi ise İttihad ve Terakki'nin miting yaptığına¹²⁶⁰ dair vurgudur. Dönemin siyasi partileri içerisinde en geniş tabana sahip olan siyasal parti durumundaki İttihad ve Terakki'nin böyle bir miting tertip etmesi doğal olarak İstanbul dışındaki taraftarları nezdinde de önemli etkiye sahip olmalıdır.

Bu fotoğrafta Sultanahmet'de gerçekleştirilen mitinge katılan kadınların fotoğrafları yer almıştır. “Sultanahmed nümayiş-i harbiyesinden bir diğer manzara”, **Servet-i Fünûn**, 28 Eylül 1328, A. 1114, s. 508.

¹²⁵⁹ “el-Munteda el-Edebi el-Arabî” Kulübü Arap milliyetçiliği temelinde teşkilatlanmış, II. Meşrutiyet döneminin en uzun soluklu cemiyetlerinden birisidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilgenoğlu, **agt**, s. 74-80.

¹²⁶⁰ “Kabl’el-harb Sultan Ahmed Meydanı’nda İttihad ve Terakki Kulüpleri’nin harb lehinde nümayişleri” Bkz. **Resimli Kitab**, Eylül 1328, C. 8, N. 44, s. 601.

Fotoğraf-6 (**Resimli Kitab**, Eylül 1328, C. 8, N. 44, s. 601.)

Balkan Harbi'nde yerel mitinglere ait yalnızca Edirne'de gerçekleştirilen mitinglerin görüntülerine yer verilmiştir. 1912-1913 döneminde fotoğrafçılığın yaygınlaşmadığı ve Osmanlı Devleti'nin geriliği de düşünüldüğü zaman bunun doğal karşılanması gerekir. Edirne'de gerçekleşen miting ise Balkan Harbi'nin sonlarına doğru Edirne'nin Osmanlı orduları tarafında yeniden ele geçirildiği bir dönemde gerçekleşmiştir. Londra Antlaşması neticesinde Bulgaristan'a bırakılan Edirne'nin Osmanlı toprağı olduğunun ifadesi olan bu miting ile ilgili Şehbâl Mecmuasında yer alan fotoğrafta Edirne mitingi için; “Bütün muâşir (birbiriyle iyi geçinenler) ve anasının Edirne'yi Osmanlı bırakmak için akdetdikleri içtimâ-i samimi”¹²⁶¹ açıklaması yapılmıştır.

¹²⁶¹Fotoğrafın altındaki açıklama şu şekildedir: “Edirne'de miting in'ikâd ederken - Bütün muâşir ve anasının Edirne'yi Osmanlı bırakmak için akdetdikleri içtimâ-i samimi” Bkz.Şehbâl, 1 Ağustos 1329, A. 80, s. 145.

Fotoğraf-7 (Şehbâl, 1 Ağustos 1329, A. 80, s. 145.)

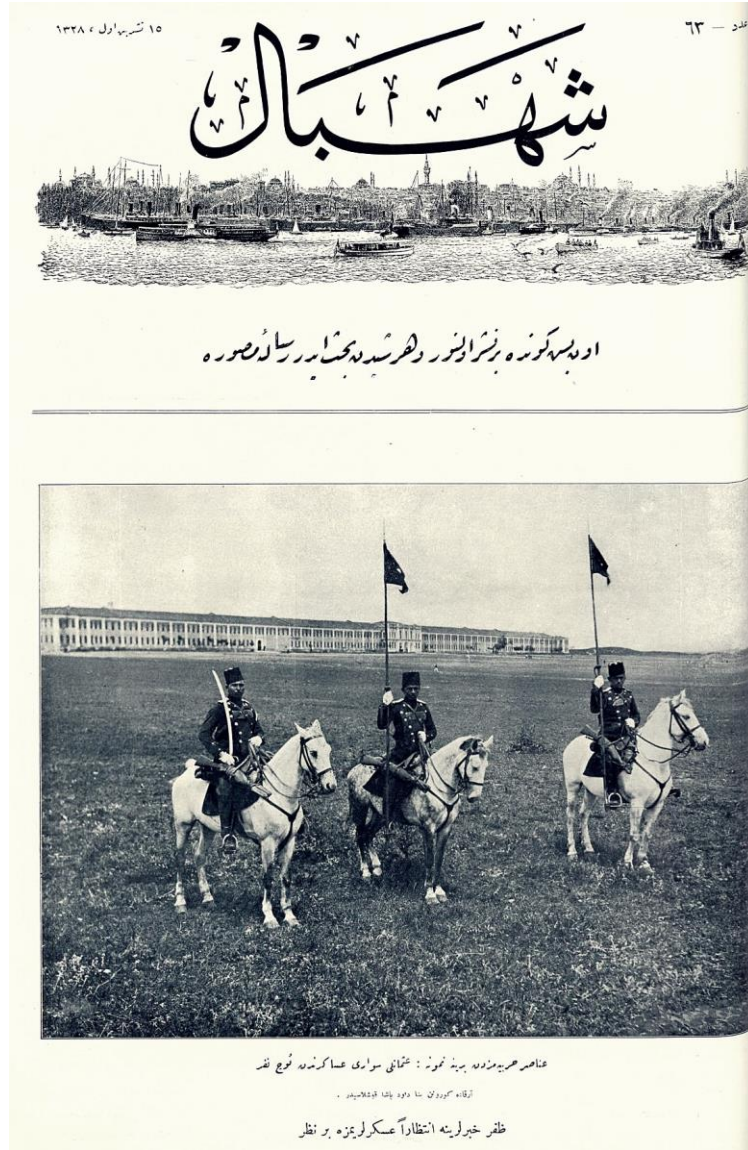
Miting fotoğrafları bu bakımdan incelendiğinde harbin öncesinde, harbi teşvik etmek amacıyla yapılan mitinglerden farklı olarak, kamuoyunun Edirne'nin Osmanlı Devleti'ne yeniden katılması amacını gerçekleştirebilmek için yapıldığı görülmektedir.

3.4.1.2. Güçlü Ordu İmajı ve Fotoğraflar

Balkan Harbi'nde fotoğraflar aracılığıyla güçlü ordu imajının verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Seferberlik ilanının hemen sonrasında yayınlanan bu fotoğraflarda bir taraftan güçlü asker imajı verilirken diğer taraftan harpte kullanılacak olan silahların resimlerine yer almıştır.

Şehbâl Mecmuası Balkan Harbinin ilk günlerinde çıkan sayısında kapak fotoğrafı olarak böyle bir görüntüye yer vermiştir. Arka planda Davutpaşa Kışlasının görüldüğü fotoğrafta askeri zaferler münasebetiyle üç Osmanlı süvarisinin yer aldığı fotoğrafın paylaşıldığı ifade edilmiştir¹²⁶².

¹²⁶² “Anâsır-ı Harbiyemizden birine numune: Osmanlı süvari asakirinden üç nefer – Arkada görülen Davud Paşa Kışlasıdır – Zafer Haberlerine intizâren askerlerimize bir nazar” Bkz. Şehbâl, 15 Teşrin-i evvel 1328, A. 63, s. kapak.

Fotoğraf-8 (Şehbâl, 15 Teşrin-i evvel 1328, A. 63, s. kapak.)

Fotoğraftan anlaşıldığına göre güçlü asker imajı vermek açısından, iyi giyimli, atları gayet bakımlı vakur bir asker tiplemesi görünmektedir. Doğal olarak böyle bir fotoğrafın paylaşılması okuyucu kitle üzerinde harpte mücadele eden askerlerin durumundan hareketle güçlü ordu imajının oluşturulmaya çalışıldığını göstermektedir.

Servet-i Fünûn Mecmuasında yer alan bazı çizimlerde de bu tür bir amacın güdüldüğü söylenebilir. Mecmuanın 11 Ekim 1912 tarihli sayısında yer alan çizimlerde Osmanlı askerlerinin görüntülerine yer verilmiştir.

Resim-1 (Servet-i Fünûn, 4 Teşrin-i evvel 1328, A. 1115, s. 537)

Çizimlerde iyi giyimli askerlerin görüntülerine yer verilmiş, askerlerle ilgili olarak “Gazanfer (yiğit kişi, kahraman)”¹²⁶³ gibi övgü dolu ifadelere yer verilmiştir.

Askerlerin cepheye sevkini konu alan bir diğer fotoğrafta ise iyi teçizatlanmış bir kısım askerler yer almaktadır¹²⁶⁴. Sirkeci istasyonunda çekildiği anlaşılan fotoğrafta askerlerin güler yüzlü görüntüsü ise dikkat çekicidir.

¹²⁶³ Servet-i Fünûn, 28 Eylül 1328, A. 1114, s. 537; aynı sayfada yer alan bir diğer fotoğrafın altında yer alan açıklama ise şu şekildedir: “Serhadde Osmanlı askeri: Selam vaziyetinde emre amade”, Servet-i Fünûn, 4 Teşrin-i evvel 1328, A. 1115, A. 1115, s. 537.

¹²⁶⁴ Bkz. Resimli Kitab, Ağustos 1328, C. 8, N. 43, s. 544.

Fotoğraf-9 (Resimli Kitab, Ağustos 1328, C. 8, N. 43, s. 544.)

Döneme ait mecmualarda yer alan fotoğraflarda ilgi çekici unsurlardan bir diğeri ise daha önceki savaşlarda başarılar göstermiş olan kişilerin fotoğraflarına yer verilmesidir. Servet-i Fünûn Mecmuasında yer alan bir fotoğrafta harbe gidecek olan askerlerle birlikte, Namık Kemal'in "Vatan Yahut Silistre"¹²⁶⁵ piyesinin kahramanlarından Abdullah Çavuş¹²⁶⁶ yer almıştır.

Fotoğraf-10 (Servet-i Fünûn, 11 Teşrîn-i evvel 1328, A. 1116, s. 557.)

¹²⁶⁵ Namık Kemal'in Vatan Yahut Silistre eseri için bkz. Namık Kemal, **Vatan Yahut Silistre**, Haz. Kemal Bek, Bordo-Siyah Yayınları, İstanbul 2003.

¹²⁶⁶ **Servet-i Fünûn**, 11 Teşrîn-i evvel 1328, A. 1116, s. 557.

Fotoğrafın altında “Osmanlı Ordusunun bir âvnan-ı iftihârı”¹²⁶⁷ açıklamasına yer verilmiştir. Bu türden fotoğraflarda geçmişteki savaşlarda kahramanlık göstermiş olan kişilerin yer alması bir taraftan daha önceki savaşlarda Türklerin kahramanlıklarına vurgu yapılırken, diğer taraftan geçmişte olduğu gibi bugünkü askerlerinde aynı başarıyı elde edeceği mesajının kamuoyuna verilmek istenmesinden kaynaklanmıştır.

Geçmişte kazanılan başarılar yalnızca kahramanlık gösteren kişiler üzerinden değil, düşmana karşı kazanılan başarılarla ait çizimler aracılığıyla da verilmeye çalışılmıştır. Servet-i Fünûn Mecmuasında yer alan ve 1897 Osmanlı-Yunan Harbini konu alan bir çizim buna örnek gösterilebilir. Balkan Harbinin başladığı bir dönemde Osmanlı Devletinin Yunanistan gibi Balkan ittifakı içinde yer alan bir devlete karşı Osmanlı Devletinin yakın denilebilecek bir dönemde kazanmış olduğu başarıyla ilgili çizime yer verilmesi bu bakımdan değerlendirilmelidir.

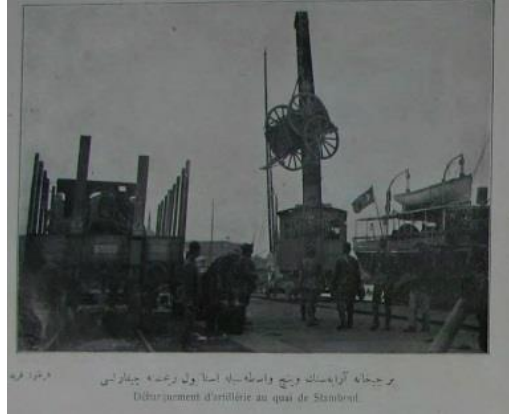

Resim-2 (Servet-i Fünûn, 11 Teşrîn-i evvel 1328, A. 1116, s. 564.)

Çizim’in altında yer alan açıklamada bu çizim’in Servet-i Fünûn Mecmuası’nın on beş sene önceki bir nüshasından alındığı belirtilmiş, “1313 Yunan Muharebesi’nden bir

¹²⁶⁷ Fotoğrafta yer alan kişilerden oturanlar; Yüzbaşı Kazım Bey, Silistre Kahramanı Abdullah Çavuş, Erkan-ı Harbiye miralayı Pertev Bey, Mülazım Kenan Bey, ayakta duranlar; Yüzbaşı Mesud Bey, Binbaşı Kazım Bey, Mülazım Sıdkı Bey’lerdir. Bkz. **Servet-i Fünûn**, 11 Teşrîn-i evvel 1328, A. 1116, s. 557.

sahne”¹²⁶⁸ açıklamasına yer verilmiştir. Aynı döneme ait ordu birliklerinin kullanacakları savaş silahlarıyla ilgilide çeşitli görüntülere yer verilmiştir. Bu görüntülerde modern bir ordunun sahip olduğu silahlara ait görüntüler vardır. Aşağıdaki resimde bir cephane arabasının vinç yardımıyla İstanbul Rıhtımına çıkarılışı gösterilmektedir¹²⁶⁹.

Fotoğraf-11 (**Resimli Kitab**, Eylül 1328, C. 8, N. 44, s. 559.)

Resimli Kitab mecmuasında yer alan bir diğer resimde ise harp alanında kullanılacak olan topların Sirkeci Gar’ından gönderilişine ait fotoğraf¹²⁷⁰ yer almaktadır.

Fotoğraf-12 (**Resimli Kitab**, Eylül 1328, C. 8, N. 44, s. 561.)

Ayrıca bu topların harp alanında kullanımına dair fotoğraflarda yer almaktadır¹²⁷¹

¹²⁶⁸ **Servet-i Fünûn**, 11 Teşrîn-i evvel 1328, A. 1116, s. 564.

¹²⁶⁹ “Bir cephane arabasının vinç yasıtasıyla İstanbul Rıhtımına çıkarılışı” Bkz. **Resimli Kitab**, Eylül 1328, C. 8, N. 44, s. 559.

¹²⁷⁰ “Sirkeci’den hudutlara top sevkiyatı manzaraları” Bkz. **Resimli Kitab**, Eylül 1328, C. 8, N. 44, s. 561.

Fotoğraf-13 (Şehbâl, 1 Teşrîn-i sâni 1328, A. 64, s. 310.)

Askerlere ait fotoğrafların yayınlanmasında güdülen amaçlardan birisi ise savaşın kamuoyuna nasıl lanse edildiğidir. Temelde yıkıcı bir yapısı olan savaş, insanlar için korkutucu, kaçınılması gereken bir durum olmalıdır. Ancak fotoğraflar aracılığıyla verilen mesaj aslında savaşın korkulacak bir şey olmadığı, ölüme gidenlerin düğüne gider gibi sevinçli olabileceği imajdır. Bu tür propaganda da temel maksat bir taraftan cepheye gönderilen askerlerin morallerini yüksek tutmak, diğer taraftan ise orduya gönüllü katılımını özendirmeğidir.

Resimli Kitab Mecmuasında yayınlanan bir asker fotoğrafında bu vurgu açık bir şekilde görülmektedir. Cepheye sevk edilmek üzere olan bir asker topluluğunun görüntüsünün yer aldığı fotoğraf, propagandanın önemli örneklerinden birisi niteliğindedir.

Fotoğraf-14 (Resimli Kitab, Eylül 1328, C. 8, N. 45, s. 580.)

¹²⁷¹“Muharebe Meydanında bir Osmanlı topunu ziyaret” Bkz. Şehbâl, 1 Teşrîn-i sâni 1328, A. 64, s. 310.

Fotoğrafın alt kısmında; “Raks Ederek Harbe giden kahraman askerlerimizin cünbüşü”¹²⁷² şekilde açıklama yer verilmiş, savaş gerçek anlamından uzaklaştırılarak, sevinçle katılınması gereken bir durum olarak anlatılmıştır.

Servet-i Fünûn Mecmuasında yer alan bir çizimde ise aynı konunun işlendiği görülmektedir. Çizimin altındaki açıklamada, “biz muharebeye gülerek koşarız” denilmektedir. Çizimde gülerek kahve içmekte olan bir Osmanlı askeri yer almakta ve üzerinde yer alan yazıda “yaşasın harb”¹²⁷³ ifadesine yer verilmiştir.

Resim-3 (Servet-i Fünûn, 28 Eylül 1328, A. 1114, s. 508.)

Aynı vurgu Balkan Harbinin ilerleyen günlerinde de yapılacaktır. Donanma Mecmuasında yer alan bir çizimde, bir tarafta düşmana top atışları yapan Osmanlı askerleri

¹²⁷² Resimli Kitab, Eylül 1328, C. 8, N. 44, s. 580.

¹²⁷³ Servet-i Fünûn, 28 Eylül 1328, A. 1114, s. 513.

varken diğ er tarafta cümbüş çalanlar yer alacaktır. Burada verilmek istenen mesaj açık bir şekilde bize top sesleri cümbüş sesi gibi gelir¹²⁷⁴ vurgusudur.

میدان رزم و حربی بزم طربه فلب ایذن طوپ ایله طنبور آره سنده عثمانلی عسکری
الساکر العثمانيه فی میدان القتال

Resim-4 (**Donanma**, Şubat 1328, N. 36, sayfa numarası yok.)

Askerlerin cepheye gönderiliş iyle ilgili fotoğraflarda iş lenen önemli unsurlardan birisi ise cepheye gönderilen askerlerin fotoğraflarıdır. Bu tür fotoğraflarda nizami olarak oluşturulmuş askeri birliklerin yürüyüş ü betimlenmiştir. Şehbâl Mecmuasında bu tür fotoğraflar sık sık yer almış, fotoğrafın sanatsal yönü, kadrajda yer verilen nesnelere

¹²⁷⁴ **Donanma**, Şubat 1328, N. 36, sayfa numarası yok.

ilişkilendirilmiştir. Şehbâl Mecmuasının 64. Sayısında yer alan bir fotoğrafta Galata Köprüsünden geçtiği anlaşılan bir askeri birliğe ait fotoğraf yer almaktadır. Fotoğrafta askerlerin geçişi arkadan gösterilirken, karşıda bir cami silueti ve ön planda bir çocuk görüntüsüne¹²⁷⁵ yer verilmiştir. Fotoğrafta yer alan bu üç unsurun bir arada verilmesi aslında okuyucu kitleye yönelik mesajlar içermektedir.

Fotoğraf-15 (Şehbâl, 1 Teşrîn-i sâni 1328, A. 64, s. 310.)

Fotoğrafın altında; “Her raddedeki arkadaşlarına iltihâk için...”¹²⁷⁶ açıklamasına yer verilmiştir.

Askerlerin cepheye uğurlanması yine mecmualarda sık sık yer bulan fotoğraflardandır. Bu tür fotoğraflarda asker uğurlamalarına halkın yoğun bir şekilde katıldığı ifade edilmekte, bu açıdan Halkın orduya karşı desteği ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Resimli Kitab’da yer alan bir fotoğrafta “Sirkeci İstasyonunda bir asker katarının vatanperver ahali tarafından teşbihi”¹²⁷⁷ açıklamasının yapıldığı bir fotoğrafa yer verilmiştir.

¹²⁷⁵ Şehbâl, 1 Teşrîn-i sâni 1328, A. 64, s. 310.

¹²⁷⁶ Şehbâl, 1 Teşrîn-i sâni 1328, A. 64, s. 310.

¹²⁷⁷ Resimli Kitab, Ağustos 1328, C. 8, S. 43, s. 543; Benzer fotoğraflar için bkz. “Sirkeci’de ahalinin bir askeri katarını teşbi ederken”, Resimli Kitab, Ağustos 1328, C. 8, S. 43, s. 571; “Vazife-i vataniyesini ifa

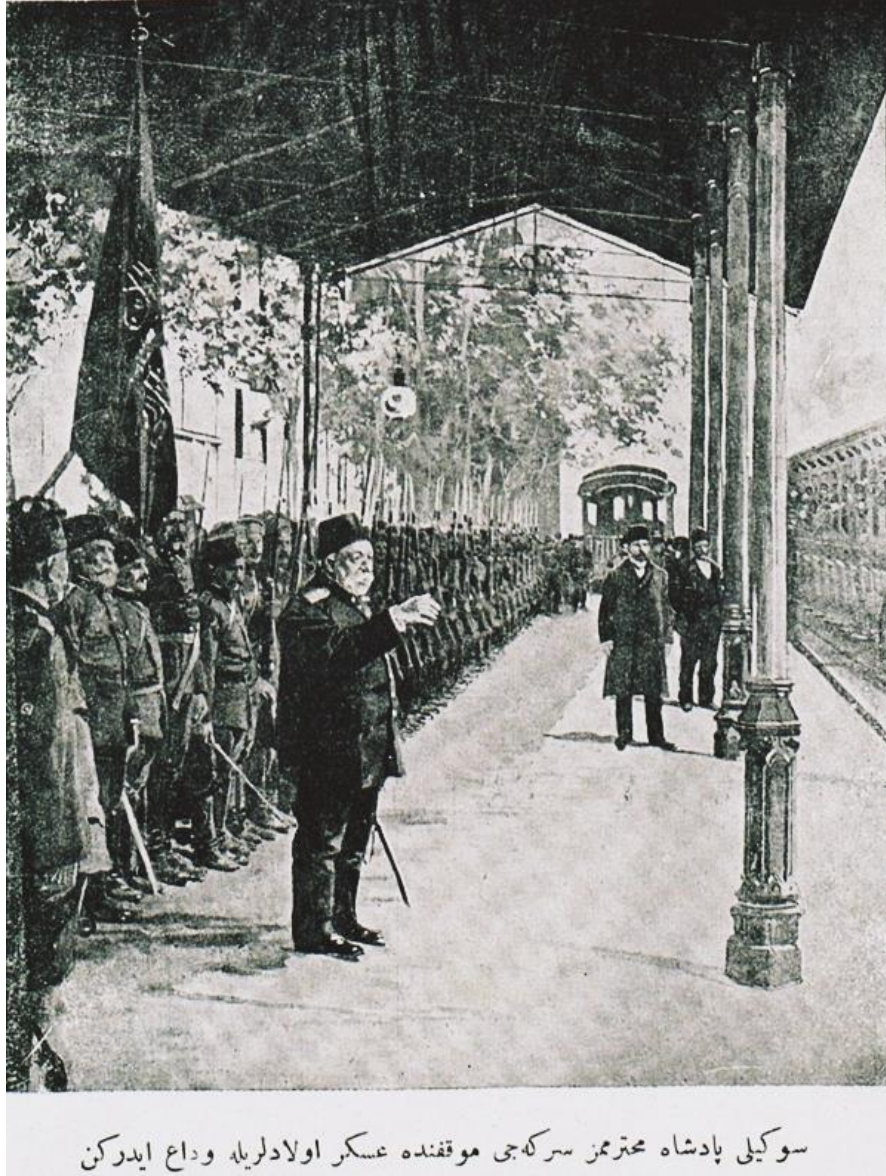

Fotoğraf-16 (**Resimli Kitab**, Ağustos 1328, C. 8, S. 43, s. 543.)

Asker uğurlamaları ile ilgili bir diğer propaganda ise bizzat Sultan V. Mehmed Reşad'ın katılımıyla gerçekleşendir. Mecmualarda bu uğurlama ile ilgili bir fotoğraf yer almamasına rağmen Donanma Mecmuasında, bu uğurlama ile ilgili bir gravüre yer verilmiştir. Gravürün altında; “Sevgili Pâdişâh-ı muhterememiz Sirkeci muvâkıfında asker evladlarıyla vedâ ederken”¹²⁷⁸ açıklamasına yer verilmiş, asker uğurlamaları padişahın şahsında kamuoyuna yönelik bir propaganda olarak kullanılmıştır.

için Edirne dâruharbine şıtab eden müsahibe-i edebiye muhabirimiz Raif Necdet Bey kardeşimizin Sirkeci İstasyonunda bazı refikası tarafından teşyii”, **Resimli Kitab**, Ağustos 1328, C. 8, S. 43, s. 572.

¹²⁷⁸ **Donanma**, Teşrin-i evvel 1328, N. 32, s. 358; aynı fotoğraf Servet-i Fünûn Mecmuasında da yer almıştır. Bkz. **Servet-i Fünûn**, 4 Teşrin-i evvel 1328, A. 1115, s. 540.

Resim-5 (**Donanma**, Teşrîn-i evvel 1328, N. 32, s. 358.)

Mecmualarda cepheden fotoğraflara da yer verilmiş, güçlü ordu imajı, düşman karşısında hazır ordu imajıyla güçlendirilmeye çalışılmıştır. Şehbâl Mecmuasında yer alan bir fotoğrafta Bulgarlarla mücadeleye hazır olan bir mitralyöz birliğine ait fotoğraf yer almıştır¹²⁷⁹.

¹²⁷⁹ Fotoğrafın açıklaması şu şekildedir: “Bulgarların vüruduna müntazır mitralyözlerimiz meydan-ı muharebede asakirimizi ziyaret” Bkz. **Şehbâl**, 1 Teşrîn-i sâni 1328, A. 64, s. 305; Aynı birliğe ait bir diğer fotoğraf için bkz. **Şehbâl**, 1 Teşrîn-i sâni 1328, A. 64, s. 305.

Fotoğraf-17 (**Şehbâl**, 1 Teşrîn-i sâni 1328, A. 64, s. 305.)

Fotoğraflar üzerinden yapılan propagandanın örnekleri bu dönemde mecmualarda farklı manzaralarla sık sık kendisini göstermiştir. Cepheye gönderilen askerlerin fotoğraflarında bir taraftan nizami birliklerin görüntüleri paylaşılmış, diğer taraftan bu görüntüler aracılığıyla güçlü ordu imajı pekiştirilmeye çalışılmıştır. Resimli Kitab Mecmuasında, Haydarpaşa Garı'ndan Ayestefanos'a gönderilen bir redif taburuna ait fotoğrafta askerlerin vapura bindirilişinin yanında, ilgi çekici unsurlardan birisi olarak davul çalan kişinin kadrajın içerisinde yer almasıdır¹²⁸⁰. Askerlerin cepheye sevkinde moral ve motivasyonlarını artırmak için bu tür müzik aletlerinin de kullanıldığı görülmektedir.

Fotoğraf-18 (**Resimli Kitab**, Eylül 1328, C. 8, N. 44, s. 567.)

¹²⁸⁰ Resmin altındaki açıklama şu şekildedir: “Haydar Paşa’dan Ayestefanos’a sevkیات-ı askeriye manzarasından – bir redif taburunun vapura girişi” Bkz. **Resimli Kitab**, Eylül 1328, C. 8, N. 44, s. 567.

Balkan Harbinde Osmanlı ordularının aldığı ağır yenilgiler sonrasında düşman karşısında direnmeye devam eden birkaç şehirden birisi durumunda olan Edirne ile ilgili fotoğraflar bu dönemde halkın moral ve motivasyonunu koruyabilmek açısından mecmua sütunlarına yansımıştır. Şehbâl mecmuasının 67. sayısında yer alan bir fotoğrafta Edirne kalesinin Bulgarlara karşı müdaafasında önemli görevler yapan ağır obüs bataryasının neferlerine ait bir fotoğraf paylaşılmıştır.

Fotoğraf-19 (Şehbâl, 15 Kânûn-ı evvel 1328, A. 67, s. 364.)

Fotoğrafta yer alan askerler için mecmuada yer alan yorum “Kahraman Mahsurlar”¹²⁸¹ ifadesidir.

Bu dönem Şehbâl ve Resimli Kitab Mecmualarında askerlerin cepheye sevki ile ilgili bu tür fotoğraflar sık sık kullanılmıştır¹²⁸². Aker uğurlamalarına ait fotoğraflar Balkan

¹²⁸¹ Resmin altındaki açıklama şu şekildedir: “Edirne kal’asında ki Poline kahramanları ahfadından birkaç sima: Edirne ağır obüs bataryası - Edirne’nin teslimi ve tadiyahesi meselelerinin müzakerat-ı sulhiye esnasında ne kadar münakaşata mevzu teşkil ettiği malumdur. Bulgarların birçok muhacemat ve zaiyata rağmen bir türlü sarsmaya muvaffak olamadıkları bu maddi ve manevi kal’aya dair şayan-ı dikkat bazı resimler derç etmeye muvaffak oluyoruz. -Edirne’nin kahraman mahsurlarından birkaç haber” Bkz. Şehbâl, 15 Kânûn-ı evvel 1328, A. 67, s. 364.

harbi dönemde Edirne'nin yeniden alınması için ordunun ileri harekâta geçtiği dönemde de yeniden gündeme gelmiştir. Resimli Kitab'da yer alan bir fotoğrafta ordu birliklerine ait bir fotoğrafın altına, “Edirne’ye doğru – istirdad (geri alma) hakkı bulundu”¹²⁸³ notu düşülmüştür.

Fotoğraf-20 (**Resimli Kitab**, Nisan-Mayıs 1329, C. 8, N. 48, s. 937.)

Balkan Harbi dönemine ait mecmualarda doğrudan harp meydanını gösteren fotoğraflar bulunmaz. Ancak muharebelerle ilgili fotoğrafların yerine çizimlere yer verilmiştir. Resimli Kitab Mecmuasında yer alan üç çizim doğrudan birer propaganda malzemesi niteliği taşımaktadır. Çatalca Muharebesinde Osmanlı ordusu ağır bir yenilgiye uğramış olmasına rağmen, Osmanlı ordusunun zafer kazanmış gibi gösterilmesi

¹²⁸² Akerlerin cepheye sevkiyle ilgili diğer fotoğraflar için bkz. “Bir Askeri Trenin Haydar Paşa’ya Muvâsalâtı”, **Resimli Kitab**, Eylül 1328, C. 8, N. 44, s. 563; “Haydarpaşa’ya muvasalat eden Anadolu Rediflerinin İstanbul’dan çıkışları”, **Resimli Kitab**, Eylül 1328, C. 8, N. 44, s. 565.

¹²⁸³ **Resimli Kitab**, Nisan-Mayıs 1329, C. 8, N. 48, s. 937; Ordu birliklerinin Edirne’ye doğru ilerlemesiyle ilgili diğer fotoğraflar için bkz. **Resimli Kitab**, Nisan-Mayıs 1329, C. 8, N. 48, s. 937-939.

kamuoyuna yönelik propagandanın önemli örneklerindedir. Çatalca cephesi ile ilgili ilk çizimde “Çatalca müsâdemâtında kahraman topçumuzun ateş etmeleri”¹²⁸⁴ şeklinde bir açıklama yapılmış, ikinci çizimde ise “Çatalca muharebesinde düşmanların münhezimen firarı”¹²⁸⁵ ifadeleriyle düşmanın Osmanlı Ordusu karşısında yenilerek kaçtıkları ifade edilmiştir.

Resim-6 (**Resimli Kitab**, Teşrîn-i evvel – Teşrîn-i sâni 1328, C. 8, N. 45, s. 644.)

Resim-7 (**Resimli Kitab**, Teşrîn-i evvel – Teşrîn-i sâni 1328, C. 8, N. 45, s. 692.)

3.4.1.3. Düşmanı Zayıf Gösterme Çabaları ve Fotoğraflar

Balkan Harbi döneminde fotoğraflar üzerinde propaganda faaliyetlerinde izlenen yöntemlerden birisi ise düşman ordusuna ait fotoğrafların paylaşılmasıdır. Bu fotoğrafların bir kısmı doğrudan düşmana ait bilgiler içeren fotoğraflardır. Düşmanın kimler olduğunun halk tarafından öğrenilmesi için koyulan fotoğraflardır. Mesela Sırp Erkan-ı Harbiye Heyeti'ni gösteren bir fotoğraf¹²⁸⁶ yada sınırda bir Bulgar topçu müfrezesini¹²⁸⁷ gösteren fotoğraflar mecmuaların sayılarında yer almıştır.

Ancak Osmanlı kamuoyunda düşman algısına yönelik mecmualarda yer alan fotoğrafların en önemlileri, düşmanı zayıf gösteren, onları hakir gören, Osmanlı ordusuyla denk olmadıkları imajını veren fotoğraflardır.

¹²⁸⁴ **Resimli Kitab**, Teşrîn-i evvel – Teşrîn-i sâni 1328, C. 8, N. 45, s. 644.

¹²⁸⁵ **Resimli Kitab**, Teşrîn-i evvel – Teşrîn-i sâni 1328, C. 8, N. 45, s. 692; Benzer bir çizimde Trabzon Gönüllü alayının Terkos Muharebesinde düşman karşısında göstermiş olduğu başarı gösterilmiştir. Bkz. “Terkos Muharebesinde Trabzonlu kahraman askerlerimizin bir muzafferiyeti”, **Resimli Kitab**, Teşrîn-i evvel – Teşrîn-i sâni 1328, C. 8, N. 45, s. 674.

¹²⁸⁶ Fotoğraf için bkz. “Belgrad’da Sırp Erkân-ı Harbiye Heyeti”, **Resimli Kitab**, Ağustos 1328, C. 8, N. 43, s. 542.

¹²⁸⁷ Fotoğrafın için bkz. **Resimli Kitab**, Ağustos 1328, C. 8, N. 43, s. 553.

Bu tür fotoğraflardan birisi Karagöz Mecmuasında yayınlanmıştır. Fotoğrafta görülen düşman askerlerini ile ilgili şöyle bir yoruma yer verilmiştir: “Görenler Allah için söylesin. Şu surat, şu meskenete (miskinlik) sahib olanlar Osmanlı dilâverlerinin karşısına nasıl çıkar?!”¹²⁸⁸

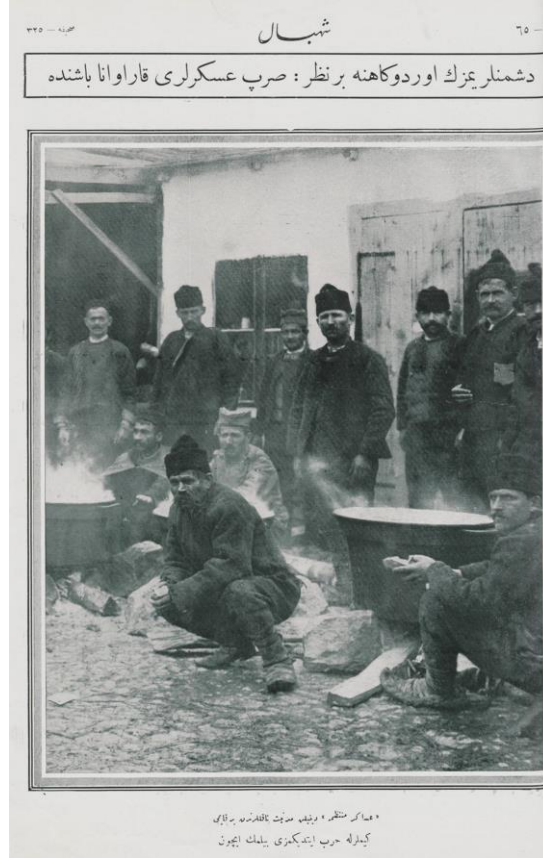

Fotoğraf-21 (**Karagöz**, 20 Teşrîn-i evvel 1328, N. 461, s. kapak.)

Karikatür dergisi olan Karagözün paylaştığı bu fotoğrafta görülen düşman askerleri gerçekten de oldukça bakımsız askerler olarak görülmektedir. Ancak yayınlanan fotoğrafın Osmanlı Ordularının balkanlarda ağır yenilgiler aldığı bir döneme ait olması, yenilgilerin geçici olduğu imajının halka verilmeye çalışıldığını göstermektedir.

¹²⁸⁸ **Karagöz**, 20 Teşrîn-i evvel 1328, N. 461, s. kapak.

Şehbâl Mecmuasında yer alan benzer bir fotoğrafta ise Karavana başında bulunan bazı Sırp askerleri gösterilmiştir. “Asakir-i muntazama”¹²⁸⁹ olarak nitelendirilen bu ordunun gerçekte öyle olmadığı¹²⁹⁰, kılık-kıyafetlerinden bile bunun anlaşılacağı mesajı verilmeye çalışılmıştır.

Fotoğraf-22 (Şehbâl, 15 Teşrîn-i sâni 1328, A. 65, s. 325.)

Resmin altında ise kamuoyuna yönelik bir mesaj yer almaktadır. “Kimlerle Harbetdiğimizizi bilmek için”¹²⁹¹ bu fotoğrafın bir örnek olduğu belirtilmiş, açık bir şekilde düşmanın zayıflığına vurgu yapılmıştır.

Şehbâl Mecmuasında yer alan bir fotoğrafta ise İşkodra Savunması ele alınmış, Osmanlı ordusunun burada Karadağlılara karşı göstermiş olduğu başarının düşman

¹²⁸⁹ Şehbâl, 15 Teşrîn-i sâni 1328, A. 65, s. 325.

¹²⁹⁰ Balkan devletlerinin ordularıyla ilgili benzer bir değerlendirme için bkz. Şehbâl, 1 Kânûn-ı evvel 1328, A. 66, s. 343.

¹²⁹¹ Fotoğrafın üst kısmında, “Düşmanlarımızın ordugâhına bir nazar: Sırp askerleri karavana başında” yazmaktadır. Resmin alt kısmında ise “‘asakir-i muntazama’ denilen medeniyet nakillerinden bir kaçı - kimlerle harb ettiğimizi bilmek için” ifadeleri ile fotoğraf açıklanmıştır. Bkz. Şehbâl, 15 Teşrîn-i sâni 1328, A. 65, s. 325.

üzerinde bıraktığı etki ortaya konulmaya çalışılmıştır. “Endîšnâk bir düşman kafası”¹²⁹² olarak verilen fotoğrafla ilgili olarak yapılan açıklamada, İşkodra’nın merkezden uzak olması nedeniyle yardımların ulaştırılamamasına rağmen Karadağlılara karşı büyük bir başarı gösterdiği, bu mücadelenin Osmanlı hakkında gayz ve husumetten başka bir şey okutmak istemeyen Avrupa basınında dahi kahramanlık olarak haberleştirildiği belirtilmiştir. Fotoğrafın açıklama kısmında asıl dikkat çeken kısım ise Karadağlı General ile ilgili yapılan yorumdur. İşkodra civarından Karadağlıların aldığı mağlubiyetler neticesinde geri çekilmek zorunda kalan General’in yüz ifadesine dikkat çekilmiş, “Karadağlıların yüzü İnşallah ilelebet kalbleri kadar kara kalacaktır.”¹²⁹³ denilerek düşmanın moral bozukluğu vurgulanmıştır.

Fotoğraf-23 (Şehbâl, 15 Teşrîn-i sâni 1328, A. 65, s. kapak.)

¹²⁹² Şehbâl, 15 Teşrîn-i sâni 1328, aded 65, s. kapak.

¹²⁹³ Fotoğrafın altındaki açıklama şu şekildedir: “Endîšnâk bir düşman kafası - Merkez-i hükümetden uzaklığına ve vesait-i metnuasından bil-nasibe mahdudiyyatına rağmen İşkodra’da ve havalisinin Karadağlılara karşı gösterdiği mukavemet, hakkımızda gayz ve husumetinden başka bir şey okutmak istemeyen Avrupa matbuatında bile kahramanlık addediliyor. Karadağlıların yüzü İnşallah ilelebet kalbleri kadar kara kalacaktır. Resmimiz Tarabuş istihkamatından ricat-ı kahkariye (geri dönme) ile geri püskürtülen Karadağ Ceneralinin simasını irae ediyor. - İşkodra etrafında mağlubiyetten mağlubiyete düşen Karadağ cenerali” Bkz. Şehbâl, 15 Teşrîn-i sâni 1328, A. 65, s. kapak.

Aslında aynı günlerde Osmanlı Ordusunun birçok cephede ağır yenilgilere uğrayıp geri çekilmek zorunda kaldığı, İşkodra, Yanya ve Edirne’de gerçekleşen savunmalar dışında ciddi başarılarının olmadığı düşünüldüğünde bu tür bir fotoğrafa yer verilmiş olması bir taraftan kamuoyunun harp lehindeki desteğinin devamını sağlamak, diğer taraftan ise moralleri yüksek tutmak düşüncesinden kaynaklanmıştır.

Şehbâl Mecmuasının aynı sayısında tam sayfa verilen bir diğer fotoğrafta İşkodra savunmasına dair bir diğer fotoğraf yer almaktadır. Bu fotoğrafta ise bizzat Karadağ Kralı Nikolaya yer verilmiş, İşkodra savunmasının Karadağlılar üzerinde bırakmış olduğu kötü tesir ortaya koyulmuştur. Kral Nikola’nın karşısında dizilmiş olan askerlerle konuşmasının yansıtıldığı fotoğrafta; Kral’ın İşkodradaki savunmadan dolayı üzgün olduğu, askerlerine ise ceraret vermeye çalıştığı¹²⁹⁴ ifade edilmiştir.

Fotoğraf-24 (Şehbâl, 15 Teşrîn-i sâni 1328, A. 65, s. 323.)

¹²⁹⁴Şehbâl, 15 Teşrîn-i sâni 1328, A. 65, s. 323.

Fotoğrafta verilmek istenen mesaj açıktır. Osmanlı Orduları İşkodra'yı bütün sıkıntılara rağmen kahramanca savunmakta, bunun karşısında düşman moral bozukluğu içerisinde mücadele etmeye çalışmaktadır.

Bu dönemde düşman askeri üzerinden medeniyet eleştirilerine de yer verilmiş, zalim-mazlum karşılaştırması yapılmıştır. Yunan askerlerinin Selanik'i işgalini gösteren bir fotoğraftan hareketle, "Selanik'de ahaliye kimler zulm ediyor?"¹²⁹⁵ sorusunun cevabı olarak Yunanlar gösterilmiştir.

Fotoğraf-25 (Şehbâl, 15 Teşrîn-i sâni 1328, aded 65, s. 326.)

Medeniyet namına harp ettiklerini iddia eden ve Rumeli'de yaşayan insanlara hürriyet götüreceklarını iddia edenlerin Selanik'te, Üsküp'te, Trakya'da velhasıl gittikleri her yerde silahsız erkekleri, kadınları ve çocukları öldürmekten geri durmadıkları belirtilmiştir. Bu şartlar altında büyük devletlerin takınmış olduğu tutum da eleştirilmiş,

¹²⁹⁵Şehbâl, 15 Teşrîn-i sâni 1328, aded 65, s. 326.

Balkanlarda gerçekleşen bu katliamlara sessiz kalan büyük devletlerin İstanbul'da bulunan kendi tebaalarını korumak maksadıyla İstanbul'a zırlılar göndermesi, sokaklarında asker gezdirmesi, İstanbul'a toplar ve mitralyözler çıkarmasının ikiyüzlülük oldu belirtilerek bu durumun vicdana ve izana sığmayacağı¹²⁹⁶ eleştirisinde bulunulmuştur. Yenilgiler sonrasında fotoğraflar üzerinden yapılan bu tür yorumlar, askeri yenilgilerle birlikte ortaya çıkan moral bozukluğuna bir bakıma kılıf bulmak anlamını taşımaktadır. Bir tarafta mazlum Osmanlı diğer tarafta zalim Balkan devletleri ve onları destekleyen büyük devletler yer almaktadır.

Düşmanı küçük gören eleştiriler yalnızca düşman askerleriyle sınırlı kalmamış Balkan Devletleri'nin krallarıyla ilgili fotoğrafların yorumlarında da bu tür eleştirilere yer verilmiştir. Şehbâl Mecmuasının 65. Sayısında yer alan bir fotoğrafta, Bulgaristan Kralı Ferdinand konu edilmiştir. Kral Ferdinand'ın fotoğrafının altında şu açıklama yer almaktadır: “İmparatorluğa hahişkar (hevesli) bir küçük kral: Bulgaristan Çarı Ferdinand.”¹²⁹⁷ Açıklama kısmında İmparator olmak isteyen Kral Ferdinand açık bir şekilde küçük görülmekte¹²⁹⁸ ve “küçük kral” olarak nitelendirilmektedir.

¹²⁹⁶ Resimde yer alan açıklamalar şu şekildedir: “Kıymet-i askeriyyesica-yıseval bir askeri kıyafet: Yunan efzun alayı efradı - Medeniyet namına har ettiklerini, Rumeli sekencesine hürriyet getirdiklerini söyleyenler Selanik'te, Üsküp'te, Trakya'da, elhâsıl her gittikleri yerde ve bütün âlem-i medeniyetin su-i vukufunda silahsızları, kadınları ve çocukları boğazlamakdan başka bir şey yapmayarak tarz-ı temdinin bu nevinde üstad olduklarını gösterdikleri halde - şu acayip şekl-i medeniyete gayr-ı ... zemin-i teşkil ettikleri için - Avrupa'nın vicdan ve izanında bir meyl-i feveran bile hissedilemedi. Ve mevhumat-ı mahvifeye karşı bağz ve susanlar teba-i ecnebiyeyi muhafaza için İstanbul'a zırlılar gönderen, sokaklarımızda asakir-i ecnabiye gezdiren, Payitahtımıza toplar ve mitralyözler çıkarmaya lüzum gören düvel-i muazzama Selanik'deki, İşkodra'daki Trakya'daki hakayık-ı vahşiyane huzurunda - israt-ı takdir tahsiyanını tahfif edecek kadar bile - mütehası olamadı!.. - Selanik'de Ahaliye kimler zulm ediyor” Bkz. **Şehbâl**, 15 Teşrîn-i sâni 1328, A. 65, s. 326.

¹²⁹⁷ Resmin açıklama kısmında ; “İmparatorluğa hahişkar bir küçük kral: Bulgaristan Çarı Ferdinand - Muharebe-i hazıranın hitamına müteakib Ferdinand'ın imparatorluk ilan edeceği musırınan rivayet edilmektedir.” İfadeleri yer almaktadır. Bkz. **Şehbâl**, 15 Teşrîn-i sâni 1328, A. 65, s. 329.

¹²⁹⁸ Aynı dönemde Balkan Devletlerinin Krallarına yönelik eleştirel yaklaşım devam etmiştir. Karadağ kralı için “Karanlık Kalbli” ifadesi kullanılmaktadır. Bkz. **Şehbâl**, 15 Teşrîn-i sâni 1328, A. 65, s. 330.

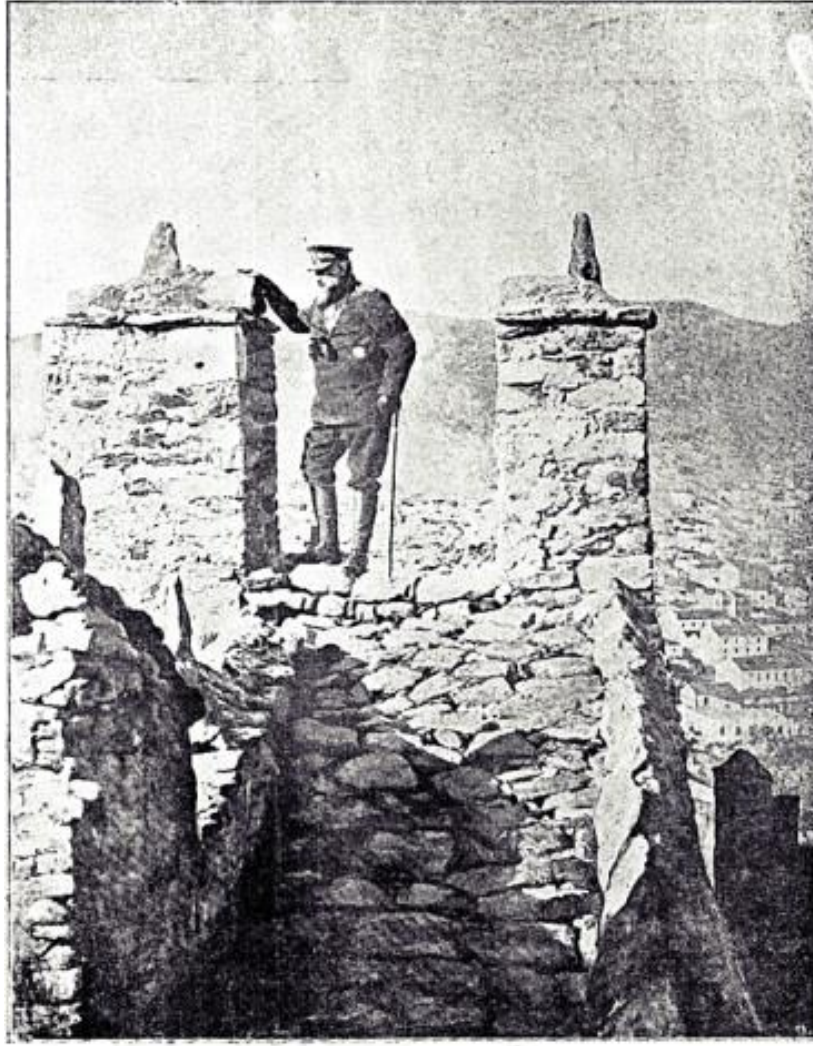
Fotoğraf-26 (Şehbâl, 15 Teşrîn-i sâni 1328, A. 65, s. 329.)

Donanma Mecmuasında yer alan bir fotoğrafta ise Kral Ferdinand'ın Kavala İstihkâmında görüldüğü bir fotoğrafa yer verilmiştir. Fotoğrafın altında yer alan yazı ise Sultan II. Mehmed (Fatih)'inde okuduğu rivayet edilen bir beyittir:

“Bûm nevbet mî-zened ber târem-i Efrâsiyâb

Perdedârî mî-koned der kasr-ı Kayser ankebût”¹²⁹⁹

¹²⁹⁹ **Donanma**, Şubat 1328, N. 36, sayfa numarası yok; Bekir Sıdkı Baykal bu beytin 12. yüzyıl İran şairlerinden Hakanî'ye ait olduğunu belirtmektedir. Bkz. Bekir Sıdkı Baykal, “Fatih Sultan Mehmed'in Muhiti ve Şahsiyeti Üzerine Bir Deneme”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 14, S. 3-4, Y. 1956, s. 77-78, dipnot. 18.

يوم نوبت ميژند برطارم اوراسياب برده داري ميکنند در قصر قيصر عنكبوت
 ثواله استکامنده بلغار نرال
 اليوم في شرفات القصر تابعة والعنكبوت من الحجاب والمهرس

Resim-27 (**Donanma**, Şubat 1328, N. 36, sayfa numarası yok.)

Beytin anlamı şu şekildedir: “Efrâsyab’ın damında baykuş nöbet borusu öttürüyor, Kayser’in sarayında örümcek kapı-bekçiliği ediyor.”¹³⁰⁰ Fotoğrafta yer alan sahne açık bir propaganda örneği niteliği taşımaktadır. Osmanlı Devleti’nin Kavala’daki istihkamatı üzerinde duran Kral Ferdinand Efrasyab’ın damına tünemiş baykuşa, diğer taraftan kayserin sarayında kapı-bekçiliği yapan örümceğe benzetilmiştir.

¹³⁰⁰ Baykal, **agm**, s. 18.

3.4.1.5. Gönüllü Fotoğrafları ve Propaganda

Balkan Harbi'nde gönüllülere ait fotoğraflar sık sık dönemin mecmualarında yer almıştır. Bu fotoğraflarda herhangi bir zorunlulukları olmamasına rağmen kendi istekleriyle düşmana karşı mücadele etmeye giden kişiler yer almıştır. Gönüllü fotoğrafları¹³⁰¹ vatan savunması için bir zorunluluk sonucu değil, gönüllü olarak kendi istek ve arzularıyla hareket eden kişilere ait olduğundan kamuoyu nezdinde oldukça fazla etkiye sahip olduğu düşünülebilir. Çünkü zorunluluğun olmadığı yerde fedakârlık devreye girmektedir. Fedakârlık ise toplum nezdinde karşılığı olan bir kavramdır. Bu fotoğraflarda yer alan kişilerin seçimi de oldukça önemlidir. Daha önceki bölümde izah edildiği şekilde sayıları kesin olarak belli olmamasına rağmen Osmanlı ordusunda gönüllülerin mevcudu oldukça fazladır. Ancak mecmualarda özellikle resimleri verilenler çoğunluktan farklılık arz eden, hatta fotoğrafı görenler için ilgi uyandıran kişilere aittir. Ayrıca mecmualar açısından bu fotoğrafların seçiminde benimsenen en önemli unsurlardan birisi toplumun bütün kesimlerinden gönüllülerin orduya katıldığı imajının verilmek istenmesidir.

Gönüllü olarak orduya katılanlar içerisinde oldukça yaşlı kişilerin yer alması orduya gönüllü katılımını teşvik edici bir rol üstlenmiştir. Mecmualarda bu tür kişilerin fotoğraflarının yer alması, ihtiyarlar bile gönüllü olarak savaşa katılıyorlar o halde gençlerin savaşta yer alması gereklidir mesajının verilmesi için önemlidir.

Şehbâl Mecmuasınının 72. sayısında yer alan bir fotoğraf bu bakımdan önemlidir. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kurulmasından sonra cemiyet içerisinde oluşturulan heyetlerden birisi de gönüllü alaylar teşkili heyetidir. Bu heyetin başkan yardımcılığına getirilen Cemil Paşa bizzat gönüllü olarak orduya katılacaktır. Şehbâl'de yer alan fotoğrafın¹³⁰² altında yer alan açıklamada şu şekildedir: “Gönüllü nefer: Cemil Paşa - Meclis-i milli azalığından mütekâid bulunan Cemil Paşa Müdâfaa-i Milliye Gönüllü Alaylar Heyeti Reis-i Sanîsidir. Beyoğlu muhafız taburunun birinci bölüğüne birinci

¹³⁰¹ Orduya katılan gönüllülerle ilgili birçok fotoğraf mecmualarda yer almıştır. Bu fotoğraflardan birisi için bkz. “Çatalca Muharebesine iştirak etmek üzere azîmet eden bir gönüllü taburunun Bâ-ı âli caddesinden suret-i müruru”, **Resimli Kitab**, Kânûn-ı evvel-Kânûn-ı sâni 1328, C. 8, N. 46, s. 777.

¹³⁰² Aynı fotoğraf Donanma Mecmuasında da yer almış fotoğrafın altında şöyle bir açıklamaya yer verilmiştir: “Paşalıktan neferliğe teâli eden bir zat – Bu zât Meclis-i A'yandan Mâliye azalığından mütekâid Cemil Paşa hazretleridir ki Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Gönüllü Heyeti Reis-i Sâni ve Beyoğlu Muhafaza Taburu Birinci Bölüğü Birinci Takımı Birinci Mangasının birinci neferidir.” Bkz. **Donanma**, Şubat 1328, N. 36, s. 540.

gönüllü nefer kayd edilmiştir.”¹³⁰³ Donanma Mecmuası ise Cemil Paşa'nın gönüllü olarak orduya katılmasını “Paşalıktan neferliğe”¹³⁰⁴ ifadesiyle duyurmuştur.

Fotoğraf-28 (**Şehbâl**, 15 Mart 1329, A. 72, s. 469.)

Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti içerisinde oluşturulan bu heyetin asli vazifesi bizzat orduya gönüllü katılımını gerçekleştirmektir. Cemil Paşa'nın orduya gönüllü olarak katılması halk nezdinde olumlu bir etki bıraktığı gibi, oldukça yaşlı bir kişinin gönüllü olarak orduya katıldığını gösteren fotoğraf kamuoyuna yönelik gönüllülüğü özendirici bir rol üstlenmiştir.

Yaşlıların orduya katılımı kadar çocuklarında orduya gönüllü olarak katılımı mecmualara konu olmuştur. Resimli Kitab Mecmuasında yer alan bir fotoğrafta henüz 12

¹³⁰³ **Şehbâl**, 15 Mart 1329, A. 72, s. 469.

¹³⁰⁴ **Donanma**, Şubat 1328, N. 36, s. 540.

yaşında olmasına rağmen gönüllü olarak orduya katılan ve harpte yaralanan Karahisarlı Nuri Çavuş'a ait fotoğraf¹³⁰⁵ bulunmaktadır.

Fotoğraf-29 (**Resimli Kitab**, Şubat-Mart1329, C. 8, N. 47, s. 852.)

Harbe gönüllü olarak katılan ve yaralanan 12 yaşındaki bir çocuğun fotoğrafı kamuoyu üzerinde en azından yaşlı bir kişinin savaşa katılması kadar etki bırakmış olmalıdır.

¹³⁰⁵ **Resimli Kitab**, Şubat-Mart1329, C. 8, N. 47, s. 852.

Balkan harbi döneminde orduya gönüllü olarak alınanlar arasında Osmanlı Hanedanına mensup kişiler de bulunmaktadır. Donanma Mecmuasında 31. sayısının iç kapak fotoğrafı Osmanlı Şehzadelerinin fotoğraflarına ayrılmıştır. Donanma Mecmuası şehzadelerin fotoğraflarının altında şu şekilde bir açıklama da bulunmuştur: “İki asrı mütecâviz bir zamandan beri, muharebelerinde padişahlarından; sevgili padişahlarının hanedanından mahrum olan Osmanlılar; inkılâptan sonra bu milli anânelerini de diriltmeğe başlamışlardır. Osmanlılar, hanedân-ı hilâfet ve saltanatın bu iki nihâl (genç) mübâreğini muharebe saflarında, ellerinde silah olduğu halde gördüklerinden, kendileriyle silah arkadaşlığında bulduklarından dolayı ne kadar takdis etseler azdır. Tarihimizi tetkik edenlerin malumudur ki Osmanlılar en şerefli, en namlı mefâhirlerini padişahlarıyla, hanedan-ı saltanatlarıyla beraber buldukları zaman almışlardır. Donanma mecmuası bu iki sebep ve muhterem vatan evladını âcizane tebrik ve takdis etmekle iftihâr eder.”¹³⁰⁶ Şehzadelere ait fotoğrafların Donanma mecmuasında yayınlanması, aynı zamanda iki asırdır ilk kez Osmanlı hanedanından kişilerin harbe katılmış olması bir propaganda malzemesi olarak sunulmuştur. Aslında şehzadelerin orduya katılmış olması harbin kaderini değiştirme noktasında etkili olmasa da, sembolik olarak orduya ve kamuoyuna moral vermesi bakımından önemlidir.

Fotoğraf-30 (Donanma, Eylül 1328, Sn. 4, N. 33, s. iç kapak.)

¹³⁰⁶ Donanma, Eylül 1328, Sn. 4, N. 33, s. iç kapak.

Osmanlı şehzadelerine ait fotoğraflar daha sonra da mecmualarda yer alacaktır. Resimli Kitab 45. sayısının kapağını Balkan Harbine gönüllü olarak katılan ve harpte yaralanan Şehzade Cemaleddin Efendiye ayırmıştır¹³⁰⁷.

Fotoğraf-31 (**Resimli Kitab**, Teşrîn-i evvel/Teşrîn-i sâni 1328, C. 8, N. 45, s. 639.)

Osmanlı hanedanına mensup bir kişilerin gönüllü olarak orduya katılmış olması toplum nezdinde olumlu bir etki bırakmış olmalıdır.

Mecmualarda gönüllü katılanların fotoğrafları arasından iki harem ağasına ait fotoğrafta¹³⁰⁸ bulunmaktadır.

¹³⁰⁷ Resmin altındaki açıklama şu şekildedir: “Şehzâde-i Civanmerd Devletlü Mehâbetlü Cemaleddin Efendi Hazretleri müşarünileyh sevk-i hamiyet ve arzu-yu zatiyeleriyle harb-i hazıra iştirak etmişler, meydan-ı gaza ve hamasedde mecruh olmalarıyla bera-yı tedavi Dersââdete muavenet buyurmuşlardır” Bkz. **Resimli Kitab**, Teşrîn-i evvel – Teşrîn-i sâni 1328, C. 8, N. 45, s. 639; Balkan Harbi’nde yaralanan şehzadeye ait fotoğraf Servet-i Fünûn Mecmuasında da yer almış, ancak şehzadenin ismi Abdül Halim Efendi olarak verilmiştir. Ayrıca resmin altında Şehzadenin Kırkkilise Muharebesinde yaralandığı bilgisi de yer almaktadır.. Bkz. **Servet-i Fünûn**, 25 Teşrîn-i evvel 1328, A. 1118, s. 616.

¹³⁰⁸ Fotoğrafın altındaki açıklama şu şekildedir: “Gönüllü efradından bir kısmı – resimde harem-i hümayun ağalarından iki gönüllü zat görülmektedir.” Bkz. **Resimli Kitab**, Eylül 1328, C. 8, N. 45, s. 575.

Fotoğraf-32 (**Resimli Kitab**, Eylül 1328, C. 8, N. 45, s. 575.)

Gönüllüler arasında toplumdan önemli kişilerde bulunmuştur. Bunlardan birisi de Aydın'ın eski mebuslarından Kazım Bey'dir. Şehbâl'de yer alan haberde Kazım Bey'in bedel-i nakdi ödemiş olmasına rağmen gönüllü olarak orduya katıldığı¹³⁰⁹ bilgisi yer almaktadır.

Fotoğraf-33 (**Şehbâl**, 15 Nisan 1329, A. 74, s. 23.)

¹³⁰⁹ “Meb'us Nefër - Aydın meb'us-ı sabıkı olan bu zat, Kazım Bey, bedel-i nakdi verdiği halde gönüllü nefër sıfatıyla muharebeye iştirak etmiştir.” Bkz. **Şehbâl**, 15 Nisan 1329, A. 74, s. 23.

Fotoğraflar yoluyla azınlıklara yönelik propaganda faaliyetleri de yürütülmüştür. Azınlıklardan orduya gönüllü olarak katılmış olan kişilerin fotoğraflarına da yer verilerek bir taraftan birlik ve beraberlik vurgusu yapılırken, diğer taraftan azınlıkların desteğinin sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Resimli Kitab’da yer alan bir fotoğrafta “gönüllü bir kahraman”¹³¹⁰ olarak tanıtılan Osmanlı vatandaşı Musevi’ye ait fotoğraf yer almıştır.

Fotoğraf-34 (**Resimli Kitab**, Ağustos 1328, C. 8, N. 43, s. 552.)

Fotoğrafın altında yer alan açıklamada; “Gönüllü bir kahraman – Musevi vatandaşlarımızdan olup sevk-i hamiyetle bir kıta-yı askeriye gönüllü olarak iltihak eden Yako oğlu Murdhay Efendi – Sirkeci’de harekete intizar esnasında”¹³¹¹ ifadeleri kullanılarak azınlıkların gönüllü olarak katılımı teşvik edilmiştir.

Gönüllülerle ilgili fotoğraflarda ülkenin çeşitli bölgelerinden gelen Müslüman topluluklara ait fotoğraflara da yer verilmiştir. Bu fotoğraflarda gönüllülük övülürken savaş nedeniyle ülkenin birçok yerinden gönüllülerin savaşa katıldığı vurgusu yapılmıştır. Mecmualarda bu tür gönüllü katılımlarına ait ilk fotoğraflar Arnavut gönüllüleri ile ilgilidir. Bu dönemde İstanbul’da oldukça fazla Arnavut’un bulunması ve mecmuaların merkezlerin İstanbul’da bulunmasından dolayı bu tür fotoğrafların ilklerinin Arnavut gönüllülere ait olması doğal karşılanmalıdır.

¹³¹⁰ **Resimli Kitab**, Ağustos 1328, C. 8, N. 43, s. 552.

¹³¹¹ **Resimli Kitab**, Ağustos 1328, C. 8, N. 44, s. 552.

Resimli Kitab mecmuasının 43. Sayısında yer alan fotoğraflarda Arnavut gönüllülerin Osmanlı ve Arnavut bayraklarıyla birlikte Bâb-ı Âlî'den harbiye nezaretine doğru gidişleri¹³¹² ve Resimli Kitab Mecmuası önünden geçişleri¹³¹³ gösterilmiştir.

Fotoğraf-35 (**Resimli Kitab**, Eylül 1328, C. 8, N. 45, s. 577.)

Fotoğraf-36 (**Resimli Kitab**, Eylül 1328, C. 8, N. 45, s. 574.)

Gönüllü fotoğrafları içerisinde Çerkes Süvarilerine ait olan fotoğraflara da¹³¹⁴ yer verilmiştir.

Fotoğraf-37 (**Resimli Kitab**, Kânûn-ı evvel-Kânûn-ı sâni 1328, C. 8, N. 46, s. 777.)

¹³¹² Fotoğrafın altındaki açıklama: "Arnavud Gönüllülerin Bâb-ı Âlî Caddesi tarikiyle harbiye nezaretine azimetleri" Bkz. **Resimli Kitab**, Eylül 1328, C. 8, N. 45, s. 577.

¹³¹³ Fotoğrafın altındaki açıklama: "Arnavud Gönüllülerin İdarehanemiz Önünden mürurları." Bkz. **Resimli Kitab**, Eylül 1328, C. 8, N. 45, s. 574.

¹³¹⁴ Fotoğrafın altındaki açıklama: "Son Çatalca muharebesinde yararlıklar göstermiş olan gönüllü Çerkes süvarilerinin İstanbul'dan meydan-ı harbe azimeti." Bkz. **Resimli Kitab**, Kânûn-ı evvel-Kânûn-ı sâni 1328, C. 8, N. 46, s. 777.

Harbe katılan gönüllülerle ilgili Şehbâl'de yer alan bir fotoğrafta “Anasır-ı harbiyemiz hangi menabiadan çıkıyor?”¹³¹⁵ sorusunun cevabı olarak Aydın Zeybeklerine ait bir fotoğraf örnek olarak gösterilmiştir.

Fotoğraf-38 (Şehbâl, 15 Mart 1329, A. 72, s. 463.)

Gönüllülerle ilgili fotoğraflardan bir kısmı ise Balkan Harbine gönüllü olarak katılan ve harpte birçok başarı elde eden 87. alaya ait fotoğraflardır. Alay kumandanı Arslan Bey¹³¹⁶,e ait fotoğrafların da paylaşıldığı Şehbâl Mecmuasında gönüllülerin harp meydanında çekilmiş farklı fotoğraflarına¹³¹⁷ yer verilmiştir.

¹³¹⁵ Fotoğrafın altındaki açıklama: “Aydın zeybeklerinden birkaç numune - Harbin devre-i ahiresine Aydın Zeybeklerinden bazı gönüllüler de iştirak etmekte ve faaliyet-i cengaveraneleriyle düşman hırpalamaktadırlar. Memleketlerinde daima silah ile iştigale alışmış olan bu zeybeklerin kıyafet-i mahalliyelerini nazarlarda teccüsüs ettirmek üzere muhabirimizin gönderdiği şayan-ı dikkat bir fotoğrafıyı derç ediyoruz. - Anasır-ı harbiyemiz hangi menabiadan çıkıyor?” Bkz. Şehbâl, 15 Mart 1329, A. 72, s. 463.

¹³¹⁶ “Lazistan gönüllü efradı kumandanı Arslan Bey”, Şehbâl, 15 Nisan 1329, A. 74, s. 29. Arslan Bey’e ait fotoğraf için bkz. Ek: 24.

¹³¹⁷ Şehbâl, 15 Nisan 1329, A. 74, s. 32; Trabzon ve Rize gönüllülerine ait diğer üç fotoğraf için bkz. Şehbâl, 15 Nisan 1329, A. 74.

Fotoğraf- 39 (Şehbâl, 15 Nisan 1329, A. 74, s. 32.)

Balkan harbinden Osmanlı Ordusuna ülke dışından gerçekleşen gönüllü katılımları da olmuştur. Bunların içerisinde Dağıstan gönüllülerine ait fotoğraflarda mecmualarda yer almıştır. Şehbâl Mecmuasının 84. Sayısında yer alan bir fotoğraf Dağıstan Gönüllülerine¹³¹⁸ aittir.

Fotoğraf-40 (Şehbâl, 15 Teşrin-i evvel 1329, A. 84, s. 229.)

Balkan Harbi'nin sona ermesinden sonrada gönüllüler ile ilgili propaganda faaliyetlerine devam edilmiştir. Şehbâl'de yer alan bir fotoğrafta yaşlı bir gönüllünün fotoğrafına yer verilmiş ve fotoğraf şu şekilde açıklanmıştır: “Balkan harbi zailinde başımıza gelen birçok nezici felaketler arasında başımızı yükselten bir çokda hadisat

¹³¹⁸ Fotoğrafın altındaki açıklama: “Dağıstan Gönüllü müfrezesi - Ön sahadaki iki zabitten kılıçlı olanı, müfrezenin kumandanı Abdülcabbar Hilmi Bey'dir.” Bkz. Şehbâl, 15 Teşrin-i evvel 1329, A. 84, s. 229.

meşhud olmuştur. İşte resmini derç ettiğimiz zatın askerliği bu son nevedan bir vaka idi. Yüzbaşılıktan ihraç olan Hasan Efendi namıyla tanınan bu ihtiyar, 66 yaşına bakmayarak gönüllü sıfatıyla harbe iştirak etmiş ve ahiren terhîsi icra olunmuştur.”¹³¹⁹

3.4.1.6. Fotoğraflarda Kadın Unsuru

Balkan Harbi dönemi Osmanlı tarihi açısından ilk kez kadınların'da ön plana çıktığı bir savaş niteliği taşımaktadır. Meşrutiyet'in getirdiği ortam içerisinde cemiyet faaliyetleri içerisine girişen kadınlar, Balkan harbinde aktif olarak faaliyetlerde bulunmuşlardır. Döneme ait mecmualarda azda olsa kadın fotoğraflarının da yer aldığını söylemek mümkündür¹³²⁰. Osmanlı kadınları savaş sırasında askerlerin ihtiyaçları için yapılan imalat işlerinde ve tedavisinde rol oynamışlar, bu faaliyetleri ise fotoğraflara yansımıştır.

Resimli Kitap Mecmuasında yer alan bir fotoğrafta Hilâl-i Ahmer Cemiyetine mensup kadınların yaralı askerlerin tedavisi için kullanılacak sarguların imalatı için yaptıkları çalışmalar yansıtılmıştır¹³²¹.

Fotoğraf-41 (**Resimli Kitap**, Teşrîn-i evvel – Teşrîn-i sâni 1328, C. 8, N. 45, s. 681.)

¹³¹⁹ Şehbâl, 1 Teşrîn-i evvel 1329, aded 83, s. 211.

¹³²⁰ Kadınların faaliyetleriyle ilgili fotoğraflara örnek oluşturması bakımından bkz. **Servet-i Fünûn**, 25 Teşrîn-i evvel 1328, A. 1118, s. 604.

¹³²¹ Fotoğrafın altındaki açıklama: “Mecruhın'ın yaralarını sarmak için hamiyet ve şevkatle sargı imalathanelerine devam eden Hilâl-i ahmere mensub hanım hemşirelerimizden bazılarının imalathane dâhilinde hücre-i faaliyetleri” Bkz. **Resimli Kitap**, Teşrîn-i evvel – Teşrîn-i sâni 1328, C. 8, N. 45, s. 681.

Ayrıca Osmanlı kadınlarının muharebe esnasında kurulan hastanelerde yaptıkları faaliyetlerde mecmualarda yer bulmuştur. Şehbâl Mecmuasında yer alan iki fotoğrafın altında, “Güllhane Tabâbet-i Askeriye Tatbikatı Mektebinde mecruh gaziler”¹³²² açıklamasına yer verilmiş, fotoğrafta askerlere hastabakıcılık kadınlar yer almıştır.

Fotoğraf-42 (Şehbâl, 15 Kânûn-ı evvel 1328, A. 67, s. 369.)

Bir diğer fotoğrafta kadınların ilaç imalatı ile uğraştıklarına dair bilgi verilmiştir. İki Osmanlı Kadın'ının yer aldığı fotoğrafın altında yer alan bilgi şu şekildedir: “Güllhane Tababet-i Askeriye Tatbikatı Mektebinde edviye (ilaç) tabletleri imal eden Osmanlı hanımları.”¹³²³

Fotoğraf-43 (Şehbâl, 15 Kânûn-ı evvel 1328, A. 67, s. 369)

¹³²² Şehbâl, 15 Kânûn-ı evvel 1328, A. 67, s. 369.

¹³²³ Şehbâl, 15 Kânûn-ı evvel 1328, A. 67, s. 369.

Ayrıca kadınların yaralı askerler için tedavi malzemesi hazırladıkları fotoğraflara da yer verilmiştir. Fotoğrafın altındaki açıklamada, “Gülhane Tababet-i Askeriye Tatbikatı Mektebinde Osmanlı Hanımları mecruhlarımız için tımar malzemesi istihzarı - Mecruhlarımızın mehat oldukları hale-i (ışık) şevkat etrafında”¹³²⁴ ifadelerine yer verilmiştir.

Fotoğraf-44 (Şehbâl, 15 Kânûn-ı evvel 1328, A. 67, s. 369)

Bu dönemde mecmualarda yer alan kadınların faaliyetlerine ait fotoğrafların bir kısmı ise Osmanlı vatandaşı olmayan yabancı kadınlara aittir. Servet-i Fünûn Mecmuasının 9 Ocak 1913 tarihli sayısında yer alan bir fotoğrafta Fransız kadınların Osmanlı yaralıları için Fransa sefaretinde yaptıkları faaliyetlere ait fotoğraf paylaşılmıştır.

¹³²⁴ Şehbâl, 15 Kânûn-ı evvel 1328, A. 67, s. 369.

Fotoğraf-45 (Servet-i Fünûn, 27 Kânûn-ı evvel 1328, N. 1127, s. 197.)

Fotoğrafın altında “Fransız Sefârethânesinde Osmanlı Mecruhları için çalışıyorlar”¹³²⁵ açıklamasına yer verilmiştir. Aynı mecmuanın 23 Ocak 1913 tarihli sayısında ise bu kez Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti’nin de kurulmasında etkin rol üstlenen dört Tatar kızının resmine yer verilmiştir. Fotoğrafın altında, “Rusya’dan Hilâl-i Ahmer’e hıdmet etmek için gelmiş olan dört Tatar kızı”¹³²⁶ açıklaması yer almaktadır.

Fotoğraf-46 (Servet-i Fünûn, 10 Kânûn-ı sâni 1328, N. 1129, s. 249.)

¹³²⁵ Servet-i Fünûn, 27 Kânûn-ı evvel 1328, N. 1127, s. 197; Benzer fotoğraflar Servet-i Fünûn Mecmuasında yer almaktadır. Osmanlı askerlerinin tedavisi için gönüllü olan “Madam La Baron Dörojen” mecmuanın 16 Ocak 1913 tarihli sayısının kapak fotoğrafında yer almıştır. Kapak fotoğrafının altında “Belçikalı Baron Dörojen ile ayağı kesilmiş mecruhîn” açıklaması yer almaktadır. Bkz. Servet-i Fünûn, 3 Kânûn-ı sâni 1328, N. 1128, s. kapak.

¹³²⁶ Servet-i Fünûn, 10 Kânûn-ı sâni 1328, N. 1129, s. 249.

Osmanlı vatandaşı olmayan kadınların yaptıkları faaliyetlerle ilgili bu tür fotoğrafların paylaşılmış olması kadınlara yönelik propagandanın bir yansımasıdır. Nitekim gazeteler aracılığıyla da sık sık kadınların yardıma çağrıldığı bir ortamda, Osmanlı vatandaşı olmayan kadınların dahi yardım faaliyetlerinde aktif olarak yer almaları, Osmanlı kadınlarını teşvik edici örnekler olarak sunulmuş olmalıdır. Kadınlara ait bu tür fotoğrafların yayınlanması bir taraftan, Balkan harbinde erkeklerle birlikte kadınların da çalışmalara katıldığı vurgusunun ortaya koymak, diğer taraftan ise özellikle ordunun ihtiyaçlarının karşılanması, yaralı askerlerin bakımı gibi meselelerde önemli yararlılıkları görülen kadınların fotoğraflarına yer vererek, diğer kadınlarında bu tür faaliyetler içerisinde yer almasını sağlamaktır.

3.4.1.7. Kutsal Mekanların Fotoğrafları ve Propaganda

Mecmualarda yer alan fotoğrafların bir kısmı ise Camilerle ilgilidir. Müslümanların kutsal mekânları olan camilerin resimleri ve bu camilerin düşmanlar tarafından kiliseye çevrileceği mesajı, önemli propaganda unsurlarından birisi olarak kullanılmıştır. Aslında Balkan devletleri ile gerçekleşen mücadele için “Hilâl ile salib’in (haç) cidali (savaşı)” anlayışı camiler meselesine de yansımış, Hristiyanlar Müslümanları yenilgiye uğratırsa camilerini de kiliseye çevirecekleri propagandası işlenmeye çalışılmıştır. Şehbâl Mecmuasında yer alan bir fotoğrafta Ayasofya Camii’nin fotoğrafı altında yer alan yorum bunun açık göstergelerindedir. “Bulgaristan hayâlperverlerinin bir harf-i ihtirası: Ayasofya’nın menzure-i hariciyesi Bulgarların kiliseye tahvil etmek emelinde oldukları bir mâbed-i İslâm”¹³²⁷ yorumunun yer aldığı fotoğrafta açık bir şekilde Bulgarların Ayasofya’yı kiliseye çevireceği vurgusu yapılmıştır.

Fotoğraf-47 (Şehbâl, 15 Kânûn-ı evvel 1328, A. 67, s. 362.)

¹³²⁷ Şehbâl, 15 Kânûn-ı evvel 1328, A. 67, s. 362.

Edirne'nin Bulgarlar tarafından muhasara edildiği günlerde ise Edirne ile ilgili haberlerde sık sık kullanılan fotoğraf Selimiye Camiine aittir. Bir bakıma mecmualar aracılığıyla yapılan vurgu Edirne düşerse Selimiye Cami-i Müslümanların elinden çıkar, Bulgarlar tarafından Kiliseye çevrilir vurgusudur. Şehbâl Mecmuasında erken denilecek bir dönemde Selimiye Camiine ait fotoğrafları görmek mümkündür. “Edirne’de Hilâl’in en ulvî timsâli”¹³²⁸ olarak tanımlanan resimlerde İslami vurgu güçlüdür.

Fotoğraf-48 (Şehbâl, 1 Teşrîn-i sâni 1328, A. 64, s. 303.)

Selimiye Camii ile ilgili resimler Donanma Mecmuasında da yer bulmuştur. Mecmua caminin iç kısmını gösteren bir fotoğrafın altına şu şekilde bir açıklama koymuştur: “Zemîni semâya, beşeriyeti ulûhiyyete yükselten bir sîne-i nûrâni - Edirne’de Sultan Selim Câmîinin haremi.”¹³²⁹

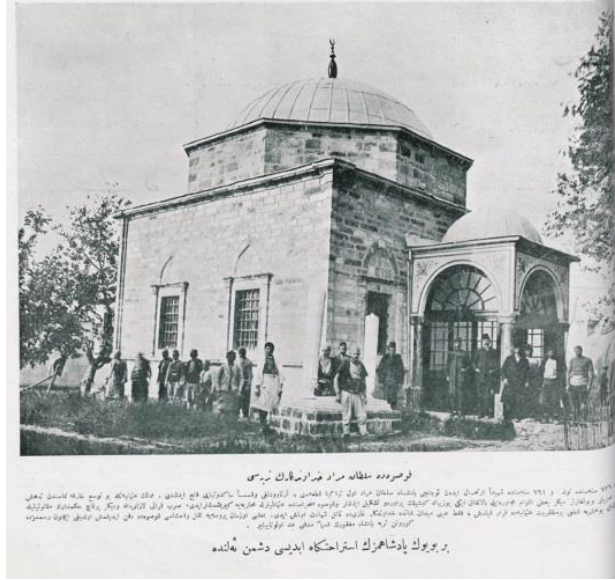

Fotoğraf-49 (Donanma, Teşrîn-i evvel – Teşrîn-i sâni 1328, N. 34-35, s. 497.)

¹³²⁸ Fotoğrafların altındaki açıklamalar şu şekildedir: Edirne’de Selimiye Cami-i şerifinin manzara-i dahiliyesi - Edirne’de Selimiye Cami-i şerifinin şadırvanı – Edirne’de Hilâlin en ulvi timsali” Bkz. Şehbâl, 1 Teşrîn-i sâni 1328, A. 64, s. 303.

¹³²⁹ Donanma, Teşrîn-i evvel – Teşrîn-i sâni 1328, N. 34-35, s. 497.

Kutsal Mekanlarla ilgili yapılan önemli propagandalardan birisi ise Murad Hüdavendigar'ın Kosova'daki türbesinin düşmanın eline geçmesidir. Balkanların fethinde önemli bir payı olan Murat Hüdavendigar'ın mezarının düşman elince geçmesini değerlendiren Şehbâl Mecmuası, “Bir büyük Padişahımızın istirahatgâh-ı ebedisi düşman elinde”¹³³⁰ açıklamasıyla halkın ilgisini çekmeye çalışmıştır.

Fotoğraf-50 (Şehbâl, 15 Kânûn-ı evvel 1328, A. 67, s. 363.)

Fotoğraflarda Selimiye camiinin bu kadar fazla gösterilmesinde ki temel maksat, Edirne savunması konusunda Müslüman halkın desteğini sağlayabilmek için İslam ibadethanelerini temsil eden Selimiye Camiinin vurgusunun yapılmasıdır. Bu sayede Müslüman halk düşmana karşı daha büyük kin ve nefret besleyecek, ibadethanelerine karşı yapılan saldırıyı engellemek için orduyu ve savaşı destekleyecektir.

Cami fotoğraflarıyla ilgili propagandanın en göze çarpanları ise kiliseye çevrilenlerle ilgilidir¹³³¹. Bir bakıma biz size demedik mi? Sorusunun cevabı gibi görünen bu fotoğraflardan Şehbâl’de birçok örneğine ulaşmak mümkündür. Kavala’da bulunan bir

¹³³⁰ Şehbâl, 15 Kânûn-ı evvel 1328, A. 67, s. 363.

¹³³¹ Kiliseye çevrilen camilere örnek oluşturması açısından bkz. “Bulgarların Babaeski’yi işgal etmelerini müteâkib Kemâl-i itina ile minaresini yıkarak kiliseye tahvil ettikleri Babaeski’deki Cami-i şerif (Edirne’nin istirdadı üzerine hal-i sabıkına ercâ olunmuştur)” Bkz. **Resimli Kitab**, Ağustos 1329, C. 9, N. 50, s. 24.

caminin minaresini gösteren fotoğrafın altındaki açıklamada; “Kavala’da cami-i şerife salib (haç) nasıl takıldı?”¹³³² denilerek minarenin üzerindeki haç’a dikkat çekilmiştir.

Fotoğraf-51 (Şehbâl, 1 Teşrîn-i sani 1329, A. 85, s. 249.)

Şehbâl’in aynı sayısında yer alan diğer üç fotoğrafta ise Kavala’da diğer camilere de aynı muamelenin yapıldığı, Kilise haline getirildikleri belirtilmiştir. Fotoğrafların altına ise düşülen not şu şekildedir: “Balkan Muharebesi’ndeki hürriyet-i akvâm gagesine Müslüman gözüyle bir nazar!”¹³³³

¹³³² Şehbâl, 1 Teşrîn-i sani 1329, A. 85, s. 249.

¹³³³ Şehbâl, 1 Teşrîn-i sani 1329, A. 85, s. 249.

Fotoğraf-52 (Şehbâl, 1 Teşrîn-i sani 1329, A. 85, s. 249.)

Resmin altındaki açıklamada Balkan harbini çıkaranların iddiası olan Rumeli’de yaşayan topluluklara hürriyet getirileceği iddiasının doğru olmadığına, asıl maksadın Müslümanların yok edilmesi olduğuna vurgu yapılmıştır. Bunu destekleyen fotoğraflardan birisinde ise Keşan’da Kırmızı Cami’nin yakılıp yıkıldığına dair fotoğraftır. “Bulgar kasırgasının geçtiği yerler”¹³³⁴ açıklamasının yer aldığı fotoğrafta Bulgarların camilere karşı gösterdiği davranış ortaya koyulmuştur.

Fotoğraf-53 (Şehbâl, 1 Ağustos 1329, A. 80, s. 148.)

¹³³⁴ Fotoğrafın altındaki açıklama kısmında “Keşan’da Kırmızı Cami-i Şerifi’nin Bulgarlar elinde düşürüldüğü hal - Bulgar kasırgasının geçtiği yerler...” ifadesine yer verilmiştir. Bkz. Şehbâl, 1 Ağustos 1329, A. 80, s. 148.

Camiler hakkında bu tür fotoğrafların yanında Bulgarların Müslümanların bütün varlığına düşman olduğu imajı da verilmeye çalışılmış bunun içinde tahrip edilen yerleşim yerlerine ait fotoğraflara da yer verilmiştir. Keşan'da Müslümanların yaşadığı mahallenin fotoğrafını sayfalarına taşıyan Şehbâl, “kurtardığımız kıt’aları ne halde bulduk?”¹³³⁵ sorusunun cevabı olarak yıkılmış bir mahallenin görüntülerini yayınlamıştır.

Fotoğraf-54 (Şehbâl, 1 Ağustos 1329, A. 80, s. 149.)

Mecmualarda yayımlanan fotoğraflar aracılığıyla Müslümanlara ait olan her şeye karşı Balkan devletlerinin düşmanlık beslediği, bunları yok etmek için ellerinden geleni yaptığı vurgulanmıştır. Dini mekânlara ait fotoğraflara yer verilmesindeki temel maksat düşmanla gerçekleştirilen mücadelenin aslında bir din savaşı olduğu, düşmanın medeniyet getireceğiz iddiasının aslında İslam’ı Balkanlardan silmek için bir bahaneden başka bir şey olmadığı düşüncesi kamuoyuna verilmek istenmiştir.

3.4.1.8. Katliam Fotoğrafları ve Propaganda

Balkan Harbi döneminde Osmanlı basınında yer alan katliam haberlerini, Resimli Kitap ve Şehbâl Mecmuaları aracılığıyla kamuoyu için görsel birer malzeme haline de gelmiştir. Balkan Devletlerine ait birliklerin yada çetelerin Osmanlı halkına karşı gerçekleştirdikleri mezalimler ve katliamlarla ilgili fotoğraflar belli aralıklarla mecmuaların sayılarında yer bulmuştur. Balkan Harbi esnasında sivil halka ve Osmanlı

¹³³⁵ Fotoğrafın altındaki açıklama: “Keşan’da İslam mahallesinin Bulgar istilasından sonra ki hal-i felaketi - Kurtardığımız kıtaları ne halde bulduk?” Bkz. Şehbâl, 1 Ağustos 1329, A. 80, s. 149; Keşan’da Müslüman Mahallesi’nin Bulgarlar tarafından tahrip edildiğini gösteren bir diğer fotoğraf ise Servet-i Fünûn Mecmuasında yer almıştır. Fotoğrafın altında, “Çataca’da İslam mahallesini Bulgarlar ne hale getirmişler!” açıklaması yer almıştır. Bkz. Servet-i Fünûn, 28 Şubat 1328, N. 1136, s. 416.

askerlerine karşı gerçekleştirilen bu tür katliam fotoğrafları şüphesiz Osmanlı kamuoyu üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Savaş şartları içerisinde askerlerin ölümleri bir bakıma doğal karşılanabilir. Ancak öldürülen kişilerin bir kısmının savunmasız siviller, kendini koruyamayan esirler olması doğal olarak kamuoyu nezdinde tepkinin ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. Ayrıca düşman tarafından öldürülen kişilerin insanlıkla bağdaşmayacak şekilde işkence sonucu öldürülmesi kamuoyu açısından çok daha büyük bir tepkinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu tür fotoğraflarda verilen mesaj temelde karşıdaki düşmanın insanlıktan uzak vahşi yaratıklar olduğudur. Doğal olarak bu savın ortaya konulabilmesi için düşmanın gerçekleştirdiği eylemler fotoğraflar aracılığıyla tartışmasız bir gerçek olarak sunulacaktır.

Bu tür fotoğraflara ilk kez yer veren Şehbâl Mecmuasıdır. Mecmuanın ilk olarak 64. sayısında yer alan iki fotoğrafta gerçekleştirilen işkence ve katliamlara ait görüntüler yer almıştır. Aynı kişiye ait olan her iki fotoğraftan birincisinde maktulün genel görüntüsü, ikinci fotoğrafta ise yüz bölümüne yer verilmiştir. İlk fotoğrafın açıklama bölümünde; “Vahşilerle muharebede maktullerimizin sergüzeşti – aşağıki resimde görülen maktulün çehre-i biçâresi bu fotoğrafta daha tafsilatıyla meşhud olunmaktadır.”¹³³⁶ denilmiştir. Fotoğrafın açıklama kısmında açıkça karşıdaki düşman için ortaya konulan niteleme vahşiliktir. İşkence sonucu öldürülen kişi ise mazlumdur. Burada aslında yapılan ahlaki bir karşılaştırmadır. Bir tarafta vahşi zalimler diğer tarafta ise çaresiz mazlumların bulunduğu bir savaş söz konusudur.

¹³³⁶ Şehbâl, 1 Teşrîn-i sâni 1328, A. 64, s. 302; İlker Alp tarafından kaleme alınan “Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)” adlı eserde bu türden birçok fotoğrafa ulaşmak mümkündür. Bkz. İlker Alp, **Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)**, Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara 1990, s. 100-133.

Fotoğraf-55 (Şehbâl, 1 Teşrîn-i sâni 1328, A. 64, s. 302.)

Şehbâl Mecmuasında yer alan diğer fotoğrafta ise katledilen kişinin yüz bölümü görünmektedir. Dudakları ve burnu kesilmiş bir insanın cesedi, görenler üzerinde mutlaka derin etkiler bırakacaktır. Bu noktada ise resmin altına konulan açıklama bu fiili kimin gerçekleştirdiği meselesine açıklık getirmektedir. “Karadağlıların kara kalbi nelere kâil oluyor?”¹³³⁷ sorusuna yanıt verilen fotoğrafta, gerçekleştirilen katliam üzerinden geniş bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Değerlendirmede, Şehbâl’in daha önceki sayılarında da ifade edildiği gibi, başta Girit’te yaşayan Müslümanlar olmak üzere mazlum Müslümanlara ait fotoğrafların gönderildiği ancak okuyucularını müteessir etmemek için bu tür fotoğraflara yer verilmediği belirtilmiştir. Fakat Balkan Harbi’nin başlamasıyla birlikte can, mal, ırz, izzet-i nefis gibi en kutsal ve insani değerlerin dahi kendi dindaşlarına layık olduğunu düşünen Hristiyanlara karşı bu tür fotoğrafları koymaya mecbur kaldıkları belirtilmiştir. Bu bölümde açıkça büyük devletlere karşı eleştiri vardır. Ayrıca fotoğrafta katledilen kişi ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir. İşkodra Gölü yoluyla Tuz’da bulunan Osmanlı askerlerine erzak götürmekte olan askerlere ve kayıkçılara Karadağlılar tarafından katliam düzenlendiği belirtilmiş, bu fotoğrafın ise gerçekleştirilen katliamda yapılanlar için bir örnek olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca fotoğrafın yorumunda, insanlık dışı bu eylemi

¹³³⁷ Şehbâl, 1 Teşrîn-i sâni 1328, A. 64, s. 302.

gerçekleştiren kişilerin idamını dile getirmeden önce yüzlerine tükürmek¹³³⁸ gerektiği belirtilmiştir.

Fotoğraf-56 (Şehbâl, 1 Teşrîn-i sâni 1328, A. 64, s. 302.)

Fotoğrafın açıklama kısmında, Şehbâl Mecmuasının bu tür katliam fotoğraflarına yer verilmemesi ile ilgili olarak okuyucularını müteessir etmek istememesinden dolayı daha önce yer verilmediğine dair açıklamaya şüpheyle bakmak gerekir. Aynı dönemde gazetelerde sık sık Bulgar, Sırp ve Karadağlıların gerçekleştirdiği vahşet ve katliamlara ait

¹³³⁸ Fotoğrafın altında yer alan açıklamada “Karadağlılar’ın kara kalbi nelere kâil oluyor? Evvelce bir diğer nüshâmızda söylediğimiz veçhile risalemize feci resimler koyarak kârelerimizi (okurlarımızı) müteessir etmek istemiyorduk; hatta muhtelif muhabirlerimizden – Gerek Girid Müslümanlarının mağduriyetini ve gerek diğer mazlûmiyet-i İslâmiyeye müsbet olmak üzere – idarehanemize gönderilen birçok fotoğrafları mâ-hazâ bu sebeble derç etmiyorduk. Fakat cana, hakka, mala, ırza, izzet-i nefse, vel-hâsil bütün kudsiyât ve mütekavvimât-ı insaniyeye ancak kendi hem-dinlerinin malik ve layık oldukları itikadında bulunan merâî (aynalar) bir nevi medeniyet-i müteassibe var ki – en hakiki ve en ameli merayeti yine bizim asil ve sâfi ruhlarımızda münecceli olan “efkar-ı adilane ve her endişane” hakkındaki telkinat ve medayatına ramen” ifadelerinden sonra, metin şu şekilde sona ermektedir: “Bu bir numunedir. Lakin hiçbir yedd-i şer ve beşer ile dudakları kesilmek mümkün olmayan bir dehhan-ı hak, bir dehhan-ı istikbal, bir dehhan-ı manevi vardır ki canilerin hük-m-ü idamını telaffuz etmeden evvel yüzlerine tükürmek için açılacaktır.” Bkz. Şehbâl, 1 Teşrîn-i sâni 1328, A. 64, s. 302.

haberlere yer verilmiştir. Ancak aynı dönemde gazetelerde sık sık Müslümanlara karşı gerçekleştirilen haberlere yer verilmesine rağmen mecmualarda bu tür fotoğraflar yoktur. Bunun sebebi bölgeden bu tür olaylara ait resimlerin her iki mecmuaya ulaşmamış olmasından ileri gelmektedir. Aşağıda da görüleceği gibi daha sonra Edirne'nin yeniden ele geçirilmesiyle birlikte her iki mecmuada da Edirne ve çevresindeki bölgelerde gerçekleştirilen katliamlara ait fotoğraflar geniş yer bulacaktır. Bu fotoğrafların o günlerde her iki mecmuada da yer bulması bölgeye Osmanlı gazetecilerinin ulaşması ve gerçekleşen olaylarla ilgili fotoğraf çekme şansına kavuşmalarıyla ilgilidir.

Karadağlıların İşkodra bölgesinde gerçekleştirdiği katliamla ilgili fotoğraflar kısa süre sonra, bir mizah mecmuası olan Karagöz'de de yer almıştır. Yayın politikası gereği olaylara mizahi çizimlerle yaklaşan ve fikirlerini karikatürler aracılığıyla ortaya koyan bir dergide bu tür fotoğrafların kullanılmış olması hayli ilginçtir. 30 Ekim 1912 tarihli sayısının kapağında yer verdiği fotoğraflara, “Karadağ vahşetinden bir numune” olarak bahseden Karagöz Mecmuası, fotoğrafları ise şu şekilde açıklamaktadır: “İşkodra Vilayetinde Tuz'a sevk olunan erzakla mahmul (yükü) levandecilerle askerin Karadağlılar tarafından burun ve dudaklarının kat'i suretle icra edilen hareket-i vahşiyane.”¹³³⁹ Katliam görüntülerinin karikatür dergilerinde dahi yer bulmuş olması¹³⁴⁰ toplum nezdinde önemli bir etki uyandırdığını göstermektedir.

¹³³⁹ **Karagöz**, 17 Teşrin-i evvel 1328, N. 460, s. kapak.

¹³⁴⁰ Karagöz Mecmuasında bu resimlerin bulunmasını değerlendiren Tobias Heinzelmann, “Osmanlı ordusu askeri alanda başarısızlık gösterince, dergi artık başka stratejiler kullanmak zorunda kalmıştır. Bundan böyle her iki tarafın karşılaştırılmasında ölçüt olarak ahlaki değerler kullanılmakta, düşman insanlıktan uzak vahşi yaratık gibi davranmakla itham edilmektedir” demiştir. Heinzelman'a göre bir karikatür dergisinde bu tür fotoğraflara yer verilmesi propaganda amaçlıdır. Bkz. Tobias Heinzelmann, **Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu 1908-1914**, Kitap Yayınevi, çev. Türkis Noyan, İstanbul 2004, s. 187-188.

Fotoğraf-57 (**Karagöz**, 17 Teşrîn-i evvel 1328, N. 460, s. kapak.)

Resimli Kitap mecmuasında ise Bulgarların gerçekleştirdiği zulümlerde dair bazı fotoğraflara yer verilmiştir. Mecmuanın 47. Sayısında yer alan bir fotoğrafta muacirlere karşı uygulanan mezalim konu alınmıştır. Bu fotoğrafta Bulgarlar tarafından idama mahkûm edilmiş olan iki muhacire idam kararlarının okunması yansıtılmıştır. Fotoğrafın açıklama bölümünde bu fotoğrafla ilgili “Bulgar Mezalimi”¹³⁴¹ tabiri kullanılmıştır. Şehbâl’de olduğu gibi vahşi-mazlum karşılaştırması burada ise benzer bir şekilde zalim ve bedbaht karşılaştırmasında yer bulmuştur. Zalim Bulgarlar mazlum Müslümanlara karşı insanlık suçu işlemektedirler.

¹³⁴¹ “Bulgar mezâlîmi – İdama mahkûm edilen bedbaht muhâcirinden bazılarının hükmü idâmın suret-i tefhîmi” Bkz. **Resimli Kitap**, Kânûn-ı evvel-Kânûn-ı sâni 1328, C. 8, N. 47, s. 639; aynı fotoğraflar Cihat Göktepe’nin kaleme aldığı kitapta da yer almaktadır. Tunca Örses Arşivi’nden alınan bu fotoğraflar için bkz. Cihat Göktepe, **Unutulmasın Diye Balkan Harbi**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2013, s. 36-41.

Fotoğra-58 (**Resimli Kitab**, Kânûn-ı evvel-Kânûn-ı sâni 1328, C. 8, N. 47, s. 639.)

Şehbâl ve Resimli Kitab mecmualarında uzun bir süre bu tür fotoğraflar yer almamıştır. Nihayet Edirne'nin Bulgarların elinden geri alınması üzerine bölgeye Osmanlı muhabirlerinin ulaşması bu tür fotoğrafların¹³⁴² mecmuaların sayılarında bir anda artmasına¹³⁴³ neden olacaktır. Daha öncede belirttiğimiz gibi işgal altında olan bölgelere ulaşılmasından dolayı bu tür manzaralara ulaşılammıştır. Ancak Edirne'nin yeniden alınması bölgede yapılan katliamların da fotoğraflara yansımaları sağlamıştır.

Resimli Kitab, gerçekleştirilen katliamlarla ilgili fotoğrafları “Bulgar Mezalimi”, “Bulgar Vahşetleri” gibi ifadelerle açıklamıştır. Mecmuanın 47. Sayısında yer alan bir fotoğrafta Bulgarların esirlere revâ gördükleri muamelelerle ilgili bir görüntüye yer verilmiştir. Fotoğrafın açıklama kısmında “Balkan Mezalimi – Edirne civarında Bulgar vahşileri tarafından şehid edilen bir esir-i mazlumun cesedi”¹³⁴⁴ ifadeleriyle esirlere karşı yapılan muamele ortaya konulmuştur.

¹³⁴² Bulgarların Edirne'den çekilirken gerçekleştirdikleri katliamlarla ilgili fotoğraflar için bkz. **Servet-i Fünûn**, 24 Temmuz 1329, A. 1157, s. 308-309.

¹³⁴³ Edirne çevresinde birçok katliam gerçekleşmiş, bunlara ait fotoğraflar Mecmualarda yer almıştır. Şehbâl Mecmuasının 15 Eylül 1329 tarihli sayısında Bulgarların Uzunköprü'den çekilirken gerçekleştirdikleri katliamla ilgili fotoğrafın altındaki açıklama şu şekildedir: “Lahikâ-i Fecayi: Uzunköprü'de ki şehidler - Bulgarlar Uzunköprü'den çekilirken halk ve askerden birçoklarını katletmişlerdi. Resmimizde görülen biçareler o maktullerden bazılarıdır” Bkz. **Şehbâl**, 15 Eylül 1329, A. 82, s. 189.

¹³⁴⁴ **Resimli Kitab**, Nisan-Mayıs 1329, C.8, N. 48, s. 915.

Fotoğraf-59 (**Resimli Kitab**, Nisan-Mayıs 1329, C.8, N. 48, s. 915.)

Aynı mecmuada yer alan bir diğer fotoğrafta ise Yürüyüş Köyü'nde gerçekleştirilen katliamdan¹³⁴⁵ bahsedilmiştir. Bu fotoğrafta sivil halka karşı gerçekleştirilen katliamda üç kişinin Bulgarlar tarafından parçalanarak kuyuya atıldığı, fotoğrafta görülen kişinin ise parmaklarının kesildiği, gözlerini çıkarıldığı, balta ile başının parçalanması gibi işkenceler suretiyle şehit edildiği¹³⁴⁶ bildirilmiştir. Bu tür katliam haberlerinde fotoğrafın yanında, açıklama kısımlarında maktullerin hangi şekilde öldürüldüğüne dair bilgiler ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Bu tür ayrıntıların açıklamalarda yer alması halkın düşmana karşı olan nefretini artırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

¹³⁴⁵ Yürüyüş köyünde gerçekleştirilen katliamlarla ilgili Şehbâl ve Resimli Kitab'da birçok fotoğraf yer almıştır. Şehbâl Mecmuasında yer alan bir fotoğrafta şu bilgilere yer verilmiştir: "Bulgar eline düşen üsera-yı Osmaniye'nin akıbetine ve Bulgarların derece-i dehşetine murahhas bir numune -Yürüyüş Köyünde Bulgarlar üserâ-yı Osmaniye'den üç kişiyi parça parça ederek kuyuya atmışlar ve resimde görülen mazlumu da – gözlerini oymak ve parmaklarını kesmek suretiyle havalinin işkenceler ile – şehid etdikden sonra balta ile başını ikiye ayırmışlardır." Bkz. **Şehbâl**, 1 Ağustos 1329, A. 80, s. 147.

¹³⁴⁶ "Bulgar Mezaliminden – Yürüyüş Köyünde Bulgarlar üserâ-yı Osmaniye'den üçünü parça parça ederek bir kuyuya atmışlar ve resimde görülen mazlumu da gözlerini çıkararak, parmaklarını keserek işkence ile şehid etmişler ve balta ile de başını ikiye ayırmışlardır." Bkz. **Resimli Kitab**, Nisan-Mayıs 1329, C.8, N. 48, s. 919; Yürüyüş köyünde gerçekleştirilen katliamlarla ilgili bir başka fotoğraf için bkz. **Resimli Kitab**, Nisan-Mayıs 1329, C.8, N. 48, s. 917. Ek: 25.

Fotoğraf-60 (**Resimli Kitab**, Nisan-Mayıs 1329, C.8, N. 48, s. 917.)

Edirne çevresindeki katliam fotoğrafları, Yürüyüş Köyü ile sınırlı kalmamış Karaağaçta da benzer manzaralar ortaya çıkmıştır. Şehbâl Mecmuasında “Karaağaç tabyasında Bulgarların şehid ettikleri üsera-yı Osmaniye’den bir kaçı” olarak haberleştirilen fotoğrafta “Bu zavallı esirler resimde görülen tel ile sırığa bağlanarak Bulgarlar tarafından feci bir şekilde şehid edildikten sonra cesedleri kuyuya atılmışdır. Bunlardan başka bir kısım üserâda nehre ilga edilmişlerdi; resmimizde meşhud olan cesedler sudan çıkarılan biçarelerdir.”¹³⁴⁷ Denilerek bölgede Bulgarlar tarafından gerçekleştirilen mezalime örnekler verilmiştir.

¹³⁴⁷ Şehbâl, 1 Ağustos 1329, A. 80, s. 147.

Fotoğraf-61 (Şehbâl, 1 Ağustos 1329, A. 80, s. 147.)

Bulgarların gerçekleştirdiği katliamlarla ilgili olarak verilen resimlerde yalnızca Müslümanlara yapılan katliamlara yer verilmemiştir. Bulgarların Rumlara karşı gerçekleştirdikleri katliam fotoğrafları da mecmualarda yer almıştır. Karaağaçta dörder dörder kollarından birbirine bağlanarak Meriç Nehrine atılmış olan Rumlara ait fotoğraflar¹³⁴⁸, Bulgarların yalnızca Müslümanlara karşı değil, diğer unsurlara karşı da vahşice bir tutum içerisinde hareket ettiklerini ortaya koymak için yayınlanmıştır.

Fotoğraf-62 (Resimli Kitab, Nisan-Mayıs 1329, C.8, N. 48, s. 921.)

¹³⁴⁸ “Bulgar Ordusu Mezaliminden – Karaağaçta dörder dörder bağlanıp merice atılmış olan Rum ahâli-i mazlûmesinden bir kısmı” Bkz. **Resimli Kitab**, Nisan-Mayıs 1329, C.8, N. 48, s. 921; Aynı fotoğraf L’illustration Mecmuasının 9 Austos 1913 tarihli sayısında da yer almıştır. Fotoğrafın açıklama kısmında Edirne’nin yerli ahalisinden 70 kişinin Bulgarlar tarafından bölgeden geri çekilirken öldürüldüğü belirtilmektedir. Bkz. **L’illustration**, 9 Aout 1913, N. 3676, s. 118.

Aynı fotoğrafa yer veren Şehbâl ise “niçin anâsır-ı ahaliden hiçbiri Bulgar’ı istemiyor?”¹³⁴⁹ sorusunu sormuş, bunun delillerinden birisi olarak da bölgedeki Rum ahaliye revâ görülen katliamlar gösterilmiştir.

Fotoğraf-63 (Şehbâl, 1 Ağustos 1329, A. 80, s. 147.)

Şehbâl ve Resimli Kitab gibi mecmualarda bu tür fotoğraflara yer verilmesindeki temel maksat Edirne'nin yeniden ele geçirilmesine karşı Avrupa'da oluşacak olan tepkiyi azaltma düşüncesidir. Nitekim Londra Antlaşmasına rağmen II. Balkan Harbi'nin başlamasıyla birlikte Osmanlı Ordusu'nun Midye-Enez hattını geçerek Edirne'yi ele geçirmesi sonrasında bölgenin yeniden Bulgarlara verilebilme ihtimaline karşı, ilk olarak bölgede Bulgarlar tarafından insanlık dışı eylemlerin gerçekleştirildiğini duyurmak, ardından Bulgarların bölgedeki varlığının yalnızca Müslüman ahali tarafından değil, bölgede yaşayan ve diğer inançlara mensup kişiler tarafından da istenmediği düşüncesini ortaya koymaktır. Yani resimler aracılığıyla yapılan propaganda bu dönemde bir taraftan iç kamuoyunda Bulgarların gerçekleştirdiği mezalimlere örnekler vererek, halkı Osmanlı idaresinin ne kadar iyi olduğuna ikna etmek, diğer taraftan ise Avrupa kamuoyunda Bulgarlara karşı olumsuz bir düşüncenin ortaya çıkmasını sağlamaktır.

Bu düşüncüyü destekleyen resimlerden birisi Şehbâl'de yayınlanan bir fotoğrafın yorumunda yer almaktadır. Bulgarların Karaağaçta gerçekleştirdikleri katliamı gösteren

¹³⁴⁹ “Niçin anasır-ı ahaliden hiçbiri bulgarı istemiyor? – Edirne civarında Bulgarların Rum ahaliye revâ gördükleri mezalimden - Resimde manzur olan cesedler, Bulgarlar tarafından dörder dörder birbirine bağlanarak Meriç nehrine atılan biçare Rumların naaşlarıdır. -Bulgar medeniyetinin mahiyeti müsbit üzücü bir anlar” Bkz. Şehbâl, 1 Ağustos 1329, A. 80, s. 147.

fotoğrafın açıklama kısmında kollarından dörder dörder bağlanarak Meriç’e atılan Rumların cesetlerinden bahsedilmiştir. Ancak açıklama şu şekilde sona ermektedir: “Bulgar idaresi ne demektir? Görünüz.”¹³⁵⁰ Açıklamadan açıkça anlaşıldığına göre Bulgarların kendi kontrolünde bulunan insanlara karşı acımasızca davrandığı bu durumun Osmanlı idaresinde görülmediği ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

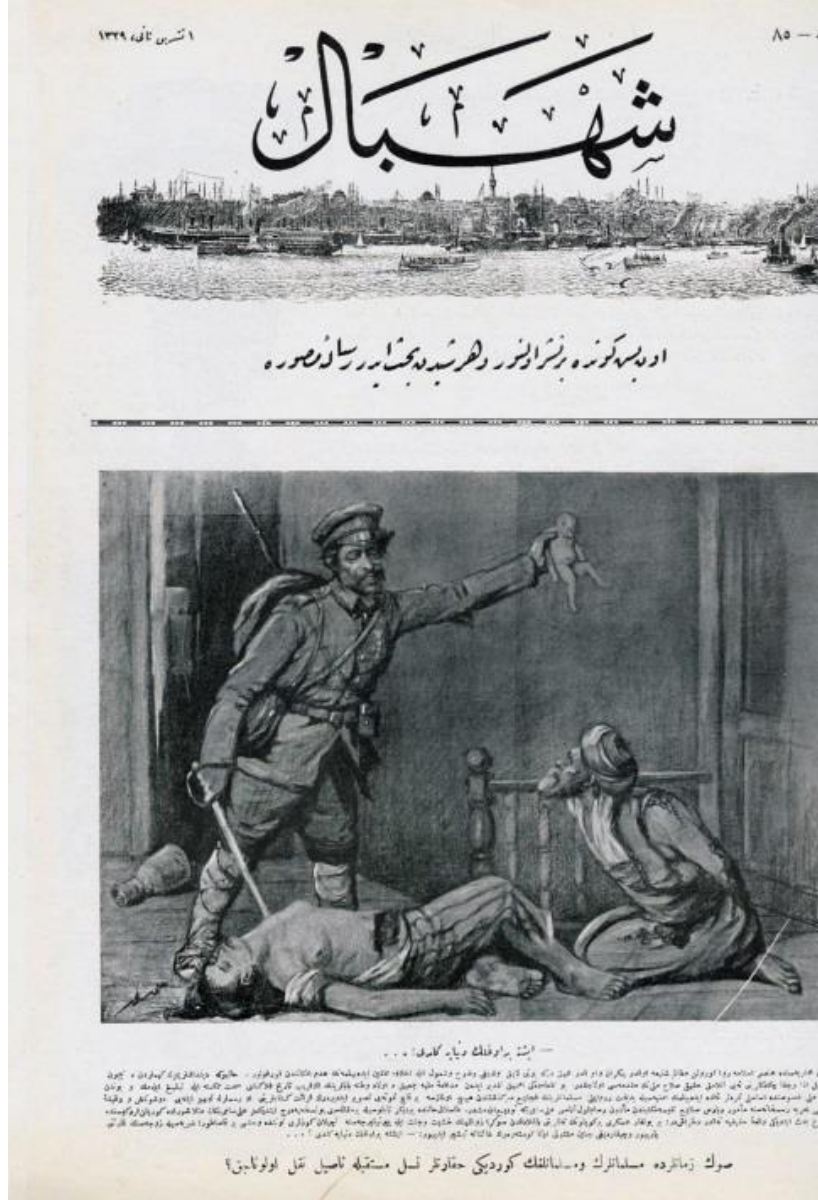
Fotoğraf-64 (Şehbâl, 1 Ağustos 1329, A. 80, s. 146.)

Şehbâl Mecmuası genel olarak fotoğraflar üzerinde bir yayım politikası izlemiş olmasına rağmen, Balkan harbi döneminde gerçekleştirilen mezalimle ilgili ressamın çizimlerine de yer vermiştir. Mecmuanın 14 Kasım 1913 tarihli sayısında ressam Sami Bey’e¹³⁵¹ ait çizimler hem kapak fotoğrafı olarak kullanılmış, hem de dergi içinde yer almıştır. Şehbâl Mecmuası kapağında böyle bir çizimin kullanılmasındaki maksadın yeni

¹³⁵⁰ “Bulgarların Edirne civarında, Karaağaç’da kollarından dörder dörder bağlayarak Meriç nehrine atdıkları Rumların cesedi - Bulgar idaresi ne demektir? – Görünüz!” Bkz. Şehbâl, 1 Ağustos 1329, A. 80, s. 146.

¹³⁵¹ Ali Sami Boyar (1880-1967) II. Meşrutiyet döneminde Avrupa’ya ressamlık eğitimi için gönderilen öğrencilerdendir. 1914 sonrasında Çallı kuşağı olarak nitelendirilen grubun içerisinde yer almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Başbuğ, “1914 Çallı Kuşağı’nın Türk Resim Sanatına Etkileri”, Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 29, Y. 2010, s. 371-392.

nesillere İslam'ın ve Müslümanların görmüş olduğu zulmün aktarılması¹³⁵² maksadına hizmet için olduğunu belirtmiştir.

Resim-8 (Şehbâl, 1 Teşrin-i sani 1329, A. 85, s. kapak.)

¹³⁵² Söz konusu çizimin altındaki açıklamada; “Son zamanlarda Müslümanların ve Müslümanlığın gördüğü hakaretler nesl-i müstakbele nasıl nakl olunacak?” sorusu sorulmuş bunun ise çizilen bu tür resimlerle gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Çizim ile ilgili bilgilerinde verildiği bölümde Bu resmin Balkan Harbi döneminde Müslümanların başına gelen zulümleri ortaya koyabilmek amacıyla Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin böyle bir çalışmanın yapılmasına karar verdiği belirtilmiştir. Cemiyet tarafından Balkan Harbi döneminde gerçekleştirilen mezalimin en azından bir kısmını gelecek nesillere aktarabilmek amacıyla Bahriye Resimhanesinde çalışan Ressamlardan Ali Sami Bey'e vazife verdiği belirtilmiştir. Bkz. Şehbâl, 1 Teşrin-i sani 1329, A. 85, s. kapak.

“İşte bir oğlun dünyaya geldi!...” başlığını taşıyan resimde Bulgar askeri tarafından, elleri arkadan bağlanmış bir adamın karısının karnı deşilerek içinden cenin çıkarılmaktadır. Resmin açıklama bölümünde Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti’nin isteği üzerine çizildiği anlaşılan resmin henüz taslak olduğu da belirtilmektedir¹³⁵³. Resmin açıklama kısmından da anlaşıldığına göre bu tür çizimler doğrudan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti tarafından tarihi felaketleri sonraki nesillere hatırlatacak bir propaganda malzemesi olarak çizdirilmiştir.

Şehbâl Mecmuasının aynı sayısında Ali Sami Bey’e ait bir diğer çizimde ise Dimetoka’da Müslüman halka karşı Balkan Devletleri’nin askerleri tarafından gerçekleştirilen mezalim konu edilmiştir. Resmin altında yer alan açıklamada; “Dimetoka Kasabasına giren Balkan asâkirinin oradaki Müslüman ahâliyi kâmilten boğazlayıp başlarını cami-i şerif’in duvarına çivilemek ve başsız cesetlerini bir kuyunun içine atmak suretiyle ikâ etdikleri müdhîş faciânın hikâyesidir.”¹³⁵⁴ ifadeleri yer almaktadır.

Resim-9 (Şehbâl, 1 Teşrîn-i sani 1329, A. 85, s. 245)

¹³⁵³ Şehbâl, 1 Teşrîn-i sani 1329, A. 85, s. kapak.

¹³⁵⁴ Şehbâl, 1 Teşrîn-i sani 1329, A. 85, s. kapak.

Balkan Harbi döneminde Şehbâl ve Resimli Kitab mecmualarında dönemsel olarak katliam fotoğraflarına ve çizimlere yer verilmiştir. Bu tür materyalin kullanılmasındaki temel maksat, şiddet ve zulümler yoluyla toplumu savaş lehinde uyarmak ve bilinçlendirmektir. Kullanılan fotoğraflarda hunharca öldürülen insanların fotoğraflarına yer verilmiş olması kamuoyu üzerinde derin tesirler uyandırmış olmalıdır.

3.4.1.9. Şehit Fotoğrafları ve Propaganda

Balkan Harbinde şehitlerin resimleri de sık sık mecmualarda yer bulmuştur¹³⁵⁵. Bu tür fotoğraflarda yer alan kişiler çeşitli cephelerde düşmanla mücadele ederken hayatlarını kaybeden askerlere aittir. Mecmualarda şehit olan askerin fotoğrafının yanında, kim olduğuyla ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Şehitlere ait fotoğrafların büyük kısmı Şehbâl Mecmuasında yer almıştır. Bu tür fotoğraflara ilk örnek Şehbâl Mecmuasınının 28 Ekim 1912 tarihli sayısında, İşkodra'da Karadağlılara karşı mücadele ederken Şehit düşen Binbaşı Selahaddin Bey'e aittir¹³⁵⁶. Selahaddin Bey, Karadağlılarla gerçekleştirilen mücadele esnasında Tuz Kasabası'nda şehit düşmüştür. Resmin altında yer alan açıklamada Selahaddin Bey ile ilgili dikkat çeken vurgu "kahramanlıklar gösterirken"¹³⁵⁷ ifadesine yer verilmiş olmasıdır.

¹³⁵⁵ Şehit fotoğraflarına örnek oluşturması açısından bkz. "Şehid-i mağfur bahriye yüzbaşısı Ziya Bey merhum" Bkz. **Şehbâl**, 15 Şubat 1328, A. 70, s. 423. Bir diğer örnek ise fotoğrafın altında "Karabina kahramanı Bekir Bey" açıklamasının yer aldığı fotoğraftır. Bkz. **Şehbâl**, 1 Temmuz 1329, A. 78, s. 105.

¹³⁵⁶ Servet-i Fünûn Mecmuasında Selahaddin Bey'e ait aynı fotoğraf yer almış, fotoğrafın altına Balkan Harbinin ilk şehidinin Selahaddin Bey olduğu açıklaması yer almıştır. Bkz. **Servet-i Fünûn**, 11 Teşrin-i evvel 1328, A. 1116, s. 561.

¹³⁵⁷ Resmin altında şehit olan Binbaşı Selahaddin Bey ile ilgili şu bilgilere yer verilmiştir: "Karadağ Muharebesi'nde şehid olan Binbaşı Selahaddin Bey merhum (284'üncü sahifedeki makaleye variddir.) - Karadağ askiriyle Tuz kasabası önünde vuku bulan ilk muharebelerde kahramanlıklar gösterirken şehid olmuştur. Mekteb-i Harbiye'den 1312 de neşet etmişdi. Geçen yunan muharebesinde Dömeke hücumuna iştirak ederek oradaki şecaatinin mükâfâtı olmak üzere yüzbaşılığa terfii olunmuş, bilahare 1327 senesi Teşrin-i sânisî'nde binbaşılıkla tevezzüd 72'inci alayın birinci taburu kumandanlığına tayin olunmuşdu. (Rahmetullâhi aleyh)" Bkz. **Şehbâl**, 15 Teşrin-i evvel 1328, A. 63, s. 281.

Fotoğraf-65 (Şehbâl, 15 Teşrîn-i evvel 1328, A. 63, s. 281.)

Ancak Selahaddin Bey'e ait fotoğrafın paylaşılma nedeni yalnızca şehit haberini duyurmak değildir. Mecmuanın aynı sayısında Süleyman Nazif imzasıyla çıkan bir makale bu fotoğrafın mecmuada yer almasının asıl nedenidir. “İki Selahaddin”¹³⁵⁸ başlıklı makaleye Süleyman Nazif; “isimler gökten iner”¹³⁵⁹ manasındaki bir Arap atasözünden hareketle başlamıştır. Balkan devletlerinin Osmanlı Devletine karşı başlatmış oldukları harbin, İslam dünyasına karşı Hristiyanların başlattıkları Haçlı seferlerinden farklı olmadığını şu cümlelerle ifade etmiştir: “Kudüs’ü zapt etmeye giden eski şövalyelerin silahlarını takdis eden papalarla bugün Balkanlardaki topları ateşleyen adamların maksadı arasında fark-ı ahlaki yoktur. Bu firâk’ın vücûdunu (farklı olduğunu) iddia edenlere Bulgar Kralı Ferdinand eliyle üç gün evvel insaniyet-i mütemeddinenin (uygar insanlık) yüzüne çarpılmış olan beyannâme-i resmiyeyi vesika-i tekzib olarak irae ederiz. Piyer

¹³⁵⁸ Süleyman Nazif, “İki Selahaddin”, Şehbâl, 15 Teşrîn-i evvel 1328, A. 63, s. 284-285.

¹³⁵⁹ “الاسماء تنزل من السماء” Süleyman Nazif, agm, s. 284.

Lermit'le Papa Urban'da beyânat-ı mümessileden başka tefevvühatda (sözler) bulunmamışlardı.”¹³⁶⁰

Balkan Devletlerinin Osmanlı Devletine karşı İslam'a olan düşmanlıklarından dolayı saldırdığının ifade edildiği makalede, Haçlı seferlerine karşı İslam dünyasını savunan ve Kudüs'ü Hristiyanlardan geri alan Selahaddin Eyyubi'ye de gönderme vardır. Süleyman Nazif Makalesinde; “Mazide bir Selahaddin-i Eyyubi'miz varsa hal ve müstakbelede (şu anda ve gelecekte) bî-nihaye (sonsuz) Selahaddinlere malikiz. Ve bunlar o kadar çoktur ki hatta ilk atılan kurşun bile bir Selahaddin'e tesadüf ediyor. Bugün Osmanlılar Binbaşı Selahaddin Bey'in cenazesi huzurunda, Avrupa altı asırlık terakkiyat-ı fikriyesi (fikri ilerlemesi) önünde, insaniyet-i mütemeddinede altı bin senelik muktesebât-ı hakikiyesi karşısında ağlamalıdır.”¹³⁶¹

Süleyman Nazif'in kaleme aldığı makalede Balkan Harbi boyunca sık sık üzerinde durulan bir mesele işlenmiştir. Bu mücadele İslam ve Hristiyanlık arasında geçmişten bu yana devam eden savaşın bir merhalesidir. Makalede Osmanlı kamuoyuna verilen mesaj da açıktır. İslam'a saldırı vardır ve Müdâfaa etmek ise Osmanlıların vazifesidir. Süleyman Nazif'in makalesinde bu fikri güçlendirmek için işlenen en önemli unsur ise Haçlı ordularına karşı İslam'ı Müdâfaa eden Selahaddin Eyyubi ile onunla aynı ismi taşıyan Binbaşı Selahaddin Bey'in bütünleştirilmesidir. Bu bakımdan ele alındığında Balkan Harbi'nde şehit olan kişilerin resimlerinin mecmualarda yer alması tek başına bir şehit fotoğrafından ibaret olmayıp, kamuoyunun yönlendirilmesinde bir araç niteliği taşımıştır.

Mecmualarda yer alan bazı şehit fotoğraflarında ise şehit olan kişinin kahramanlıkları edebi bir dil kullanılarak anlatılmış, kullanılan hamasi dil aracılığıyla kamuoyu yönlendirilmeye çalışılmıştır. Şehbâl Mecmuası'nın 28 Ocak 1913 tarihli sayısında yer alan bir fotoğraf bu tür propagandaya örnek verilebilir. Balkan Orduları karşısında Osmanlı Devleti'nin ağır yenilgiler aldığı ve büyük devletlerin baskısıyla Osmanlı Devleti'nin barış imzalamaya mecbur edildiği günlerde, “Şehid-i merhum Neşet Bey” açıklamasının yer aldığı bir fotoğraf paylaşılmıştır.

¹³⁶⁰ Süleyman Nazif, **agm**, s. 284.

¹³⁶¹ Süleyman Nazif, **agm**, s. 285.

Fotoğraf-66 (Şehbâl, 15 Kânûn-ı sâni 1328, A. 68, s. 384.)

Ancak bu fotoğrafta Binbaşı Selahaddin Bey'in fotoğrafında olduğu gibi yalnızca bir fotoğraftan ibaret değildir. Fotoğrafın bulunduğu bölümde "Bir Kahramanı Yad İçin: Topcu Yüzbaşısı Neşet Bey" başlığıyla bir yazı kaleme alınmıştır. Neşet Bey'in, İstanbul'un düşman eline geçmemesi, düşmanların ele geçirdikleri yerlerde gerçekleştirdikleri mezalimin İstanbul'daki insanların da başına gelmemesi için şehit düştüğünün vurgulandığı yazı da Neşet Bey'in şehit olmadan bir gün önce askerlerine yaptığı bir konuşmaya yer verilmiştir.

Neşet Bey askerlerine hitâben şöyle demektedir:

"Arkadaşlar! Ölmeyi bilmeyen millet, yaşayamaz. Mahkûmen yaşamaktan, kahramanca ölmek evladır. Yarın şu toprakların savuracakları mermiler düşmanın kalbgâhına isabet ettikçe ecdadımızın ruhları şad olacak; millet selamet bulacak; vatan düşmanın pa-

yı istilası altında ezilmekten kurtulacaktır. Arslan yavruları köpek hücumundan korkmaz. Gelin şimdiden helalleşelim.”¹³⁶²

Bu tür bir yazının kaleme alınması bir taraftan şehit olmuş bir kişinin fotoğrafına yer vererek halkın duygularını harekete geçirmek, diğer taraftan ise şehit olan kişilerin hangi sebepten öldüklerini dile getirerek halkın harbe olan ilgisini artırmak, moralini yüksek tutmak amaçlanmıştır.

Şehit fotoğraflarının ilginç örneklerinden birisi ise Edirne'nin geri alınması sırasında şehit olan Reşid Bey'in fotoğrafıdır. Reşid Bey Ayan Azasından Fuad Paşa'nın oğludur¹³⁶³.

Fotoğraf-67 (Şehbâl, 1 Ağustos 1329, A. 80, s. 142.)

¹³⁶² “Bir Kahramanı Yad İçin: Topcu Yüzbaşısı Neşet Bey” Şehbâl, 15 Kânûn-ı sâni 1328, A. 68, s. 384.

¹³⁶³ Resmin altındaki açıklama şu şekildedir: “Edirne'nin istirdadında şehid olan merhum Reşid Bey - Ayan Azasından Fuad Paşa'nın mahdumu olan bu genç ve kıymetli zabıt Edirne etrafındaki müsademat esnasında şecaat ve faaliyet göstererek nail-i mertebe-i şehid olmuşdur.” Bkz. Şehbâl, 1 Ağustos 1329, A. 80, s. 142; Reşid Bey'e ait aynı sayfada yer alan bir diğer fotoğrafta ise “Reşid Bey, vukuu şehadetinden biraz evvel Edirne afakında kahraman bir karbanı” açıklmasına yer verilmiştir. Bkz. Şehbâl, 1 Ağustos 1329, A. 80, s. 142.

Reşid Bey'in şehit olmasını diğerlerinden farklı kılan en önemli unsur, Osmanlı bürokrasisinde önemli bir kişinin oğlu olmasıdır. Şehbâl'de bu tür bir fotoğrafın paylaşılmasındaki temel amaçlardan birisinin harbin getirdiği kötü şartların yalnızca Osmanlının fakir ya da orta halli ailelerini değil, nispeten elit ailelerini de etkilediği mesajının verilmek istenmesidir. Kamuoyuna yönelik verilen mesaj ise Şehbâl Mecmuasının 14 Ekim 1913 tarihli sayısında karşımıza çıkmaktadır. Mecmuada yer alan fotoğrafta bir abide önünde toplanmış kişiler yer almaktadır. Bu abide Edirne geri alınırken şehit olan Reşid Bey'in kabri üzerine inşa edilmiştir.

Fotoğraf-68 (Şehbâl, 1 Teşrîn-i evvel 1329, A. 83, s. 203.)

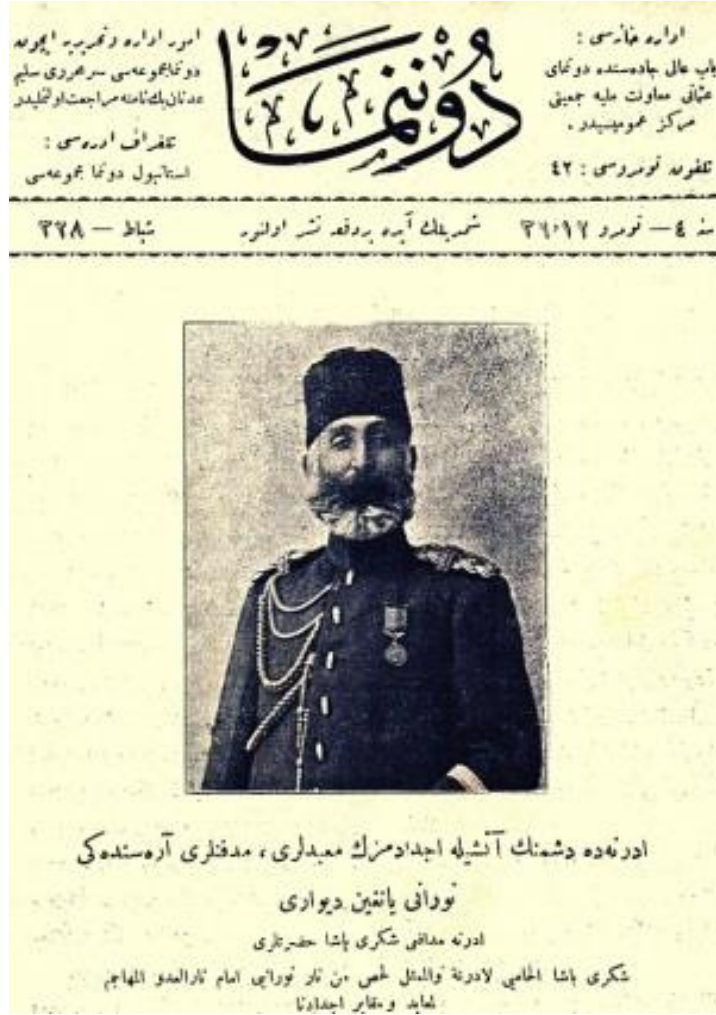
Ancak fotoğrafın altındaki açıklama çok daha önemlidir. Bu açıklamada Fuad Paşa için “Şehid olan oğlunun mezarı önünde bir baba”¹³⁶⁴ ifadesi kullanılmıştır. Kamuoyuna verilen mesaj ise açıktır. Balkan Harbi’nde bütün evlere ateş düşmüş, Paşa bile olsa aynı acıyı evlatlarını kaybeden bütün babalar yaşamıştır.

3.4.1.10. Kahramanlar ve Propaganda

Balkan Harbinde alınan yenilgiler karşısında mecmuların izlediği propaganda yöntemlerinden birisi ise bazı küçük başarıları halka sunarak, büyük yenilgilerin etkisini

¹³⁶⁴ Bkz. Şehbâl, 1 Teşrîn-i evvel 1329, A. 83, s. 203.

hafifletmeye çalışmak olmuştur. Bu konuda paylaşılan fotoğraflardan bir kısmı Edirne Müdâfaasının ünlü komutanı Şükrü Paşa ile ilgilidir. Donanma Mecmuasının 36. Sayısının iç kapağında Şükrü Paşa'nın fotoğrafı yer almıştır. Fotoğrafın altında yer alan açıklama şu şekildedir: “Edirne’de düşmanın ateşiyle ecdadımızın mâbedleri, medfenleri (mezar) arasındaki nurani yangın divârı (duvarı) – Edirne Müdafii Şükrü Paşa Hazretleri”¹³⁶⁵

Fotoğraf-69 (Donanma, Şubat 1328, N. 36, s. iç kapak.)

Şükrü Paşa'ya ait fotoğraflar diğer mecmualarda da yer almış¹³⁶⁶, Edirne’de düşman karşısında bütün yokluklara rağmen mücadele etmeye devam eden Şükrü Paşa'nın

¹³⁶⁵ Donanma, Şubat 1328, N. 36, s. iç kapak.

¹³⁶⁶ Balkan Harbi döneminde mecmualarda Şükrü Paşa'ya ait fotoğraflar sık sık yer almıştır. Servet-i Fünûn Mecmuasında yer Şükrü Paşa'nın boydan bir remine yer verilmiş, altında ise “Edirne Kahramanı Şükrü Paşa” açıklaması yer almıştır. Bkz. **Servet-i Fünûn**, 7 Şubat 1328, N. 1133, s. 344; Donanma Mecmuasında ki fotoğrafın aynısı Resimli Kitab Mecmuasında da yer almıştır. Fotoğrafın altında “Edirne'nin büyük ve asil kahramanı Şükrü Paşa” açıklamasına yer verilmiştir. Bkz. **Resimli Kitab**, Kânûn-ı evvel- Kânûn-ı sâni 1328,

fotoğraflarının mecmualarda yer bulması, alınan yenilgiler sonrasında kamuoyunda oluşan olumsuz hava ve güvensizliğin Şükrü Paşa'nın gerçekleştirdiği savunma örnek gösterilerek düzeltilmeye çalışılmasıdır.

Balkan Harbi'nde denizlerde Yunan donanmasına karşı önemli başarılar elde eden Hamidiye zırhlısı ve komutanı Rauf Bey'e ait fotoğraflarda bu dönemde mecmualarda yer almıştır¹³⁶⁷. Şehbâl Mecmuasının 72. Sayısının kapağında Ressam Sururi Bey'e ait Hamidiye Zırhlısının çizimi bulunmaktadır. Çizimde Hamidiye zırhlısının bir Yunan nakliye gemisini batırışı resmedilmiştir¹³⁶⁸.

Resim-10 (Şehbâl, 15 Mart 1329, aded 72, s. kapak.)

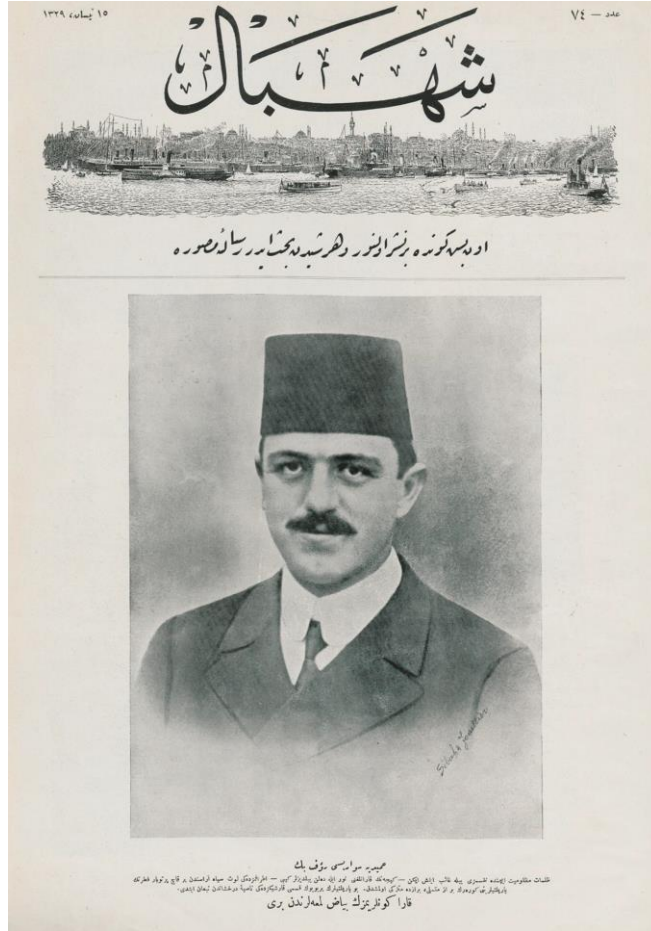
Hamidiye Zırhlısı kadar kaptanı olan Rauf Bey'de sık sık mecmualarda yer almıştır. Rauf Bey'e ait fotoğrafların altında yer alan açıklamalara bakıldığında Osmanlı kamuoyunda derin akisler uyandırdığı görülmektedir. Şehbâl Mecmuasında yer alan Rauf Bey'e ait bir fotoğrafın altında, “Zulumât-ı mazlûmiyet içinde nefsimizi bile kayıp etmiş

C.8, N. 46, s. 717; Şehbâl Mecmuasında Şükrü Paşa'ya ait bir fotoğrafın altında ise, “Şükrü Paşa'nın yeni resmi” açıklamasına yer verilmiştir. Bkz. Şehbâl, 1 Mayıs 1329, A. 75, s. 44.

¹³⁶⁷ Servet-i Fünûn Mecmuasının 6 Şubat 1913 tarihli sayısının kapak fotoğrafı Hamidiye Zırhlısına ayrılmıştır. Altındaki açıklamada bir İngiliz gazetesinden alındığı belirtilen fotoğrafla ilgili, “Cesur Hamidiye Bahr-ı Sefid'de (Akdeniz) geziyor” ifadesi yer almaktadır. Bkz. Servet-i Fünûn, 24 Kânûn-ı sâni 1328, N. 1131, s. kapak.

¹³⁶⁸ Resmin altındaki açıklamada, “Hamidiye Yunan Sefayin-i nakliyesini batırırken -(genç ressamlarımızdan Sururi Bey'in tablosundan) - Şanlı bir şehsuvar'ın (baş süvari) şehavet-i şehametinden (yiğitliğinden)” ifadelerine yer verilmiştir. Bkz. Şehbâl, 15 Mart 1329, aded 72, s. kapak.

iken - gecenin karanlığını nur ile dolan yıldızlar gibi – etrafımızdaki levs-i (kir) siyah arasından birkaç portubar-ı fetretin (savaşta liman ağzına konulan engel) parıltılarını görerek biraz müteselli biraz da mütezekki olmuşduk.”¹³⁶⁹ İfadesine yer verilmiş, Hamidiye Zırhlısının kaptanının halkın moral kazanmasında ne kadar önemli bir rol oynadığı vurgulanmıştır.

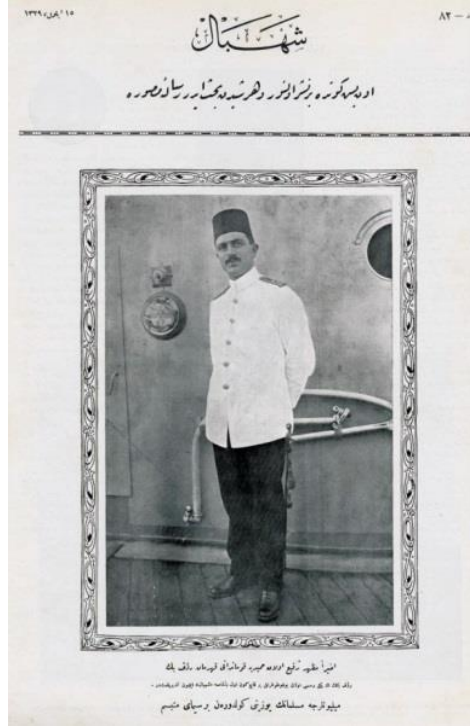
Fotoğraf-70 (Şehbâl, 15 Nisan 1329, A. 74, s. kapak.)

Şehbâl Mecmuası Rauf Bey için “kara günlerimizin beyaz lemalarından (ışıklarından) biri”¹³⁷⁰ olarak bahsedecek, ilerleyen sayılarında da Rauf Bey’e ait fotoğrafları sayfalarına taşıyacaktır. Mecmuanın 28 Eylül 1913 tarihli sayısının kapak fotoğrafında yine Rauf Bey yer almıştır. Fotoğrafın bizzat Şehbâl Mecmuası için

¹³⁶⁹ Şehbâl, 15 Nisan 1329, A. 74, s. kapak.

¹³⁷⁰ Şehbâl, 15 Nisan 1329, A. 74, s. kapak.

çektirildiğinin belirtildikten sonra, Rauf Bey'den, “Milyonlarca Müslümanın yüzünü güldüren bir sima-yı mütebessim”¹³⁷¹ olarak bahsedilmiştir.

Fotoğraf-71 (Şehbâl, 15 Eylül 1329, A. 82, s. kapak.)

Hamidiye Zırhlısının kazanmış olduğu başarılar Osmanlı kamuoyunda o kadar derin etkiler bırakmıştır ki, Hamidiye Zırhlısı ve kaptanı Rauf Bey'in fotoğraflarının yer aldığı kartpostallar bastırılarak, orduya yardım toplamak için satılmıştır. Donanma Mecmuasında yer alan bir fotoğrafta Beyrut Sultanisi tarafından bastırılmış¹³⁷² olan böyle bir kartpostala yer verilmiştir.

¹³⁷¹ Şehbâl, 15 Eylül 1329, A. 82, s. kapak.

¹³⁷² Fotoğrafın altında yer alan açıklama şu şekildedir: “Beyrut Mekteb-i Sultanisi nâmına tersim ve tanzim kılınıb îâne-i harbiye için takdim kılınan ve Hamidiye Kruvazörüyle Kahraman kumandanı Rauf Bey'in resimlerini muhtevi bulunan levha-i nefisenin fotoğrafından alınmıştır.” Bkz. Donanma, Nisan 1329, N. 38, s. 631.

Fotoğraf-72 (Donanma, Nisan 1329, N. 38, s. 631.)

Balkan Harbinde Karadağlılara karşı İşkodra savunmasında büyük bir başarı göstermiş olan Hasan Rıza Paşa'nın fotoğrafları da tıpkı Edirne Müdafii Şükrü Paşa'da olduğu gibi mecmualarda yer bulmuştur. Şehbâl Mecmuasının 28 Ekim 1913 tarihli sayısında Hasan Rıza Paşa'ya ait fotoğraflara¹³⁷³ yer verilmiştir.

¹³⁷³ Hasan Rıza Paşa'nın fotoğrafının altında yer alan açıklama şu şekildedir: "İşkodra kumandanı Hasan Rıza Paşa gerek İşkodra Müdâfaasının tarih-i Osmanide ihraz edeceği mevki, gerek İşkodra'da vekâ-i sâlifesinin henüz mestur olduğu kisce-i esrâr, gerekse şimdi Arnavudluk'da cereyan etmekte olan vakâ-yı hâzine bu kışaya eylediğimiz İşkodra resimlerinin kıymetini tezyid ve tazif ediyor. Hasan Rıza Paşa merhumun son fotoğrafı olan bu tasvir ile karşiki sahifede görülen ve Esad Paşa ile birlikte aldırılan fotoğrafı bilhassa şayan-ı dikkattir. - İşkodra kahramanının son günleri" Bkz. Şehbâl, 15 Teşrîn-i evvel 1329, A. 84, s. 222.

Fotoğraf-73 (Şehbâl, 15 Teşrîn-i evvel 1329, A. 84, s. 222.)

Balkan Harbi döneminde ordunun aldığı ağır yenilgilere rağmen, Edirne, Yanya ve İşkodra Müdâfaaları ise Hamidiye Zırhlısının göstermiş olduğu başarılar kamuoyunun yenilgiler sonrasında moralini yüksek tutmak için propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. Örneklerde de görüldüğü gibi, Şükrü Paşa, Hazan Rıza Paşa ve Rauf Bey'in başarıları kamuoyuna resimleri aracılığıyla duyurulmuştur.

3.4.1.11. Yardımların Teşviki ve Fotoğraflar

Balkan Harbi döneminde gerçekleştirilen yardım faaliyetleri bunu yapan kişilere ait fotoğraflar da mecmularda yer almıştır. Servet-i Fünûn Mecmuasının 20 Şubat 1913 tarihli

sayısında yer alan bir fotoğrafta bu tür faaliyetler içesinden bulunan bir kişinin fotoğrafına yer verilmiştir. Mecmuada yer alan fotoğrafın altında “Donanma ve Tayyare İanelerine ve vatan ve millet namına açılan her ianeye iştirak için bezl-i fedâkari (bol fedakârlık) eden ve bundan dolayı Makam-ı Sadaretin takdirini bile kazanan Samsun, Sivas ve Diyarbekir posta tatarlarından millet fedaisi Hacı Necib Ağa”¹³⁷⁴ açıklaması yer almıştır.

Fotoğraf-74 (Servet-i Fünûn, 7 Şubat1328, N. 1133, s. 349.)

Donanma Cemiyeti'nin yayın organı olan Donanma Mecmuasında da benzer yardım faaliyetlerine yer verilmiştir. Mecmuada küçük bir masaya yaslanmış gencin fotoğrafı yer almaktadır. Fotoğrafın altında ise, “Vatana şimdilik malımı feda eden, ileride

¹³⁷⁴ Servet-i Fünûn, 7 Şubat1328, N. 1133, s. 349.

canı feda eyleyecek olan merd bir nâsiye (gösterişli çehre) bu muhterem genç mal-ı münferîdi olan evini Müdâfaa-yı Milliye Cemiyeti vasıtasıyla millete teberru ve takdim eden Kuleli Mektebi i'dâdisi talebesinden Mehmed Tevfik Beyefendidir”¹³⁷⁵ açıklaması yer almaktadır.

Fotoğraf-75 (**Donanma**, Kânûn-ı evvel – kânun-ı sâni 1328, N. 34-35, s. 496.)

Her iki örnekte de görüldüğü gibi gerçekleştirilen yardım faaliyetleri özgü dolu ifadelerle duyurulmuştur. Yardım yapanların bu tür fotoğraflarının mecmularda yer alması, yardımda bulunan kişilerin taltif edilmesinin yanında, halkın yardım yapmasını da özendirme gayesine yöneliktir. Nitekim bir tarafta yaşlı bir kişi, diğer tarafta çocuk yaşta denilecek bir gencin yardım faaliyetinde bulunması halk nezdinde olumlu bir etki uyandıracak, harp için yardımları özendirecektir.

Donanma Mecmuasının aynı sayısında yer alan bir diğer fotoğrafta ise yardım faaliyetlerine halk doğrudan çağrılmaktadır. Dört çocuk ve iki yetişkinin yer aldığı

¹³⁷⁵ **Donanma**, Kânûn-ı evvel – kânun-ı sâni 1328, N. 34-35, s. 496.

fotoğrafın altında “Nesl-i Hâzır’ın Neseb-i Âtî’den Muhakk Bir Talebi (Şimdiki neslin, gelecek nesillerden bir hak talebi)”¹³⁷⁶ ifadesi yer almaktadır.

Fotoğraf-76 (**Donanma**, Kânûn-ı evvel – Kânûn-ı sâni 1328, N. 34-35, s. 491.)

Çağrı’da “Ey vatandaş! - Rıza-yı ilâhîyi ve hoşnudî-i Nebî tahsil etmek istersen bize mükemmel donanma yap. Yoksa bizim gibi masumların yine bizim kadar masum intikamını Allah senden alır.”¹³⁷⁷ Balkan Harbi’nde ağır yenilgilerin alındığı bir dönemde Donanma Mecmuası’nın bu tür bir çağrıda bulunması güçlü donanma ve buna bağlı olarak güçlü orduya duyulan ihtiyacın bir neticesidir. Ancak resimde çocukların yer alması, Allah rızası, Peygamber’in hoşnutluğu gibi kavramların kullanılması halk için özen arz eden kavramlar aracılığıyla yardım talep edildiğini göstermektedir. Doğrudan bir propaganda

¹³⁷⁶ **Donanma**, Kânûn-ı evvel – Kânûn-ı sâni 1328, N. 34-35, s. 491.

¹³⁷⁷ **Donanma**, Kânûn-ı evvel – Kânûn-ı sâni 1328, N. 34-35, s. 491.

resmi niteliği taşıyan bu fotoğrafta ayrıca çocuklar üzerinden yardım etmeyen kişilerden bunun intikamını Allah'ın alacağı vurgusu yapılmıştır.

3.5. Karikatürler ve Propaganda

Balkan Harbi döneminde propaganda, Karikatürler üzerinden de gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Mizah Basınının çizerleri Balkan Harbi süreciyle ilgili birçok karikatür çizmişler¹³⁷⁸, bu karikatürler aracılığıyla Osmanlı kamuoyunu etkilemeye çalışmışlardır.

Balkanlarda bir savaş ihtimalinin ortaya çıkışı Osmanlı mizah basınının harekete geçmesine ve savaş lehinde karikatürlerin de çizilmesine neden olmuştur. Harp öncesinde ve ilk günlerinde Osmanlı Mizah basınında yer alan karikatürlerde en göze çarpan unsur Balkan devletlerinin zayıf gösterilmesidir. Karikatürler aracılığıyla verilen mesajlarda, Osmanlı Devleti ile Balkan devletlerinin eşit olmadığı açık bir şekilde vurgulanmıştır.

Falaka Mecmuasının 2 Ekim 1912 tarihli sayısında yer alan bir karikatür, Balkan Harbi öncesinde Osmanlı Mizah basınının meseleye bakışını ortaya koymasından önemlidir. Karikatürde bir masa etrafından toplanmış olan büyük devletlerin hükümdarları ve masanın ortasında ise Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını temsil eden bir yemek vardır. Balkan devletlerinin hükümdarları ise masa örtüsünün bir ucundan tutmuş ve aşağıya doğru asılmaktadırlar. Bu manzarada Osmanlı Devletini temsil ettiği anlaşılan elinde sopa olan kişi, Balkan devletlerinin krallarına şu şekilde seslenmektedir: “Sizi gidi bizi bilmezler sizi!.. Sofrayı boş zannetdiniz de heman yutmağa mı kalkdınız?.. Haydi oradan çocuklar... Sonra ayak altında kalır, ezilirsiniz. Karışmam...”¹³⁷⁹

¹³⁷⁸ Osmanlı Mizan Basınında Karagöz ve Cem Mecmualarının Balkan harbi dönemindeki tutumu ile ilgili geniş bir değerlendirme için bkz. Heinzelmann, **age**, s. 171-211.

¹³⁷⁹ **Falaka**, 19 Eylül 1328, N. 338-17, s. 4.

Karikatür-1 (**Falaka**, 19 Eylül 1328, N. 338-17, s. 4.)

Karikatürde, büyük devletlerin hükümdarları ve Osmanlı Devleti’ni temsil eden kişi yetişkin, Balkan Devletlerinin hükümdarları ise çocuk olarak çizilmiştir. Balkan devletlerinin Osmanlı toprakları üzerinde gözü olduğu anlatılmış ama bu pekte ciddiye alınmayacak bir mesele gibi gösterilmiştir. Çünkü masanın etrafında toplanmış olanlar büyük devletlerin hükümdarlarıdır ve bu durumda küçük devletlerin sözü dikkate alınmayacaktır. Ayrıca Balkan Krallarına karşı bir tehditte söz konusudur. Elinde sopası, kuşağında silahlarıyla görülen Osmanlı, “ayakaltında kalır, ezilirsiniz” diyerek Balkan devletlerine gözdağı vermektedir.

Aynı tutum diğer mizah mecmualarında da kendini gösterecek, bir taraftan Balkan Devletlerinin Osmanlı Devleti ile mücadele edebilecek güç ve kudretten yoksunluğu ortaya konulmaya çalışılırken, diğer taraftan Balkan devletlerinin güçsüzlüğü vurgulanacaktır. Cem Mecmuasında yer alan bir karikatürde, ayakkabılarını çıkarmakta olan bir Osmanlı askerinin Balkan devletlerinin hükümdarlarına karşı söylediği sözlere yer verilmiştir. Osmanlı askeri; “Ulan git işine, ayahlarımı çıkartıb arhandan vurursam yetdügüm yerde çarparım”¹³⁸⁰ demektedir. Karikatürde düşman açıkça küçük görülmekte ve okura düşmandan korkulmaması gerektiği vurgusu yapılmaktadır.

¹³⁸⁰ Cem, 22 Eylül 1328, N. 41, s. kapak.

Karikatür-2 (Cem, 22 Eylül 1328, N. 41, s. kapak.)

Cem mecmuasının aynı sayısında yer alan bir diğer karikatürde ise Balkan Devletlerinin ittifakına karşı Osmanlı Devleti'nin nasıl bir tutum takınacağı ortaya koyulmuştur. Karikatürde Osmanlı Harbiye Nazırı Nazım Paşa, Tren istasyonunda bilet almaktadır. Karikatürün üst kısmında “Oralarda yapacak ekmeğiniz, içecek suyumuz varmış”¹³⁸¹ ifadelerine yer verilmiştir. Cem Mecmuasında yer alan bu karikatür doğrudan savaşı teşvik edici bir yapıya sahiptir.

¹³⁸¹ Cem, 22 Eylül 1328, N. 41, s. 8.

Karikatür-3 (Cem, 22 Eylül 1328, N. 41, s. 8.)

Aşağıda ise Nazım Paşa ile gişede bulunan kişi arasında şu şekilde bir diyalog geçecektir:

“-Sofya, Belgrad, Atina şöyle bir dolaşacağım, bilet istiyorum.

- Yalnız mısınız?

- Hayır, ben ve benimkiler, şimdilik, yedi sekiz yüz bin kişi!”¹³⁸²

Nazım Paşa'nın karikatürde yer alması, savaş halinde Osmanlı ordusunun başında bulunacak kişinin bizzat konuşurulması, diğer taraftan Balkan Devletleri'nin başkentlerinin Osmanlı ordusu tarafından ele geçirileceği mesajının verilmesiyle ilgilidir.

Aynı küçümseyici ifadeler Balkanlarda Osmanlı Devletine karşı kurulan ittifak konusunda da devam ettirilmiştir. Cem Mecmuasında yer alan bir karikatürde bir Osmanlı Subayı Balkan Devletlerinin hükümdarlarını kucaklayarak şu şekilde seslenmektedir:

¹³⁸² Cem, 22 Eylül 1328, N. 41, s. 8.

“İttihad edilmiş öyle mi? Maşallah, birde ben sizi birleştireyim hamur edeyim de birbirinizden artık ayrılmayınız.”¹³⁸³

Karikatür-4 (Cem, 29 Eylül 1328, N. 42, s. kapak.)

Karikatürde bir taraftan Osmanlı Devleti'nin dört Balkan Devleti'ne karşı ne kadar güçlü olduğu ortaya koyulmaya çalışılırken, diğer taraftan, çıkması beklenen harbi teşvik edici bir dil kullanılmıştır.

Balkan İttifakını değerlendiren Eşek Mecmuası ise bu ittifakı bir blöf olarak nitelendirmiş, Balkan Devletleri tarafından Osmanlı Devleti'ne verilen notanın ciddiye alınmaması gerektiği vurgusunda bulunmuştur¹³⁸⁴. Eşek Mecmuasınının 11 Ekim 1912 tarihli sayısında yer alan karikatürde Eşek, Balkan devletlerinin kralları ile poker oynamaktadır. Oyunu kazanan Eşek Balkan devletlerinin krallarına; “Gördün mü? Elinde iki As'dan başka bir şey yokken karemiz var diye blöf yapmak işte böyle olur... Aç

¹³⁸³ Cem, 29 Eylül 1328, N. 42, s. kapak.

¹³⁸⁴ Eşek Mecmuasınının aynı sayısında yer alan birbirinin devamı niteliğindeki olan iki karikatürde Balkan devletlerinin durumu irdelenmiştir. Karikatürlerde Eşek sınıfta öğretmen olarak gösterilirken, öğrenciler Balkan devletlerinin krallarıdır. Kralların yaramazlık yapması üzerine Eşek, “Sizi yaramazlar sizi şimdi mekteb müdürü gelirse görürsünüz...” diyecek, ardından sınıfa müdür (çizimden anlaşıldığı kadarıyla İngiliz'dir) gelince bir anda Balkan Kralları susacaklardır. Bkz. Eşek, 28 Eylül 1328, N. 19, s. 4. Ek: 26.

gözünü de benim elimdeki döper'e bak... İkisi de baba mı baba!"¹³⁸⁵ diyerek Balkan Devletleri'nin verdikleri notaya rağmen, Osmanlı devleti karşısında kazançlı çıkamayacakları vurgusunu da yapmıştır.

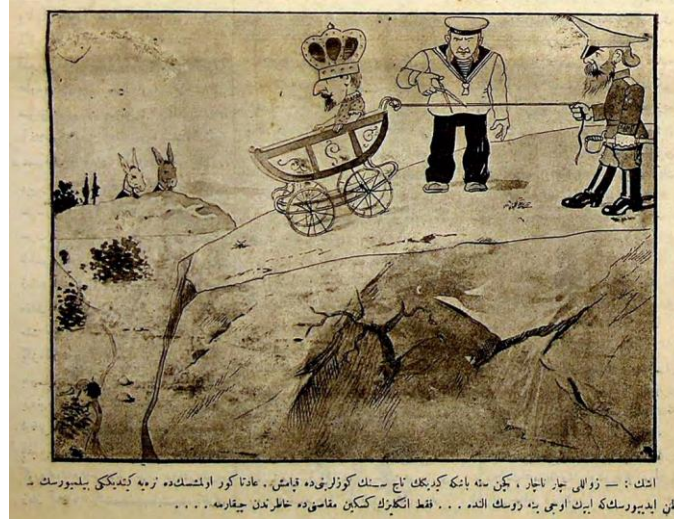

Karikatür-5 (Eşek, 28 Eylül 1328, N. 19, s. kapak.)

Aynı günlerde Osmanlı Mizah Mecmualarında, Balkan devletlerinin izlediği politikaların yanlışlığına ve bu politikaların onların sonunu getireceğine dair karikatürler yayınlanmıştır. Eşek Mecmuası Bulgar Kralı Ferdinand'ın yanlış bir politika yürüttüğü vurgusunu yaptığı karikatüründe, Bulgar kralını çocuk arabası içerisinde gözleri tacıyla kapanmış bir bebek gibi göstermiştir. Bebek arabası bir uçurumun ucunda durmakta ve ipini Rus Çar'ı tutmaktadır. Ancak karikatürde ipi makasla kesmek üzere olan bir İngiliz bahriyelisi de yer almaktadır. Bulgar Kralı'nın politikalarını eleştiren Eşek; “zavallı Çar nâcâr, geçen sene başına giydiğin tac senin gözlerini de kapamış. Adeta kör olmuşsun da nereye gittiğini bilmiyorsun. Zannediyorsun ki ipin ucu yine dost elinde... Fakat İngiliz'in keskin makasını da hatırlından çıkarma...”¹³⁸⁶ diyerek Rusların kışkırtmaları sonucu izlediği politikaların yanlış olduğu, İngilizlerin buna müsaade etmeyeceği ifade edilmiştir.

¹³⁸⁵ Eşek, 28 Eylül 1328, N. 19, s. kapak; Balkan Devletleri'nin tehditlerinin çokta ciddiye alınması gerektiğine yönelik karikatürlerden bir diğeri ise Cem Mecmuasında yer almıştır. Bu karikatürde Bulgaristan bir hindiye benzetilmiş, “kabarmazsın kel Fatma, annen güzel sen çirkin” denilerek Balkan devletlerinin aslında tehditlerinin ciddiye alınmaması gerektiği imajı verilmeye çalışılmıştır. Karikatür için bkz. Cem, 6 Teşrin-i evvel 1328, N. 43, s. kapak.

¹³⁸⁶ Eşek, 24 Eylül 1328, N. 18, s. kapak.

Karikatür-6 (Eşsek, 24 Eylül 1328, N. 18, s. kapak.)

Balkan devletlerinin izledikleri politikaların yanlışlığına dikkat çeken bir diğer mecmua ise Karagöz'dür. Mecmuanın 5 Ekim 1912 tarihli sayısında yer alan bir karikatürde Eşsek Mecmuasında işlenen uçurumun ucunda ve ölmek üzere olan Balkan devletleri imajı yeniden işlenmiştir. Ancak bu kez yalnızca Bulgaristan değil, diğer Balkan devletlerinin kralları da yer almaktadır. Gözleri bağlı bir şekilde uçurumun dibine kadar gelmiş olan kralları arkadan bir yumruk itmektedir.

Karikatür-7 (Karagöz, 22 Eylül 1328, N. 453, s. 4.)

Bu görüntü karşısında Karagöz şu yorumda bulunmaktadır: “Aman Hacivad şu körlere bak! Ne arkalarını, ne de önlerini görmüyorlar. Bir adım daha atarlarsa doğru

uçuruma düşecekler de hala haberleri yok!..”¹³⁸⁷ Karagözde yer alan bu karikatürden de anlaşılabilir gibi Osmanlı çizerlerinde hâkim olan ve okuyucuya verilmek istenen düşünce, Balkan devletlerinin Rusya’nın kıskırtması sonucunda izledikleri politikaların yanlışlığı ve bu politikaların onların sonunu getireceği vurgusudur.

Aynı günlerde Osmanlı Mizah Mecmualarında yer alan karikatürlerde Balkan devletlerinin hükümdarları ile ilgili de küçümseyici bir dil hâkimdir. Cem Mecmuasında yer alan bir karikatürde Bulgar ve Sırp Kralları arasında geçen bir diyalog yansıtılmıştır. Bulgar Kralı Ferdinand ile Sırp Kralı Piyer arasındaki diyalog şu şekildedir:

“Ferdinand - Muharebe başlayınca ilk hareketiniz ne olacak?

Piyer- Yükde hafif pahada ağır ne varsa alıb kısa yoldan kapağı Cenevre’ye atmak, kral olmazdan evvelki halime rücu etmek.

Ferdinand – ‘kendi kendine’ fikr-i a’lâ, bende Macaristan’a fırlarım”¹³⁸⁸

Karikatür-8 (Cem, 6 Teşrîn-i evvel 1328, N. 43, s. 9.)

¹³⁸⁷ Karagöz, 22 Eylül 1328, N. 453, s. 4.

¹³⁸⁸ Cem, 6 Teşrîn-i evvel 1328, N. 43, s. 9.

Bulgar ve Sırp Krallarının henüz harp başlamadan yenilgiyi kabul ettikleri izlenimi verilen karikatürde, krallar korkaklıkla da itham edilmiştir. Bu tür karikatürde kamuoyuna verilmek istenen en önemli mesajlardan birisi cesur Osmanlı karşısında korkak Balkanlı imajdır¹³⁸⁹. Aslında aynı dönemde Osmanlı hükümetinin harbin dışında yer almayı istemesine rağmen saldırganca tutum izleyen Balkan devletlerinin bu şekilde tasvir edilmiş olması doğrudan kamuoyunu cesaretlendirme ve yönlendirmeye yöneliktir.

Bu dönemde çizilen karikatürlerde geçmişte kazanılan başarılar da referans olarak gösterilmiştir. Osmanlı Devleti'nin daha önce kazandığı başarılar ve bu başarılar referans gösterilerek gerçekleşecek savaşta da aynı başarının elde edileceği mesajı kamuoyuna verilmeye çalışılmıştır. Cem Mecmuasında yer alan bir karikatürde Yunan Kralı oğluna nasihat vermektedir. Karikatürün üst kısmında “Muharebeye gitmeden evvel son vesâyâ (öğüt)”¹³⁹⁰ ifadesine yer verilmiştir.

Karikatür-9 (Cem, 29 Eylül 1328, N. 42, s. 8.)

¹³⁸⁹ Cem mecmuasında yer alan benzer bir karikatürde ise Bu kez Yunan ve Sırp kralları karşı karşıya getirilmiştir. Sırp Kralı'nın sırtına bir zırh bağlayan Yunan Kralı, “Birader, sen eskisine falan bakma, beni dinle, tecrübem var, muharebede daima düşmana arz edeceğin cepheyi, taraf-ı tahkim etmeli, zırhlamalıdır” demektedir. Yunan Kralı kendisi de sırtına eski bir zırh almıştır. Karikatürde anlatılmak istenen harbin başlamasıyla birlikte Balkan krallarının kaçacağı, bu nedenle sırtlarını güvence altına almaları gerektiğidir. Bulgar ve Sırp kralları arasında geçen diyalokta olduğu gibi bu karikatürde de korkak düşman tiplemesine yer verilmiştir. Bkz. Cem, 29 Eylül 1328, N. 42, s. arka kapak.

¹³⁹⁰ Cem, 29 Eylül 1328, N. 42, s. 8.

1897 Osmanlı-Yunan savaşının konu edildiği diyalogda Kral oğluna; “Şuradan bir sandalye al da gel, otur söyleyeceklerim var.” demektedir. Ancak oğlu cevap olarak; “Aman efendim, geçen muharebede kuyruk sokumumda aldığım süngü darbesi kamudum hakkındaki emre itaatime el-ân elim bir mânidir.”¹³⁹¹ diyecektir.

Karikatürlerde Balkan kralları ile ilgili en aşağılayıcı karikatür ise Eşşek Mecmuasında yer alandır. Bu karikatürde Balkan kralları eşek şeklinde çizilmiş ve altındaki açıklamada “Balkan eşekleri ayaklanmış”¹³⁹² ifadesine yer verilmiştir.

Karikatür-10 (Eşşek, 24 Eylül 1328, N. 18, s. 4.)

Balkanlarda bir harp ihtimalinin ortaya çıkışı Osmanlı mizah basınında ilgiyle karşılanmış, harbi teşvik edici karikatürler çizilmiştir. Bu tür karikatürlerde güçlü ve kahraman asker imajı ön plandadır. Cem Mecmuasında yer alan karikatürlerden birisinde, bir bakıma harple dalga geçilmiş, bu durum ise askerin psikolojisi yansıtmak için yapılmıştır. Mecmuanın “Bir sahne-i hakikat” olarak belirttiği karikatürde şu soru sorulmuştur: “Muharebeye mi, cümbüşe mi?” Askerin savaşa eğlenceye gider gibi gittiği imajının verildiği bu karikatürde, bir asker ve komutanı arasında geçen diyalog verilmiştir. Komutan askere; “Tamburayı da ne yapacaksın?” sorusunu yöneltmiş, asker ise; “Balkan

¹³⁹¹ Cem, 29 Eylül 1328, N. 42, s. 8.

¹³⁹² Eşşek, 24 Eylül 1328, N. 18, s. 4.

krallarını getirirken canları sıkılmasın diye kafaları önünde çalgı ahd edeceğim”¹³⁹³ demiştir.

Karikatür-11 (Cem, 29 Eylül 1328, N. 42, s. 9.)

Karikatürde aslında herhangi bir açıklamaya bile gerek yoktur. Çünkü Karadağ’ın harp ilan ettiği, diğer Balkan devletlerinin ise harp ilan edeceğine kesin gözüyle bakıldığı bir dönemde elinde sazı bulunan bir askerle komutanının karşı karşıya getirilmesi, savaşa askerin sevinçle katıldığı imajının verilmek istendiğini göstermektedir.

Cem Mecmuasında yer alan bir diğer karikatürde ise esir düşmüş bir Bulgar askerini Osmanlı Komutanı sorguya çekmektedir. Komutanın askere sorduğu sorular ilginçtir. “Kralın sarayı büyükmüdür? Kaç kişi sığabiliriz! Elektrik kalorifer var mı? Her kata sıcak su çıkar mı?”¹³⁹⁴ Karikatür üzerinden kamuoyuna verilmek istenen mesaj açıktır. Osmanlı Orduları kısa sürede düşmanı yenilgiye uğratabilecek, Sofya’ya kadar ulaşacaktır.

¹³⁹³ Cem, 29 Eylül 1328, N. 42, s. 9.

¹³⁹⁴ Cem, 6 Teşrin-i evvel 1328, N. 43, s. arka kapak.

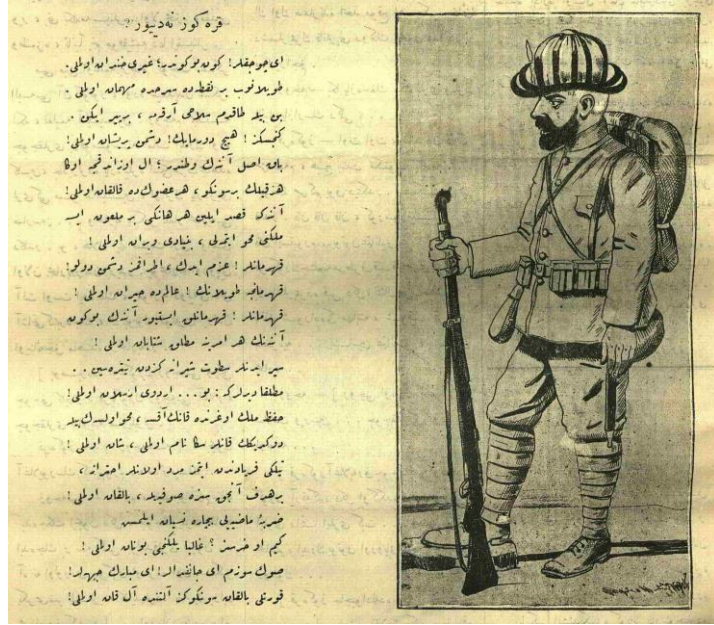

Karikatür-12 (Cem, 6 Teşrîn-i evvel 1328, N. 43, s. arka kapak.)

Balkan Harbinin ilk günlerinde kamuoyuna yönelik karikatürler üzerinden verilen mesaj, düşmanın güçsüz olduğu, Osmanlı Ordularının kısa sürede zaferler kazanarak harbi başarıyla bitirecekleridir. Bu bakımdan ele alındığında karikatürlerde güçlü ordu imajı verilerek halkın psikolojik olarak rahatlatılması düşünülmüştür.

Balkan harbi döneminde bir taraftan güçlü ordu imajı verilirken diğer taraftan ise ordunun desteklenmesi gerektiğine dair karikatürler çizilmiştir. Karagöz Mecmuasında yer alan bir karikatür bunun en açık delillerindedir. Mecmuanın 5 Ekim 1912 tarihli sayısında Karagöz elinde tüfeği ve sırtında çantası ile asker kıyafetleri içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Bu karikatürde herhangi bir diyalog yada yorum yer almamaktadır. Ancak karikatürün yanında bir şiire yer verilmiştir. “Karagöz ne diyor?”¹³⁹⁵ başlığı altında verilen şiirde açık bir şekilde Osmanlı vatandaşları harbe davet edilmektedir.

¹³⁹⁵ Karagöz, 22 Eylül 1328, N. 453, s. kapak.

Karikatür-13 (**Karagöz**, 22 Eylül 1328, N. 453, s. kapak.)

Şiir şu şekilde başlamaktadır:

“Ey çocuklar! Gün bu gündür; gayrı handân (sevinçli) olmalı.

Toplanıp bir noktada serhadda mihman (misafir) olmalı.

Ben bile taktım silahı arkama, bir pir iken.

Gençsiniz! Hiç durmayın! Düşman perişan olmalı!”¹³⁹⁶

Şiirde Karagöz kendisi yaşlı bir kişi olmasına rağmen silahını eline alarak harbe gittiğini ifade ederken, harbin sevindirici bir olay olduğu, bunun içinde bütün gençlerin harbe katılması gerektiğini vurgulamıştır. Şiirin devamında Karagöz,

“Bak asıl annen vatandır; el uzandıkça ona

Her kılın bir süngü, her uzvunda kalkan olmalı!”

Diyerek vatani anneye benzetmiş ve mutlaka savunulması gerektiğini vurgulamıştır. Şiirin devamında ise gençlere Karagöz doğrudan “Kahramanlar” olarak hitap etmektedir.

“Kahramanlar! Azmedin, etrafımız düşman dolu!

Kahramanca toplanın! Âlemde hayran olmalı!

Kahramanlar! Kahramanlık istiyor annen bugün

¹³⁹⁶ **Karagöz**, 22 Eylül 1328, N. 453, s. kapak.

Annenin her emrine mutlaka şitâbân (koşan) olmalı!”¹³⁹⁷

Vatan’ın bugün gençlerden kahramanlık beklediği vurgusunun yapıldığı dizelerde Osmanlı ordusu aslana benzetilirken karşıdaki düşman ise tilkiye benzetilmiş Osmanlı ordusuna bir tarafta Bulgaristan, diğer tarafta ise Yunanistan hedef olarak gösterilmiştir¹³⁹⁸. Karagöz şiire şu şekilde son vermektedir:

“Son sözüm ey canfedâlar! Ey mübârek cepheler!

Kurtlu Balkan süngünüz altında al kan olmalı!”¹³⁹⁹

Karagöz mecmuasında yer alan bu şiir doğrudan bir propaganda niteliği taşımaktadır. 3 Ekim’de Dârü’l-fünûn, 4 Ekimde ise siyasi partilerin düzenledikleri mitingler sonrasında, İstanbul’da harp lehinde oluşan kamuoyunun cepheye kanalize edilmesi düşüncesi, Karagöz Mecmuasında, hamasi öğelerin bulunduğu, harbi teşvik eden ve doğrudan orduya katılımı özendiren böyle bir şiirin yayınlanmasına zemin hazırlamış olmalıdır.

Karagöz mecmuasının aynı sayısının Muharebe bölümünde ise Karagöz’ün gönüllü olarak orduya katılması konu edilmiştir. Bu bölümde öncelikle Karagöz ve Hacivat arasındaki konuşmalara yer verilmiştir. Ardından konuşmalara Karagöz’ün karısı da dahil olmuştur. Karagöz bir mizah dergisi olmasına rağmen bu diyaloglarda mizaha yada hicivlere yer verilmemiş doğrudan vatanını savunmaya giden bir kişinin duyguları ortaya konulmaya çalışılmıştır¹⁴⁰⁰. Balkan Harbi döneminde basın yoluyla gerçekleştirilen propagandanın önemli örneklerinden birisi olan bu bölümde, Karagöz öncelikle arkadaşı Hacivat’a asker elbisesinin kendisine yakışıp yakışmadığını sormuş, Hacivat ise askerliğin Karagöz’e çok yakıştığını ifade etmiştir. Karagöz askerliğin herkese yakışacağını ifade ettikten sonra şunları söylemiştir:

“...Vatan müdâfaası herkes için bir vazife-i mukaddesdir. İşte bugün üç buçuk Bulgar köpekle harb, Karadağ ve Yunan fareleri vatanımızı kemirmek istiyorlar. Osmanlı

¹³⁹⁷ Karagöz, 22 Eylül 1328, N. 453, s. kapak.

¹³⁹⁸ Şiirin bu dizelerinde Karagöz öncelikle Sofya’yı şu şekilde hedef göstermektedir: “Tiki feryadından etmez merd olanlar ihtiraz, - Bir harf ancak size Sofya’yla, Balkan olmalı!” ardından Yunanistan’a yönelikte; “Harb-i mâzîyi biçare nisyân (unutmak) eylesin - Kim o hırsız? Galibâ Balkancı Yunan olmalı!” ifadelerini kullanmıştır. Bkz. Karagöz, 22 Eylül 1328, N. 453, s. kapak.

¹³⁹⁹ Karagöz, 22 Eylül 1328, N. 453, s. kapak.

¹⁴⁰⁰ Benzer bir örnek Cem Mecmuasında yer almıştır. “En Rahat Yer: Muharebe Meydanı” başlığını taşıyan yazıda Askerlik vazifesi için bedel-i nakdi ödemiş olmasına rağmen, vatan savunması için orduya gönüllü olarak katılan bir kişi anlatılmaktadır. Bkz. Kanber, “En Rahat Yer: Muharebe Meydanı”, Cem, 6 Teşrin-i evvel 1328, N. 43, s. 3-4.

olanın vazifesi silahını kapıya hududa koşmak ve bu sefil düşmanları parça parça paralamaktır. Dinle Hacivad, işte bende gidiyorum. Aileme haber ver, beni beklemesinler. Evvela muhterem ve mukaddes vatanımıza, saniyen benim muvafakatime dua etsinler. Mini mini oğluma bir takım küçük asker elbisesi al götür. O’da şimdiden askerliğe, talime alışsın. Zevcem mümkünse çocukları bir komşusuna emanet ederek o’da gelsin, çadırlarda yaralılara eski Arab mücâhideleri gibi su taşısın, onların yaralarını sarsın... Ve muharebe yalnız Bulgar muharebesi değildir. Bu, Hilâl ile salib’in ezeli ve ebedi olan muharebesinden biridir. Bu muharebe Avrupa’yı alt üst edecek, muvâzene-i düveliye’yi (devletlerarası dengeyi) baş aşağı getirecek, en büyük kuvvetleri yerinden oynatacak mahiyetde bir muharebedir..”¹⁴⁰¹

Balkan devletleri ile ilgili ağır yakıştırmaların yapıldığı bu bölümde, Karagöz vatanın Müdâfaası için ailesinden vazgeçen bir kişiyi canlandırmaktadır. Kurulan cümlelerde vatan, çocuk, zevce gibi insanlar için önem arz eden unsurlardan bahsedilirken, gerektiğinde vatan için hepsinden vazgeçilebileceği vurgulanmıştır. Ayrıca gerçekleştirilecek olan mücadelenin yalnızca bir savaş olmadığı, bunun Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki ezeli ve ebedi mücadelenin bir parçası olduğu ifade edilerek okuyucu kitlenin dini duygularına seslenilmiştir.

Karagöz’ün Hacivat’la görüştüğü sırada karısı ve çocukları gelir. Karagöz’ün karısı ağlamaktadır. Karagöz karısına; “ne için ağlıyorsun gidiyorum diye müteessirmisin?” diye sorar. Karısının verdiği cevap ise şöyledir: “Müteessirim, fakat bu tesirim senin gideceğin için değil, çocuklarımızın muharebe edecek bir seneye gelmiş bulunmadıkları için... Ahhh ne olurdu bugün onlarda on sekiz yirmişer yaşlarına geleydiler de babalarıyla beraber muharebeye gideydiler... O zaman bende beraber gelirdim. Hilâl-i Ahmer’de hıdmet ederdim.” Karagöz karısının bu sözlerine cevaben; “Ne çare sevgili zevcem. İnşallah çocuklarımız büyüdükleri zaman onlar da vatanlarını Müdâfaa için ne lazımsa yaparlar. Bugün sıra benimdir.”¹⁴⁰² diyerek vazifenin onu beklediğini belirtmiştir.

Diyalogların bu bölümünde işlenen en önemli unsur ise Kadın figürüdür. Karagöz’ün karısı, kocası cepheye gittiği için değil, çocukları askerlik çağına gelmedikleri için, cepheye gidemediklerine üzülmemektedir. Kendisi ise cephe gerisinde Hilâl-i Ahmer’in

¹⁴⁰¹ “Muhâvere – Yaşanın Muhârebe”, **Karagöz**, 22 Eylül 1328, N. 453, s. 2.

¹⁴⁰² “Muhâvere – Yaşanın Muhârebe”, **Karagöz**, 22 Eylül 1328, N. 453, s. 2.

hizmetine girmek ve yaralananların tedavileriyle ilgilenmek istemektedir. Verilen mesaj açıktır. Harbin başlamasıyla tereddütsüz bir şekilde cepheye koşan Karagöz'ün kararı da, vatan için kocasından ve çocuklarından vazgeçmeye hazırdır.

Diyalogların devamında Karagöz'ün karısı, “Gir sevgili zevcim git... Düşmanlarımızı kahr-ı perişan etmeden gelme. Vatanımızı tamamiyle halâs (kurtarmak) etmeden gelme. Muvaffakiyetsiz avdetini asla istemem. Galib olarak gelmeyecek isen mağlub olarak öl... Çünkü mağlubların avdet edeceği yer ailelerinin kucağı değil, toprağın şerefli aguşudur(kucak). Hiç unutma ki vatan yolunda canlarını feda edenler mahvolmazlar. Bu fani ve gayr-ı samimi hayattan mahrum kalsalar da kalb-i milletde ebediyen yaşarlar, alem-i tenvir ve ihtiramda (ışıklandırıldıkları ve saygı gördükleri bir alemde) hayat sürerler...” sözleriyle kocasını cesaretlendirmiştir. Karagöz ise böyle bir günü beklediğini belirtmiş, ordunun en ön saflarında yer alarak düşmanın kanını dökceğini söylemiştir. Bu kez karısı Karagöz'e bana yazacağın mektupları onların kanlarıyla yazacaksın değil mi diye soru sormuştur. Karagöz'ün cevabı ise şöyledir:

“Evet, evet, şayet dökemezsem, hiç benden mektub bekleme... Çünkü mürekkeğim yok demektir. Ve askerın mürekkebi kandır. Kan, kan, kan, görmüyormusun? Ben kan istiyorum... Bütün Osmanlılarla beraber bu naçiz Karagöz çeşmine (gözüne) her taraf kıpkırmızı görünüyor. Biz başlarımızda fes değil, temsil-i harb taşıyoruz. Bakın şuradaki mehâbete (yücelik), şu kıpkırmızı menzaraya... Yaşasın Osmanlılık, yaşasın muharebe.”¹⁴⁰³

Bu bölümde ise askerın savaştaki psikolojisi yansıtılmış, bütün Osmanlılarla birlikte Karagöz'ün de gözünü kan bürüdüğü belirtilerek, o günlerde sık sık miting meydanlarında zikredilen “yaşasın Osmanlılık, yaşasın muharebe” sloganlarına yer verilmiştir.

Karagöz Mecmuasında yer alan bu bölümde gönüllü olarak askere katılmaktan, vatan sevgisine, kadınların bizzat harpte görev alması için teşvik edilmesinden, Balkan Harbi'nin İslam ile Hıristiyanlık arasındaki bir savaş olduğuna kadar birçok propaganda unsuru birlikte kullanılmıştır. Osmanlı kamuoyuna vatan için gerektiğinde eş, çocuk, hatta canından bile vazgeçmek gerektiği mesajı verilmeye çalışılmıştır.

¹⁴⁰³ “Muhâbere – Yaşanın Muhâbere”, **Karagöz**, 22 Eylül 1328, N. 453, s. 2.

Osmanlı mizah basınında bu dönemde ele alınan meselelerden birisi ise fırkacılık meselesidir. Harp ihtimalinin ortaya çıkmasıyla birlikte ortak düşman karşısında birlik ve beraberliğin sağlanması gerektiği düşüncesiyle hareket eden Karagöz Mecmuası, 2 Ekim 1912 tarihli sayısında bu konuyla ilgili bir karikatüre yer vermiştir.

Karikatür-14 (**Karagöz**, 22 Eylül 1328, N. 453, s. 4.)

Karagöz'ün ortada yer aldığı karikatürde bir tarafta Halil Mentеше, Talat Paşa ve Cavid Beylerin bulunduğu İttihad ve Terakkiciler diğer tarafta ise Rıza Tevfik ve Lütfi Fikri Beylerin görüldüğü Hürriyet ve İtilafçı¹⁴⁰⁴ grup bulunmaktadır. Karagöz her iki gruba da birer tüfek uzatarak şu şekilde seslenmiştir: “Yooo ... Efendiler, gürültü patırtı zamanı değil, bırakın o elinizdeki davulları boruları da şunları alın. Şimdi zaman bunundur!”¹⁴⁰⁵

Karagöz Mecmuasında bu tür bir karikatürün yer almış olması bir taraftan fırkacılık meselesinden dolayı düşmana karşı birlik ve beraberliğin sağlanamayacağı endişesinin bir sonucu iken, diğer taraftan karikatür aracılığıyla muhalif fırkalara mensup olan

¹⁴⁰⁴ Karikatürde yer alan kişilerle ilgili olarak Heinzelmann, İttihatçılardan borazanı tutanın Halil Mentеше, hemen arkasındaki kişinin Talat Paşa, Halil Mentеше'nin arkasında yer alan küçük boylu kişinin ise Cavid Bey olduğunu söylemektedir. İtilafçılardan ise davul çalan kişinin Rıza Tevfik Bölükbaşı, iki elini kaldırmış olan kişinin ise Lütfi Fikri Bey olduğunu ifade etmiştir. bkz. Heinzelmann, *age*, s. 174.

¹⁴⁰⁵ **Karagöz**, 22 Eylül 1328, N. 453, s. 4.

vatandaşlara zamanın birlik ve beraberlik zamanı olduğu mesajının verilmek istenmesinden kaynaklanmıştır.

Karagöz Mecmuası Karadağ'ın harp ilan ettiği, diğer Balkan Devletleri'nin ise Osmanlı Devletine karşı harp ilan etmeden bir gün önceki sayısında Artık Balkan Harbi'nin başlamak üzere olduğunu belirten bir karikatür yayınlamıştır. Karikatürde Karagöz ve Hacivat bir havai fişegin önünde durmaktadırlar. Karagöz eline aldığı bir ateşle havai fişegi ateşlemektedir.

Karikatür-15 (**Karagöz**, 3 Teşrin-i evvel 1328, N. 456, s. 4.)

Balkan Harbi boyunca yayın hayatında yer alan tek mizah mecmuası Karagöz'dür. Falaka, Cem ve Eşek mecmuaları bu dönemde yayınlarına son vermişlerdir. Bu bakımdan Balkan Harbi döneminde karikatür üzerinden propagandanın da tek temsilcisi¹⁴⁰⁶ Karagöz Mecmuası olmuştur.

¹⁴⁰⁶ Karagöz haricinde Balkan Harbinin devam ettiği günlerde yayın yapan tespit edebildiğimiz tek karikatür dergisi "Coşgun Kalender Mecmuası"dır. Ancak Coşgun Kalender Mecmuasının da yalnızca Kasım 1912'de iki sayısı çıkmıştır. Sadece iki sayı yayınlanan mecmuasının propaganda yönünden pekte faydalı olduğu düşünülemez. Mecmuanın bu dönemde haftalık yayınlanacağı bilgisi yer almış, yıllık abonelik bedeli olarak 20 kuruş fiyat belirlenmiştir. Mecmua kendisini "mizah gazetesi" olarak tanımlamıştır. Bkz. **Coşgun Kalender**, 5 Kânûn-ı sâni 1328, N. 2, s. kapak.

Karagöz Mecmuasında harp başlamadan önce Balkan devletlerine karşı takınılan tutum harbin ilk döneminde de devam etmiş, Balkan devletleri Osmanlı Devleti karşısında zayıf gösterilmek istenmiştir. Aslında bu tutum kamuoyuna verilmek istenen mesajla ilgilidir. Osmanlı kamuoyunun kendine olan güveninin güçlendirilmek istediğini gösteren bu tür karikatürlerde her fırsatta düşman devletler yerilmiş ve küçümsenmiştir.

Mecmuanın 16 Ekim tarihli sayısında yer alan bir karikatürde, Karagöz'ün elinde bir def ve Hacivat'ın elinde ise bir kemeçe bulunmaktadır. Karagöz ve Hacivat bir taraftan müzik çalarken kukla olarak resmedilen Balkan kralları ise oynamaktadır. Karagöz Balkan krallarına şu şekilde seslenmektedir: "İşte bu hava bu çalgı ile oynayacaksınız, ayağınızı ona göre uydurun sonra karışmam haaa!"¹⁴⁰⁷

Karikatür-16 (**Karagöz**, 29 Eylül 1328, N. 455, s. kapak.)

Karikatürde Hacivat ve Karagöz'ün şahsında temsil edilen güçlü Osmanlı imajı karşısında, küçük kuklalara benzetilen Balkan Devletlerinin kralları yer almaktadır. Balkan Harbi'nin ilk günlerinde karikatürlerde verilen mesaj birbirine benzemektedir. Harp meydanının, futbol sahasına benzetildiği bir karikatürde¹⁴⁰⁸ Karagöz galiptir. Benzer

¹⁴⁰⁷ **Karagöz**, 29 Eylül 1328, N. 455, s. kapak.

¹⁴⁰⁸ 19 Ekim 1912 tarihli karikatürde Karagöz Balkan Devletlerinin Kralları ile bir futbol sahasındadır. Karagöz Karadağ Kralı'nın, Bulgar Kralı Ferdinand ise Sırp Kralı'nın sırtına binmiştir. Karagöz hasımlarına hitâben şöyle seslenmiştir: Yooo... Hiç ellerinizi uzatmayın nafîle. Topu hiçbirinize kapdırmam. Şimdi buna bindim. Acele etmeyin hepimize de ayrı ayrı bineceğim..." Karikatür için bkz. **Karagöz**, 6 Teşrin-i evvel 1328, N. 457.

mesajın verildiği bir diğer karikatürde ise Karagöz Balkan Devletleri'nin Krallarıyla kavga etmektedir. Bulgar ve Sırp Krallarının başlarını yumruklarken, diğerlerine ise şöyle seslenmiştir: “Biraz daha sabredin. Şu yumruğumun altındakileri iyice bir tepeleyeyim de sizin de icâbınıza bakarım!..”¹⁴⁰⁹

Karikatür-17 (Karagöz, 20 Teşrin-i evvel 1328, N. 461, s. 4.)

Karagöz'ün Balkan Harbi öncesinde ve harbin ilk günlerinde bu şekilde bir yayın politikası izlemesi, cephe gerisindeki halkın moralini yüksek tutma düşüncesinin bir ürünüdür. Güçlü Osmanlı, güçsüz balkan devletleri karşılaştırması bu amacın bir tezahürüdür.

Balkan Harbi'nin ilk günlerinde izlenen yayın politikası ve buna uygun karikatürler, Osmanlı Ordusu'nun düşman karşısında aldığı ağır yenilgiler sonrasında yeni bir şekle bürünmüştür. O güne kadar düşmanı hep hakir gören ve zaferin kesinlikle kazanılacağı imajını veren karikatürlerin yerini kamuoyunu metanete ve sabırlı olmaya çağıran karikatürler almıştır.

¹⁴⁰⁹ Karagöz, 20 Teşrin-i evvel 1328, N. 461, s. 4.

Karagöz Mecmuasının 15 Ocak 1913 tarihli sayısında yer alan bir karikatür buna örnek verilebilir. Bu karikatürde ne bir savaş meydanı, ne de Balkan Devletlerinin kralları vardır. Yalnızca Karagöz ve Hacivat yer almaktadır. Her ikisi sahilde durmakta ve uzaktaki Ay'ı izlemektedir. Hacivat Karagöz'e şu şekilde seslenir:

“Ay, üç dört günlük oldu ama hala yükselemedi.”¹⁴¹⁰

Karagöz'ün verdiği cevap ise mecmuanın okurlarına ve kamuoyuna doğrudan bir mesaj niteliği taşımaktadır. Karagöz'ün Hacivat'a verdiği cevap şu şekildedir: “Yükseldi ama bir türlü çıkıp kendisini gösteremedi. Bekleyelim ki üzerindeki kara bulut zail olsun! (kalksın)”¹⁴¹¹

Karikatür-18 (Karagöz, 5 Kânûn-ı sâni 1328, N. 483, s. kapak.)

Alınan yenilgiler sonrasında karikatürlere yansıyan konulardan birisi ise Büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nin bir barışa mecbur ettiği'dir. Aslında Osmanlı Devleti'nin savaşacak gücü ve kuvveti vardır. Ancak büyük devletlerin zorlaması Osmanlı'yı masaya oturmaya zorlamaktadır. Bu konuyu ele alan bir karikatürde Osmanlı Devleti divit tutan ve masadaki kâğıda “sulh” imzası atan bir el olarak tasvir edilmektedir. Osmanlı'yı temsil eden eli ise büyük devletleri temsil eden eller sıkıca tutmakta ve imza atmaya

¹⁴¹⁰ Karagöz, 5 Kânûn-ı sâni 1328, N. 483, s. kapak.

¹⁴¹¹ Karagöz, 5 Kânûn-ı sâni 1328, N. 483, s. kapak.

zorlamaktadır. Karagöz bu durumu sitemkar bir ifadeyle şöyle eleştirmektedir: Ne hak ve adalet yarabbi!... Yirminci asırda zorla sulh imzalatıyorlar”¹⁴¹²

Karikatür-19 (**Karagöz**, 2 Kânûn-ı sâni 1328, N. 482, s. kapak.)

Aynı konuyu ele alan bir diğer karikatür ise Mecmuanın 22 Ocak tarihli sayısında yer almıştır. Karagöz bu kez üzerinde “teklifât-ı düveliye” yazan bir fiçinin içerisinde resmedilmiştir. Hacivat ve Karagöz arasındaki diyalog şu şekildedir:

Hacivad – Karagöz iyi düşün... Önündeki uçurumu nazar-ı dikkate al... Bununla atlamak biraz müşkül... Sonra karışmam...

Karagöz – Ayol bunu, daha ben içine girmeden söylemeli değilmi idin!..”¹⁴¹³

Karikatür-20 (**Karagöz**, 9 Kânûn-ı sâni 1328, N. 484, s. kapak.)

¹⁴¹² **Karagöz**, 2 Kânûn-ı sâni 1328, N. 482, s. kapak.

¹⁴¹³ **Karagöz**, 9 Kânûn-ı sâni 1328, N. 484, s. kapak.

Aynı günlerde kısa süreliğine yeniden yayınlanmaya başlayan “Coşgun Kalender Mecmuası” ise Osmanlı Devletini Aslan’a benzetmiştir. Düşmanın İstanbul’a kadar yaklaştığı günleri betimleyen karikatürde, Osmanlı Devletini temsil eden Aslan bir direğe zincirlenmiş, direğin üzerine ise baykuş tünemiştir. Arkada İstanbul’un silueti görülmekte, düşmanları temsil eden kurt, domuz, tilki ve ayı gibi hayvanlar Aslan’ın etrafını sarmışlardır¹⁴¹⁴.

Karikatür-21 (Coşgun Kalender, 5 Kânûn-ı sâni 1328, N. 2, s. kapak.)

Karikatürde açıkça büyük devletlerin Osmanlı Devletine önerdikleri şartların Osmanlı Devletini uçurumun dibine getirdiği, kabul edilmesinin ise çok ağır sonuçlara neden olabileceği belirtilmiştir. Her iki karikatürde de göze çarpan unsur, suçlunun büyük devletler olduğu vurgusudur. Osmanlı ordularının aldığı yenilgiler karikatürlere konu

¹⁴¹⁴ Coşgun Kalender, 5 Kânûn-ı sâni 1328, N. 2, s. kapak.

edilmezken, gerçek suçlu bulunmuş, kamuoyuna büyük devletlerin bu suçun müsebbibi olduğu mesajı verilmiştir.

Karagöz Mecmuasında yer alan karikatürlerin bir kısmı ise mezalimlerle ilgilidir. Bu karikatürlerde fotoğraflarda da görüldüğü gibi zalim ve mazlum karşılaştırması ön plandadır. Balkan devletleri Müslümanlara zulmetmekte, büyük devletler ise buna sessiz kalmaktadır. 22 Kasım tarihli sayıda yer alan bir karikatürde Karagöz büyük devletlerin temsilcilerine kurukafaların üst üste dizilmesiyle oluşturulmuş bir abide göstermekte ve şöyle demektedir: “Bugün size harbin şimdiye kadar geçen safahatı için şu abideyi takdim ediyorum. Bakınız!.. Küçük bularak yanına bir tane daha ilavesini mi istiyorsunuz?..”¹⁴¹⁵

Karikatür-22 (Karagöz, 9 Kânûn-ı sâni 1328, N. 484, s. 4.)

Müslümanlara karşı yapılan zulmü konu alan bir diğer karikatürde ise Bulgar subayı silahını Müslüman kadınlara doğrultarak, “Ya Hristiyan olursun yahud öldürürüm.” demektedir. Bunu gören Karagöz ise; “De gidi medeniyet de... Biz bu hareketi altıyüz

¹⁴¹⁵ Karagöz, 9 Kânûn-ı sâni 1328, N. 484, s. 4; Balkan Harbi döneminde Karagöz’de yer alan mezalimlerle ilgili karikatürlerde büyük devletlere yönelik mesajlarda verilmiştir. Edirne’nin Osmanlı kuvvetleri tarafından ele geçirildiği günlerde çizilen bir karikatür bu amaca yöneliktir. Edirne’nin Bulgaristan’a geri verilmesini engellemek amacıyla Bulgarların bölgede birçok katliam gerçekleştirdiği, bu nedenle medeni olmadıkları ve Avrupalı devletler tarafından desteklenmemesi gerektiği vurgusuna yer verilmiştir. Mezalimlerle ilgili karikatürler bu bakımdan incelendiğinde, çizildikleri dönemler Osmanlı Devleti açısından dış politikada sıkıntılı dönemlere rast gelmektedir. Bahse konu olan karikatürde Bulgar Kralı Ferdinand; “Yapdığım şu abide-i vahşete birde kurun? asayım bari!” demekte, Karagöz ise cevap olarak; “O kurun bir gün ateşden olacak da senin başına asılacak İnşallah!” diyerek bedduada bulunmaktadır. Bkz. Karagöz, 29 Temmuz 1329, N. 543, s. kapak.

sene evvel bile yapmamışdık. Bulgar komşularımız yirminci asırda yapıyor..”¹⁴¹⁶ diyerek bir taraftan medeniyet eleştirisi yaparken, diğer taraftan okuyucu kitleye bu tür baskıların asıl sebebinin İslam’ı Balkanlardan silmek olduğu mesajı verilmiştir.

Karikatür-23 (**Karagöz**, 15 Mart 1329, N. 520, s. 4.)

Karikatürlerde işlenen meselelerden birisi ise savaşa olan ilgisizliğin ve savaşın getirdiği kötü şartları kendi menfaatlerine kullanan insanların eleştirisidir. Karagöz Mecmuasının 9 Kasım tarihli sayısında yer alan Karikatürde muhacirlerin durumuyla ilgili eleştiriye yer verilmiştir. Karikatürde geçen diyalog şu şekildedir:

“Karagöz – Efendi! Galiba iane vereceksiniz, cidden muhtaç-ı muavenetdirler.

Muhacir – onda iane verecek suret varmı Karagöz Ağa! Bizim öküzü ucuzca kapatmak istiyor!..”¹⁴¹⁷

¹⁴¹⁶ Karikatürde kendilerini savunamayacak durumda olan kadınlar ve korktuğu için annesine sarılan bir çocuk resmedilmiştir. Mazlum zalim karşılaştırmasının yapıldığı bu tür fotoğraflar kamuoyuna yönelik doğrudan propaganda çizimleridir. Bkz. **Karagöz**, 15 Mart 1329, N. 520, s. 4.

¹⁴¹⁷ **Karagöz**, 27 Teşrin-i evvel 1328, N. 463, s. 4.

Karikatür-24 (Karagöz, 27 Teşrin-i evvel 1328, N. 463, s. 4.)

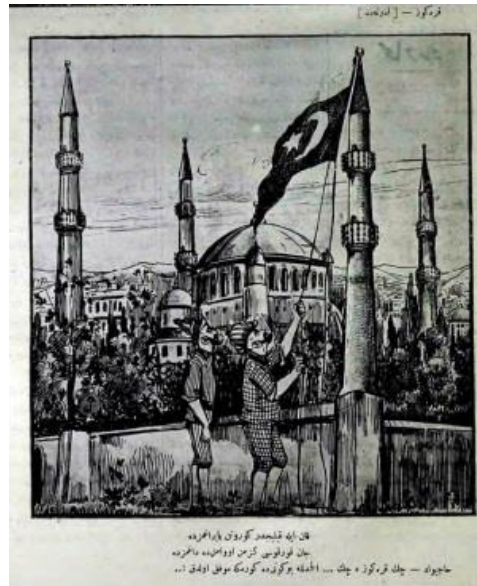
Balkan Harbinde Osmanlı Devletinin almış olduğu yenilgiler karşısında kamuoyunun moralini yüksek tutma gayreti Karagöz mecmuasında da görülmektedir. Bu dönemde bütün yenilgilere rağmen halkın moralini yüksek tutacak şeylere ihtiyaç vardır. Hamidiye Zırhlısı'nın göstermiş olduğu başarılar bu dönemde Karagözde de yer almıştır. 22 Şubat 1913 tarihli sayıda yer alan karikatürde Karagöz ve Hacivat bir kayığın içerisinde karşılarındaki Yunan Amiralini izlemektedirler. Bu sırada denizin dışına atlayan bir Yunus balığını gören Yunan amirali bunun Hamidiye Zırhlısı olduğunu zanneder. Karagöz bunun üzerine şöyle bir yorumda bulunur: “Amma gözleri korkmuş haa... Yunus balıklarını bile Hamidiye zannediyorlar.”¹⁴¹⁸

¹⁴¹⁸ Karagöz, 9 Şubat 1328, N. 493, s. kapak.

Karikatür-25 (**Karagöz**, 9 Şubat 1328, N. 493, s. kapak.)

Halkın moralini yüksek tutmak için kullanılan unsurlardan bir diğeri ise Edirne meselesidir. Edirne'nin geri alınması konusu Karagöz'de yer alan karikatürlere sık sık yansımış, Edirne'nin geri alınışı büyük bir zafer olarak gösterilmiştir. Mecmuanın 23 Temmuz 1913 tarihli sayısında Karagöz ve Hacivat Edirne'ye gitmişlerdir. Arka planda Selimiye Cami yer almaktadır. Karagöz ise Selimiye'nin minarelerinden birisine Türk bayrağını çekmektedir.

Karikatür-26 (**Karagöz**, 10 Temmuz 1329, N. 536, s. kapak.)

Karagöz bu karikatürde bir taraftan Selimiye Camii ve bayrak gibi unsurları kullanırken, diğer taraftan hamasi bir üslupla şu dizelere yer vermiştir:

“Kan ile kılıcdır görünen bayrağımızda

Can korkusu gezmez ovamızda dağımızda”¹⁴¹⁹

Edirne'nin geri alınması diğer karikatürlerde de büyük bir zafer olarak yansıtılmıştır. Karagöz'ün Edirne'yi geri alan askerlere su ikram ettiğini gösteren karikatürde, Karagöz şunları söylemektedir: “İç asker ağa, Edirne'deki zafer çeşmesinden doldurduğum bu suyu içmek için sen aylardan beri bekliyordun. İç de gönlün gözün açılsın, ne yapayım, benim elimden bu kadarı geldi. Sana ancak bir su içirecek kadar muavenet etdim. İnşallah zenginlerimiz de gayrete gelirlerde daha büyük muavenetlerde bulunurlar.”¹⁴²⁰

Karikatür-27 (Karagöz, 13 Temmuz 1329, N. 537, s. kapak.)

¹⁴¹⁹ Hacivat ise karikatürde “Çek Karagöz, çek... Elhamdülillah bu günü de görmeye muvaffak olduk!” demektedir. Bkz. **Karagöz**, 10 Temmuz 1329, N. 536, s. kapak.

¹⁴²⁰ **Karagöz**, 13 Temmuz 1329, N. 537, s. kapak.

Karikatürde bir taraftan Edirne'yi geri alan asker kutlanırken, diğer taraftan da, orduya yardım için halk teşvik edilmektedir. Aslında buradaki yardım çağrısında bir taraftan da zenginlerin yardım konusunda ki yavaşlıkları eleştirilmektedir.

Edirne'nin alınışının büyük bir zafer olarak gösterilmesi mecmuanın diğer sayılarında da kendisini göstermiştir. Mecmuanın 9 Ağustos tarihli sayısında yer alan bir karikatürde birbirine sarılmış olan Balkan Devletleri'nin kralları görünmektedir. Karagöz ise Bulgar kralı Ferdinand'dan koparmış olduğu, üzerinde "Edirne" yazan kolu omzuna atarak yürümektedir. Balkan devletlerinin kralları; "Artık uyuşduk, sarılıb öpüşebiliriz!.." derken, Karagöz; "Yağma yok, öpüşürsünüz ama, sarılmazsınız, hele Ferdinand hiç sarılamaz. Çünkü kolu burada, bendedir!"¹⁴²¹ demektedir.

Karikatür-28 (Karagöz, 27 Temmuz 1329, N. 542, s. kapak.)

Osmanlı Mizah Mecmuaları Balkan Harbini büyük bir sevinçle karşılamış, harp ihtimalinin ortaya çıktığı ilk günlerden itibaren Balkan Devletlerinin güçsüzlüğünü konu edinen karikatürlere sayılarında yer vermiştir. Bu karikatürlerde sık sık vurgulanan, Güçlü Osmanlı Devleti karşısında güçsüz Balkan devletleri imajıdır. Mecmualarda bu tür

¹⁴²¹ Karagöz, 27 Temmuz 1329, N. 542, s. kapak.

karikatürlere yer verilmesindeki temel maksat, kamuoyunun harp lehinde bir tutum sergilemesini sağlamak, halkın düşman karşısında kendine olan güvenini güçlendirmektir.

Balkan Harbi henüz başlamadan Falaka, Cem ve Eşşek mecmuaları yayın hayatından çekilmişler, Balkan Harbi boyunca mizah basınının tek temsilcisi Karagöz Mecmuası olmuştur. Karagöz Mecmuası, karikatürlerinin başkahramanı Karagöz tiplemesi üzerinden dönemin önemli meseleleri ile ilgili değerlendirmelere yer vermiş, harbin süreci içerisinde şartlara göre Osmanlı Devleti'nin menfaatleri üzerine temellendirilebilecek bir yayının politikası izlemiştir. Karagöz Mecmuası diğer mecmualarda olduğu gibi harp öncesinde ve ilk günlerde Güçlü Osmanlı imajı temelli bir yayının politikası izlemiştir. Yenilgiler sonrasında ise kamuoyunu sabırlı olmaya çağırması ve kötü günlerin geçici olduğu telkininde bulunan karikatürlere yer vermiştir. Karagöz Mecmuasının karikatürlerinde dikkat çeken unsurlardan birisi ise halkın kutsal değerleri olan din, bayrak, vatan gibi unsurların ustalıkla kullanılmasıdır. Bu unsurların karikatürlerde yer bulması halkın harbe olan ilgisini artırma düşüncesinin bir sonucu olarak kabul edilebilir.

Mecmuanın yayının politikasının bir başka yönü ise bir kısım küçük başarıların büyük zaferler olarak yansıtılmış olmasıdır. Balkan Harbi Osmanlı Devleti açısından çok ağır bir hezimet olmasına rağmen, Hamidiye Zırhlısının Yunan Donanmasına karşı göstermiş olduğu başarılar ya da Edirne'nin geri alınması gibi bir kısım başarılar, büyük hezimetlerin kamuoyu nezdinde oluşturduğu hayal kırıklıklarını gidermek için bir malzeme olarak kullanılmıştır. Çok kısa bir süre içerisinde bütün Balkan topraklarını kaybeden Osmanlı Devleti'nin büyük başarısızlığı bu tür küçük başarılarla unutturulmaya çalışılmıştır.

3.6. Kartpostallar ve Propaganda

Balkan Harbi döneminde kullanılan propaganda yöntemlerinden birisi ise kartpostallardır. Kartpostallar bir yandan satılarak ordunun, muhâcirlerin ve yardıma muhtaçların ihtiyaçlarını karşılarken diğer taraftan posta yoluyla değişik kişilere gönderilerek propagandanın bir başka boyutunu oluşturmuştur¹⁴²². Rumeli Muhâcirîn-i İslâmiyye Cemiyetinin bu konuda önemli kartpostallarından bahsetmek mümkündür.

¹⁴²² Balkan Savaşları döneminde Osmanlı Devletinde olduğu kadar balkan Devletlerinde de propaganda kartpostalları bastırıldığı bilinmektedir. Bu konuda bkz. Güney Dinç, **Mehmed Nail Bey'in Derlediği Kartpostallarla Balkan Savaşı (1912-1913)**, YKY, İstanbul 2008.

Kartpostallarda Müslümanlara karşı işlenen katliamlar resmedilirken “Haydi İslam genci intikam almaya koş” ifadesinde olduğu gibi düşmana karşı kim ve nefret dolu ifadeler yer almaktadır¹⁴²³.

Kartpostal-1(Rumeli Muhâcirîn-i İslâmiye Cemiyeti Neşriyatı)

Rumeli Muhâcirîn-i İslâmiye Cemiyetine ait bir diğer kartpostalda ise Müslümanlara karşı yapılan katliam gösterilmektedir¹⁴²⁴.

¹⁴²³ “Haydi İslam genci intikam almaya koş!.. Yunan ve Bulgar vahşetleri - Selanik de Kılış karyesinde Yunan ve Bulgar vahşileri tarafından dindaşlarımızın boğazlanması!..” **Rumeli Muâcirîn-i İslâmiye Cemiyeti Neşriyatı.**

¹⁴²⁴ “Bulgar hunharlıklarından bir numune - Eski Zağra’da alçak Bulgarlar tarafından katl edilen üsera-yı Osmaniye cesetleriyle yaralı kalanlar” **Rumeli Muâcirîn-i İslâmiye Cemiyeti Neşriyatı.**

Kartpostal-2 (Rumeli Muhâcirîn-i İslâmiyye Cemiyeti Neşriyâtı)

Rumeli Muhâcirîn-i İslâmiyye Cemiyeti bu dönemde benzer kartpostallarda yayımlayarak bir taraftan elde ettiği gelirler aracılığı ile Muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken, diğer taraftan Balkanlarda Müslüman ahaliye karşı gerçekleştirilen mezalimleri konu alan kartpostallar aracılığı ile halkın gerçekleşen olaylardan haberdar olmasını sağlamaya çalışmıştır.

Balkan Harbi döneminde gerçekleşen mezalimlere ait kartpostalların bir kısmı ise “Resne Fotoğrafhanesine” aittir. Bu kartpostallarda Rumeli Muhâcirîn-i İslâmiyye Cemiyeti kartpostallarında olduğu gibi çizimler kullanılmamış, fotoğraflar kartpostal olarak basılmıştır.

Kartpostal-3 (Memâlik-i Osmâniye Kartpostal, İstanbul Resne Fotoğrafhânesi, TTK-K-OFS-D:14-N:72.)

Bu tür kartpostalların üzerinde yer alan resimler dönemin Osmanlı matbuatında da yer almış olan fotoğraflardır. Fotoğrafların hangi konuyu içerdiği hakkında herhangi bir açıklamaya yer verilmeyen kartpostallarda¹⁴²⁵, özellikle Edirne'nin geri alınmasından sonra bölgede çekilen katliam fotoğrafları yer almıştır.

Bu döneme ait kartpostalların bir kısmı ise Edirne'nin yeniden ele geçirilmesi üzerine Bulgarlardan ele geçirilen teçhizatla ilgilidir. Resne Fotoğrafhanesine ait bu türden bir kartpostalda Edirne'de Bulgarlardan alınan topların görüntüsüne yer verilmiştir¹⁴²⁶.

Kartpostal-4 (Memâlik-i Osmâniye Kartpostal, İstanbul Resne Fotoğrafhânesi, TTK-K-OFS-D:14-N:66.)

Resne Fotoğrafhanesi tarafından basılan kartpostalların tamamı Edirne'nin ele geçirilmesinden sonraki günlere aittir. Bu kartpostallarından birisinde ise Edirne'nin geri alınmasından sonra Selimiye Camii önünde bulunan askerlerin görüntüsüne yer verilmiştir¹⁴²⁷.

¹⁴²⁵ Türk Tarih Kurumu Kitaplığında O.F. Sağlam Arşivine ait birçok kartpostal yer almaktadır. Bu kartpostallardan bir kısmı Balkan Devletlerine ait kartpostallar iken, bir kısmı ise Osmanlı kartpostallarıdır. Bu kartpostalların tamamının arka kısmında açıklamalara yer verilmiştir: Yukarıda görülen (Kartpostal-3) kartpostalın arkasında da “Balkan Harbi’nde Bulgar Mezalimi Türk Şehitleri” açıklamasına yer verilmiştir. Ancak bu açıklamaların Latin alfabesi ile sonradan yazıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. Memâlik-i Osmâniye Kartpostal, İstanbul Resne Fotoğrafhânesi, **TTK-K** (Türk Tarih Kurumu Kitaplığı)-OFS (O. F. Sağlam Arşivi)-D:14 (Dosya)-N:72 (Numara).

¹⁴²⁶ Memâlik-i Osmâniye Kartpostal, İstanbul Resne Fotoğrafhânesi, **TTK-K**-OFS-D:14-N:66.

¹⁴²⁷ Memâlik-i Osmâniye Kartpostal, İstanbul Resne Fotoğrafhânesi, **TTK-K**-OFS-D:14-N:59.

Kartpostal-5 (Memâlik-i Osmâniye Kartpostal, İstanbul Resne Fotoğrafhânesi,
TTK-K-OFS-D:14-N:59.)

Bu dönemde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından da kartpostallar basıldığı anlaşılmaktadır. Bu kartpostallardan birisinde Uzakta İstanbul Camiilerinin silueti görülürken, ön planda yaralı bir asker ve ona yardım eden hemşire görüntüsüne yer verilmiştir¹⁴²⁸.

Kartpostal-6 (KA, Kartpostal-1)

Hilâl-i Ahmer'in Balkan Harbi döneminde yardım faaliyetlerinin bir ayağı olarak kartpostalları kullanmış olma ihtimali yüksektir. Ordunun sağlıkla ilgili ihtiyaçlarının en önemli tedarikçisi durumunda olan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin bu türden kartpostallar aracılığıyla bir taraftan gerçekleştirdiği faaliyetlerle ilgili halkı bilinçlendirirken, diğer

¹⁴²⁸ Kızılay Arşivinden alınmış olan bu kartpostal tasnif edilmediği için numaralandırma tarafımızdan gerçekleştirilmiştir. KA, Kartpostal-1.

tarafından kartpostalların satışından elde edilen gelirle cemiyetin masraflarının karşılanmaya çalışıldığı düşünülebilir.

Balkan Harbine ait Osmanlı kartpostalları, Balkan devletlerinin kartpostalları ile mukayese edildiğinde oldukça geri olduğu anlaşılmaktadır. Yunan ve Bulgar kartpostallarındaki profesyonellik Osmanlı kartpostallarında yoktur. Örnek oluşturması açısından I. Balkan Harbi'nde Osmanlı karşısında başarı kazanan Yunanlar Selanik'in ele geçirilmesini ele aldıkları kartpostalda Yunanistan'ı kadın olarak tasvir etmişlerdir. Kartpostalda Yunanistan'ı temsil eden kadın Türk Bayrağını ayaklarının altında ezmektedir¹⁴²⁹.

Kartpostal-7 (TTK-K-OFS-D:14-N:2)

Bulgar kartpostallarında da kazanılan zaferlere yer verilmiş, oldukça profesyonel propaganda kartpostalları yer almıştır. Bu türden kartpostallardan birisinde harp meydanının görüntüsüne yer verilmiştir. Atlarının üzerinde muzaffer bir eda ile duran dört kişinin bulunduğu kartpostalda en önce duran kişi Bulgar Kralı Ferdinand'dır. Arkasında duran diğer üç kişi diğer Balkan devletlerinin krallarıdır¹⁴³⁰.

¹⁴²⁹ TTK-K-OFS-D:14-N:2.

¹⁴³⁰ TTK-K-OFS-D:14-N:12-1.

Kartpostal-8 (TTK-K-OFS-D:14-N:12-1)

Balkan Harbi döneminde kartpostallarda özellikle dolaşımı kolay olmasından dolayı birer propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. Bu döneme ait kartpostallar oldukça sınırlı olmasına rağmen, özellikle Rumeli Muhâcirîn-i İslâmiyye Cemiyetine ait kartpostallarda Müslüman ahaliye karşı gerçekleştirilen mezalimleri gösteren çizimlere yer verilmiş olması, halk üzerinde mezalimler aracılığıyla etkide bulunma gayretinin bir neticesi olarak görülmektedir.

3.7. Düşman Propagandası ve Alınan Tedbirler

Balkan Harbinde yalnızca muharipler arasında silahlı mücadele gerçekleşmemiştir. Aynı zamanda Balkan Devletleri tarafından Osmanlı askerinin maneviyatını kırmak için propaganda beyannâmeleri kaleme alınarak dağıtılmıştır. Bunun önemli delillerinden birisi “Mir Gazetesi” tarafından “Osmanlı Zabitân ve Efrâdına Bayannâme” başlığıyla Makedonya ve Edirne’de dağıtılmıştır. Resmi yazışmalara da konu olan bu beyannâmede, Bulgar Milleti tarafından imzasıyla seslenilmekte, kötü idareden, Türkiye ve Trakya dâhilinde yaşayan millet-i muhtelifenin birçok kötülüğe uğramasından dolayı muharebeye mecbur kaldıkları belirtilmiştir. Aynı beyannâmede, “size, sizin kendinize, analarınıza, hemşirelerinize yazık değil mi? Beyhude harbe girdiniz. Türkiye Trakya’da icra-yı hükm etti. Fenalığın sonu gelmiştir”¹⁴³¹ denilerek Osmanlı askerine bir taraftan gözdağı verilirken, diğer taraftan “size, sizin kendinize, analarınıza, hemşirelerinize yazık değil mi?” ifadeleriyle muharebe etmekten vazgeçirmeye çalışmışlardır.

Benzer bir beyannâmede ise doğrudan Rumeli’de yaşayan halka seslenilmiştir. Beyannâmede yer alan metin şu şekildedir:

¹⁴³¹ ATASE-BLH, 165-18-3.

“Bugünkü Türkiye’de Bulgarlar, Sırlar, Rumlar, silaha sarılıyorlar. Fakat sebebi nedir? Şüphesiz bunlar Hıristiyan olmalarından ileri gelmiyor. Hatta Arnavutların kısm-ı azâmı da Müslüman değil mi? Müslümanların peygamber-i azâmı hazret-i Muhammed Arab değil mi? O halde neden Arablar, Arnavutlar, Kürtler kendileri aleyhine isyan ediyorlar? Demek ki Türkiye’nin her yerinde umum bir fenalık var. Bunun kökü Dersaadet’te ve su-i idârededir.

Rumeli Türkleri!

Bulgarya’nın hükümeti yarın Türkiye’ye ilân-ı harb edebileceği görülüyor. Bulgaristan’la birlikte diğer hükümetler de harb edecektir. Birkaç gün sonra bütün komşu hükümetlerin askerleri buraya dâhil olacaktır. Fakat hiç kimse korkmasın ve endişe etmesin bu muharebelerden maksat yeni arazi zabt etmek değildir. Bu muharebe ne bir zabt ne de Müslümanlara karşı zarar iras (ulaştırmak) etmek maksadıyla yapılıyor. Muharebe yalnız kötü iradeye karşıdır. Bu muharebe Rumeli’ndeki bilcümle milletlere emniyet vermek içindir. İtası içindir. Yalnız ne halde bulunuyorsunuz! Bütün cihanda ahâli iyi ettiler. Huzur ve emniyette yaşıyor ki biz de sizi senelerce silahaltında ve ailelerinizden uzaklarda bulunduruyorlar. Ve sizi bir parasız olarak memleketin bir ucundan diğer ucuna sürüklüyorlar. Bu muharebe mutlak ahvâlinizi tadil ve ıslah edecek. O vakit herkes insan olduğunu anlayacak müteşekkir olacaktır. Binaenaleyh muharebe din muharebesi değil Türkiye’deki bilcümle milletlerin ahvalini ıslah içindir. Bu su-i idârenin Sonu yaklaştı. Allah’ın istediği de budur¹⁴³².”

Bulgar Milleti Tarafından”

Broşürde dikkat çeken birinci unsur, Trakya’da yaşayan Türklere, Arnavut, Arap ve Kürtler örnek gösterilerek Müslüman olmalarına rağmen bu topluluklarında Osmanlı Devletine karşı isyan ettiklerinin ifade edilmesidir. Ayrıca buradan hareketle Bulgarların harp ilanının Müslümanlara karşı değil, Osmanlı Devleti’nin kötü idaresine karşı olduğudur.

Balkan Harbi sırasında Edirne’de subay olarak görev yapmış olan Eyüp Durukan’da hatıralarında benzer beyannâmelerden bahsetmektedir. Durukan’ın

¹⁴³² ATASE-BLH, 165-18-3-18.

hatıralarında yer verdiği bir beyannâmede, “Biz İslamlara zulmetmek maksadıyla harp etmeyip sizi Türklerin zalim ve hunhar idaresinden kurtarmak için, dört devlet birden Türk Hükümeti üzerine harp ilan ettik. Babaeski, Kırkkilise, Dimetoka, Kırcaali’yi zabtettik. Sırp ordusu Üsküp’e kadar ilerledi. Yunan Ordusu Alasonya’ya kadar olan yerleri zabtetti. Bunun için sizin de teslim olmanız lazımdır. Edirne için bin topumuz var. Edirne’yi zabtedeceğiz. Fakat kan dökülmesin. Siz teslim olunuz. Türk Memurları teslim olmak istemez. Aksi taktide hepimiz güllerimiz altında ezileceksiniz¹⁴³³.” denilmektedir. Broşürde dikkat çeken unsur halkın Osmanlı Asker ve memurlarına karşı isyan ettirilme çalışılıyor olmasıdır.

Bu tür propaganda broşürlerine karşı Osmanlı yöneticilerinin de tedbirler aldığı görülmektedir. Nitekim Eyüp Durukan’ın hatıratında yer alan ve matbu olarak basıldığı anlaşılan karşı beyannâme şu şekildedir:

- “1- Bulgarların tayyare vasıtasıyla öteye beriye beyannâme attıkları görüldü.
- 2- Mezkûr beyannâmedeki yalanlara inanılmaması için Mevki-i Müstahkem ver-vech-i âti malumatı (aşağıdaki bilgileri) ahaliye ilan edilir.
- 3- Seyyar ordumuz kemal-i intizam ile muharebe-i kahramanesine devam etmektedir.
- 4- Ordumuzun Kırkkilise ve ve Lüleburgaz havalisinden çekilmesi sırf askeri planımız iktizasındadır.
- 5- Kumanovave havalisinde perişan olan Sırp ve Bulgar ordusu artık başını kaldıramaz haldedir.
- 6 – Bi-inayet’i-lah an-karib (Allah’ın yardımı yakında) kahraman ordumuz karşısında sırtını çevirecek olan düşmanın halini yakında öğrenirsiniz.
- 7- Kalemiz bin topa değış on binlerce topa ve yüzbinlerce askere karşı koyacak ve aylarca Müdâfaa edilecek kuvvettedir.
- 8- Kalemiz her türlü taarruz ve hasardan masundur (korunmuştur).

¹⁴³³ Eyüp Durukan, **Günlüklerde Bir Ömür – I (Balkan Harbi’nde Edirne Kuşatması 1911-1913)**, Yay. Haz. Murat Uluğtekin, İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 112.

9- Bulgar beyannâmesine veya sair işaat-ı bed-hah-aneye (kötü niyetli haberlere) kapılarak telaşa mahal yoktur. Zalim Bulgarların yaktıkları İslam köylerinin dumanları, kestikleri İslam kadın ve ihtiyarlarının kanlarını ahalinin ekserisi gözleriyle görmüştür.

10- Kan dökmek isteyenler bunun ne kadar pahalıya mal olduğunu bunu inayet-i Hakk ile az zaman sonra öğrenecekler.

Mevki-i Müstahkem ahaliden sükûnet ve metanet ile sabır ve tahammül bekler.
Edirne Mevki-i Müstahkem Kumandanı

Ferik Mehmet Şükrü¹⁴³⁴,”

Edirne Müdâfii Şükrü Paşa tarafından kaleme alınan beyannâme aracılığıyla Bulgarların propaganda beyannâmelerinin etkisini azaltmak amaçlanmıştır. Nitekim Şükrü Paşa'nın beyannâmesinde bir taraftan düşman beyannâmesinde zikredilen ifadeler yalanlanırken, Edirne'de bulunan Osmanlı kuvvetlerinin çok güçlü olduğu imajı verilerek halkın morali yüksek tutulmaya çalışılmıştır.

Benzer beyannâmeler sık sık kullanılmaya devam etmiştir. Hatta bu beyannâmelerden birisi İstanbul matbuatında da yer bulmuş, Şehbâl Mecmuası bu beyannâmelerden birisini yayınlamıştır¹⁴³⁵.

Bu türden propaganda beyannâmelerine karşı Osmanlı yöneticilerinin almaya çalıştıkları önlemlerin dışında, Osmanlı Devleti'nin harbin ilk günlerinden itibaren harple ilgili haberleri kontrol altında tutmaya çalıştığını söylemek mümkündür. Henüz harbin ilk günlerinde Karagâh-ı Umûmi'den Sağ Cenah Ordusu Kumandanlığına gönderilen telgrafta, “Kırkkilise'ye gelecek gazete muhabirlerinin gazetelerine yazacakları işarâtın erkân-ı harbiyece sansür edilmesi¹⁴³⁶” emri verilmiştir. Buradan da anlaşılabilceği gibi ilk günlerden itibaren cephe gerisine yansiyacak olumsuz haberlerin engellenmeye çalışıldığı söylenebilir. Nitekim uygulanan sansür ancak 3 Kasım 1913 (21 Teşrîn-i evvel 1329)¹⁴³⁷,de kaldırılacaktır.

¹⁴³⁴ 31 Ekim 1912'de Bulgarlar tarafından atılan beyannâmeye karşı Şükrü Paşa'nın kaleme aldığı beyannâme için bkz. Durukan, **age**, s. 484-485.

¹⁴³⁵ Beyannâme'nin transkripsiyonu için bkz. Halaçoğlu, **age**, s. 17; Beyannâmenin yayınlandığı Şehbâl Mecmuası sayısı için bkz. Şehbâl, **Şehbâl**, 15 Kânûn-ı evvel 1328, A. 67, s. 364.

¹⁴³⁶ **ATASE-BLH**, 423-1-1-2.

¹⁴³⁷ **ATASE-BLH**, 178-87-16.

Balkan Harbi esnasında devletin doğrudan propaganda faaliyetlerine katıldığına dair fazla delil olmasa da 10-11 Şubat 1913’de Erkân-ı Harb Binbaşısı İsmail Hikmet Bey tarafından Başkumandanlığa gönderilen bir telgraf bu konuda fikir vermektedir. İsmail Hikmet Bey’in Karaağaç’tan çektiği telgrafta Bulgarların bölgede gerçekleştirdiği mezalim şu şekilde anlatılmaktadır:

“Çatalca’yı iyice gezdim. Düşman sağlam olarak bir İslam evi bırakmamıştır. Hıristiyan evleri kâmilen sağlamdır. Evler, camiler yakılmış yıkılmış. Kasaba harabezâra dönmüştür. Kalan iki caminin minarelerinin üstü kopmuş, cami kubbelerinin kurşunları eritilmiş, pencereleri kırılmış, içindeki sumaki mermerler parça parça edilmiştir. Camiler ahır yapılmış, hala yıkılar (sürüler) duruyor. Yıkılmayan evlerin camları kırılmış kiremitleri parçalanmıştır. Bıraktıkları bütün ordugâh yerlerinde hiçbir pislik olmadığı halde cami mezarlıkları murdar bir haldedir. Mezar taşları bilhassa gayet zarif yazılmış bazı kadın mezar taşları parça parça edilmiştir. İnsan zerre kadar hissi insaniyeye mâlik ise bu kasabada gördüğü manzaradan tüyleri ürpermek gayrı kabildir. Bu hallin millete ve âlem-i medeniyete gösterilerek Bulgarlarda vahşetin derecesi tasvir edilmek üzere Şehbâl ve İllüstrasyon ve vesâir mühim resimli gazete mecmualarının Çatalca’nın mütezarrar-ı muhtelifesinin resmini almaları için irade buyrulması maruzdur.”¹⁴³⁸

İsmail Hikmet Bey’in gönderdiği telgrafta en dikkat çekici ifade “Bulgarlarda vahşetin derecesi tasvir edilmek üzere Şehbâl ve İllüstrasyon ve vesâir mühim resimli gazete mecmualarının Çatalca’nın mütezarrar-ı muhtelifesinin resmini almaları için irade buyrulması maruzdur.” ifadesidir. Balkan Harbi içerisinde resimli mecmualarda bu türden katliam fotoğraflarına yer verilmiştir. Bu ifadeden hareketle mezalim fotoğraflarının yayınlanmasında devletin yetkili organlarında bulunan kişilerin etkisinin olduğu izlenimini ortaya çıkmaktadır.

¹⁴³⁸ ATASE-BLH, 177-84-3-39.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte ortaya çıkan hürriyet ortamı, II. Abdülhamid dönemine göre insanların kendilerini daha rahat bir şekilde ifade edebilmelerine neden olmuştur. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında fikir ve düşüncelerini ifade edebilme hürriyetini elde eden insanlar kısa süre içerisinde kendileriyle benzer düşünceleri paylaşan, ortak çıkar ve beklentileri olan kişilerle birlikte örgütler oluşturmaya başlamışlardır. Bu türden örgütlenmeler II. Abdülhamid döneminde de bulunmasına rağmen II. Meşrutiyet'in ilanından yaklaşık bir yıl sonra Cemiyetler Kanunu'nun çıkarılması ve ardından Kânûn-ı Esâsiye eklenerek güvence altına alınması, gerçek anlamda sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. II. Meşrutiyet döneminde kültürel, yardım, eğitim faaliyetleri gerçekleştirmek için cemiyetler kurulduğu gibi, spordan siyasete, işçi haklarından kadın haklarına kadar çok geniş bir yelpazede toplumun ihtiyaçlarına yönelik cemiyetler kurulmuştur. Bu kadar çeşitli cemiyetlerin teşkil edilmesi, Osmanlı sivil toplumunun gelişmesini sağladığı gibi, insanların fikirlerini daha kolay ifade edebilmelerine de yardımcı olmuştur. II. Meşrutiyet dönemi bu kadar geniş yelpazede cemiyetlerin kurulması açısından "cemiyetler ortamı olarak" ifade edilebilir. Bu kadar fazla cemiyetin oluşturulması, fikirlerin daha kolay ifade edilebilmesini sağlamanın yanında toplumun örgütlü bir şekilde hareket edebilmeyi öğrenmesini de sağlamıştır.

II. Meşrutiyet dönemi aynı zamanda Osmanlı tarihi açısından ilk kez siyasal partilerin faaliyet gösterdiği dönemdir. Bu dönemde başta İttihad ve Terakki olmak üzere birçok siyasal parti faaliyet göstermiştir. Siyasal partilerin kurulması, aynı zamanda iktidarın elde edilebilmesi için örgütlenmeyi zorunlu kılmış, başta İttihad ve Terakki olmak üzere siyasal partiler ülke genelinde açtıkları kulüpler aracılığıyla örgütlenmeye gitmişlerdir.

Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamının en önemli özelliklerinden birisi ise basın üzerindeki baskının azalmasıdır. Meşrutiyetin ilanı Osmanlı matbuatı açısından adeta bir patlama yaşanmasına neden olmuştur. Hıfzı Topuz'un verdiği bilgiye göre, Meşrutiyet'in ilanından sonra, ilk iki ay içerisinde alınan gazete imtiyazı 200'ün üzerine çıkmış, gazetelerin günlük baskı sayısı 2.000'den 50.000'e kadar ulaşmıştır. Hürriyet ortamının getirdiği fikir özgürlüğü bu dönemde kurulan birçok gazete aracılığıyla fertlerin duygu ve

düşünlerini daha kolay yansıtabilmesine zemin oluşturmuştur. Gazete okurluğunun artması basının toplum üzerindeki etkileyciliğinin artmasına neden olmuş, siyasi, ekonomik, toplumsal meselelerle ilgili gazetelerde yer alan haberler ya da köşe yazıları bir taraftan halkın farkındalığının artmasını sağlarken, diğer taraftan gazetelerin kullandığı dil, haberlerde ya da makalelerde meseleleri ele alış ve aktarış biçimleri okuyucu kitlenin yönlendirilmesini kolaylaştırmıştır. Matbuatın toplum üzerinde etkili olduğunu fark eden siyasi partiler ise basına bu dönemde el atmışlardır. II. Meşrutiyet dönemi gazete ve mecmualarının büyük kısmı belli bir siyasi partinin destekçisi görünümündedir. Çoğu zaman siyasi partiler mesajlarını gazeteler aracılığı ile vermişler, okuyucu kitleyi kendi düşünceleri çerçevesinde etkilemeye çalışmışlardır.

II. Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamı içerisinde ortaya çıkan siyasi partiler, halkın düşüncelerinin devlet yönetiminde temsil edilebilmesi bakımından önemli bir vazifeyi yerine getirmişlerdir. Ancak II. Meşrutiyet dönemi siyasi hayatı, bitmek bilmeyen parti mücadelelerine de sahne olmuştur. Fırkacılık düşüncesinin tefrikaya dönüştüğü bu dönemde partiler arasındaki mücadele Osmanlı siyasi hayatına hâkim olmuş, Osmanlı devlet adamları, ülkenin gelişmesi, iç karışıklıkların engellenmesi, refah seviyesinin artırılması gibi temel vazifelerine harcamaları gereken enerjiyi siyasi mücadelelerde çarçur etmişlerdir. Siyasal mahfillerde gerçekleşen bu türden mücadeleler, kitlelere de yansımış, halkın arasında kurulması gereken ittifak, yerini kutuplaşmalara bırakmıştır.

II. Meşrutiyet dönemi içerisinde zıtlıkları barındıran bir dönemdir. Bu dönemde fikir hürriyeti, sivil toplumun oluşması gibi olumlu gelişmelerin yanında, fırkacılık mücadelesi ve ayrılıkçı hareketlerin güçlendiği bir dönem olarak karşımıza çıkar. Bu türden olumsuzlukların yaşandığı II. Meşrutiyet dönemi aynı zamanda Osmanlı tarihi açısından sonuçları çok ağır olacak savaşların da gerçekleştiği bir dönemi ifade etmektedir. Meşrutiyetin ilanından kısa süre sonra Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya'nın ise Bosna-Hersek'i ilhak etmesi Meşrutiyet döneminin ilk kayıplarıdır. Ancak kısa süre sonra bu zoraki kayıplar yerini savaflara bırakacaktır. 1911 yılının sonlarına doğru İtalyanlar'ın Trablusgarp'ı işgali ile başlayan muharebeleri, Balkan Harpleri izleyecektir. Öyle ki Balkan Harpleri Türk Milleti açısından 10 yıl boyunca devam edecek olan ve bedeli çok ağır ödenen muharebeler döneminin başlangıcı olacaktır. 10 yıl içerisinde önce Balkan Harpleri'nde aldığı yenilgi neticesinde Balkanlardan atılan Osmanlı

Devleti, I. Dünya Savaşı sonucunda büyük çapta tasfiye edilmiştir. İstiklal Harbi neticesinde kaybettiği toprakların küçük bir kısmında bağımsızlığını korumayı başaran Türk Milleti, bu uzun savaş yılları içerisinde topraklarını kaybettiği gibi insan gücünün büyük kısmını da yitirmiştir.

Osmanlı Devleti açısından sonun başlangıcı olarak kabul edilebilecek olan Balkan Harpleri, Osmanlı Devletinin Makedonya olarak nitelendirilen Avrupâ-yı Osmaniye'den zorla atılmasına denen olmuştur. Alınan yenilgilerin nedenleri arasında, Osmanlı Ordusunun yetersizliği, komutanların beceriksizliği, subaylar arasında fırkacılık çatışması gibi birçok neden sayılmaktadır. Ancak hangi neden ileri sürülürse sürülsün Balkan Harpleri Osmanlı Devleti açısından kesin bir yenilgi ve zillet ile sonuçlanmıştır. Cephede düşmana karşı mücadele eden subaylar ve askerleri başarısız olmuşlar, kendilerinden beklenen başarıyı gösterememişlerdir.

Osmanlı Ordusunun cephelerde gerçekleştirdiği mücadele neticesi bu şekilde iken cephe gerisinde durumun nasıl olduğu sorusu da önem arz etmektedir. Şüphesiz savaşlar yalnızca siperlerde savaşılan askerleri etkilememektedir. Özellikle yirminci yüzyılda savaşın kuralları da değişmiş, meydan muharebelerinin yerini siper mücadeleleri almıştır. Doğal olarak bu durum savaşların süresini uzatırken, muhariplerin ihtiyaçlarının giderilmesi zorunluluğu, devletler açısından ekonomik zorlukları da beraberinde getirmiştir. Tam da bu noktada askerlerin ihtiyaçlarının giderilmesinde devletin en önemli yardımcısı olarak cephe gerisinde yer alan halk görülmüştür. Cephe gerisinde yer alan kitleler, askerin ihtiyaçlarını karşılamak için hayat standardından fedakârlık yapmak, savaşa giden askerlerin sivil hayatta yaptıkları işlerde, onların gidişiyle ortaya çıkan boşluğu doldurarak üretime katkıda bulunmak zorunda olanlardır. Cephelerde mücadele eden orduların başarıları, cephe gerisinin desteği ile doğrudan ilişkilidir. Harp lehinde örgütlenmiş ve cephede mücadele eden orduyu destekleyen kitlelerden oluşan bir cephe gerisi, savaşın kazanılmasında önemli bir etkiye sahip olabilir. Cephe gerisinde bulunan insanların savaşa karşı tutumu ise kamuoyuna hâkim olan kanaatle doğrudan alakalıdır. Bu yönü ile düşünüldüğünde savaşlarda kamuoyuna hâkim olan kanaatin önemi ortaya çıkmaktadır.

Balkan Savaşları döneminde Osmanlı kamuoyunda nasıl bir kanaatin hâkim olduğu bu bakımdan önem arz etmektedir. Balkanlarda bir ittifakın oluşması ve Balkan devletlerinin seferberlik kararı karşısında Osmanlı kamuoyunda infial seviyesinde bir

tepkinin ortaya çıktığı görülmektedir. Öğrencilerden, siyasal partilere, kadınlardan, işçilere kadar toplumun birçok kesiminde savaş lehinde bir tutumun ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Öyleki 3 Ekim 1912'den itibaren başta Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'da olmak üzere ülke genelinde savaş taraftarı mitingler düzenlenmiştir. Mitingler o derecede yaygınlık arz etmiştir ki, Osmanlı ülkesinin birçok şehrinde gerçekleştirilen nümayişler, ülkeyi adeta bir miting alanına çevirmiştir. Mitinglerin geniş halk kitlelerini toplaması, kitle psikolojisinin harekete geçirildiğini göstermektedir. Mitingler bir taraftan kamuoyunun savaş lehindeki tutumunu gösterirken, diğer taraftan mitingler aracılığı ile geniş halk kitleleri etkilenmeye çalışılmıştır. Nitekim kitleleri yönlendirmenin en önemli yöntemlerinden birisi abartma ve coşku unsurlarının kullanılmasıdır. Kitleler ustalıkla telkin edilirse kendilerini fedâya ve fedakârlığa hazır hale gelirler. Mitinglerde toplanan kalabalıkların heyecanı, hatiplerin etkileyici konuşmaları, çalınan marşların uyandırdığı hisler mitingler aracılığıyla kitlelerin yönlendirilmesinde aktif olarak kullanılmıştır. Balkan Harpleri döneminde gerçekleştirilen mitinglerin hemen sonrasında miting tertip heyetlerinin marifetiyle halktan yardım toplanması ve mitinge katılan kişilerin gönüllü olarak orduya yazılmalarının da bu faaliyetlerin belirleyici ölçüde etkisi olduğu görülmektedir.

Balkan Savaşları döneminde Osmanlı kamuoyunun savaşı destekleyen bir tutum içerisinde olduğu söylenebilir. Mitingler aracılığıyla savaş karşısındaki tutumunu gösteren kamuoyu, harbin başlamasıyla birlikte bu olumlu tutumunu büyük çapta devam ettirmiştir. Bunun en önemli göstergeleri, gönüllü olarak orduya katılmaları ile aynı ve nakdi yardımlar aracılığıyla ordunun eksikliklerini gidermeye çalışmalarıdır. Gerçekten de henüz Balkan Harbi başlamadan harbin çıkma ihtimalinin konuşulduğu günlerde, ülkenin çeşitli bölgelerinde gönüllü alayları oluşturulmaya başlanmıştır. Askerlik vazifesinden muaf olan kişilerin gönüllü olarak harbe katılması büyük fedakârlık örnekleridir. Ülkenin uzak köşelerinden insanların canlarını ortaya koyarak gönüllü kaydolmaları, kamuoyunun Balkan Harbindeki tutumunu göstermesi bakımından önemlidir.

Kamuoyunda hâkim olan bu kanaatin bir diğer göstergesi ise yapılan yardımlardır. Balkan devletlerinin seferberlik kararının hemen sonrasında, ordunun ihtiyaçlarını gidermek için birçok îâne defteri açılmıştır. Harbin ilk dönemine açılan, Balkanlar îanesi ve Hilâl-i Ahmer îanesi gibi defterler ile daha sonra açılan Müdâfaa-i Milliye îanesi gibi defterler aracılığıyla halk tarafından ordu desteklenmiştir.

Ancak Balkan Savaşları esnasında kamuoyunun tamamında harbi destekleyen bir tutum görülmemiştir. Gönüllü olarak orduya katılan, maddi olarak orduyu destekleyen kişiler olduğu gibi, savaşa karşı tamamen hissiz kişilerde bulunmaktadır. Dönemin şahitlerinin hatıralarında aktarıldığına göre Ordunun düşmanla mücadele etmesi, Balkanların kaybedilmesi, Müslümanların mezalime uğraması toplumun en azından belli bir kesimi için hiçbir anlam ifade etmemektedir. Mehmet Akif'in " His yok, hareket yok, acı yok.. Leş mi kesildin? / Hayret veriyorsun bana.. Sen böyle değildin." dizelerinde eleştirdiği, bu türden kitleler ise kamuoyunun bir diğer yönünü oluşturmaktadır.

Balkan Savaşları cephe gerisinde bulunan halkın öneminin fark edildiği belki de ilk savaştır. Yirminci yüzyıl Avrupa'sında gerçekleşen ilk büyük savaş niteliği de taşıyan Balkan Savaşları, provası olarak görüldüğü I. Dünya Savaşında önemi anlaşılacak olan cephe gerisinin ilk kez ön plana çıktığı savaş görünümündedir.

Balkan Savaşlarında cephe gerisinin önemini kavrayan Osmanlı münevverleri, kamuoyunun harbe karşı tutumunu etkilemek için çalışmışlardır. Gerçek manada bu kadar geniş bir propaganda faaliyetinin yürütüldüğü ilk savaşta muhtemelen Balkan Savaşlarıdır. Henüz savaş başlamadan gazetelerde kaleme alınan makaleler, mezalim haberleri ve şiirler gibi kitlelerin harbi arzularını sağlayacak neşriyata başlanmıştır. Harp boyunca devam ettirilen bu türden neşriyat sayesinde kitlelerin harbe olan ilgisi devam ettirmeye gayret edilmiştir. Gazetelerde gönüllü olarak orduya katılımı sağlamak için yapılan çağrılar, etkileyici edebi yazılar, fedakârlıkları anlatan hikâyeler aracılığıyla kitleler etki altına alınmaya çalışılmıştır. Gazetelerin dışında dönemin Mecmuaların yer alan fotoğraflar ve karikatürler aracılığıyla propaganda faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.

Gerçekleştirilen propaganda yalnızca basınla sınırlı kalmamıştır. Dönemin iki önemli siyasi partileri olan İttihad Terakki ve Hürriyet İtilaf'ta bu türden faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde etkin rol üstlenmişlerdir. Özellikle İttihad ve Terakki Fırkası ülke genelinde yayılmış olan teşkilatları aracılığıyla güçlü bir propaganda gerçekleştirmiştir.

Balkan Savaşları döneminde Meşrutiyet'in ilanının en önemli sonuçlarından birisi olarak ortaya çıkan cemiyetler aktif rol üstlenmişlerdir. Özellikle Hilâl-i Ahmer gibi yardım cemiyetleri savaşan ordunun en önemli sıhhi yardımcısı olmuştur. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında cemiyet yapılanmaları sayesinde örgütlü hareket edebilme kabiliyeti

kazanmış olan kitleler bu dönemde harp için çalışmışlardır. Rumeli Muhâcirîn-i İslâmiye Cemiyeti gibi yardım cemiyetleri bir taraftan savaşın en büyük mağdurları durumunda olan muhacirlere yardım etmeye çalışırken, diğer taraftan yayınladığı kitaplar ve kartpostallar aracılığı ile Müslümanlara yapılan katliamı halka duyurmaya çalışmıştır. Basılan eserlerde ve kartpostallarda katliam fotoğraflarına yer verilerek, halkın düşmana karşı kin ve nefret duyguları uyandırılmaya çalışılmıştır. Daha çok ülke dışında, Balkan Savaşları esnasında Müslümanlara karşı gerçekleştirilen mezalimi duyurmaya çalışan bir diğer cemiyet ise Neşr-i Vesâik Cemiyeti'dir. Bugün bile propagandanın nasıl yapılabileceği sorusuna cevap olarak verilebilecek Kırmızı Siyah Kitap bu cemiyetin neşriyatıdır.

Balkan Savaşları döneminde cephe gerisinin durumunu belirlemesi açısından en önemli gelişmelerden birisi ise Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin kurulmasıdır. Siyasi görüşlerine bakılmaksızın dönemin ileri gelen birçok simasının katılımı ile oluşturulan bu cemiyet I. Balkan Harbi'nin ikinci safhasında adeta kamuoyunun merkezi haline gelmiştir. Cemiyet oluşturduğu heyetler aracılığıyla gönüllü alayları oluşturma, iâne toplama, kadınları örgütleme gibi faaliyetlerinin yanında, bizzat halka propaganda yapacak olan "Heyet-i İrşâdiye"yi vücuda getirmiştir. Bu heyet aracılığıyla kitleler etkilenmeye çalışılmıştır. Öyle ki camilerde vaazlar, konferans salonlarında dönemin önemli hatipleri tarafından konferanslar verilmiştir.

Balkan Savaşları döneminde halkın bir kısmında harbe karşı ilgisizlik görülmesine rağmen, Osmanlı kamuoyunun genel olarak harbi desteklediği görülmektedir. Bu desteğin oluşmasında çeşitli şekillerde gerçekleştirilen propaganda faaliyetlerinin etkili olduğu söylenebilir. Balkan Harbi Osmanlı Devleti için kötü sonuçlar doğurmuş olmasına rağmen bu dönemde cephe gerisinin öneminin anlaşılması, propaganda faaliyetlerinde kazanılan tecrübe Cihan Harbi ve sonrasında İstiklal Harbi döneminde ciddi anlamda faydalı olmuş olmalıdır. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti hakkında en önemli çalışmayı yapan Nazım Hikmet Polat, eserinde İstiklal Harbi'nin kazanılmasında çok önemli bir etkiye sahip olacak olan Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin devamı olduğunu belirtmektedir.

KAYNAKLAR

ARŞİV BELGELERİ

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

BOA, Mühimme Kalemî Evrakı, 608/7. (29 Zilkâde 1329 – 21 Kasım 1911)

BOA, Bab-ı Alî Evrak Odası, 4074/305528 (6 Ramazan 1330 – 19 Ağustos 1912).

BOA, Dahiliye Siyasi, 112/7. (25 şevval 1330 – 7 Ekim 1912)

GENELKURMAY BAŞKANLIĞI ATASE

ATASE-BLH, 164-22-1-4.

ATASE-BLH, 167-29-2

ATASE-BLH, 192-22-1-116.

ATASE-BLH, 192-22-1-57.

ATASE-BLH, 194-22-1.

ATASE-BLH, 194-22-1-1.

ATASE-BLH, 194-22-1-123.

ATASE-BLH, 194-22-1-125.

ATASE-BLH, 194-22-1-13.

ATASE-BLH, 194-22-1-14.

ATASE-BLH, 194-22-1-15.

ATASE-BLH, 194-22-1-15.

ATASE-BLH, 194-22-1-19.

ATASE-BLH, 194-22-1-2.

ATASE-BLH, 194-22-1-2.

ATASE-BLH, 194-22-1-22.

ATASE-BLH, 194-22-1-25.

ATASE-BLH, 194-22-1-26.

ATASE-BLH, 194-22-1-29.

ATASE-BLH, 194-22-1-46.

ATASE-BLH, 194-22-1-48.

ATASE-BLH, 194-22-1-49.

ATASE-BLH, 194-22-1-5.

ATASE-BLH, 194-22-1-50.

ATASE-BLH, 194-22-1-54.

ATASE-BLH, 194-22-1-59.
ATASE-BLH, 194-22-1-6.
ATASE-BLH, 194-22-1-6.
ATASE-BLH, 194-22-1-61.
ATASE-BLH, 194-22-1-62.
ATASE-BLH, 194-22-1-74
ATASE-BLH, 96 - 3-1-23
ATASE-BLH, 96-3-1-109a.
ATASE-BLH, 96-3-1-77.
ATASE-BLH,194-22-1-79
ATASE-BLH, 96-3-1-130.
ATASE-BLH, 96-3-1-77.
ATASE-BLH, 96-3-1-78.
ATASE-BLH, 165-18-3.
ATASE-BLH, 165-18-3-18.
ATASE-BLH, 423-1-1-2.
ATASE-BLH, 178-87-16.
ATASE-BLH, 177-84-3-39.

KIZILAY ARŞİVİ

KA, d. 292/1.1.
KA, d. 551/9.
KA, d. 98/77.
KA, Kartpostal-1.
KA, BÖK, f1.
KA, BÖK, f2.
KA, BÖK, f3.
KA, BÖK, f4.

TÜRK TARİH KURUMU KİTAPLIĞI

TTK-K-OFS-D:14.
TTK-K-OFS-D:14-N:12-1.
TTK-K-OFS-D:14-N:2.
TTK-K-OFS-D:14-N:59.
TTK-K-OFS-D:14-N:66.

SÜRELİ YAYINLAR

Gazeteler

Alemdâr

İkdâm

Sabâh

Tanîn (Cenîn, Senîn, Renîn, Hâk)

Tanzîmât

Tasvîr-i Efkâr

Tercümân-ı Hakikat

Mecmualar

Cem

Coşkun Kalender

Donanma

Eşşek

Falaka

Karagöz

L'illustration

Musavver Mûhit

Resimli Kitab

Servet-i Fünûn

Şehbâl

Türk Yurdu

Zekâ

RESMÎ YAYINLAR

Düstûr, C. 6, Tertib II, 16 Cemâziye'l-âhire 1332-29 Nisan 1330.

Düstûr, C. 1, Tertip II, 10 Temmuz 1324-29 Teşrîn-i evvel 1325.

Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 2, İçtima 2, 23 Şubat 1325 (1910)

Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 2, İçtima 1, 23 Temmuz 1328 (1912).

TELİF VE TETKİK ESERLER

- A. Mücib, (21 Teşrîn-i evvel 1912 [8 Teşrîn-i evvel 1328]), “Balkanlardan Geçiyorken”, *Senîn.* (1477). 4.
- Abadan, N. (1956). *Halk Efkârı Mefhumu ve Teshir Sahaları.* (50-32). Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları. 31.
- Abdürreşid İbrâhim (Nisan 1328). “Mev’iza – Abdürreşid İbrâhim Efendi Hazretleri Tarafından Ayasofya Câmî-i Şerîfinde”, *Sebilü’r-reşâd*, 8 (190). 140-141.
- Acar, M., Demir, Ö. (1993). *Sosyal Bilimler Sözlüğü.* İstanbul: Ağaç Yayınları.
- Adıyeke, A. N. (1991). “Türk Basınında Girit’in Yunanistan’a Katılması (1908-1913), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I(1), 47-70.
- Adıyeke, A. N. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908).* Ankara: TTK Yayınları.
- Ahmad, F. (1986). *İttihatçılıktan Kemalizm’e,* (Çev. Fatmagül Berktaş Baltalı). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (1999). *İttihad ve Terakki 1908-1914.* (Çev. Nuran Yavuz). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (2007). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye.* (Çev.: Sedat Cem Karadeli). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ahmad, F. (2010). “1914-1918 Savaşı Sırasında Jön Türk Politikasının İkilemleri”, (Yayınları Haz.: Mehmet Ö. Alkan). *Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigâr-ı Meşrutiyet.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ahmad, F. (Nisan 1989). “Jön Türkler Dönemi’nde Savaş ve Toplum 1908-1918”, *Tarih ve Toplum*, 11(64), 47-56.
- Ahmed Ağayef, (3 Teşrîn-i evvel 1912 [20 Eylül 1328]). “Düşmana Karşı İttihâd Edelim”, *Tercümân-ı Hakikat.*(11316). 1.
- Ahmed Ağayef, (30 Eylül 1912 [17 Eylül 1328]). “Avrupa İle Tehdid”, *Tercümân-ı Hakikat*, (11308). 1.
- Ahmed Ağayef, (8 Teşrîn-i evvel 1912 [26 Eylül 1328]). “Yaşâsın Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiye! Yaşâsın Hükümet-i Osmâniye”, *Tercümân-ı Hakikat.* (11316). 1.
- Ahmed Cevad (1329). *Kırmızı Siyah Kitab 1328 Fecâyii.* İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şüreâsı.
- Ahmed Refik (1908). *İnkılab-ı Azim.* İstanbul: Asır Matbaası.
- Ahmed Şerif, (28 Eylül 1912 [15 Eylül 1328]). “Hükümet de Ahlâk Esasları”, *Tanîn.* (1454). 1.
- Aka Gündüz, (31 Kânûn-ı sâni 1912 [18 Kânûn-ı sâni 1328]). “Bozgun”, *Tanîn.* (1497). 3.
- Akarcalı, S. (2003). 2. *Dünya Savaşında İletişim ve Propaganda,* Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Akarsu, B. (1984). *Felsefe Terimleri Sözlüğü.* Ankara: Savaş Yayınları.
- Akçura, Y. (1978). *Türkçülüğün Tarihi Gelişimi.* İstanbul: Türk Kültür Yayını (Özdemir Basımevi).

- Akçura, Y. (1998). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: TTK Yayınları.
- Akgün, S. K. Uluğtekin M. (2002). *Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a*. Ankara: Kızılay Yayınları.
- Akkaya, B. (Spring 2014). "Erciyes Gazetesine Göre Kayseri'deki 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri", *Turkish Studies*. 9(4). 15-23.
- Aksekili Ahmed Hamdi. (1 Teşrin-i evvel 1328). "Hutbe ve Mev'iza – Bütün Müslümânlarla ve Orduya Hitâben", *Sebîlü'r-reşâd*. 9-2(219-37). 204-208.
- Aksekili Ahmed Hamdi. (6 Şubat 1329). "İslamiyet ve Taaddüd-i Zevcâd - 5", *Sebîlürreşad*. 12(284). 221-222.
- Akşin, S. (1974). "Fedâkârân-ı Millet Cemiyeti", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 25(1). 125-126.
- Akşin, S. (1980). *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Akşin, S. (1994). *31 Mart Olayı*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Akşin, S. (1996). *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Aktar, Y. (1985). "1912 Yılı Harp Mitingleri ve Balkan Harbi'ne Etkileri", *İkinci Askeri Tarih Semineri*. Ankara: Genelkurmay Basımevi. 114-139.
- Aktar, Y. (1996). *İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)*, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Aktaş, H. E. (2013). "Milli Marşların Siyaset Biliminin Bazı Kavramları Açısından Değerlendirilmesi", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 15(2), 71-92.
- Akyılmaz, G. (2003). "Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü", *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Ankara: ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. 171-188.
- Akyol, G. (2007). *Balkan Politikasında Arnavutluk (1912 Sonrası)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yay. Yüksek Lisans Tezi).
- Akyol, T. (2013). *Rumeli'ye Elveda 100. Yılında Balkan Bozgunu*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Âlâm-ı İslâm Bulgar Vahşetleri İslamiyet'in Enzâr-ı Basiretine ve Âlem-i İnsâniyet ve Medeniyetin Nazar-ı Dikkatine*. (1328). İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı.
- Âlâm-ı İslâm Rumeli Mezâlimi ve İslamiyet'in Enzâr-ı Basiretine ve Âlem-i İnsâniyet ve Medeniyetin Nazar-ı Dikkatine*. (1329). İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Alav, O. (2001). *Yerel Kitle İletişim Araçlarının Kamuoyu Oluşumuna Etkisi (Isparta Örneği)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yay. Yüksek Lisans Tezi).
- Ali Cevat Bey. (1991). *II. Abdülhamit'in Son Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'in Fezlekesi - II. Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart Hadisesi*. (haz. Faik Reşit Unat). Ankara: T.T.K. Yayınları.
- Ali Ekrem. (1336). *Ordunun Duası*. Dâr'ul-hilâfet'ül-aliyye: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası.
- Ali Kemal. (10 Kânûn-ı sâni 1912 [27 Kanûn-ı evvel 1328]). "Galat-ı Rûyet", *İkdâm*, (5709). 1.

- Ali Kemal. (2 Teşrîn-i evvel 1912[19 Eylül 1328]). “Harb İstiyorlarsa Harb Ederiz”, *İkdâm*. (5608). 1.
- Ali Kemal. (27 Teşrîn-i evvel 1912 [14 Teşrîn-i evvel 1328]). “Bütün Ümitler Osmanlı Muzafferiyetinde”, *İkdâm*. (5663). 1.
- Ali Kemal. (30 Ağustos 1912 [17 Ağustos 1328]). “Ahval-i Hariciyemiz”, *İkdâm*. (5577). 1.
- Alkan, A. T. (2001). *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Alkan, M. Ö. (1998). “Sivil Toplum Kurumlarının Hukuksal Çerçevesi 1839-1945”, *Tanzimattan Günümüze İstanbul’da STK’lar*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Alkan, M. Ö. (1998). “Toplumsal Örgütlenmenin Gelişimi [Devlet – Toplum İlişkisi Açısından Bir Tarihçe Denemesi]”, *Tanzimattan Günümüze İstanbul’da STK’lar*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Alkan, N. (1973). *Türk Halk Edebiyatı*. Ankara:Yargıçoğlu Matbaası.
- Alkan, N. (2011). *Selanik İstanbul’a Karşı 31 Mart Vak’ası ve II. Abdülhamid’in Tahttan İndirilmesi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Alp İ. (1990). *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*. Ankara: Trakya Üniversitesi Yayınları. 100-133.
- Alsan, M. Z. M. (1943). *Mustafa’nın Romanı - Hürriyet Pervanesi*. İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi.
- Altun, E. (2009). “Destan Söyleme Geleneğinde Zileli Âşık Tâlibi’nin Yeri”, *Tarihi ve Kültürü ile Zile Sempozyumu Bildirileri*. İstanbul: Zile Belediyesi Kültür Yayınları.
- Alus, S. M. (1996). *Masal Olanlar*, (Haz. Nuri Akbayar). İstanbul: İletişim Yayınları.
- And, M. (1971). *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Anderson, M. S. (2000). *Doğu Sorunu 1774-1923, Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*. (Çev. İdil Esen). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Andonyan, A. (2002). *Balkan Savaşı*. (Çev. Zaven Biberyan). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Arai, M. (2008). *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, (Çev, Tansel Demirel). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arıkan, Z. (1989). “Balkan Savaşı ve Kamuoyu”, *Dördüncü Askeri Tarih Semineri*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Armaoğlu, F. (1999). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Aronson, E, Wilson T. D., Akert R. M. (2012) *Sosyal Psikoloji*. (Çev. Okhan Gündüz). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Aslan S., Gül C. (2004). “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Baskı Grupları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari ve Bilimler Dergisi*. 5(1). 85-101.
- Aslantaş, S. (2012). “Birinci Balkan İttifakı 1866-1868”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 52(2) 182-197.
- Atabek, N., (2002). “Kamuoyu, Medya ve Demokrasi”, *Kurgu Dergisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İletişim Fakültesi. (19) 223-238.

- Atay, F. R. (2012). *Batış Yılları*, İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Atilhan, C. R. *31 Mart Faciası*, İstanbul: Aykurt Neşriyat.
- Avcıoğlu, D. (1969). *31 Mart'a Yabancı Parmağı*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aydın, M. (1989). "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", İstanbul: *Osmanlı Araştırmaları. (IX)*. 209-234.
- Aydın, M. (1992). *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, Ankara: TTK Yayınları.
- Aydın, S. (2000). *Modernleşme Ve Milliyetçilik*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Aydın, S. (2014). "Balkan Savaşlarıyla ilgili Doğru Bilinen Yanlışlar", *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilaflı Duruşlar. (I)*. Ankara: TTK Yayınları, 621-640.
- Aydın, S. (Kasım 2012). "Balkan Savaşları Öncesi Bulgarların Savaş Hazırlıkları", *Türk Yurdu*. 32(303). 62-69.
- Aydın, S. (2012) *Osmanlı Basınında Balkan Savaşları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yay. Doktora Tezi).
- Aziz, A. (2014). *Siyasal İletişim*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Babanzâde Aziz (4 Şubat 1913 [22 Kânûn-ı sâni 1328]). "Umum Kürd Vatandaşlarıma", *Sabâh*. (8399). 3.
- Babanzâde İsmail Hakkı (28 Temmuz 1911 [15 Temmuz 1327]) "Romanya ve Biz", *Tanîn*. (1043). 1.
- Babanzâde İsmail Hakkı (29 Şubat 1913 [16 Şubat 1328]) "Asya'ya Avdet Nazariyât-ı Âcibesi", *Tanîn*. (1526). 1.
- Baldwin, H. F. (2012). *Trakya'da Bir Savaş Fotoğrafçısı*. (Haz. İrfan Seyrek). İstanbul: Demkar Yayınevi.
- Bali, R. (Aralık 1999). "Edirne Muhasarası Sırasında Tutulmuş Bir Günlük - III", *Tarih ve Toplum*. 32(192).
- Balkan Harbi (1912-1913)*. (I). (1993). Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Balkan Harbinde 87. Alay (Trabzon Gönüllüleri)*. (1995). (Çev. Veysel Usta). Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.
- Bardakçı, İ. (2009). *İmparatorluğun Yağması*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Bartlett, E. A. (2012). *Türklerin Rumeli'ye Vedası*. (Haz. Görkem Şengün - H. Büşra Yavuz) İstanbul: Alemdar Ofset Matbaacılık.
- Başar, B. (2004). *Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (1920-1960)*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. 41.
- Başbuğ, F. (2010). "1914 Çallı Kuşadı'nın Türk Resim Sanatına Etkileri", *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*. (29). 371-392.
- Baykal, B. S. (1956). "Fatih Sultan Mehmed'in Muhiti ve Şahsiyeti Üzerine Bir Deneme", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 14 (3-4). 69-82.
- Bektaş, A. (2000). *Kamuoyu İletişim ve Demokrasi*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Berkes, N. (2008). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. (Yay. Haz.: Ahmet Kuyaş). İstanbul: YKY Yayınları.

- Bilgiç, A. T. (2012). *Tarih Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Bir Arnavud. (3 Teşrîn-i evvel 1912 [20 Eylül 1328]). “Eski Sırbistan Hayali – Arnavudları Hesaba katmıyorlar mı?”, *Tanzîmât*. (269). 1.
- Birecikli, İ. B. (2010). *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yay. Doktora Tezi).
- Birinci, A. (1990). *Hürriyet ve İtilâf Fırkası (II. Meşrutiyet Devrinde İttihad ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Birinci, A. “Hürriyet ve İtilâf Fırkası”, *DİA*, C. 18.
- Bozbora, N. (1997), “Berlin Kongre’sinden Arnavutluk Devleti’ne Arnavut Sorunu”, *Berlin Antlaşmasından Günümüze Balkanlar*. İstanbul: Rumeli Türkleri Vakfı Kültür Yayınları. 67-84.
- Bozbora, N. (2008). “Arnavut Milliyetçiliğinin Doğuşu, Gelişimi ve Günümüze Etkileri”, *Avrasya Dosyası*. 14(1). 111-157.
- Bozkurt, G. (1989). *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Brown, J. (1992). *Siyasal Propaganda*. (Çev. Yusuf Yazar). İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Bulgaristan Müslümanlarının İstidâ-yı Hak ve Hürriyetleri*. (1324). İstanbul: Rumeli Muhâcirîn-i İslâmiye Cemiyeti. (Metin Matbaası).
- Büyükarman, D. A. (2008). “Vatan Kavramının Türk Tiyatro Edebiyatındaki Seyri Üzerine Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. Erzurum: (37). 127-145.
- Büyükbaykal, C. I. (2005). “Kitle İletişim Araçları ve Toplumsal Yaşam”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. (21). 71-75.
- Carnegie Endowment For International Peace Division Of Intercourse And Education. (1914). *Report Of The International Commission To Inquire Into The Causes And Conduct Of The Balkan Wars*. Publication No. 4. Washington, D.C.
- Celal Sâhir. (31 Kânûn-ı sâni 1912 [18 Kânûn-ı sâni 1328]). “Milli Namus”, *Tanîn*. (1497). 3.
- Cemal, H. (1991). *Tekrar Başımıza Gelenler*. (Çev. Murat Çulcu). İstanbul: Kastaş AŞ Yayınlar.
- Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye Nizamnamesi*. (1327). Dersaâdet: Reşâdiye Matbaası..
- Cemiyet-i Müteşebbise Nizamnâmesi*. (1325). Dersaâdet: Becidyan Briraderler Matbaası.
- Cengiz, R. (Yaz 2011). “Sosyolojik bir Olgu olarak Müzik (Tokat Örneği)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 4(18). 363-378.
- Cihat G. (2013). *Unutulmasın Diye Balkan Harbi*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları. 36-41
- Çağlar, D. (2006). *Kamuoyu Oluşturulmasına Bir Örnek: 1945-1955 Yılları Arasında Gazetelerde Antikomünizm*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yay. Y. Lisans Tezi).
- Çağlar, Y. (2008). “Kânûn-ı Esâsi Hakkında”, *Kanun-ı Esasi'den Askerî Müdahaleye II. Meşrutiyet*, (Haz.: Yusuf Çağlar).

- Çakmak, F. (2011). *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik?*. (Haz. Ahmet Tetik). Türkiye İş İstanbul: Bankası Kültür Yayınları.
- Çalı, H. H. (2006). *Çevreci Toplumsal Hareket Olarak Greenpeace – Türkiye Hareketi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Y. Doktora Tezi).
- Çankaya, A. (1969). *Son Asırda Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*. (IV). Ankara: Mars Matbaası.
- Çanlı, M. (Kış 2011). “Bulgar Trakya Komitesi (1918-1934)”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. XI (2). 277-292.
- Çapa, M. (2010). *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*. Ankara: Türk Kızılay Derneği Yayınları.
- Çavdar, T. (1995). *Talat Paşa*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çelik, B. (2004). *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavut Sorunu*. İstanbul: Büke Kitapları.
- Çelik, H. (1994). *Ali Suavi ve Dönemi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, Z. (2010). “Osmanlının Zor Yıllarında Rumeli Göçmenlerinin Türk Basınındaki Sesi: Muhacir Gazetesi (1909-1910), *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (28).403-413.
- Çetin, H. (2003). *İnsan ve Siyaset Siyasetin Psikolojik Temelleri*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çiçek, C. (2012). *İknâ'nın Yapısı (Süreç, Amaç ve Yöntemleriyle)*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Çiftçi, A. (2015). “İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Örgütlenme ve Yönetim Yapısı İçinde Kulüplerin Yeri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (37). 115-141.
- Çolak, M. (2006). *Osmanlı-Alman İlişkileri Çerçevesinde Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Türkçü Politikaları*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Dağlar, O. (Mart 2008). “II. Meşrutiyet'in İlanının İstanbul Basını'ndaki Yansımaları (1908)”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*. (38). 141-158.
- Dağlıbağ, F. (2012). “Osmanlı Devleti'nde Sanayi Finansman Metodu Olarak Fabrika İmtiyaz Sistemi”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*. 62(2). 197-222.
- Dallot, Louis, *Siyasi Tarih*, Tan Matbaası, İstanbul 1966.
- Danişmend, İ. H. (1955). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. (4). İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Danişmend, İ. H. (1986). *31 Mart Vakası Sadrazam Teyfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmi ve Hususi Vesikalara Göre*. İstanbul: İstanbul Kitabevi.
- Danişmend, İ. H. (1986). *31 Mart Vak'ası*, İstanbul: İstanbul Kitabevi.
- Darendelioğlu, İ. (1977). *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Dârü'l-fünûn Konferans Salonunda Kadınlarımızın İçtimaları*. (1328). İstanbul: Tanîn Matbaası.
- Demir, N. Ö. (Aralık 1999). “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 16(2). 107-115.
- Demir, Ş. (Güz 2012). “Beyânü'l-Hak Mecmuası ve Hamdi Efendi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (32). 309-325.

- Deneçli, S., Deneçli C. (2014). “Propagandada İknanın Yeri”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 11(28). 35-48.
- Develioğlu, F. (1988). *Osmanlıca-Türkçe Büyük Lûgat*, (1). (Haz. İsmail Parlatır vd.), Ankara: TDK Yayınları.
- Dinç, G. (2008). *Mehmed Nail Bey'in Derlediği Kartpostallarla Balkan Savaşı (1912-1913)*. İstanbul: YKY, İstanbul.
- Diran Kelekyan. (15 Teşrîn-i evvel 1912 [2 Teşrîn-i evvel 1328]). “Artık Yeter”, *Sabâh*. (8287). 1.
- Diran Kelekyan. (18 Teşrîn-i evvel 1912 [5 Teşrîn-i evvel 1328]). “Vatan Muhârebesi Muhârebe-i Hâzıra Osmanlılık Muhârebesidir”, *Sabâh*. (8290) 1.
- Diran Kelekyan. (2 Teşrîn-i evvel 1912 [19 Eylül 1328]). “Vazifelerimiz”, *Sabâh*. (8274). 1.
- Diran Kelekyan. (27 Teşrîn-i evvel 1912 [14 Teşrîn-i evve 1328]). “Metânet Anları - Zafer Sebatla İktisâp Olunur”, *Sabâh*. (8299). 1.
- Diran Kelekyan. (3 Teşrîn-i evvel 1912 [20 Eylül 1328]). “Harb Bizim de İşimize Gelir”, *Sabâh*. (8275). 1.
- Diran Kelekyan. (5 Teşrîn-i evvel 1912 [22 Eylül 1328]). “Hitâbe-i Harb”, *Sabâh*. (8276). 1.
- Doğan, C. (2013). “II. Meşrutiyet Dönemi Çalışma Hayatına Bakışlar: Gümrük Hamalları Grevi Örneği”, *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*. Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. 539-548.
- Doğan, C. (Bahar 2012). “Türk İş Hukuku ve Çalışma İlişkileri Alanına Uzlaştırma Kurulunun Girişi: Ta'til-i Eşgâl Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (31). 273-296.
- Doğan, E. (2013). *Siyasal Seçimlerde Kullanılan Görsellerde Anlamın Yarattılması: 2011 Genel Seçimlerinde AKP ve CHP Kampanyaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yay. Doktora Tezi)
- Donanma-yı Osmânî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti (Beyannâme)*. (1327). (Meccânen Tevzî Edilmiştir). Matba-i Osmâniye.
- Donanma-yı Osmânî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti Nizâmname-i Esâsisi ve Usûl-ı Cibâyet Ta'limâtname-i*. (1327). (Târih-i Te'sisi: 6 Temmuz 1325). Dersâadet: Edeb Matbaası.
- Driault, E. (2005). *Şark Mes'elesi*. (Çev. Nâfiz, Emine Erdoğan). Ankara: Berikan Yayınları.
- Dulum, S. (2006). *Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü eğitim ve Çalışma Hayatı (1839-1918)*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yay. Yüksek Lisans Tezi).
- Duman, H. H., Güreşir S. K. (2009). “Türk Edebiyatı'nın Kaynakları: Savaş ve Edebiyat (1821-1911)”, *Turkish Studies*. 4(1-I). 29-77.
- Dursun, O. “Köşe Yazarlığından medya Filozofluğuna Ertuğrul Özkök ve Ahmet Hakan'ın Köşe Yazıları Üzerine Bir İnceleme”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar e-Dergisi*.

http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/KoseYazarligindanMedyaFilozofluguna-MART_2015.pdf. adresinden 4 Temmuz 2015’de alınmıştır.

- Durukan, E. (2013). *Günlüklerde Bir Ömür – I (Balkan Harbi’nde Edirne Kuşatması 1911-1913)*. (Yay. Haz. Murat Uluğtekin). İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları.
- Ebûbekir Hâzım. (19 Teşrîn-i Evvel 1912 [6 Teşrîn-i Evvel 1328]). “Bulgar Mezâlimi”, *Tasvîr-i Efkâr*. (562). 2.
- Ebuzziyâ. (16 Teşrîn-i evvel 1912 [3Teşrîn-i evve 1328]). “Ne Endişeye Mahal Var Bir Telâşa”, *Tasvîr-i Efkâr*. (572). 1.
- Efe, A. (2009). “Sebilürreşad”, *DİA*. (36).
- Efendioğlu, A. M. (Temmuz 1997). “İttihad ve Terakki ve Siyasî Müsteşarlıklar”, *Toplumsal Tarih*. (43). 32-37.
- Eke, E. (2008). *Siyasal Propaganda Araçlarının Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisi: Isparta Örnek Olayı*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y. Yüksek Lisans Tezi.
- Elfine Sibgatullina, “Stambulskiye Novosti Gazetesinde Tefik Fikret ve Osmanlı Milli Marşı”, *Türkbilig*, S. 23, Bahar 2012, s. 107-114.
- Emil, B. (6-9 Şubat 1978). (1980).“Ziya Paşa’da İslamiyet ve Meşveret Fikri”, *Birinci Milli Türkoloji Kongresi Tebliğler*. İstanbul: Kervan Yayınları.
- Enver Paşa’nın Anıları (1881-1908)*. (2012). (Yay. Haz. Halil Erdoğan Cengiz). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ercan, Y. (2000). “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topuluklar (Millet Sistemi), *Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu*.
- Ercümend Ekrem. (29 Teşrîn-i evvel 1912, [16 Teşrîn-i evvel 1328]). “Harb Şarkısı”, *Senîn*. (1485-56). 4.
- Ergoğan İ., Korkmaz A. (2012). *Öteki Kuram Kitle İletişim Kuram ve Araştırmalarının Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi* İstanbul: Erk Yayınları.
- Erim, N. (1952). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*. I. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Erkiş, İ. U., Summak M. E. (2011). “Propaganda ve Dış Politika”, *Selçuk Üniversitesi MYO Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1-2). 293-320.
- Ermeni Komiteleri (1891-1895)*. (2001). (Yay. Haz. Necati Aktaş vd.,) Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayınları. (Yayın Nu: 48).
- Eroğlu, C. (2010). “1908 Devrimi’ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri”, *100. Yılında Anayasa Değişiklikleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 85-139.
- Ersoy, M. A. (1987). *Safahat*. (Haz. Ertuğrul Düzdağ). İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ertaş, H. (2000). *Kamuoyu ve Kamuoyu Oluşturma Yöntemleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yay. Y. Lisans Tezi).
- Eryaman, A. (2010). “Yirminci Yüzyıl Başlarında Büyük Güçlerin Balkan Politikaları”, *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşları*. I. Ankara: TTK Yayınları. 67-88.

- Eryılmaz, H. (1999). *Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Haber Fotoğrafı ve Manipülasyon*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yay. Doktora Tezi).
- Erzen, M. Ü. (2008). “Siyasi Lider İmajlarının Seçimlerde Etkisi”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. (38). 65-81.
- Eşref Edib. (31 Kânûn-ı sâni 1328). “İkinci Mev’iza”, *Sebi’ürreşad*, 9-2(231-49). 389-390.
- Ethem Nejat. (1 Şubat 1913 [19 Kânûn-ı sâni 1328]). “Müdâfaa-i Milliye ve Terbiye ”, *Tavir-i Efkâr*. (604). 3.
- Faik Ali. (18 Teşrin-i evvel 1912 [5 Teşrin-i evvel 1328]). “Harb İhtiyâcı”, *Tasvîr-i Efkâr*. (561). 1.
- Fatih Kerîmî, (2001). *İstanbul Mektupları*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Felek, B. (1974). *Yaşadığımız Günler*. İstanbul: Milliyet Gazetesi Yayınları.
- Fırat, N. S. (2008). *Savaş Fotoğraflarının Kullanımı Bağlamında Propaganda ve Manipülasyon*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü. (Yay. Yüksek Lisans Tezi).
- Fikri, B. (1976). *Balkanlarda Tedhiş ve Gerilla Grebene*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Findley, C. V. (1994). *Osmanlı Devleti’nde Bürokratik Reform, Bâb-ı Âlî (1789-1922)*. (çev. Latif Boyacı - İzzet Akyol). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Fiske, J. (2003). *İletişim Çalışmalarına Giriş*. (Çev. Süleyman İrvan). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Fişek, K. (1969). *Türkiye’de Devlet – İşçi İlişkileri Açısından Devlete Karşı Grevleri Kritik Tahlili*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Ford, C. S. (1915). *The Balkan Wars*. Kansas: Press of the Army Service Schools.
- Freud, S. (1975). *Kitle Psikolojisi*. (Çev. Kâmuran Şipal). İstanbul: Bozak Yayınları.
- Freund, Gisele, *Fotoğraf ve Toplum*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Frolov, İ. (1991). *Felsefe Sözlüğü*. (Çev. Aziz Çalışlar). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Gasset, L. O. Y. (2010). *Kitlelerin Ayaklanması*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları..
- Gazel, A. A, Ortak Ş. (2006). “İkinci Meşrutiyet’ten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar (1908-1927)”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 7(1). 223-256.
- Gazette médicale d'orient*. (1858). Constantinople: Société Impériale de Médecine de Constantinople.
- Geçikli, F. (1999). “Geçmişten Günümüze Propaganda Kavramı”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. (9). 265-276.
- Gencer, A. İ. (1991). “Ayastefanos Antlaşması”, İstanbul: *DİA*, IV. 1991.
- Gibbons, H. A. (1915). *The New Map of Europe (1911-1914)*, London: Duckworth & Co. Henrietta Street. Covent Garden.
- Gök, N. (Mart 2008). “Donanma Cemiyeti’nin Örgütlenmesine İlişkin Gözlemler”, *Ankara Üniversitesi DTCTF Tarih Dergisi*. (43). 77-93.

- Gökçe, O. (1996). “Kamuoyu Kavramının Anlam ve Kapsamı”, *Kurgu Dergisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi. (14).
- Gustave L. B. (1997). *Kitleler Psikolojisi*, (Yay. Haz. Yunus Ender). İstanbul: Hayat Yayınları.
- Güdüllüoğlu, Ö. (2009). “Halkla İlişkiler ve Propaganda İlişkisi Üzerine Kuramsal Bir Değerlendirme”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi*. 12(1-2) 505-520.
- Güler, A. vd. (2001). *Her Yönüyle Ermeni Sorunu*. Ankara: Kara Harp Okulu Basımevi.
- Gümüşsoy, E. (Aralık 2008). “II. Meşrutiyeti Hazırlayan Bir Merkez: Ohri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (18). 53-70.
- Gündüz, M. (2007). *II. Meşrutiyet'in Klasik Paradigmaları (İçtihad, Sebili'r-Reşad ve Türk Yurdu'nda Toplumsal Tezler)*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Gürün, K. (1985). *Ermeni Dosyası*. Ankara: TTK Yayınları.
- Güzel, M. Ş. (2007). *İşçi Tarihine Bakmak*. İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları..
- H. Zâde. (4 Teşrin-i sâni 1912 [22 Teşrin-i evvel 1328]). “Yurt Kaygısı”, *Renîn*. (1491). 3.
- Hacısalihioğlu, M. (2007). “Makedonya”, *DİA*. 27.
- Hafız Hakkı Paşa. (2009). *Bozgun - Rumeli Yağmalanan İmparatorluk*. İstanbul: Örgün Yayınevi Kültür Dizisi.
- Halaçoğlu, A. (1995). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Halaçoğlu, A. (2002). “Balkan Savaşları (1912-1913), *Türkler Ansiklopedisi*. 13. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (2001). *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*. TTK Yayınları.
- Hall, R. C. (2003). *Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası*. (Çev. Tanju Akad). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Haniççe, M. (2014). “Bir Osmanlı'nın (Diran Kelakyan) Gözünden Harp Manzaraları”, *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913): İhtilafı Duruşlar*. I. Ankara: TTK Yayınları. 443-475.
- Hanioğlu, M. Ş. (1966). *Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889- 1902)*. I. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Hanioğlu, M. Ş. (1997). “Cemiyet”, *DİA*, 7.
- Hasan Sadi. (1328). *İttihad ve Terakki'nin İflası*. İstanbul: Mesai Matbaası.
- Hatipoğlu, M. M. (1998). *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Hayta N, Birbudak T. S. (2010). *Balkan Savaşlarında Edirne*. Ankara: Genekurmay Basımevi.
- Heinzelmann, T. (2004). *Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu 1908-1914*. (çev. Türkis Noyan). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b69224969.r=Guerres+balkaniques.langEN> adresinden 14 Mayıs 2013'de alınmıştır.

- Hüseyin Cahid. (18 Teşrîn-i evvel 1912 [5 Teşrîn-i evvel 1328]). “Muhârebe”, *Cenîn*. (1474). 1.
- Hüseyin Cahid. (21 Ağustos 1910 [8 Ağustos 1326]). “Kiliseler Kanunu ve Neticesi”, *Tanîn*. (708). 1.
- Hüseyin Said?, (19 Teşrîn-i evvel 1912 [6 Teşrîn-i evvel 1328]) “Gönüllülere”, *Cenîn*. (1475) 4.
- Işıklı, A. (1972). *Sendikacılık ve Siyaset*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- İbrahim, A. (2001). *Berlin Kongresi'nden Balkan Savaşları'nın Bitimine Kadar Makedonya Sorunu (1878-1912)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yay. Yüksek Lisans Tezi.
- İhsan Adlı. (7 Teşrîn-i evvel 1912 [24 Eylül 1328]), “Zemzeme-i Harb”, *Sabâh*. (8279). 3.
- İhsan, A. (1931). *Matbuat Hatıralarım 1888- 1923*. İstanbul: İhsan Matbaası.
- İlter, E. (1995). *Ermeni Meselesi'nin Perspektifi ve Zeytin İsyanları (1780-1915)*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- İmançer, A. (1993). *Türk Gazeteciliğinde Basın Fotoğrafçılığının Kamuoyu Oluşturulmasındaki Rolü*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yay. Doktora Tezi).
- İnuğur, M.N. (2005). *Basın ve Yayın Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- İrtem, S. K. (1999). *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*. İstanbul: Temel Yayınları..
- İrtem, S. K. (2003). *31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu*. (Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu). İstanbul: Temel Yayınları.
- İskit, S. (1939). *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*. İstanbul: Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı.
- İzgeör Z. A, Tuğ R. (2013). *Padişah'ın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı*. Ankara: Türk Kızılayı Yayınları..
- İzzeddin H. (ty). *Temmuz Hâtırâtı Vatan ve Hürriyet Manzûmeleri*. İstanbul: Matabba-i Karacaoğlu.
- Kabacalı, A. (2000) *Başlangıcından günümüze Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Kafadar, O. (1997). *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılulaşma*. Ankara: Vadi Yayınları. 292-293.
- Kalaç, A. H. (1960). *Benim Kitabım*. Ankara: Yeni Matbaa.
- Kalaycı, N. (1968). *Cumhuriyet Döneminde İlköğretim Hükümet Programları ve Uygulamalar*. İstanbul: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları: 7-8
- Kalaycıoğlu, S. vd. (Haziran 2008). “Değişen İşçilik ve Sendika”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 25(1). 75-102.
- Kanber, (6 Teşrîn-i evvel 1328). “En Rahat Yer: Muharebe Meydanı”, *Cem*. (43) 3-4.
- Kanburoğlu, Ö. (2002). “Kitle İletişiminde Haber Fotoğrafının Yeri ve Önemi”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. (12). 401-414.

- Kapani, Münci, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2005.
- Kaplan, L. (1998). *Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları..
- Kara, İ. (2003). *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Karakışla, Y. S. (Ağustos 2002). “Balkan Savaşları’nda Yayınlanmış Osmanlı Propaganda Kitabı Kırmızı Siyah Kitap”, *Toplumsal Tarih*. 60-63.
- Karal, E. Z. (1995). *Osmanlı Tarihi – Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*. VIII. Ankara: TTK Yayınları.
- Karpat, H. K. (1998). “Cumhuriyet Rejiminin Tarihi Kökenleri”, *Osmanlı*. 14, Yeni Türkiye İstanbul: Yayınları.
- Karpat, H. K. (2001). *İslâm’ın Siyasallaşması Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kimlik Devlet İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması*. (3. Baskı). (Çev. Şiar Yalçın). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları.
- Karpat, H. K. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*. (1. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kasalak, K. (Şubat 1999). “Büyük Devletlerin Osmanlı Devleti’ne Karşı Takip Ettikleri Siyaset (1914-1918) II”, *Askeri Tarih Bülteni*. Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları. 24(46).
- Kaya, Ö. (2004) *Tanzîmât’tan Lozan’a Azınlıklar*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kaya, Y. (Ocak 2009). “Ermeni Cemiyetleri ile Jön Türk Münasebetlerinin Ermeni Milliyetçiliğinin Yükselişindeki Yeri”, *Hoşgörünün Yol Ayrımında Ermeniler*. 4. (Yayına Haz. Metin Hülagü vd.). Erciyes Üniversitesi Yayınları. 293-314.
- Kaya, Y. K. (1984). *İnsan Yetiştirme Düzenimiz*. Ankara: Hacettepe Üniv. Yayınları. (4. Baskı). 75.
- Kayaoğlu, A. G. (2003). “Kitlelerin Psikolojisi ya da Psikolojinin Kitleleri: Kitlede Yeni Bir Anlayışa Doğru”, *Kurgu Dergisi*. (20). 205-218.
- Kaymaz, Ö. T. (02-04 May 2013). “Kanaat Önderi Kavramının Yeni Mecrası”, North Cyprus : 11. *International Conference on Communication, Media Technology and Design*. 357-359.
- Kazımoğlu, F. (2009). “Türk Dünyasının İki Ünlü Şairi: Mehmet Akif Ersoy ve Ehmed Cevad”, *I. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildiriler*. I, Burdur: Desen Ofset. 265-270.
- Kemalzâde Ali Ekrem, (3 Şubat 1913 [21 Kânûn-ı sâni 1328]). “Orduya Hitâb”, *Tanîn*. (1500). 3.
- Kerimoğlu, H. T. (2014). “Balkan Savaşları’nda Osmanlı Propagandası: Neşr-i Vesaik Cemiyeti”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*. XXIX/2, 2014. 540-561.
- Kerimoğlu, H. T. (Bahar 2007). “Kilise ve Mektepler Kanunu Örneğinde II. Meşrutiyet Döneminde İttihatçı-Rum İlişkileri”, *ÇTTAD*. VI/14. 3-25.
- Kılıç, D. (2000). *Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve Siyasi Mücadeleler*. Ankara: ASAM Yayınları.

- Kılıç, M. (2010/2). “Türk Siyasal Hayatında Bir Muhalif İsim Ve Hareket: Prens Sabahattin ve Meslek-i İçtima”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (12). 1-14.
- Kılıçbay, M. A. (1986). “Osmanlı Batılılaşması”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. 2. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kırpık, C. (2004). *Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Y. Doktora Tezi).
- Kitapçioğlu, T. (Mayıs-Haziran 2013). “Baskı Grupları ve Demokrasi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*. (106). 357-392.
- Kocahanoğlu, O. S. (2001). *Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı: Vahdeti ve Volkan Gazetesi, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti, 31 Mart Ayaklanması, İsmail Kemal Olayı*, İstanbul: Temel Yayınları.
- Kocahanoğlu, Osman Selim, *İttihad ve Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması*, Temel Yayınları, İstanbul 1998.
- Kocaş, S. (1990). *Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*. İstanbul: Kastaş Tarihi Araştırmalar Dizisi.
- Koç, C., Koç Y (1976). *Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi*. Ankara: Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları.
- Koç, Y. (Kasım 2013). “II. Abdülhamit İttihad ve Terakki ve Osmanlı İşçi Sınıfı”, *Bilim ve Ütopya Dergisi*. (233). 1-5.
- Koçer, H.A. (1967). *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848-1967)*. Ankara: Yargıçoğlu Matbaası. 8.
- Kodaman, B. (1987). *II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*. Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Kodaman, B. (1989). “1876-1908 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. XII. İstanbul: Çağ Yayınları. 19-200.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: TTK Yayınları. 163.
- Kodaman, B. (24-25 Nisan 2003). “Ermeni Sorununu Ortaya Çıkaran Gelişmeler”, *Belgelerin Işığında Ermeni Meselesi Semineri Bildiriler*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kohn, H. (1991). *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*. (Çev. Agah Oktay Güner). Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- Kolağası Resneli Niyazi. (1326) *Hatırat-ı Niyazi Yahud Tarihçe-i İnkılab-ı Kebir-i Osmani'den Bir Sahife*. İstanbul: Sabâh Matbaası.
- Koloğlu, O. (1985) “Osmanlı Basını İçeriği ve Rejimi”, *Tanzîmât'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. 1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koloğlu, O. (Aralık 1985). “Revâl'de Osmanlı Gerçekten Paylaşıldı mı?”, *Tarih ve Toplum*. (24). 368-371.
- Konan, B. (2011). “Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 60(1). 157-174.
- Köprülü, M. F. (1981). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad. (Eylül 1328). “Harb Şarkısı”, *Donanma*. (31). 317.

- Köroğlu, E. (2004). *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Propagandadan Milli Kimlik İnşasına*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kumkale, T. T. (2007). *Psikolojik Savaş Uyan Türkiye Küresel Psikolojik Savaşı Kaybetmek Üzereyiz*. İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. (2006). (Hz. Hayrettin Karaman vd.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kuran, A. B. (1956). *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Kuran, A. B. (2006). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kuran, E. (2013). *Türkiye'nin Batılılaşması Ve Milli Meseleler*. İstanbul: Türkiye Diyanet Yayınları.
- Kurat, A. N. (Haziran-Eylül-Aralık 1953). "Panslavizm" , *AÜDTCF Dergisi*, XI(2-3-4). 241-278.
- Kurat, Y. T. (1962). "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin Sebepleri", *Belleten*. XXVI(103). Ankara: TTK Yayınları. 567-592.
- Kurat, Y. T. (1976). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*. Ankara: Kalite Matbaası.
- Kurnaz, Ş. (1993). *Balkan Harbinde Kadınlarımızın Konuşmaları*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (1996). *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (2007). "Siyasal Tarihimizin İsimli Kahramanlarından: İttihatçı Seniye Hanım", *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*. (Tunca Kortantaner Özel Sayısı II). 2/4. 624-630.
- Kurnaz, Ş. (2012). "Osmanlı Kadın Hareketi'nin Öncü İsimlerinden Emine Semiye'nin Siyasal Portresi", 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*. IV. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Yayınları. 1993-2005.
- Kurnaz, Ş. (2012). *Balkan Savaşlarında Kadınlarımız*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kurşun, Z. (2013). "Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nin Mukadderatındaki Yeri", *Osmanlı Devleti'nin Dağılıma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşlarının Yeri (16-18 Mayıs 2011/İzmir)*. Ankara. TTK Yayınları. 3-18.
- Kurtcephe, İ. (1993). "Osmanlı Parlamentosu ve Türk-İtalyan Savaşı (1911-1912)", *OTAM*. (4). 235-258.
- Kurtcephe, İ. (1995). *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kutay, C. (1964). *Prens Sabahattin Bey Sultan II. Abdülhamit ve İttihad ve Terakki*. (Yay. Mustafa Unan). İstanbul: Tarih Yayınları.
- Kutlu, S. "Balkan Savaşları Öncesi Büyük Güçlerin ve Bölge Devletlerinin İttifak Hesapları", *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilafı Duruşları*. I. Ankara: TTK Yayınları. 185-202.
- Kuyucuklu, N. (1983). *Balkan Ülkeleri İktisadı 1 – Arnavutluk*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Küçük, C. (2013). "Mehmed V", *DİA*.

- Küçükbezirci, Y. (2013). “Bilinçaltı Mesaj Gönderme Teknikleri ve Bilinçaltı Mesajların Topluma Etkisi”, *Turkish Studies*. 8/9. 1879-1894.
- Lauzanne, S. (1990). *Balkan Acıları Hastanın Başucunda Kırk Gün*. İstanbul: Kastaş A.Ş. Yayınları.
- Loti, P. (2004). *Can Çekişen Türkiye*. İstanbul: Kesit Tanıtım.
- Lütfi Fikri. (2 Teşrîn-i evvel 1912 [19 Eylül 1328]) “Sükûna İhtiyac”, *Tanzîmât*. (368) 1.
- Lütfi Fikri. (25 Eylül 1912 [12 Eylül 1328]). “Memleket Uçuruma Gidiyor”, *Tanzîmât*. (361). 1.
- Lütfi Fikri. (3 Teşrîn-i evvel 1912 [20 Eylül 1328]) “Sukûnetli Bir Harb”, *Tanzîmât*. (369) 1.
- Lütfi Fikri. (3 Teşrîn-i evvel 1912 [20 Eylül 1328]). “Blöf Olmak İhtimâli”, *Tanzîmât*. (369). 1.
- Lütfi Fikri. (9 Teşrîn-i evvel 1912 [26 Eylül 1328]). “İyd-ı Milli”, *Tanzîmât*. (375) 1.
- Maden, F. (January 2013) “Büyük Güçlerin Berlin Antlaşması'nın Uygulanmasına Yönelik Baskıları”, *History Studies*. (5). 267-286.
- Mahiroğulları, A.(2015/3) “Osmanlı Döneminde Kurulan İki İşçi Cemiyeti (Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti İzmir Elbise Amelesi Cemiyeti)”, *Çalışma ve Toplum*. (46). 11-24.
- Massavetti, D. J. (1914). *Hellas and The Balkan Wars*, London: T. Fisher Unwin Adelphi Terrace Leipsic.
- Mazıcı, N. (1987). *Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni 1878-1918*. İstanbul: Der Yayınevi.
- McCarty, J. (1998). *Ölüm ve Sürgün*. (Çev. Bilge Umar). İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Mehmed Akif. (3 Şubat 1913 [21 Kânûn-ı sâni 1328]). “Bâri Bir ‘Yok!’ Der Sedâ Yok mu?”, *Tasvîr-i Efkâr*. (656). 1.
- Mehmed Akif. (24 Kânûn-ı sâni 1328). “Hutbe ve Mev’iza”, *Sebîlü’r-reşâd*. 9-2(230-48). 373-376.
- Mehmed Akif. (31 Kânûn-ı sâni 1328). “Hutbe ve Mev’iza - İkinci Mev’iza”, *Sebîlü’r-reşâd*. 9-2(231-49). 390-395.
- Mehmed Akif. (31 Kânûn-ı sâni 1328). “Tesîr-i Şerîf”, *Sebî’ürreşad*. 9-2(231-49).
- Mehmed Akif. (7 Şubat 1328). “Hutbe ve Mev’iza – Üçüncü Mev’iza”, *Sebîlü’r-reşâd*. 9-2(232-50). 405-408.
- Mehmed Fahreddin. (21 Şubat 1328). “Hutbe ve Mev’iza”, *Sebîlü’r-reşâd*. 9-2(234-52) 445-447.
- Mehmed Sırrı. (1329). *Türk Kanı*. İzmir: Şems Matbaası.
- Melikzade Fuad. (1329). *Edirne Müdâfaası Yahut Şükrü Paşa*. İzmir: Şems Matbaası..
- Meriç, C. (1978). *Mağaradakiler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Mevlânzade Rıfat. (1338). *Hakkı Vatan Yahud Tarîk-ı Mücâdele Ketmedilemez, İnkılâb-ı Osmâni’de Bir Yaprak Yahud 31 Mart Kıyâmı*. Kahire: Matbaa’ül-Ahbar.
- Monroe, W. S. (1914). *Bulgaria and Her People*. Boston: The Page Company.
- Muhammed İkbâl. (2001). *Yansımalar*. (Çev. Halil Toker). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

- Mumyalmaz, H. (2008). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Vatandaşlık*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yay. Doktora Tezi).
- Müdâfa-i Milliye Cemiyeti Nizâmname-i Esâsisi*. (1330). Dersâdet: Matba-i Hayriye ve Şürekâsı.
- Müezzinoğlu, E. (2004). *Türk Basınında Balkan Savaşları (1912-1913) (İkdâm, Sabâh, Tanîn)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yay. Yüksek Lisans Tezi).
- Müftüoğlu, M. (1995). *31 Mart Vakası mı? İngiliz Oyunu mu?*. İstanbul: Risale Yayınları.
- Namık Kemal. (1 Şubat 1913 [19 Kânûn-ı sâni 1328]) "Vâveylâ", *Tasvîr-i Efkâr*. (604). 1.
- Namık Kemal. (2003). *Vatan Yahut Silistre*. (Haz. Kemal Bek). İstanbul: Bordo-Siyah Yayınları.
- Nivet, H. (2011). *Balkan Haçlı Seferlerinde Avrupa Siyaseti ve Türklerin Felaketi*. İstanbul: Özgü Yayınları.
- Nutku, Ö. (2001). *Dram Sanatı*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Odabaşı, İ. A. (Bahar 2011). "Selanik İttihad ve Terakki Üçüncü Kulübü'nün Köylü/Köycü Gazetesi: Vatandaş", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, X(22). 47-63.
- Okay, C. (2001). *Bir Meşrutiyet Aydını Nüzhet Sabit (Hayatı-Kişiliği-Fikirleri)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Okay, C. (2006). *Türk Derneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Okur, M. (2012). "The Times Gazetesine Göre Makedonya Sorunu (1918-1945), *Karadeniz Araştırmaları*. (32). 29-44.
- Olgun, K. (2008). *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Onay, A. (Eylül 2012). "Reklamlara Yönelik Tutumlar: Nitel Bir Araştırma", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*. 1(4). 51-66.
- Ongunsu, A. H. "Abdülaziz", *İA*. (İslam Ansiklopedisi). Cilt I.
- Ongunsu, A. H. "Abdülhamit", *İA*. (İslam Ansiklopedisi). Cilt I.
- Oruç, Z. (2013). "19. Yüzyıl Kaosundan Ebedi Balkan Barışına Ulaşmak Mümkün mü? Balkan Ulusçulukları ve Osmanlı Millet Sistemi", *Balkan Savaşlarının 100. Yılında Büyük Göç ve Muhaceret Edebiyatı*. Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları. 27-34.
- Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları – I*. (2013). İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi*. (basım tarihi yok). İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmani Şirketi.
- Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Nizâmname-i Esâsi Lâyihası*. (1330). İstanbul: Hilâl Matbaası.
- Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Nizâmname-i Esâsisi*. (1327). İstanbul: Agob Matyusyân Matbaası.

- Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Harb-i Hazırda Faaliyeti.* (1339). İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmani Şirketi.
- Osmanlı Hilâl-i Ahmer Salnamesi.* (1340). İstanbul: Amedi Matbaası.
- Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları.* (1986). (Yayın Kurulu: Orhan Birgit; Ferit Edgü vd.). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti Nizamnamesi.* (1329). Dersaâdet: Keteon Bedrusyân Matbaası.
- Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat.* (1992). (Haz. Abdullah Yeğın vd.). İstanbul: TÜRD AV. 220.
- Ozankaya, Ö. (1984). *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü.* Ankara: Savaş Yayınları.
- Öğün, S. S. (2000). *Mukayeseli Sosyal Teori Ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik.* İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ökçün, A. G. (1982). *Ta'til-i Eşgal Kanunu 1909 Belgeler – Yorumlar.* Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Öke, M. K. (1986). *Ermeni Meselesi.* İstanbul: Aydınlar Ocağı Yayınları.
- Öke, M. K. (1991). *Hilafet Hareketleri.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öksüz, M. (Ocak 2010). "Girit Meselesi'nin Belirsizlik Yılları (1908-1913)", *KARAM.* (25). 93-114.
- Ölmez, A. (1988). *Şehbâl Mecmuası.* Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yay. Y. Lisans Tezi).
- Özçelik, S. (2000). *Donanmayı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti.* Ankara: TTK Yayınları..
- Özkan, Z. (2001). *Tarihsel Akış İçerisinde Terörden Politikaya Ermeni Meselesi.* İstanbul: (yayın evi yok).
- Özsoy, O. (1998). *Geçmişten Günümüze Yöntem ve Uygulamalarıyla Propaganda ve Kamuoyu Oluşturma.* İstanbul: Alfa Yayınları.
- Öztuna, Y. (2006). *Avrupa Türkiyesi'ni Kaybımız Rumelinin Elden Çıkışı.* İstanbul: Bâb-1 Âlî Kültür Yayıncılığı.
- Öztürk, C. (1996). *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası.* Ankara: TTK Yayınları. 7-8.
- Pamukciyan, K. (2003). *Biyografileriyle Ermeniler.* (Yay. Haz. Osman Köker). İstanbul: Aras Yayınları.
- Parlatır, İ. (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü.* Ankara: Yargı Yayınevi.
- Polat, Nazım Hikmet. (1989). "Âkif'in Bir Vaazı ve Bunun Akisleri", *Mehmed Akif İlmi Toplantısı (Bildiriler).* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Polat, Nazım Hikmet. (1991). *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Polat, Ü. G. (2012). "Savaş Propaganda ve Kartpostallar", *Avrasya İncelemeleri Dergisi,* I(2). 243-268.
- Price, W. H. C. *The Balkan Cockpit.* London: T. Werner Laurie LTD.

- Ramsaur, E. E. (1972). *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*. (Çev. Nuran Ülken). İstanbul: Sander Yayınları.
- Remond, G. (2007). *Mağluplarla Beraber (Bir Fransız Gazetecinin Balkan Harbi İzlenimleri)*. İstanbul: Profil Yayınları.
- Rıza Nur. (1967). *Hayat ve Hatıratım*. II. İstanbul: Altındağ Yayınevi.
- Rıza Nur. (1996). *Hürriyet ve İtilâf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?*, İstanbul: Kitabevi.
- Rıza Tahsin. (1328). *Mirât-ı Mekteb-i Tıbbiye*. II. İstanbul: Kader Matbaası.
- Saatçı, M. B. (1997). *1890-1903 Arası Makedonya Sorunu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yay. Yüksek Lisans Tezi).
- Sabis, A. İ. (2012). *Balkan Savaşı'nda Neden Bozguna Uğradık?*, (Çev. Hülya Toker). İstanbul: Alfa Basım ve Yayım.
- Sabuncuoğlu, A. Göker G. (Bahar 2014). "Sosyal Medyadaki Yeni Kanaat Önderlerinin Birer Reklam Aracı Olarak Kullanımı: Twitter Fenomenleri Üzerine Bir Araştırma", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*. (38). 1-24.
- Sâdık Vicdânî. (15 Teşrîn-i evvel 1912 [3Teşrîn-i evvel 1328]). "Neşîde-i Harb", *İkdâm*. (5621) 1.
- Sadrâzam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*. (1988). İstanbul: Arba Yayınları.
- Said Halim Paşa. *Buhranlarımız*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Saray, M. (1985). *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*.
- Sarikoyuncu, A. (Şubat 1994). "Şark Meselesi ve Tarihsel Gelişimi", *Askeri Tarih Bülteni*. Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları. 19(36). 1-22.
- Sarınay, Y. (1994). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*. Ötüken İstanbul: Neşriyat.
- Satı Bey. (1329). *Ümid ve Azm Sekiz Konferans*. Dersâadet-i Sultânî: Kader Matbaası.
- Satı Bey. (1329). *Vatan İçin Beş Konferans*. Dersâadet-i Sultânî: Kader Matbaası.
- Saygılı, H. (2014). "Balkan Harbi'nde Osmanlı Bozgununun Karanlık Yüzü: Dönemin Tanıklarının Gözüyle Müslüman Ahalide İnsan Kalitesi ve Sosyal Çözülme Problemi", *Bir Asır Sonra Balkan Savaşları(Utanç Verici Bir Hezimetin Muhasebesi)*. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Selim Kohen. (1328). *Malûmât-ı Etfâl*. İstanbul: Artin Asaduryan Matbaası.
- Selvi, H. "Hangi Antranik?", <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/Antranik.pdf> adresinden 3 Şubat 2015'de alınmıştır.
- Sevil, H. K. (2005). *İttihad ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketi (1908-1914)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yay. Doktora Tezi).
- Seyfettin, Ö. (2011). *Balkan Harbi Hatıraları*. (haz. Tahsin Yıldırım). İstanbul: Dün Bugün ve Yarın Yayınları.
- Sezer, C. (April 2014). "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Dârü's-Sanâ'ası", *History Studies*. (A Tribute to Prof. Dr. Şerafettin Turan). 6(3). 67-182.
- Sezer, D. (1972). *Kamu Oyu ve Dış Politika*. Ankara: Sevinç Matbaası.

- Sezer, F. (2011). “Öfke ve Psikolojik Belirtiler Üzerine Müziğin Etkisi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 1472-1492.
- Sırma, İ. S. (1980). *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyanları*. İstanbul: Zafer Matbaası.
- Sönmez, B. İ. (2007). *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Suata, İ. H. (2006). *İstibdattan Meşrutiyete Çocukluktan Gençliğe*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Süer, H. (2004). *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Balkan Cephesi*. Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını.
- Süleyman Nazif. (15 Teşrîn-i evvel 1328). “İki Selahaddin”, *Şehbâl*. (63). 284-285.
- Süleyman Nazif. (15 Teşrîn-i Evvel 1912 [2 Teşrîn-i Evvel 1328])). “Harb Şarkısı”, *Tasvîr-i Efkâr*. (558). 1.
- Süleyman Nazif. (16 Teşrîn-i evvel 1912 [3 Teşrîn-i evvel 1328])). “Cenk Türküsü”, *Tasvîr-i Efkâr*. (559) 1.
- Süleyman Nazif. (18 Teşrîn-i evvel 1912 [5 Teşrîn-i evvel 1328])). “Harb Osmânlıların Bayrâmıdır”, *Tasvîr-i Efkâr*. (561) 1.
- Süleyman Numan. (Kanun-ı Evvel 1324). “İnkılâbımız”, *Musavver Mûhit*. 1(9). 1409.
- Süleyman Paşazâde Sâmi. (21 Teşrîn-i evvel 1912 [8 Teşrîn-i evvel 1328])). “Kahraman Ordu”, *Tasvîr-i Efkâr*. (564). 1.
- Süleyman Paşazâde Sâmi. (21 Teşrîn-i evvel 1912 [8 Teşrîn-i evvel 1328])). “Terâne-i Harb”, *Tasvîr-i Efkâr*. (564). 1.
- Süleyman Sırrı. (1328). *Gayz*. İstanbul: Nefaset Matbaası.
- Sülker, K. (1976). *100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Süslü, A. v.d. (2001). *Efsane ve Gerçekler: Türk Ermeni İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Şam, E. (2011). “Prens Alexandre Battenberg'in İttihat Beyannâmesi ve Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a İlhakı”, *History Studies*. 3(1). 235-251.
- Şamlı Naciye Hanım. (1329). *Yirminci Asırda Vahşet Mukâbili Ehl-i İslâmı İttihâda Davet*. İstanbul: Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası.
- Şener, S. (2007). “Osmanlı Sanayileşme Süreci ve Bu Süreçte Özel Girişimin Rolü”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 9(3). 56-90.
- Şengül, A. (2009). “Türk Tiyatrosunda Tarih”, *TurkishStudies*, 4/1-II. 1931-1956.
- Şevket. (6 Teşrîn-i evvel 1912 [23 Eylül 1328])). “Şiir-i Hamâset”, *Alemdâr* (137-54). 1.
- Şıvgın, H. (2002). “Trablusgarp Savaşı”, *Türkler Ansiklopedisi*. 13. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Şıvgın, H. (Aralık 2003). “Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. (147).
- Şıvgın, H. (Kış 2012). “İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü”, *Akademik Bakış*. 6(11). 1-15.

- Şıvgın, H. (Şubat 2004). “Kiliseler ve Mektepler Kanunu”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. (148).
- Tamer, M. G. (Haziran 2010). “Tarihsel Süreçte Sivil Toplum”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 27(1). 89-105.
- Tan, H. (Haziran 2013). “Bulgar Komite Faaliyetlerine Genel Bir Bakış”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 15(1). 45-69.
- Taş, H. Y. (2012). “Toplumsal Sınıfların Değişim Sürecinde Sendikalar ve Sendikaların Geleceği”, *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*. (1). 60-80.
- Taştan, Y. K. (Kış 2012). “Kanotik Topraklardan Ulusal Vatana: Balkan Savaşları ve Türk Ulusçuluğunun Doğuşu”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. XI/2. 1-99.
- Tekeli, İ. İlkin S. (Nisan 1992). “Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Nafia Programları ve Teknoloji Gelişimi Üzerine”, *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*. (3). 27-56.
- Temiz, E. (2010). “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminden Önce Kurulan Resmi ve Gönüllü Müzik Kuruluşları”, *e-Journal of New World Sciences Academy*. 5 (4).
- Temizel, H. (2008). “Kamuoyu Kurumları ve Kamuoyu Oluşumunda Kitle İletişim Araçları”, *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. (15). 127-146.
- Tepekaya M. Kaplan L. (2003). “Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (10). 147-202.
- Tetik, A. (2014). *Teşkilat-ı Mahsusa Tarihi (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) 1914-1916*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tevetoğlu, F. (1972). “İkdâm”, *Türk Ansiklopedisi*. 20. Ankara: MEB Yayınları.
- Tevetoğlu, F. (1986). *Hamdullah Subhi Tanrıöver*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tokay, G. (1996). *Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Tokgöz, A. İ. (2012). *Matbuat Hatıralarım (1888-1914)*. (Haz. Alpay Kabacalı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Toprak, Z. (1985). “1909 Cemiyetler Kanunu”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. 1. İstanbul: İletişim Yayınları. 205-208.
- Topuz, H. (1973). *100 Soruda Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Topuz, H. (2003). *II. Meşrutiyet’ten Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tökin, H. (1963). *Basın Ansiklopedisi*. İstanbul: Kulen Basımevi.
- Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları*. (1979). (Haz. Orhan Koloğlu). Ankara: Basın Yayın Genel Müdürlüğü.
- Tunaya, T. Z. (1988). *Türkiye’de Siyasal Partiler – II. Meşrutiyet Dönemi*. 1. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunçay, M. (1998). “Sivil Toplum Kuruluşları İle İlgili Kavramlar”, *Tanzimattan Günümüze İstanbul’da STK’lar*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

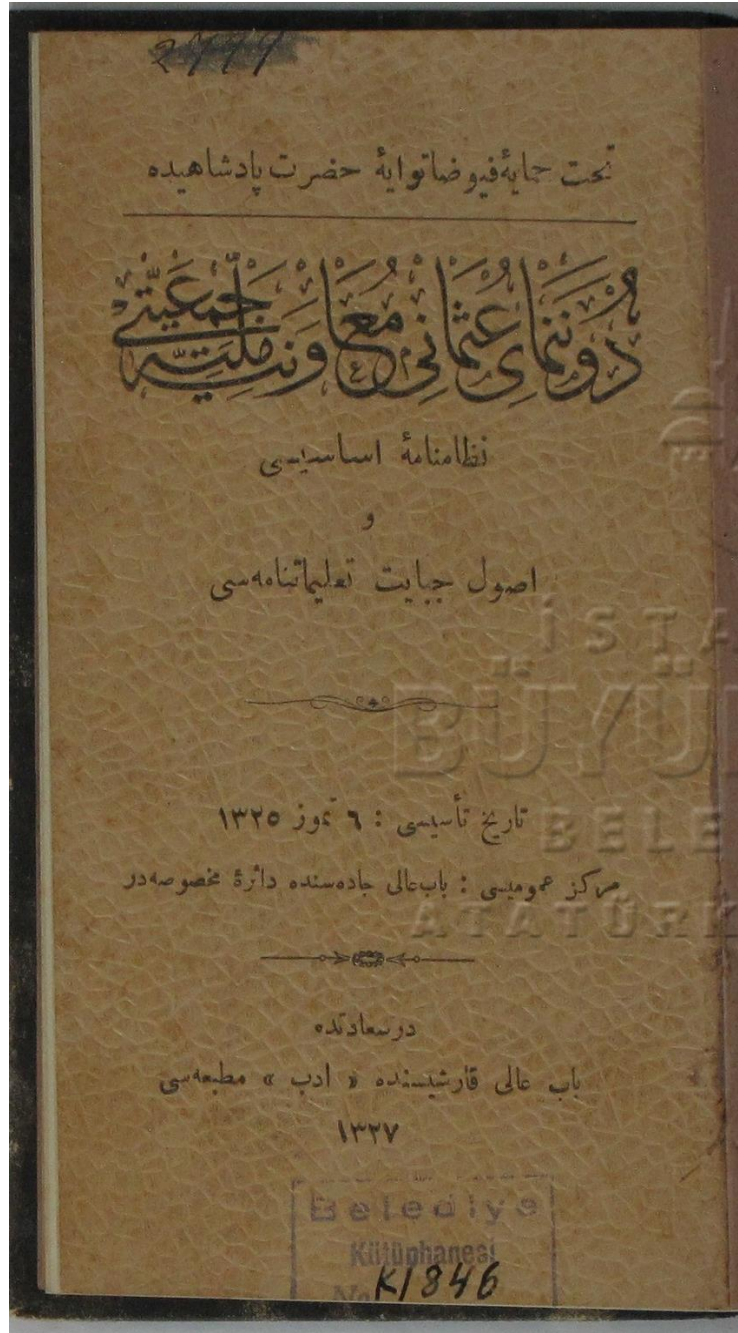
- Tunçer, P. (2010). *İttihatçı Cavit Bey*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Turan R. Yalçın S. (1994). *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*. Ankara.
- Turan, M. (2005). *Milli Mücadele'de Siyasî Çözüm Arayışları (30 Ekim 1918-24 Temmuz 1923)*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Turan, M. (Kasım 2012). "Balkan Harbi Öncesinde Rumeli Islahatı Talepleri ve Gençliğin Tepkisi: Da'rül-Fünûn Nümayişi". *Türk Yurdu*. 32(303). 166-169.
- Turan, M. Gürbüz M. (Yaz 2006). "Yunan Bağımsızlık Düşüncesinin Tarihi Temelleri ve Tripoliçe Kaltiamı", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*. İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Merkezi. (1). 9-42.
- Turan, S. (basım tarihi yok). *Başyazı ve Yorum Yazarlığı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Turan, Ş. (1990). *Türk Kültür Tarihi*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Turhan, M. (2002). *Kültür Değişmeleri (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik)*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Tüccarzâde İbrahim Hilmi. (1329). *Uyan Türkiye*. Dersaâdet: Kitâbhâne-i İslâm ve Askerî.
- Tüccarzâde İbrahim Hilmi. (2012). *Balkan Harbi'ni Niçin Kaybettik*. (Yayına haz. Mecit Yıldız; Hamdi Akyol). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Türk Ocağının Nizamnâme-i Esasi ve Dâhiliyesi*. (1329). İstanbul: Tanîn Matbaası.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Osmanlı Devler (1912-1913) Garp Ordusu Yunan Cephesi Harekatı*. (1993). III/2, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*. (1978). C. III/5. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Türk, İ. C. (Sonbahar 2010). "II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimcisi Satı bey ve Tarih Öğretimi", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (6). 133-148.
- Türkçe Sözlük*. (1998). (Haz. İsmail Parlatır). 2. Ankara: TDK Yayınları.
- Türkdoğan, O. (2002). *Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Türkgeldi, A. F. (1987). *Görüp İştiklerim*. Ankara: TTK Yayınları.
- Türkkahraman, M. Tutar H. (2009). "Sosyal Değişme Bütünleşme ve Çözülme Bağlamında Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*. 1(1). 1-16.
- Türkmen, Z. (1993). *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu Siyaset Çatışması*. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Türköne, M. (2003). *Siyaset*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Uçarol, R. (1985). *Siyasî Tarih*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Uçarol, R. (1989). "Balkan Savaşı Öncesinde Terhîs Olayı ve Seferberlik İlanı Sorunu", *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler*. Ankara: Genelkurmay Basım Evi.
- Uluğkay, S. R. (2006). *Türkiye'de Siyasal Afişin Gelişimi 1990-200 Yılları Arası Örnek İki Parti (ANAP-CHP) Seçim Afişlerinin İncelenmesi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Y. Yüksek Lisans Tezi).

- Ustaoglu, R. (2000). *Resimli Kitap (1324/1908-1329/1913) ve Resimli Gazete (1339/1923-1929)'nin Dil Edebiyat ve Kültür Yazılarının Sistematik İndeksi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi).
- Uyanık, E. Çam İ. D. (2014). Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti'nin Yenilgisinin Sebepleri: Neden Münhezim Olduk", *100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913) İhtilaflı Duruşlar*. I. Ankara: TTK Yayınları. 591-598.
- Uzun, M. (Kasım 1995). "Türk Yurdu Dergisi Üzerine Yapılan Araştırma ve Yayınlar", *Türk Yurdu*. 15(99).
- Uzunçarşılı, İ. H. (Ocak 1956). "1908 yılında Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", *Bellekten*. 20(77).
- Ülken, H. Z. (2013). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. (11. Basım). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ürer, L. (2003). *Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Üstel, F. (1997). *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vural, A. M. (1997). *Bir İletişim Kurumu Olarak Yerel Basının Kamuoyu Oluşumu Sürecindeki İşlevi ve Yerel Basın-Kamuoyu İlişkileri Eskişehir Basını Örneğinde Bir Uygulama*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Y. Doktora Tezi).
- Yalçın, A. (1985). *II. Meşrutiyet'te Tiyatro Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Gazi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Yalçın, D. Süslü A. vd. (2004). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi – I*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yalçın, H. C. (1943). *Talat Paşa*. İstanbul: Yedigün Neşriyat.
- Yalman, A. E. (1970). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944)*. I. İstanbul: Rey Yayınları.
- Yaman, A. (1973). *Ermeni Meselesi ve Türkiye*. İstanbul: Otağ Yayınları.
- Yarç, G. (Ocak 2003). "Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876-1913)", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*. 4(1). 76-114.
- Yardımcı, Mehmet, "Türk Şiirinin Doğuşu ve Gelişim Evreleri", http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20EDEBIYATI/mehmet_yardimci_turk_siiri_dogusu_gelisim_evreleri.pdf adresinden 1 Mayıs 2015'de alınmıştır.
- Yavuz, F. (Aralık 2013). "New York Times Gazetesi'nin Gözüyle Balkan Savaşları", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*. (XVI). 147-186.
- Yavuz, N. (1989). *Türk Arşiv Belgelerine Göre Birinci Balkan Harbi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Y. Doktora Tezi).
- Yeğen, M. (2006). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yenisoy, H. S. (Aralık 2012). "1912-1913 Balkan Savaşlarının Edebiyata Yansıması", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*. 1(1). 91-111.
- Yıldırım, C. (2003). *Tarihi Belgeler Işığında Bayazıt'ta Ermeni Mezalimi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

- Yılmaz, M. (2013). “Medya ve Siyaset İlişkilerinin Kamuoyu Üzerindeki Etkileri: KKTC Örneği”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 2(2). 230-252.
- Yunus Nâdi. (15 Teşrîn-i evvel 1912 [2 Teşrîn-i evvel 1328]). “Harbe Doğru”, *Tasvîr-i Efkâr*. (558). 1.
- Yusuf, Sinan. (23 Teşrîn-i evvel 1912 [10 Teşrîn-i evvel 1328]). “Ak Gel...”, *Senîn*. (1479). 4.
- Yücel, H. A. (1994). *Türkiye’de Ortaöğretim*, Ankara: Kültür Bakanlığı Başvuru Eserleri. 3.
- Yüksel, E. (2007). “‘Kamuoyu Oluşturma’ ve ‘Gündem Belirleme’ Kavramları” Nerede Kesişmekte Nerede Ayrılmaktadır?”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 7(1). 571-586.
- Zeyrek, S. (2013). “II. Meşrutiyet Döneminde İktidar – Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6(2). 25-58.
- Zülfikar, H. (2013). “Eski Tamlamalardan Yeni Tamlamalara”, *Turkish Studies*. (8/9). 167-176.
- Zürcher, E. J. (2005). *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi: 1908 -1928*. (Yay. Haz. Ergun Aydınoglu). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2010). *Milli Mücadelede İttihatçılık*. (Çev. Nüzhet Salihoğlu). (6. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2012). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. (Çev. Yasemin Saner). (22. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

EKLER

Ek-1. Donânmâ-i Osmâni Cemiyeti Nizâm-nâme-i Esâsisi ve Usûl-ı Cibâyet

Ta'limâtnâmesi, Târih-i Te'sisi: 6 Temmuz 1325, Edeb Matbaası, Dersâadet 1327.

Ek-2. Manastır Bulgar Komita Çetesi.

http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/kartpostallar/Krt_009430.pdf (Erişim Tar. 12.10.2014)

Ek-3.Bulgar Çeteci Fotoğrafi: “Ya hürriyet ya ölüm, Kaptan Padadrako?” Başlıklı kartpostal

http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/kartpostallar/Krt_009483.pdf (Erişim Tar. 12.10.2014)

Ek-4. Çetelerin affından sonra Voyvoda Vasil'in Üsküb'e Girişi.

http://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane2/kartpostallar/Krt_003636.pdf (Erişim Tar.
 12.10.2014)

Ek.5- Zekâ Mecmuası'nda Ahmed Muhtar Paşa kabinesi "Yeni ve Büyük Kabinemiz" olarak tanıtılmıştır. Kabine üyeleri, 11 Nazım Paşa, Cemaletdin Efendi, Kamil Paşa, Mahmud Muhtar Paşa, Gazi Muhtar Paşa, Hüseyin Hami Paşa, Narodankyan Efendi, Ziya Paşa, Damat Şerif Paşalardan oluşmaktadır. Bkz. Türkiye'nin Yeni Büyük Kabînesi"

Zekâ, 23 Temmuz 1328 (21 Şaban 1330) , Birinci Sene, N. 11;

Ek-6. Dârü'l-fünûn Mitingi

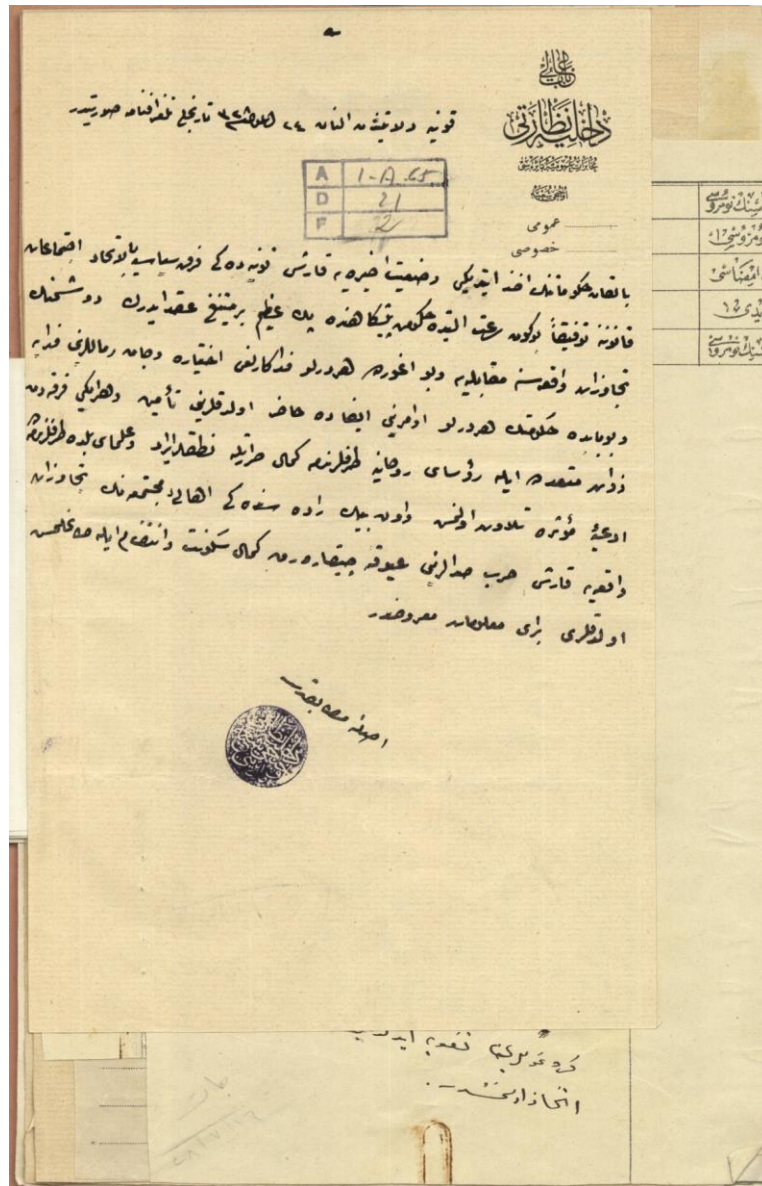
“Kabl’elharb Dârü’l-fünûn talebesinin harb lehinde nûmayişi”, **Resimli Kitab**, Eylül 1328, C. 8, N. 44, s. 598.

Ek-7. İttihad ve Terakki'nin Harp Mitingi

“Nümayişlerde İttihad ve Terakki Heyet-i Merkeziyesi Azâsından bir zatın nutk irad etmesi” Bkz. **Resimli Kitab**, Eylül 1328, C. 8, N. 44, s. 600.

Ek-8. Konya Mitingi

“Balkan Hükümetinin ahsettiği vaziyet-i ahireye (son duruma) karşı Konya’daki kırk firâk-ı siyasiyeye (farklı siyasi guruplar) bil ittihad ictimâen, kânuna tevfiken bugün saat altıda hükümet pisgâhında pek azim bir miting akd ederek düşmanın tecâvüzat-ı vakıasına mukabeleye ve bu uğurda her türlü fedâkarlığı ihtiyara ve can ve mallarını fedâyâ ve bu babda Hükümetin her türlü evâmirini (emirlerini) ifâyâ hazır olduklarını temin ve her iki fırkadan zevat-ı müteaddide ile rüesâ-yı ruhâniye (ruhani liderler) taraflarından kemâl-i hararetle nutuklar irad ve ulemâ-i belde taraflarından da eddiye-i müessire (dualar) tilavet olunmuş ve on bin raddesindeki ahali-i müştemiânın tecavüzât-ı vakıaya karşı ‘harp sadalarını’ ayyuka çıkararak kemal-i sükûnet ve intizâm ile dağılmış oldukları berâ-yı ma’lumat mâruzdur.”

ATASE-BLH, 167-29-2.

Ek-9. Tranzon Gönüllü Alayı sancak ve mahalli kıyafetleriyle

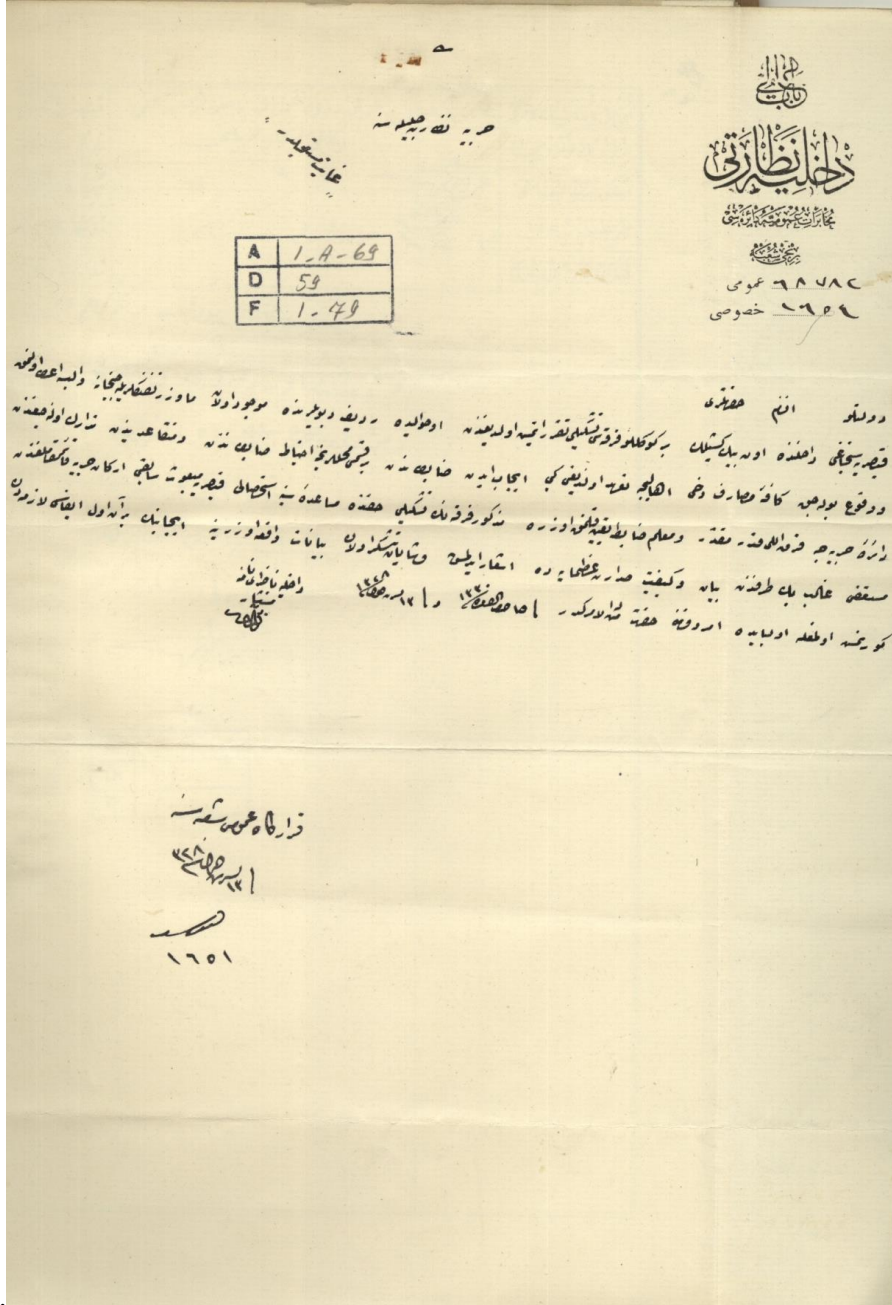

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Fransızca Açıklama: Balkans [fantassins de l'armée turque en marche]:[photographie de presse]/[Agence Rol], Erişim Adresi:

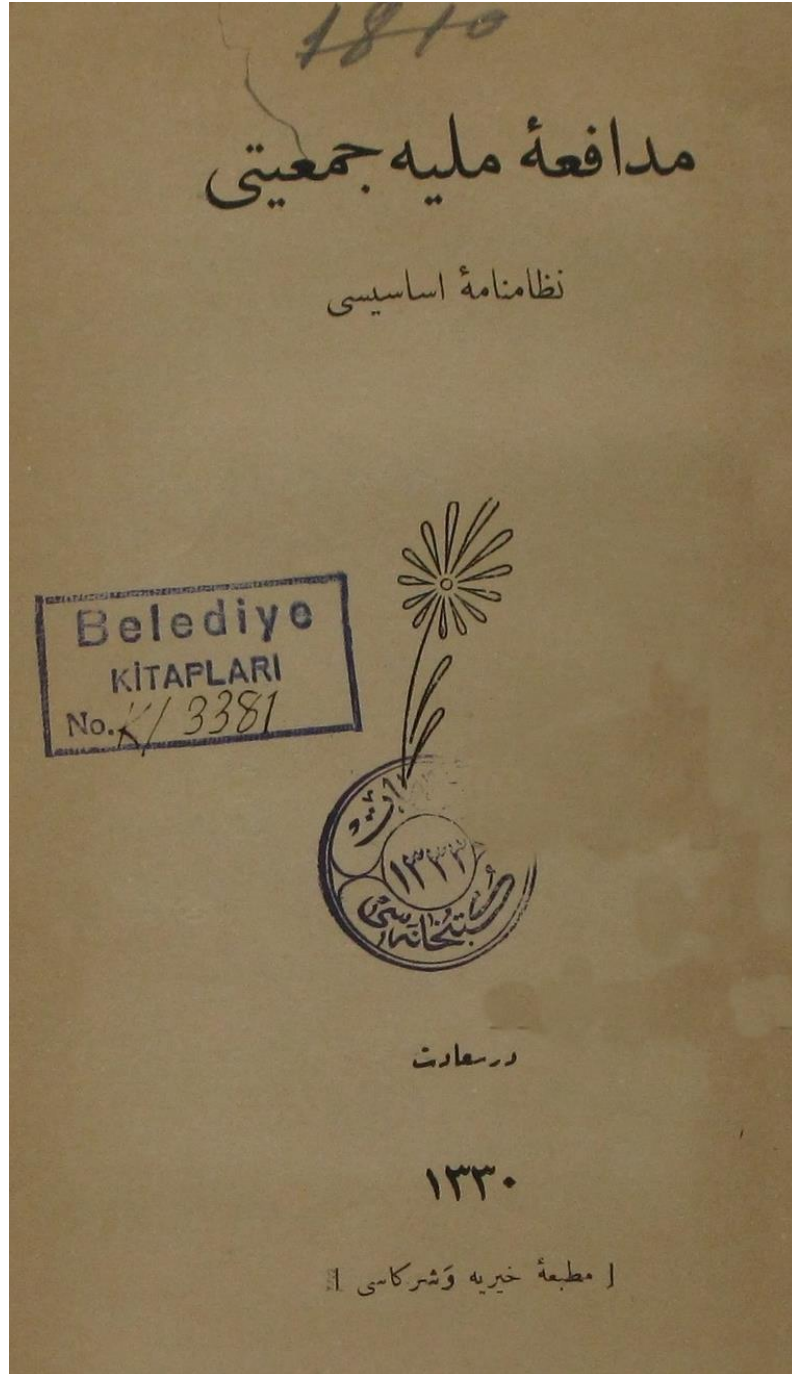
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b69224969.r=Guerres+balkaniques.langEN> (Erişim Tarihi: 14.05.2013)

Ek-10. Kayseri ve çevresinde 10.000 kişilik bir gönüllü fırkası oluşturulduğuna dair.

ATASE-BLH,194-22-1-79.

Ek-11. Müdâfa-i Milliye Cemiyeti Nizâmname-i Esâsisi, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı,
Dersâdet 1330.

Ek-12.

Müdâfaa-i Milliye Merkez-i Umûmisinin Heyet-i Faâliyesi - Sağdan itibaren sıra ile: Tüccardan Kibaralizâde Sarim Bey, Enver Beyin Babası Hacı Ahmed Bey, Osmanlı Bankası Azasından Nuri Bey, Sünbül Efendi Dergahı Postnişini Kutveddin Efendi, Beylerbeyi Bedevi Şeyhi Seyyid Efendi, Heyet-İ Tahririyeden Vesaledin Bey (ayakta), Reşid Bey, oktor Esad Bey (ayakta), Reis-i Evvel Ayandan Şerif Ali Haydar Bey, Heyet-İ Tahririye Reisi Ahmed Edib Bey (ayakta), Eski Nafia Nazırı Hulusi Bey, Heyet-i Tahririyeden Taib Bey (ayakta), Siverek Mebusu Sâbıkı Hasan Fehmi Efendi, Eski Posta Ve Nafia Nazırı Talat Bey, Eski Selanik Valisi Hüseyin Kazım Bey, Eski Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi, Dahhanizâde Hacı Mehmed Efendi, Arap Ulemasından Şeyh Said Salih Efendi, Liman Riyasetinden emekli Mustafa Bey; **Şehbâl**, 15 Mart 1329, Aded 72, s. 469.

Ek-13.

Müdafaâ-i Milliye Merkez-i Umumisinin Heyet-i Tahrîriyesi - Soldan itibaren sıra ile: Heyet-i Tahrîriyeden Taib Bey (ayakta), Heyet-i Tahrîriye Reisi Ahmed Edib Bey, Heyet-İ Tahrîriyeden Rıfat Bey (ayakta) Cemil Bey (yakta), Rıfat Bey (yazı yazan) Kenan Bey (ayakta), İki Hademe (ayakta), Gazete Muhabirlerinden Bir Zat (oturan); **Şehbâl**, 15 Mart 1329, Aded 72, s. 469.

Ek-14. Âlâm-ı İslâm Rumeli Mezâlimi ve İslâmiyetin Enzar-ı Basiretine ve Âlem-i
İnsâniyet ve Medeniyetin Nazar-ı Dikkatine, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul
1329, s

Ek-15. Tüccarzâde İbrâhim Hilmi, Uyân Türkiye, Kitâbhâne-i İslâm ve Askerî, Dersaâdet
1329.

عثماني اردو سنك تراكييا به دخولي متعاقب كوردديكي منظره وحشيانه !

« مطعمه خيريه وشركامي »

Ek-16.Ahmed Hamdi (Akseki), Bütün Müslümanlara ve Orduya Hitâben, Hutbe ve Mevâiz, Sebîlü'r-reşâd, 1 Teşrîn-i sâni 1328, C.9-2, Aded: 219 - 37, s. 203-208.

Hutbe ve Mevâ'iz
Bütün Müslümanlara ve Orduya Hitâben
Bismillâhirramanirrahim

“İnfirû hıfâfen ve sikâlen ve câhidû bi emvâlikum ve enfusikum fî sebîlillâhi, zâlikum hayrun lekum in kuntum ta'lemûn. (Tevbe 41)¹⁴³⁹

Tercümesi:

Ey ehl-i İmân! Genç, ihtiyar; fakir, zengin; sağlam, hasta; silâhlı, silâhsız; binekli, bineksiz; evli, bekar... Hepiniz çıkın da Allah uğrunda, “din”in, vatanın muhâfazası için mücâdele edin; bu sûretle uğraşmak, eğer biliyorsanız, sizin için durmaktan hayırlıdır.

Bu âyet-i kerîme Sûre-i Tevbe'ye mensûbdur, insan Kurân-ı Kerîm'e nazar-ı im'ân ve basîretle bakarsa ondaki her kelime erbâb-ı 'ukûlu hayretler içinde bırakacağını, hem nazmı, hem de ma'nâsı mu'acciz olduğunu tasdîke mecbûr olur; bu âyet-i kerîmedeki “خفافاً” ve “ثَقَالاً”¹⁴⁴⁰ (hafif ve ağır)” kelimeleri bu mevki'de öyle müdhiş bir ma'nâ ifade ediyorlar ki bunların yerine herhangi bir kelime getirilse kâbil değil bu ma'nâyı ifade edemez. Bunun içündür ki müfessirîn-i 'azâm hazerâtı bunların ihtivâ ettiği ma'ânî-i celîleyi ta'yîn etmek hususunda pek büyük müşkilât karşusunda bulunurlar: Ba'zıları “شباباً و شيوخاً”¹⁴⁴¹ (genç ve yaşlı)” diye tefsir ediyor, ba'zıları “غنياء و فقراء” (fakir ve zengin)” diye; ba'zıları da “ركبانا و مشاة” (yaya ve atlı)” ile bir kısmı “نشاطا و غير نشاط” (mutlu ve mutsuz, çevik ve hantal, gayretli ve gayretsiz)”, “صالحا و مرضا” (sağlıklı ve sağlıklı/hasta)”... diye tefsir etmişlerdir. Binâ-en-aleyh bunun hepsini toplayacak olursak genç ihtiyar, fakir zengin, hayvanlı hayvansız, sağlam hasta, silâhlı silâhsız, evli bekar, ehl-i 'ayâline bakacak kimse olsun olmasun herkesin üzerine cihâdın farz olduğunu görürüz.

Ma'lûmdur ki bu âyet-i kerîme “Tebük” Muhârebesinde nâzil olmuştu. Sebeb-i nüzûlü de şu sûretle izâh ediliyor.

Hazret-i Peygamber sallallahü aleyhi ve sellem Mekke-i Mükerrreme'yi feth etdikden sonra idi ki Bizanslılar ile Hıristiyan Arabların Suriye hudûdunda 'asker topladıkları ve bunların Herakliyus'un kumandasıyla Medine'ye doğru hücum edecekleri haberi işâ'a edilmişdi; bunun üzerine Müslümanlar cihâd ile emr edildi. Halbuki o zaman Müslümanlar pek yorgun, sıcaklar gâyet şiddetli, vakt dar, düşman pek çok efrâda mâlik olduğu halde Müslümanlar pek az, günlük erzak husûsunda da gayet (Sütun 2) güçlük çekecekler idi; bununla beraber Medine'nin de tam yaşayacak bir zamanıydı. Şu ta'dâd etdiğimiz esbâbdan dolayı Müslümanlar Medine'den çıkub da uzak yerlere muhârebeye gitmeyi pek arzu etmediler. Bunun üzerine “Yâ eyyuhellezîne âmenû mâ lekum izâ kîle lekumunfirû fî sebîlillâhissâkaltum ilel ardi, e radîtum bil hayâtid dünyâ minel âhireti, fe mâ metâul hayâtid dünyâ fil âhireti illâ kalîl. İllâ tenfirû yuazzibkum azâben elîmen ve yestebdil kavmen gayrekum ve lâ tedurrûhu şey'â , vallâhu alâ kulli şey'in kadîr.” (Tevbe

¹⁴³⁹ [انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ] Tevbe 41

¹⁴⁴⁰ Hıfâfen ve sikâlen

¹⁴⁴¹ Şebâben ve şüyûhen

38-39)¹⁴⁴² Ey ehl-i İmân! Size ne oluyor ki: Allah, din, vatan uğrunda düşmanlarınızla mücâdeleye koşun denildiği vakt gitmekden imtinâ' ediyorsunuz; düşman ile çarpışmak istemiyorsunuz? Yoksa hayât-ı dünyâyı; ezvâk-ı fâniyeyi hayât-ı âhretten, ne'am-ı sermediyeden ziyâde mi seviyorsunuz? !!! Eğer böyle ise bilmiş olun ki ahret ni'metlerine, hayât-ı uhreviyeye nisbetle; dünya ni'metleri, hayât-ı şahsiye hiçdir. Eğer siz, düşmanla muhârebe, mücâdele etmekden kaçarsanız Allah dünya ve âhretde size pek büyük 'azâb edeceği gibi, sâhib olduğunuz memleketleri de sizden alub başka bir millete verir. Hem de bu -memleketin sizden çıkub da başkasının eline geçmesi- ne Allah'a ne Peygamber'e hiç zarar vermez; bilin ki zarar ve ziyânını yine siz çekersiniz. Bir de şurasını iyi bilin ki: Allah her şeye kadirdir."

İşte "انفروا...(Tevbe suresinin 41.)" âyet-i kerîmesi de bu vakit nâzil oldu. Birinci âyette harbden kaçanlar yalnız tehdîd ile iktifâ ediliyor. "انفروا..." âyet-i kerîmesinde ise doğrudan doğruya herkesin cihâd etmesiyle emr olunuyor. Evvelce muhârebeye gitmekden çekinenler bu âyet-i kerîmeler nâzil olduktan sonra İslamiyet'in i'tilâ-yı şân ve şevketi için emvâlini satarak i'âne vermiş, bu sûretle on bin süvâri, yirmi bin piyâde ve on bin deve cem'ine muvaffakiyet hâsıl olmuştu. Hazret-i Peygamber bu kuvveti cem' etdikden sonra arkasında yeşil bir libâs olduğu hâlde ordunun serdârlığını der'uhde ederek yola çıkmıştı. Fakat yolda ateşin rüzgârlardan, bî-pâyân çöllerden, tahammülsüz bir harâretten, yakıcı bir susuzluktan başka bir şeye tesâdüf edilmemişti. Resûl-ı Ekrem mücâhidînin şevk ve gayretini tahrik ederek (Tebük)e kadar gelmiş, düşmandan -korkusundan geriye dönüb kaçtığı için- eser bile görülmeyince (Cerbâ) (Ezrah), (Eyle, Âylat) ve (Dûmat'ül-cendel) şehirlerini taht-ı tâbi'yete almıştı.

Şimdi âyetin bu suretle nüzûlü ve bunu müte'âkib âshâb-ı kirâmın emvâlini satarak muhârebeye koşmaları gösteriyor ki mücâhede icâbında bütün efrâd-ı millet üzerine farz-ı 'ayndır, binâ-en-alyh âyet-i kerîmeye mensûh demeye hâcet yokdur.

Gerçi cihâdın farz-ı kifâye olanı da vardır, ba'zılarının muhârebeye gitmesiyle cümlesinden sâkıt olur, cihâda iştirak (sayfa 204-Sütun 1) etmeyenler günâhkar olmazlarsa da bu, düşmanın Bilâd-ı Müslimîn'e ta'arruz etmemesiyle meşrûdur; fakat Bilâd-ı Müslimîn'e tecâvüz, orasını feth ve istilâ ederse o zamandan i'tibâren küre-i ârzda bulunan bütün Müslümanlara cihâd bi'l-icmâ' farz olur, binâ-en-aleyh bunu ifâ etmeyenler huzûr-ı rabbi'l-'âleminde mes'ûl ve mu'âteb olurlar.

Bugün her Müslüman, "din"ini, "ırzını, nâmûsunu muhâfaza etmek için meydân-ı mücâhedeye atılmak lazımdır, bi'l-fi'il silâh alarak muhârebe meydânına gitmeğe muktedir olanlar bi'l-fi'il muhârebeye girmeli, bedenlen mücâhede etmeli; buna kâdir olmayanlar mâlen mu'âvenetde bulunmalı, hem mâlen hem bedenlen mücâhedeye muktedir olanlar her ikisini de yapmalı, bunun her ikisine de kâdir olmayanlar kaleme, fikren mücâhede etmelidir; hâsılı efrâd-ı İslâmiye ve Osmaniye'nin her birisi gücü yetdiği kadar, elinden geldiği sûretde mücâhede ederek son nefese kadar sabr ve sebât göstermek üzerlerine farzdır. Bu anda hiç kimse tarafından serd edilecek ma'zeret câ-yı kabûl bulamaz. "Müşriklerle mallarımız, canlarımız ve dişlerinizle cihâd ediniz" el-hadîs"¹⁴⁴³

Bugün öyle vahîm bir dakîkada bulunuyoruz ki: Bu dakîka-i hevl-engîzde ana, baba, evlâd, kardeş, mâl ve emlâk... düşünmeğe hiçbir kimsenin hakkı yoktur. Bu dakîkada 'umûm Müslümanların, bütün Osmanlıların düşüneceği bir şey varsa o da: "din", "vatan"dır; bu iki kelime-i mukaddese uğrunda bu gün her şey fedâ edilmelidir. Eğer böyle olmazsa hem ziyâde rezîl ve rüsvây, hem de yevm-i kıyâmetde 'azâba düçar oluruz.

Bakınız! Hazret-i Kurân ne diyor: "Kul in kâne âbâukum ve ebnâukum ve ihvânukum ve ezvâcukum ve aşîretukum ve emvâluktereftumûhâ ve ticâratun tahşevne

¹⁴⁴² يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَنْتَقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي [الأخيرة إلا قليل]

¹⁴⁴³ [جاهدوا المشركين بأموالكم وأنفسكم وألسنتكم]

kesâdehâ ve mesâkinu terdavnehâ ehabbe ileykum minallâhi ve resûlihî ve cihâdin fi sebîlihî fe terabbesû hattâ ye'tiyallâhu bi emrihî, vallâhu lâ yehdîl kavmel fasikîn.” Me’âl-i münîfi: Habîbim, dinin, vatanın muhâfâzası için lâzım gelen mu’âveneti, mâlen, bedenen, fikren, kalben... îcâb eden yardımı diriğ edenlere de ki: Eğer babalarınız, evlâdlarınız, kardaşlarınız, zevceleriniz, kavm ve kabîle, akraba ve ta’allukâtınız, kazanmış olduğunuz mallarınız, durgunluğa uğramasından korkduğunuz ticâretleriniz, hoşunuza giden evleriniz... sizlere, Allah ile peygamberinden ve onun uğrunda cihâddan ziyâde sevgili ise –ya’ni bunları Cenâb-ı Hak ve Resûl’ünden ve cihâddan ziyâde seviyor da her ma’nâsıyla cihâda koşmazsanız -Allah tarafından gelecek belâya intizâr edin! Hem eyi biliniz ki: Allah, emrinden çıkan milleti kurtarmaz.”

Ey ehl-i İslâm, ey ma’şer-i Müslimîn!

Elimizi vicdânımızın üstüne koyarak şu âyet-i kerîmeye dikkat edelim, bu Kânûn-ı İlâhî’nin ma’nâsını dikkatle te’emmül edelim! Çünkü bu nass-ı ezeli, baba, evlad, kardeş, kadın, kavm ve kabîle, mal, ticaret ve meskene (şahife 204-sütun 2) olan muhabbeti Allah, Peygamber, din, vatan muhabbetine tercih edüb de “din”in ve vatanın muhâfâzası için lâzım gelen mu’âveneti, mâlen, bedenen, kalem, fikren îcâb eden yardımı terk edenler hakkında pek şiddetli bir tehdîd-i İlâhî’dir; bu tehdîd-i İlâhî, bu ‘itâb-ı ezeliyeyi te’emmül etdikce insanın bütün â’sâbı ihtizâz ediyor; zira bu âyet-i kerme bu gibi kimselerin dünya âhrette hüsrân-ı ‘azîm içinde kalacaklarını açıktan açığa bir lisân-ı tehdd ile beyân ediyor.

Şu hâlde nasıl oluyor da düşman-ı bed-nâm pâ-yi taht-ı mu’allâ-yı İslam’ın kapusu önüne geldiği hâlde, biz hâlâ kanımız kurumuş, hissimiz gâ’ib olmuş gibi duruyoruz? Nasıl oluyor da zenginlerimiz hâlâ kise-i hamiyetlerinde ne varsa dökmüyorlar? Yoksa bizim zenginlerimiz de Fransa kadınları kadar da mı hamiyet yok? Nasıl oluyor da her eli tutan, her ağzı söyleyen cihâd-ı fi sebîlillaha koşmuyor? Bugün Sofya’da bulunan mağâzalar, ticârethâneler teknil sed edilerek muhârebeye koşuyorlar da biz hâlâ keyfimizi icrâ ederek salna, salna ticârethânelerimize koşuyoruz. Nedir bu kadar lâ-kaydsızlık? Ah... Biz ne kadar hissiz, ne kadar kansız, bir millet imişiz!

Ey ma’şer-i İslâm! Siz söyleyin! Allah’ı, Peygamberi, Hazret-i Kurânî karşımıza aldığımız vakt; ana, baba, evlâd, kardeş, mâl ve emlâk gibi şeylerin “hiç” den başka ne gibi bir mevki’i olabilir; bugün düşmanlarımız Kurân-ı Kerîmi ayaklar altına almak için vatan-ı mukaddesimize bir savlet-i ‘akûrâne ile hücum etmiş, var kuvvetiyle ilerlemek istiyor, eğer ma’azallah vatan giderse, makbere-i İslamı kara yüzlü düşmanlar çizmeleriyle çiğnerlerse, o zaman din kalır mı, İslamiyet payidâr olur mu? Ka’be-i Mu’azzamamız olan câmi’lerimiz, medreselerimiz, mekteplerimiz mahv ve perişân oldukdan, gözlerimizin önünde kimisi tiyatro kimisi meyhâne. Kimisi kiliseye, meşîhat-ı İslamiyemiz de kim bilir neye kalb olundukdan; o, bizim secdegâhımız olan minberlerde, âbdestsiz girilmesini tecvîz etmediğimiz mukaddes makâmlarda dans edildikten sonra mı gözlerimizi açacağız? O zaman açsak bile ne fâ’ide hâsıl olur?

O zaman yüz babamız, bin kardeşimiz, yüzlerce evlâdımız, sayısız kavm ve kabîlemiz, milyarlarca servet ve sâmânımız olsa kaç paralık fâ’ide te’mîn edebilir? En mukaddes, en ‘azîz olan “din”in, cevher-i nâmûsun pâ-mâl tahkîr oldukdan sonra yaşamanın ne fâ’idesi olur? Bugün zavallı Bulgaristan Müslümanlarının başındaki kanlı felâketler geçirmekte oldukları vahîm dakîkaları görmüyor muyuz?

İşte bunun için bu âyet-i kerîmeye dikkat etmeli, bilenler bilmeyenlere bunun ma’nâsını anlatmalıdır!

Ey ehl-i İslâm!

Bilmiş olun ki: Bir milletin vatani mahv oldukdan sonra yavaş yavaş dini de elden gider. Bunun için Hazret-i Peygamber bakınız (şahfe 205-sütun 1) ne buyuruyor: “Hubbü’l-vatan mine’l-îmân -Vatanı sevmek imandandır; imandan bir cüz’dür.” Fakat vatana muhabbet etmek, ağızdan “Vatanımı seviyorum” demekle olamaz; kuru kuruya

“Vatanıma muhabbetim var” demekle hubb-ı vatan olduğu tasdik olunamaz. Çünkü ma‘lûm olduğu üzere îmân “İkrâr(ın) bi’l-lisân, tasdik(un) bi’l-kalb”den ‘ibâretidir. Binâ-en-aleyh kalbinde îmân olmayan kimsenin lisânen kelime-i şahâdet getirmesinde ehemmiyet yoktur. Madem ki Resûl-i Ekrem efendimiz vatana muhabbeti de îmândan cüz’ kılıyor, şu hâlde vatani sevmek yalnız lisânen vatanıma, milletime muhabbetim var demekle olmaz. Belki kalben vatana karşı muhabbet beslemek, vatan hissini kalbinin en derin köşesinde muhâfaza, ve bu suretle vatani her dürlü ta‘arruzdan vikâye etmek, her ne sûretle olursa olsun düşmanın tecâvüzüne meydân vermemek ve bunun için her dürlü esbâb-ı müdâfa‘ayı hazırlamak ve bi’l-fiil müdâfa‘ât-ı vataniyede bulunmak ile olur.

Ey ihvân-ı dîn!

Bizim için îmandan daha ‘azîz, îmandan daha büyük, ondan daha kıymetli bir şey var mı? Zan ediyorsam “Var” diyecek bir mü’min tasavvur olunmaz. Çünkü hakikaten mü’min-i kâmil olan kimesne dünyada ancak “din”i, ‘ırzı, nâmûsu için yaşar. Onun uğurundan her dürlü fedâkârlığı, ölümü gözüne alır. Dinine, ‘ırzına, nâmûsuna kıl kadar leke gelmemek için kendi hayât-ı şahsiyesini, öz evlâdlarını, kıymetli mâllarını fedâ eder de yine kalbi mesrûr olur. Binâ-en-aleyh vatana karşı beslemiş olduğu muhabbet de bu nisbetde olmak lâzımdır. Çünkü Cenâb-ı Peygamber vatani o kadar takdîs etmişler ki: Vatana muhabbet etmek îmandan cüz’dür demişler; vatana muhabbet etmek dinin a‘zâm rûkûnu olan îmandan cüz’ olduğunu sevgili peygamberimize haber verirse artık hakikaten mü’min, tam ma‘nâsıyla Müslüman olanlar, kalbinde îmân kuvveti; Allah, Peygamber ‘aşkı olanlar vatani muhâfaza uğurunda mâlını, evlâdını, hayâtını fedâ etmekten niçün çekinsinler?

Ey Cema‘ât-ı İslâmiye!

Biz Müslümanlarca pek kıymetli olan “din”imizi, ‘ırzımızı, nâmûsumuzu muhâfaza edecek bir şey varsa o da ancak vatandır; vatan selâmetde olursa, vatana düşman tecâvüz edemezse, vatani kara yüzlü düşmanlar pis, mülevves ayaklarıyla kirletemezlerse sevgili, her şeyden kıymetli olan “din”imizde selâmet bulur, ‘ırz ve nâmûsumuz da tecâvüzden masûn kalır.

Ey mü’minler! Hiss-i vatan hakkında başka bir şey mülâhaza etmeğe hâcet yoktur, biz yalnız şu hads-i şerifin ma‘nâ-yı münîfini tamamıyla anlamağa çalışmalıyız! Çünkü en ‘azîz, dünya ve âhretde bizi sa‘âdete erdirecek yegâne i‘timâd ve i‘tikâd etdiğimiz bir şey varsa o da îmandır. Hubb-ı vatan da şu ‘azîz (sahife 205-sütun 2) îmânımızdan bir cüz’dür. Şu hâlde hadîs-i şerif sarâhaten gösteryor ki: Vatani himâye ve muhâfaza uğurunda ne derece çalışacak olursak îmânımızı, dinimizi de o nisbetde kuvvetleştirmiş oluruz. Bu ise sa‘âdet-i dünyevîye ve uhreviyemizi himâye demek olacağında aslâ ve kat‘â şübhe yoktur. Binâ-en-aleyh Allah’ını, Peygamberini, dinini, îmânını, ‘ırzını, nâmûsunu sevenler bu günki günde vatani selâmeti için her şey’in, hatta hayâtını bile fedâ etmekden çekinmemelidirler. Bunun ‘aksine olacak her bir hareket dinsizlikden, Allah’a karşı ‘isyân etmekden başka hiçbir şey değildir. Çünkü vatan parça parça olub düşmanların kucağına düşerse işte o zaman ne “din” kalır, ne “îmân”, ne ‘ırz kalır, ne nâmûs; belki hepsi düşmanın çizmesi altında mahv olur gider. Zirâ düşmanın vataniyemize hücum etmekden başlıca maksadı din- İslâmı mahv etmektir.

Bütün düşmanlarımız bu gâyeyi ta‘kîb ediyorlar. Şimdiye kadar kaç dâne İslâm Hükümeti mahv edilmişse hep bu fikrin kurbanı olub gitmişlerdir.

Son zamanlarda Hilâfet-i İslâmiye’nin yegâne mümessili Osmanlı Hükümeti olduğu cihetle düşmanlarımız var kuvvetleriyle onun üzerine hücum etmeğe başladılar, Avrupa’dan, Afrika’dan çıkarılmasına karar verdiler. Bu karar neticesi olarak şimdiye kadar Avrupa’nın birçok yerlerinden sürüb çıkardıkları herkesin ma‘lûmudur. Yine bu kararın neticesidir ki Afrika’dan da çıkarılmak üzere geçen sene gayr-i meşrû‘ bir sûretde İtalya’yı üzerimize saldırdılar. Afrika’da Osmanlı Hükümetine nihâyet verdikleri gibi

Avrupa'daki kalan yerleri de elimizden almak üzere dört dâne kelbi, üzerimize hücum etdirdiler. Avrupalıların Osmanlıları Afrika ve Avrupa'dan çıkarmakdan maksadları yalnız tevsi'-i ârâzi etmektir zan olunmasun, onların en birinci emelleri İslâmiyeti mahv etmek, Kurân-ı Kerîmi ayaklar altına almak, Ka'be-i Mu'azzama'yı hâk ile yek-sân etmektir.

Bunu anlamak için vaktiyle her birisi bir İslâm memleketi olub el-yevm tesellüsün pâ-y-i kahrı altında inil inil inleyen İslâm memleketlerine 'atf-ı nazar etmek kâfidir; vaktiyle yüzlerce vilâyet müştamil olan Endülüs Devlet-i İslâmiyesi bugün nerede? O koca İslâm memleketinin yerinde bugün kaç dâne İslâm var?

Bir vakitler altı yüz câmi'-şerîf, beş yüz hastahâne, sekiz yüz medreseyi ihtivâ eden ve Devlet- Emeviye-i İslâmiye'nin pâ-y-i taht-ı mu'allâsı olan Kurtuba şehrinde, Gırnata'da bugün kaç dâne İslâm var 'acabâ? Halbuki Endülüs'ün teslimi günü bile "Gırnata" şehrinde üç milyon nüfus-ı İslâmiye bulunduğu târihen mazbûtdur.

Ey Müslümanlar!

Bu kadar câmi'ler, bu kadar medreseler, milyonlarca Müslümanlar ne oldu biliyor musunuz? O bizim âbdestsiz bile girmeğe hayâ etdiğimiz câmi'ler kiliseye, tiyatroya, meyhâneye tebdîl edildi. O kadar medreseler hayvan (sahife 206-sütun 1) ahûru oldu; milyonlarca Müslümanı tadrîcen mahv ve perişân etdiler, resmen ve cebren dinden çıkarub Hristiyan yapdılar.

Avrupa devletlerinin zîr-i esâretine geçen hangi İslâm memleketi var ki orada yavaş yavaş İslâmlar tanassur etdirilmiyor? Avrupalılar bir memleketi istilâ ederken hürriyet-i dinîye, hürriyet-i mezhebiyeye ri'âyet edeceklerini söylerler, fakat sonra hiç birisine ehemmiyet bile vermezler, çünkü asıl maksad İslâmiyeti mahv etmektir.

O kadar uzağa gitmeğe de lüzûm yok, daha bizden henüz ayrıldıkları cihetle mevcûdiyetlerine hâtme çekilmemiş olan Bulgaristan Müslümanlarının hâline 'atf-ı nazar etmekte bizim için pek büyük hakâikin tecellisine hidmet edebilir! Vaktiyle Bulgaristan'ın pâ-y-i tahtı olan "Sofya" şehrinde 35 câmi'-şerîf ile 30 kadar mescid olduğu hâlde son zamanlarda ancak -o da gâyet harâb- bir câmi'-şerîfden başka hiçbir şey kalmamışdı. Bunlardan ba'zıları kiliseye tahvil edilmiş, ba'zıları da meyhâne, tiyatro olmuşdur. Bî-çâre Müslümanlar nâmâz kılacak bir yer bile bulamıyorlar, bulsalar bile serbest kılamıyorlar, ön safda nâmâz kılararken arkalarında Bulgarlar hora tepiyorlar. Onlarla istihzâ ediyorlar. Bunu gidüb bi'z-zât gördüğüm için hilâfına kat'iyen ihtimâl vermiyorum. İ'lân-ı harbden beri Bulgaristan'da bulunan bed-baht Müslümanlar ne hâlde bulunuyorlar?

O vahşi haydûd Bulgarlar dokuz yaşında olub henüz bülûğa vâsıl olmamış olan kızların bile nâmûsuna ta'arruz etmiyorlar mı? Muhadderât-ı İslâmiyenin cevher-i nâmûsunu pâ-y-mâl etmediler mi? "İslâm kadınlarının gençleri kucağa, ihtiyârları ocağa" diye şarkılar söylemiyorlar mı? Mukaddes câmi'lerimizin ba'zıları hedm ve tahrîb, bazıları da kiliseye tahvil edilerek kubbelerinin üzerine çanlar asılmıyor mu? Bunlar hergün gözümüzün önündeki şeyler olduğu hâlde maksad İslâmiyeti mahv etmek değildir, diye kendimizi nasıl tesellî ederiz? Hergün gazeteler bâr bâr bağıyorlar, Müslümanlık ortadan kalkmalıdır, diye feryâd ediyorlar.

Ben misâl olmak üzere bunlardan bir dânesini burada kari'in-i kirâma 'arz etmek istiyorum: Rusya Hükümetinin pâ-y-i tahtı olan Petersburg'da çıkan nîm-resmî "Novaya Vermiya" gazetesinin 16 Eylül sene 327 târihli nüshasında "Budapeşte"den şöyle bir telgraf vardı:

"Bundan sonra İslâmiyeti müdâfa'a etmek pek fazladır. O "İslamiyet" ortalıktan kalkmalı, medeniyet nokta-i nazarından İslâmiyetin bekâsı değersizdir. Zirâ İslâmiyet medeniyetin düşmanıdır. Müslüman Pâdişâhlığı artık sükût etmeli (mahv olmalı) zirâ bunlardan hiçbirinde dâhlen pâdişâhlık denilecek bir şeyler yoktur....!"

Ey ehl-i Kible!

Avrupalıların her dürlü if'âl ve harekâtı bize karşı nasıl bir fikir beslediklerini âşikâr bir sûrette gösterdiği için buna dâ'ir fazla söze lüzum görmüyorum; binâ-en-aleyh biz hâlâ pûyân olduğumuz gafletten uyanmaz ve bizim (sahife 206-sütun 2) çün bu kadar icrâ edilen haksızlıktan 'ibret almazsak millet-i İslâmye'nin âtîsinden korkulur, bir seneden beri mühim bir memleketimize hücum eden bir düşman ile merdâne çarpıştığımız hâlde neticesinde 'avn-i samedânî ile hiç de mağlûb olmadığımız hâlde- Afrika'dan çekilmemize karar verildi. Bunu müte'âkib de Avrupa'dan çıkmamıza verilen karar mevki'-i tatbiki konulmak isteniyor!!.

Fakat emîn olunuz ki: Eğer Hükümet-i Osmanîye'yi Avrupa'dan çıkaracak olurlarsa o zaman Asya'da da bırakmazlar, ma'âzallah İslâmiyet de mahv olub gider. Çünkü bu def'a Avrupa'dan çıkmamız pek vahim bir tehlikeyi mûcib olacak, bu 'âdetâ İslâmların Endülüs'den çıkarılmalarına benzeyecektir. O zaman da İslâmları çıkaran Ferdinand nâmında bir kâfir bî-din idi. Binâ-en-aleyh bu gün üç yüz altmış milyon nüfûs-ı İslâmiye'nin hayâtı taht-ı tehlikede bulunuyor, onların hepsi Osmanlı Müslümanlarından ümid-i necât bekliyorlardı. İşte bunun içündür ki: Avrupalılar da Osmanlıları mahv etmeğe çalışıyorlar. Çünkü bir kere Osmanlı Bayrağı aradan kalktıktan sonra 'âlem-i İslâmın tam ma'nâsıyla ümidi kesileceği şüphesizdir. Hatta İngiliz gazeteleri bile Osmanlıları mahv etmedikçe Hindistan Müslümanlarının ümidi kesilmez, İngiltere Hükümetine münkâd olmazlar diye 'alenen makâleler neşr ediyorlar. İşte bunun içündür ki bu şanlı bayrağı kuvvetleştirmeğe çalışan kahramânların nâmları kıyâmete kadar târihin en parlak sahifelerinde bâki kalacaktır.

Ey Osmanlı Müslümanları!

Bu dalmış olduğumuz fenâ uykudan ne zaman uyanacağız, artık yeter! Biz Osmanlılar nazar-ı intibâhımızı açmalıyız! Hiç olmazsa mâzîmizden, târihimizden 'ibret alarak rûh-ı pâk-i eslâfdan mahcûb olmalı ve eski muzafferiyetimizi göz önüne getirmeliyiz! Biliyoruz ki bu vatan-ı Osmanî'nin her avuç toprağı binlerce şühedâ kaniyla yoğrulmuştur. Hep feth ettiğimiz yerler can bahasınadır, şimdi hâ'ifâne, miskinâne eydî-i â'dâya teslîm mi edeceğiz?...

Zâten i'lâ-yı kelimetullah için, dinin, vatanın muhafazası için mâlîmızı canımızı fedâ edeceğimize dâ'ir Cenâb-ı Hakk bizden ve va'd almadı mı? "Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşsınlar, öldürsünler ve ölsünler. Allah bunu Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da kesin olarak va'detmiştir. Kimdir sözünü Allah'tan daha iyi yerine getiren? O halde, yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin. İşte asıl bu büyük başarıdır."¹⁴⁴⁴ âyet-i kerimesi bu yolda vermiş olduğumuz va'di göstermiyor mu? Elimizde, evimizde bulunan kitâb-ı mukaddesde bu gibi âyet-i kerimeyi her gün görüb işitirken, o kitâb-ı mukaddes bizlere hitâben: Müslümanlığı muhafazaya çalışmadıkça, onu düşmanlarının tecavüzünden kurtarmadıkça sizin için iki cihânda râhat yoktur diye nidâ edüb dururken nasıl olur da biz hâlâ pûyân olduğumuz gafletten uyanmıyoruz?...

(sahife 207-sütun 1)

Ey Osmanlı Ordusu!

Bugün Kosova sahrâsında düşmanın süngüleri, pis mülevves çizmelerinin pây-i tahkîri altında bulunan; dinin, vatanın selâmeti için düşman ile merdâne çarpışırken şehîd olarak bir hayât-ı câvide nâ'il olan Osmanlıların büyük pâdişâhı Hüdâvendigâr Sultan Murâd Hân hazretlerini düşünün! Vaktiyle Anadolu'yu zîr-i idâresine aldıktan sonra Rumili'ye geçerek oranın da fethine mübâşeret eden meşhûr "Sazlıdere" muhârebesinden sonra "Edirne" yi feth edüb ânı ikinci pây-i taht i'lân eden bu cesûr Osmanlı pâdişâhı bizim ecdâdımızdan değil mi? Bizlerde o büyük ecdâdımızın ahfâdı değil miyiz?

¹⁴⁴⁴ إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَغَدَا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ [وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ

Kuran-ı Kerim, Tevbe 111.

Dünyaları hayretler içinde bırakan, kayserleri tîr tîr titreden, Rumili fütûhat-ı müdhişesini yapan o büyük pâdişâhımız bugün düşman ‘askerlerinin süngüleri arasında, mülevves çizmeleri altında ah u enîn ediyor, bizden imdâd talep ediyor; “Ey benim ahfâdlarım koşun, beni bunların elinden kurtarın” diye feryâd u figân ediyor. Gözlerini dikmiş, boyunu bükmüş de yalvarıyor.

Ey mu‘azzam Osmanlı Ordusu, ey Osmanlılar!

Bu kadar fütûhât ile dünyaları yerinden oynadan bu muhterem pâdişâhın, “Miloş Kapiloviç” nâmında bir Sırbli tarafından Kosova sahrasında şehîd edilen büyük ecdâdımızın bugün düşmanlar içinde bulunmasına nasıl râzı oluyoruz? Eğer biz onların hayru’l-halefi olduğumuzu bi’l-fi‘il isbât edemez, o muhterem şehîdin türbe-i mukaddesini hâ’in, nâmerd, canavâr düşmanlarımızın elinden kurtaramazsak onların ahfâdı olduğumuzu nasıl iddi‘â edebileceğiz? Rûz-ı cezâda onların huzûruna hangi yüz ile varabileceğiz? Fâtihlerin, Selimlerin, Murâdların, Yıldırımın,... rûhlarını şâd etmek istiyorsak bu mukaddes vatani murdâr ayaklarıyla kirletmek isteyen alçak düşmanlara haddini bildirmeliyiz? Eğer biz dünyalara meydân okuyan Viyana kapularına kadar gidüb dayanan ecdâdımızın ahfâdı isek ya bir ferd kalmayınca kadar bu mukaddes toprakdan alçak düşmanlarımızı sürüb çıkarmalıyız, yahûd bir Müslüman kalmayınca kadar bu uğurda şehîd olmalıyız da nâmerd düşmanın vatanımızı çiğnediğini bâri gözlerimiz görmesün. Belki o zaman ecdâdımızın huzûrunda söz söylemeğe biraz hak kazanmış oluruz. İşte biz de sizin gibi bu vatani müdâfa‘a ederken şehîd olduk demeğe hak kazanır, sonra da huzûr-ı ilâhîde ölünceye kadar vatanını müdâfa‘a edenlere Cenâb-ı Hakkın vereceğini va‘d etmiş olduğu ni‘metleri talep etmeğe yüzümüz olur. Yok eğer göz göre göre bu vatani düşmanlara çiğnetirsek dünyada en sefil bir mahlûk sırasına geçeceğimiz gibi âhrette de Allah’ın en büyük ‘azâbına ma‘rûz kalacağız.

Hem ne hâcet ölümden ölüme fark yoktur? Vatanı müdâfa‘a (sahife 207-sütun 2) uğrunda şanlı bir ölüm ile ölmek pek çok hayâta gıpta-fermâ olduğunu bilmiyor muyuz? Binâ-en-aleyh bu kadar mukaddes, bu derece mu‘azzez olan memleketimizi muhâfaza uğrunda bütün mâlîmizi, hânemizi feda etmek bizim için servet sâhibi olub da miskinâne, zelîlâne yaşamaktan daha hayırlıdır. Gözümüzün önünde bu kadar muhadderât-ı İslâmiyenin nâmûs-ı ‘ismetî lekedâr edildikten, yüzlerce câmi‘ler kilise olduktan, milyonlarca Müslümanlar cebren Hristiyan edildikten sonra yaşamak “vallahî’l-‘azîm billahî’l-kerîm” bizim için zülldür, bu sûretle yaşamaktan toprak altına girmek bin kat hayırlıdır.

Ey Ordu-yı İslâm!

Siz bugün bi’l-fi‘il meydân-ı harbde düşmanın karşısında saf bağlamış o düşman-ı bed-nâm tarafından din-i İslâm’a, hazret-i Kurâna, vatan-ı mukaddese doğru vezân edüb gelecek olan kıgılcım ateşlerine vücûdlarınızı siper edebiliyorsanız; öyle ise bakınız! Muhâfazası için can verdiğiniz hazret-i Kurân sizlere karşı ne diyor: “Yâ eyyuhâllezîne âmenû izâ lekütumullezîne keferû zahfen fe lâ tuvellühumul edbâr (15) - Ve men yuvellihîm yevme izin duburahû illâ muteharrifen li kîtâlin ev mutehayyizen ilâ fietin fe kad bâe bi gadabin minallâhi ve me’vâhu cehennem, ve bi’sel masîr¹⁴⁴⁵: Ey Mü‘minler! Din, vatan düşmanlarınızla fi sebilillah mücâhede ederken muhârebe meydânında karşılaştığınız, safları tertîb ederek düşmanla uğraşmağa başladığınız vakit sakın â‘dânıza arka çevirüb de kaçmayınız! Her kim muhârebe meydânından firâr ederse gazab-ı ilâhiye müstahakk olur; Cenâb-ı Hakk dünyada o gibileri rezîl ve rüsvây eylediği gibi, âhrette de ‘âsîler, cânîer, için hazırlamış olduğu cehennem ateşleri içinde yakar.”

Bu âyet-i kerîme gösteriyor ki meydân-ı muhârebede düşmandan korkarak arkaya dönüb kaçmak en büyük günâh, pek ‘azîm bir cinayettir. İşte bunun içündür ki: Hazret-i

¹⁴⁴⁵ [وَمَنْ يُؤَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دَرَبَهُ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّرًا إِلَىٰ فِئَةٍ فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ] Kuran-ı Kerim, Enfâl 16.

Peygamber (S.A.V) bir hadîs-i şerîfde “Yedi büyük günahdan sakının. Allah’a şirk koşmak, haksız yere adam öldürmek, düşman üzerine yürümekten kaçmak...”¹⁴⁴⁶ buyurmuş ve binâ-en-aleyh esnâ-yı harbde firâr etmeyi Allah’a küfr, bi-lâ-sebeb insan öldürmekle berâber ta’dâd ederek ekber-i kebâ’irden saymışdır. şu hâlde meydân-ı muharebeden firâr edenlerin cezâsı Cenâb-ı Hakkın birliğini inkâr derecesinde şediddir.

Ey Ordu-yı İslâm, ey “din”in, vatanın müdâfa‘ası için muhârebeye koşan şanlı ‘asker!

Siz biliniz ki: Muhârebede düşmana karşı arka çevirüb firâr etmek din-i İslâm’ı, hazret-i Kurânı ayaklar altına alub parça parça etmek demektir; çünkü bir neferin muhârebeden kaçması memleketin - ma‘âzallah- düşman eline girmesine sebep olur.

Bakınız, hazret-i Kurân ne diyor: “E lem tera illelezzîne haracû min diyârihim ve hum ulûfun hazaral mevti, fe kâle lehumullâhu mûtû summe ahyâhum innallâhe (sahife 208-sütun 1) le zû fadlin alen nâsi ve lâkinne ekseren nâsi lâ yeşkurûn. Ve kâtîlû fi sebîlillâhi va’lemû ennallâhe semîun alîmun¹⁴⁴⁷: Habîbim, bilmiyor musun o kimselerin hâlini, ki sayıları binlere bâliğ olduğu hâlde memleketlerine tecâvüz eden düşmanın hücûmuyla gelmesi muhtemel olan -ölümden korkdukları için memleketlerini bırakub kaçdılar da Allah onları yine öldürdü, sonra da tekrar diriltđi; şurası da muhakkaktır ki: İnsanların hepsine Allah’ın ihsânı pek çokdur, lakin insanların çokları bu ni‘metin kadrini bilmezler; bir de siz, Allah, din, vatan uğurunda düşmanlarınızla merdâne bir sûretde çarpışın, muhârebe edin! Hem iyi biliniz ki: Allah hem işidir, hem bilir.”

Ey Ordu-yı Osmanlı

Allah ‘aşkına, din, vatan hürmetine bu günki günde hepinizin gözleri bu âyet-i kerîmenin, bu kânun-ı ilâhinin ma‘nâ-yı şerîfine mün‘atıf olsun! Allah’ın bu layetegayyer kânûnu sarâhat-ı kat’iye ile gösteriyor ki: Din, vatan düşmanları ile muhârebe ederken düşmanın hücûm etmesiyle gelecek ölümden korkarak düşmandan pek çok efrâda mâlik olan bir millet, bir ordu tam ma‘nâsıyla izhâr-ı şecâ‘at etmez, düşmana mukâvemet etmeyerek hayât-ı şahsiyelerini ölüme tercih ederler, düşmanın kurşunuyla ölmemek için memleketi terk edüb düşmandan firâr ederlerse Allah o milleti, o orduyu düşmana terbiye etdirir: Düşman cesârete gelerek var kuvvetiyle firârîlerin üzerine hücûm eyler, onları ta’kîb ve tenkîl eder, ba‘zılarını öldürür, bazılarını da esîr alır; bu sûretle –düşman-muhârebede gâlib mevki‘inde kalır, kaçmaları sebebiyle mağlûb olanların istiklâl-i millîlerini mahv eder, onları her sûretle kendisine itâ‘ate mecbûr kılar, ve ribka-i esâretine geçirir. Berikiler –kaçanlar- da pek uzun bir zaman bu esâret, bu zillet, bu meskenet vâdîlerinde yuvarlanub mahv ve perişân olurlar; kaçdıkları ölümden daha bed-ter bir musîbete, bir felâket-i ‘azimeye düçar olurlar, ‘akılları başlarına gelüb de -eğer o zamana kadar düşman mevcûdiyetine nihâyet vermezse- istiklâl-i millîlerini i‘âde edinceye kadar bu felâketden kurtulamazlar...

Binâ-en-aleyh meydân-ı muhârebeden firâr edüb de düşmanın cesâretini artıranlar - gerek zabit, gerek nefer- memleketi â‘dâ-yı din ve vatana teslîm edenler, dünyada en müdhiş bir ölümlerle ölecekleri gibi, huzûr-ı rabbi’l-‘âlemînde bu ‘amellerinden dolayı rezîl ve rüsvây olarak en büyük cezâyâ çarpılacaklardır; bunda şübhe etmek vahdâniyet-i ilâhîde tereddüde düşmek kadar ‘azîm bir cinâyetdir ki: Buna Müslüman olan hiç bir ferd tahammül edemez. Hem ne hâcet! İnsan kaçmakla ölümden kurtulabilir mi? Vakt gelince nerede olursak yine bizi bulur. “De ki: "Sizin kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm var ya, o mutlaka size ulaşacaktır. Sonra gaybı da, görünen âlemi de bilen Allah’a döndürüleceksiniz de, o size yapmakta olduklarınızı haber verecektir.”¹⁴⁴⁸ ... Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulursanız bile ölüm size

¹⁴⁴⁶ [اجتنبوا الكبائر السبع الشرك بالله وقتل النفس والفرار من الزحف]

¹⁴⁴⁷ [وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَعَلِّمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ] Kuran-ı Kerim, Bakara 244.

¹⁴⁴⁸ [إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَوَارُونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مَلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالَمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ] Kuran-ı Kerim, Cuma 8.

ulaşacaktır. Onlara bir iyilik gelirse, "Bu, Allah'tandır" derler. Onlara bir kötülük gelirse, "Bu, senin yüzündendir" derler. (Ey Muhammed!) De ki: "Hepsi Allah'tandır." Bu topluma ne oluyor ki, neredeyse hiçbir sözü anlamıyorlar!"¹⁴⁴⁹

Ey muhterem Zabitân-ı Osmanîye!

Sizde muhârebede düşmanlarımıza galebe etmek için Osmanlı zabitânına (sahife 208-sütun 2) mahsûs bir fezâ'il-i ahlâkiye ile efrâd-ı 'askeriyenin hüsn-i zannını kazanın; Sakın! Sizden zerre kadar sû-i zannı mûcib if'âl ve harekât sâdır olmasın, çünkü büyüklerden sūdûr eden en ufak bir kusûr gâyet büyük gözüktür, binâ-en-aleyh vatanın, dinin, kurtulması evvelâ Allah, sonra da dirâyet ve fetânetinize, sizin süngülerinize, tüfeklerinizden çıkacak kurşuna bakdığı bu dakikada efrâd-ı 'askeriyenin sû-i zannını mucib olacak zerre kadar dini bir kusûrda bulunmamanız lazım gelir; ki "el bâdi ezlem" sırrına mazhar olmayasınız!

Ey Şanlı Osmanlı 'Askerleri!

Sizin de vazîfeniz zabitânınızın, başınızda bulunan âmirlerinizin her sûretle emrine inkıyâd etmektir. Bakınız! Kur'an sizlere ne emrediyor: "Allah'a, peygamberberibe e sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) itaat edin"¹⁴⁵⁰ Allah'a, peygambere, âmirlerinize, zâbitlerinize... itâ'at edin! Eğer siz Allah'ın cennetlerine sâhib olmak isterseniz behe-me-hâl zâbitânınıza itâ'at edin! Öl dedikleri yerde ölü. Eğer böyle yapmazsanız Allah sizi dünyada rezîl ve rüsvây ettiği gibi, yevm-i kıyâmetde de cehennem ateşleriyle yakar, hasrû'd-dünya ve'l-âhire olursunuz.

Ey Ordu-yı İslâm!

Eğer siz ilâ-yı kelimetullah, muhâfaza-i vatan için muhârebeye girdiğiniz vakit Kurân-ı Kerîmin evâmir-i kat'îyesinden inhirâf etmez, düşmana arka çevirmeyerek mücâhedenizde 'azm ve sebât ederseniz emîn olunuz ki sizin bir neferiniz düşmanın on neferine bedel olur. Bu sûretle düşman ne kadar çok olursa olsun size mağlûb olarak kaçacaktır. İşte kat'îyetinde şübhemiz olmayan kânûn-ı ilâhi böyledir: "Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer içinizde sabırlı yirmi kişi bulunursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) yüz kişi bulunursa, inkar edenlerden bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir kavimdir."¹⁴⁵¹ Ey iman edenler! (Savaş için) bir toplulukla karşılaştığımız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz."¹⁴⁵²

Aksekili

Ahmed Hamdi

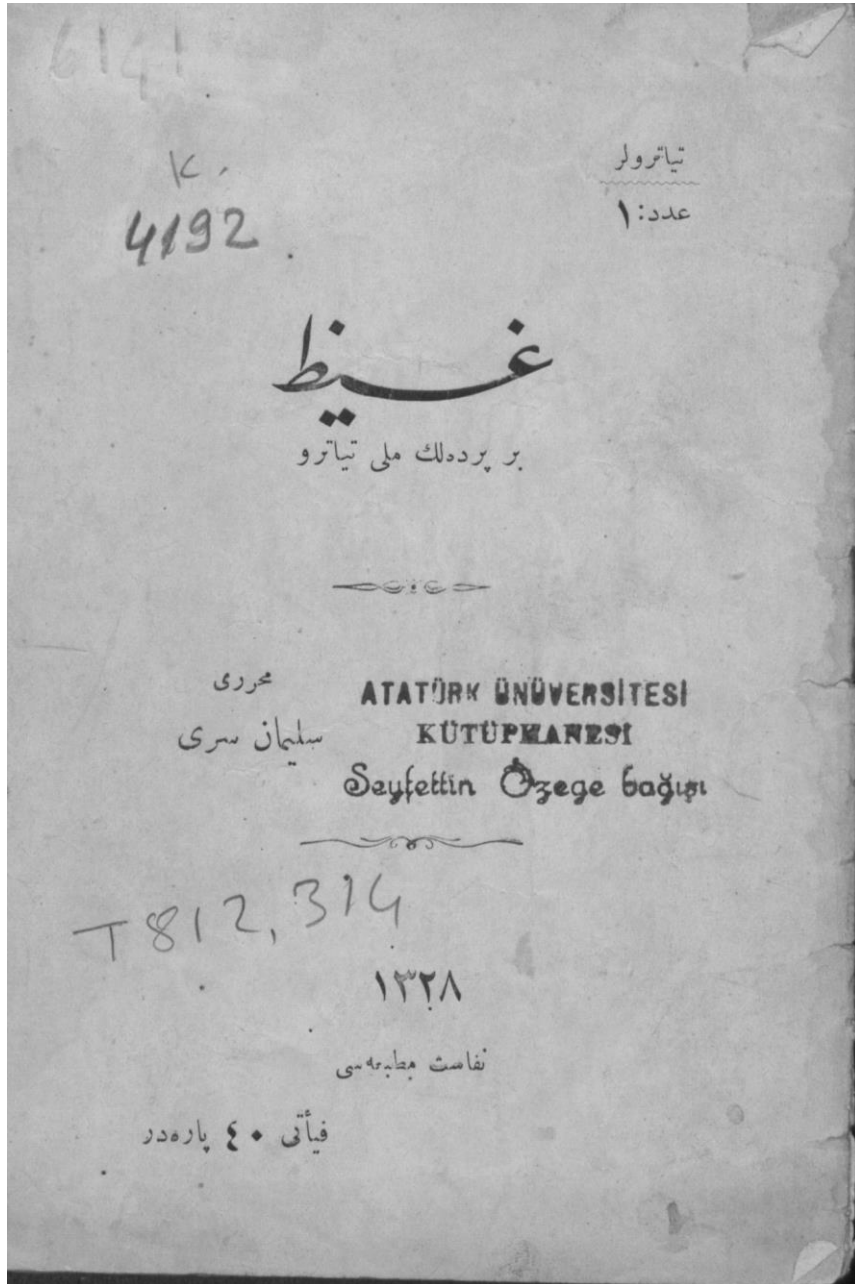
¹⁴⁴⁹ أَبَيْمًا تَكُونُوا بُدْرِكُكُمْ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّسْتَبَدَّةٍ وَإِنْ تُصِيبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِيبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ [Kuran-ı Kerim, Nisa 78.]

¹⁴⁵⁰ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ [Kuran-ı Kerim, Nisa 59.]

¹⁴⁵¹ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ [Kuran-ı Kerim, Enfal 65.]

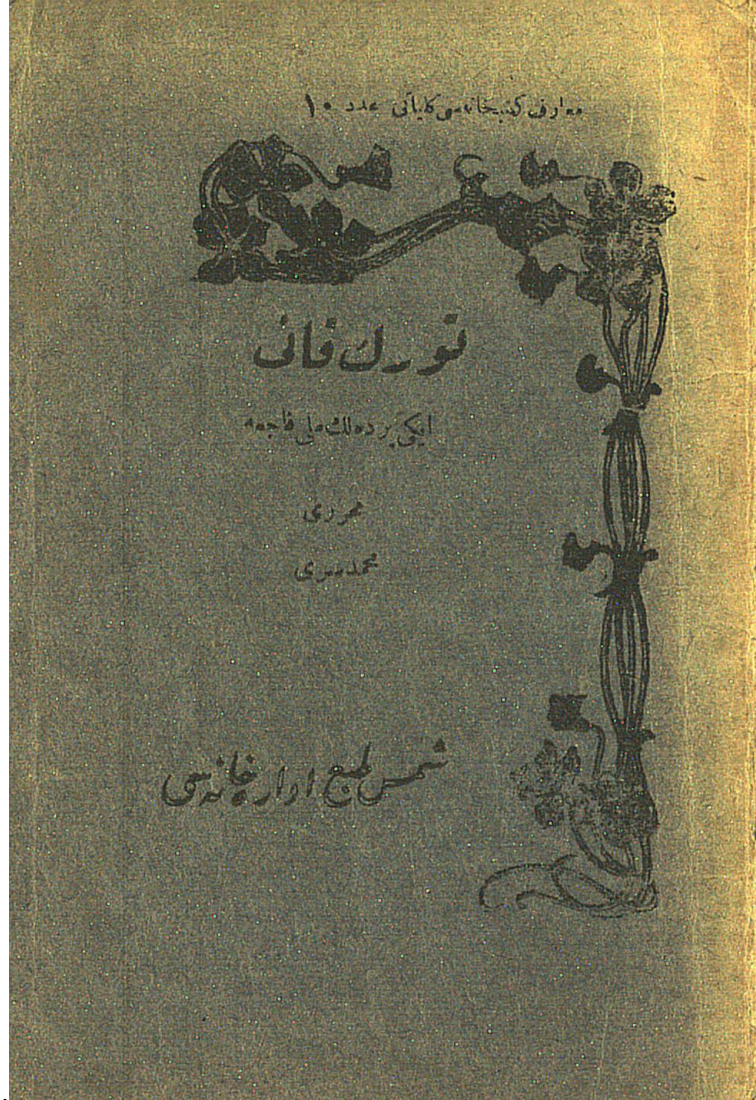
¹⁴⁵² يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاغْلِبُوا وَادْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ [Kuran-ı Kerim, Enfal 45.]

Ek-17. Propaganda Amaçlı Tiyatro Eseri "Gayz".

Süleyman Sırrı, **Gayz**, Nefaset Matbaası, İstanbul 1328.

Ek-18. Propaganda Amaçlı Tiyatro Eseri “Türk Kanı”.

Mehmed Sırrı, **Türk Kanı**, Şems Matbaası, İzmir 1329. “Türk Kanı” için bkz. Ek

Ek-19. "Vatan Şarkısı" Marşı. (Söz: Tefik Fikret Beste: Doktor Subhi Zühtü)

وطن شرقیسی

قوللریزک افشار دینی بو قیبتدار شرقیه صورت مخصوصهده جان ایدوز . بز بویوک شاعریزک ، بز دومان شرقیسته پاتیشاقی جزالت و جلالق حازر اولراق ایشدی بوتهوشنگ بز یستاکر مقدر کلتده نه قدر موقیبتله یستکله ییلمکجه شو اثر کونه اولایبار . هله « جانده سن ، شانده سن ... » مصرعی لایویوک بز موقیبتله افق ایپلیشدر! بز ایکی ستهن بری پوشوق متعدد موسیقیشاشلیز طرفدن یسته لیشدی! قارلریز اکتال منتوعه یی مقایسه پرویوایبار . اثرک موسیو لایویاقکچی اسانده عصردن بر موسیقیشاش طرفدن آزمویتزه ایپلیمه یی کشفه سنده کی یسته سنده کی قیبتله برده باموسنده کی قیبتله اولو ایپله شدر. (کشفه تک نامی ۳۳۰ عیبه یه دور .)

پارس فونسروا تواری شیخ العلامینی و علم آهنگ معینی موسیو لایویاق طرفدن آزمویتزه ایپلیشدر .

کشفه : توفیق ذکرت بکک

بسته : دوتتور صبیح زهدی بکک

♩ = 100

Con 8'' ad libitum

Ek-20. Hilâl-i Ahmer Faidesine rozet satan kadınlar.

KA,BÖK,f1.

Ek-21. Hilâl-i Ahmer Faidesine rozet satan kadınlar.

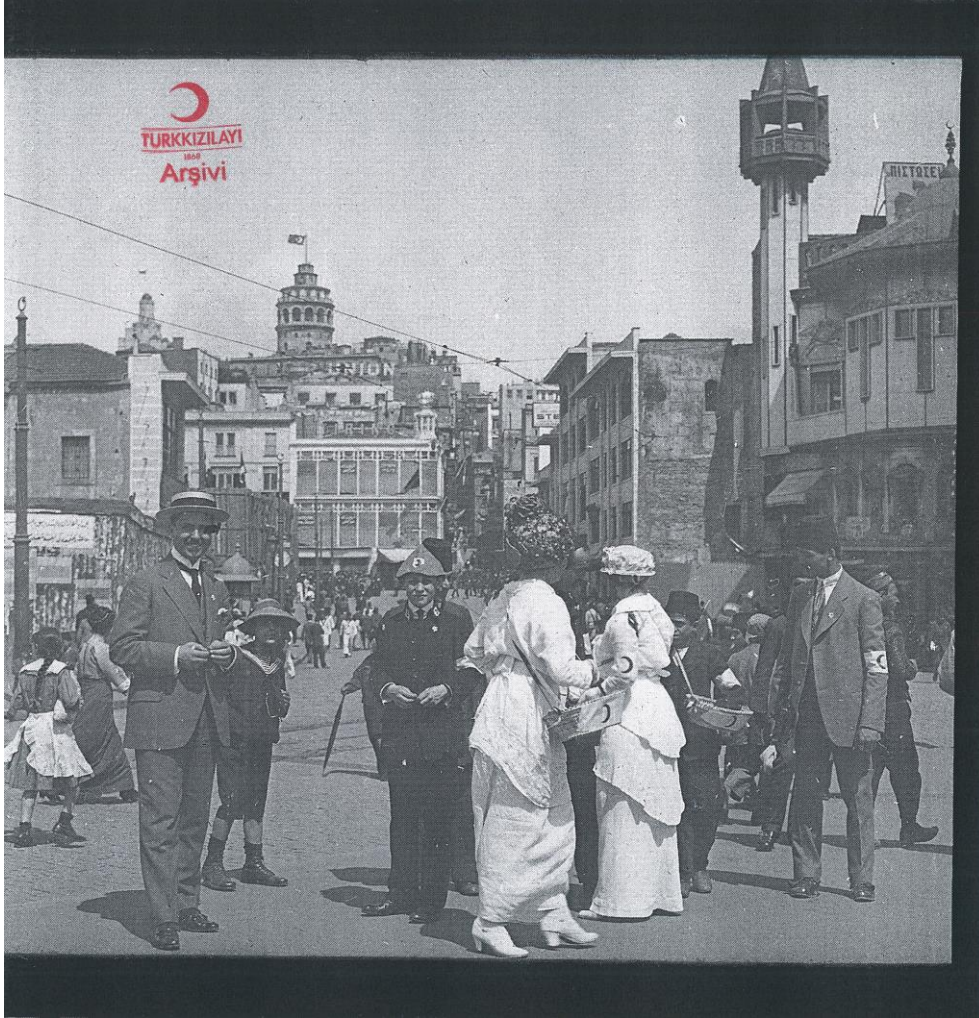
KA,BÖK,f2.

Ek-22. Hilâl-i Ahmer Faidesine rozet satan Gayrimüslim kadınlar.

KA,BÖK,f3.

Ek-23. Hilâl-i Ahmer Faidesine rozet satan Gayrimüslim kadınlar.

KA,BÖK,f4.

Ek-24. "Lazistan gönüllü efradı kumandanı Arslan Bey", Şebâl, 15 Nisan 1329, A. 74, s. 29.

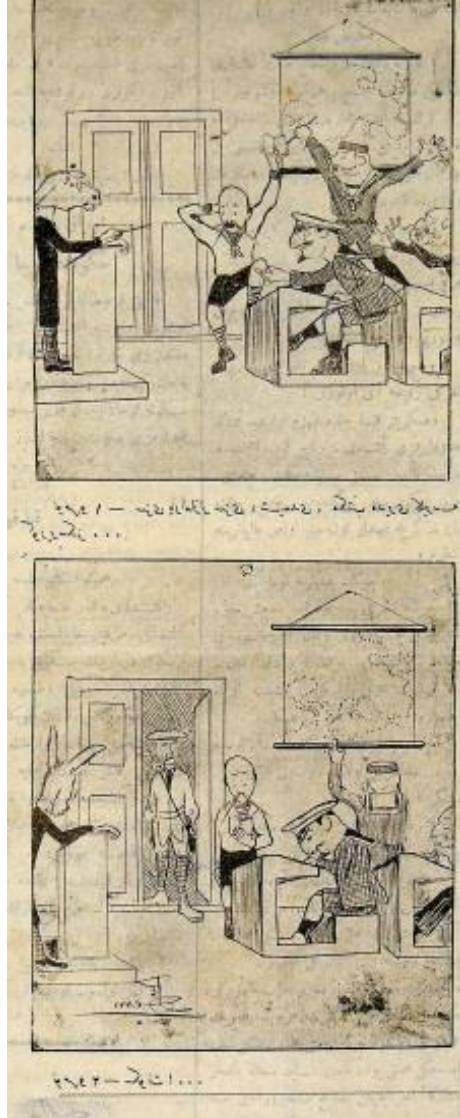
لازستانه کوکابلو افراد قوماندانی آرسلان بک

Ek-25. “Bulgar Vahşetlerinden – Edirne’den dört kilometre mesafede Yürüyüş Köyünde şehid edilen üsera-yı Osmaniye’den bir kaçının manzara-i faciası”

Resimli Kitab, Nisan-Mayıs 1329, C.8, N. 48, s. 917. Ek 19.

Ek-26.

Eşek Mecmuasının yer alan birbirinin devamı niteliğindeki iki karikatürde Balkan devletlerinin durumu irdelenmiştir. Karikatürlerde Eşek sınıfta öğretmen olarak gösterilirken, öğrenciler Balkan devletlerinin krallarıdır. Kralların yaramazlık yapması üzerine Eşek, “Sizi yaramazlar sizi şimdi mekteb müdürü gelirse görürsünüz...” diyecek, ardından sınıfa müdür (çizimden anlaşıldığı kadarıyla İngiliz’dir) gelince bir anda Balkan Kralları susacaklardır. **Eşek**, 28 Eylül 1328, N. 19.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : TEKİNSOY Yunus Emre
Uyruğu : TC
Doğum tarihi ve yeri : 30.01.1981/ Ilgın
Medeni hali : Evli
e-mail : yunusemretekinsoy@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Doktora	Gazi Üniversitesi	Devam ediyor
Yüksek lisans	S.Ü. Atatürk İlk. ve İnk. Tar. ABD	2007
Lisans	S.Ü. Tarih Öğretmenliği	2004
Lise	Gönen Anadolu Öğretmen Lisesi	1999

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2004	Konya	Özel Sektör/Tarih Öğretmeni
2010 –devam ediyor	Tokat	Gaziosmanpaşa Üniv./Okutman

Yabancı Dil

İngilizce

GAZİ GELECEKTİR..

